

MARX  
ENGELS  
OPERE

22

KARL MARX    FRIEDRICH ENGELS

OPERE VOLUMUL 22

Proletari din toate țările, uniți-vă!

KARL MARX  
FRIEDRICH ENGELS

OPERE

EDITURA POLITICĂ

1965

KARL MARX  
FRIEDRICH ENGELS

VOLUMUL 22

EDITURA POLITICĂ  
București — 1965

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de  
redacție al Editurii politice după originalul apărut în  
editura „Dietz”, Berlin, 1963, completat cu unele note  
din ediția rusă apărută în Editura de stat pentru  
literatură politică, Moscova, 1962

## Prefață

Volumul 22 al Operelor lui K. Marx și F. Engels cuprinde lucrările scrise de Engels în ultimii ani ai vieții lui, 1890—1895.

Această perioadă coincide cu ultimul deceniu al istoriei capitalismului premonopolist. La răscrucea dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea capitalismul a intrat în stadiul său imperialist. Ceea ce caracterizează această perioadă este dezvoltarea rapidă a monopolurilor capitaliste, intensificarea expansiunii coloniale, înțetirea luptei dintre statele capitaliste pentru împărțirea teritorială a lumii și înrăutățirea situației unor pături largi de oameni ai muncii de la orașe și sate. Adîncirea contradicțiilor capitalismului a fost însoțită de o ascuțire generală a luptei de clasă. Procesul de strîngere a forțelor proletariatului, de pregătire a acestuia sub toate aspectele în vederea unor noi lupte revoluționare, s-a intensificat.

Prima jumătate a deceniului al 10-lea a fost marcată de noi succese ale marxismului, de extinderea lui tot mai mare. Așa cum arată Lenin în ultimul deceniu al secolului trecut, victoria marxismului în mișcarea muncitorească „era cîștigată în liniile ei principale” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 17, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 18).

În rîndurile armatei internaționale a socialiștilor se înrolau mereu alte noi detașamente. În Bulgaria, Italia, Polonia, România și Ungaria au luat ființă partide socialiste, în Anglia s-a format Independent Labour Party (Partidul laburist independent). Într-o nouă perioadă, perioada proletară, a intrat mișcarea marxistă din Rusia unde se creau condițiile pentru apariția unui partid marxist de luptă, a cărui întemeiere este legată de numele lui V. I. Lenin.

O dată cu creșterea influenței marxismului în mișcarea muncitorească se observă o considerabilă accentuare a tendințelor oportuniste, legată de afluxul elementelor mic-burgheze în rîn-

durile proletarietului, de apariția aristocrației muncitorești și de influența pe care o exercita asupra clasei muncitoare ideologia burgheză. În rîndurile partidelor socialiste, îndeosebi ale social-democrației germane, partidul cel mai influent din Internaționala a II-a, s-au conturat două orientări oportuniste principale: cea „de stînga”, sectară, și cea fățiș oportunistă, reformistă, care la sfîrșitul secolului al XIX-lea a luat forma revizionismului, — a îndemnului direct de a se revizui principiile revoluționare ale doctrinei marxiste.

În aceste condiții, în fața marxiștilor revoluționari se punea ca principală sarcină propagarea marxismului, apărarea lui împotriva denaturării și vulgarizării, lupta împotriva încercărilor claselor dominante de a scinda cu ajutorul oportuniștilor mișcarea muncitorească, de a o descompune dinăuntru.

O însemnătate neprețuită avea pentru mișcarea socialistă în acele împrejurări activitatea teoretică și politică desfășurată de Engels. În pofida vîrstei sale înaintate el a depus o muncă încordată și rodnică pentru dezvoltarea și popularizarea filozofiei marxiste, a economiei politice și a comunismului științific. Contribuția lui la elaborarea programului, strategiei și tacticii partidelor proletare a fost uriașă.

În ultimii ani ai vieții lui Engels, activitatea lui științifică cea mai de seamă a constituit-o pregătirea pentru tipar a manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”, a unei reeditări a „Manifestului Partidului Comunist”, precum și a altor lucrări ale lui Marx și ale lui Engels. Concomitent cu volumul al III-lea al „Capitalului”, Engels a pregătit și a patra ediție germană a volumului I (1890) precum și a doua ediție germană a volumului al II-lea (1893). Pentru a patra ediție a volumului I al „Capitalului”, Engels a scris o prefață în care a dat o ripostă energică încercărilor economiștilor burghezi de a-l discredita pe Marx ca om de știință, de a-l calomnia și învinui de lipsă de probitate științifică și de falsificare cu bună știință a izvoarelor folosite (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, p. 66—71). Demascării acestor născociri, Engels îi consacră o lucrare specială, „Brentano contra Marx”, publicată în volumul de față, dînd în vileag esența apologetică-burgheză care se ascunde în concepțiile socialiștilor de catedră, ce se dedau la atacuri calomnioase împotriva marxismului. Această lucrare arată cu cită ardoare înțelegea Engels să apere numele și moștenirea literară a marelui său prieten.

Engels a depus o muncă uriașă la pregătirea pentru tipar a volumului al III-lea al „Capitalului”, care a apărut la sfîrșitul anului 1894. El considera această lucrare o puternică armă ideologică în mina partidelor socialiste. Cartea a treia, îi scria Engels

la 4 aprilie 1885 lui Bebel, „este excelentă, strălucită. Ea reprezintă realmente o nemaipomenită răsturnare a vechii științe economice. Abia acum teoria noastră capătă o bază de nezdruncinat, dându-ne posibilitatea să înfruntăm cu succes orice adversar”. În prefața la acest volum, Engels a dat o ripostă hotărâtă economiştilor vulgari burghezi care, în strădania lor de a zdruncina temeliile doctrinei economice a lui Marx, născociau tot felul de „contradicții” între legile, descoperite de Marx, ale economiei capitaliste (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. III, partea I, București, E.P.L.P. 1953 și a II-a, București, E.S.P.L.P. 1955).

O contribuție importantă la economia politică marxistă constituie „Adausul” scris de Engels la cartea a III-a a „Capitalului” alcătuit din două părți: „Legea valorii și rata profitului” și „Bursa”.

Din nota „Cu privire la volumul al IV-lea al «Capitalului» lui Marx”, cuprinsă în volumul de față, rezultă că Engels intenționa să publice manuscrisul „Teorii asupra plusvalorii” ca un al patrulea volum, ultimul, al operei capitale a lui Marx. Moartea sa a împiedicat însă realizarea acestui plan.

În timp ce pregătea pentru tipar volumul al III-lea al „Capitalului”, Engels urmărea cu atenție procesele economice care aveau loc, căutând ca, sub o formă sau alta, să tragă din ele concluzii generalizatoare. Cu o rară perspicacitate, el a sesizat unele schimbări esențiale survenite în economia capitalistă.

O afirmație importantă în această problemă conține lucrarea lui Engels „Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891”, în care atrage atenția asupra formelor schimbate de organizare a producției capitaliste moderne, exploatarea fiind menținută și intensificată și anume asupra răspîndirii pe care o luau societățile pe acțiuni și în special trusturile, „care își subordonează ramuri întregi ale industriei și le monopolizează” (vezi volumul de față, p. 226). După cum sublinia V. I. Lenin, Engels sesizează aici trăsătura caracteristică a noului stadiu al dezvoltării capitaliste — transformarea capitalismului în capitalism monopolist. El considera că aceste indicații ale lui Engels sint deosebit de prețioase pentru răsturnarea afirmațiilor burghezo-reformiste, potrivit cărora „capitalismul monopolist sau monopolist de stat *nu mai* este capitalism, că poate fi denumit «socialism de stat» ș.a.m.d.” (vezi V. I. Lenin. Opere complete, vol. 33, București, Editura politică 1964, ed. a doua, p. 67).

În articolul „Alegerile prezidențiale din America”, Engels relevă cât de mare este în economia americană greutatea specifică a trusturilor și a cartelurilor, care ruinează pe micii produ-



cători și exploatează fără milă masele de oameni ai muncii. Engels atrage atenția și asupra legăturii dintre rolul tot mai mare al monopolurilor și ascuțirea luptei de concurență între statele capitaliste pe piața mondială, în special între S.U.A. și Anglia. El a prezis de asemenea ascuțirea pe piața mondială a luptei dintre S.U.A. și Germania, pentru care concurența americană „va fi mai mare decât cea engleză” (vezi volumul de față, p. 330).

Și în prefața la ediția engleză și în cea la ediția a doua germană a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”, Engels vorbește despre ritmul tot mai înalt de dezvoltare a tinerelor state capitaliste S.U.A. și Germania, care tind să înlăture Anglia de pe piața mondială. El arată aici că S.U.A. și Germania sînt rivale primejdioase pentru Anglia, întrucît „subminează din ce în ce mai mult monopolul industrial al Angliei. Industria lor este tinăra în comparație cu cea engleză, dar ea crește într-un ritm mult mai rapid decât aceasta” (vezi volumul de față, p. 262). În aceste prefețe, Engels relevă că în curînd se va încheia cuccerirea de către statele capitaliste a piețelor de desfacere „libere” și aceasta va determina adîncirea contradicțiilor dintre ele. Engels scrie : „Acum însă, pe zi ce trece, piețele noi devin tot mai mult o raritate, astfel încît pînă și negrii din Congo sînt siliți să accepte civilizația sub forma unor stămburi din Manchester, a unor vase de argilă din Staffordshire și a unor articole de metal din Birmingham” (vezi volumul de față, p. 269).

Engels considera aceste noi fenomene din economia capitalistă o sursă de adîncire a antagonismelor proprii societății capitaliste, o cauză a noilor zguduiri economice care o amenință, zguduiri de proporții fără precedent. Astfel, în observațiile din articolul „Despre unele particularități ale dezvoltării economice și politice a Angliei”, Engels prezice maturizarea unei gigantice crize în lumea capitalistă. Această previziune a lui Engels a fost confirmată de izbucnirea, la începutul secolului al XX-lea, a primei crize economice din epoca imperialismului.

O serie de lucrări cuprinse în volumul de față îl caracterizează pe Engels ca propagandist înfocat al doctrinei economice a lui Marx. Cînd a terminat munca de pregătire a volumului al III-lea al „Capitalului”, înainte ca acesta să vadă lumina tiparului, el a scris două articole destinate presei de partid : „Volumul al III-lea al «Capitalului» lui Marx” și „Cu privire la conținutul volumului al III-lea al «Capitalului»”, în care, într-o formă pe înțelesul cititorului de rînd, expune conținutul tuturor volumelor genialei opere a lui Marx. Pentru a înlesni muncitorilor însușirea cunoștințelor economice, Engels a pregătît o nouă ediție în limba germană a popularei lucrări a lui Marx „Muncă salarită și capital” (care apare în 1891).

Cu acest prilej el a adus textului unele modificări și completări pentru a pune de acord conținutul lucrării publicate în 1849 cu dezvoltarea ulterioară a doctrinei economice de către Marx în „Capitalul”.

Introducerea lui Engels la această ediție, publicată în volumul de față, reprezintă un model de literatură marxistă, profund științifică și totodată populară, pentru muncitori. Pe baza unor exemple concrete, Engels dă în vileag întregul mecanism al exploatarei muncitorului de către capitalist, precum și procesul de formare a plusvalorii; el îl face pe cititor să înțeleagă caracterul antagonist al relațiilor de clasă în societatea capitalistă și devaluie acțiunea legii pauperizării relative și absolute a clasei muncitoare în capitalism, lege descoperită de Marx. Societății împărțite în clase antagoniste, subliniază Engels, îi va lua inevitabil locul o nouă orînduire socială, „în care actualele deosebiri de clasă vor fi dispărut și în care — poate după o scurtă perioadă de trecere implicînd oarecare privațiuni, dar în orice caz foarte utilă din punct de vedere moral —, datorită folosirii și dezvoltării planificate a uriașelor forțe de producție existente ale tuturor membrilor societății, în condițiile obligativității, egale pentru toți, a muncii, vor sta la dispoziția tuturor în mod egal și într-o măsură crescîndă și mijloacele de subzistență, de înfrumusețare a vieții, de dezvoltare și de manifestare a tuturor aptitudinilor fizice și spirituale” (vezi volumul de față, p. 203).

În perioada de care ne ocupăm, în cadrul preocupărilor sale științifice, Engels a acordat un rol important filozofiei marxiste și științei marxiste a istoriei. Într-o serie de lucrări și de scrisori el s-a pronunțat împotriva vulgarizării și aplatizării metodei marxiste a materialismului dialectic, dezvoltînd totodată teze de o deosebită importanță ale materialismului istoric: despre bază și suprastructură și despre interacțiunea lor, despre rolul ideologiei în viața societății, despre stat etc. Pregătind pentru tipar a treia ediție (care a apărut în 1894) a operei sale teoretice „Anti-Dühring”, Engels a introdus unele completări esențiale și a scris o prefață în care releva cu satisfacție „larga răspîndire” pe care concepțiile expuse în „Anti-Dühring” „au căpătat-o... în cercurile științifice și în rîndurile clasei muncitoare, și anume în toate țările civilizate ale lumii” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 17).

O muncă uriașă a depus Engels la pregătirea pentru tipar a ediției a patra în limba germană (care a apărut în 1891) a operei sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”. El a generalizat noul și vastul material cu privire la istoria societății primitive,

precum și rezultatele cercetărilor în domeniul arheologiei și etnografiei. Engels a scris pentru această ediție o prefață specială, care a fost publicată ca articol sub titlul „Cu privire la familia primitivă (Bachofen, McLennan, Morgan)”. În această lucrare, Engels face o analiză critică cuprinzătoare a celor mai importante orientări în istoriografia societății primitive, subliniind totodată valoarea științifică a cercetărilor proeminentului savant american, materialistul spontan Morgan.

Engels a acordat un mare interes și lucrărilor scrise de savanți ruși cu privire la istoria societății primitive. În articolul „Un nou caz de căsătorie pe grupe”, el atribuie o deosebită importanță descoperirilor făcute de eminentul etnolog și antropolog rus L. J. Sternberg pe baza studierii rînduieilor sociale și a relațiilor familiale a ghiliacilor (nivcilor) de pe insula Sahalin. Noile date aduse de etnograful rus confirmă în mod strălucit justetea concluziilor trase de Engels în lucrarea „Originea familiei, a proprietății private și a statului” în ceea ce privește caracterul comunei primitive, structura ginții, căsătoria pe grupe, ca formă de relații familiale proprii ginții.

Dintre lucrările de teorie generală reeditate în deceniul al 10-lea de Engels în scopul apărării și propagării marxismului, o deosebită însemnătate prezintă lucrarea „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”. Engels a pregătit pentru tipar a patra ediție în limba germană a acestei lucrări (1891), a verificat traducerea ei în limba engleză (1892) și a scris o introducere specială la această ediție.

În această introducere, Engels continuă lupta împotriva teoriilor idealiste ostile filozofiei marxiste. El dovedește inconsistența încercărilor de conciliere a materialismului cu idealismul, care se manifestă sub forma agnosticismului. Demonstrînd pe baza datelor științelor naturii cognoscibilitatea lumii, Engels dezvoltă una dintre cele mai importante teze ale teoriei marxiste a cunoașterii — practica drept criteriu al adevărului. În această lucrare, Engels lămurește concepția materialistă despre istorie, concepția lui Marx, și pune pentru prima oară în circulație termenul de „materialism istoric” pentru a defini „acea concepție despre istoria omenirii care vede cauza ultimă și forța motrice hotărîtoare a tuturor evenimentelor istorice importante în dezvoltarea economică a societății, în schimbările modului de producție și de schimb, în împărțirea societății în diferite clase, care decurge de aici, și în luptele dintre aceste clase” (vezi volumul de față, p. 291).

În introducerea aceasta, Engels acordă un loc important dezvăluirii rădăcinilor istorice și sociale ale religiei. Clasa exploatatoare, pe cale de a pieri, subliniază el, vede în religie, în primul rînd, un

mijloc pentru a înăbuși aspirațiile revoluționare ale maselor populare și pentru a abate aceste mase de la lupta împotriva orînduirii existente, „iar primul și cel mai important mijloc moral cu care se pot influența masele rămăsese tot religia” — scria Engels (vezi volumul de față, p. 301).

Considerînd că ideile religioase, ca și cele juridice și filozofice, nu sînt decît o oglindire mai mult sau mai puțin nemijlocită a relațiilor economice dominante într-o societate dată, Engels arată că aceste idei nu se pot menține multă vreme după schimbarea fundamentală a relațiilor economice. Totodată, Engels relevă caracterul deosebit de refractar al prejudecăților religioase, subliniază totala lor incompatibilitate cu concepția științifică despre lume și încadrează aceste prejudecăți în categoria tradițiilor care frînează dezvoltarea istorică și împotriva cărora trebuie dusă lupta cu competență și perseverență.

În lucrarea „Cu privire la istoria creștinismului primitiv” cuprinsă în volumul de față, Engels face o expunere științifică, materialistă a cauzelor care au dus la apariția creștinismului, a rădăcinilor lui istorice și a esenței lui sociale. Pe baza analizei unui vast material bibliografic, Engels arată cum din religie a sclavilor și a libertilor, din ideologie a maselor asuprite puse în mișcare, în condițiile crizei societății sclavagiste, creștinismul s-a transformat după trei sute de ani de la apariția sa în religie oficială a statului exploataitor, în instrument de înrobire spirituală și socială a exploataților. Concluziile lui Engels servesc drept punct de plecare în studierea științifică a unui mare număr de probleme privind istoria antică și, în special, originea creștinismului.

Engels a îmbinat întotdeauna studiile teoretice cu conducerea practică a luptei de clasă a proletariatului. El ne-a oferit un exemplu strălucit de aplicare a dialecticii materialiste la stabilirea tacticii clasei muncitoare, de pricepere în abordarea concretă a problemelor mișcării muncitorești, în dezvăluirea și sublinierea legăturii indisolubile dintre sarcinile naționale din diferitele țări și scopurile internaționale ale întregului proletariat mondial.

Ca și în trecut, Engels a acordat o mare atenție mișcării muncitorești germane. El a urmărit în permanență activitatea Partidului social-democrat din Germania și a colaborat la organele de presă ale acestuia. Sfaturile și indicațiile date de Engels social-democrației germane erau, în multe privințe, valabile și pentru socialiștii din alte țări, deoarece se refereau la problemele generale de teorie și tactică ale mișcării proletare. De aceea numeroase lucrări și articole ale sale publicate în presa social-democrată germană au fost reproduse și în ziarele partidelor socialiste din alte țări.

În articolele „Alegerile din Germania din 1890”, „Și acum?”, Engels apreciază rezultatele alegerilor din Germania pentru Reichstag ținute la 20 februarie 1890 ca o mare victorie repurtată de forțele democratice din Germania asupra blocului guvernamental reacionar al iuncherilor și al marii burghezii, în frunte cu Bismarck. Curînd după înfringerea suferită în alegeri, Bismarck a fost nevoit să se retragă, iar legea excepțională împotriva socialiștilor a fost abrogată.

Relevînd importanța pe care o prezentau pentru mișcarea muncitorească succesele obținute de partidul social-democrat în alegeri, Engels subliniază în articolele menționate, precum și în „Scrisoare de rămas bun către cititorii ziarului «Sozialdemokrat»”, că aceste succese constituie rezultatul luptei eroice împotriva reacțiunii duse timp de 12 ani de muncitorii germani în perioada cît a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor, precum și al tacticii elastice a partidului, care a îmbinat cu pricepere formele de activitate legale cu cele ilegale. Engels a chemat social-democrația germană să continue tradițiile revoluționare care s-au creat încă din vremea Ligii comuniștilor și a lui „Neue Rheinische Zeitung”, editat de Marx în timpul revoluției din 1848—1849. El a pus în gardă partidul împotriva iluziilor parlamentare și a demonstrat că activitatea parlamentară este o armă importantă, dar nu singura, în mîna clasei muncitoare. Importanța luptei parlamentare, după cum a relevat Engels într-o serie de articole, constă în faptul că dă social-democrațiilor posibilitatea de a-și trece în revistă forțele și le permite să folosească parlamentul drept tribună pentru mobilizarea clasei muncitoare și a maselor de oameni ai muncii. Totodată, Engels atrăgea fără încetare atenția conducătorilor de partid asupra însemnătății activității extraparlamentare, a întăririi legăturii între partid și mase, precum și a propagandei social-democrate în rîndurile sindicatelor și ale altor organizații muncitorești și în rîndurile țărănimii și ale armatei.

În „Scrisoare de rămas bun către cititorii ziarului «Sozialdemokrat»”, Engels pune în fața partidului german problema revizuirii tacticii în concordanță cu situația schimbată. Engels consideră că metodele de luptă trebuie să fie alese în funcție de condițiile concrete, în special în funcție de caracterul acțiunilor claselor dominante. „Guvernul Reichului”, scrie el în legătură cu aceasta, „vrea să recurgă din nou împotriva noastră la dreptul comun, și de aceea, pentru moment, vrem să revenim și noi la mijloacele legale pe care le-am cucerit din nou prin folosirea energică a celor ilegale” (vezi volumul de față, p. 78). Dar dacă clasele guvernante vor face uz de violență, social-democrația germană va fi din nou nevoită să pășească pe calea activității ilegale, „sin-

gura care i-ar mai rămîne" (vezi volumul de față, p. 78). Aceste indicații prețioase dovedesc că Engels era un adversar hotărît al absolutizării sectaro-dogmatice a unor sau a altor forme de luptă a clasei muncitoare, că admitea posibilitatea folosirii de către proletariat a diferite metode și căi de cucerire a puterii politice, în funcție de condițiile istorice concrete.

O serie de lucrări cuprinse în volumul de față oglindesc lupta dusă de Engels împotriva elementelor oportuniste de stînga și a celor de dreapta din cadrul social-democrației germane, elemente devenite deosebit de active, ca urmare a revizuirii programului și tacticii partidului, în noile condiții de luptă.

În articolele „Răspuns adresat redacției lui «Sächsische Arbeiter-Zeitung»", „Răspuns d-lui Paul Ernst" și în altele, Engels a luat atitudine împotriva opoziției „de stînga", semianarhiste a „tinerilor", care, neținînd seama de situația schimbată, negau importanța activității parlamentare, acuzau partidul că se cramponează de „socialismul mic-burghez parlamentar" și încercau să-i impună o tactică sectară, aventurieră. Engels a caracterizat concepțiile teoretice ale „tinerilor", care tindeau la o contopire vulgară a doctrinei marxiste cu dühringianismul, drept „un «marxism» atît de denaturat, încît nu mai poate fi recunoscut". Relevînd dogmatismul și incapacitatea pe care o vădesc liderii „tinerilor" de a înțelege metodologia marxistă, Engels a arătat că „metoda materialistă trece în contrarul ei atunci cînd în studiul istoriei e folosită nu ca un fir conducător, ci ca șablon dinainte pregătit după care se ajustează faptele istorice" (vezi volumul de față, p. 81). Engels atrage atenția asupra primejdiei pe care o reprezintă tactica aventurieră care nesocotește condițiile efective ale luptei de clasă, avertizînd că o asemenea tactică este „în stare să înmormînteze, în hohotele de rîs binemeritate ale întregii lumi ostile, chiar și partidul cel mai puternic, cu milioane de membri" (vezi volumul de față, p. 70). Engels biciuiește cu un sarcasm usturător pe reprezentanții ambițioși și aroganți ai opoziției, în majoritatea lor intelectuali de curînd intrați în rîndurile partidului. El își bate joc de pretențiile lor de a avea o poziție specială în partid și declară „că în partidul nostru, fiecare trebuie să înceapă cu munca de jos ; că pentru a ocupa posturi de răspundere în partid nu sînt suficiente numai talentul literar și cunoștințele teoretice, chiar dacă acestea sînt indiscutabile ; pentru aceasta este nevoie și de cunoaștere temeinică a condițiilor luptei partidului și a formelor ei, este nevoie de o probitate personală verificată și de o tărie de caracter, în sfîrșit, de încadrarea de bunăvoie în rîndurile luptătorilor" (vezi volumul de față, p. 70—71). Din aceste cuvinte reiese cit de exigent era Engels față de activiștii de partid.

Articolele combative ale lui Engels, precum și atitudinea hotărâtă a lui Bebel și Liebknecht față de „tineri” au ajutat social-democrația germană să lichideze repede această „revoltă a literaților și studenților”.

În această perioadă, principala primejdie pentru partidele socialiste și muncitorești o prezentau elementele reformiste, fățiș oportuniste. În Germania, în fruntea acestor elemente, gata, după cum spunea Lenin, „să profite de legalitate pentru a renunța la lozincile neciuntite și la tactica intransigentă” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 23, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 391) se afla Vollmar, liderul social-democraților bavarezi. Atacurile lui Vollmar și ale celorlalți oportuniști împotriva teoriei marxiste a statului, împotriva învățaturii despre lupta de clasă, revoluție și dictatura proletariatului au pregătit terenul pentru revizuirea generală a marxismului preconizată de Bernstein la sfârșitul deceniului al 10-lea.

Ca răspuns la manifestările elementelor oportuniste de dreapta, precum și la poziția împăciuitoare a lui Wilhelm Liebknecht și a altor conducători ai social-democrației, Engels a publicat în 1891 manuscrisul lui Marx „Critica programului de la Gotha”, un document care cuprinde o critică necruțătoare a dogmelor reformiste, lassalleene și în care sînt formulate cele mai importante teze ale teoriei comunismului științific, inclusiv teoria dictaturii proletariatului. În prefață Engels arată ce l-a determinat să insiste asupra publicării acestei lucrări (vezi volumul de față, p. 90—91). Unul dintre motive a fost dorința lui de a da o lovitură nimicitoare cultului personalității lui Lassalle, care a fost multă vreme întreținut de elementele oportuniste în rîndurile mișcării muncitorești germane. Luînd hotărîrea să publice manuscrisul, Engels era conștient că va avea de înfrînt o anumită rezistență din partea acelor conducători ai social-democrației germane cărora le fusese adresată la vremea ei critica lui Marx și care totuși acceptaseră programul de compromis de la Gotha. Dar Engels avea deplină încredere în forța partidului, îl socotea destul de puternic pentru a rezista criticii deschise făcute de Marx greșelilor lui. Pentru Engels considerentele principiale, interesele partidului și păstrarea purității teoriei marxiste erau mai presus de orice.

În condițiile intensificării luptei ideologice în rîndurile Partidului social-democrat din Germania și ale partidelor socialiste din celelalte țări, o mare însemnătate a avut și publicarea în 1891 a celei de-a treia ediții germane a lucrării lui Marx „Războiul civil din Franța”. În introducerea, cuprinsă în volumul de față, la această ediție, Engels subliniază importanța istorică mondială a Comunei din Paris și uriașa valoare a contribuției aduse

de Marx la teoria despre stat, revoluție și dictatura proletariatului, pe baza sintetizării teoretice a experienței Comunei. În această introducere, Engels completează aprecierea clasică făcută de Marx cu privire la activitatea Comunei. Pe baza greșelilor comise de blanquiști și de proudhoniști el demonstrează că proletariatul — când ia în mînile sale puterea de stat — trebuie să fie condus de un partid proletar revoluționar, maturizat din punct de vedere teoretic. După cum spunea V. I. Lenin, Engels „sintetizează în mod deosebit de pregnant” învățămintele Comunei, completându-le cu o generalizare a experienței luate de clasa muncitoare în decursul celor 20 de ani care au urmat. Engels combate cu hotărîre „venerarea superstițioasă a statului” (vezi volumul de față, p. 192), răspîdită în Germania nu numai în rîndurile burgheziei, ci și în rîndurile elementelor nestatornice ale social-democrației. Subliniind importanța concluziei trase de Marx în ceea ce privește caracterul asupritor al mașinii de stat burgheze și necesitatea sfărîmării ei, Engels scrie : „În realitate însă, statul nu este altceva decît o mașină pentru reprimarea unei clase de către altă clasă, și anume în republica democratică nu mai puțin decît în monarhie” (vezi volumul de față, p. 192). În sprijinul acestei afirmații el dă ca exemplu orînduirea de stat republicană și sistemul bipartid din S.U.A., unde există „două mari bande de speculanți politici, care acaparează pe rînd puterea de stat și o exploatează prin mijloacele cele mai mîrșave în scopurile cele mai mîrșave” (vezi volumul de față, p. 191—192).

În lupta împotriva teoriilor reformiste cu privire la integrarea pașnică a orînduirii capitaliste în socialism, Engels susține teoria dictaturii proletariatului, a formării de către clasa muncitoare a unui stat nou, proletar, care să se deosebească fundamental de statul clasei exploatoare. Deosebit de strălucit apără Engels temelia temeliilor teoriei marxiste — învățătura despre dictatura proletariatului — în ultimul paragraf al lucrării sale adresate nemijlocit elementelor oportuniste din rîndurile social-democrației germane : „Filistinul german” (în manuscris social-democrat) „este cuprins din nou de o spaimă salutară la cuvintele : dictatura proletariatului. Ei bine, domnii mei, vreți să știți cum arată această dictatură ? Priviți Comuna din Paris. Aceasta a fost dictatura proletariatului” (vezi volumul de față, p. 193).

Idei foarte prețioase expune Engels în problema destinului statului după cucerirea puterii de către clasa muncitoare. Dezvoltînd în continuare teza formulată de Marx și de el cu privire la dispariția treptată a statului în comunism, Engels subliniază că clasa muncitoare nu-și instaurează dictatura pentru vecie, statul de tip nou socialist urmînd să existe doar „pînă ce o generație crescută



în condiții sociale noi, libere va fi în stare să se descotorosească de toată șandramaua statului" (vezi volumul de față, p. 192—193). În prefața la broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale" (1871—1875), Engels arată de ce Marx și el au preferat să se numească comuniști, și nu social-democrați, și relevă că, din punct de vedere științific, denumirea „social-democrat" este oarecum lipsită de precizie pentru un partid „al cărui program economic nu este pur și simplu socialist în general, ci chiar comunist, și al cărui scop politic final este desființarea statului, prin urmare și a democrației" (vezi volumul de față, p. 412). Așadar, după părerea lui Engels, viitorul stat socialist, care se dezvoltă în direcția unei democratizări tot mai mari, trebuie să piară o dată cu instaurarea orînduirii sociale comuniste, fiind înlocuit cu forme de autoadministrare socială nestatale.

V. I. Lenin a dat o înaltă prețuire raționamentelor lui Engels în problema statului, și le-a dezvoltat în lucrarea sa „Statul și revoluția".

Un document de o deosebită importanță, care oglindește lupta lui Engels pentru apărarea principiilor programatice și tactice ale comunismului științific împotriva denaturărilor oportuniste este lucrarea, menționată mai sus, „Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891". În această lucrare, Engels face analiza amănunțită a proiectului de program al Partidului social-democrat din Germania, întocmit de Conducerea partidului pentru Congresul de la Erfurt, unde urma să fie adoptat un nou program în locul programului de la Gotha din 1875. În legătură cu critica făcută proiectului de program, Engels dezvoltă în această lucrare o seamă de teze marxiste : cu privire la sarcinile și scopurile economice și politice ale mișcării proletare, cu privire la însemnătatea luptei pentru transformări democratice în orînduirea de stat, inclusiv în administrația locală, cu privire la diferitele căi de trecere de la capitalism la socialism, cu privire la statul proletar și la dictatura proletariatului.

Un loc important rezervă Engels în lucrarea sa „criticii concepțiilor oportuniste ale social-democrației în problemele structurii statului" (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 33, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 66—67). El se ridică în modul cel mai hotărît împotriva iluziilor răspîndite de oportuniști în sensul că în condițiile orînduirii politice semiabsolutiste din Germania ar putea fi „instaurată pe cale pașnică, idilică, republica, și nu numai republica, ci chiar societatea comunistă" (vezi volumul de față, p. 229). Engels a apreciat că lipsa din proiect a revendicării de a se răsturna regimul reacționar monarhist în Germania și a se instaura republica democratică, ca premisă necesară pentru cucerirea puterii politice

de către proletariat, înseamnă o „neglijare a obiectivelor principale de dragul intereselor imediate, ale zilei”, o „sacrificare a viitorului mișcării de dragul prezentului mișcării” (vezi volumul de față, p. 229). Admițind posibilitatea trecerii unor țări de la capitalism la socialism și pe cale pașnică, Engels formulează o seamă de considerente importante din punct de vedere principial, referitoare la condițiile în care această cale este posibilă. „Se poate concepe că în țările în care reprezentanța poporului concentrează în mîna ei întreaga putere, în care constituția permite să faci ce vrei de îndată ce ai sprijinul majorității poporului... vechea societate s-ar putea integra în mod pașnic în cea nouă” (vezi volumul de față, p. 228). Dar pentru a crea în Germania din acea vreme și în alte țări cu regim polițienesc despotice condiții de trecere la socialism, societatea trebuia, arăta Engels, să sfărîme „cătusele rînduielilor politice încă semiabsolutiste și, în plus, nespuse de încilcitate” (vezi volumul de față, p. 228).

Ca formă de stat în condițiile căreia clasa muncitoare din Germania ar putea ajunge la putere, Engels indică republica democratică, care este „chiar forma specifică a dictaturii proletariatului” (vezi volumul de față, p. 229). În cazul de față lozinca „republica democratică” însemna, în concepția lui Engels, lupta pentru cucerirea căilor de acces spre dictatura proletariatului, lupta pentru cucerirea unor condiții favorabile, care să permită folosirea regimului democratic în scopul instaurării statului proletar, lucru pe deplin realizabil în anumite împrejurări, după cum a dovedit ulterior experiența țărilor de democrație populară. Tocmai în acest sens a înțeles Lenin, spre deosebire de oportuniști și de revizionști, care preamăreau democrația burgheză, spusele lui Engels. În legătură cu aceasta, în lucrarea sa „Statul și revoluția”, Lenin scria: „Engels repetă aici într-o formă deosebit de pregnantă ideea fundamentală care străbate ca un fir roșu toate operele lui Marx, și anume că republica democratică este treapta cea mai apropiată spre dictatura proletariatului” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 33, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 70).

Lucrarea lui Engels „Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891” a avut o mare influență în elaborarea proiectului de program definitiv al social-democrației germane. Dar în programul adoptat la Congresul de la Erfurt, unele indicații deosebit de importante ale lui Engels n-au fost luate în seamă. Din acest program teza cu privire la dictatura proletariatului, revendicarea răsturnării monarhiei și a instaurării republicii democratice lipseau. Aceasta dovedește că în rîndurile social-democrației germane influența oportunismului nu fusese pe deplin lichidată.

Un loc de seamă în moștenirea revoluționară lăsată de întemeietorii socialismului științific îl ocupă introducerea scrisă de Engels în 1895 la lucrarea lui Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850”, care încă în timpul vieții lui Engels și, îndeosebi după moartea lui, a fost interpretată tendențios, în spirit oportunist, de către unii lideri ai social-democrației germane. În acest document, Engels se vedește a fi un excelent strateg și tactician al luptei revoluționare a proletariatului.

Relevînd importanța pe care o prezintă analiza desfășurării revoluției din 1848—1849 făcută de Marx, precum și a învățămîntelor care decurg din ea, Engels consacră o bună parte din această introducere generalizării experienței acumulate ulterior de proletariat în ceea ce privește lupta de clasă în special în Germania. În lucrarea sa, Engels subliniază necesitatea de a se folosi toate mijloacele legale în vederea pregătirii proletariatului pentru revoluția socialistă, de a se îmbina cu pricepere lupta pentru democrație cu lupta pentru revoluția socialistă, prima sarcină fiind subordonată celei de-a doua. Engels fundamentează din nou în această introducere teza, care constituie piatra unghiulară a marxismului, cu privire la alegerea metodelor tactice și a formelor de luptă în funcție de situația istorică concretă, la necesitatea care se impune proletariatului de a înlocui formele pașnice de activitate revoluționară, pe care el le preferă, cu forme nepașnice în cazul cînd clasele reacționare dominante ar recurge la violență. Dacă înseși clasele reacționare, scrie Engels, încalcă această „legalitate funestă” și recurg la violență, social-democrația trebuie să facă uz de „dreptul la revoluție”, să-și mute activitatea „de pe tărîmul luptei parlamentare pe tărîmul revoluției” („Răspuns onorabilului Giovanni Bovio”, vezi volumul de față, p. 273).

Engels consideră că cheazășia succesului partidului proletar constă în atragerea maselor largi ale poporului, în primul rînd a țărănimii muncitoare, de partea clasei muncitoare. Subliniind rolul hotărîtor pe care îl au masele în desfășurarea evenimentelor istorice, el scrie: „atunci cînd este vorba de o transformare totală a orînduirii sociale, masele trebuie să participe ele însele la aceasta, trebuie să înțeleagă ele însele despre ce este vorba, pentru ce anume își varsă singele și își riscă viața. Asta ne-a învățat istoria ultimilor cincizeci de ani” (vezi volumul de față, p. 519).

Lucrarea lui Engels „Problema țărănească în Franța și în Germania”, publicată în acest volum, este îndreptată împotriva revizionismului care pătrunsese în rîndurile social-democrației germane și în cele ale altor partide din Internaționala a II-a. Ceea ce l-a determinat pe Engels să scrie această lucrare a fost încercarea lui Vollmar și a altor oportuniști de a strecura, cu prilejul discutării

proiectului de program agrar la Congresul de la Frankfurt al social-democrației germane ținut în 1894, „teorii” ostile marxismului cu privire la trănicia gospodăriei țărănești în condițiile capitalismului și la integrarea treptată în socialism a elementelor chiaburești de la sate, care exploatează munca salariată a muncitorilor agricoli etc. De asemenea, Engels a fost determinat să publice un articol în această problemă și de dorința de a îndrepta greșelile socialiştilor francezi, care au admis în programul lor agrar (adoptat de Congresul de la Marsilia din 1892 și completat la Congresul național de la Nantes din 1894) devieri de la marxism și concesiile făcute oportunistului.

În lucrarea „Problema țărănească în Franța și în Germania”, precum și în „Scrisoare adresată redacției ziarului «Vorwärts»”, în strînsă legătură cu această lucrare, Engels a supus unei critici amănunțite concepțiile oportuniste ale lui Vollmar și greșelile socialiştilor francezi. El a arătat că aceștia din urmă, promițînd, de dragul iluziilor mic-burgeze de proprietar ale țăranilor, menținerea proprietății lor, tind în fond în mod obiectiv „la un lucru care din punct de vedere economic e imposibil, sacrifică principiul, se situează pe o poziție reacționară” (vezi volumul de față, p. 477). Analiza critică făcută programului de la Nantes a constituit pentru Engels un prilej de a expune în mod succint punctul de vedere al lui Marx și al său cu privire la țăranimea muncitoare ca principal aliat al proletariatului, de a fundamenta tactica partidelor socialiste față de diferitele categorii ale țăranimii și de a schița în linii mari politica viitorului stat proletar în problema țărănească.

Engels explică necesitatea de a trata țăranimea în mod diferențiat, importanța atragerii de partea partidelor socialiste a păturilor largi ale țăranimii muncitoare, în primul rînd a proletariatului agricol și a țăranimii sărace, aliații clasei muncitoare în revoluția socialistă. „Pentru a cuceri puterea politică — spune el —, acest partid trebuie să meargă mai întii de la oraș la sat, trebuie să devină o forță la sat” (vezi volumul de față, p. 482). Apărînd interesele maselor țărănești, partidele socialiste trebuie totodată să lămurească țăranilor adevărata lor situație în capitalism, care condamnă mica gospodărie țărănească la pieire, să le atragă în permanență luarea aminte că numai revoluția socialistă deschide oamenilor muncii de la sate perspectiva eliberării de sărăcie și exploatare.

O deosebită importanță teoretică și practică prezintă pentru partidele marxiste indicațiile lui Engels cu privire la transformarea socialistă a agriculturii. „Sarcina noastră față de micii țărani — scria Engels în legătură cu politica proletariatului ajuns la putere

— constă mai întâi în a transforma producția lor particulară și proprietatea lor privată într-o gospodărie cooperatistă, nu cu forța, ci prin puterea exemplului și cu sprijinul acordat în acest scop de societate. În această privință avem, desigur, destule mijloace pentru a deschide în fața micului țăran perspectiva unor avantaje care nu se poate să nu-i fie evidente încă de pe acum" (vezi volumul de față, p. 495). În ceea ce privește problema expropriării marilor proprietari funciari, Engels arată că înfăptuirea acestei expropriări cu sau fără despăgubire va „depinde, în cea mai mare parte nu de noi, ci de împrejurările în care vom ajunge la putere și în special de atitudinea d-lor proprietari funciari înșiși" (vezi volumul de față, p. 499).

Articolul „Problema țărănească în Franța și în Germania" scris de Engels face parte din lucrările marxiste fundamentale în problema agrară. Ideile profunde expuse în acest articol au fost multilateral dezvoltate de V. I. Lenin atunci când a elaborat genialul său plan cooperatist de transformare socialistă a satului.

O mare atenție a acordat Engels mișcării muncitorești din Franța și Partidului muncitoresc francez; o mărturie în acest sens constituie, în afară de lucrările mai sus-amintite, și o serie de alte articole cuprinse în volumul de față. Engels a sprijinit prin toate mijloacele întărirea ideologică și organizatorică a Partidului muncitoresc francez, i-a îndrumat pe conducătorii acestui partid — Guesde și Lafargue — la elaborarea liniei tactice în problemele cele mai importante, i-a ajutat să ducă o luptă energetică împotriva curentului oportunist din mișcarea muncitorească franceză — posibilistii — și să înfrângă tendințele oportuniste care se manifestau chiar în rîndurile partidului.

Intrucît Engels considera Franța ca o țară în care ...împotriva *voinței* țăranului sărac „nu este posibilă nici o transformare revoluționară de durată" (vezi volumul de față, p. 494), el socotea intensificarea propagandei socialiste la sate o sarcină primordială a Partidului muncitoresc francez. Apreciind ca un fapt pozitiv marile succese obținute de socialiști în alegeri, Engels a criticat totodată tendința pe care o vedeau unii conducători ai partidului de a supraaprecia activitatea parlamentară. Engels a acordat o mare importanță propagării experienței revoluționare a Comunei din Paris în rîndurile muncitorilor francezi. În acest scop, în fiecare an la 18 martie, el publica în ziarul „Le Socialiste" un mesaj de salut adresat muncitorilor francezi, pentru a-i educa în spiritul tradițiilor revoluționare și al internaționalismului proletar.

Atît în articolul „Cu privire la recenta farsă a poliției din Paris", cît și în interviul acordat corespondentului ziarului francez

„L'Éclair”, Engels relevă întărirea reacțiunii politice în Franța, demască pe organizatorii represaliilor polițienești împotriva mișcării socialiste și democratice. Totodată el condamnă categoric actele de teroare ale anarhiștilor, pe care cercurile reacționare și poliția le exploatau în scopuri provocatoare. Sensul real al acestor acte, arată el, este „să provoace panică în rîndurile populației, să instituie teroarea și să instaureze astfel dominația reacțiunii” (vezi volumul de față, p. 529).

O serie de lucrări cuprinse în acest volum (Prefață la ediția engleză (1892) a lucrării „Situția clasei muncitoare din Anglia”, articolul „Ziua de 4 mai la Londra” și altele) reflectă participarea activă a lui Engels la mișcarea muncitorească din Anglia. Considerînd crearea unui partid revoluționar de masă independent ca o sarcină imediată a clasei muncitoare engleze, el a dezvăluit cauzele care frînau înfăptuirea acestei sarcini. El relevă închistarea de castă care domnește în rîndurile vechilor trade-unionuri, exponenții intereselor aristocrației muncitorești și promotorii influenței acesteia asupra proletariatului, răspîndirea în rîndurile muncitorilor, datorită acestei influențe, a unor idei preconcepute împotriva socialismului, precum și a tradițiilor burgheze, printre care și prejudecata că „nu sînt posibile decît două partide, conservatorii și liberalii, și că clasa muncitoare trebuie să-și cucerească libertatea cu ajutorul marelui partid liberal” (vezi volumul de față, p. 303). După părerea lui Engels, una din laturile slabe, atît ale mișcării muncitorești engleze, cît și ale celei americane, o constituia dogmatismul organizațiilor socialiste.

Principala condiție pentru lichidarea sciziunii din cadrul mișcării muncitorești engleze consta, după părerea lui Engels, în înfrîngerea sectarismului lui Social Democratic Federation (Federația social-democrată), ai cărei lideri transformaseră marxismul „în ortodoxie” (vezi volumul de față, p. 543), precum și în înlăturarea influenței socialiștilor burghezi, reprezentați de Fabian Society (societatea fabienilor). Despre această societate Engels spunea că este „o simplă filială a partidului liberal” (vezi volumul de față, p. 543).

El își exprima convingerea că „grandioasa mișcare a maselor va pune capăt tuturor acestor secte și grupulețe” și va face cu putință înființarea unui adevărat partid muncitoresc în Anglia. De aceea, el acorda o deosebită importanță propagandei socialiste în rîndurile păturilor largi muncitorești, în special în rîndurile populației proletare din cartierul East-End din Londra. El a salutat mișcarea muncitorilor necalificați și înființarea unor noi trade-unionuri la sfîrșitul deceniului al 9-lea. Trezirea conștiinței de clasă a proletariatului englez și-a găsit o expresie pregnantă în demonstrația de masă care a avut loc la Londra la 4 mai 1890. Atunci cînd

în Anglia va exista un adevărat partid proletar, spunea Engels, el va fi în stare „să pună curind capăt alternanței dintre cele două partide vechi de guvernămint care se succed la cîrma țării, perpetuînd tocmai prin aceasta dominația burgheziei” (vezi volumul de față, p. 323). Engels a salutat constituirea, în 1893, a lui Independent Labour Party (Partidul laburist independent), întrucît spera că el se va dezvolta și va deveni un partid de masă. Dar în scurt timp în acest partid au început să predomine elementele reformiste.

Sprijinul neprețuit acordat de Engels tinerelor detașamente ale mișcării internaționale a muncitorilor, partidele socialiste din țările Europei, și-a găsit expresia în scrisorile, cuprinse în acest volum, adresate conducătorilor partidelor și organizațiilor muncitorești, redacțiilor ziarelor socialiste și muncitorești și în corespondența cu socialiștii din diferite țări.

În numeroase lucrări ale sale (mesaje de salut adresate congreselor, „Cuvîntare rostită la adunarea social-democrată de la Viena, 14 septembrie 1893”, „Mesaj de salut adresat muncitorilor austrieci, în legătură cu apariția zilnică a lui «Arbeiter-Zeitung»” și altele), Engels subliniază marile succese obținute de mișcarea muncitorească din Austria, dă sfaturi într-o seamă de probleme de ordin tactic și își exprimă solidaritatea cu lupta curajoasă dusă de proletariatul austriac pentru lărgirea libertăților democratice și pentru votul universal. Acordînd o mare importanță atragerii muncitorilor de orice naționalitate din Austro-Ungaria în mișcarea muncitorească, Engels a urmărit cu atenție înființarea și dezvoltarea Partidului social-democrat ungar. În scrisoarea sa „Către redacțiile ziarelor «Arbeiter-Wochen-Chronik» și «Népszava» din Budapesta”, el a subliniat că apariția partidelor muncitorești atît în țările mari, cît și în cele mici este un fenomen legic. „Existența unui Partid muncitoresc social-democrat ungar dovedește o dată mai mult că marea industrie modernă nu poate să prindă rădăcini într-o țară fără a revoluționa vechea societate precapitalistă și fără a genera nu numai o clasă capitalistă, ci și un proletariat, deci și lupta de clasă între unii și alții, precum și un partid muncitoresc care să acționeze în vederea desființării orînduirii mondiale burghezo-capitaliste” (vezi volumul de față, p. 88).

O mare satisfacție i-au dat lui Engels dezvoltarea mișcării muncitorești și răspîndirea marxismului în țările slave din Europa centrală și de sud: Bulgaria, Polonia și Cehoslovacia, după cum rezultă din lucrările cuprinse în acest volum: „Către redacția publicației bulgare Soțial-demokrat”, „Către tovarășii cehi, cu prilejul zilei de 1 Mai 1893” etc. Engels relevă creșterea solidarității dintre muncitorii germani și cehi, subliniază necesitatea de a opune unita-

tea internațională a muncitorilor urii naționaliste ațitate de burghezie. În prefața la ediția poloneză a „Manifestului Partidului Comunist” (1892), Engels observă cu satisfacție răspîndirea rapidă a ideilor socialiste printre muncitorii polonezi și rolul tot mai mare al tînărului proletariat polonez în lupta pentru independența și renașterea națională a Poloniei. În această lucrare, ca și în altele („Către redacția ziarului «Volksfreund»”, „Despre antisemitism”), Engels expune idei importante în problema națională, fundamentează principiile internaționalismului proletar și arată că orice manifestare a ideologiei șoviniste și naționaliste este potrivnică cauzei eliberării oamenilor muncii.

Volumul de față cuprinde o seamă de articole consacrate Italiei și mișcării muncitorești din Italia : „Despre panama italiană”, „Către cititorul italian [Prefață la ediția italiană (1893) a «Manifestului Partidului Comunist»]”, „Viitoarea revoluție în Italia și Partidul socialist”, „Socialismul internațional și socialismul italian (scrisoare adresată redacției revistei „Critica Sociale)” și altele. Aceste lucrări vădesc deosebitul interes cu care a urmărit Engels situația din Italia, lupta oamenilor muncii italieni împotriva asupririi politice și economice, precum și marele sprijin acordat de Engels socialiștilor italieni la propagarea marxismului, la crearea Partidului socialist italian și la stabilirea sarcinilor lui imediate. Prefața lui Engels la ediția spaniolă a lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei”, mesajul de salut „Către muncitorii spanioli cu prilejul zilei de 1 Mai 1893” și apelul „Către organizațiile socialiste și muncitorești engleze” dovedesc cît de legat era Engels de mișcarea socialistă din Spania.

O dată cu înființarea Internaționalei a II-a, activitatea de conducător al mișcării muncitorești internaționale, desfășurată de Engels, s-a intensificat în mod considerabil. În numeroase lucrări cuprinse în volumul de față se reflectă lupta dusă de el pentru unificarea, pe baza marxismului, a noii asociații internaționale a partidelor socialiste și muncitorești și pentru răspîndirea ideilor comunismului științific în rîndurile proletarilor din toate țările.

Hotărîrea cu privire la sărbătorirea zilei de 1 Mai, adoptată la Congresul de constituire a Internaționalei a II-a, care a avut loc la Paris, are, după cum menționează Engels în repetate rînduri, o mare importanță pentru mobilizarea maselor și pentru consolidarea solidarității proletare internaționale. În prefața la ediția a patra germană a „Manifestului Partidului Comunist” (1890), Engels constată cu mîndrie că lozinca de luptă „Proletari din toate țările, uniți-vă !”, pe care Marx și el au lansat-o lumii întregi în 1848, a găsit ecou în rîndurile muncitorilor. Acest lucru



s-a văzut cu ocazia marilor demonstrații de la 1 Mai 1890. În adresele de salut scrise cu prilejul zilei de 1 Mai („Către muncitorii austrieci cu prilejul zilei de 1 Mai 1893”, „Către muncitorii germani cu prilejul zilei de 1 Mai 1893”, „Și totuși! Salut adresat muncitorilor francezi cu prilejul zilei de 1 Mai 1893” și altele) Engels îndeamnă proletariatul internațional să facă o tradiție din demonstrația anuală de 1 Mai a forțelor proletare și subliniază că aceste demonstrații ar da în mod pregnant la iveală legătura strinsă existentă între sarcinile internaționale și cele naționale ale proletariatului.

Din lucrările „Congresul internațional muncitoresc din 1891”, „Despre congresul de la Bruxelles și situația din Europa”, „Către Consiliul Național al Partidului muncitoresc socialist din Spania”, reiese rolul pe care l-a avut Engels în pregătirea congreselor Internaționalei a II-a, lupta lui împotriva încercărilor făcute de elementele oportuniste, respectiv de posibilității francezi, de conducătorii vechilor trade-unionuri engleze și ai Federației social-democrate engleze, de a pune mâna pe conducerea mișcării muncitorești internaționale. Engels salută riposta dată de marxiștii din acea vreme elementelor anarhiste la congresele Internaționalei a II-a. Considerînd că în condițiile de atunci principalul pericol pentru mișcarea muncitorească îl constituia oportunismul de dreapta, Engels acorda o mare importanță și luptei împotriva tendințelor anarhiste, aventuriste, care se manifestau sub forma unei frazeologii pseudorevoluționare, a dogmatismului, a refuzului de a ține seama de situația reală. El sublinia că partidul clasei muncitoare este un „partid «de luptă»”, partid care ține seama de „fapte” (vezi volumul de față, p. 235). Engels numea anarhismul „o caricatură de mișcare muncitorească” și arăta că în ultimă instanță acțiunile elementelor anarhiste fac jocul dușmanilor clasei muncitoare, guvernelor din Europa și America (vezi volumul de față, p. 411).

În scrierile sale, Engels releva în permanență importanța legăturilor internaționale dintre socialiștii din diferitele țări, a elaborării unei linii comune la congresele socialiste internaționale, a colaborării în presa socialistă. Totodată el sublinia necesitatea respectării cu rigurozitate a hotărîrilor luate în comun și a principiilor marxiste. În discursul rostit la închiderea Congresului internațional muncitoresc socialist de la Zürich, Engels a spus: „Pentru a nu degenera într-o sectă, trebuie să admitem discuțiile, dar principiile generale trebuie respectate cu consecvență” (vezi volumul de față, p. 403—404). Engels chema neobosit partidele socialiste care făceau parte din noua asociație internațională să continue tradițiile revoluționare ale Internaționalei I, cerea socialiștilor să

studieze și să aplice experiența revoluționară a acesteia, exprimându-și speranța că Internaționala a II-a va îmbogăți această experiență.

Dar Internaționala a II-a n-a îndreptățit speranțele pe care Engels și le-a pus în ea. Dacă în primii ani ai existenței ei, cînd Engels o ajuta sfătuind-o și criticînd-o, ea a fost o organizație marxistă de luptă, după moartea lui Engels, reformiștii și revizioniştii, precum și oportuniștii camuflați (centriștii) exercitau o influență tot mai mare în rîndurile ei, ceea ce a dus la falimentul ei rușinos din 1914. Totuși, activitatea depusă de Engels în primii ani de existență ai Internaționalei a II-a în vederea răspîndirii ideilor marxismului și ale internaționalismului proletar în mișcarea muncitorească a dat roade. Ea a contribuit la educarea elementelor cu adevărat revoluționare din partidele Internaționalei a II-a, care, în frunte cu V. I. Lenin și cu aripa revoluționară a social-democrației ruse, țineau sus steagul marxismului și internaționalismului proletar.

În lucrările publicate în acest volum, un loc important îl ocupă problemele Rusiei, analiza politicii interne și externe și mișcarea revoluționară rusă. Crunta reacțiune politică de la sfîrșitul deceniului al 9-lea și începutul deceniului al 10-lea nu i-a zdruncinat lui Engels convingerea că revoluția „bate acum la porțile Rusiei, îndărătul căroră are de pe acum destui aliați dornici să i le deschidă” (vezi volumul de față, p. 44). Engels a acordat revoluționarilor marxiști ruși o atenție din ce în ce mai mare. Legăturile sale cu V. I. Zaslucici și G. V. Plehanov, conducătorii grupului „Eliberarea muncii”, au devenit mai strînse. El urmărea, aprobînd din toată inima, activitatea desfășurată de acești „campioni ai proletariatului rus” în domeniul răspîndirii marxismului în Rusia, și operele lui Plehanov se bucurau de multă apreciere din partea lui. Studiarea aprofundată a tuturor domeniilor de activitate ale acestei „națiuni mari și foarte talentate”, cum îi scria Engels lui Danielson la 17 octombrie 1883, l-a dus la concluzia clarvăzătoare că Rusia se afla în ajunul unor mari evenimente revoluționare.

În articolul „Socialismul în Germania”, în interviul acordat corespondentului ziarului francez „L'Éclair” și în alte lucrări, Engels caracterizează dezvoltarea Rusiei după reformă ca fiind o transformare cu profunde implicații economice și sociale. El subliniază că în Rusia, înlocuirea relațiilor feudale-iobăgiste cu relații capitaliste a fost însoțită de ruinarea în masă a țăranilor, de destrămarea economiei lor naturale și a industriei lor meșteșugărești, de o reducere a producției agricole, recolte proaste cronice etc. Dezvăluind cauzele care au dus la foametea din 1891 în Rusia, Engels.

scria : „Nu ne aflăm în fața unei foamete obișnuite, ci în fața unei crize adânci” (vezi volumul de față, p. 254). În urma analizării situației din Rusia, Engels a ajuns la concluzia că „vechea Rusie a fost irevocabil înmormintată... Pe ruinele ei se ridică Rusia burgheză” (vezi volumul de față, p. 251).

Intr-un mod și mai cuprinzător și-a expus Engels punctul său de vedere cu privire la Rusia în postfața la lucrarea „Cu privire la problema socială în Rusia”. Aici el face o profundă analiză a dezvoltării social-economice a Rusiei în ultimele patru decenii ale secolului al XIX-lea, precum și o caracterizare a mișcării revoluționare ruse. Făcînd critica concepțiilor neștiințifice și iluziilor mișcării narodniciste, Engels a recunoscut, totodată, meritul gândirii sociale progresiste din Rusia și în primul rînd al lui N. G. Cernisevski, acest mare gînditor, cum îl apreciază el, căruia Rusia îi datorează atît de mult. Cu o deosebită considerație vorbește Engels despre revoluționarii ruși din deceniul al 8-lea, luptători curajoși împotriva despotismului țarist. El relevă cu satisfacție că în mișcarea revoluționară rusă au apărut oameni care au rupt cu concepțiile narodniciste și și-au însușit teoria socialismului științific.

Unei critici aspre i-a supus Engels pe narodnicii liberali din deceniul al 9-lea și al 10-lea, ai căror ideologi, referindu-se la Marx, în special la scrisoarea către redacția revistei „Otecestvenniie Zapiski”, încercau să-și fundamenteze concepțiile despre o dezvoltare deosebită, necapitalistă a Rusiei și despre obștea țărănească rusă ca pretins nucleu al viitoarei orînduiri socialiste. Urmărind dezvoltarea economiei ruse de la războiul Crimeii încoace, Engels a arătat că, în opoziție cu teoriile narodniciste, are loc într-un ritm din ce în ce mai rapid „transformarea Rusiei într-o țară capitalistă industrială, proletarizarea unui mare număr de țărani și destrămarea vechii obști comuniste” (vezi volumul de față, p. 429). Engels enunță încă o dată teza emisă de Marx și de el (în prefața la ediția rusă a „Manifestului Partidului Comunist”, 1882, și în alte lucrări) că în Rusia există condiții pentru o revoluție care să răstoarne autocrația țaristă și că această revoluție va avea o uriașă importanță internațională. El arată că revoluția rusă „va da și un nou impuls mișcării muncitorești din Apus, îi va crea noi condiții, mai bune, de luptă și va grăbi astfel victoria proletariatului industrial modern” (vezi volumul de față, p. 429).

În strînsă legătură cu perspectivele dezvoltării și victoriei revoluției în Rusia, ale asigurării condițiilor „succeselor mișcării muncitorești din Occident” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 2, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 14), Engels analiza

politica externă a Rusiei țariste și a altor puteri, problemele relațiilor internaționale.

Punctul lui de vedere asupra acestor probleme și-a găsit expresia într-o serie de lucrări, ca: „Politica externă a țarismului rus”, „Poate oare Europa să dezarmeze?” și „Socialismul în Germania”. În aceste lucrări, Engels ne apare ca un pasionat demascator al politicii de cuceriri duse de clasele dominante, ca un prevestitor al luptei împotriva militarismului și un campion al păcii între popoare, care caută să opună uneltirilor puse la cale de forțele agresive o politică internațională comună a partidelor socialiste (vezi și scrisoarea adresată de Engels la 4 ianuarie 1888 social-democratului român I. Nădejde). Subliniind importanța tot mai mare a social-democrației, devenită „o mare putere... al cărei cuvânt cîntărește mai greu decît al celorlalte mari puteri” (vezi volumul de față, p. 405), Engels subliniază în permanență că clasa muncitoare organizată este o forță în stare să opună împotriva politicii agresive a burgheziei și moșierilor. De pe poziția de apărare a intereselor fundamentale ale proletariatului și ale tuturor oamenilor muncii, a analizat el problemele de politică externă, problema războiului și a păcii.

În lucrările sale, Engels relevă îngrijorat creșterea militarismului și șovinismului, sporirea efectivului armatelor permanente, nemaipomenita cursă a înarmărilor, formarea a două blocuri politice-militare agresive — Tripla alianță (Germania, Austria și Italia), de o parte, și alianța franco-rusă, de altă parte. Analizînd evoluția relațiilor internaționale după războiul franco-prusian din 1870—1871, Engels ajunge la concluzia că mersul evenimentelor confirmă clarviziunea lui Marx, care, în cea de-a doua Adresă a Consiliului General al Internaționalei I, prevăzuse consecințele funeste ale anexării Alsaciei și Lorenei și ale jefuirii Franței de către Germania, ce constituiau un izvor de noi conflicte militare în Europa. Engels demască plin de minie manevrele cercurilor guvernante militariste din Germania, arătînd că, prin politica lor de anexiuni, prin cursa înarmărilor, prin ațîțarea propagandei șoviniiste și prigonirea naționalităților asuprite, Bismarck și ceilalți conducători ai Imperiului german au reușit să creeze Germaniei „reputația unei țări avide de cuceriri” și să-i atragă, nu fără motiv, „ura întregii lumi” (vezi volumul de față, p. 391). Tot atît de categoric îi demască el și pe revanșarzii și șoviniștii francezi. Scindarea Europei în două grupuri de state vrăjmașe, împletirea și ascuțirea contradicțiilor dintre țările europene, fapt care, socotea Engels, a fost favorizat și de războiul ruso-turc din 1877—1878 — toate acestea au dus, după părerea lui, la crearea pericolului unui război de

proporții mondiale nemaivăzute, în care, într-o formă sau alta, vor fi atrase atât statele mari, cât și cele mici. În acest război, relevă Engels, clasele conducătoare văd, pe lângă posibilitatea de înfăptuire a planurilor lor de agresiune, și unul din mijloacele de consolidare a regimurilor reacționare și de înăbușire a mișcării revoluționare, în primul rînd un mijloc de nimicire a partidelor socialiste.

Concluzia lui Engels că viitorul război va fi un război pe scară mondială și va avea un caracter nimicitor a fost un adevărat model de previziune științifică. O mare perspicacitate a dovedit și previziunea lui în legătură cu intrarea inevitabilă a Angliei în viitorul război, pe care el o considera chiar un factor în măsură să decidă deznodămîntul viitorului război, în favoarea uneia sau a alteia dintre părți (vezi volumul de față, p. 42 și 392). Totodată trebuie să ținem seama că, pe vremea lui Engels, contradicțiile anglo-germane nu erau încă atât de ascuțite cum au devenit ulterior. Primul loc în politica internațională îl ocupau pe atunci contradicțiile franco-germane și ruso-germane. Un rol important a avut rivalitatea dintre Anglia și Rusia în Orientul apropiat și în Asia centrală, precum și cea dintre Anglia și Franța în Africa centrală și în alte regiuni. Abia la granița dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea s-au conturat caracterul imperialist al contradicțiilor dintre Anglia și Germania, rolul lor hotărîtor în lupta care se dădea atunci între puterile imperialiste pentru împărțirea coloniilor, a piețelor de desfacere, a surselor de materii prime și a sferelor de influență, și care a dus la războiul mondial din 1914—1918.

Engels consideră țarismul rus și diplomația lui drept unul dintre principalele forțe agresoare care au creat primejdia de război în Europa. În pamfletul combativ „Politica externă a țarismului rus”, scris ca răspuns la rugămintea marxiștilor ruși de a colabora la revista lor, el a relevat marea importanță internațională a luptei revoluționarilor ruși împotriva țarismului, acest bastion al reacțiunii europene, cel mai înverșunat dușman al revoluției ruse și europene. Urmărind politica externă promovată timp de două secole de Rusia țaristă, Engels scoate în evidență orientarea reacționară a acestei politici, demască țarismul rus ca pe unul dintre principalii sugrumători ai mișcărilor de eliberare revoluționar-democratice și de eliberare națională din Europa, dă la iveală tendințele lui cotropitoare, metodele de colonializare și de asuprire folosite în ținuturile anexate de Imperiul rus, intrigile diplomației țariste și docilitatea față de țarism a forțelor reacționare din apusul Europei. Engels scoate în evidență caracterul de clasă al politicii externe

a absolutismului și subliniază legătura dintre aceasta și politica internă reacționară antipopulară.

Arătînd că nu numai moșierii și negustorii ruși, ci și burgheziile din apusul Europei sînt interesați în menținerea țarismului ca instrument de înăbușire a mișcării revoluționare, Engels relevă că, în cazul unei revoluții în Rusia, guvernele reacționare din Europa ar fi gata să sprijine, chiar cu forța armelor, autocrația din Rusia. „Și n-ar fi de mirare dacă ele — scrie el în mod profetic — și-ar trimite acolo armatele pentru a restaura puterea țaristă — ce ironie a istoriei universale!” (vezi volumul de față, p. 47).

Deși era de părere că și în ultimul deceniu al secolului trecut țarismul rus mai era „principalul bastion”, „ultima citadelă” a reacțiunii din Europa, Engels releva totodată și o oarecare slăbire atît a pozițiilor politicii interne, cît și ale politicii externe ale autocrației țariste și o scădere a influenței ei pe arena internațională. Înfrîngerea militară și politică suferită de țarism în războiul Crimeii a constituit, arăta Engels, o grea lovitură, care a grăbit criza orînduirii social-economice și politice a Rusiei. Iar înăuntrul țării, forțele revoluționare erau în creștere, profilîndu-se ca o serioasă amenințare pentru absolutism și diplomația lui. „Diplomația rusă vede cu groază apropiindu-se ziua cînd poporul rus își va spune cuvîntul...” (vezi volumul de față, p. 44).

Engels a chemat clasa muncitoare și partidele socialiste să se opună primejdiei de război intensificînd agitația în favoarea păcii și propaganda activă antirăzboinică, combătînd energic militarismul. Engels considera că este o datorie a socialiștilor să lupte pentru dezarmare, în care vedea o „garanție a păcii” (vezi volumul de față, p. 367). El era încredințat că acțiunile energice și coordonate ale clasei muncitoare și ale oamenilor muncii din toate țările ar putea, chiar și în condițiile regimurilor din acea vreme, să silească guvernele să reducă înarmarea și să zădărnicească planurile de război. În seria de articole „Poate oare Europa să dezarmeze?”, Engels a propus reducerea armatelor permanente prin reducerea generală a stagiului militar, și apoi prin trecerea la sistemul de miliție. Tot în această lucrare, Engels a formulat o seamă de teze importante teoretice și militare: teza cu privire la caracterul burghez al dezvoltării tehnicii militare și influența revoluționară a acestei dezvoltări asupra tacticii și strategiei, la rolul educației fizice în cadrul instrucției militare și la importanța moralului trupelor ca factor important în timp de război.

Apărînd cu hotărîre cauza păcii și ducînd o luptă consecventă împotriva primejdiei de război, Engels preconiza totodată participarea activă a socialistilor la războaiele de eliberare națională. Iată

care trebuia să fie, după părerea lui, poziția social-democraților germani la începutul ultimului deceniu al secolului trecut, dacă existența națională a Germaniei ar fi fost amenințată de o invazie din partea Franței și a Rusiei țariste. Această perspectivă este analizată de Engels în lucrarea „Socialismul în Germania” (toamna 1891), despre care am mai vorbit. Subliniind că victoria țarismului rus în alianță cu Franța asupra Germaniei ar fi însemnat „zdrobirea socialismului german”, ar fi însemnat ca social-democrația germană să piardă rolul de avanpost pe care îl deținea în mișcarea muncitorească internațională și regresul mișcării muncitorești din Germania, Engels considera că, în aceste condiții, datoria socialiştilor germani este „să nu capituleze nici în fața dușmanului din afară, nici a celui dinăuntru”, ci să rămână stăpîn „pe postul cucerit, de care răspunde în fața proletariatului din întreaga lume” (vezi volumul de față, p. 249). Totodată, Engels a indicat că social-democrații trebuie să caute să dea unui război de acest fel caracterul unui adevărat război de eliberare națională, să-l ducă cu metode revoluționare după exemplul iacobinilor din 1793 care, după ce au înfrînt cercurile reacționare dominante, au declarat nu numai că renunță la anexiuni, dar au proclamat și eliberarea naționalităților asuprite de Imperiul german — polonezii, locuitorii Alsaciei și Lorenei etc. După cum reiese din aceste afirmații, Engels a considerat că este necesar să se facă o distincție între războaiele de cucerire și cele de eliberare și, în funcție de caracterul lor, să se stabilească tactica partidului muncitoresc.

V. I. Lenin a făcut un studiu aprofundat al aprecierilor lui Engels în problemele de politică externă și le-a dezvoltat în continuare într-o serie de lucrări, elaborînd în noua epocă istorică o învățătură marxistă încheată cu privire la război, pace și revoluție. Lenin, care a dus o luptă necruțătoare împotriva țarismului, caracterizîndu-l ca pe un „sprijin permanent și sigur al oricărei reacțiuni (vezi V. I. Lenin. Opere complete, vol. 1, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 261), a dat o înaltă prețuire lucrărilor lui Engels, care demascau absolutismul țarist. Lenin considera articolul „Politica externă a țarismului rus”, ca una dintre cele mai importante lucrări ale lui Engels, scrisă „în lumina concepției materialiste a istoriei” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 2, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 11).

Lenin a aprobat și poziția pe care se situa Engels în problema tacticii pe care social-democrații germani trebuiau s-o adopte în 1891 în cazul unui atac al Franței și Rusiei împotriva Germaniei. „În 1891, social-democrații germani ar fi trebuit într-adevăr să-și apere patria într-un război împotriva lui Boulanger + Alexandru al

III-lea" (V. I. Lenin. Opere, vol. 35, București, E.S.P.L.P. 1958, p. 228). Apărind concepțiile lui Marx și Engels împotriva falsificărilor și denaturărilor oportuniste, V. I. Lenin a dat o ripostă energetică social-șoviniștilor germani, care încercau să-și justifice trecerea trădătoare de partea guvernului imperialist în primul război mondial referindu-se la tactica lui Marx și Engels, și în special la poziția lui Engels din 1891. „Toate aceste referiri”, scria Lenin, „constituie o revoltătoare denaturare a concepțiilor lui Marx și Engels în favoarea burgheziei și a oportuniștilor” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 26, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 322). Lenin considera că este culmea neistoricismului să identifice „situația internațională din 1891 cu cea din 1914”. El scria: „în 1891 nu exista de loc imperialism (am căutat să dovedesc în broșura mea că imperialismul s-a născut în 1898—1900, nu mai devreme), și Germania nu a dus și nu putea duce un război imperialist. (De altfel, pe atunci nu exista nici o Rusie revoluționară; lucrul acesta este foarte important)”. „Cezarism în Franța + țarism în Rusia împotriva Germaniei *n e imperialiste* în 1891 — iată situația istorică din 1891” (V. I. Lenin. Opere, vol. 35, București, E.S.P.L.P. 1958, p. 251, 243, 245).

Lucrările din ultimii ani ai vieții lui Engels sînt pătrunse de optimismul revoluționar propriu marelui tovarăș de luptă al lui Marx, de încrederea lui fermă în triumful ideilor marxismului și în victoria proletariatului internațional. Chiar dacă clasele reacționare dominante din Europa ar reuși să antreneze omenirea într-un război distrugător, sublinia Engels, acesta nu ar salva de la pieire orînduirea exploatare capitalistă: „...acest război fie că va duce la victoria imediată a socialismului, fie că va răsturna în așa măsură vechile rînduieli și va lăsa în urma lui asemenea mormane de ruine, încît vechea societate capitalistă se va putea menține mai puțin ca oricînd”... (vezi volumul de față, p. 250).

Engels avea o încredere neștrămutată în uriașele posibilități revoluționare ale maselor populare din Rusia, în capacitatea lor de a-și îndeplini marea misiune eliberatoare cu care le-a însărcinat istoria: răsturnarea țarismului și înfăptuirea transformării fundamentale a rînduielilor politice și sociale din țara lor. Și previziunea lui Engels s-a adevărit. La numai șapte ani după moartea lui, marele continuator al operei întemeietorilor marxismului, Lenin, definind locul și rolul luptei clasei muncitoare și al maselor de oameni ai muncii din Rusia în procesul general al dezvoltării revoluționare în lume, a scris: „Istoria a pus acum în fața noastră o sarcină imediată, care este *cea mai revoluționară* dintre toate sarcinile *imediate* ale proletariatului din oricare altă țară. Îndeplinirea aces-



tei sarcini, doborîrea celui mai puternic bastion al reacțiunii, nu numai europene, dar (putem spune acum) și asiatice, ar face din proletariatul rus avangarda proletariatului revoluționar internațional" (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 6, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 27).

★  
★      ★

La traducerea textelor lucrărilor incluse în volum au fost folosite toate edițiile originale și în traducere apărute în timpul vieții lui Engels; variantele mai importante sînt reproduse în note de subsol. Greșelile de tipar apărute la nume proprii, denumiri geografice, date etc. au fost corectate pe baza cercetării izvoarelor. Titlurile lucrărilor corespund celor din textul original. În cazurile în care originalele nu aveau titluri, ele au fost date de Institutul de marxism-leninism și sînt puse între paranteze drepte.

*Institutul de marxism-leninism  
de pe lingă C.C. al P.C.U.S.*

# FRIEDRICH ENGELS

Tanuarie 1890 — august 1895

## [Alegerile din Germania din 1890 ']

Pentru cel care a urmărit cu atenție dezvoltarea politică a Germaniei din ultimul deceniu nu încăpea nici o îndoială că la alegerile generale din 1890 Partidul social-democrat din Germania va obține un succes imens. În 1878 împotriva socialiștilor germani s-a instituit drastică lege excepțională<sup>2</sup>, în virtutea căreia toate ziarele lor au fost suspendate, întrunirile interzise sau dizolvate și organizațiile desființate. Orice încercare de a le reînființa era pedepsită ca „subversivă”, împotriva unor membri ai partidului pronunțându-se sentințe de condamnare care totalizau peste o mie de ani. Cu toate acestea, socialiștii germani au reușit să introducă în țară prin contrabandă și să difuzeze săptăminal aproximativ 10 000 de exemplare din „Sozialdemokrat”<sup>3</sup>, ziarul lor care apărea în străinătate, precum și mii de broșuri. Ei au izbutit de asemenea să pătrundă în Reichstagul german (nouă deputați) și într-un mare număr de consilii municipale, printre altele și în cel de la Berlin. Creșterea forței partidului era evidentă chiar și pentru cei mai înverșunați dușmani ai lui.

Totuși, succesul repurtat de socialiști la 20 februarie trebuia să surprindă chiar și pe cei mai optimiști. Au fost cucerite 21 de locuri, adică în 20 de circumscripții electorale socialiștii s-au dovedit a fi mai puternici decât toate celelalte partide laolaltă. În 58 de circumscripții s-a ajuns la balotaj, cu alte cuvinte în 58 de circumscripții socialiștii sînt fie cel mai puternic, fie aproape cel mai puternic dintre partidele care au desemnat candidați. Noile alegeri vor hotări care dintre cei doi candidați care au obținut cele mai multe voturi, dar nu majoritatea absolută, va fi ales. În ceea ce privește numărul total de voturi în favoarea socialiștilor, putem da numai cifre aproximative. În 1871 socialiștii au obținut numai 102 000 de voturi; în 1877 — 493 000; în 1884 — 550 000; în 1887 — 763 000; în 1890 vor obține cel puțin 1 250 000 de voturi, dacă

nu chiar mult mai multe. Prin urmare, în decurs de 3 ani, numărul membrilor partidului a crescut cu cel puțin 60—70 0/0.

În 1887 existau numai trei partide care puteau conta pe mai mult de un milion de voturi : național-liberalii — 1 678 000, centrul sau partidul catolic — 1 516 000 și conservatorii — 1 147 000<sup>4</sup>. De astă dată centrul a rămas la fel de puternic, în timp ce conservatorii au pierdut un număr considerabil de voturi, iar național-liberalii au înregistrat pierderi uriașe. În felul acesta, numărul voturilor obținute de centru tot mai depășește pe cel obținut de socialiști, care însă este aproape egal, dacă nu chiar mai mare decît cel obținut de național-liberali sau de conservatori.

Actualele alegeri vor produce o adevărată revoluție în ceea ce privește situația partidelor din Germania. Ele vor inaugura, într-adevăr, o nouă epocă în istoria acestei țări. Ele marchează începutul sfîrșitului perioadei bismarckiene. În momentul de față lucrurile se prezintă astfel :

Prin decretul său cu privire la legislația muncii și la conferința internațională în problemele muncii, tînărul Wilhelm ieșise de sub tutela lui Bismarck<sup>5</sup>. Acesta a considerat că este mai înțelept să dea mînă liberă tînărului său suveran și să aștepte liniștit pînă cînd Wilhelm al II-lea, cu ideea sa fixă de a se erija în prieten al muncitorilor, va ajunge la impas ; atunci va fi momentul să intervină ca un deus ex machina\*. Recentele alegeri nu l-au neliniștit prea mult pe Bismarck. Un Reichstag recalcitrant, care să poată fi dizolvat de îndată ce tînărul împărat își va da seama de greșeala lui, servea chiar intereselor lui Bismarck, iar un mare succes al socialiștilor l-ar ajuta să se prezinte în fața țării cu o lozincă electorală corespunzătoare atunci cînd ar sosi momentul dizolvării Reichstagului. Și, într-adevăr, vicleanul cancelar are acum un Reichstag cu care nimeni nu o poate scoate la capăt. Wilhelm al II-lea se va convinge foarte curînd de imposibilitatea de a realiza cît de cît, dată fiind situația sa și actuala stare de spirit a aristocrației funciare și a burgheziei, proiectele anunțate în decretul său, de vreme ce alegerile îi dovediseră că clasa muncitoare germană acceptă ca un acoutot ceea ce el îi oferă, dar nu face nici o concesie cînd este vorba de principiile și de revendicările ei, că ea nu va înceta să opună rezistență unui guvern care nu se poate menține fără a pune căluș majorității poporului muncitor.

De aceea în curînd va izbucni un conflict între împărat și Reichstag ; toată vina va fi aruncată de partidele rivale pe umerii

---

\* Textual : zeul din mașină (în teatrul antic, actorii care interpretau rolurile de zei erau aduși pe scena cu ajutorul unor mecanisme speciale) ; în sens figurat, persoană sau împrejurare ivită pe neașteptate care salvează situația. — *Nota trad.*

socialiștilor, o nouă lozincă electorală va fi fabricată, și atunci, după ce va fi administrat stăpînului și suveranului său lecția cuvenită, Bismarck va interveni, dizolvînd Reichstagul.

Atunci Bismarck se va vedea însă nevoit să recunoască că situația s-a schimbat. Muncitorii socialiști vor fi mai puternici și mai hotărîți ca oricînd. Pe nobilime, Bismarck nu s-a putut niciodată bizui; ea l-a considerat întotdeauna un trădător al adevăratului conservatorism și este gata să-l debarce de îndată ce împăratul ar voi să scape de el. Burghezia a fost principalul sprijin al lui Bismarck, dar ea nu mai are încredere în el. Mica ceartă conjugală dintre Bismarck și împărat a devenit notorie. Ea a dovedit că Bismarck nu mai este atotputernic și că împăratul nu este lipsit de capricii primejdioase. Căruia dintre ei îi va acorda încredere filistinul burghez din Germania? Omul chibzuit nu mai deține puterea, iar cel care o deține se dovedește a fi nechibzuit. Și, într-adevăr, credința în trăinicia ordinii instaurate în 1871 — credință adînc înrădăcinată în rîndurile burgheziei germane atîta timp cît a domnit bătrînul Wilhelm și la cîrma țării se afla Bismarck, iar în fruntea armatei Moltke — a dispărut pentru totdeauna. Povara tot mai grea a impozitelor, creșterea prețurilor ca urmare a stupidelor taxe asupra mărfurilor de import, produse alimentare și industriale, povara insuportabilă a obligativității serviciului militar, teama permanentă, mereu alimentată, de război, un război care ar fi antrenat întreaga Europă și ar fi chemat sub arme 4—5 milioane de germani, toate acestea au făcut ca țărani, micii patroni și muncitorii să se îndepărteze tot mai mult de guvern, într-un cuvînt întreaga națiune, cu excepția unei mici părți care profită de pe urma monopolurilor create de stat. Toate acestea au fost suportate ca ceva inevitabil atîta timp cît bătrînul Wilhelm, Moltke și Bismarck au format un triumvirat în aparență invincibil, aflat la cîrma țării. Dar acum bătrînul Wilhelm e mort, Moltke a ieșit la pensie, iar Bismarck are de furcă cu un împărat tînăr, căruia chiar el i-a insuflat un sentiment de nemărginită înfumurare și care de aceea se consideră un al doilea Frederic cel Mare, deși nu este decît un infatuat dornic să scape de sub tutela cancelarului său și o jucărie în mîinile intriganților de la curte. Dată fiind această stare de lucruri, poporul nu mai suportă cu resemnare enorma povară aruncată pe umerii lui. Vechea credință în trăinicia rînduinelor existente a dispărut; împotrivirea, care înainte părea fără perspectivă, a devenit acum o necesitate. Prin urmare, dacă acest Reichstag pare recalitrant, fără îndoială că viitorul Reichstag va fi și mai greu de manevrat.

dănuit destulă vreme, datorită lașității filistinului german, dar acum ele se apropie de sfârșit. Majoritatea rezultată de pe urma încheierii cartelului a fost definitiv și iremediabil sfărâmată, și nu există decît un singur mijloc de a o cîrpi pentru un moment : lovitura de stat.

Și acum ? Urmează oare să fie cîrpăcită o nouă majoritate pentru sprijinirea vechiului sistem ? Ei bine, nu numai guvernul ar dori acest lucru. Printre liberali (Freisinnige) <sup>8</sup> există destui fri-coși care ar prefera să se joace ei înșiși de-a cartelul decît să-lase pe uricîșii de social-democrați să ridice capul ; iluzia că sînt în stare să guverneze, înmormîntată o dată cu Frederic al III-lea, se ridică iarăși din groapă. Dar guvernul n-are ce face cu spiritul liberal (Freisinn), întrucît el încă nu este copt pentru alianța cu iuncherii de la răsărit de Elba, care reprezintă clasa cea mai importantă din Germania !

Dar centrul ? Și acolo există destui iuncheri din Westfalia, Bavaria etc. nerăbdători să cadă în brațele fraților lor de la răsărit de Elba, care au votat cu entuziasm pentru impozitele în favoarea iuncherilor ; și în rîndurile centrului există destui reacționari burghezi care vor să întoarcă și mai mult roata înapoi decît își poate permite guvernul s-o facă și care, dacă ar putea, ne-ar impune iarăși întregul sistem medieval de breaslă. Ca orice partid specific creștin, un partid specific catolic nu poate fi decît reacționar. Atunci de ce nu se încheie un nou cartel cu centrul ?

Pur și simplu pentru că nu catolicismul sudează centrul, ci *ura față de prusieni*. Centrul se compune exclusiv din elemente ostile Prusiei, al căror număr, firește, este foarte mare în regiunile catolice : țărani, mic-burghezi și muncitori din Renania, germani din sud, catolici din Hanovra și Westfalia ; în jurul centrului se grupează celelalte elemente burgheze și țărănești antiprusiene : welfii și alți particulariști, polonezii, alsacienii <sup>9</sup>. În ziua în care centrul va deveni partid de guvernămînt, el se va scinda în două părți : una iunherească, de breaslă, reacționară, și una democrată-țărănească ; iar prima parte știe că atunci ea nu-și va mai putea permite să apară în fața alegătorilor ei. Totuși, o asemenea încercare se va face și majoritatea centrului o va promova. Pe noi acest lucru nu poate decît să ne bucure. Partidul catolic, specific anti-prusian, era el însuși un produs al erei bismarckiene, al domniei prusacismului specific. Dacă acesta din urmă cade, va cădea în mod inevitabil și primul.

Prin urmare, putem conta pe o alianță de moment dintre centru și guvern. Dar centrul nu se compune din național-liberali, ci, dimpotrivă, el este primul partid care a ieșit victorios din lupta cu

Bismarck, în urma căreia acesta a fost nevoit să meargă la Canossa<sup>10</sup>. Posibilitatea unui cartel este deci exclusă, iar ceea ce trebuie lui Bismarck nu este decât un nou cartel.

Și care ar fi soluția ? Dizolvarea Reichstagului, alegeri noi, apelul la teama de avalanșa social-democrată ? Dar și pentru aceasta este prea târziu. Dacă aceasta era intenția lui Bismarck, nu era de loc indicat să ajungă, fie chiar și pentru un moment, la un conflict cu noul său împărat \* și, cu atât mai puțin, să-l facă public.

Atita timp cât a trăit bătrînul Wilhelm, pentru filistinul german invincibilitatea triumviratului Bismarck, Moltke, Wilhelm părea de nezdruncinat. Acum însă Wilhelm s-a dus, Moltke a fost obligat să plece, iar Bismarck șovăie între a pleca de bunăvoie sau a fi expedit. Tînărul Wilhelm, care a venit în locul bătrînului Wilhelm, a dovedit prin toată scurta sa domnie, și mai ales prin faimoasele sale decrete, că filistinii burghezi cu greutate nu se pot nicidecum baza pe el și, de asemenea, că nu este dispus să se lase dăscălit. Omul care se bucură de încrederea filistinului nu mai deține puterea, iar celui care o deține — filistinul nu-i poate acorda încredere. Vechea încredere în trăinicia rînduieilor interne instaurate în 1871 a dispărut și nici o putere din lume n-o poate restabili. Ultimul sprijin al politicii de pînă acum, filistinul, a început să șovăie. Și atunci la ce-ar mai folosi dizolvarea Reichstagului ?

O lovitură de stat ? Dar aceasta ar dezlega nu numai poporul, ci și suveranii supuși imperiului, de obligația de a respecta constituția imperiului astfel călcată în picioare, ar însemna sfărîmarea imperiului.

Un război ? Nimic mai ușor decât a-l declanșa. Dar, odată declanșat, nimeni nu poate prevedea cum va evolua el. Dacă Cresus trece Halysul sau Wilhelm Rinul, el va distruge un mare imperiu, dar care ? Propriul său imperiu sau pe cel al dușmanului ? Doar pacea se mai menține numai datorită permanentei revoluții în domeniul tehnicii armelor, care face ca nimeni să nu se considere vreodată gata de război, precum și datorită fricii generale de rezultatele absolut imprevizibile ale unui război mondial, singurul posibil în momentul de față.

Nu există decât o singură ieșire : o răscoală provocată de măsuri brutale luate de guvern și înăbușită cu o dublă, ba chiar triplă brutalitate, decretarea stării generale de asediu și alegeri noi în condiții de teroare. Aceasta n-ar putea decât să prelungească cu cîțiva ani agonia. Este însă singurul mijloc, și, după cum știm, Bismarck face parte din acea categorie de oameni pentru care orice mijloc e bun. Și n-a spus și Wilhelm : la cea mai mică împotrăvire

\* Wilhelm al II-lea. — *Nota trad.*

voi ordona ca toți să fie împușcați. De aceea nu incapa îndoială că se va recurge la acest mijloc.

Muncitorii social-democrați germani au reperat recent un triumf pe măsura tenacității lor nestrămutate, a disciplinei lor de fier, a optimismului lor în luptă și a energiei lor, un triumf tot atât de neașteptat pentru ei, cit și pentru ceilalți. Voturile social-democrate au crescut la fiecare nouă alegere cu inevitabilitatea unui proces natural ; violența, samavolniciile poliției, mîrșăvia justiției, totul a fost zadarnic ; coloana de atac, în continuă creștere, a înaintat tot mai rapid, ajungînd să fie acum al doilea partid din imperiu. În aceste condiții se poate oare concepe ca muncitorii germani să strice ei înșiși totul, lăsîndu-se convinși să facă un puci lipsit de perspective numai pentru a-l scoate pe Bismarck din impas ? Într-un moment în care bravura lor, mai presus de orice laudă, este sprijinită de acțiunea conjugată a tuturor condițiilor exterioare, cînd întreaga situație socială și politică, ba chiar și dușmanii social-democrației lucrează pentru ea ca și cum ar fi în solda ei, tocmai într-un asemenea moment să dăm dovadă de lipsă de disciplină, să ne pierdem stăpînirea de sine și să ne aruncăm noi înșine în cursa care ni se întinde ? Niciodată ! Legea împotriva socialiștilor a fost pentru muncitorii noștri o școală prea bună, în rîndurile noastre avem prea mulți soldați încercați, printre care prea mulți învățați să aștepte cu arma în mînă, sub ploaia de gloanțe, momentul cînd să pornească la atac, pentru a ne comporta astfel.

Scris între 21 februarie  
și 1 martie 1890

Publicat în  
„Der Sozialdemokrat“ nr. 10  
din 8 martie 1890 și în  
„Arbeiter-Zeitung“ nr. 11  
din 14 martie 1890

Se tipărește după textul aparut  
în „Sozialdemokrat“. confruntat  
cu cel din „Arbeiter-Zeitung“

Tradus din limba germana

Semnat : *Friedrich Engels*



# Politica externă a țarismului rus<sup>11</sup>

Scris în decembrie 1889—februarie 1890  
(varianta engleză a fost terminată  
în martie 1890)

Publicat în „Die Neue Zeit”  
nr. 5 din mai 1890 și, în traducerea  
autorului, în limba engleză în „Time”  
din aprilie și mai 1890

Semnat : *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul  
apărut în „Die Neue Zeit”,  
confruntat  
cu traducerea engleză

Tradus din limba germană

## I

Pentru noi, partidul muncitoresc din Europa occidentală \*, victoria partidului revoluționar din Rusia prezintă un dublu interes.

Pe de o parte, pentru că Imperiul țarist rus este principalul bastion, poziția de rezervă și totodată armata de rezervă a reacțiunii europene, pentru că chiar și simpla lui existență pasivă prezintă pentru noi o amenințare și o primejdie.

Pe de altă parte însă, pentru că — și acest lucru încă nu a fost îndeajuns subliniat de noi —, prin amestecul lui permanent în treburile Europei, Imperiul țarist frânează și perturbază dezvoltarea noastră normală cu scopul de a cuceri poziții geografice care să-i asigure dominația asupra Europei și de a face astfel imposibilă victoria proletariatului european \*\*.

Lui Karl Marx îi revine meritul de a fi fost primul care a arătat în 1848 și a subliniat de atunci în repetate rânduri că din această cauză partidul muncitoresc din Europa occidentală trebuie să ducă o luptă pe viață și pe moarte împotriva țarismului rus. Dacă mă ocup aici de această temă, nu fac decât să continui opera prietenului meu decedat, îndeplinind ceea ce lui nu i-a fost dat să facă \*\*\*.

\* În „Time”, în locul cuvintelor „Pentru noi, partidul muncitoresc din Europa occidentală”, a apărut : „Nu numai pentru socialiști, ci și pentru orice partid progresist din orice țară din Europa occidentală”. — *Nota red.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „de a face astfel imposibilă victoria proletariatului european”, a apărut : „de a strivi sub călcâiul de fier al țarului orice posibilitate de progres”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Time”, în locul acestui paragraf, a apărut : „În Anglia nu se poate scrie despre politica externă a Rusiei fără a aminti numele lui David Urquhart. Timp de cincizeci de ani el a fost neobosit în strădania sa de a face cunoscute compatrioților săi țelurile și metodele diplomației ruse, problemă pe care el o stăpânea temeinic ; dar, drept răsplată pentru toate strădaniile sale, el nu s-a ales decât cu batjocură și cu reputația de pisălog plicticos care-ți calcă pe nervi. Ce-i drept, așa îl numește filistinul de rind pe orice om care vorbește fără încetare

De altfel, și unii revoluționari ruși dau câteodată dovadă de o cunoaștere relativ insuficientă a acestei laturi a istoriei Rusiei. Aceasta se explică, pe de o parte, prin faptul că în Rusia în această privință este admisă numai legenda oficială, pe de altă parte prin aceea că unii disprețuiesc într-atît guvernul țarist, încît îl consideră incapabil de vreo acțiune chibzuită, incapabil fie din cauza mărginirii, fie din cauza corupției lui. În ceea ce privește politica internă, acest lucru este just ; aici neputința țarismului este evidentă. Este bine să cunoști însă nu numai părțile slabe, ci și părțile tari ale adversarului. Or, politica externă este indiscutabil domeniul în care țarismul este tare, foarte tare. Diplomația rusă reprezintă un fel de ordin iezuit modern, destul de puternic pentru a veni de hac la nevoie chiar și capriciilor țarului și a stăvili corupția din cadrul lui, propagînd-o cu atît mai mult în afara lui ; un ordin iezuit care recruta inițial de preferință străini : corsicani, ca Pozzo di Borgo, germani, ca Nesselrode, germani din ținuturile baltice, ca Liven ; o străină a fost și fondatoarea ordinului : Ecaterina a II-a.

Vechea înaltă nobilime din Rusia era încă mînată de prea multe interese lumești, particulare și de familie, nu te puteai bizui pe ea în mod necondiționat, așa cum cere serviciul în acest nou ordin. Și, întrucît nu i se putea impune renunțarea la proprietatea

---

despre lucruri neplăcute, oricît de importante ar fi ele. Cu toate acestea, strădaniile lui Urquhart, care-i detesta pe filistini, dar care nu le înțelegea nici natura, nici inevitabilitatea istorică a existenței lor în timpurile noastre, erau sortite eșecului. El însuși un tory de școală veche, care vedea că pînă atunci în Anglia numai toryi opuseseră Rusiei o rezistență eficientă și că toate acțiunile liberalilor din Anglia și de peste hotare, precum și întreaga mișcare revoluționară de pe continent, erau de obicei în avantajul acestei puteri, Urquhart era încredințat că trebuie să fii tory (sau turc) pentru a te opune cu adevărat amestecului Rusiei și că orice liberal sau revoluționar este, conștient sau inconștient, o unealtă a Rusiei. Preocupîndu-se în permanență de diplomația rusă, Urquhart a ajuns la convingerea că Rusia este atotputernică, singurul factor într-adevăr activ al istoriei moderne, și că în miinile ei toate celelalte guverne nu sînt decît instrumente pasive ; de aceea cine nu știe că el a apreciat în mod tot atît de exagerat puterea Turciei nu poate înțelege de ce această atotputernică diplomație rusă n-a cucerit de mult Constantinopolul. Pentru a prezenta întreaga istorie modernă, începînd cu revoluția franceză, drept un joc de șah diplomatic între Rusia și Turcia, un joc în care celelalte state europene nu sînt decît pionii Rusiei, Urquhart a fost nevoit ca, asemenea anumitor profeți orientali, să proclame în locul unor simple fapte istorice o doctrină mistică ezoterică formulată într-un limbaj misterios, hiperdiplomatic, o doctrină plină de aluzii la fapte puțin cunoscute și aproape niciodată dovedite în mod indubitabil ; ca leac infailibil împotriva supremației diplomației ruse asupra celei engleze, el propunea să se reintroducă responsabilitatea ministrului în fața justiției și să se înlocuiască cabinetul printr-un consiliu secret. Urquhart a fost un om cu mari merite și, în plus, un adevărat gentleman de modă veche ; dar diplomații ruși ar putea, pe bună dreptate, să spună : «Si M. Urquhart n'existait pas, il faudrait l'inventer » („Dacă d-l Urquhart n-ar exista, el ar trebui inventat”).

—Nota red.

personală și celibatul preoților iezuiți catolici, la început i s-au încredințat numai posturi de mîna a doua, precum și posturi reprezentative, ambasade etc., pregătindu-se astfel treptat o școală de diplomați naționali. Pînă acum un *singur* rus neaoș, Gorceakov, a deținut cel mai înalt post în acest ordin, succesorul lui, von Giers, fiind iarăși purtătorul unui nume străin.

Tocmai această societate secretă, recrutată inițial din aventurieri străini, a făcut ca Imperiul rus să ajungă la actuala lui forță. Cu o perseverență de fier, urmărind neabătută țelul propus, fără să se dea în lături de la nici un sperjur, de la nici o trădare, crimă mișească, slugărnice, mituind în dreapta și în stînga, fără să se lase amețită de succese și nici descurajată de înfrîngerii, călcînd peste cadavrele a milioane de soldați și peste cadavrul cel puțin al unui țar, această bandă, pe cît de lipsită de conștiință pe atît de talentată, a contribuit mai mult decît toate armatele ruse la extinderea granițelor Rusiei de la Nipru și Dvina pînă dincolo de Vistula, pînă la Prut, Dunăre și Marea Neagră, de la Don și Volga pînă dincolo de Caucaz, pînă la izvoarele fluviilor Oxus și Jaxartes, făcînd din Rusia o țară mare, puternică și temută și deschizîndu-i calea spre dominația mondială. În felul acesta ea a consolidat puterea țarului și în interior. În ochii publicului vulgar-patriotic, laurii victoriilor, cuceririle succesive, puterea și grandoarea țarismului compensează cu prisosință toate păcatele lui, toate actele de despotism, nedreptatea și samavolnicia; înfumurarea șovinistă îl despăgubește cu prisosință de toate loviturile de picior primite. Aceasta cu atît mai mult, cu cît în Rusia adevăratele cauze și amănunte ale acestor succese erau mai puțin cunoscute, fiind înlocuite cu o legendă oficială, așa cum procedează pretutindeni (de pildă în Franța și Prusia) guvernele binevoitoare spre binele supușilor și pentru promovarea patriotismului. De aceea, mai devreme sau mai tîrziu, orice rus șovinist cade în genunchi în fața țarismului, așa cum s-a întîmplat cu Tihomirov.

Dar cum a fost posibil ca o asemenea bandă de aventurieri să poată exercita o influență atît de mare asupra mersului istoriei Europei? Foarte simplu. Ei n-au creat nimic nou, ci doar au exploatat abil situația de fapt existentă. Toate succesele diplomației ruse au o bază materială foarte evidentă.

Să ne gîndim la Rusia de la mijlocul secolului trecut. Încă pe atunci ea ocupa un teritoriu imens, cu o populație excepțional de omogenă din punctul de vedere al rasei. Densitatea populației era mică, dar creștea rapid; prin urmare, chiar și numai scurgerea timpului asigura creșterea puterii țării. Populația, înapoiată și lipsită de inițiativă, era însă absolut aptă pentru orice fel de activi-

tate care nu depășea cadrul tradiționalului ei mod de viață ; tenace, vitează, docilă, capabilă să suporte tot felul de lipsuri și greutateți, ea furniza soldați excelenți pentru războaiele din acea vreme, cînd lupta în formație compactă era hotărîtoare. Țara însăși, mărginin-du-se într-o singură parte, cea apuseană, cu Europa, era deci vulnerabilă numai în această parte. Faptul că nu avea un centru a cărui cucerire ar fi silit-o să încheie pace, lipsa căilor de comunicație, imensitatea teritoriului și resursele sărace o fereau aproape cu totul de cuceriri — iată o poziție puternică și inatacabilă și oricine se pricepea s-o folosească se putea amesteca nestingherit în treburile Europei, ceea ce ar fi expus oricare alt guvern la nesfîrșite războaie.

Pe cît de puternică, chiar inexpugnabilă cînd era vorba de apărare, pe atît de slabă era Rusia cînd era vorba de atac. Concentrarea, organizarea, înarmarea și deplasarea armatelor în țară întîmpinau cele mai mari piedici, la toate greutatețile materiale adău-gîndu-se și nemaipomenita corupție a funcționarilor și ofițerilor. Toate încercările de a face Rusia capabilă de acțiuni ofensive de mari proporții au eșuat pînă acum ; probabil că și ultima încercare, făcută în prezent, de a introduce serviciul militar obligatoriu<sup>12</sup> va fi sortită eșecului. Se poate spune că greutatețile cresc aproape proporțional cu pătratul numărului oamenilor care trebuie organizați, ca să nu mai vorbim de faptul că, avînd în vedere numărul redus al locuitorilor de la orașe, nu pot fi găsiți atît de mulți ofițeri cîți sînt necesari acum. Această slăbiciune n-a constituit niciodată un secret pentru diplomația rusă, de aceea ea a evitat întotdeauna pe cît posibil războiul și l-a acceptat doar ca un mijloc extrem și numai în condiții excepțional de favorabile. Rusiei îi convin numai asemenea războaie în care aliații ei trebuie să ducă tot greul, să-și expună teritoriul pustiirilor inerente unui teatru de război și să furnizeze marea masă a luptătorilor, trupele rusești avînd rolul de rezerve, cruțate în majoritatea luptelor, dar cărora în toate bătă-liile mari le revine cîntecul de a hotări, fără jertfe prea grele, dez-nodămîntul, ca în războiul din 1813—1815<sup>13</sup>. Dar nu întotdeauna se poate duce un război în condiții atît de favorabile, și de aceea diplomația rusă preferă să folosească pentru atingerea scopurilor ei interesele contradictorii și cupiditatea celorlalte puteri, așîtin-du-le una împotriva celeilalte și exploatînd ostilitatea dintre ele în folosul politicii de cuceriri a Rusiei. Numai împotriva unor adver-sari net inferiori, ca, de pildă, Turcia și Persia, țarismul duce război de unul singur, și în acest caz nici nu mai trebuie să împartă cu nimeni prada.



Coperta revistei ruse „Social-Demokrat“

Să ne întoarcem însă la Rusia anului 1760. Această țară omogenă, inexpugnabilă avea ca vecini exclusiv țări care, aparent sau în realitate, erau în declin, pe cale de destrămare, constituind, prin urmare, o adevărată matiere à conquête \*. La nord — Suedia, care și-a pierdut puterea și prestigiul tocmai prin faptul că regele Carol al XII-lea a încercat să pătrundă în Rusia. Astfel el a ruinat Suedia și a făcut evidentă inexpugnabilitatea Rusiei. La sud — turcii și, tributarii lor, tătarii din Crimeea, vestigii ale unei măreții trecute; puterea ofensivă a Turciei a fost sfărâmată cu 100 de ani în urmă; puterea lor defensivă, deși încă considerabilă, este de asemenea în declin; cea mai bună dovadă a acestei slăbiciuni tot mai accentuate o constituie efervescența care a început să se manifeste în rîndurile creștinilor subjuogați — slavii, românii și grecii —, care formau majoritatea populației din Peninsula Balcanică. Acești creștini, aproape exclusiv de rit greco-ortodox, erau astfel coreligionarii rușilor, iar printre ei, slavii — sîrbii și bulgarii — erau și de același neam. Așadar, era suficient ca Rusia să-și proclame misiunea de apărător al bisericii greco-ortodoxe oprite și al slavilor încătușați, pentru ca — sub masca eliberării — tercnul pentru cucerire să fie gata pregătit. Tot așa, la sud de munții Caucaz existau sub suzeranitatea Turciei mici state creștine și armeni creștini, în al căror „eliberator” s-a putut erija țarismul. Apoi, aici, în sud, cuceritorul cupid era ademenit de un trofeu cum nu exista altul în Europa: vechea capitală a Imperiului roman de răsărit, metropola întregii lumi ortodoxe, oraș al cărui nume rusesc însuși exprimă dominația asupra Orientului și prestigiul de care se bucură stăpînitorul lui în ochii creștinătății din răsărit: Constantinopolul — Țarigradul.

Țarigradul, ca o a treia capitală rusă, alături de Moscova și Petersburg, însemna însă nu numai dominația spirituală asupra creștinătății din răsărit, ci și o etapă hotărîtoare în calea spre dominație asupra Europei. Aceasta însemna supremația în Marea Neagră, în Asia Mică, în Peninsula Balcanică. Însemna, ori de cîte ori i s-ar fi năzărit țarului, închiderea Mării Negre pentru toate vasele comerciale și flotele de război, în afară de cele ale Rusiei, transformarea acestei mări într-un port militar rus și într-un loc de manevră servind exclusiv flotei ruse, care, din această poziție de rezervă sigură, să poată, oricînd voia, să pornească la atac, trecînd prin Bosforul fortificat, și unde să se poată retrage la adăpost. Rusiei nu i-ar mai fi rămas decît să-și instaureze, direct sau indi-

\* — țintă pentru cuceriri. — *Nota trad.*

rect, dominația asupra strîmtorilor Sund, Beltul Mare și Beltul Mic pentru a fi inexpugnabilă și dinspre mare.

Stăpînirea Peninsulei Balcanice ar fi deplasat granițele Rusiei pînă la Marea Adriatică. Dar această graniță de sud-vest nu ar putea fi menținută dacă în genere în vest granița Rusiei n-ar fi în mod corespunzător împinsă înainte, dacă sfera dominației rusești nu ar fi considerabil extinsă. Aici însă condițiile erau și mai favorabile.

În primul rînd era Polonia ; această republică nobiliară, bazată pe jefuirea și asuprirea țăranilor, se afla în totală destrămare ; constituția ei făcea imposibilă orice acțiune pe scară națională și condamna astfel țara să devină prada vecinilor. De la începutul secolului al XVIII-lea, Polonia, după cum spun înșiși polonezii, trăia doar datorită dezordinii (*Polska nierzadem stoi*) ; în permanență trupe străine fie că o ocupau, fie că treceau prin țară, care le servea drept han și cîrciumă (*karczma zajezdna*, cum spuneau polonezii), de regulă fără plată. Încă Petru cel Mare o ruinase în mod sistematic, așa încît urmașii lui trebuiau numai să întindă mîna după pradă. În plus le servea drept pretext „principiul naționalităților”<sup>14</sup>. Polonia nu era o țară omogenă. Atunci cînd Velicorusia a ajuns sub jugul mongolilor, Bielorusia și Malorusia s-au apărut împotriva invaziei asiatice unindu-se și formînd așa-numitul Principat lituanian. Ulterior, acest principat s-a unit de bunăvoie cu Polonia<sup>15</sup>. După aceea, ca urmare a gradului de civilizație mai înalt al polonezilor, nobilimea bielorusă și malorusă s-a polonizat în mare măsură, de asemenea în secolul al XVI-lea, în timpul domniei iezuiților în Polonia, rușii greco-ortodocși din Polonia au fost siliți să treacă la biserica romano-catolică. Aceasta a servit țărilor velicoruși drept pretext binevenit pentru a revendica fostul teritoriu lituanian ca ținut național-rus, care a fost subjugat de către polonezi, chiar dacă, potrivit spuselor lui Miklosich, cel mai mare slavist în viață, populația de aici, cel puțin malorușii, nu vorbesc un dialect pur rus, ci o limbă aparte ; un alt pretext invocat de țarii velicoruși a fost acela că, în calitate de apărători ai ritului ortodox, intervin în favoarea ortodocșilor uniți<sup>16</sup>, deși aceștia se împăcaseră de mult cu poziția lor față de biserica romano-catolică.

Dincolo de Polonia exista o altă țară care părea iremediabil sortită destrămării : Germania. După războiul de treizeci de ani, Imperiul romano-german era numai cu numele un stat. Principii imperiului își arogau tot mai mult o suveranitate deplină ; dreptul lor de a nu se supune împăratului, drept care în Germania era echivalentul lui liberum veto din Polonia, a fost garantat în mod expres, prin pacea westfalică, de Franța și Suedia<sup>17</sup>, consolidarea puterii



centrale depinzînd astfel de acordul străinătății, care avea tot interesul s-o împiedice. În plus, în virtutea cuceririlor ei în Germania, Suedia era membră a Imperiului german cu drept de vot în Reichstag. În orice război, împăratul descoperea printre aliații dușmanilor săi din afară principii germani ai imperiului, astfel încît fiecare război era totodată și un război civil. Aproape toți principii mari și mijlocii ai imperiului erau cumpărați de Ludovic al XIV-lea, iar țara era din punct de vedere economic în așa măsură ruinată, încît, fără banii pe care Franța îi trimitea an de an pentru a-i corupe, în țară nu ar fi existat, în genere, bani ca mijloc de circulație \*. De aceea împăratul nu mai căuta de mult sprijin pentru puterea sa în propriul lui imperiu, care îl costa doar bani, fără a-i aduce altceva decît griji și neazuri, ci în posesiunile sale ereditare din Austria — germane și negermane. Și alături de dinastia austriacă începea să se ridice treptat, ca rivală, dinastia prusiană.

Așa se prezentau lucrurile în Germania în timpul lui Petru cel Mare. Acest om cu adevărat mare — mare în cu totul alt sens decît Frederic „cel Mare”, sluga docilă a urmașei lui Petru, Ecaterina a II-a — a fost primul care a sesizat perfect situația din Europa, atît de favorabilă Rusiei. Tot atît de limpede cum a intuit, a stabilit și a început să aplice principiile politicii ruse față de Suedia, Turcia, Persia și Polonia — cu mult mai limpede decît reiese din așa-numitul său testament, care pare mai curînd opera unui epigon<sup>19</sup> —, el a intuit, a stabilit și a început să aplice aceste principii și față de Germania. Cu excepția Suediei, Germania l-a preocupat pe Petru cel Mare mai mult decît orice altă țară. Suedia trebuia zdrobită; pentru a avea Polonia era suficient să întindă mina; Turcia era încă prea departe; dar să se instaleze temeinic în Germania, să cucerească acolo poziția pe care Franța o exploata în voie, în timp ce Suedia era prea slabă pentru a o exploata — iată care era țelul lui principal. El a făcut totul pentru a deveni principe al Imperiului german prin dobîndirea de teritorii germane, dar în zadar; el n-a reușit decît să introducă sistemul alianțelor matrimoniale cu principii imperiului și să exploateze în interesul diplomației disensiunile interne din Germania.

După Petru, această situație a devenit și mai favorabilă Rusiei, datorită ascensiunii Prusiei. Astfel, pentru împărat, Prusia întărită devenea în însuși interiorul țării un rival aproape egal, care permanentiza și ducea la extrem scindarea Germaniei. Dar, în același

\*Vezi Göllich. „Geschichtliche Darstellung des Handels etc.”, Jena 1830, 2. Band, S. 201—206<sup>18</sup>.

timp, acest rival mai era încă prea slab pentru a se putea dispensa de ajutorul Franței sau al Rusiei — în special al Rusiei — și de aceea cu cât se emancipa mai mult de vasalitatea față de Imperiul german, cu atât mai sigur ajungea vasal al Rusiei.

În felul acesta, în Europa nu rămăneau decît trei state care trebuiau avute în vedere : Austria, Franța și Anglia. Și a le învrăjbi între ele sau a le corupe cu momeala unor cuceriri teritoriale nu era mare artă. Anglia și Franța încă mai erau rivale pe mare ; Franța putea fi atrasă prin perspectiva unor cuceriri teritoriale în Belgia și Germania ; Austria a fost ademenită cu mirajul unor avantaje pe seama Franței și a Prusiei, iar de la Iosif al II-lea încoace și pe seama Bavariei. Astfel, printr-o abilă exploatare a intereselor contradictorii, Rusia și-a asigurat sprijinul unor aliați puternici, ba chiar mai puternici decît ea, pentru orice acțiune diplomatică a ei. Și în fața acestor țări vecine pe cale de destrămare, în fața acestor trei mari puteri veșnic dezbinată în virtutea tradițiilor lor, condițiilor economice și intereselor politice sau dinastice ori ca urmare a tendințelor de cucerire, în permanență preocupate să se tragă pe sfoară unele pe altele, în fața lor se afla Rusia unică, omogenă, tină, în rapidă ascensiune, aproape inatacabilă și complet inexpugnabilă, reprezentînd totodată un material brut încă neprelucrat, aproape inert, maleabil. Ce prilej minunat pentru oameni de talent și ambițioși, pentru oameni în goană după putere, indiferent unde și cum putea fi cucerită, numai să fie o putere reală, o arenă reală pentru talentul și ambiția lor. Asemenea oameni au fost produși în masă de „iluminatul” secol al XVIII-lea : oameni care în slujba „omenirii” cutreierau întreaga Europă, vizitau curțile tuturor suveranilor luminați — și care suveran nu voia pe atunci să fie luminat —, oameni care se aciuiau oriunde găseau o slujbă avantajoasă, formînd un fel de internațională burghezo-aristocratică, „fără patrie”, a iluminismului. Această internațională a iluminismului a căzut la picioarele Semiramidei Nordului — Sofia Augusta de Anhalt-Zerbst, și ea fără patrie, numită Ecaterina a II-a a Rusiei. Și tocmai din această internațională și-a recrutat aceeași Ecaterina elementele de care avea nevoie pentru ordinul iezuit al diplomației ruse.

În lucrarea sa despre Thomas Morus, Karl Kautsky<sup>20</sup> a arătat că prima formă a iluminismului burghez, „umanismul” secolelor al XV-lea și XVI-lea, s-a transformat, în dezvoltarea sa ulterioară, în iezuitismul catolic. Și la fel vedem aici cum în secolul al XVIII-lea cea de-a doua formă, matură, a iluminismului burghez se transformă în iezuitismul modern, în diplomația rusă. A realiza exact contrarul celor propuse, a atinge un punct diametral opus punctu-

lui de plecare este soarta firească și necesară a tuturor mișcărilor istorice care nu văd limpede originea și condițiile existenței lor și de aceea nu urmăresc decât scopuri iluzorii. „Ironia istoriei” le corectează însă în mod implacabil\*.

Să vedem acum acest ordin iezuit la lucru, să vedem cum se servește el de obiectivele mereu schimbătoare ale marilor puteri rivale pentru atingerea unicului său scop, care nu se schimbă niciodată și pe care nu-l pierde niciodată din vedere: dominația mondială a Rusiei.

---

\* În textul englez acest alineat lipsește. — *Nota trad.*

## II

Încă niciodată situația internațională nu a fost atât de favorabilă planurilor de cucerire ale țarismului ca în 1762, când, după uciderea soțului ei, marea țîră Ecaterina a II-a s-a suit pe tron. Războiul de șapte ani scindase întreaga Europă în două tabere<sup>21</sup>. Anglia zdrobise puterea Franței pe mare, în America și în India, iar apoi l-a lăsat în voia soartei pe aliatul ei continental, Frederic al II-lea, regele Prusiei. În 1762 acesta se afla în pragul prăbușirii, când Petru al III-lea, care se urcase pe tronul Rusiei, a pus capăt războiului împotriva Prusiei; părăsit de ultimul și singurul său aliat — Anglia —, învrăjbit pentru multă vreme cu Austria și Franța, sleit după șapte ani de luptă pentru existență, regelui Prusiei nu-i rămînea decît să se arunce la picioarele țarinei recent încoronate. Aceasta îi asigura nu numai o protecție puternică, ci și perspectiva de a primi acea parte a Poloniei care despărțea Prusia orientală de restul regatului său și din a cărei cucerire își făcuse acum scopul vieții sale. La 31 martie (11 aprilie) 1764 Ecaterina și Frederic au încheiat la Petersburg un tratat de alianță<sup>22</sup>; potrivit unei clauze secrete, ei își asumau obligația să mențină cu forța armelor constituția poloneză existentă — cel mai bun mijloc pentru a duce Polonia de ripă — împotriva oricărei încercări de reformă. Viitoarea împărțire a Poloniei era astfel lucru hotărît. O bucată din Polonia — iată ciolanul pe care țarina l-a aruncat Prusiei pentru ca aceasta să lase Rusia să-i pună pentru un secol zgarda de gît.

Nu voi intra în amănunte privind prima împărțire a Poloniei<sup>23</sup>. Este însă semnificativ că, în esență, ea a fost înfăptuită, împotriva voinței demodatei Maria Tereza, de către cei trei piloni principali ai iluminismului european: Ecaterina, Frederic și Iosif. Aceștia din urmă, mîndri de iluminata înțelepciune de stat cu care neso-coteau normele tradiționale ale dreptului internațional, considerate

de ei ca o simplă prejudecată, au fost totuși destul de obtuzi pentru a nu vedea că, prin participarea lor la jefuirea Poloniei se dădeau pe mîna țarismului.

Pentru Ecaterina nimic nu putea fi mai favorabil decît vecinătatea acestor suverani iluminați. În secolul al XVIII-lea țarismul a avut drept lozincă în Europa „iluminismul” \*, după cum în secolul al XIX-lea lozincă lui a fost „eliberarea popoarelor”. Iluminismul, liberalismul, eliberarea popoarelor au servit țarismului drept pretext pentru toate cotropirile, pentru toate actele de violență și de asuprire. În naivitatea lor puerilă, liberalii din Europa occidentală, pînă și Gladstone, credeau acest lucru \*\*, în timp ce tot atît de nezozii conservatori cred tot atît de nestrămutat în frazele despre apărarea legitimității<sup>24</sup>, menținerea ordinii, a religiei, a echilibrului european, ca și în cele despre caracterul sacru al tratatelor, fraze pe care Rusia oficială le repetă concomitent. Diplomația rusă a izbutit să păcălească cele două mari partide burgheze din Europa. Ei și numai ei i se îngăduie să fie în același timp legitimistă și revoluționară, conservatoare și liberală, ortodoxă și iluministă. Se înțelege că un asemenea diplomat rus privește cu dispreț Occidentul „cult”.

După Polonia a venit rîndul Germaniei. În 1778 Austria și Prusia s-au încăierat în războiul pentru succesiunea la tronul Bavariei<sup>25</sup>, din nou exclusiv în folosul Ecaterinei. Rusia devenise prea mare pentru a se mai gîndi, ca Petru, să devină \*\*\* un membru al Imperiului german; ea tindea acum la poziția pe care o și avea în Polonia și pe care Franța o avea în Imperiul german: aceea de garant al dezordinii germane împotriva oricărei încercări de reformă. Și ea a obținut această poziție. Ca urmare a păcii de la Teschen (1779), Rusiei și Franței le-a revenit rolul de garant al acestui tratat de pace, precum și al tuturor tratatelor de pace anterioare, confirmate de tratatul din 1779, mai ales al celui westfalic din 1648. Prin aceasta, neputința Germaniei a fost pecetluită, Germania fiind declarată obiectul unei viitoare împărțiri între Franța și Rusia.

Nu a fost uitată nici Turcia. Războaiele Rusiei împotriva Turciei au loc întotdeauna atunci cînd la granița de apus a Rusiei domnește pacea și cînd Europa este ocupată, într-un fel sau altul, în altă parte. Ecaterina a purtat două războaie de acest fel<sup>26</sup>. Primul s-a soldat cu cuceriri la Marea de Azov și cu independența Crimeii,

\* În „Time”, în locul cuvîntului „iluminismul”, a apărut: „progres și iluminism”. — *Nota red.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „credeau acest lucru”, a apărut: „o cred și în ziua de azi”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Time”, după cuvintele „să devină”, urmează: „prin dobîndirea unui mic principat german oarecare”. — *Nota red.*

care după patru ani a devenit provincie rusă. Ca urmare a celui de-al doilea, granița Rusiei s-a deplasat de pe Bug pe Nistru. În timpul acestor războaie, agenți ruși i-au ațîțat pe greci la răscoală împotriva turcilor. Dar pînă la urmă guvernul rus i-a lăsat, bineînțeles, pe răsculații greci în voia soartei.

În timpul războiului de independență din America, Ecaterina a formulat pentru prima oară, în numele ei și al aliaților ei întru „neutralitatea armată” \* (1780), revendicarea de a se limita drepturile reclamate de Anglia pentru vasele ei de război aflate în larg. Această revendicare a devenit de atunci obiectivul permanent al politicii ruse și, în linii generale, a fost recunoscută de către Europa și chiar de Anglia în tratatul de pace de la Paris din 1856 <sup>27</sup>. Numai Statele Unite ale Americii nu vor nici astăzi s-o recunoască.

Izbucnirea revoluției franceze a fost iarăși ceva providențial pentru Ecaterina. Departe de a se teme de pătrunderea ideilor revoluționare în Rusia, ea nu vedea în acest eveniment decît un nou prilej de a învrăjbi între ele statele europene pentru a asigura Rusiei libertatea de acțiune. După moartea celor doi prieteni și vecini „ilumiști” ai ei, urmașii acestora, Frederic Wilhelm al II-lea în Prusia și Leopold în Austria, au încercat să ducă o politică independentă. Revoluția a oferit Ecaterinei un prilej minunat de a lega din nou, sub pretextul luptei împotriva Franței revoluționare, aceste state de Rusia și, totodată, de a cucerii, în timp ce ele erau ocupate la granița franceză, noi teritorii în Polonia. Și Austria, și Prusia au căzut în cursă. Și chiar dacă Prusia, care între 1787 și 1791 jucase rolul de aliat al Poloniei împotriva Ecaterinei, a sesizat la timp situația, pretinzînd de astă dată o parte mai mare din Polonia, iar Austriei a trebuit de asemenea să i se cedeze o bucată din Polonia, Ecaterina s-a ales din nou cu partea leului <sup>28</sup>. Aproape toată Bielorusia și Malorusia erau acum unite cu Velicorusia.

De rindul acesta medalia a avut însă și reversul ei. Prin faptul că jefuirea Poloniei a mobilizat și ea forțele coaliției din 1792—1794 <sup>29</sup>, forța de atac a coaliției împotriva Franței a slăbit, astfel încît aceasta din urmă a avut timpul necesar să se întărească îndeajuns pentru a repurta, de una singură, victoria. Polonia a căzut, dar împotrivirea ei a salvat revoluția franceză, iar o dată cu revoluția franceză a început o mișcare împotriva căreia și țarismul este neputincios. Noi, cei din Occident, nu vom uita niciodată rolul pe care l-au jucat atunci polonezii. De altfel, după cum vom vedea, acesta nu este singurul caz cînd polonezii au salvat revoluția din Europa.

\* În „Time” a apărut : „așa-numita «neutralitate armată» nordică”. — *Nota red.*

În politica Ecaterinei găsim deja precis conturate toate trăsăturile esențiale ale actualei politici a Rusiei : anexarea Poloniei, chiar dacă pentru moment o parte a prăzii trebuia cedată vecinilor ; transformarea Germaniei într-un obiect de viitoare împărțire ; apoi Constantinopolul, marea și principala țintă, care nu trebuia scăpată niciodată din vedere și care trebuia realizată pas cu pas ; cucerirea Finlandei pentru apărarea Petersburgului și, cu titlu de compensație, alipirea Norvegiei la Suedia, propusă de Ecaterina regelui Gustav al III-lea<sup>30</sup> la Frederikshamn ; slăbirea supremației pe mare a Marii Britanii prin îngrădiri impuse pe baza dreptului internațional ; instigarea la răscoală a raialelor creștine din Turcia ; în sfârșit, abila îmbinare de fraze liberale și legitimiste cu ajutorul cărora, de la caz la caz, Rusia duce de nas pe „cultii” filistini vest-europeni care pun preț pe fraze, pe așa-numita opinie publică.

La moartea Ecaterinei, posesiunile Rusiei depășeau chiar și pretențiile celui mai exacerbat șovinism național. Tot ce purta un nume rus, cu excepția puținilor maloruși din Austria, se afla sub sceptrul succesoriului ei, care acum se putea intitula pe drept cuvânt autocrat al tuturor rușilor. Rusia cucerise nu numai ieșirea la mare ; ea stăpânea, atit la Marea Baltică, cât și la Marea Neagră, un litoral întins și numeroase porturi. Sub stăpânire rusească se aflau nu numai finlandezi, tătari și mongoli, ci și lituanieni, suedezi, polonezi și germani. Ce se putea cere mai mult ? Pentru orice altă națiune aceasta ar fi fost de ajuns. Pentru diplomația țaristă însă — națiunea nici n-a fost întrebată — aceasta nu era decît un punct de plecare spre noi cuceriri.

Revoluția franceză se potolise, dînd naștere aceluia care o domina : Napoleon. Ea dăduse, aparent, dreptate înaltei înțelepciuni a diplomației ruse, care nu se lăsase intimidată de grandioasa răscoală a poporului. Ascensiunea lui Napoleon îi oferea acum diplomației ruse prilejul unor noi succese : pe Germania o aștepta soarta Poloniei. Dar urmașul Ecaterinei, Pavel, era încăpăținat, capricios și inconsecvent ; el zădărnicea în permanență acțiunile diplomaților ; el devenise insuportabil și trebuia înlăturat. Cei care să aducă la îndeplinire acest plan puteau fi cu ușurință găsiți printre ofițerii de gardă ; moștenitorul tronului, Alexandru, făcea parte din complot și l-a acoperit ; Pavel a fost sugrumat și imediat după aceea a început o nouă campanie spre gloria noului țar, care devenise sluga pe viață a bandei iezuite a diplomaților, datorită felului în care ajunsese pe tron.

Această bandă a lăsat în seama lui Napoleon să zdrobească complet Imperiul german și să ducă la extrem haosul ce domnea acolo. Dar, cînd a sosit ziua socotelilor, Rusia și-a făcut din nou

aparitia. Tratatul de pace de la Lunéville (1801) <sup>31</sup> atribuia Franței tot malul stîng al Rinului și totodată prevedea ca principilor germani, astfel deposedați, să li se dea drept compensație, pe malul drept al Rinului, domenii aparținînd clerului imperiului: episcopi, abați etc. Acum Rusia se prevala de dreptul ei de garant, obținut prin tratatul de la Teschen din 1779: dreptul ca, la împărțirea compensațiilor, ea și Franța, cei doi garanți ai haosului din Germania, să aibă cuvîntul hotărîtor. Iar datorită dezbinării, cupidității și practicii principilor germani de a trăda imperiul, acest cuvînt a devenit într-adevăr hotărîtor. Așa se face că Rusia și Franța au întocmit un plan de împărțire a pămînturilor bisericești între principii deposedați și că toate prevederile acestui plan, elaborat de străinătate și în interesul străinătății, au fost ridicate la rangul de lege a Imperiului german (Reichsdeputationshauptschluss din 1803) <sup>32</sup>.

Imperiul german ca stat federal era, practic, desființat. Austria și Prusia au început să acționeze ca state europene de sine stătătoare și considerau, la fel ca Rusia și Franța, micile state germane drept teritorii bune de anexat. Care urma să fie soarta acestor state mici? Prusia era încă prea mică și prea tînăra pentru a pretinde hegemonia asupra lor, iar Austria tocmai pierduse orice urmă de asemenea hegemonie. Dar atît Rusia, cît și Franța voiau să moștenească Imperiul german. Franța sfărîmase vechiul imperiu prin forța armelor și, fiind de-a lungul Rinului nemijlocit învecinată cu micile state germane, exercita o presiune asupra lor; gloria victoriilor reputate de Napoleon și de armatele franceze a desăvîrșit opera de supunere a micilor principii germani. Dar Rusia? Acum, cînd țelul la care năzuia de un secol fusese aproape atins, acum cînd Germania se afla în stare de destrămare deplină, sleită, nepuțințioasă și dezorientată, putea oare Rusia, tocmai într-un asemenea moment, să-l lase pe parvenitul corsican să-i sufle prada?

Diplomația rusă a pornit imediat o campanie pentru cucerirea supremației asupra micilor state germane. Acest lucru era, firește, imposibil fără o victorie asupra lui Napoleon. Prin urmare, ea trebuia să atragă de partea ei principii germani și așa-numita opinie publică germană în măsura în care pe atunci putea fi vorba de așa ceva. Pentru cîștigarea principilor s-a recurs la mijloace diplomatice; pentru cîștigarea filistinilor la mijloace literare. În timp ce Rusia revărsa asupra curților germane un potop de lingușiri, amenințări, minciuni și bani pentru a le corupe, publicul era bombardat cu un noian de broșuri misterioase în care Rusia era proslăvită ca singura putere în stare să salveze Germania și s-o ia sub aripa ei ocrotitoare, ca singură putere care, în virtutea tratatului de la



Teschen din 1779, are dreptul și obligația s-o facă. Iar cînd, în 1805, a izbucnit războiul, pentru orice om cît de cît clarvăzător era evident că nu se punea decît problema dacă micile state urmau să constituie o confederație franceză a Rinului sau una rusă.

Soarta a ocrotit Germania. Rușii și austriecii au fost învinși la Austerlitz, iar noua Confederație a Rinului nu a devenit, totuși, un avanpost al țarismului<sup>33</sup>. Jugul francez era cel puțin un jug modern, care îi obliga pe principii germani să lichideze anacronismele cele mai flagrante ale regimurilor de pînă atunci.

După Austerlitz au urmat alianța dintre Prusia și Rusia, Jena, Eylau, Friedland și pacea de la Tilsit din 1807<sup>34</sup>. Aici s-a vădit din nou uriașul avantaj care decurgea pentru Rusia din poziția ei sigură din punct de vedere strategic. Înfrîntă în două campanii, Rusia a dobîndit noi teritorii pe seama foștilor ei aliați și a încheiat o alianță cu Napoleon în vederea împărțirii lumii : lui Napoleon — Occidentul, lui Alexandru — Orientul !

Primul rod al acestei alianțe a fost cucerirea Finlandei. Fără nici o declarație de război, dar cu consimțămîntul lui Napoleon, rușii au invadat Finlanda ; incapacitatea și venalitatea generalilor suedezi, precum și divergențele dintre ei, au asigurat rușilor o victorie ușoară ; trecerea îndrăzneată de către detașamentele rusești a Mării Baltice înghețate a dus la înlocuirea în mod violent a suveranului la Stockholm și la cedarea Finlandei către Rusia<sup>35</sup>. Dar trei ani mai tîrziu, cînd o ruptură între Alexandru și Napoleon devenise iminentă, țarul l-a chemat la Abo pe mareșalul Bernadotte, care fusese ales moștenitor la tronul Suediei, și i-a promis Norvegia dacă se va alătura alianței dintre Anglia și Rusia împotriva lui Napoleon<sup>36</sup>. Așa se face că în 1814 planul Ecaterinei — Finlanda mie, Norvegia ție — s-a împlinit.

Finlanda însă n-a fost decît preludiul. Țelul lui Alexandru rămăsese, ca întotdeauna, Țarigradul. La Tilsit și la Erfurt<sup>37</sup> Napoleon îi promisese categoric Moldova și Valahia și-l lăsase să întrevadă perspectiva unei împărțiri a Turciei, cu excepția Constantinopolului. Din 1806 Rusia era în război cu Turcia : de astă dată se răsulasera nu numai grecii, ci și sîrbii<sup>38</sup>. Dar dacă despre Polonia se spunea doar în mod ironic că ea se menține numai datorită dezordinii, în cazul Turciei această afirmație era adevărată. Soldatului de rînd, cu o rezistență de fier, fiu de țaran turc la fel de rezistent, tocmai această dezordine îi oferea posibilitatea să anihileze greșelile pașalelor corupte. Turcii puteau fi înfrînți, dar nu zdrobiți, și de aceea armata rusă înainta foarte încet pe drumul spre Țarigrad.

Prețul pentru această „mină liberă” în Orient era însă aderarea la sistemul continental al lui Napoleon și ruperea oricăror relații comerciale cu Anglia<sup>39</sup>, ceea ce pentru Rusia de atunci însemna dezorganizarea totală a comerțului. Aceasta era pe vremea când Eugen Oneghin (al lui Pușkin) învăța din scrierile lui Adam Smith cum se îmbogățește un stat și cum se poate lipsi de bani dacă are produse din belșug, în timp ce, pe de altă parte, tatăl lui nu putea înțelege acest lucru și ipoteca o moșie după alta\*.

Rusia nu-și putea procura bani decât făcând comerț pe mare și exportând materiile sale prime în Anglia, pe atunci principala piață de desfacere; totodată ea se occidentalizase prea mult pentru a o scoate la capăt fără bani. Blocada comercială devenise insuportabilă. Economicul se dovedea mai puternic decât diplomația și țarul laolaltă; relațiile comerciale cu Anglia au fost, tacit, reluate, clauzele tratatului de la Tilsit au fost încălcate și, în 1812, a izbucnit războiul.

În fruntea armatelor aliate ale întregului Occident, Napoleon a trecut granița Rusiei. Polonezii, care erau în măsură să aprecieze situația, l-au sfătuit să se oprească la Dvina și Nipru, să reorganizeze Polonia și să aștepte acolo atacul rușilor. Un comandant de oști cum era Napoleon trebuia să vadă că acesta era un plan judicios. Dar aflat pe o culme amețitoare, fără o bază sigură, Napoleon nu putea întreprinde campanii lente. El avea nevoie de succese rapide, de victorii strălucite și de tratate de pace cucerite vijelios. Nesocotind sfatul polonezilor, el a pornit spre Moscova și i-a adus astfel pe ruși la Paris.

Distrugerea mării armate napoleoneene în timpul retragerii de la Moscova a dat semnalul pentru o ridicare în masă împotriva stăpînirii franceze în Occident. În Prusia, întregul popor s-a ridicat și l-a silit pe lașul rege Frederic Wilhelm al III-lea să declare război lui Napoleon. De îndată ce s-au terminat pregătirile de război, Austria s-a alăturat Rusiei și Prusiei. După bătălia de la Leipzig<sup>40</sup>, Confederația Rinului s-a dezis de Napoleon și, după numai optsprezece luni de la intrarea lui Napoleon în Moscova, Alexandru a pus piciorul în Paris ca domn și stăpîn al Europei.

Trădată de Franța, Turcia a încheiat în 1812 pacea de la București, prin care ceda rușilor Basarabia. Congresul de la Viena i-a adus Rusiei Regatul Poloniei<sup>41</sup>, astfel încît aproape nouă zecimi din fostul teritoriu polonez făcea acum parte din Rusia. Dar toate acestea nu valorau atît cît valora poziția pe care o ocupa acum țarul în Europa. Pe continentul european el nu mai avea rival; Austria și Prusia erau la remorca lui. Dinastia Bourbonilor francezi a fost

\* Pușkin. „Eugen Oneghin”, capitolul I, strofa a VII-a. — *Nota red.*

readusă de el pe tron, și, de aceea, îi dădea și ea ascultare. Cu ajutorul lui, Suedia căpătase Norvegia ca zălog al unei politici rusofile. Pînă și dinastia din Spania datora restaurarea ei mai curînd victoriilor repurtate de ruși, prusieni și austrieci decît celor ale lui Wellington, care nu au fost niciodată în stare să răstoarne Imperiul francez.

Niciodată Rusia nu avusese o poziție atît de puternică. Dar ea mai făcuse încă un nou pas dincolo de granițele ei naturale. Dacă pentru cuceririle Ecaterinei șovinismul rus mai găsisese unele pretexte — nu vreau să spun de justificare, ci de scuză —, pentru cuceririle lui Alexandru nici vorbă nu putea fi de așa ceva. Finlanda este finlandeză și suedeză, Basarabia — românească, iar Polonia Congresului<sup>42</sup> — poloneză. Aici nici vorbă nu poate fi de unirea unor neamuri înrudite, risipite care poartă toate numele de ruși; aici avem de-a face pur și simplu cu o cucerire prin forță a unor teritorii străine, pur și simplu cu un jaf.

## III

Victoria asupra lui Napoleon a fost victoria monarhilor europeni asupra revoluției franceze, a cărei ultimă fază a fost imperiul napoleonean; această victorie a fost sărbătorită prin restaurarea „legitimității”. Dar, în timp ce Talleyrand credea că cu ajutorul acestei fraze scornite de el îl momește pe țarul Alexandru, diplomația rusă era aceea care, cu ajutorul acelei fraze, ducea de nas întreaga Europă. Sub pretextul apărării legitimității ea a creat „Sfânta alianță”, care, extinzând alianța ruso-austro-prusiană, a luat porțiunile unui complot al tuturor monarhilor din Europa, prezidat de țarul rus<sup>43</sup>, împotriva popoarelor lor. Ceilalți monarhi dădeau crezare acestui pretext; dar care era părerea țarului și a diplomației lui vom vedea îndată.

Cucerind hegemonia asupra Europei, diplomația rusă nu urmărea decât s-o folosească pentru a mai face încă un pas spre Țarigrad. În acest scop ea putea pune în mișcare trei pîrghii: pe români, pe sirbi și pe greci. Elementul cel mai indicat erau grecii. Ei erau un popor de negustori, iar negustorii aveau cel mai mult de suferit de pe urma samavolniciei pașalelor turce. Țăranul creștin aflat sub stăpînire turcească o ducea din punct de vedere material mai bine decât în orice altă parte. El își păstra instituțiile existente înainte de stăpînirea turcească, precum și autoadministrarea deplină; cît timp plătea impozitele, turcul, de regulă, nici nu-l lua în seamă; numai arareori el era supus unor acte de silnicie de felul celor pe care în evul mediu le avea de îndurat din partea nobilimii țăranul din Europa occidentală. Era o existență umiltoare, acceptată de nevoie, dar nu apăsătoare din punct de vedere material și corespunzătoare gradului de civilizație de atunci al acestor popoare; de aceea a trecut multă vreme pînă ce raiatele slave au descoperit că o asemenea existență era de nesuportat. În schimb, grecii, al căror comerț cunoscuse o rapidă înflorire și devenise

foarte important de cînd stăpînirea turcească îl scăpase de concurența ruinoasă a venețienilor și a genovezilor, nu mai puteau suporta acum nici această stăpînire. Într-adevăr, stăpînirea turcească, ca și orice altă stăpînire orientală, este incompatibilă cu societatea capitalistă ; plusvaloarea înhățată nu este cituși de puțin asigurată împotriva mîinilor lacome ale satrapilor și pașalelor turce ; lipsește prima și fundamentala condiție a activității lucrative burgheze \* : securitatea persoanei negustorului și a bunurilor lui. De aceea nu este de mirare că grecii, care din 1774 au făcut două încercări de răscoală, s-au răscolat acum din nou <sup>44</sup>.

Răscoala greacă a creat, așadar, un climat favorabil ; dar diplomația țaristă putea să desfășoare aici acțiuni energice numai dacă preîntîmpina orice amestec din partea Occidentului, adică dacă aranja lucrurile în așa fel încît el să fie ocupat cu treburile sale interne. Terenul pentru aceasta fusese admirabil pregătit de frazele despre legitimitate. Monarhii legitimiști reușiseră să-și atragă pretutindeni o ură profundă. Încercările de a restabili rînduielele de dinainte de revoluție au provocat o agitație în rîndurile burgheziei din întregul Occident ; Franța și Germania erau în fierbere, iar în Spania și în Italia răscoala a izbucnit fățiș <sup>45</sup>. În toate aceste conjurații și răscoale era amestecată mina diplomației țariste, nu în sensul că le-ar fi organizat sau că ar fi avut o contribuție substanțială la succesele lor vremelnice, ci în sensul că a făcut tot ce a putut pentru a băga zizanie, cu ajutorul agenților ei oficioși, în propria casă a aliaților ei legitimiști \*\*. Direct însă ea a luat apărarea elementelor rebele din Occident ori de cite ori ele acționau sub masca simpatiei față de greci ; și cine alții erau acești grecofilii care strîngeau bani și trimiteau în Grecia voluntari și chiar întregi detașamente auxiliare armate dacă nu tot carbonarii și ceilalți liberali din Occident ?

Toate acestea nu l-au împiedicat însă pe iluminatul țar Alexandru să ceară la congresele de la Aachen, Troppau, Laibach și Verona colegilor săi legitimiști să ia cele mai energice măsuri împotriva supușilor lor rebeli și să trimită în 1821 pe austrieci în Italia și în 1823 pe francezi în Spania <sup>46</sup> să înăbușe revoluția ; acestea nu l-au împiedicat chiar să condamne de ochii lumii răscoala grecilor, cu toate că în același timp el o ațîța și îi îndemna pe grecofilii din Occident să-și dubleze eforturile. Și este de necrezut cum din nou naiva Europă s-a lăsat dusă de nas ; monarhilor și reacționarilor

\* În „Time”, în locul cuvintelor „a activității lucrative burgheze”, a apărut : „a unui comerț lucrativ burghez”. — *Nota red.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „a băga zizanie, cu ajutorul agenților ei oficioși, în propria casă a aliaților ei legitimiști”, a apărut : „a semăna discordie printre supușii aliaților lor legitimiști”. — *Nota red.*

țarismul le propovăduia legitimismul \*, filistinilor liberali eliberarea popoarelor \*\* și iluminismul, și unii și alții i-au dat crezare.

La Verona, ministrul francez, romanticul Chateaubriand, a fost pur și simplu captivat de țar, care i-a lăsat pe francezi să spere că vor primi malul stîng al Rinului dacă vor urma docili Rusia. Datorită acestei speranțe, întărită ulterior, sub Carol al X-lea, printr-un angajament solemn, diplomația rusă a reușit să țină sub tutelă Franța și, cu unele întreruperi, să dirijeze pînă în 1830 politica ei orientală.

Totuși, politica „umanitară” a țarului, care sub pretextul eliberării creștinilor greci de sub jugul musulman nu urmărea decît să ia el însuși locul musulmanilor, nu dădea rezultatele scontate \*\*\*. Căci, după cum scria ambasadorul Rusiei la Londra, prințul Lieven (în depeșa din 18/30 octombrie 1825),

„întreaga Europă privește cu groază la colosul rus, ale cărui forțe gigantice nu așteaptă decît un semnal pentru a se napusti asupra ei. De aceea este în interesul ei să sprijine statul turc, acest dușman firesc al imperiului nostru” 47.

Războiul din Grecia continua, balanța înclinîndu-se cînd de o parte, cînd de alta, iar toate încercările Rusiei de a ocupa, cu înalta aprobare a Europei, Principatele dunărene și de a sili astfel Turcia să capituleze au suferit un eșec. Cînd în 1825 Egiptul a venit în ajutorul Turciei, grecii au fost pretutindeni bătuți, iar răscoala a fost aproape înăbușită. Politica rusă se afla în fața alternativei de a suferi un eșec sau de a lua o hotărîre îndrăzneată.

Cancelarul Nesselrode a cerut sfatul ambasadorilor săi. Pozzo di Borgo la Paris (depeșa din 4/16 octombrie 1825) și Liven la Londra (depeșa din 18/30 octombrie 1825) s-au pronunțat categoric pentru acțiuni îndrăznețe: ocuparea imediată a Principatelor dunărene, fără a ține seama de Europa și chiar cu riscul unui război european. Aceasta era, evident, părerea unanimă a diplomației ruse. Dar Alexandru era molliu, capricios, blazat și mistic-romantic. El avea nu numai șiretenia și perfidia unui grec du bas empire \*\*\*\* (cum îl numea Napoleon), ci și nestatornicia și lipsa de energie a acestuia. Deodată el a început să ia în serios legitimismul și să se sature de rebelii greci. Evitînd orice activitate, el se vîntura prin sud, prin împrejurimile orașului Taganrog, și, cum pe atunci încă

\* În „Time” urmează: „și menținerea statu-quo”. — *Nota red.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „eliberarea popoarelor”, a apărut: „eliberarea popoarelor asuprite”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Time”, începutul și sfîrșitul acestei fraze sună după cum urmează: „lumea privea politica «umanitară» a țarului... cu neîncredere sau în cel mai bun caz cu indiferență”. — *Nota red.*

\*\*\*\* — grec din timpul Imperiului roman de răsărit. — *Nota trad.*

nu existau căi ferate, nu era niciodată de găsit. Pe neașteptate a sosit știrea că țarul a murit. Umbla vorba că a fost otrăvit. Îl înălăturase oare diplomația pe fiu ca odinioară pe tată ? În orice caz, el n-ar fi putut muri într-un moment mai potrivit pentru ea.

În persoana lui Nicolaie a venit la tron un țar care corespundea întru totul dorințelor diplomației ; un om mediocru, cu o mentalitate de majur \*, care punea mai presus de orice *nimbul* puterii, de dragul căreia consimțea la orice. Acum au început să fie întreprinse acțiuni mai energice și s-a declanșat războiul împotriva Turciei, fără ca Europa să fi avut un cuvânt de spus. Anglia și Franța, ademenite, prima prin fraze liberale, iar a doua prin promisiunile amintite mai sus, și-au unit flotele cu flota rusă și, la 20 octombrie 1827, în plină pace, au atacat și au distrus la Navarino flota turco-egipteană <sup>48</sup>. Și, chiar dacă Anglia s-a retras curînd, Franța Bourbonilor a rămas credincioasă Rusiei. În timp ce țarul declara război turcilor și la 6 mai 1828 trupele sale treceau Prutul, 15 000 de soldați francezi se pregăteau să se imbarce pentru Grecia, unde au debarcat în august-septembrie. Acesta era un avertisment serios pentru Austria să nu atace din flanc trupele rusești care înaintau spre Constantinopol : consecința ar fi fost un război cu Franța, și atunci ar fi devenit operantă alianța franco-rusă, care prevedea cucerirea Constantinopolului pentru una din părți și cucerirea malului stîng al Rinului pentru cealaltă.

Dibici a înaintat astfel pînă la Adrianopol, dar acolo a ajuns într-o situație atît de disperată, încît, dacă turcii ar mai fi rezistat încă paisprezece zile, el ar fi trebuit să se retragă în mare grabă dincolo de Balcani. El nu avea decît 20 000 de oameni, dintre care un sfert erau bolnavi de ciumă. În acest moment critic a intervenit ca mediatoare ambasada prusiană la Constantinopol, care, cu ajutorul unor rapoarte mincinoase cu privire la amenințatoarea, dar în realitate absolut imposibila înaintare a rușilor, a mediat pacea. Astfel ea l-a salvat, potrivit spuselor lui Moltke, pe comandantul armatei ruse

„dintr-o situație care, dacă ar mai fi durat numai cîteva zile, l-ar fi prăvălit de pe culmile victoriei în prăpastia pieirii” (Moltke. „Der russisch-türkische Feldzug”, S. 390) <sup>49</sup>.

În orice caz, pacea i-a adus Imperiului rus gurile Dunării, o porțiune de teritoriu în Asia și noi pretexte pentru permanente imixtiuni în treburile Principatelor dunărene <sup>50</sup>. De atunci și pînă la războiul Crimeii, ele au servit trupelor ruse, care în cursul

\* În „Time”, urmează : „care confundă brutalitatea cu energia și încăpățînarea capricioasă cu tăria de caracter”. — *Nota red.*

acestei perioade numai rareori le-au părăsit, drept *karczma za-jezdna* \*.

Înainte de a putea fi folosite aceste avantaje a izbucnit revoluția din iulie <sup>51</sup>. Acum frazele liberale ale agenților ruși au fost pentru un timp retrase din circulație; acum nu mai era vorba decît de apărarea „legitimității”. Pregătirile pentru o campanie a „Sfintei alianțe” împotriva Franței erau gata cînd în Polonia a izbucnit insurecția, care timp de un an a ținut Rusia în șah; și astfel, sacrificindu-se pe sine, Polonia a salvat pentru a doua oară revoluția în Europa <sup>52</sup>.

Trec peste relațiile ruso-turce din perioada 1830—1848. Ele prezintă importanță prin faptul că Rusia a putut să apară pentru prima oară ca ocrotitor al Turciei împotriva vasalului ei rebel, Mehmed Ali al Egiptului, să trimită în Bosfor o armată de 30 000 de oameni pentru apărarea Constantinopolului și, prin tratatul de la Unkiar-Skelessi, să-și instaureze pentru un șir de ani dominația efectivă asupra Turciei <sup>53</sup>; că ulterior, în 1840, a reușit, datorită trădării comise de Palmerston, să transforme peste noapte iminenta coaliție a Europei împotriva Rusiei într-o coaliție împotriva Franței <sup>54</sup> și că a putut să pregătească anexarea Principatelor dunărene, ținându-le în permanență sub ocupație, exploatându-i pe țărani \*\* și atrăgîndu-i pe boieri cu ajutorul Regulamentului organic <sup>55</sup> (vezi Marx. „Capitalul”, vol. I, cap. 8) \*\*\*. Această perioadă a fost însă consacrată în special cuceririi și rusificării Caucazului, ceea ce a putut fi realizat abia după 20 de ani de luptă.

Un ghinion cumplit s-a abătut însă asupra diplomației țariste cînd la 29 noiembrie 1830 marele duce Constantin a fost nevoit să fugă din Varșovia de teama insurgenților polonezi. Întreaga sa arhivă diplomatică — depeșele originale ale ministrului de externe \*\*\*\* și copii oficiale după toate depeșele importante ale ambasadurilor — a căzut în mina insurgenților. Modul de a proceda al diplomației ruse din perioada 1825—1830 era dat în vileag \*\*\*\*\*.

\* — han și circiumă. — *Nota trad.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „exploatîndu-i pe țărani”, a apărut: „încartiruindu-și soldeții la țărani”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Time”, în locul cuvintelor puse între paranteze a apărut următoarea notă de subsol: „Codice pentru populația sătească și care pune la dispoziția boierilor — aristocrația funciară a țării —, fără nici o plată, cea mai mare parte din timpul de muncă al țaranului. Amănunte în legătură cu aceasta vezi K. Marx. „Capitalul”, cap. X, p. 218—222, ediția engleză <sup>56</sup>. — *Nota red.*

\*\*\*\* Nesselrode. — *Nota red.*

\*\*\*\*\* În „Time” a apărut: „Modul de a proceda al diplomației ruse și toate intrigile urzite de ea în perioada 1825—1830 erau date în vileag”. — *Nota red.*



Guvernul polonez a trimis aceste depeşe, prin contele Zamoyski, în Anglia şi Franţa şi, la indicaţia regelui William al IV-lea al Angliei, David Urquhart le-a publicat în „Portfolio” <sup>67</sup>. Acest „Portfolio” mai constituie şi astăzi unul din principalele izvoare — şi în orice caz cel mai autentic — pentru cunoaşterea istoriei intrigilor cu ajutorul cărora ţarismul caută să bage zizanie între naţiunile vest-europene, pentru ca, profitînd de dezbinarea lor, să le domine.

Diplomaţia rusă rezistase pînă acum la atîtea revoluţii din Europa occidentală, de pe urma cărora nu numai că nu suferise nici un prejudiciu, dar chiar se alesese cu un profit direct, încît a putut saluta izbucnirea revoluţiei din februarie 1848 ca pe un eveniment deosebit de favorabil. Nu trebuia oare Rusia să fie satisfăcută văzînd că revoluţia s-a extins asupra Vienei, fapt care a avut ca urmare nu numai înlăturarea lui Metternich, principalul adversar al Rusiei, ci şi trezirea din amorţire a slavilor din Austria, aceşti aliaţi potenţiali ai ţarismului; că ea a cuprins Berlinul, lecuindu-l astfel pe Frederic Wilhelm al IV-lea, ros de ambiţii mari, dar incapabil să facă ceva, de poftele lui de independenţă faţă de Rusia? Rusia n-avea a se teme de o contaminare, iar Polonia, în care staţiona un număr foarte mare de trupe, nu putea întreprinde nimic. Iar cînd revoluţia s-a extins şi asupra Principatelor dunărene <sup>68</sup>, diplomaţia rusă şi-a văzut îndeplinită dorinţa: avea un pretext de a-şi trimite trupele în Moldova şi Valahia pentru a restabili ordinea şi a consolida acolo tot mai mult dominaţia rusă.

Ba mai mult. Insurecţia din Ungaria şi cea de la Viena aduseseră Austria, duşmanul cel mai înverşunat şi mai tenace al Rusiei, la hotarele Peninsulei Balcanice, la marginea prăpastiei. Victoria ungarilor însemna însă o nouă izbucnire a revoluţiei în Europa şi, avînd în vedere marele număr de polonezi aflaţi în armata ungară, era neîndoielnic că de data aceasta revoluţia nu se va mai opri la frontiera poloneză. Aceasta l-a determinat pe Nicolaie să facă pe mărinimosul. El a ordonat trupelor sale să pătrundă în Ungaria, a zdrobit, cu forţe superioare din punct de vedere numeric, armata ungară şi a pecetluit astfel înfrîngerea revoluţiei în Europa. Şi văzînd că Prusia perseverează în încercările ei de a folosi revoluţia pentru a destrăma Confederaţia germană şi a-şi subordona cel puţin micile state din nordul Germaniei, Nicolaie a chemat-o pe ea şi pe Austria la Varşovia în faţa scaunului său de judecată şi a dat o sentinţă în favoarea Austriei <sup>69</sup>. Drept mulţumire pentru îndelungata ei supunere faţă de Rusia, Prusia a fost umilită într-un mod ruşinos, deoarece, timp de o clipă, a vădit tendinţe timide de împotrivire. În problema Schleswig-Holstein, Nicolaie a dat de ase-

menea o sentință împotriva Germaniei, desemnându-l pe Christian de Glücksburg ca moștenitor la tronul Danemaricii, după ce în prealabil se convinsese că acesta va putea fi folosit pentru scopurile țarismului<sup>60</sup>. Urmarea directă a revoluției a fost că nu numai Ungaria, ci întreaga Europă era la picioarele țarului, și atunci nu avea diplomația rusă toate motivele să se bucure pe ascuns de revoluțiile care aveau loc în Occident ?

Revoluția din februarie a fost totuși primul dangăt de clopot care vestea înmormântarea țarismului. În sufletul mărginitului Nicolaie nu încăpea atîta fericire nemeritată ; el s-a pripit cu înaintarea spre Constantinopol ; a izbucnit războiul Crimeii ; Anglia și Franța au sărit în ajutorul Turciei, iar Austria ardea de dorința d'étonner le monde par la grandeur de son ingratitude\*. Austria știa doar prea bine că, drept mulțumire pentru ajutorul militar acordat în Ungaria și pentru sentința pronunțată la Varșovia, Rusia aștepta ca ea să adopte o poziție neutră sau chiar să sprijine cuceririle ruse pe Dunăre, ceea ce ar fi însemnat însă ca întreaga Austrie, de la Cracovia pînă la Orșova și Semlin, să fie ținută în chingi de Rusia. În mod cu totul excepțional, Austria a îndrăznit de astă dată să aibă o părere proprie.

Războiul Crimeii a fost de la un cap la altul o colosală comedie a erorilor, în care te întrebai mereu : cine este cel tras pe sfoară ? Dar această comedie a fost plătită cu valori incalculabile și cu peste un milion de vieți omenești. De îndată ce primele detașamente ale aliaților au debarcat în Bulgaria, austriecii au pătruns în Principatele dunărene, iar rușii s-au retras dincolo de Prut. În felul acesta, Austria s-a interpus pe Dunăre între cele două părți beligerante ; de acum înainte războiul putea fi dus în această regiune numai cu consimțămîntul ei. Austria era dispusă să se lase antrenată într-un război la granița apuseană a Rusiei. Dar ea știa că Rusia nu-i va ierta niciodată această nerecunoștință crasă ; de aceea era gata să meargă alături de aliați, dar numai într-un război serios care ar fi restabilit Polonia și ar fi împins cu mult înapoi granița apuseană a Rusiei. Un asemenea război ar fi atras în această alianță și Prusia\*\*, prin al cărei teritoriu treceau toate mărfurile importate de Rusia ; o coaliție europeană ar fi blocat Rusia atît pe uscat, cît și pe mare, și ar fi atacat-o cu forțe numeric superioare, așa încît victoria ar fi fost indiscutabilă.

\* — de a uimi lumea cu nemărginita ei nerecunoștință (expresie atribuită lui Schwarzenberg, șeful guvernului austriac, în legătură cu noua orientare antirusă a politicii austriece). — *Nota trad.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „un asemenea război ar fi atras în această alianță și Prusia”, a apărut : „Un asemenea război ar fi făcut imposibilă neutralitatea Prusiei”. — *Nota red.*

Dar aceasta nu intra nicidecum în socotelile Angliei și Franței. Ambele erau, dimpotrivă, mulțumite că intervenția Austriei le scutise de primejdia unui război serios. Ceea ce dorea Rusia, și anume ca aliații să se îndrepte spre Crimeea unde să se instaleze, a fost propus de Palmerston, iar Ludovic-Napoleon a acceptat bucuros. A înainta din Crimeea în interiorul Rusiei ar fi fost din punct de vedere strategic o curată nebunie. În felul acesta, spre mulțumirea principalilor participanți, războiul a fost transformat într-un simulacru de război. Țarul Nicolaie nu putea însă tolera mult timp ca la periferia imperiului său trupe inamice să se instaleze pe pământ rusc; pentru el simulacrul de război s-a transformat curînd din nou într-un război adevărat. Dar dacă pentru un simulacru de război acesta era terenul cel mai favorabil, pentru un război adevărat el era terenul cel mai periculos. Vastitatea teritoriului ei slab populat, lipsit de drumuri și sărac în resurse, care constituia avantajul Rusiei cînd era vorba de apărare, s-a transformat într-un dezavantaj de îndată ce Nicolaie a concentrat toate forțele sale armate într-un punct periferic: Sevastopol. Stepele din sudul Rusiei, care urmau să devină mormîntul agresorului, au devenit mormîntul armatelor ruse, pe care Nicolaie, cu lipsa de scrupule brutală și prostească ce-i era proprie, le-a trimis una după alta, ultima chiar în toiul iernii, în Crimeea. Și atunci cînd ultima coloană militară, adunată în grabă, prost echipată și mizerabil aprovizionată, a pierdut în timpul marșului două treimi din efectivul ei, batalioane întregi au pierit în viscol, restul nemaifiind în stare să dea un atac cît de cît serios împotriva inamicului, Nicolaie, această nuliitate îngîmfată, s-a prăbușit în mod lamentabil și a fugit de consecințele grandomaniei sale de a se vedea Cezar, otrăvindu-se.

Condițiile păcii, pe care urmașul său \* a încheiat-o în mare grabă, au fost destul de blinde <sup>61</sup>. Cu atît mai grave au fost însă urmările războiului în țară. Pentru a putea domni în interior în mod absolutist, țarismul trebuia să fie invincibil în cazul unui atac din arară, trebuia să fie în permanență victorios, în stare să recompenseze supunerea absolută prin delirul șovin al victoriei, prin noi și noi cuceriri. Dar acum țarismul a suferit o înfrîngere lamentabilă și tocmai în persoana celui mai impozant reprezentant al lui; el a compromis Rusia în fața întregii lumi și implicit pe sine însuși în fața Rusiei. Urmarea a fost o colosală dezmetecire. Poporul rus, căruia războiul îi impusese jertfe uriașe, ajunsese să-și dea în așa măsură seama de realitate, țarul apelase atît de mult la devotamentul lui, încît nu mai putea fi adus din nou într-o stare de pasivitate și de supunere oarbă. Căci și Rusia se dezvoltase treptat din

\* Alexandru al II-lea. — *Nota red.*

punct de vedere economic și spiritual ; alături de nobilime, o altă clasă cultă — burghezia — își făcuse acum apariția. Pe scurt, noul țar trebuia să facă pe liberalul, dar de astă dată în interiorul țării. Aceasta a constituit însă începutul unei istorii interne a Rusiei, al unei mișcări spirituale în cadrul națiunii și al reflectării acestei mișcări : a luat naștere o opinie publică, care, deși încă foarte slabă, se impunea în tot mai mare măsură și putea fi tot mai puțin ignorată. Astfel diplomația rusă a văzut apărînd dușmanul care avea s-o ducă la pieire, căci acest gen de diplomație este posibil doar atîta timp cît poporul rămîne absolut pasiv, nu are altă voință în afară de cea a guvernului și altă menire decît să furnizeze soldați și să plătească impozite pentru atingerea scopurilor urmărite de diplomați. Din momentul însă în care în Rusia, concomitent cu o dezvoltare internă, au început lupte interne între partide, cucerirea unei forme constituționale, în cadrul căreia aceste lupte să poată fi duse fără zguduiri violente, nu mai putea fi decît o chestiune de timp. Dar atunci și politica de cuceriri dusă pînă acum de Rusia va deveni de domeniul trecutului, atunci ținta nestrămutată a diplomației ruse se va pierde în lupta partidelor pentru putere. Rusia nu va mai dispune în mod absolut de forțele națiunii și, deși va rămîne tot atît de greu de atacat și relativ tot atît de slabă la atac, ea va deveni în toate celelalte privințe o țară europeană ca toate celelalte, iar forța specifică a diplomației ei de pînă acum va fi pentru totdeauna frîntă.

La Russie ne boude pas, elle se recueille \*, a spus cancelarul Gorceakov \*\* după război. Nici el nu-și dădea seama cît de adevărate erau spusele lui. El nu se referea decît la Rusia diplomatică. Dar și Rusia neoficială se reculegea. Și însuși guvernul sprijinea această reculegere (recueillement). Războiul dovedise că chiar și numai din considerente pur militare Rusia avea nevoie de căi ferate și de o mare industrie. În consecință, guvernul a trecut la promovarea unei clase de capitaliști ruși. O asemenea clasă însă nu poate exista fără un proletariat, iar pentru a crea elementele acestuia trebuia înfăptuită așa-numita eliberare a țăranilor ; țăranul și-a plătit libertatea personală cedînd nobilimii partea cea mai bună a pămîntului lui. Ceea ce îi mai rămînea era prea mult ca să moară și prea puțin ca să trăiască. Așadar, în timp ce obșcina țărănească \*\* rusă a fost subminată de la rădăcină, dezvoltarea noii mari burghezii era încurajată prin privilegiile acordate societăților de căi ferate, prin tarife vamale protecționiste și prin alte avantaje,

\* — Rusia nu e bosumflată, ea se reculege. — *Nota trad.*

\*\* În „Time”, la acest cuvînt s-a dat următoarea notă de subsol : „obștea țărănească rusă care se autoadministra”. — *Nota red.*

declanșându-se astfel la orașe și sate o adevărată revoluție socială, care nu mai dădea pace spiritelor în efervescentă. Apariția tinerei burghezii se reflecta în mișcarea liberal-constituțională, iar cea a proletariatului în mișcarea denumită de obicei nihilism. Acestea erau adevăratele urmări ale reculegerii Rusiei.

Pentru moment se pare că diplomația încă nu observa ce adversar avea de acum încolo de înfruntat în interiorul țării. Dimpotrivă, se părea că dincolo de granițele țării ciștișă victorie după victorie. La Congresul de la Paris din 1856, Orlov a jucat mult disputatul rol principal; în loc să facă sacrificii, el a obținut noi succese; drepturile pe mare în timp de război, pe care le pretindea Anglia și care erau contestate de Rusia de la Ecaterina încoace, au fost definitiv anulate și a fost încheiată o alianță franco-rusă împotriva Austriei<sup>63</sup>. Această alianță a devenit activă în 1859, când Ludovic-Napoleon a consimțit să se răfuiască în locul Rusiei cu Austria. Prin încheierea rapidă a păcii, Austria a evitat consecințele tranzacției franco-ruse, demascate atunci de către Mazzini, potrivit căreia, în cazul unei rezistențe prelungite, un mare duce rus urma să fie desemnat candidat la tronul unei Ungarii independente. Dar, începînd din 1848, popoarele au dejucat uneltirile diplomației. Italia s-a unificat și a devenit independentă împotriva voinței țarului și a lui Ludovic-Napoleon<sup>64</sup>.

Războiul din 1859 alarmase și Prusia. Ea aproape că își dublase efectivul armatei și adusese la cîrmă un om care, cel puțin într-o privință, se putea măsura cu diplomația rusă, anume lipsa de scrupule în alegerea mijloacelor. Acest om era Bismarck. În timpul războaielor din Polonia din 1863, cu un gest teatral el a luat partea Rusiei împotriva Austriei, Franței și Angliei și a făcut totul pentru a asigura victoria Rusiei<sup>65</sup>. Astfel el a obținut ca țarul să renunțe la politica sa obișnuită în problema Schleswig-Holstein; cu asentimentul țarului, în 1864, ducatele au fost smulse Danemarckii<sup>66</sup>. A urmat apoi războiul austro-prusian din 1866, care a constituit pentru țar un prilej să se bucure iarăși de noua lecție administrată Austriei, precum și de puterea crescîndă a Prusiei, singurul său vasal care i-a rămas fidel chiar și după loviturile de picior primite în 1849—1850. Războiul din 1866 a atras după sine războiul franco-prusian din 1870 și din nou țarul a luat partea lui „deadea molodeț” \* din Prusia; ținînd Austria sub amenințare directă, el a lipsit Franța de singurul aliat care o putea salva de la o prăbușire totală.

\* În „Time”, la cuvintele „deadea molodeț” s-a dat următoarea notă de subsol: Uncle's a brick (formidabil unchi), obișnuita exclamație a lui Alexandru al II-lea cînd primea de la Wilhelm telegrame care-i anunțau victorii. — Nota red.

Dar, ca și Ludovic Bonaparte în 1866, în 1870 Alexandru s-a văzut tras pe sfoară ca urmare a succeselor rapide reputate de armele germane. În locul unui război de durată menit să epuizeze ambele părți beligerante au urmat lovituri rapide, care au făcut ca după cinci săptămâni imperiul bonapartist să se prăbușească, iar armatele lui să fie duse prizoniere în Germania.

Pe atunci exista un singur loc în Europa unde situația era just apreciată: Consiliul General al Asociației Internaționale a Muncitorilor. La 9 septembrie 1870 acesta a lansat un manifest<sup>67</sup> în care se făcea o paralelă între războiul din 1866 și cel din 1870\*. Războiul din 1866, se spune în manifest, a fost dus cu consimțământul lui Ludovic-Napoleon, dar au fost suficiente victoriile Prusiei și întărirea puterii acesteia pentru ca Franța să adopte imediat o poziție ostilă Prusiei. Tot așa și noile succese din 1870, precum și noua creștere a puterii pruso-germane care decurge de aici, vor împinge țarul pe o poziție ostilă Germaniei, deși în timpul războiului el îi acordase Germaniei sprijin diplomatic. Premisa necesară ca Rusia să poată exercita o influență precumpănitoare asupra Europei este supremația tradițională, acum spulberată, asupra Germaniei. În momentul în care în Rusia însăși mișcarea revoluționară ar începe să devină o forță amenințătoare, țarul cu greu ar mai putea suporta această pierdere a prestigiului său în străinătate. Și dacă, prin anexarea Alsaciei și Lorenei, Germania ar sili Franța să se arunce în brațele Rusiei, ea ar trebui fie să joace rolul de instrument fățiș al planurilor de cucerire ale Rusiei, fie să se pregătească după un scurt răgaz pentru un război atât împotriva Rusiei, cât și a Franței, un război care ar putea lesne degenera într-un război rasial împotriva raselor slave și latine coalizate.

Noul Imperiu german i-a făcut Rusiei serviciul de a răpi Alsacia și Lorena<sup>68</sup> Franței, împingând-o astfel efectiv pe aceasta din urmă în brațele Rusiei. Diplomația țaristă se afla acum în situația demnă de invidiat de a fi făcut cele două țări, Franța și Germania, care din cauza acestei anexiuni se dușmăneau de moarte, să fie dependente de Rusia. Această situație favorabilă a fost folosită pentru o nouă ofensivă asupra Țarigradului, pentru războiul din 1877 împotriva Turciei. După lupte îndelungate, trupele rusești au ajuns în ianuarie 1878 pînă la porțile capitalei turcești; dar patru cuirasate engleze au apărut în Bosfor și i-au silit pe ruși, care vedeau

\* În „Time”, în locul rezumatului care urmează, s-a citat pasajul respectiv din „A doua Adresă a Consiliului General cu privire la războiul franco-prusian”, care începe cu cuvintele: „Intocmai cum în 1865 Ludovic-Bonaparte și Bismarck își făcuseră reciproc promisiuni” și se termină cu cuvintele: „pentru un război rasial împotriva raselor slave și latine coalizate” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 288—289).

deja cupolele catedralei Sfînta Sofia, să se oprească și să supună tratatul de la San-Stefano, elaborat de ei, examinării unui Congres european <sup>69</sup>.

Totuși, în aparență, Rusia repurtase un imens succes. România, Serbia și Muntenegru, care-și măriseră teritoriul și căpătaseră independența grație Rusiei, îi erau îndatorate; patruleterul de cetăți dintre Dunăre și Balcani, acest bastion puternic al Turciei <sup>70</sup>, era pentru moment distrus; Balcanii, ultimul val care apăra Constantinopolul, au fost smulși de la turci și dezarmați; Bulgaria și Rumelia orientală, formal vasalele Turciei, au devenit în fapt vasalele Rusiei; a fost cedată din nou partea din teritoriul Basarabiei pierdută în 1856, au fost cucerite noi poziții importante în Armenia; ocupînd Bosnia, Austria a devenit complice la împărțirea Turciei și adversarul inevitabil al tuturor năzuințelor Serbiei la independență și unificare; în sfîrșit, Turcia, în urma pierderii unor teritorii, a epuizării și a covîrșitoarelor despăgubiri de război, a ajuns într-o totală dependență față de Rusia, adică într-o situația în care, după părerea foarte îndreptățită a rușilor, ea nu avea alt rol decît să păzească vremelnice pentru Rusia Bosforul și Dardanelele. Se pare deci că Rusiei nu-i mai rămînea decît să aleagă momentul în care să-și realizeze marele său scop final: cucerirea Constantinopolului, „la clef de notre maison” \*.

În realitate însă lucrurile se prezentau cu totul altfel. Dacă anexarea Alsaciei și Lorenei împinsese Franța în brațele Rusiei, ofensiva asupra Constantinopolului și pacea de la Berlin aruncaseră Austria în brațele lui Bismarck. Deci întreaga situație se schimbă. Marile puteri militare de pe continent s-au împărțit în două mari tabere militare, care se amenințau reciproc: Rusia și Franța, pe de o parte, Germania și Austria, pe de alta. În jurul lor au fost nevoite să se grupeze statele mai mici. De aici rezultă că țarismul rus nu poate face ultimul pas hotărîtor, nu poate să pună efectiv stăpînire pe Constantinopol fără un război mondial cu șanse aproximativ egale și al cărui deznodămînt nu va depinde, probabil, de cele două părți care l-au declanșat, ci de Anglia, căci un război dus de Austria și de Germania împotriva Rusiei și Franței ar lipsi întregul Occident de aprovizionarea pe uscat cu grîne din Rusia. Nici una din țările vest-europene nu poate însă trăi fără a importa grîne din străinătate. În acest caz, ele s-ar putea aproviziona numai pe mare; dar supremația Angliei pe mare i-ar permite să închidă Franței și Germaniei și această cale, prin urmare să înfometeze atît

\* — „cheia casei noastre”, cuvinte rostite de Alexandru I într-o convorbire cu ambasadorul francez Caulaincourt în 1808. — *Nota red.*

pe una, cât și pe cealaltă, după cum se va alătura uneia sau alteia din părți \*. A lupta însă pentru Constantinopol într-un război mondial în care Anglia ar avea ultimul cuvânt, tocmai aceasta este situația pe care diplomația rusă se străduiește de 150 de ani s-o evite. Aceasta însemna o înfringere \*\*.

În realitate, nici alianța cu o Franță republicană ai cărei guvernanți se schimbă mereu nu prezintă o garanție pentru țarism și cu atât mai puțin corespunde dorințelor lui intime. Numai în condițiile unei monarhii franceze restaurate Franța ar fi o aliată destul de sigură într-un război atât de cumplit cum ar fi cel care s-ar declanșa

\* În „Time” aici s-a dat următoarea notă de subsol: „Fără drepturile pe mare la care a avut atâtă timp pretenții și la care în cele din urmă a renunțat în urma Declarației de la Paris din 1856, Anglia ar putea s-o scoată la capăt într-un război obișnuit cu una sau două puteri continentale. Acestea din urmă, în secolul nostru, secolul căilor ferate, chiar dacă ar fi blocate pe mare, s-ar putea aproviziona în voie pe uscat din țările neutre vecine; tocmai aceasta a constituit principala serviciu adus Rusiei, în timpul războiului Crimeii, de către Prusia. Dar, în războiul european care ne amenință acum, întregul continent european s-ar scinda în grupe ostile. Păstrarea neutralității ar deveni în cele din urmă imposibilă; comerțul pe uscat între state ar fi aproape, dacă nu complet, întrerupt. În asemenea condiții, Anglia ar regreta, poate, că a renunțat la drepturile ei pe mare. Pe de altă parte însă, un asemenea război ar vâdi în toată complexitatea ei supremația Angliei pe mare, și de mai mult, desigur, nici nu era nevoie. — *Nota red.*”

\*\* În „Time” urmează următorul alineat: „Diplomații din Petersburg n-au pierdut din vedere cât de important era să contracareze o eventuală opoziție a Angliei împotriva ocupării definitive a Bosforului de către Rusia. După războiul Crimeii și în special după războiul din India din 1857<sup>71</sup>, cucerirea Turkestanului, încercată încă în 1840<sup>72</sup>, devenise o sarcină imediată. În 1865 rușii au ocupat Tașkentul, creându-și astfel un punct de sprijin pe Jaxartes; în 1868 a fost anexat Samarkandul, în 1875 Kokandul, iar hanatele Buhara și Hivin au devenit vasalele Rusiei. Apoi a început înaintarea dificilă, dinspre regiunea de sud-est a Mării Caspice, spre Merv; în 1881 a fost cucerit Geok-Tepe, primul avanpost important în pustiu; în 1884 Merv a capitulat, iar acum calea ferată transcaspică formează o punte între Mihailovskoe la Marea Caspică și Ciardjou pe Oxus, unde linia de comunicație rusă era întreruptă. Actuala poziție a rușilor în Turkestan este departe de a constitui o bază sigură și eficientă pentru un atac împotriva Indiei. Ea creează însă în orice caz un pericol foarte serios de invazie în viitor și provoacă o continuă agitație în rândurile populației indigene. Atâtă timp cât stăpânirea engleză în India nu a fost amenințată de un eventual rival, până și războiul din 1857 și înăbușirea ei cruntă puteau fi considerate ca evenimente menite să consolideze, în ultimă instanță, dominația engleză. Dar atunci când o putere militară europeană de prim rang ocupă Turkestanul, aduce cu forța sau prin ademeneli Persia și Afganistanul în stare de vasalitate și înaintează încet, dar sigur, în direcția munților Hinduș și Suleiman, situația este cu totul alta. Atunci stăpânirea engleză încetează de a mai fi soarta implacabilă a Indiei; în fața populației indigene se deschide o altă perspectivă: ceea ce s-a instaurat prin forță poate fi și distrus prin forță; și ori de câte ori Anglia va încerca acum să bareze Rusiei calea spre Marea Neagră, Rusia va căuta să creeze Angliei dificultăți în India. Dar cu toate acestea puterea maritimă a Angliei este încă atât de mare, încât, în cazul unui război general ca cel care pare să ne amenințe în prezent, Anglia poate aduce mult mai multe prejudicii Rusiei decît Rusia Angliei. — *Nota red.*”



acum, căci altfel de războaie nu mai sînt posibile. Așa se și explică de ce în ultimii cinci ani țarismul a luat sub oblăduirea sa specială casa de Orléans, care a fost nevoită să se încuscrească cu țarul, intrînd în legături matrimoniale cu familia regală daneză, acest avanpost rus la strîmtoarea Sund. Și, pentru a pregăti restaurarea familiei Orléans în Franța, avansată și ea la rangul de avanpost al Rusiei, s-a recurs la generalul Boulanger, ai cărui adepți din Franța se fălesc că banii care curg atît de generos în buzunarele lor nu provin de la nimeni altul decît de la guvernul rus, care le-a pus la dispoziție pentru campania lor <sup>73</sup> 15 000 000 de franci. Astfel Rusia se amestecă din nou în treburile interne ale țărilor apusene, de astă dată sprijinind fățiș reacțiunea și speculînd șovinismul intolerant al burgheziei franceze împotriva spiritului revoluționar al muncitorilor francezi.

În general, după 1878 a devenit și mai evident cît de mult s-a înrăutățit situația diplomației ruse de cînd popoarele au început să cuteze tot mai des să-și spună cuvîntul și încă cu succes. Chiar și în Peninsula Balcanică, unde Rusia apărea ex professo în rolul de eliberatoare a popoarelor, nimic nu mai reușește. Românii, care în semn de mulțumire pentru că făcuseră posibilă victoria rușilor de la Plevna <sup>74</sup> au fost nevoiți să cedeze din nou partea din Basarabia care le aparținuse, acum cu greu se vor mai lăsa ademeniți cu promisiunile de a primi Ardealul și Banatul. Ca urmare a acțiunilor agenților țariști care le-au fost trimiși în țară, bulgarii s-au săturat pînă peste cap de metoda țaristă de eliberare ; numai sîrbii și, poate, grecii nu și-au pierdut încă cumpătul, pentru că nici unii, nici alții nu se află pe drumul direct spre Constantinopol. Slavii din Austria, pe care țarul s-a considerat chemat să-i elibereze de sub jugul german, au ocupat de atunci o situație dominantă cel puțin în partea cisleitană a imperiului <sup>75</sup>. Frazologia despre eliberarea popoarelor \* de către atotputernicul țar s-a perimat ; ea mai poate fi folosită cel mult în cazul Cretei sau Armeniei, dar nu mai produce nici o impresie în Europa, nici măcar asupra bigoților creștini liberali englezi ; din cauza Cretei sau a Armeniei, nici chiar un admirator al țarului cum este Gladstone nu va risca un război european de cînd americanul Kennan a dezvăluit <sup>76</sup> în fața întregii lumi toate metodele mirșave cu ajutorul cărora țarismul înăbușă orice încercare de împotrivire \*\* în propriul său imperiu.

\* În „Time”, în locul cuvintelor „eliberarea popoarelor”, a apărut : „eliberareā popoarelor creștine subjugate”. — *Nota red.*

\*\* În „Time”, după cuvintele „încercare de împotrivire” urmează : „și de cînd s-a aflat despre omorîrea prin biciuire a doamnei Șihida și despre alte «atrocități» ale rușilor”. — *Nota red.*

Și acum am ajuns la punctul esențial. Din 1856 dezvoltarea internă a Rusiei, sprijinită de politica guvernului, a fost fructuoasă ; revoluția socială a făcut progrese gigantice ; Rusia se occidentalizează pe zi ce trece, dezvoltarea marii industrii, a căilor ferate, destrămarea servituților în natură în plată în bani și, ca urmare, destrămarea temelii ale societății, toate acestea au loc în Rusia într-un ritm tot mai rapid. Dar în aceeași măsură iese tot mai mult la iveală și incompatibilitatea dintre absolutismul țarist și noua societate în curs de statornicire. Iau ființă partide de opoziție, constituționale și revoluționare, pe care guvernul nu le poate ține în frâu decît recurgînd la măsuri și mai aspre. Diplomația rusă vede cu groază apropiindu-se ziua cînd poporul rus își va spune cuvîntul și cînd rezolvarea propriilor sale probleme interne nu-i va lăsa timp și-i va tăia pofta să se mai ocupe de asemenea copilării, cum ar fi cucerirea Constantinopolului, a Indiei și a dominației mondiale. Revoluția, care în 1848 s-a oprit la granița Poloniei, bate acum la porțile Rusiei, îndărătul căroră are de pe acum destui aliați dornici să i le deschidă.

Ce-i drept, cînd citești ziarele rusești, ai zice că întreaga Rusie se pasionează pentru politica țaristă de cuceriri ; acolo nu dai decît de șovinism și panslavism, îndemnuri la eliberarea creștinilor de sub jugul turcesc și a slavilor de sub jugul germano-maghiar. Dar, în primul rînd, oricine știe că presei ruse i s-a pus călușul în gură ; în al doilea rînd, de ani de zile guvernul cultivă în toate școlile acest șovinism și panslavism ; și, în al treilea rînd, această presă, în măsura în care în genere exprimă o părere independentă, se face purtătorul de cuvînt doar al populației de la orașe, adică al burgheziei apărute de curînd, care, desigur, este interesată ca Rusia să facă noi cuceriri, ceea ce ar echivala cu extinderea pieței acesteia. Dar această populație de la orașe constituie în întreaga țară o minoritate infimă. De îndată ce o adunare națională va oferi majorității covârșitoare a poporului rus, populației de la sate, posibilitatea de a se face auzită, vom afla cu totul alte lucruri. Nu încapă îndoială că după proasta experiență făcută cu zemstvele, care a silit guvernul să reducă la zero rolul lor<sup>77</sup>, o adunare națională rusă, pentru a face față numai dificultăților interne celor mai urgente, va trebui să zăgăzuiască de îndată în mod energic orice tendințe spre noi cuceriri.

---

În prezent, situația din Europa este dominată de trei fapte : 1) anexarea Alsaciei și Lorenei de către Germania ; 2) tendința Rusiei țariste de a cucerii Constantinopolul ; 3) lupta tot mai înverșunată

care se dă în toate țările între proletariat și burghezie și care se oglindește în mișcările socialiste pretutindeni în avânt.

Primele două fapte determină actuala împărțire a Europei în două mari tabere militare. Ca urmare a anexării Alsaciei și Lorenei de către Germania, Franța a devenit aliata Rusiei împotriva Germaniei, iar primejdia unei cuceriri a Constantinopolului de către Rusia țaristă face din Austria și chiar din Italia aliata ale Germaniei. Ambele tabere se pregătesc pentru un război decisiv, un război cum nu s-a mai pomenit, în care se vor înfrunta 10—15 milioane de combatanți. Numai două împrejurări au împiedicat pînă azi izbucnirea acestui război cumplit: în primul rînd progresul vertiginos al tehnicii armelor, datorită căruia fiecare nou tip de armă este depășit de noi invenții încă înainte de a fi introdus fie și într-o singură armată, și, în al doilea rînd, absoluta imposibilitate de a cîntări șansele, de a prevedea cu precizie cine va ieși în cele din urmă învingător din această luptă gigantică.

Pericolul unui război mondial va dispărea în ziua cînd în Rusia lucrurile vor lua o întorsătură care să permită poporului rus să pună capăt tradiționalei politici țariste de cuceriri și, în loc să se ocupe cu fantasmagoria dominației mondiale, să-și vadă de propriile lui interese interne vitale, extrem de periclitate.

În aceeași zi Bismarck \* își va pierde toți aliații împotriva Franței, pe care pericolul rus i-a aruncat în brațele sale. Nici Austria, nici Italia nu vor mai avea atunci nici un interes să scoată pentru Bismarck \*\* castanele din focul unei conflagrații europene. Ca rezultat inevitabil al politicii lui, Imperiul german se va trezi din nou într-o situație de izolare, în care, după cum spune Moltke, toți se tem de el, dar nimeni nu-l iubește<sup>78</sup>. Și atunci apropierea dintre Rusia, care luptă pentru libertate, și Franța republicană va fi tot atît de corespunzătoare situației celor două țări, pe cît de inofensivă va fi pentru situația generală a Europei; atunci și Bismarck sau succesorul său va cumpăni bine înainte de a declara Franței un război, în care nici Rusia nu-i va acoperi flancul dinspre Austria, nici Austria cel dinspre Rusia, ci se vor bucura amîndouă de fiecare înfrîngere suferită de el, astfel încît este foarte îndoielnic dacă o va scoate la capăt chiar și numai cu francezii. Toate simpatiile vor fi atunci de partea Franței, care, chiar în cazul cel mai rău, nu va mai avea a se teme de noi pierderi teritoriale. De aceea, în loc să se orienteze spre război, Imperiul german va găsi, proba-

\* În „Time”, în locul cuvîntului „Bismarck”, a apărut: „Imperiul german”. — *Nota red.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „pentru Bismarck”, a apărut: „pentru împăratul german”. — *Nota red.*

bil, curînd că situația sa de izolare este atît de insuportabilă, încît se va strădui să ajungă la o înțelegere sinceră cu Franța ; și în felul acesta înfricoșătoarea primejdie a unui război va fi înlăturată, se va putea înfăptui *dezarmarea Europei* și cea care va cîștiga cel mai mult va fi Germania însăși.

În aceeași zi Austria își va pierde unica justificare istorică a existenței sale : aceea de a sluji drept barieră în calea ofensivei ruse împotriva Constantinopolului. De îndată ce Bosforul nu va mai fi amenințat de Rusia, Europa nu va mai fi de loc interesată în menținerea acestui conglomerat pestriț de popoare. La fel își va pierde importanța și întreaga așa-numita problemă orientală, problema menținerii dominației turce în regiunile cu populație slavă, greacă și albaneză, precum și disputa pentru stăpînirea intrării în Marea Neagră, pe care atunci nimeni nu o va mai putea stăpîni și folosi cu drept de monopol împotriva Europei. Ungurii, românii, sîrbii, bulgarii, arnăuții \*, grecii \*\* și turcii vor avea atunci, în sfîrșit, posibilitatea să-și soluționeze, fără amestecul vreunei puteri străine, litigiile dintre ei și să-și delimiteze de comun acord teritoriile naționale, să-și rezolve treburile interne după cum vor crede de cuviință. Atunci va ieși dintr-o dată la iveală că principala piedică în calea autonomiei și unirii libere a popoarelor și a frînturilor de popoare care trăiesc în ținuturile dintre Carpați și Marea Egee a fost același țarism care a folosit pretinsa eliberare a acestor popoare pentru a-și camufla planurile sale de dominație mondială.

Franța va scăpa atunci de situația nefirească în care o ține încleștată alianța cu țarul. Dacă țarului îi repugnă alianța cu Republica Franceză, cu atît mai mult îi repugnă poporului revoluționar francez alianța cu un despot, cu călăul Poloniei și Rusiei. Participînd la un război alături de țar, Franța nu va mai putea recurge, în cazul unei înfringeri, la marele și unicul ei mijloc eficient de salvare, la remediul din 1793 — revoluția —, mobilizarea tuturor forțelor poporului cu ajutorul terorii și al propagandei revoluționare în țara inamică. În acest caz, țarul se va alia imediat cu dușmanii Franței, întrucît de la 1848 vremurile s-au schimbat simțitor și de atunci țarul a avut posibilitatea să cunoască din proprie experiență, însăși în Rusia, ce înseamnă teroarea. Așadar, alianța cu țarul nu înseamnă nicidecum întărirea Franței ; dimpotrivă, în momentul celei mai mari primejdii, această alianță îi imobilizează sabia în teacă. Dar, dacă în Rusia locul atotputernicului țar va fi luat de o adunare națională rusă, alianța proaspăt eliberatei Rusii cu Republica Franceză va fi ceva firesc și de la sine înțeles și va

\* denumire dată de turci albanezilor. — *Nota trad.*

\*\* În textul englez, după cuvîntul „grecii” urmează : „armenii”. — *Nota red.*

promova mișcarea revoluționară din Franța în loc s-o frîneze, iar de pe urma ei proletariatul din Europa, care luptă pentru eliberarea lui, nu va avea decît de cîștigat. Prin urmare, Franța va avea și ea de cîștigat de pe urma prăbușirii atotputerniciei țariste.

Astfel vor dispărea toate pretextele pentru nebuneasca cursă a înarmărilor, care a transformat întreaga Europă într-o tabără militară și care face ca războiul să apară aproape ca o salvare. Chiar și Reichstagul german se va vedea foarte curînd nevoit să pună o stavilă cererilor sporite de bani în scopuri militare.

Și atunci Apusul va ajunge în situația de a se ocupa, fără ca atenția să-i fie abătută în afară și netulburat de vreun amestec străin, de actuala sa misiune istorică : rezolvarea conflictului dintre proletariat și burghezie și transformarea societății capitaliste în societate socialistă \*.

Prăbușirea absolutismului țarist în Rusia va accelera și în mod direct acest proces. În ziua cînd va cădea puterea țaristă, ultimul bastion puternic al întregii reacțiuni europene, în acea zi în întreaga Europă se va simți un suflu nou. Guvernele reacționare din Europa \*\* știu prea bine că, în pofida tuturor ciorovăielilor cu țarul din pricina Constantinopolului etc., s-ar putea ivi momente cînd ele i-ar oferi bucuros țarului Constantinopolul, Bosforul, Dardanelele și tot ce mai pretinde numai să le apere de revoluție. De aceea, în ziua cînd însuși acest bastion \*\*\* principal va capitula în fața revoluției, guvernele revoluționare din Europa vor pierde ultima rămășiță de încredere în sine și de siguranță ; atunci ele vor trebui să conteze numai pe propriile lor forțe și își vor da curînd seama cît de mult s-a schimbat situația. Și n-ar fi de mirare dacă ele și-ar trimite acolo armatele pentru a restaura puterea țaristă — ce ironie a istoriei universale ! \*\*\*\*.

\* În „Time”, în locul cuvintelor „transformarea societății capitaliste în societate socialistă”, a apărut : „rezolvarea problemelor economice legate de acesta”. — *Nota red.*

\*\* În „Time”, în locul cuvintelor „Guvernele reacționare din Europa”, a apărut : „Domnii de la Berlin și de la Viena”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Time”, după cuvintele „cînd însuși acest bastion principal”, s-a adăugat : „cînd Rusia”. — *Nota red.*

\*\*\*\* În „Time”, în locul acestei fraze, a apărut următorul pasaj : „Împăratul german s-ar lăsa, poate, ispitit să trimită o armată care să restaureze puterea țaristă ; ar fi cea mai sigură cale pentru zdrobirea propriei sale puteri.

Nu încapă îndoială că, absolut independent de eventualele acțiuni ale Rusiei sau Franței, Germania se îndreaptă acum rapid spre revoluție. Ultimele alegeri pentru Reichstag dovedesc că numărul socialiștilor germani se dublează la fiecare trei ani, că în momentul de față socialiștii sînt cel mai puternic partid din imperiu, întrînd 1 437 000 de voturi din numărul total de 7 000 000, și că nici o lege penală sau excepțională n-a fost în stare să le oprească înaintarea. Socialiștii germani, care sînt gata să accepte, ca un acot convenit, eventualele concesiuni economice pe care

Acestea sînt momentele care fac ca Europa apuseană, în general, și partidele muncitorești din Europa apuseană, în special, să fie interesate, chiar profund interesate, în victoria partidului revoluționar rus și în răsturnarea absolutismului țarist rus. Cu o viteză crescîndă Europa alunecă ca pe o pantă în prăpastia unui război mondial de proporții și de o violență nemaipomenite. Un singur lucru ar putea opri războiul : schimbarea regimului politic în Rusia. Că aceasta se va întîmpla pînă în cîțiva ani este neîndoielnic. De-ar veni numai la timp înainte de a se produce ceea ce altminteri ar fi inevitabil.

-----

---

tînarul împărat le-ar face clasei muncitoare, sînt totodată pe deplin hotărîți — și după zece ani de permanente persecuții această hotărîre este mai fermă ca oricînd — să recapete libertatea politică cucerită în 1848 pe baricadele Berlinului, dar pierdută în mare parte sub Manteuffel și Bismarck. Ei știu că numai această libertate politică le oferă mijloacele pentru eliberarea economică a clasei muncitoare. În pofida anumitor indicii din care ar reieși contrarul, ne aflăm în ajunul luptei dintre socialiștii germani și împărat, reprezentantul puterii personale și patriarhale. În această luptă nu se poate ca împăratul să nu fie în cele din urmă învins. Rezultatele alegerilor dovedesc că pînă și în districtele rurale, socialiștii au făcut progrese rapide, iar orașele mari aproape că au fost total cîștigate de ei. Și într-o țară în care fiecare adult apt din punct de vedere fizic este soldat, aceasta înseamnă trecerea treptată a armatei de partea socialismului. O bruscă schimbare de regim în Rusia ar avea repercusiuni colosale asupra Germaniei, accelerînd și sporind șansele socialiștilor". — *Nota red.*

## Despre antisemitism

(Dintr-o scrisoare adresată unei persoane particulare din Viena)<sup>79</sup>

...Las să apreciați chiar dv. dacă cu antisemitismul nu veți provoca mai mult rău decât bine. Antisemitismul este indiciul unei culturi retrograde, și de aceea îl întâlnim numai în Prusia, Austria și în Rusia. Dacă aici, în Anglia, sau în America, i-ar trece cuiva prin minte să propage antisemitismul, ar fi pur și simplu luat în ris, iar la Paris, d-l Drumont, cu lucrările sale — de altfel scrise la un nivel mult mai înalt decât cele ale antisemiților germani —, nu face decât puțină senzație de moment. În plus, acum, când și-a pus candidatura în alegerile municipale, el a fost nevoit să declare că este în aceeași măsură împotriva capitalului creștin ca și împotriva celui evreiesc ! Dar lumea l-ar citi pe d-l Drumont chiar dacă ar susține o părere contrară.

În Prusia, antisemitismul este propagat de mica nobilime, de iuncherimea care, dacă încasează 10 000 de mărci, cheltuiește 20 000 și de aceea încape pe mâinile cămătarilor ; în Prusia și în Austria, antisemiților le cîntă în strună micii burghezi — meșteșugarii breslași și micii negustori — ruinați de concurența marelui capital. Distrugînd *aceste* clase profund reacționare ale societății, capitalul nu face decât să se conformeze misiunii lui, și face o treabă bună indiferent dacă este semit sau arian, circumcis sau botezat ; el îi ajută pe prusienii și austriecii înapoiți să progreseze, să atingă, în sfîrșit, nivelul contemporan de dezvoltare, în condițiile căruia toate vechile deosebiri sociale se contopesc într-o singură și mare contradicție, contradicția dintre capitaliști și muncitorii salariați. Numai acolo unde lucrurile nu au ajuns încă atît de departe, unde încă nu există o puternică clasă capitalistă și, prin urmare, nici o puternică clasă de muncitori salariați, unde capitalul este încă prea slab pentru a pune stăpînire pe întreaga producție națională, principalul lui cîmp de activitate fiind bursa de efecte, unde, așadar, producția se află încă în mâinile țaranilor, moșierilor, meșteșugari-

lor și ale altor clase asemănătoare rămase din evul mediu, numai acolo capitalul este cu precădere evreiesc, numai acolo există antisemitism.

În toată America de Nord, unde există milionari a căror bogăție abia dacă poate fi exprimată în mărcile, guldenii sau francii noștri amăriți, nu veți găsi *nici un singur evreu* printre acești milionari, în comparație cu care Rothschildii nu sînt decît niște bieți cerșetori. Și chiar și aici, în Anglia, Rothschild este un om cu mijloace modeste în comparație, de pildă, cu ducele de Westminster. Tot așa, la noi, pe Rin, unde cu ajutorul francezilor nobilimea a fost alungată acum 95 de ani și s-a creat o industrie modernă, există oare evrei ?

Antisemitismul nu este, așadar, altceva decît o reacție a păturilor sociale medievale, pe cale de dispariție, împotriva societății moderne, formată în esență din capitaliști și muncitori salariați. De aceea, sub masca pretins socialistă, antisemitismul nu servește decît unor scopuri reacționare ; el este o varietate degenerată a socialismului feudal, și noi nu putem avea nimic comun cu el. Dacă într-o țară existența lui mai este posibilă, aceasta dovedește că acolo capitalismul nu este încă suficient de dezvoltat. Capitalul și munca salariată sînt astăzi inseparabile. Cu cît capitalul este mai puternic, cu atît mai puternică este și clasa muncitorilor salariați, cu atît mai apropiat este deci sfîrșitul dominației capitaliștilor. De aceea doresc ca la noi, germanii, printre care îi număr și pe vienezi, capitalismul să cunoască o dezvoltare rapidă, și nicidecum o stagnare.

În plus, antisemitismul denaturează situația de fapt. El nici măcar nu-i cunoaște pe evrei, împotriva cărora vociferează. Altminteri el ar ști că aici, în Anglia, și în America, datorită antisemiților din Europa răsăriteană, iar în Turcia datorită inchiziției spaniole, există mii și mii de *proletari evrei*, și tocmai acești muncitori evrei sînt supuși celei mai crunte exploatare și duc cea mai mizeră existență. În ultimele 12 luni, aici, în Anglia, au avut loc *trei greve* ale muncitorilor evrei<sup>90</sup> ; și atunci cum se mai poate vorbi despre antisemitism ca mijloc de luptă împotriva capitalului ?

Apoi, noi datorăm foarte mult evreilor. Fără să mai vorbim de Heine și Börne, Marx era de origine neaoș evreiască ; și Lassalle a fost evreu. Mulți dintre cei mai buni oameni ai noștri sînt evrei. Prietenul meu Victor Adler, care astăzi, la Viena, plătește cu închisoarea devotamentul său față de cauza proletariatului, Eduard Bernstein, redactorul ziarului „Sozialdemokrat“ de la Londra, Paul



Singer, unul dintre cei mai destoinici deputați ai noștri în Reichstag, — toți acești oameni cu a căror prietenie mă mindresc sînt evrei ! Chiar și pe mine „Gartenlaube”<sup>81</sup> m-a făcut evreu, și în orice caz, dacă ar fi să aleg, aș prefera să fiu evreu decît „domnul de” !

Londra, 19 aprilie 1890

*Friedrich Engels*

Publicat în „Arbeiter-Zeitung” nr. 19  
din 9 mai 1890

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

[Prefață la ediția a patra germană (1890)  
a „Manifestului Partidului Comunist”<sup>82]</sup>

De cînd au fost scrise cele de mai sus<sup>83</sup> a devenit necesară o nouă ediție germană a „Manifestului”, care de altfel, după cum vom arăta aici, a trecut prin multe.

O a doua traducere rusă, făcută de Vera Zasulici, a apărut la Geneva în 1882; prefața la această traducere a fost scrisă de Marx și de mine. Din păcate, manuscrisul german original s-a pierdut, așa încît sînt nevoit să retraduc din rusă, fapt de pe urma căruia prefața nu are nimic de ciștigat<sup>84</sup>. Iat-o :

„Prima ediție rusă a «Manifestului Partidului Comunist», în traducerea lui Bakunin, a apărut la începutul deceniului al 7-lea în imprimeria ziarului «Kolokol»<sup>85</sup>. Pe vremea aceea, ediția rusă a «Manifestului» nu putea să reprezinte în ochii Occidentului altceva decît o curiozitate literară. Astăzi o astfel de părere n-ar mai fi cu putință. Cît de puțin răspîndită era pe atunci (ianuarie 1848) mișcarea proletariatului reiese cel mai limpede din ultimul capitol al «Manifestului»: «Pозиția comuniștilor față de diferitele partide de opoziție». În acest capitol nu sînt menționate tocmai Rusia și Statele Unite. Era pe vremea cînd Rusia constituia ultima mare rezervă a întregii reacțiuni europene și cînd emigrația în Statele Unite absorbea brațele de muncă excedentare ale proletariatului din Europa. Aceste două țări furnizau Europei materii prime și erau în același timp piețe de desfacere pentru produsele ei industriale. Amîndouă erau deci, într-un fel sau altul, piloni ai ordinii sociale din Europa.

Cît de mult s-au schimbat astăzi lucrurile! Tocmai emigrația europeană a permis Americii de Nord să treacă la acea uriașă dezvoltare a producției agricole care, prin concurența ei, zdruncină din temelii atît marea, cît și mica proprietate funciară din Europa.

Sozialdemokratische Bibliothek.

XXXIII.

Das  
Kommunistische Manifest.

---

Vierte autorisierte deutsche Ausgabe.

Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels.

---

London.

German Cooperative Publishing Co.

114 Kentish Town Road NW.

1890.

Coperta interioară a ediției a patra germană (1890)  
a „Manifestului Partidului Comunist”

Ea a permis Statelor Unite să exploateze imensele lor resurse industriale cu o astfel de energie și pe o scară atât de mare, încât monopolului industrial de pînă acum al Europei apusene i se va pune capăt în scurt timp. Aceste două împrejurări, la rîndul lor, au repercusiuni revoluționare și asupra Americii. Proprietatea funciară mică și mijlocie a fermierilor care-și cultivă singuri pămîntul\*, temeliea întregii organizări politice a Americii, capitulează încetul cu încetul în fața concurenței fermelor uriașe; în același timp, în regiunile industriale se dezvoltă pentru întia oară un proletariat numeros, alături de concentrarea fabuloasă a capitalurilor.

Să trecem acum la Rusia! În timpul revoluției din 1848—1849, nu numai monarhii din Europa, dar și burghezii europeni au văzut în intervenția Rusiei singura salvare posibilă în fața primejdiei proletariatului, care tocmai începuse să devină conștient de forța lui. Țarul a fost proclamat capul reacțiunii europene. Astăzi el e prizonier al revoluției<sup>86</sup> la Gatcina, iar Rusia constituie detașamentul de avangardă al mișcării revoluționare din Europa.

Sarcina «Manifestului Comunist» a fost să proclame pieirea inevitabilă și iminentă a proprietății burgheze contemporane. În Rusia însă, alături de dezvoltarea febrilă a orînduirii capitaliste și de proprietatea funciară burgheză în curs de formare, mai mult de jumătate din pămînturi se află în proprietatea în obște a țărănilor.

Se pune întrebarea: poate obștea rusească — această formă, în mare măsură subminată, a străvechii proprietăți comune asupra pămîntului — să treacă nemijlocit la forma superioară, comunistă, a proprietății funciare? Sau ea trebuie, dimpotrivă, să treacă mai întîi prin același proces de destrămare propriu dezvoltării istorice a Apusului?

Singurul răspuns cu puțință astăzi la această întrebare este următorul: dacă revoluția rusă va constitui semnalul unei revoluții muncitorești în Apus astfel ca una s-o completeze pe cealaltă, atunci actuala proprietate în obște asupra pămîntului în Rusia va putea servi drept punct de plecare pentru o dezvoltare comunistă.

*Londra, 21 ianuarie 1882”*

*Karl Marx. Friedrich Engels*

---

\* Cuvintele „care-și cultivă singuri pămîntul” au fost adăugate de Engels în ediția germană din 1890. — *Nota red.*

Cam în același timp a apărut la Geneva o nouă traducere poloneză a „Manifestului Comunist”<sup>87</sup>.

Apoi a apărut o nouă traducere daneză în „Social-demokratisk Bibliotek, København, 1885”<sup>88</sup>. Din păcate, ea nu este completă; câteva pasaje esențiale, la care, probabil, traducătorul a întâmpinat dificultăți, au fost omise, și în general pe alocuri ea denotă superficialitate, ceea ce este cu atât mai regretabil cu cât din întreaga lucrare reiese că, dacă traducătorul și-ar fi dat mai multă osteneală, versiunea ar fi putut să fie excelentă.

În 1886 o nouă traducere franceză a apărut în ziarul „Le Socialiste” din Paris; este cea mai bună dintre traducerile apărute până acum<sup>89</sup>.

Această traducere franceză a stat la baza unei traduceri spaniole, care a apărut în același an mai întâi în „El Socialista” din Madrid, apoi ca broșură: „Manifestul Partidului Comunist” de Karl Marx și Friedrich Engels, Madrid, editura „El Socialista”, strada Hernán Cortés 8<sup>90</sup>.

Cu titlul de curiozitate voi mai aminti că în 1887 unui editor din Constantinopol i s-a oferit spre publicare manuscrisul unei traduceri în limba armeană; neavînd însă curajul să tipărească o lucrare pe care figura numele lui Marx, acest om de treabă i-a propus traducătorului să se dea el însuși drept autorul ei, dar traducătorul a refuzat.

În Anglia, după ce au fost reeditate în repetate rînduri traduceri americane mai mult sau mai puțin exacte, în 1888 a apărut, în sfîrșit, o traducere autentică. Ea se datorește prietenului meu Samuel Moore și, înainte de a fi dată la tipar, a fost revăzută de noi doi. Ea a apărut sub titlul: „Manifestul Partidului Comunist” de Karl Marx și Friedrich Engels. Traducere autorizată în limba engleză, editată și adnotată de Friedrich Engels, 1888, Londra, William Reeves, 185 Fleet St. E. C.<sup>91</sup> Cîteva din adnotările mele la această ediție au intrat și în ediția de față.

„Manifestul” a avut un drum al său, aparte. Primit la apariție (după cum o dovedesc traduceri menționate în prima prefață)<sup>92</sup> cu entuziasm de avangarda, pe atunci încă puțin numeroasă, a socialismului științific, el a fost curînd împins pe planul al doilea de reacțiunea care a urmat după înfrîngerea din iunie 1848 a muncitorilor de la Paris, fiind în cele din urmă proscris „legal” prin condamnarea comuniștilor de la Colonia în noiembrie 1852<sup>93</sup>. O dată cu dispariția de pe arena publică a mișcării muncitorești inaugurate de revoluția din februarie, a trecut și „Manifestul” pe planul al doilea.

Cînd clasa muncitoare din Europa s-a simțit destul de puternică pentru a porni la un nou asalt împotriva puterii claselor dominante, a luat ființă Asociația Internațională a Muncitorilor. Scopul ei era să contopească într-o *singură* mare armată întreaga muncitorime combativă din Europa și din America. De aceea Asociația nu putea să pornească de la principiile enunțate în „Manifest“. Ea trebuia să aibă un program care să lase deschisă ușa pentru trade-unionurile engleze, proudhoniștii francezi, belgieni, italieni și spanioli, precum și lassalleenii germani\*. Acest program — preambulul statutului Internaționalei\*\*<sup>94</sup> — a fost întocmit de Marx cu o măiestrie recunoscută pînă și de Bakunin și de anarhiști. În ce privește victoria finală a principiilor enunțate în „Manifest“, Marx se baza exclusiv pe dezvoltarea intelectuală a clasei muncitoare ca rezultat necesar al acțiunilor comune și al schimburilor de păreri. Nu se putea ca evenimentele și vicisitudinile luptei împotriva capitalului — înfringerile încă mai mult decît succesele — să nu convingă pe luptători de insuficiența panaceelor lor universale de pînă atunci, deschizîndu-le mințile pentru înțelegerea profundă a adevăratelor condiții pentru eliberarea muncitorilor. Și Marx a avut dreptate. Cînd, în 1874, Internaționala s-a dizolvat, clasa muncitoare se prezenta cu totul altfel decît în 1864 la înființarea Internaționalei. Proudhonismul în țările latine și lassalleanismul specific în Germania erau pe cale de dispariție, și chiar ultraconservatoarele trade-unionuri engleze de atunci se apropiau treptat de momentul cînd, în 1887, președintele\*\*\* congresului pe care l-au ținut la Swansea a putut să declare în numele lor: „Socialismul continental nu ne mai înspăimîntă“<sup>95</sup>. Or, în 1887, socialismul continental aproape că era totuna cu teoria enunțată în „Manifest“. Astfel, istoria „Manifestului“ oglindește într-o anumită măsură istoria mișcării muncitorești moderne din 1848 încoace. În prezent el este, fără îndoială, opera cea mai răspîdită, cea mai internațională din întreaga literatură socialistă, programul comun al multor milioane de muncitori din toate țările, din Siberia pînă în California.

\* Lassalle însuși ne declara că este „discipolul“ lui Marx și, ca atare, se situa, firește, pe poziția „Manifestului“.

\*\* Astfel stăteau lucrurile cu acei dintre adepții lui Lassalle care se limitau la revendicarea sa de a se înființa asociații de producție cu ajutorul statului și împărțeau întreaga clasă muncitoare în adepți ai ajutorului de stat și în adepți ai autoajutorării. (Nota lui Engels.)

\*\*\* Bevan. — Nota red.

Totuși, în momentul apariției sale, nu l-am fi putut numi un manifest *socialist*. În 1847 socialiștii erau denumiți două categorii de oameni. Pe de o parte, adepții diferitelor sisteme utopice, în special oweniștii în Anglia și fourieriștii în Franța, atît unii, cît și alții nemaleprezentînd pe atunci decît simple secte pe cale de dispariție. Pe de altă parte, șarlatani sociali de toate soiurile care voiau să înlătore relele sociale cu ajutorul diferitelor lor panacee universale și a tot felul de cîrpei, fără a se atinge cituși de puțin de capital și de profit. În ambele cazuri era vorba de oameni din afara mișcării muncitorești, care căutau sprijin mai curînd la clasele „culte”. În schimb, acea parte a muncitorilor care era convinsă de insuficiența unor simple transformări politice și cerea o revoluționare radicală a societății, acea parte își zicea pe atunci *comunistă*. Comunismul acesta era abia schițat, pur instinctiv și adesea cam rudimentar; dar el s-a dovedit destul de puternic pentru a da naștere la două sisteme de comunism utopic: în Franța comunismul „icaric” al lui Cabet, în Germania comunismul lui Weitling. În 1847 socialism însemna o mișcare burgheză, comunism — o mișcare muncitorească. Socialismul, cel puțin pe continent, era admis în saloane, comunismul tocmai dimpotrivă. Și deoarece încă de pe atunci noi eram categoric de părere că „eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși”<sup>96</sup>, nu puteam sta nici un moment în dubiu pe care din cele două denumiri s-o alegem. Nici mai tîrziu nu ne-a trecut niciodată prin minte să ne decidem de ea.

„Proletari din toate țările, uniți-vă!” Puține glasuri ne-au răspuns cînd am lansat aceste cuvinte în lume, acum patruzeci și doi de ani, în ajunul primei revoluții de la Paris, în care proletariatul a formulat revendicări proprii. Dar la 28 septembrie 1864 proletarii din majoritatea țărilor Europei apusene s-au unit în Asociația Internațională a Muncitorilor de glorioasă amintire. Ce-i drept, Internaționala însăși n-a trăit decît nouă ani. Dar cea mai bună dovadă că alianța pe veci a proletarilor din toate țările întemeiată de ea mai dăinuie și azi și este mai puternică ca oricînd o constituie tocmai ziua de azi. Căci astăzi, cînd scriu aceste rînduri, proletariatul din Europa și din America își trece în revistă forțele de luptă mobilizate pentru prima oară ca o *singură* armată, sub un *singur* steag și pentru un *singur* scop imediat: fixarea prin lege a zilei normale de muncă de 8 ore, proclamată încă de Congresul de la Geneva din 1866 al Internaționalei și apoi și de Congresul

muncitoresc de la Paris din 1889<sup>97</sup>. Iar spectacolul zilei de azi va deschide ochii capitaliștilor și moșierilor din toate țările, arătându-le că în prezent proletarii din toate țările sînt într-adevăr uniți.

De-ar fi și Marx lingă mine să vadă toate acestea cu propriii săi ochi !

*Londra, 1 mai 1890*

*F. Engels*

Publicat în  
„Das Kommunistische Manifest”,  
Londra, 1890

Se tipărește după textul cărții  
Tradus din limba germană



Verlags-Administration
Ergebnis
VI. Semestertafel 60
Wien
Verlagsgesellschaft
1890
1890
1890
1890
1890
1890
1890
1890
1890
1890

# Arbeiter-Zeitung.

Organ

der

Oesterreichischen Sozialdemokratie

Erscheint jeden Freitag.

Abonnements-Preis
für Oesterreich-Ungarn:
Quartals . . . . . 1.50
Halbjahrs . . . . . 3.00
Einjährig . . . . . 6.00
Wochen . . . . . 1.50
Poste Nummer 6 12
Für Deutschland:
Quartals . . . . . 1.75
Halbjahrs . . . . . 3.50
Einjährig . . . . . 7.00
Für alle Länder des Welt- verkehrs:
Quartals . . . . . 1.80
Halbjahrs . . . . . 3.60
Einjährig . . . . . 7.20

Nr. 21. Wien, den 23. Mai 1890. II Jahrgang.

## Ziua de 4 mai la Londra <sup>98</sup>

Sărbătoarea de 1 Mai a proletariatului a inaugurat o nouă epocă nu numai datorită caracterului ei universal, ca prima acțiune internațională a clasei muncitoare care luptă. Ea a mai fost un prilej de trecere în revistă a succeselor foarte îmbucurătoare înregistrate de mișcare în diferite țări. Atît dușmanii, cît și prietenii sînt unanim de părere că, *dintre toate țările de pe continent, în Austria și, dintre toate orașele din Austria, la Viena sărbătoarea proletariatului s-a desfășurat în modul cel mai strălucit și mai demn, că de aceea muncitorii austrieci, și în primul rînd cei din Viena, și-au cucerit un loc cu totul deosebit în cadrul mișcării. Cu numai cîțiva ani în urmă mișcarea austriacă ajunsese aproape la un punct mort, muncitorii din provinciile germane și slave ale Imperiului austro-ungar erau scindați în fracțiuni vrăjmașe și-și măcinau forțele într-o luptă intestine; dacă acum trei ani cineva ar fi susținut că Viena și întreaga Austrie vor da tuturor la 1 Mai 1890 un exemplu de felul cum trebuie prăznuită o sărbătoare de clasă a proletariatului, el ar fi fost luat în ris. Iată un fapt care n-ar trebui scăpat din vedere atunci cînd facem aprecieri asupra disensiunilor interne care mai macină încă în lupte intestine forțele muncitorilor din alte țări, ca, de pildă, din Franța. Cine ar putea să susțină că Parisul nu va fi în stare să facă ceea ce a făcut Viena?*

Dar la 4 mai Viena a fost eclipsată de Londra. După părerea mea, mai important și mai grandios decît toate în această sărbătoare din mai este faptul că la 4 mai 1890 *proletariatul englez*, tre-

zit după o hibernare de 40 de ani, *s-a integrat din nou în mișcarea clasei sale*. Pentru a înțelege acest lucru este necesar să cunoaștem antecedentele zilei de 4 mai !

Pe la începutul anului trecut, cel mai mare și mai sărac cartier muncitoresc din lume, East-End din Londra, a început treptat să se agite. La 1 aprilie 1889 a fost înființat sindicatul muncitorilor de la uzinele de gaz și al muncitorilor necalificați (Gas Workers and General Labourers Union) ; în prezent el numără aproximativ 100 000 de membri. În special cu concursul acestui sindicat direct interesat (numeroși muncitori lucrează iarna la uzinele de gaz, iar vara în docuri) a izbucnit marea grevă a docherilor, care a trezit din letargie pînă și păturile cele mai înapoiate ale muncitorilor din partea de est a Londrei<sup>99</sup>. Au început atunci să ia ființă, unul după altul, noi sindicate ale acestor muncitori, în cea mai mare parte necalificați, iar cele deja existente, menținute pînă acum cu chiu cu vai, au înflorit văzînd cu ochii. Dar deosebirea dintre noile și vechile trade-unionuri era foarte mare. Vechile trade-unionuri, din care fac parte numai muncitori „calificați”, sînt exclusiviste ; în ele nu pot intra muncitori care nu au o calificare de „breslă” și în felul acesta ele însele își creează o concurență din partea muncitorilor din afara „breslei” ; ele sînt bogate, dar, cu cît devin mai bogate, cu atît mai mult degenerază, devenind simple case de ajutor pentru cazuri de boală și deces ; ele sînt conservatoare și, atîta timp și în măsura în care acest lucru este posibil, nu vor să aibă de-a face cu „blestematul” de socialism. În schimb, noile sindicate ale muncitorilor „necalificați” primesc pe *toți* cei care lucrează în aceeași ramură ; ele sînt în esență, iar sindicatele muncitorilor de la uzinele de gaz chiar exclusiv, sindicate care organizează grevele și casele de ajutor pentru greviști ; și, chiar dacă nu toți membrii lor sînt socialiști, în orice caz ele vor să fie conduse numai de socialiști. Iar în East-End se face propagandă socialistă de ani de zile ; în special d-na Eleanor Marx-Aveling și soțul ei, Edward Aveling, au găsit în „cluburile radicale”<sup>100</sup>, formate aproape exclusiv din muncitori, un teren foarte propice pentru propagandă, au desfășurat în ultimii patru ani în acest sens o activitate susținută și, după cum a reieșit acum, cu un deosebit succes. În timpul grevei docherilor, d-na Aveling a fost una dintre cele trei femei care s-au ocupat cu împărțirea de ajutoare și pe care, drept mulțumire, d-l Hyndman — dezertorul de la Trafalgar-Square<sup>101</sup> — le-a calomniat, afirmînd că ele ar fi acceptat să li se plătească din casa de ajutor pentru greviști cîte 3 l.st. săptămînal. La fel, iarna trecută, greva din Silvertown, tot în East-End, a fost condusă aproape numai de d-na

Aveling <sup>102</sup>, care reprezintă în comitetul muncitorilor de la uzinele de gaz secția de femei înființată de ea.

Muncitorii de la uzinele de gaz din Londra, care au cucerit toamna trecută ziua de muncă de 8 ore, dar în partea de sud a orașului au pierdut-o din nou <sup>103</sup> în urma unei greve nereușite, au avut astfel suficiente dovezi că nici în partea de nord a Londrei această cucerire nu este asigurată pentru totdeauna. De aceea nu este de mirare că ei au fost gata să accepte propunerea d-nei Aveling de a pregăti la Londra sărbătorirea zilei de 1 Mai sub lozincă zilei de muncă legale de 8 ore potrivit hotărîrii congresului de la Paris. Împreună cu unele grupuri socialiste, cu cluburile radicale și cu celelalte trade-unionuri, muncitorii din East-End au instituit un Comitet central care avea sarcina de a organiza în acest scop o mare demonstrație în Hyde Park. Dîndu-și seama că s-ar fi străduit în zadar ca anul acesta demonstrația să aibă loc joi 1 Mai, ei au hotărît s-o fixeze pentru duminică 4 mai.

Pentru ca pe cît posibil *toți* muncitorii londonezi să ia parte la demonstrație, Comitetul central a avut naivitatea să adreseze o invitație și Consiliului trade-unionurilor din Londra (Trade-Council). Aceasta fiind o organizație formată din delegați ai trade-unionurilor londoneze, în special ai sindicatelor mai vechi ale muncitorilor „calificați”, majoritatea în cadrul ei, după cum este de așteptat, o dețin deocamdată elementele antisocialiste. Consiliul trade-unionurilor și-a dat seama că mișcarea pentru ziua de muncă de 8 ore amenință să treacă dincolo de limitele dorite de ea. Vechile trade-unionuri sînt și ele pentru ziua de muncă de 8 ore, dar nu pentru stabilirea ei prin lege. Prin ziua de muncă de 8 ore ele înțeleg să se plătească pentru cele 8 ore de muncă salariul normal pe o zi — atît pe oră —, dar fiecăruia să i se permită să lucreze suplimentar atîtea ore cît vrea, cu condiția ca fiecare oră suplimentară să fie plătită, să zicem, o dată și jumătate sau de două ori mai mult decît ora normală. Așadar, problema era de a orienta demonstrația pe linia luptei pentru ziua de muncă de 8 ore, cîștigată prin înțelegere „de bunăvoie” și nu impusă printr-un act parlamentar. În acest scop, Consiliul trade-unionurilor s-a aliat cu Social Democratic Federation a sus-amintitului domn Hyndman, o asociație care se erijează în biserică atotmîntuitoare a socialismului englez și care, ca o consecință logică, a încheiat o alianță pe viață și pe moarte cu posibilistii <sup>104</sup> francezi, trimițînd o delegație la congresul lor ; de aceea ea considera de la bun început drept un păcat împotriva sfîntului duh sărbătorirea zilei de 1 Mai hotărîtă de congresul marxist. Și ea considera că mișcarea a trecut dincolo de limitele dorite de ea ; dacă adera însă la Comitetul cen-

tral însemna că se supunea conducerii „marxiștilor” ; în schimb, dacă Consiliul trade-unionurilor lua în mînile sale această acțiune și sărbătorirea avea loc la 4 mai în loc de 1 Mai, aceasta n-ar mai fi fost periculoasa sărbătoare „marxistă” din mai și se putea participa la ea. Și cu toate că în programul Federației social-democrate figura ziua legală de muncă de 8 ore, asociația a primit bucuroasă mîna întinsă de Consiliul trade-unionurilor.

Noii aliați, ca tovarăși ciudați de drum ce erau, au întreprins împotriva Comitetului central o manevră, care, deși în practica politică a burgheziei engleze ar fi considerată nu numai întru totul permisă, ba chiar deosebit de abilă, ar fi probabil apreciată de muncitorii din Europa și din America drept o manevră cît se poate de josnică. Iată despre ce este vorba. Cei care organizează adunările populare în Hyde Park trebuie să-și facă în prealabil cunoscută intenția lor ministerului lucrărilor publice (Board of Works) și să se înțeleagă cu acesta în privința amănunțelor, în special să obțină aprobarea ca trăsurile care urmează să servească drept tribune să poată trece peste iarbă. Regulamentul prevede ca, o dată ce s-a anunțat o adunare, în aceeași zi în parc nu mai poate avea loc o a doua. Comitetul central nu făcuse încă o asemenea comunicare. De îndată ce organizațiile aliate împotriva lui au aflat acest lucru, ele au anunțat că vor să țină la 4 mai în parc o adunare și au obținut aprobare pentru șapte tribune, toate acestea, firește, fără știrea Comitetului central.

Consiliul trade-unionurilor și Federația credeau că în felul acesta au închiriat parcul pentru 4 mai și că victoria le e asigurată. Consiliul a convocat o adunare a delegaților trade-unionurilor la care au fost invitați și doi delegați din partea Comitetului central ; acesta a trimis la adunare trei delegați, printre care și pe d-na Aveling. Consiliul trade-unionurilor s-a comportat față de ei ca și cum ar fi fost stăpîn pe situație. El a declarat că pot participa la demonstrație și pot veni cu drapelele *numai* syndicatele profesionale ; așadar, nu erau admise nici uniunile socialiste, nici cluburile politice ; cum putea participa în acest caz la demonstrație Federația social-democrată, aceasta rămîne o enigmă. Consiliul a prezentat adunării un proiect de rezoluție dinainte pregătit din care era scoasă revendicarea fixării *prin lege* a zilei de muncă de 8 ore ; propunerea de a include din nou această revendicare în program n-a fost nici discutată, nici pusă la vot. În sfîrșit, Consiliul a refuzat s-o admită pe d-na Aveling ca delegată, sub motiv că nu este muncitoare manuală (ceea ce nu este adevărat), deși

însuși președintele Consiliului, d-l Shipton, nu și-a mai practicat de mai bine de 15 ani meseria.

Muncitorii din Comitetul central au fost indignați de această manevră. Se părea că demonstrația încăpuse definitiv pe mina celor două organizații, care nu reprezentau decît o infimă minoritate a muncitorilor din Londra. Se părea că nu mai rămăsese alt mijloc pentru a zădărnici această manevră decît luarea cu asalt a tribunelor Consiliului trade-unionurilor, cu care amenințau muncitorii de la uzinele de gaz. Atunci Edward Aveling s-a adresat ministerului și a obținut ca, în pofida normelor în vigoare, să se acorde și Comitetului central dreptul de a avea și el șapte tribune în parc. Încercarea de a acapara demonstrația în interesul minorității a eșuat; Consiliul trade-unionurilor a bătut în retragere, mulțumindu-se să trateze pe picior de egalitate cu Comitetul central toate problemele legate de organizarea demonstrației.

Trebuie să cunoști toate antecedentele pentru a aprecia cum se cuvine caracterul și însemnătatea demonstrației. Inițiată de muncitorii din East-End recent intrați în mișcare, demonstrația a avut pretutindeni un răsunset atît de puternic, încît două organizații, care erau tot atît de ostile una alteia pe cît de ostile erau amîndouă ideii care stătea la baza demonstrației, au fost nevoite să se alieze pentru a pune mîna pe conducere și a folosi adunarea în interesul lor. Pe de o parte, Consiliul conservator al trade-unionurilor, care propovăduiește egalitatea dintre capital și muncă, pe de altă parte Federația social-democrată, care pretinde că este radicală și care flecărește despre revoluția socială ori de cîte ori acest lucru nu implică vreo primejdie, ambele aliate în vederea unei josnice manevre pentru a trage foloase de pe urma unei demonstrații care le era profund odioasă. Ca urmare a acestui procedeu, adunarea de la 4 mai s-a scindat în două. De o parte muncitorii conservatori, al căror orizont nu depășește cadrul sistemului muncii salariate, și, alături de ei, o sectă socialistă neputincioasă, dar avidă de putere; de cealaltă parte marea masă a muncitorilor recent intrați în mișcare, care nu mai vor să audă de manchesterianismul vechilor trade-unionuri<sup>105</sup> și luptă pentru cucerirea prin forțe proprii a deplinei lor eliberări, și anume cu aliații aleși de ei înșiși și nu impuși de o mică clică socialistă. De o parte stagnarea, reprezentată de trade-unionurile, care încă nu se eliberaseră cu totul de spiritul de breaslă, și de o sectă meschină, sprijinită de aliați dintre cei mai jalnici; de cealaltă parte mișcarea liberă și vie a proletariatului englez, care se deșteaptă din nou. Pînă și un orb poate să vadă care parte a acestei duble adunări reprezintă suflul proas-

păt al vieții și care reprezintă stagnarea. În jurul celor șapte tribune ale Comitetului central, cît vedeai cu ochii, o masă compactă venită cu muzică și drapele, o coloană de peste o sută de mii, căreia i s-au alăturat încă pe atîția veniți individual ; toți erau animați de același gînd și de același entuziasm și totuși nicăieri ordinea și organizarea nu lăsau de dorit. În schimb, la tribunele reacționarilor reușiți, totul părea fără vlagă ; coloana lor, mult mai puțin numeroasă și prost organizată, a defilat în dezordine și de cele mai multe ori a întirziat, așa încît pe alocuri abia se puneau în mișcare cînd Comitetul central deja terminase. În timp ce conducătorii liberali ai unor cluburi radicale și liderii unor trade-unionuri s-au alăturat Consiliului trade-unionurilor, membrii acestorași uniuni, ba chiar patru filiale întregi ale Federației social-democrate, au defilat în coloanele Comitetului central. Cu toate acestea, nu se poate spune că Consiliul trade-unionurilor nu a avut și el un oarecare succes moral, dar succesul hotărîtor a fost reformat de Comitetul central.

Dar politicienii burghezi, veniți în număr mare să privească demonstrația, au plecat acasă cu convingerea că proletariatul englez, care timp de 40 de ani încheiați a fost la remorca marelui partid liberal, servindu-i drept turmă electorală, s-a trezit, în sfîrșit, la o viață și o activitate nouă, de sine stătătoare. Nu mai încapă nici o îndoială că la 4 mai 1890 clasa muncitoare engleză s-a încadrat în marea armată internațională. Și acesta este un fapt epocal. Proletariatul englez se bazează pe cea mai înaintată dezvoltare industrială și dispune de cea mai mare libertate de mișcare politică. Îndelungata sa hibernare, ca urmare, pe de o parte, a eșuării mișcării cartiste din 1836—1850 și, pe de altă parte, a uriașului avînt industrial din 1848—1880, a luat acum sfîrșit. Nepoții vechilor cartiști intră în linia de luptă. Sînt 8 ani de cînd ba ici, ba colo în rîndurile maselor largi se observă semne de viață. Au apărut grupuri socialiste, dar toate au rămas simple secte ; au apărut agitatori și preînși conducători de partide, unii dintre ei speculanți și carieriști, dar toți au rămas ofițeri fără soldați. Fără să vrei îți amintea aproape întotdeauna de faimoasa coloană a lui Robert Blum din campania de la Baden din 1849<sup>106</sup> : un colonel, 11 ofițeri, un gornist și un soldat. Iar certurile dintre diferitele „coloane” ale lui Robert Blum pentru a stabili cui să-i revină conducerea viitoarei armate a proletariatului ofereau un spectacol nu prea plăcut. Acum toate acestea vor dispărea repede, așa cum au dispărut în Germania și în Austria. Puternica mișcare a maselor va pune capăt tutu-

ror acestor secte și grupulețe, absorbind toți soldații și atribuind ofițerilor posturile cuvenite. Cui nu-i place n-are decît să plece. Fricțiunile nu vor putea fi evitate, dar pînă la urmă, într-un timp mai scurt decît prevăd unii, armata proletară engleză va fi tot atît de unită, de hotărîtă și de bine organizată ca oricare alta ; și toți tovarășii ei de pe continent și din America o vor saluta cu entuziasm.

Scris de F. Engels  
între 5 și 21 mai 1890

Publicat în „Arbeiter-Zeitung”  
nr. 21 din 23 mai 1890

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

## [Ciorna răspunsului adresat redacției lui „Sächsische Arbeiter-Zeitung”<sup>107</sup>]

Înainte ca „Sächsische Arbeiter-Zeitung” să-și înceteze apariția, redacția a adresat cititorilor în nr. 105 (31 august 1890) un ultim cuvînt, în care arăta că socialismul parlamentar mic-burghez are acum în Germania majoritatea. Dar adesea majoritatea se transformă în minoritate,

„și de aceea, la despărțire, redacția lui «Sächsische Arbeiter-Zeitung» speră împreună cu Friedrich Engels că, așa cum odinioară a fost înfrînt naivul socialism de stat al lui Lassalle, tot așa spiritul sănătos al muncitorimii germane va înfrînge repede curentul parlamentar avid de succese al social-democrației de astăzi”.

Dacă m-aș mai fi îndoit cît de cît în ceea ce privește caracterul recente revolte studențești din cadrul partidului nostru german, această fenomenală nerușinare a ex-redacției unuia dintre organele lui principale mi-ar fi deschis ochii. Ex-redacția „speră împreună” cu mine, prin urmare eu sper împreună cu ea, că curentul reprezentat de oameni ca Auer, Bebel, Liebknecht, Singer va avea îndărătul lui minoritatea muncitorilor germani, iar „poziția principială”, reprezentată de către ex-redacția, va avea îndărătul ei majoritatea. Aceasta înseamnă că mi se *atribuie*, în mod de-a dreptul *calomnios*, speranțele ex-redacției, fapt pentru care o voi trage personal la răspundere.

N-am fost cituși de puțin ispitit să mă amestec în scandalul provocat de domnii studenți și literați. Mi-am spus însă, ce-i drept, deschis părerea oricui a vrut s-o audă. Și dacă domnii scandalagii vor s-o audă și în mod public, fie.

Cînd acești domni au început să vocifereze împotriva conducerii partidului și a fracțiunii, m-am întrebat mirat: în definitiv ce vor ei? Ce urmăresc ei? După părerea mea, nu exista nici un motiv pentru atîta tărăboi. În problema litigioasă cu privire la sărbătorirea zilei de 1 Mai, conducerea partidului a șovăit, poate,



prea mult să-și expună punctul de vedere. Dat fiind că ea se compunea din cinci oameni care locuiau departe unul de altul, în patru puncte diferite, era nevoie de timp pînă să se ajungă la o înțelegere. Dar, atunci cînd și-a spus părerea, aceasta a fost justă, singura potrivită în situația dată. Evenimentele de la Hamburg <sup>108</sup> au confirmat-o cu prisosință.

Desigur, în cursul dezbaterilor, unii membri ai fracțiunii sau din conducerea partidului au comis gafe. Acest lucru se întîmplă întotdeauna și pretutindeni, de vină fiind însă persoana respectivă, și nu organul în ansamblul lui. În proiectul ei de statut, fracțiunea s-a făcut vinovată de unele abateri de la eticheta democratică. Dar el nu este decît un simplu proiect, pe care congresul partidului este liber să-l adopte, să-l respingă sau să-l îmbunătățească. Conferința din 1871 <sup>109</sup> a Internaționalei ținută la Londra a comis și ea asemenea greșeli de formă, iar domnii bakuniști s-au grăbit să facă din ele un pretext formal pentru atacurile lor împotriva Consiliului General. Cu toate acestea, oricine știe astăzi că adevărata democrație putea fi găsită în Consiliul General, și nu în comitetul bakuniștilor, care construiseră un întreg aparat secret conspirativ pentru a-și subordona Internaționala.

Cînd, pe timpul subvenționării companiilor de navigație, fracțiunea de atunci a stat un moment în cumpănă, neștiind nici ea ce vrea, și a încercat să pună pe seama redacției lui „Sozialdemokrat” vina pentru propria ei dezorientare, am luat cu toată hotărîrea partea redacției împotriva fracțiunii <sup>110</sup>. La fel aș proceda și astăzi dacă fracțiunea sau conducerea partidului ar aduce într-adevăr prejudicii serioase partidului. Dar despre așa ceva astăzi nici vorbă nu poate fi...\*

Scris aproximativ  
la 6 septembrie 1890

Se tipărește după manuscris  
Tradus din limba germană

\* Aici manuscrisul se întrerupe. — Nota red.

[Răspuns adresat redacției  
lui „Sächsische Arbeiter-Zeitung”]

*Către redacția lui „Sozialdemokrat”*

Subsemnatul vă roagă să publicați următoarea scrisoare, expediată ieri actualei redacții a lui „Sächsische Arbeiter-Zeitung” din Dresda.

Înainte ca „Sächsische Arbeiter-Zeitung” să-și înceteze apariția, redacția a adresat cititorilor în nr. 105 (31 august 1890) un ultim cuvânt, în care arăta că socialismul parlamentar mic-burghez are acum în Germania majoritatea, dar că adesea majoritatea se transformă în minoritate,

„...și de aceea, la despărțire, redacția lui «Sächsische Arbeiter-Zeitung» speră împreună cu Friedrich Engels că, așa cum odinioară a fost înfrînt naivul socialism de stat al lui Lassalle, tot așa spiritul sănătos al muncitorimii germane va înfrînge repede curentul parlamentar avid de succese al social-democrației de astăzi”.

Această declarație făcută de redacție la despărțire a constituit o mare surpriză pentru mine. Dar poate că și pentru ea... Că socialismul parlamentar mic-burghez ar deține majoritatea în cadrul partidului german este ceva nou pentru mine. Așa că redacția n-are decît „să spere” ce pofteste și cit pofteste, dar nu „împreună” cu mine.

Dacă aș mai fi avut vreo îndoială în ceea ce privește caracterul recente revolte a literaților și studenților din cadrul partidului nostru german, ea s-ar fi risipit în fața fenomenalei nerușinări a încercării de a mă face părtaș la trăsniile acestor domni.

Singura mea legătură cu redacția ziarului care și-a încetat apariția a constatat în aceea că de cîteva săptămîni ea îmi trimitea, fără să i-o fi cerut, ziarul ei. În tot acest timp n-am considerat necesar să-i spun părerea despre cele cuprinse în paginile lui. Acuma trebuie să i-o spun, și încă în mod public.

Din punct de vedere teoretic, am găsit — ceea ce este valabil, în linii generale, și pentru restul presei „opozitivei” — un „marxism” denaturat, de nerecunoscut, caracterizat în primul rînd printr-o neînțelegere evidentă a concepției despre lume în numele căreia se perorează, în al doilea rînd printr-o gravă necunoaștere a faptelor istorice hotărîtoare într-un moment dat și, în al treilea rînd, prin conștiința propriei superiorități incomensurabile, atît de laudabile, a literaților germani. Marx a prevăzut și asemenea discipoli atunci cînd a spus despre „marxismul” propovăduit la sfîrșitul deceniului al 6-lea de către unii francezi : „tout ce que je sais, c'est que moi, je ne suis pas marxist” — „știi doar atît că eu nu sînt «marxist”.

Din punct de vedere practic am găsit acolo o desconsiderare absolută a tuturor condițiilor reale ale luptei partidului, „învingerea” în imaginație a unor „obstacole” minimalizate, care, chiar, dacă face cinste elanului tineresc nestăvilit al autorilor, transpusă însă din imaginație în realitate ar fi în stare să înmorminteze, în hohotele de rîs binemeritate ale întregii lumi ostile, chiar și partidul cel mai puternic, cu milioane de membri. Dar că nici măcar o sectă mică nu-și poate permite să ducă o asemenea politică de liceeni, de acest lucru numiții domni au avut prilejul să se convingă din propria lor experiență.

Toate reclamațiile împotriva fracțiunii sau a comitetului de partid înmagazinate de ei de luni de zile se reduc, în cel mai bun caz, la simple fleacuri. Și dacă domnilor le face plăcere să strecoare țînțari, aceasta nu înseamnă că drept mulțumire muncitorii germani trebuie să inghită cămile<sup>111</sup>.

În sfîrșit, ei au cules ce au semănat. Abstracție făcînd de toate problemele de conținut, întreaga campanie a fost inițiată într-un mod atît de pueril, în spiritul unei atît de naive autoînșelări în ceea ce privește propria valoare, situația de fapt și concepțiile din cadrul partidului, încît din capul locului se putea prevedea rezultatul. Ar fi bine ca domnii să tragă de aici învățăminte. Unii dintre ei au scris lucruri care trezeau destule speranțe. Mulți dintre ei ar fi putut realiza ceva dacă ar fi fost mai puțin convinși de perfecțiunea gradului de dezvoltare atins. Ar fi bine ca ei să înțeleagă că „pregătirea” lor „academică”, care oricum necesită o temeinică revizuire critică, nu le dă un brevet de ofițer cu dreptul de a ocupa un post corespunzător în partid ; că în partidul nostru fiecare trebuie să înceapă cu munca de jos ; că pentru a ocupa posturi de răspundere în partid nu sînt suficiente numai talentul literar și cunoștințele teoretice, chiar dacă acestea sînt indiscutabile ; pentru aceasta este nevoie și de cunoaștere temeinică a

condițiilor luptei partidului și a formelor ei, este nevoie de o probitate personală verificată și de o tărie de caracter, în sfârșit de încadrarea de bunăvoie în rindurile luptătorilor, pe scurt că ei, domnii cu „pregătire academică”, au mult mai mult de învățat de la muncitori decât aceștia de la ei.

*Londra, 7 septembrie 1890*

*Friedrich Engels*

Publicat în „Der Sozialdemokrat”  
nr. 37 din 13 septembrie 1890  
și în suplimentul la  
„Berliner Volksblatt” nr. 214  
din 14 septembrie 1890

Se tipărește după textul apărut  
în „Der Sozialdemokrat”,  
confruntat cu textul apărut  
în „Berliner Volksblatt”

Tradus din limba germană

## Congresul internațional muncitoresc din 1891 <sup>112</sup>

La congresul trade-unionurilor engleze ținut la Liverpool (septembrie 1890) <sup>113</sup>, Consiliul național al Partidului muncitoresc belgian a invitat trade-unionurile la congresul internațional care urmează să aibă loc anul viitor în Belgia.

Belgienii primiseră de la congresul posibilistilor mandatul de a convoca un congres internațional în Belgia. Congresul marxist (folosesc această denumire pentru a fi mai scurt) le dăduse *atît lor, cît și elvețienilor* mandatul de a convoca, dar numai *împreună*, un congres; locul unde urmează să aibă loc congresul n-a fost stabilit.

Așadar, dacă nu avem de-a face cu un echivoc intenționat, belgienii i-au invitat pe englezi la congresul posibilistilor, singurul congres pe care aveau mandat să-l convoace ei. Și englezii au primit cu entuziasm invitația.

Va fi imposibil să convingi tinerele trade-unionuri ale muncitorilor necalificați că încrederea lor a fost înșelată, că în 1891 se vor ține două congrese, unul bun și altul rău, și că ele au promis să participe tocmai la cel rău. Aceasta nu este numai părerea mea, ci și părerea persoanelor care și-au dat cea mai mare osteneală să atragă trade-unionurile în mișcarea internațională. De astă dată campania dusă de „*Sozialdemokrat*” în 1889 împotriva amicilor din Anglia ai posibilistilor <sup>114</sup> nu mai poate fi repetată cu același succes. Dacă se vor ține două congrese, de ce n-am fost invitați și la celălalt, pentru a avea posibilitatea să alegem? Acum e prea târziu — iată ce vor spune acești oameni practici. Ei au acceptat invitația belgienilor și se vor duce la congresul care va avea loc în Belgia. Acest lucru este absolut sigur, în afară de cazul că belgienii și posibilistii îi vor respinge prin cine știe ce gafe nemaipomenite; dar ei nu vor comite asemenea gafe.

Situația creată este o consecință inevitabilă a greșelilor comise de congresul marxist, care nu a rezolvat problema cea mai impor-

tantă, aceea a viitorului congres. Ba mai mult, rezolvarea acestei probleme a devenit aproape imposibilă, deoarece cu convocarea congresului au fost însărcinate două comitete naționale, cel belgian și cel elvețian ; or, cum fără ca ei să se înțeleagă în prealabil nu se poate face nici un pas, acesta era cel mai sigur mijloc de a nu se face nimic. În plus, belgienii, ca și după Conferința de la Haga<sup>115</sup>, în loc să se mențină în limitele mandatului primit, s-au lăsat conduși de propriile lor interese. Ei au ținut ca congresul să aibă loc în Belgia și îl convoacă fără să țină seama de elvețieni, care aveau și ei același mandat. Nu vreau nicidecum să pun la îndoială sinceritatea și bunele intenții ale Consiliului național belgian ; dar, prin comportarea lui, el face de fapt jocul posibilităților, în detrimentul nostru. În loc să-i dojenim pe alții, ar fi mai bine să recunoaștem că toate acestea nu sînt decît urmările propriilor noastre greșeli. (Să nu-i dojenim prea aspru pe belgieni ; mandatul pe care li l-am dat aproape că îi obliga să nu-l ia în serios.)

Noi înșine sîntem de vină că am ajuns oarecum într-un impas, într-o situație care nu ne permite să facem vreo mișcare în timp ce rivalii noștri acționează. Cum să găsim o ieșire ?

În primul rînd, este neîndoielnic că din diferite părți se vor face noi încercări de a preîntîmpina „scandalul” convocării a două congrese muncitorești rivale. Noi nu putem fi împotriva unor asemenea încercări ; dimpotrivă, avem tot interesul ca răspunderea pentru „scandal”, în cazul că s-ar repeta, să cadă asupra posibilităților și a aliaților lor. Oricine cunoaște cît de cît mișcarea internațională știe că, în cazul unei sciziuni, cel care a provocat-o sau pare a o fi provocat este întotdeauna vinovat în ochii muncitorilor. De aceea, dacă în 1891 vor avea loc două congrese, să facem în așa fel încît să nu ni se poată imputa nouă acest lucru.

Și dacă este neîndoielnic că se vor face asemenea încercări de conciliere, trebuie oare să le așteptăm cu pasivitate ? Am risca în acest caz ca în ultimul moment posibiliștii și aliații lor să ne dea un ultimatum în care binecunoscutele lor capcane (le știm) s-ar ascunde îndărătul unei avalanșe de fraze amețitoare, în așa fel încît publicul larg să nu vadă ceva rău în ultimatumul pe care noi nu l-am putea accepta ; ne-am pomeni atunci într-o situație plăcută : sau să acceptăm propunerea și să picăm cu ochii deschiși în capcană, sau s-o respingem și să purtăm în fața muncitorilor răspunderea de a fi stat, dintr-o încăpăținare inexplicabilă, în calea unității socialiste.

Pe scurt, sîntem într-o situație insuportabilă. Trebuie să găsim o ieșire. Dar cum ? Pornind la acțiune. Să nu ne mai bizuim pe

mandatul dat belgienilor și elvețienilor, ci să ne ocupăm noi înșine de această problemă\*.

Am considera oare regretabilă o eventuală fuziune a celor două congrese ? Să analizăm problema.

Putem conta în mod cert pe : 1) colectivității francezi <sup>116</sup> și blanquiști (chiar dacă numărul acestora din urmă a mai scăzut în urma dezertării în masă în tabăra boulangiștilor), 2) germani, 3) austrieci, 4) socialiștii spanioli, 5) „revoluționarii” <sup>117</sup> danezi, care reprezintă 1/5 din socialiștii danezi, 6) suedezi și, poate, câțiva norvegieni, 7) elvețieni, 8) emigranți ruși și polonezi.

Congresul rival ar fi format din : 1) posibiliștii francezi, 2) trade-unionurile engleze, reprezentate în masă, și Federația social-democrată engleză, care a tras foloase de pe urma avântului general al mișcării în Anglia, 3) belgieni, 4) olandezi, 5) sindicatele spaniole din Barcelona etc., 6) probabil din sindicatele portugheze, 7) italieni, 8) „reformiștii” danezi, care reprezintă 4/5 din socialiștii din Danemarca și care ar atrage poate și câțiva norvegieni.

În funcție de împrejurări s-ar putea ca belgienii și olandezii să trimită delegați și la congresul nostru ; în schimb, elvețienii sînt în stare să trimită câțiva delegați la congresul posibiliștilor.

Reiese de aici că de astă dată posibiliștii ar avea o armată mult mai impunătoare decît în 1889. Dacă germanii sînt de partea noastră, în schimb posibiliștii îi vor avea pe englezi, pe care noi i-am pierdut din pricina inactivității și a neîndeminării noastre ; în rest ei pot conta pe tot atîtea naționalități pe cîte contăm și noi, dacă nu chiar pe mai multe. Și, avînd în vedere abilitatea lor în a fabrica mandate fictive și reprezentanți fictivi, ei ne-o vor lua cu mult înainte. Adăugați la aceasta că, dacă nu vom renunța la sistemul de inactivitate de pînă acum, vina pentru sciziune ar cădea, desigur, asupra noastră, ceea ce ar avea ca urmare o nouă diminuare a numărului participanților la congresul nostru.

Să presupunem acum că ar fi avut loc fuziunea. Atunci forțele noastre ar crește prin aflulul tuturor acelor pe care „scandalul” sciziei i-a determinat să se țină pînă acum deoparte, adică belgienii, olandezii, italienii ; la noi vor adera atunci în mod indubitabil noile trade-unionuri engleze, cu minunatele lor elemente nu îndeajuns de ferme, dar de bună-credință și inteligente. În aceste trade-unionuri noi am și prins rădăcini ; contactul cu colectivității francezi și germani va fi suficient pentru a-i apropia și mai mult de noi, cu atît mai mult cu cît Federația social-democrată, care îi îndepărtează prin metodele ei dictatoriale, este aliata înfocată

\* Cele 6 paragrafe care urmează pînă la cuvintele „Care sînt din punctul nostru de vedere” sînt tăiate cu o linie verticală. — *Nota red.*

a posibiliștilor. Belgienii doresc numai congrese la care ei să aibă rolul hotărîtor, ambiție pe care posibiliștii au încurajat-o, și în primul rînd doresc un mare congres la Bruxelles. Dacă vom contribui și noi ca fuziunea să se facă *la ei*, flamanzii, elementul cel mai bun din rîndurile lor, vor fi de partea noastră și vor contrabalansa tendințele posibiliste ale celor de la Bruxelles. Olandezii sînt adepți fanatici ai fuziunii, dar nu sînt nici pe departe posibiliști.

Care sînt din punctul nostru de vedere condițiile indispensabile ?

1) Congresul comun trebuie să fie convocat de împuternicitul celor două congrese din 1889. Belgienii să-l convoace în virtutea mandatului primit de la posibiliști ; iar belgienii, împreună cu elvețienii, în virtutea mandatului dat de noi ; forma urmează să fie stabilită.

2) Congresul să fie suveran. Regulamentele, ordinele de zi și rezoluțiile congreselor precedente nu există pentru el. El își întocmește singur regulamentul, își stabilește modul de validare a mandatelor și ordinea sa de zi fără a se considera legat de nici un precedent. Nici un fel de comitet, fie numit de vreunul dintre congresele precedente, fie creat în cursul tratativelor în vederea fuziunii, nu poate să încătușeze activitatea congresului invocînd hotărîri anterioare.

3) Normele și proporția în care sînt reprezentate diferitele uniuni muncitorești să fie stabilite dinainte (ar fi de dorit să se facă propuneri precise, dar nu intră în atribuția mea să le fac).

4) Un comitet, a cărui componență urmează a fi stabilită, să fie însărcinat cu elaborarea proiectului de regulament, a modului de validare a mandatelor și cu întocmirea ordinii de zi, care să fie prezentate congresului spre aprobare.

Scris de F. Engels între 9  
și 15 septembrie 1890

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă în  
K. Marx și F. Engels. Opere, ed. I,  
vol. XVI, partea II, 1936

Se tipărește după ciorna  
manuscrisului

Tradus din limba franceză



Abonnement  
Preis 10 Mark  
Jahrespreis 30 Mark  
Einzelhefte 1 Mark  
Verlag  
Karl Liebknecht Verlag  
Berlin

# Der Sozialdemokrat

Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge.

Verlag  
Karl Liebknecht Verlag  
Berlin  
Karl Liebknecht Verlag  
Berlin

46 39

## [Scrisoare de rămas bun către cititorii ziarului „Sozialdemokrat” <sup>118</sup>]

Fie-mi permis să-mi iau și eu rămas bun de la cititori.

Ziarul „Sozialdemokrat” trebuie să părăsească scena. Nu numai pentru că acest lucru a fost de atâtea ori declarat celorlalte partide, ci mai curînd pentru că, schimbîndu-se condițiile, „Sozialdemokrat” ar fi trebuit în mod inevitabil să se schimbe și el, să aibă altă misiune, alți colaboratori, alt cerc de cititori. Dar un ziar care a avut un rol istoric atît de precis conturat, un ziar a cărui caracteristică era că în coloanele sale și numai acolo s-au oglindit cei doisprezece ani hotărîtori din viața Partidului muncitoresc german, un asemenea ziar nu poate și nu are voie să se schimbe. El trebuie să rămînă ceea ce a fost sau să înceteze de a mai exista. Aceasta este părerea noastră unanimă.

De asemenea, părerea noastră unanimă este că acest ziar nu poate să dispară fără a lăsa un gol. Nici un alt ziar din Germania, oficial sau neoficial, nu-l poate înlocui. Pentru partid, acest dezavantaj este doar relativ; el va trebui să lupte în alte condiții, de aceea are nevoie de alte arme și de o altă strategie și tactică. Dar pentru colaboratori, și în special pentru mine, dispariția ziarului este o pierdere absolută.

De două ori în viața mea am avut cîntea și bucuria de a colabora la un ziar unde am beneficiat din plin de cele două condiții, cele mai favorabile, în care în genere se poate activa în presă: în primul rînd absoluta libertate a presei și în al doilea rînd certitudinea de a fi ascultat tocmai de acel public căruia i te adresezi.

Prima oară, în 1848—1849, la „Neue Rheinische Zeitung” <sup>119</sup>. Era o perioadă revoluționară, și în asemenea perioade este o plăcere să lucrezi la presa cotidiană. Vezi cu propriii tăi ochi efectul

fiecărui cuvînt, vezi articolele lovind aidoma grenadelor și încărcătura lor explodînd.

A doua oară la ziarul „Sozialdemokrat“. Și aceasta a fost în felul ei o perioadă revoluționară, de cînd la congresul de la Wyden partidul a renăscut, pornind din nou lupta „cu toate mijloacele“, atît legale, cît și ilegale<sup>120</sup>. „Sozialdemokrat“ era întruchiparea luptei ilegale. Pentru el nu exista nici respectarea obligatorie a constituției imperiale, nici Codul penal imperial și nici dreptul prusian. Sfidînd atît legislația imperială, cît și cea locală, ziarul trecea în fiecare săptămînă granița Sfîntului Imperiu german; copou, spionii, agenții provocatori, vameșii, posturile duble și triple de grăniceri, toți erau neputincioși; „Sozialdemokrat“ parvenea abonaților aproape cu precizia prezentării poliției la scadență; nici Stephan în persoană nu putea împiedica poșta imperială germană să-l expedieze și să-l difuzeze. Și să nu uităm că numărul abonaților din Germania era de peste zece mii; și în timp ce scrierile interzise de dinainte de 1848 erau achitate numai rareori de cititorii burghezi, muncitorii au plătit doisprezece ani în șir cu cea mai mare regularitate pentru „Sozialdemokrat“-ul lor. De cîte ori mie, revoluționar vechi, nu mi-a săltat inima de bucurie văzînd cît de perfect funcționează, ca un angrenaj bine uns, fără zgomot, această interacțiune dintre redacție, expediție și abonați, cum se desfășoară săptămînă de săptămînă, an de an, cu aceeași precizie, această muncă revoluționară, organizată cu atîta pricepere, businesslike.

Dar ziarul merita toate strădaniile și primejdiile legate de difuzarea lui. A fost indiscutabil cel mai bun ziar pe care l-a avut vreodată partidul. Și nu numai pentru că era singurul care beneficia de o deplină libertate a presei. În paginile lui principiile partidului erau expuse și apărute cu o rară claritate și fermitate, iar tactica redacției a fost, aproape fără nici o excepție, justă. Dar mai este încă ceva. În timp ce în presa noastră burgheză domnește o plictiseală de moarte, în paginile ziarului „Sozialdemokrat“ s-a reflectat din plin acel umor proaspăt cu care muncitorii noștri sînt obișnuiți să ducă lupta împotriva șicanelor poliției.

În plus, „Sozialdemokrat“ nu a fost cituși de puțin un simplu purtător de cuvînt al fracțiunii. Cînd în 1885 majoritatea fracțiunii s-a pronunțat în favoarea subvenționării companiilor de navigație, ziarul și-a exprimat ferm părerea sa contrară și și-a apărut dreptul de a o susține chiar și atunci cînd majoritatea, printr-un ordin de zi care astăzi, probabil, îi pare ei însăși de neînțeles, i-a contestat acest drept. Lupta a durat patru săptămîni încheiate, în care timp redacția a fost energic sprijinită de tovarășii de partid din

Germania și din străinătate. La 2 aprilie a apărut interdicția; la 23 aprilie „Sozialdemokrat” a publicat, în urma unei înțelegeri intervenite între fracțiune și redacție, o declarație din care reieșea că fracțiunea își retrage ordinul <sup>121</sup>.

După cîtva timp, ziarului „Sozialdemokrat” i-a fost dat să pună la încercare mult lăudatul drept de azil acordat de Elveția <sup>122</sup>. Atunci s-a vădit, ca în toate cazurile similare de după 1830, că ori de cîte ori acest drept de azil trebuie să intre realmente în vigoare, el nu există. Nimic nou. De cînd în 1830 mica republică a înfăptuit democratizarea, marile puteri vecine îi permit să facă experiențe democratice în țară cu condiția ca emigranții să se pre-valeze de dreptul de azil numai sub controlul mării puteri interesate în cazul respectiv. Elveția este prea slabă pentru a nu ceda. Acest lucru nu trebuie să i se ia în nume de rău. Marx obișnuia să spună, referindu-se în special la Olanda, Elveția și Danemarca, că astăzi în situația cea mai proastă se află țările mici care au avut o istorie mare. Deci să se termine o dată cu flecăreala despre neștirbitul drept de azil din „frye Schwyz” \*.

„Sozialdemokrat” a fost stindardul partidului german; după o luptă de doisprezece ani partidul este victorios. Legea împotriva socialiștilor a căzut, Bismarck a fost răsturnat. Puternicul Imperiu german a pus în mișcare împotriva noastră toate mijloacele sale de exercitare a puterii, mijloace de care însă partidul nu a ținut seamă, și în cele din urmă Imperiul german a trebuit să-și plece steagul în fața steagurilor noastre. Pentru moment guvernul imperiului vrea să recurgă din nou împotriva noastră la dreptul comun, și de aceea, pentru moment, vrem să revenim și noi la mijloacele legale pe care le-am cucerit din nou prin folosirea energică a celor ilegale. Dacă cu acest prilej mijloacele „legale” vor fi sau nu iarăși trecute în program nu prezintă prea mare importanță. Deocamdată trebuie să încercăm s-o scoatem la capăt cu mijloacele legale de luptă. Nu numai noi procedăm așa, ci și toate partidele muncitorești din toate țările unde legea acordă muncitorilor o anumită libertate de mișcare procedează așa, pentru simplul motiv că în felul acesta obțin rezultatele cele mai bune. Aceasta presupune, firește, ca partidul advers să se mențină și el în cadrul legii. Dar dacă, prin noi legi excepționale sau prin sentințe și practici judiciare care contravin legii, prin acte samavolnice ale poliției sau prin alte abuzuri ilegale ale puterii executive, s-ar face din nou încercarea de a scoate efectiv partidul nostru de sub regimul dreptului comun, atunci social-democrația germană ar fi din nou împinsă pe calea ilegală, singura care i-ar mai rămîne. Chiar la

\* — „libera Elveție”. — *Nota trad.*

națiunea engleză, la care legea stă, mai mult ca oriunde, la loc de cinste, prima condiție a respectării legalității de către popor este ca și organele puterii să se mențină în limitele legii; în caz contrar, potrivit noțiunii de drept engleze, răzvrătirea este prima datorie a cetățenilor.

Și ce se va întâmpla dacă se va face o asemenea încercare? Va ridica oare partidul baricade, va recurge el la forța armelor? Această plăcere, desigur, partidul nu o va face adversarului. Îl va reține conștiința propriei sale puteri pe care i-o dă fiecare alegere generală pentru Reichstag. 20% din totalul voturilor este o cifră apreciabilă, dar asta înseamnă și că adversarii la un loc mai dispun încă de 80% din voturi. Și, chiar dacă partidul nostru vede că în ultimii trei ani numărul de voturi obținute s-a dublat și că pînă la viitoarele alegeri poate conta pe o sporire și mai mare a voturilor, ar fi o ineptie ca astăzi, cînd raportul de forțe este de 20 contra 80, să încerce — și încă împotriva armatei — un puci care, fără îndoială, s-ar solda cu pierderea tuturor pozițiilor cucerite în curs de 25 de ani.

Partidul dispune de un mijloc mult mai bun, un mijloc încercat. În ziua în care nu vom mai beneficia de dreptul comun, „Sozialdemokrat” va apărea din nou. Vechiul mecanism ținut în rezervă pentru acest caz va intra din nou în funcțiune — perfecționat, mai puternic, pus la punct. Și un lucru este sigur: încă o dată Imperiul german nu va mai rezista doisprezece ani.

*Friedrich Engels*

Scris între 12 și 18 septembrie 1890

Publicat în

„Der Sozialdemokrat” nr. 39  
din 27 septembrie 1890

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

## Răspuns d-lui Paul Ernst

Un prieten mi-a trimis numărul din 16 septembrie al ziarului „Volksstimme”<sup>123</sup> din Magdeburg. Am găsit acolo, într-un articol semnat de Paul Ernst, următorul pasaj :

„Iar dacă Engels denuște acum opoziția noastră o «revoltă studențească», îl rog să ne arate unde am susținut noi alte concepții decât el și decât Marx însuși ; și dacă eu am prezentat social-democrația noastră ca avînd în parte un caracter foarte mic-burghez, Engels n-are decât să se uite la ceea ce a scris el, în 1887, în prefața la «Contribuții la problema locuințelor».

Contactul cu scriitorii germani m-a îmbogățit de ani de zile cu o experiență ciudată. Acest contact pare să devină însă și mai plăcut. D-l Paul Ernst îmi cere să-i spun unde am susținut „noi” alte concepții etc. În ceea ce privește acest „Noi”, adică „opoziția”, care, nu de mult, a apărut pe scenă cu atîta aplomb și a părăsit-o atît de plouată, opoziție pe care eu am caracterizat-o ca revoltă a literaților și studenților, putem răspunde pe scurt : aproape în fiecare articol pe care l-a publicat.

În ceea ce-l privește pe d-l Ernst însuși, nici nu este cazul să i-o mai spun explicit, pentru că i-am spus-o deja cu patru luni în urmă, dar acum, vrînd-nevrînd, trebuie să plictisesc publicul cu această corespondență serioasă \* a mea.

La 31 mai a.c. d-l Ernst mi-a scris din Görbersdorf că în „Freie Bühne” d-l Hermann Bahr îi reproșează că aplică greșit metoda lui Marx de cercetare a istoriei în cazul mișcării feministe din țările nordice<sup>124</sup>, rugîndu-mă să-i spun

„în cîteva rînduri dacă concepția mea coincide sau nu cu cea a lui Marx și, în afară de aceasta, să-mi permit să fac uz de scrisoarea dv. împotriva lui Bahr”.

\* În original joc de cuvinte : „Ernst” — nume ; „ernst” — serios. — *Nota trad.*

La aceasta i-am răspuns la 5 iunie că nu mă pot amesteca în disputa dintre el și d-l Bahr. „Mișcarea feministă din țările nordice” este pentru mine un lucru cu totul necunoscut. Apoi am continuat:

„Cît privește încercarea dv. de a trata problema din punct de vedere materialist, trebuie să vă spun înainte de toate că metoda materialistă trece în contrarul ei atunci cînd în studiul istoriei e folosită nu ca un fir conducător, ci ca șablon dinainte pregătit după care se ajustează faptele istorice. Și dacă d-l Bahr crede că v-a prins pe un astfel de drum greșit, un pic de dreptate, pare-mi-se, tot are.

Dv. înglobați întreaga Norvegie și tot ce se întîmplă acolo într-o singură categorie, aceea a filistinismului, și apoi, fără șovăire, grefați asupra acestui filistinism norvegian concepția dv. despre filistinismul *german*. Or, împotriva acestui punct de vedere pledează două fapte.

În primul rînd, pe vremea cînd în întreaga Europă victoria asupra lui Napoleon a reprezentat o victorie a reacțiunii asupra revoluției și cînd doar în patria ei franceză revoluția mai inspira destule temeri pentru a sili pe legitimiștii restaurați să acorde o constituție burgheză liberală, Norvegia a găsit totuși prilej să dobîndească o constituție mult mai democratică decît oricare alta din Europa contemporană ei.

Și, în al doilea rînd, în ultimii 20 de ani Norvegia a cunoscut un avînt al literaturii cum n-a cunoscut în aceeași perioadă nici o altă țară, cu excepția Rusiei. Filistini sau nu, norvegienii au o creație mai bogată decît alții, și pecetea lor o imprimă și altor literaturi, printre care — și nu în cea mai mică măsură — celei germane.

Aceste fapte fac necesară, după mine, «cercetarea filistinismului» norvegian sub raportul particularităților sale.

Și atunci veți constata, probabil, o deosebire esențială. În Germania, filistinismul e fructul unei revoluții eșuate, al unei dezvoltări întrerupte, înăbușite, căruia războiul de 30 de ani și perioada care i-a urmat — adică tocmai perioada în care mai toate celelalte popoare mari evoluau cu repeziciune — i-au imprimat un caracter specific, anormal dezvoltat, de lașitate, obtuzitate, neputință și incapacitate de a lua vreo inițiativă. El a păstrat acest caracter și atunci cînd mișcarea istorică a cuprins din nou Germania și a fost destul de puternic pentru ca, într-o măsură mai mare sau mai mică, să-și pună amprenta și asupra celorlalte clase sociale germane, devenind o trăsătură generală germană, pînă cînd, în cele din urmă, clasa noastră muncitoare a dărîmat aceste bariere înguste. Și tocmai

pentru că s-au dezbărat cu desăvîrșire de obtuzitatea filistină germană, muncitorii germani sînt considerați «apatrizi» înrăiți.

Filistinismul german nu este, așadar, o fază istorică normală, ci o caricatură împinsă la extrem, o mostră de degenerare, așa cum evreul polonez este o caricatură de evreu. Micul burghez englez, francez etc. nu se află de loc la același nivel cu cel german.

În Norvegia, dimpotrivă, mica țărănime și mica burghezie, cu un adaos neînsemnat de burghezie mijlocie — sub forma în care a existat ea în Anglia și Franța în secolul al XVII-lea —, constituie de mai multe secole starea normală a societății. Aici nu este vorba de reîntoarcerea forțată la rînduiei perimate, ca urmare a eșuării unei mari mișcări și a unui război de 30 de ani. Din pricina izolării și a condițiilor naturale, țara a rămas înapoiată, însă situația ei este întru totul corespunzătoare condițiilor ei de producție și deci normală. Abia recent a început să apară sporadic în țară puțină industrie mare, dar pentru bursă — cea mai puternică pîrghie a concentrării capitalului — nu este loc. Apoi, tocmai deosebita amploare a comerțului maritim are un efect conservator. Căci, în timp ce aburul înlătură pretutindeni vasele cu pînze, Norvegia își extinde enorm navigația cu pînze, și are, dacă nu prima, în orice caz a doua flotă de corăbii cu pînze din lume, aparținînd mai ales unor armatori mici și mijlocii, ca în Anglia, să zicem, pe la 1720. Însă și pe această cale o mișcare tot a survenit în vechea existență stagnantă, iar această mișcare se exprimă și prin avîntul literaturii.

Țăranul norvegian nu a fost niciodată iobag și, la fel ca în Castilia, acest fapt constituie pentru întreaga dezvoltare un cu totul alt fundal. Mic-burghezul norvegian este fiu de țăran liber și, în aceste împrejurări, este *bărbat* în comparație cu degeneratul filistin german. Și, oricare ar fi, de pildă, lipsurile dramelor lui Ibsen, ele, deși reflectă o lume de burghezi, mici și mijlocii, reflectă totuși o lume total diferită de lumea germană, o lume în care oamenii mai au caracter și inițiativă și acționează independent, chiar dacă uneori într-un chip ciudat pentru concepțiile străine. În asemenea cazuri prefer să cunosc lucrurile mai temeinic înainte de a mă pronunța\*.

Prin urmare, i-am arătat aici d-lui Ernst, într-o formă politicoasă, dar clară și indubitabilă, „unde”, anume tocmai în articolul din „Freie Bühne”, pe care el însuși mi l-a trimis. Lămurindu-l că aplică concepția marxistă despre lume ca pe un simplu șablon după care ajustează faptele istorice, îi dau tocmai un exemplu de „neînțelegere evidentă” a acestei metode pe care am reproșat-o domnilor literați\*. Iar atunci cînd îi demonstrez pe baza propriului său

\* Vezi volumul de față, p. 70. — *Nota red.*

exemplu, Norvegia, că șablonul filistinismului după model german aplicat la Norvegia contrazice faptele istorice, îi dovedesc anticipat că și el se face vinovat de „grava necunoaștere a faptelor istorice hotărâtoare într-un moment dat” \*, pe care am reproșat-o și acelor domni.

Și acum priviți virtutea de mironosiță cu care d-l Ernst pozează în țărăncușa nevinovată pe care prima licheluță aristocratică întilnită pe străzile Berlinului o tratează ca și cum ar fi „una dintr-alea” ! Ca o personificare a virtuții jignite apare acum în fața mea, patru luni după scrisoarea de mai sus, și-mi cere să-i spun „unde” ? D-l Ernst nu are, pare-se, decît două atitudini literare. Întîi se repede cu îndrăzneală și încredere în sine, ca și cum îndărătul acestora s-ar ascunde altceva decît vorbe goale ; și apoi, cînd oamenii caută să-și apere pielea, pretinde că n-a spus nimic și se plînge că la sentimentele sale curate s-a răspuns cu un profund dispreț. Virtutea jignită în scrisoarea sa către mine, în care se lamentează că d-l Bahr „l-a tratat cu o nemaipomenită nerușinare” ! Nevinovăție ofensată în răspunsul său către mine, în care întrebă cu naivitate „unde ?”, lucru pe care ar fi trebuit să-l știe de patru luni. Suflăt ales, dar nerecunoscut în „Volksstimme” din Magdeburg, unde de asemenea îl întrebă pe bătrînul din Bremen, care îi trage o binemeritată săpuneală : „unde ?”

Și mereu cel care oftează întrebă : „unde”,  
Mereu „unde” ?

Tot mai vrea d-l Ernst să știe „unde ?”, de pildă în articolul din „Volks-Tribune” despre „Pericolele marxismului”<sup>125</sup>, unde adoptă fără vorbă multă afirmațiile trăsnete ale metafizicianului Dühring că la Marx istoria se înfăptuiește automat, fără participarea oamenilor (care, de fapt, o înfăptuiesc), că relațiile economice (care, de fapt, sînt opera omului !) mișcă oamenii ca pe niște simple figuri de șah. Unui om care este în stare să confunde denaturarea teoriei marxiste de către un adversar ca Dühring cu însăși această teorie, să-i ajute cine vrea ; eu unul renunț.

Și acum să mi se permită să nu mai răspund la nici un alt „unde ?”. D-l Ernst este atît de fecund, articolele ies cu atîta sprinteneală de sub pana sa, încît pretutindeni dai de ele. Și cînd crezi că, în sfîrșit, ai dat de capătul lor, întilnești cutare sau cutare articol anonim, al cărui autor este tot el. În ce ne privește nu sîntem în stare să ținem pasul cu el și sîntem tentați să dorim ca d-l Ernst să se lase măcar cîtva timp de scris.

\* Vezi volumul de față, p. 70. — Nota red.



D-l Ernst mai spune :

„Și dacă eu am prezentat social-democrația noastră ca avînd, în parte, un caracter foarte mic-burghez, Engels n-are decît” etc.

*În parte* foarte mic-burghez ? În articolul din „Sächsische Arbeiter-Zeitung” care a provocat răspunsul meu \* se spunea că socialismul parlamentar mic-burghez ar avea acum în Germania *majoritatea*. Aceasta, spuneam, este ceva nou pentru mine. Acum d-l Ernst vrea să afirme doar că fracțiunea ar fi „în parte” foarte mic-burgheză. Din nou sufletul ales, dar nerecunoscut, căruia lumea rea îi atribuie tot felul de infamii. Dar cine oare a contestat că nu numai în fracțiune, ci și în întregul partid este reprezentat și curentul mic-burghez ? O aripă de dreapta și una de stînga există în fiecare partid și este în firea lucrurilor ca aripa de dreapta a social-democrației să aibă un caracter mic-burghez. Și dacă la asta se reduce totul, de ce atîta tărăboi ? De acest lucru ținem seama de ani de zile, dar de aici și pînă la o majoritate mic-burgheză în fracțiune sau chiar în întregul partid mai este încă mult.

Dacă ar amenința un asemenea pericol, nimeni n-ar aștepta semnalul de alarmă al acestor credincioși Eckartzi sui-generis. Între timp lupta îndrăzneată și voioasă <sup>126</sup> a proletariatului împotriva legii excepționale și rapida dezvoltare economică a smuls tot mai mult acestui element mic-burghez terenul de sub picioare, l-a lipsit tot mai mult de aer și de lumină, în timp ce elementul proletar devine tot mai puternic.

Un lucru aș vrea să-i mai spun, înainte de a încheia, d-lui Ernst : o fracțiune mic-burgheză care la viitoarele alegeri poate fi aruncată la lada cu vechituri prezintă pentru partid un pericol mai mic decît o clică de literați și studenți impertinenți, mai ales atunci cînd aceștia nu sînt în stare să înțeleagă cele mai simple lucruri și nici să cîntărească obiectiv, în aprecierea unei situații economice sau politice, ponderea relativă a faptelor date și raportul de forțe existent, și care de aceea vor să impună partidului o tactică nebunească, ca cea expusă în special de domnii Bruno Wille și Teistler și, în mai mică măsură, și de d-l Ernst. Această clică devine și mai periculoasă atunci cînd se unește într-o societate de ajutor reciproc și pune în mișcare toate mijloacele reclamei organizate pentru a introduce prin contrabandă pe membrii ei în redacțiile ziarelor de partid, pentru ca prin presa de partid să domine în partid. Acum doisprezece ani legea excepțională împotriva socia-

\* Vezi volumul de față, p. 69—71. — *Nota red.*

liștilor ne-a salvat de acest pericol, încă pe atunci iminent. Acum, când această lege a fost abrogată, pericolul s-a ivit din nou. Cred că d-l Paul Ernst înțelege acum de ce mă opun din răspuțeri să fiu identificat cu elementele unei asemenea clici.

Londra, 1 octombrie 1890

*Friedrich Engels*

Publicat în „Berliner Volksblatt”  
nr. 232 din 5 octombrie 1890

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

## Către redacția ziarului „Berliner Volksblatt“

Cu prilejul împlinirii a 70 de ani mi s-au adus atâtea dovezi de sinceră simpatie, atâtea omagii neașteptate, încît, din păcate, îmi este imposibil să răspund personal la fiecare dintre ele. Din cele mai diferite țări, mai ales din toate colțurile Germaniei, am primit o adevărată avalanșă de telegrame, scrisori, cadouri, articole pe care presa de partid mi le-a dedicat în mod special. De aceea vă rog să-mi permiteți să mulțumesc din inimă în aceste rînduri prietenilor vechi și noi care la 28 noiembrie mi-au arătat atîta căldură.

Nimeni nu știe mai bine decît mine că aceste omagii, în cea mai mare parte, nu mi se cuvin mie și nici meritelor mele. Soarta a vrut să culeg eu gloria și onoarea pe care unul mai mare ca mine, Karl Marx, le-a semănat. Așa că nu pot decît să promit solemn că voi consacra tot restul vieții mele slujirii active a proletariatului, astfel încît, dacă va fi posibil, în viitor să merit această cinstită.

Londra, 2 decembrie 1890

*Friedrich Engels*

Publicat în  
„Berliner Volksblatt“ nr. 284  
din 5 decembrie 1890

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

# LE SOCIALISTE

ORGANE CENTRAL DU PARTI OUVRIER

ABONNEMENTS

à l'année 1 fr. 20, 6 mois 3 fr., en un 1 fr.

10 CENT. le NUMÉRO

TOUT CE QUI CONCERNE LA RÉDACTION DOIT ÊTRE ADRESSÉ

AU SECRÉTAIRE du CONSEIL NATIONAL

PARIS — 14, AVENUE DE MONTMOURIS. 14 — PARIS

ADMINISTRATION

30, RUE MONTMOURIS. 30

PARIS

## Către Consiliul Național al Partidului Muncitoresc Francez<sup>127</sup>

Cetățeni !

Vă mulțumesc din inimă pentru felicitările pe care ați avut amabilitatea să mi le adresați cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a zilei mele de naștere.

Fiți încredințați că tot restul vieții mele și forțele de care mai dispun le voi închina luptei pentru cauza proletariatului. Doresc ca în ziua când nu voi mai putea să lupt să-mi fie dat să mor.

Dar bătăliile câștigate de voi și de frații noștri din Germania, Anglia, Austro-Ungaria, Rusia, într-un cuvânt de frații noștri de pretutindeni, reprezintă o serie de victorii strălucite, în stare să întinerească un om mai îmbătrinit și mai istovit decât mine. Mai mult decât orice mă bucură legătura frățească sinceră, statornică, sper, pentru totdeauna între proletarii francezi și germani, în pofida urtelor șovine ale burgheziei noastre corupte.

Marele vostru compatriot Simon a fost primul care a prevăzut că alianța dintre cele trei mari națiuni occidentale — Franța, Anglia, Germania — constituie prima condiție internațională pentru eliberarea politică și socială a întregii Europe<sup>128</sup>. Această alianță, nucleul alianței europene care va pune capăt o dată pentru totdeauna războaielor dintre guverne și dintre popoare, sper s-o văd înfăptuită de proletarii celor trei națiuni.

Trăiască revoluția socială internațională !

Londra, 2 decembrie 1890

*Friedrich Engels*

Publicat în „Le Socialiste” nr. 14  
din 25 decembrie 1890

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba franceză

# NÉPSZAVA.

TÁRSADALMI ÉS KÖZGAZDASÁGI NEPLAP

A MAGYARORSZÁGI ÁLTALANOS MUNKÁSPÁRT KÖZPONTI KÖZLÖNYE

Számjegye: 1890. évi 11. sz. 11. sz. 11. sz.

VII. évi 11. sz. 11. sz. 11. sz.

Egyre többet látunk a közéletben.

Megjelen minden vasárnap.

Egyre többet látunk a közéletben.

Közvetítő: Egyre többet látunk a közéletben.

Közvetítő: Egyre többet látunk a közéletben.

Közvetítő: Egyre többet látunk a közéletben.

[Către redacțiile ziarelor „Arbeiter-Wochen-Chronik”  
și „Népszava” din Budapesta <sup>129</sup>]

Londra, 3 decembrie. 1890

Primiți, vă rog, sincerele mele mulțumiri pentru scrisoarea dv. din 26 noiembrie, în care mă felicitați cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a zilei mele de naștere.

Îmi dau prea bine seama că cea mai mare parte din omagiile pe care dv. și mulți alții mi le-ați adus în această zi mi se cuvin numai ca reprezentant al lui Marx, căruia i-am supraviețuit, și cer permisiunea de a le depune ca pe o coroană omagială pe mormîntul lui. Vă încredințez însă că nici în viitor nu voi precupeți nimic pentru a fi demn de el.

Vă mulțumesc din inimă pentru amabila dv. invitație la Congresul partidului ungar <sup>130</sup>. Nu voi avea posibilitatea de a face personal uz de această invitație, dar cu gândul voi fi în mijlocul vostru în zilele de 7 și 8 decembrie.

Existența unui partid muncitoresc social-democrat ungar dovedește o dată mai mult că marea industrie modernă nu poate să prindă rădăcini într-o țară fără a revoluționa vechea societate precapitalistă și fără a genera nu numai o clasă capitalistă, ci și un proletariat, deci și lupta de clasă între unii și alții, precum și un partid muncitoresc care să acționeze în vederea desființării orînduirii mondiale burghezo-capitaliste. Partidului muncitoresc din Ungaria care, după cum reiese din „Arbeiter-Wochen-Chronik”, pe care ați avut amabilitatea să mi-l trimiteți, se dezvoltă tot mai mult, avînd de la bun început avantajul de a fi un partid internațional,

prin faptul că este format din maghiari, germani, români, sârbi și slovaci, acestui tânăr partid vă rog să-i retransmiteți cu prilejul congresului său cele mai bune urări din partea mea.

Trăiască social-democrația internațională !

Trăiască Congresul partidului ungar !

*Friedrich Engels*

Publicat în  
„Arbeiter-Wochen-Chronik” nr. 50  
din 14 decembrie 1890  
și „Népszava” nr. 50  
din 14 decembrie 1890

Se tipărește după textul  
apărut în ziarul  
„Arbeiter-Wochen-Chronik”  
Tradus din limba germană



Br. 18.

IX. Jahrgang, I. Band

1890-91.

[Prefață la lucrarea lui Karl Marx  
„Critica Programului de la Gotha” <sup>131</sup>]

Manuscrisul publicat aici — scrisoarea de însoțire către Bracke împreună cu critica proiectului de program — a fost trimis în 1875, puțin înainte de Congresul de unificare de la Gotha <sup>132</sup>, lui Bracke spre a fi transmis lui Geib, Auer, Bebel și Liebknecht și apoi restituit lui Marx. Întrucît Congresul de la Halle <sup>133</sup> a pus problema discutării Programului de la Gotha ca sarcină la ordinea zilei a partidului, consider că aş comite o crimă dacă aş continua să amin publicarea acestui document important — poate cel mai important — referitor la această discuție.

Manuscrisul mai are însă și altă însemnătate, mai cuprinzătoare. Pentru prima oară este expusă aici, limpede și precis, poziția lui Marx față de linia urmată de Lassalle din momentul în care a început să participe la agitație, și anume atît față de principiile economice, cît și față de tactica lui Lassalle.

Intransigența cu care a analizat aici proiectul de program, felul în care a exprimat, fără menajamente, rezultatele obținute, dînd în vileag lipsurile proiectului, toate acestea nu mai pot constitui astăzi, după cincisprezece ani, o jignire. Lassalleenii specifici care mai există pe ici, pe colo în străinătate nu sînt decît niște

reminiscente, iar Programul de la Gotha a fost abandonat la Halle de înșiși autorii lui ca fiind cu totul insuficient.

Totuși, am lăsat la o parte, înlocuindu-le cu puncte, acele critici personale și expresii tari care nu prezentau importanță pentru problema propriu-zisă. Marx însuși ar fi procedat la fel dacă ar fi publicat azi manuscrisul. Limbajul, pe alocuri violent, era provocat de două împrejurări. În primul rînd, Marx și cu mine eram mai strîns legați de mișcarea germană decît de oricare alta; era firesc deci ca regresul categoric pe care îl vădea acest proiect de program să provoace indignarea noastră. În al doilea rînd, pe atunci, la abia doi ani după Congresul de la Haga al Internaționalei <sup>134</sup>, ne aflam în toiul luptei cu Bakunin și cu anarhiștii lui, care ne făceau răspunzători de tot ce se întîmpla în mișcarea muncitorească din Germania; ne puteam deci aștepta să ni se atribuiască și paternitatea secretă a acestui program. Aceste considerente nu mai sînt actuale, și cu ele dispărea și necesitatea pasajelor respective.

Am înlocuit unele fraze prin puncte și din cauza cenzurii. Acolo unde am fost nevoit să aleg o expresie mai atenuată, am pus-o între paranteze ascuțite. Altminteri manuscrisul este reproduș textural.

Londra, 6 ianuarie 1891

*F. Engels*

Publicat în „Die Neue Zeit”, vol. 1,  
nr. 18 din 1890—1891

Se tipărește după textul  
apărut în revistă

Tradus din limba germană



# **Brentano contra Marx în legătură cu pretinsa falsificare de citate**

Istoric și documente <sup>135</sup>

Scris în decembrie 1890—  
februarie 1891

Publicat în broșura : F. Engels.  
„In Sachen Brentano contra Marx  
wegen angeblicher Zitatsfälschung.  
Geschichtserzählung und Dokumente“,  
Hamburg, 1891

Se tipărește după textul  
ediției din 1891

Tradus din limba germană

În prefața la ediția a patra a volumului I al „Capitalului” lui Marx <sup>136</sup> am considerat necesar să mă refer din nou la polemica pornită împotriva lui Marx de către un anonim în 1872 în publicația „Concordia” <sup>137</sup> din Berlin și reluată în 1883 de d-l Sedley Taylor din Cambridge în ziarul „Times”. Autorul anonim, descoperit de d-l Taylor în persoana lui Lujo Brentano, îl acuzase pe Marx de falsificare de citate. Scurta relatare a acestei chestiuni pe care am făcut-o în prefața menționată mai sus (ea este publicată sub nr. 12 \* printre documentele anexate) nu urmărea cîtuși de puțin să fie pe placul d-lui Brentano ; era foarte firesc ca el să-mi răspundă, ceea ce a și făcut în broșura „*Polemica mea cu Karl Marx*. Totodată, o contribuție la problema progresului clasei muncitoare și a cauzelor lui”. De *Lujo Brentano*, Berlin, Walther & Apolant, 1890 <sup>138</sup>.

Broșura aceasta ne dă și prea mult și prea puțin. Prea mult, pentru că ea ne împărtășește „totodată” în amănunt părerile d-lui Brentano despre „progresul clasei muncitoare și cauzele lui”. Dar ele nu privesc nicidecum problema discutată. Trebuie să remarc un singur lucru : declarația pe care d-l Brentano o face în repetate rânduri, și anume că legislația cu privire la protecția muncii, precum și organizațiile sindicale contribuie la îmbunătățirea situației clasei muncitoare, nu este nicidecum propria lui descoperire. Marx și cu mine am spus acest lucru de o sută de ori, ce-i drept cu foarte mari reticențe <sup>139</sup>, atît în „Situația clasei muncitoare din Anglia”, „Mizeria filozofiei” și „Capitalul”, cît și în cele mai recente lucrări ale mele. În primul rînd, efectele salutare ale împotrivirii sindicatelor se limitează la perioadele de conjunctură medie și bună ; în perioadele de stagnare și de criză, ele nu sînt, de regulă, de nici

\* Vezi volumul de față, p. 167—171. — *Nota red.*

un folos ; afirmația d-lui Brentano că „ele sînt în stare să paralizeze efectele funeste ale armatei de rezervă” este o fanfaronadă ridicolă. În al doilea rînd, abstracție făcînd de alte paleative mai puțin importante, nici legislația cu privire la protecția muncii și nici împotrivirea sindicatelor nu înlătură esențialul care trebuie înlăturat : relațiile capitaliste, care generează în permanență antagonismul dintre clasa capitaliștilor și clasa muncitorilor salariați. Masa muncitorilor salariați rămîne condamnată pe viață la muncă salariată, prăpastia dintre ei și capitaliști se adîncește și se lărgeste pe măsură ce marea industrie modernă cuprinde toate ramurile de producție. Dar, întrucît d-l Brentano vrea să facă din sclavul salariat un sclav salariat *mulțumit*, el este nevoit să exagereze peste măsură efectele salutare ale protecției muncii, ale împotrivirii sindicatelor, ale peticitei legislații sociale etc., iar mînia lui se explică prin faptul că putem opune acestor exagerări fapte concrete.

Broșura ne dă prea puțin, pentru că dintre documentele referitoare la polemică ea ne face cunoscute numai pe cele pe care și le-au adresat d-l Brentano și Marx, nu și pe cele apărute de atunci în legătură cu problema. Pentru a da cititorului posibilitatea să-și formeze o părere de ansamblu îi pun la îndemînă în anexe : 1) pasajele incriminate din Manifestul constitutiv al Consiliului General al Internaționalei și din „Capitalul” ; 2) polemica dintre d-l Brentano și Marx ; 3) polemica dintre d-l Sedley Taylor și Eleanor Marx ; 4) prefața mea la ediția a patra a „Capitalului” și replica d-lui Brentano ; și 5) amănunte cu privire la scrisorile lui Gladstone către d-l Brentano. Se înțelege că cu această ocazie voi lăsa la o parte acele pasaje din expunerea lui Brentano care nu se referă la „problema falsificării unui citat, ci reprezintă «contribuția sa» la problema progresului” etc.

## I

În nr. 10 din 7 martie 1872 al publicației „Concordia” din Berlin a apărut un vehement atac anonim îndreptat împotriva lui Marx ca autor al Manifestului constitutiv al Consiliului General al Internaționalei din 1864<sup>140</sup>. Marx era acuzat că în acest manifest ar fi falsificat un citat din discursul la buget rostit la 16 aprilie 1863 de Gladstone, cancelarul de atunci al trezoreriei Angliei.

Parajul respectiv din Manifestul constitutiv este reprodus în anexe, documentul nr. 1\*. Articolul din „Concordia” este publicat tot acolo, documentul nr. 3\*\*. În acesta din urmă acuzarea este formulată după cum urmează :

„În ce măsură se potrivește conținutul acestui discurs cu citatul dat de Marx ? Gladstone constată mai întâi că, fără îndoială, a avut loc o creștere colosală a veniturilor țării. Aceasta o dovedește, după părerea lui, impozitul pe venit. Dar impozitul pe venit se percepe numai la veniturile de la 150 l.st. în sus. Persoanele cu venituri mai mici nu plătesc în Anglia impozit pe venit. Faptul că Gladstone menționează acest lucru numai pentru aprecierea justă a criteriului său, Marx îl folosește pentru a-i atribui lui Gladstone următoarele cuvinte : *«Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute»*. Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone. Dimpotrivă, acolo se spune tocmai contrarul. Atît din punct de vedere formal, cît și în fond, Marx a născocit această frază !”

Aceasta este acuzația și notați, unica acuzație, adusă lui Marx de anonim, care, după cum s-a aflat acum, se numește Lujo Brentano.

Nr. 10 al „Concordiei” i-a fost trimis lui Marx din Germania în mai 1872. Pe exemplarul pe care-l mai am este menționat : „Organ al Uniunii fabricanților germani”. Marx nu auzise niciodată

\* Vezi volumul de față, p. 134—135. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 138—139. — *Nota red.*

nimic despre această fițuică și, presupunind că autorul este un fabricant care face pe literatul, l-a tratat ca atare.

În răspunsul său publicat în „Volksstaat”<sup>141</sup> (documentul nr. 4 \*), Marx a arătat că fraza respectivă a fost identic citată nu numai de profesorul Beesly în 1870 în „Fortnightly Review”<sup>142</sup>, ci și încă înainte de apariția Manifestului constitutiv în 1864, la Londra, în „Theory of the Exchanges”<sup>143</sup>, și, în sfârșit, că și darea de seamă din „Times” din 17 aprilie 1863 cuprinde fraza, atît din punct de vedere formal, cît și în fond, așa cum a citat-o el: „Creșterea pe care tocmai am descris-o” (anume „această creștere amețitoare a avuției și a puterii”) „se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”<sup>144</sup>. Dacă, într-adevăr, în Hansard nu se găsește acest pasaj<sup>145</sup> compromițător în gura unui cancelar englez al trezoreriei, aceasta se explică numai prin faptul că d-l Gladstone a fost destul de înțelept să-l escamoteze, după practica obișnuită în viața parlamentară a Angliei.

În orice caz, aici se făcea dovada că fraza pretins născocită *apare textual* în darea de seamă publicată de „Times” la 17 aprilie 1863 asupra discursului rostit de d-l Gladstone cu o seară înainte. Iar „Times” era atunci organul de presă al d-lui Gladstone.

Și ce răspunde d-l Brentano, care, ca un toporaș, înflorește în locuri ferite? („Concordia” din 4 iulie 1872, documentul nr. 5 \*\*).

Cu o impertinență, pe care nu și-a permis-o niciodată sub semnătură proprie, el repetă acuzația că Marx ar fi născocit fraza incriminată; această acuzație, continuă el, este

„gravă și, coroborată cu zdrobitorul material doveditor anexat, de-a dreptul nimicitoare”.

Materialul doveditor nu era altceva decît pasajul din „Hansard” din care fraza respectivă lipsește. El nu putea fi deci „nimicitor” decît cel mult pentru acea frază nefastă care apare în „Times”, iar în „Hansard” nu.

Dar acest curicigu triumfător nu avea altă menire decît să anihileze faptul neplăcut că darea de seamă din „Times” confirmă autenticitatea frazei „născocite”. Și simțind că acest material doveditor este de pe acum destul de „zdrobitor” pentru acuzație și cu timpul ar putea deveni „de-a dreptul nimicitor”, anonimul nostru profesor al viitorului tabără plin de zel asupra citatului dat de Beesly și în „Theory of the Exchanges” face mare tărăboi și afirmă că Beesly ar fi citat după Manifestul constitutiv, Marx după

\* Vezi volumul de față, p. 139—142. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 143—146. — *Nota red.*

„Theory of the Exchanges” etc. Toate acestea sînt însă lucruri secundare. Chiar dacă ar fi adevărate, ele nu rezolvă problema dacă Gladstone a pronunțat această frază sau dacă Marx a născocit-o. Dar, prin natura lor, ele nu puteau fi definitiv stabilite nici atunci de Brentano, nici acum de mine. Dimpotrivă, ele sînt menite să abată atenția de la problema principală, și anume de la spinoasa dare de seamă din „Times”.

Înainte de a se încumeta să atace această dare de seamă, anonimul prinde puteri recurgînd la diferite expresii tari, ca : „ușurința aproape criminală”, „acel citat fals” etc., și apoi dă asaltul după cum urmează :

„Cu aceasta ajungem, ce-i drept, la al treilea mijloc folosit de Marx în apărarea sa, care, prin *nerușinata denaturare* a adevărului, depășește toate performanțele de pînă acum, căci Marx nu se sfiește să se refere la «Times» din 17 aprilie 1863 pentru a dovedi exactitatea citatului său. Dar «Times» din 17 aprilie 1863, p. 7, pagina” (vrea să spună coloana) „5, rîndul 17 și următoarele, relatează discursul după cum urmează...”

Și acum urmează darea de seamă din „Times”, în care se spune :

„Creșterea pe care am descris-o” (anume „această creștere amețitoare a avuției și a puterii”) „și a cărei specificare, cred, se bazează pe date exacte, se limitează întru totul la clasele care posedă proprietate”.

Și acum minunați-vă de „nerușinata denaturare a adevărului” comisă de Marx, care mai îndrăznește să afirme că în darea de seamă din „Times” apare fraza : „Această creștere amețitoare etc. se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”.

În Manifestul constitutiv se spune : „This intoxicating augmentation of wealth and power is *entirely confined to classes of property*” \*.

În „Times” se spune : „The augmentation there described” \*\* (pe care nici chiar d-l Brentano, anonim sau nu, n-a contestat-o ca fiind cea „augmentation” definită înainte ca „this intoxicating augmentation of wealth and power” \*\*\*) „and which is founded, I think, upon accurate returns, is an *augmentation entirely confined to classes of property*” \*\*\*\*.

\* — „Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”. — *Nota trad.*

.., \*\* — „Creșterea pe care am descris-o”. — *Nota trad.*

\*\*\* — „această creștere amețitoare a avuției și a puterii”. — *Nota trad.*

\*\*\*\* — „bazată, cred, pe date exacte, se limitează întru totul la clasele care posedă proprietate”. — *Nota trad.*

Și acum, după ce d-l Brentano a arătat cu degetul fraza din darea de seamă din „Times” pe care pretinde că ar fi născocit-o Marx pentru că lipsea în „Hansard”, făcându-se astfel el însuși vinovat de „nerușinata denaturare a adevărului” atribuită lui Marx, el declară triumfător că

„ambele dări de seamă — „Times” și „Hansard” — coincid din punct de vedere material întru totul. Darea de seamă din «Times» redă doar într-o formă mai prescurtată ceea ce darea de seamă stenografică din «Hansard» reda textual. Dar, cu toate că și darea de seamă din «Times» conține exact contrarul *acelui faimos pasaj* din Manifestul constitutiv, cu toate că și potrivit dării de seamă din «Times» Gladstone spune că, după părerea lui, această creștere amețitoare a avuției și a puterii *nu se limitează la clasele avute*, Marx are totuși obrazul să scrie în «Volksstaat» din 1 iunie: «Atît din punct de vedere formal, cît și în fond, d-l Gladstone a declarat la 16 aprilie 1863 în Camera Comunelor, potrivit dării de seamă apărute în propriul său ziar, „Times”, din 17 aprilie 1863, că această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute».

Si duo faciunt idem, non est idem. Dacă doi oameni fac același lucru, nu-i același lucru.

Dacă Marx pune în gura lui Gladstone cuvintele: „Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează întru totul la clasele avute”, aceasta este ceva „născocit”, „un pasaj faimos”, „complet falsificat”. Dacă darea de seamă din „Times” pune în gura lui Gladstone cuvintele:

„Această creștere, pe care tocmai am descris-o ca pe o creștere amețitoare a puterii și a avuției, se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”,

aceasta nu este decît „o formă mai prescurtată decît cea a dării de seamă din „Hansard”, în care această frază lipsește, și „exact contrarul” aceluia (adică tocmai a acestui) „famos pasaj din Manifestul constitutiv”. Iar dacă în sprijinul celor afirmate Marx se referă la pasajul din darea de seamă din „Times”, d-l Brentano spune:

„...în sfîrșit, el mai are și obrazul să se refere la dări de seamă din ziare, care *îl contrazic direct*”.

Pentru aceasta este într-adevăr nevoie de un „obraz” cu totul special. Firește, Marx își avea obrazul la locul lui și nu în altă parte.

Cu un „obraz” într-adevăr foarte diferit de cel al lui Marx, anonimul, alias Lujo Brentano, merge atît de departe, încît pretinde că Gladstone ar fi spus că, „după părerea lui, această creștere amețitoare a avuției și a puterii *nu se limitează la clasele avute*”.

În realitate însă și potrivit lui „Times” și „Hansard”, Gladstone spune că ar privi cu durere și îngrijorare la această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă ar fi convins că ea se limitează la clasele bogate și, mai departe, potrivit dării de seamă din „Times”, spune că ea „se limitează”, firește, „la clasele avute”.

„Intr-adevăr” — exclamă, în cele din urmă, cu indignare virtuosul anonim —, „pentru calificarea unor asemenea practici cunoaștem un singur cuvint, pe care și Marx îl știe foarte bine (vezi «Capitalul», p. 257) : ele sint pur și simplu «infame»”.

Ale cui practici, d-le Lujo Brentano ?



## II

În răspunsul său, Marx („Volksstaat“ din 7 august 1872, documentul nr. 6 \*) are destulă bunăvoință încît să se ocupe în amănunt de tot tărăboiul făcut de d-l Brentano în legătură cu profesorul Beesly, „Theory of the Exchanges“ etc. Noi trecem peste toate acestea, ca fiind de ordin secundar. În încheiere însă Marx aduce încă două elemente de-a dreptul hotărîtoare pentru problema principală. Pasajul „născocit“ se mai află în afara dării de seamă din „Times“ și în dările de seamă din alte două ziare de dimineață londoneze din 17 aprilie 1863. Potrivit lui „Morning Star“<sup>146</sup>, Gladstone a spus :

„Această creștere — tocmai descrisă ca o creștere amețitoare a avuției și a puterii — este o creștere pe de-a-ntregul limitată la clasele care posedă proprietate“.

Potrivit lui „Morning Advertiser“<sup>147</sup> :

„Amintita creștere — ca o creștere amețitoare a avuției și a puterii — este o creștere limitată pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate“.

Pentru oricare alt adversar această dovadă ar fi „de-a dreptul nimicitoare“. Nu însă pentru anonimul Brentano. Întrucît după 11 iulie lui Marx nu i s-a mai trimis nici un număr din „Concordia“, el n-a mai luat cunoștință de răspunsul lui Brentano („Concordia“ din 22 august 1872, documentul nr. 7 \*\*), care vădește aceeași impertinență. Eu însumi am citit acest răspuns abia în noua ediție a lui Brentano („Polemica mea etc.“, 1890)<sup>148</sup>, și de aceea, vrînd-nevrînd, trebuie să mă ocup de el.

\* Vezi volumul de față, p. 147—154, și comp. K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 110—118. — Nota red.

\*\* Vezi volumul de față, p. 154—157. — Nota red.

„*Încăpăținare* cu care el” (Marx) „*persistă în denaturarea adevărului cramponându-se de citatul falsificat...* este uimitoare, chiar și cînd este vorba de un om care nu se sfiște să recurgă la orice mijloc pentru realizarea planurilor sale revoluționare”.

Citatul continuă să fie „fals” și darea de seamă din „Times” „dovedește tocmai contrarul, întrucît «Times» și «Hansard» coincid întru totul”. Aplombul cu care d-l Brentano face această afirmație este însă un simplu joc de copii în comparație cu „*obrazul*” cu care d-l Brentano ne comunică deodată următoarele :

„Al doilea mijloc folosit de Marx pentru a denatura sensul dării de seamă din «Times» a constat în aceea că în traducerea sa germană el a eludat pur și simplu propoziția secundară din care reieșea că Gladstone a spus doar ca creșterea avuției, așa cum o vădesc datele cu privire la impozitul pe venit, *se limitează la clasele avute*, deoarece clasa muncitoare nu plătește impozit pe venit și că de aceea din datele cu privire la impozitul pe venit nu se poate trage nici o concluzie în ceea ce privește creșterea bunăstării clasei muncitoare, ceea ce nu înseamnă însă că, în realitate, clasa muncitoare este exclusă de la creșterea extraordinară a avuției naționale”.

Prin urmare, dacă „Times” spune că mult discutata creștere se limitează la clasele avute, înseamnă că spune contrarul frazei „*născocite*”, care spune același lucru. În ce privește „*propoziția secundară*, pur și simplu eludată”, i-o vom mai servi d-lui Brentano dacă vrea să aibă un bob zăbavă. Și, după ce a reușit să facă primul salt îndrăzneț, poate mai ușor să afirme că negru e alb și alb e negru. După ce a terminat cu „Times” nu mai are multă bătaie de cap cu „Morning Star” și „Morning Advertiser”.

„Căci aceste ziare, chiar așa cum le citează el” (Marx), „*pledează pentru noi*. După ce Gladstone a spus, potrivit celor două ziare, că el nu crede” (așa susține, după cum se știe, d-l Brentano) „*că această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează la clasele care au condiții de viață plăcute*, el continuă : «*Această sporire mare a avuției nu se referă de loc la situația populației muncitoare. Creșterea amintită este o creștere limitată pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate*». Contextul și folosirea cuvintelor «*se referă*» arată limpede că prin această sporire și creștere amintită se înțelege sporirea și referirea” (*sic!*) „care pot fi deduse din datele cu privire la impozitul pe venit”.

Iezuitul care a inventat Si duo faciunt idem, non est idem era un cîrpaci în comparație cu anonimul Brentano. Dacă „Times”, „Morning Star” și „Morning Advertiser” declară la unison că fraza pe care, după părerea lui Brentano, ar fi „*născocit-o*” Marx a fost într-adevăr rostită de Gladstone, aceste ziare se pronunță la unison „*pentru*” d-l Brentano. Iar cînd Marx citează textual aceeași frază, ea este „*citat fals*”, „*nerușinată denaturare a adevărului*”, „*complet falsificată*”, „*minciună*” etc. Și dacă Marx nu

se poate declara de acord, anonimului nostru, numit Lujo Brentano, îi stă mintea-n loc și consideră că aceasta este o practică „pur și simplu infamă”.

Dar să punem, totuși, capăt o dată pentru totdeauna pretensei „născociri”, citind dările de seamă cu privire la pasajul nostru, apărute în toate ziarele de dimineață londoneze din 17 aprilie 1863.

„Times”, „Morning Star” și „Morning Advertiser” au fost deja citate de noi.

„Daily Telegraph” <sup>140</sup> :

„În ce mă privește, pot spune că aș privi aproape cu îngrijorare și neliniște această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă aș fi convins că ea se limitează la clasele bogate. Această creștere mare a bogăției nu ia de loc în considerare situația populației muncitoare. Creșterea menționată este o creștere limitată exclusiv la clasele avute”.

„Morning Herald” <sup>150</sup> :

„Pot spune că, în ce mă privește, aș privi cu teamă și îngrijorare această creștere amețitoare a avuției dacă aș crede că ea se limitează la clasele bogate. Această creștere mare a avuției pe care am descris-o și care se bazează pe date exacte se limitează exclusiv la creșterea capitalului și nu ține seama de clasele mai sărace”.

„Morning Post” <sup>151</sup> :

„Pot spune că, în ce mă privește, aș privi cu teamă și îngrijorare această creștere mare a avuției dacă aș crede că binefacerile ei se limitează la clase bogate. Această creștere a avuției pe care am descris-o și care se bazează pe date exacte se limitează pe de-a-ntregul la creșterea capitalului și nu ține seama de o creștere a avuției claselor mai sărace”.

„Daily News” <sup>152</sup> :

„Pot spune că, în ce mă privește, aș privi cu teamă și îngrijorare această creștere mare a avuției dacă aș crede că binefacerile ei se limitează la clasele bogate. Această creștere a avuției pe care am descris-o și care se bazează pe date exacte se limitează pe de-a-ntregul la creșterea capitalului și nu pune la socoteală vreo creștere a avuției claselor mai sărace”.

„Standard” <sup>153</sup> :

„Pot spune că, în ce mă privește, aș privi cu teamă și îngrijorare această creștere amețitoare a avuției dacă aș crede că ea se limitează la clasele bogate. Această creștere mare a avuției pe care am descris-o și care se bazează pe date exacte se limitează pe de-a-ntregul la creșterea capitalului și nu pune la socoteală clasele mai sărace”.

Cele opt ziare citate aici sînt, după cît știu, singurele ziare de dimineață care apăreau pe atunci la Londra. Dovada pe care o

fac e „zdrobitoare”. Patru din ele — „Times”, „Morning Star”, „Morning Advertiser”, „Daily Telegraph” — citează fraza exact în formularea în care „a născocit-o” Marx. Această creștere, care a fost tocmai descrisă ca o creștere ametoare a avuției și a puterii, „se limitează întru totul la clasele avute”. Celelalte patru — „Morning Herald”, „Morning Post”, „Daily News” și „Standard” — o redau într-o „formă mai prescurtată”, care o face mai pregnantă; această creștere „se limitează pe de-a-ntregul la creșterea capitalului”.

Fiecare din cele opt ziare amintite are un stat-major aparte, complet, de reporteri parlamentari. Ele sînt, așadar, tot atîtea mărturii absolut independente una de alta. În totalitatea lor, ele nu reprezintă părerea vreunui partid, deoarece aparțin celor mai diferite orientări de partid. Și pentru fiecare din cele două formulări de mai sus ale frazei, care nu poate fi eludată, garantează atîtoryi, cit și whigii și radicalii. Patru din ele susțin că Gladstone ar fi spus: se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute. Potrivit celorlalte patru, el ar fi spus: care se limitează pe de-a-ntregul la creșterea capitalului. Prin urmare, opt mărturii incontestabile certifică că Gladstone a rostit într-adevăr această frază. Rămîne numai de stabilit dacă a rostit-o în formularea mai atenuată folosită de Marx sau în cea mai „tare”, dată de patru dări de seamă.

Împotriva tuturor acestora se înalță în măreția lui solitară „Hansard”. Dar „Hansard” nu reprezintă o mărturie incontestabilă ca ziarele de dimineață. Dările de seamă din „Hansard” sînt supuse cenzurii, cenzurii oratorilor înșiși. Și tocmai de aceea „a devenit o tradiție” să citezi din „Hansard”.

Opt mărturii indubitabile împotriva uneia dubioase! Dar ce importanță are aceasta pentru anonimul nostru sigur de victorie? Tocmai *pentru că* dările de seamă din cele opt ziare de dimineață atribuie lui Gladstone „faimosul pasaj”, tocmai *de aceea* „ele pledează pentru” anonim, tocmai *astfel* ele dovedesc că Marx „a născocit” acest pasaj!

Într-adevăr, cine mai are un „obraz” ca cel al anonimului Brentano?

## III

În realitate însă, tupeul uluitor al d-lui Brentano nu este decît o manevră tactică. El a descoperit că atacul împotriva frazei „născocite” a eşuat și că trebuie să caute o poziție de apărare. Și a găsit-o ; acum nu mai rămîne decît să se retragă pe această nouă poziție.

Încă în primul său răspuns dat lui Marx (documentul nr. 5 \*) d-l Brentano face aluzie, deși timid, la această intenție a sa. Spi-noasa dare de seamă din „Times” îl obligă. Ea conține, e drept, „faimosul” pasaj „născocit”, dar aceasta este, de fapt, o chestiune secundară. Căci, întrucît darea de seamă „coincide din punct de vedere material” întru totul cu Hansard, „ea exprimă exact contrarul faimosului pasaj”, deși îl conține textual. Va să zică, nu mai importă textul „faimosului pasaj”, ci sensul lui. Acum nu mai e vorba de a-l tăgădui, ci de a afirma că pasajul vrea să spună contrarul celor ce exprimă.

Și după ce Marx declară, în al doilea răspuns al său, că lipsa de timp îl silește să renunțe definitiv la contactul plăcut cu adversarul său anonim \*\*, acesta abordează cu și mai mult aplomb această temă destul de dubioasă în riposta sa redată aici ca documentul nr. 7 \*\*\*.

Aici el afirmă că Marx caută să *estompeze* darea de seamă din „Times”, care din punct de vedere material coincide întru totul cu Hansard, și anume în trei feluri. În primul rînd, printr-o traducere inexactă a expresiei *classes who are in easy circumstances* \*\*\*\*. Las la o parte acest punct ca fiind absolut secundar. Că Marx cunoștea limba engleză mult mai bine decît d-l Brentano

\* Vezi volumul de față, p. 143—146. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 154. — *Nota red.*

\*\*\* Vezi volumul de față, p. 154—157. — *Nota red.*

\*\*\*\* Clase care au condiții de viață plăcute (vezi nota lui Marx în legătură cu traducerea acestei expresii în volumul de față, p. 141). — *Nota red.*

este un fapt bine cunoscut. Dar ce a înțeles d-l Gladstone prin această expresie — dacă în general a înțeles ceva — n-ar putea astăzi, după 27 de ani, nici chiar el însuși să spună.

Al doilea punct constă în aceea că în darea de seamă din „Times” Marx a „eludat pur și simplu” o anumită „propoziție secundară”. Pasajul respectiv este citat textual în capitolul precedent, II, p. 7\*. Eludînd această propoziție secundară, Marx ar fi intenționat să ascundă cititorilor săi faptul că creșterea avuției, așa cum o vădesc datele cu privire la impozitul pe venit, se limitează la clasele avute, deoarece clasa muncitoare nu plătește acest impozit, și că de aici nu se poate trage nici o concluzie cu privire la creșterea bunăstării muncitorilor, ceea ce nu înseamnă însă că, în realitate, clasa muncitoare este exclusă de la creșterea extraordinară a avuției naționale.

În propria traducere a d-lui Brentano, fraza din darea de seamă publicată în „Times” sună astfel :

„Creșterea pe care am descris-o și a cărei specificare, cred, se bazează pe date exacte se limitează numai la clasele care posedă proprietate”.

Propoziția secundară „eludată” în mod premeditat de Marx e formată din cuvintele : „și a cărei specificare, cred, se bazează pe date exacte”. Prin eludarea îndărătnică, pentru că se repetă de două ori, a acestor cuvinte extrem de importante, Marx a vrut să tăinuiască cititorilor săi faptul că creșterea amintită este o creștere numai a veniturilor supuse impozitului pe venit, cu alte cuvinte a veniturilor „claselor care posedă proprietate”.

Îl orbește oare pe d-l Brentano indignarea morală pricinuită de faptul că a ajuns la un impas cu „denaturarea adevărului”? Sau consideră că își poate permite să afirme tot ce pofteste deoarece Marx tot nu-i va mai răspunde? Fapt este că la Marx citatul incriminat începe, atît în Manifestul constitutiv, cît și în „Capitalul”, cu cuvintele : „Din 1842 pînă în 1852 venitul impozabil (the taxable income) al acestei țări a crescut cu 60%... În cei 8 ani, din 1853 pînă în 1861, el a crescut dacă” \*\* etc.

Cunoaște oare d-l Brentano un alt „venit impozabil” în Anglia în afară de cel supus impozitului pe venit ? Și ce a adăugat oare hiperimportanta „propoziție secundară” la această explicație clară că aici este vorba numai de venitul supus impozitului pe venit ? Sau consideră el oare, după cum s-ar părea, că discursul la buget rostit de Gladstone este „falsificat”, „născocit” sau „eludat”, dacă

\* Vezi volumul de față, p. 103. — Nota red.

\*\* Vezi volumul de față, p. 135 și 137. — Nota red.

il citezi, fără ca în același timp să-i dai cititorului, à la Brentano, o disertație asupra impozitului pe venit în Anglia și, pe deasupra, „să falsifici” impozitul pe venit, așa cum a arătat Marx (documentul nr. 6 \*) și cum a recunoscut de nevoie d-l Brentano însuși (documentul nr. 7 \*\*) ? Și, dacă în fraza „născocită” se afirmă pur și simplu că această creștere de care d-l Gladstone tocmai a vorbit se limitează la clasele avute, nu se spune oare de fapt același lucru, întrucît numai clasele avute plătesc impozit pe venit ? Dar, desigur, în timp ce în fața lumii d-l Brentano face o larmă infernală, pretinzînd că această frază ar fi o falsificare comisă de Marx și o denaturare nerușinată a adevărului, el însuși o introduce pe ușa din dos.

Brentano știa foarte bine că Marx citează cuvintele „venitul impozabil” după Gladstone și nu după altcineva. Atunci cînd a dat primul său atac (documentul nr. 3), el a citat pasajul din Manifestul constitutiv și chiar a tradus cuvîntul taxable cu „impozabil” \*\*\*. Dacă acum, în replica sa, el îl „eludează” și dacă, începînd din acest moment și pînă la broșura sa din 1890, el pretinde neîncetat că Marx a tăinuit în mod intenționat și cu rea-credință faptul că Gladstone nu vorbește aici decît de veniturile supuse impozitului pe venit, nu trebuie oare să-l împroșcăm cu propriile sale expresii : „mincinos”, „falsificare”, „nerușinată denaturare a adevărului”, „pur și simplu infam” etc. ?

Să revenim la text.

„In al treilea rînd, în sfîrșit, Marx căuta să ascundă concordanța dintre darea de seamă din «Times» și cea din «Hansard», evitînd să citeze acele fraze în care, potrivit dării de seamă din «Times», Gladstone atestă direct și în mod expres îmbunătățirea situației clasei muncitoare britanice”.

În al doilea răspuns dat anonimului Brentano \*\*\*\*, Marx trebuia să dovedească că nu „a născocit” „faimoasa” frază și de asemenea să infirme aserțiunea îndrăzneată a anonimului : referitor la acest punct, singurul pus în discuție, darea de seamă din „Times” și cea din „Hansard” „coincid din punct de vedere material întru totul”, deși prima conține textual fraza incriminată, iar cea de-a doua o omite textual. În ceea ce privește acest unic punct litigios, era absolut indiferent ce a mai spus d-l Gladstone în legătură cu îmbunătățirea situației clasei muncitoare britanice.

În schimb, în Manifestul constitutiv — și acesta doar este documentul pe baza căruia Brentano acuză de falsificarea unui

\* Vezi volumul de față, p. 147—154. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 154—157. — *Nota red.*

\*\*\* Vezi volumul de față, p. 138—139. — *Nota red.*

\*\*\*\* Vezi volumul de față, p. 147—154. — *Nota red.*

citat —, la p. 4 \*, numai cu câteva rînduri înaintea „faimoasei” fraze, se spune textual că în timpul imperiului de 1000 de ani al liberului-schimb cancelarul trezoreriei (Gladstone) a declarat în Camera Comunelor :

„În medie, situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit, precum se știe, într-o măsură extraordinară și fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor epocilor”.

Acestea sînt tocmai cuvintele pe care, după părerea d-lui Brentano, Marx le-ar fi eludat în mod premeditat.

În întreaga polemică, începînd cu prima sa replică dată lui Marx în 1872 (documentul nr. 5 \*\*) și pînă la introducerea și anexa la „Polemica mea etc.”, 1890, d-l Brentano, cu o dexteritate pe care n-am putea-o numi, ferească sfîntul, „nerușinată denaturare a adevărului”, eludează faptul că în Manifestul constitutiv Marx citează textual aceste afirmații ale lui Gladstone cu privire la îmbunătățirea fără seamăn a situației muncitorilor. În această a doua replică, care, după cum am spus, i-a rămas necunoscută lui Marx pînă la moarte, iar mie pînă la apariția broșurii „Polemica mea etc.”, 1890, și în care acuzația referitoare la fraza născocită este numai în aparență păstrată, în realitate fiind abandonată, — în această replică, în care nu numai că se admite cu jenă că fraza născocită aparține într-adevăr lui Gladstone, ci se și pretinde că ea „pledează pentru noi”, adică pentru Brentano, — în această a doua replică Brentano se retrage pe o nouă linie de apărare; Marx ar fi mutilat și denaturat discursul lui Gladstone; potrivit lui Marx, Gladstone ar fi spus că avuțiile celor bogați au crescut colosal, iar săracii, populația muncitoare au devenit, cel mult, mai puțin săraci. Și, totuși, Gladstone a spus fără înconjur că situația muncitorilor s-a îmbunătățit într-o măsură fără seamăn.

Această a doua linie de apărare este dărîmată de faptul incontestabil că tocmai în documentul incriminat, Manifestul constitutiv, sînt citate textual aceste cuvinte ale lui Gladstone. Acest lucru d-l Brentano îl știa. „Ce-are a face ? Cititorii «Concordiei» doar nu-l pot controla !”

De altfel, în ce privește cele spuse într-adevăr de d-l Gladstone vom mai avea în curînd un cuvîntel de adăugat.

În încheiere, la adăpostul în primul rînd al anonimatului său și în al doilea al declarației lui Marx că nu mai vrea să aibă de-a face cu el, d-l Brentano își permite următoarea plăcere personală :

\* Comp. volumul de față, p. 135. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 143—146. — *Nota red.*



„Dacă în cele din urmă d-l Marx recurge la invective, îl putem asigura că adversarul său este foarte încântat de recunoașterea propriei slăbiciuni care se ascunde îndărătul lor. Invectivile sînt arma acelor care și-au epuizat toate mijloacele de apărare”.

Și acum să judece însuși cititorul în ce măsură Marx „recurge la invective” în al doilea răspuns al său. În ce-l privește însă pe d-l Brentano, am arătat deja un buchet din manifestările sale de politețe. Expresiile „minciuni”, „nerușinata denaturare a adevărului”, „citate false”, „pur și simplu infam” etc. cu care a fost împrășcat Marx constituie, firește, o înălțătoare „recunoaștere a slăbiciunii” și un indiciu indubitabil că d-l Brentano „și-a epuizat toate mijloacele de apărare”.

## IV

Cu aceasta se încheie primul act al reprezentației noastre spectaculoase. Misteriosul domn Brentano, chiar dacă nu este încă consilier intim \*, a obținut ceea ce abia putea spera că va obține. E drept, i-a mers destul de prost cu fraza pretins „născocită”. El a abandonat, de fapt, această acuzație inițială, dar și-a găsit o nouă linie de apărare, pe care *a avut ultimul cuvânt*, ceea ce îi permite în lumea profesorală germană să spui că te-ai menținut pe poziții. Astfel el se putea fâli, cel puțin față de cei de o teapă cu el, că a respins cu succes atacurile lui Marx, pe care din punct de vedere literar l-a făcut praf. Nefericitul Marx n-a aflat însă nici un cuvânt despre această căsăpire a sa în „Concordia”, ba, dimpotrivă, el a avut „obrazul” să mai trăiască 11 ani, 11 ani de succese din ce în ce mai mari, 11 ani de creștere neconținută a numărului adepților săi în toate țările, 11 ani de recunoaștere generală a meritelor sale.

D-l Brentano & Co. s-au ferit cu precauție să-l smulgă pe orbitul Marx din această stare de autoamăgire sau să-l facă să înțeleagă că e de mult mort. Dar în 1883, când el a murit într-adevăr, ei nu s-au mai putut abține, prea le furnicau degetele. Și acum pe scenă și-a făcut apariția d-l Sedley Taylor cu o scrisoare adresată ziarului „Times” (documentul nr. 8) \*\*.

Drept pretext pentru intervenția sa, Taylor s-a servit de un prilej oarecare, afară doar de cazul când el sau prietenul său Brentano nu s-a înțeles, după cum s-ar părea, direct cu d-l Emile de Laveleye.

---

\* În original, joc de cuvinte : „geheimnisvoll” — misterios, „geheimrätliche”, de la „Geheimrat” — consilier intim. — *Nota trad.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 158. — *Nota red.*

În stilul bombastic care trădează, într-o anumită măsură, conștiința vădită a unei afaceri necurate, el spune că i se pare

„extrem de ciudat faptul că profesorului Brentano i-a fost dat ca după opt ani să dea în vileag mala fides \*\* (a lui Marx).

Și acum începe laudăroșenia cu atacurile magistrale ale divinului Brentano, cu convulsiile ca-n chinurile morții ale nelegiuitului Marx, provocate rapid de aceste atacuri etc. Cum s-au prezentat lucrurile în realitate, cititorii noștri au avut prilejul să vadă. De convulsii ca-n chinurile morții nu poate fi vorba decât în ceea ce privește afirmația lui Brentano că fraza respectivă a fost născocită.

În sfârșit, în încheiere se spune :

„Cînd Brentano a demonstrat printr-o confruntare amănunțită a textelor că darea de seamă din «Times» și cea din «Hansard» coincid, excluzînd cu totul sensul atribuit cuvintelor lui Gladstone de o citare ruptă cu dibăcie din context, Marx s-a retras sub pretextul «lipsei de timp» !”

„Confruntarea amănunțită a textelor” este de-a dreptul ilariantă. Anonimul Brentano îl citează *numai* pe „Hansard”. Marx îi pune la îndemîină darea de seamă din „Times”, care cuprinde textual fraza litigioasă, omisă în „Hansard”. Acum și d-l Brentano citează darea de seamă din „Times”, și anume mergînd cu trei rînduri mai departe decît a citat Marx. Prin aceste trei rînduri el vrea să dovedească că „Times” și „Hansard” coincid întru totul, că, prin urmare, fraza pretins „născocită” de Marx *nu* se află în darea de seamă din „Times”, deși ea există acolo textual ; sau cel puțin că, chiar dacă există acolo, ea înseamnă exact contrarul a ceea ce exprimă. Această acrobație este numită de d-l Taylor o „confruntare amănunțită a textelor”.

Mai departe. Este pur și simplu un neadevăr că după aceasta Marx s-ar fi retras sub pretextul lipsei de timp. Și d-l Sedley Taylor știa aceasta sau era obligat s-o știe. Am văzut că, înainte de a se retrage, Marx i-a mai dovedit divinului anonim Brentano că dările de seamă din „Morning Star” și „Morning Advertiser” cuprind și ele fraza „născocită”. Și abia după aceasta a declarat că nu-și mai poate pierde timpul cu autorul anonim.

Polemica ulterioară dintre d-l Taylor și Eleanor Marx (documentele nr. 9, 10 și 11 \*\*) a dovedit întîi că d-l Sedley Taylor n-a încercat nici o clipă să susțină acuzația inițială cu privire la născocirea unei fraze. Aceasta ar fi fost, după cum își permite el să afirme,

\* — rea-credință. — *Nota trad.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 159—166. — *Nota red.*

„de o importanță cu totul secundară”. Avem de-a face iarăși cu tăgăduirea directă a unui fapt care-i era sau trebuia să-i fie cunoscut.

În orice caz, noi luăm act de mărturisirea sa că această acuzație nu poate fi susținută și îl felicităm pentru aceasta pe prietenul lui Brentano.

Și care este acuzația? Tocmai aceea lansată de d-l Brentano de pe a doua linie de apărare, și anume că Marx ar fi vrut să denatureze sensul discursului lui Gladstone — o nouă acuzație, despre care, cum am mai spus, Marx n-a știut niciodată nimic. În orice caz, în felul acesta problema a fost deplasată pe alt plan. La început era vorba de un fapt precis: a născocit Marx această frază sau nu? Acum nimeni nu mai tăgăduiește că această acuzație a fost respinsă de Marx cu succes. Noua acuzație cu privire la citarea denaturată ne aduce însă în domeniul opiniilor subiective, care sînt în mod necesar diferite. De gustibus non est disputandum\*. Ceea ce pentru unul este lipsit de importanță — în sine sau din punctul de vedere al citatului — este important și hotărîtor pentru altul. Conservatorul nu va cita niciodată pe placul liberalului, liberalul pe placul conservatorului, socialistul pe placul nici unuia din ei sau al amîndurora. Cel care face parte dintr-un partid și ai cărui tovarăși de partid sînt citați de adversar împotriva lui va găsi, de regulă, că în citat a fost omis pasajul esențial care exprimă adevăratul sens. Aceasta este ceva atît de frecvent, implicînd interpretări personale atît de diferite, încît nimeni nu pune de loc preț pe asemenea acuzații. Dacă d-l Brentano s-ar fi folosit de anonimatul său pentru a-i aduce lui Marx această acuzație și numai aceasta, Marx cu greu ar fi considerat că merită să răspundă măcar printr-un cuvînt.

Pentru a executa această nouă întorsătură cu eleganța care-i este proprie, d-l Sedley Taylor s-a văzut nevoit să se lepede de trei ori de prietenul și de tovarășul său Brentano. El se leapădă de acesta, în primul rînd, abandonînd unica lui acuzație inițială cu privire la „născocire” și contestînd chiar existența ei ca unică și inițială. Apoi el se leapădă, renunțînd, fără multă vorbă, la infailibilul „Hansard”, singurul pe care moralul Brentano avea „obiceiul” \*\* să-l citeze, și folosind darea de seamă din „Times”, „inevitabil cîrpăcită”, după spusele aceluiași Brentano. A treia oară el se leapădă de acesta și în plus de prima sa scrisoare către „Times”, găsind „respectivul citat” nu în Manifestul constitutiv, ci în „Capitalul!”, pur și simplu pentru că el n-a avut niciodată în mîna Mani-

\* — gusturile nu se discută. — *Nota trad.*

\*\* În original, joc de cuvinte: „Sitte” — obicei, dar și moravuri; „sittlich” — moral. — *Nota trad.*

festul constitutiv, la care a „avut îndrăzneala” să se refere în scrisoarea către „Times” ! La scurtă vreme după controversa sa cu Eleanor Marx, căutînd — zadarnic însă — acest Manifest la British Museum, și fiind prezentat acolo adversarei lui a întrebat-o dacă ea nu poate să-i procure un exemplar. Pentru a-i satisface rugămintea, am căutat printre hîrțile mele un exemplar, pe care Eleanor i l-a trimis. „Confruntarea amănunțită a textelor” pe care a avut astfel posibilitatea s-o facă pare să-l fi convins că tăcerea este cel mai bun răspuns.

Și, într-adevăr, ar fi inutil să adauge chiar și un singur cuvînt la al doilea răspuns (documentul nr. 11 \*) al Eleanorei Marx.

---

\* Vezi volumul de față, p. 162—166. — *Noia red.*

## V

Actul trei. Prefața mea la ediția a patra a volumului I al „Capitalului” lui Marx, din care am citat în documentul nr. 12 \* atît cît am crezut necesar, explică de ce am fost nevoit să revin la polemica pornită cu mulți ani în urmă de domnii Brentano și Sedley Taylor. Această prefață l-a silit pe d-l Brentano să răspundă ; răspunsul a fost dat în broșura „Polemica mea cu Karl Marx etc.”, de Lujo Brentano, Berlin, 1890. Aici el reproduce articolele sale nesemnate din „Concordia”, ieșite acum, în sfîrșit, din anonim, și articolele de răspuns ale lui Marx publicate în „Volksstaat”, împreună cu o introducere și două anexe, de care, de voie, de nevoie, trebuie să ne ocupăm.

Constatăm în primul rînd că nici aici nu se mai pomenește de fraza „născocită”. Chiar pe prima pagină este citată fraza din Manifestul constitutiv, iar apoi se afirmă că Gladstone „a spus, în directă contradicție cu declarațiile lui Karl Marx”, că aceste cifre se referă numai la cei ce plătesc impozitul pe venit (și la Marx Gladstone spune același lucru, întrucît el limitează în mod expres aceste cifre la venitul *impozabil*), dar că în același timp situația clasei muncitoare s-a îmbunătățit într-o măsură fără seamăn (cuvinte ale lui Gladstone pe care de asemenea le găsim la Marx, dar cu 9 rînduri înaintea citatului incriminat). Îl rog pe cititor să compare el însuși Manifestul constitutiv (documentul nr. 1) cu afirmația d-lui Brentano (documentul nr. 13 \*\*), pentru a vedea cum acolo unde nu există nici o contradicție d-l Brentano ori o „născopește”, ori o fabrică în vreun fel. Deoarece însă acuzația cu privire la fraza născocită a eșuat lamentabil, d-l Brentano se vede silit să insinueze cititorilor, contrar adevărului, că Marx a vrut să ascundă faptul că Gladstone vorbește aici numai de „venituri impozabile” sau de venitul

\* Vezi volumul de față, p. 167—171. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 172—174. — *Nota red.*

claselor care posedă proprietate. Dar d-l Brentano nici măcar nu observă că astfel prima acuzație se transformă în contrarul ei, deoarece această a doua acuzație o infirmă direct pe prima.

După ce Brentano a scos-o bine la capăt cu această „falsificare”, el consideră necesar să atragă „Concordiei” atenția asupra „falsificării” comise, chipurile, de Marx, după care „Concordia” îi solicită un articol împotriva lui Marx. Ce a urmat este prea savuros pentru a nu fi redat textual :

„Articolul n-a fost semnat de mine ; pe de o parte pentru a da curs cererii redacției, *interesată să nu știrbească prestigiul ziarului ei*, pe de altă parte pentru că aveam cu atît mai puțin de obiectat cu cît, după polemica dusă de Marx mai înainte, era de așteptat ca el să-și împoaște adversarul cu injurii personale. și de aceea era cît se poate *de amuzant* ca Marx să nu afle cine se ascunde în persoana adversarului său”.

Prin urmare, redacția „Concordiei”, „*interesată să nu știrbească prestigiul ziarului ei*”, dorea ca d-l Brentano să-și treacă sub tăcere numele. De ce reputație trebuie să se bucure d-l Brentano în fața propriilor săi amici politici ! Că așa stau lucrurile nu-i greu de văzut, dar că acest domn o spune el însuși e, într-adevăr, fenomenal. Dar acest lucru nu-l privește decît pe el și redacția „Concordiei”.

Întrucît „era de așteptat ca Marx să-și împoaște adversarul cu injurii personale”, era, firește, „cît se poate de amuzant ca Marx să nu afle cine se ascunde în persoana adversarului său”. Cum poate fi împoșcat cu injurii *personale* un om pe care *nu-l cunoști* a rămas pînă acum o enigmă. Atacurile personale sînt posibile numai atunci cînd știi ceva despre persoana respectivă. D-l Brentano, rămas anonim în interesul prestigiului ziarului, și-a scutit adversarul de această osteneală. Și-atunci a început el însuși să bombardeze cu „injurii”, mai întii cu „născocirea” în litere aldine, apoi cu „nerușinata denaturare a adevărului”, „pur și simplu infam” etc. Evident, aici, pe neanonimul domn Brentano l-a luat gura pe dinainte. D-l Brentano a avut „pe de altă parte cu atît mai puțin de obiectat” împotriva anonimatului care i-a fost impus, căci astfel a putut să „împoaște cu injurii personale” nu binecunoscutul Marx pe necunoscutul Brentano, ci camuflatul Brentano pe cunoscutul Marx.

Și aceasta urma să fie „amuzant” ! Într-adevăr, s-a ajuns la acest rezultat, dar fără voia d-lui Brentano. Atît Marx cît și, mai tîrziu, fiica lui și acum eu ne-am străduit cu toții să imprimăm acestei polemici un aspect amuzant. Dar tot succesul — mare sau mic — pe care-l obținem cu acest prilej îl obținem pe seama domnului Brentano. Articolele sale sînt tot ce vreți, numai „amuzante” nu. Amuzant este doar felul în care Marx biciuiește slăbiciunile

„aceluia care se ascundea în persoana adversarului său” și peste care cel lovit ar vrea acum, retroactiv, să treacă ușor ca peste niște „mojicii ale unei polemici ridicole”. Tot „mojicii ale unei polemici ridicole” numeau și iuncherii, papistașii, juriștii și adversarii din alte bresle polemicile caustice ale lui Voltaire, Beaumarchais, Paul Louis Courier, ceea ce n-a împiedicat ca aceste „mojicii” să fie și astăzi considerate modele și capodopere. Prea mult le-am savurat pe acestea și alte modele de „polemică ridicolă” pentru ca 100 de Brentano să fie în stare să ne coboare la nivelul polemicii universitare germane, unde nu domnește decît răutatea neputincioasă a iudicii și plictiseala cea mai cumplită.

D-l Brentano consideră acum că i-a prelucrat îndeajuns pe cititorii săi ca să le poată servi cu dezinvoltură o priză de tabac tare :

„Și cînd s-a dovedit că și în darea de seamă publicată de *«Times»*... discursul” (rostit de Gladstone), „are același sens ca în darea de seamă stenografică, el” (Marx) „a procedat, după cum scria redacția ziarului *«Concordia»*, ca și sepia, care colorează apa cu un lichid negru pentru a îngreua adversarului urmărirea, adică s-a străduit din răspuțeri să estompeze obiectul disputei, fixîndu-se asupra unor chestiuni secundare fără importanță”.

Dacă darea de seamă din „*Times*”, care cuprinde textual fraza „născocită”, coincide ca sens cu darea de seamă „stenografică”, adică cu Hansard, care o omite textual, și dacă d-l Brentano se laudă din nou că a dovedit acest lucru, ce altceva poate să însemne aceasta decît că se renunță complet — deși jenat și pe tacute — la acuzația de „născocire” a unei fraze și că d-l Brentano, silit să treacă de la ofensivă la defensivă, se retrage pe a doua linie de apărare ? Noi ne rezumăm să constatăm doar acest lucru : credem că în capitolele al III-lea și al IV-lea am făcut o breșă și în această a doua poziție și i-am dat lovitura în ambele flancuri.

Acum intervine adevăratul polemist universitar. Cînd, sigur de victorie, Brentano și-a încolțit astfel adversarul, acesta a procedat ca sepia, a înnegrit apa și a estompat obiectul disputei, fixîndu-se asupra unor chestiuni secundare fără importanță.

Iezuiții spun : Si fecisti, nega. Dacă ai comis ceva, tăgăduiește. Un polemist universitar german merge mai departe și spune : dacă ai pus la cale o manevră avocățescă trasă de păr, pune-o în seama adversarului. De îndată ce Marx a citat „*Theory of the Exchanges*” și pe profesorul Beesly — și numai pentru că ei citează la fel ca el pasajul litigios —, sepia Brentano s-a „fixat” de ei cu toate ventuzele celor 10 tentacule, împrăștiind în jur un asemenea șuvoi de „lichid negru”, încît trebuie să fii cu ochii-n patru și să te ții bine ca să nu pierzi din vedere și să nu scapi din mină adevăratul



„obiect al disputei”, și anume fraza pretins născocită. Aceeași metodă este folosită și în cea de-a doua replică a sa. Mai întâi provoacă o nouă dispută cu Marx în legătură cu semnificația expresiei „classes in easy circumstances”, dispută care, în cel mai bun caz, nu putea duce decât la „estomparea” atât de dorită de d-l Brentano. Urmează apoi un nou șuvoi de lichid negru în legătură cu faimoasa propoziție secundară pe care Marx ar fi eludat-o în mod premeditat și care, după cum am demonstrat, putea foarte bine să lipsească, deoarece faptul la care se referea indirect a mai fost relatat, direct, clar și limpede, într-o frază din discursul lui Gladstone citată anterior de Marx. În al treilea rând, sepia noastră mai are suficientă zeamă neagră pentru a estompa din nou obiectul disputei, afirmând că Marx ar fi eludat iarăși unele fraze din citatul apărut în „Times”, fraze care n-aveau nimic comun cu unicul punct pe atunci litigios, cu fraza pretins născocită.

După cum se vede, se face aceeași risipă de sepia în autoapologia de mai sus. Mai întâi, firește, trebuie exploatată „Theory of the Exchanges”. Apoi, pe neașteptate, ni se dă la cap cu „legea de aramă a salariului” a lui Lassalle, cu care, după cum se știe, Marx a avut tot atât de puțin de-a face ca d-l Brentano cu inventarea prafului de pușcă, cu toate că d-l Brentano trebuie să știe că în volumul I al „Capitalului” Marx și-a declinat categoric orice răspundere pentru toate concluziile lui Lassalle<sup>154</sup> și că în același volum Marx a prezentat legea salariului ca funcție a unor mărimi variabile, ca o lege extrem de elastică, prin urmare departe de a fi de aramă. Și deoarece cerneala tot curge șuvoi, el nu se mai poate opri și începe să-i dea cu Congresul de la Halle<sup>155</sup>, Liebknecht și Bebel, discursul la buget din 1843 al lui Gladstone, syndicatele din Anglia — tot felul de chestiuni secundare în vederea apărării, cu ajutorul unei autoapologii, a d-lui Brentano și a nobilelor sale principii umane, tratate cu atita dispreț de ticăloșii de socialiști, împotriva adversarului trecut la ofensivă. Ai zice că o întregă duzină de sepia au ajutat aici la „estompare”.

Și toate acestea pentru că d-l Brentano însuși știe că a ajuns la un impas cu afirmația sa despre fraza „născocită” și nu are curajul să retracteze cinstit și deschis această afirmație.

„Dacă acum” Brentano — pentru a folosi propriile sale cuvinte — „ar fi renunscut pur și simplu că a fost indus în eroare de această carte”..., și anume de Hansard..., „Jumea, ce-i drept, s-ar fi mirat că s-a bizuit pe asemenea izvoare” ca fiind absolut sigure, „dar greșeala ar fi fost, cel puțin, reparată. Dar nici vorbă de așa ceva”.

În loc să procedeze astfel, el face să curgă valuri de cerneală în scopul estompării, și, dacă aici sînt nevoit să recurg la atîtea digresiuni, aceasta se datorește faptului că pentru a nu pierde din vedere și a nu scăpa din mînă adevăratul obiect al disputei se impunea în primul rînd să dau la o parte toate chestiunile secundare și să înlătur toată cerneala vărsată cu scopul estompării.

Dar d-l Brentano mai are pentru noi în petto \* o comunicare care, într-adevăr, nu poate să fie „decît amuzantă”. El a pățimit realmente atît de mult, încît nu s-a potolit pînă cînd nu și-a vărsat tot năduful. Mai întii, „Concordia”, interesată să nu știrbească prestigiul ziarului ei, i-a tăinuit numele. D-l Brentano este destul de mărinimos să accepte sacrificiul impus în interesul unei cauze atît de nobile. Apoi Marx îl bombardează cu mojiciile polemicii sale ridicole. D-l Brentano le înghite și pe astea, atîta doar că a vrut „să răspundă reproducînd textual întreaga polemică”. Dar, vai !

„Redacțiile au adesea o părere proprie ; revista de specialitate în care am considerat că este cel mai indicat să apară această polemică a refuzat, declarînd că disputa nu este de interes general”.

Așa pățesc cei mărinimoși în această lume păcătoasă : cele mai bune intenții ale lor dau greș din pricina răutății sau a indiferenței oamenilor. Pentru a-l despăgubi pe onorabilul, dar nerecunoscutul nostru domn Brentano pentru ghinionul lui nemeritat și pentru că tot va dura cîtva timp pînă va găsi o redacție care să nu aibă „adesea o părere proprie”, îi oferim aici „reproducerea textuală a întregii polemici”.

---

\* — gata pregătită. — *Nota trad.*

## VI

În afară de autoapologia introductivă, broșurica d-lui Brentano mai cuprinde două anexe. Prima cuprinde extrase din „Theory of the Exchanges”, care urmau să facă dovada că această carte era unul dintre principalele izvoare de care s-a folosit Marx la elaborarea „Capitalului”. Nu mă voi opri la această nouă risipă de sepia. Mă voi ocupa doar de vechea acuzație din „Concordia”. Cît a trăit, Marx n-a putut și nici n-a vrut să fie pe placul d-lui Brentano. D-l Brentano are, desigur, un întreg sac fără fund de reclamații împotriva lui Marx și aș fi un prost dacă m-aș potrivi lui. Ar însemna ca, de dragul lui, să bat apa în piuă.

Atît doar, găsesc naiv că aici, la sfîrșitul citatului, i se cere lui Marx „să redea adevăratul discurs la buget”. Va să zică așa înțelege d-l Brentano să citezi exact. Dacă întotdeauna trebuie redat adevăratul discurs în întregime, înseamnă că încă niciodată nu a fost citat vreun discurs fără „falsificare”.

În a doua anexă d-l Brentano mă atacă pe mine pentru că în ediția a patra a volumului I al „Capitalului” am completat citatul pretins fals cu o referire la „Morning Star”. D-l Brentano folosește acest lucru pentru ca din nou să estompeze cu totul, printr-un șuvoi de sepia, obiectul inițial al disputei, și anume pasajul din Manifestul constitutiv, luînd ca țintă în locul lui pasajul din „Capitalul”, citat încă de d-l S. Taylor. Pentru a dovedi că izvorul indicat de mine nu este exact și că Marx a putut lua „citatul fals” numai din „Theory of the Exchanges”, d-l Brentano publică în coloane paralele dările de seamă din „Times”, „Morning Star” și citatul așa cum a apărut în „Capitalul”. Această a doua anexă este reprodușă aici în documentul nr. 14 b\*.

După d-l Brentano, darea de seamă din „Morning Star” începe cu cuvintele : „În ce mă privește, trebuie să spun” etc. (I must say

\* Vezi volumul de față, p. 175—177. — *Nota red.*

for one etc.). El afirmă astfel că frazele precedente cu privire la creșterea venitului impozabil din 1842 pînă în 1852 și din 1853 pînă în 1861 lipsesc în „Morning Star”, de unde rezultă în mod firesc că Marx n-a folosit „Morning Star”, ci „Theory of the Exchanges”.

„Doar acei cititori” ai broșurii sale „pe a căror părere pune preț, nu-l pot controla!” Alți oameni, în schimb, pot s-o facă, și atunci ei se vor convinge că acest pasaj există totuși în „Morning Star”. Il reproducem aici împreună cu pasajul din „Capitalul” în engleză și în traducere, spre satisfacția d-lui Brentano și a cititorilor lui :

„Morning Star” din 17 aprilie 1863

„In ten years, from 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent, as nearly as I can make out a very considerable increase in ten years. But in eight years from 1853 to 1861 the income of the country again increased from the basis taken in 1853 by 20 per cent. The fact is so astonishing as to be almost incredible”.

„În 10 ani, din 1842 pînă în 1852, venitul impozabil al țării a crescut cu 6%, în măsura în care pot stabili acest lucru — o creștere considerabilă în decurs de 10 ani. Dar în 8 ani, din 1853 pînă în 1861, venitul țării a crescut din nou, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20%. Faptul acesta este atât de uimitor, încît este aproape de necrezut”.

Lipsa acestei fraze din citatul său din „Morning Star” este principalul atu al d-lui Brentano atunci cînd afirmă că Marx a citat din „Theory of the Exchanges” și nu din „Morning Star”. Afirmăției că citatul este luat din „Morning Star”, el îi opune acele puncte de suspensie demascatoare din coloanele paralele. Totuși fraza a apărut în „Morning Star”, și anume întocmai ca la Marx, iar punctele de suspensie demascatoare sînt propriul fabricat al d-lui Brentano. Dacă nici aceasta nu este o „eludare” și pe deasupra o „falsificare”, atunci aceste cuvinte nu au în genere nici un sens.

Dar dacă *la începutul* citatului d-l Brentano „falsifică” și dacă și acum se ferește cu grijă să afirme că *la mijlocul* aceluiași citat Marx „a născocit” o frază, aceasta nu-l împiedică cituși de puțin să susțină tot timpul că *la sfîrșitul* citatului Marx a eludat o parte.

În „Capitalul”, citatul se termină cu următoarele cuvinte :

„Capitalul”, vol. I, ed. I, p. 639 ; ed. a II-a, p. 678 ; ed. a III-a, p. 671 ; ed. a IV-a, p. 617, adnotarea 103 <sup>186</sup>.

„From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent...”

...In the 8 years from 1853 to 1861... ..it had increased

from the basis taken in 1853, 20 per cent! The fact is so astonishing as to be almost incredible”.

În traducere :

„Din 1842 pînă în 1852, venitul impozabil al acestei țări a crescut cu 6%...”

...În 8 ani, din 1853 pînă în 1861... a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20%. Faptul acesta este atât de uimitor, încît aproape nu poate fi crezut”.

„Nu îndrăznesc să afirm că limitele sărăciei s-au schimbat”.

Or, nici în darea de seamă din „Times”, nici în cea din „Morning Star” fraza nu se termină cu aceste cuvinte, ci continuă după o virgulă astfel :

„dar în medie situația muncitorului britanic — sintem fericiți s-o știm — este extraordinară” (în „Times” : „ea s-a îmbunătățit în ultimii 20 de ani într-o măsură, după părerea noastră, extraordinară”), „încît putem s-o considerăm aproape fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor”.

Așadar, aici Marx se oprește la mijlocul frazei, „la el Gladstone se oprește la mijlocul frazei”, „din care cauză această frază este absolut lipsită de sens”. În cea de-a doua replică a sa (documentul nr. 7 \*), d-l Brentano numește aceasta „variantă absolut lipsită de sens”.

Fraza lui Gladstone : „Nu îndrăznesc să afirm că limitele sărăciei s-au schimbat” reprezintă o declarație precisă, categorică. Dacă ea are un sens, ea îl are luată aparte. Dacă nu-l are, nici o încheiere oricît de lungă, adăugată cu ajutorul unui „dar”, nu-i poate da un sens. Dacă fraza aceasta din citatul lui Marx este absolut „lipsită de sens”, nu e vina lui Marx care o citează, ci a d-lui Gladstone care a rostit-o.

Să revenim acum, pentru cercetarea mai temeinică a acestui caz important, la singurul izvor pe care d-l Brentano are „obi-ceiul” să-l citeze, la neprihănitul Hansard. Acolo, potrivit propriei traduceri a d-lui Brentano, se spune :

„Nu mă-ncumet să precizez dacă prăpastia largă care separă limitele extreme dintre bogăție și sărăcie a devenit mai largă sau mai puțin largă decît în trecut”. — *Punct*.

Și abia după acest punct începe o nouă frază : „Dar dacă analizăm situația medie a muncitorului britanic” etc. Dacă și Marx pune aici punct, el face același lucru ca și moralul Hansard, iar dacă d-l Brentano vede în acest punct o nouă crimă a lui Marx și afirmă că, la Marx, Gladstone se oprește la mijlocul frazei, nu înseamnă decît că dă crezare „dărilor de seamă, inevitabil cîrpăcite, din ziare”, iar pentru urmările care decurg de aici nimeni altul decît el însuși nu poate fi învinuit. În felul acesta nu mai stă în picioare nici afirmația că, punînd acest punct, Marx a făcut ca fraza să fie absolut lipsită de sens ; punctul nu-i aparține lui, ci d-lui Gladstone, cu care n-are decît să se înțeleagă d-l Brentano în privința sensului sau nonsensului acestei fraze, pe noi nu ne mai privește.

\* Vezi volumul de față, p. 154—157. — *Nota red.*

D-l Brentano oricum este în corespondență cu d-l Gladstone. Nu știm, ce-i drept, ce i-a scris el acestuia și cunoaștem doar în mică măsură ce i-a scris d-l Gladstone. În orice caz, d-l Brentano a publicat din scrisorile lui Gladstone numai două fraze foarte scurte (documentul nr. 16\*), despre care am arătat în răspunsul meu (documentul nr. 17\*\*) că „acest mozaic arbitrar de fraze rupte din context” nu pledează *pentru* d-l Brentano, în timp ce faptul că el recurge la acest fel de reproducere fragmentară în loc să publice întreaga corespondență reprezintă tomuri întregi de rechizitoriu *împotriva* lui.

Să presupunem însă pentru un moment că cele două fraze foarte scurte permit interpretarea cea mai favorabilă pentru d-l Brentano. Ce decurge de aici ?

„Aveți perfectă dreptate, iar Marx n-are de loc dreptate”. „N-am făcut nici un fel de schimbări”. Acestea ar fi — deoarece, după câte știu, d-l Gladstone n-are obiceiul să scrie nemțește — cuvintele fostului ministru.

Înseamnă asta oare că eu n-am rostit „faimoasa” frază și Marx „a născocit-o” ? Desigur că nu. Cele opt ziare londoneze de dimineață din 17 aprilie 1863 ar infirma într-un glas o asemenea aserțiune. Ele demonstrează fără putință de tăgadă că fraza a fost rostită. Așadar, dacă d-l Gladstone n-a făcut nici o schimbare în darea de seamă din Hansard — eu, deși cu 12 ani mai tânăr decât el, nu m-aș bizui cu atita certitudine pe memoria mea când este vorba de asemenea nimicuri petrecute cu 27 de ani în urmă —, lipsa frazei din Hansard nu dovedește nimic în favoarea d-lui Brentano, ci foarte mult împotriva lui Hansard.

Abstracție făcând de acest unic punct cu privire la fraza „născocită”, părerea d-lui Gladstone este aici absolut contestabilă, căci, de îndată ce eliminăm acest punct, ne găsim exclusiv pe tărîmul părerilor contestabile, unde, după dispute de ani de zile, fiecare rămîne la punctul lui de vedere. Se înțelege că este un drept indiscutabil al d-lui Gladstone să prefere, dacă e să fie citat, metoda de a cita a d-lui Brentano, adeptul său entuziast, metodei de a cita a lui Marx, adversar care-l critică vehement. Dar, pentru noi și pentru rezolvarea problemei dacă Marx a fost sau nu de bună-credință atunci când a citat, părerea d-lui Gladstone nu valorează nici măcar atît cît cea a oricărei alte terțe persoane neimplicate, căci în această problemă d-l Gladstone nu mai este martor, ci parte interesată.

\* Vezi volumul de față, p. 178. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 178—179. — *Nota red.*

## VII

Înainte de a încheia să ne mai oprim pe scurt la cele spuse de d-l Gladstone în acel pasaj din discursul său la buget din 1863, devenit într-adevăr „faimos” datorită d-lui Brentano și la ce a citat Marx, respectiv „a născocit” sau „eludat”, din acest discurs. Pentru a merge pe cât posibil în întâmpinarea d-lui Brentano, luăm ca bază neintinatul Hansard, și anume în propria lui traducere.

„În 10 ani, din 1842 pînă în 1852 inclusiv, venitul impozabil al țării a crescut, pe cît putem stabili noi, cu 6% ; dar în 8 ani, din 1853 pînă în 1861, venitul țării, dacă pornim de la baza adoptată, a sporit din nou cu 20%. Acesta este un fapt atît de extraordinar și de uimitor, încît aproape pare de necrezut”.

Împotriva felului în care Marx a citat această frază, nici chiar d-l Brentano n-are altceva de obiectat decît că citatul ar fi luat din „Theory of the Exchanges”. Dar despre citatul d-lui Brentano trebuie să arătăm aici că el nu redă nici pe departe „adevăratul discurs la buget”. D-l Brentano omite expunerea cauzelor acestei creșteri uimitoare, făcută de d-l Gladstone în continuare, fără măcar să indice prin puncte de suspensie omisiunile. Mai departe :

„Așa stau lucrurile, domnule președinte, cu creșterea generală a acumulării. Dar, în ce mă privește, trebuie să spun că aș privi cu durere și multă îngrijorare această creștere extraordinară și aproape amețitoare dacă aș fi convins că ea se limitează la acea clasă care are condiții de viață plăcute. Cifrele pe care le-am citat nu țin seama decît în mică măsură sau chiar de loc de situația acelor care nu plătesc nici un fel de impozit pe venit sau, cu alte cuvinte, deși destul de exacte pentru a stabili adevărul în general, ele nu țin seama sub nici o formă de proprietatea populației muncitoare și de creșterea venitului ei”.

Aici urmează în continuare, potrivit d-lui Brentano, fraza „născocită” de Marx, dar rostită fără îndoială de d-l Gladstone, după cum dovedesc toate cele 8 ziare de dimineață din 17 aprilie :

„Creșterea pe care am descris-o și care, cred, se bazează pe date exacte este o creștere care se limitează întru totul la clasele care posedă proprietate” („Times”, „Morning Star”, „Morning Advertiser”, „Daily Telegraph”) „... se limitează întru totul la creșterea capitalului” („Morning Herald”, „Standard”, „Daily News”, „Morning Post”).

După cuvîntul „venit”, Hansard continuă după cum urmează :

„Indirect *simpliciter* sporirea a capitalului este, firește, cît se poate de avantajoasă pentru clasa muncitoare, pentru că această sporire ieftinește acea marfa care în întreg procesul de producție face nemijlocit concurență muncii”.

Hansard, cu toate că omite „faimoasa” frază, spune în legătură cu discursul absolut același lucru ca și celelalte ziare : ar fi foarte neplăcut pentru orator dacă această creștere amețitoare s-ar limita la *classes in easy circumstances*, deși, spre regretul lui, creșterea descrisă de el se limitează la oameni care nu fac parte din clasa muncitoare și care sînt destul de bogați pentru a plăti impozit pe venit, ea reprezentînd, de fapt, o „simplă sporire a capitalului”.

Și aici, în sfîrșit, iese la iveală secretul miniei d-lui Brentano. El a citit fraza din Manifestul Constitutiv, a găsit acolo o recunoaștere neplăcută, și-a procurat versiunea din Hansard, n-a găsit acolo fraza cu bucluc și s-a grăbit să trîmbețeze în fața lumii întregi : atît din punct de vedere formal, cît și în fond, Marx a născocit această frază ! — Marx îi dovedește că această frază se găsește în „Times”, în „Morning Star”, în „Morning Advertiser”. Abia acum d-l Brentano se vede silit să facă, cel puțin în aparență, o „confruntare amănunțită a textelor”. Și ce găsește ? Că „Times”, „Morning Star”, „Morning Advertiser” „coincid în fond întru totul” cu Hansard ! Din păcate, îi scapă că în acest caz și fraza „născocită” trebuie să coincidă în fond întru totul cu Hansard și că de aici ar urma, în sfîrșit, că și Hansard coincide în fond cu Manifestul constitutiv.

Și toată această zarvă a fost stîrnită numai pentru că d-l Brentano a neglijat, contrar celor afirmate de d-l Sedley Taylor, să procedeze la confruntarea amănunțită a textelor și, de fapt, nici n-a înțeles ce a spus potrivit lui Hansard d-l Gladstone. Ce-i drept, aceasta n-a fost prea ușor, deoarece, deși d-l Brentano pretinde că discursul a „stîrnit senzație și a fost admirat de întreaga lume cultă...”, și anume în special din cauza... clarității lui”, cititorii au putut să se convingă că, potrivit lui Hansard, discursul a fost cît se poate de bombastic, încilcit, plin de subtilități și de repetări, care-l pun în încurcătură pe autor. În special fraza că sporirea capitalului este cît se poate de avantajoasă pentru mun-



citori, pentru că ieftinește acea marfă care în întreg procesul de producție *face nemijlocit concurență muncii* este o pură absurditate. Dacă o marfă face concurență muncii și această marfă (de pildă mașinile) se ieftinește, primul rezultat imediat este scăderea salariului. Și aceasta, după d-l Gladstone, „ar fi extrem de avantajos pentru clasa muncitoare” ! Cît de uman au procedat atunci unele ziare de dimineață londoneze, de pildă „Morning Star”, înlocuind în „dările” lor „de seamă”, inevitabil cîrpite, fraza ininteligibilă de mai sus cu ceea ce *a vrut*, probabil, să spună d-l Gladstone, și anume că creșterea capitalului este în folosul muncitorilor deoarece ieftinește principalele articole de consum.

Dacă d-l Gladstone, atunci cînd a spus că ar privi cu durere și cu multă îngrijorare această creștere amețitoare dacă ar fi convins că ea se limitează la clasele bogate, *a avut în vedere* o altă creștere a avuției decît cea de care *vorbea*, și anume situația întregii națiuni, după părerea lui considerabil îmbunătățită, dacă pentru moment *a uitat* că vorbește despre creșterea venitului claselor care plătesc impozitul pe venit și nu despre o altă creștere, nu putem ști. Marx a fost acuzat de fals și, prin urmare, se pune problema textului și a sensului lui gramatical, a ceea ce *a spus* d-l Gladstone și nu a ceea ce *a vrut*, probabil, să spună. Acest din urmă lucru nici d-l Brentano nu-l știe și nici d-l Gladstone nu mai este, după 27 de ani, o sursă competentă. În orice caz, pe noi nu ne privește.

Așadar, sensul limpede ca lumina zilei al acestor cuvinte este: venitul impozabil a cunoscut o creștere amețitoare. Mi-ar părea foarte rău dacă creșterea pe care tocmai am descris-o s-ar limita la clasele bogate, dar ea se limitează la ele, deoarece muncitorii nu au un venit impozabil; prin urmare, ea este o simplă sporire a capitalului ! Dar și ea este avantajoasă pentru muncitor pentru că etc.

Și acum Marx :

„Această creștere amețitoare a avuției și a puterii... se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”.

În această formulare a apărut fraza respectivă din Manifestul constitutiv, fraza respectivă care a prilejuit toată această dispută aprinsă. Dar, de cînd d-l Brentano nu mai îndrăznește să afirme că Marx a născocit-o, nu se mai pomenește de Manifestul constitutiv și toate atacurile sînt îndreptate împotriva felului în care este citat acest pasaj în „Capitalul”. Acolo Marx mai adaugă următoarea frază :

„dar... dar ea trebuie să constituie un avantaj indirect pentru populația muncitoare, pentru că ea ieftinește articolele de consum general”.

„Mozaicul alcătuit în mod arbitrar din fraze rupte din context” redă, așadar, la Marx, „în fond”, „numai că într-o formă mai prescurtată”, exact ceea ce spune d-l Gladstone în neintinatul Hansard. Singurul reproș care i se poate aduce lui Marx este că, citind din „Morning Star” și nu din Hansard, el a dat un sens frazei de încheiere a d-lui Gladstone, care era lipsită de sens.

Mai departe, potrivit lui Hansard :

„Dar, în afară de aceasta, se poate afirma cu certitudine că masa poporului a avut parte de avantaje nemijlocite mai mari. Constituie o consolare profundă și neprețuită gândul că, în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit mai puțin săraci. Nu mă-ncumet să precizez dacă prăpastia largă care separă limitele extreme dintre bogăție și sărăcie a devenit mai largă sau mai puțin largă decît în trecut”.

La Marx :

„...în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit în orice caz mai puțin săraci. Nu îndrăznesc să afirm că limitele sărăciei s-au schimbat”.

Marx redă doar cele două afirmații pozitive scurte care la Hansard însoțesc într-o zeamă lungă de fraze pe cît de onctuoase, pe atît de serbede. Că în felul acesta ele nu au nimic de pierdut, ci mai curînd de cîștigat este cert.

În fine, în încheiere, după Hansard :

„Dar dacă analizăm situația medie a muncitorului britanic, fie el țăran sau miner, muncitor necalificat sau calificat, numeroase și incontestabile mărturii ne arată că în ultimii 20 de ani a avut loc o asemenea creștere a mijloacelor sale de trai, încît putem spune că este aproape fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor”.

Această frază este citată în Manifestul constitutiv cu cîteva rînduri înaintea „faimoasei” fraze de mai sus. Acolo se spune :

„Acestea sînt date oficiale, publicate din ordinul parlamentului în 1864, în secolul de aur al liberului-schimb, într-o vreme cînd cancelarul trezoreriei aduce la cunoștința Camerei Comunelor că

«în medie situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit, precum se știe, într-o măsură extraordinară și fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor»”.

Prin urmare, tot ce este esențial a fost citat. Dar faptul că acest pasaj a apărut în Manifestul constitutiv, la p. 4 a primei

ediții, d-l Brentano îl ascunde cu îndărătnicie cititorilor săi, care nu pot, firește, să-l controleze, pentru că nu avem posibilitatea să oferim fiecăruia din ei câte un exemplar, ca d-lui Sedley Taylor.

Nota bene: în cel de-al doilea răspuns (documentul nr. 6 \*) Marx avea de apărut numai Manifestul constitutiv, deoarece pînă atunci pasajul menționat din „Capitalul” încă nu devenise ținta cicălelilor d-lui Brentano. Și în cea de-a doua replică care a urmat (documentul nr. 7 \*\*) atacurile d-lui Brentano mai sînt încă îndreptate împotriva Manifestului constitutiv și a apărării acestuia de către Marx.

Abia după moartea lui Marx lucrurile au luat o nouă întorsătură, datorită nu d-lui Brentano, ci scutierului său de la Cambridge. Abia acum s-a făcut descoperirea că Marx a omis în „Capitalul” asigurările răsunătoare ale d-lui Gladstone despre îmbunătățirea fără seamăn a situației muncitorilor britanici, dînd astfel cuvintelor d-lui Gladstone un sens contrar.

Și aici trebuie să constatăm că Marx nu s-a sesizat de o strălucită turnură retorică. Întregul capitol în introducerea căruia a fost citat discursul lui Gladstone are drept scop să facă dovada că tocmai în timpul acestei creșteri amețitoare a avuției situația mării majorității a clasei muncitoare britanice era grea și umilitoare. Ce contrast izbitor între aceste date extrase din publicațiile oficiale ale însuși parlamentului cu privire la mizeria maseilor și cuvintele grandilocvente ale lui Gladstone despre situația fericită, fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor, a clasei muncitoare britanice!

Dar dacă Marx voia să renunțe la acest efect retoric, el n-avea nici un motiv să citeze aceste cuvinte ale lui Gladstone. În primul rînd, ele nu reprezintă decît o frază stereotipă pe care, în timpuri bune sau chiar acceptabile, fiecare cancelar britanic al trezoreriei consideră de dator să o repete, de aceea ele sînt lipsite de importanță. În al doilea rînd, însuși Gladstone le-a revocat peste un an, cînd, în următorul său discurs la buget din 7 aprilie 1864, într-o perioadă de și mai mare avînt al industriei, a vorbit de mase aflate „în pragul pauperismului” și de ramuri industriale „în care salariul nu a crescut” și cînd a exclamat potrivit lui Hansard:

\* Vezi volumul de față, p. 147—154. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 154—157. — *Nota red.*

„Și, pe de altă parte, luată în ansamblu, ce altceva este în majoritatea cazurilor viața omenească decît luptă pentru existență?” \*

Marx citează însă acest discurs la buget al lui Gladstone imediat după cel rostit în 1863, și, dacă la 7 aprilie 1864 însuși d-l Gladstone a declarat inexistentă prosperitatea fără seamăn pentru a cărei existență el dispunea la 16 aprilie 1863 de „numeroase și incontestabile mărturii”, Marx nu mai avea nici umbra unui motiv să citeze aceste afirmații exaltate, dar, din păcate, efemere, chiar și pentru d-l Gladstone. El se putea mulțumi cu cele recunoscute de orator, anume că, în timp ce veniturile de la 150 l. st. în sus au crescut amețitor, săracii au devenit, în orice caz, mai puțin săraci și că prăpastia dintre bogăția extremă și sărăcia extremă nu prea s-a micșorat.

Despre obiceiul economiștilor oficiali germani de a cita din Marx fraze dispartate, rupte din context, nici nu vrem să vorbim. Dacă după fiecare asemenea citat ar fi făcut atita gălăgie ca d-l Brentano, el n-ar fi terminat niciodată.

Să analizăm însă ceva mai îndeaproape creșterea fără seamăn a mijloacelor de trai de care a avut parte atunci în Anglia muncitorul, țăranul sau minerul, muncitorul calificat sau necalificat.

În Anglia și în cea mai mare parte a Scoției, țăranul nu este decît muncitor agricol ziler. În 1861 numărul lor total era de 1 098 261, dintre care 204 962 trăiau la ferme ca argați \*\*. Din 1849 pînă în 1859 salariul lor în bani a crescut cu 1 șiling, iar în unele cazuri cu 2 șilingi pe săptămîină, însă în ultimă instanță această creștere a rămas de cele mai multe ori doar nominală. Situația lor în 1863 și condițiile lor de locuit cu adevărat inumane au fost descrise de doctorul Hunter („Public Health, VII, Report, 1864” <sup>158</sup>) după cum urmează :

„Pentru întreținerea muncitorilor agricoli s-au fixat sume așa de mici, încît aceștia abia își pot duce traiul”.

\* Cităm aici, în completare, din acest discurs după Hansard. Numărul pauperilor a scăzut la 840 000. „Aici nu sînt incluși cei întreținuți de instituții filantropice sau care trăiesc din pomeni particulare... Gîndiți-vă apoi la cei care aproape că sînt în aceeași situație și la marea număr de muncitori care luptă cu curaj, dar din greu pentru a nu deveni pauperi”. În parohia unui preot din East-Endul Londrei, din 13 000 de suflete 12 000 se află literalmente la limita mizeriei ; un binecunoscut filantrop a declarat că în East-End există cartiere întregi unde nu vezi vreodată un omnibuz sau o trăsură, nu întîlnești pe stradă un cîntăreț ambulant, ba nici măcar un cerșetor... Ce-i drept, mijloacele cu care să duci lupta pentru existență sînt *ceva mai bune decît înainte* (!)... În multe locuri salariile au crescut, în multe altele însă nu etc. Și această ieremiadă se face auzită la un an după anunțarea plină de emfază a îmbunătățirii „fără seamăn” a situației !

\*\* Aceste cifre sînt luate în parte din recensămîntul pe anul 1861, în parte din rapoartele întocmite de Children's Employment Commission pe anii 1863—1867 <sup>157</sup>.

Potrivit aceluiași raport, aprovizionarea cu alimente a unei părți a familiilor de zileri (îndeosebi în 8 comitate specificate) este sub minimul absolut necesar pentru prevenirea bolilor provocate de inaniție. Iar profesorul Thorold Rogers, adept politic al lui Gladstone, a declarat în 1866 („History of Agriculture and Prices”<sup>159</sup>) că muncitorul agricol ziler a devenit din nou iobag, și, după cum demonstrează amănunțit, un iobag a cărui hrană și condiții de locuit sînt proaste, mult mai proaste decît ale strămoșilor lui din timpul lui Arthur Young (1770—1780) și incomparabil mai proaste decît ale zilerilor din secolele XIV—XV. Cu „țărani”, prin urmare, Gladstone a nimerit-o categoric prost.

Să vedem cum stau lucrurile cu „minerii”. Pentru aceasta avem raportul parlamentului din 1866<sup>160</sup>. În 1861 în Regatul Unit lucrau 565 875 de mineri, dintre care 246 613 în minele de cărbune. În acestea din urmă salariul bărbaților a crescut întrucîtva, de asemenea ei lucrează în majoritatea cazurilor în schimburi de 8 ore, în timp ce adolescenții trebuie să muncească 14—15 ore pe zi. Inspekția minieră este o simplă farsă: pentru 3 217 mine există 12 inspecțori! Urmarea este că explozii care în majoritatea cazurilor sînt evitabile seceră în masă viețile minerilor; proprietarii minelor compensează, de regulă, infima creștere a salariului prin ciuntirea lui cu ajutorul unor măsuri și greutăți falsificate. În minele metalifere, potrivit raportului prezentat de Royal Commission în 1864, situația este și mai proastă.

Dar care este situația muncitorului „calificat”? Să-i luăm pe muncitorii metalurgiști, al căror număr se ridică la 396 998. Dintre aceștia, 70 000—80 000 sînt lăcătuși-mecanici, care au o situație într-adevăr mai bună datorită împotrivirii opuse de vechiul lor sindicat, puternic și bogat. Și la ceilalți muncitori metalurgiști, în măsura în care li se cerea forță fizică și îndeminare, a intervenit o oarecare îmbunătățire a situației, firească în perioada de înviore a industriei care a început din 1859—1860. În schimb, situația femeilor și a copiilor care lucrau în această ramură (numai în Birmingham și în împrejurimi lucrau 10 000 de femei și 30 000 de tineri sub 18 ani) era destul de mizerabilă, iar cea a muncitorilor care fabrică cuie (26 130) și lanțuri era cît se poate de mizerabilă.

În industria textilă precumpănesc cei 456 646 de filatori și țesători de bumbac, la care se adaugă 12 556 de muncitori de la imprimăriile de stambă. Ei trebuie să se fi mirat foarte mult auzind de fericirea lor fără seamăn, tocmai în aprilie 1863, în timpul celei mai acute crize de bumbac și în toiul războiului civil din America, în perioada (octombrie 1862) cînd 60% din fusuri

și 58% din războaiele de țesut nu lucrau, iar restul lucrau numai 2—3 zile pe săptămână; cînd mai bine de 50 000 de muncitori din industria bumbacului, celibatari sau familști, primeau ajutor de la Epitropia săracilor sau de la comitetul de sprijin, iar (în martie 1863) 135 625 au fost angajați, de același comitet, în schimbul unui salariu de mizerie la lucrări publice sau în școli de croitorie! (Watts. „The Facts of the Cotton Famine”, 1866, p. 211<sup>161</sup>). Ceilalți muncitori textiliști, în special din industria lînii și a inului, trăiau relativ bine: criza de bumbac făcea ca ei să aibă mai mult de lucru.

Rapoartele întocmite de Children's Employment Commission ne informează cel mai bine în ceea ce privește starea de lucruri într-o serie de ramuri industriale mai puțin importante. În fabricile de ciorapi sînt 120 000 de muncitori, din care numai 4 000 beneficiază de legea pentru reglementarea muncii în fabrici; ceilalți, dintre care mulți sînt minori, lucrează excesiv; în industria dantelelor și în apretură, în majoritatea cazurilor industrie casnică, din 150 000 de muncitori numai 10 000 beneficiază de legea pentru reglementarea muncii în fabrici, o muncă excesivă depusă de copii și fete; în fabricile pentru împletituri de paie și în cele de pălării de paie — 40 000, aproape numai copii, exploatați în mod barbar; în sfîrșit, în industria confecțiilor și a încălțămîntei, unde lucrează 370 218 croitorese și modiste, 380 716 lenjerese și — numai în Anglia — Wales — 573 380 muncitori bărbați, dintre care 273 223 cizmari și 146 042 croitori,  $\frac{1}{5}$  sau  $\frac{1}{4}$  fiind sub 20 de ani. Din acest 1 250 000, cel mult 30% sînt bărbați, care, lucrînd pentru clienți particulari, cîștigă mulțumitor. Restul, ca și muncitorii din toate ramurile industriale amintite aici, sînt exploatați de intermediari, agenți, acești sweaters\*, cum sînt numiți în Anglia, așa că ne putem închipui situația lor: muncă excesivă pentru un salariu de mizerie.

Nu mai bine arată fericirea „fără seamă” a muncitorilor din industria hîrtiei (100 000 de muncitori, din care jumătate erau femei), în industria olăriei (29 000), în industria de pălării (numai în Anglia 15 000), a sticlei (15 000), în tipografii (35 000), în industria de flori artificiale (11 000) etc. etc.

Într-un cuvînt, Children's Employment Commission a cerut ca nu mai puțin de 1 400 000 de femei, adolescenți și copii care lucrează în industrie să beneficieze de protecția legii pentru reglementarea muncii în fabrici pentru a-i feri de munca excesivă, de cele mai multe ori distrugătoare.

\* — exploatator al mîinii de lucru. — Nota trad.

În sfârșit, în 1863, numărul pauperilor întreținuți pe seama carității publice de Epitropia săracilor era de 1 079 382.

Pe această bază putem stabili cu aproximație numărul muncitorilor care în 1863 trăiau, incontestabil, foarte prost: zileri agricoli, în cifre rotunde, 1 100 000, muncitori din industria bumbacului 469 000, lenjerese și modiste 751 000, croitori și cizmari — scăzând 30% — 401 000, muncitori din industria dantelei 150 000, a hirtiei 100 000, a ciorapilor 120 000, din ramuri industriale mai puțin importante, inspectate de Children's Employment Commission, 189 000, în sfârșit pauperi 1 079 000. În total 4 549 000 de muncitori, la care trebuie adăugați într-o serie de cazuri și membrii familiilor lor.

Și doar anul 1863 a fost un an de conjunctură *favorabilă*. Criza din 1857 fusese în întregime biruită, cererea creștea rapid, aproape toate ramurile industriale, cu excepția industriei bumbacului, lucrau din plin. Unde găsim atunci îmbunătățirea „fără seamă” ?

Legile pentru reglementarea muncii în fabrici din deceniul al 5-lea îmbunătățiseră considerabil situația muncitorilor care intrau în prevederile lor. Dar în 1863 de ele beneficiau numai muncitorii din industria lînii, inului și mătăsii, adică, în cifre rotunde, 270 000, în timp ce muncitorii din industria bumbacului mureau de foame. În alibitorii și vopsitorii, protecția muncii prin lege exista numai pe hirtie. Apoi, în ramurile industriale care reclamă multă vigoare și câteodată și iscusință, s-a admis, ca urmare a împotrivirii muncitorilor organizați în sindicate, să li se cedeze sub forma unei salarizări mai mari o parte din profiturile obținute datorită conjuncturii favorabile; se poate spune că în medie în aceste ramuri industriale, care reclamă muncă grea prestată de bărbați, nivelul de trai al muncitorilor a crescut considerabil, deși și în acest caz este ridicol să prezinți o asemenea îmbunătățire ca fiind „fără seamă”. Dar, în timp ce marea masă a muncii productive este efectuată de mașini deservite de bărbați mai debili, de femei și adolescenți, domnii politicieni binevoiesc să considere în continuare că numai bărbații viguroși care prestează muncă grea sînt muncitori, apreciind situația întregii clase muncitoare după situația acestora.

Prin urmare, față de cei 4 500 000 de muncitori prost plătiți și pauperi de care am vorbit mai sus, avem 270 000 de muncitori textiliști din industria lînii, inului și mătăsii, care sînt bine plătiți. În continuare, putem considera că din cei 376 000 de muncitori metalurgiști, o treime au o salarizare bună, o altă treime o salarizare medie și numai ultima treime, în care intră muncitorii

sub 18 ani — muncitorii care fabrică cuie și lanțuri, precum și femeile — o salarizare proastă. În medie, situația celor 566 000 de mineri poate fi socotită mai mult sau mai puțin suportabilă. Bună poate fi considerată situația muncitorilor constructori, cu excepția celor din regiunea industriei bumbacului. Dintre timplarii de mobile, cel mult  $\frac{1}{3}$  au salarii bune, ceilalți lucrează la patroni exploatați (sweaters). La căile ferate, încă de pe atunci munca era excesivă provocând abia în ultimii 20 de ani o împotrivire organizată. Pe scurt, numărul muncitorilor a căror situație — se poate spune — s-a îmbunătățit proporțional cu înviorarea afacerilor și cu creșterea profiturilor capitaliștilor abia dacă se ridică la 1 000 000; ceilalți au o situație medie, beneficiază de avantaje în general neînsemnate de pe urma conjuncturii mai favorabile sau au o componență atât de eterogenă ca sex și vîrstă, încît îmbunătățirea situației bărbaților este anihilată de munca excesivă a femeilor și a adolescenților.

Iar dacă cele arătate mai sus nu sînt suficiente, comparați-le cu „Rapoartele cu privire la Public Health”, a căror întocmire a fost necesară tocmai pentru că îmbunătățirea „fără seamăn” a situației clasei muncitoare în ultimii 20 de ani pînă în 1863 s-a exprimat în epidemii de tifos, holeră și alte asemenea plăcute boli contagioase, care în cele din urmă s-au răspîndit din cartierele muncitorești în cartierele elegante ale orașelor. Aceste rapoarte, după ce analizează „creșterea «fără seamăn» a mijloacelor de trai” ale muncitorilor britanici sub aspectul locuinței și al hranei, constată că în nenumărate cazuri locuințele lor sînt adevărate focare de epidemii, iar hrana abia dacă este la limita sau chiar sub limita la care izbucnesc în mod inevitabil bolile provocate de inaniție.

Aceasta era, prin urmare, situația reală a clasei muncitoare britanice la începutul anului 1863. Așa arăta îmbunătățirea „fără seamăn” a situației clasei muncitoare cu care se laudă d-l Gladstone. Și dacă lui Marx i se poate face un reproș, apoi numai acela că, trecînd peste lăudăroșeniile de mai sus ale d-lui Gladstone, el i-a făcut acestuia un serviciu nemeritat.

---

Concluzii : În primul rînd, Marx n-a „născocit” nimic.

În al doilea rînd, el nu s-a făcut vinovat de nici o „eludare” care să-i dea d-lui Gladstone dreptul să se plîngă.

Și, în al treilea rînd, faptul că, din miile de citate apărute în operele lui Marx, d-l Brentano & Co. s-au agățat ca niște lipitori numai de acest citat dovedește că ei știu prea bine „cum citează Karl Marx”, și anume exact.



## Documente

### I

#### Citatele incriminate

##### *Nr. 1. Manifestul constitutiv* <sup>162</sup>

Ediția originală este intitulată: „Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, established Septbr. 28, 1864, at a Public Meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London”. Price one penny. Printed at the „Bee-Hive”, Newspaper Office, 10, Bolt Court, Fleet Street, 1864. Manifestul începe cu cuvintele: „Este un fapt incontestabil că mizeria muncitoare a scăzut în decursul perioadei 1848—1864 și totuși această perioadă de progres a industriei și comerțului este fără precedent în analele istoriei”. Ca dovadă se citează date concrete despre hrana insuficientă a diferitelor categorii de muncitori de la orașe, precum și a zilierilor agricoli, luate din „Raportele cu privire la Public Health”. În continuare se spune:

„Such are the official statements published by order of Parliament in 1864, during the millennium of free trade, at a time when the Chancellor of the Exchequer told the House of Commons that

«the average condition of the British labourer has improved in a degree we know to be extraordinary and unexampled in the history of any country or any age».

Upon these official congratulations jars the dry remark of the official «Public Health Report».

«The public health of a country means the health of its masses and the masses will scarcely be healthy unless, to their very base, they be at least moderately prosperous».

Dazzled by the «Progress of the Nation» statistics dancing before his eyes, the Chancellor of the Exchequer exclaims in wild ecstasy:

«From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent; in the eight years from 1853 to 1861, it has increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! The fact is so astonishing as to be almost incredible!... This intoxicating augmentation of wealth and power», adds Mr. Gladstone, «is entirely confined to classes of property».

În traducere :

„Acestea sînt date oficiale, publicate din ordinul parlamentului în 1864, în secolul de aur al liberului-schimb, într-o vreme cînd cancelarul trezoreriei aduce la cunoștință Camerei Comunelor că

«în medie situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit, precum se știe, într-o măsură extraordinară și fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor».

Aceste osanale oficiale sînt însă în disonanță flagrantă cu observația lucidă din «Public Health Report» (Raportul oficial cu privire la sănătatea publică) :

«Sănătatea publică a unei țări înseamnă sănătatea maselor, și cum pot fi sănătoase aceste mase dacă nu au, pînă în păturile cele mai de jos, o situație cel puțin suportabilă?»

Amețit de «propășirea națiunii», de datele statistice care-i joacă înaintea ochilor, cancelarul trezoreriei exclamă în culmea extazului :

«Din 1842 pînă în 1852 venitul impozabil al țării a crescut cu 6% ; în cei opt ani din 1853 pînă în 1861, el a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20% ! Faptul acesta e atît de uimitor, încît e aproape de necrezut!... Această creștere amețitoare a avuției și a puterii — adaugă d-l Gladstone — se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute».

## Nr. 2. „Capitalul”

Marx, „Capitalul”, vol. I, ediția a 3-a, p. 670—672<sup>163</sup>

După aceste cîteva date se va înțelege strigătul triumfător al registratorului general<sup>164</sup> al poporului britanic :

„Oricît de repede a crescut populația, ea nu a ținut pasul cu progresul industriei și al avuției”<sup>165</sup>).

Să ne întoarcem acum la agenții nemijlociți ai acestei industrii, adică la producătorii acestei avuții, la clasa muncitoare.

<sup>165</sup>) „Census etc.”, loc. cit., p. 11<sup>166</sup>.

„Este una din particularitățile cele mai triste ale situației sociale a țării — spune Gladstone — că o dată cu scăderea puterii de consumație a poporului și cu creșterea lipsurilor și mizeriei clasei muncitoare are loc o acumulare continuă a avuției claselor de sus și o creștere continuă a capitalului”<sup>102)</sup>.

Așa a vorbit ministrul acesta onctuos în Camera Comunelor la 13 februarie 1843. Douăzeci de ani mai târziu, în discursul la buget rostit la 16 aprilie 1863, el spune :

„Din 1842 pînă în 1852 venitul impozabil al țării a crescut cu 6%... În cei 8 ani din 1853 pînă în 1861, el a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20% ! Faptul e atît de uimitor, încît e aproape de necrezut !... Această creștere amețitoare a avuției și a puterii... se limitează pe de-a-tregul la clasele avute, dar... dar ea trebuie să constituie un avantaj indirect pentru populația muncitoare, pentru că ea ieftinește articolele de consum general : în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit în orice caz mai puțin săraci. Nu îndrăznesc să afirm că limitele sărăciei s-au schimbat”<sup>103)</sup>.

Ce subterfugiu jalnic ! De vreme ce clasa muncitoare a rămas „săracă”, sau în aceeași proporție „mai puțin săracă” în care ea produce o „creștere amețitoare a avuției și a puterii” pentru clasă proprietarilor, înseamnă că ea a rămas relativ la fel de săracă. De vreme ce limitele extreme ale sărăciei nu s-au îngustat, înseamnă că ele s-au lărgit, deoarece s-au lărgit limitele extreme ale bogăției. În ceea ce privește ieftinirea mijloacelor de subsistență, din statisticile oficiale, de pildă din datele furnizate de London Orphan Asylum (Orfelinatul din Londra), rezultă că, în comparație cu 1851—1853, în decursul celor trei ani, 1860—1862, a avut loc, în medie, o scumpire de 20%. În cei trei ani următori, 1863—1865, carnea, untul, laptele, zahărul, sarea, cărbunii și o mulțime

<sup>102)</sup> Gladstone în Camera Comunelor, 13 februarie 1843 : „It is one of the most melancholy features in the social state of the country, that while there was a decrease in the consuming power of the people, and an increase in the privations and distress of the labouring class and operatives, there was at the same time a constant accumulation of wealth in the upper classes and a constant increase of capital”.

<sup>103)</sup> „From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent... in the 8 years from 1853 to 1861, it has increased from the basis taken in 1853, 20 per cent ! The fact is so astonishing as to be almost incredible... this intoxicating augmentation of wealth and power... entirely confined to classes of property... must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities of general consumption — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor ! at any rate, whether the extremes of poverty are less, I do not presume to say” (Gladstone în Camera Comunelor, 16 aprilie, 1863).

de alte mijloace de subzistență necesare s-au scumpit progresiv<sup>104)</sup>. Următorul discurs la buget al lui Gladstone, din 7 aprilie 1864, este un ditiramb pindaric pentru proslăvirea progresului făcut de arta de a stoarce plusvaloare și pentru fericirea poporului, moderată prin „sărăcie”. El vorbește despre mase care se află „în pragul pauperismului”, despre ramuri industriale „în care salariul nu a crescut” și rezumă, în cele din urmă, fericirea clasei muncitoare în cuvintele :

„În nouă cazuri din zece, viața omenească nu este decît o luptă pentru existență”<sup>105)</sup>.

Profesorul Fawcett, care nu este timorat ca Gladstone de considerente oficiale, declară fără înconjur :

„Nu voi nega, bineînțeles, că” (în ultimele decenii) „salariul în bani a crescut o dată cu această creștere a capitalului, dar avantajul acesta aparent se pierde din nou în mare măsură, pentru că multe din cele necesare traiului se scumpesc mereu” (el atribuie acest fapt scăderii valorii metalelor nobile). „...Cei bogați devin repede și mai bogați (the rich grow rapidly richer), în timp ce viața clasei muncitoare nu se îmbunătățește... Muncitorii aproape că devin sclavii negustorilor, ai căror dăbitori sînt”<sup>106)</sup>.

<sup>104)</sup> Vezi datele oficiale din Cartea albastră : „Miscellaneous Statistics of the Un. Kingdome, Part. VI”, Londra, 1866, p. 260—273 passim<sup>103)</sup>.

*Adaos la ediția a 2-a.* În locul statisticii orfelinatelor etc., pot servi ca dovezi și declamațiile din jurnalele ministeriale în care se pledează pentru înzestrarea copiilor din casa regală. Ele nu uită niciodată să amintească despre scumpetea mijloacelor de subzistență.

<sup>105)</sup> „Think of those, who are on the border of that region” (pauperism), „wages... in others not increased... human life is but, in nine cases out of ten, a struggle for existence” (Gladstone în Camera Comunelor, 7 aprilie 1864). Permanentele contradicții flagrante din discursurile la buget ale lui Gladstone din anii 1863 și 1864 sînt caracterizate de un scriitor englez prin următorul citat din Molière<sup>107)</sup>.

„Voilà l'homme en effet. Il va du blanc au noir.

Il condamne au matin ses sentiments du soir.

Importun à tout autre, à soi même incommode,

Il change à tous moments d'esprit comme de mode” \*

<sup>106)</sup> H. Fawcett, l.c., p. 67, 82<sup>108)</sup>. În ceea ce privește dependența crescîndă a muncitorilor față de negustori, ea este o urmare a tot mai frecventelor fluctuații și perioade de întrerupere a muncii lor.

\* „A ! Iată omul, iată-l. Il vezi în fel și chip.  
Din tot ce spune seara s-alege-n zori nisip.  
De nimenea dorit, lui însuși de prisos,  
Mereu își schimbă felul, devine mai curios”

[[Citat de H. Roy] „The Theory of Exchanges”, Londra, 1864, p. 135<sup>108)</sup>.

## II

### Brentano și Marx

#### Nr. 3. Acuzația

„Concordia” nr. 10 din 7 martie 1872

*Cum citează Karl Marx*

În Manifestul constitutiv \* al Asociației Internaționale a Muncitorilor, întocmit de Karl Marx, se găsește următorul pasaj :

„Amejit de «propășirea națiunii», de datele statistice care-i joacă înaintea ochilor, cancelarul trezoreriei exclamă în culmea extazului : «din 1842 pînă în 1852 venitul impozabil al țării a crescut cu 6%... În cei opt ani din 1853 pînă în 1861, 'el a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20% ! Faptul e atît de uimitor, încît e aproape de necrezut !... Această creștere amejițoare a avuției și a puterii — adaugă d-l Gladstone — se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute»”.

Acest citat al lui Marx a devenit celebru. L-am întilnit într-o serie întreagă de lucrări. Ce-i drept, rareori autorii indicau Manifestul Constitutiv al Internaționalei ca izvor din care a fost luat, ci lăsau să se creadă că ar fi citit ei înșiși discursul la buget al lui Gladstone. Ca să vedem în ce măsură aceasta corespunde realității, cităm un pasaj din discursul lui Gladstone pentru ca cititorii să poată face o comparație (comp. Hansard, „Parliamentary Debates”, 3 Series, vol. 170, p. 243 și urm.) :

„Impozitul pe venit de 7 pence de liră în anii 1842—1843, în vigoare numai în Marea Britanie și numai la venituri de la 150 l.st. în sus, era calculat, în tabelele menționate de mine, la un venit total în sumă de 156 000 000 l.st. Venitul, evaluat pe aceeași bază și cu aceleași limite, era în 1860—1861 de 221 000 000 l.st. Și nu știu să fi avut loc creștere în ceea ce privește așezarea impozitelor sau vreo îmbunătățire în modul de percepere a lor care să explice cît de cît diferența dintre veniturile celor doi ani. Dimpotrivă, din timp în timp s-au făcut, pe bază de lege, concesii și înlesniri care, în măsura în care aveau vreo influență, erau menite să aibă mai curînd un efect contrar. Diferența însumează însă nu mai puțin de 65 000 000 l.st. venit anual, sau  $\frac{2}{7}$  din venitul total anual al țării impozabil pe baza arătată. Acesta este un rezultat remarcabil : dar, la o analiză mai minuțioasă, un aspect al acestui rezultat este și mai remarcabil, și anume ritmul mai accelerat de creștere de la sfîrșitul acestei perioade. Rog din nou comitetul să-mi acorde cîteva minute atenție. Compar două perioade : una pînă în 1853 și alta începînd din 1853, anul în care a fost schimbată baza. În 10 ani, din 1842 pînă în 1852 inclusiv, venitul impozabil al țării a crescut, pe cît putem stabili noi, cu 6%, dar în 8 ani, din 1853 pînă în 1861, venitul țării, dacă pornim de la baza adoptată, a sporit din nou, cu 20%. Acesta este un fapt atît de extraordinar și de uimitor, încît aproape pare de necrezut.

Așa stau lucrurile, domnule președinte, cu creșterea generală a acumuării. Dar, în ce mă privește, trebuie să spun că aș privi cu durere și cu multă îngri-

\* Reprodus de „Volksstaat” nr. 5 din 17 ianuarie 1872. (Nota lui Brentano.)

*jorare această creștere extraordinară și aproape amețitoare dacă aș fi convins că ea se limitează la acea clasă care are condiții de viață plăcute. Cifrele pe care le-am citat nu țin seama decât în mică măsură sau chiar de loc de situația aceluia care nu plătesc nici un fel de impozit pe venit sau, cu alte cuvinte, deși destul de exacte pentru a stabili adevărul în general, nu țin seama sub nici o formă de proprietatea populației muncitoare și de creșterea venitului ei. Indirect, simpla sporire a capitalului este, firește, cât se poate de avantajoasă pentru clasa muncitoare, pentru că această sporire ieftinește acea marfă, care în întreg procesul de producție face nemijlocit concurență muncii. Dar, în afară de aceasta, se poate afirma cu certitudine că masa poporului a avut parte de avantaje nemijlocite mai mari. Constituie o consolare profundă și neprețuită gândul că, în timp ce bogății au devenit mai bogăți, săracii au devenit mai puțin săraci. Nu mă-ncumet să precizez dacă prăpastia largă care separă limitele extreme dintre bogăție și sărăcie a devenit mai largă sau mai puțin largă decât în trecut. Dar dacă analizăm situația medie a muncitorului britanic, fie el țaran sau miner, muncitor necalificat sau calificat, numeroase și incontestabile mărturiile ne arată că în ultimii 20 de ani a avut loc o asemenea creștere a mijloacelor sale de trai, încât putem spune că este aproape fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor.*

În ce măsură se potrivește conținutul acestui discurs cu citatul dat de Marx? Gladstone constată mai întâi că, fără îndoială, a avut loc o creștere colosală a veniturilor țării. Aceasta o dovedește, după părerea lui, impozitul pe venit. Dar impozitul pe venit se percepe numai la veniturile de la 150 l.st. în sus. Persoanele cu venituri mai mici nu plătesc în Anglia impozit pe venit. Faptul că Gladstone menționează acest lucru numai pentru aprecierea justă a criteriului său, Marx îl folosește pentru a-i atribui lui Gladstone următoarele cuvinte: „Această creștere amețitoare a averii și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”. Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone. Dimpotrivă acolo se spune tocmai contrarul. Atât din punct de vedere formal, cât și în fond, Marx a născocit această frază!

#### Nr. 4. Răspunsul lui Marx<sup>170</sup>

„Volksstaat” nr. 44, sîmbătă 1 iunie 1872

Un prieten mi-a trimis din Germania nr. 10 din 7 martie al publicației „Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage”, în care acest „organ al Uniunii fabricanților germani” publică un editorial intitulat: „Cum citează Karl Marx”.

În Manifestul constitutiv al Asociației Internaționale a Muncitorilor am citat, printre altele, un pasaj din discursul la buget rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863, pasaj care lipsea din ediția semioficială a dezbaterilor parlamentare publicată de Hansard. De aici, cu logica comodă a fabricantului, „Concordia” deduce următoarele: „Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone” și jubilează cu bucurie răutăcioasă, tipărind cu aldine într-o germană de fabricant:

„Atît din punct de vedere formal, cât și în fond, Marx a născocit această frază!”.

Ar fi fost într-adevăr cu totul straniu ca în Manifestul constitutiv, publicat inițial în limba engleză, la Londra, sub ochii lui Gladstone, să i se atribuie acestuia o frază introdusă de mine și ca această frază să fi făcut nestingherit, timp de șapte ani și jumătate, ocolul presei londoneze, pentru ca acum, în sfârșit, să fie demascată de către „savantii” de la Uniunea fabricanților germani din Berlin.

Iată cum sună fraza incriminată din Manifestul constitutiv :

„This intoxicating augmentation of wealth and power is entirely confined to classes of property” (p. 6. „Inaugural Address” etc.). (Textual în traducere : „Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”.)

Într-un articol din „Fortnightly Review” (noiembrie 1870) care a făcut mare vîlvă și a fost comentat de întreaga presă londoneză, d-l Beesly, profesor de istorie la Universitatea din Londra, citează la p. 518 după cum urmează :

„An intoxicating augmentation of wealth and power, as Mr. Gladstone observed, entirely confined to classes of property”. (În traducere : „O creștere amețitoare a avuției și a puterii care se limitează pe de-a-ntregul, după cum a spus d-l Gladstone, la clasele avute”.)

Ni se va obiecta că articolul profesorului Beesly a apărut cu șase ani mai târziu decît Manifestul constitutiv ! Fie ! Să luăm atunci o lucrare de specialitate, destinată exclusiv City-ului londonez și care a apărut nu numai *înaintea Manifestului constitutiv*, dar chiar și *înaintea înființării Asociației Internaționale a Muncitorilor*. Este vorba de „The Theory of Exchanges. The Bank Charter Act of 1844”, Londra, 1864, editată de T. Cautley, Newby, 30, Welbeck Street. În această lucrare, discursul la buget al lui Gladstone este supus unei critici temeinice, iar la p. 134 se citează din el următorul pasaj :

„This intoxicating augmentation of wealth and power is entirely confined to classes of property”. (În traducere : „Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”.)

Așadar, textual cum am citat și eu.

Iată dar dovada incontestabilă a faptului că Uniunea fabricanților germani „a mințit atît din punct de vedere formal, cît și în fond” atunci cînd a susținut în mod calomnios că această „frază” a fost fabricată de „mine” !

Remarc în treacăt că onorabila „Concordia” reproduce cu al-dine un alt pasaj în care Gladstone îndrugă ceva despre îmbunătățirea „extraordinară și fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a

tuturor timpurilor" a situației clasei muncitoare engleze în ultimii 20 de ani. Aldinele trebuie să sugereze că eu aș fi escamotat acest pasaj. Dimpotrivă! În Manifestul constitutiv subliniez în mod deosebit contrastul flagrant dintre această frază cinică și „înfiorătoarea statistică” („appalling statistics”), cum o denumește, pe bună dreptate, profesorul Beesly, cuprinsă în dările de seamă oficiale engleze asupra aceleiași perioade\*.

Ca și mine, autorul lucrării „Theory of Exchanges” nu a citat din Hansard, ci dintr-un ziar londonez care a publicat discursul la buget din 16 aprilie la 17 aprilie. În colecția mea de extrase pe anul 1863 am căutat însă zadarnic pasajul respectiv și, prin urmare, și numele publicației din care a fost extras. Dar aceasta nu schimbă cu nimic lucrurile. Cu toate că dările de seamă parlamentare publicate în ziarele londoneze diferă întotdeauna una de alta, eram totuși sigur că nici una din ele nu ar fi putut omite cu desăvârșire o declarație atât de izbitoare a lui Gladstone. De aceea am răsfoit ziarul „Times” din 17 aprilie 1863 — pe atunci, ca și acum, ziarul lui Gladstone — și la p. 7, coloana 5, am găsit următoarele în darea de seamă asupra discursului la buget:

„That is the state of the case as regards the wealth of this country. I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon *this intoxicating augmentation of wealth and power*, if it were my belief that it was confined to *classes who are in easy circumstances*. This takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. *The augmentation I have described, and which is founded, I think, upon accurate returns, is an augmentation entirely confined to classes of property*”.

În traducere:

„Așa stau lucrurile cu *avuția acestei țări*. În ce mă privește, aș privi aproape cu îngrijorare și durere această *creștere amețitoare a avuției și a puterii* dacă aș fi convins că ea se limitează *la clasele bogate*\*\*. Aici nu am luat de loc în considerație situația populației muncitoare. *Creșterea pe care am descris-o* (caracterizată de el tocmai ca „*această creștere amețitoare a avuției și a puterii*”) „*se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute*”.

Așadar, „*atît din punct de vedere formal, cît și în fond*”, d-l Gladstone a declarat în Camera Comunelor la 16 aprilie 1863, potrivit dării de seamă publicate în propriul său ziar „Times” din 17 aprilie 1863, că „*această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute*” și că el se în-

\* La alte baliverne apogetice din același discurs am dat răspunsul cuvenit în lucrarea mea „*Capitalul*” (p. 638, 639)<sup>171</sup>.

\*\* Cuvintele „easy classes”, „classes in easy circumstances” au fost introduse pentru prima oară de Wakefield pentru a desemna partea propriu-zis bogată a claselor avute<sup>172</sup>.



grozește, ca să zicem așa, numai la gîndul că de ea ar putea să se bucure doar o parte a acestor clase, partea cu adevărat bogată.

Italiam, Italiam! \* În sfîrșit, iată-ne ajunși la *Hansard*. D-l Gladstone a fost destul de înțelept să escamoteze în formularea ulterior ajustată din „*Hansard*” acest pasaj, fără îndoială compromițător în gura unui cancelar englez al trezoreriei. Este, de altfel, o practică obișnuită în viața parlamentară a Angliei și nicidecum o inovație a lui Laskerchen contra Bebel <sup>173</sup>. O confruntare atentă a discursului rostit efectiv de Gladstone, așa cum a apărut în ziarul „*Times*”, cu textul denaturat post festum de același Gladstone ar oferi un material amuzant pentru caracterizarea acestui erou burghez onctuos și grandilocvent, pedant și bigot, care nu pierde prilejul să-și etaleze evlavlia și liberalele sale „attitudes of mind” \*\*.

Unul dintre cele mai supărătoare lucruri în cartea mea „*Capitalul*” îl constituie numeroasele date oficiale pe care le-am folosit atunci cînd am caracterizat sistemul capitalist și cărora încă nici un savant nu a reușit pînă acum să le găsească vreun cusur. Aceasta a ajuns chiar și la urechile domnilor din Uniunea fabricanților germani. Ei s-au gîndit însă că :

„Ceea ce nu vede un înțelept  
Înțelege un suflet de copil naiv” \*\*\*.

Zis și făcut! Pentru a obține informații asupra citatului suspect din Manifestul constitutiv, ei se adresează unui prieten de afaceri din Londra, un oarecare Mundella, fabricant și el, care se grăbește să expedieze peste mare, negru pe alb, extrasul din dezbaterile parlamentare publicate de *Hansard*. Iată-i, așadar, în posesiunea secretului meu de fabricație. Eu nu mă mulțumesc să fabric textul, ci născocesc și citatele din cuprinsul lui. Și, îmbătați de victorie, ei strigă lumii întregi: „*Cum citează Karl Marx!*”. În felul acesta, ei au făcut ca marfa mea să nu se mai bucure niciodată de credit, și, așa cum le stă bine unor fabricanți, au făcut-o pe calea comercială obișnuită, fără nici un fel de cheltuieli pentru cercetări științifice.

Neplăcutul epilog va dovedi, poate, cîrdășiei fabricanților că, chiar dacă sînt ași în falsificarea mărfurilor, ei sînt tot atît de puțin în stare să aprecieze o marfă literară, precum măgarul să cînte din lăută.

Londra, 23 mai 1872

*Karl Marx*

\* *Virgiliu*. „*Eneida*”, cartea a treia. — *Nota red.*

\*\* — „*tendințe*”. — *Nota trad.*

\*\*\* *Schiller*. „*Cuvintele credinței*”. — *Nota red.*

*Nr. 5. Replica anonimului*  
**„Concordia” nr. 27 din 4 iulie 1872**

*Cum se apără Karl Marx*

I

Cititorii noștri fși mai amintesc, poate, de articolul „Cum citează Karl Marx”, apărut în nr. 10 al ziarului nostru din 7 martie a.c. Acolo ne-am ocupat de un pasaj din Manifestul constitutiv al Internaționalei, întocmit de Marx, pasaj care a căpătat o anumită celebritate și care este adesea citat, în special de social-democrație, ca dovadă peremptorie a decăderii iremediabile a clasei muncitoare în condițiile menținerii actualei orînduiri sociale și de stat. Aici Marx citează un pasaj din discursul la buget al lui Gladstone din 16 aprilie 1863. În acest discurs Gladstone constată în primul rînd că a avut loc „o creștere extraordinară și aproape amețitoare” a veniturii țării și dovedește acest lucru prin creșterea impozitului pe venit. Dar cifrele pe care le-a citat în acest scop „nu țin seama decît în mică măsură sau chiar de loc de situația acelor care nu plătesc nici un fel de impozit pe venit”; ele „nu țin seama de venitul populației muncitoare și de creșterea veniturii ei”. Persoanele cu un venit sub 150 l.st. nu plătesc în Anglia impozit pe venit. Faptul că Gladstone menționează acest lucru pentru aprecierea justă a criteriului său, Marx îl folosește pentru a-i atribui lui Gladstone următoarele cuvinte :

„Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”. Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone. Dimpotrivă, Gladstone a spus că nu crede că această creștere „se limitează la acea clasă care are condiții de viață plăcute”. Și indignați de nerușinarea cu care Marx a denaturat pasajul citat, am exclamat : „Atît din punct de vedere formal, cît și în fond Marx a născocit această frază !”.

Această acuzație era gravă și, coroborată cu zdrobitorul material doveditor anexat, era de-a dreptul nimicitoare pentru credința curentă printre social-democrații noștri în neîntrecuta și profunda erudiție, veracitate și infailibilitate a oracolului de la Londra. De aceea ea nu putea rămîne fără o ripostă, sau, cel puțin, ceva asemănător. În nr. 44 din 1 iunie \* al ziarului „Volksstaat”, Marx a căutat să dea o ripostă. Totuși adversarul nostru n-a reușit nicidecum să infirme învinuirea că este de mala fides\*\* atunci cînd citează. Dimpotrivă, dacă felul în care se justifică dovedește ceva, apoi tocmai această mala fides. Obrăznicia cu care exploatează din nou imposibilitatea cititorilor lui „Volksstaat” de a verifica exactitatea datelor citate de el depășește pînă și ușurința cu care citează.

\* Prin urmare, un sfert de an după apariția articolului din „Concordia”. Cu toate acestea, nu trecuseră nici 14 zile de la răspunsul lui Marx și „Volksstaat” a avut nerușinarea să ne reproșeze că „l-am trecut eroic sub tăcere”. Presupunem că „Volksstaat” nu are nici un motiv să aștepte cu atîta nerăbdare a doua ripostă, și mai vehementă, a domnului și stăpînului său. Faptul că replica noastră a întirziat se explică prin aceea că, pe de o parte, unul din izvoarele citate de Marx nu era de găsit aici, așa că am fost nevoiți să ni-l procurăm din Anglia, iar pe de altă parte punerea în lumină a acestor citate necesita extrase mai lungi din izvoarele respective, din care cauză articolul de mai sus a devenit neobișnuit de lung și, din lipsă de spațiu, publicarea lui a fost de citeva ori amînată. (*Redacția „Concordiei”.*)

\*\* — rea-credință. — *Nota trad.*

Firește că Marx nu merge alit de departe încît să conteste exactitatea citatului nostru din darea de seamă stenografică a parlamentului. El vrea să dovedească în primul rînd că a fost de bona fides \* atunci cînd a citat, și în acest scop el arată că și alții au citat la fel. El scrie :

„Într-un articol din «Fortnightly Review» (noiembrie 1870), care a făcut mare vilvă și a fost comentat de întreaga presă londoneză, d-l Beesly, profesor de istorie la Universitatea din Londra, citează la p. 518 după cum urmează : «O creștere amețitoare a avuției și a puterii care se limitează pe de-a-ntregul, după cum a spus d-l Gladstone, la clasele avute». — Ni se va obiecta că articolul profesorului Beesly a apărut cu șase ani mai tirziu decît Manifestul constitutiv !”

Foarte bine ! Numai că s-a omis să se adauge un „dar”. Articolul profesorului Beesly tratează despre istoria Internaționalei și, așa cum autorul o mărturisește oricui este dispus să-l asculte, a fost scris pe baza materialului pe care Marx însuși i l-a furnizat. Bai mai mult ! În acel pasaj Beesly nu-l citează pe Gladstone, ci indică doar că Manifestul constitutiv al Internaționalei cuprinde acel pasaj : „De la această înfiorătoare statistică — scrie Beesly — *Manifestul* trece la datele oficiale cu privire la impozitul pe venit, din care rezultă că în decurs de 8 ani venitul impozabil al țării a crescut cu 20% ; «o creștere amețitoare a avuției și a puterii», după cum a remarcat d-l Gladstone, «care se limitează pe de-a-ntregul» etc.” Într-adevăr, ce minunat mod de argumentare ! Faci afirmații mincinoase în fața cuiva care nu cunoaște lipsa noastră de probitate, acesta, de bună-credință, te plasează altora și apoi te referi la acestea și la onestitatea celui care le-a plasat pentru a dovedi exactitatea acelor afirmații și propria ta onestitate ! Marx continuă să se apere :

„Să luăm atunci o lucrare de specialitate, destinată exclusiv City-ului londonez și care a apărut nu numai înaintea Manifestului constitutiv, dar chiar și înaintea înființării Asociației Internaționale a Muncitorilor. Este vorba de «Theory of Exchanges. The Bank Charter Act of 1844», Londra, 1864, editată de T. Cautley, Newby, 30, Welbeck Street. În această lucrare, discursul la buget al lui Gladstone este supus unei critici temeinice, iar la p. 134 se citează din el următorul pasaj :

Această creștere amețitoare etc., așadar textual cum am citat și eu. — Iată dar dovada incontestabilă a faptului că Uniunea fabricanților germani «a mințit din punct de vedere formal» atunci cînd a susținut în mod calomnios că această «frază» a fost fabricată de «mine» !... Ca și mine, autorul lucrării «Theory of Exchanges» nu a citat din Hansard, ci dintr-un ziar londonez, care a publicat discursul la buget din 16 aprilie la 17 aprilie”.

Într-adevăr, tot așa cum Marx n-a citat din Hansard, nici autorul acestei cărți, care, în treacăt fie spus, este un pamflet ordinar, n-a citat din această publicație. Dar, după cum vom arăta îndată, Marx nu a citat nici măcar dintr-un ziar londonez. În primul rînd trebuie să remarcăm aici că, spunînd că Marx a născocit fraza incriminată introducînd-o în discursul lui Gladstone, n-am pretins „nici din punct de vedere formal și nici în fond” că el însuși a fabricat-o. Acest lucru ar putea fi susținut doar în cazul în care Marx ar fi chiar autorul acelei cărți rămase foarte obscure, după cum am fi, ce-i drept, tentați să credem, judecînd după stilul oribil în care este scrisă. Izvorul de care s-a servit Marx cînd a citat fraza respectivă este tocmai această carte, din care cauză, după cum și declară, Marx „a căutat zadarnic în colecția” sa „de extrase pe anul 1863 pasajul respectiv și, prin urmare, și numele publicației din care a fost extras” ! Originea citatului lui Marx reiese limpede dacă comparăm pasajul respectiv din cartea sa „Capitalul”, în care Marx comentează discursul la buget al lui Gladstone cu „Theory of the Exchanges”. Aici, la p. 639 și în special în nota 103, discursul este textual citat în versiunea absolut lipsită de sens în care apare în acea carte la p. 134. Și comentariile pe care

\* — bună-credință. — Nota trad.

Marx le face în legătură cu contradicția cuprinsă în această versiune existau deja în această carte, ca și anume citatul din Molière dat în nota 105 de la p. 640 a „Capitalului” ; tot astfel datele din London Orphan Asylum, citate de Marx în legătură cu scumpirea mijloacelor de subsistență, se găsesc la p. 135 a acestei cărți, dar, pentru a dovedi autenticitatea lor, Marx nu se referă la această lucrare, ci la izvoarele ei (vezi „Capitalul”, p. 640, nota 104).

Și acum vă întrebăm : Minte cineva doar atunci când născocoște o minciună sau nu minte el în egală măsură atunci când o repetă, deși știe sau ar trebui să știe că este vorba de o minciună... Nu încapă nici o îndoială în ce privește răspunsul. Și, în al doilea rând, repedind neadovărl cuprins în „Theory of the Exchanges”, n-a făcut Marx oare acest lucru, deși știa sau, cel puțin, ar fi trebuit să știe că este vorba de o minciună ? Și acest răspuns este simplu. O primă regulă de interpretare, fără îndoială, binecunoscută de d-l Marx, constă în a interpreta în așa fel pasajele care, la prima vedere, cuprind o contradicție și care de aceea sînt lipsite de sens, încît contradicția să dispară, iar dacă textul respectiv nu permite acest lucru, a face mai curînd o critică a textului decît a crede în existența unei contradicții. Această se impunea cu atît mai mult în cazul unui discurs, care făcuse vilvă și stîrnise admirația întregii lumi cînd tocmai prin documentare și claritate. Și, în sfîrșit, denotă o ușurință aproape criminală dacă, în loc să procedezi cu o asemenea exactitate, scoți din context un pasaj, redînd astfel doar pe jumătate contradicția cuprinsă în această versiune cu intenția de a-l difuza printre cei neavuți de pe tot globul ca un denunț împotriva celor avuți. Dacă, prin urmare, lui Karl Marx, chiar și numai pe temeiul științei, culturii generale și al conștiinței, ar fi trebuit să-i repugne folosirea acestei versiuni, cu atît mai mult este de neiertat ușurința condamnată cu care a dat citatul fals, pentru că textul discursului lui Gladstone îi era absolut accesibil. În primul rînd, ziarele engleze au publicat discursul a doua zi după ce a fost rostit, dacă nu textual, cel puțin păstrînd sensul. De asemenea, de îndată ce a fost rostit, discursul a fost publicat textual de însuși Gladstone, în senzaționala sa carte „Financial Statements”, Londra, 1863, unde se află la p. 403 exact așa cum l-am citat noi. Și, în sfîrșit, Marx putea să găsească darea de seamă stenografică a discursului în „Hansard's Parliamentary Debates” și, după cum se știe, se obișnuiește să se citeze întotdeauna discursurile ținute în parlament, chiar dacă dările de seamă, inevitabil cîrpicite, din ziare nu cuprind nici o contradicție, după dările de seamă stenografice.

Cu aceasta ajungem la al treilea mijloc folosit de Marx în apărarea sa, care, prin nerușinata denaturare a adevărului, depășește toate performanțele de pînă acum, căci Marx nu se sfiește să se refere la „Times” din 17 aprilie 1863 pentru a dovedi exactitatea citatului său. Dar „Times” din 17 aprilie 1863, p. 7, pagina 5, rîndul 17 și urm., relatează discursul după cum urmează :

„Așa stau lucrurile cu avuția acestei țări. În ce mă privește, aș privi aproape cu îngrijorare și durere această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă aș fi convins că ea se limitează la clasele care au condiții de viață plăcute. Aici nu am luat de loc în considerație situația populației muncitoare. Creșterea pe care am descris-o și a cărei specificare, cred, se bazează pe date exacte\*, se limitează exclusiv la clasele care posedă proprietate”. (Marx citează

\* În citatul german din „Volksstaat”, Marx omite ultima propoziție secundară și intercalează : „pe care el” (Gladstone) tocmai a caracterizat-o ca o „creștere amețitoare a avuției și a puterii”. Și aici omiterea și intercalarea au la bază intenția de a-l înșela pe cititor în ceea ce privește sensul cuvintelor lui Gladstone. Așa cum reiese din propoziția secundară omisă și, de altfel, din întregul context, sensul discursului este următorul : creșterea avuției, așa cum rezultă din datele cu privire la impozitul pe venit, se limitează, e drept, doar la clasele avute (pentru că acest impozit îl plătesc persoanele cu un venit de la 150 l.s.t. în sus), dar și în ceea ce privește clasa muncitoare știm — etc. (Nota lui Brentano.)

din „Times” pînă aici, noi cităm mai departe.) „Dar sporirea capitalului reprezintă indirect un avantaj pentru muncitori, pentru că ea ieftinește acea marfă care, în procesul de producție, face nemijlocit concurență muncii. (A s c u l t a ț i ! A s c u l t a ț i !) Noi avem însă consolarea profundă și, trebuie să spun, neprețuită că, în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit mai puțin săraci. Nu îndrăznesc să afirm că situația sărăcimii extreme s-a îmbunătățit, dar simțim fericiți știind că în ultimii douăzeci de ani situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit în medie într-o măsură, după părerea noastră, extraordinară și, putem spune, fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor epocilor” (A p l a u z e).

Așa cum reiese din „Concordia” din 7 martie, confruntarea acestei dări de seamă din „Times” cu darea de seamă din Hansard dovedește că ambele dări de seamă coincid din punct de vedere material întru totul. Darea de seamă din „Times” redă doar într-o formă mai prescurtată ceea ce darea de seamă stenografică din Hansard redă textual. Dar, cu toate că și darea de seamă din „Times” conține exact contrarul aceluși faimos pasaj din Manifestul constitutiv, cu toate că și potrivit dării de seamă din „Times” Gladstone spune că, după părerea lui, această creștere amețitoare a avuției și a puterii nu se limitează la clasele avute, Marx are totuși obrazul să scrie în „Volksstaat” din 1 iunie :

„Atît din punct de vedere formal, cît și în fond», d-l Gladstone a declarat la 16 aprilie 1863 că «această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute».

Ba mai mult ! Întrucît făcusem deja cunoscut publicului textul integral al discursului din Hansard, text care excludea cu totul orice posibilitate a unei răstălmăcirii, Marx caută să înlăture această situație neplăcută printr-o frază în care afirmă că „în ediția ulterioară amintită, apărută în Hansard, d-l Gladstone a fost destul de înțelept să escamoteze în formularea ulterior ajustată din Hansard acel pasaj, fără îndoială compromițător în gura unui cancelar englez al trezoreriei” ! Nu mai lipsește decît mențiunea că Gladstone a făcut aceasta, probabil, avînd în vedere pamfletul „Theory of the Exchanges”, apărut abia în 1864 !

Ce să spui despre asemenea procedee ! Mai întîi ni se servește, pe baza unui pamflet obscur, un citat cu totul falsificat și al cărui conținut contradictoriu vădește, chiar și față o confruntare cu originalul, acest fals. Iar atunci cînd i se cere socoteală, Marx afirmă că și alții au citat la fel și se referă în sprijinul acestei afirmații la oameni cărora el însuși le plasase minciuna. Mai mult, faptul că citatul, așa cum îl dă el, coincide cu izvorul lui tulbure, el vrea să-l folosească drept argument care să justifice și să certifice exactitatea citatului său, ca și cum ambele ar fi luate dintr-un al treilea izvor corect, comun, deși, de fapt, unul l-a copiat pe celălalt. Și, în sfîrșit, el mai are și obrazul să se refere la dări de seamă din ziare care îl contrazic direct. Într-adevăr, pentru calificarea unor asemenea „practici”, cunoaștem un singur cuvînt, pe care și Marx îl știe foarte bine (vezi „Capitalul”, p. 257) : ele sînt pur și simplu „infame”.

„Neplăcutul epilog — spune Marx în încheierea apărării sale — va dovedi, poate, cîrdășiei fabricanților că, chiar dacă sînt ași în falsificarea mărfurilor, ei sînt tot atît de puțin în stare să aprecieze o marfă literară, precum măgarul să cînte din lăută”.

Lăsăm fără teamă pe cititor să aprecieze de partea cui se află falsul și cui trebuie să-l fie neplăcut epilogul. Într-un articol viitor îl vom explica d-lui Marx ce semnificație dăm noi conținutului cuvintelor lui Gladstone.

Al doilea articol, din „Concordia” nr. 28 din 11 iulie 1872 nu mai aduce absolut nimic în problema respectivă și de aceea, nu mai este reprodus aici.

Nr. 6. Al doilea răspuns al lui Marx<sup>174</sup>

„Volksstaat“ nr. 63 din 7 august 1872

În „Concordia“ din 4 iulie, Uniunea fabricanților germani încearcă să-mi demonstreze că „savantii“ ei sînt tot atît de pricepuți în aprecierea mărfurilor literare pe cît este ea însăși de pricepută în falsificarea mărfurilor.

Referindu-se la pasajul din discursul la buget rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863 și reprodus în Manifestul constitutiv al Internaționalei, revista fabricanților (nr. 10) afirmase că „atît din punct de vedere formal, cît și în fond, Marx a născocit această frază“.

Ea a declarat, așadar, că atît din punct de vedere formal, cît și în fond, această frază a fost pe de-a-ntregul fabricată de mine. Mai mult decît atît. Ea știa foarte precis și cum am fabricat-o. „Bazindu-se pe faptul — spunea revista — că Gladstone afirmă cutare sau cutare lucru, Marx îi atribuie etc. Citind aceeași frază dintr-o lucrare publicată înainte de apariția Manifestului constitutiv, și anume din „Theory of Exchanges“, am demascat minciuna grosolană a revistei fabricanților. După cum relatează însăși revista, ea a comandat imediat la Londra lucrarea, de a cărei existență nu avusese cunoștință, și s-a convins că totul corespunde adevărului. Și acum prin ce minciună să iasă din încurcătură? Să ascultăm :

„Cînd am spus că Marx a născocit fraza respectivă introducînd-o în discursul lui Gladstone, noi n-am pretins nici din punct de vedere formal, nici în fond că el a și fabricat-o“.

Aici are loc, în mod evident, o confuzie de noțiuni propriie rațiunii fabricantului. Cînd, de pildă, un fabricant escroc, de convență cu prietenii săi de afaceri, livrează bucăți de panglică și pretinde că fiecare bucată măsoară 36 de coți, deși în realitate ele nu măsoară decît 24 de coți fiecare, practic el a minșit adăugînd 12 coți, tocmai pentru că „el nu i-a fabricat“. Și de ce ar exista vreo deosebire între a minți adăugînd fraze și a minți adăugînd coți? „Spiritul majorității covârșitoare a oamenilor — spune Adam Smith — derivă în mod necesar din activitatea lor de zi cu zi și se dezvoltă în cadrul ei“<sup>175</sup>. Același lucru se întîmplă și cu spiritul fabricantului.

Prin intermediul ziarului „Der Volksstaat“ am îmbogățit bagajul de cunoștințe al revistei fabricanților nu numai cu citatul din „Theory of Exchanges“, ci și cu paginile din lucrarea mea

„Capitalul” referitoare la discursul la buget rostit de Gladstone. Acum, cu ajutorul materialului pe care i l-am furnizat, ea încearcă să demonstreze că nu am citat pasajul incriminat dintr-un „ziar londonez”, ci din „Theory of Exchanges”. Iată un raționament care reprezintă încă o mostră de logică de fabricant.

Am arătat revistei fabricantilor că „Theory of Exchanges” citează la p. 134 exact așa cum citez și eu, iar revista descoperă că eu citez exact așa cum citează „Theory of Exchanges” la p. 134.

Mai departe !

„Și comentariile pe care Marx le face în legătură cu contradicția cuprinsă în acest text existau deja în această carte”.

Este o minciună sfruntată. Comentariile mele de la p. 639 din „Capitalul” se referă la următoarele cuvinte din discursul lui Gladstone : „În timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit în orice caz mai puțin săraci. Nu îndrăznesc să afirm că limitele sărăciei s-au îngustat”. La aceasta am răspuns : „Ce subterfugiu jalnic ! De vreme ce clasa muncitoare a rămas «săracă» sau în aceeași proporție «mai puțin săracă» în care ea produce «o creștere amețitoare a avuției și a puterii» pentru clasa proprietarilor, înseamnă că ea a rămas relativ la fel de săracă. De vreme ce limitele extreme ale sărăciei nu s-au îngustat, înseamnă că ele s-au lărgit, deoarece s-au lărgit limitele extreme ale bogăției”<sup>176</sup>. Or, aceste „comentarii” nu există nicăieri în „Theory of Exchanges”.

„Și comentariile... existau deja în această carte, *inclusiv* pasajul din Molière, citat în nota 105 de la p. 640 din «Capitalul»”.

Așadar, eu îl citez „inclusiv” pe Molière, oferind „savanților” de la „Concordia” posibilitatea de a descoperi și de a dezvălui publicului că acest citat a fost luat din „Theory of Exchanges”. În realitate, în nota 105 de la p. 640 din „Capitalul”, subliniez că autorul lucrării „Theory of Exchanges” „caracterizează prin următorul citat din Molière neconținutele și flagrantele contradicții din discursurile la buget rostite de Gladstone”.

În sfârșit :

„...Tot astfel, datele din «London Orphan Asylum», citate de Marx în legătură cu scumpirea mijloacelor de subzistență, se găsesc la p. 135 a acestei cărți, dar, pentru a dovedi autenticitatea lor, Marx nu se referă la această lucrare, ci la izvoarele ei (vezi «Capitalul», p. 640, nota 104)”.

Precaută, „Concordia” uită să comunice cititorilor ei că „această carte” nu indică *nici un fel de izvoare*. Ce voia ea să

demonstreze? Că am reprodus din „cartea” respectivă un pasaj din discursul lui Gladstone fără a cunoaște izvorul de unde este luat. Și cum demonstrează acest lucru? Arătând că am controlat un citat efectiv din această carte independent de ea, cu ajutorul izvoarelor originale!

În legătură cu citatul meu din articolul profesorului Beesly, apărut în „*Fortnightly Review*” (noiembrie 1870), „Concordia” remarcă următoarele:

„Articolul profesorului Beesly tratează despre istoria Internaționalei și, așa cum o mărturisește oricui este dispus să-l asculte, a fost scris pe baza materialului pe care Marx însuși i l-a furnizat\*.

Iată ce spune profesorul Beesly:

„Succesle înregistrate de Asociație se datoresc în primul rând doctorului Karl Marx, care, după părerea mea, nu are egal în ceea ce privește cunoașterea istoriei și a statisticii mișcării industriale din toate țările Europei. Ii sint cit se poate (largely) de îndatorat pentru informațiile cuprinse în acest articol”<sup>177</sup>.

Întregul material pe care l-am pus la dispoziția profesorului Beesly se referea exclusiv la istoria Internaționalei și nu avea nici cea mai mică legătură cu conținutul Manifestului constitutiv, pe care el îl cunoștea încă de la apariție. Contextul în care se încadrează sus-menționata sa observație lasă atât de puțină îndoială în această privință, încît, într-o critică a articolul lui<sup>178</sup>, „*Saturday Review*” insinuează, destul de transparent, că el însuși ar fi autorul Manifestului constitutiv\*.

„Concordia” pretinde că profesorul Beesly nu citează pasajul respectiv din discursul lui Gladstone, ci doar menționează „că Manifestul constitutiv conține acel citat”. Să vedem cum stau lucrurile.

Iată ce spune profesorul Beesly:

„Manifestul reprezintă, fără îndoială, cea mai strălucită și mai viguroasă apărare a intereselor muncitorilor împotriva burgheziei, așa cum nimeni nu a reușit încă s-o expună într-o duzină de pagini mici. Mi-ar plăcea să am suficient spațiu pentru a reproduce cît mai multe citate din el”.

După ce pomenește de „înfiorătoarea statistică din Cărțile albastre” la care se referă Manifestul, el continuă:

„De la această îngrozitoare statistică, Manifestul trece la datele oficiale cu privire la impozitul pe venit, din care rezultă că în decurs de 8 ani venitul impozabil al țării a crescut cu 20% ; «o creștere amețitoare a avuției și a puterii» care, după cum a remarcat d-l Gladstone, «se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute».

\* Profesorul Beesly mi-a atras atenția în scris asupra acestui quid pro quo (confuzii).



Profesorul Beesly nu pune între ghilimele cuvintele : „după cum a remarcat d-l Gladstone”, ci le exprimă ca din partea sa, ceea ce constituie pentru „Concordia” o dovadă evidentă că el cunoaște discursul la buget rostit de Gladstone numai din citatul reprodus în Manifestul constitutiv ! Prietenul de afaceri din Londra al Uniunii fabricanților germani este singurul care cunoaște discursurile la buget ale lui Gladstone, după cum numai el știe că „persoanele cu un venit sub 150 l.st. nu plătesc, de fapt, în Anglia nici un fel de impozit pe venit” (vezi nr. 10 și 27 din „Concordia”). Și, totuși, percepatorii englezi sînt obsedați de ideea fixă că numai veniturile sub 100 l.st. nu sînt impozabile.

În legătură cu pasajul incriminat din Manifestul constitutiv, revista fabricanților declarase :

„Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone”. Prin citatul din darea de seamă publicată în „Times” din 17 aprilie 1863 am demonstrat contrarul. Am reprodus pasajul în „Volksstaat” în limbile engleză și germană, deoarece afirmația lui Gladstone : „aș privi aproape cu îngrijorare și durere această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă aș fi convins că ea se limitează la *classes who are in easy circumstances*” trebuia comentată. Referindu-mă la Wakefield, am arătat că „*classes who are in easy circumstances*”, o expresie care nu are corespondent în limba germană și care înseamnă „partea propriu-zis bogată”, „partea cu adevărat bogată” a claselor avute. Wakefield numește chiar de-a dreptul clasa de mijloc propriu-zisă „*the uneasy class*”, ceea ce se apropie de expresia germană „die ungemächliche Klasse” („clasa nu prea avută”) \*.

Onorabila revistă a fabricanților nu se mulțumește să treacă sub tăcere explicația mea. Redînd pasajul citat de mine însoțit de cuvintele : „Marx citează din «Times» pînă aici”, ea lasă pe cititorii ei să înțeleagă că a citat după traducerea mea, în timp ce în realitate traduce „*classes who are in easy circumstances*”, spre deosebire de mine, nu prin „clase bogate”, ci prin „clase care au condiții de viață plăcute”. Ea presupune că cititorii ei mai au afîta minte să înțeleagă că nu toate părțile componente ale claselor avute sînt „bogate”, deși a poseda o proprietate li se pare întotdeauna o „împrejurare plăcută”. Dar chiar și în traducerea citatului meu, așa cum îl reproduce „Concordia”, Gladstone caracterizează progresul avuției capitaliste descris de el drept „o creștere amețitoare a avuției și a puterii” și menționează că „nu a luat de loc în considerație situația populației muncitoare”, pentru a arăta

\* „The middle or uneasy class” („clasa de mijloc sau nu prea avută”) („Anglia și America”, Londra, 1833, vol. I, p. 185) <sup>178</sup>.

în încheiere că această „*creștere se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate*”. După ce în darea de seamă apărută în „Times” la 17 aprilie 1863 „savantul” de la Uniunea fabricanților germani îi atribuie lui Gladstone atît din punct de vedere „formal, cît și în fond” exact aceleași cuvinte pe care i le-am atribuit eu în Manifestul constitutiv, el se bate cu pumnul în pieptu-i nobil și strigă :

„Și totuși... Marx are obrazul să scrie în «Der Volksstaat» din 1 iunie : «Așadar, atît din punct de vedere formal, cît și în fond, d-l Gladstone a declarat la 16 aprilie 1863 în Camera Comunelor, potrivit dării de seamă publicate în propriul său ziar, „Times”, la 17 aprilie 1863, că această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”.

După cum se vede, „savantul” de la Uniunea fabricanților germani știe prea bine ce-și poate permite să ofere publicului său cititor !

În ziarul „Der Volksstaat” din 1 iunie arătam că „Concordia” încearcă să-i convingă pe cititorii ei că aș fi omis în Manifestul constitutiv frazele lui Gladstone cu privire la îmbunătățirea situației clasei muncitoare britanice, în timp ce, dimpotrivă, subliniam acolo în mod deosebit contradicția flagrantă dintre aceste fraze declamatorii și faptele stabilite oficial. În răspunsul ei din 4 iulie, revista fabricanților repetă aceeași manevră. „Marx citează din «Times» pînă aici — scrie el — ; noi cităm mai departe”. În disputa cu revista nu era nevoie să citez, de fapt, decît pasajul incriminat. Să ne oprim totuși o clipă la ceea ce vine „mai departe”.

După ce Gladstone a cîntat un imn de slavă creșterii avuției capitaliste, el se întoarce la clasa muncitoare. El nu afirmă nicicum că ea și-a primit partea din „*creșterea amețitoare a avuției și a puterii*”, ci, potrivit dării de seamă publicate în „Times”, el continuă cu cuvintele : „*Creșterea capitalului reprezintă însă un avantaj indirect pentru muncitori etc.*”. El se consolează constatănd că, „în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit mai puțin săraci”. În sfîrșit, declară că atît el personal, cît și prietenii săi îmbogățiți din parlament „*sînt atît de fericiți văzînd*”, contrar celor constatate de anchetele parlamentare și ilustrate de datele statistice,

„că în ultimii douăzeci de ani situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit în medie într-o măsură, după părerea noastră, extraordinară și, putem spune, aproape fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor”.

Și pînă la d-l Gladstone toți predecesorii săi în această funcție au fost „*atît de fericiți*” să completeze în discursurile lor la buget descrierea creșterii avuției capitaliste cu perorații pline de

mulțumire de sine despre îmbunătățirea situației clasei muncitoare. Totuși, el îi prinde pe toți cu minciuna, arătând că împărăția de o mie de ani a început abia după introducerea legislației liberului schimb. De fapt, aici nu este vorba decât temeiurile pentru care Gladstone se consolează sau se felicita sint îndreptățite sau nu. Este vorba pur și simplu de faptul că, din punctul lui de vedere, așa-zisa îmbunătățire „extraordinară” a situației clasei muncitoare nu este nicidecum în contradicție cu „creșterea amețitoare a avuției și a puterii, care se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”. Dimpotrivă, învățătura ortodoxă a apologeților capitalului — iar d-l Gladstone este unul dintre cei mai bine plătiți apologeți ai lui — preconizează că mijlocul cel mai sigur pentru ca muncitorii să-și îmbunătățească situația este acela de a-i îmbogăți pe exploataorii lor.

Nerozia nerușinată sau nerușinarea neroadă a revistei fabricanților atinge punctul culminant în afirmația: „Darea de seamă apărută în «Times» redă într-o formă mai prescurtată ceea ce darea de seamă stenografică din Hansard reproduce textual” \*. Să le confruntăm acum una cu alta :

## I

*Din discursul rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863, apărut în „Times” din 17 aprilie 1863*

„Așa stau lucrurile cu avuția acestei țări. În ce mă privește, trebuie să spun că aș privi aproape cu îngrijorare și durere această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă aș fi convins că ea se limitează la clasele bogate (classes who are in easy circumstances). Aici nu s-a ținut de loc seama de situația populației muncitoare. Creșterea pe care am descris-o... este o creștere care se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute. Dar creșterea capitalului reprezintă un avantaj indirect pentru muncitori etc.”.

## II

*Din discursul rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863, apărut în „Hansard”, vol. 170. Dezbaterile parlamentare din 27 martie-28 mai 1863*

„Așa stau lucrurile cu progresul general al acumulării; dar, în ce mă privește, trebuie să spun că aș privi cu oarecare durere și cu multă îngrijorare această creștere extraordinară și aproape amețitoare dacă aș fi convins că ea se limitează la categoria de persoane care pot fi socotite bogate (The class of persons who may be described as in easy circumstances). Cifrele pe care le-am citat nu țin seama decât în mică măsură sau chiar de loc de situația acelor care nu plătesc nici un fel de impozit pe venit sau, cu alte cuvinte, deși destul de exacte pentru a stabili adevărul în general (!), ele nu țin seama sub nici

\* Revista fabricanților pare într-adevăr să creadă că marile ziare londoneze nu folosesc stenografi pentru dările de seamă parlamentare.

o formă de *proprietatea* (!) populației muncitoare sau (!) de creșterea *venitului* ei. În mod indirect însă, simpla creștere a capitalului este, de fapt, extrem de *avantajoasă* pentru clasa muncitoare etc.”.

Las pe seama cititorului însuși să compare stilul emfatic, alambicat și avocățesc, stil Circumlocution-office \*, al versiunii publicate de Hansard cu darea de seamă din „Times”.

Pentru noi este de ajuns să constatăm faptul că cuvintele din darea de seamă publicată de „Times” : „*Această creștere amețitoare a avuției și a puterii... creșterea pe care am descris-o... este o creștere care se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute*” au fost parțial denaturate și parțial omise în darea de seamă publicată de Hansard. „Tonul” emfatic al limbajului folosit de Gladstone nu a scăpat nici unuia dintre cei care au ascultat discursul. De pildă : „*Morning Star*” din 17 aprilie 1863 (*discursul la buget rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863*) :

„În ce mă privește, trebuie să spun că aş privi cu îngrijorare și durere *această creștere amețitoare a avuției și a puterii* dacă aş fi convins că ea se limitează la clasele bogate (classes who are in easy circumstances). *Această mare sporire a avuției* (this great increase of wealth) nu ține de loc seama de situația populației muncitoare. *Această creștere este o creștere* (the augmentation is an augmentation) *care se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate* (entirely confined to the classes possessed of property). Dar *această creștere* (But that augmentation) trebuie să reprezinte un avantaj indirect pentru populația muncitoare etc.”.

„*Morning Advertiser*” din 17 aprilie 1863 (*discursul la buget rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863*) :

„În ce mă privește, trebuie să spun că aş privi aproape cu îngrijorare și teamă (alarm) *această creștere amețitoare a avuției și a puterii* dacă aş fi convins că ea se limitează la clasele bogate (classes who are in easy circumstances). *Această mare sporire a avuției* nu ține de loc seama de situația populației muncitoare. *Creșterea menționată* (The augmentation stated) *este o creștere care se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate* (classes possessed of property). Dar *această creștere* (This augmentation) trebuie să reprezinte un avantaj indirect pentru clasa muncitoare etc.”.

Prin urmare, Gladstone a escamotat post-festum din versiunea semioficială a discursului său publicat de Hansard cuvintele rostite de el în Camera Comunelor la 16 aprilie 1863 : „*Această creștere amețitoare a avuției și a puterii... este o creștere care se li-*

\* Ministerul ocolişurilor (expresie folosită de Dickens în romanul „Micuța Dorrit”). — *Nota trad.*

*mitează pe de-a-ntregul la clasele avute*". Iată de ce „Concordia” nu le-a găsit în extrasul pe care l-a primit de la prietenul de afaceri din Londra și a trîmbișat :

„Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone. **Atît din punct de vedere formal, cît și în fond, Marx a născocit această frază**”.

Nu este de mirare că acum revista mă învață că în domeniul criticii există „obiceiul” de a se cita discursurile parlamentare așa cum au fost falsificate oficial și nu cum au fost rostite în realitate. Asemenea „obiceiuri” corespund într-adevăr „formației culturale generale” berlineze și mentalității mărginite de supus prusac a Uniunii fabricanților germani. Lipsa de timp mă silește să renunț definitiv la contactul cu această plăcută societate. Totuși, la despărțire, să le mai dau de furcă „savanților” de la „Concordia” punîndu-le următoarea întrebare : în ce articol și cum se numea omul care l-a apostrofat pe un adversar de-al său, cel puțin de talia „Concordiei”, cu următoarele cuvinte semnificative : „Asinus manebis in secula seculorum” \* ?

Londra, 28 iulie 1872

Karl Marx

*Nr. 7. A doua replică a anonimului  
„Concordia” nr. 34 din 22 august 1872*

*Completare la caracterizarea lui Karl Marx*

D-l Marx a răspuns în „Volksstaat” din 7 august la articolul „Cum se apără Karl Marx”, apărut în nr. 27 al „Concordiei”. Încăpăținarea cu care el persistă în denaturarea adevărului, cramponîndu-se de citatul falsificat din discursul la buget din 16 aprilie 1863 al lui Gladstone, este uimitoare, chiar și cînd este vorba de un om care nu se sfiește să recurgă la orice mijloc pentru realizarea planurilor sale revoluționare. Într-adevăr, ea nu se poate explica decît prin teama de urmările penibile pe care le-ar avea pentru autor mărturisirea că acel citat, bomba Manifestului constitutiv, este fals, avînd în vedere marea circulație a acestuia.

După cum se știe, în primul său răspuns de apărare, Marx a recunoscut că în darea de seamă stenografică apărută în Hansard nu există acest citat. Motivul : d-l Gladstone a escamotat un pasaj compromițător pentru el ! Prima dovadă : d-un articol din „Fortnightly Review”, prof. Beesly a citat acest discurs la fel ca Manifestul constitutiv.

Aceasta ar putea să-i lase cititorului impresia că profesorul Beesly a citat acest discurs al d-lui Gladstone într-un articol în legătură cu vreo altă temă istorică și nu cu Internaționala. De aceea am menționat în primul rînd că acest articol tratează despre istoria Internaționalei și a fost scris pe baza materialului

\* „Un măgar vei rămîne în vecii vecilor”. — *Nota trad.*

pe care Marx însuși l-a furnizat autorului. Marx nici nu contestă acest lucru. Dar el asigură că materialul furnizat de el nu s-a referit cîtuși de puțin la conținutul Manifestului constitutiv, încă de la apariție cunoscut de profesorul Beesly. Dar noi nici n-am spus, nici n-am insinuat așa ceva și nici nu punem la îndoială afirmația d-lui Marx. Dacă el ar fi prezentat d-lui Beesly „Theory of the Exchanges” ca dovadă a autenticității citatului său, acesta, desigur, nu l-ar mai fi reprodus. În al doilea rînd, am răspuns, și aceasta este riposta principală: Beesly n-a citat pasajul litigios din discursul lui Gladstone, ci l-a redat doar în cadrul unei analize a Manifestului constitutiv. Noi am reprodus textual fraza respectivă din articolul lui Beesly, după cum se poate vedea în nr. 27 al „Concordiei”. Faptul că în analiza sa Beesly n-a pus între ghilimele \* cuvintele „după cum a remarcat d-l Gladstone” este folosit acum de Marx pentru a-i face pe cititorii să creadă că Beesly, întrerupîndu-și brusc analiza, a spus aceste cuvinte în propriul său nume !

O a doua dovadă că Gladstone a escamotat ulterior din discursul său cuvintele respective era pentru Marx faptul că „The Theory of the Exchanges”, lucrare apărută încă înaintea Manifestului constitutiv, citează discursul la buget al lui Gladstone exact cum îl citează Manifestul. Noi am răsfoit cartea și am constatat că acest lucru este adevărat. dar că, în schimb, după toate indiciile, Marx însuși a luat citatul din această carte. Primul indiciu este că în „Capitalul”, la p. 639, în special în nota 103, Marx citează acest discurs în versiunea *absolut lipsită de sens* în care apare textual la p. 134 din „Theory of the Exchanges”. Indiciul că „Theory of the Exchanges” a servit drept izvor citatului lui Marx este confirmat și de faptul că în „Capitalul”, acolo unde Marx citează discursul lui Gladstone așa cum îl citează „Theory of the Exchanges” la p. 134, el mai dă și alte citate, care se găsesc în această carte la aceeași pagină și care sînt însoțite de aceleași comentarii. Și ce răspunde d-l Marx? În primul rînd, că el a adăugat comentarii care nu există în „Theory of the Exchanges”. Dar aceasta nu exclude și remarcă noastră. Apoi, dînd citatul din Molière, el l-a numit în mod expres pe autorul lui „Theory of the Exchanges”. Dar noi n-am spus contrarul. În sfîrșit, în ceea ce privește datele din London Orphan Asylum, pe care Marx le citează în cartea sa la p. 640, la fel ca „Theory of the Exchanges” la p. 135, Marx însuși recunoaște că le-a reprodus textual din această lucrare, controlînd apoi exactitatea lor în izvoarele originale. Prin urmare, Marx însuși confirmă că o parte din comentariile care însoțesc citatul din discursul lui Gladstone sînt luate din „Theory of the Exchanges”. El însuși confirmă deci justetea punctelor pe care se bazează argumentul nostru principal că Marx a preluat și citatul din discursul lui Gladstone din „Theory of the Exchanges”. Dar la acest argument principal, și anume la observația că el citează, ca și „Theory of the Exchanges”, discursul lui Gladstone în *aceeași versiune, absolut lipsită de sens*, el nu răspunde nimic.

În sfîrșit, în al treilea rînd, Marx căuta să facă dovada afirmației sale că în darea de seamă stenografică din Hansard Gladstone și-a falsificat ulterior propriul său discurs la buget, referindu-se la darea de seamă asupra acestui discurs publicată în „Times” din 17 aprilie 1863. Dar din această dare de seamă reiese exact contrarul, deoarece „Times” și Hansard coincid din punct de vedere material întru totul. Pentru ca cititorii lui să nu poată sesiza acest fapt, Marx a recurs la diferite mijloace. *Primul mijloc*, care în același timp avea menirea să stîrnească din nou admirația cititorilor ziarului „Volksstaat” pentru erudiția oracolului lor, a fost o digresiune filologică. Și potrivit dării de seamă din „Times”,

\* Notă suplimentară dată cu prilejul reeditării: prof. Beesly a copiat din Manifestul constitutiv pasajul citat de el exact așa cum a apărut acolo. Și, fi-rește, acolo propoziția incidentă nu este pusă în ghilimele. (*Nota lui Brentano.*)

în măsura în care Marx citează din ea, Gladstone a spus în mod expres că el crede că creșterea amețitoare a avuției și a puterii de care a vorbit nu se limitează „to the classes who are in easy circumstances”, adică la clasele care au condiții de viață placute. Referindu-se la Wakefield, autorul lucrării „The middle or uneasy class”, Marx a afirmat că Gladstone ar fi spus că el nu crede că această creștere se limitează la partea „propriu-zis bogată”, „partea cu adevărat bogată” a claselor avute, și, deoarece noi n-am dat atenție acestei expunerii, el ne acuză acum de escamotare ei. Și n-am răspuns nimic la această nouă încercare de a falsifica lucrurile numai pentru că, într-adevăr, era prea evidentă. Indiferent ce a avut Wakefield în vedere atunci când a numit clasa de mijloc „the uneasy class”, din întregul context al discursului lui Gladstone, așa cum îi reda și darea de seamă din „Times”, reiese că în acel pasaj, prin „classes who are in easy circumstances”, Gladstone a înțeles *clasele care nu sînt cuprinse în populația muncitoare, intrucît o contrapune pe aceasta primelor.*

Al doilea mijloc folosit de Marx pentru a estompa darea de seamă din „Times” a constat în aceea că în traducerea sa germană el a eludat pur și simplu propoziția secundară din care reiese că Gladstone a spus doar că creșterea avuției, așa cum o vadesc datele cu privire la impozitul pe venit, se limitează la clasele avute, deoarece clasa muncitoare nu plătește acest impozit, și că de aici nu se poate trage nici o concluzie cu privire la creșterea bunăstării clasei muncitoare, ceea ce nu înseamnă însă că, în realitate, clasa muncitoare este exclusă de la creșterea extraordinară a avuției naționale. Marx, care, după cum am văzut, acuză în mod gratuit „Concordia” de escamotare, eludează din nou, fără jenă, amintita propoziție secundară, deși i-am reproșat că a denaturat-o. Ba mai mult. Când i-am spus că în realitate darea de seamă din „Times” reproduce într-o formă mai prescurtată ceea ce darea de seamă stenografică din Hansard redă textual, el a negat acest lucru și a îndrăznit să publice paralel darea de seamă din „Times” și cea din Hansard, omițînd, bineînțeles, din nou propoziția secundară. Ce-are a face! Doar cititorii lui „Volksstaat”, pe a căror părere pune preț, nu-l pot controla!

În al treilea rînd, în sfîrșit, Marx căuta să ascundă concordanța dintre darea de seamă din „Times” și cea din Hansard, evitînd să citeze acele fraze în care și potrivit dării de seamă din „Times” Gladstone atestă direct și în mod expres îmbunătățirea situației clasei muncitoare britanice. Noi am făcut o remarcă în acest sens și am citat integral pasajul litigios din darea de seamă din „Times”. Cu toate acestea, Marx îi minte pe cititorii săi, pretinzînd că noi am fi vrut să dăm de înțeles că am citat „Times” după traducerea sa! În schimb, el nu numai că eludează, bineînțeles, dovada făcută de noi (în nr. 28) că contradicția flagrantă care ar exista, după părerea lui Marx, între afirmațiile lui Gladstone cu privire la îmbunătățirea situației clasei muncitoare britanice și faptele stabilite oficial în realitate nu există, ci dimpotrivă repetă acuzația.

În afară de aceasta, în răspunsul său, publicat la 7 august în „Volksstaat”, Marx aduce alți doi martori care să certifice exactitatea versiunii discursului la buget al lui Gladstone dată de el: „Morning Star” și „Morning Advertiser” din 17 aprilie 1863. Dar nici nu mai e nevoie să controlăm dacă Marx a citat ambele ziare fără o nouă denaturare\*. Căci aceste ziare, chiar așa cum le citează el, pledează pentru noi. După ce Gladstone a spus, potrivit celor două ziare, că el nu crede că această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează la clasele care au condiții de viață plăcute, el continuă: „Această sporire mare a avuției nu ține seama de loc de situația populației mun-

\* Notă suplimentară dată cu prilejul reeditării: Și aici Marx eludează aceleași fraze pe care le-a eludat atunci când a redat darea de seamă din „Times”. Vezi începutul celor două dări de seamă. (Nota lui Brentano.)

citoare. Creșterea *amintită* este o creștere care se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate". Contextul și folosirea cuvintelor „*jine seama*” arată limpede că prin *această* sporire și creștere amintită se înțelege sporirea și menționarea care pot fi deduse din datele cu privire la impozitul pe venit.

Dar referirea la acești doi preținși martori nu este decât expresia aceluși obicei de a face paradă de meticolozitatea cu ajutorul căreia urmează să fie întreținută credința cititorilor lui „*Volksstaat*” în oracolul lor. Articolul lui Marx apărut în „*Volksstaat*” din 7 august este un exemplu de asemenea paradă și merită ca cititorii noștri să-l citească. Trebuie să mai cităm un exemplu de acest fel pentru a nu-i da d-lui Marx posibilitatea de a ne imputa că vrem să ascundem cititorilor noștri faptul că a avut prilejul să ne corecteze într-un punct neesențial. Noi am spus că în Anglia persoanele cu un venit sub 150 l.st. nu plătesc impozit. D-l Marx ne persiflează că n-am știut că numai veniturile sub 100 l.st. sînt scutite de impozit. Într-adevar, legea din 1842 scutea de impozit toate veniturile sub 150 l.st., dar în 1853 a început să se perceapă impozit și la veniturile de la 100 l.st. în sus, numai că veniturile devenite atunci impozabile s-au bucurat de un regim mai blînd, fiind supuse la un impozit mai mic decât cele de la 150 l.st. în sus. În 1863 categoria care beneficia de un regim mai blînd a fost extinsă pînă la veniturile de 200 l.st., acordîndu-se o reducere a impozitelor în așa fel, încît, din veniturile între 100 și 200 l.st., 60 l.st. erau scăzute de fiecare dată ca neimpozabile.

D-l Marx își încheie articolul spunîndu-ne că lipsa de timp îl silește să renunțe definitiv la contactul cu această plăcută societate. Înțelegem că pentru d-l Marx este binevenit prilejul de a ocoli pe cineva care-i face dovada falsurilor sale. Dacă în cele din urmă d-l Marx recurge la invective, îl putem asigura că adversarii săi sînt foarte încîntați de recunoașterea propriei culpabilități care se ascunde îndărătul lor. Invectivele sînt arma aceluia care și-au epuizat toate mijloacele de apărare.



## III

Sedley Taylor și Eleanor Marx  
(În traducere)

Nr. 8. *Atacul lui S. Taylor*  
„Times” din 29 noiembrie 1883

*Către redactorul-șef al ziarului „Times”*

Permiteți-mi să menționez în „Times” că originea citatului derutant din discursul la buget rostit de d-l Gladstone la 16 aprilie 1863, pe care un publicist atît de eminent ca profesorul Emile de Laveleye, încrezător în izvoarele germane, s-a simțit tentat să-l reproducă și în privința căruia publică o rectificare în numărul de astăzi al ziarului „Times” datează încă din 1864 și se găsește într-un manifest publicat de Consiliul faimoasei Asociații Internaționale a Muncitorilor.

Pare extrem de ciudat faptul că profesorului Brentano (pe atunci la Breslau, acum la Strasbourg) i-a fost dat ca după opt ani să dea în vileag, într-un ziar german, mala fides care, pare-se, a dictat citatul din discursul lui Gladstone apărut în Manifest.

D-l Karl Marx, care, ca autor recunoscut al Manifestului, căuta să apere citatul, zăbătîndu-se ca în chinurile morții în urma atacurilor magistrale ale lui Brentano, a avut cutezanța să afirme că, înainte de a o publica în Hansard, d-l Gladstone și-a ajustat darea de seamă asupra discursului său apărută în „Times” din 17 aprilie 1863 pentru a escamota un pasaj, ce-i drept compromișător pentru un cancelar englez al trezoreriei. Cînd Brentano a demonstrat printr-o confruntare amănunțită a textelor că darea de seamă din „Times” și cea din Hansard coincid, excluzînd cu totul sensul atribuit cuvintelor lui Gladstone de o citare ruptă cu dibăcie din context, Marx s-a retras sub pretextul „lipsei de timp”!

Întreaga corespondență Brentano-Marx merită întru totul să fie scoasă din colecțiile de ziare în care zace îngropată și retipărită în limba engleză, deoarece pune în lumină gradul de corectitudine literară a celui de-al doilea protagonist; aceasta este cu atît mai necesar într-un moment cînd opera sa principală ne este prezentată nici mai mult nici mai puțin decît ca o nouă evanghelie a renașterii sociale.

Trinity College, Cambridge,  
26 noiembrie (1883)

Rămîn al dv.,  
Sedley Taylor

Articolul de mai sus a apărut în „Times” din 29 noiembrie 1883. La 30 noiembrie, fiica cea mai mică a lui Marx, Eleanor, a trimis ziarului „Times” răspunsul ei. Răspunsul nu a fost publicat. O a doua scrisoare adresată redactorului șef n-a avut o soartă mai bună. Atunci E. Marx s-a adresat ziarului „Daily News”, tot

zadarnic însă. De aceea ea a publicat atît acuzația lui Sedley Taylor, cit și răspunsul ei în numărul din februarie 1884 al publicației socialiste lunare „To Day”. Dăm mai jos răspunsul ei<sup>180</sup>.

*Nr. 9. Răspunsul Eleanorei Marx*  
**„To Day”, februarie 1884**

*Către redactorul-șef al ziarului „Times”*

În „Times” din 29 noiembrie, d-l Sedley Taylor pomenește un anumit citat dintr-un discurs al lui Gladstone, care

„datează încă din 1864 și se găsește într-un manifest publicat de Consiliul faimoasei Asociații Internaționale a Muncitorilor”.

El continuă apoi (citez aici scrisoarea d-lui Taylor de la cuvintele „Pare extrem de ciudat” pînă la „«lipsei de timp»”).

Iată pe scurt faptele. Citatul menționat cuprinde cîteva fraze din discursul la buget rostit de d-l Gladstone la 16 aprilie 1863. După ce d-l Gladstone a descris creșterea extraordinară a avuției care a avut loc în această țară între 1853 și 1861, i se atribuie în continuare următoarele cuvinte :

„Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate”.

Un scriitor anonim, care, după cum s-a aflat acum, este profesorul Brentano, publică într-o revistă germană, „Concordia” din 7 martie 1872, un răspuns în care se spune :

„Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone. Atît din punct de vedere formal, cit și în fond, Marx a născocit această frază”.

Acesta a fost singurul punct litigios între tatăl meu și adversarul său anonim.

În răspunsurile sale publicate în numerele din 1 iunie și 7 august 1872 ale ziarului „Volksstaat” din Leipzig, Marx citează următoarele dări de seamă asupra discursului lui Gladstone.

„Times” din 17 aprilie :

„Creșterea pe care tocmai am descris-o și care, cred, se bazează pe date exacte, este o creștere care se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate”.

„Morning Star” din 17 aprilie :

„Această creștere este o creștere care se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate”.

„Morning Advertiser” din 17 aprilie :

„Creșterea arătată se limitează exclusiv la clasele care posedă proprietate”.

Anonimul Brentano, „zbătându-se ca în chinurile morții în urma atacurilor” sale „magistrale”, a căutat atunci să se apere prin afirmația, uzuală, în asemenea împrejurări, că, chiar dacă citatul nu este fals, el este totuși „derutant”, de „mala fides”, „rupt cu dibăcie din context” etc. Mă tem că nu-mi veți acorda spațiul pentru a răspunde la acuzația lui Brentano, la care revine acum, după 11 ani, d-l Sedley Taylor. Poate că acest lucru nici nu va mai fi necesar, întrucît d-l Taylor spune :

„Întreaga corespondență Brentano-Marx merită într-un tot să fie scoasă din colecțiile de ziare în care zace îngropată și retipărită în limba engleză”.

Sînt absolut de aceeași părere. Memoria tatălui meu n-ar avea decît de cîștigat. În ceea ce privește abaterile din dările de seamă asupra discursului respectiv apărute în ziare, față de darea de seamă din Hansard, las rezolvarea acestei chestiuni în seama celor direct interesați.

Din miile de citate apărute în lucrările tatălui meu, acesta este singurul citat a cărui exactitate a fost contestată. Este destul de semnificativ faptul că profesorii de economie revin mereu la acest exemplu izolat și nu prea fericit. Și, pentru a folosi cuvintele d-lui Taylor,

„el pune în lumină gradul de corectitudine literară a celui de-al doilea protagonist” (Marx), „aceasta este cu atît mai necesar într-un moment cînd opera sa principală ne este prezentată nici mai mult, nici mai puțin decît ca o nouă evanghelie a renașterii sociale”.

Londra, 30 noiembrie 1883

Rămîn a dv.,  
Eleanor Marx

*Nr. 10. Replica lui S. Taylor*

*„To Day”, martie 1884*

*Către redacția lui „To Day”*

Domnilor ! Nimeni nu regretă mai mult decît mine că domnișoarei Marx i s-a refuzat publicarea răspunsului ei, la care avea un drept atît de evident. Sînt însă departe de a împărtăși părerea ei, că „singurul punct litigios” între dr. Marx și prof. Brentano îl constituie existența sau inexistența unei anumite fraze în discursul lui Gladstone. După părerea mea, aceasta este o problemă de o importanță cu totul secundară în comparație cu problema dacă citatul respectiv a fost dat cu intenția de a reda sau de a denatura sensul cuvintelor d-lui Gladstone.

Firește că ar fi imposibil să examinăm în această scrisoare conținutul amplei controverse dintre Brentano și Marx fără a abuza în mod nepermis de spațiul dv. Deoarece însă în coloanele dv. domnișoara Marx a calificat părerea pe care mi-am exprimat-o în mod public o „calomnie” și un „pamflet” \*, mă văd silit să vă rog să publicați paralel următoarele două citate, astfel încît cititorii dv. să poată judeca ei înșiși dacă, în marea sa operă „Capitalul”, dr. Marx a citat cinstit sau necinstit discursul la buget din 1863. De ce folosesc darea de seamă din „Times” în locul celei din Hansard va fi limpede pentru cei care citesc scrisorile lui Marx către Brentano.

„Times” din 17 aprilie 1863

„Capitalul”, ed. a II-a,  
p. 678, nota 103

„În 10 ani din 1842 pînă în 1852 inclusiv, venitul impozabil al țării a crescut, în măsura în care pot stabili exact acest lucru, cu 6% ; dar în 8 ani, din 1853 și pînă în 1861, venitul țării a crescut din nou cu 20% peste cifra luată ca bază. Acesta este un fapt atît de surprinzător, încît este aproape de necrezut...

...În ce mă privește trebuie să spun că aș privi aproape cu neliniște și durere această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă aș considera că ea se limitează la clasele care au condiții de viață plăcute. Aceasta nu ține de loc seama de situația populației muncitoare. Creșterea pe care am descris-o și care se bazează, cred, pe date exacte se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate. Dar creșterea capitalului reprezintă indirect un avantaj pentru muncitori, pentru că ea ieftinește acea marfă care în procesul de producție face direct concurență muncii. Noi avem însă consolarea profundă și, trebuie să spun, neprețuită că, în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit mai puțin săraci. Dacă limitele sărăciei au devenit mai puțin extreme, nu îndrăznesc să spun, dar sîntem fericiți știind că în ultimii douăzeci de ani situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit, în medie, într-o măsură, după părerea noastră, extraordinară și, putem spune, lărdă seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor”.

„Din 1842 pînă în 1852 venitul impozabil al acestei țări a crescut cu 6% ...

...În cei 8 ani din 1853 pînă în 1861, el a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20%. Faptul acesta este atît de uimitor, încît este aproape de necrezut...

...Această creștere amețitoare a avuției și a puterii...

...se limitează pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate, dar... dar ea trebuie să constituie un avantaj indirect pentru populația muncitoare, pentru că ea ieftinește articolele de consum general...

...în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit în orice caz mai puțin săraci. Nu îndrăznesc să afirm că limitele sărăciei s-au schimbat”. — „Gladstone în Camera Comunelor, 16 aprilie 1863”.

\* În scrisoarea de însoțire adresată redacției lui „To Day”, nepublicată aici. (Nota lui Engels.)

Rog să se acorde o atenție deosebită sensului acelor pasaje din darea de seamă din „Times” pe care le-am subliniat. Din fraza: „...în ce mă privește... clasele avute” reiese părerea autorului că creșterea amețitoare a avuției și a puterii pe care tocmai a descris-o nu se limitează la persoane avute. Într-adevăr, există o contradicție între cuvintele folosite aici și fraza următoare: „Creșterea... clasele avute”, dar cuvintele „aceasta nu ține... populației muncitoare”, care se află între cele două fraze, nu lasă nici o îndoială asupra a ceea ce a avut în vedere d-l Gladstone, și anume că, avînd la bază datele cu privire la impozitul pe venit, cifrele indicate de el se referă doar la veniturile care nu sînt scutite de impozite\*. De aceea din ele nu se putea nicidecum deduce în ce măsură crescuse în perioada analizată venitul total al populației muncitoare. Fraza finală, de la „dar sîntem fericiți” pînă la sfîrșit, arată categoric că, pe baza unor dovezi independente de datele cu privire la impozitele pe venit, d-l Gladstone a recunoscut ca evidentă o îmbunătățire extraordinară și aproape fără seamăn a situației medii a muncitorului britanic.

În ce scop aceste pasaje esențiale au fost aproape cu totul omise, astfel încît darea de seamă din ziar a fost redusă pînă la forma surprinzătoare în care apare în cartea d-lui Marx? Evident, cred, pentru ca mozaicul alcătuit în mod arbitrar și cîrpăcit din cuvintele care au mai rămas din discursul d-lui Gladstone să poată fi înțeles în sensul că veniturile populației muncitoare au sporit într-o măsură neînsemnată, în timp ce veniturile claselor avute au crescut enorm, un punct de vedere în absolută neconcordanță cu pasajele omise, care afirmă cu totul altceva.

Nu pot trece cu vederea nici faptul că, după traducerea germană a acestui citat ciuntit în textul „Capitalului”, urmează imediat expresia mirării plină de dispreț a lui Marx cu privire la „jalnicul subterfugiu” cuprins în cuvintele care figurează aici la sfîrșitul frazei lui Gladstone în comparație cu descrierea creșterii avuției claselor avute făcută anterior de el.

Trinity College, Cambridge,  
8 februarie 1884

Rămîn al dv.,  
Sedley Taylor

*Nr. 11. Al doilea răspuns al Eleanorei Marx*<sup>181</sup>

**„To Day”, martie 1884**

*Către redacția lui „To Day”*

Domnilor,

D-l Sedley Taylor contestă afirmația mea că, atunci cînd ca-lomniatorul anonim a tăbărit asupra d-lui Marx, singurul punct litigios era dacă d-l Gladstone a folosit sau nu anumite cuvinte. După părerea d-lui Taylor, adevărata problemă era

\* Scutite de impozite erau între 1842 și 1853 veniturile pînă la 150 l.st., iar în 1853 cele pînă la 100 l.st. (Nota redacției lui „To Day”.)

„dacă citatul respectiv a fost dat cu intenția de a reda sau de a denatura sensul cuvintelor lui Gladstone”.

Am în fața mea articolul din „Concordia” (nr. 10 din 7 martie 1872) „Cum citează Karl Marx”. Aici autorul anonim citează mai întâi Manifestul constitutiv al Internaționalei, apoi pasajul din discursul d-lui Gladstone, textul integral din Hansard, rezumă pasajul așa cum îl înțelege și cum i-ar plăcea și, în sfârșit, termină cu cuvintele :

„Faptul că Gladstone menționează acest lucru numai pentru aprecierea justă a criteriului său, Marx îl folosește pentru a-i atribui lui Gladstone următoarele cuvinte : *«Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute»*. Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone. Dimpotrivă, acolo se spune tocmai contrarul. Atît din punct de vedere formal, cît și în fond, Marx a născocit această frază !”.

Aceasta este învinuirea, singura învinuire care i se aduce lui Marx. El este, de fapt, învinuit de a fi denaturat sensul cuvintelor lui Gladstone, „născocind” o întreață frază. Nici un cuvînt despre citate „derutante” sau „rupte cu dibăcie din context”. Problema o constituie pur și simplu „existența sau inexistența unei anumite fraze în discursul lui Gladstone”.

Una din două. Ori a citit d-l Taylor atacurile lui Brentano și răspunsurile tatălui meu, și atunci afirmația sa este în directă contradicție cu adevărul, pe care nu se poate să nu-l cunoască. Ori nu le-a citit. Și atunci ? Avem de-a face cu un om care trimite scrisori de la Trinity College, Cambridge ; care fără vreun motiv își dă o deosebită osteneală să atace corectitudinea literară a defunctului meu tată într-un mod care, în lipsă de dovezi, ar trebui inevitabil taxat drept „calomnie” ; care aduce această învinuire pe baza unei controverse literare datînd din 1872 între un scriitor anonim (profesorul Brentano, după părerea d-lui Taylor) și tatăl meu ; care într-un limbaj înflăcărat descrie atacul magistral al sf. Gheorghe-Brentano și chinurile morții în care repede l-a făcut pe balaurul Marx să se zbată ; care ne poate relata în amănunt succesele zdrobitoare înregistrate de numitul sf. Gheorghe printr-o „confruntare amănunțită a textelor” ; și care, pe deasupra, mă pune în situația delicată de a fi nevoită să presupun, în interesul dragostei de oameni, că el niciodată nu a citit nici măcar un singur rînd din cele despre care vorbește.

Dacă d-l Taylor ar fi citit articolele „magistrale” ale prietenului său anonim, el ar fi găsit acolo următoarele :

„Și acum vă întrebăm : Minte cineva doar atunci cînd născocoște o minciună sau minte în egală măsură și atunci cînd o repetă, deși știe sau ar trebui să știe că este vorba de o minciună... ?”

Astfel vorbește „magistralul” Brentano, pe cît de virtuos, pe atît de anonim, în replica sa la primul răspuns al tatălui meu („Concordia” nr. 27 din 4 iulie 1872, p. 210). Cu toate acestea, el afirmă pe aceeași pagină, în văzul lumii întregi, că

„și potrivit dării de seamă din «Times» Gladstone spune că, după părerea lui, această creștere amețitoare a avuției și a puterii nu se limitează la clasele avute”.

Dacă, așadar, Brentano pare să n-aibă habar care este adevăratul punct litigios, oare nu stau la fel lucrurile cu d-l Sedley Taylor ? În scrisoarea sa către „Times”, punctul litigios era un pasaj citat în Manifestul constitutiv al Internaționalei. În scrisoarea sa către „To Day” — un pasaj citat în „Capitalul”. Ba una, ba alta, dar nu de asta mă plîng. D-l Taylor ne redă acum pasajul din discursul lui Gladstone așa cum este citat la p. 678 și 679 din „Capitalul”, paralel cu același pasaj, dar nu din darea de seamă din Hansard, ci din cea din „Times”.

„De ce folosesc darea de seamă din «Times» în locul celei din Hansard va fi limpede pentru cei care citesc scrisorile lui Marx către Brentano”.

Dar am văzut că d-l Taylor nu se află printre acești „cititori”. De ce procedează el astfel poate că este limpede pentru alții, dar nu pentru el, dacă e să dăm crezare propriei sale argumentări.

În orice caz, am trecut acum de la infailibilul Hansard la acea dare de seamă a cărei folosire face pe anonimul Brentano să-i reproșeze tatălui meu („Concordia”, aceeași p. 210) că recurge la „dări de seamă, inevitabil cîrpăcite, din ziare”. Un lucru este cert : „De ce”-ul d-lui Taylor trebuie să fie „limpede” pentru prietenul său Brentano.

Pentru mine, acest „de ce” este într-adevăr foarte limpede. Cuvintele de a căror născocire a fost învinuit tatăl meu („o creștere limitată pe de-a-ntregul la clasele care posedă proprietate”), aceste cuvinte se află atît în darea de seamă din „Times”, cît și în cele din restul cotidianelor, în timp ce în Hansard ele sînt nu numai „ajustate”, ci cu totul „escamotate”. Acest fapt l-a constatat Marx. D-l Taylor, care în scrisoarea sa către „Times” încă se mai cutremura de spaimă din pricina unei asemenea „cutezanțe” de neiertat, se vede acum el însuși nevoit să renunțe la imaculatul Hansard și să caute scăpare în darea de seamă din „Times”, după Brentano „inevitabil ciuntită”.

Să trecem acum la citatul însuși. D-l Taylor ne atrage în mod deosebit atenția asupra a două pasaje relevate de el. În primul el admite :

*„Intr-adevăr, există o contradicție între cuvintele folosite aici și fraza următoare : «Creșterea... clasele avute», dar cuvintele «aceasta nu ține... populației muncitoare», care se află între cele două fraze, nu lasă nici o îndoială asupra a ceea ce a avut în vedere d-l Gladstone" etc.*

Și aici ne aflăm evident în domeniul teologiei. Este bine-cunoscutul stil al interpretării ortodoxe a Bibliei. Pasajul se contrazice de fapt el însuși ; dar dacă el este interpretat potrivit adevăratei credințe a creștinului, vom vedea că sensul lui nu contrazice această adevărată credință. Dacă d-l Taylor îl tălmăcește pe d-l Gladstone în felul în care d-l Gladstone tălmăcește Biblia, el nu se poate aștepta să găsească adepți decît printre ortodocși.

Or, cu acel prilej special d-l Gladstone a vorbit sau nu englezește. Dacă n-a vorbit englezește, atunci nu ne pot fi de folos nici un fel de citate sau tălmăciri. Dacă da, atunci el a spus că i-ar părea foarte rău dacă acea creștere amețitoare a avuției și a puterii s-ar limita la clasele care au condiții de viață plăcute, dar că ea se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute. Și așa a citat Marx. Al doilea pasaj reprezintă una din acele tirade stereotipe care, cu unele modificări, se repetă în toate discursurile la buget din Anglia, exceptînd perioadele în care afacerile merg prost. Care era părerea lui Marx în această privință și în genere despre întregul discurs reiese din următorul pasaj din cel de-al doilea răspuns al său dat calomniatorului anonim : „După ce Gladstone a cîntat un imn de slavă creșterii avuției capitaliste, el se întoarce la clasa muncitoare. El nu afirmă nicidecum că ea și-a primit partea din «creșterea amețitoare a avuției și a puterii», ci, potrivit dării de seamă publicate în «Times», el continuă cu cuvintele : «Creșterea capitalului reprezintă însă un avantaj indirect pentru muncitori etc.». El se consolează constatînd că, «în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit mai puțin săraci». În sfîrșit, declară că, atît el personal, cît și prietenii săi îmbogățiți din parlament, «sînt atît de fericiți văzînd», contrar celor constatate de anchetele parlamentare și ilustrate de datele statistice,

«că în ultimii 20 de ani situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit în medie într-o măsură, după părerea noastră, extraordinară și, putem spune, aproape fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor».

Și pînă la d-l Gladstone toți predecesorii săi în această funcție au fost «atît de fericiți» să completeze în discursurile lor la buget



descrierea creșterii avuției capitaliste cu perorații pline de mulțumire de sine despre îmbunătățirea situației clasei muncitoare. Totuși, el îi prinde pe toți cu minciuna, arătând că împărăția de o mie de ani a început abia după introducerea legislației liberului-schimb. De fapt, aici nu este vorba dacă temeiurile pentru care Gladstone se consolează sau se felițează sînt îndreptățite sau nu. Este vorba pur și simplu de faptul că, din punctul lui de vedere, așa-zisa îmbunătățire «extraordinară» a situației clasei muncitoare nu este nicidecum în contradicție cu «creșterea amețitoare a avuției și a puterii, care se limitează pe de-a-ntregul la clasele 'avute». Învățătura ortodoxă a apologeților capitalului — iar d-l Gladstone este unul dintre cei mai bine plătiți apologeți ai lui — preconizează că mijlocul cel mai sigur pentru ca muncitorii să-și îmbunătățească situația este acela de a-i *îmbogăți* pe exploatatorii lor" \* („Volksstaat" nr. 63 din 7 august 1872).

În plus, pentru a-i fi pe plac d-lui Taylor, pasajul respectiv din discursul d-lui Gladstone este citat în întregime în Manifestul constitutiv, p. 5, chiar înaintea citatului litigios. Și ce altceva decît acest manifest a acuzat pe d-l Taylor inițial. Este oare tot atît de imposibil să capeți de la el o indicație cu privire la izvoarele originale, pe cît este de imposibil să afli vreun motiv rațional de la Dogberry ?

„Permanentele contradicții flagrante din discursurile la buget ale lui Gladstone constituie obiectul notei 105 de la aceeași pagină (679) din „Capitalul”, la care se referă d-l Taylor. Într-adevăr, este foarte probabil ca Marx să-și fi dat o deosebită silință să eludeze din „mala fides” una din aceste contradicții. Dimpotrivă. Marx nici n-a eludat ceva ce merita să fie citat, nici n-a născocit nimic. Dar el a reconstituit și a smuls vălul uitării de pe o frază dintr-un discurs al lui Gladstone, frază care a fost fără doar și poate rostită și care, într-un fel sau altul, a circulat după ce a dispărut din darea de seamă apărută în Hansard.

*Eleanor Marx*

---

\* Vezi volumul de față, p. 151—152. — *Nota red.*

## IV

## Engels și Brentano

*Nr. 12. Din prefața lui Engels la ediția a 4-a a volumului I al „Capitalului” lui Marx*<sup>182</sup>

Ediția engleză, apărută între timp, a făcut necesară o revizuire integrală a numeroaselor citate. În acest scop, fiica cea mai mică a lui Marx, Eleanor, preluase munca anevoioasă de a confrunta cu originalele toate pasajele citate, astfel că în ediția engleză citatele din surse englezești, care sînt cele mai numeroase, nu au fost retraduse din limba germană, ci redată în forma lor originală engleză. Se impunea deci ca la pregătirea ediției a patra să consult aceste texte originale. Cu acest prilej au ieșit la iveală unele mici inexactități: trimiteri la pagini greșite, datorită fie transcrierii greșite din manuscris, fie greșelilor de tipar cumulate din cele trei ediții; ghilimele și puncte de suspensie greșit plasate, lucru inevitabil la un număr atît de mare de citate din caietele cu extrase. Ici-colo cite un cuvînt tradus în mod mai puțin fericit. Unele pasaje citate din vechile caiete de la Paris din 1843—1845, cînd Marx nu știa încă englezește și-i citea pe economiștii englezi în traducere franceză, în care dubla traducere produsese ușoare schimbări de nuanță, ca, de pildă, la Steuart, Ure, ș.a.; aici trebuia deci folosit textul englez. Și alte mici inexactități și inadvertențe asemănătoare. Cine va compara însă ediția a patra cu cele anterioare se va convinge că în tot acest proces anevoios de revizuire cartea nu a suferit nici un fel de schimbare demnă de menționat. Un singur citat nu a putut fi găsit, acela din Richard Jones (ediția a 4-a, p. 562, nota 47): Marx a greșit, probabil, la transcrierea titlului cărții<sup>183</sup>. Toate celelalte citate își păstrează întreaga lor putere probatorie sau o întăresc în forma lor actuală exactă.

Aici însă sînt obligat să revin la o poveste veche. Cunoscut un singur caz în care a fost pusă la îndoială exactitatea unui citat dat de Marx. Și întrucît incidentul a provocat discuții care au durat și după moartea lui Marx, nu pot să-l trec cu vederea aci.

În „Concordia” din Berlin, organul Uniunii fabricanților germani, a apărut la 7 martie 1842 un articol anonim, intitulat „Cum citează Karl Marx”. În acest articol se afirma cu un exces de indignare morală și expresii neparlamentare că citatul din discursul la buget rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863 (reprodus în Manifestul constitutiv din 1864 al Asociației Internaționale a Muncitorilor și în „Capitalul”, vol. I, p. 617, ed. a patra ; p. 671, ed. a treia) este falsificat ; nici un cuvânt din fraza : „Această creștere amețitoare a avuției și a puterii... se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute” nu figurează în darea de seamă stenografică (cvasioficială) din Hansard. „Această frază nu se găsește însă nicăieri în discursul lui Gladstone. Gladstone a spus exact contrarul” (cu litere aldine) : **„Atît din punct de vedere formal, cît și în fond, Marx a născocit această frază !”**.

Marx, căruia i s-a trimis în mai numărul respectiv din „Concordia”, i-a răspuns anonimului în „Volksstaat” din 1 iunie. Întrucît nu-și mai amintea din care ziar citase, el s-a mărginit să dovedească, în primul rînd, că citatul apăruse în aceeași formă în două publicații engleze și să citeze apoi din „Times”, potrivit căruia Gladstone spune :

„That is the state of the case as regards the wealth of this country. I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that it was confined to classes who are in easy circumstances. This takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation I have described and which is founded, I think upon accurate returns, is an augmentation entirely confined to classes of property” \*.

Gladstone spune, așadar, că ar regreta dacă lucrurile ar sta astfel, dar că, ele *stau* astfel, această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute. Iar în ceea ce-l privește pe cvasioficialul Hansard, Marx spune mai departe : „D-l Gladstone a fost destul de înțelept să escamoteze în formularea ulterior ajustată din Hansard acest pasaj, fără îndoială compromițător în gura unui cancelar englez al trezoreriei. Este, de altfel, o practică obișnuită în viața parlamentară a Angliei și nici-decum o inovație a lui Laskerchen contra Bebel”.

Anonimul devine din ce în ce mai furios. Lăsînd la o parte, în răspunsul său din „Concordia” din 4 iulie, izvoarele de mîna a doua, el arată timid că există „obiceiul” de a cita discursurile parlamentare după darea de seamă stenografică, dar că, pe de altă

\* Vezi traducerea citatului făcută de Marx în volumul de față, p. 141. — *Nota red.*

parte, darea de seamă din „Times” (care conține fraza „născocită”) și cea din Hansard (în care ea lipsește) „coincid din punct de vedere material întru totul”, și de asemenea că darea de seamă din „Times” ; exprimă exact contrarul faimosului pasaj din Manifestul constitutiv, el are însă grijă să treacă sub tăcere faptul că, pe lângă acest pretins „contrar”, darea de seamă conține în mod expres „tocmai acel faimos pasaj”. Cu toate acestea, anonimul își dă seama că s-a împotmolit și că numai o nouă manevră îl poate salva. Împetrițindu-și deci articolul, care, cum tocmai am dovedit, este pe de-a-n-tregul o denaturare „nerușinată a adevărului”, cu invective savuroase ca : „mala fides”, „lipsă de probitate”, „afirmații mincinoase”, „citatul mincinos”, „denaturarea nerușinată a adevărului”, „un citat cu totul falsificat”, „acest fals”, „pur și simplu infame” etc., el găsește de cuviință să deplaseze problema litigioasă pe alt plan și de aceea promite că „într-un articol viitor vom explica ce semnificație dăm noi” (anonimul care nu e „mincinos”) „conținutului cuvintelor lui Gladstone”. Ca și cum în această problemă părerea sa ar conta cit de cit ! Acest al doilea articol a apărut în „Concordia” din 11 iulie.

Marx a mai răspuns o dată în „Volksstaat” din 7 august, reproducând de astă dată și citatele respective din „Morning Star” și „Morning Advertiser” din 17 aprilie 1863. Potrivit acestor dări de seamă, Gladstone a spus că ar privi cu îngrijorare etc. această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă ar considera că ea se limitează la clasele care au condiții de viață plăcute (classes in easy circumstances). Dar această creștere se limitează la clasele care posedă proprietate (entirely confined to classes possessed of property). Prin urmare, și aceste dări de seamă conțin textual fraza pretins născocită. Marx mai constată apoi încă o dată, confruntând textul din „Times” cu cel din Hansard, că fraza care a fost într-adevăr rostită, după cum s-a constatat în trei dări de seamă identice apărute în presă a doua zi independent una de alta, lipsește în darea de seamă din Hansard, revăzută potrivit „obiceiului” cunoscut, că, după cum spune Marx, Gladstone „a escamotat-o ulterior” și încheie declarând că timpul nu-i permite să mai polemizeze cu anonimul. Se pare că și acesta se săturase ; Marx, cel puțin, nu a mai primit alte numere din „Concordia”.

Cu aceasta se pare că s-a pus punct problemei. E drept că de atunci au mai ajuns la urechea noastră, o dată sau de două ori, niște zvonuri misterioase din partea unor oameni care aveau legături cu Universitatea din Cambridge despre o nemaipomenită

crimă literară pe care ar fi comis-o Marx în „Capitalul”, dar, în pofida tuturor investigațiilor noastre, nu am putut afla nimic precis. Iată însă că la 29 noiembrie 1883, la opt luni după moartea lui Marx, apare în „Times” o scrisoare expedită de la Trinity College, Cambridge, și semnată Sedley Taylor, în care, profitând de o ocazie oarecare, acest omuleț, care se ocupa de cooperativismul cel mai inofensiv, ne-a lămurit, în sfârșit, nu numai asupra zvonurilor de la Cambridge, dar și asupra anonimului de la „Concordia”.

„Pare extrem de ciudat faptul — spune omulețul de la Trinity College — că profesorului Brentano (pe atunci la Breslau, acum la Strasbourg) i-a fost dat... să dea în vileag mala fides, care, pare-se, a dictat citatul din discursul lui Gladstone din Manifestul” (constitutiv). „D-l Karl Marx, care, ...căuta să apere citatul zbatându-se ca în chinurile morții (deadly shifts) în urma atacurilor magistrale ale lui Brentano, a avut cutezanța să afirme că, înainte de a o publica în Hansard, d-l Gladstone și-a ajustat darea de seamă asupra discursului său, apărută în «Times» din 17 aprilie 1863, pentru a escamota un pasaj, ce-i drept compromițător pentru un cancelar englez al trezoreriei. Cînd Brentano a demonstrat, printr-o confruntare amănunțită a textelor, că darea de seamă din «Times» și cea din Hansard coincid, excluzînd cu totul sensul atribuit cuvintelor lui Gladstone de o citare ruptă cu dibăcie din context, Marx s-a retras sub pretextul lipsei de timp !”

Acesta fost-a, așadar, ascunsul sîmbure al ciinelui ! Iată ce oglindire glorioasă a găsit în fantezia celor din Cambridge, obsedată de cooperativele de producție, campania anonimă dusă de d-l Brentano în „Concordia” ! Uite-așa stătea și uite-așa ținea vîrfurile paloșului acest sf. Gheorghe al Uniunii fabricanților germani „atacînd magistral”, în timp ce balaurul Marx zăcea la picioarele sale, agonizînd „în chinurile morții” !

Dar toată această descriere ariostică a luptei nu avea alt scop decît acela de a acoperi manevrele sf. Gheorghe al nostru. Aici nu mai este vorba de „născociri” și de falsuri, ci de „citarea ruptă cu dibăcie din context” (craftily isolated quotation). Toată problema a fost deplasată, iar sf. Gheorghe împreună cu scutierul său din Cambridge știau foarte bine din ce cauză.

Eleanor Marx a răspuns în „To Day” din februarie 1884 — întrucît „Times” a refuzat să publice răspunsul —, readucînd discuția la singurul punct de care fusese vorba : „Născocise” Marx acea frază, sau nu ? La aceasta d-l Sedley Taylor a răspuns :

„Problema dacă o anumită frază exista sau nu în discursul d-lui Gladstone” a fost, după părerea sa, „de o importanță cu totul secundară” în disputa dintre Marx și Brentano „în comparație cu problema dacă citatul respectiv a fost dat cu intenția de a reda sau de a denatura sensul cuvintelor lui Gladstone”.

Apoi el admite că darea de seamă din „Times” „într-adevăr conține o contradicție între cuvintele folosite” ; dar, dar restul contextului, explicat în mod just, adică în spirit liberal — gladstonian, arată ce a vrut să spună d-l Gladstone („To Day”, martie 1884). Nostimada este că omulețul nostru din Cambridge pretinde acum ca discursul să nu fie citat după „Hansard”, cum e „obiceiul” după părerea anonimului Brentano, ci după darea de seamă din „Times”, considerată de același Brentano ca „inevitabil cîrpăcită”. Nici nu se putea altfel, pentru că fraza spinoasă doar *lipsește* în Hansard !

Această argumentare a fost spulberată cu ușurință de Eleanor Marx în același număr al lui „To Day”. Sau d-l Taylor a citit polemica din 1872. În acest caz el „minte” acum, nu numai „născocind”, dar și „eludînd”. Sau nu a citit-o. În acest caz el era obligat să tacă din gură. Cert este însă că el n-a mai îndrăznit vreodată să repete acuzația amicului său Brentano că Marx ar fi „născocit”. Dimpotrivă, acum se susținea că Marx nu a născocit, ci a eludat o frază importantă. Dar aceeași frază este citată la pagina 5 a Manifestului constitutiv, cîteva rînduri înaintea frazei pretins născocite. Iar în ce privește „contradicția” din discursul lui Gladstone, nu este oare tocmai Marx acela care vorbește în „Capitalul”, p. 618 (ed. a 3-a, p. 672), nota 105, despre „permanentele contradicții flagrante din discursurile la buget ale lui Gladstone din anii 1863 și 1864” ? Numai că el nu încearcă să rezolve, cum face Sedley Taylor, în spiritul mulțumirii liberale. Și E. Marx își încheie răspunsul cu următoarea concluzie : „Dimpotrivă. Marx nici n-a eludat ceva ce merita să fie citat, nici n-a născocit nimic. Dar el a reconstituit și a smuls vălul uitării de pe o frază dintr-un discurs al lui Gladstone, frază care a fost fără doar și poate rostită și care, într-un fel sau altul, a circulat după ce a dispărut din darea de seamă apărută în Hansard”.

După asta d-l Sedley Taylor s-a potolit, iar rezultatul întregii intrigi profesionale, țesută timp de două decenii peste două țări mari, a fost că nimeni nu a mai îndrăznit să atace corectitudinea literară a lui Marx și că de atunci d-l Sedley Taylor are, probabil, tot atît de puțină încredere în comunicatele de luptă literară ale d-lui Brentano cît are și d-l Brentano în infailibilitatea papală a lui Hansard.

Londra, 25 iunie 1890

F. Engels

### Nr. 13. Răspunsul lui Brentano

„Polemica mea cu Karl Marx“, Berlin, 1890, p. 3—8

La 28 septembrie 1864 a avut loc în St. Martin's Hall, Long Acre, Londra, o adunare publică, la care au participat englezi, germani, francezi, polonezi și italieni. Acestei adunări Marx i-a prezentat statutul provizoriu al unei organizații internaționale a muncitorilor care urma să ia ființă, precum și Manifestul constitutiv al acesteia, întocmit de el. Ambele au fost adoptate în unanimitate și Manifestul constitutiv a făcut ocolul lumii. În Manifest apărea un citat din discursul la buget rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863, citat care a făcut mai multă vîlvă decît toate celelalte date cuprinse în el: „Amețit de «propășirea națiunii», de datele statistice care-i joacă înaintea ochilor, cancelarul trezoreriei exclamă în culmea extazului: «Din 1842 pînă în 1852, venitul impozabil al țării a crescut cu 6%, în cei opt ani, din 1853 pînă în 1861, el a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20%. Faptul e atît de uimitor, încît e aproape de necrezut... Această creștere amețitoare a avuției și a puterii — adaugă d-l Gladstone — «se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute»”.

În iarna 1871—1872, în legătură cu pregătirea volumului al II-lea al lucrării mele „Corporațiile muncitorești din prezent”<sup>184</sup>, trebuia să cercetez (comp. loc. cit., II, 241) în ce măsură corespunde realității argumentul, auzit atît de des, că o creștere a salariilor va determina o scădere a viitoarei cereri de brațe de muncă. În deceniile trecute, el a fost mereu invocat împotriva sindicatelor profesionale engleze ori de cîte ori acestea cereau mărirea salariilor. Atunci mi-am amintit de acel citat din discursul la buget al lui Gladstone. Mi s-a părut însă neindicat să recurg, asemenea multor altora, la Manifestul Internaționalului și la pasajul respectiv din „Capitalul” lui Marx, vol. I, 1867, p. 639. Am luat darea de seamă stenografică a discursului la buget rostit de Gladstone și am găsit că aceasta, ce-i drept, arată că creșterea salariilor din perioada 1842—1861 nu a împiedicat nicidecum creșterea veniturilor celor avuți, în așa fel încît să se repercuteze asupra cererii de brațe de muncă, dar că Gladstone, în directă contradicție cu afirmația lui Karl Marx, a spus: „Cifrele pe care le-am citat nu țin seama decît în mică măsură sau chiar de loc de situația acelora care nu plătesc nici un fel de impozit pe venit, ...de proprietatea populației muncitoare și de creșterea venitului ei... Dar dacă analizăm situația medie a muncitorului britanic, fie el țaran sau miner, muncitor necalificat sau calificat, numeroase și incontestabile marturii ne arată că în ultimii 20 de ani a avut loc o asemenea creștere a mijloacelor sale de trai, încît putem spune că este aproape fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor timpurilor”.

Avînd în vedere marea importanță pe care citatul din discursul lui Gladstone a avut-o pentru afirmația social-democraților că, în condițiile orînduirii de stat și sociale existente, bogății devin inevitabil tot mai bogăți, iar săracii inevitabil tot mai săraci, am atras atenția redacției publicației „Concordia, Zeitschrift für die Arbeiterfrage”, care pe atunci apărea la Berlin, asupra falsului comis. Aceasta m-a îndemnat să scriu un articol, care a apărut în „Concordia” din 7 martie 1872. Articolul n-a fost semnat de mine; pe de o parte, pentru a da curs cererii redacției interesată să nu știrbească prestigiul ziarului ei, pe de altă parte, pentru că aveam cu atît mai puțin de obiectat, cu cît, după polemica dusă de Marx mai înainte, era de așteptat ca el să-și improaște adversarul cu injurii personale, și de aceea era cît se poate de *amuzant* ca Marx să nu afle cine se ascunde în persoana adversarului său...

După trei luni Marx a răspuns în „Volksstaat”. A urmat o polemică, din care a reieșit că Marx nu a comis falsul, ci că a luat citatul falsificat dintr-un

pamflet apărut anonim în 1864. Acesta, intitulat „The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844. The abuse of the metallic principle to depreciation. Parliament mirrored in Debate, supplemental to «The Stock Exchange and the Repeal of Sir J. Bernard's Act»”, London : T. Cautley Newby, 30, Welbeck Street, 1864, este opera unui Tersite căpăținos și în mare parte reprezintă un compendiu din citate ciuntite, extrase din scrieri și discursuri cu privire la economia națională, presărate, în scopul ironizării, cu versuri latine, englezești și franțuzești, precum și alte comentarii. Se înțelege că, astfel întocmită, cartea a rămas complet obscură.

Dacă Marx ar fi mărturisit pur și simplu că a fost indus în eroare de cartea sus-menționată și, începând de atunci, ar fi citat corect pasajul, faptul că s-a bazat pe asemenea izvoare ar fi stîrnit, desigur, mirare, dar greșeala ar fi fost cel puțin reparată. Dar nici vorba de așa ceva. E drept că, avînd în vedere marea răspîndire a Manifestului constitutiv, înlăturarea acestei perle ca urmare a rectificării citatului ar fi fost foarte penibilă pentru agitație. Se știe că unul din principalele mijloace de agitație ale social-democrației îl constituie tocmai pretenția reprezentanților ei de a fi singurii deținători ai adevăratei științe și, după cum a arătat Congresul partidului ținut la Halle, se admite mai curînd că s-a folosit exclusiv în scop de agitație legea de aramă a salariilor, deși se cunoștea caracterul ei mincinos, decît să se admită că s-a făcut o greșeală. De aceea, în loc să retracteze, Marx s-a străduit să demonstreze că Gladstone a ajustat ulterior darea de seamă stenografică a discursului său la buget ; mojiicile polemicii sale ridicole s-au îndreptat atunci împotriva presupusului fabricant, care, cu ajutorul unui prieten de afaceri englez, a vrut să-i joace o festă, iar cînd s-a dovedit că și în „Times”, în numărul de dimineață, discursul rostit cu o seară înainte de Gladstone, avea același sens ca în darea de seamă stenografică, el a procedat, după cum scria redacția ziarului „Concordia”, „ca și se pia care colorează apa cu un lichid negru pentru a îngreua adversarului urmărirea, adică s-a străduit din răspuțeri să estompeze obiectul disputei, fixîndu-se asupra unor chestiuni secundare fără importanță ; și, în cele din urmă, s-a eschivat declarînd că «din lipsă de timp», nu mai poate continua polemica”. De asemenea el mi-a rămas dator pînă în ziua de astăzi cu răspunsul la critica pe care am făcut-o în „Concordia” din 22 august 1872 la replica sa.

Faptul că eu eram autorul articolelor apărute în „Concordia” din 7 martie, 4 și 11 iulie și 22 august 1872 era cunoscut de mulți, și în cea de-a II-a ediție a lucrării lui Mehring „Istoria social-democrației”<sup>185</sup>, apărută încă în timpul vieții lui Marx, am fost numit, în mod public, ca atare. Toată povestea a atras atenția d-lui Sedley Taylor de la Trinity College, Cambridge, care a studiat polemica și a scris pe această temă o scrisoare către „Times”. Sesizîndu-se, Eleanor Marx, fiica lui Marx, între timp decedat, nu numai că a apărut în revista socialistă lunară „To Day” din martie 1884 probitatea tatălui ei, ci a și încheiat cu observația că tatăl ei a reconstituit și a smuls vîlul uitării de pe o frază specială dintr-un discurs al lui Gladstone, frază care a fost fără doar și poate rostită și care, într-un fel sau altul, a căpătat circulație, după ce a dispărut din darea de seamă stenografică din Hansard.

Încă pe atunci aveam de gînd să răspund la această încăpățînată crampnare de citatul fals, publicînd textual întreaga polemică. Dar redacțiile au adeva o părere proprie ; revista de specialitate în care am considerat că este cel mai indicat să apară această polemică a refuzat, declarînd că disputa nu este de interes general. Engels era, evident, de altă părere. În prefața la ediția a 4-a a volumului I al „Capitalului” apărut sub îngrijirea lui a revenit asupra polemicii, relatînd-o însă în așa fel, încît incorectitudinea cu care Marx a dus această polemică, se înțelege, nu apare limpede. În afară de aceasta, el a păstrat într-o formă neschimbată pasajul din „Capitalul” (I, ed. a 4-a, p. 617) în



care Marx îi atribuie lui Gladstone exact contrarul celor spuse de el; ba mai mult, în timp ce Marx, în prima ediție, face pentru citatul său trimiterea la „Gladstone în Camera Comunelor, 16 aprilie 1863”, în ediția a 4-a se face în plus o trimitere la „Morning Star, 17 aprilie 1863”, ca și cum darea de seamă din acest ziar ar conține citatul așa cum l-a redat Marx! Dar și darea de seamă din „Morning Star” cuprinde toate frazele omise de „The Theory of the Exchanges” ca și de Marx, căruia ea i-a servit drept izvor, fraze din care reiese că acolo unde Gladstone vorbește în discursul său la buget de sumele încasate ca impozit pe venit, el nu face decât să contrapună venitului aceluia care plătesc acest impozit venitul aceluia care, avînd un venit prea mic, nu sînt impozabili; că, pe baza listelor de contribuabili, el constată o creștere amețitoare a avuției și a puterii, remarcînd totodată că sporirea veniturilor care rezultă din aceste liste se referă numai la cei avuți, lucru foarte firesc, deoarece ceilalți nici nu sînt trecuți pe aceste liste; dar că el nu crede că sporirea se limitează la aceste clase, întrucît se știe din alte surse că și situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit concomitent într-o măsură cum nu s-a mai pomenit în vreo altă țară sau în vreo altă epocă...

(Restul nu are nimic comun cu acuzația, fiind doar o „Contribuție la problemă” etc. — F. Engels.)

#### Nr. 14. Din anexele la răspunsul lui Brentano

a) Din „Theory of the Exchanges”, Londra, 1864, p. 134.

„From 1842 to 1852, the taxable income of the country increased by 6 per cent... in the eight years from 1853 to 1861, it had increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! My honourable friend says, it is owing to Australian gold. I am sorry to see that he is lost in the depths of heresy upon the subject of gold. This intoxicating augmentation of wealth and power is entirely confined to classes of property, but must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities of general consumption — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor! at any rate, whether the extremes of poverty are less, I do not presume to say” \*.

„Voilà l'homme en effet. Il va du blanc au noir.  
Il condamne au matin ses sentiments du soir.  
Importun à tout autre, à lui même incommode,  
Il change à tous moments d'esprit comme de mode” \*\*.

\* „Din 1842 pînă în 1852 venitul impozabil al țării a crescut cu 6%... în cei opt ani, din 1853 pînă în 1861, a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20%! Onoratul meu prieten spune că aceasta se datorește aurului australian. Îmi pare foarte rău că în problema aurului el se face vinovat de o cumplită erezie. Această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute, dar ea trebuie să constituie un avantaj indirect pentru populația muncitoare, pentru că ea ieftinește articolele de consum general — în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit, în orice caz, mai puțin săraci! Nu îndrăznesc să afirm că limitele sărăciei s-au îngustat”.

\*\* — Vezi traducerea acestor versuri în volumul de față, p. 137. — Nota red.

„The average condition of the British labourer, has improved during the last twenty years in a degree we know to be extraordinary and unexampled in the history of any country or any age, a matter of the greatest thankfulness, because, etc. ...hardly have earnings given a sufficiency of prime necessities ; ...”\*

Pentru legătura dintre „The Theory of the Exchanges” și concluziile lui Marx din „Capitalul”, I, ed. I, p. 639, pe care le-am comentat aici, merită să fie relevate și următoarele. După ce Marx a reprodus aici datele din „Theory of the Exchanges” luate din London Orphan Asylum, opunindu-le frazei lui Gladstone : „whether the extremes of poverty are less extreme than they were, I do not presume to say”, el atacă discursul la buget al lui Gladstone din 7 aprilie 1864 ; „The Theory of the Exchanges” are un apendice, în care, ca o completare la paginile reproduse mai sus, se fac de asemenea comentarii la bugetul din 1864. Stilul acestor comentarii este identic cu cel pe care-l cunoaștem prea bine din cele ce preced. În aceste digresiuni găsim următorul pasaj (p. 234) :

„But the Chancellor is eloquent upon «poverty»..., «Think of those who are on the border of that region...», upon, «wages... in others it is true not increased... human life is, but, in nine cases out of ten, a struggle for existence»” \*\*.

Faceți acum o comparație între aceasta și Marx, I, ed. I, p. 640, ed. a 4-a, p. 618. Și aici, în locul unei redări a adevăratului discurs la buget, se dă textual același mozaic de fraze rupte din context ca și în „The Theory of the Exchanges”. Și aici, din nou, nu aceasta este indicată ca izvor, ci se face referire la Gladstone, Camera Comunelor, 7 aprilie 1864. În continuare se spune însă : „Permanentele contradicții flagrante din discursurile la buget ale lui Gladstone din anii 1863 și 1864 sînt caracterizate de un scriitor englez prin următorul citat din Molière” (urmează versurile din Molière citate mai sus).

După cum se vede, Marx a preluat din „Theory of the Exchanges” nu numai acest citat din Molière, ci și „permanentele contradicții flagrante din discursurile la buget ale lui Gladstone”, inventate de autorul acestei cărți.

b) După cum s-a mai spus în introducerea la ediția a 4-a, la p. 617 a volumului I al „Capitalului” lui Marx, Engels a reprodus în continuare citatul fals din discursul la buget al lui Gladstone, cu mențiunea „Morning Star”, 17 aprilie 1863. Pasajul litigios din acest discurs a fost redat mai sus, la p. 8—9, potrivit dării de seamă stenografice din Hansard. Deși la p. 3 s-a mai făcut o confruntare între Hansard, care coincide întru totul ca sens, și darea de seamă din „Times”, redată doar într-o formă mai prescurtată, așa cum se obișnuiește în ziare, dăm totuși mai jos, încă o dată, darea de seamă din „Times”, cea din „Morning Star” menționată de Engels și textul citatului lui Marx : \*\*\*

---

\* „În ultimii douăzeci de ani, situația muncitorului britanic s-a îmbunătățit în medie într-o măsură, după părerea noastră, extraordinară și, putem spune, fără seamăn în istoria tuturor țărilor și a tuturor epocilor, fiind un motiv de cea mai mare satisfacție, pentru că etc... salariile abia dacă ajungeau pentru procurarea în cantitate suficientă a mijloacelor de primă necesitate ;...”

\*\* „Dar cancelarul este elocvent în ceea ce privește «sărăcia»... «Gîndiți-vă apoi la cei care aproape că sînt în aceeași situație...», la «salarii... care, ce-i drept, în alte [ramuri industriale] n-au crescut...», ...«la viața omenească, care, în nouă cazuri din zece, este o luptă pentru existență»”.

\*\*\* Traducerea citatelor din „Times” și din „Capitalul”, vezi volumul de față, p. 161 și p. 136. Textul citatului din „Morning Star” coincide cu textul din „Times”. — Nota red.

„The Times”  
17 aprilie 1863

„In the years, from 1842 to 1852 inclusive, the taxable income of the country, as nearly as we can make out, increased by 6 per cent; but in eight years, from 1853 to 1861, the income of the country again increased from the basis taken by 20 per cent. That is a fact so strange as to be almost incredible... I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that it was confined to the classes who are in easy circumstances. This takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation I have described, and which is founded, I think upon accurate returns, is an augmentation entirely confined to classes of property. Now, the augmentation of capital is of indirect benefit to the labourer, because it cheapens the commodity which in the business of production comes into direct competition with labour. (Hear, hear.) But we have this profound, and, I must say, inestimable consolation, that while the rich have been growing richer the poor have been growing less poor. Whether the extremes of poverty are less extreme than they were I do not presume to say, but the average condition of the British labourer, we have the hap-

„The Morning Star”  
17 aprilie 1863

„I must say, for one, I should look with apprehension and with pain upon this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that it was confined to the classes who are in easy circumstances. This great increase of wealth takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation is an augmentation entirely confined to classes of property. But that augmentation must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities which go to the general consumption. So that we have this profound, and I almost say, inestimable consolation — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor. (Hear, hear.) At any rate, whether the extremes are less extreme than they were I do not presume to say, but the average condition of the British labourer, we have the happiness to know to be extraordinary, and that we may almost pronounce

„Capitalul”  
I, ed. 1, p. 639  
nota 103

„From 1842 to 1852 the taxable income of the country

increased by 6 per cent. In the eight years from 1853 to 1861 it

had increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! The fact is so astonishing as to be almost incredible...

... This intoxicating augmentation of wealth and power

is entirely confined to classes of property, but must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities of general consumption — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor! At any rate, whether the extremes of poverty are less, I do not presume to say.”

Aici, în mijlocul unei fraze, „The Theory of the Exchanges” se întrerupe, după cum se vede din reproducerea de mai sus, pentru a introduce un citat din Molière; la Marx, care, după cum rezultă

*piness to know, has improved during the last twenty years in a degree which we know to be extraordinary, and which we may almost pronounce to be unexampled in the history of any country and of any age. (Cheers).*

*it to unexampled in the history of any country or any age. (Cheers.)*

din textele publicate mai sus paralel, nu a preluat citatul din „Morning Star”, ci — eludînd un pasaj marcat de el prin puncte — textual din „The Theory of Exchanges”, Gladstone se oprește în mijlocul frazei...

Din această confruntare reiese clar că mozaicul alcătuit arbitrar din fraze rupte din context, pe care Marx îl prezintă ca discursul la buget al lui Gladstone, nu apare nici în „Morning Star” și nici în „Times” sau în Hansard; în schimb, el nu poate fi găsit decît în „The Theory of the Exchanges”. Frazele rediate mai sus cursiv sînt tocmai acelea omise de Henry Roy și — comparați ultima frază — încă și mai mult de Karl Marx, cu scopul de a-i atribui lui Gladstone exact contrarul celor spuse de el.

### Nr. 15. Din dările de seamă parlamentare apărute în presa londoneză din 17 aprilie 1863\*

„Morning Herald”. I may say that I for one would look with fear and apprehension at this intoxicating increase of wealth if I were of opinion that it is confined to the classes in easy circumstances. This great increase of wealth which I have described, and which is founded on accurate returns is confined entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the poorer classes.

„Morning Post”. I may say, I for one, would look with fear and apprehension when I consider this great increase of wealth if I believed that its benefits were confined to the classes in easy circumstances. This augmentation of wealth which I have described, and which is founded on accurate returns is confined entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the augmentation of wealth of the poorer classes.

„Daily Telegraph”. I may say for one, that I should look almost with apprehension and alarm on this intoxicating augmentation of wealth and power if it were my belief that it was confined to the masses who are in easy circumstances. This question to wealth takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation stated is an augmentation entirely confined to the classes possessed of property.

„Daily News”. I may say that I for one would look with fear and apprehension when I consider this great increase of wealth if I believed that its benefits were confined to the classes in easy circumstances. This augmentation of wealth which I have described, and which is founded upon accurate returns, is confined entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the augmentation of wealth of the poorer classes.

„Standard”. I may say that I for one would look with fear and apprehension at this intoxicating increase of wealth if I were of the opinion that it was confined to the classes in easy circumstances. This great increase of wealth which I have described, and which is founded on the accurate returns is confi-

\* Vezi traducerea citatelor reproduse din ziare, în volumul de față, p. 104—105. — *Nota red.*

ned entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the poorer classes.

### Nr. 16. Gladstone către Brentano

„Deutsches Wochenblatt“<sup>186</sup> nr. 49 din 4 decembrie 1890

#### Comunicare

În nr. 45 al publicației „Deutsches Wochenblatt“, prof. dr. Lujo Brentano a publicat articolul „Polemica mea cu Karl Marx“, care a servit în același timp ca introducere la reeditarea sub formă de broșură a acestei polemici. Aici este vorba în special de un discurs pe care Gladstone l-a rostit în parlament în 1863 și pe care Marx l-a redat într-o formă denaturată în Manifestul său constitutiv la întemeierea organizației internaționale a muncitorilor.

Evident că persoana cea mai competentă să rezolve litigiul cu privire la textul discursului lui Gladstone este însuși Gladstone. De aceea prezintă un deosebit interes faptul că, în legătură cu reeditarea polemicii dintre Marx și Brentano, Gladstone i-a adresat lui Brentano două scrisori. La 22 noiembrie Gladstone îi scrie lui Brentano : „Aveți perfectă dreptate, iar Marx nu are de loc dreptate“, și la 28 noiembrie : „N-am făcut nici un fel de schimbări“. Cu aceasta, problema care pune într-o lumină semnificativă modul de argumentare al social-democrației a fost definitiv rezolvată în defavoarea concepției social-democratice.

Brentano și-a creat un merit din demascarea falsului și este foarte oportun faptul că tocmai acum el aduce din nou în discuție această dispută.

O. A.

### Nr. 17. Răspunsul lui Engels la nr. 16

„Neue Zeit“ nr. 13, 1891, p. 425

#### *In legătură cu cazul Brentano contra Marx*<sup>187</sup>

În prefața mea la ediția a 4-a a volumului I al „Capitalului“ lui Marx am fost nevoit să relatez felul cum s-a desfășurat campania dusă la timpul său, în mod anonim, de d-l Lujo Brentano împotriva lui Marx, o campanie la baza căreia stătea acuzația că Marx ar fi falsificat un citat dintr-un discurs al lui Gladstone.

La aceasta d-l Brentano a răspuns în broșura „Polemica mea cu Karl Marx“. De Lujo Brentano. Berlin, Walter și Apolant, 1890, la care nu-i voi rămîne dator cu răspunsul.

Între timp, în „Deutsches Wochenblatt“ nr. 49 din 4 decembrie 1890 a apărut încă o notă pe această temă în care se spune :

„Evident că persoana cea mai competentă să rezolve litigiul cu privire la textul discursului lui Gladstone este însuși Gladstone. De aceea prezintă un deosebit interes faptul că, în legătură cu reeditarea polemicii dintre Marx și Brentano, Gladstone i-a adresat lui Brentano două scrisori. La 22 noiembrie Gladstone îi scrie lui Brentano : «Aveți perfectă dreptate, iar Marx nu are de loc dreptate», și la 28 noiembrie : «N-am făcut nici un fel de schimbări».

Ce vrea să însemne asta ? *În ce privință* „aveți perfectă dreptate” și *în ce privință* „Marx nu are de loc dreptate” ? *Unde* „n-am făcut nici un fel de schimbări” ? Așa cum sînt redate, aceste cuvinte pot însemna totul sau nimic. De ce se limitează comunicarea d-lui Brentano la aceste două scurte propoziții ?

Una din două : ori d-l Gladstone nu i-a permis să publice în întregime scrisorile. Atunci aceasta este o dovadă suficientă că ele nu dovedesc nimic.

Ori d-l Gladstone a scris din capul locului scrisorile cu intenția de a le face publice, permițîndu-i d-lui Brentano să le folosească cum va crede de cuviință. Atunci publicarea numai a acestor două extrase, din care nu se poate deduce nimic, demonstrează cu atît mai mult că d-l Brentano nu se poate prevala de declarația d-lui Gladstone, în ansamblul ei, și că, de aceea, ea a fost „ajustată” ca mai sus.

Pentru a cunoaște valoarea celor două propoziții scurte de mai sus ar fi trebuit să vedem nu numai cele două scrisori ale d-lui Gladstone, ci și respectivele scrisori ale d-lui Brentano. Și atîta timp cît întreaga corespondență pe care cei doi au purtat-o în legătură cu această polemică nu va fi publicată în original, fragmentele de mai sus nu au nici o valoare pentru rezolvarea disputei, și e păcat de hîrtia pe care au fost tipărite.

F. Engels

[Mesaj de salut adresat muncitorilor francezi  
cu prilejul celei de-a 20-a aniversări a Comunei  
din Paris]

Londra, 17 martie

Cetățeni și cetățene,

Acum douăzeci de ani Parisul muncitoresc s-a ridicat ca un singur om la luptă împotriva atentatului criminal al burghezilor și nobililor de la țară conduși de Thiers. Acești dușmani ai proletariatului au fost cuprinși de teamă văzându-i pe muncitorii parizieni înarmați și organizați pentru a-și apăra drepturile. Intenția lui Thiers era să răpească muncitorilor armele pe care le folosiseră atât de glorios împotriva invaziei străine și pe care apoi aveau să le folosească și mai glorios împotriva atacurilor mercenarilor Versailles-ului. Pentru a înfringe Parisul răsculat, nobilii de la țară și burghezii au cerșit prusienilor ajutor și l-au primit. După o luptă eroică, forțele dușmanului, superioare din punct de vedere numeric, au zdrobit Parisul și l-au dezarmat.

De douăzeci de ani muncitorii din Paris nu mai au arme și așa stau lucrurile pretutindeni ; în toate țările civilizate mari, proletariatul este lipsit de mijloacele materiale de apărare. Pretutindeni întreaga forță armată este la dispoziția dușmanilor și exploatatrilor clasei muncitoare.

Care a fost rezultatul ?

Acela că acum, când fiecare bărbat valid face armată, această armată începe să reflecte tot mai mult sentimentele și vederile poporului ; că pe zi ce trece te poți bizui mai puțin pe această armată, principalul instrument de represiune. De pe acum conducătorii tuturor statelor mari prevăd cu groază ziua când soldații aflați sub arme vor refuza să-și masacreze frații și tații. Așa s-a întâmplat la Paris când Tonkinezul \* a îndrăznit să rîvnească la postul de pre-

\* Jules Ferry. — *Nota red.*

ședinte al Republicii Franceze ; la fel se întâmplă astăzi la Berlin, unde succesorul lui Bismarck \* cere Reichstagului fonduri pentru a întări spiritul de supunere în armată, cumpărându-i pe subofițeri cu prime în bani, și aceasta sub motiv că printre subofițeri sînt prea mulți socialiști !<sup>188</sup>

Dacă se întâmplă asemenea lucruri, dacă și în armată mijesc zorile, înseamnă că sfîrșitul lumii vechi se apropie.

Fie ca destinul să se îplinească ! Fie ca burghezia aflată în declin să abdice sau să piară. Trăiască proletariatul ! Trăiască revoluția socială internațională !

*F. Engels*

Publicat în „Le Socialiste” nr. 27  
din 25 martie 1891

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba franceză

---

\* Caprivi. — *Nota red.*



Introducere [la lucrarea lui Karl Marx  
„Războiul civil din Franța”<sup>189</sup>  
(ediția 1891)]

Propunerea de a reedita adresa Consiliului General al Internaționalei cu privire la „Războiul civil din Franța” și de a o însoți de o introducere a venit pe neașteptate. De aceea pot să menționez aici numai pe scurt punctele cele mai esențiale.

Lucrarea mai amplă de mai sus este precedată de cele două adrese mai scurte ale Consiliului General cu privire la războiul franco-prusian. Mai întâi pentru că în „Războiul civil” se fac referiri la cea de-a doua adresă, care, la rândul ei, nu poate fi pe deplin înțeleasă fără prima. Apoi pentru că aceste două adrese, scrise tot de Marx, constituie, nu mai puțin ca „Războiul civil”, o strălucită mărturie a uimitorului dar, vădit prima oară de autor în „Opsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”<sup>190</sup>, și anume acela de a sesiza limpede caracterul, implicațiile și consecințele necesare ale marilor evenimente istorice, încă în timpul când ele au loc sub ochii noștri sau imediat după aceea. Și, în sfârșit, pentru că în Germania mai avem și astăzi de suportat consecințele evenimentelor prevăzute de Marx.

Oare nu s-a adevărit, așa cum se arăta în prima adresă, că, dacă războiul de apărare dus de Germania împotriva lui Ludovic Bonaparte va degenera într-un război de cotropire împotriva poporului francez, toate nenorocirile care s-au abătut asupra Germaniei după așa-zisele războaie de eliberare<sup>191</sup> se vor abate din nou asupra ei cu și mai mare violență? Oare n-am avut după aceea de îndurat încă 20 de ani dominația lui Bismarck, iar în locul persecutării demagogilor<sup>192</sup> legea excepțională și prigoana împotriva socialiștilor, însoțite de aceeași samavolnicie a poliției și literalmente de aceeași interpretare revoltătoare a legii?

Și nu s-a adevărit oare întocmai previziunea că anexarea Alsaciei și Lorenei va sili „Franța să se arunce în brațele Rusei” și

că, după această anexare, Germania va trebui fie să devină sluga fățișă a Rusiei, fie să se pregătească după un scurt răgaz pentru un nou război, și anume „pentru un război rasial împotriva raselor slave și latine coalizate” ?<sup>193</sup> Oare anexarea provinciilor franceze nu a silit Franța să se arunce în brațele Rusiei ? N-a căutat oare în zadar Bismarck timp de 20 de ani să intre în grațiile țarului, aducându-i servicii mult mai umiltoare decât cele pe care mica Prusie, pînă a nu fi devenit „prima mare putere din Europa”, obișnuia să le depună la picioarele „sfintei Rusii” ? Și nu atîrnă oare în permanență deasupra capetelor noastre ca o sabie a lui Damocles amenințarea unui război care din prima zi ar spulbera ca paiele în vînt toate tratatele de alianță încheiate între suverani, un război, în care singura certitudine este absoluta incertitudine a deznodămîntului, un război rasial, care va expune întreaga Europă devastării de către 15 000 000 sau 20 000 000 de oameni înarmați și care nu s-a dezlănțuit încă numai pentru că imposibilitatea absolută de a-i prevedea rezultatul final inspiră teamă pînă și statului celui mai puternic dintre marile state militariste ?

Cu atît mai mult avem datoria de a pune din nou la îndemîna muncitorilor germani aceste dovezi strălucite, pe jumătate uitate, de clarviziune în ceea ce privește politica internațională din 1870 a muncitorilor.

Ce am spus în legătură cu cele două adrese este valabil și pentru „Războiul civil din Franța”. La 28 mai ultimii luptători ai Comunei au fost înfrinți pe colinele de la Belleville de forțele superioare ale inamicului și după numai două zile, la 30 mai, Marx și-a citit în fața Consiliului General lucrarea în care însemnătatea istorică a Comunei din Paris era înfățișată lapidar, viguros și atît de pregnant, mai ales atît de autentic, cum nu a reușit încă nimeni în toată vasta literatură pe această temă.

Datorită dezvoltării economice și politice a Franței după 1789, la Paris s-a creat în ultimii 50 de ani o situație în care acolo nu putea izbucni nici o revoluție care să nu aibă un caracter proletar și proletariatul, plătind victoria cu singele lui, să nu formuleze după victorie revendicări proprii. Acestea erau mai mult sau mai puțin neclare, ba chiar confuze, în funcție de gradul de dezvoltare pe care muncitorii parizieni îl atinseseră de fiecare dată ; dar, în ultimă instanță, ele se reduceau toate la desființarea antagonismului de clasă dintre capitaliști și muncitori. Cum avea să se înfăptuiască acest lucru, ce-i drept, nu se știa. Dar revendicarea, oricît de imprecisă era, conținea o primejdie pentru orînduirea socială existentă ; muncitorii care o formulau erau încă înarmați ; de aceea pentru burghezii aflați la cîrma statului prima poruncă era dezar-

marea muncitorilor. În consecință, fiecare revoluție câștigată de muncitori era urmată de o nouă luptă, care se termina cu înfrîngerea muncitorilor.

Așa s-a întîmplat pentru prima oară în 1848. Burghezii liberali din opoziția parlamentară organizau banchete pentru o reformă electorală care să asigure dominația partidului lor. În lupta lor împotriva guvernului, ei erau nevoiți să facă tot mai mult apel la popor și să cedeze treptat păturilor radicale și republicane ale burgheziei și ale micii burghezii întîietatea. Dar în spatele acestora se aflau muncitorii revoluționari, care, din 1830, căpătaseră mult mai multă independență politică decît bănuiau burghezii și chiar republicanii. Cînd a izbucnit criza dintre guvern și opoziție, muncitorii au pornit lupta de stradă; Ludovic-Filip a dispărut, și o dată cu el reforma electorală, iar în locul lor a apărut republica, și anume o republică pe care înșiși muncitorii învingători au numit-o „socială”. Ce se înțelegea însă prin această republică socială nu era limpede pentru nimeni, nici măcar pentru muncitorii înșiși. Dar acum ei aveau arme și constituiau o forță în stat. De aceea, de îndată ce republicanii burghezi de la cîrma țării au început să cîștige cît de cît teren, primul lor țel a fost dezarmarea muncitorilor. Căutînd să-l atingă prin călcarea directă a cuvîntului, prin sfidări fățișe și încercarea de a surghiuni într-o provincie îndepărtată pe cei fără lucru, ei au provocat insurecția muncitorilor din iunie 1848. Guvernul își asigurase forțe mult superioare numeric. După o luptă eroică de cinci zile, muncitorii au fost înfrinți. A urmat o reprimare sîngeroasă a prizonierilor lipsiți de apărare, o reprimare cum nu s-a mai văzut din timpul războaielor civile care au fost preludii căderii republicii romane. Pentru prima oară burghezia a arătat cu ce sălbatică cruzime se răzbună ea atunci cînd proletariatul îndrăznește să i se opună ca clasă de sine stătătoare, cu interese și cu revendicări proprii. Și, totuși, 1848 a fost un joc nevinovat în comparație cu dezlănțuirea sălbatică a burgheziei în 1871.

Pedeapsa nu s-a lăsat mult așteptată. Dacă proletariatul încă nu putea să cirmuiască Franța, burghezia nu mai putea s-o cirmuiască. Cel puțin nu pe atunci cînd în cea mai mare parte era încă monarhistă și scindată în trei partide dinastice și un al patrulea republican. Certurile ei interne au permis aventurierului Ludovic Bonaparte să pună mîna pe toate posturile de comandă — armată, poliție, aparat administrativ — și să dărîme, la 2 decembrie 1851, ultimul bastion al burgheziei, Adunarea națională. Cu al doilea Imperiu a început exploatarea Franței de către o bandă de aventurieri politici și financiari, dar totodată și o dezvoltare industrială absolut imposibilă sub regimul meschin și fricos al lui Ludovic-Filip, cînd

dominația exclusivă era deținută de o parte neînsemnată a marii burghezii. Ludovic Bonaparte le-a răpit capitaliștilor puterea politică sub cuvânt că-i apăra pe ei, burghezii, împotriva muncitorilor, și invers, pe muncitori împotriva lor ; în schimb, sub domnia lui au fost încurajate specula și activitatea industrială, pe scurt, prosperitatea și îmbogățirea întregii burghezii au atins proporții nemai-întilnite. Într-o măsură cu mult mai mare, ce-i drept, au sporit corupția și jaful în stil mare, avînd ca centru curtea imperială, care încasa procente grase de pe urma acestei îmbogățiri.

Dar al doilea Imperiu a însemnat un apel la șovinismul francez, revindicarea granițelor primului Imperiu, pierdute în 1814, sau, cel puțin, a granițelor primei republici. Un imperiu francez în limitele vechii monarhii, ba chiar în limitele încă și mai reduse din 1815, nu putea dăinui mult timp. De aici decurgea necesitatea de a duce periodic războaie, de a extinde granițele. Dar nici unul din teritoriile de la graniță nu înfierbînta atît de tare imaginația șoviniștilor francezi ca malul stîng, german, al Rinului. O milă pătrată pe Rin valora pentru ei mai mult decît zece mile în Alpi sau în altă parte. În condițiile existenței celui de-al doilea Imperiu, revindicarea retrocedării, dintr-o dată sau succesiv, a malului stîng al Rinului nu mai era decît o chestiune de timp. Acest timp a venit o dată cu războiul austro-prusian din 1866. Înșelat de Bismarck în așteptările sale cu privire la „despăgubirile teritoriale“, precum și din pricina propriei sale politici hiperviclene de tergiversare, Bonaparte n-a mai avut altă ieșire decît războiul, care a izbucnit în 1870 și l-a dus la Sedan, iar apoi la Wilhelmshöhe<sup>194</sup>.

Urmarea inevitabilă a fost revoluția de la Paris din 4 septembrie 1870. Imperiul s-a năruit asemenea unui castel de cărți de joc ; și din nou a fost proclamată republica. Dar dușmanul se afla în fața porților ; o parte din armatele imperiului era încercuită la Metz, fără speranța de a fi despresurată, iar o parte era prizonieră în Germania. În această situație critică, poporul a permis deputaților parizieni din corpul legiuitor să se erijeze în „guvern al apărării naționale“. Acest lucru a fost admis cu atît mai lesne, cu cît în scopul apărării toți parizienii apți de a purta arme erau acum înrolați în Garda națională și aveau arme, astfel încît muncitorii formau marea majoritate. Dar curînd a ieșit la iveală antagonismul dintre guvernul compus aproape numai din burghezi și proletariatul înarmat. La 31 octombrie, batalioane de muncitori au luat cu asalt primăria, făcînd prizonieri o parte din membrii guvernului ; ca urmare a trădării, a faptului că guvernul și-a călcat direct cuvîntul și a intervenției cîtorva batalioane de mic-burghezi, ei au fost repuși în libertate și, pentru a evita izbucnirea războiului civil în

interiorul unui oraș asediat de forțe militare dușmane, vechiul guvern a fost menținut.

În cele din urmă, la 28 ianuarie 1871, Parisul înfometat a capitulat. El a capitulat însă cu onoruri nemaicunoscute în istoria războiului. Forturile au fost predate, tunurile au fost scoase de pe centura de fortificații, trupele de linie și garda mobilă au predat de asemenea armele, ele însele fiind considerate prizoniere de război. Dar Garda națională și-a păstrat armele și tunurile, încheind numai un armistițiu cu învingătorii, care nu s-au încumetat însă să-și facă intrarea triumfală în Paris. Ei au îndrăznit să ocupe doar o mică porțiune din Paris, formată mai ales din grădini publice, unde n-au rămas de altfel decât câteva zile! Și, în tot acest timp, ei, care ținuseră încercuit Parisul 131 de zile, au fost, la rîndul lor încercuiți de muncitorii parizieni înarmați, care vegheau cu strășnicie ca nici un „prusian” să nu treacă dincolo de limitele reduse ale porțiunii cedate cuceritorului străin. Atît de mare era respectul, pe care muncitorii îl inspirau armatei în fața căreia capitulaseră toate trupele imperiului! Iuncherii prusaci, care veniseră aici ca să-și potolească setea de răzbunare împotriva leagănului revoluției, au fost nevoiți să se oprească respectuoși și să dea onorul acestei revoluții înarmate!

În timpul războiului, muncitorii parizieni se mărginiseră să ceară continuarea energică a luptei. Dar acum, cînd după capitularea Parisului s-a încheiat pacea<sup>195</sup>, Thiers, noul șef al guvernului, a trebuit să-și dea seama că dominația claselor avute — marii proprietari funciari și capitaliști — era primejduită în permanență, atîta vreme cît muncitorii parizieni aveau arme. Primul său act a fost încercarea de a-i dezarma. La 18 martie el a trimis trupe de linie cu ordinul de a pune mîna pe artileria Gărzii naționale, artilerie fabricată în timpul asediului Parisului și plătită prin subscripție publică. Încercarea a dat greș; întregul Paris, ca un singur om, se pregătea de apărare și războiul dintre Paris și guvernul francez cu reședința la Versailles era declarat. Comuna din Paris a fost aleasă la 26 martie și proclamată la 28 martie. Comitetul central al Gărzii naționale, care pînă atunci girase treburile guvernului, și-a trecut atribuțiile — după ce a decretat mai întîi desființarea scandaloasei „poliții de moravuri” pariziene — în mîinile Comunei. La 30 martie Comuna a desființat conscripția și armata permanentă, declarînd drept unică forță armată Garda națională, din care trebuiau să facă parte toți cetățenii apți de a purta arme; ea a anulat toate datoriile locatarilor pentru perioada octombrie 1870—aprilie 1871, trecînd chirile deja achitate în contul plăților viitoare, și a suspendat vînzarea lucrurilor date în gaj la Casa municipală de

amanet. În aceeași zi, toți străinii aleși în Comună au fost confirmați în funcțiile lor, pentru că „stindardul Comunei este stindardul republicii mondiale”<sup>196</sup>. — La 1 aprilie s-a hotărît ca salariul maxim al unui salariat al Comunei, prin urmare și al membrilor ei, să nu depășească 6 000 de franci (4 800 de mărci). A doua zi a fost decretată separarea bisericii de stat și anularea tuturor subvențiilor acordate de stat pentru scopuri religioase, precum și trecerea tuturor bunurilor bisericesti în patrimoniul național; în consecință, la 8 aprilie s-a dispus îndepărtarea din școli a tuturor simbolurilor religioase, icoane, dogme, rugăciuni, într-un cuvânt „a tot ce este de domeniul conștiinței fiecărui individ”<sup>197</sup>, dispoziție care a fost îndeplinită treptat. — La 5 aprilie, avînd în vedere că zilnic trupele versailleze executau luptătorii Comunei pe care îi luaseră prizonieri, s-a dat un decret cu privire la luarea de ostatici, dar acest decret nu a fost pus niciodată în aplicare. — La 6 aprilie ghilotina a fost scoasă în piața publică de către batalionul 137 din Garda națională și arsă în mijlocul unor zgomotoase manifestări de bucurie ale poporului. — La 12 aprilie Comuna a hotărît dărîmarea coloanei Victoriei din piața Vendôme, turnată din tunuri capturate, acest simbol al șovinismului și al vrajbei între popoare. — Această hotărîre a fost dusă la îndeplinire la 16 mai. — La 16 aprilie Comuna a dispus întocmirea unei statistici a fabricilor părăsite de patroni și elaborarea unui plan pentru punerea lor în funcțiune de către asociații cooperatiste ale muncitorilor care lucraseră în ele pînă atunci, precum și pentru unirea acestor asociații într-o mare uniune. — La 20 aprilie ea a desființat munca de noapte a brutarilor, precum și birourile de plasare, înființate în timpul celui de-al doilea Imperiu și conduse, în mod monopolist, de indivizi numiți de poliție, exploatare de mîna întii ai muncitorimii, ele urmînd să fie girate de primăriile celor 20 de arondismente ale Parisului. — La 30 aprilie Comuna a dispus desființarea tuturor caselor de amanet, deoarece ele constituiau un mijloc de exploatare în plus a muncitorilor și contraveneau dreptului muncitorilor asupra uneltelor lor de muncă și dreptului la credit. — În ziua de 5 mai ea a hotărît dărîmarea capelei ridicată în semn de pocăință pentru executarea lui Ludovic al XVI-lea.

Astfel, începînd de la 18 martie, caracterul de clasă al mișcării de la Paris, care pînă atunci, din cauza luptei împotriva invaziei străine, trecuse pe planul al doilea, s-a conturat limpede și precis. Prin faptul că Comuna era compusă aproape numai din muncitori sau din reprezentanți recunoscuți ai muncitorimii, și hotărîrile ei aveau un caracter net proletar. Comuna, fie că decreta

reforme pe care numai din lașitate burghezia republicană nu le înfăptuise, dar care constituiau baza necesară pentru libertatea de acțiune a clasei muncitoare, ca, de pildă, traducerea în viață a principiului că *pentru stat* religia este o chestiune pur particulară, fie că adopta hotărâri în interesul direct al clasei muncitoare și care în parte dădeau o lovitură puternică vechii ordini sociale. Dar pentru realizarea tuturor acestora, într-un oraș asediat nu se puteau face decît cel mult primii pași. Pe de altă parte, de la începutul lunii mai, lupta împotriva trupelor tot mai numeroase ale guvernului de la Versailles absorbea toate forțele.

La 7 aprilie versaillezii au reușit să treacă Sena la Neuilly, pe frontul de vest al Parisului; în schimb, la 11 aprilie, generalul Eudes a respins atacul lor pe frontul de sud, pricinuindu-le pierderi grele. Parisul era bombardat fără întrerupere de aceiași oameni care înfieraseră, ca pe o profanare, bombardarea orașului de către prusaci și care acum cerșeau guvernului prusian să-i trimită cît mai grabnic pe soldații francezi luați prizonieri la Sedan și Metz ca să le recucerească Parisul. Sosirea treptată a acestor trupe a dat versaillezilor, începînd din mai, o superioritate categorică. Acest lucru a devenit evident încă la 23 aprilie, cînd Thiers a întrerupt tratativele în legătură cu propunerea făcută de Comună de a elibera pe arhiepiscopul Parisului \* și numeroși alți preoți ținuți ca ostatici la Paris, în schimbul unei singure persoane, Blanqui, care fusese ales de două ori în Comună, dar era prizonier la Clairvaux. El a devenit și mai evident în noul limbaj al lui Thiers; de unde pînă atunci fusese evaziv și echivoc, el a devenit dintr-o dată arogant, amenințător, brutal. Pe frontul de sud, versaillezii au cucerit la 3 mai reduta de la Moulin-Saquet, la 9 mai fortul Issy, complet distrus de bombardamente, la 14 mai fortul Vanves. Pe frontul de vest, cucerind numeroase clădiri și sate care se întindeau pînă la linia de centură, ei au înaintat treptat pînă la linia principală de fortificații; la 21 mai ei au reușit, datorită unei trădări și a neglijenței Gărzii naționale postate aici, să pătrundă în oraș. Prusienii, care ocupau forturile din partea de nord și de est, au îngăduit versaillezilor să pătrundă, printr-o porțiune a cărei trecere le era interzisă prin armistițiul, în nordul orașului și să poată astfel porni la ofensivă pe un front larg, pe care parizienii îl credeau acoperit, potrivit armistițiului, și care de aceea nu prea era apărat. În consecință, rezistența opusă în partea de vest a Parisului, în cartierele elegante, a fost slabă; ea a devenit mai înverșunată și mai dîrză pe măsură ce trupele invadatoare se apropiau de partea de est a Parisului, de cartierele muncito-

\* Darboy. — *Nota red.*

rești. Abia după 8 zile de luptă au fost înfrinți pe colinele de la Belleville și Ménilmontant ultimii apărători ai Comunei, și atunci masacrele — cărora în tot cursul săptămânii au căzut victimă în număr tot mai mare, bărbați, femei și copii lipsiți de apărare — au atins apogeul. Cum pușca nu ucidea destul de repede, învinșii au fost secerați cu sutele cu mitralierele. „Zidul federaților” din cimitirul Père Lachaise, unde a avut loc ultimul asasinat în masă, stă și astăzi drept mărturie mută, dar cu atât mai elocventă, a furiei sălbatice de care este capabilă clasa dominantă atunci când proletariatul îndrăznește să-și revendice drepturile. Și, deoarece măcelărirea tuturor era cu neputință, au urmat apoi arestări în masă, împușcarea victimelor alese în mod arbitrar din rindurile prizonierilor, internarea celorlalți în lagăre mari, unde au fost deținuți pînă la traducerea lor în fața curților marțiale. Trupele prusiene, care împresurau partea de nord-est a orașului, aveau ordin să împiedice trecerea fugarilor; și totuși ofițerii mai închideau ochii cînd soldații ascultau mai curînd de legile umanității decît de ordinele comandamentului suprem; îndeosebi corpului de armată saxon îi face cinste umanitarismul de care a dat dovadă, lăsînd să treacă numeroase persoane a căror calitate de luptători ai Comunei era evidentă.

---

Dacă astăzi, după 20 de ani, aruncăm o privire retrospectivă asupra activității și semnificației istorice a Comunei din Paris din 1871, vedem că relatarea făcută în „Războiul civil din Franța” necesită unele completări.

Membrii Comunei se împărțeau într-o majoritate, formată din blanquiști, care predominaseră și în Comitetul central al Gărzii naționale, și o minoritate formată în special din membri ai Asociației Internaționale a Muncitorilor, adepți ai școlii socialiste proudhoniste. Pe atunci blanquiștii erau în cea mai mare parte socialiști numai din instinct proletar revoluționar; numai unii dintre ei ajunseseră, datorită lui Vaillant, care cunoștea socialismul științific german, să înțeleagă mai bine tezele principale. Așa se explică de ce, în domeniul economic, Comuna a omis o serie de lucruri pe care, din punctul nostru de vedere de astăzi, ar fi trebuit să le înfăptuiască. Cel mai inexplicabil este, firește, respectul cucernic care i-a făcut pe comunarzi să se oprească în fața porților Băncii Franței ca în fața unui sanctuar. Aceasta a constituit și o gravă greșeală politică. Banca în mîinile Comunei prețuia mai mult decît 10 000 de ostatici. Aceasta ar fi determinat întreaga burghezie franceză să facă presiuni asupra guvernului de la Ver-



sailles în favoarea păcii cu Comuna. Dar și mai uimitoare sînt numeroasele măsuri juste care au fost totuși înlăptuite de Comuna formată din blanquiști și proudhoniști. Firește că răspunderea pentru decretul economic ale Comunei, pentru meritele și lipsurile lor, cade în primul rînd asupra proudhoniștilor, după cum răspunderea pentru acțiunile și omisiunile ei pe plan politic cade asupra blanquiștilor. Și în ambele cazuri ironia istoriei a vrut ca, așa cum se întîmplă de obicei cînd la putere ajung doctrinarii, și unii și alții să facă tocmai contrarul celor preconizate de doctrina școlii lor.

Proudhon, socialistul micului țaran și al meseriașului patron, ura de-a dreptul asociația. El susținea că ea este mai curînd un rău decît un bine, că, prin însăși natura ei, este sterilă, ba chiar dăunătoare, deoarece reprezintă o cătușă pentru libertatea muncitorului; că nu este decît o dogmă inutilă și stînjenoasă, în contradicție atît cu libertatea muncitorului cît și cu economisirea muncii; că dezavantajele ei cresc mai repede decît avantajele; că, în opoziție cu ea, concurența, diviziunea muncii, proprietatea privată ar reprezenta forțe economice utile. Numai în cazuri excepționale, cum sînt, după Proudhon, marea industrie și marile întreprinderi, de pildă căile ferate, asociația muncitorilor e indicată („*Idée générale de la révolution*”, 3. étude<sup>198</sup>).

Dar în 1871 marea industrie încetase în așa măsură de a mai fi o excepție chiar și la Paris, centrul artizanatului, încît decretul cel mai important al Comunei prevedea o organizare a mării industriei și chiar a manufacturii la baza căreia să stea nu numai asociațiile muncitorilor din fiecare fabrică, ci și unirea tuturor acestor asociații într-o mare uniune; într-un cuvînt, o organizare care, după cum a arătat în mod just Marx în „*Războiul civil*”, avea să ducă, în cele din urmă, la comunism, adică exact la contrarul doctrinei lui Proudhon. Tocmai de aceea Comuna a și fost mormîntul școlii socialiste proudhoniste. Această școală a dispărut astăzi din cercurile muncitorești franceze; aici predomină acum în mod incontestabil, în rîndurile „posibiliștilor” nu mai puțin decît în cele ale marxiștilor, teoria lui Marx. Proudmoniști mai există doar în rîndurile burgheziei „radicale”.

Nici blanquiștilor nu le-a mers mai bine. Crescuți la școala conspirației, sudați prin disciplina severă pe care aceasta o reclama, ei erau de părere că un număr relativ mic de oameni hotărîți și bine organizați poate, într-un moment favorabil, nu numai să pună mîna pe putere, ci s-o și păstreze, desfășurînd o mare și neînfrîcată energie, pînă reușește să antreneze masa poporului în revoluție și s-o grupeze în jurul micii cete conducătoare. Aceasta pre-

supunea, în primul rînd, cea mai strictă centralizare dictatorială a întregii puteri în mîna noului guvern revoluționar. Și cum a procedat Comuna, care în cea mai mare parte era formată tocmai din acești blanquiști? În toate proclamațiile ei către francezii din provincie, ea îi chema la unirea tuturor comunelor din Franța, cu cea din Paris într-o federație liberă, o organizație națională care, pentru prima oară, să fie creată cu adevărat de națiunea însăși. Tocmai forța represivă a guvernului centralizat de pînă atunci — armata, poliția politică, birocrăția —, creată de Napoleon în 1798, preluată de atunci de fiecare nou guvern ca instrument binevenit și folosită împotriva adversarilor lui, tocmai această forță urma să fie desființată peste tot, așa cum fusese desființată la Paris.

Comuna a trebuit să recunoască din capul locului că clasa muncitoare, odată ajunsă la putere, nu putea continua să administreze cu vechea mașină de stat; că, pentru a nu pierde din nou propria ei dominație abia cucerită, această clasă muncitoare trebuia, pe de o parte, să înlătore vechea mașină de represiune folosită pînă atunci împotriva ei înseși, iar pe de altă parte, să se asigure împotriva propriilor ei deputați și funcționari, declarîndu-i fără nici o excepție revocabili în orice moment. În ce consta caracteristica statului de pînă acum? Inițial, societatea își crease, printr-o simplă diviziune a muncii, organe speciale care să se îngrijească de interesele ei colective. Dar aceste organe, avînd în frunte puterea de stat, s-au transformat cu timpul, urmărind propriile lor interese speciale, din slujitori ai societății, în stăpîni ai ei, fenomen care poate avea loc, de pildă, nu numai în monarhia ereditară, dar și în republica democratică. Nicăieri „politicienii” nu alcătuiesc o fracțiune mai distinctă și mai influentă a națiunii decît tocmai în America de Nord. Aici fiecare dintre cele două mari partide, care vin alternativ la putere, este condus, la rîndul său, de oameni care fac din politică o afacere, speculează mandate atît în adunările legislative ale uniunii, cît și în cele ale diverselor state, sau trăiesc de pe urma propagandei făcute pentru partidul lor și sînt răsplătiți cu slujbe după victoria acestuia. Se știe că, deși americanii încearcă de 30 de ani să scuture acest jug devenit insuportabil, ei se afundă totuși, din ce în ce mai mult, în această mocirlă a corupției. Tocmai în America se poate urmări mai bine ca oriunde această autonomizare a puterii de stat față de societate, căreia inițial trebuia să-i servească ca simplu instrument. Acolo nu există nici dinastie, nici nobilime, nici armată permanentă — cu excepția unui mic număr de soldați însărcinați cu supravegherea indienilor —, nici birocrăție inamovibilă sau cu drept la pensie. Totuși există acolo două mari bande de speculanți politici, care acapa-

rează pe rînd puterea de stat și o exploatează prin mijloacele cele mai mîrșave în scopurile cele mai mîrșave, iar națiunea este nepunctincioasă în fața acestor două mari carteluri de politicieni care pretind că o slujesc, dar care, în realitate, o stăpînesc și o spoliază.

Împotriva acestei transformări — inevitabilă în toate statele care au existat pînă acum — a statului și a organelor de stat din slujitori ai societății în stăpîni ai societății, Comuna a folosit două mijloace infailibile. În primul rînd, ea a încredințat toate funcțiile administrative, judecătorești, didactice unor persoane care erau alese pe baza principiului eligibilității și puteau fi revocate în orice moment de către cei care le-au ales. În al doilea rînd, orice funcție — superioară sau inferioară — era retribuită cu același salariu pe care-l primeau și ceilalți muncitori. Salariul maxim pe care îl plătea în genere Comuna era de 6 000 de franci. În felul acesta erau pe de-a-ntregul stăvilite carierismul și arivismul, chiar făcînd abstracție de mandatele imperative ale delegaților în corpurile reprezentative, introduse, în plus, de către Comună.

Această sfărîmare a puterii de stat de pînă acum și înlocuirea ei printr-una nouă, cu adevărat democratică, sînt descrise în mod amănunțit în capitolul al treilea din „Războiul civil”. A fost totuși nevoie să mai insistăm aici, pe scurt, asupra unor trăsături ale acestei întocmiri pentru că tocmai în Germania credința superstițioasă în stat a trecut din filozofie în conștiința generală a burgheziei și chiar a multor muncitori. Potrivit reprezentării filozofice, statul este „realizarea ideii”, sau, tradusă în limba filozofilor, împărăția domnului pe pămînt, domeniul în care se realizează sau trebuie să se realizeze adevărul etern și dreptatea eternă. Aceasta dă naștere la o venerare superstițioasă a statului și a tot ce are vreo legătură cu statul, venerare care prinde cu atît mai ușor rădăcini, cu cît oamenii s-au deprins din copilărie să-și închipuie că treburile și interesele comune ale întregii societăți nu ar putea fi rezolvate altfel decît au fost rezolvate pînă în prezent, adică de către stat și funcționarii lui bine plătiți. Oamenii cred că, dacă s-au eliberat de credința în monarhia ereditară și devin adepți ai republicii democratice, au făcut un pas nespus de îndrăzneț. În realitate însă, statul nu este altceva decît o mașină pentru reprimarea unei clase de către altă clasă, și anume în republica democratică nu mai puțin decît în monarhie, iar în cel mai bun caz el nu-i decît o racilă lăsată moștenire proletariatului care a învins în lupta pentru dominația de clasă, o racilă ale cărei laturi mai rele, proletariatul victorios, la fel ca și Comuna, va trebui să le rezeze imediat, pînă ce o generație crescută în condiții sociale noi,

libere, va fi în stare să se descotorosească de toată șandramaua statului.

În ultimul timp, filistinul german este cuprins din nou de o spaimă salutară la cuvintele : dictatura proletariatului. Ei bine, domnii mei, vreți să știți cum arată această dictatură ? Priviți Comuna din Paris. Aceasta a fost dictatura proletariatului.

*Londra*, 18 martie 1891, la a douăzecea aniversare a Comunei din Paris.

*F. Engels*

Publicat în „Die Neue Zeit”, vol. 2,  
nr. 28, 1890—1891, și în cartea : *K. Marx*,  
„Der Bürgerkrieg in Frankreich”,

Berlin 1891

Se tipărește după textul cărții  
Tradus din limba germană

[Cu privire la ediția spaniolă a lucrării  
lui Karl Marx „Mizeria filozofiei”]

[Scrisoare către José Mesa]<sup>199</sup>

Londra, 24 martie 1897

Dragă prietene Mesa,

Cu multă plăcere am aflat din scrisoarea d-tale din 2 martie că lucrarea lui Marx „Mizeria filozofiei”, a cărei traducere în limba spaniolă ai făcut-o d-ta, urmează să apară în curînd. Se înțelege de la sine că sîntem întru totul de acord cu această publicare, care, fără îndoială, va influența în modul cel mai favorabil dezvoltarea socialismului în Spania.

Teoria proudhonistă, spulberată din temelii de cartea lui Marx, nu mai este, desigur, la ordinea zilei de la căderea Comunei din Paris. Dar ea mai servește încă drept arsenal care furnizează radicalilor burghezi și pseudosocialiștilor din Europa occidentală fraze pentru amăgirea muncitorilor. Și deoarece muncitorii din aceste țări au moștenit de la predecesorii lor asemenea fraze proudhoniste, frazeologia radicalilor tot mai găsește ecou la mulți dintre ei. Așa se întîmplă în Franța, unde singurii proudhoniști care au mai rămas sînt radicalii burghezi sau republicanii care își spun socialiști. Și, dacă nu mă-nșel, aveți și voi în cortesurile voastre și în presa voastră asemenea republicani, care își spun socialiști numai pentru că văd în ideile proudhoniste mijlocul cel mai indicat pentru a opune adevăratului socialism — expresia rațională și concisă a năzuințelor proletariatului — un socialism burghez, denaturat.

Salut frățesc !

*F. Engels*

Publicat în traducere  
în limba spaniolă în cartea :  
Carlos Marx. „Miseria de la  
Filosofia”, Madrid, 1891

Se tipărește după textul cărții,  
confruntat cu ciorna manuscrisului  
în limba franceză

Tradus din limba spaniolă

[Către Comitetul de organizare  
a mitingului internațional de la Milano  
pentru apărarea drepturilor muncii <sup>200</sup>]

Dragi cetățeni,

Regret nespun că nu pot da curs cordialei voastre invitații, care îmi face atita cinste, de a asista la mitingul vostru de la 12 aprilie. Regretul meu este cu atit mai mare, cu cit mă simt deosebit de legat de țara voastră datorită faptului că acum 20 de ani am ocupat în Consiliul General al Asociației Internaționale a Muncitorilor funcția de secretar pentru Italia <sup>201</sup>. De atunci această Internațională a încetat să existe în forma ei oficială, dar a continuat să trăiască în spiritul de solidaritate al clasei muncitoare din toate țările. Astăzi ea este mai vie și mai puternică decit oricind, atit de puternică, încit vechea ei formă oficială din anii 1864—1875 n-ar mai putea cuprinde milioanele de muncitori din Europa și America care s-au unit sub steagul roșu al proletarietului luptător. Împreună cu voi sper că mitingul vostru de la 12 aprilie va spori marea armată a proletarietului mondial cu noi coloane de luptători și va contribui în mare măsură la întărirea solidarității dintre muncitorii italieni și frații lor de dincolo de Alpi — francezi, germani, slavi; sper, în sfirșit, că el va marca o nouă etapă în calea eliberării proletarietului italian.

În ultimii 20 de ani am făcut progrese uriașe; dar au mai rămas multe de făcut înainte de a putea conta pe o victorie imediată și sigură. Dunque, avanti, sempre avanti! \*

Londra, 9 aprilie 1891

F. E.

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă în 1936 în  
K. Marx și F. Engels, Opere, ed. I,  
vol. XVI, partea a II-a

Se tipărește după fotocopia  
scrisorii

Tradusă din limba franceză

\* — Așadar, înainte, mereu înainte! — *Nota trad.*

## Introducere

[la lucrarea lui Karl Marx „Muncă salariată și capital”  
(ediția 1891 <sup>202</sup>)]

Această lucrare a apărut în „Neue Rheinische Zeitung”, sub forma unei serii de articole de fond, începînd de la 5 aprilie 1849. La baza ei stau prelegerile ținute de Marx în 1847 la Asociația muncitorilor germani de la Bruxelles <sup>203</sup>. Lucrarea n-a fost publicată în întregime. Deși la sfîrșitul articolului din nr. 269 al ziarului figurează mențiunea „Va urma”, nici un alt articol din această serie n-a mai apărut, din pricina evenimentelor care s-au precipitat atunci: intrarea rușilor în Ungaria, insurecțiile din Dresda, Iserlohn, Elberfeld, Palatinat și Baden <sup>204</sup>, și care au dus la suprimarea ziarului însuși (19 mai 1849). Manuscrisul sfîrșitului acestei lucrări nu s-a găsit printre lucrările postume ale lui Marx <sup>205</sup>.

Lucrarea „Muncă salariată și capital” a apărut sub formă de broșură în mai multe ediții, dintre care ultima a fost tipărită în 1884, la Hottingen-Zürich, de asociația tipografică elvețiană. Toate edițiile de pînă acum au reprodus fidel textul original. Întrucît prezenta ediție urmează să fie difuzată în nu mai puțin de 10 000 de exemplare, ca lucrare cu caracter propagandistic, m-am întrebat dacă în aceste condiții Marx însuși ar fi aprobat retipărirea fără nici o modificare a textului.

În deceniul al 5-lea Marx nu-și terminase încă critica economiei politice. El a terminat-o abia spre sfîrșitul deceniului al 6-lea. De aceea, scrierile sale apărute înaintea primei fascicule din „Contribuții la critica economiei politice” (1859) se deosebesc în unele puncte de lucrările scrise după 1859; ele conțin expresii și fraze întregi care, din punctul de vedere al lucrărilor de mai tîrziu, apar confuze și chiar greșite. Se înțelege de la sine că în edițiile obișnuite, destinate marelui public, trebuie să-și găsească loc și acest punct de vedere anterior, care reprezintă o treaptă în dezvoltarea spirituală a autorului, și că atît autorul, cît și publicul au dreptul

incontestabil la reeditarea întocmai a acestor lucrări mai vechi. Nici nu mi-ar fi trecut prin minte să schimb vreun cuvînt din ele.

Altfel stau lucrurile acum, cînd noua ediție este destinată aproape exclusiv propagandei printre muncitori. În acest caz Marx ar fi pus fără îndoială de acord vechea expunere, care datează din 1849, cu noul său punct de vedere. Sînt convinși că, dacă introduc în această ediție unele modificări și completări necesare pentru realizarea acestei concordanțe în toate punctele esențiale, procedez în spiritul lui Marx. Îl avertizez, așadar, pe cititor din capul locului că aceasta nu este broșura așa cum a scris-o Marx în 1849, ci aproximativ așa cum ar fi scris-o în 1891. De altfel, textul autentic este răspîdit într-un număr de exemplare care va fi suficient pînă cînd îl voi putea retipări fără modificări într-o viitoare ediție completă a operelor lui Marx.

Toate modificările introduse de mine se referă la un singur punct. Potrivit originalului, muncitorul vinde capitalistului, în schimbul salariului, *munca sa*; potrivit textului de față, el îi vinde *forța sa de muncă*. În legătură cu această modificare sînt dator să dau lămuriri. Lămuriri muncitorilor, ca ei să vadă că aici nu este vorba de o simplă despicare a firului în patru, ci, dimpotrivă, de unul din punctele cele mai importante ale întregii economii politice. Lămuriri burghezilor, ca ei să se poată convinge că muncitorii incuți, pe care ușor îi poți face să înțeleagă cele mai dificile raționamente economice, sînt superiori „intelectualilor” noștri înfumurați, pentru care asemenea probleme complicate rămîn nerezolvate toată viața.

Economia politică clasică a preluat din practica industrială concepția curentă a fabricantului potrivit căreia el cumpără și plătește *munca* muncitorilor săi. În practica comercială, în contabilitate și în calcularea prețurilor, această concepție era arhisuficientă pentru fabricant. Transplantată însă cu naivitate în economia politică, ea a dat naștere unor erori și confuzii de-a dreptul uluitoare.

Economia politică este pusă în fața faptului că prețurile tuturor mărfurilor, printre care și prețul mărfii pe care o numește „muncă”, variază în permanență; că ele urcă și scad în funcție de diferite împrejurări, care adesea n-au nici o legătură cu producerea mărfii însăși, astfel încît, de regulă, prețurile par a fi determinate de simpla întîmplare. Îndată însă ce economia politică a apărut ca știință, una dintre primele ei sarcini a fost să descopere legea ce se ascunde îndărătul acestei dominații aparente a întîmplării asupra prețurilor mărfurilor, dar care, în realitate, domină însăși această întîmplare. În cadrul neconținutelor oscilații și fluctuații, cînd în sus, cînd în jos, ale prețurilor mărfurilor, ea a căutat



punctul central fix în jurul căruia au loc aceste oscilații și fluctuații. Într-un cuvânt, ea a pornit de la *prețurile* mărfurilor, pentru a găsi, ca lege care le reglementează, *valoarea* mărfurilor, pe baza căreia pot fi explicate toate fluctuațiile prețurilor, valoare la care ele s-ar reduce în ultimă instanță.

Economia clasică a găsit că valoarea unei mărfi este determinată de munca cuprinsă în ea, necesară pentru producerea ei. Ea s-a declarat satisfăcută cu această explicație. Deocamdată și noi ne putem opri aici. Dar, pentru a preîntîmpina interpretări greșite, țin să amintesc că această explicație a devenit astăzi cu totul insuficientă. Marx a fost primul care a cercetat temeinic însușirea muncii de a crea valoare, constatînd cu acest prilej că nu în toate împrejurările orice muncă, aparent sau chiar realmente necesară pentru producerea unei mărfi, adaugă acestei mărfi o valoare de o mărime corespunzătoare cantității de muncă cheltuite. Dacă spunem deci astăzi pe scurt, împreună cu economiștii ca Ricardo, că valoarea unei mărfi este determinată de munca necesară pentru producerea ei, subînțelegem întotdeauna rezervele făcute de Marx în această privință. Pentru moment ne rezumăm la atît; restul poate fi găsit la Marx în „Contribuții la critica economiei politice“, 1859, și în primul volum al „Capitalului“<sup>206</sup>.

Dar de îndată ce economiștii au aplicat la marfa „muncă“ această determinare a valorii prin muncă, ei au căzut dintr-o contradicție într-alta. Cum se determină valoarea „muncii“? Prin munca necesară cuprinsă în ea. Dar cîtă muncă este cuprinsă în munca pe care o depune un muncitor în cursul unei zile, săptămîni, luni, unui an? Munca depusă într-o zi, o săptămînă, o lună, un an. Dacă munca este măsura tuturor valorilor, atunci „valoarea muncii“ trebuie exprimată și ea tot prin muncă. Dar noi nu știm absolut nimic despre valoarea unei ore de muncă dacă știm numai că este egală cu o oră de muncă. În felul acesta, nu ne-am apropiat nici cu un pas de țintă; ne învîrtim într-un cerc vicios.

Atunci economia politică clasică a căutat s-o întoarcă. Ea a spus: valoarea unei mărfi este egală cu cheltuielile ei de producție. Dar care sînt cheltuielile de producție a muncii? Pentru a răspunde la această întrebare, economiștii trebuie să forțeze puțin logica. În loc să cerceteze cheltuielile de producție a muncii însăși, care, din păcate, nu pot fi stabilite, ei cercetează acum ce sînt cheltuielile de producție a *muncitorului*. Or, acestea se pot stabili. Ele variază după timp și împrejurări, dar, pentru o stare dată a societății, pentru o localitate dată, pentru o ramură de producție dată, sînt și ele date, cel puțin înăuntrul unor limite destul de înguste. Trăim astăzi în condițiile dominației producției capitaliste,

cînd o clasă numeroasă și în permanentă creștere poate trăi numai dacă muncește, în schimbul unui salariu, pentru proprietarii mijloacelor de producție : uneltele, mașinile, materiile prime și mijloacele de subzistență. În condițiile acestui mod de producție, cheltuielile de producție ale muncitorului constau din suma mijloacelor de subzistență — sau prețul lor în bani — necesară în medie pentru a-l face capabil de muncă, a-l menține capabil de muncă și a-l înlocui cu un nou muncitor atunci cînd, din pricina bătrîneții, a bolii sau a morții, el nu mai poate lucra, așadar pentru a perpetua clasa muncitoare în număr necesar. Să presupunem că prețul în bani al acestor mijloace de subzistență este, în medie, de 3 mărci pe zi.

Muncitorul nostru primește deci de la capitalistul la care lucrează un salariu de 3 mărci pe zi. Capitalistul îl pune să lucreze în schimb, să zicem, 12 ore pe zi și își face următorul calcul :

Să presupunem că muncitorul nostru — un lăcătuș-mecanic — trebuie să confecționeze o piesă de mașină, pe care o termină într-o zi. Materia primă — fierul și alama sub forma necesară semifabricată — costă 20 de mărci. Cărbunii consumați de mașina cu abur, uzura acestei mașini, uzura strungului și a celorlalte unelte cu care lucrează muncitorul nostru reprezintă — calculat pe o zi și pe un muncitor — o valoare de 1 marcă. Să presupunem că salariul pe o zi este de 3 mărci. Toate acestea însumează 24 de mărci pentru piesa respectivă. Capitalistul își face însă socoteala că, în medie, clientul său îi va plăti pentru ea prețul de 27 de mărci, deci 3 mărci peste cheltuielile făcute de el.

De unde provin aceste 3 mărci pe care le încasează capitalistul ? După cum susține economia politică clasică, mărfurile se vînd în medie la valorile lor, adică la prețuri care corespund cantității de muncă necesară cuprinsă în aceste mărfuri. Prețul mediu al piesei noastre — 27 de mărci — ar fi deci egal cu valoarea ei, egal cu munca cuprinsă în ea. Dar din aceste 27 de mărci, 21 de mărci erau valori care existau încă înainte ca lăcătușul nostru să fi început să lucreze. 20 de mărci însuma materia primă, 1 marcă însumau cărbunii consumați în timpul lucrului sau mașinile și uneltele folosite cu acest prilej și a căror capacitate de producție a scăzut cu valoarea acestei sume. Rămîn 6 mărci, care au fost adăugate valorii materiei prime. Dar chiar potrivit presupunerii economiștilor noștri, aceste 6 mărci pot proveni numai din munca adăugată de muncitor materiilor prime. Munca sa de 12 ore a creat, prin urmare, o valoare nouă de 6 mărci. Valoarea muncii sale de 12 ore ar fi, așadar, egală cu 6 mărci. Și cu aceasta s-ar părea că am descoperit, în sfîrșit, ce este „valoarea muncii”.

„Stai! — strigă lăcătușul nostru. — 6 mărci? Dar eu n-am primit decît 3 mărci! Capitalistul meu jură pe toți sfinții că valoarea muncii mele de 12 ore este numai de 3 mărci și, cînd îi cer 6 mărci, rîde de mine. Cum vine asta?”.

Dacă adineauri cînd a fost vorba de valoarea muncii ne-am pomenit într-un cerc vicios, acum ne-am înfundat de-a binelea într-o contradicție de nerezolvat. Am căutat valoarea muncii și am găsit mai mult decît ne trebuia. Pentru muncitor valoarea muncii de 12 ore este de 3 mărci; pentru capitalist ea este de 6 mărci, din care plătește 3 muncitorului ca salariu, iar 3 le bagă în propriul său buzunar. Așadar, munca ar avea nu o valoare, ci două, și pe deasupra încă foarte diferite!

Contradicția devine și mai absurdă de îndată ce reducem valorile exprimate în bani la timpul de muncă. În cele 12 ore de muncă se creează o valoare nouă de 6 mărci. Prin urmare, în 6 ore 3 mărci, adică suma pe care o primește muncitorul pentru 12 ore de muncă. Pentru 12 ore de muncă muncitorul primește, ca contravaloare egală, produsul a 6 ore de muncă. Așadar, ori munca are două valori, dintre care una este de două ori mai mare decît cealaltă, ori doisprezece este egal cu șase! În ambele cazuri ajungem la o curată absurditate.

Oricît ne-am suci și ne-am învîrți, nu putem scăpa de această contradicție atîta timp cît vorbim de cumpărarea și vînzarea muncii și de valoarea muncii. Și același lucru li s-a întîmplat și economiștilor. Ultimul vlăstar al economiei politice clasice, școala lui Ricardo, a dat faliment în mare parte din pricină că nu a putut rezolva această contradicție. Economia politică clasică intrase într-un impas. Cel care a găsit calea de ieșire din acest impas a fost Karl Marx.

Ceea ce economiștii consideraseră cheltuieli de producție a „muncii” erau cheltuielile de producție nu a muncii, ci a însuși muncitorului viu. Iar ceea ce acest muncitor vindea capitalistului nu era munca sa. „În momentul în care munca lui începe în fapt — spune Marx —, ea a și încetat de a-i aparține și deci nu mai poate fi vîndută de el”<sup>207</sup>. Așadar, el ar putea cel mult să-și vîndă munca *viitoare*, adică să se angajeze să execute o muncă determinată, într-un timp determinat. Prin aceasta el nu vinde însă muncă (căci ea ar fi trebuit să fi fost mai întîi efectuată), ci pune la dispoziția capitalistului, pentru un timp determinat (în cazul salariului cu ziua), sau în scopul prestării unei munci determinate (în cazul salariului cu bucata), forța sa de muncă în schimbul unei plăți determinate: el închiriază, respectiv vinde, *forța sa de muncă*. Dar această forță de muncă este strîns legată de persoana sa și inse-

parabilă de ea. De aceea, cheltuielile ei de producție coincid cu cheltuielile de producție a muncitorului însuși; ceea ce economiștii numeau cheltuielile de producție a muncii sînt tocmai cheltuielile de producție a muncitorului și, prin urmare, a forței de muncă. Și astfel putem să trecem de la cheltuielile de producție ale forței de muncă la valoarea forței de muncă și să determinăm cantitatea de muncă socialmente necesară reclamată de producerea unei forțe de muncă de o calitate determinată, ceea ce a și făcut Marx în secțiunea care tratează despre cumpărarea și vînzarea forței de muncă („Capitalul“, vol. I, cap. IV, punctul 3)<sup>208</sup>.

Ce se întîmplă înisă după ce muncitorul a vîndut capitalistului forța sa de muncă, adică după ce i-a pus-o la dispoziție în schimbul unui salariu — cu ziua sau cu bucata — convenit dinainte? Capitalistul îl duce pe muncitor în atelierul său sau în fabrica sa, unde se găsesc toate obiectele necesare pentru muncă: materii prime, materiale auxiliare (cărboni, coloranți etc.), unelte, mașini. Aici muncitorul începe să robotească. Să presupunem că salariul său pe o zi este, ca mai sus, de 3 mărci, indiferent dacă ele îi sînt plătite ca salariu cu ziua sau cu bucata. Presupunem și aici că în 12 ore muncitorul adaugă prin munca sa materiei prime consumate o valoare nouă de 6 mărci, pe care capitalistul o realizează atunci cînd vinde produsul gata fabricat. Din suma obținută el îi plătește muncitorului cele 3 mărci ale lui, iar celelalte 3 mărci le oprește pentru sine. Dar dacă muncitorul creează în 12 ore o valoare de 6 mărci, atunci în 6 ore el creează o valoare de 3 mărci. Prin urmare, dacă lucrează pentru capitalist 6 ore, muncitorul i-a restituit acestuia echivalentul celor 3 mărci primite ca salariu. După 6 ore de muncă cei doi sînt chit, nici unul nu datorează vreun ban celuilalt.

„Stai! — strigă acum capitalistul. Eu l-am tocmit pe muncitor pentru o zi întreagă, pentru 12 ore. 6 ore sînt doar o jumătate de zi. Așadar, robotește mai departe pînă ce vor fi trecut și celelalte 6 ore, abia atunci vom fi chit!“ Și muncitorul trebuie, într-adevăr, să se conformeze contractului său încheiat „de bună-voie“, potrivit căruia s-a obligat să lucreze 12 ore încheiate pentru un produs al muncii care costă 6 ore de muncă.

În cazul salariului cu bucata, lucrurile se petrec la fel. Să presupunem că muncitorul nostru produce în 12 ore 12 bucăți de marfă. Cota-parte de materie primă, uzura mașinilor pentru fiecare din ele, se ridică la 2 mărci, prețul de vînzare fiind de  $2\frac{1}{2}$  mărci bucata. Presupunînd aceleași condiții ca mai sus, capitalistul va da deci muncitorului 25 de pfenigi de bucată, ceea ce face pentru 12 bucăți 3 mărci, sumă pentru care muncitorul lucrează

12 ore. Capitalistul obține pentru cele 12 bucăți 30 de mărci ; scăzînd pentru materia primă și uzură 24 de mărci, rămîn 6 mărci, din care el plătește 3 mărci salariu și 3 mărci bagă în buzunar. Întocmai ca mai sus. Și aici muncitorul lucrează 6 ore pentru sine, adică pentru înlocuirea salariului său (cîte o jumătate de oră în fiecare din cele 12 ore), și 6 ore pentru capitalist.

Dificultatea care a făcut să dea greș cei mai buni economiști atîta timp cît luau ca punct de plecare valoarea „muncii” dispare de îndată ce în loc de aceasta luăm ca punct de plecare valoarea „forței de muncă”. În societatea noastră capitalistă de azi, forța de muncă este o marfă ca oricare alta, dar totuși o marfă cu totul specială. Ea are însușirea deosebită de a fi forță creatoare de valoare, izvor de valoare, și anume de a fi, atunci cînd e folosită în mod adecvat, izvorul unei valori mai mari decît posedă ea însăși. În stadiul actual al producției, forța de muncă omenească nu numai că produce într-o zi o valoare mai mare decît posedă și costă ea însăși, dar cu fiecare nouă descoperire științifică, cu fiecare nouă invenție tehnică, crește acest excedent al produsului ei zilnic față de cheltuielile ei zilnice, se scurtează, prin urmare, acea parte a zilei de muncă în care muncitorul lucrează pentru înlocuirea salariului său pe o zi și, pe de altă parte, se prelungește acea parte a zilei de muncă în care el trebuie să *dăruiască* munca sa capitalistului fără a primi plată pentru ea.

Aceasta este orînduirea economică a întregii noastre societăți de azi : clasa muncitoare este aceea care produce toate valorile. Căci valoarea este numai o altă expresie a muncii, expresie prin care, în societatea noastră capitalistă de azi, se înțelege cantitatea de muncă socialmente necesară cuprinsă într-o marfă determinată. Aceste valori produse de muncitori nu aparțin însă muncitorilor. Ele aparțin proprietarilor materiilor prime, mașinilor, uneltelor și fondurilor avansate, care permit acestor proprietari să cumpere forța de muncă a clasei muncitoare. Prin urmare, din întreaga masă de produse pe care le produce, clasei muncitoare nu-i revine decît o parte. Și, după cum am văzut mai sus, cealaltă parte, pe care clasa capitaliștilor și-o oprește pentru sine, împărțînd-o cel mult cu clasa proprietarilor funciari, crește cu fiecare invenție și descoperire nouă, pe cînd partea (socotită pe cap de om) care revine clasei muncitoare crește sau foarte încet și într-o măsură neînsemnată, sau nu crește de loc, ba în anumite împrejurări poate chiar să scadă.

Dar aceste invenții și descoperiri care sînt înlăturate tot mai rapid unele de altele, această productivitate a muncii omenești, care crește zi de zi într-o măsură nemaipomenită, dau naștere în

cele din urmă unui conflict care trebuie să ducă la pieire economia capitalistă de azi. De o parte, bogății incalculabile și un belșug de produse pe care cumpărătorii nu sînt în stare să și le însușească. De cealaltă parte, marea masă a societății, proletarizată, transformată în muncitori salariați, și care tocmai de aceea a devenit incapabilă să-și însușească acest belșug de produse. Scindarea societății într-o clasă puțin numeroasă, excesiv de bogată, și o clasă de muncitori salariați, al cărei număr este imens și care nu posedă nimic, face ca această societate să se sufocă în propriul ei belșug, în timp ce marea majoritate a membrilor ei abia de este ferită — sau chiar nu este de loc ferită — de cea mai neagră mizerie. Această stare de lucruri devine din zi în zi mai absurdă și mai inutilă. Ea *trebuie* înlăturată și *poate* fi înlăturată. O nouă orînduire socială este posibilă, o orînduire în care actualele deosebiri de clasă vor fi dispărut și în care — poate după o scurtă perioadă de trecere implicînd oarecare privațiuni, dar în orice caz foarte utilă din punct de vedere moral —, datorită folosirii și dezvoltării planificate a uriașelor forțe de producție existente ale tuturor membrilor societății, în condițiile obligativității, egale pentru toți, a muncii, vor sta la dispoziția tuturor în mod egal și într-o măsură crescîndă și mijloacele de subzistență, de înfrumusețare a vieții, de dezvoltare și de manifestare a tuturor aptitudinilor fizice și spirituale. Că muncitorii sînt din ce în ce mai hotărîți să-și cucerească această nouă orînduire socială o dovedește, de ambele părți ale oceanului, ziua de mîine, 1 Mai, și ziua de duminică, 3 mai <sup>209</sup>.

Londra, 30 aprilie 1891

*Friedrich Engels*

Publicat în suplimentul la  
„Vorwärts” nr. 109 din 13 mai 1891  
și în broșura : Karl Marx. „Lohnarbeit  
und Kapital”, Berlin, 1891

Se tipărește după textul  
broșurii

Tradus din limba germană

Prefață la ediția a patra germană (1891)  
[a lucrării „Dezvoltarea socialismului  
de la utopie la știință”<sup>210</sup>]

Presupunerea mea că această lucrare nu va prezenta prin conținutul ei mari dificultăți pentru muncitorii noștri germani s-a confirmat. Cel puțin din martie 1883, dată când a apărut prima ediție, s-au epuizat trei ediții cu un tiraj total de 10 000 de exemplare, și asta sub regimul legii, de tristă amintire, împotriva socialiștilor. Aceasta constituie totodată o nouă dovadă că neputincioase sînt restricțiile polițienești față de o mișcare ca cea a proletariatului modern.

De la apariția primei ediții s-au tipărit diferite traduceri în limbi străine: traducerea în limba italiană a lui Pasquale Martignetti: „Il Socialismo utopico e il Socialismo scientifico”, Benevento, 1883; traducerea în limba rusă: „Razvitie naucinovo soșializma”, Geneva 1884; traducerea în limba daneză: „Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab”, în „Socialistisk Bibliotek”, I. Bind, København, 1885; traducerea în limba spaniolă: „Socialismo utópico y Socialismo científico”, Madrid, 1886; traducerea în limba olandeză: „De Ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap”, Haga, 1886<sup>211</sup>.

În ediția de față s-au făcut unele mici modificări; adaosuri mai importante s-au introdus numai în două locuri: în primul capitol despre Saint-Simon, căruia în comparație cu Fourier și Owen i se acordase puțin loc, și la sfîrșitul capitolului al III-lea, în legătură cu noua formă de producție a „trusturilor”, a cărei importanță a crescut între timp<sup>212</sup>.

Londra, 12 mai 1891

*Friedrich Engels*

Publicat în cartea: Friedrich Engels.  
„Die Entwicklung des Sozialismus von  
der Utopie zur Wissenschaft”,  
Berlin, 1891

Se tipărește după textul cărții  
Tradus din limba germană

[Prefață la ediția a patra germană (1891)  
a lucrării „Originea familiei,  
a proprietății private și a statului”<sup>213</sup>]

Edițiile anterioare ale acestei cărți, apărute în tiraje mari, s-au epuizat de aproape șase luni și editorul\* mi-a cerut mai de mult să pregătesc o nouă ediție. Lucrări mai urgente m-au împiedicat pînă acum s-o fac. De la apariția primei ediții au trecut șapte ani și, în acest timp, cunoașterea formelor primitive ale familiei a făcut mari progrese. De aceea se impuneau diferite rectificări și completări, cu atît mai mult, cu cît plănuita stereotipare a textului de față va face cu neputință pentru cîtva timp introducerea altor modificări\*\*.

Am revăzut, prin urmare, cu multă atenție tot textul, am făcut o serie de completări și în felul acesta sper că am ținut seama în măsura cuvenită de stadiul actual al științei. În plus, în această prefață voi trece pe scurt în revistă elementele noi cu care s-a îmbogățit cercetarea istoriei familiei de la Bachofen pînă la Morgan; o fac mai ales pentru că școala engleză a preistoriei, cu iz sovînic, continuă să treacă, pe cît posibil, sub tăcere revoluționarea de către descoperirile lui Morgan a concepției despre preistorie, fără a se sfîi totuși cîtuși de puțin să-și însușească rezultatele obținute de el. Exemplul englezilor este urmat cu zel și în alte țări.

Lucrarea mea a fost tradusă în diferite limbi. În primul rînd în limba italiană: „L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato”, *Versione riveduta dall' autore, di Pasquale Martignetti*, Benevento, 1885. Apoi în limba română: „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, traducere de Ioan Nădejde, în revista „Contemporanul” din Iași, septembrie 1885 — mai 1886.

\* J. H. W. Dietz. — *Nota red.*

\*\* În textul apărut în „Neue Zeit”, ultima parte a frazei sună după cum urmează: „deoarece noua ediție va apărea într-un tiraj mare, așa cum se obișnuiește în literatura socialistă germană, spre deosebire de alte domenii ale literaturii germane”. — *Nota red.*



După aceea în limba daneză : „Famijens, Privatejendommens og Statens Oprindelse”, Dansk af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besorget af Gerson Trier. København, 1888. O traducere franceză, făcută de Henri Ravé după ediția germană de față, se află sub tipar <sup>214</sup>.

Pînă la începutul deceniului al 7-lea nu poate fi vorba de o istorie a familiei. În acest domeniu știința istoriei mai era în întregime sub influența celor cinci cărți ale lui Moise. Forma patriarhală a familiei, descrisă în aceste cărți mai amănunțit decît oriunde, a fost considerată nu numai ca fiind indiscutabil cea mai veche, dar, lăsîndu-se la o parte poligamia, a fost chiar identificată cu familia burgheză de astăzi, ca și cînd familia n-ar fi trecut prin nici un fel de dezvoltare istorică ; cel mult se admitea că în timpurile primitive ar fi putut exista o perioadă în care raporturile sexuale nu erau reglementate. — E drept că, în afară de căsătoria monogamă, mai erau cunoscute și poligamia orientală, și poliandria indo-tibetană ; dar aceste trei forme nu puteau fi rînduite într-o succesiune istorică și figurau una lingă alta, fără nici o legătură între ele. Faptul că la unele popoare din antichitate, ca și la unii sălbatici care mai există și astăzi, descendența se socotea nu după tată, ci după mamă, linia feminină fiind, așadar, privită ca singura valabilă ; faptul că, pînă azi încă, la multe popoare căsătoria este interzisă înăuntrul anumitor grupe mai mari, pe atunci încă necercetate mai de aproape, și că acest obicei se întilnește în toate părțile lumii, — toate acestea erau, ce-i drept, cunoscute, iar exemplele de acest fel erau tot mai des întilnite. Nimeni nu știa însă ce să facă cu ele, și chiar în lucrarea lui E. B. Tylor „Researches into the Early History of Mankind etc. etc.” (1865) <sup>215</sup> ele figurează numai ca niște „obiceiuri ciudate”, alături de interdicția, în vigoare la unii sălbatici, de a atinge lemnul aprins cu o unealtă de fier și alte asemenea bazaconii religioase.

Cercetarea istoriei familiei începe din 1861, o dată cu apariția cărții lui Bachofen „Matriarhatul” <sup>216</sup>. În această carte, autorul expune următoarele teze : 1) la început, oamenii au avut raporturi sexuale neîngrădite, ceea ce el denumește impropriu „heterism” ; 2) asemenea raporturi excluzînd orice posibilitate de a stabili cu certitudine paternitatea, descendența putea fi urmărită numai în linie feminină, potrivit matriarhatului, cum s-a și întîmplat inițial la toate popoarele din antichitate ; 3) în consecință, femeile — întrucît dintre cei doi părinți ai tinerei generații numai asupra mamei nu exista vreun dubiu — se bucurau în cel mai înalt grad de

respect și considerație, ajungându-se, după părerea lui Bachofen, la dominația totală a femeilor (ginecrație); 4) trecerea la căsătoria monogamă, în care femeia aparținea exclusiv *unui singur* bărbat, implica o încălcare a unui străvechi precept religios (adică, în fapt, o încălcare a dreptului tradițional al celorlalți bărbați asupra aceleiași femei), încălcare pe care femeia trebuia s-o ispășească sau s-o răscumpere, dându-se pentru un anumit timp altor bărbați.

În sprijinul acestor teze, Bachofen găsește dovezi în nenumărate pasaje, adunate cu multă sîrguință din literatura clasică veche. Evoluția de la „heterism” la monogamie și de la matriarhat la patriarhat are loc, după părerea lui, mai ales la greci, ca urmare a dezvoltării concepțiilor religioase și a introducerii unor zeități noi, reprezentînd concepții noi, în grupul zeilor tradiționali, care reprezintă concepțiile vechi, astfel că acestea din urmă sînt tot mai mult împinse pe planul al doilea de către primele. Așadar, după Bachofen, nu dezvoltarea condițiilor reale de viață ale oamenilor, ci reflectarea religioasă a acestor condiții de viață în mințile lor a determinat schimbările istorice în ceea ce privește poziția bărbatului și a femeii în societate. Astfel, Bachofen prezintă „Orestia” lui Eschil ca o descriere dramatică a luptei dintre matriarhatul pe cale de dispariție și patriarhatul care apare și se impune în epoca eroică. Clitemnestra a ucis, de dragul iubitului ei Egist, pe soțul ei Agamemnon, care se întorsese din războiul troian; dar Oreste, fiul ei și al lui Agamemnon, răzbună uciderea tatălui său, ucigîndu-și mama. Pentru această faptă, el e urmărit de Erinii, demonicele apărătoare ale matriarhatului, potrivit căruia matricidul este crima cea mai gravă, de neiertat. Dar Apollo, care, prin oracolul său, l-a îndemnat pe Oreste la această faptă, și Atena, chemată ca judecătoare — amîndouă zeitățile reprezentînd aici noua orînduire a patriarhatului —, îl iau sub protecția lor; Atena ascultă amîndouă părțile. Întregul litigiu este rezumat în discuția care are loc între Oreste și Erinii. Oreste invocă faptul că Clitemnestra a comis o îndoită nelegiuire: a ucis pe soțul ei și totodată pe tatăl *lui*. De ce, așadar, Erinii îl urmăresc pe el și nu pe ea, care e mult mai vinovată? Răspunsul este preemptoriu:

„Ea nu era rudă de sînge cu bărbatul pe care l-a ucis” <sup>217</sup>

Uciderea de către o femeie a unui bărbat cu care nu e rudă de sînge, chiar dacă este vorba de soțul ucișei, poate fi ispășită și nu privește pe Erinii; misiunea lor este de a urmări numai uciderea unor rude de sînge, și în acest caz, potrivit matriarhatului, crima cea mai gravă, de neiertat este matricidul. Dar Apollo

intervine ca apărător al lui Oreste ; Atena cere membrilor areopagului — judecătorii din Atena — să pună cazul la vot ; voturile se împart în mod egal : pentru achitare și pentru condamnare ; atunci Atena, ca președintă, votează pentru Oreste și îl achită. Patriarhatul a învins matriarhatul, Eriniile sînt învinse de către „zeii generației mai tinere”, cum îi numesc chiar ele, și în cele din urmă se lasă convinse să primească o funcție nouă în slujba noilor rînduiri.

Această interpretare nouă, dar absolut justă a „Orestiei” constituie unul dintre pasajele cele mai frumoase și mai bune din cartea lui Bachofen ; ea dovedește însă totodată că Bachofen crede în Erinii, în Apolo și în Atena cel puțin tot atît cît Eschil la vremea lui, și anume, el crede că ei au săvîrșit, în epoca erocică a grecilor, minunea de a fi răsturnat matriarhatul, înlocuindu-l prin patriarhat. Este limpede că o asemenea concepție, potrivit căreia religia este considerată pîrghia hotărîtoare a istoriei omnirii, este sortită să ajungă, în cele din urmă, pur și simplu la misticism. De aceea, studierea voluminoasei lucrări a lui Bachofen este o muncă grea și uneori destul de ingrată. Dar toate acestea nu-i micșorează meritele de cercetător deschizător de drumuri ; el a fost primul care a infirmat ipoteza despre o stare primitivă necunoscută, cu relații sexuale nereglementate, făcînd dovada că în literatura clasică veche se găsesc numeroase indicii potrivit cărora, înainte de monogamie, la greci și la asiatici, a existat într-adevăr o stare în care nu numai bărbatul avea relații sexuale cu mai multe femei, ci și femeia cu mai mulți bărbați, fără ca aceasta să constituie o încălcare a tradiției ; că această tradiție nu a dispărut fără a lăsa urme, pe care le găsim în obligația femeilor de a se da pentru un anumit timp altor bărbați pentru a-și răscumpăra dreptul la monogamie ; că, de aceea, la început descendența nu putea fi urmărită decît în linie feminină de la mamă la mamă ; că valabilitatea exclusivă a liniei feminine s-a menținut încă multă vreme și în epoca monogamiei, cînd paternitatea era stabilită sau în orice caz deja recunoscută, și că această situație inițială a mamelor, ca singur părinte cert al copiilor lor, le-a asigurat lor, și prin aceasta femeilor în general, o poziție socială mai înaltă, cum n-au mai avut niciodată de atunci încoace. Ce-i drept, Bachofen nu și-a formulat atît de clar tezele sale, fiind împiedicat de concepția lui mistică. Dar el le-a demonstrat, și, în 1861, aceasta a însemnat o adevărată revoluție.

Voluminoasa lucrare a lui Bachofen a fost scrisă în germană, adică în limba națiunii care pe atunci se interesa cel mai puțin de preistoria familiei contemporane. De aceea cartea a rămas ne-

cunoscută. Primul său continuator în acest domeniu și-a făcut apariția în 1865, fără să fi auzit vreodată de Bachofen.

Acest continuator, J. F. McLennan, era tocmai opusul înaintașului său. În locul misticului genial avem de-a face cu un jurist rigid; în locul unei exuberante fantezii poetice ni se oferă combinațiile plauzibile ale unei pledoarii avocățești. McLennan găsește la multe popoare sălbatice, barbare și chiar la cele civilizate, din antichitate și din epoca modernă, o formă de contractare a căsătoriei în care mirele, singur sau împreună cu prietenii lui, trebuie să răpească, în aparență cu forța, mireasa de la rudele ei. Obiceiul acesta trebuie să fie rămășița unui obicei mai vechi, când bărbații dintr-un trib răpeau într-adevăr cu forța femeile din afară, din alte triburi. Dar cum a apărut această „căsătorie prin răpire”? Atâta timp cât bărbații puteau găsi destule femei în propriul lor trib, nu aveau nici un motiv să recurgă la acest mijloc. Tot atât de des însă întilnim la popoare neevoluante anumite grupe (care pe la 1865 mai erau încă adeseori identificate cu triburile înseși) în cadrul cărora căsătoria este interzisă, așa că bărbații sînt nevoiți să-și ia femeile și femeile bărbații din afara grupei, în timp ce, la alte popoare, există obiceiul ca bărbații dintr-o grupă să-și ia femeile numai din propria lor grupă. McLennan numește primele grupe exogame și pe celelalte endogame și construiește, fără să ezite, o opoziție rigidă între „triburile” exogame și cele endogame. Și, deși din propriile sale cercetări cu privire la exogamie, rezultă cum nu se poate mai evident că în multe cazuri, dacă nu în majoritatea sau chiar în toate cazurile, această opoziție nu există decît în închipuirea lui, totuși el o pune la baza întregii sale teorii. Potrivit acestei teorii, triburile exogame își pot lua femeile numai din alte triburi, și, dat fiind că în perioada sălbăticiilor triburile se războiau în permanență între ele, ei erau nevoiți să-și răpească femeile.

McLennan se întreabă apoi: de unde provine acest obicei al exogamiei? Noțiunea de înrudire prin singe și incest nu poate avea nici o legătură cu el, căci ele s-au dezvoltat abia mult mai târziu; în schimb, el poate fi pus pe seama obiceiului, foarte răspîndit printre sălbatici, de a ucide, îndată după naștere, copiii de sex feminin. În felul acesta, în fiecare trib se creează un surplus de bărbați, ceea ce are drept consecință inevitabilă imediată faptul că mai mulți bărbați posedă în comun o singură femeie: poliandria. De aici decurge o altă consecință, și anume: se știa cine este mama, dar nu se știa cine este tatăl unui copil, și, de

aceea, legătura de rudenie se stabilea numai în linie feminină și nu în linie masculină — matriarhatul. O a doua consecință a lipsei de femei în cadrul tribului — lipsă atenuată, dar nu înlăturată prin poliandrie — a fost tocmai răpirea cu forța, în mod sistematic, a femeilor din triburi străine.

„Deoarece exogamia și poliandria se datoresc uneia și aceleiași cauze — inegalitatea numerică dintre cele două sexe — este de presupus că inițial toate rasele exogame practicau poliandria... Și de aceea pare incontestabil că, la rasele exogame, cel dintii sistem de înrudire a fost acela care cunoștea legăturile de sînge numai dinspre mamă” (McLennan, „Studies in Ancient History”, 1886. „Primitive Marriage”, p. 124) <sup>218</sup>.

Meritul lui McLennan este de a fi atras atenția asupra răspîndirii generale și a mării însemnătăți a ceea ce numește el exogamie. Dar nu el a descoperit existența grupelor exogame și cu atît mai puțin le-a înțeles. Abstracție făcînd de unele însemnări anterioare, făcute de diferiți cercetători, care au și servit lui McLennan drept izvoare — și Latham a descris (în „Etnologia descriptivă”, 1859) exact și veridic această instituție la maggarii din India <sup>219</sup>, arătînd că ea este general răspîndită și poate fi înțilnită pretutindeni în lume. Pasajul respectiv a fost citat de însuși McLennan. Și Morgan al nostru a semnalat încă din 1847, în scrisorile sale despre irochezi (publicate în „American Review”), și în 1851, în „The League of the Iroquois” <sup>220</sup>, existența unei asemenea instituții la acest trib și a descris-o veridic, în timp ce mintea avocățească a lui McLennan a creat aici, după cum vom vedea, o încurcătură mult mai mare decît cea pe care fantezia mistică a lui Bachofen a creat-o în domeniul matriarhatului. Un alt merit al lui McLennan este de a fi văzut că, la început, stabilirea descendenței se făcea potrivit matriarhatului, deși, după cum recunoaște chiar el mai tîrziu, și aici Bachofen i-a luat-o înainte. Dar și în această privință el încurcă lucrurile; el vorbește mereu de „înrudirea numai în linie feminină” (kinship through females only) și folosește mereu această expresie justă pentru o treaptă anterioară de dezvoltare, pentru trepte ulterioare de dezvoltare, cînd descendența și dreptul de succesiune mai sînt, ce-i drept, stabilite exclusiv în linie feminină, dar cînd înrudirea este recunoscută și exprimată și în linie masculină. Aceasta se datorește mărginirii juristului, care își creează un termen juridic rigid și continuă să-l aplice invariabil unor stări care între timp l-au făcut inaplicabil.

Dar, deși teoria lui McLennan părea foarte plauzibilă, însuși autorul ei considera, probabil, că nu prea este întemeiată. În orice caz, chiar el observă :

„trebuie reținut faptul că forma de răpire” (aparentă) „a femeilor este mai pronunțată și mai caracteristică tocmai la popoarele la care domnește înrudirea *dinspre bărbat*” (adică descendența în linie masculină) (p. 140).

Și tot așa :

„Este ciudat că, după cite știm, pruncuciderea nu este practică în mod sistematic nicăieri unde exogamia există alături de cea mai veche formă de înrudire” (p.146).

Iată două fapte care sînt în flagrantă contradicție cu modul lui de a explica lucrurile, și cărora el nu le poate opune decît alte ipoteze, și mai încurcate.

Cu toate acestea, teoria lui s-a bucurat de mult succes și a avut un mare răsunset în Anglia, unde toată lumea vedea în McLennan întemeietorul istoriei familiei și prima autoritate în acest domeniu. Deși s-au constatat unele excepții și variante, opoziția existentă, după părerea lui, între „triburile” exogame și endogame a rămas totuși temeiul unanim recunoscut al concepției curente, constituind ochelarii de cal care împiedicau orice părere nepreconcepțută în ceea ce privește domeniul cercetat și, implicit, orice progres hotărîtor. Pentru a contracara supraaprecierea lui McLennan, devenită un fenomen obișnuit în Anglia, și, după pilda acesteia, chiar în alte țări, trebuie să subliniem că prejudiciile pe care le-a adus, opunînd, dintr-o pură neînțelegere, „triburilor” exogame pe cele endogame, sînt mai mari decît foloasele cercetărilor sale.

Curînd însă au ieșit la iveală tot mai multe fapte care nu se potriveau cu cadrul delicat al teoriei sale. McLennan nu cunoștea decît trei forme de căsătorie : poligamia, poliandria și monogamia. Dar de îndată ce atenția a fost îndreptată asupra acestui punct s-au găsit tot mai multe dovezi că la popoare neevolute existau forme de căsătorie în care mai mulți bărbați aveau în comun mai multe femei, iar *Lubbock* („The Origin of Civilisation”, 1870)<sup>221</sup> a recunoscut această căsătorie pe grupe (Communal marriage) ca fapt istoric.

Scurt timp după aceea, în 1871, *Morgan* a publicat un material nou și, în multe privințe, hotărîtor. El se convinsese că sistemul specific de înrudire, care exista la irochezi, este comun tuturor băștinașilor din Statele Unite, fiind, prin urmare, răspîdit pe un continent întreg, deși contrazice direct gradele de rudenie care rezultă în fapt din sistemul de căsătorie existent acolo. El a con-

vins guvernul federal american să culeagă, pe baza unor chestionare și tabele alcătuite de el, informații asupra sistemelor de înrudire la celelalte popoare. Din răspunsurile primite a constatat : 1) că sistemul de înrudire al indienilor americani există și la numeroase triburi din Asia și, într-o formă întrucîtva modificată, la cele din Africa și din Australia ; 2) că acest sistem poate fi pe de-a-ntregul explicat prin forma de căsătorie pe grupe din Hawai și din alte insule australiene, formă care acum este pe cale de dispariție, și 3) că, alături de această formă de căsătorie, pe insulele menționate este însă de asemenea în vigoare un sistem de înrudire care nu poate fi explicat decît printr-o formă încă mai veche de căsătorie pe grupe, acum dispărută. Datele culese, împreună cu concluziile trase, le-a publicat în lucrarea sa „Systems of Consanguinity and Affinity”, 1871<sup>222</sup>, plasînd astfel discuția pe un tărîm infinit mai vast. Pornind de la sistemele de înrudire pentru a reconstitui formele de familie ce le corespundeau, el a deschis o nouă cale de cercetare și a făcut posibilă o retrospecțiune mai îndepărtată în preistoria omenirii. Dacă această metodă ar fi triumfat, praful s-ar fi ales din frumoasa construcție a lui McLennan.

McLennan și-a apărut teoria în noua ediție a lucrării sale „Căsătoria primitivă” („Studies in Ancient History”, 1875). În timp ce el însuși întocmește o istorie a familiei într-un mod cît se poate de artificial, pe baza unor simple ipoteze, lui Lubbock și Morgan nu numai că le cere dovezi pentru fiecare afirmație, dar pretinde ca dovezile lor să fie tot atît de incontestabile ca cele admise de un tribunal scoțian. Și aceasta o face același om care, din legătura strînsă dintre fratele mamei și fiul surorii la germani (Tacit. „Germania”, cap. 20), din relatarea lui Cezar că la briți zece-foisprezece bărbați aveau femei în comun, precum și din toate celelalte lucrări ale scriitorilor din antichitate din care reiese că barbarii aveau femeile în comun, trage fără să ezite concluzia că la toate aceste popoare a domnit poliandria ! Ai impresia că ascuți un procuror care își poate îngădui orice libertate în formularea acuzațiilor, în schimb apărătorului îi pretinde ca, în sprijinul fiecărui cuvînt, să aducă dovada cea mai formală, valabilă din punct de vedere juridic.

Căsătoria pe grupe este o pură născocire, susține el, rămînînd astfel cu mult în urma lui Bachofen. După părerea lui, sistemele de înrudire stabilite de Morgan sînt simple reguli de politețe în relațiile dintre oameni, lucru dovedit prin aceea că indienii spun

chiar și unui străin, unui alb, frate sau tată. E ca și când ai susține că denumirile de tată, mamă, frate, soră ar fi simple apelative lipsite de sens, pentru că și clericilor catolici și starețelor li se spune părinte și maică, iar călugării și călugărițele, ba chiar și francmasonii și membrii asociațiilor profesionale engleze, în ședințele solemne, își spun unul altuia frate și soră. Într-un cuvânt, apărarea lui McLennan a fost lamentabilă.

Dar mai rămânea un punct care părea invulnerabil. Opoziția dintre „triburile” exogame și cele endogame, pe care era clădit întregul său sistem, nu numai că nu a fost zdruncinată, dar era unanim recunoscută ca pivot al întregii istorii a familiei. Se admitea că explicația pe care McLennan a încercat s-o dea acestei opoziții este insuficientă și în contradicție cu faptele invocate chiar de el. Dar opoziția însăși — existența a două categorii de triburi de sine stătătoare și independente, care se exclud reciproc și dintre care o categorie își lua femeile din cadrul tribului, în timp ce celelalte categorii lucrul acesta îi era cu desăvîrșire interzis — era considerată literă de evanghelie. Comparați, de pildă, „Origines de la famille” (1874) a lui Giraud-Teulon și chiar „Origin of Civilisation” (ediția a 4-a, 1882) a lui Lubbock<sup>223</sup>.

Acest punct este atacat de opera capitală a lui Morgan, „Societatea antică” (1877)<sup>224</sup>, operă care stă la baza lucrării de față. Ceea ce în 1871 Morgan bănuia doar vag este dezvoltat aici în deplină cunoștință de cauză. Endogamia și exogamia nu constituie nicidecum o opoziție; existența „triburilor” exogame n-a fost dovedită nicăieri pînă acum. Dar pe vremea căsătoriei pe grupe — și, după toate probabilitățile, ea a existat cîndva pretutindeni — tribul se împărțea într-un număr de grupe înrudite după mamă, în ginți, în cadrul cărora căsătoria era strict interzisă, așa că bărbații dintr-o gintă puteau, e drept, să-și ia femeile din cadrul tribului, și de regulă așa și făceau, totuși trebuiau să le ia din afara gintii lor. Dacă ginta era, așadar, strict exogamă, tribul, care cuprindea totalitatea gintilor, era în aceeași măsură endogam. În felul acesta a fost definitiv nimicită ultima rămășiță a construcției artificiale a lui McLennan.

Dar Morgan nu s-a mulțumit numai cu atît. Ginta indienilor din America l-a ajutat să facă un al doilea pas hotărîtor în domeniul cercetat de el. În această gintă, matriarhală, el a descoperit forma primitivă din care s-a dezvoltat ginta de mai tîrziu, patriarhală, așa cum o găsim la popoarele civilizate din antichitate. Ginta greacă și romană, care pînă acum a constituit o enigmă pentru toți istoricii, a fost explicată pe baza ginte indiene și astfel a fost găsită o nouă bază pentru întreaga preistorie.



Această nouă descoperire a ginții primitive matriarhale ca treaptă premergătoare ginții patriarhale a popoarelor civilizate are pentru preistorie aceeași însemnătate pe care teoria evoluționistă a lui Darwin o are pentru biologie și teoria plusvalorii a lui Marx pentru economia politică. Ea i-a dat lui Morgan posibilitatea să facă pentru prima oară o schiță a istoriei familiei, în care, atît cît îngăduie materialul cunoscut pînă în prezent, sînt stabilite, în mod provizoriu și în linii generale, cel puțin treptele clasice ale dezvoltării acestei istorii. Este limpede pentru oricine că prin aceasta se deschide o nouă epocă în tratarea preistoriei. Ginta matriarhală a devenit pivotul acestei științe; de cînd a fost descoperită, se știe în ce direcție trebuie îndreptate cercetările, ce anume trebuie studiat și cum trebuie grupate rezultatele obținute. Și, ca urmare, în acest domeniu se fac acum progrese mult mai rapide decît înainte de apariția cărții lui Morgan.

Și în Anglia descoperirile lui Morgan sînt acum recunoscute sau, mai exact, însușite de toți cercetătorii preistoriei. Dar aproape nici unul dintre ei nu recunoaște pe față că această revoluție în concepții i-o datorăm lui Morgan. În Anglia, în jurul cărții lui s-a urzit, pe cît posibil, un complot al tăcerii, lui însuși aducîndu-i-se cel mult laude condescendente pentru activitatea *anterioară*; sînt întoarse pe toate fețele amănunte ale expunerii lui, în timp ce descoperirile lui cu adevărat mari sînt trecute cu încăpăținare sub tăcere. Prima ediție a cărții „Societatea antică” este epuizată. În America, asemenea lucrări nu sînt cerute; în Anglia, cartea a fost, pare-se, sistematic ostracizată; singura ediție a acestei opere epocale, care se mai găsește prin librării este traducerea în limba germană.

Cum se explică această rezervă, în care cu greu am putea vedea altceva decît un complot al tăcerii, mai ales dacă ne gîndim la numeroasele citate date pur și simplu din politețe și la alte dovezi de colegialitate care abundă în scrierile somităților noastre în materie de preistorie? Să fie oare din cauză că Morgan este american, iar cercetătorilor englezi ai preistoriei le este foarte neplăcut faptul că, în pofida zelului, demn de toată lauda, depus de ei la adunarea materialului, sînt nevoiți să ia punctele de vedere generale, necesare pentru sistematizarea și gruparea acestui material — într-un cuvînt ideile — de la doi străini geniali, Bachofen și Morgan? Germanul mai putea fi tolerat, dar nu americanul! Cînd este vorba de americani, orice englez devine patriot; în privința aceasta am văzut în Statele Unite exemple amuzante<sup>225</sup>. La aceasta se mai adaugă și faptul că McLennan era, ca să zicem

așa, recunoscut în mod oficial ca întemeietor și conducător al școlii engleze a preistoriei ; că, în materie de preistorie, era oarecum de bonton să se vorbească cu cel mai adînc respect despre artificiala lui construcție istorică, care, pornind de la pruncucidere și trecînd prin poliandrie și căsătoria prin răpire, ajungea la familia matriarhală ; că cea mai mică îndoială în ceea ce privește existența unor „triburi” exogame și endogame, care se exclud în mod absolut unul pe altul, era considerată drept erezie condamabilă ; că, prin urmare, Morgan, spulberînd toate aceste dogme consacrate, a comis un fel de sacrilegiu. Și, pe deasupra, el le-a spulberat cu argumente a căror simplă enunțare era suficientă ca ele să devină evidente pentru toată lumea, încît nu se putea ca admiratorii lui McLennan, care pînă acum bîjbîiseră nedumeriți între exogamie și endogamie, să nu se lovească peste frunte și să exclame : cum am putut fi atît de proști să nu ne gîndim de mult la aceste lucruri !

Și, ca și cum aceste crime n-ar fi fost suficiente pentru ca școala oficială să-i întoarcă spatele cu răceală, Morgan a umplut paharul nu numai supunînd civilizația, societatea întemeiată pe producția de mărfuri, forma fundamentală a societății noastre moderne, unei critici care ni-l amintește pe Fourier, ci și vorbind despre o viitoare transformare a acestei societăți în termenii în care s-ar fi exprimat Karl Marx. Pe bună dreptate deci McLennan îi reproșează indignat că „metoda istorică îi este cu totul antipatică”<sup>226</sup> și d-l profesor Giraud-Teulon din Geneva o confirmă și în 1884. Căci în 1874 (în „Origines de la famille”) același domn Giraud-Teulon mai orbecăia încă prin labirintul exogamiei lui McLennan, din care a fost scos abia de Morgan.

Nu este nevoie să mă opresc aici asupra celorlalte succese pe care preistoria le datorează lui Morgan ; tot ce este necesar în această privință se găsește în lucrarea mea. Cei 14 ani care s-au scurs de la apariția operei sale capitale au îmbogățit mult materialul nostru referitor la istoria societății primitive ; antropologilor, exploratorilor și preistoricilor de profesie li s-au alăturat juriștii specialiști în drept comparat, care în parte au adus material nou, în parte noi puncte de vedere. Unele ipoteze izolate ale lui Morgan au fost astfel zdruncinate sau chiar răsturnate. Dar nicăieri materialul nou adunat n-a dus la infirmarea punctelor sale fundamentale de vedere. În linii generale, sistematizarea introdusă de el în preistorie mai este și astăzi valabilă. Putem chiar spune că în aceeași măsură în care ea se bucură de o recunoaștere tot

mai generală, calitatea lui de autor al acestui mare progres este tăinuită\*.

Londra, 16 iunie 1891

*Friedrich Engels*

Publicat în „Die Neue Zeit”, vol. 2,  
nr. 41 din 1890—1891, și în cartea :  
Friedrich Engels. „Der Ursprung  
der Familie,  
des Privateigentums  
und des Staats”, ed. a 4-a.  
Stuttgart, 1891

Se tipărește după textul  
cărții, confruntat cu textul  
apărut în revistă

Tradus din limba germană

---

\* La întoarcerea mea din New York în septembrie 1888, am întâlnit un fost deputat în Congresul american, ales de circumscripția electorală Rochester, care l-a cunoscut pe Lewis Morgan. Din păcate, n-a știut să-mi spună prea multe despre el. Morgan a trăit la Rochester ca simplu particular, ocupându-se numai de munca sa științifică. Fratele lui, care era colonel, lucra la Ministerul de Război de la Washington ; prin intermediul acestui frate, el a reușit să trezească interesul guvernului pentru cercetările sale și să publice câteva dintre lucrările sale pe cheltuiala statului ; interlocutorul meu a intervenit și în timpul cît a fost deputat, de câteva ori în acest sens.

[Mesaj de salut adresat  
Congresului al II-lea al Partidului din Austria <sup>227</sup>]

Londra, 26 iunie 1891

Stimați tovarăși,

Permiteți-mi să vă exprim cele mai sincere mulțumiri pentru amabila invitație de a asista la Congresul al II-lea al Partidului social-democrat din Austria, precum și regretul de a nu putea participa la el ; vă trimit cele mai bune urări pentru desfășurarea cu succes a lucrărilor congresului.

În perioada de după Congresul de la Hainfeld<sup>228</sup>, la care Partidul muncitoresc austriac s-a redresat din nou, ați făcut progrese uriașe. Aceasta este cea mai bună cheazășie că actualul congres al partidului vostru va constitui punctul de plecare pentru noi triumfuri, și mai importante.

Invincibila forță lăuntrică a partidului nostru se vădește nu numai în izbînzile lui, care se succed rapid, nu numai în faptul că anul trecut în Germania<sup>229</sup>, ca și anul acesta în Austria, partidul a impus ridicarea stării excepționale. Această forță a partidului se vădește și mai mult în faptul că în toate țările el biruie piedici și se poate mîndri cu realizări în fața cărora se opresc neputincioase celelalte partide, recrutate din rîndul claselor avute. În timp ce clasele avute din Franța și Germania se războiesc între ele, împinse de o ură de neîmpăcat, proletarii francezi și germani acționează mîna în mîna. Și în timp ce la voi, în Austria, orbite de vrajbă națională, clasele avute din diferite ținuturi își pierd ultimele rămășițe ale capacității de a cîrmui, al II-lea Congres al partidului vostru le va arăta imaginea acelei Austrii care nu va

mai cunoaște nici un fel de disensiuni naționale — Austria muncitorilor.

*Friedrich Engels*

Publicat în „Arbeiter-Zeitung”  
nr. 27 din 3 iulie 1891 și în  
broșura „Verhandlungen des zweiten  
österreichischen Parteitags,  
abgehalten zu Wien am 28, 29  
und 30 Juni 1891”, Viena, 1891

Se tipărește după textul  
apărut în „Arbeiter-Zeitung”,  
confruntat cu textul broșurii  
Tradus din limba germană

**Observații critice  
pe marginea proiectului de program  
social-democrat din 1891<sup>230</sup>**

Scris între 18 și 29 iunie 1891

Publicat pentru prima oară (fără  
anexe) în „Die Neue Zeit”, vol. 1,  
nr. 1, 1901—1902, și integral  
în limba rusă în : *Karl Marx*  
și *Friedrich Engels*, Opere, ediția I,  
vol. XVI, partea a II-a, 1936

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană

În comparație cu vechiul program <sup>231</sup>, actualul proiect <sup>232</sup> este cu mult mai bun. Numeroasele rămășițe ale unei tradiții perimate — specific lassalleene, cit și vulgar-socialiste — sint, în esență, eliminate; din punct de vedere teoretic, proiectul se bazează în întregime pe știința contemporană, ceea ce permite discutarea lui pe această bază.

Proiectul se împarte în trei capitole: I. Partea introductivă. II. Revendicări politice. III. Revendicări referitoare la apărarea drepturilor muncitorilor.

### *I. Partea introductivă în zece paragrafe*

În genere ea prezintă neajunsul că încearcă să îmbine două lucruri incompatibile: să fie program și în același timp *comentariu* la program. De teamă că o formulare concisă și convingătoare nu ar fi destul de clară se recurge la explicații care fac expunerea prolixă și greoaie. După părerea mea, programul trebuie să fie cit mai scurt și mai precis. Nu-i nici o nenorocire dacă pe ici, pe colo se strecoară cite un neologism sau cite o frază a cărei înțelegere semnificație nu poate fi sesizată de la prima vedere. Expunerile verbale în adunări sau cele din presă vor aduce lămuririle necesare, iar fraza scurtă și pregnantă, odată înțeleasă, se fixează în memorie, devine lozincă, ceea ce nu se întâmplă nici odată cu explicațiile mai ample. Nu trebuie aduse sacrificii prea mari din considerente de popularitate și nu trebuie subapreciată capacitatea intelectuală și nivelul de cultură al muncitorilor noștri. Ei au înțeles lucruri mult mai grele decit cele pe care le oferă cel mai scurt și mai concis program; și chiar dacă perioada legii

excepționale împotriva socialiștilor a îngreuiat, iar pe alocuri a împiedicat educarea multilaterală a maselor care s-au alăturat de curînd mișcării, acum, cînd literatura noastră de propagandă poate fi din nou păstrată și citită nestingherit, acest lucru va fi repede recuperat sub conducerea cadrelor vechi.

Voi încerca să formulez mai concis tot acest capitol și, dacă voi reuși, voi anexa sau îl voi trimite ulterior, iar acum mă voi ocupa de fiecare paragraf în parte de la 1 la 10.

*Alin. 1. „Separare”* etc., termenul „mină” este exprimat prin trei cuvinte („Bergwerke, Gruben, Minen”); la două ar trebui să se renunțe. Eu aș păstra cuvîntul *Bergwerke*, care este folosit la noi chiar și pentru minele aflate în plin șes, denumindu-le pe toate cu acest termen uzual. În schimb aș adăuga: „*căi ferate și alte mijloace de comunicație*”.

*Alin. 2.* Aici aș formula: „Mijloacele de muncă sociale sînt în mîinile *apropriatorilor lor* (sau ale *proprietarilor lor*)”, iar mai departe „dependența... de *proprietarii* (sau *apropriarii*) mijloacelor de muncă” etc.

Faptul că acești domni își însușesc toate aceste mijloace ca „*proprietate individuală*” s-a spus încă la punctul 1 și poate fi repetat aici numai dacă se insistă să fie introdus cuvîntul „*monopolisti*”. Nici primele două cuvinte, nici ultimul nu schimbă cu nimic sensul. Iar ceea ce într-un program e de prisos îl diluează.

„Mijloacele de muncă necesare pentru existența societății”

sînt tocmai cele de care ea dispune în momentul dat. Înaintea mașinii cu abur lumea s-a descurcat și fără ea, acum așa ceva n-ar mai fi posibil. Deoarece în prezent toate mijloacele de muncă sînt direct sau indirect — fie prin construcția lor, fie datorită diviziunii sociale a muncii — *mijloace de muncă sociale*, aceste cuvinte exprimă în suficientă măsură în mod just și neechivoc totalitatea mijloacelor de muncă existente în orice moment.

Dacă sfîrșitul acestui punct este împrumutat din preambulul la Statutul Internaționalei, aș fi preferat să se fi luat textul *integral*: „mizeriei sociale” (aceasta este nr. 1), „a degradării intelectuale și a dependenței politice”<sup>233</sup>. Decăderea fizică este cuprinsă în noțiunea de mizerie socială, iar *dependența* politică este un fapt, în timp ce *lipsa de drepturi* politice nu-i decît o frază declamatorie de o valabilitate *relativă*, care nu-și are locul într-un program.

*Alin. 3.* După părerea mea, prima frază trebuie modificată.

„Sub dominația *proprietarilor individuali*”.





În primul rînd, ceea ce urmează este un fapt economic, care trebuie explicat din punct de vedere economic. Expresia „dominația proprietarilor individuali” creează însă impresia falsă că ea a fost provocată de dominația *politică* a acestei bande de tîlhari. În al doilea rînd, din acești proprietari individuali fac parte nu numai „capitaliștii și marii proprietari funciari” (ce rost are ca după ei să fie menționați și „burghezii” ? constituie ei oare o a treia clasă de proprietari individuali ? sînt și marii proprietari funciari „burghezi” ? urmează oare ca atunci cînd este vorba de marii proprietari funciari să fie ignorate puternicele rămășițe ale feudalismului, care în Germania imprimă întregului nostru marasm politic un caracter specific reacționar ?). Și *țăranul*, și *mic-burghezul* sînt „proprietari individuali”, cel puțin astăzi încă ; dar ei nu figurează de loc în program, de aceea trebuie să se specifice în program că în genere ei nu fac parte din categoria proprietarilor individuali despre care este vorba aici.

„Acumularea mijloacelor de muncă și a avuției create de exploatați”.

„Avuția” se compune din : 1) mijloace de muncă și 2) mijloace de subzistență. De aceea este greșit din punct de vedere gramatical și nelogic să vorbești întii de o *parte* a avuției și apoi nu de cealaltă parte, ci de întreaga avuție, și să le legi pe amîndouă prin conjuncția și.

„...sporește... în mina *capitaliștilor* cu o rapiditate crescîndă”.

Unde rămîn atunci „marii proprietari funciari” și „burghezii” despre care s-a vorbit mai sus ? Dacă aici ne mulțumim să-i menționăm doar pe capitaliști, de ce nu am făcut-o și mai sus ? Dacă se intră însă în amănunte, cu atît mai mult nu ajunge să-i menționăm numai pe ei.

„Tot mai mare este numărul și *mizeria* proletarilor”.

Spus într-o formă atît de absolută, acest lucru nu este just. Organizarea muncitorilor, rezistența lor în continuă creștere va zăgăzui, probabil, într-o anumită măsură *creșterea mizeriei*. Dar ceea ce crește în mod cert este *nesiguranța existenței*. Aceasta aș mai adăuga.

#### Alin. 4.

Fraza : „Lipsa de plan care rezidă în însăși esența producției capitaliste private”

necesită o îmbunătățire serioasă. Cunosc o producție capitalistă ca formă socială, ca fază economică ; o producție capitalistă *privată* ca fenomen existent într-o formă sau alta în cadrul acestei faze. Dar ce înseamnă producție capitalistă *privată* ? Producția în folosul întreprinzătorului *individual* ; ea devine însă tot mai mult o excepție. Producția capitalistă în folosul *societăților pe acțiuni* nu mai este producție *privată*, ci producție în folosul mai multor persoane asociate. Iar dacă trecem de la societățile pe acțiuni la trusturi, care își subordonează ramuri întregi ale industriei și le monopolizează, atunci încetează nu numai *producția privată*, ci și *lipsa de planificare*. Tăiați cuvântul „*privată*” și, la rigoare, fraza poate fi acceptată.

„Ruinarea unor pături largi ale populației”.

În locul acestei fraze declamatoare, din care ar reieși că deplîngem ruina burghezilor și a mic-burghezilor, eu aș vorbi despre simplul fapt : „care prin ruina păturilor de mijloc de la orașe și sate, a mic-burghezilor și a micilor țărani lărgesc (sau adîncesc) prăpastia dintre avuți și neavuți”.

Ambele fraze de încheiere repetă același lucru. În anexa la capitolul I propun o modificare \*.

*Alin. 5.* În locul cuvîntului „cauzelor” trebuie scris „cauzelor *sale*”, precizare probabil omisă.

*Alin. 6.* „Bergwerke, Minen, Gruben”, vezi observația la paragraful 1. „Producția *privată*”, vezi obs. de mai sus. Eu aș spune : „Transformarea actualei producții capitaliste în folosul unor indivizi sau al unor societăți pe acțiuni în producție socialistă în folosul întregii societăți și după un plan dinainte stabilit, o transformare etc. ...creează condițiile... indispensabile pentru a realiza eliberarea clasei muncitoare și, implicit, eliberarea tuturor membrilor societății fără excepție”.

*Alin. 7.* L-aș formula ca în anexa la capitolul I\*\*.

*Alin. 8.* În loc de „avînd conștiință de clasă”, deși în cercurile noastre este o abreviere pe înțelesul tuturor, eu aș spune, pentru o mai bună înțelegere și înlesnire a traducerii în limbi străine : „cu muncitorii care au ajuns la conștiința poziției lor de clasă” sau ceva asemănător.

*Alin. 9.* Fraza de încheiere : „... pune și unește astfel într-o singură mînă forța exploatării economice și a oprîmării politice”.

\* Vezi volumul de față, p. 233. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 233—234. — *Nota red.*

*Alin. 10.* După cuvintele : „dominație de clasă” lipsește : „și a claselor înseși”. Desființarea claselor este principala noastră revendicare ; fără ea desființarea dominației de clasă este, din punct de vedere economic, o aberație. În loc de : „pentru dreptul egal al tuturor” propun : „pentru drepturi egale și *obligații egale* pentru toți” etc. *Obligațiile egale* reprezintă pentru noi o completare deosebit de importantă a *drepturilor* burghezo-democratice *egale*, deoarece ele își pierd astfel sensul lor specific burghez.

Fraza de încheiere : „În lupta sa... sînt de natură” aș prefera să fie scoasă. Prin lipsa ei de precizie : „care sînt de natură să îmbunătățească situația *poporului* în general” (pe cine are în vedere ?), ea se poate referi la orice : tarifele vamale și protecționiste și libertatea comerțului, breslele și libertatea meseriilor, creditul funciar, băncile de schimb, obligativitatea vaccinării și interzicerea vaccinării, alcoolismul și interzicerea băuturilor spirtoase etc. etc. Ceea ce *vrea* să spună această frază a mai fost exprimat în fraza anterioară, și atunci cînd ai în vedere întregul nu mai este nevoie să subliniezi în mod special fiecare parte a sa ; după părerea mea, aceasta nu face decît să atenueze impresia. Dar, dacă prin această frază urmează să se facă trecerea la diferitele revendicări, ea ar putea fi formulată astfel : „social-democrația luptă pentru toate revendicările *care o apropie de acest țel*” (de scos „măsuri și directive” care se repetă). Sau, și mai bine, să se spună direct despre ce este vorba, și anume că trebuie recuperat tot ce burghezia a omis să facă ; în acest sens am introdus o frază de încheiere în anexa la capitolul I\*. Consider această frază importantă în legătură cu observațiile mele din capitolul următor și pentru argumentarea propunerilor pe care le fac acolo.

## II. Revendicări politice

Revendicările politice formulate în proiect păcătuiesc printr-o mare lipsă. Ele *nu cuprind* ceea ce de fapt trebuia spus. Dacă toate cele 10 revendicări ar fi satisfăcute, am avea, ce-i drept, mai multe mijloace pentru atingerea principalului nostru țel politic, dar țelul însuși n-ar fi atins. Din punctul de vedere al drepturilor acordate poporului și reprezentanței lui, constituția Imperiului german este o simplă copie a constituției prusiene din 1850, constituție ale cărei articole sînt expresia reacțiunii extreme și potrivit căreia guvernul deține întreaga putere, Camerele neavînd nici măcar drep-

\* Vezi volumul de față, p. 233—234. — *Nota red.*

tul de a respinge impozitele, constituție cu care, după cum a arătat perioada conflictului constituțional, guvernul putea face ce voia<sup>234</sup>. Drepturile Reichstagului sînt identice cu cele ale Camerelor din Prusia și de aceea Liebknecht numea acest Reichstag frunza de viță a absolutismului. Să vrei să înfăptuiești „trecerea tuturor mijloacelor de muncă în proprietate comună” pe baza acestei constituții și a împărțirii în stătulețe, consfințită de ea, pe baza „alianței” dintre Prusia și Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein<sup>235</sup>, cînd unul dintre aliați are tot atîtea mile pătrate cîți țoli pătrați are celălalt, este, evident, absurd.

Dar a te atinge de această temă este periculos. Totuși, într-un fel sau altul, ea trebuie abordată. Cît de necesar este acest lucru o dovedește tocmai acum oportunismul propagat de o mare parte a presei social-democrate. De teama unei reeditări a legii împotriva socialiștilor sau amintindu-și de declarațiile pripite făcute în timpul cît a fost în vigoare această lege, se pretinde că, pe baza actualei ordini legale din Germania, partidul își poate înfăptui pe cale pașnică toate revendicările sale. Se merge pe linia autoconvingerii și a convingerii partidului că „actuala societate se integrează în socialism”, fără ca cineva să se întrebe dacă în felul acesta societatea nu depășește în mod tot atît de necesar vechea ei orînduire socială; dacă nu trebuie să spargă acest inveliş vechi cu aceeași violență cu care racul leapădă carapacea; dacă în Germania în afară de aceasta n-ar mai fi de sfărîmat și cătușele rînduielilor politice încă semiabsolutiste și, în plus, neșpus de încilcite. Se poate concepe că în țările în care reprezentanța poporului concentrează în mina ei întreaga putere, în care constituția permite să faci ce vrei de îndată ce ai sprijinul majorității poporului — în republici democratice ca Franța și America, în monarhii ca Anglia, în care în presă se discută zilnic despre iminenta răscumpărare de la dinastie și în care această dinastie este neputincioasă în fața voinței poporului — vechea societate se poate integra pașnic în cea nouă. Dar în Germania, unde guvernul este aproape atotputernic, iar Reichstagul și celelalte corpuri reprezentative sînt lipsite de orice putere reală, a proclama în Germania așa ceva și încă fără a fi nevoie înseamnă să iei absolutismului frunza de viță și să-i acoperi golicuina cu propriul tău corp.

O asemenea politică nu poate decît să ducă în cele din urmă partidul pe un drum greșit. Probleme politice abstracte generale sînt împinse pe primul plan, ascunzîndu-se astfel problemele concrete, imediate, care, la primele evenimente mari, la prima criză politică, se pun de la sine la ordinea zilei. Rezultatul este că în momentul hotărîtor partidul se va pomeni dezorientat, că în ceea

ce privește problemele-cheie domnesc confuzia și divergențele pentru că aceste probleme n-au fost niciodată luate în discuție. Să asistăm oare la o repetare a celor petrecute la timpul său cu taxele vamale protecționiste, considerate pe atunci o problemă care privea exclusiv burghezia și nicidecum pe muncitori, astfel încît fiecare era liber să voteze cum voia, în timp ce acum mulți cad în cealaltă extremă și, din opoziție față de burghezii deveniți adepți ai taxelor vamale protecționiste, reeditează sofismele economice ale lui Cobden și Bright, propovăduind drept socialismul cel mai pur manchesterianismul cel mai pur ?<sup>236</sup> Această neglijare a obiectivelor principale de dragul intereselor imediate ale zilei, această goană după succese efemere fără a ține seama de consecințe, această sacrificare a viitorului mișcării de dragul prezentului mișcării pornesc, poate, dintr-o „bună-credință”, dar ele sînt și rămîn oportunist, iar oportunistul „de bună-credință” este, poate, cel mai periculos.

Ei bine, care sînt aceste probleme spinoase, dar esențiale ?

*În primul rînd.* Un lucru este sigur, și anume : partidul nostru și clasa muncitoare își pot instaura dominația numai sub forma republicii democratice. Aceasta este chiar forma specifică a dictaturii proletarietului, așa cum a arătat marea revoluție franceză. Este de neconceput ca cei mai buni oameni ai noștri să devină miniștri, asemenea lui Miquel, sub un împărat. Ce-i drept, din punct de vedere legal nu este indicat să fie de-a dreptul introdusă în program revendicarea republicii, deși în Franța acest lucru a fost posibil chiar sub Ludovic-Filip, iar în Italia este posibil și astăzi. Dar faptul că în Germania partidul nu-și poate îngădui nici măcar să formuleze un program fățiș republican dovedește cît de neintemeiată este iluzia că acolo ar putea fi instaurată pe cale pașnică idilica republică, și nu numai republica, ci chiar societatea comunistă.

Totuși, la rigoare, problema republicii poate să lipsească din program. Dar ceea ce, după părerea mea, trebuie și poate să figureze acolo este revendicarea *concentrării întregii puteri politice în mîna reprezentanței poporului*. Și dacă nu se poate merge mai departe, aceasta ar ajunge pentru moment.

*În al doilea rînd.* Reconstituirea Germaniei. Pe de o parte este necesar să se pună capăt împărțirii în stătulețe ; cum să revoluționezi societatea atîta timp cît Bavaria și Württembergul au drepturi rezervate<sup>237</sup>, iar harta Turingiei de astăzi, de pildă, are un aspect atît de lamentabil ! Pe de altă parte, Prusia trebuie să înceteze de a mai exista ; ea trebuie să se transforme în provincii autoadministrate, pentru ca asupra Germaniei să nu mai apese prusacismul specific. Împărțirea în stătulețe și prusacismul specific sînt cei doi poli

ai opoziției, a cărei prizonieră este acum Germania și în condițiile căreia unul din poli trebuie întotdeauna să servească drept scuză și justificare pentru existența celuilalt.

Care trebuie să fie viitoarea formă a Germaniei? După părerea mea, cea mai potrivită formă pentru proletariat este forma republicii unice și indivizibile. Pe teritoriul imens al Statelor Unite, republica federativă este și astăzi o necesitate, deși în răsărit ea a și devenit o piedică. Ea ar însemna un pas înainte în Anglia, unde pe cele două insule trăiesc patru națiuni și unde, în pofida faptului că există un singur parlament, sint de pe acum în vigoare trei sisteme legislative paralele. Pentru mica Elveție ea a devenit de mult o piedică, tolerată numai pentru că Elveția se mulțumește să fie un membru pur pasiv al sistemului statelor europene. Forma federalistă elvețiană ar fi pentru Germania un enorm regres. În două privințe se deosebește statul unional de statul unic, și anume că fiecare stat care face parte din uniune, fiecare canton are propria sa legislație civilă și penală, propria sa organizare judecătorească, iar apoi că alături de Camera reprezentanților poporului există o Cameră a reprezentanților diferitelor state, în care fiecare canton, mic sau mare, votează în această calitate. Prima formă am depășit-o, din fericire, și nu vom fi atît de naivi s-o introducem din nou; pe a doua o avem în Bundesrat, de care ne-am putea foarte bine lipsi, căci în general „statul” nostru „unional” reprezintă trecerea la statul unic. Și nu ne punem problema de a hotărî de sus anularea revoluțiilor din 1866 și 1870, ci, de a le aduce, printr-o mișcare de jos, completările și îmbunătățirile necesare.

Așadar, o republică unică. Dar nu în sensul republicii franceze de astăzi care nu-i nimic altceva decît imperiul înființat în 1798, dar fără împărat<sup>238</sup>. Între 1792 și 1798, fiecare departament francez, fiecare comună erau organizate pe baza deplinei autoadministrări după model american, și asta o vrem și noi. Cum trebuie organizată autoadministrarea și cum te poți dispensa de birocrație, ne-au demonstrat-o America și prima republică franceză, și ne-o demonstrează astăzi încă Australia, Canada și celelalte colonii engleze. O asemenea autoadministrare provincială și comunală este însă mult mai largă decît, de pildă, federalismul elvețian, unde cantonul este independent nu numai față de confederație, dar și față de district și comună. Administrațiile cantonale numesc autoritățile districtuale și prefectii, ceea ce nu se obișnuiește în țările de limbă engleză și, nu vom admite nici noi în viitor, după cum nu-i vom admite nici pe landrații și regierungsrații din Prusia.

Despre toate acestea nu este cazul să se vorbească prea mult în program. De altfel, le menționez în special pentru a caracteriza rînduiriile din Germania, unde despre asemenea lucruri nu se poate vorbi deschis și totodată pentru a sublinia autoînșelarea acelor care vor să transforme pe cale legală asemenea rînduială în societate comunistă. În continuare vreau să amintesc conducerii partidului că există și alte probleme politice importante în afară de participarea directă a poporului la legislație și de justiția gratuită, fără de care tot o vom scoate la capăt în cele din urmă. În condițiile actualei nesiguranțe generale, aceste probleme pot deveni stringente de la o zi la alta, și ce se va întimpla dacă ele nu vor fi fost dezbătute și nu vom fi căzut în prealabil de acord în privința lor ?

Dar ceea ce poate fi trecut în program și cel puțin indirect poate servi ca aluzie la ceea ce nu se spune direct este revendicarea :

„Deplină autoadministrare în provincii, districte și comune prin funcționari aleși prin vot universal. Înlăturarea tuturor autorităților locale și provinciale numite de stat”.

Dacă în legătură cu punctele analizate mai sus ar mai putea fi formulate și alte revendicări programatice, voi acolo puteți aprecia mai bine decît o pot face eu de aici. Este însă de dorit ca aceste probleme să fie dezbătute în cadrul partidului înainte de a fi prea tîrziu.

1. Deosebirea dintre „dreptul de a alege și dreptul de vot”, respectiv „alegeri și votare”, nu îmi este clară. Dacă e să facem o deosebire, ea trebuie în orice caz exprimată mai limpede sau explicată într-un comentariu care să însoțească proiectul.

2. „Dreptul poporului de a propune și de a respinge” ce ? Ar trebui adăugat : toate legile sau hotărîrile reprezentanței poporului.

5. Separarea completă a bisericii de stat. Statul să considere toate comunitățile religioase fără excepție ca fiind asociații particulare. Ele să nu mai fie subvenționate din fonduri publice și să nu exercite nici o influență asupra școlilor publice. („Doar nu li se poate interzice să înființeze cu mijloace *propriei școli proprii* unde să-și debiteze neroziile.)

6. „Laicizarea școlii” cade în acest caz, pentru că intră în paragraful anterior.

8 și 9. Aici aș vrea să atrag atenția asupra următoarelor : aceste puncte reclamă etatizarea 1) birourilor de *avocatură*, 2) a *cabinelor medicale*, 3) a *farmaciilor, cabinetelor dentare, a asistenței sanitare* etc. etc., iar mai jos se revendică etatizarea totală a asigură-



rilor sociale. Pot fi lăsate toate acestea în seama d-lui von Caprivi ? Și sînt oare toate acestea în concordanță cu respingerea oricărui socialism de stat, proclamată mai sus ?

10. Aici aș spune : „Impozite.. progresive pentru acoperirea tuturor cheltuielilor statului, districtului și comunei, în măsura în care este nevoie de impozite pentru aceasta. Desființarea tuturor impozitelor indirecte de stat și locale, a taxelor vamale etc.“. Restul nu este decît un comentariu — respectiv o argumentare de prisos și care nu face decît să atenueze.

### III. Revendicări economice

La punctul 2. În Germania, mai mult decît oriunde, dreptul de asociere trebuie să fie apărat și împotriva *statului*.

Fraza de încheiere : „pentru reglementare” etc. ar trebui completată, într-o formă corespunzătoare, ca *punctul 4*. În legătură cu aceasta trebuie menționat că ne-am păcăli cu Camere de muncă formate pe jumătate din muncitori și pe jumătate din patroni. Ar fi de ajuns ca printre muncitori să existe o oaiie rîioasă pentru ca timp de mulți ani majoritatea să fie mereu de partea patronilor. Dacă nu se va stipula ca în cazurile litigioase *ambele părți* să-și spună *separat* cuvîntul, ar fi preferabil să existe o Cameră a patronilor și *paralel* o *Cameră independentă a muncitorilor*.

V-aș ruga ca în ceasul al doisprezecelea să comparați încă o dată proiectul cu programul francez<sup>239</sup>, care tocmai pentru capitolul III conține soluții mai bune. Programul spaniol<sup>240</sup>, pe care, din păcate, nu mai am timp să-l caut, este și el în multe privințe foarte bun.

## *Anexa la capitolul I*

1. De scos „Gruben, Minen”, de introdus „Căi ferate și alte mijloace de comunicație”.

2. În minile apropiarilor lor (sau proprietarilor), mijloacele de muncă sociale au devenit mijloace de exploatare. Aservirea economică, determinată de aceasta, a muncitorului de către apropiatorii mijloacelor de muncă, adică ai izvoarelor vieții, stă la baza sclaviei sub toate formele ei: mizeria socială, degradarea intelectuală, dependența politică.

3. Sub dominația acestei exploatări crește vertiginos în mîna exploataților — capitaliștii și marii proprietari funciari — acumularea avuției creată de către cei exploațați, devine tot mai inechitabilă repartitia produsului muncii între exploatați și exploațați, crește numărul proletarilor și nesiguranța existenței lor.

4. (Producția) „privată” de scos... agravează, prin ruinarea părților de mijloc de la orașe și sate, a mic-burghezilor și a micilor țărani, lărgesc (sau adîncesc) prăpastia dintre avuți și neavuți, fac din nesiguranța generală o stare normală a societății și reprezintă o dovadă că clasa apropiarilor mijloacelor de muncă sociale și-a pierdut menirea și capacitatea de conducere economică și politică.

5. Cauzelor „sale”.

6. ...și transformarea producției capitaliste în folosul unor indivizi sau al unor societăți pe acțiuni, în producție socialistă în folosul întregii societăți și după un plan dinainte stabilit, o transformare pentru care societatea capitalistă însăși creează condițiile materiale și spirituale, indispensabile pentru a realiza eliberarea clasei muncitoare și, implicit, eliberarea tuturor membrilor societății fără excepție.

7. Eliberarea clasei muncitoare nu poate fi decît opera clasei muncitoare înseși. Se înțelege de la sine că ea nu poate încredința eliberarea ei nici capitalistilor și marilor proprietari funciari, duș-

manii și exploatatorii ei, nici mic-burghezilor și micilor țărani, care, zdrobiți de concurența marilor exploatatori, n-au altă alegere decât să se alăture acestora sau să îngroașe rîndurile muncitorilor\*.

8. ...cu muncitorii care au ajuns la conștiința poziției lor de clasă etc.

9. ...pune și unește astfel într-o singură mîină forța exploatării economice și oprîmării politice.

10. ...dominației de clasă și claselor înseși\*\* și pentru drepturi egale și obligații egale pentru toți fără deosebire etc... origine (de scos sfîrșitul). În lupta sa pentru... omenire, el este frînat de rînduiriile politice retrograde din Germania. El trebuie mai întîi să cucerească cîmp liber de acțiune, să înlătore numeroasele rămășițe ale feudalismului și absolutismului, pe scurt să înfăptuiască ceea ce partidele burgheze germane au fost și mai sînt încă prea lașe să facă. Prin urmare, cel puțin astăzi, el trebuie să includă în programul său și revendicările pe care burghezia din alte țări civilizate le-a realizat ea însăși.

---

---

\* Sfîrșitul acestei fraze, Engels l-a scris cu creionul în locul cuvintelor scoase : „să se cramponeze de acestea sau să decadă devenind ei înșiși proletari, prin urmare să ajungă sau adversarul, sau apendicele clasei muncitoare”. — *Nota red.*

\*\* Cuvîntele „și a claselor înseși” sînt scrise cu creionul. — *Nota red.*

[Despre Congresul de la Bruxelles  
și situația din Europa]

[Dintr-o scrisoare adresată lui Paul Lafargue <sup>241</sup>]

Londra, 2 septembrie 1891

*Congresul de la Bruxelles*

Avem toate motivele să fim mulțumiți de Congresul de la Bruxelles.

E bine că s-a votat excluderea anarhiștilor : în felul acesta vechea Internațională a încetat să mai existe și începe cea nouă. Este confirmarea simplă și clară, după 19 ani, a hotărîrilor Congresului de la Haga <sup>242</sup>.

Nu mai puțin important este faptul că trade-unionurilor engleze le-au fost larg deschise porțile. Această măsură dovedește cât de just a fost apreciată situația. Iar votul care a legat trade-unionurile de „lupta de clasă și de desființarea muncii salariate” dovedește că de partea noastră nu s-au făcut nici un fel de concesii.

Incidentul Domela Nieuwenhuis a arătat că muncitorii din Europa au depășit definitiv perioada frazelor sunătoare și că sînt conștienți de răspunderea care le incumbă : ei sînt o clasă organizată într-un partid de „luptă”, partid care ține seama de „fapte”. Iar faptele se îndreaptă tot mai mult spre o cotitură revoluționară.

*Situația din Europa*

În Rusia domnește de pe acum foametea ; în Germania ea se va abate peste cîteva luni ; celelalte țări o vor simți mai puțin și iată de ce : deficitul recoltei din 1891 este evaluat la 11 500 000 de hectolitri de grâu și 87 000 000 sau 100 000 000 de hectolitri de seară, ultimul deficit afectînd în special cele două țări consumatoare de seară : Rusia și Germania.

Aceasta ne asigură pacea pînă în primăvara anului 1892. Pînă atunci Rusia nu se va agita ; prin urmare, dacă la Paris sau la Berlin nu se vor face niște borboațe strașnice, nu vom avea război.

Va supraviețui oare țarismul acestei crize ? Mă îndoiesc. În orașele mari, și în special la Petersburg, există prea multe elemente rebele ca aceste împrejurări favorabile să nu fie folosite pentru a-l răsturna pe alcoolicul Alexandru al III-lea sau, cel puțin, pentru a-l pune sub tutela unei adunări naționale ; nu este exclus ca el însuși să fie nevoit să ia inițiativa convocării ei. Rusia, adică guvernul și tinăra burghezie, a depus eforturi susținute pentru crearea unei mari industrii naționale (vezi articolul lui Plehanov<sup>243</sup> din „Neue Zeit”). Dezvoltarea acestei industrii va fi brusc întreruptă, deoarece foametea o va lipsi de singura ei piață de desfacere — piața internă. Țarul va vedea care sînt consecințele faptului de a fi făcut din Rusia o țară autarhică, independentă de străinătate : el se va pomeni în fața unei crize agrare agravate de o criză industrială.

În Germania, ca de obicei, guvernul se va hotărî prea tirziu să abroge sau să suspende temporar taxele vamale la cereale. Aceasta va fărîmița majoritatea protecționistă din Reichstag. Marii proprietari funciari, „les ruraux” \*, nu vor mai fi de acord să susțină taxele vamale la produsele industriale, ei vor căuta să le cumpere cît mai ieftin. Astfel se va repeta, probabil, ceea ce s-a întîmplat la votarea legii împotriva socialiștilor : o majoritate protecționistă, scindată ea însăși ca urmare a intereselor opuse apărute în noile condiții și care nu este în stare să cadă de acord în ceea ce privește unele amănunte ale sistemului protecționist. Orice propunere nu va obține decît o minoritate de voturi ; se va reveni la sistemul liberului schimb, ceea ce practic e imposibil, sau Reichstagul va fi dizolvat, ceea ce va însemna că vechile partide și vechea majoritate își vor pierde pozițiile și că se va forma o nouă majoritate liber-schimbistă, care va face opoziție actualului guvern. Aceasta va însemna adevăratul și definitivul sfîrșit al perioadei bismarckiene și al stagnării politice interne — nu mă refer aici la partidul nostru, ci la partidele guvernamentale posibile ; va începe o luptă între nobilimea funciară și burghezie, precum și între burghezia industrială protecționistă și comercianți și acea parte a burgheziei industriale adeptă a libertății comerțului ; stabilitatea guvernului și a politicii interne va înceta, vom avea, în sfîrșit, mișcare, luptă, viață și partidul nostru va culege roadele tuturor acestora ; dacă

\* Poreclă ironică dată majorității din Adunarea națională reacționară din 1871 din Franța, pe care Engels o folosește pentru iuncherii germani. — *Nota red.*

evenimentele vor evolua în acest sens, cam prin 1898 partidul nostru va putea ajunge la putere.

Aceasta este situația! Nu vorbesc de celelalte țări pentru că ele nu sînt atînse în asemenea măsură de criza agrară. Și dacă în Anglia această criză agrară va provoca criza industrială pe care o așteptăm de 25 de ani... atunci!

*F. Engels*

Publicat în „Le Socialiste” nr. 51  
din 12 septembrie 1891

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba franceză

## Socialismul în Germania<sup>244</sup>

Partea principală a fost scrisă în octombrie 1891, introducerea și partea finală ale traducerii germane — în ianuarie 1892

Publicat în „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892”, Lille, 1892 (fără introducere și partea finală). și în „Die Neue Zeit”, vol. 1, nr. 19, 1891—1892

Semnat : *Fr. Engels*

Se tipărește : partea principală după textul apărut în „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892”, confruntat cu traducerea germană apărută în „Die Neue Zeit” ; introducerea și partea finală — după textul din „Die Neue Zeit”

Tradus din limbile franceză și germană

Lucrarea care urmează reprezintă traducerea articolului pe care, la rugămintea prietenilor noștri parizieni, l-am scris în limba franceză pentru „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892”. Mă simt obligat atât față de socialiștii francezi, cât și față de cei germani să public articolul și în limba germană. Față de socialiștii francezi pentru că în Germania trebuie să se știe cât de deschis se poate discuta cu ei problema participării necondiționate a socialiștilor germani la un război, inclusiv împotriva Franței, și cât de străini sînt acești francezi de șovinismul și de setea de revanșă, afișate cu atîta emfază de toate partidele burgheze, de la monarhiști pînă la radicali. Față de cei germani pentru că ei au dreptul să afle chiar din gura mea ce le-am spus francezilor despre ei.

Se înțelege de la sine — și o repet în mod expres — că în acest articol vorbesc numai în numele meu și nicidecum în numele partidului german. Acest drept îl au numai organele alese ale acestui partid, reprezentanții și persoanele lui de încredere. În plus, locul pe care îl ocup în mișcarea internațională după 50 de ani de activitate nu-mi permite să mă erijez în reprezentant al cutărui sau cutărui partid socialist național împotriva altor partide, dar el nu mă împiedică să-mi amintesc că sînt german și să fiu mîndru de poziția pe care muncitorii noștri germani și-au cucerit-o înaintea tuturor celorlalți.



## I

Socialismul german a apărut mult înainte de 1848. La început, în cadrul lui au existat două curente independente. Pe de o parte, o mișcare pur muncitorească, mlădiță a comunismului muncitoresc francez ; această mișcare a generat, ca una din treptele ei de dezvoltare, comunismul utopic al lui Weitling. Pe de altă parte, o mișcare teoretică, care a luat naștere ca urmare a destrămării filozofiei hegeliene ; de la bun început acest curent a fost dominat de numele lui Marx. „Manifestul Comunist” din ianuarie 1848 marchează contopirea celor două curente, contopire desăvârșită și pecetluită în focul revoluției, când cu toții, muncitori și ex-filozofi, și-au riscat deopotrivă viața\*.

După înfrângerea revoluției din 1849 în Europa, socialismul din Germania a trebuit să se limiteze la o existență ilegală. Abia în 1862 Lassalle, un discipol al lui Marx, a arborat din nou steagul socialist. Dar acesta nu mai era socialismul neînfricat al „Manifestului” ; ceea ce cerea Lassalle în interesul clasei muncitoare se reducea la înființarea unor asociații cooperatiste de producție cu ajutorul creditului acordat de stat — o reeditare a programului muncitorilor parizieni care înainte de 1848 se grupaseră în jurul lui „National” al lui Marrast\*\*, adică în jurul programului opus de republicanii puri „Organizării muncii” a lui Louis Blanc<sup>245</sup>. Socialismul lui Lassalle era, după cum se vede, foarte moderat. Cu toate acestea, apariția lui pe scenă marchează punctul de plecare pentru cea de-a doua etapă a dezvoltării socialismului în Germania, căci prin talentul, ardoarea, energia sa de nestăvilite Lassalle a reușit să inițieze o mișcare muncitorească de care se leagă, în sens pozitiv

\* În textul traducerii germane din „Die Neue Zeit”, în locul cuvintelor „și-au riscat deopotrivă viața”, a apărut : „n-au dat înapoi”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german a apărut : „pur republicanului «National»”. — *Nota trad.*

sau negativ, prietenesc sau ostil, tot ce a frământat proletariatul german în decurs de zece ani\*.

Intr-adevăr, putea oare lassalleanismul pur ca atare să satisfacă aspirațiile socialiste ale națiunii care dăduse „Manifestul” ? Era imposibil. Și de aceea, datorită în special eforturilor lui Liebknecht și Bebel, a luat ființă curînd un partid muncitoresc care proclama fățiș principiile „Manifestului” din 1848<sup>246</sup>. Apoi, în 1867, la trei ani după moartea lui Lassalle, a apărut „Capitalul” lui Marx. Din acel moment a început declinul lassalleanismului specific. Concepțiile expuse în „Capitalul” au devenit din ce în ce mai mult un bun comun al socialiștilor germani, atît al lassalleenilor, cît și al celorlalți. Nu o dată grupe întregi de lassalleeni au trecut cu arme și bagaje în noul partid al lui Bebel și Liebknecht\*\*, numit partidul eisenachienilor. Cum acest partid creștea neîncetat din punct de vedere numeric, ostilitatea dintre lassalleeni și adversarii lor a devenit curînd fățișă ; lupta dintre ei s-a întezit transformîndu-se într-o adevărată ciomăgeală tocmai în momentul cînd între beligeranți n-a mai existat nici un punct realmente litigios, cînd principiile, argumentele, ba chiar și mijloacele de luptă ale ambelor părți coincideau în toate punctele esențiale.

Era tocmai momentul cînd prezența în Reichstag a deputaților celor două fracțiuni socialiste a făcut ca necesitatea unei acțiuni comune să fie cu atît mai imperioasă. Nu se putea ca deputaților burghezi\*\*\* această ostilitate reciprocă să nu le apară ridicolă. Situația devenise de-a dreptul insuportabilă. Atunci, în 1875, a avut loc fuziunea<sup>247</sup>. Din acel moment, frații învrăjbiți n-au încetat să formeze o familie strîns unită. Și chiar dacă s-ar fi ivit vreun motiv de sciziune, însuși Bismarck a avut grijă să-l înlătore prin faimoasa sa lege excepțională din 1878, care a scos socialismul german în afara legii. Asemenea loviturilor unui ciocan, persecuțiile la care au fost supuși atît unii, cît și ceilalți i-au sudat pe lassalleeni și eisenachieni, făcînd din ei o masă omogenă. Totuși, astăzi, pe de o parte, partidul social-democrat publică o ediție oficială a operelor lui Lassalle<sup>248</sup>, iar pe de altă parte scoate din programul său, cu ajutorul vechilor lassalleeni, ultimele rămășițe ale lassalleanismului specific.

Mai e oare nevoie să redau în amănunt peripețiile, luptele, înfrîngerile și victoriile care au marcat drumul partidului german ?

\* În textul german, în locul cuvintelor „tot ce a frământat proletariatul german în decurs de zece ani”, a apărut : „tot ce a făcut în mod independent proletariatul german în decurs de zece ani”. — *Nota red.*

\*\* În textul german, cuvintele „al lui Bebel și Liebknecht” lipsesc. — *Nota trad.*

\*\*\* În textul german, în locul cuvintelor „deputaților burghezi”, a apărut : „partidului ordinii”. — *Nota trad.*

În 1866, cînd votul universal i-a deschis porțile Reichstagului, el era reprezentat de doi deputați \* și de o sută de mii de alegători; acum el are 35 de deputați și numără un milion și jumătate de alegători, cifră pe care nici un alt partid n-a atins-o la alegerile din 1890. Unsprezece ani de existență în afara legii și de stare de asediu au făcut să crească de patru ori numărul membrilor lui, au făcut din el cel mai puternic partid din Germania. În 1867 deputații burghezi \*\* îi mai puteau privi pe colegii lor socialiști ca pe niște ființe exotice, venite de pe altă planetă; acum, de voie, de nevoie, ei sînt nevoiți să vadă în ei avangarda puterii căreia îi aparține viitorul. Partidul social-democrat care l-a răsturnat pe Bismarck, partidul care după unsprezece ani de luptă a zădărnicit legea împotriva socialiștilor, partidul care, asemenea fluxului năvalnic, se revarsă peste toate digurile și inundă orașe și sate, chiar și Vendée-le \*\*\* cele mai reacționare, acest partid a atins astăzi punctul în care poate stabili cu o precizie aproape matematică momentul venirii lui la putere.

Numărul voturilor date socialiștilor a fost :

În 1871 . . . .	101 927	În 1884 . . . .	549 990
„ 1874 . . . .	351 670	„ 1887 . . . .	763 128
„ 1877 . . . .	493 447	„ 1890 . . . .	1 427 298

Ei bine, de la ultimele alegeri guvernul a făcut tot ce i-a stat în putință pentru ca masele populare să se îndrepte spre socialism: el a luat măsuri represive împotriva asociațiilor și grevelor, a menținut, chiar și în condițiile scumpetei actuale, taxele vamale care au scumpit carnea și piinea săracului în folosul marilor proprietari funciari. La alegerile din 1895 putem deci conta pe cel puțin 2 500 000 de voturi, număr care în jurul anului 1900 se va ridica la 3 500 000—4 000 000 de voturi din 10 000 000 de alegători înscrși pe liste \*\*\*\*. Ce „sfîrșit de veac” plăcut pentru burghezii noștri!

În fața acestei mase compacte și mereu crescînde a social-democraților nu vedem decît partide burgheze scindate. În 1890 conservatorii (ambele fracțiuni la un loc) au avut 1 377 417 voturi; național-liberalii — 1 177 807; progresiștii (radicalii) \*\*\*\*\* —

\* Bebel și Liebknecht. — *Nota red.*

\*\* În textul german, în locul cuvintelor „deputații burghezi”, a apărut: „deputații partidului ordinii”. — *Nota trad.*

\*\*\* În textul german, în locul cuvintului „Vendée-le”, a apărut: „districtele rurale”. — *Nota trad.*

\*\*\*\* În textul german, cuvintele „din 10 milioane de alegători înscrși pe liste” lipsesc. — *Nota trad.*

\*\*\*\*\* În textul german, în locul cuvintelor „progresiștii (radicalii)”, a apărut: „partidul liberal (Deutschfreisinnige)”. — *Nota trad.*

1 150 915 ; catolicii \* — 1 342 113. Iată o situație în care un partid puternic, care dispune de peste 2 500 000 de voturi, poate face să capituleze orice guvern.

Dar principala forță a socialismului german nu constă nici pe departe în numărul de alegători. La noi devii alegător abia la 25 de ani, pe cînd la 20 de ani ești soldat. Și cum tocmai din rîndurile tinerei generații partidul își recrutează cea mai mare parte din membri, rezultă că armata germană este tot mai mult contaminată de socialism. Astăzi fiecare al cincilea soldat este de partea noastră, peste cîțiva ani vom avea fiecare al treilea soldat, iar în jurul anului 1900 armata, care pe vremuri în Germania reprezenta elementul prusac prin excelență, va fi în cea mai mare parte socialistă. Aceasta se va întîmpla implacabil, ca o fatalitate. Nu numai noi, ci și guvernul de la Berlin vede ce-l așteaptă, dar el este neputincios. Armata îi scapă din mînă.

De cîte ori nu ne-au cerut burghezii să renunțăm pentru totdeauna la folosirea mijloacelor revoluționare și să ne menținem în cadrul legalității, acum cînd legea excepțională a fost abrogată și dreptul comun a fost restabilit pentru toți, inclusiv pentru socialiști ! Din păcate, nu sîntem în situația de a le face pe plac domnilor burghezi, deși în momentul de față nu noi sîntem cei pe care „legalitatea îi omoară”<sup>240</sup>. Dimpotrivă, ea lucrează atît de bine în favoarea noastră, încît am fi nebuni dacă am încălca-o atîta timp cît situația nu se schimbă. Mai degrabă se naște întrebarea dacă această legalitate nu va fi încălcată de burghezie și de guvernul ei pentru a ne zdrobi prin forță. Vom trăi și vom vedea. „Trageți primii, domnilor” burghezi !<sup>250</sup>

Fără îndoială, ei vor trage primii. Într-o bună zi burghezii germani și guvernul lor se vor sătura să contemple cu brațele încrușișate avalanșa socialismului și vor recurge la ilegalitate, la violență. Ce folos ? Prin violență poate fi distrusă o mică sectă care acționează pe un teritoriu restrîns ; dar nu există forță în stare să distrugă un partid de două milioane \*\* de oameni răspîndiți pe tot cuprinsul unui mare imperiu. Contrarevoluția violentă \*\*\* poate să amine cu cîțiva ani victoria socialismului, dar atunci această victorie va fi cu atît mai deplină și mai trainică.

---

\* În textul german, în locul cuvîntului „catolicii”, a apărut : „centrul”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german, în locul cuvintelor „două milioane”, a apărut : „două-trei milioane”. — *Nota trad.*

\*\*\* În textul german, în locul cuvintelor „contrarevoluția violentă”, a apărut : „superioritatea temporară a forțelor contrarevoluționare”. — *Nota trad.*

## II

Cele ce precedă sînt valabile numai în cazul cînd Germania va avea parte de pace pentru a-și continua dezvoltarea economică și politică. Un război ar schimba totul, și el poate izbucni dintr-un moment într-altul.

Ce înseamnă un război în ziua de astăzi știe oricine. El înseamnă : Franța și Rusia de o parte, Germania, Austria și eventual Italia de cealaltă parte. Socialiștii din toate țările, înrolați împotriva voinței lor în armată, s-ar vedea siliți să lupte unii împotriva altora ; ce-ar face și ce-ar deveni în acest caz Partidul social-democrat din Germania ?

Imperiul german este o monarhie cu rînduiri semif feudale, în care însă, în ultimă instanță, domină interesele economice ale burgheziei. Datorită lui Bismarck, acest imperiu a comis greșeli enorme. Politica sa internă polițienească meschină, șicanatoare, nedemnă de guvernul unei mari națiuni, a atras disprețul tuturor țărilor burgheze liberale ; politica sa externă a provocat neîncrederea, ba chiar ura popoarelor vecine. Prin anexarea cu forța a Alsaciei și Lorenei, guvernul german a făcut imposibilă pentru multă vreme reconcilierea cu Franța și, fără vreun avantaj real, a permis Rusiei să devină arbitru Europei. Acest lucru a fost atît de evident, încît a doua zi după Sedan <sup>251</sup> Consiliul General al Internaționalei a putut să prevadă actuala situație din Europa. În adresa sa din 9 septembrie 1870 se spune : „Cred oare cu adevărat patrioții teutoni că libertatea și pacea Germaniei vor fi asigurate dacă silesc Franța să se arunce în brațele Rusiei ? Dacă șansa în război, beția succesului și intrigile dinastice vor împinge Germania pe calea răpirii unor teritorii franceze, nu-i vor rămîne deschise decît două căi : ori va trebui să devină — oricare ar fi urmările — unealta fătîșă a politicii expansioniste rusești, ori va trebui să se pregătească, după.

un scurt răgaz, pentru un nou război «de apărare», dar nu pentru un război «localizat» de invenție recentă, ci pentru un război rasial împotriva raselor slave și latine coalizate<sup>252</sup>.

Fără îndoială, în comparație cu acest Imperiu german, chiar și Republica Franceză de astăzi reprezintă revoluția, ce-i drept numai revoluția burgheză, totuși revoluția. Dar de îndată ce această republică va da ascultare ordinelor țarismului rus, lucrurile se vor schimba. Țarismul rus este dușmanul tuturor popoarelor din Occident, chiar și al burgheziei acestor popoare. Invadind Germania, hordurile țariste ar aduce sclavie și nu libertate, distrugere și nu dezvoltare, abrutizare și nu progres. Franța, la braț cu țarul, nu poate aduce Germaniei nici o idee eliberatoare; generalul francez care ar vorbi de o republică germană ar fi luat în ris de întreaga Europă și Americă. Franța ar trebui să renunțe la rolul ei revoluționar\* și să permită Imperiului bismarckian să pozeze în exponent al progresului occidental împotriva barbariei orientale.

Dar îndărătul Germaniei oficiale există Germania socialistă, partidul căruia îi aparține viitorul, viitorul apropiat al țării. De îndată ce va ajunge la putere, acest partid nu va putea nici s-o exercite, nici s-o mențină fără să repare inechitățile comise de predecesorii lui față de alte națiuni. El va trebui să pregătească restaurarea Poloniei, trădată astăzi atât de rușinos de burghezia franceză; el va trebui să dea Schleswigului de nord, Alsaciei și Lorenei posibilitatea de a hotărî ele însele viitorul lor politic. Toate aceste probleme se vor rezolva, așadar, lesne și într-un viitor apropiat dacă Germaniei i se va lăsa mină liberă. Între o Franță socialistă și o Germanie socialistă nu poate exista o problemă Alsacia-Lorena; ea ar fi aplanată cât ai clipi din ochi. Trebuie să lăsăm să mai treacă vreo zece ani. În Franța, Anglia, Germania, întregul proletariat este încă în așteptarea eliberării sale; oare patrioții din Alsacia și Lorena nu pot și ei să mai aștepte? Din cauza nerăbdării lor să fie oare un continent întreg devastat și în cele din urmă supus cnutului țarist? Miza este prea mare.

Dacă se va ajunge la un război, în primul rînd Germania și apoi Franța vor deveni principalul teatru de război; mai ales aceste două țări vor avea de suportat cheltuielile de război și vor fi expuse devastărilor. Mai mult. Din capul locului, acest război va fi caracterizat printr-o serie de trădări reciproce între aliați, așa cum nu au fost consemnate nici în analele celei mai inveterate trădă-

\* În textul german, în locul cuvintelor „la rolul ei revoluționar”, a apărut: „la rolul ei istoric revoluționar”. — *Nota red.*

toare — diplomația ; și principalele victime ale acestor trădări vor fi iarăși Franța sau Germania sau amîndouă împreună. Este, prin urmare, aproape sigur că nici una din aceste două țări, avînd în vedere riscurile la care s-ar expune, nu va provoca lupta deschisă. Rusia, în schimb, apărută prin poziția ei geografică și situația ei economică împotriva urmărilor celor mai funeste ale unui șir de înfrîngerii, numai Rusia oficială are tot interesul să se ajungă la un război atît de îngrozitor ; ea manevrează în acest sens. În orice caz, dată fiind actuala situație politică, se poate paria zece contra unu că, la prima bubuitură de tun pe Vistula, armatele franceze se vor îndrepta spre Rin.

Iar atunci Germania va lupta pentru însăși existența ei. Chiar de va fi victorioasă, nu va avea nimic de anexat ; la apus și la răsărit ea se mărginește numai cu provincii de limbă străină ; din acestea ea are și așa prea multe. Dacă va fi învinsă, zdrobită între ciocanul francez și nicovala rusă, ea va trebui să cedeze Rusiei vechea Prusie și provinciile poloneze, Danemaricii întregul Schleswig, iar Franței întregul mal stîng al Rinului. Chiar dacă Franța ar refuza această cucerire, Rusia i-ar impune-o. *Căci Rusia are nevoie înainte de toate de o cauză permanentă de discordie între Franța și Germania* \*. Împăcați aceste două mari țări și supremația Rusiei în Europa încetează. Astfel, dezmembrată, Germania ar fi incapabilă să-și dea aportul la misiunea civilizatoare a Europei \*\*. Redusă la rolul pe care i l-a impus Napoleon după Tilsit, ea n-ar putea exista decît pregătind un nou război de restabilire a ființei sale. Dar pînă atunci ea rămîne unealta docilă a țarului, care s-ar grăbi s-o folosească împotriva Franței.

Ce s-ar întîmpla în asemenea împrejurări cu Partidul social-democrat german ? Nu încapă îndoială că nici țarul, nici republicanii burghezi francezi și nici însuși guvernul german nu vor lăsa să le scape un prilej atît de nimerit pentru a zdrobi singurul partid care reprezintă pentru ei toți inamicul. Așa cum am văzut că Thiers și Bismarck și-au dat mina pe ruinele Parisului Comunei, îi vom vedea atunci pe țar, Constans și Caprivi (sau succesorii lor) îmbrățișîndu-se deasupra cadavrului socialismului german.

\* În textul german este adăugat : „În permanență de un măr al discordiei”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german, sfîrșitul acestei fraze după cuvintele „ar fi incapabilă” a apărut după cum urmează : „să-și îndeplinească rolul care-i revine în dezvoltarea istorică a Europei”. — *Nota trad.*

Dar, datorită eforturilor \* și sacrificiilor făcute fără întrerupere timp de treizeci de ani, Partidul social-democrat german a cucerit o poziție cum nu are nici un partid socialist din lume și care îi asigură trecerea în mina lui, într-un timp scurt, a puterii politice. Germania socialistă ocupă în mișcarea muncitorească internațională postul cel mai avansat, mai glorios și cel mai de răspundere; ea are datoria să apere \*\* acest post împotriva oricărui atac.

Dar dacă victoria rușilor asupra Germaniei înseamnă zdrobirea socialismului german, care va fi în această eventualitate sarcina socialiștilor germani? Să se supună în mod pasiv evenimentelor care amenință să-i lichideze, să abandoneze fără a opune rezistență. postul cucerit, de care răspunde în fața proletariatului din întreaga lume?

Firește că nu. În interesul revoluției europene ei sînt datori să apere toate pozițiile cucerite și să nu capituleze nici în fața dușmanului din afară, nici a celui dinăuntru. Și această datorie ei nu și-o pot împlini decît ducînd o luptă neîmpăcată împotriva Rusiei și tuturor aliaților ei, oricare ar fi aceștia. Dacă Republica Franceză s-ar pune în slujba maiestății-sale țarul, autocratul tuturor rușilor, socialiștii germani ar lupta, deși cu regretul în suflet, împotriva ei. Față de Imperiul german, Republica Franceză reprezintă, poate, revoluția burgheză. Dar față de republica unui Constans, Rouvier și chiar a unui Clemenceau, și mai ales față de republica pusă în slujba țarului rus, socialismul german reprezintă incontestabil revoluția proletară.

Un război în care rușii și francezii ar cotopti Germania ar fi pentru aceasta o luptă pe viață și pe moarte, o luptă în care, pentru a-și asigura existența națională, ea trebuie să recurgă la mijloacele cele mai revoluționare. Actualul guvern, firește, nu va dezlănțui revoluția, afară doar dacă nu va fi nevoit s-o facă. Dar noi avem un partid puternic care îl poate sili să facă acest lucru sau, la nevoie, să-l înlocuiască: Partidul social-democrat.

Noi n-am uitat exemplul minunat pe care ni l-a dat Franța în 1793<sup>253</sup>. Centenarul lui 1793 se apropie. Dacă setea de cuceriri a țarului și nerăbdarea șovină a burgheziei franceze vor opri mersul victorios, dar pașnic al socialiștilor germani, aceștia, fiți siguri, vor fi gata să dovedească lumii întregi că proletarii germani de astăzi sînt demni de sans-culottes francezi de acum 100 de ani și că 1893 nu va fi mai prejos de 1793. Și atunci cînd soldații lui Con-

\* În textul german, în locul cuvîntului „eforturilor”, a apărut: „luptelor”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german este intercalat: „pînă la ultimul om”. — *Nota trad.*



stans vor pune piciorul pe pământul german, ei vor fi întimpinați cu cuvintele „Marsiliezei” :

Quoi, ces cohortes étrangères  
 Feraient la loi dans nos foyers !  
 Cum aceste armate străine  
 Să facă ce vor în a noastre cămine !

Pe scurt. Pacea asigură victoria Partidului social-democrat german peste vreo zece ani. Războiul îi oferă posibilitatea unei victorii în doi-trei ani sau ruina completă timp de cel puțin cincisprezece-douăzeci de ani. În această situație, socialiștii germani ar trebui să fie nebuni să joace totul pe o carte, preferînd războiul, în loc să aștepte victoria sigură pe care le-o permite pacea. Mai mult, nici un socialist, indiferent de ce naționalitate, nu poate dori : nici victoria în război a actualului guvern german, nici victoria republicii burgheze franceze și cu atît mai puțin victoria țarului, care ar echivala cu înrobirea Europei. Iată de ce socialiștii sînt pretutindeni pentru menținerea păcii. Dar dacă totuși războiul va izbucni, un lucru e sigur : acest război, în care 15—20 de milioane de oameni înarmați s-ar ucide unii pe alții și ar devasta Europa așa cum ea niciodată nu a fost încă devastată, acest război fie că va duce la victoria imediată a socialismului, fie că va răsturna în așa măsură vechile rînduieli și va lăsa în urma lui asemenea mormane de ruine, încît vechea societate capitalistă se va putea menține mai puțin ca oricînd, și revoluția socială, deși amînată cu 10—15 ani, va obține o victorie cu atît mai temeinică și mai rapidă.

Aici se încheie articolul din calendarul muncitoresc francez. El a fost scris la sfîrșitul verii, cînd capetele burghezilor francezi<sup>234</sup> mai erau încă înfierbîntate de șampania care a curs la Kronstadt și marile manevre între Sena și Marna pe cîmpul bătăliilor din 1814 biciuiau entuziasmul patriotic. Pe atunci Franța — cea Franță care își găsește expresia în marea presă și în majoritatea din parlament — era într-adevăr gata să facă prostii aproape de neiertat în slujba Rusiei, iar posibilitatea unui război devenise iminentă. Și pentru a preveni, în cazul că el s-ar produce, o neînțelegere în ultimul moment între socialiștii francezi și cei germani, am considerat necesar să explic primilor care ar trebui să fie, după părerea mea, poziția acestora din urmă față de un asemenea război.

Dar de atunci instigațiile la război ale Rusiei s-au potolit simțitor. Mai întii s-a aflat că în Rusia recolta a fost proastă, astfel încît era de așteptat o perioadă de foamete. A urmat apoi eșecul

împrumutului de la Paris<sup>256</sup>, care a însemnat falimentul definitiv al creditului statului rus. Suma subscrisă a depășit, după cum se spunea, de câteva ori suma de 400 000 000 de mărci pentru care a fost lansat împrumutul, dar, cînd bancherii din Paris au căutat să vîre pe gît publicului obligațiunile împrumutului, încercările lor au dat greș ; domnii care subscriseseră la împrumut s-au văzut nevoiți să vîndă la prețuri scăzute o asemenea cantitate de hîrtii de valoare bune pentru a le putea plăti pe acestea proaste, încît și la celelalte burse mari din Europa cursurile au scăzut ca urmare a acestor vînzări masive ; noile titluri „rusești” au scăzut cu câteva puncte sub valoarea lor nominală ; pe scurt, s-a produs o criză care a silit guvernul rus să retragă o parte din obligațiuni în sumă de 160 000 000, așa că cifra împrumutului s-a redus de la 400 000 000 la 240 000 000. Aceasta a făcut să eșueze în mod lamentabil și a doua încercare a Rusiei de a lansa un împrumut, de astă dată de nu mai puțin de 800 000 000 de mărci, lansare anunțată lumii cu surle și trîmbițe. Cu acest prilej a ieșit la iveală lipsa totală de „patriotism” a capitalului francez, totodată însă — în pofida tiradelor acestuia în presă — și salutara sa frică de război.

Recolta proastă a avut într-adevăr ca urmare o foamete, și încă o foamete de asemenea proporții cum nu s-a mai întîlnit de mult în Europa occidentală, cum nici măcar India, țara tipică a unor asemenea calamități, nu cunoaște decît rareori și cum n-a atins nici sfînta Rusie pe vremuri cînd nu avea încă drumuri de fier. Cărui fapt se datorește ea ? Care este explicația ?

Foarte simplu. Foametea din Rusia nu este pur și simplu rezultatul unei recolte proaste ; ea face parte din uriașa revoluție socială prin care trece Rusia de la războiul Crimeii încoace ; ea nu este decît transformarea, provocată de recolta proastă, a suferințelor cronice legate de această revoluție în suferințe acute.

În ziua în care țarul Nicolaie, pierzîndu-și încrederea în sine și în vechea Rusie, s-a otrăvit, vechea Rusie a fost irevocabil înmormîntată. Pe ruinele ei se ridică Rusia burgheză.

Începuturile unei burghezii existau încă de pe atunci. Aceștia erau în parte bancheri și importatori, mai ales germani sau germani rusificați sau urmașii lor, în parte ruși îmbogățiți din comerțul intern, în special concesionari de băuturi spirtoase și furnizori ai armatei care făcuseră avere pe seama statului și a poporului, și în afară de aceștia cîțiva fabricanți. Din acel moment, acestei burghezii, în special celei industriale, i s-au creat condiții optime prin acordarea unor masive ajutoare de stat, subvenții, prime și taxe protecționiste, majorate treptat pînă la maximum. Imensul Imperiu rus urma să devină o țară autarhică, care să renunțe cu totul sau aproape cu totul la im-

port. Și pentru ca numai piața internă să crească continuu, dar și pentru ca produse din ținuturi mai calde să fie produse în însuși interiorul țării, Rusia a tins în permanență la cuceriri în Peninsula Balcanică și în Asia, cu ținta finală Constantinopolul aici și Indiile britanice dincolo. Acesta e secretul, aceasta este baza economică a tendinței de expansiune atât de răspândită în rindurile burgheziei ruse și a cărei orientare spre sud-vest este numită panslavism.

Însă cu asemenea planuri industriale iobăgia era absolut incompatibilă. Ea a fost desființată în 1861. Dar cum ! S-a luat ca model desființarea dependenței feudale și a servituților aplicate treptat în Prusia din 1810 pînă în 1851<sup>256</sup>, urmînd ca în Rusia totul să se termine în cîțiva ani. În consecință, pentru a frînge împotrivirea latifundiarilor și a proprietarilor de „suflete”, a trebuit să li se facă concesii mult mai mari decît cele acordate la timpul său de statul prusian și de funcționarii lui corupți domnilor moșieri. Iar în ceea ce privește corupția, birocraatul prusian nu era decît un copilaș nevinovat în comparație cu cinovnicul rus. Așa se face că la împărțirea pămînturilor nobilimea a primit partea leului și, de regulă, pămînturile fertilizate de munca multor generații de țărani, pe cînd țăranilor li s-au repartizat loturi minimale și de cele mai multe ori pămînturi părăginite de proastă calitate. Pădurea comunală și izlazul comunal au revenit moșierului ; dacă țăranul voia să le folosească — și de ele nu se putea dispensa —, trebuia să-i plătească pentru aceasta moșierului.

Însă pentru ca atât aristocrația funciară, cît și țăranii să se ruineze cît mai repede, nobilimea a primit dintr-o dată din partea guvernului suma de răscumpărare capitalizată în obligațiuni de stat, pe cînd țăranii trebuiau să plătească timp îndelungat rate anuale. După cum era de așteptat, nobilimea și-a risipit de îndată cea mai mare parte a banilor primiți, în timp ce țăranul, prin faptul că în situația în care se afla, avea de plătit sume ce depășeau cu mult posibilitățile lui, s-a văzut dintr-o dată azvîrlit din economia naturală în economia bazată pe relații marfă-bani.

Țăranul rus, care mai înainte, în afară de unele impozite relativ reduse, nu avea de plătit aproape nimic altceva, trebuie acum nu numai să-și întrețină în timpul iernii vitele de muncă, să-și ameliorizeze ogrorul și să trăiască de pe urma lotului de pămînt care i-a fost repartizat, mai mic și de calitate mai proastă, nemaiavînd nici lemne gratuite, nici pășune gratuită de cînd nu mai are acces la pămînturile comunale, ci trebuie să-și plătească, și încă în bani peșin, impozitele mai mari și anuitățile de răscumpărare. Astfel el a fost adus într-o situație în care nu poate nici să trăiască, nici să moară. La

aceasta se mai adaugă concurența mării industrii apărute recent, care i-a răpit piața pentru industria sa casnică — principala sursă de venit pentru nenumărați țărani ruși — sau, acolo unde nu se ajunsese atât de departe, această industrie casnică era la cheremul negustorului, adică al intermediarului, al Verleger-ului saxon sau al sweater-ului englez, făcînd, așadar, din țăranul care practica industria casnică sclavul direct al capitalului. Pe scurt, cine vrea să știe ce a avut de îndurat țăranul rus în ultimii treizeci de ani să citească volumul I al „Capitalului” lui Marx, capitolul despre „Crearea pieței interne”<sup>257</sup> (cap. 24, secțiunea 5).

Ruinarea țăranilor provocată de trecerea de la economia naturală la economia bănească, mijlocul principal de creare a pieței interne pentru capitalul industrial, este prezentată într-un mod clasic de către Boisguillebert și Vauban, luînd ca exemplu Franța sub Ludovic al XIV-lea<sup>258</sup>. Dar cele ce s-au întîmplat atunci sînt un joc de copii în comparație cu cele ce se petrec azi în Rusia. În primul rînd, proporțiile sînt de trei-patru ori mai mari și, în al doilea rînd, transformarea condițiilor de producție, pentru promovarea cărora le-a fost impusă țăranilor această trecere, este infinit mai adîncă. Țăranul francez a fost atras treptat în sfera manufacturii; țăranul rus s-a pomenit deodată în viltoarea mării industrii. Dacă manufactura doboră țăranii cu pușca cu cremene, marea industrie îi doboară cu pușca cu repetiție.

Aceasta era situația cînd recolta proastă din 1891 a dezvoltat dintr-o dată întreaga transformare care se petrecea pe tăcute de ani de zile, dar care împreună cu toate consecințele ei rămînea neobservată de filistinul european. Situația era de așa natură, încît prima recoltă proastă trebuia să ducă la o criză națională. Criza a izbucnit și vor trece mulți ani pînă să poată fi biruită. În fața unei asemenea foamete, orice guvern este neputincios, mai ales guvernul rus, care cultivă cu tot dinadinsul la slujbașii lui spiritul delapidării. Din 1861 vechile obiceiuri și rînduiri comuniste ale țăranilor ruși au fost în parte subminate de dezvoltarea economică, în parte distruse în mod sistematic de guvern. Vechea comunitate comunistă s-a destrămat sau, cel puțin, e pe cale de destrămare, dar în clipa în care țăranul individual ajunge să stea pe propriile sale picioare i se smulge pămîntul de sub picioare. Mai e de mirare că toamna trecută s-au făcut semănături numai în cîteva districte? Și, acolo unde au fost făcute, vremea proastă le-a distrus în cea mai mare parte. Mai e de mirare că principala unealtă a țăranului, vitele de muncă, care la început nu avuseseră ce minca, au servit ele însele din acest motiv inconstenabil ca hrană țăranului? Mai e de mirare că țăranul își pără-

sește gospodăria și pleacă la oraș, unde caută zadarnic de lucru, răspindind în schimb flagelul foametei ?

Într-un cuvânt, nu ne aflăm în fața unei foamete obișnuite, ci în fața unei crize adinci, pregătită de o revoluție economică de ani de zile care se desfășoară pe tăcute și devenită acută în urma unei recolte proaste. Această criză acută devine, la rîndul ei, cronică și amenință să dureze ani de zile. Din punct de vedere economic, ea accelerează descompunerea vechii comunități țărănești comuniste, îmbogățirea cămătarilor de la sate (culacii) și transformarea lor în mari proprietari funciari și în genere trecerea proprietății funciare a nobililor și țăranilor în mîinile noii burghezii.

Pentru Europa, ea înseamnă deocamdată pace. Ațișările la război ale Rusiei sînt paralizate pentru mulți ani. În loc ca milioane de soldați să cadă pe cimpul de luptă, milioane de țărani ruși sînt secețați de foamete. Ce va aduce însă aceasta despotismului rus rămîne de văzut.

[Către redacția ziarului „Volksfreund”<sup>259</sup>]

Londra, 13 noiembrie 1891

Dragi tovarăși !

Primiți mulțumirile mele cele mai sincere pentru prieteneasca voastră invitație la jubileul de zece ani al ziarului „Volksfreund”. Regret că nu pot participa personal, fiind reținut de pregătirea volumului al III-lea al „Capitalului” lui Marx, care trebuie, în sfârșit, să apară. Așa încît aceste rînduri trebuie să mă înlocuiască.

Țin totuși să vă felicit din toată inima cu prilejul jubileului vostru. Știu ce înseamnă să ții în viață, timp de zece ani, în condițiile legilor austriece cu privire la presă și ale ordonanțelor polițienești, un organ de luptă social-democrat cum este „Volksfreund” și mai cunosc, cel puțin în linii mari, sacrificiile pe care le-a implicat aceasta. Faptul că, totuși, ați reușit să-l mențineți vă face cu atît mai mult cinste, cu cît legile austriece cu privire la presă, conștiente că, în linii mari, organele de presă ale claselor *avute* sînt inofensive, vizează, pare-se, ziarele muncitorești în vederea ruinării sau supunerii lor, exercitînd o presiune asupra *mijloacelor* lor *bănești*. Și dacă muncitorii din Brünn au reușit totuși, în pofida acestei presiuni financiare, să-și mențină cotidianul timp de zece ani și încă fără a-și renega cît de cît drapelul, aceasta este o nouă dovadă de perseverență și spirit de sacrificiu, cum pot fi găsite astăzi numai printre muncitori.

Nu pot să închei aceste rînduri fără a-mi exprima încă o dată marea mea bucurie că, în timp ce burghezia tînăr-cehă<sup>260</sup> și cea vechi-germană se răfuiesc pretutindenî, muncitorii cehi și germani luptă umăr la umăr pentru eliberarea întregului proletariat.

Primiți încă o dată mulțumiri și felicitări de la bătrînul vostru

F. Engels

Publicat în „Volksfreund”  
nr. 22 din 25 noiembrie 1891

Se tipărește după textul  
apărut în ziar,  
confruntat cu manuscrisul

• Tradus din limba germană

[Scrisoare de însoțire a unei declarații  
înaintate redactorului ziarului „Daily Chronicle”]

Stimate domn,

Pentru restabilirea adevărului istoric, vă rog să publicați alăturatul răspuns \* la una din cele mai mirșave calomnii ticluite vreodată <sup>261</sup>.

Regret că „Daily Chronicle”, care a adus servicii atât de mari clasei muncitoare din Anglia, permite corespondenților lui din străinătate să răspîndească știri calomnioase despre mișcarea muncitorească de pe continent și despre conducătorii ei.

Cu deosebit respect.

Scris la 17 noiembrie 1891

Se tipărește după ciorna  
scrisorii

Tradus din limba engleză

---

\* Vezi volumul de față, p. 257. — *Nota red.*

## Defuncta d-nă Marx Către redactorul ziarului „Daily Chronicle”

Stimate domn,

În ediția dv. de azi-dimineață, corespondentul dv. la Paris afirmă, printre alte inexactități, despre familia defunctului meu prieten Karl Marx, că, după căderea Comunei, ministrul de justiție francez a dispus arestarea d-lui Paul Lafargue, ales de curînd deputat la Lille. El mai spune că

„d-na Marx ar fi dezvăluit atunci autorităților locul unde era ascuns un depozit de arme, cu condiția ca ginerele ei să nu mai fie urmărit ! După aceasta, d-l Lafargue a trecut granița spaniolă”.

Întrucît d-na Aveling, fiica d-nei Marx, nu se află în momentul de față la Londra, îmi revine sarcina de a da o ripostă la acuzația calomnioasă de mai sus, adusă mamei ei. Iată cum s-au petrecut lucrurile : În timp ce d-l Lafargue, împreună cu soția \* și cu cele două cumnate \*\*, se afla la Bagnères-de-Luchon, un funcționar al poliției republicane, animat de sentimente prietenești, l-a avertizat că îl amenință arestarea. În aceeași zi, Lafargue s-a refugiat în Spania, trecînd Pirineii <sup>262</sup> călare. D-na Marx se afla pe atunci la Londra, așa încît, chiar dacă ar fi avut intenția să intervină în favoarea lui Lafargue divulgînd guvernului francez indiferent ce, n-ar fi putut s-o facă. Întreaga poveste cu pretinsul depozit de arme nu este decît o născocire, cu scopul de a ponegri memoria unei femei, al cărei caracter nobil și spirit de sacrificiu o făceau incapabilă de vreo acțiune josnică.

122 Regent's Park Road, N.W.,  
17 noiembrie

Rămîn al dv.,  
*Friedrich Engels*

Publicat în  
„Daily Chronicle” nr. 9 269  
din 26 noiembrie 1891

Se tipăreste după textul  
apărut în ziar,  
confruntat cu ciorna scrisorii  
Tradus din limba engleza

\* Laura Lafargue. — *Nota red.*

\*\* Jenny și Eleanor Marx. — *Nota red.*



## Către cercul coral al Asociației culturale a muncitorilor comuniști, Tottenham Street <sup>263</sup>

122, Regent's Park Road, N. W.,  
28 noiembrie 1891

Stimați tovarăși !

D-na Kautsky îmi comunică chiar acum că prietenul meu Lessner i-a făcut cunoscută intenția dv. de a-mi aduce astă-seară un omagiu muzical cu prilejul aniversării a 71 de ani. Cum însă dinainte m-am înțeles cu un prieten să petrec seara la el, și cum acolo vor veni și alte persoane, îmi este absolut imposibil să mai revoc acum invitația ; așadar, cu toată părerea mea de rău, nu voi fi diseară acasă.

De aceea, stimați tovarăși, sînt nevoit să-mi exprim în scris cele mai sincere mulțumiri pentru intenția dv. atît de amabilă, care mă onorează atît de mult și totodată regretul meu de a nu fi avut mai demult cunoștința de proiectul dv. Atît Marx, cît și eu am fost întotdeauna împotriva oricăror manifestări publice, consacrate cutărei sau cutărei persoane, afară doar de cazul cînd, prin aceasta, s-ar atinge un scop important ; cu atît mai mult am fost împotriva unor asemenea manifestări care ne-ar fi consacrate încă în timpul vieții. Dacă aș fi bănuît cît de cît că mi se pregătește o asemenea cinstire, m-aș fi grăbit să vă rog cu toată deferența, dar insistent, ca tovarășii din cercul coral să renunțe la această intenție. Spre regretul meu, ea mi-a fost adusă la cunoștință abia astăzi, și dacă, împotriva voinței mele, sînt pus în situația de a contracara intenția dv. atît de amabilă și care mă onorează atît de mult, sper să repar, pe cît posibil, acest lucru, asigurîndu-vă că puținii ani pe care mai pot conta, la rigoare, și toate forțele de care mai dispun, le voi consacra, ca și pînă acum, fără precupețire, măreței cauze căreia îi slujesc de aproape cincizeci de ani, cauzei proletariatului internațional.

Al dv. sincer,  
*Friedrich Engels*

Tipărit după manuscris

Tradus din limba germană

Prefață  
[la ediția engleză (1892) a lucrării  
„Situația clasei muncitoare din Anglia”] <sup>264</sup>

Cartea a cărei traducere engleză se reeditează acum a fost publicată pentru prima dată în Germania în 1845. Pe atunci autorul ei era tânăr, avea 24 de ani, și lucrarea poartă pecetea tinereții atît în ceea ce privește părțile ei bune, cît și cele rele, dar nici de unele, nici de celelalte nu are de ce să se rușineze. Lucrarea a fost tradusă în limba engleză în 1886 de către o americană, d-na F. Kelley-Wischnewetzky, și publicată în anul următor la New York. Întrucît ediția americană este aproape epuizată și nici n-a cunoscut vreodată o largă răspîndire de această parte a Atlanticului, prezenta ediție engleză autorizată apare cu consimțămîntul unanim al tuturor părților interesate.

Pentru ediția americană autorul a scris o nouă prefață, precum și o anexă <sup>265</sup>, ambele în limba engleză. Prefața se referă doar în mică măsură la cartea propriu-zisă ; în ea se vorbește despre actuala mișcare muncitorească americană, și de aceea nu este inclusă aici, neavînd o legătură nemijlocită cu tema tratată ; anexa, scrisă inițial ca prefață, este în bună parte redată în prezentele observații introductive.

Starea de lucruri descrisă în această carte aparține astăzi — în ceea ce privește Anglia — în mare măsură trecutului. Deși nu e formulată clar în manualele noastre oficiale, există totuși o lege a economiei politice moderne, potrivit căreia, pe măsură ce producția capitalistă se dezvoltă, ea nu poate stăruî în practicarea metodelor mărunte de înșelăciune și escrocherie care caracterizează stadiile ei anterioare. Tertipurile meschine ale evreului polonez, reprezentantul comerțului european în stadiul lui incipient, acele chichițe care-i servesc atît de bine în patria sa unde sînt folosite în mod curent, se dovedesc depășite și deplasate de îndată ce el sosește la Hamburg sau la Berlin ; la fel și comisionarul, evreu sau creștin, care vine pentru cîteva luni de la Berlin sau Hamburg la bursa din Manches-

ter, descoperă că pentru a cumpăra la un preț scăzut fire de bumbac sau țesături el trebuie să se dezbare în primul rînd de manevrele și tertipurile, ceva mai rafinate, dar totuși destul de jalnice, care în patria sa sînt considerate drept culme a istețimii în afaceri. Într-adevăr, aceste tertipuri nu mai rentează pe o piață mare, unde timpul înseamnă bani și unde se dezvoltă în mod inevitabil un anumit nivel de onestitate comercială, pur și simplu pentru a face economie de timp și de osteneală. Și la fel stau lucrurile și în relațiile dintre fabricant și muncitorii săi.

Înviorarea afacerilor care a urmat după criza din 1847 a marcat începutul unei noi epoci industriale. Abrogarea legilor cerealelor<sup>266</sup> și reformele financiare determinate de ea au oferit industriei și comerțului Angliei cîmpul de acțiune de care avea nevoie. Imediat după aceea a urmat descoperirea terenurilor aurifere din California și din Australia. Piețele coloniale și-au dezvoltat într-o măsură din ce în ce mai mare capacitatea de absorbție pentru produsele industriale engleze. Războiul mecanic de țesut din Lancashire a înlăturat definitiv milioane de țesători manuali indieni. China a devenit tot mai accesibilă. În special Statele Unite — pe atunci, din punct de vedere comercial, o simplă piață colonială, ce-i drept, cea mai mare dintre toate — s-au dezvoltat într-un ritm uimitor chiar și pentru această țară a progresului uriaș. La toate acestea se adaugă faptul că noile mijloace de transport introduse la sfîrșitul perioadei precedente — căile ferate și transatlanticele — erau acum realizate pe scară internațională, creînd astfel în fapt ceea ce pînă atunci exista numai potențial: piața mondială. La început această piață mondială era formată dintr-un număr de țări, cu precădere sau eminentamente agrare, grupate în jurul unui centru industrial, Anglia. Anglia consuma cea mai mare parte a surplusului lor de materii prime și le furniza în schimb cea mai mare parte din produsele industriale de care aveau nevoie. Nu e deci de mirare că Anglia a înregistrat un uriaș și nemaipomenit progres industrial, astfel încît situația din 1844 ni se pare, în comparație cu cea de astăzi, primitivă și neînsemnată. În aceeași măsură însă în care avea loc acest progres, în marea industrie se stabileau, în aparență, unele norme de morală. Concurența dintre fabricanți, bazată pe unele mici furtișaguri pe spinarea muncitorilor, nu mai rentau. Amploarea afacerilor depășise aceste mijloace meschine de a cîștiga bani: pentru milionarul fabricant asemenea gîinării nu mai rentau. Așa ceva se potrivea cel mult cu micii negustorași în mare pană de bani, care, pentru a nu fi zdrobiți de concurență, trebuiau să alerge după fiecare gologan. Astfel a fost lichidat sistemul de plată

a muncii în mărfuri (truck-system) ; au fost adoptate legea cu privire la ziua de muncă de zece ore<sup>207</sup> și o serie întreagă de alte reforme secundare, de loc în spiritul liberului-schimb și al concurenței nelimitate, totalmente în interesul marelui capitalist, care reușea astfel să-i concureze pe confracții săi aflați în condiții mai puțin favorabile. Pe lângă aceasta, cu cât o întreprindere era mai mare și, respectiv, numărul de muncitori care lucrau în ea, cu atât mai multe pagube și dificultăți producea orice conflict între fabricanți și muncitori. În felul acesta, printre fabricanți, mai ales printre cei mari, a început să domnească un spirit nou. Ei au învățat să evite certurile inutile, să recunoască tacit existența și puterea trade-unionurilor și, în cele din urmă, chiar să vadă în greve, dacă aveau loc la momentul potrivit, un mijloc eficace pentru realizarea propriilor lor scopuri. Cei mai mari fabricanți, care înainte dădeau tonul în lupta împotriva clasei muncitoare, erau acum primii care preconizau pacea și armonia. Și aceasta din motive întemeiate. Toate aceste concesii făcute dreptății și umanitarismului nu erau, de fapt, decât mijloace pentru a grăbi concentrarea capitalului în mâinile citorva, pentru care micile extorcări din trecut își pierduseră orice importanță și deveniseră o adevărată piedică ; mijloace de a zdrobi cât mai repede și mai sigur pe concurenții lor mărunți care nu puteau s-o scoată la capăt fără asemenea venituri suplimentare. Așadar, însăși dezvoltarea producției capitaliste, cel puțin în ceea ce privește principalele ramuri ale industriei — căci în cele mai puțin importante lucrurile nu s-au petrecut cituși de puțin așa , a fost suficientă pentru a înlătura toate dificultățile mărunte care făceau atât de grea soarta muncitorilor în primele etape ale acestei dezvoltări. Astfel devine tot mai evident faptul de importanță capitală că nu în aceste inconveniente mărunte trebuie căutată cauza mizeriei clasei muncitoare, ci în *însuși sistemul capitalist*. Muncitorul salariat vinde capitalistului forța sa de muncă în schimbul unei anumite sume zilnice. În decurs de câteva ore de muncă, el reproduce valoarea acestei sume. Însă, conform contractului său de muncă, el trebuie să muncească încă un șir de ore pentru a-și termina ziua de muncă ; valoarea pe care o produce în aceste ore suplimentare de supramuncă este plusvaloarea, care nu-l costă nimic pe capitalist, dar care intră totuși în buzunarul lui. Aceasta este baza sistemului care scindează din ce în ce mai mult societatea civilizată în două părți : de o parte o mină de rotschilzi și vanderbilți, proprietari ai tuturor mijloacelor de producție și de consum, iar de cealaltă parte o uriașă masă de muncitori salariați, care nu posedă nimic altceva în afară de forța lor de muncă. Și faptul că acest rezultat nu se datorează cutărui sau cutărui neajuns

de ordin secundar, ci sistemului însuși, îl scoate la iveală în modul cel mai limpede dezvoltarea capitalismului în Anglia, începînd din 1847.

Mai departe. Repetatele epidemii de holeră, tifos, variolă și alte boli epidemice i-au arătat burghezului britanic necesitatea imperioasă de a îmbunătăți condiția sanitară a orașelor lui dacă nu vrea să cadă și el, împreună cu familia sa, victimă acestor molimi. De aceea neajunsurile cele mai izbitoare, descrise în această carte, au fost astăzi înlăturate sau cel puțin atenuate. S-a introdus sau a fost îmbunătățită canalizarea, s-au tăiat străzi largi de-a curmezișul multora dintre cele mai păcătoase „cartiere mizere” pe care le-am descris; „Mica Irlandă” a dispărut, și acum vine rîndul cartierului „Seven Dials”<sup>268</sup>. Dar ce importanță are aceasta? Cartiere întregi pe care în 1844 le mai puteam descrie ca aproape idilice, acum, o dată cu creșterea orașelor, au ajuns în aceeași stare de dărăpănare, de insalubritate și de mizerie. E drept că nu mai sînt tolerați porcii și mormanele de gunoi. Burghezia a făcut noi progrese în arta de a ascunde mizeria clasei muncitoare. Dar faptul că, în ceea ce privește locuințele muncitorilor, nu s-a făcut nici o îmbunătățire substanțială este arătat pe larg în raportul comisiei regale pe 1885 „cu privire la condițiile de locuit ale săracilor”<sup>269</sup>. Și la fel în toate celelalte privințe. Ordonanțele poliției sînt tot atît de numeroase ca și ciupercile după ploaie, dar ele nu pot înlătura mizeria muncitorilor; o pot, cel mult, limita.

Dar, în timp ce Anglia a depășit acest stadiu de tinerețe al exploatării capitaliste descris de mine, alte țări l-au atins abia acum. Franța, Germania și mai ales America sînt rivalii primejdioși care, așa cum am prevăzut în 1844, subminează din ce în ce mai mult monopolul industrial al Angliei. Industria lor este tinără în comparație cu cea engleză, dar ea crește într-un ritm mult mai rapid decît aceasta și — curios — a atins în momentul de față aproape treapta de dezvoltare pe care se afla industria engleză în 1844. În ceea ce privește America, comparația este și mai grăitoare. E drept că condițiile exterioare de viață ale clasei muncitoare din America sînt foarte diferite, dar și aici și acolo acționează aceleași legi economice, iar rezultatele, chiar dacă nu sînt în toate privințele identice, trebuie să fie totuși de același ordin. Iată de ce găsim în America aceeași luptă pentru o zi de muncă mai scurtă, pentru limitarea prin lege a timpului de muncă în fabrici, mai ales pentru femei și copii; găsim truck-systemul în plină floare și sistemul cottage în localitățile rurale<sup>270</sup>, folosite de „bonzi” ca mijloc de dominare a muncitorilor. Cînd, în 1886, am primit ziarele americane care relatau despre marea grevă a celor 12 000 de mineri din districtul

Connellsville (Pennsylvania), mi s-a părut că citesc propria mea descriere a răscoalei din 1844 a minerilor din nordul Angliei<sup>271</sup>. Aceeași înșelare a muncitorilor prin greutăți și măsuri false, același truck-system ; aceeași încercare de a frânge împotrivirea minerilor prin ultimul mijloc, zdrobitor, al capitaliștilor : evacuarea muncitorilor din locuințele care aparțin companiei miniere.

În această traducere nu am încercat să adaptez cartea la situația de astăzi, adică să enumăr în amănunțime toate schimbările survenite după 1844. Și aceasta din două motive : în primul rând, pentru a face acest lucru cum trebuie ar fi însemnat să dublez aproape dimensiunile cărții. În al doilea rând, în primul volum al „Capitalului” lui Marx, a cărui traducere în limba engleză<sup>272</sup> există, se face o expunere amănunțită a situației clasei muncitoare britanice în jurul anului 1865, adică în perioada în care prosperitatea industrială a Angliei atinsese punctul culminant. Ar fi însemnat, deci, să repet ceea ce s-a spus deja în celebra lucrare a lui Marx.

Aproape că nici nu e necesar să mai menționez că punctul de vedere teoretic general al acestei cărți — cel filozofic, economic și politic — nu corespunde întru totul actualului meu punct de vedere. În 1844 nu exista încă socialismul internațional modern, care de atunci a fost dezvoltat ca știință mai ales și aproape exclusiv datorită eforturilor lui Marx. Cartea mea reprezintă numai o fază a dezvoltării lui embrionare. Și, așa cum embrionul omenesc reproduce în primele faze ale dezvoltării sale branhiile strămoșului nostru, peștele, la fel și această carte trădează la tot pasul urmele unuia din predecesorii socialismului modern : filozofia germană. Astfel, în carte se acordă o mare importanță tezei potrivit căreia comunismul nu este o simplă doctrină de partid a clasei muncitoare, ci o teorie, al cărei scop final este eliberarea întregii societăți, inclusiv a clasei capitaliștilor, din limitele sufocante ale relațiilor actuale. Această afirmație este justă din punct de vedere abstract ; în practică însă este absolut inutilă și de cele mai multe ori chiar mai rău decât atât. Atâta timp cât clasele avute nu numai că nu simt nici o nevoie să se elibereze, ci chiar se opun din toate puterile încercărilor clasei muncitoare de a se elibera pe sine, atâta timp clasa muncitoare va fi nevoită să pregătească și să înfăptuiască singură revoluția socială. Și burghezii francezi din 1789 au proclamat eliberarea burgheziei drept eliberare a întregii omeniri ; nobiliimea și clerul nu voiau însă să admită acest lucru ; această afirmație — deși la data aceea, în măsura în care privea feudalismul, era un adevăr istoric abstract — a degenerat foarte curînd într-o frazeologie pur sentimentală, care a dispărut complet în focul luptei revoluționare. Și astăzi există destui oameni care predică muncitorilor,

de la înălțimea punctului lor de vedere „nepărtinitor”, un socialism situat deasupra tuturor contradicțiilor și luptelor de clasă și care tinde să împace, într-un umanism superior, interesele celor două clase în luptă. Dar aceștia sînt fie novici care mai au foarte multe de învățat, fie cei mai înrăiți dușmani ai muncitorilor, lupi în piele de oaie.

Ciclul marilor crize industriale este calculat în lucrarea mea la cinci ani. Această concluzie în ceea ce privește durata ciclului rezulta, după cum se părea, din mersul evenimentelor dintre 1825 și 1842. Dar istoria industriei între anii 1842 și 1868 a dovedit că în realitate această perioadă este de zece ani, că zguduiriile intermediare aveau un caracter secundar și că ele au început să dispară din ce în ce. Din 1868 situația s-a schimbat din nou, dar despre aceasta vom vorbi mai târziu.

În mod deliberat nu am scos din textul lucrării numeroasele profeții, printre care cele referitoare la izbucnirea revoluției sociale în Anglia într-un viitor foarte apropiat și care se datorau înflăcă-rării mele tinerești din vremea aceea. Uimitor nu e faptul că multe din aceste profeții au dat greș, ci că atît de multe dintre ele s-au împlinit și că situația critică a industriei engleze, ca urmare a concurenței continentale, dar mai ales a celei americane, pe care am prevăzut-o, ce-i drept, într-un viitor mult prea apropiat, a devenit acum o realitate. În această privință pot și mă simt obligat să pun lucrarea de acord cu actuala stare de fapt. Fac acest lucru reproducînd aici un articol de-al meu apărut în revista londoneză „Commonweal”<sup>273</sup> din 1 martie 1885, sub titlul „Anglia în 1845 și în 1885”. În acest articol se face totodată o scurtă schiță a istoriei clasei muncitoare engleze în acești patruzeci de ani. Iată textul lui :

„Acum 40 de ani, Anglia se afla în pragul unei crize care, după toate aparențele, putea fi soluționată numai prin violență. Dezvol-tarea uriașă și rapidă a industriei depășea cu mult extinderea pie-țelor străine și creșterea cererii. La fiecare zece ani, mersul pro-ducției era întrerupt în mod violent de o criză comercială generală, care era urmată, după o lungă perioadă de stagnare cronică, de cîțiva ani de prosperitate, pentru a sfîrși de fiecare dată printr-o supraproducție febrilă și, în cele din urmă, printr-un nou crah. Clasa capitaliștilor revendica cu vehemență libertatea comerțului cu cereale și amenința că o va obține trimițînd populația înfome-tată de la orașe înapoi în districtele rurale de unde venise, însă, după cum spunea John Bright, «nu ca pe niște oameni nevoiași care cerșesc piine, ci ca pe o armată care se instalează pe teritoriul inamicului». Masele muncitoare de la orașe revendicau dreptul de a participa la puterea politică : Carta poporului<sup>274</sup> ; ele erau sprijii-

nite de majoritatea micii burghezii și singura divergență dintre ele și mica burghezie era felul în care trebuia să fie aplicată cartă : prin forța fizică sau morală. Între timp au survenit criza comercială din 1847 și foametea din Irlanda, iar o dată cu ele și perspectiva unei revoluții.

Revoluția franceză din 1848 a salvat burghezia engleză. Lozincile socialiste ale victorioșilor muncitori francezi au speriat mica burghezie engleză și au dezorganizat mișcarea clasei muncitoare engleze, care se desfășura într-un cadru mai îngust, dar avea într-o măsură mult mai mare un caracter practic nemijlocit. Tocmai în momentul când mișcarea cartistă urma să se desfășoare cu toată forța ei, ea s-a pomenit subminată din interior încă înainte de a fi survenit înfrîngerea din exterior de la 10 aprilie 1848<sup>275</sup>. Activitatea clasei muncitoare a fost împinsă pe planul al doilea. Clasa capitaliștilor a repercutat o victorie pe toată linia.

Reforma parlamentară din 1831<sup>276</sup> a reprezentat victoria întregii clase capitaliste asupra aristocrației funciare. Desființarea taxelor vamale pe cereale a însemnat victoria capitaliștilor industriali nu numai asupra mării proprietăți funciare, ci și asupra acelor grupuri de capitaliști, ale căror interese erau mai mult sau mai puțin strâns legate de interesele proprietății funciare, adică bancherii, jucătorii de bursă, rentierii etc. Liberalul schimb însemna transformarea întregii politici financiare și comerciale — externe și interne — a Angliei în conformitate cu interesele capitaliștilor industriali, clasa care reprezenta acum națiunea. Și această clasă s-a pus serios pe lucru. Orice piedică în calea producției industriale a fost înlăturată fără cruțare. Tariful vamal și întregul sistem fiscal au fost radical schimbate. Totul a fost subordonat unui singur scop, însă unui scop de o importanță primordială pentru capitaliștii industriali : ieftinirea tuturor materiilor prime, și în special a tuturor mijloacelor de subzistență necesare clasei muncitoare ; reducerea cheltuielilor pentru materiile prime și, chiar dacă nu era încă vorba de *reducerea salariilor*, menținerea lor la vechiul nivel. Anglia trebuia să devină «atelierul lumii» ; toate celelalte țări trebuiau să devină pentru Anglia ceea ce era deja Irlanda : piețe de desfacere pentru produsele ei industriale și surse de materii prime și de produse alimentare. Anglia — marele centru industrial al unei lumi agrare, soarele industrial în jurul căruia se învîrtește un număr mereu crescînd de Irlande producătoare de cereale și bumbac. Ce perspectivă minunată !

Capitaliștii industriali au pornit la realizarea acestui țel măreț al lor înarmați cu spiritul practic sănătos și energic și cu disprețul pentru principiile tradiționale care i-au deosebit întotdeauna de



concrenții lor mai limitați de pe continent. Cartismul era pe cale de dispariție. Noua perioadă de prosperitate a industriei, care a urmat în mod firesc după ce crahul din 1847 fusese complet lichidat, a fost atribuită exclusiv influenței liberului-schimb. În urma acestor două împrejurări, clasa muncitoare engleză s-a trezit, din punct de vedere politic, la remorca «marelui partid liberal», partid condus de fabricanți. Această situație avantajoasă, odată cîștigată, trebuia permanentizată. Iar opoziția cartiștilor nu împotriva liberului-schimb ca atare, ci împotriva transformării acestuia în unica problemă vitală a națiunii, le-a arătat fabricanților, și pe zi ce trece le arată tot mai mult, că fără ajutorul clasei muncitoare burghezia nu va dobîndi niciodată dominația — socială și politică — deplină asupra națiunii. În felul acesta, s-au schimbat treptat relațiile dintre cele două clase. Legile pentru reglementarea muncii în fabrici, altădată o sperietoare pentru toți fabricanții, erau acum nu numai acceptate de bunăvoie de aceștia, ci chiar extinse într-o măsură mai mare sau mai mică asupra întregii industrii. Trade-unionurile, care pînă nu de mult erau considerate opera diavolului, au început acum să se bucure de atenția și de protecția fabricanților ca niște instituții absolute legitime și ca un mijloc util de răspîndire în rândurile muncitorilor a unor concepții economice sănătoase. Chiar și grevele, care pînă în 1848 fuseseră interzise, erau considerate acum, în anumite împrejurări, foarte utile, mai ales cînd domnii fabricanți le provocau ei înșiși la momentul oportun. Dintre legile care îi privau pe muncitori de egalitatea în drepturi cu patronii lor au fost abrogate cel puțin cele mai revoltătoare, iar «carta poporului», cîndva mult temută, a devenit, în fond, programul politic al aceluiași fabricanți care pînă nu demult o combătuseră. «Desființarea censului de avere» și «votul secret» au fost adoptate prin lege. Reformele parlamentare din 1867 și 1884<sup>277</sup> se apropie foarte mult de «votul universal», cel puțin în forma în care este el acum în vigoare în Germania; noul proiect de lege cu privire la reîmpărțirea circumscripțiilor electorale, în prezent în dezbaterile parlamentului, creează «circumscripții electorale egale», în orice caz nu mai puțin egale, în general, decît cele din Franța sau din Germania. «Remunerarea deputaților» și mandate pe termen mai scurt, chiar dacă nu «un parlament ales anual», încep să se întrevadă ca realizări incontestabile într-un viitor apropiat; și, totuși, există oameni care spun că mișcarea cartistă ar fi moartă.

Revoluția din 1848, ca și multe din revoluțiile care au precedat-o, a avut tovarăși de drum și succesori originali. Aceiași oameni care au înăbușit-o au devenit, după cum obișnuia să spună Karl Marx, executorii ei testamentari<sup>278</sup>. Ludovic-Napoleon a fost

nevoit să creeze o Italie unită și independentă, Bismarck a fost silit să revoluționeze în felul său Germania și să redea Ungariei o oarecare independență, iar fabricanții englezi au fost nevoiți să dea cartei poporului putere de lege.

Pentru Anglia, urmările acestei dominații a capitaliștilor industriali au fost la început uimitoare. Industria a înflorit din nou și a început să se dezvolte cu o rapiditate fără precedent chiar și pentru acest leagăn al industriei moderne. Toate succesele uimitoare din trecut, obținute datorită folosirii aburului și al mașinilor, au pătât complet în comparație cu puternicul avânt al producției în cei 20 de ani dintre 1850 și 1870, cu cifrele uriașe ale exportului și importului, cu averile imense care s-au acumulat în mina capitaliștilor și cu forța de muncă umană care s-a concentrat în giganticele orașe. Acest avânt a fost, ce-i drept, întrerupt, ca și mai înainte, de crize care se repetau la fiecare 10 ani, în 1857 ca și în 1866. Aceste recidive însă erau socotite acum fenomene naturale inevitabile, prin care trebuie să se treacă și după care, în cele din urmă, totul reintră în normal.

Care era însă situația clasei muncitoare în această perioadă? Din când în când intervenea o îmbunătățire, chiar și pentru masele largi. Dar de fiecare dată această îmbunătățire era anulată din pricina afluxului unui număr mare de oameni din armata de rezervă a șomerilor, din pricina înlăturării necontenite a muncitorilor de către noile mașini și din pricina afluenței de populație rurală, care acum era și ea din ce în ce mai mult înlăturată de mașini.

O îmbunătățire mai de durată constatăm numai în situația a două categorii «privilegiate» ale clasei muncitoare. Din prima categorie fac parte muncitorii industriali. Stabilirea prin lege a unor limite relativ raționale ale zilei de muncă le-a refăcut condiția fizică și le-a dat o superioritate morală, întărită și mai mult prin concentrarea lor în locuri anumite. Situația lor este fără doar și poate mai bună decât înainte de 1848. Cea mai bună dovadă este faptul că, din zece greve pe care le fac, nouă sînt provocate chiar de fabricanți și în propriul interes al acestora, ca unic mijloc de restrîngere a producției. Nu veți ajunge niciodată să-i convingeți pe fabricanți să accepte reducerea timpului de muncă, chiar cu riscul ca mărfurile lor să nu fie desfăcute. Puneți-i însă pe muncitori să declare grevă, și capitaliștii își vor închide fabricile toți pînă la unul.

Cea de-a doua categorie o formează marile trade-unionuri. Ele sînt organizații existente în acele ramuri de producție în care se folosește exclusiv, sau cel puțin predominant, munca *bărbaților*. Nici concurența muncii femeilor și a copiilor, nici concurența mașinilor

n-a fost în stare să frîngă forța lor organizată. Organizația mecanicilor, a dulgherilor și tîmplarilor, a muncitorilor din construcții reprezintă, fiecare în parte, o forță în stare să reziste cu succes introducerii mașinilor, așa cum e cazul muncitorilor din construcții. Fără îndoială că, din 1848, situația lor s-a îmbunătățit simțitor; cea mai bună dovadă este că, de mai bine de 15 ani, nu numai patronii lor au fost foarte mulțumiți de ei, ci și ei înșiși s-au arătat mulțumiți de patronii lor. În cadrul clasei muncitoare ei constituie o aristocrație; ei au reușit să obțină o situație materială relativ bună și o consideră definitivă. Aceștia sînt muncitorii model ai domnilor Leone Levi și Giffen și sînt, într-adevăr, oameni foarte simpatici, cu care orice capitalist cu judecată, în parte, și clasa capitalistă, în ansamblu, pot cădea la învoială.

În ceea ce privește însă marea masă a muncitorilor, gradul de mizerie și de nesiguranță a zilei de mîine este astăzi la fel de mare, dacă nu chiar mai mare decît oricînd. East-Endul londonez este o mocirlă, care se extinde din ce în ce, de mizerie fără scăpare și de desperare, de foamete în perioadele de șomaj, de degradare fizică și morală atunci cînd oamenii nu au de lucru. Situația este aceeași în toate celelalte orașe mari, cu excepția minorității privilegiate a muncitorilor; la fel stau lucrurile în orașele mai mici și în districtele rurale. Legea care reduce valoarea forței de muncă la valoarea mijloacelor de subzistență necesare și cealaltă lege care reduce, de regulă, *prețul ei mediu* la minimum acestor mijloace de subzistență, aceste două legi acționează asupra muncitorilor cu forța implacabilă a unei mașini automate care îi strivește întie roțile ei.

Aceasta era, prin urmare, situația creată de politica liberului-schimb, introdusă în 1847, și de dominația de 20 de ani a capitaliștilor industriali. Apoi a intervenit însă o cotitură. După criza din 1866 a urmat, într-adevăr, o scurtă și slabă înviorare, cam în jurul anului 1873, care însă nu a durat mult timp. Ce-i drept, criza propriu-zisă nu a survenit atunci cînd era de așteptat, în 1877 sau 1878; dar din 1876 încoace toate ramurile principale ale industriei se află în stare de stagnare cronică. Nu survine nici crahul total, nici mult așteptata perioadă de prosperitate, pe care puteam conta atît înainte de crah, cît și după el. O stagnare paralizantă, o supra-saturație cronică a tuturor piețelor, în toate ramurile, aceasta este situația în care ne zbatem de aproape zece ani. Care este cauza?

Teoria liberului-schimb avea la bază o singură ipoteză: Anglia trebuie să devină unicul mare centru industrial al unei lumi agricole. Faptele au dovedit că această ipoteză era complet greșită. Condițiile de existență a industriei moderne — forța aburului și mașinile — pot fi create pretutindeni unde există combustibil, în special

cărbune ; or, în afară de Anglia, există și alte țări care au cărbune : Franța, Belgia, Germania, America, ba chiar și Rusia. Iar locuitorii acestor țări nu au considerat că este în interesul lor să se transforme în arendași muritori de foame, ca irlandezii, numai și numai pentru gloria și îmbogățirea capitaliștilor englezi. Ei au început să producă, și nu numai pentru ei înșiși, ci și pentru restul lumii ; iar rezultatul este că monopolul industrial, de care Anglia s-a bucurat aproape un secol, este acum iremediabil pierdut.

Însă monopolul industrial al Angliei este piatra unghiulară a sistemului social existent astăzi în Anglia. Chiar și în timpul dominației acestui monopol, piețele nu puteau ține pasul cu productivitatea crescîndă a industriei engleze ; rezultatul au fost crizele, care survineau la fiecare zece ani. Acum însă, pe zi ce trece, piețele noi devin tot mai mult o raritate, astfel încît pînă și negrii din Congo sînt siliți să accepte civilizația sub forma unor stămburi din Manchester, a unor vase de argilă din Staffordshire și a unor articole de metal din Birmingham. Ce se va întîmpla însă atunci cînd mărfuri de pe continent și în special mărfuri americane vor inunda piețele în cantitate tot mai mare, cînd partea leului în aprovizionarea lumii întregi, care continuă să revină fabricilor engleze, se va micșora an de an ? Răspunsul la această întrebare să-l dea liberul-schimb, panaceul universal !

Nu sînt eu primul care subliniez acest lucru. Încă în 1883, la adunarea ținută de Asociația britanică la Southport, d-l Inglis Palgrave, președintele secției economice, a declarat deschis că

«pentru Anglia zilele marilor profituri au trecut și în dezvoltarea unei serii de ramuri industriale importante a intervenit o pauză. Aproape că se poate afirma că țara intră într-o perioadă de stagnare». <sup>279</sup>

Dar care va fi urmarea ? Producția capitalistă *nu poate* sta pe loc ; ea trebuie să crească și să se extindă sau să moară. Încă de pe acum simpla reducere a părții leului care revine Angliei în aprovizionarea pieței mondiale înseamnă stagnare, mizerie și surplus de capital, de o parte, și surplus de brațe de muncă, de altă parte. Ce se va întîmpla însă atunci cînd creșterea anuală a producției nu va mai avea loc ?

Iată punctul vulnerabil, călcîiul lui Achile al producției capitaliste. Lărgirea continuă este condiția necesară a existenței ei, iar această lărgire continuă nu mai este în prezent posibilă. Producția capitalistă a intrat într-un impas. Pe an ce trece, în fața Angliei se pune tot mai insistent problema : se duce de rîpă ori țara, ori producția capitalistă. Care din ele va fi condamnată la pieire ?

Dar clasa muncitoare ? Dacă pînă și în perioada de avînt fără precedent a comerțului și industriei, din 1848 pînă în 1868, ea a avut de îndurat atîta mizerie, dacă pînă și atunci marea masă a muncitorilor a cunoscut, în cel mai bun caz, doar o îmbunătățire temporară a situației ei, și numai o minoritate neînsemnată, o minoritate privilegiată și «protejată», s-a bucurat de un avantaj de durată, ce se va întîmpla atunci cînd această perioadă înfloritoare va lua sfîrșit în mod definitiv, cînd apăsătoarea stagnare de astăzi nu numai că se va accentua, ci această stare accentuată de depreziune paralizantă va deveni cronică, normală pentru industria engleză ?

Adevărul este că, atîta timp cît a existat monopolul industrial al Angliei, clasa muncitoare engleză a beneficiat într-o oarecare măsură de avantajele acestui monopol. Aceste avantaje se împărțeau cît se poate de inegal între muncitori ; partea cea mai mare o lua minoritatea privilegiată, dar și maselor largi le pica din cînd în cînd cîte ceva. Iată de ce, după dispariția owenismului, în Anglia n-a mai existat socialism. O dată cu prăbușirea monopolului industrial al Angliei, clasa muncitoare engleză va pierde această situație privilegiată ; ea se va pomeni în totalitatea ei, inclusiv minoritatea privilegiată și conducătoare, la același nivel la care se află și muncitorii din celelalte țări. Iată de ce socialismul va apărea din nou în Anglia”.

La această descriere a stării de lucruri, așa cum o vedeam eu în 1885, aș mai avea puține de adăugat. Este inutil să spun că astăzi „într-adevăr în Anglia există din nou socialism”, și încă în proporție de masă : socialism de toate nuanțele, socialism conștient și inconștient, socialism în proză și în versuri, socialism al clasei muncitoare și al clasei de mijloc. Și, într-adevăr, această oroare a ororilor, socialismul, nu numai că a devenit respectabil, dar chiar și-a pus haine de gală și se lăfăiește nepăsător în fotoliile din saioane. Aceasta dovedește iremediabila nestatornicie a teribilului despot al „lumii bune”, opinia publică a clasei de mijloc, și justifică încă o dată disprețul pe care noi, socialiștii din generația trecută, l-am avut întotdeauna pentru această opinie publică. De altminteri, nu avem nici un motiv să ne plîngem de acest simptom ca atare.

Dar ceea ce mi se pare mult mai important decît această modă de moment a cercurilor burgeze de a afișa un socialism diluat și chiar mai important decît progresul real, pe care socialismul l-a făcut în genere în Anglia este reînvierea East-Endului londonez. Acest imens sălaș al mizeriei nu mai e cloaca stătută de acum 6 ani. East-Endul s-a trezit din desperarea sa apatică ; el a revenit la

viață și a devenit leagănul așa-numitului „nou unionism”, adică al organizației marii mase a muncitorilor „necalificați”. În unele privințe, această organizație a preluat, poate, forma vechilor uniuni ale muncitorilor „calificați”; prin caracterul ei ea este totuși cu totul diferită. Vechile trade-unionuri păstrează tradițiile epocii în care au fost înființate; ele consideră sistemul muncii salariate ca un fapt definitiv, dat o dată pentru totdeauna și care, în cel mai bun caz, poate fi puțin îmbunătățit în favoarea membrilor lor. Noile trade-unionuri, în schimb, au fost înființate într-un timp când credința în veșnicia sistemului muncii salariate era deja în bună parte zdruncinată. Intemeietorii și promotorii lor erau sau socialiștii conștienți sau socialiști prin sentiment; masele care aderau la ele și care constituie forța lor, erau inculte, neglijate și privite cu dispreț de aristocrația muncitorească. Ele au însă un imens avantaj: *spiritele lor sînt un teren virgin*, sînt complet libere de prejudecățile burgheze „respectabile” moștenite, care creează confuzii în capetele „vechilor” unioniști cu situație mai bună. Și acum vedem cum aceste trade-unionuri noi își asumă conducerea întregii mișcări muncitorești și iau tot mai mult la remorca lor „vechile” trade-unionuri bogate și infumurate.

Fără îndoială că cei din East-Endul londonez au făcut gafe enorme; dar același lucru l-au făcut și predecesorii lor și-l mai fac și astăzi încă socialiștii doctrinari care strîmbă din nas cînd este vorba de cei din East-End. O clasă mare, ca și o națiune mare, trage cele mai bune învățăminte de pe urma propriilor ei greșeli. Și, în pofida tuturor greșelilor posibile din trecut, prezent și viitor, trezirea East-Endului londonez rămîne unul dintre evenimentele cele mai mari și mai bogate în consecințe ale acestui fin de siècle și sînt fericit și mîndru că l-am apucat și eu.

11 ianuarie 1892

F. Engels

Publicat în cartea: F. Engels.  
„The condition of the working-class  
in England in 1844”, Londra, 1892

Se tipărește după textul cărții  
Tradus din limba engleză

# CRITICA SOCIALE

RIVISTA QUINDICINALE

di studi sociali, politici, filosofici e letterari

Nel Regno: Anno L. 8 Semestre L. 8 - all'Estero Anno L. 10 Semestre L. 5,50

Lettere, vaglia, cartoline-vaglia all'Ufficio di CRITICA SOCIALE MILANO: Partito Galleria V. E., 23 (7° 1229 6420)  
PER MILANO gli abbonamenti si ricevono anche presso la Libreria Fratelli Dumolard; Como V. E., 20

Anno II - N. 4

La Rivista dei Fatti e Pensieri Sociali

Milano, 16 febbraio 1892

## Răspuns onorabilului Giovanni Bovio <sup>280</sup>

Intr-un articol publicat în ziarul „Tribuna” din 2 februarie a.c., cunoscutul Giovanni Bovio le reproșează deputaților republicani italieni, care, în ultimul timp, au trecut în tabăra monarhistă, că tratează cu prea mult dispreț problema formei de guvernământ. Problema în sine mă lasă indiferent; dar nu-mi este indiferent că el folosește articolul meu cu privire la socialismul german („Critica Sociale” din 16 ianuarie 1892) \* pentru a aduce același reproș socialiștilor germani în general și mie în special. Iată ce spune el în această privință:

„De aici se vede de asemenea cum și de ce greșesc acei socialiști care, împreună cu Friedrich Engels, vorbesc despre o iminentă venire la putere a socialiștilor, dar nu precizează care anume putere au în vedere. Engels merge atît de departe, încît stabilește pe bază de cifre (și întotdeauna mi s-a părut că în istorie cifrele sînt o dovadă concludentă) acel an nu prea îndepărtat cînd partidul socialist va ajunge să aibă majoritatea în parlamentul german. Foarte bine: dar apoi?

— Va lua puterea în miinile sale.

— Minunat: dar care putere? O putere regală, o putere republicană, sau partidul va reveni la utopia lui Weitling, care a fost depășită de «Manifestul Comunist» în ianuarie 1848?

— Forma ne este indiferentă.

— Într-adevăr?... Dar de putere se poate vorbi numai atunci cînd ea are o formă concretă. Se poate susține că noua substanță, noua idee va crea și va da ea însăși naștere formei, dar nu se poate și nu trebuie să se facă abstracție de formă”.

La aceasta răspund că nu accept nicidecum interpretarea onorabilului Bovio.

\* Vezi volumul de față, p. 239—245. — Nota red.

În primul rînd, nu am spus că „partidul socialist va ajunge să aibă majoritatea și apoi va lua puterea în mîinile sale”. Dimpotrivă, am subliniat că șansele sînt de zece la unu ca cercurile guvernante să nu aștepte acest moment pentru a folosi violența împotriva noastră ; dar aceasta ne va strămuta de pe tărîmul luptei parlamentare pe tărîmul revoluției. Să mergem mai departe.

„Ea va lua puterea în mîinile sale, dar care putere ? O putere regală, o putere republicană, sau partidul va reveni la utopia lui Weitling, care a fost depășită de «Manifestul Comunist» în ianuarie 1848 ?”

Aici îmi permit să folosesc o expresie a onorabilului Bovio. Într-adevăr, trebuie să fii un „uomo di chiostro” \* ca să ai cea mai mică îndoială în ceea ce privește caracterul acestei puteri.

Întreaga Germanie guvernamentală, aristocratică și burgheză îi acuză pe prietenii noștri din Reichstag că sînt republicani și revoluționari.

De patruzeci de ani Marx și cu mine susținem fără încetare că pentru noi republica democratică este singura formă politică, în condițiile căreia lupta dintre clasa muncitoare și clasa capitalistă poate mai întii să capete un caracter general și apoi să fie desăvîrșită prin victoria hotărîtoare a proletariatului.

Onorabilul Bovio nu este, desigur, atît de naiv încît să-și închipuie că un împărat german și-ar alege miniștrii din rîndurile partidului socialist și că, chiar dacă ar dori s-o facă, ar accepta condițiile care ar presupune abdicarea lui, dar fără de care acești miniștri nu ar putea să conteze pe sprijinul partidului lor. De altfel, la drept vorbind, temerile lui că noi am putea „reveni la utopia lui Weitling” mă fac să trag concluzia că naivitatea persoanei, care s-a angajat într-un dialog cu mine este într-adevăr foarte mare.

Sau poate onorabilul Bovio, amintind de Weitling, vrea să spună că socialiștii germani nu acordă formei sociale, mai multă importanță decît acordă, după părerea lui, celei politice ? În acest caz el greșește din nou. El ar trebui să cunoască îndeajuns socialismul german pentru a ști că acesta revendică socializarea tuturor mijloacelor de producție. Cum se va înfăptui această revoluție economică ? Ea se va înfăptui în funcție de împrejurările și de momentul în care partidul nostru va lua puterea, precum și de metoda folosită pentru realizarea ei. După cum declară însuși Bovio, „noua substanță, noua idee va crea și va da ea însăși naștere formei”. Totuși, dacă printr-o întorsătură neașteptată, partidul nostru ar fi

\* — pustnic. — *Nota trad.*



chemat mîine să ia puterea, aş şti foarte bine ce să propun că program de acţiune.

„Forma ne este indiferentă” ?

Consider necesar să declar că nici eu, nici vreun alt socialist german n-am spus niciodată aceasta şi nici ceva asemănător ; acest lucru l-a spus numai onorabilul Bovio. Şi aş vrea să ştiu cu ce drept ne atribuie el o asemenea „sciocchezza” \*.

De altfel, dacă onorabilul Bovio ar fi aşteptat partea a doua a articolului meu („Critica Sociale” din 1 februarie) \*\* şi ar fi citit-o, probabil că nu s-ar mai fi obosit să-i confunde pe socialiştii revoluţionari germani cu republicanii monarhişti italieni.

6 februarie 1892

*Friedrich Engels*

Publicat în „Critica Sociale” nr. 4  
din 16 februarie 1892

Se tipăreşte după manuscris,  
confruntat cu textul apărut  
în ziarul italian

Tradus din limba franceză

\* — „prostie”. — *Nota trad.*

\*\* Vezi volumul de faţă, p. 246—254. — *Nota red.*

Prefață  
[la ediția poloneză (1892) a  
„Manifestului Partidului Comunist”]<sup>281</sup>

Faptul că a devenit necesară o nouă ediție poloneză a „Manifestului Comunist” suscită diferite reflecții.

Mai întâi trebuie reținut faptul că în ultimul timp „Manifestul” a devenit, oarecum, un indicator al gradului de dezvoltare a mării industrii pe continentul european. În măsura în care se dezvoltă într-o țară marea industrie, sporește și năzuința muncitorilor din acea țară de a se lămuri asupra poziției lor ca clasă muncitoare față de clasele avute, se extinde în rîndurile lor mișcarea socialistă și „Manifestul” este tot mai mult cerut. În felul acesta, nu numai gradul de dezvoltare a mișcării muncitorești, ci și a mării industrii din fiecare țară poate fi stabilit cu destulă exactitate după numărul de exemplare ale „Manifestului” difuzate în limba respectivă.

Prin urmare, noua ediție poloneză marchează un progres hotărît al industriei poloneze. Și nu încapе îndoială că de la ultima ediție, apărută acum zece ani, acest progres a avut realmente loc. Polonia care a revenit Rusiei, Polonia Congresului<sup>282</sup>, a devenit marea regiune industrială a Imperiului rus. Pe cînd marea industrie rusă e dispersată — o parte la Golful Finic, alta în centru (Mos-cova și Vladimir), o a treia la Marea Neagră și la Marea de Azov, iar o alta în diferite puncte din țară —, cea poloneză se află concentrată pe un spațiu relativ restrîns, concentrare din care rezultă o serie de avantaje și dezavantaje pentru ea. Avantajele au fost recunoscute de fabricanții ruși care-i fac concurență atunci cînd, în pofida dorinței lor aprinse de a-i rusifica pe polonezi, au cerut taxe vamale protecționiste împotriva Poloniei. Dezavantajele — pentru fabricanții polonezi, ca și pentru guvernul rus — se vădesc în răspîndirea rapidă a ideilor socialiste printre muncitorii polonezi și în faptul că „Manifestul” este tot mai mult cerut.

Rapida dezvoltare a industriei poloneze, care a lăsat cu mult în urmă pe cea rusă, este însă, la rîndul ei, o nouă dovadă a vita-

lității indestructibile a poporului polonez și o nouă garanție a apropiatei sale renașteri naționale. Dar renașterea unei Polonii independente, puternice este o chestiune care ne privește pe noi toți, nu numai pe polonezi. O colaborare internațională sinceră a națiunilor europene este cu puțință numai cu condiția ca fiecare din aceste națiuni să fie pe deplin autonomă la ea acasă. Revoluția din 1848, în care, sub steagul proletar, luptătorii proletari au realizat ceea ce de fapt trebuia să facă burghezia, a adus totodată prin executorii ei testamentari — Ludovic Bonaparte și Bismarck — Italiei, Germaniei și Ungariei independența; dar Polonia, care din 1792 a făcut pentru revoluție mai mult decât aceste trei țări laolaltă, Polonia a fost părăsită când, în 1863, a sucombat în fața forței de zece ori mai mari a rușilor. Nobilimea poloneză nu a putut nici să mențină independența Poloniei, nici s-o recucerească; pentru burghezie cel puțin, independența este astăzi o problemă care o lasă rece. Totuși, ea este o necesitate pentru colaborarea armonioasă a națiunilor europene. Ea poate fi cucerită numai de tînărul proletariat polonez, în ale cărui mâini va fi bine păstrată. Iar muncitorii din restul Europei au tot atîta nevoie de independența Poloniei ca și muncitorii polonezi înșiși.

Londra, 10 februarie 1892

*F. Engels*

Publicat în „Przedświt” nr. 35  
din 27 februarie 1892 și în  
cartea : K. Marx și F. Engels.  
„Manifest Komunistyczny”,  
Londra, 1892

Se tipărește după manuscris,  
confruntat cu textul ediției  
poloneze din 1892

Tradus din limba germană



## Przedmowa do 2<sup>go</sup> wydania polskiego

---



EN fakt, że nowe wydanie „Manifestu Komunistycznego“ stało się potrzebnem. pobudza do różnych uwag.

Najpierw godnem jest zaznaczenia, że Manifest w ostatnich czasach stał się do pewnego stopnia probierzem rozwoju wielkiego przemysłu na lądzie europejskim. W miarę, jak w pewnym kraju wzrasta wielki przemysł, wpośród robotników tego kraju wzmaga się pragnienie wyjaśnienia swego stanowiska, jako klasy robotniczej w obec klas posiadających, rozszerza się wśród nich ruch soecjalistyczny, i rośnie popyt na Manifest. W ten sposób ilością egzemplarzy Manifestu, w języku krajowym rozszerzonych, można z dostateczną ścisłością mierzyć nie

tylko stan ruchu robotniczego, lecz również stopień rozwoju wielkiego przemysłu w każdym kraju.

Tak więc nowe wydanie polskie oznacza stanowczy postęp polskiego przemysłu. A że ten postęp w ciągu dziesięciu lat od ukazania się ostatniego wydania miał miejsce w rzeczywistości, o tem wątpić nie można. Królestwo Polskie, Kongresówka, stała się wielkim okręgiem przemysłowym państwa rosyjskiego.

Gdy wielki przemysł rosyjski rozsiany jest sporadycznie — część nad zatoką fińską, część w guberniach środkowych (Moskwa i Władimir), to znowu nad Czarnem i Azowskim morzem, — polski przemysł skupił się na stosunkowo małej przestrzeni i korzysta zarówno z wygod, jak i niedogodności takiego ześrodkowania. Wygody uznali konkurujący fabrykanci rosyjscy, żądając przeciwko Polsce ceł ochronnych, bez względu na swe gorące chęci przerobienia Polaków na Rosyjan. Niedogodności — dla polskich fabrykantów i rosyjskiego rządu — ujawniają się w szybkim rozroście idej socjalistycznych wśród polskich robotników i w coraz większym popycie na Manifest.

Lecz szybki rozwój polskiego przemysłu, przerastającego o głowę przemysł rosyjski, jest swoją drogą nowym dowodem niespożytej siły żywotnej polskiego ludu i nową gwarancją przyszłego odrodzenia narodowego. Odrodzenie zaś niezależnej, silnej Polski jest sprawą, która nietylko Polaków, lecz wszystkich nas obchodzi. Szczere współdziałanie międzynarodowe ludów europejskich jest możliwem tylko wtedy, gdy każdy

[Mesaj de salut adresat muncitorilor francezi  
cu prilejul celei de-a 21-a aniversări  
a Comunei din Paris]

Londra, 17 martie 1892

Cetățeni și cetățene !

Astăzi se împlinesc 21 de ani de cînd poporul din Paris a înălțat steagul roșu, ca o sfidare aruncată atît steagului tricolor francez care flutura la Versailles, cît și steagului tricolor german care flutura deasupra forturilor ocupate de prusieni.

Steagul roșu simboliza proletariatul parizian, care se ridicase la o înălțime, de la care nu-i mai vezi nici pe învingători, nici pe învinși.

Măreția istorică a Comunei constă în caracterul ei eminent internațional, în îndrăzneala cu care a aruncat mînușa oricărui șovinism burghez. Proletariatul din lumea întreagă a înțeles foarte bine acest lucru. Burghezii n-au decît să-și sărbătorească al lor 14 iulie sau 22 septembrie<sup>283</sup>. Sărbătoarea proletariatului va fi întotdeauna și pretutindeni ziua de 18 martie.

De aceea mîrșava burghezie a împroșcat cu calomnii mîrșave mormîntul Comunei. Și de aceea Asociația Internațională a Muncitorilor a fost singura care a avut curajul să se identifice, din prima și pînă în ultima zi, cu insurgenții din Paris și apoi cu proletarii învinși. Este drept că, după căderea Comunei, Internaționala nu și-a mai putut continua existența. În strigătul : „Moarte comunar-zilor !” ea a fost distrusă în întreaga Europă.

Și iată că astăzi se împlinesc douăzeci și unu de ani de cînd au fost recucerite tunurile de pe înălțimile Montmartre \*. Copiii născuți în 1871 sînt acum majori și, datorită obtuzității claselor dominante, ei sînt *soldați* și învață mînuirea armelor, arta de a se organiza și de a se apăra cu arma în mînă. Comuna, pe care

\* Vezi volumul de față, p. 186. — Nota red.

dușmanii ei o declarau moartă, Internaționala, pe care ei o considerau lichidată pentru totdeauna, sînt în mijlocul nostru, vii și de douăzeci de ori mai puternice decît în 1871. Sutele au devenit mii, miile milioane, care răspund la chemarea noastră. Alianța proletariatului din lumea întregă, pe care Internaționala I a putut doar s-o prevadă și s-o pregătească, este astăzi o realitate. Și, mai mult, milioane de fii ai soldaților prusieni, care în 1871 ocupaseră forturile din jurul Parisului Comunei, luptă astăzi în primele rînduri, umăr la umăr cu fiii comunarzilor parizieni, pentru eliberarea deplină și definitivă a clasei muncitoare.

Trăiască Comuna !

Trăiască revoluția socială mondială !

*Friedr. Engels*

Publicat în „Le Socialiste”  
nr. 79 din 26 martie 1892

Se tipărește după textul  
apărut în ziar, confruntat  
cu manuscrisul

Tradus din limba franceză

Notă  
[la ediția a doua germană  
a lucrării lui K. Marx „Mizeria filozofiei”<sup>284</sup>

Referitor la ediția a doua trebuie doar să spun că numele Hopkins, care a fost indicat greșit în textul francez (p. 45), este înlocuit cu numele corect : Hodgskin, și tot aici s-a făcut o rectificare privind cartea lui William Thompson, indicându-se ca an al apariției 1824<sup>285</sup>. Sperăm că acum conștiința bibliografică a profesorului Anton Menger va fi liniștită.

Londra, 29 martie 1892

*Friedrich Engels*

Publicat în cartea : Karl Marx.  
„Das Elend der Philosophie”,  
Stuttgart, 1892

Se tipărește după textul cărții  
Tradus din limba germană



Introducere  
[la ediția engleză (1892)  
a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie  
la știință”] <sup>286</sup>

Această lucrare constituia inițial o parte dintr-o lucrare mai amplă. Pe la 1875, dr. E. Dühring, docent-privat la Universitatea din Berlin, a anunțat pe neașteptate și destul de zgomotos convertirea lui la socialism și a fericit publicul german nu numai cu o teorie socialistă pedantă, ci și cu un plan practic complet pentru reorganizarea societății. Se înțelege de la sine că s-a năpustit asupra predecesorilor lui ; în primul rînd l-a onorat pe Marx, revărsînd asupra lui toată înverșunarea acumulată.

Aceasta se întîmpla pe vremea cînd tocmai avusese loc fuziunea celor două secțiuni ale Partidului socialist din Germania — eisenachienii și lassalleenii <sup>287</sup> —, ceea ce a însemnat nu numai o colosală creștere numerică a partidului, ci — lucru mult mai important — a făcut posibil ca toată această forță să fie mobilizată împotriva dușmanului comun. Partidul socialist din Germania era pe cale să devină repede o forță. Dar prima condiție pentru a face din el o forță era ca unitatea, de curînd cîștigată, să nu fie periclitată. Or, dr. Dühring se pregătea în mod fățiș să constituie în jurul său o sectă, nucleul unui viitor partid aparte. De aceea era necesar să ridicăm mînușa pe care ne-o aruncase și să intrăm, vrînd-nevrînd, în luptă.

Dar dacă aceasta nu era o treabă prea grea, ea cerea totuși, evident, destul timp. După cum se știe, pe noi, germanii, ne caracterizează o „meticulozitate” teribil de gravă, o profunzime temeinică sau, dacă vreți, o temeinicie profundă. Ori de cîte ori unul dintre noi expune ceea ce consideră o doctrină nouă, el o face sub forma unui sistem atotcuprinzător. El trebuie să dovedească că atît principiile logicii, cît și legile fundamentale ale universului datează din vecii vecilor numai pentru a duce, în cele din urmă, la această nouă teorie, ca încununare a tot ce există. Și în această privință dr. Dühring era întru totul croit după calapodul național. Nici mai

# SOCIALISM

## UTOPIAN AND SCIENTIFIC

BY

FREDERICK ENGELS

TRANSLATED BY EDWARD AVELING

*D.Sc., Fellow of University College, London.*

WITH A SPECIAL INTRODUCTION BY THE AUTHOR



LONDON :

SWAN SONNENSCHN & CO.

NEW YORK: CHARLES SCRIBNER'S SONS

1892

Coperta interioară  
a ediției engleze (1892) a lucrării lui Engels :  
„Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”

mult, nici mai puțin decât un „Sistem de filozofie“ complet: filozofie a spiritului, a moralei, a naturii și a istoriei; un „Sistem de economie politică și de socialism“ complet și, în sfârșit, o „Istorie critică a economiei politice“<sup>288</sup>, trei volume groase in-octavo, greoaie ca aspect și conținut, trei corpuri de armată de argumente, aruncate în luptă împotriva tuturor filozofilor și economiștilor de pînă acum în general și împotriva lui Marx în special, într-adevăr încercarea „de a revoluționa știința“ de la un cap la altul — iată ce trebuia să atac. Eram nevoit să tratez toate subiectele posibile, începînd de la noțiunea de timp și spațiu pînă la bimetalism<sup>289</sup>, de la veșnicia materiei și a mișcării pînă la caracterul trecător al ideilor morale, de la selecția naturală a lui Darwin pînă la educarea tineretului într-o societate viitoare. În orice caz, vastitatea sistemului adversarului meu mi-a dat prilejul ca, în polemica cu el, să expun într-o formă mai încheată decât pînă acum concepțiile lui Marx și ale mele asupra acestei mari diversități de subiecte. Acesta a fost motivul principal care m-a determinat să-mi asum o sarcină atît de ingrată.

Răspunsul meu a apărut mai întii sub forma unei serii de articole în organul central al partidului socialist, „Vorwärts“, din Leipzig, și mai apoi ca volum, intitulat „Domnul Eugen Dühring revoluționează știința“<sup>290</sup>, apărut într-o a doua ediție la Zürich în 1886.

La rugămintea prietenului meu Paul Lafargue, în prezent deputat de Lille în Camera franceză, am alcătuit din trei capitole ale acestei cărți o broșură, pe care el a tradus-o și a publicat-o în 1880 sub titlul „Socialisme utopique et socialisme scientifique“<sup>291</sup>. Acest text francez a stat la baza unei ediții poloneze și a unei ediții spaniole<sup>292</sup>. În 1883 prietenii noștri germani au publicat broșura în limba originalului. De atunci au fost publicate, pe baza textului german, traduceri în limbile italiană, rusă, daneză, olandeză și română<sup>293</sup>. Astfel, împreună cu ediția engleză de față, această broșură a fost răspîdită în zece limbi. Nu cred că vreo altă lucrare socialistă, nici măcar „Manifestul Comunist“ din 1848 sau „Capitalul“ lui Marx, să fi fost tradusă de atîtea ori. În Germania ea a apărut în patru ediții, cu un tiraj total de aproximativ 20 000 de exemplare.

Anexa „Marca“ a fost scrisă cu intenția de a răspîdi în rîndurile Partidului socialist german unele cunoștințe de bază cu privire la istoria și la dezvoltarea proprietății funciare în Germania. Era foarte necesar acest lucru într-un timp cînd în Partidul socialist german intrase aproape întreaga muncitorime de la orașe și se punea problema atragerii muncitorilor agricoli și a țăranilor.

Această anexă a fost inclusă în ediția engleză, deoarece formele primitive ale proprietății funciare — comune tuturor triburilor germanice — și istoria descompunerii lor sînt și mai puțin cunoscute în Anglia decît în Germania. Am lăsat textul în forma lui inițială, fără să mă refer deci la ipoteza emisă de curînd de Maksim Kovalevski, potrivit căreia împărțirea pămînturilor arabile și a pășunilor între membrii mărcii a fost precedată de cultivarea în folosul comun a acestui pămînt de către o mare comunitate patriarhală familială, care cuprindea cîteva generații (un exemplu în această privință este zadruga slavilor din sud, existentă și astăzi), iar împărțirea pămînturilor a avut loc mai tîrziu, atunci cînd comunitatea crescuse atît de mult, încît devenise prea greoaie pentru o gospodărire în comun<sup>294</sup>. Kovalevski are, probabil, perfectă dreptate, dar problema mai este încă sub judece \*.

Termenii economici folosiți în această lucrare coincid, în măsura în care sînt noi, cu cei folosiți de Marx în ediția engleză<sup>295</sup> a „Capitalului”. Denumim „producție de mărfuri” acea fază economică în care obiectele nu sînt produse numai pentru uzul producătorilor, ci și în vederea schimbului, adică sînt produse *ca mărfuri*, nu ca valori de întrebuințare. Această fază dăinuiește de la primele începuturi ale producției în vederea schimbului pînă în zilele noastre; ea atinge deplina ei dezvoltare abia în cadrul producției capitaliste, adică în condițiile în care capitalistul, proprietarul mijloacelor de producție, angajează, în schimbul unui salariu, muncitori, oameni deposedați de orice mijloace de producție afară de propria lor forță de muncă și își însușește diferența dintre prețul de vînzare al produselor și cheltuielile lui de producție. Împărțim istoria producției industriale, începînd din evul mediu, în trei perioade: 1) meșteșugul, mici meșteri cu cîteva calfe și cîteva ucenici, în cadrul căruia fiecare lucrător produce articolul în întregime; 2) manufactura, în cadrul căreia un număr mai mare de muncitori, grupați într-un atelier mare, produc articolul după principiul diviziunii muncii, fiecare muncitor executînd numai o operație parțială, așa încît se obține un produs finit abia după ce el a trecut, rînd pe rînd, prin mîinile tuturor; 3) industria modernă, în cadrul căreia produsul este fabricat de mașini puse în mișcare de o forță mecanică, activitatea muncitorului mărginindu-se la supravegherea și la reglarea funcționării mecanismului \*\*.

\* — în discuție. — *Nota trad.*

\*\* După acest alineat începe partea din introducere, tradusă de Engels, care a apărut în „Die Neue Zeit”. — *Nota red.*

Știu prea bine că publicul britanic va fi în bună parte scandalizat de conținutul acestei broșuri. Dar dacă noi, continentalii, am fi ținut cît de puțin seamă de prejudecățile „publicului respectabil” \* britanic, lucrurile s-ar prezenta și mai rău ca acum. Broșura a fost scrisă în spiritul a ceea ce numim noi „materialism istoric”, iar cuvîntul „materialism” sună ca o disonanță stridentă în urechile majorității covârșitoare a cititorilor britanici. „Agnosticismul” mai este oarecum acceptat, dar materialismul este ceva cu totul inadmisibil. Și, totuși, țara de baștină a întregului materialism modern, începînd din secolul al XVII-lea, este Anglia.

„Materialismul este fiul autentic al Marii Britanii. Chiar și scolasticul ei, Duns Scot, se întreba «dacă materia nu poate să cugete».

Pentru a face cu puțință o asemenea minune, el a recurs la atotputernicia lui Dumnezeu, cu alte cuvinte el a impus teologiei să predice materialismul. Pe deasupra era și nominalist<sup>296</sup>. La materialității englezi găsim, ca element de bază, nominalismul, care este în genere prima expresie a materialismului.

Adevăratul părinte al materialismului englez este Bacon. Științele naturii sînt pentru el adevărata știință, iar fizica experimentală este partea principală a științelor naturii. Anaxagoras cu homeomeriile<sup>297</sup> sale și Democrit cu atomii săi sînt adesea citați de el. Potrivit doctrinei sale, simțurile nu înșală și sînt izvorul tuturor cunoștințelor. Orice știință este știință experimentală și constă în a aplica datelor senzoriale o metodă rațională. Inducția, analiza, compararea, observarea, experimentarea sînt condițiile de căpetenie ale unei metode raționale. Prima și cea mai importantă proprietate inerentă a materiei este mișcarea, nu numai ca mișcare mecanică și matematică, ci, mai ales, ca impuls, ca spirit vital, ca tensiune sau, pentru a folosi o expresie a lui Jacob Böhme, ca un «chin» («Qual») \*\* al materiei \*\*\*.

\* În textul german, după cuvintele „publicului respectabil”, s-a adăugat : „adică ale filistinului britanic”. — *Nota trad.*

\*\* „Qual” — joc de cuvinte filozofic : „Qual” înseamnă literal chin, durere care imboldește la o faptă oarecare. Misticul Böhme atribuie totodată cuvîntului german ceva din semnificația cuvîntului latin *qualitas* [calitate]. În opoziție cu durerea pricinuită din afară, la dînsul „Qual” era principiul activ, generat de dezvoltarea spontană a obiectului, a relației sau a persoanei supuse acestui chin, și care la rîndul său stimulează această dezvoltare. (*Nota lui Engels la ediția engleză*, lipsește în „*Neue Zeit*”.)

\*\*\* În textul german, după cuvîntul „materiei”, este reprodusă următoarea frază omisă în ediția engleză a „*Originii familiei*” : „Formele primare ale acesteia din urmă sînt forțe esențiale vii, individualizatoare, inerente ei, care creează deosebiri specifice”. — *Nota trad.*

La Bacon, primul creator al materialismului, acesta mai conține într-o formă naivă germeii unei dezvoltări multilaterale. Materia, în toată strălucirea ei poetic-senzorială, suride întregului om. În schimb, doctrina însăși, expusă sub formă de aforisme, e încă plină de inconsecvențe teologice.

În dezvoltarea sa ulterioară, materialismul devine unilateral. Hobbes a fost acela care a sistematizat materialismul lui Bacon. Senzorialitatea își pierde culorile vii și se transformă în senzorialitatea abstractă a geometriei\*. Geometria este proclamată drept știință de căpetenie. Materialismul devine mizantrop. Pentru a putea învinge pe propriul său teren spiritul imaterial și mizantrop, materialismul însuși trebuie, la rîndul său, să-și mortifice trupul și să devină ascet. El se manifestă ca o ființă rațională, dar în schimb dezvoltă cu o consecvență necruțătoare și toate concluziile rațiunii.

Dacă simțurile omului constituie izvorul tuturor cunoștințelor lui, raționează Hobbes luînd ca punct de plecare doctrina lui Bacon, atunci intuiția, ideea, reprezentarea etc. nu sînt altceva decît fantome ale lumii corporale, mai mult sau mai puțin despuiată de forma ei senzorială. Știința poate numai să dea nume acestor fantome. Un nume poate fi utilizat pentru mai multe fantome. Ba pot exista chiar nume de nume. Dar ar fi o contradicție ca, pe de o parte, să vezi în lumea senzorială originea tuturor ideilor, iar pe de altă parte să afirmi că un cuvînt ar fi ceva mai mult decît un cuvînt și că în afară de esențele reprezentate totdeauna individuale ar mai exista și esențe generale. O substanță necorporală este ceva tot atît de contradictoriu ca și un corp necorporal. Corp, existență, substanță sînt una și aceeași idee reală. Gîndirea nu poate fi separată de materia care gîndește. Materia este subiectul tuturor schimbărilor. Cuvîntul «infinît» este lipsit de înțeles dacă nu înseamnă capacitatea spiritului nostru de a adăuga la nesfîrșit la o mărime dată. Deoarece numai ceea ce este material poate fi perceput, știut, nu se știe nimic despre existența lui Dumnezeu. Numai propria mea existență este sigură. Orice afect omenesc este o mișcare mecanică care încetează sau începe. Obiectul înclinațiilor — iată ce numim noi binele. Omul este supus aceluiași legi ca și natura. Puterea și libertatea sînt identice.

Hobbes l-a sistematizat pe Bacon, fără a fundamenta însă în amănunțime principiul lui de bază, și anume principiul că lumea simțurilor este izvorul cunoștințelor și al ideilor.

\* În textul german sînt reproduse în continuare următoarele cuvinte omise în ediția engleză: „Mișcarea fizică este sacrificată în favoarea mișcării mecanice sau matematice”. — *Nota trad.*

Locke fundamentează principiul lui Bacon și al lui Hobbes în lucrarea sa «asupra originii intelectului uman»<sup>298</sup>.

După cum Hobbes a spulberat prejudecățile teiste ale materialismului baconian, tot astfel Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley etc. au înlăturat ultimele limite teologice proprii încă senzualismului lui Locke. Cel puțin pentru materialist, deismul<sup>299</sup> nu este decît un mijloc comod și lesnicios de a se descotorosi de religie\*.

Iată ce spunea Karl Marx despre originea britanică a materialismului contemporan. Și dacă astăzi englezii nu sînt prea încîntați că Marx a recunoscut meritele strămoșilor lor, noi nu putem decît să regretăm acest lucru. Totuși nu se poate tăgădui că Bacon, Hobbes și Locke au fost precursorii strălucitei școli a materialiştilor francezi, care, în pofida victoriilor repurtate de germani și englezi pe mare și pe uscat asupra francezilor, au făcut din secolul al XVIII-lea un secol prin excelență francez; și asta cu mult înainte de revoluția franceză, care a încununat sfîrșitul secolului și ale cărei rezultate, noi, cei din Anglia și din Germania, ne mai străduim și azi să le aclimizăm.

Un lucru e cert. Cînd un străin cult se stabilea pe la mijlocul secolului nostru în Anglia, ceea ce îl izbea cel mai mult era — și nici nu se putea să reacționeze alt fel — bigotismul religios și stupiditatea „respectabilei” clase de mijloc engleze. Pe atunci noi eram cu toții materialişti sau, cel puțin, liber-cugetători foarte înaintați; ni se părea de neînțeles că aproape toți oamenii culți din Anglia credeau în tot felul de minuni imposibile, că pînă și geologi ca Buckland și Mantell denaturau datele științei lor pentru a nu contrazice prea mult miturile mozaice ale genezei; ni se părea de neînțeles că oamenii care să aibă curajul de a recurge la propria lor judecată în probleme religioase trebuiau căutați printre cei inculți, în „turma nespălată”, cum se spunea pe atunci, printre muncitori, mai ales printre socialiștii oweniști.

Dar de atunci Anglia „s-a civilizat”. Expoziția din 1851<sup>301</sup> a însemnat sfîrșitul izolării insulare engleze. Anglia s-a internaționalizat treptat în ceea ce privește mîncarea și băutura, manierele, ideile; ea s-a internaționalizat într-atît, încît doresc tot mai mult ca anumite maniere engleze să fie tot atît de unanim acceptate pe continent ca anumite obiceiuri continentale în Anglia. Un lucru este sigur: răspîndirea untdelemnului de salată (cunoscut pînă în 1851 numai de aristocrație) a fost însoțită de o răspîndire fatală a scepticismului continental în problemele religioase; și s-a ajuns pînă

\* K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică. 1960, p. 143—145<sup>300</sup>.

acolo, încît agnosticismul, deși încă nu se bucură de aceeași considerație ca biserica de stat engleză, stă totuși în ceea ce privește respectabilitatea aproape pe aceeași treaptă cu secta baptistă și, în orice caz, pe o treaptă mai înaltă decît „Armata salvării”<sup>302</sup>. De aceea cred că pentru mulți dintre cei care deplîng și blestemă din tot sufletul acest progres al necredinței va fi o consolare să afle că aceste „idei nou-nouțe” nu sînt de origine străină, nu poartă marca made in Germany, ca atîtea alte articole de consum, ci, dimpotrivă, sînt idei vechi de origine engleză, iar autorii lor britanici erau acum 200 de ani mult mai înaintați decît urmașii lor de astăzi.

Intr-adevăr, ce altceva este agnosticismul decît, ca să folosim o expresie plastică din Lancashire, un materialism „timid” ? Concepția despre natură a agnosticului este pe de-a-ntregul materialistă. Întreaga lume naturală este guvernată de legi și exclude cu desăvîrșire orice intervenție din afară. Dar, adaugă prudent agnosticul, noi nu sîntem în stare să dovedim existența sau inexistența vreunei ființe supreme dincolo de lumea cunoscută de noi. Această rezervă a avut, poate, valoarea ei pe vremea cînd Laplace, la întrebarea lui Napoleon de ce în lucrarea „Mécanique céleste”<sup>303</sup> a celebrului astronom creatorul n-a fost nici măcar pomenit, a dat următorul răspuns mîndru : „Je n'avais pas besoin de cette hypothèse” \*. Astăzi însă, imaginea noastră despre univers și despre dezvoltarea lui nu lasă cituși de puțin loc nici pentru un creator, nici pentru un cîrmuitor ; dacă s-ar admite însă o ființă supremă în afara întregii lumi existente, acest fapt n-ar constitui decît o contradicție în sine și, în plus, după părerea mea, o jignire gratuită adusă sentimentelor celor religioși.

De asemenea agnosticul nostru admite că tot ceea ce știm se bazează pe informațiile pe care le primim prin mijlocirea simțurilor. Dar, adaugă el, de unde știm că simțurile noastre ne dau imagini fidele ale obiectelor percepute de ele ? În continuare el ne informează că atunci cînd vorbește despre lucruri sau despre însușirile lor nu se referă, în realitate, la înseși aceste lucruri și la însușirile lor, despre care nu poate ști nimic precis, ci numai la impresiile pe care ele le-au făcut asupra simțurilor sale. Acesta este, fără îndoială, un punct de vedere care pare să fie greu de combătut pe calea simplei argumentări. Dar, mai înainte ca oamenii să fi argumentat, ei au acționat. „La început a fost fapta” \*\*. Și

\* — „N-am avut nevoie de această ipoteză”. — *Nota trad.*

\*\* *Vezi și Goethe. „Faust”, partea întâi, scena a 3-a („Odaia de studiu”), București, E.S.P.L.A., 1955, p. 80. — Nota trad.*



activitatea omenească a rezolvat dificultatea cu mult înainte ca sofisticăria omenească s-o fi inventat. The proof of the pudding is in the eating \*. În momentul în care întrebuițăm un lucru pentru satisfacerea trebuințelor noastre potrivit însușirilor pe care le percepem la el, în acel moment supunem exactitatea sau inexactitatea percepțiilor simțurilor noastre unei probe care nu poate da greș. Dacă aceste percepții n-au fost exacte, atunci și aprecierea noastră în ceea ce privește folosirea unui asemenea lucru trebuie să fie inexactă, și încercarea noastră trebuie să dea greș. Dar dacă ne atingem scopul, dacă vedem că lucrul corespunde reprezentării noastre despre el, scopului în care a fost folosit, atunci avem dovada pozitivă că înăuntrul acestor limite percepțiile noastre despre lucru și despre însușirile lui coincid cu realitatea existentă în afara noastră. Dimpotrivă, dacă dăm greș, de cele mai multe ori nu durează mult pînă cînd găsim cauza ; atunci vedem fie că percepția care se află la baza încercării noastre a fost ea însăși incompletă și superficială, fie că a fost legată de rezultatele altor percepții într-un chip nejustificat de situație ; este ceea ce numim o concluzie greșită \*\*. Atîta vreme cît exersăm și folosim just simțurile noastre și menținem acțiunile noastre în limitele trasate de percepțiile înregistrate și folosite just, vom vedea că succesele acțiunilor noastre fac dovada concordanței percepțiilor noastre cu natura obiectivă a lucrurilor percepute. După cîte știm pînă acum, n-am fost niciodată nevoiți să tragem concluzia că percepțiile simțurilor noastre, verificate din punct de vedere științific, produc în creierul nostru reprezentări despre lumea exterioară care se îndepărtează, prin natura lor, de realitate sau că există o incompatibilitate inerentă între lumea exterioară și percepțiile simțurilor noastre despre ea.

Dar atunci vine agnosticul neokantian și spune : da, e posibil să putem percepe just însușirile unui lucru, dar nu putem să concepem lucrul însuși prin mijlocirea vreunui proces senzorial sau de gîndire. Acest „lucru în sine” se află dincolo de cunoașterea noastră. La aceasta Hegel a răspuns de mult : dacă cunoașteți toate însușirile unui lucru, cunoașteți lucrul însuși ; nu mai rămîne decît faptul că lucrul de care este vorba există în afara noastră, și de îndată ce simțurile noastre au constatat acest fapt, ați sesizat pînă la capăt acest lucru, faimosul „lucru în sine” incognoscibil al lui Kant. La acestea putem adăuga astăzi că pe vremea lui Kant cunoașterea lucrurilor naturale era atît de fragmentară, încît putea

\* — Proba budincii o faci mincind-o. — *Nota trad.*

\*\* În textul german cuvintele „este ceea ce numim o concluzie greșită” lipsesc. — *Nota trad.*

lăsa să se bănuiască îndărătul puținelor cunoștințe pe care le aveam despre fiecare din ele încă un misterios „lucru în sine”. Dar de atunci, datorită progresului uriaș al științelor, aceste lucruri insesizabile au fost unul după altul sesizate, analizate, ba mai mult, *re-produse*. Și ceea ce putem *face* nu putem în nici un caz considera incognoscibil. Asemenea lucruri misterioase au fost pentru chimie în prima jumătate a secolului nostru substanțele organice. Acum învățăm să producem pe cale sintetică aceste substanțe, una după alta, din elementele lor componente fără ajutorul proceselor organice. Chimia modernă declară : de îndată ce compoziția chimică a unui corp oarecare e cunoscută, acel corp poate fi produs pe cale sintetică din elementele sale. Sintem încă departe de a cunoaște exact compoziția celor mai complexe substanțe organice, a așa-numitelor substanțe albuminoide ; dar nu avem nici un motiv să credem că nu vom dobîndi această cunoaștere, fie chiar și peste secole, și că nu vom putea produce cu ajutorul ei albumina artificială. Dar dacă vom reuși vom fi produs totodată viață organică, căci viața, de la formele ei inferioare pînă la cele superioare, nu este altceva decît modul normal de existență a corpurilor albuminoide.

Dar, după ce a făcut aceste rezerve formale, agnosticul nostru vorbește și acționează ca un materialist inveterat, cum și este de fapt. El poate să spună : pe cît știm *noi*, materia și mișcarea, sau, cum se spune astăzi, energia, nu pot fi nici create, nici distruse, dar nu avem nici o dovadă că ele n-au fost create cîndva. Dar, dacă într-un caz dat încercați să folosiți această recunoaștere împotriva lui, el vă va reduce repede la tăcere. Dacă în abstracto el admite posibilitatea spiritualismului, în concreto nici nu vrea să audă de așa ceva. El vă va spune : judecînd după ceea ce știm și putem să știm, nu există un creator sau cîrmuitor al universului ; din punctul nostru de vedere, materia și energia nu pot fi nici create, nici distruse ; pentru noi, gîndirea este o formă a energiei, o funcțiune a creierului ; tot ce știm *noi* se reduce la aceea că lumea materială este guvernată de legi imuabile etc. etc. ; așadar, în măsura în care el este un om *de știință*, în măsura în care *știe* ceva, în această măsură el este materialist ; în afară de știința sa, în domeniile care îi sînt străine, el își traduce ignoranța în grecește și o numește agnosticism.

În orice caz, un lucru este sigur : chiar dacă aș fi un agnostic, n-aș putea denumi concepția despre istorie schițată în această broșură „agnosticism istoric”. Oamenii religioși ar rîde de mine, iar agnosticii m-ar întreba indignați dacă nu cumva vreau să-mi bat joc de dînșii. Așa încît sper că nici „publicul respectabil” bri-

tanic \* nu va fi prea indignat dacă voi întrebuința în engleză, ca în atâtea alte limbi, expresia „materialism istoric” pentru a desemna acea concepție despre istoria omenirii care vede cauza ultimă și forța motrice hotărâtoare a tuturor evenimentelor istorice importante în dezvoltarea economică a societății, în schimbările modului de producție și de schimb, în împărțirea societății în diferite clase, care decurge de aici, și în luptele dintre aceste clase.

Poate că mi se va îngădui mai curînd acest lucru dacă voi dovedi că materialismul istoric poate fi de folos chiar și publicului respectabil britanic \*\*. Am atras atenția asupra faptului că, acum 40 sau 50 de ani, orice străin cult care se stabilea în Anglia era izbit în chip neplăcut de ceea ce trebuia să-i pară bigotism religios și obtuzitate din partea „respectabilei” clase de mijloc engleze. Acum voi dovedi că respectabila clasă de mijloc engleză din acea vreme nu era chiar atît de stupidă cum i se părea străinului inteligent. Tendințele ei religioase își au explicația lor.

Cînd Europa a ieșit din evul mediu, clasa de mijloc \*\*\* de la orașe, în ascensiune, constituia elementul ei revoluționar. Poziția recunoscută pe care și-o cucerise în cadrul orînduirii feudale medievale nu reprezenta un cîmp destul de larg pentru forța ei de expansiune. Dezvoltarea clasei de mijloc, a burgheziei, era incompatibilă cu sistemul feudal, așadar sistemul feudal trebuia să cadă.

Marele centru internațional al sistemului feudal era însă biserica romano-catolică. În pofida tuturor războaielor intestinale, ea unea întreaga Europă feudală occidentală într-un mare tot politic, în opoziție atît cu lumea greco-schismatică, cît și cu cea mahomedană. Ea dădea orînduirii feudale aureola consacrării divine. Ea își întocmise propria ei ierarhie după model feudal și, în sfîrșit, era cel mai mare senior feudal, deoarece ei îi aparțineau cel puțin o treime din toate proprietățile funciare catolice. Înainte ca feudalismul laic să poată fi atacat în fiecare țară în parte, trebuia distrusă această organizație centrală, sacră a feudalismului.

Dar, paralel cu ascensiunea clasei de mijloc, știința cunoscuse un avînt uriaș. A început din nou să fie studiate astronomia, mecanica, fizica, anatomia și fiziologia. Burghezia avea nevoie pentru dezvoltarea producției sale industriale de o știință care să cerceteze

\* În textul german s-a adăugat : „numit în germană filistin”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german, în locul cuvintelor „publicului respectabil britanic”, a apărut : „Pentru respectabilitatea filistinului britanic”. — *Nota trad.*

\*\*\* În textul german, începînd de aici și pînă la alineatul care începe cu vîntele : „Noul punct de plecare era un compromis” (vol. de față, p. 294) expresiile „middle class” și „bourgeoisie”, folosite de Engels, sînt traduse prin „Bürgertum” ; mai departe aceste expresii sînt traduse prin „Bourgeoisie”. — *Nota trad.*

proprietățile corpurilor din natură și modul de acționare al forțelor naturii. Până atunci însă știința nu fusese decât slujnica umilă a bisericii, căreia nu-i era îngăduit să depășească limitele stabilite de credință; de aceea ea a fost orice, numai știință nu. Acum știința s-a răzvrătit împotriva bisericii; burghezia avea nevoie de știință și participa la această răzvrătire.

Nu am atins cu aceasta decât două dintre punctele care trebuiau să ducă la un conflict între clasa de mijloc în ascensiune și biserica existentă; dar aceasta ajunge pentru a dovedi, în primul rând, că clasa direct interesată în lupta împotriva autorității bisericii catolice era tocmai burghezia și, în al doilea rând, că pe atunci orice luptă împotriva feudalismului trebuia să îmbrace o haină religioasă, trebuia să fie îndreptată, înainte de toate, împotriva bisericii. Deși chemarea la luptă a fost lansată de universități și de către oamenii de afaceri de la orașe, ea trebuia inevitabil să găsească un răsunset puternic în rîndurile populației rurale, printre țărani, care duceau pretutindeni o luptă înverșunată împotriva stăpînilor lor feudali, clerici și mireni, o luptă pentru însăși existența lor.

Îndelungata \* luptă a burgheziei europene împotriva feudalismului a culminat în trei mari bătălii decisive.

Prima a fost așa-numita Reformă protestantă din Germania. Chemării lui Luther la luptă împotriva bisericii i-au răspuns două răscoale politice: mai întii, răscoala din 1523, a micii nobilimi, sub conducerea lui Franz von Sickingen, apoi marele război țărănesc din 1525<sup>304</sup>. Ambele au fost înăbușite mai ales din cauza nehotărîrii părții celei mai interesate, orășenii, nehotărîre ale cărei cauze nu le putem cerceta aici. Din acest moment lupta a degenerat într-o hărțuială între diferiții principii și puterea centrală \*\*, care a avut drept urmare excluderea Germaniei pentru 200 de ani din rîndul națiunilor europene active din punct de vedere politic. Reforma lui Luther a dus, ce-i drept, la o nouă religie, și anume tocmai la religia de care avea nevoie monarhia absolută. N-au apucat bine țărani din nord-estul Germaniei să treacă la luteranism, că s-au și pomenit degradați de la starea de oameni liberi la aceea de iobagi.

Dar acolo unde Luther a fost învins a biruit Calvin. Dogma sa corespundea năzuințelor celor mai îndrăznețe ale burgheziei de pe atunci. Doctrina predestinării preconizată de el era expresia religioasă a faptului că în lumea comercială a concurenței succesul

\* În textul german, în locul cuvintului „îndelungată“, a apărut: „marea“. — *Nota trad.*

\*\* În textul german, în locul cuvintelor „puterea centrală“, a apărut: „puterea centrală imperială“. — *Nota trad.*

sau falimentul nu depind de activitatea sau de iscusința individului, ci de împrejurări independente de dînsul. „Nu voința cuiva este hotărîtoare, ci mizericordia unor forțe economice superioare, necunoscute”. Aceasta era cu atît mai adevărat într-o vreme de revoluționare economică, cînd toate vechile căi și centre comerciale erau înlăturate de altele noi, cînd America și India deveniseră accesibile lumii întregi și cînd chiar cea mai sacră dogmă economică — valoarea aurului și a argintului — începea să se clatine și să se prăbușească. Apoi organizarea bisericii lui Calvin era cît se poate de democratică și de republicană; și dacă împărăția domnului era republicanizată, puteau oare împărățiile pămîntești să rămînă supuse regilor, episcopilor și seniorilor feudali? În timp ce luteranismul german devenise o unealtă docilă în mîinile principilor\*, calvinismul a întemeiat o republică în Olanda și partide republicane active în Anglia și mai ales în Scoția.

A doua mare răscoală a burgheziei a găsit în calvinism o teorie de luptă gata pregătită. Această răscoală a avut loc în Anglia. Ea a fost pornită de clasa de mijloc de la orașe, iar victoria a fost cucerită de yeomanry\*\* din districtele rurale. Lucru ciudat: în toate cele trei mari răscoale burgheze\*\*\*, țărani furnizează armata care trebuie să ducă lupta, dar de fiecare dată după cucerirea victoriei tocmai țărănimea e clasa ruinată de urmările economice ale acestei victorii. După o sută de ani de la moartea lui Cromwell, țărănimea mijlocașă din Anglia dispăruse aproape cu totul. În orice caz însă, numai datorită acestei țărâni mijlocașe și elementului plebeu de la orașe lupta a putut fi dusă pînă la capăt și Carol I trimis pe eșafod, ceea ce burghezia singură n-ar fi reușit niciodată să facă\*\*\*\*. Pentru ca burghezia să poată culege chiar și numai acele roade ale victoriei care pe atunci erau deja coapte, revoluția a trebuit să fie împinsă cu mult dincolo de ținta urmărită, întocmai ca în Franța în 1793 și în Germania în 1848. Aceasta pare a fi, într-adevăr, una dintre legile de dezvoltare a societății burgheze.

După acest exces de activitate revoluționară a urmat reacțiunea inevitabilă, care, la rîndul ei, a trecut cu mult dincolo de punctul

\* În textul german, în locul cuvîntului „principilor”, a apărut: „micilor principii germani”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german, în locul cuvîntului „yeomanry”, a apărut: „țărâni-meia mijlocașă” (yeomanry). — *Nota trad.*

\*\*\* În textul german, în locul cuvîntelor „răscoale burgheze”, a apărut: „revoluții burgheze”. — *Nota trad.*

\*\*\*\* În textul german, cuvintele „ceea ce burghezia singură n-ar fi reușit niciodată să facă” lipsesc. — *Nota red.*

la care s-ar fi putut menține \*. După o serie de oscilări, în cele din urmă s-a stabilit noul centru de greutate care a servit ca punct de plecare pentru dezvoltarea ulterioară. Grandioasa perioadă din istoria Angliei cunoscută de publicul respectabil \*\* sub numele de „marea rebeliune” și luptele care i-au urmat s-au încheiat cu evenimentul din 1689, de importanță relativ mică, denumit de istoriografia liberală „glorioasa revoluție” <sup>305</sup>.

Noul punct de plecare era un compromis între clasa de mijloc \*\*\* în ascensiune și foștii mari proprietari funciari feudali. Aceștia din urmă, considerați atunci, ca și acum, aristocrați, erau de mult pe cale să devină ceea ce a devenit abia mult mai târziu Ludovic-Filip în Franța : „primii burghezi ai națiunii”. Din fericire pentru Anglia, vechii baroni feudali se ucisese reciproc în războiul celor două roze <sup>306</sup>. Urmașii lor, deși în majoritatea cazurilor descendenți ai acelorași vechi familii, proveneau totuși din linii colaterale atât de îndepărtate, încît alcătuiau o tagmă cu totul nouă, cu obiceiuri și tendințe mai curînd burgheze decît feudale ; ei cunoșteau cît se poate de bine valoarea banului și au început imediat să-și sporească renta lor funciară, alungînd sute de mici arendași și înlocuindu-i cu oi. Henric al VIII-lea a creat cu duiumul noi landlorzi-burghezi, dăruind și vînzînd pe nimica toată domeniile bisericești ; același rezultat l-au avut confiscările, care au durat pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, a nenumărate latifundii, dăruite apoi unor parveniți sau semiparveniți. De aceea de la Henric al VII-lea încoace „aristocrația” engleză nu numai că nu s-a opus dezvoltării producției industriale, ci, dimpotrivă, a căutat să tragă foloase de pe urma ei. Și tot astfel o parte din marii proprietari funciari au fost întotdeauna gata, din motive economice și politice, să colaboreze cu conducătorii burgheziei financiare și industriale. Astfel s-a ajuns cu ușurință la compromisul din 1689. Spolia opima \*\*\*\* politice — slujbe, sinecure, lefuri mari — au fost lăsate în mîna marii nobilimi funciare, cu condiția ca ea să țină seama în suficientă măsură de interesele economice ale clasei de mijloc financiare, industriale și comerciale. Iar aceste interese economice erau încă pe atunci destul de puternice pentru a determina în ultimă instanță politica generală a națiunii. Chiar dacă în probleme de amănunt existau disensiuni, oligarhia aristocratică știa prea bine

\* În textul german, în locul cuvintelor „cu mult dincolo de punctul la care s-ar fi putut menține”, a apărut „dincolo de țelul urmărit”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german, în locul cuvintelor „publicul respectabil”, a apărut : „filistinii”. — *Nota trad.*

\*\*\* În textul german, aici și mai departe, expresiile „middle class” și „bourgeoisie”, folosite de Engels, sînt traduse prin „bourgeoisie”. — *Nota trad.*

\*\*\*\* Cele mai bune trofee. — *Nota trad.*

că propria ei prosperitate economică era inseparabil legată de prosperitatea clasei de mijloc industriale și comerciale.

De atunci burghezia a constituit o parte componentă modestă, dar recunoscută, a claselor dominante din Anglia. Ca și acestea, ea avea interesul ca marile mase muncitoare ale poporului să fie oprimare. Fiecare comerciant sau fabricant se situa față de slujbașii, muncitorii și servitorii săi pe o poziție de stăpîn, sau, cum se mai spunea nu de mult în Anglia, de „superior firesc”. El avea interesul să-i pună să muncească cît mai mult și cît mai bine; în acest scop el trebuia să cultive în ei spiritul de supunere. El însuși era religios; religia sa îi furnizase stindardul sub care luptase împotriva regelui și lorzilor. Curînd el a descoperit în religie și mijloacele pentru a modela conștiința supușilor săi firești și a-i face să asculte de ordinele stăpînilor lor prin grația lui dumnezeu. Într-un cuvînt, burghezul englez era acum pârtaș la oprimarea „stărilor de jos”, a mării mase producătoare a poporului, și unul dintre mijloacele folosite în acest scop era influența pe care o exercita religia.

Dar și altă împrejurare a contribuit la întărirea înclinațiilor religioase ale burgheziei: răspîndirea materialismului în Anglia. Această nouă \* învățătură nu numai că a provocat indignarea evlavioasei clase de mijloc, dar s-a și anunțat ca o filozofie potrivită numai pentru învățați și pentru oamenii culți din lumea mare, în opoziție cu religia, bună numai pentru marea masă incultă, inclusiv burghezia. Cu Hobbes, această nouă învățătură a pășit în arenă ca apărătoare a atotputerniciei regale, chemînd monarhia absolută să nu lase acest puer robustus, sed malitiosus \*\*, poporul <sup>307</sup>, să ridice capul. Și la succesorii lui Hobbes — Bolingbroke, Shaftesbury etc. — noua formă deistă a materialismului a rămas o doctrină aristocratică, ezoterică \*\*\* și de aceea odioasă clasei de mijloc, nu numai din pricină că ea reprezenta o erezie sub raport religios, ci și din pricina implicațiilor ei politice anti-burgheze. Iată de ce, în opoziție cu materialismul și cu deismul aristocrației, tocmai sectele protestante, care furnizaseră atît drapelul, cît și soldații pentru lupta împotriva Stuartilor, au constituit și principalele forțe de luptă ale clasei de mijloc progresiste și mai alcătuiesc și astăzi coloana vertebrală a „marelui partid liberal”.

Între timp, materialismul a trecut din Anglia în Franța, unde a găsit o a doua școală filozofică materialistă, izvorită din filozofia

\* În textul german, după cuvîntul „noua” s-a adăugat: „atee”. — *Nota trad.*

\*\* — copil zdravăn, dar răutăcios. — *Nota trad.*

\*\*\* — de înțeles numai pentru inițiați. — *Nota trad.*

carteziană<sup>308</sup>, cu care s-a contopit. Și în Franța el a rămas la început o doctrină exclusiv aristocratică. Curînd însă a ieșit la iveală caracterul lui revoluționar. În critica lor, materialistii francezi nu s-au limitat numai la problemele religioase; au supus criticii toate tradițiile științifice, toate instituțiile politice din timpul lor. Pentru a demonstra aplicabilitatea generală a teoriei lor, ei au ales drumul cel mai scurt: au aplicat-o cu îndrăzneală la toate domeniile cunoașterii în opera monumentală de la care li s-a tras numele, „Enciclopedia”. Astfel materialismul a devenit, sub o formă sau alta, ca materialism recunoscut sau ca deism, concepția despre lume a întregului tineret cult din Franța; influența lui a fost atît de mare, încît, în timpul mării revoluții, învățătura elaborată de regaliștii englezi a servit republicanilor și teroriștilor francezi drept standard teoretic și le-a inspirat textul „Declarației drepturilor omului”<sup>309</sup>.

Marea revoluție franceză a fost a treia răscoală a burgheziei, dar prima care a lepădat complet mantia religioasă și care a dat lupta pe un teren net politic. Ea a fost totodată prima răscoală în care lupta a fost dusă într-adevăr pînă la capăt, adică pînă la nimicirea uneia dintre părțile combatante, aristocrația, și la victoria deplină a celeilalte părți, burghezia. În Anglia, continuitatea instituțiilor pre și postrevoluționare și compromisul dintre marii proprietari funciari și capitaliști și-au găsit expresia în continuitatea precedentelor judiciare și în menținerea cu sfințenie a formelor feudale ale legii. În Franța, revoluția a rupt complet cu tradițiile moștenite, a măturat ultimele urme ale feudalismului și, în Codul civil<sup>310</sup>, a adaptat cu măiestrie la relațiile capitaliste moderne vechiul drept roman — această expresie aproape desăvîrșită a relațiilor juridice corespunzătoare treptei de dezvoltare economică denumite de Marx „producția de mărfuri” —, l-a adaptat cu atîta măiestrie, încît acest revoluționar cod de legi francez mai servește și astăzi în toate țările, și nici Anglia nu face excepție, ca model pentru reformele care privesc dreptul de proprietate. Să nu uităm, totuși, un lucru. Dacă dreptul englez continuă să exprime relațiile economice ale societății capitaliste într-o barbară limbă feudală, care corespunde lucrului pe care trebuie să-l exprime tot așa cum ortografia engleză corespunde pronunțării engleze — *vous écrivez Londres et vous prononcez Constantinople*\*, spunea un francez —, acest drept englez este însă și singurul care a păstrat nealterată și a transplantat în America și în colonii partea cea mai bună a acelei libertăți a individului, autonomii locale și garanții împotriva oricărui amestec străin în afară de cel al justiției, într-un cuvînt a

\* — Se scrie Londra și se pronunță Constantinopol. — *Nota trad.*



acelor vechi libertăți germanice care pe continent sub monarhia absolută au dispărut cu desăvîrșire și n-au fost recucerite nicăieri în întregime pînă azi.

Să ne întoarcem însă la burghezul britanic. Revoluția franceză i-a oferit un minunat prilej de a ruina comerțul maritim francez cu ajutorul monarhiilor continentale, de a anexa colonii franceze și de a înăbuși ultimele pretenții franceze de rivalitate pe mare. Acesta era unul dintre motivele pentru care el a luptat împotriva revoluției. Al doilea motiv era aversiunea lui față de metodele acestei revoluții: nu numai terorismul ei „condamnabil”, dar chiar și încercarea ei de a instaura dominația deplină a burgheziei. Cum putea oare burghezul englez să se lipsească de aristocrația sa care-l învăța bunele maniere (maniere demne de profesorul care le preda) și lansa moda pentru el, care-i furniza ofițeri pentru armată, păzitoarea ordinii interne, și pentru flotă, menită să cucerască noi posesiuni coloniale și noi piețe străine? Firește că și în rîndurile burgheziei exista o minoritate progresistă, oameni ale căror interese nu prea erau satisfăcute de acest compromis; această minoritate, formată mai ales din elemente mai puțin înstărite ale clasei de mijloc, simpatiza cu revoluția<sup>311</sup>, dar era neputincioasă în parlament.

Așadar, cu cît materialismul devenea tot mai mult crezul revoluției franceze, cu atît mai tare se crampona cucernicul burghez englez de religia lui. Nu dovedise oare teroarea din Paris unde se ajunge cînd poporul își pierde credința? Cu cît trecînd granițele Franței materialismul se răspîndea mai mult în țările vecine și se întărea datorită curentelor teoretice înrudite, mai ales datorită filozofiei germane, cu cît materialismul și libera cugetare în genere deveneau realmente pe continent tot mai mult atributul necesar al omului cult, cu atît clasa de mijloc engleză se crampona cu mai multă îndărătnicie de diferitele ei crezuri religioase. Oricît de mult se deosebeau aceste crezuri între ele, toate erau net religioase, creștine.

În timp ce în Franța revoluția asigura triumful politic al burgheziei, în Anglia Watt, Arkwright, Cartwright și alții dădeau primul impuls unei revoluții industriale care a deplasat complet centrul de greutate al puterii economice. Avuția burgheziei creștea acum infinit mai repede decît aceea a aristocrației funciare. În rîndurile burgheziei însăși, aristocrația financiară, bancherii etc. erau împinși din ce în ce mai mult pe planul al doilea de către fabricanți. Compromisul din 1689, chiar și după schimbările survenite treptat în favoarea burgheziei, nu mai corespundea poziției reciproce a părților. Și caracterul acestor părți se schimbase; burghe-

zia din 1830 se deosebea foarte mult de burghezia din secolul trecut. Puterea politică, rămasă încă aristocrației și pusă în acțiune împotriva pretențiilor noii burghezii industriale, devenise incompatibilă cu noile interese economice. Se impunea o nouă luptă împotriva aristocrației; această luptă nu se putea termina decât cu victoria noii puteri economice. Sub imboldul revoluției franceze din 1830, a fost impusă mai întâi, în pofida tuturor împotrivirilor, reforma parlamentară<sup>312</sup>. Aceasta a creat burgheziei o poziție recunoscută și puternică în parlament. Apoi a urmat abrogarea legilor cerealelor, care a instaurat o dată pentru totdeauna supremația burgheziei, și anume a părții ei celei mai active, a fabricanților, asupra aristocrației funciare. Aceasta a fost cea mai mare victorie a burgheziei, dar și ultima, repurtată exclusiv în propriul ei interes. Toate triumfurile de mai târziu ea a trebuit să le împartă cu o nouă putere socială, care i-a fost la început aliată, dar mai târziu rivală.

Revoluția industrială crease o clasă de mari capitaliști fabricanți, dar totodată și o clasă, cu mult mai numeroasă, de muncitori de fabrică. Această clasă creștea neconținut ca număr pe măsură ce revoluția industrială cuprindea o ramură de producție după alta. Dar o dată cu numărul creștea și puterea ei, și această putere s-a manifestat încă în 1824, când a silit parlamentul recalitrant să abroge legile care interziceau libertatea de asociere<sup>313</sup>. În timpul agitației pentru reformă, muncitorii au format aripa radicală a partidului reformei; când prin legea din 1832 s-au văzut excluși de la dreptul de vot, ei și-au formulat revendicările în cartă poporului (people's charter) și s-au constituit în opoziție cu puternicul partid burghez care lupta împotriva legilor cerealelor<sup>314</sup>, ca un partid cartist independent. Acesta a fost *primul partid muncitoresc* al timpurilor noastre.

Apoi, în februarie și martie 1848, pe continent au izbucnit revoluții, în care muncitorii au jucat un rol deosebit de însemnat și au formulat, cel puțin la Paris, revendicări absolut inadmisibile din punctul de vedere al societății capitaliste. A urmat o reacțiune generală. Mai întâi înfrângerea cartiștilor la 10 aprilie 1848, apoi zdrobirea insurecției muncitorilor parizieni din luna iunie a aceluiași an, dezastrele din 1849 din Italia, Ungaria, Germania de sud și, în sfârșit, victoria lui Ludovic-Bonaparte asupra Parisului la 2 decembrie 1851. Astfel, cel puțin pentru câțiva timp, sperietoarea revendicărilor muncitorești era înlăturată, dar cu ce preț! Dacă și mai înainte burghezul englez era convins de necesitatea menținerii poporului de rînd într-o stare de spirit religioasă, cu atît mai imperios trebuia să resimtă această necesitate acum, după toate cele

petrecute ! Și fără să țină cîtuși de puțin seamă de zîmbetele batjocoritoare ale confrăților lui de pe continent, el a continuat să cheltuiască an de an mii și zeci de mii pentru propovăduirea în păturile de jos a religiei evanghelice. Nesatisfăcut de propriul său aparat religios, el s-a adresat „fratelui Jonathan”, cel mai mare organizator de afaceri religioase din acea vreme, și a importat din America revivalismul, pe Moody, Sankey și alții<sup>315</sup> ; în cele din urmă el a acceptat chiar și sprijinul primejdios al „Armatei salvării”, care, reînviind metodele de propagandă ale creștinismului primitiv, se adresa săracilor ca celor aleși, lupta împotriva capitalismului în felul ei religios și cultiva astfel un element al luptei de clasă primitiv-creștine ; și nu este exclus ca într-o bună zi acest element să devină funest pentru oamenii cu stare care astăzi cheltuiesc bani grei pentru finanțarea Armatei salvării.

Pare să fie o lege a dezvoltării istorice că în nici o țară din Europa burghezia nu poate să cucerească, cel puțin pentru o vreme mai îndelungată, puterea politică în mod tot atît de exclusiv cum a deținut-o aristocrația feudală în evul mediu. Chiar în Franța, unde feudalismul a fost smuls din rădăcini, burghezia ca clasă a deținut puterea numai în cursul unor perioade scurte. Sub Ludovic-Filip, între 1830 și 1848, la cîrmă s-a aflat numai o mică parte a burgheziei, cea mai mare parte fiind lipsită de dreptul de vot din cauza censului prea ridicat. Sub a doua republică, 1848—1851, a fost la putere întreaga burghezie, dar numai timp de trei ani ; incapacitatea ei a croit drum celui de-al doilea imperiu. Abia în prezent, sub a treia republică, burghezia, în totalitatea ei, a fost la cîrmă timp de 20 de ani, dar de pe acum ea dă semne îmbucurătoare de decadență. O dominație îndelungată a burgheziei a fost pînă acum cu puțință doar în țări ca America, unde nu a existat niciodată feudalism și unde societatea a pornit din capul locului pe o bază burgheză. Dar, chiar în Franța și în America, succesorii burgheziei, muncitorii, bat deja la ușă.

În Anglia, burghezia n-a deținut niciodată singură toată puterea. Chiar și victoria din 1832 a lăsat toate funcțiile guvernamentale înalte aproape exclusiv în mîna aristocrației. N-am putut să-mi explic servilismul cu care bogata clasă de mijloc a acceptat această stare de lucruri, pînă cînd, într-o bună zi, marele fabricant liberal d-l W. E. Forster, într-o cuvîntare rostită în fața tineretului din Bradford, l-a implorat, dacă vrea să facă carieră, să învețe franțuzește și i-a povestit în ce situație penibilă a fost pus atunci cînd, devenind ministru, a trebuit să frecventeze o societate unde cunoașterea limbii franceze era cel puțin tot atît de necesară ca și aceea a limbii engleze ! Și, într-adevăr, burghezii englezi din vre-

mea aceea erau, de regulă, niște parveniți cu totul incuți, care vrînd-nevrînd trebuiau să lase în seama aristocrației toate funcțiile guvernamentale mai înalte, pentru care erau necesare alte calități decît mărginirea și îngîmfarea insulară, condimentate cu șiretenie negustorească \*. Chiar și astăzi, nesfîrșitele dezbateri din presă pe tema „middle-class-education” \*\* ne arată că clasa de mijloc engleză nu consideră încă indicată pentru ea cea mai aleasă educație și de aceea caută ceva mai modest. A părut, așadar, foarte firesc ca, chiar și după abrogarea legilor cerealelor, biruitorii zilei, diverșii Cobden, Bright, Forster etc., să rămînă mai departe excluși de la orice participare la guvernarea oficială, pînă cînd, 20 de ani mai tîrziu, o nouă reformă parlamentară <sup>316</sup> le-a deschis porțile ministerelor. Și pînă în ziua de azi burghezia engleză este atît de pătrunsă de sentimentul propriei ei inferiorități sociale, încît întreține pe socoteala ei și a poporului o castă decorativă de trîntori care trebuie să reprezinte cu demnitate națiunea în toate ocaziile solemne, ea însăși simțindu-se foarte onorată cînd vreun burghez oarecare este considerat demn de a fi admis în această corporație aleasă și privilegiată, pe care, de fapt, ea însăși a fabricat-o.

Astfel clasa de mijloc industrială și comercială încă nu izbutise să înlăture definitiv aristocrația funciară de la puterea politică cînd s-a ivit pe scenă un nou concurent — clasa muncitoare. Reacția care a urmat după mișcarea cartistă și după revoluțiile de pe continent și extinderea nemaipomenită a industriei engleze între 1848 și 1866 (atribuită, de obicei, numai libertății comerțului, dar care se datorește în mult mai mare măsură extinderii colosale a

\* Chiar și în chestiunile de afaceri, îngîmfarea șovinismului național este un prost sfătuitor. Pînă nu de mult fabricantul de rînd englez socotea că pentru un englez este înjositor să vorbească o limbă străină și se mîndrea întrucîtva cu faptul că „bieții” străini se stabileau în Anglia, scutindu-l de osteneala de a-și desface produsele în străinătate. El nici nu observa că acești străini, în majoritatea lor germani, puneau astfel mîna pe o mare parte a comerțului exterior englez — atît pe import, cit și pe export — și că comerțul exterior direct al Angliei se limita treptat la colonii, China, Statele Unite și America de Sud. El a observat și mai puțin că acești germani făceau comerț cu alți germani din străinătate, care, cu timpul, au împînzit întreaga lume cu o rețea de colonii comerciale. Cînd însă acum vreo 40 de ani Germania a început să producă masiv în vederea exportului, ea a găsit în aceste colonii comerciale germane un instrument care i-a servit de minune la transformarea ei, într-un timp atît de scurt, dintr-o țară exportatoare de grîne într-o țară industrială de prim rang. În sfîrșit, acum vreo 10 ani, cuprins de panică, fabricantul englez s-a interesat la ambasadorii și consulii lui cum se face că nu mai poate să-și păstreze clienții. Răspunsul unanım a fost: 1) voi nu învățați limba clientului, ci pretindeți ca el s-o vorbească pe a voastră, și 2) voi nici nu încercați măcar să satisfaceți trebuințele, obiceiurile și gusturile clientului vostru, ci pretindeți ca el să le adopte pe cele engleze.

\*\* — „educația burgheză”. — *Nota trad.*

căilor ferate, a navigației pe oceane și a mijloacelor de comunicație în genere) readuseseră pe muncitori în stare de dependență față de partidul liberal, în cadrul căruia, ca și în perioada precartistă, ei formau aripa radicală. Cu timpul însă revendicarea dreptului de vot de către muncitori nu mai putea fi ignorată. Pe cînd whigii, liderii liberalilor, mai șovăiau încă cuprinși de teamă, Disraeli și-a dovedit superioritatea, determinîndu-i pe tory să folosească momentul prielnic pentru a introduce în circumscripțiile electorale orășenești dreptul de vot pentru toți cei care ocupau o locuință separată (household suffrage), ceea ce implica o modificare a circumscripțiilor electorale. Curînd după aceasta a fost introdus votul secret (the ballot) ; apoi, în 1884, household suffrage a fost extins asupra comitatelor și s-a procedat la o reîmpărțire a circumscripțiilor electorale, care erau astfel, într-o oarecare măsură, egalizate <sup>317</sup>. Toate acestea au făcut să crească atît de mult forța clasei muncitoare în alegeri, încît ea formează acum majoritatea alegătorilor în cel puțin 150—200 de circumscripții electorale. Dar nu există o mai bună școală a respectului față de tradiții decît sistemul parlamentar ! Dacă clasa de mijloc privește cu evlavie și venerație grupul pe care lordul John Manners îl numește în glumă „vechea noastră nobilime”, la rîndul ei masa muncitorilor privea pe atunci cu respect și venerație clasa de mijloc, așa-numita „lume bună” de atunci. Și, într-adevăr, muncitorul englez de acum 15 ani era muncitorul-model a căruia considerație plină de respect pentru poziția patronului său și a căruia stăpînire de sine și sfială, atunci cînd își cerea drepturile, turnau balsam pe rănile făcute economiștilor noștri germani din școala socialiștilor de catedră <sup>318</sup> de incurabilele tendințe comuniste și revoluționare ale muncitorilor germani, compatrioții lor.

Burghezii englezi erau, totuși, oameni de afaceri destoinici și vedeau mai departe decît profesorii germani. Numai constrînși de împrejurări ei împărțiseră puterea cu muncitorii. În timpul mișcării cartiste ei văzuseră de ce este în stare acest puer robustus, sed malitiosus, poporul. De atunci burghezia a trebuit să înglobeze cea mai mare parte a revendicărilor din carta poporului în legile Regatului Unit. Acum mai mult ca oricînd era necesar ca poporul să fie ținut în frîu prin mijloace morale, iar primul și cel mai important mijloc moral cu care pot fi influențate masele rămăsese tot religia. Iată cum se explică preponderența popilor în consiliile școlare, contribuția benevolă tot mai mare a burgheziei la sprijinirea revi-

valismului \* de toate soiurile de la ritualism<sup>319</sup> pînă la „Armata salvării”.

Venise momentul ca publicul respectabil britanic \*\* să triumfe asupra liberei cugetări și a indiferenței religioase a burghezului continental. Printre muncitorii din Franța și din Germania domnea o stare de spirit revoluționară. Ei erau cu toții contaminați de socialism și, în plus, din motive foarte întemeiate nu țineau de loc ca mijloacele cu ajutorul cărora să-și cucerească puterea să fie legale. Într-adevăr, puer robustus devenise din zi în zi mai malițiosus. Ce altă scăpare îi rămînea burghezului francez și german decît să abandoneze pe tăcute libera cugetare, întocmai cum un puști, atunci cînd răul de mare îl cuprinde tot mai mult, aruncă țigara aprinsă cu care se plimba țanțoș pe bord? Unul după altul, zeflemiştii își luau aere cucernice, vorbeau cu respect despre bisericească, despre dogmele și ritualurile ei și chiar se conformau acestora din urmă în măsura în care nu le puteau ocoli. Burghezii francezi mîncau vinerea maigre\*\*\*, iar pe burghezii germani îi treceau nădușile ascultînd în stranele lor din biserică nesfîrșitele predici protestante. O scrîntiseră cu materialismul lor. „Die Religion muss dem Volk erhalten werden” — „Religia trebuie să fie păstrată pentru popor” — iată ultimul și singurul mijloc de salvare a societății de la pieirea totală. Spre ghinionul lor, ei au descoperit acest lucru abia după ce făcuseră tot ce era omenește posibil pentru a desființa pentru totdeauna religia. Venise momentul ca, la rîndul lui, burghezul britanic să-i ironizeze și să le spună: „Neghiobilor! Asta puteam să v-o spun încă acum 200 de ani!”.

Mi-e teamă, totuși, că nici obtuzitatea religioasă a burghezului englez, nici convertirea post festum a celui continental nu vor putea stăvili valul proletar în creștere. Tradiția este o frînă foarte puternică; ea este vis inertiae\*\*\*\* a istoriei. Dar ea este doar pasivă, și de aceea nu se poate să nu fie învinsă. Nici religia nu poate salvagarda multă vreme societatea capitalistă. Dacă reprezentările noastre juridice, filozofice și religioase sînt vlăstarii mai mult sau mai puțin îndepărtați ai relațiilor economice dominante într-o societate dată, aceste reprezentări nu se mai pot menține multă vreme după ce relațiile economice s-au schimbat din temelii. Trebuie sau să credem într-o minune supranaturală, sau să admitem că nici un

\* În textul german, în locul cuvintelor „la sprijinirea revivalismului de toate soiurile”, a apărut: „la sprijinirea demagogiei religioase de toate soiurile”. — *Nota trad.*

\*\* În textul german, în locul cuvintelor „publicul respectabil britanic”, a apărut: „filistinismul respectabil britanic”. — *Nota trad.*

\*\*\* — de post. — *Nota trad.*

\*\*\*\* — inerția. — *Nota trad.*

fel de dogme religioase nu sînt în stare să sprijine o societate care se prăbușește.

Și, într-adevăr, și în Anglia muncitorii s-au pus din nou în mișcare. Fără îndoială că sînt încătușați de tot felul de tradiții. Tradiții burgheze, ca, de pildă, prejudecata foarte răspîdită că nu sînt posibile decît două partide, conservatorii și liberalii, și că clasa muncitoare trebuie să-și cucerească libertatea cu ajutorul marelui partid liberal. Tradiții muncitorești, moștenite din timpul primelor tentative timide ale clasei muncitoare în vederea unor acțiuni independente, ca, de pildă, excluderea din numeroase trade-unionuri vechi a tuturor muncitorilor care n-au făcut o ucenicie regulată, ceea ce nu înseamnă altceva decît că fiecare trade-union de acest fel își pregătește propriii săi spărgători de grevă. Dar, cu toate acestea, clasa muncitoare engleză merge înainte, cum însuși d-l profesor Brentano<sup>320</sup> a fost nevoit să anunțe cu părere de rău contrafrăților săi socialiști de catedră. Ea înaintează așa cum se obișnuiește în Anglia, în pas lent și măsurat, cînd șovăind, cînd făcînd tentative timide, în parte infructuoase; pe alocuri ea înaintează cu o neîncredere hiperprecaută față de *numele* de socialism, în timp ce-i asimilează treptat *esența*; ea înaintează și, în înaintarea ei, atrage o pătură de muncitori după alta. Acum ea a trezit din letargie muncitorii necalificați din East-Endul londonez, și am văzut cu toții ce impuls mareț au dat, la rîndul lor, aceste forțe noi clasei muncitoare. Și dacă ritmul mișcării nu corespunde nerăbdării unora sau altora, nici unii, nici alții să nu uite că tocmai clasa muncitoare este aceea care păstrează vii cele mai bune trăsături ale caracterului național englez și că în Anglia fiecare pas înainte odată cîștigat nu mai poate fi pierdut. Dacă, din motivele arătate mai sus, fiii vechilor cartiști n-au corespuns întru totul așteptărilor, se pare totuși că nepoții vor fi demni de bunicii lor.

Dar victoria clasei muncitoare din Europa nu depinde numai de Anglia. Ea poate să fie asigurată numai prin colaborarea cel puțin a Angliei, Franței și Germaniei. Mișcarea muncitorească din ultimele două țări a luat-o cu mult înainte celei din Anglia. Ba în Germania, distanța care o mai separă de triumf poate fi deja măsurată. Progresul pe care l-a făcut acolo mișcarea muncitorească în ultimii 25 de ani este fără precedent. Ea înaintează cu o rapiditate tot mai mare. Dacă clasa de mijloc germană și-a vădit jalnica ei lipsă de capacitate politică, de disciplină, de curaj și de energie, clasa muncitoare germană a dovedit că posedă din plin toate aceste calități. Acum aproape 400 de ani Germania a fost punctul de ple-

care al primei mari insurecții a clasei de mijloc din Europa ; judecînd după situația de astăzi, să fie oare imposibil ca Germania să devină și locul primei mari victorii a proletariatului european ?

20 aprilie 1892

*F. Engels*

Publicat în cartea :

Friedrich Engels. „Socialism Utopian and Scientific”, Londra, 1892, și, cu unele prescurtări, în traducerea germană a autorului în „Die Neue Zeit”, vol. 1, nr. 1 și 2 din 1892—1893

Se tipărește după textul cărții, confruntat cu traducerea germană

Tradus din limba engleză



## Către Congresul Partidului austriac la Viena

Londra, 31 mai 1892

Stimați tovarăși și tovarășe !

Vă mulțumesc pentru amabila invitație la congresul partidului, care a fost de două ori interzis și care de data aceasta sperăm că va avea loc <sup>321</sup>. Și chiar dacă îmi este imposibil să asist ca oaspete la ședințele voastre, folosesc totuși cu plăcere prilejul de a transmite tovarășilor austrieci prezenți la adunare salutul meu și asigurarea că sînt cu tot sufletul alături de voi. Noi, cei de aici, care ne bucurăm de o libertate de mișcare cum nu există nicăieri pe întregul continent, știm, desigur, să apreciem faptul că, în pofida numeroaselor bariere care le îngrădesc cîmpul de acțiune, muncitorii austrieci și-au cucerit poziția glorioasă pe care o au acum. La rîndul meu, vă pot asigura că și aici, în patria mării industrii, cauza muncitorilor face progrese ; într-adevăr, în zilele noastre, cel mai semnificativ și mai îmbucurător fenomen este că, oriunde ne-am întoarce privirile, pretutindeni vedem că mișcarea muncitorească se dezvoltă impetuos.

Bătrînul vostru,  
*Friedrich Engels*

Publicat în „Arbeiter-Zeitung”  
nr. 24 din 10 iunie 1892

Se tipărește după textul  
apărut în ziar, confruntat  
cu manuscrisul

Tradus din limba germană



cele mai diferite substanțe, cu cele mai variate însușiri, prin faptul că o parte din hidrogenul pe care îl conțin este înlocuit cu alte substanțe simple sau compuse ; acestea erau parafinele, dintre care cele mai cunoscute se găsesc în petrol și din care se obțin alcoolii, acizii grași, eterul etc. Ceea ce știm noi astăzi despre aceste parafine datorăm în cea mai mare parte lui Schorlemmer. El a cercetat substanțele existente care aparțineau seriei parafinelor, le-a separat și pe unele din ele le-a obținut pentru prima oară în stare pură ; altele, care, potrivit teoriei, trebuiau să existe, dar care de fapt încă nu erau cunoscute, el le-a descoperit. Astfel el a devenit unul din întemeietorii chimiei organice științifice de astăzi.

Pe lângă această specialitate a sa, el s-a mai ocupat foarte mult și cu așa-numita chimie teoretică, adică cu legile de bază ale acestei științe și cu legătura care există între ea și științele adiacente, adică fizica și fiziologia. În acest domeniu el era deosebit de înzestrat. El a fost în acea vreme, fără doar și poate, singurul cercetător de seamă al naturii, care n-a ezitat să învețe de la Hegel, pe atunci mult disprețuit, pentru care avea o deosebită considerație. Și pe bună dreptate. Cine vrea să realizeze ceva în domeniul științei teoretice, generale a naturii nu trebuie să privească fenomenele din natură ca mărimi invariabile, așa cum le consideră majoritatea, ci ca mărimi variabile, trecătoare. Iar acest lucru se învață astăzi cel mai ușor de la Hegel.

Cînd la începutul deceniului al 7-lea l-am cunoscut pe Schorlemmer — și curînd între Marx, mine și el s-a înfiripat o prietenie trainică —, el venea adesea la mine cu fața zdrelită și julită. Cu parafinele nu-i de glumit ; aceste corpuri, în mare parte încă necunoscute, îi explodau în mină în tot momentul și astfel el se alegea mereu cu răni glorioase. Numai ochelariilor săi le datorează faptul că nu și-a pierdut vederea.

Pe atunci el era deja pe de-a-ntregul comunist, avînd de învățat de la noi doar fundamentarea economică a unei convingeri de mult formate. Mai tîrziu, cînd prin noi a cunoscut progresele înregistrate de mișcarea muncitorească din diferitele țări, el le-a urmărit întotdeauna cu un interes deosebit, în special mișcarea din Germania, din momentul în care aceasta a depășit prima treaptă, aceea a lassalleanismului pur. Și cînd, la sfîrșitul anului 1870, m-am mutat la Londra, corespondența vie dintre noi s-a axat în cea mai mare parte pe teme privind științele naturii și pe probleme de partid.

Pînă atunci, în pofida renumelui său mondial, Schorlemmer rămăsese la Manchester, unde continua să ocupe un post foarte modest. Apoi lucrurile s-au schimbat. În 1871, propus ca membru al lui Royal Society, Academia de Științe din Anglia, a fost ales imediat, ceea ce nu se întîmplă prea des ; în sfîrșit, în 1874, colegiul

Owens a înființat special pentru el o nouă catedră de chimie organică și, curînd după aceea, Universitatea din Glasgow l-a numit doctor honoris causa. Dar onorurile de care s-a bucurat nu l-au schimbat de loc. El era cel mai modest om din lume tocmai pentru că modestia lui se întemeia pe cunoașterea justă a propriei sale valori. Și tocmai din această cauză el primea aceste dovezi de prețuire ca pe ceva de la sine înțeles, deci cu indiferență.

Vacanțele și le petrecea de regulă la Londra, la Marx și la mine, cu excepția timpului pe care îl petrecea în Germania. Încă acum patru ani el m-a însoțit într-o „hoinăreală” prin America <sup>324</sup>. Dar încă pe atunci sănătatea lui era zdruncinată. În 1890 am mai putut pleca în Norvegia și la Capul Nord, dar în 1891, chiar înainte de a porni într-o călătorie comună <sup>325</sup>, starea sănătății sale s-a înrăutățit și de atunci nu a mai venit la Londra. Din februarie 1892 aproape nu a mai putut ieși din casă, iar din mai a fost țintuit în pat ; la 27 iunie s-a stins de pe urma unei tumori la plămîni.

Și acest om de știință a simțit pe propria lui piele efectele legii împotriva socialiștilor. Cu șase sau șapte ani în urmă el a plecat din Elveția la Darmstadt. Cam pe atunci poliția pusese pe undeva mîna pe o lădiță cu „Sozialdemokrati” editați la Zürich. Pe seama cui, dacă nu a profesorului social-democrat, putea fi pusă această contrabandă ? După concepția poliției, un chimist este, oricum, un contrabandist dresat științific. Pe scurt, s-au făcut percheziții la mama sa și la fratele său ; dar profesorul se afla la Höchst. S-a telegrafiat imediat ; s-a făcut și acolo percheziție, cu oare prilej s-a găsit ceva cu totul neașteptat, și anume un pașaport englezesc, căci de fapt, după promulgarea legii împotriva socialiștilor în Germania, Schorlemmer a cerut cetățenia engleză. La vederea acestui pașaport, poliția s-a oprit ; ea voia totuși să evite complicații diplomatice cu Anglia. Povestea s-a încheiat cu un mare scandal la Darmstadt, în urma căruia, la alegerile următoare, noi am mai obținut pe puțin încă 500 de voturi.

În numele conducerii partidului, am depus la mormîntul credinciosului prieten și tovarăș o coroană cu panglici roșii și cu inscripția „From the Executive of the Social-Democratic Party of Germany” \*.

Londra, 1 iulie 1892

Publicat în suplimentul la  
„Vorwärts” nr. 153 din 3 iulie 1892  
Semnat : *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

\* — „Din partea Conducerii Partidului social-democrat din Germania”. —  
*Nota trad.*

[Prefață la ediția a doua germană (1892)  
a lucrării „Situația clasei muncitoare din Anglia”<sup>326</sup>]

Cartea de față, pe care o punem din nou la îndemîna publicului german, a apărut pentru prima dată în vara anului 1845. Atît părțile ei bune, cît și cele rele poartă pecetea tinereții autorului. Pe atunci aveam 24 de ani; astăzi sînt de trei ori mai bătrîn și, recitînd această lucrare de tinerețe, găsesc că n-am nici un motiv să mă rușinez de ea. De aceea n-am de gînd să răpesc în vreun fel lucrării această pecete a tinereții. O prezint din nou cititorului fără nici o modificare. Am formulat doar mai precis unele pasaje nu prea clare și ici-colo am adăugat scurte note de subsol cu specificația anului (1892).

În ceea ce privește soarta acestei cărți, menționez numai că ea a apărut în 1887, la New York, în traducerea engleză a d-nei Florence Kelley-Wischnewetzky și că această traducere a fost reeditată în 1892, la Londra, la „Swan Sonnenschein & Co”. Prefața la ediția americană<sup>327</sup> a stat la baza prefeței la ediția engleză\*, iar aceasta din urmă la baza prezentei prefețe germane. În toate țările în care pătrunde, marea industrie modernă egalizează într-atît relațiile economice, încît altceva decît am spus cititorului american și englez, nici cititorului german nu prea am de spus.

Starea de lucruri descrisă în această carte aparține astăzi, cel puțin în ceea ce privește Anglia, în mare măsură trecutului. Deși nu e formulată clar în manualele noastre oficiale, există totuși o lege a economiei politice moderne potrivit căreia, pe măsură ce producția capitalistă se dezvoltă, ea nu poate stăruî în practicarea metodelor mărunte de înșelăciune și escrocherie care caracterizează stadiile ei anterioare. Tertipurile meschine ale evreului polonez, reprezentantul comerțului european în stadiul lui incipient, acele chichițe care îi servesc atît de bine în patria sa, unde sînt folosite

\* Vezi volumul de față, p. 259—271. — *Nota red.*

în mod curent, se dovedesc depășite și deplasate de îndată ce el sosește la Hamburg sau la Berlin; la fel și comisionarul, evreu sau creștin, care, venit pentru câteva luni de la Berlin sau Hamburg la bursa din Manchester, constata cel puțin pînă nu de mult, că, dacă voia să cumpere la un preț scăzut fire de bumbac sau țesături, el trebuie să se dezbare în primul rînd de manevrele și tertipurile, ceva mai rafinate, dar totuși destul de jalnice, care în patria sa sînt considerate drept culme a istețimii în afaceri. Ce-i drept, o dată cu dezvoltarea mării industrii, pare-se că și în Germania s-au petrecut unele schimbări, în special după ce la Philadelphia<sup>328</sup> germanii suferiseră o Iena industrială: se discreditase chiar și onestul principiu vechi-german potrivit căruia oamenii n-au pentru ce să se supere dacă li se trimit întii mostre bune, iar apoi mărfuri proaste! Într-adevăr, aceste tertipuri și chichițe nu mai rentează pe o piață mare, unde timpul înseamnă bani și unde se dezvoltă un anumit nivel de onestitate comercială, nu dintr-un sentiment moral, ci pur și simplu pentru a face economie de timp și de osteneală. Și la fel stau lucrurile în Anglia în ceea ce privește relațiile dintre fabricant și muncitorii săi.

Înviorarea afacerilor care a urmat după criza din 1847 a marcat începutul unei noi epoci industriale. Abrogarea legilor cerealelor și celelalte reforme financiare, care au decurs inevitabil de aici, au oferit industriei și comerțului Angliei cîmpul de acțiune necesar. Imediat după aceea a urmat descoperirea terenurilor aurifere din California și din Australia. Piețele coloniale și-au dezvoltat într-o măsură din ce în ce mai mare capacitatea de absorbție pentru produsele industriale engleze. Războiul mecanic de țesut din Lancashire a înlăturat definitiv milioane de țesători manuali indieni. China a devenit tot mai accesibilă. Dar în special America se dezvoltă într-un ritm uimitor chiar și pentru această țară a progresului uriaș; și să nu uităm că pe atunci America era doar o piață colonială, și anume cea mai mare dintre toate, adică o țară care furniza materii prime și importa din Anglia produse industriale.

La toate acestea se adaugă faptul că noile mijloace de transport introduse la sfîrșitul perioadei precedente — căile ferate și transatlanticele — erau acum realizate pe scară internațională, creînd astfel în fapt ceea ce pînă atunci exista numai potențial: *pieța mondială*. Pe atunci, această piață mondială mai era formată dintr-un număr de țări cu precădere sau eminentamente agrare, grupate în jurul unui mare centru industrial, Anglia. Anglia consuma cea mai mare parte a surplusului lor de materii prime și le furniza, în schimb, cea mai mare parte din produsele industriale de care aveau nevoie. Nu e deci de mirare că Anglia a înregistrat un uriaș

și nemaipomenit progres industrial, un asemenea progres încît situația din 1844 ni se pare, în comparație cu cea de astăzi, primitivă și neînsemnată.

În aceeași măsură însă în care avea loc acest progres, în marea industrie se stabileau în aparență unele norme de morală. Concurența dintre fabricanți, bazată pe unele mici furtișaguri pe spinarea muncitorilor, nu mai renta. Amploarea afacerilor depășise aceste mijloace meschine de a cîștiga bani; milionarul fabricant avea ceva mai bun de făcut decît să-și piardă timpul cu asemenea găinării. Așa ceva se potriveau cel mult cu micii negustorași în mare pană de bani, care, pentru a nu fi zdrobiți de concurență, trebuiau să alerge după fiecare gologan. Astfel a fost lichidat sistemul de plată a muncii în mărfuri (truck-system) din districtele industriale; au fost adoptate legea cu privire la ziua de muncă de zece ore și o serie întreagă de alte reforme secundare de loc în spiritul liberului-schimb și al concurenței nelimitate, totalmente în interesul marelui capitalist, care reușea astfel să-i concureze pe confrății săi aflați în condiții mai puțin favorabile.

Pe lângă aceasta, cu cît o întreprindere era mai mare, și, respectiv, numărul de muncitori care lucrau în ea, cu atît mai multe pagube și dificultăți producea orice conflict cu muncitorii. În felul acesta, printre fabricanți, mai ales printre cei mai mari, a început să domnească un spirit nou. Ei au învățat să evite certurile inutile, să recunoască tacit existența și puterea trade-unionurilor și, în cele din urmă, chiar să vadă în greve, dacă aveau loc la momentul potrivit, un mijloc eficace pentru realizarea propriilor lor scopuri. Cei mai mari fabricanți, care înainte dădeau tonul în lupta împotriva clasei muncitoare, erau acum primii care preconizau pacea și armonia. Și aceasta din motive întemeiate.

Toate aceste concesii făcute dreptății și umanitarismului nu erau, de fapt, decît mijloace pentru a grăbi concentrarea capitalului în mîinile citorva, mijlocul de a zdrobi pe concurenții mai mărunți care nu puteau s-o scoată la capăt fără asemenea venituri suplimentare. În mîinile acestor citorva, micile extorcări din trecut nu numai că-și pierduseră orice importanță, ci deveniseră o ade-vărată piedică în calea afacerilor de mare anvergură. Așadar, însăși dezvoltarea producției capitaliste, cel puțin în ceea ce privește principalele ramuri ale industriei — căci în cele mai puțin importante lucrurile nu s-au petrecut cituși de puțin așa — a fost suficientă pentru a înlătura toate dificultățile mărunte care făceau atît de grea soarta muncitorilor în primele etape ale acestei dezvoltări. Astfel devine tot mai evident faptul de importanță capitală că nu în aceste inconveniente mărunte trebuie căutată cauza mizeriei cla-

sei muncitoare, ci *în însuși sistemul capitalist*. Muncitorul vinde capitalistului forța sa de muncă în schimbul unei anumite sume zilnice. În decurs de câteva ore de muncă, el reproduce valoarea acestei sume. Însă, conform contractului său de muncă, el trebuie să muncească încă un șir de ore pentru a-și termina ziua de muncă. Valoarea pe care o produce în aceste ore suplimentare de supra-muncă este plusvaloarea, care nu-l costă nimic pe capitalist, dar care intră totuși în buzunarul lui. Aceasta este baza sistemului care scindează din ce în ce mai mult societatea civilizată în două părți : de o parte o mină de Rotschilzi și Vanderbilți, proprietari ai tuturor mijloacelor de producție și de consum, iar de cealaltă parte o uriașă masă de muncitori salariați, care nu posedă nimic altceva în afară de forța lor de muncă. Și faptul că acest rezultat nu se datorează cutărui sau cutărui neajuns de ordin secundar, ci sistemului însuși, îl scoate astăzi la iveală în modul cel mai limpede dezvoltarea capitalismului în Anglia.

Mai departe. Repetatele epidemii de holeră, tifos, variolă și alte boli epidemice i-au arătat burghezului britanic necesitatea imperioasă de a îmbunătăți condiția sanitară a orașelor lui, dacă nu vrea să cadă și el, împreună cu familia sa, victimă acestor molime. De aceea neajunsurile cele mai izbitoare, descrise în această carte, au fost astăzi înlăturate sau, cel puțin, atenuate. S-a introdus sau a fost îmbunătățită canalizarea, s-au tăiat străzi largi de-a curmezișul multora dintre cele mai păcătoase „cartiere mizere”. „Mica Irlandă” a dispărut și acum vine rîndul cartierului „Seven Dials”. Dar ce importanță are aceasta ? Cartiere întregi pe care în 1844 le puteam descrie ca aproape idilice, au ajuns acum, o dată cu creșterea orașelor, în aceeași stare de dărăpănare, de insalubritate și de mizerie. E drept că nu mai sînt tolerați porcii și mormanele de gunoi. Burghezia a făcut noi progrese în arta de a ascunde mizeria clasei muncitoare. Dar faptul că în ceea ce privește locuințele muncitorilor nu s-a făcut nici o îmbunătățire substanțială este arătat pe larg în raportul comisiei regale pe 1885, „Cu privire la condițiile de locuit ale săracilor”. Și la fel în toate celelalte privințe. Ordonanțele poliției sînt tot atît de numeroase ca și ciupercile după ploaie, dar ele nu pot înlătura mizeria muncitorilor, o pot cel mult limita.

Dar în timp ce Anglia a depășit acest stadiu de tinerețe al exploatării capitaliste descris de mine, alte țări l-au atins abia acum. Franța, Germania și mai ales America sînt rivalii primejdioși care, așa cum am prevăzut în 1844, subminează din ce în ce mai mult monopolul industrial al Angliei. Industria lor este tînără în comparație cu cea engleză, dar ea crește într-un ritm mult mai rapid



decît aceasta și aproape a atins în momentul de față treapta de dezvoltare pe care se afla industria engleză în 1844. În ceea ce privește America, comparația este și mai grăitoare. E drept că condițiile exterioare de viață ale clasei muncitoare din America sînt foarte diferite, dar și aici și acolo acționează aceleași legi economice, iar rezultatele, chiar dacă nu sînt în toate privințele identice, trebuie să fie totuși de același ordin. Iată de ce găsim în America aceeași luptă pentru o zi de muncă mai scurtă, pentru limitarea prin lege a timpului de muncă în fabrici, mai ales pentru femei și copii; găsim truck-systemul în plină floare și sistemul cottage în localitățile rurale folosite de „bonzi”, capitaliștii și reprezentanții lor, ca mijloc de dominare a muncitorilor. Cînd în 1886 am primit ziarele americane care relatau despre marea grevă a minerilor din districtul Connellsville (Pennsylvania), mi s-a părut că citesc propria mea descriere a răscoalei din 1844 a minerilor din nordul Angliei. Aceeași înșelare a muncitorilor prin greutăți și măsuri false; același truck-system; aceeași încercare de a înfrînge împotrivirea minerilor prin ultimul mijloc, zdrobitor, al capitaliștilor: evacuarea muncitorilor din locuințele care aparțin companiei miniere.

N-am încercat nici aici, nici în edițiile engleze să adaptez cartea la situația de astăzi, adică să enumăr toate schimbările survenite după 1844. Și aceasta din două motive: în primul rînd, ar fi însemnat să dublez aproape dimensiunile cărții; în al doilea rînd, în primul volum al „Capitalului” lui Marx se face o expunere amănunțită a situației clasei muncitoare britanice în jurul anului 1865, adică în perioada în care prosperitatea industrială a Angliei atinsese punctul culminant. Ar fi însemnat deci să repet cele spuse de Marx.

Aproape că nici nu e necesar să mai menționez că punctul de vedere teoretic general al acestei cărți — cel filozofic, economic și politic — nu corespunde întru totul actualului meu punct de vedere. În 1844 nu exista încă socialismul internațional modern, care de atunci a fost dezvoltat ca știință, mai ales și aproape exclusiv datorită eforturilor lui Marx. Cartea mea reprezintă numai o fază a dezvoltării lui embrionare. Și, așa cum embrionul omenesc reproduce în primele faze ale dezvoltării sale branhiile strămoșului nostru, peștele, la fel și această carte trădează la tot pasul urmele unuia din predecesorii socialismului modern: filozofia clasică germană. Astfel, în carte se acordă o mare importanță — în special la sfîrșitul cărții — tezei potrivit căreia comunismul nu este o simplă doctrină de partid a clasei muncitoare, ci o teorie al cărei scop final este eliberarea întregii societăți, inclusiv a capitaliștilor, din limitele sufocante ale relațiilor actuale. Această afirmație este justă

din punct de vedere abstract, în practică însă este absolut inutilă și, de cele mai multe ori, chiar mai rău decât atât. Atîta timp cît clasele avute nu numai că nu simt nici o nevoie să se elibereze, ci chiar se opun din toate puterile încercărilor clasei muncitoare de a se elibera pe sine, atîta timp clasa muncitoare va fi nevoită să pregătească și să înlătuie singură revoluția socială. Și burgheziile francezi din 1789 au proclamat eliberarea burgheziei drept eliberare a întregii omeniri; nobilimea și clerul nu voiau însă să admită acest lucru; această afirmație — deși la data aceea, în măsura în care privea feudalismul, era un adevăr istoric abstract de necontestat — a degenerat foarte curînd într-o frazeologie pur sentimentală, care a dispărut complet în focul luptei revoluționare. Și astăzi există destui oameni care predică muncitorilor, de la înălțimea punctului lor de vedere nepărtinitor, un socialism situat deasupra tuturor contradicțiilor și luptelor de clasă. Dar aceștia sînt fie novici care mai au foarte multe de învățat, fie cei mai înrăiți dușmani ai muncitorilor, lupi în piele de oaie.

Ciclul marilor crize industriale este calculat în lucrarea mea la cinci ani. Această concluzie în ceea ce privește durata ciclului rezulta, după cum se părea, din mersul evenimentelor dintre 1825 și 1842. Dar istoria industriei dintre anii 1842 și 1868 a dovedit că în realitate această perioadă este de zece ani, că zguduirile intermediare aveau un caracter secundar și că din 1842 ele au început să dispară din ce în ce. Din 1868 situația s-a schimbat din nou, dar despre aceasta vom vorbi mai tîrziu.

În mod deliberat nu am scos din textul lucrării numeroasele profeții, printre care cele referitoare la izbucnirea revoluției sociale în Anglia într-un viitor foarte apropiat și care se datorau inflăcărilor mele tinerești din vremea aceea. N-am nici un motiv să mă prezint pe mine și lucrarea mea într-o lumină mai favorabilă decît era cazul pe atunci. Uimitor nu e faptul că multe din aceste profeții au dat greș, ci că atât de multe dintre ele s-au împlinit și că situația critică a industriei engleze ca urmare a concurenței continentale, dar mai ales a celei americane, pe care am prevăzut-o, ce-i drept, într-un viitor mult prea apropiat, a devenit acum o realitate. În această privință mă simt obligat să pun lucrarea de acord cu actuala stare de fapt. Fac acest lucru, reproducînd aici un articol de-al meu apărut în limba engleză în revista londoneză „Commonweal” din 1 martie 1885 și în limba germană în „Neue Zeit” din iunie același an (nr. 6).

„Acum 40 de ani, Anglia se afla în pragul unei crize care, după toate aparențele, putea fi soluționată numai prin violență. Dezvoltarea uriașă și rapidă a industriei depășea cu mult extinderea pie-

țelor străine și creșterea cererii. La fiecare zece ani, mersul producției era întrerupt în mod violent de o criză comercială generală, care era urmată, după o lungă perioadă de stagnare cronică, de câțiva ani de prosperitate, pentru a sfârși de fiecare dată printr-o supraproducție febrilă și, în cele din urmă, printr-un nou crah. Clasa capitaliștilor revendica cu vehemență libertatea comerțului cu cerealele și amenința că o va obține, trimițând populația înfometată de la orașe înapoi în districtele rurale de unde venise, însă, după cum spunea John Bright, «nu ca pe niște oameni nevoiași care cerșesc piine, ci ca pe o armată care se instalează pe teritoriul inamicului». Masele muncitoare de la orașe revendicau dreptul de a participa la puterea politică : Carta poporului ; ele erau sprijinite de majoritatea micii burghezii, și singura divergență dintre ele și mica burghezie era felul în care Carta trebuia aplicată : prin mijloace violente sau pe cale legală. Între timp au survenit criza comercială din 1847 și foametea din Irlanda, iar o dată cu ele și perspectiva unei revoluții.

Revoluția franceză din 1848 a salvat burghezia engleză. Lozincile socialiste ale victorioșilor muncitori francezi au speriat mica burghezie engleză și au dezorganizat mișcarea clasei muncitoare engleze, care se desfășura într-un cadru mai îngust, dar avea într-o măsură mult mai mare un caracter practic nemijlocit. Tocmai în momentul când mișcarea cartistă urma să se desfășoare cu toată forța, ea s-a pomenit subminată din interior încă înainte de a fi survenit înfrângerea din exterior de la 10 aprilie 1848. Activitatea politică a clasei muncitoare a fost împinsă pe planul al doilea. Clasa capitaliștilor a raportat o victorie pe toată linia.

Reforma parlamentară din 1831 a reprezentat victoria întregii clase capitaliste asupra aristocrației funciare. Desființarea taxelor vamale pe cereale a însemnat victoria capitaliștilor *industriali*, nu numai asupra mării proprietăți funciare, ci și asupra acelor grupuri de capitaliști ale căror interese erau identice sau strâns legate de interesele proprietății funciare, adică bancherii, jucătorii de bursă, rentierii etc. Liberul-schimb însemna transformarea întregii politici financiare și comerciale — externe și interne — a Angliei în conformitate cu interesele capitaliștilor industriali, clasa care reprezenta acum națiunea. Și această clasă s-a pus serios pe lucru. Orice piedică în calea producției industriale a fost înlăturată fără cruțare. Tariful vamal și întregul sistem fiscal au fost radical schimbate. Totul a fost subordonat unui singur scop, însă unui scop de o importanță primordială pentru capitaliștii industriali, ieftinirea tuturor materiilor prime, și în special a tuturor mijloacelor de subzistență necesare clasei muncitoare ; reducerea cheltuielilor pentru materii

prime și, chiar dacă nu era încă vorba de reducerea salariilor, menținerea lor la vechiul nivel. Anglia trebuia «să devină atelierul lumii»; toate celelalte țări trebuiau să devină pentru Anglia ceea ce era deja Irlanda: piețe de desfacere pentru produsele ei industriale și surse de materii prime și de produse alimentare. Anglia — marele centru industrial al unei lumi agrare, soarele industrial în jurul căruia se învîrtește un număr mereu crescînd de sateliți producători de cereale și bumbac. Ce perspectivă minunată!

Capitaliștii industriali au pornit la realizarea acestui țel măreț al lor înarmați cu spiritul practic sănătos și energic și cu disprețul pentru principiile tradiționale care i-au deosebit întotdeauna de concurenții lor mai filistini de pe continent. Cartismul era pe cale de dispariție. Noua perioadă de prosperitate a industriei, care a urmat în mod firesc și aproape de la sine înțeles după ce crahul din 1847 fusese complet lichidat a fost atribuită exclusiv influenței liberului-schimb. În urma acestor două împrejurări, clasa muncitoare engleză s-a trezit din punct de vedere politic la remorca «marelui partid liberal», partid condus de fabricanți. Această situație avantajoasă, odată cîștigată, trebuia permanentizată. Iar opoziția dîrză a cartiștilor nu împotriva liberului-schimb ca atare, ci împotriva transformării acestuia în unica problemă vitală a națiunii, le-a arătat fabricanților — și pe zi ce trece le arată tot mai mult — că fără ajutorul clasei muncitoare burghezia nu va dobîndi niciodată dominația socială și politică deplină asupra națiunii. În felul acesta s-au schimbat treptat relațiile dintre cele două clase. Legile pentru reglementarea muncii în fabrici, altădată o sperietoare pentru toți fabricanții, erau acum nu numai acceptate de bunăvoie de aceștia, ci chiar extinse într-o măsură mai mare sau mai mică asupra întregii industrii. Trade-unionurile, care pînă nu de mult erau considerate opera diavolului, au început să se bucure de atenția și de protecția fabricanților ca niște instalații absolut legitime și ca un mijloc util de rîspîndire în rîndurile muncitorilor a unor concepții economice sănătoase. Chiar și grevele, care pînă în 1848 fuseseră interzise, erau considerate acum, în anumite împrejurări, foarte utile, mai ales cînd domnii fabricanți le provocau ei înșiși la momentul oportun. Dintre legile care îi privau pe muncitori de egalitatea în drepturi cu patronii lor au fost abrogate cel puțin cele mai revoltătoare, iar Carta poporului, cîndva mult temută, a devenit, în fond, programul politic al aceluiași fabricanți care pînă nu demult o combătuseră. Desființarea *censului de avere* și *votul secret* au fost adoptate prin lege. Reformele parlamentare din 1867 și 1884 se apropie foarte mult de *votul universal*, cel puțin în forma în care este el acum în vigoare în Germania; noul proiect de lege cu

privire la reimpărțirea circumscripțiilor electorale, în prezent în dezbateră parlamentului, creează *circumscripții electorale egale*, în orice caz nu mai puțin egale în general decât cele din Franța sau din Germania. *Remunerarea deputațiilor* și mandate pe termen mai scurt, chiar dacă nu *un parlament ales anual*, încep să se întrevadă ca realizări incontestabile într-un viitor apropiat; și, totuși, există oameni care spun că mișcarea cartistă ar fi moartă.

Revoluția din 1848, ca și multe din revoluțiile care au precedat-o, a avut o soartă ciudată. Aceiași oameni care au înăbușit-o au devenit, după cum obișnuia să spună Karl Marx, executorii ei testamentari. Ludovic Napoleon a fost nevoit să creeze o Italie unită și independentă, Bismarck a fost nevoit să revoluționeze în felul său Germania și să redea Ungariei o oarecare independență, iar fabricanții englezi nu au avut altceva mai bun de făcut decât să dea Cartei poporului putere de lege.

Pentru Anglia, urmările acestei dominații a capitaliștilor industriali au fost la început uimitoare. Industria a înflorit din nou și a început să se dezvolte cu o rapiditate fără precedent chiar și pentru acest leagăn al industriei moderne. Toate succesele uimitoare din trecut, obținute datorită folosirii aburului și mașinilor, au pălit complet în comparație cu puternicul avânt al producției în cei 20 de ani dintre 1850 și 1870, cu cifrele uriașe ale exportului și importului, cu averile imense care s-au acumulat în mina capitaliștilor și cu forța de muncă umană care s-a concentrat în giganticele orașe. Acest avânt a fost, ce-i drept, întrerupt, ca și mai înainte, de crize care se repetau la fiecare 10 ani, în 1857, ca și în 1866. Aceste recidive însă erau socotite acum fenomene naturale inevitabile, prin care trebuie să se treacă și după care, în cele din urmă, totul reîntră în normal.

Care era însă situația clasei muncitoare în această perioadă? Din când în când intervenea o îmbunătățire, chiar și pentru masele largi. Dar de fiecare dată această îmbunătățire era anulată din pricina afluzului unui număr mare de oameni din armata de rezervă a șomerilor, din pricina înlăturării neconținute a muncitorilor de către noile mașini și din pricina afluzului de muncitori agricoli, care acum erau și ei din ce în ce mai mult înlăturați de mașini.

O îmbunătățire de durată constatăm numai în situația a două categorii privilegiate ale clasei muncitoare. Din prima categorie fac parte muncitorii industriali. Stabilirea prin lege a unor limite relativ raționale ale zilei de muncă normale le-a refăcut, într-o anumită măsură, condiția fizică și le-a dat o superioritate morală, întărită și mai mult prin concentrarea lor în locuri anumite. Situa-

ția lor este fără doar și poate mai bună decât înainte de 1848. Cea mai bună dovadă este faptul că, din zece greve pe care le fac, nouă sînt provocate chiar de fabricanți și în propriul interes al acestora, ca unic mijloc de restrîngere a producției. Nu veți ajunge niciodată să-i convingeți pe fabricanți să accepte reducerea timpului de muncă, chiar cu riscul ca mărfurile lor să nu fie desfăcute. Puneți-i însă pe muncitori să declare grevă și capitaliștii își vor închide fabricile toți pînă la unul.

Cea de-a doua categorie o formează marile trade-unionuri. Ele sînt organizații existente în acele ramuri de producție în care se folosește exclusiv sau, cel puțin, predomină *munca bărbaților*. Nici concurența muncii femeilor și a copiilor, nici concurența mașinilor n-a fost în stare să frîngă forța lor organizată. Organizația mecanicilor, a dulgherilor și tîmplarilor, a muncitorilor din construcții reprezintă, fiecare în parte, o forță în stare să reziste cu succes introducerii mașinilor, așa cum e cazul muncitorilor din construcții. Fără îndoială că din 1848 situația lor s-a îmbunătățit simțitor; cea mai bună dovadă este că de mai bine de 15 ani nu numai patronii lor au fost foarte mulțumiți de ei, ci și ei înșiși s-au arătat mulțumiți de patronii lor. În cadrul clasei muncitoare ei constituie o aristocrație; ei au reușit să obțină o situație relativ bună și o consideră definitivă. Aceștia sînt muncitorii model ai domnilor Leone Levi și Giffen (și ai onorabilului Lujo Brentano) și sînt într-adevăr oameni foarte simpatici, cu care orice capitalist cu judecată în parte și clasa capitalistă în ansamblu pot cădea la învoială.

În ceea ce privește însă marea masă a muncitorilor, gradul de mizerie și de nesiguranță a zilei de miine este astăzi la fel de mare, dacă nu chiar mai mare decât oricînd. East-Endul londonez este o mocirlă, care se extinde din ce în ce, de mizerie fără scăpare și de desperare, de foamete în perioadele de șomaj, de degradare fizică și morală atunci cînd oamenii au de lucru. Situația este aceeași în toate celelalte orașe mari, cu excepția minorității privilegiate a muncitorilor; la fel stau lucrurile în orașele mai mici și în districtele rurale. Legea care reduce valoarea forței de muncă la valoarea mijloacelor de subzistență necesare și cealaltă lege care reduce, de regulă, prețul ei mediu la minimul acestor mijloace de subzistență, aceste două legi acționează asupra muncitorilor cu forța implacabilă a unei mașini automate care îi strivește între roțile ei.

Aceasta era, prin urmare, situația creată de politica liberului-schimb, introdusă în 1847, și de dominația de 20 de ani a capitaliștilor industriali. Apoi a intervenit însă o cotitură. După criza din 1866 a urmat într-adevăr, cam în jurul anului 1873, o scurtă și slabă

înviorare, care însă nu a durat mult timp. Ce-i drept, criza propriuzisă nu a survenit atunci cînd era de așteptat, în 1877 sau 1878; dar din 1876 încoace toate ramurile principale ale industriei se află în stare de stagnare cronică. Nu survine nici crahul total, nici mult așteptata perioadă de prosperitate, pe care putem conta atît înainte de crah, cît și după el.

O stagnare paralizantă, o suprasaturație cronică a tuturor piețelor, în toate ramurile, aceasta este situația în care ne zbatem de aproape zece ani. Care este cauza ?

Teoria liberului-schimb avea la bază o singură ipoteză : că Anglia trebuie să devină unicul mare centru industrial al unei lumi agrare. Faptele au dovedit că această ipoteză era complet greșită. Condițiile de existență ale industriei moderne — forța aburului și mașinile — pot fi create pretutindeni unde există combustibil, în special cărbune ; or, în afară de Anglia există și alte țări care au cărbuni : Franța, Belgia, Germania, America, ba chiar și Rusia. Iar locuitorii acestor țări nu au considerat că este în interesul lor să se transforme în arendași muritori de foame, ca irlandezii, numai și numai pentru gloria și îmbogățirea capitaliștilor englezi. Ei au început să producă, și nu numai pentru ei înșiși, ci și pentru restul lumii ; iar rezultatul este că monopolul industrial de care Anglia s-a bucurat aproape un secol este acum iremediabil pierdut.

Însă monopolul industrial al Angliei este piatra unghiulară a sistemului social existent astăzi în Anglia. Chiar și în timpul dominației acestui monopol, piețele nu puteau ține pasul cu productivitatea crescîndă a industriei engleze ; rezultatul au fost crizele care survineau la fiecare zece ani. Acum însă, pe zi ce trece, piețele noi devin tot mai mult o raritate, astfel încît pînă și negrii din Congo sînt siliți să accepte civilizația sub forma unor stămburi din Manchester, a unor vase de argilă din Staffordshire și a unor articole de metal din Birmingham. Ce se va întîmpla însă atunci cînd mărfuri de pe continent și în special mărfurile americane vor inunda piețele în cantitate tot mai mare, cînd partea leului în aprovizionarea lumii întregi, care continuă să revină fabricilor engleze, se va micșora an de an ? Răspunsul la această întrebare să-l dea liberul-schimb, panaceul universal !

Nu sînt eu primul care subliniez acest lucru. Încă în 1883, la adunarea ținută de Asociația britanică la Southport, d-l Inglis Palgrave, președintele secției economice, a declarat deschis că,

«pentru Anglia, zilele marilor profituri au trecut și în dezvoltarea unei serii de ramuri industriale importante a intervenit o pauză. Aproape că se poate afirma că țara intră într-o perioadă de stagnare».

Dar care va fi urmarea ? Producția capitalistă *nu poate* sta pe loc ; ea trebuie să crească și să se extindă sau să moară. Încă de pe acum simpla reducere a părții leului care revine Angliei în aprovizionarea pieței mondiale înseamnă stagnare. Mizerie și surplus de capital, pe de o parte, și surplus de brațe de muncă, pe de altă parte. Ce se va întâmpla însă atunci când creșterea anuală a producției nu va mai avea loc ? Iată punctul vulnerabil, călciiul lui Ahile al producției capitaliste. Lărgirea continuă este condiția necesară a existenței ei, iar această lărgire continuă nu mai este în prezent posibilă. Producția capitalistă a intrat într-un impas. Pe an ce trece, în fața Angliei se pune tot mai insistent problema : se duce de ripă ori țara, ori producția capitalistă. Care din ele va fi condamnată la piere ?

Dar clasa muncitoare ? Dacă pînă și în perioada de avînt fără precedent a comerțului și industriei, din 1848 pînă în 1868, ea a avut de îndurat atîta mizerie, dacă pînă și atunci marea masă a muncitorilor a cunoscut în cel mai bun caz doar o îmbunătățire temporară a situației ei și numai o minoritate neînsemnată, o minoritate privilegiată și protejată, s-a bucurat de un avantaj de durată, ce se va întâmpla atunci când această perioadă înfloritoare va lua sfîrșit în mod definitiv, când apăsătoarea stagnare de astăzi nu numai că se va accentua, ci această stare accentuată de depreziune paralizantă va deveni cronică, normală pentru industria engleză ?

Adevărul este că atîta timp cît a existat monopolul industrial al Angliei, clasa muncitoare engleză a beneficiat într-o oarecare măsură de avantajele acestui monopol. Aceste avantaje se împărțeau cît se poate de inegal între muncitori ; partea cea mai mare o lua minoritatea privilegiată, dar și maselor largi le pica din cînd în cînd cîte ceva. Iată de ce, după dispariția owenismului, în Anglia n-a mai existat socialism. O dată cu prăbușirea monopolului industrial al Angliei, clasa muncitoare engleză va pierde această situație privilegiată ; ea se va pomeni în totalitatea ei, inclusiv minoritatea privilegiată și conducătoare, la același nivel la care se află muncitorii din celelalte țări. Iată de ce socialismul va apărea din nou în Anglia”.

Acesta este articolul din 1885. În prefața engleză din 11 ianuarie 1892 continuiam :

„La această descriere a stării de lucruri, așa cum o vedeam eu în 1885, aș mai avea puține de adăugat. Este inutil să spun că astăzi, într-adevăr, «în Anglia există din nou socialism», și încă în proporție de masă : socialism de toate nuanțele, socialism conștient și inconștient, socialism în proză și în versuri, socialism al clasei mun-



citoare și al clasei de mijloc. Și, într-adevăr, această oroare a orolor, socialismul, nu numai că a devenit respectabil, dar chiar și-a pus haine de gală și se lăfăiește nepăsător pe fotoliile din saloane. Aceasta dovedește iremediabila nestatornicie a teribilului despot al «lumii bune» — opinia publică a clasei de mijloc — și justifică încă o dată disprețul pe care noi, socialiștii din generația trecută, l-am avut întotdeauna pentru această opinie publică. De altfel, nu avem nici un motiv să ne plîngem de acest simptom ca atare.

Dar ceea ce mi se pare mult mai important decît această modă de moment a cercurilor burgheze de a afișa un socialism diluat și chiar mai important decît progresul real pe care socialismul l-a făcut în genere în Anglia este reînvierea East-Endului londonez. Acest imens sălaș al mizeriei nu mai e cloaca stătută de acum 6 ani. East-Endul s-a trezit din desperarea sa apatică; el a revenit la viață și a devenit leagănul așa-numitului «nou unionism», adică al organizației mării mase a muncitorilor «necalificați». În unele privințe, această organizație a preluat, poate, forma vechilor uniuni ale muncitorilor «calificați»; prin caracterul ei, ea este totuși cu totul diferită. Vechile trade-unionuri păstrează tradițiile epocii în care au fost înființate; ele consideră sistemul muncii salariate ca un fapt definitiv, dat o dată pentru totdeauna, și care, în cel mai bun caz, poate fi puțin îmbunătățit în favoarea membrilor lor. Noile trade-unionuri, în schimb, au fost înființate într-un timp cînd credința în veșnicia sistemului muncii salariate era deja în bună parte zdruncinată. Întemeietorii și promotorii lor erau sau socialiști conștienți, sau socialiști prin sentiment; masele care aderau la ele și care constituie forța lor erau inculte, neglijate și privite cu dispreț de aristocrația muncitorească. Ele au însă un imens avantaj: *spiritele lor sînt încă un teren virgin*, sînt complet libere de prejudecățile burgheze «respectabile» moștenite, care creează confuzii în capetele «vechilor» unioniști cu situație mai bună. Și acum vedem cum aceste trade-unionuri noi își asumă conducerea întregii mișcări muncitorești și iau tot mai mult la remorca lor «vechile» trade-unionuri bogate și infumurate.

Fără îndoială că cei din East-Endul londonez au făcut gafe enorme; dar același lucru l-au făcut și predecesorii lor și-l mai fac și astăzi încă socialiștii doctrinari care strimbă din nas cînd este vorba de cei din East-End. O clasă mare, ca și o națiune mare, trage cele mai bune învățăminte de pe urma propriilor ei greșeli. Și, în pofida tuturor greșelilor posibile din trecut, prezent și viitor, trezirea East-Endului londonez rămîne unul dintre evenimentele cele mai mari și mai bogate în consecințe ale acestui fin de siècle, și sînt fericit și mîndru că l-am apucat și eu”.

În cele șase luni care au trecut de cînd am scris rîndurile de mai sus, mișcarea muncitorească engleză a mai făcut un mare pas înainte. Alegerile parlamentare care s-au încheiat acum cîteva zile au făcut cunoscut în mod formal celor două partide oficiale, atît conservatorilor, cît și liberalilor, că de aici înainte vor trebui să țină seama de un al treilea partid: partidul muncitoresc. Acest partid muncitoresc este abia în curs de formare; elementele lui încă n-au reușit să se descotorosească complet de tot felul de prejudecăți moștenite — burgheze, vechi unioniste, ba chiar și doctrine socialiste — pentru ca, în sfîrșit, să se unească pe un teren comun. Și, totuși, instinctul care i-a făcut să se alătore unii de alții este de pe acum atît de puternic, încît a dus la asemenea rezultate în alegeri cum nu s-au mai pomenit încă în Anglia. La Londra au candidat în alegeri, și anume ca socialiști, doi muncitori \*; liberalii n-au îndrăznit să le opună un contracandidat și cei doi socialiști au fost aleși cu o majoritate zdrobitoare și neașteptată. La Middlesborough s-a prezentat în alegeri un candidat al muncitorilor \*\* împotriva unui candidat liberal și a unuia conservator și i-a învins pe amîndoi; în schimb, noii candidați ai muncitorilor care au încheiat un cartel cu liberalii au fost, cu o singură excepție, definitiv înfrinți. Dintre așa-ziiși reprezentanți de pînă acum ai muncitorilor, adică aceia cărora li se iartă calitatea de muncitori pentru că ei înșiși ar dori s-o inee în oceanul liberalismului lor, cel mai marcant reprezentant al vechiului unionism, Henry Broadhurst, a căzut cu brio, intrucît s-a declarat împotriva zilei de muncă de 8 ore. În două circumscripții electorale din Glasgow, într-una din Salford și în multe altele s-au prezentat în alegeri candidați independenți ai muncitorilor împotriva candidaților celor două partide vechi; ei au fost înfrinți, dar și candidații liberali au avut aceeași soartă. Pe scurt, într-o serie de circumscripții electorale din orașele mari și din regiunile industriale, muncitorii au refuzat categoric să încheie un cartel cu cele două partide vechi, obținînd astfel succese directe și indirecte, cum n-au mai înregistrat în alegerile precedente. Aceasta a produs muncitorilor o bucurie nespasă. Ei au văzut și au înțeles pentru prima oară ce pot obține atunci cînd folosesc dreptul de vot în interesul clasei lor. Credința oarbă în „marele partid liberal”, credință care i-a stăpînit aproape 40 de ani pe muncitorii englezi, s-a spulberat. Exemple grăitoare au arătat muncitorilor că, atunci cînd vor și știu ce vor, ei reprezintă în Anglia forța hotărîtoare; primii pași pe acest drum l-au constituit alegerile din 1892. Ca ei să meargă mai departe pe

\* James Kair Hardie și John Burns. — *Nota red.*

\*\* John Havelock Wilson. — *Nota red.*

acest drum va avea grijă mișcarea muncitorească de pe continent : germanii și francezii, care de pe acum au atîția reprezentanți în parlamente și în consilii municipale, vor întreține prin noi succese elanul englezilor. Și peste nu prea mult timp, cînd se va constata că acest nou parlament nu are ce face cu d-l Gladstone și nici d-l Gladstone cu acest parlament, atunci partidul muncitoresc englez va fi suficient de organizat pentru a pune curînd capăt alternanței dintre cele două partide vechi de guvernămînt care se succed la cirna țării, perpetuînd tocmai prin aceasta dominația burgheziei.

*Londra, 21 iulie 1892*

*F. Engels*

Publicat în : F. Engels, „Die Lage der arbeitenden Klasse in England”, zweite durchgesehene Auflage, Stuttgart, 1892

Se tipărește după textul cărții

Tradus din limba germană

## [Despre unele particularități ale dezvoltării economice și politice a Angliei <sup>329</sup>]

O dezvoltare politică pașnică, treptată, ca cea din Anglia, duce, prin nesfârșitele ei compromisuri, la o situație plină de contradicții ; în anumite limite, această situație este, datorită însemnărilor ei avantaje, practic suportabilă, dar absurditățile ei logice supun intelectul care gîndește la adevărate chinuri. De aici necesitatea de mascare teoretică, chiar de justificare, manifestată de toate partidele „care susțin statul”, necesitate care este posibilă numai prin sofisme, denaturări, în sfîrșit prin tot felul de tertipururi. Astfel, pe tărîm politic, este cultivată o literatură care repetă toată ipocrizia și falsitatea jalnică a apologeticii teologice și sădește viciile intelectuale teologice și pe teren laic. Astfel, conservatorii înșiși îngrășă, seamănă și cultivă terenul ipocriziei specific liberale. Și astfel i se oferă și apologeticii teologice un argument existent în conștiința omului de rînd, argument pe care în alte țări nu-l are : ce dacă faptele povestite în evangheliile și dogmele propovăduite în Noul testament se contrazic între ele ? Înseamnă aceasta oare că nu sînt adevărate ? Constituția engleză conține mult mai multe contradicții ; ea se contrazice chiar pe sine însăși și totuși există, deci este adevărată !

---

Lipsa de crize începînd din 1868 a fost determinată și de extinderea pieței mondiale, fapt în urma căruia surplusul de capital englez și, respectiv, european se repartizează în felul următor : investiții în mijloace de transport etc. în toată lumea și investiții în multiple alte sfere de plasament de capital. De aceea o criză a devenit imposibilă ca urmare a unor operații speculative în trans-

porturi, în sistemul bancar etc. sau în sferile specific americane de plasament de capital, în comerțul *indian*; în schimb de trei ani încoace au devenit posibile crize de mică amploare, de genul celei din Argentina <sup>330</sup>. Toate acestea dovedesc însă că se coace o *criză uriașă*.

Scris la 12 septembrie 1892

Se tipărește după manuscris

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă, în K. Marx și F. Engels.  
Opere, vol. XVI, partea a II-a, 1936

Tradus din limba germană

## [Către Consiliul național al Partidului muncitoresc socialist din Spania <sup>331</sup>]

Dragi tovarăși,

Congresul trade-unionurilor engleze, ținut la Glasgow, a adoptat în ședința din 8 septembrie o rezoluție pe care socialiștii din Europa continentală cu greu o vor putea trece sub tăcere.

Comitetul din Zürich, care, conform hotărârilor congresului de la Bruxelles din 1891, a fost însărcinat cu pregătirea următorului congres al Internaționalei în 1893, a trimis o scrisoare de invitație congresului trade-unionurilor. În pofida repetatelor cereri ale secretarului Uniunii muncitorilor din întreprinderile de gaze, tovarășul William Thorne, acestei scrisori nu i s-a dat citire în cele trei zile de ședințe ale congresului și, prin urmare, congresul nu a avut posibilitatea să se pronunțe asupra invitației comitetului din Zürich.

În cele din urmă, Matkin a propus o rezoluție care însărcina comitetul parlamentar al congresului trade-unionurilor <sup>332</sup> să convoace un congres internațional care să discute și să cadă de acord asupra stabilirii legale și pe scară internațională a zilei de muncă de 8 ore.

Tovarășii Parnell (participant la Congresul de la Paris din 1889) și Quelch au răspuns că în 1893 au fost convocate două congrese internaționale ale muncitorilor : unul la Zürich, celălalt la Chicago <sup>333</sup> ; că comitetul provizoriu de la Zürich a invitat congresul trade-unionurilor să ia parte la acest congres și că, în loc să se convoace un al treilea congres, ar trebui să se accepte invitația la Congresul de la Zürich.

Reprezentanții vechilor trade-unionuri conservatoare au obiectat că congresele de la Zürich și Chicago nu sînt convocate de trade-unionurile engleze, că muncitorii de pe continent sînt prost organizați, slabi și neputincioși în comparație cu muncitorii englezi ; că englezilor nu le convine să-și asume răspunderea tuturor teo-

riilor absurde (wild theories) ale socialismului continental etc., etc. Numai după toate acestea a fost citită invitația comitetului nostru din Zürich.

În cele din urmă, invitația comitetului din Zürich a fost respinsă cu 189 de voturi contra 97, și s-a adoptat propunerea de a se convoca „imediat” un congres internațional care să discute și să cadă de acord asupra stabilirii legale și pe scară internațională a zilei de muncă de 8 ore.

Amîndouă aceste rezoluții constituie o ofensă la adresa proletariatului socialist organizat de pe întregul continent european. Să sperăm că elementele mai înaintate ale proletariatului englez, care prin ceea ce *simt* sînt deja socialiste, dar cărora le este încă teamă de acest *cuvînt* și se lasă antrenate de vechii conservatori, să sperăm că aceste elemente mai luminate și mai hotărîte vor fi în stare să repare la următorul congres greșeala făcută.

Între timp se va impune ca muncitorii de pe continent să-și apere demnitatea de ofensele cuprinse în rezoluțiile adoptate. Am adus la cunoștință prietenilor noștri din Franța și din Germania evenimentele de la Glasgow, în speranța că vor cădea de acord asupra liniei de acțiune pe care trebuie s-o urmeze; cum tovarășii francezi se vor întîlni peste cîteva zile la Congresul lor de la Marsilia<sup>334</sup>, ei vor putea da prima ripostă trade-unionurilor.

Ca fost secretar pentru Spania al Consiliului General al glorioasei Internaționale, socotesc de datoria mea să informez Consiliul național spaniol asupra evenimentelor care-i privesc pe tovarășii spanioli în aceeași măsură ca și pe tovarășii din alte țări.

Salut și revoluție socială !

Scris la 16 septembrie 1892

Se tipărește după manuscris

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă, în K. Marx și F. Engels.  
Opere, vol. XXIX, 1946

Tradus din limba spaniolă

## Alegerile prezidențiale din America <sup>335</sup>

Lumea antică a stat sub puterea destinului, heimarmene, a soartei inevitabile și misterioase. Astfel numeau grecii și romanii acea forță atotputernică, de nepătruns, care reducea la zero voința și năzuința omului și ducea orice acțiune a lui la cu totul alte rezultate decît cele scontate, acea forță implacabilă care a fost numită de atunci încoace providență, predestinare etc. Această forță misterioasă a luat treptat o formă mai comprehensibilă, și acest lucru îl datorăm dominației burgheziei și capitalului, prima dominație de clasă, care, căutînd să-și explice cauzele și condițiile proprii ei existențe, a deschis ușa spre recunoașterea caracterului inevitabil al propriului ei declin iminent. Soarta, providența, după cum știm acum, sînt condițiile economice ale producției și schimbului, cuprinse astăzi în noțiunea de *piața mondială*.

Importanța alegerilor prezidențiale din America constă în faptul că ele reprezintă pentru piața mondială un eveniment de prim rang.

Cu patru ani în urmă am publicat un articol \* la Boston, în engleză, și la Stuttgart, în germană, cu privire la protecționism și la liberul-schimb. În acest articol arătam că monopolul industrial al Angliei este incompatibil cu dezvoltarea economică a celorlalte țări civilizate ; că introducerea sistemului protecționist în America după războiul civil dovedește tendința americanilor de a se scutura de jugul acestui monopol ; că, datorită uriașelor resurse naturale, precum și capacității intelectuale și a celei morale ale rasei americane, acest țel este astăzi atins și că în America, nu mai puțin decît în Germania, protecționismul a devenit o piedică în calea industriei. În continuare spuneam : dacă America va introduce liberul-schimb, în 10 ani ea va întrece Anglia pe piața mondială.

\* F. Engels. „Protecționismul și liberul-schimb”, „Neue Zeit”, iulie, 1888 <sup>336</sup>.



Așadar, alegerile prezidențiale de la 8 noiembrie 1892 au deschis calea spre liberul-schimb. Protecționismul, sub forma pe care i-a dat-o McKinley, s-a transformat într-o piedică intolerabilă; umflarea absurdă a prețurilor la toate materiile prime și la produsele alimentare importate, care a avut repercusiuni și asupra prețului multor mărfuri indigene, a închis industriei americane cea mai mare parte din piața mondială, în vreme ce pe piața internă exista deja un surplus de produse industriale americane. De fapt, în ultimii ani, sistemul protecționist a servit numai ca mijloc de ruinare a micilor producători sub presiunea celor mari, uniți în carteluri și trusturi, dându-le acestora din urmă, adică monopolului organizat, posibilitatea de a dispune de piața de desfacere și, implicit, de partea consumatoare a națiunii. America poate înlătura această criză industrială internă permanentă provocată de sistemul protecționist numai deschizându-și porțile spre piața mondială, iar pentru asta trebuie să scape de protecționism cel puțin în actuala lui formă absurdă. Că America este decisă să facă acest lucru o dovedește cotitura completă survenită în opinia publică, care s-a manifestat acum la alegeri. O dată consolidată pe piața mondială, America — ca și Anglia și prin intermediul Angliei — va păși impetuos mai departe pe calea liberului-schimb.

Și atunci vom fi martorii unei lupte industriale fără precedent. Pe toate piețele, produsele industriei englezești, mai ales mărfurile textile și metalurgice, vor trebui să intre în luptă cu cele americane și pînă la urmă vor fi înfrinse de acestea. Încă de pe acum țesăturile americane de bumbac și de lînă înlătură țesăturile englezești. Vreți să știți prin ce minune muncitorii de la fabricile de bumbac din Lancashire s-au transformat, într-un singur an, din adversari înverșunați în adepți entuziaști ai legii cu privire la ziua de muncă de 8 ore? Deschideți revista „Neue Zeit” nr. 2 din octombrie a.c., p. 56, și veți vedea cum produsele americane de bumbac și de lînă le înlătură pas cu pas pe cele englezești de pe piața chineză, cum după 1881 importul englez nu a mai atins nicio dată nivelul celui american, iar în 1891 reprezenta doar aproximativ o treime față de importul american<sup>337</sup>. Iar China, alături de India, este principala piață de desfacere a acestor țesături.

Aceasta este încă o dovadă că o dată cu începutul noului secol se schimbă toate condițiile. Mutați centrul de greutate al industriei textile și metalurgice din Anglia în America, și Anglia sau se va transforma într-o a doua Olandă, într-o țară a cărei burghezie trăiește din rămășițele unei măreții apuse și al cărei proletariat se stinge, sau se va reorganiza pe principii socialiste. Primul aspect nu este posibil: proletariatul englez nu-l va admite; pentru aceasta el este mult prea numeros și prea dezvoltat. Nu rămîne, prin urmare,

decît cel de-al doilea aspect. *Prăbușirea sistemului protecționist în America înseamnă, în ultimă instanță, victoria socialismului în Anglia.*

Dar Germania? Germania, care încă din 1878 și-a cucerit o poziție pe piața mondială, pe care o pierde acum treptat în urma politicii ei protecționiste absurde, va stăruii ea oare ca prin taxe vamale la materii prime și alimente să-și închidă în continuare cu încăpăținare accesul pe piața mondială, și încă în fața concurenței americane, care va fi mai mare decît cea engleză? Oare burghezia germană va avea atîta minte și atîta curaj încît să urmeze exemplul oferit de America, sau va continua să aștepte, pasivă, ca și pînă acum, pînă cînd industria americană, devenită superioară ca forță, va zdrobi cartelul protecționist al iuncherilor și al marilor fabricanți? <sup>338</sup> Și oare, în cele din urmă, guvernul și burghezia își vor da seama cît de uluitor de absurd este ales momentul de a încărca tocmai acum forțele economice ale Germaniei cu noi poveri militare excesive, acum, cînd se pune problema ca ea să se ia la întrecere industrială cu cea mai tînără și mai puternică națiune din lume, care a plătit în cîțiva ani, jucîndu-se, o datorie de război colosală și al cărei guvern nu știe ce să facă cu veniturile provenite din impozite?

Burghezia germană are posibilitatea — probabil pentru ultima oară — să facă, în sfîrșit, o faptă mare. O sută contra unu că ea este prea mărginită și prea lașă ca să folosească acest prilej în alt scop decît numai pentru a dovedi că și-a jucat definitiv rolul.

Scris între 9 și 15 noiembrie 1892

Publicat în „Vorwärts“ nr. 269  
din 16 noiembrie 1892

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

.Semnat: *Friedrich Engels*

## Marx, Heinrich Karl <sup>339</sup>

s-a născut la Trier, la 5 mai 1818, ca fiu al lui Heinrich Marx, avocat, mai târziu Justizrat, care, după cum reiese din actul de botez al fiului său, a trecut în 1824, împreună cu întreaga familie, de la iudaism la protestantism. După ce a absolvit gimnaziul la Trier, Karl Marx a studiat, începând din 1835, la Bonn, apoi la Berlin, întâi dreptul, apoi filozofia ; în 1841, la Berlin, și-a luat doctoratul în filozofie cu o disertație asupra filozofiei lui Epicur <sup>340</sup>. În același an s-a mutat la Bonn cu intenția de a ocupa acolo un post de docent ; dar greutățile pe care guvernul i le-a făcut prietenului său *Bruno Bauer*, care era docent la teologie, tot la Bonn, greutăți care au culminat cu îndepărtarea lui Bauer din universitate, l-au făcut pe Marx să-și dea curînd seama că n-are ce căuta într-o școală superioară prusiană. Cam în același timp, cîțiva tineri hegelieni din rîndurile burgheziei radicale renane au hotărît, în înțelegere cu liderii liberali *Camphausen* și *Hansemann*, să fundeze la Köln un mare ziar de opoziție. În calitate de colaboratori principali permanenți au fost solicitați și Marx și Bauer. Autorizația — pe atunci necesară — a fost obținută discret, pe căi ocolite, și astfel, de la 1 ianuarie 1842 a început să apară „*Rheinische Zeitung*”. Marx a scris din Bonn o serie de articole mai ample pentru noul ziar ; cele mai importante au fost : o critică a dezbaterilor Dietei renane, un articol despre situația țăranilor viticultori din valea Moselei și un altul cu privire la furtul de lemne și la legea respectivă <sup>341</sup>. În octombrie 1842 Marx a preluat conducerea ziarului și s-a mutat la Köln. Din acest moment ziarul a căpătat un pronunțat caracter de opoziție. În același timp însă conducerea a dat dovadă de atîta abi-

litate, încît, în pofida cenzurii duble, apoi triple la care a fost supus ziarul (întîi de către cenzorul obișnuit, apoi de către Regierungspräsident și, în cele din urmă, de către un domn, von Saint-Paul, trimis ad-hoc din Berlin), guvernului i-a fost greu să-i vină de hac acestui gen de presă și de aceea a hotărît să interzică ziarul de la 1 aprilie 1843. Cu prețul retragerii lui Marx din redacție chiar la această dată, a mai fost obținută o amîinare de trei luni, dar totuși, în cele din urmă, ziarul a fost interzis definitiv.

Marx s-a hotărît atunci să plece la Paris, unde, după suspendarea aproape concomitentă a revistei „Deutsche Jahrbücher”<sup>342</sup>, intenționa să meargă și *Arnold Ruge*. Dar, mai înainte, Marx s-a căsătorit la Kreuznach cu Jenny von Westphalen, prietena sa din copilărie, cu care era logodit încă de cînd intrase la universitate. În toamna anului 1843, tînăra pereche a sosit la Paris, unde Marx și cu Ruge au început să scoată revista „Deutsch-Französische Jahrbücher”, din care n-a apărut decît un singur număr; publicația a încetat să apară, pe de o parte, din cauza greutăților enorme pe care le întîmpina difuzarea ei nelegală în Germania, pe de altă parte din cauza divergențelor principiale ivite în scurt timp între cei doi redactori<sup>343</sup>. *Ruge* a rămas la remorca filozofiei hegeliene și a radicalismului politic; Marx s-a consacrat cu fervoare economiei politice, scrierilor socialiștilor francezi și istoriei Franței. Rezultatul a fost trecerea lui la socialism. În septembrie 1844 Friedrich Engels a sosit pentru cîteva zile la Paris, la Marx. Ei începuseră să corespundeze din perioada activității comune la „Deutsch-Französische Jahrbücher”, și de la această întîlnire datează colaborarea lor, care a luat sfîrșit numai prin moartea lui Marx. Primul rod al acestei colaborări a fost lucrarea polemică „Sfînta familie. Împotriva lui B. Bauer & Co., Frankfurt pe Main 1845”<sup>341</sup>, îndreptată împotriva lui *Bruno Bauer*, de care se delimitaseră principial în decursul procesului de descompunere a școlii hegeliene.

Marx a participat la redactarea unei mici foi săptămînale germane care apărea la Paris sub titlul „Vorwärts!”<sup>345</sup> și care cu o ironie mușcătoare ridiculiza absolutismul german și pseudoconstituționalismul epocii. Acest fapt a determinat guvernul prusian să ceară guvernului Guizot expulzarea lui Marx din Franța. Cererea a fost satisfăcută; la începutul anului 1845 Marx s-a mutat la Bruxelles, unde, după puțin timp, a venit și Engels. Aici Marx publică „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon”, Bruxelles și Paris, 1847, apoi „Discurs asupra liberului-

Tranzacții

- 1) Debitoarele de la ...
- 2) ... în ...
- 3) ...
- 4) ...
- 5) ...
- 6) ...
- 7) ...
- 8) ...
- 9) ...
- 10) ...
- 11) ...
- 12) ...
- 13) ...
- 14) ...
- 15) ...
- 16) ...
- 17) ...
- 18) ...
- 19) ...
- 20) ...
- 21) ...
- 22) ...
- 23) ...

schimb", Bruxelles, 1848<sup>347</sup>. În afară de aceasta scria din cînd în cînd și articole la „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”<sup>348</sup>. În ianuarie 1848, împreună cu Engels, a elaborat „Manifestul Partidului Comunist” din însărcinarea Organului central al Ligii comuniștilor, organizație secretă de propagandă, la care Marx și Engels aderaseră încă din primăvara anului 1847<sup>349</sup>. De atunci încolo „Manifestul” a apărut în nenumărate ediții germane, autorizate și neautorizate, și a fost tradus în aproape toate limbile europene.

Cînd în 1848 a izbucnit revoluția din februarie, care a determinat și la Bruxelles mișcări populare, Marx a fost arestat și expulzat din Belgia; între timp a fost invitat de către guvernul provizoriu al Republicii Franceze să se reîntoarcă la Paris, astfel că s-a mutat acolo.

La Paris, în primul rînd, împreună cu prietenii săi, s-a ridicat împotriva jocului de-a legiunea, care oferea majorității din noul guvern un mijloc comod de a se descotorosi de muncitorii străini „nepoftiți”. Era limpede că legiunile belgiene, germane etc., care fuseseră organizate în vîzul tuturor, vor trece granița doar pentru a cădea într-o cursă bine pregătită din timp; și așa s-a și întîmplat. Marx și ceilalți conducători ai Ligii comuniștilor au obținut pentru 400 de germani șomeri aceeași alocație de drum ca și pentru membrii legiunii și le-au dat astfel posibilitatea de a se întoarce în Germania.

În aprilie Marx a plecat la Köln, și la 1 iunie a apărut acolo, sub conducerea lui, „Neue Rheinische Zeitung”, al cărui ultim număr a ieșit de sub tipar în anul următor, la 19 mai; redactorii au fost amenințați fie cu arestarea pe bază de mandat, fie, în caz că nu erau prusieni, cu expulzarea. Expulzarea a și fost soarta lui Marx, deoarece în timpul cît a stat la Bruxelles renunțase la cetățenia prusiană. Cît timp existase ziarul, el a trebuit să se prezinte de două ori în fața Curții cu juri: la 7 februarie 1849 pentru delict de presă, iar la 8 februarie pentru instigare la rezistență armată împotriva guvernului (în perioada refuzului de a plăti impozitele, noiembrie 1848); atît prima, cît și a doua oară a urmat achitarea<sup>350</sup>.

După ce ziarul a fost interzis, Marx s-a reîntors la Paris, dar în urma demonstrației de la 13 iunie<sup>351</sup> a fost pus în fața alternativei: să fie internat în Bretania sau să întoarcă Franței din nou spatele. A optat, se înțelege, pentru aceasta din urmă și a plecat la Londra, unde s-a stabilit definitiv.

La Londra a editat „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue”, Hamburg, 1850, din care au apărut 6 numere<sup>352</sup>. Principala sa lucrare publicată în această revistă este „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850”, un studiu asupra cauzelor și legă-

turilor lăuntrice dintre evenimentele acelor ani, îndeosebi în Franța ; apoi (împreună cu Engels) a publicat recenzii și cronici politice. Curînd după prima lucrare și ca o continuare a ei a apărut „Oprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, New York, 1852, reeditată la Hamburg în 1869 și în 1885<sup>353</sup>. Marele proces de la Colonia al comuniștilor a prilejuit apariția unei alte broșuri, „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia”, Boston, 1853 ; ultima ediție : Zürich, 1885<sup>354</sup>. Din 1852 Marx a devenit corespondentul la Londra și timp de mulți ani, într-o oarecare măsură, redactorul pentru Europa al lui „New York Tribune”<sup>355</sup>. Articolele sale parte au semnătura lui, parte figurează ca articole de fond ; ele nu sînt simple corespondențe, ci expuneri cuprinzătoare ale situației politice și economice din diferite țări din Europa, bazate pe studii temeinice, formînd adesea cicluri întregi de articole. Articolele referitoare la problemele militare — despre războiul Crimeii, despre răscoala din India etc. — aparțin lui Engels. Cîteva din articolele lui Marx despre lordul Palmerston au apărut la Londra ca broșuri<sup>356</sup>. Această colaborare la „Tribune” a încetat abia o dată cu izbucnirea în America a războiului civil.

Pe de o parte, anul 1859 l-a antrenat pe Marx într-o polemică cu Karl Vogt, polemică pricinuită de războiul din Italia și încheiată prin lucrarea lui Marx „Domnul Vogt”, Londra, 1860<sup>357</sup>. Pe de altă parte, în acest an a apărut fascicula întâi din „Contribuții la critica economiei politice”, Berlin, 1859<sup>358</sup>, rod al îndelungașilor ani de studii economice la British Museum. Abia apăruse însă această primă fasciculă cînd Marx a găsit că nu e încă întru totul lămurit asupra detaliilor de expunere pentru ideile de bază din fasciculele următoare ; manuscrisul, care s-a păstrat, constituie cea mai bună dovadă a acestui lucru<sup>359</sup>. Prin urmare, a luat-o imediat de la capăt, și astfel în locul continuării a apărut abia în 1867 „Capitalul. Cartea I : Procesul de producție a capitalului”, Hamburg, 1867<sup>360</sup>.

În perioada redactării celor trei volume ale „Capitalului” — volumele al II-lea și al III-lea cel puțin în ciornă — Marx a găsit, în sfîrșit, din nou ocazia să treacă la activitate practică în rîndurile muncitorilor. În 1864 a luat ființă Asociația Internațională a Muncitorilor. Mulți și-au revendicat faima de a fi fost întemeietorii acestei asociații, mai ales francezii. Se înțelege de la sine că o asemenea organizație nu putea fi fondată de către un singur om. Dar un lucru este sigur : dintre toți cei care au participat la această acțiune exista doar un singur om care să știe precis ce trebuia făcut și ce trebuia întemeiat, și acela era omul care încă în 1848 lansase în lume chemarea : Proletari din toate țările, uniți-vă !

La înființarea Internaționalei, Giuseppe Mazzini încercase și el să cîștige și să utilizeze forțele astfel reunite, și anume în folosul democrației sale mistice și conspirative „Dio e popolo” \*. Dar proiectul de statut și Manifestul constitutiv propuse în numele său au fost respinse în favoarea celor redactate de Marx <sup>361</sup>; conducerea Internaționalei îi era de acum înainte asigurată lui Marx. Toate adresele Consiliului General au fost scrise de el, printre care „Războiul civil din Franța” <sup>362</sup>, lucrare apărută după căderea Comunei din Paris și tradusă în majoritatea limbilor europene.

Nu este cazul să facem aici un istoric al Internaționalei. E suficient să amintim numai că Marx a reușit să redacteze statutele și să le motiveze principal în așa fel, încît proudhoniștii francezi, comuniștii germani și trade-unioniștii englezi au putut acționa solidar; și nimic nu a tulburat armonia acestei uniuni pînă în clipa cînd au apărut anarhiștii conduși de Bakunin, care de atunci au încercat să zădărnicească orice mișcare muncitorească. Se înțelege că forța asociației consta exclusiv în tendința spre unitate a proletariatului european și american, fapt nemaiîntîlnit pînă atunci. Consiliul General nu dispunea de alte mijloace decît de cele morale, nu dispunea nici măcar de mijloace bănești și, în locul faimoaselor „milioane ale Internaționalei”, avea adesea numai datorii. Niciodată, poate, nu s-a realizat atît de mult cu bani atît de puțini.

După căderea Comunei, existența în Europa a Internaționalei nu mai era posibilă. A continua sub forma de pînă atunci lupta împotriva guvernelor și a burgheziei, la fel de înverșunată în toate țările, ar fi însemnat sacrificii enorme. La aceasta se adăuga și lupta din cadrul asociației înseși, împotriva anarhiștilor și elementelor proudhoniste, care gravitau către anarhiști. Le jeu ne valait pas la chandelle \*\*. Astfel, după ce la Congresul de la Haga a fost raportată victoria formală <sup>363</sup> asupra anarhiștilor, Marx a propus mutarea la New York a sediului Consiliului General. În acest fel se asigura și pe mai departe existența asociației în eventualitatea că o schimbare a condițiilor ar fi făcut necesară revenirea acesteia în Europa. Cînd s-au ivit însă condițiile de acest fel, vechea formă era deja perimată; mișcarea o luase cu mult înainte vechii Internaționale.

Din acest moment Marx s-a ținut departe de agitația publică, dar a continuat să activeze intens în mișcarea muncitorească din Europa și din America. Întreținea corespondență cu aproape toți conducătorii din diferite țări, care, în chestiunile importante, ori

\* — „Dumnezeu și poporul”. — *Nota trad.*

\*\* — Făcea mai mult ața decît fața. — *Nota trad.*



de cite ori era cu puțință se sfătuiau personal cu el; a devenit din ce în ce mai mult sfătuitorul căutat, gata oricând să îndrumeze proletariatul luptător. Totodată, Marx și-a putut relua studiul, a cărui întindere crescuse mult între timp. Desigur, la un om care examina fiecare lucru sub raportul genezei istorice și sub raportul premiselor, fiecare problemă în parte dădea naștere unor serii întregi de noi probleme. Marx a studiat preistoria, agronomia, relațiile din cadrul proprietății funciare în Rusia și în America, geologia etc., ca să elaboreze apoi capitolul despre renta funciară din volumul al III-lea al „Capitalului” atât de complet, cum nu mai încercase nimeni pînă atunci. În afară de limbile germanice și române în totalitatea lor, în care făcea cu ușurință lecturi, Marx a mai învățat și slava veche, rusa și sirba. Din păcate, starea sănătății sale, care se înrăutățea tot mai mult, l-a împiedicat să valorifice materialul astfel adunat. La 2 decembrie 1881 a murit soția sa \*, la 11 ianuarie 1883 fiica sa mai mare \*\*, iar la 14 martie în același an, în fotoliul său, a adormit și el pentru totdeauna.

Majoritatea biografiilor lui Marx apărute abundă în erori. Singura autentică este cea apărută la Braunschweig, în „Volkskalender” pe 1878, editat de Bracke (a lui Engels) <sup>304</sup>.

Iată o listă completă pe cit a fost cu puțință a lucrărilor tipărite ale lui Marx :

„Rheinische Zeitung”, Köln, 1842 : Articole despre dezbaterile Dietei provinciale renane, despre situația țăranilor viticultori din valea Moselei, despre legea cu privire la furtul de lemne; articole de fond, din octombrie 1842 pînă în decembrie același an. — „Deutsch-Französische Jahrbücher” de A. Ruge și K. Marx, Paris, 1844 : „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului”; „Contribuții la problema evreiască”. — K. Marx și F. Engels, „Sfînta familie. Împotriva lui Bruno Bauer & Co.”, Frankfurt pe Main, 1845. — Articole mai mici (anonime) în ziarul „Vorwärts!” din Paris, 1844. — Diferite articole, parte anonime, parte semnate, în „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”, Bruxelles, 1846—1847. — „Mizeria filozofiei, răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon”, Bruxelles și Paris, 1847. În limba germană : Stuttgart, ediția a II-a, 1892. În limba spaniolă : Madrid 1891. — „Discurs asupra liberului-schimb”, Bruxelles, 1848. În limba engleză : Boston, 1889. În limba germană a apărut în ediția germană a lucrării „Mizeria filozofiei”. — Împreună cu F. Engels : „Manifestul Partidului Comunist”, Londra, 1848. Ultima ediție germană : Londra, 1890; tradusă în aproape toate limbile europene. — Articole în „Neue Rheinische Zeitung”,

\* Jenny Marx. — *Nota red.*

\*\* Jenny Longuet. — *Nota red.*



- ~~2000-2001~~ 21. 11. 1844
- 4/ Kullung om den Kätters Förförman (1844) (Först. 1844) (Königs)
  - 5/ Engels' Skizze, författad av honom, föreg. i public. "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
  - 6/ H. G. Hoffmann's "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
  - 7/ "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
  - 8/ Engels' Kullung, "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
  - 9/ Engels' "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
  - 10/ Engels' "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
  - 11/ Engels' "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
- Paris i K. K. F. J. 1844
- Die "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
- Louvain 1844, 2. 5. 44, "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)
- Paris i K. K. F. J. 1844
- 1/ "Först. 1844" (Först. 1844) (Först. 1844) (Königs)

articole de fond etc., Köln 1848—1849. Dintre acestea au fost în repetate rânduri tipărite în broșură : „Muncă salariată și capital”, ultima ediție, Berlin, 1892 ; a apărut în limbile : rusă, polonă, italiană, franceză. — „Două procese politice”, Köln, 1849 (două pledoarii ale lui Marx). — „Neue Rheinische Zeitung. Revue”, Hamburg, 1850, 6 fascicule. Dintre acestea de Marx : „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850”. — Împreună cu Engels : recenzii și cronici lunare. — „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, New York, 1852 ; ediția a III-a, Hamburg, 1885. A apărut și în limba franceză. — „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia”, Basel, 1852 (ediție confiscată) ; Boston, 1853 ; ultima ediție : Zürich, 1885. — Articole în „New York Tribune” din 1853 pînă în 1860. Dintre acestea cîteva despre Palmerston, adăugite, apărute la Londra în 1856 ca pamflete. — „Free Press”, Sheffield, iunie 1856, și Londra, pînă în aprilie 1857 ; „Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century” (despre dependența continuă și interesată a miniștrilor englezi whigi față de Rusia)<sup>366</sup>. — „Das Volk”, Londra, 1859 : articole despre istoria diplomatică a războiului din Italia din 1859<sup>367</sup>. „Contribuții la critica economiei politice”, prima fasciculă, Berlin, 1859 ; în limba polonă în 1890. — „Domnul Vogt”, Londra, 1860. — „Manifestul constitutiv al Asociației Internaționale a Muncitorilor”, Londra, 1864 ; apoi toate publicațiile Consiliului General, inclusiv „Războiul civil din Franța”, Londra, 1871 (în limba germană a apărut ultima oară la Berlin în 1892 ; publicată și în limbile franceză, italiană și spaniolă). — „Capitalul. Critica economiei politice”, cartea I, Hamburg, 1867, ultima ediție, a 4-a, 1890. A apărut în rusă, franceză, engleză, polonă, daneză. — Idem, cartea a II-a, Hamburg, 1885 ; ediția a II-a sub tipar. A apărut și în limba rusă. Cartea a III-a va apărea în 1893.

### Londra

Scris între 9 și 25 noiembrie 1892

Apărut pentru prima oară în  
„Handwörterbuch der Staatswissenschaften”  
nr. 4, 1892

Se tipărește după textul  
apărut în „Handwörterbuch  
der Staatswissenschaften”

Tradus din limba germană

Semnat : *Friedrich Engels*

[Către redacția ziarului „Berliner Volks-Tribüne”<sup>308</sup>]

Seria de articole apărute în „Volks-Tribüne” sub titlul „Federația jurasiană și Mihail Bakunin” mă obligă la o scurtă ripostă.

Deși autorul dă impresia de a se fi străduit să-și trateze tema cu conștiinciozitate și fără părtinire, în realitate el o expune așa cum domnii anarhiști înșiși au prezentat-o și ar dori s-o vadă prezentată. El operează cu un vast material bakunist ; de materialele publicate de partidul advers de la Geneva s-a folosit foarte puțin, iar de cele ale Consiliului General de la Londra absolut de loc.

Voi releva numai neadevărurile vădite, și numai dintr-un *singur* articol (X, din 12 noiembrie).

Este inexact că Consiliul General ar fi convocat la Londra o conferință „secretă”<sup>309</sup>, de care

„numai secțiile anarhiste din Elveția nu au fost înștiințate ; totuși, ele au aflat de această intenție” etc.

Conferința a fost tot atât de publică și tot atât de secretă ca oricare altă ședință a conducerii din oricare alt partid social-democrat ; nu a fost trîmbițată în ziare și nici nu au fost invitați reporteri.

Secțiile jurasiene se aflau în rebeliune fățișă împotriva Consiliului General și nu întrețineau nici un fel de legături oficiale cu el. În schimb, în Consiliul General au intrat *doi anarhiști bakuniști*, membri ai societății secrete bakuniste, aleși la propunerea „dictatorului” Marx : Robin și Bastelica. Robin, în mod special, a ținut legătura cu secțiile jurasiene, a propus în numele lor încă din martie 1871 aceeași conferință pe care ele mai târziu au contestat-o și, de asemenea, le-a înștiințat de convocarea conferinței. Toate celelalte sînt ticluri anarhiste.

## Conferința

„care trebuia să se țină la Marx... a avut loc... la locuința lui Marx“.

Minciună grosolană ; conferința a avut loc în taverna „Blue Posts“ în apropiere de Tottenham Court Road, în așa-numitul cartier francez.

Compoziția conferinței este de asemenea inexact prezentată, ca și punctul litigios al conferinței de altfel : era vorba de paragraful nu din statut, ci din preambulul la statut. Primul comitet local de la Paris (proudhonist) a falsificat în traducerea franceză paragraful : „Eliberarea economică a clasei muncitoare este țelul măreț căruia trebuie să-i fie subordonată, ca mijloc, orice mișcare politică“ în felul următor :

„țelul măreț în fața căruia trebuie să se retragă orice mișcare politică“<sup>370</sup>.

În timp ce documentele Congresului de la Geneva<sup>371</sup> au fost confiscate la trecerea lor prin Franța de către poliția bonapartistă și eliberate în cele din urmă numai datorită intervenției ministerului de externe englez, la Geneva pur și simplu a fost retipărită vechea traducere apărută la Paris, și anarhiștii de mai târziu au putut astfel să susțină, pe acest temei, că așa se spune în hotărârile Congresului de la Geneva. Acestei șarlatanii i s-a pus capăt, desigur spre marea durere a bakuniștilor, prin editarea textului autentic al statutului în engleză, franceză și germană, text publicat în 1871 de către Consiliul General din însărcinarea aceluiași Congres de la Geneva<sup>372</sup>. Am în față exemplarul din statut pe care Marx a notat modificările stabilite de Congresul de la Geneva ; acestea se limitează numai la articolele statutului și nu se referă de loc la preambulul la statut.

Nu este nici pe departe adevărat că Conferința de la Londra a hotărât să treacă

„mișcarea anarhistă din Jura sub conducerea Comitetului de la Geneva“.

Și aici am o oarecare îndoială asupra lealității autorului. Ori știe să citească, ori nu. Dacă știe, în rezoluția conferinței poate citi numai următoarele : 1) că i-a fost refuzat Comitetului jurasian numele (pe care singur și l-a atribuit) de *Comité romane* \* și că acesta a fost conferit vechiului Comitet din Geneva ; 2) că jurasiienii sînt îndemnați să aplaneze disputele pe care le au cu genevezii ; 3) dacă acest lucru nu e posibil, vor forma o federație proprie sub numele de

\* — Comitet romand. — Nota trad.

„Federație jurasiană”<sup>373</sup>. Așadar, conferința nu a făcut altceva decât să dea atît genevezilor, cît și jurasienilor dreptul deplin de acțiune în limitele propriei lor autonomii.

Intr-un cuvînt, autorul este sau se preface a fi un prunc nevinovat care îi crede pe cuvînt pe bieții mieluși anarhiști calomniști. Cît despre ceea ce acești domni n-au găsit oportun să spună, autorul nostru atît de demn de încredere nu știe o iotă, deci nu știe nimic nici despre ceea ce constituia culisele întregii dispute. În spatele „Alianței democrației socialiste”, *publică*, întemeiată de Bakunin, se ascundea o alianță *secretă*, avînd drept scop să asigure trecerea în mîinile anarhiștilor a conducerii întregii Internaționale<sup>374</sup>. Această alianță secretă a fost deosebit de răspîdită în Jura, Italia și Spania. Consiliul General a obținut dovezi mai întii din Spania, apoi a primit de la Geneva statutele, precum și numeroase alte documente ale acestui nevinovat complot împotriva mișcării muncitorești europene. Acestea erau tocmai documentele pe baza cărora, în 1872, Congresul de la Haga a hotărît să excludă pe Bakunin și Guillaume din Internațională<sup>375</sup>. Pentru a demasca falsificarea istoriei la care procedează din nou anarhiștii, toate acestea și multe altele încă pot fi citite în broșura apărută potrivit hotărîrilor Congresului de la Haga : „L’Alliance de la Démocratie Socialiste et l’Association Internationale des Travailleurs”, Londres & Hambourg 1873, tradusă în germană de Kokosky : „Ein Komplott gegen die Internationale”, Braunschweig, Bracke 1874<sup>376</sup>.

Londra, 15 noiembrie 1892

*Friedrich Engels*

Publicat în suplimentul la  
„Berliner Volks-Tribüne” nr. 47  
din 19 noiembrie 1892

Se tipărește după textul  
apărut în ziar, confruntat  
cu manuscrisul

Tradus din limba germană

## Un caz nou de căsătorie pe grupe <sup>377</sup>

În opoziție cu negarea, devenită modă la unii *etnografi* raționaliști, a existenței căsătoriei pe grupe, un interes deosebit îl prezintă fragmentul de mai jos pe care îl traduc din publicația moscovită „Russkie Vedomosti” din 14 octombrie 1892 stil vechi. În acest fragment nu numai că se atestă existența, în toată plenitudinea ei, a căsătoriei pe grupe, adică a dreptului reciproc la raporturi sexuale pentru o grupă de bărbați și o grupă de femei, dar este prezentată și o formă a acestei căsătorii care se înrudește strâns cu căsătoria punalua a hawaienilor, prin urmare cu faza cea mai evoluată, clasică a căsătoriei pe grupe. În vreme ce tipul de familie punalua e alcătuit dintr-un grup de frați (uterini și de grade mai îndepărtate) căsătorit cu un grup de surori uterine și de grade mai îndepărtate, aici, în insula Sahalin, vedem că un bărbat e căsătorit cu toate soțiile fraților săi și cu toate surorile soției sale, ceea ce înseamnă, din punctul de vedere al femeii, că soția are dreptul la raporturi sexuale libere cu frații soțului ei și cu soții surorilor ei. Prin urmare, singura deosebire față de forma tipică a căsătoriei punalua constă în aceea că frații soțului și soții surorilor nu sînt în mod obligatoriu unele și aceleași persoane.

Mai departe, se remarcă și aici confirmarea a ceea ce spuneam în „Originea familiei”, ed. a IV-a, p. 28—29, și anume : căsătoria pe grupe nu arată în nici un caz așa cum și-o imaginează fantezia lubrică a filistinului nostru, adică asemănătoare prostituției ; oamenii din cadrul căsătoriei pe grupe nu duc pe față aceeași viață desfrînată pe care filistinul nostru o duce într-ascuns, dimpotrivă, această formă de căsătorie, cel puțin cum rezultă din toate exemplele care mai pot fi întîlnite astăzi, se deosebește în practică de o căsătorie monogamă nestabilă sau chiar de poligamie numai prin faptul că prin tradiție sînt permise <sup>378</sup> o serie de raporturi sexuale, care ar fi altminteri aspru pedepsite. Faptul că exercitarea practică



a acestor drepturi dispăre treptat dovedește numai că această formă de căsătorie însăși se află în stadiu de dispariție, lucru confirmat și de prezența ei foarte sporadică.

Și apoi, întreaga descriere prezintă interes fiindcă dovedește o dată mai mult cât de asemănătoare, chiar identice, sînt în trăsăturile lor fundamentale, instituțiile sociale ale popoarelor primitive aflate pe aceeași treaptă de dezvoltare. Cele spuse despre acești mongoloizi din Sahalin pot fi în cea mai mare parte spuse și despre triburile dravidice din India, despre insularii din Mările Sudului în timpul cînd au fost descoperite insulele și despre pieile-roșii din America. Raportul este următorul :

„În ședința din 10 octombrie” (stil vechi ; 22 octombrie stil nou) „a secției de antropologie a Societății prietenilor științelor naturii din Moscova”, N. A. Ianciu a prezentat o interesantă comunicare a d-lui Sternberg despre ghiliaci<sup>379</sup>, un trib puțin cercetat din insula Sahalin, aflat pe treapta sălbăticeiei. Ghiliacii nu cunosc nici agricultura, nici olăritul, își procură hrana mai ales din vînat și din pescuit, apa o încălzesc în albiile de lemn aruncînd în ea pietre fierbinți etc. Un deosebit interes îl prezintă instituțiile lor aparținînd familiei și gîntei. Ghiliacul numește tată nu numai pe adevăratul său tată, dar și pe toți frații tatălui său ; pe soțiile acestor frați, precum și pe surorile mamei sale le numește mamele sale ; pe copiii tuturor acestor «tați», și «mame» \*\*, el îi numește frații și surorile sale. Acest tip de denumire \*\*\* există, după cum se știe, și la irochezi și la alte triburi de indieni din America de Nord, precum și la unele triburi din India. Dar, în timp ce la aceștia el nu mai corespunde încă de mult relațiilor reale, la ghiliaci servește pentru a desemna o stare reală și în prezent. Și astăzi *liecare ghiliac are drept de soț asupra soțiilor fraților săi și asupra surorilor soției sale* \*\*\*\* ; cel puțin exercitarea acestui drept nu e considerată un lucru nepermis \*\*\*\*\*. Aceste rămășițe ale căsătoriei pe grupe, care se baza pe orînduirea gentilică \*\*\*\*\* , amintesc cunoscuta căsătorie punalua, care dănuia încă, în insulele Sandwich, în prima jumătate a secolului nostru. Această formă a relațiilor familiale și de gîntă \*\*\*\*\* constituie temelia organizării sociale a ghiliacilor, temelia orînduirii lor gentilece.

Gînta unui ghiliac se compune din toți frații tatălui său — apropiați și de grade mai îndepărtate, reali și nominali \*\*\*\*\* —, din tații și mamele acestora,

\* Cuvintele „din Moscova” au fost adăugate de Engels. — *Nota red.*

\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „tuturor acestor «tați» și «mame»”, apare „tuturor rudelor enumerate”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „tip de denumire”, apare „terminologie”. — *Nota red.*

\*\*\*\* Subliniat de Engels.— *Nota red.*

\*\*\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „un lucru nepermis”, apare cuvîntul „greșeală”. — *Nota red.*

\*\*\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „căsătorie pe grupe, care se baza pe orînduirea gentilică”, apare „căsătorie pe ginți”. — *Nota red.*

\*\*\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „familiale și de gîntă”, apar cuvintele „familiale și de înrudire”. — *Nota red.*

\*\*\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „aproțiați și de grade mai îndepărtate, reali și nominali”, apare „(de toate gradele)”. — *Nota red.*

din copiii fraților săi și din propriii săi copii. Se înțelege că o gintă astfel constituită poate cuprinde un număr foarte mare de membri. Viața în gintă decurge după următoarele principii. Căsătoria în cadrul ginții este cu desăvîrșire interzisă. Soția unui ghiliac decedat trece, conform hotărîrii gîntei, la unul din frații apropiați sau nominali \* ai celui decedat. Gînta întreține pe toți membrii ei incapabili de muncă. «La noi nu există săraci — i-a spus un ghiliac autorului acestui referat —, dacă este careva sărac, pe acela îl hrănește hal (gînta)». Membrii gîntei sînt legați prin ceremoniile comune de aducere a jertfelor, prin serbările comune, prin cimitirul comun etc.

Gînta garantează fiecărui membru al ei viața și securitatea împotriva atacurilor oricărei persoane care nu aparține gîntei \*\* ; ca mijloc de represiune servește răzbunarea singelui \*\*\*, dar sub stăpînirea rusească exercitarea ei a slăbit foarte mult. Femeile sînt cu totul excluse din sfera de acțiune a răzbunării singelui. În unele cazuri, de altfel foarte rare, gînta adoptă și membri ai altor ginți. Ca regulă generală, averea celui decedat nu trebuie să iasă din cadrul ginții sale ; în acest sens, la ghiliaci e literalmente în vigoare cunoscutul drept din cele douăsprezece table : «Si sous heredes non habet, gentiles familiam habent» (dacă nu are moștenitori proprii, îl vor moșteni membrii gîntei) \*\*\*. În viața ghiliacului nu se petrece nici un eveniment deosebit fără participarea gîntei. Nu de mult, cu una sau două generații în urmă, cel mai bătrîn dintre membrii gîntei era căpetenie, «staroste» al gîntei ; astăzi rolul celui mai bătrîn din gîntă se reduce aproape numai la acela de a conduce ceremoniile religioase. O gîntă cuprinde adesea așezări foarte îndepărtate unele de altele, dar, fiind despărțiți, membrii ei continuă să-și amintească unii de alții, să-și facă unul altuia vizite, să se ajute unul pe altul etc. Ghiliacul nu-și părăsește niciodată tovarășii sau mormintele gîntei dacă nu e silit de o nevoie imperioasă. Orînduirea gentilică a pus o amprentă foarte puternică asupra întregii alcătuirii spirituale a ghiliacului, asupra caracterului său, asupra moravurilor și instituțiilor. Obişnuința de a trata totul în comun, necesitatea de a interveni în permanență pentru a apăra interesele membrilor ginții, răspunderea solidară în chestiunile de răzbunare a singelui \*\*\*\*, obligația și obişnuința de a locui în iurte mari împreună cu zece sau mai mulți semeni, într-un cuvînt, de a fi în permanență în sinul popoului lor, toate acestea au dat ghiliacilor un caracter sociabil, comunicativ. Ghiliacului îi este proprie o excepțională ospitalitate, îi face plăcere să primească oaspeți și să fie la rîndul lui oaspete. Frumosul obicei al ospitalității iese în evidență deosebit de pregnant la zile negre. Într-un an greu, cînd ghiliacul nu are hrană nici pentru sine, nici pentru cîinii săi, el nu întinde mîna după pomană, ci, fără să ezite, pleacă în ospetie, unde va fi hrănit, adesea timp destul de lung.

Printre ghiliacii din Sahalin nu apar aproape de loc delictate generate de aviditate. Lucrurile de preț ghiliacul și le păstrează în magazii niciodată zăvorîte. Ghiliacul este atît de sensibil la acțiuni infamante, încît, de îndată ce se vede silit la o asemenea acțiune, pleacă în taiga și se spinzură. La ghiliaci crima se întîlnește foarte rar și e săvîrșită aproape întotdeauna la mînie ; în

\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „frații apropiați sau nominali”, apare „frații (de orice grad)”. — *Nota red.*

\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „gîntă”, apare „hal” ; în loc de „oricărei persoane care nu aparține gîntei”, apare „oricărei persoane din alt hal”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „ca mijloc de represiune”, apare „ca mijloc” ; în loc de „răzbunarea singelui”, apare „răzbunarea gîntei”. — *Nota red.*

\*\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „răzbunare a singelui”, apare „razbunare”. — *Nota red.*

orice caz niciodată din pricina avidității. În relațiile sale cu ceilalți oameni \*, ghiliacul se arată onest, credincios cuvîntului dat și conștiincios.

În ciuda îndelungatei aserviri la care au fost supuși de către manciurienii asimilați chinezi, în ciuda influenței funeste a colonizării\*\* din regiunea Amurului, sub raport moral ghiliacii au păstrat multe din virtuțile unui trib primitiv. Destinul orînduirii lor sociale însă este inevitabil hotărît. Încă una sau doua generații și ghiliacii de pe continent vor fi complet rusificați și, o dată cu binefacerile culturii, își vor apropria și racilele ei. Ghiliacii din Sahalin, fiind mai mult sau mai puțin departe de centrele colonizării rusești, au șanse să rămînă în acest stadiu timp mai îndelungat. Dar și la ei începe să se simtă influența populației rusești din vecinătate. Ei vin în sate pentru negoț, merg după lucru la Nikolaevsk, și fiecare ghiliac care se întoarce de la muncă în așezarea natală aduce cu sine aceeași atmosferă pe care o aduce în satele rusești muncitorul de la oraș. În afara de aceasta, munca la orașe, cu șansele ei nestabile, înlătură tot mai mult acea egalitate primară care constituie trăsătura predominantă a vieții economice simple la popoarele de felul ghiliacilor.

Articolul d-lui Sternberg, care cuprinde și date despre reprezentările religioase, obiceiurile și instituțiile juridice\*\*\* ale ghiliacilor, va fi publicat în întregime în «Etnograficeskoe obozrenie.»<sup>381</sup>.

Scris la sfîrșitul lunii noiembrie  
— 4 decembrie 1892

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Publicat în „Die Neue Zeit”  
Bd. 1, nr. 2, 1892—1893

Tradus din limba germană

Semnat : *Friedrich Engels*

\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „relațiile cu ceilalți oameni”, apare „relațiile civice”. — *Nota red.*

\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „colonizării”, apare „populației nomade”. — *Nota red.*

\*\*\* În „Russkie Vedomosti”, în loc de „instituțiile juridice”, apare „obiceiurile juridice”. — *Nota red.*

[Către conducerea Partidului social-democrat  
din Ungaria <sup>382</sup>]

Stimați tovarăși,

Vă mulțumesc foarte mult pentru amabila voastră invitație la congresul Partidului social-democrației din Ungaria, la care, spre regretul meu, îmi este imposibil să particip.

Trimițînd aceste rînduri, nu pot să nu-mi exprim adîncă părere de rău în legătură cu disensiunea apărută în rîndurile voastre. Departe de mine să mă amestec în chestiuni pentru a căror rezolvare nu sînt nici chemat și nici nu pot s-o fac, necunoscînd suficient situația. Pot numai să-mi exprim dorința ca congresul partidului să reușească să aplaneze divergențele de opinii și \* să înlătore pericolul unei sciziuni.

Urez mult succes congresului partidului.

Al vostru,  
F. E.

Scris la începutul lunii ianuarie 1893

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă, în K. Marx și F. Engels,  
Opere, vol. XVI, partea a II-a, 1936

Se tipărește după manuscris

Tradus din limba germană

---

\* În manuscris urmează fraza: „să păstreze pentru partidul ungar un asemenea colaborator capabil, cum fără îndoială este tov. P. Engelmann”, frază care a fost ștersă. — *Nota red.*

## [Cu privire la recenta farsă a poliției din Paris <sup>383</sup>]

Presa burgheză pariziană anunță cu multă pompă că poliția ar fi descoperit un complot cit se poate de mirșav. Cîțiva „nihilisti ruși” ar fi conspirat cu scopul de a trimite pe lumea cealaltă pe blajinul țar, autocratul întregii Rusii; poliția a vegheat însă, „criminalii, ba chiar atentatorii” au fost prinși, milostivul părinte al patriei ruse a fost salvat.

Examinînd situația ceva mai atent, se dovedește că „nihilistii ruși” își merită numele doar în măsura în care nu au nimic comun cu rușii : nihil. Sînt pur și simplu polonezi, care au avut doar nenorocul să se nască sub sceptrul tătucului țar de la Petersburg. Oamenii care trăiau la Paris foarte liniștit și retras și nu erau atît de naivi încît să organizeze atentate ; astăzi oamenii chibzuiți cedează această ocupație poliției. Chiar simpla necesitate de a aduce la cunoștința opiniei publice numele poloneze ale acestor „nihilisti ruși” a fost de ajuns pentru a face versiunea atentatului și complotului inacceptabilă pînă și pentru poliție. Aceasta a fost nevoită să-și informeze reprezentantul de pe lingă agențiile Havas și Reuter că acești oameni vor fi numai expulzați din Franța.

Dar de ce atîta vilvă pretutindeni ? Foarte simplu.

Conducătorii republicii burgheze oportunist-radicală — miniștri, senatori, deputați — sînt implicați cu toții în scandalul Panama <sup>384</sup>, unii pentru luare de mită, alții pentru complicitate și tănuire. Ei sînt însă de părere că opinia publică s-a preocupat îndeajuns de *această* latură a activității lor necurate. Ei judecă astfel : lumea a vorbit destul de faptul că noi am discreditat republica prin escrocheriile noastre. Să arătăm acum că sîntem capabili să discredităm această republică și din punct de vedere politic. Să arătăm că în ploconirea față de țar putem să-l întrecem cu mult pe răposatul Bismarck. Legația rusă dorește să cerceteze actele

emigranților polonezi, să-i dovedim rîvna noastră fierbinte de a-i pune la picioare tot ce dorește : nu numai actele, dar o dată cu ele și polonezii, iar dacă trebuie, întreaga Franță !

Nouă ne convine dacă, în felul acesta, republica burgheză își sapă singură groapa. Moștenitorii ei sînt la ușă : nu monarhiștii care complotază iar din răspuțeri, dar nu sînt cu toate acestea primejdioși, ci socialiștii. Ceea ce însă și nouă ni se pare prea mult e prostia acestor oameni, a actualilor conducători ai Franței. Ei cerșesc favoruri și îndurare de la Rusia oficială, îi ling cizmele, se înjosec în fața acestei bande rusești de hoți, îl proclamă pe țar adevăratul suveran al Franței și conducător al politicii franceze, în vreme ce acest țar este neputincios, cu totul incapabil să aducă Franței cel mai mic serviciu real. Iarna de acum dovedește că foametea va fi un fenomen permanent încă mulți ani în Rusia ; resursele țării s-au epuizat pentru mult timp, iar situația ei financiară este de-a dreptul disperată. Nu Franța are nevoie de Rusia ; dimpotrivă, Rusia este cea care fără sprijinul moral al Franței ar fi complet paralizată. Dacă acești burghezi francezi ar avea puțină minte, i-ar putea constrînge pe aliații lor ruși la orice act care nu cere bani sau război. În loc s-o facă, se tîrăsc la picioarele Rusiei și se lasă exploatați pentru scopurile de stat rusești într-un hal în care Prusia n-a făcut-o nici măcar în momentele ei de cea mai adîncă înjosire. Și după toate astea se cred și foarte vicleni ; nici nu bănuiesc, prostănacii, ce se mai rîde pe seama lor la Petersburg !

Paris vaut bien une messe — Parisul face cît o liturghie, a spus Henric al IV-lea cînd prin trecerea sa la catolicism a obținut capitularea Parisului. La France vaut bien une Marseillaise — Franța face cît o Marsilieză, a spus Alexandru al III-lea cînd, fiind într-o situație politică fără ieșire și lipsit complet de ajutor, amiralul Gervais a venit să-i pună la picioare Franța<sup>385</sup>.

Scris la 10 ianuarie 1893

Publicat în „Vorwärts” nr. 11  
din 13 ianuarie 1893

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

## Despre „Panamaua” italiană<sup>386</sup>

### I

„Italia, Italia, ce de canalii ai !”, se spune într-un cîntec studențesc german despre ploșnițele și puricii din Italia. Alături de canaliile cu șase picioare, acolo există însă și canalii cu două picioare, iar la bella Italia se străduiește să arate că nu se lasă întrecută în această privință nici de la belle France, țara panamalei, și nici de austera Germanie, țara devoțiunii, a moravurilor pioase și a fondului welfilor<sup>387</sup>.

În Italia, banii-hîrtie sînt emiși de către șase bănci, două toscane, una napolitană, una siciliană și două romane : Banca Romana și Banca Nazionale. Bancnotele acestor șase bănci privilegiate circulă ca mijloc de plată valabil în virtutea unei legi care a expirat acum cîțiva ani, fiind apoi prelungită de la an la an, pînă la 31 decembrie 1892, iar în cele din urmă pentru încă 3 luni, pînă la 31 martie 1893.

Încă sub guvernul Crispi, în 1889, în legătură cu necesitatea de a reinnoi privilegiul băncilor și din pricina zvonurilor alarmante s-a instituit o anchetă asupra modului în care au fost administrate aceste bănci. La Banca Nazionale ancheta a fost efectuată de senatorul Consiglio, la Banca Romana de senatorul Alvisi, un om onest, căruia i-a fost pus la dispoziție ca expert Biagini, un funcționar destoinic din ministerul de finanțe. Ce anume a descoperit Consiglio, nu se știe nici pînă astăzi ; raportul lui Alvisi împreună cu toate dovezile anexate a ajuns în copie, după moartea lui Alvisi, în mîini așa-zis neoficiale, și astfel s-a ivit mica panama, „panamino”, cum îi spun italienii.

La vremea aceea, guvernul Crispi a pus, pe tăcute, raportul la dosar. Alvisi a amintit în senat de cîteva ori această chestiune, a amenințat cu scandalul, dar de fiecare dată a lăsat să fie redus la tăcere. A păstrat tăcerea și atunci cînd ministrul Miceli, care ordonase ancheta, a prezentat în comisia parlamentului — cu pri-

lejul prelungirii cu încă un an a valabilității legii bancare — un raport laudativ despre Banca Romana și l-a rugat insistent pe prietenul său Alvisi să nu-l compromită pe el și instituțiile de credit ale țării prin dezvăluirile sale. Guvernul Crispi a căzut și în locul lui a venit guvernul Rudini ; apoi a căzut și guvernul Rudini, fiind înlocuit cu actualul guvern Giolitti. Legea bancară definitivă, prin care băncile urmau să fie reorganizate și privilegiile lor prelungite pentru 6 ani, era încă în aer. Nimeni nu voia să muște din această momeală primejdioasă. Ca în jocul de copii, așchia aprinsă a fost trecută din mină în mină pînă cînd, în cele din urmă, la 21 decembrie, ultima scînteie a fost stinsă fără cruțare pe căi neoficiale.

Încă la 6 decembrie 1892, la cererea lui Giolitti, a fost prezentat un proiect de lege privitor la prelungirea pentru șase ani a privilegiului bancar. Dar, ca urmare a zvonurilor alarmante, cu totul neoficiale, despre neregulile grave în administrarea băncilor, Giolitti a cerut, deja la 21 decembrie, un ultim răgaz de trei luni — pînă la 31 martie. În cursul dezbaterilor a luat cuvîntul deputatul Colajanni și, spre stupefarea generală, a citit diverse pasaje din raportul general al lui Alvisi cu privire la Banca Romana și din raportul special al lui Biagini asupra registrelor de contabilitate și a numerarului de casă controlate de el. Și frumoase lucruri au mai ieșit atunci la iveală ! 9 000 000 de franci bancnote emise ilegal excedentar ; o amestecare foarte comodă, pentru guvernatorul băncii și casier, dar antistatutară a casei băncii cu rezervele de aur ; un portofoliu doldora de polițe trase asupra unor persoane insolubile ; 73 000 000 din fondurile băncii avansate la 179 de persoane privilegiate, din care 33 500 000 la numai 19 persoane ; printre datornici figurau Tanlongo guvernatorul băncii, cu peste 1 000 000 și principele Giulio Torlonia, președintele consiliului de supraveghere, cu 4 000 000 etc., etc. În rest, Colajanni nu a mai dat nume, dar a lăsat să se înțeleagă că știe mai multe decît spune și a cerut o anchetă parlamentară asupra activității băncilor.

Un alt deputat, Gavazzi, a citit apoi încă un pasaj din raportul lui Alvisi din care reieșea că Banca Romana acordase împrumuturi însemnate unor avocați, gazetari și oameni politici și că acești clienți speciali primiseră circa 12 000 000, sumă care nu figura în bilanțurile date publicității.

Miceli, fostul ministru, care ordonase ancheta în timpul guvernului Crispi, a sărit în sus. Giolitti, Crispi, Rudini, cei trei prim-miniștri implicați în această afacere au sărit și ei în sus, unul după altul, pentru a califica toate aceste dezvăluiri drept pură născocire.

Și cu ce vehementă indignare morală au vorbit ! O mai nobilă minie nu ar fi putut afișa nici un comis-voiajor german căruia îi



reprozezi că marfa comandată după o mostră bună s-a dovedit a fi de proastă calitate.

În aceeași zi deputații au preschimbat la casa parlamentului bancnote emise de Banca Romana în valoare de peste 50 000 de franci, iar acțiunile băncii (la o valoare nominală de 1 000 de franci) au scăzut cu 100 de franci. După eroicele discursuri ale miniștrilor însă, spre seară, cei de la bursă și-au revenit. Scandalul era socotit ca înăbușit, iar chestiunea ca înmormintată.

## II

Și totuși fiecare cuvânt rostit de Colajanni era adevărat, iar cele dezvăluite constituiau doar o treime din ceea ce conținea raportul de anchetă. Guvernatorul Tanlongo, casierul principal Lazzaroni și președintele consiliului de administrație, Torlonia, și-au acordat în tihnă împrumuturi în suma de 9 000 000. Iar banca a fost în genere condusă „tihnit” — patriarcalmente —, după expresia lui Tanlongo; atât de tihnit, încît din fondurile destinate creditelor în condiții avantajoase pentru comerț și industrie au fost acordate împrumuturi garantate cu ipoteci nesigure, care practic nu acopereau sumele împrumutate, sau au fost acordate contra unor polițe a căror plată era mereu amînată, sau chiar în cont curent deschis, unor oameni care prin industrie înțelegeau afaceri dubioase. Atît de tihnit, încît, încetul cu încetul, aproape toți gazetarii și nu mai puțin de *150 de membri ai actualei Camere a deputaților*, majoritatea insolvabili notorii sau chiar trăind exclusiv din datorii, au ajuns să figureze ca debitori în registrele băncii. Lista acestor clienți se găsea și ea în anexele raportului lui Alvisi; pe această listă, alături de un singur deputat de dreapta, Arbib, figuiau deputați de stînga de aproape toate nuanțele cu sume între 500 000 și 600 000 de franci fiecare. Printre ei se număra și purtătorul unui nume cinstit în lumea întreagă\*, precum și doi dintre actualii miniștri — Grimaldi și Martini; Grimaldi este chiar unul din jurisconșulții băncii cu un salariu anual de 25 000 de franci. Lucrurile stăteau destul de urît, dar toate acestea s-au petrecut abia în 1889, alcătuiau numai începutul, nici nu constituiau un panamino, ci doar un panaminetto, o panama minusculă.

Aceste mici chestiuni și altele asemănătoare, printre care, se înțelege, erau și zvonuri exagerate, au ajuns treptat, una cîte una, la urechile publicului, după ce tonul a fost dat de discursul lui

\* Menotti Garibaldi — *Nota red.*

Colajanni. Publicul a început să-și retragă depunerile de la Banca Romana — în câteva zile au fost retrase 9 000 000 din totalul de 14 000 000 de franci depuneri — și să primească cu neîncredere bancnotele emise de ea. Guvernul a simțit că venise timpul să acționeze. Ceea ce ani de-a rândul guvernele lăseseră unul în seama celuilalt — reglementarea problemei băncilor și a banilor-hirtie — trebuia să-și găsească acum urgent rezolvarea. La începutul lunii ianuarie au început tratative pentru contopirea celor două bănci romane și a celor două bănci toscane într-o singură mare instituție de credit; concomitent guvernul a ordonat efectuarea unei noi anchete asupra băncilor. Banca Nazionale, care trebuia să formeze nucleul noii instituții, a refuzat, firește, să preia necondiționat toate păcatele Băncii Romana; ea a pus bețe-n roate și s-a tirguit. Dar totul a ajuns la urechile publicului; neîncrederea a devenit panică. Orașul Roma și-a retras de la Banca Romana depunerea în valoare de peste un milion, de asemenea casa de economii depozitul ei în valoare de peste 500 000 de franci. Acțiunile Băncii Romana cu valoare nominală de 1 000 de franci, care după discursul lui Colajanni scăzuseră la 670 de franci, la 15 ianuarie erau cotate la numai 504 franci. În nordul țării bancnotele emise de această bancă au început să fie refuzate.

Dar iată că la cunoștința publicului au ajuns zvonuri despre rezultatele fenomenale ale noii revizii întreprinse la Banca Romana. Ce-i drept, principele Giulio Torlonia și-a achitat datoria: la 13 ianuarie a adus 4 000 000, la 14 ianuarie încă 600 000 de franci și la 15 ianuarie restul de 2 000 000. Ce-i drept, guvernatorul Tanlongo și casierul Lazzaroni și-au pus în întregime la dispoziția băncii marea lor avere pentru stingerea datoriilor lor. Ce-i drept, „o persoană foarte influentă” — revista „Corriere di Napoli”<sup>388</sup> făcea aluzii transparente la rege \* — a plătit datoria la bancă a ministrului Grimaldi și a membrilor familiei sale. Ce-i drept, deputatul constituțional-radical Fortis a declarat că creditul ce i-a fost deschis i se acordase în calitate de juriconsult al băncii. Dar ce importanță puteau să aibă toate acestea în comparație cu vestea adusă de noua revizie și anume că Banca Romana, care avea permisiunea să emită bancnote în valoare de 70 000 000, a pus în circulație 133 000 000; că, pentru a ascunde acest fapt, în registrele băncii fuseseră introduși creditorii fictivi pentru suma de 49 000 000 și că guvernatorul Tanlongo a luat 25 000 000 contra unei simple chitanțe datată 3 ianuarie 1893. („Secolo”<sup>389</sup> din 21—22 ianuarie.) Ba mai mult, se șoptea că rezerva în aur a fost găsită în ordine, dar numai datorită baronului Michele Lazzaroni, nepotul

\* Umberto I. — *Nota red.*

casierului principal, care a împrumutat în acest scop de la prietenii săi de afaceri din Elveția, pentru câteva zile, mai multe milioane de franci peșin, cu promisiunea de a restitui acești bani în natura imediat după revizie ; lucru care, desigur, va prezenta oarecare dificultăți, deoarece între timp guvernul a pus sub sechestru toate fondurile Băncii Romane. Și iată că a început să plouă din toate părțile cu dezvăluiri, au început să circule cu mai multă sau mai puțină certitudine numele a 150 de deputați ; acum nu se mai putea nega că cel puțin ultimele trei guverne știau de întreaga afacere, că respectivele guverne au pus sistematic și pe scară largă la dispoziție partizanilor lor banii băncii în scopuri electorale, că au discutat adesea în consiliul de miniștri despre această deturnare de fonduri și că au tăinuit-o intenționat, conștienți fiind de răspunderea pe care și-o asumau și încurajând astfel perpetuarea deturnării.

Ce palid a părut după toate acestea raportul lui Biagini, publicat în „Corriere di Napoli” la 19—20 ianuarie ! Panamino își făcuse apariția.

### III

Criza nu mai putea fi evitată. Dintre oamenii care s-au datat la escrocherii împreună cu banca, deturnându-i și irosindu-i fondurile, pe calea creditelor acordate cinstit, bineînțeleș, unii dispuneau de putere în stat, alții nu. Se înțelege că de îndată ce au simțit cuțitul în gît, cei dintii i-au jertfit pe cei din urmă. Unul dintre făptași a luat nobila hotărîre să devină călăul celuiilalt. La fel ca în Franța. Și acolo, Rouvier, Floquet, Freycinet & Co. i-au jertfit pe aceiași Lesseps și Fontane, cărora ei și complicitii lor le-au „pus cuțitul în gît” destul de des, după cum se exprimă Charles Lesseps, pentru a stoarce din panama fonduri destinate scopurilor politice. Exact la fel, Giolitti și Grimaldi și-au jertfit prietenul intim, Tanlongo, după ce ei și predecesorii lor l-au extorcat de banii băncii pentru scopurile lor electorale și pentru presa lor pînă într-atît încît a mai rămas doar o singură soluție : falimentul. Iar cînd datoriile lui Grimaldi au fost achitate, cum aminteam mai sus, în chip misterios, dintre toți cei care cereau arestarea lui Tanlongo, Grimaldi a țipat cel mai tare.

Dar Tanlongo este un italian bătrîn uns cu toate unsoarele, trecut prin ciur și prin dîrmon, nu un ageamiu în materie de escrocherie cum erau Charles Lesseps și celelalte marionete, siliți să recurgă la panama pentru Reinach & Co. Tanlongo este un om

evlavios, care ascultă liturgia în fiecare dimineață la ora 4, încheindu-și totodată micile afaceri cu persoanele și mijlocitorii pe care nu voia să-i vadă în biroul său de la bancă — blamier' mich nicht, mein liebes Kind \*. Tanlongo întreține relații foarte cordiale cu Vaticanul ; și se spune că în acest Vatican, intangibil pentru poliția italiană, ar fi pus în siguranță o casetă conținând documentele care îl apără de puternicii săi prieteni și protectori, documentele pe care nu dorește să le încredințeze prematur justiției. Căci în Italia, în timpul panamei, ca și în Franța în timpul panamalei, justiția a stîrnit serioase bănuieli că ar urmări uneori prin perchezițiile ei nu atît să scoată documente la iveală, cit să le facă complet dispărute. Iar Tanlongo socotea că anumite documente care pot să-l apere și să dezvăluie adevărata stare de fapt sînt în siguranță nu la judecătorul de instrucție italian, ci numai la Vatican.

Și iată, de îndată ce guvernul a ajuns la înțelegere cu Banca Nazionale, în urma căreia aceasta prelua întregul activ și pasiv al Băncii Romana, obligîndu-se să plătească acționarilor 450 de franci pentru fiecare acțiune în valoare de 1 000 de franci ; de îndată ce guvernul a considerat că aceasta poate împiedica divulgarea numelor oamenilor politici care erau creditorii băncii, bravul Tanlongo a și trebuit să se convingă că în politica burgheză ingratitudea este singura răsplată pentru serviciile aduse. Din seara zilei de 16 ianuarie locuința i-a fost pusă sub supraveghere ; la 19 ianuarie a fost arestat împreună cu Lazzaronni, casierul principal.

El se așteptase la asta. Anterior declarase unui redactor al ziarului „Parlamento” <sup>390</sup> :

„N-au decît să mă azvirle în închisoare, dar trebuie atunci să țină seama că joacă o carte proastă... Dacă vor să mă facă răspunzător pentru vina altora, mă vor sili să provoc un scandal... Vor să mă distrugă ? Atunci voi divulga numele oamenilor care mi-au cerut milioane peste milioane. De cîte ori am spus : nu pot să dau aceste milioane, singurul răspuns a fost : sînt necesare (occorrono). Iar pentru asta am dovezi... așa se întîmplă întotdeauna ; cu cit am adus mai multe servicii, cu atît mai tare m-au scuipat în obraz ; dar dacă voi cădea acum, mă voi alla într-o companie plăcută”.

Și cînd acest om bolnav și bătrîn, ținut mai întii sub arest în palatul său, a fost dus la 25 ianuarie la închisoarea Regina Coeli, el a declarat unui funcționar care îl însoțea : „Merg, dar îmi rezerv dreptul de a face dezvăluiri” ; iar familiei sale i-a spus : „Ei ar dori să mor în închisoare, dar am încă destulă putere pentru a mă răzbuna”.

---

\* — „copilă dragă, nu mă compromite” (H. Heine. „Întoarcerea acasă”).  
— Nota trad.

Nu prea e de presupus că în instanță acest om se va lăsa copleșit, asemenea directorilor implicați în panamaua de la Paris, care, în loc să-și strivească acuzatorii sub greutatea faptelor ce le stăteau la dispoziție, fapte de zece ori mai compromițătoare, implorau prin tăcere o sentință blindă. Ziarele îl descriau pe Tanlongo, deși suferind de gută, ca pe un bărbat înalt și vînjos, „un adevărat cuirasier de șaptezeci de ani” ; după cum dovedește întregul său trecut, el știa că salvarea sa stă numai în cea mai înverșunată luptă, în cea mai dîrză rezistență ; și astfel, într-o bună zi, faimoasa cassetta d'oro \* va trece din Vatican în sala de ședințe, iar conținutul ei se va etala pe masa tribunalului. Să fie într-un ceas bun !

Între timp, în același 25 ianuarie s-a redeschis sesiunea parlamentului și scandalul a izbucnit și acolo. Giolitti poate striga celor 150 de deputați ai săi ceea ce Rouvier a strigat celor 104 ai săi : dacă nu am fi luat acei bani, nu ați sta aici. Și așa și este. Crispi și Rudini nu pot spune decît tot același lucru. Dar cu asta chestiunea nu a fost rezolvată. Trebuie să urmeze alte dezvăluiri, atît în parlament cît și în instanță. Panamino, ca și panamaua, se află abia la începutul evoluției sale.

Și care este morala acestei istorii ? Și panamaua, și panamino, și fondul welf dovedesc că întreaga politică burgheză actuală, atît agreabilele ciorovăieli dintre partidele burgheze, cît și împotrivirea lor comună la presiunea exercitată de clasa muncitoare, nu poate fi dusă fără uriașe sume de bani, că acești bani sînt folosiți în scopuri care nu pot fi mărturisite public și că guvernele, în fața avariției burghezilor, se vād tot mai mult silite să procure mijloace pentru aceste scopuri nemărturisite pe căi de asemenea de nemărturisit. „Noi luăm banii de acolo de unde îi găsim”, spunea Bismarck, care știa el ce știa. Și „unde îi găsim”, se vede.

Scris între 26 și 29 ianuarie 1893

Publicat în „Vorwärts” nr. 27, 28  
și 29 din 1, 2 și 3 februarie 1893

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

---

\* — caseta de aur. — Nota trad.

Către cititorul italian  
[Prefață la ediția italiană (1893) a  
„Manifestului Partidului Comunist”]<sup>391</sup>

Publicarea „Manifestului Partidului Comunist” coincide, am putea spune, cu ziua de 18 martie 1848, cu revoluțiile de la Milano și Berlin, care reprezintă răscularea a două națiuni: una situată în centrul continentului european, cealaltă situată în centrul zonei mediteraneene; două națiuni slăbite pînă atunci din cauza fărîmării teritoriale și a luptelor interne și ajunse din această cauză sub stăpînire străină. Dacă Italia era supusă împăratului Austriei, Germania se afla sub jugul la fel de apăsător, deși indirect, al țarului tuturor rușilor. Urmărilor lui 18 martie 1848 au scăpat Italia și Germania de această rușine; dacă, din 1848 pînă în 1871, aceste două mari națiuni au fost reconstituite și, oarecum, redată lor înseși, lucrul acesta a fost posibil, după cum spunea Karl Marx, deoarece oamenii care înăbușiseră revoluția de la 1848 au devenit, împotriva voinței lor, executorii ei testamentari<sup>392</sup>.

Această revoluție a fost pretutindeni opera clasei muncitoare; clasa muncitoare a fost aceea care a ridicat baricade și și-a riscat viața. Numai muncitorii din Paris au avut, atunci cînd au răsturnat guvernul, intenția bine determinată de a răsturna și orînduirea burgheză. Dar, cu toate că ei erau conștienți de antagonismul fatal dintre propria lor clasă și burghezie, nici dezvoltarea economică a țării și nici dezvoltarea spirituală a maselor muncitorești franceze nu ajunseseră la un grad care să permită transformarea revoluționară a societății. De aceea roadele revoluției au fost culese, în cele din urmă, de clasa capitaliștilor. În celelalte țări, în Italia, în Germania, în Austria, muncitorii n-au făcut în fond altceva decît să aducă la putere burghezia. Dar în nici o țară dominația burgheziei nu e cu puțință fără independența națională. Revoluția din 1848 trebuia deci să aducă cu sine unificarea și independența unor națiuni pînă atunci dependente și neunificate: Italia, Germania, Ungaria. Acum este rîndul Poloniei.

Prin urmare, deși revoluția din 1848 nu a fost o revoluție socialistă, totuși ea a deschis și a pregătit terenul pentru o asemenea revoluție. Prin avântul pe care regimul burghez l-a dat în toate țările marii industrii, el a creat pretutindeni, în ultimii 45 de ani, un proletariat numeros, bine încheșat și puternic ; în felul acesta el a generat propriii lui gropari, ca să folosim o expresie din „Manifest”. Fără restaurarea independenței și unității fiecărei națiuni nu s-ar fi putut înfăptui nici unirea internațională a proletariatului, nici colaborarea pașnică, creatoare a acestor națiuni în vederea realizării unor țeluri comune. Și-ar putea cineva imagina o acțiune comună, internațională, a muncitorilor italieni, maghiari, germani, polonezi, ruși în condițiile politice ale perioadei dinainte de 1848 ?

Așadar, bătăliile anului 1848 nu au fost zadarnice, după cum nu s-au scurs în zadar nici cei 45 de ani care ne despart de această etapă revoluționară. Roadele încep să se coacă, și tot ce doare este ca publicarea acestei traduceri italiene a „Manifestului” să fie de bun augur pentru victoria proletariatului italian, așa cum a fost publicarea originalului pentru revoluția internațională.

„Manifestul” recunoaște întru totul rolul revoluționar pe care l-a avut capitalismul în trecut. Prima națiune capitalistă a fost Italia. Sfirșitul evului mediu și zorile erei moderne, capitaliste, sînt marcate printr-o figură grandioasă, aceea a italianului Dante, care e totodată ultimul poet al evului mediu și cel dintîi poet al erei moderne. Azi, ca și în 1300, o nouă eră istorică e pe cale de a se naște. Ne va dăruia oare Italia un nou Dante care să vestească nașterea acestei ere noi, proletare ?

Londra, 1 februarie 1893

*Friedrich Engels*

Publicat în cartea :  
Karlo Marx e Federico Engels.  
„Il Manifesto del Partito Comunista”,  
Milano, 1893

Se tipărește după textul cărții,  
confruntat cu manuscrisul  
în limba franceză

Tradus din limba italiană

**CARLO MARX e FEDERICO ENGELS**

---

# **IL MANIFESTO**

DEL

## **PARTITO COMUNISTA**

*CON UN NUOVO PROEMIO AL LETTORE ITALIANO*

**FEDERICO ENGELS**

---

**Centesimi 25**

---

**MILANO**

**Uffici della CRITICA SOCIALE**

*Portici Galleria, N. 23*

—  
**1893**

Coperta editiei italiene  
a „Manifestului Partidului Comunist” 1893



# Poate oare Europa să dezarmeze?<sup>393</sup>

Scris în februarie 1893

Publicat ca serie de articole

(fără prefață) în „Vorwärts” nr. 51—56, 58

și 59 din 1—5, 7, 9 și 10 martie 1893

și în broșură cu prefață (din 28 martie)

la sfârșitul lunii martie 1893

Semnat: *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul broșurii

Tradus din limba germană

## Prefață

Articolele retipărite aici au fost publicate în ziarul berlinez „Vorwärts” în martie 1893, în perioada cînd în Reichstag se discuta proiectul de lege cu privire la armată.

În aceste articole eu pornesc de la premisa care cîștigă tot mai mult teren în rîndurile opiniei publice, și anume că în întreaga Europă sistemul armatei permanente a fost împins atît de departe, încît fie va ruina popoarele din punct de vedere economic prin povara cheltuielilor militare, fie va duce la un război general de exterminare, afară de cazul cînd armatele permanente ar fi la timp transformate într-o miliție bazată pe înarmarea generală a poporului.

Voi încerca să demonstrez că această transformare este posibilă chiar de pe acum, chiar sub guvernele actuale și în situația politică actuală. Voi porni, prin urmare, de la această situație și voi propune deocamdată numai acele măsuri pe care orice guvern actual le poate lua fără a prejudicia securitatea țării. Mă voi strădui doar să arăt că, din punct de vedere pur militar, absolut nimic nu împiedică desființarea treptată a armatelor permanente și că, dacă aceste armate vor fi totuși menținute, motivele nu sînt de ordin militar, ci de ordin politic, pe scurt că armatele sînt îndreptate nu atît împotriva dușmanilor din afară, cît împotriva celor dinăuntru.

Consider reducerea treptată a stagiului militar pe baza unui acord internațional, reducere care constituie punctul esențial al expunerii mele, ca fiind în general calea cea mai simplă și mai scurtă pentru a trece pretutindeni de la armata permanentă la miliția organizată pe baza înarmării generale a poporului. Formele unui asemenea acord pot fi, desigur, diferite, în funcție de caracterul guvernelor care încheie acordul și de situația politică dată. Condițiile actuale sînt extrem de favorabile, astfel încît, dacă

acum s-ar lua ca punct de plecare o durată a stagiului militar de *cel mult* doi ani, atunci după cițiva ani se va putea stabili, după toate probabilitățile, un termen mult mai scurt.

Punînd drept condiție esențială pentru trecerea la noul sistem educarea întregii generații de tineri prin gimnastică și instrucție, exclud prin aceasta categoric orice posibilitate de a confunda sistemul de miliție propus aici cu oricare formă de miliție existentă în prezent, de pildă cea elvețiană.

*Londra, 28 martie 1893*

*F. Engels*

## I

De douăzeci și cinci de ani întreaga Europă se înarmează în proporții fără precedent. Marile puteri se iau la întrecere în ceea ce privește forța militară și gradul de pregătire pentru război. Germania, Franța, Rusia își epuizează toată energia pentru a se întrece una pe cealaltă. Tocmai în acest moment guvernul german cere poporului un nou efort, un efort extraordinar, care a izbutit să înspăiminte pînă și docilul Reichstag actual. Nu este oare absurd în asemenea condiții să vorbim de dezarmare ?

Și, totuși, în toate țările păturiile largi ale populației asupra cărora apasă aproape în exclusivitate obligația de a furniza masa soldaților și de a plăti cea mai mare parte din impozite cheamă la dezarmare. Pretutindeni încordarea a atins un grad în care resursele — într-un loc recruții, în alt loc banii, iar în altul amîndouă — încep să se epuizeze. Oare singura posibilitate de a ieși din acest impas o oferă numai un război de exterminare fără precedent ?

Eu afirm : dezarmarea, și o dată cu ea garanția păcii, este posibilă ; este chiar relativ ușor de înfăptuit, iar Germania, mai mult decît oricare alt stat civilizată, poate și este chemată s-o înfăptuiască.

După războiul din 1870—1871 a fost definitiv dovedită superioritatea sistemului serviciului militar general obligatoriu cu rezervă și Landwehr<sup>394</sup> — chiar și sub forma sa prusiană denaturată din acea vreme — în comparație cu sistemul de recrutare cu drept de înlocuire. Cu unele modificări mai mari sau mai mici, toate țările de pe continent au adoptat acest sistem. Faptul în sine nu ar fi fost regretabil. O armată a cărei principală rezervă o constituie bărbații căsătoriți de vîrstă mijlocie este, prin însăși natura ei, mai puțin agresivă decît a fost armata lui Ludovic-Napoleon, alcătuită pe baza dreptului de înlocuire și în al cărei efectiv exista un mare număr de înlocuitori, soldați de profesie plătiți. A survenit însă

anexarea Alsaciei și Lorenei, în urma căreia pacea de la Frankfurt a devenit pentru Franța mai mult un armistițiu, așa cum a fost pacea de la Tilsit<sup>395</sup> pentru Prusia. Și astfel a început între Franța și Germania o febrilă cursă a înarmărilor, în care treptat au fost atrase Rusia, Austria și Italia.

La început a fost prelungită durata serviciului în Landwehr. În Franța, armata teritorială a primit o rezervă formată din contingente mai vechi, în Germania s-a reintrodus Landwehr-ul din a doua recrutare și chiar Landsturm-ul<sup>396</sup>. Și s-a mers astfel pas cu pas pînă acolo, încît limita firească de vîrstă a fost atinsă și chiar depășită.

Apoi a fost mărit contingentul de recruți și, ca urmare, au fost formate noi cadre pentru instruirea lor ; dar și aici s-a atins, parțial sau total, limita de vîrstă, în Franța această limită fiind chiar depășită. Ultimele contingente de recruți din armata franceză cuprindeau un număr destul de mare de tineri foarte puțin sau de loc capabili de a face față greutăților serviciului militar. Ofițerii englezi, imparțiali în această privință, care au asistat în 1891 la marile manevre din Champagne și care au recunoscut, manifestîndu-și unora chiar admirația, înalta pregătire de luptă a actualei armate franceze, au constatat aproape unanim că un număr disproporționat de mare de soldați tineri nu făceau față marșurilor și exercițiilor tactice. În Germania, ce-i drept, nu am epuizat încă efectivele de rezervă apte pentru serviciul militar, dar tocmai pentru a o face a fost prezentat noul proiect de lege cu privire la armată. Pe scurt, și în această privință ne aflăm aproape la limita posibilității.

Latura modernă, *revoluționară* a sistemului militar prusian constă tocmai în prevederea ca forțele fiecărui bărbat apt pentru serviciul militar să fie puse în slujba apărării naționale pe toată durata cît este capabil să poarte arma. Și singura trăsătură revoluționară demnă de relevat în întreaga dezvoltare a armatei de la 1870 încoace constă tocmai în faptul că guvernele au fost nevoite, adeseori împotriva voinței lor, să aplice în practică această prevedere care pînă atunci exista numai în fantezia șovinștilor. Atît durata serviciului militar obligatoriu, cît și încorporarea tuturor tinerilor apti pentru serviciul militar nu pot fi astăzi contestate principial, în Germania mai puțin decît oriunde, și cel mai puțin de către partidul social-democrat, care, dimpotrivă, este și de data aceasta singura forță capabilă să traducă pe deplin în practică această revendicare în Germania.

Rămîne prin urmare, un singur punct de sprijin de unde s-ar putea porni la înfăptuirea dezarmării : durata serviciului militar

activ. Și, într-adevăr, aici se găsește punctul lui Arhimede : *un acord internațional* încheiat de marile puteri de pe continent cu privire la *durata maximă a serviciului militar activ* pentru toate armele, durată care ar putea fi stabilită, după părerea mea, la început la doi ani, sub rezerva unei reduceri ulterioare de îndată ce lucrul va fi recunoscut ca posibil, *scopul final al acordului fiind sistemul de miliție*. Eu afirm că această propunere trebuie făcută în primul rând de către Germania și că tocmai Germania va avea în primul rând de câștigat de pe urma acestei propuneri, chiar dacă aceasta nu va fi adoptată.

## II

Un acord internațional cu privire la durata maximă a serviciului militar activ ar atinge în egală măsură armatele tuturor puterilor. Se știe îndeobște că, pentru armatele al căror efectiv nu a miroșit încă praful de pușcă, durata serviciului militar constituie, în anumite limite la începutul unei campanii, cel mai bun criteriu de apreciere a capacității acestor armate de a face față oricărei situații de luptă, îndeosebi în ofensivă, atât în cea strategică, cât și în cea tactică. În 1870 ostașii noștri au făcut îndeaproape cunoștință cu furia franceză \* a atacului la baionetă al infanteriei imperiale, alcătuită din oameni cu stagiul îndelungat, și cu avalanșa atacurilor de cavalerie la Wörth și Sedan; în același timp însă au dovedit încă la începutul războiului, la Spichern, că, chiar inferiori din punct de vedere numeric, pot scoate această infanterie dintr-o poziție puternic întărită<sup>397</sup>. Așadar, în genere se poate spune: în anumite limite, care variază în funcție de particularitățile naționale, durata serviciului activ determină pentru trupele încă neîncercate în bătălii gradul de pregătire generală de luptă și mai ales gradul de capacitate de a duce acțiuni ofensive.

Dacă încercarea de a se stabili pe scară internațională durata maximă a serviciului militar activ ar izbuti, raportul dintre capacitatea de luptă a diferitelor armate ar rămâne aproximativ cel de astăzi. Ceea ce una dintre ele pierde din capacitatea de a face față acțiunilor de luptă pierd și celelalte. În măsura în care este exclusă astăzi posibilitatea ca un stat să atace prin surprindere alt stat, în aceeași măsură va fi exclusă și atunci. Deosebirea în durata stagiului militar între Franța și Germania, de pildă, a fost pînă acum prea neînsemnată pentru a avea vreo pondere; și, în condițiile în care durata serviciului militar s-ar reduce, totul ar depinde, ca și acum, de modul în care fiecare dintre cele două armate

---

\* — inverșunarea franceză. — *Nota trad.*

folosește durata de stagiul stabilită prin acord. În rest, efectivul relativ al celor două armate ar fi proporțional cu populația din ambele țări ; iar cînd, în cele din urmă, serviciul militar general obligatoriu ar fi într-adevăr înfăptuit, pentru țările care au atins aproximativ același nivel de dezvoltare economică (dezvoltare care determină procentul de inapți) numărul populației va constitui întotdeauna criteriul de evaluare a efectivului unei armate. Atunci nu vor mai fi posibile scamatorii de felul celor făcute de Prusia în 1813 ; aici nu mai are balta pește.

Foarte multe depind însă de modul cum va fi folosită durata stabilită a serviciului militar. În mai toate armatele sînt oameni care ar avea multe de spus în această privință, dacă li s-ar permite ; căci sfînta nevoie de bani a făcut ca pretutindeni o parte din recruți să fie instruiți doar „în pripă”, în cîteva luni. Și în această privință va interveni o limitare la esențial, lăsîndu-se deoparte o sumedenie de mofturi tradiționale, și atunci se va descoperi cu uimire cît de puțin timp se cere pentru a face dintr-un tînăr bine dezvoltat un soldat. Despre uimirea ofițerilor care instruiau Ersatzreserve din Germania <sup>398</sup> a vorbit în Reichstag Bebel. În armata austriacă există o sumedenie de ofițeri care consideră că Landwehru este calitativ superior trupelor de linie, deși serviciul militar în Landwehr durează aproape tot atît cît în Ersatzreserve. Și nu e de mirare. Spre deosebire de trupele de linie, în Landwehr timpul nu poate fi irosit cu neroziile tradiționale și deci sacre, și de aceea acolo nici nu se pierde în zadar.

Regulamentul de front german pentru infanterie din 1888 limitează numărul formațiilor tactice pentru luptă la strictul necesar. El nu conține nimic nou ; austriecii știau încă din 1859 să păstreze capacitatea de luptă în condițiile oricăror schimbări ale dispozitivului de luptă ; cei din Hessen-Darmstadt au introdus cam în același timp formarea tuturor felurilor de coloane de batalion prin simpla unire a celor patru coloane de companie, dar după 1866, sub interdicția Prusiei <sup>399</sup>, ei au fost nevoiți să renunțe la această formație rațională. De altfel, noul regulament înlătură o serie întreagă de ceremonii antediluviene pe cît de inutile, pe atît de sacrosancte, iar de criticat nu sînt eu cel care ar avea motiv să-l critice. După războiul din 1870 mi-am permis luxul să întocmesc o schemă a formațiilor compacte și a mișcărilor companiei și batalionului, care ar corespunde sistemului actual de ducere a războiului, și am avut prilejul să constat cu surprindere că în paragrafele respective din noul regulament „statul viitorului” se întruchipează sub aproape toate aspectele.



Dar regulamentul este una, iar aplicarea lui în practică alta. Spiritul cazon care a înflorit în armata prusiană în toate perioadele de pace face ca pierderea de timp, înlăturată de instrucțiuni, să fie reintrodusă pe ușa din dos, sub forma parăzilor. Dintr-o dată se consideră că muștrul în vederea parăzii e absolut necesar pentru a compensa slăbirea coeziunii datorită formației de luptă dispersate, că reprezintă unicul mijloc pentru instaurarea adevăratei discipline etc. etc. Rezultă că ordinea și disciplina pot fi instaurate numai punând oamenii să exerseze lucruri inutile. Numai renunțarea la „pasul de paradă” și tot ar face disponibile săptămîni întregi pentru exerciții raționale, fără a mai vorbi de faptul că, în sfîrșit, ofițerii străini ar putea asista la o trecere în revistă a trupelor germane fără a se mai abține să nu pufnească în rîs.

O instituție la fel de perimată este serviciul de gardă, care, potrivit unei concepții străvechi, contribuie de asemenea la dezvoltarea intelectului soldaților și mai ales a gîndirii lor independente, deprinzîndu-i — dacă cumva nu știau dinainte — să nu se gîndească la nimic vreme de două ore cît stau în post. Dat fiind obiceiul general de astăzi de a antrena posturile de pază direct în teren, în oraș — unde există diferite feluri de poliție — serviciul de gardă își pierde orice sens. Prin desființarea lui s-ar cîștiga cel puțin 20% timp pentru serviciul militar și s-ar asigura securitatea populației civile pe străzile orașelor.

Apoi mai există pretutindeni mulți soldați care sub diverse pretexte sînt cruțați pe cît posibil de serviciul militar : meseriașii companiei, ordonanțele ofițerilor și alții. Și în această privință ar fi cîte ceva de schimbat.

Da, dar cum rămîne cu cavaleria ? N-ar avea ea nevoie de un stagiu mai îndelungat ? — Desigur, ar avea, mai ales cînd este vorba de recruți care nu știu nici să se țină în șa și nici să îngrijească de cai. Și aici se pot face însă destule. Dacă rațiile cailor nu ar fi măsurate cu atîta zgîrcenie — caii sînt bine hrăniți doar înaintea manevrelor, pentru a-și recăpăta puterile ! — și dacă fiecare escadron ar avea un disponibil de cai pentru ca soldații să poată face exerciții de călărie mai des și mai îndelung, într-un cuvînt dacă s-ar încerca, în sfîrșit, în mod serios să se compenseze reducerea stagiului prin preocuparea mai intensă pentru esențial și prin înlăturarea a ceea ce este inutil, atunci s-ar vedea de îndată că și aici lucrurile ar merge. Chiar și pentru dresajul cailor de remonță pe care se bazează acum cavaleria și a cărui necesitate necondiționată o admit bucuros, se pot găsi mijloace și soluții. De altfel nimic nu împiedică ca, atîta timp cît se va considera necesar, să se mențină și să se extindă pentru cavalerie termenul de

trei sau patru ani, atît pentru voluntari, cît și pentru reangajați, contra unor compensații corespunzătoare în serviciul de Landwehr și de rezervă, compensații fără de care nu s-ar putea obține nimic.

Dacă am sta să ascultăm autoritățile militare, atunci, desigur, lucrurile s-ar prezenta cu totul altfel. După părerea lor, toate schimbările sînt absolut irealizabile, nimic nu poate fi atins fără ca întregul sistem să se năruie. Și, totuși, de cincizeci de ani încoace tot văd cum o seamă de instituții militare proclamate astăzi drept intangibile și sacre sînt miine aruncate fără nici un menajament la lada cu gunoi, și anume exact de către aceleași autorități ; de asemenea am văzut de atîtea ori că ceea ce e divinizat într-o armată e bagatelizat în cealaltă ; mi s-a întîmplat de atîtea ori să observ cum obiceiurile și rînduiriile cele mai verificate și mai apreciate ale unei armate se dovedesc a fi în fața inamicului curată neghiobie ; în fine, de atîtea ori m-am convins că în fiecare armată există o anumită tradiție convențională destinată gradelor inferioare, soldaților simpli și publicului, întreținută de gradele superioare, care stîrnește însă zîmbete în rîndurile ofițerilor cu judecată și e cu desăvîrșire anihilată în urma primei campanii ; pe scurt, am trăit atît de multe experiențe istorice, încît sfătuiesc pe oricine să nu manifeste față de nimic mai multă neîncredere decît față de „*opinia autorizată*” a specialiștilor militari.

## III

E un contrast ciudat : cel mai adesea autoritățile noastre militare sînt îngrozitor de conservatoare tocmai în specialitatea lor și totuși astăzi abia dacă mai există un alt domeniu tot atît de revoluționar ca cel militar. Între tunul cu țeava lisă de șase livre, mortierul de șapte livre, pe care eu însumi l-am manevrat cîndva în apropiere de Kupfergraben<sup>400</sup>, și tunurile ghintuite de astăzi cu încărcare pe la culată, între puștile de atunci de calibru mare cu țeavă lisă și puștile de calibru cinci milimetri cu repetiție de astăzi, cu încărcare pe la culată, distanța pare de secole ; și lucrurile încă nu se opresc aici, zi cu zi, fără scrupule, tehnica face inutile inovațiile de-abia intrate în uz. Înlătură acum pînă și romanticul fum al prafului de pușcă, dînd astfel bătăliei un caracter și o desfășurare cu totul schimbate, absolut imprevizibile. Cu asemenea factori imprevizibili însă trebuie să ne deprindem tot mai mult în condițiile acestei perpetue revoluționări a bazei tehnice de ducere a războiului.

Cu numai 40 de ani în urmă, bătaia eficace a focului de infanterie era la 300 de pași ; la această distanță, un om putea să suporte fără primejdie salva unui batalion întreg, presupunînd că toți trăgătorii ar fi ochit asupra lui. Focul artileriei de cîmp era practic ineficace dincolo de numai 1 500—1 800 de pași. În timpul războiului franco-prusian, bătaia eficace a puștii era de 600—1 000 de pași, cea a tunului de maximum 3 000—4 000 de pași. Puștile noi de calibru mic, încă neîncercate în luptă, au însă o bătaie maximă asemănătoare cu a tunului, gloanțele trase de ele au o putere de străpungere de patru pînă la șase ori mai mare decît înainte ; pușca cu repetiție dă astăzi unei grupe o eficacitate a focului egală cu a unei companii înainte ; artileria, deși nu se poate fâli cu o creștere similară a bătăii, și-a dotat, în schimb, proiectilele cu explozivi cu totul noi, de o eficacitate altădată necunoscută ;

bineînțeles, încă nu se știe sigur cine va trebui să le suporte eficacitatea : cel care bombardează sau cel bombardat.

Și, în condițiile acestei neconținute și tot mai rapide revoluționări a întregului sistem militar, avem în față autorități militare care încă acum cinci ani băgau în cap trupelor toate ceremoniarurile convenționale și exhibițiile artificiale din tactica liniară a bătrînului Fritz \*, de mult decedată pe cîmpul de bătaie, și țineau de sacre regulamente după care puteai foarte bine să ieși bătut numai din pricină că armata s-a repliat spre dreapta, la stînga nefiind loc destul pentru o înaintare ! Aceleași autorități care nici pînă în ziua de azi nu s-au încumetat să se atingă de nasturii strălucitori și de garniturile de metal din echipamentul soldaților — tot atîtea magnete care atrag gloanțele de calibru cinci metri —, autorități care aruncă sub focul puștilor pe ulanii cu pieptare roșii, late și pe cuirasieri — în sfîrșit ! — fără cuirasă, dar în tunici albe, autorități care s-au decis cu mare, foarte mare greutate să sacrifice pe altarul patriei mai degrabă epoleții de un îngrozitor prost gust, dar tocmai de aceea sacri, decît pe înșiși purtătorii de epoleți.

Am impresia că nu este nici în interesul poporului german și nici chiar al armatei germane ca această superstiție conservatoare să domine în armată cînd în jur crește valul revoluției tehnice. Ne trebuie capete mai limpezi, mai îndrăznețe, și ar fi să mă înșel de tot dacă printre ofițerii noștri cei mai capabili nu s-ar găsi destule asemenea capete care să aspire la eliberarea de rutină și de spiritul cazon, înflorit iarăși din plin în cei douăzeci de ani de pace. Dar pînă va veni momentul cînd acești oameni vor găsi curajul și prilejul să-și impună convingerile, noi, cei din afară, trebuie să intrăm în arenă și să dovedim pe cît ne stă în putință că și noi am învățat cîte ceva din arta militară.

Am încercat în cele de mai sus să dovedesc că stagiul de doi ani pentru toate genurile de arme ar putea fi introdus încă de pe acum dacă soldații ar învăța numai ceea ce le poate folosi în război și ar fi cruțați de tradiționalele vechituri care răpesc timpul. Dar am afirmat din capul locului că cei doi ani nu constituie o limită. De fapt, convenția de stabilire pe plan internațional a stagiului de doi ani pentru serviciul militar ar reprezenta numai primul pas către reducerea treptată a termenului, să zicem la început la 18 luni, două veri și o iarnă, apoi la un an, apoi... ? De aici începe statul viitorului, adevăratul sistem de miliție, dar despre aceasta discuția poate fi reluată abia atunci cînd lucrurile vor fi efectiv puse în mișcare.

---

\* Frederic al II-lea. — *Nota red.*

Iar principalul în asta și constă, în a pune lucrurile în mișcare. E suficient să privim realitățile în față pentru a ne convinge că reducerea stagiului militar constituie o necesitate pentru dezvoltarea economică a tuturor țărilor și pentru menținerea păcii în Europa ; și de aici rezultă imediat că *centrul de greutate al instruirii militare trebuie deplasat asupra educației tineretului.*

Cînd m-am reîntors pe Rin <sup>401</sup> după zece ani de exil, am fost plăcut surprins văzînd instalate pretutindeni în curțile școlilor sătești paralele și bare. Era frumos, dar, din păcate, la atît s-a și mărginit treaba. În autentic stil prusac, aparatele de gimnastică au fost procurate conform instrucțiunilor, dar cu folosirea lor treaba a șchiopătat : pentru asta erau necesare noi instrucțiuni. N-ar fi oare timpul ca, în sfîrșit, lucrurile să fie luate în serios ? Ca tineretul școlar din toate clasele să fie sistematic și temeinic deprins cu gimnastica liberă și la aparate atîta vreme cît membrele sînt încă elastice și mlădioase, în loc să chinui zadarnic, cum se face azi, pe tinerii de douăzeci de ani în sudoarea frunții lor și a ta pentru a reda flexibilitatea și reflexele unor mușchi, tendoane și oase anchilozate de muncă ? Oricare medic vă va spune că diviziunea muncii schilodește pe orice om supus acțiunii ei, dezvoltă grupe întregi de mușchi în detrimentul altora și că diviziunea muncii acționează diferit în fiecare domeniu de muncă, că fiecare formă de muncă generează o schilodire specifică. Și atunci nu e oare o nebulie să lași mai întii oamenii să ajungă schilози, ca să te străduiești mai apoi în armată să-i faci iarăși drepți și sprinteni ? E oare necesar un grad de înțelegere inaccesibil pentru orizontul oficial pentru a pricepe că, prevenind la timp în școala elementară și medie această schilodire, obții soldați de trei ori mai buni ?

Acesta constituie însă numai începutul. Tineretul poate cu ușurință să-și însușească în școală regulile de dispunere și de mișcare în formații militare compacte. Școlarul se ține și merge drept de la sine, mai ales cînd face gimnastică ; ce ținută au recruții noștri și cît e de greu să-i deprinzi să se țină și să meargă drept, acest lucru îl știe fiecare dintre noi de pe vremea stagiului militar. Deplasările în formație de pluton și companie pot fi exersate în fiecare școală, și încă cu o ușurință de care în armată nici nu poate fi vorba. Ceea ce un recrut consideră drept o dificultate detestabilă și uneori insurmontabilă este pentru un școlar un joc și o destindere. Păstrarea intervalului și a alinierii la mișcările în formație desfășurată și la întoarceri, lucru atît de greu de obținut de la recruții maturi, se însușește de către elevi în joacă de îndată ce se trece cu ei la o exersare sistematică. Dacă o bună parte din vară ar fi folosită pentru marșuri și exerciții în teren, corpul și mintea tinerilor n-ar avea din asta decît de cîștigat, ca de altmin-

teri și vistieria armatei, care ar economisi pe această cale citeva luni de serviciu militar. Că asemenea excursii cu caracter militar sînt deosebit de prielnice pentru a deprinde pe elevi să rezolve probleme ale serviciului de campanie și că aceste excursii contribuie foarte mult la dezvoltarea capacității mentale a elevilor, dîndu-le posibilitatea să-și însușească într-un timp relativ scurt o educație militară specială, toate acestea au fost dovedite practic de vechiul meu prieten Beust, el însuși fost ofițer prusian, în școala sa de la Zürich. Cu complexitatea de astăzi a sistemului militar, nici nu poate fi imaginată trecerea la sistemul de miliție fără o prealabilă pregătire militară a tineretului, și tocmai în acest sens au o importanță atît de mare experiențele încununuate de succes ale lui Beust.

Iar acum îmi îngădui să abordez o problemă specific prusiană. Ce se întîmplă cu subofițerii care au terminat serviciul activ, iată problema vitală pentru statul prusian. Pînă în prezent au fost folosiți ca jandarmi, grăniceri, portari, furieri, funcționari civili de toate soiurile ; nu există în sistemul birocratic prusian un ungher cît de prăpădit în care să nu fi fost vîrîți subofițerii avînd dreptul de a ocupa funcții civile. Ei bine, v-ați zbătut pînă la epuizare să le găsiți subofițere:ilor o piine ; v-ați încăpăținat să-i vîrîți acolo unde nu puteau face față, să-i utilizați la treburi la care nu se pricepeau ; n-ar fi oare, în sfîrșit, timpul să-i plasați într-o ocupație pe care o cunosc și unde pot realiza ceva ? Să se facă învățători, dar nu pentru a preda cititul, scrisul și socotitul, ci pentru a-i învăța pe elevi gimnastica și instrucția ; asta le va prinde bine și lor, și tineretului. Și cînd subofițerii, părăsind tainițele cazărmii, vor ieși în curtea școlilor, în văzul lumii, și se vor supune jurisdicției civile în locul celei militare, pot pune rămășag că răzvrătitul nostru tineret școlar va deprinde cu bunele maniere și pe cel mai înrăit subofițer, obișnuit să martirizeze soldații.

## IV

Mai departe ne propunem să examinăm problema dacă există șanse să fie acceptată propunerea privitoare la reducerea generală, egală și treptată a duratei serviciului militar printr-un acord internațional. Deocamdată vom porni de la premisa că acordul ar fi fost acceptat. Va fi el oare în acest caz tradus în fapt sau va rămîne pe hîrtie, va fi oare aplicat loial de către toate părțile ?

În linii mari, cu siguranță. În primul rînd, o încălcare sau alta a acordului cere destulă strădanie, și o astfel de încălcare nici nu va putea fi ascunsă. În al doilea rînd, popoarele înseși vor avea grijă să fie aplicat acordul. Nici un om nu rămîne de bunăvoie în cazarmă dacă este oprit acolo peste termenul legal.

În ceea ce privește fiecare țară în parte, atît Austria și Italia, cît și statele de al doilea și al treilea rang care au introdus serviciul militar general obligatoriu vor saluta un asemenea acord ca pe un act eliberator și cu satisfacție îl vor respecta punct cu punct. Despre Rusia vom vorbi în capitolul următor. Cum stau însă lucrurile cu Franța ? Tocmai Franța reprezintă aici țara cu o pondere hotărîtoare.

În cazul cînd Franța semnează și ratifică acordul, atunci nu încapе îndoială că în linii mari va trebui să-l respecte. Să admitem însă că curentul revanșard, existent în sinul claselor avute și în acea parte a clasei muncitoare care nu a trecut încă la socialism, poate căpăta momentan superioritatea și poate prilejui direct sau prin răsălmăcire încălcări ale prevederilor acordului. Asemenea încălcări însă nu vor putea fi niciodată prea însemnate, fiindcă altminteri Parisul ar prefera să denunțe acordul. Față de aceste mici înșelăciuni, Germania se află în fericita situație de a putea să închidă cu mărinimie ochii. În pofida tuturor eforturilor remarcabile ale Franței de a face imposibilă o repetare a înfringerii din 1870, Germania i-a luat-o cu mult înainte, cu mult mai mult decît

s-ar crede la prima vedere. În primul rînd, surplusul de populație al Germaniei, care de pe acum reprezintă peste 12 000 000 și care sporește de la an la an. În al doilea rînd, faptul că actualul sistem militar există în Prusia de mai bine de 70 de ani, că populația s-a deprins cu el, că a fost verificat în amănunțime printr-o serie întreagă de mobilizări, că au fost practic încercate și sînt cunoscute toate greutățile ce se pot ivi cît și mijlocul de a le învinge — avantaje de care beneficiază și celelalte armate germane. Dimpotrivă, în Franța, prima mobilizare generală abia urmează să fie experimentată, și asta încă în condițiile existenței unei organizări mult prea complicate pentru un asemenea scop. În al treilea rînd, în Franța introducerea unei astfel de instituții nedemocratice ca aceea a serviciului militar voluntar cu termen redus s-a lovit de piedici de netrecut ; soldații cu termen de trei ani le-au făcut atîtea șicane privilegiaților cu termen de un an, încît pur și simplu i-au pus pe goană din armată. Asta dovedește cît este de scăzut în Germania în comparație cu Franța nivelul conștiinței politice publice și al instituțiilor politice pe care această conștiință politică le tolerează. Dar ceea ce constituie un neajuns sub raport politic se arată a fi, în acest caz, un avantaj din punct de vedere militar. Desigur, în raport cu populația, nici o altă țară nu trimite în institutele medii și superioare un atît de mare număr de tineri ca Germania ; și atunci, oricît ar fi ea de nedemocratică și condamnabilă din punct de vedere politic, instituția serviciului militar voluntar cu termen redus oferă conducerii armatei un mijloc excelent pentru a da majorității acestor tineri, cu o suficientă pregătire de cultură generală, și pregătirea militară pentru a deveni ofițeri. Campania din 1866 a dovedit grăitor acest lucru, iar de atunci încoace, și mai ales după 1871, acestei laturi a forței militare a Germaniei i s-a acordat o atenție deosebită, dacă nu chiar excesivă. Și chiar dacă printre ofițerii de rezervă sînt atîția care în ultima vreme au depus toate strădaniile pentru a face de ris tagma căreia îi aparțin, totuși nu încapă nici o îndoială că acești ofițeri, luați în ansamblu, sînt superiori sub raport militar colegilor lor francezi și că, fapt esențial, Germania dispune, în comparație cu oricare altă țară, de un procent net superior de rezerviști și de oameni din Landwehr calificați pentru funcția de ofițer.

Această specifică abundență de ofițeri permite Germaniei să constituie în momentul mobilizării un număr incomparabil mai mare de formații noi, pregătite încă din timp de pace, decît ar putea s-o facă oricare altă țară. Potrivit afirmației lui Richter („Freisinnige Zeitung“ din 26 noiembrie 1892 <sup>402</sup>), care, după cîte știu, n-a fost contestată nici în Reichstag, nici în Comisia militară, fiecare regi-



ment german de infanterie e susceptibil să furnizeze în caz de război un regiment de rezervă mobil, două batalioane de Landwehr și două batalioane de Ersatzreserve. Așadar, din fiecare trei batalioane se pot forma zece batalioane, cu alte cuvinte cele 519 batalioane care formează cele 173 de regimente din timp de pace se transformă în timp de război în 1730 de batalioane, fără a mai pune la socoteală vânătorii și trăgătorii de elită. Și asta într-un ritm atât de rapid, cum nici o altă țară nu-l poate realiza.

În Franța, numărul ofițerilor de rezervă, după cum mi-a mărturisit-o unul dintre ei, este cu mult mai mic ; și, totuși, acest număr trebuie să fie suficient de mare pentru a completa cadrele necesare noilor formații prevăzute în declarațiile oficiale. Și, pe deasupra, el a recunoscut că jumătate din acești ofițeri nu fac doi bani. Iar noile formații nu corespund nici pe departe nivelului pe care Germania, cum am arătat mai sus, poate să-l atingă. Și apoi vor fi folosiți toți ofițerii pe care Franța îi poate da, în vreme ce Germania va păstra chiar un excedent de ofițeri.

În toate războaiele precedente, după câteva luni de campanie s-a resimțit lipsa ofițerilor. În toate celelalte țări, această situație se va repeta și acum. Singură Germania dispune de o inepuizabilă rezervă de ofițeri. Și atunci nu li s-ar putea oare trece cu vederea francezilor faptul că își instruiesc ici-colo soldații timp de două-trei săptămîni peste termenul stabilit prin acord ?

## V

Să ne oprim acum la Rusia. Și aici, trebuie s-o spunem pe față, este aproape indiferent nu numai faptul dacă Rusia va respecta sau nu un acord cu privire la reducerea egală și treptată a duratei serviciului militar, ci și dacă în genere va participa la această înțelegere. În problema care ne interesează, putem, de fapt, să trecem Rusia complet cu vederea, și anume din următoarele motive.

Imperiul rus cuprinde, ce-i drept, peste o sută de milioane de locuitori, deci de peste două ori mai mult decât Imperiul german, dar e foarte departe de a dispune de o forță ofensivă cît de cît comparabilă cu cea a Germaniei. Cele 50 000 000 de locuitori din Germania se concentrează pe 540 000 de kilometri pătrați; cele 90 000 000 sau, cel mult, 100 000 000 din Rusia, care ne pot interesa din punct de vedere militar, sînt răspîndite, în medie, pe 3 500 000 de kilometri pătrați; avantajul care rezultă pentru germani din această densitate superioară sporește considerabil prin existența unei rețele de căi ferate incomparabil mai bune. Fapt rămîne însă că o sută de milioane de locuitori pot cu timpul să furnizeze mai mulți soldați decît cincizeci de milioane. Așa cum stau lucrurile, ar dura ceva mai mult pînă ce acești soldați ar ajunge la locul stabilit; dar de ajuns trebuie să ajungă în cele din urmă. Și atunci?

O armată are nevoie nu numai de recruți, ci și de ofițeri. Iar în această privință în Rusia situația se prezintă lamentabil. În Rusia, ofițerii se recrutează numai din nobilime și din burghezia orașelor; nobilimea este relativ redusă numeric, orașe sînt puține; din zece locuitori, cel mult unul trăiește într-un oraș și dintre aceste orașe doar cîteva își merită denumirea; numărul școlilor medii și al elevilor care le frecventează este extrem de scăzut; așadar, de unde să fie luați ofițerii necesari pentru toate unitățile?

Ceea ce i se potrivește unuia nu i se potrivește și altuia. Sistemul serviciului militar general obligatoriu presupune un anumit grad de dezvoltare economică și intelectuală ; acolo unde acesta lipsește, sistemul aduce mai mult dezavantaje decât avantaje. Și, evident, acesta este cazul în Rusia.

În primul rând, pentru a face dintr-un recrutar rus de capacitate mijlocie un soldat instruit se cere, în genere, un timp destul de îndelungat. Fără îndoială, soldatul rus este foarte viteaz. Câtă vreme misiunile tactice se îndeplineau prin atacul maselor compacte de infanterie, soldatul rus era în elementul său. Întreaga sa experiență de viață l-a deprins să fie strins legat de tovarășii săi. La sat — încă obștea semicomunistă, la oraș — cooperarea muncii în artel ; peste tot krugovaia poruka, adică răspunderea solidară a tovarășilor unul pentru celălalt ; într-un cuvânt, o stare a societății care sugerează concret, pe de o parte, că salvarea stă în unire, iar pe de altă parte că individul izolat, lăsat în voia propriei sale inițiative, e condamnat la completă neajutorare. Această trăsătură rușii și-o păstrează și în armată ; unite în batalioane, masele de ruși sînt aproape imposibil de dizlocat ; cu cît e mai mare pericolul, cu atît mai tare se strînge ghemul. Dar acest instinct al coeziunii, care pe vremea campaniilor napoleoneene era de neprețuit și care a compensat unele laturi de mai mică valoare ale soldatului rus, acest instinct constituie astăzi de-a dreptul o primejdie. În prezent, pe cîmpul de luptă nu mai acționează mase compacte ; astăzi se cere menținerea legăturii între lanțurile răspindite de trăgători, în condiții în care trupele aparținînd unor unități diferite se amestecă de-a valma și comanda e adeseori și cu repeziciune preluată de ofițeri cu totul necunoscuți pentru majoritatea soldaților ; astăzi fiecare soldat trebuie să fie capabil să acționeze independent, potrivit momentului respectiv, și totodată să nu piardă legătura cu întreaga subunitate. Această legătură nu se poate realiza prin instinctul gregar primitiv al rusului, ci numai prin dezvoltarea intelectului fiecărui individ ; în acest sens putem găsi premisele necesare numai pe treapta unei dezvoltări „individualiste” superioare, așa cum o găsim la națiunile capitaliste din Apus. Pușca cu magazie de calibru mic cu încărcare pe la culată și pulberea fără fum au transformat însușirea care constituia cea mai de seamă forță a armatei ruse într-una din cele mai mari slăbiciuni ale ei. Astfel, în condițiile actuale va fi nevoie de un răstimp și mai lung decât înainte pentru ca un recrutar rus să devină un soldat capabil de luptă, iar pe soldații din apus nu-i va ajunge nicicum.

În al doilea rând, de unde să apară atîția ofițeri cîți sînt necesari pentru a organiza în formații noi, pe timp de război, aceste

mase de oameni ? Dacă pînă și Franța întîmpină greutăți în a găsi un număr îndestulător de ofițeri, în ce situație se va afla Rusia ? Rusia, unde populația cu un anumit nivel de cultură — singura din care pot fi recrutați ofițeri capabili — constituie un atît de neînsemnat procent din totalul de locuitori și unde pe deasupra soldatul, chiar cel instruit, are nevoie de un mai mare procent de ofițeri decît soldatul altor armate ?

Și, în al treilea rînd, cum va decurge o mobilizare în Rusia în condițiile binecunoscutului sistem general de delapidare și de hoție răspîndit între funcționari, iar adeseori și în rîndurile ofițerilor ? În toate războaiele duse pînă acum de Rusia s-a dovedit imediat că pînă și o parte din armata din timp de pace și o parte din respectiva ei dotare existau numai pe hîrtie. Ce se va întîmpla cînd va trebui ca rezerviștii lăsați la vatră și opolcenie \* (Landwehr) să fie chemați sub arme și înzestrați cu uniforme, armament și muniție ? Dacă la o mobilizare nu merg toate cum trebuie, nu sînt procurate toate la timpul potrivit și la locul potrivit, atunci zăpăceala este deplină. Și cum ar putea toate să meargă cum trebuie cînd toate trec prin mîinile cinovnicilor ruși hoți și venali ? Mobilizarea făcută de Rusia va fi un spectacol pentru zei.

Una peste alta reiese că, din considerente chiar pur militare, putem îngădui rușilor să recruteze atîția soldați și să-i păstreze atîta timp sub arme cît crede țarul de cuviință. În afară de trupele care se află sub drapel în momentul de față, Rusia va reuși anevoie să recruteze mai multe trupe și încă mai anevoie s-o facă la momentul oportun. Experiența cu serviciul militar general obligatoriu o poate costa scump.

Și apoi, în caz de război, pe toată întinderea graniței de la Kovno pînă la Kamenet, în propria ei țară, armata rusă se va găsi pe teritoriu inamic, printre polonezi și evrei ; căci guvernul țarist și-a făcut dușmani de moarte și din evrei. Va fi de ajuns ca Rusia să piardă cîteva bătălii și teatrul de acțiuni militare se va muta de pe Vistula pe Dvina și Nipru ; în spatele armatei germane, sub protecția ei, se va forma o armată a aliaților polonezi ; și va fi o pedeapsă binemeritată pentru Prusia cînd se va vedea nevoită, pentru propria ei securitate, să reinvie o Polonie puternică.

Pînă acum am examinat numai latura pur militară a problemei și am ajuns la concluzia că în această privință se poate face abstracție de Rusia. Acest lucru va reieși însă cu o și mai mare limpezime de îndată ce vom arunca o privire asupra situației economice în general, și în special asupra situației financiare din Rusia.

\* În original, cuvîntul rusesc este scris cu litere gotice. — *Nota red.*

## VI

În momentul de față, situația internă a Rusiei este aproape deservită. Eliberarea țăranilor din 1861 și legată de ea — în parte ca o cauză, și în parte ca un efect — dezvoltarea mării industrii capitaliste au declanșat în această țară, cea mai inertă dintre toate, în *această Chină europeană*, o revoluție economică și socială, care acum își urmează implacabil calea ; și deocamdată această cale se arată a fi o cale a ravagiilor.

La eliberarea țăranilor, nobilii au primit despăgubiri în hirtii de valoare, pe care s-au grăbit să le irosească într-un timp cât se poate de scurt. După ce au izbutit acest lucru, noile căi ferate le-au deschis piața pentru lemnul din pădurile pe care le dețineau ; s-au îndeletnicit cu tăierea și vânzarea lemnului și, cât timp le-au ajuns banii astfel dobândiți, au trăit din nou în splendoare și bogăție. Administrarea moșiilor în condițiile nou create și cu muncitori salariați liberi a fost însă cel mai adesea cu totul nesatisfăcătoare ; să nu ne mirăm deci că aristocrația funciară rusă este înglodată în datorii, dacă nu chiar în pragul falimentului, și că rentabilitatea moșiilor lor mai degrabă scade decît crește.

Țăranul a primit pământ mai puțin și adeseori de calitate mai proastă decît avusese pînă atunci ; fiindu-i retras dreptul de a folosi în comun izlazurile și pădurile, țăranul s-a văzut lipsit de mijlocul de bază pentru creșterea vitelor ; impozitele au fost considerabil majorate și urmează să fie toate plătite în bani ; pe deasupra venea plata ratelor, de asemenea în bani, la achitarea dobânzilor și a amortizării la suma de răscumpărare avansată de către stat (wykup) ; într-un cuvînt, la înrăutățirea în genere a situației economice a țăranului s-a adăugat trecerea forțată de la economia naturală la economia bazată pe relații marfă-bani, trecere în sine suficientă pentru a ruina țăranimea unei țări întregi. Ca urmare s-a intensificat excesiv exploatarea țăranului de către bogătașii

satului, țărani înstăriți și circiumari, *mirojedy* (textual : mîncători de obște) și *kulaki* \* (cămătari). Și, ca și cum toate acestea nu ar fi fost de ajuns, a mai intervenit și noua mare industrie, care a ruinat cu desăvîrșire gospodăria naturală țărănească. Prin concurența ei, marea industrie nu numai că a subminat producția meșteșugărească destinată propriilor trebuințe ale țaranului, dar i-a răpit și piața de desfacere pentru produsele industriei meșteșugărești destinate vînzării sau, în cel mai bun caz, a pus meșteșugurile într-o situație de dependență față de „scupșic”-ul \*\* capitalist ori, și mai rău, față de intermediarul acestuia. Țăranul rus, cu agricultura sa primitivă și cu orînduirea sa de obște comunistă arhaică a intrat brusc în conflict cu forma cea mai dezvoltată — marea industrie modernă, care trebuia să-și creeze o piață internă prin violență ; în această situație țăranul era inevitabil sortit pieirii. Dar țăranul reprezenta aproape nouă zecimi din populația Rusiei, și ruinarea țaranului echivala — cel puțin temporar — cu o ruinare a Rusiei \*\*\*.

După douăzeci de ani, timp cît a durat acest proces de răsturnare socială, au ieșit la iveală și alte rezultate ale lui. Tăierea masivă a pădurilor a distrus rezervele de umiditate ale solului ; apa ploilor și a zăpezilor topite, nefiind absorbită, se scurgea cu repeziciune prin pîraie și torente, provocînd mari inundații ; în schimb, vara riurile secau, iar solul se usca. Se spune că, în multe din regiunile cele mai fertile ale Rusiei, nivelul umidității solului ar fi coborît cu un metru, astfel că rădăcinile plantelor cerealiere nu mai ating acest nivel și se usucă. Așa încît nu numai oamenii s-au ruinat ci în multe regiuni însuși solul s-a degradat, cel puțin pe timpul vieții unei generații.

Foamea din 1891 a dat acestui proces de ruinare, cu un caracter pînă atunci cronic, o formă acută și l-a făcut astfel vizibil pentru întreaga lume. De aceea din anul 1891 Rusia nici nu a mai putut scăpa de foamete. Acest an greu a distrus în cea mai mare parte ultimul și cel mai de seamă mijloc de producție al țaranului — vitele —, iar înglodarea lui în datorii a atins un grad menit să-i frîngă și cea din urmă putere de a rezista.

Într-o asemenea situație, o țară poate începe un război cel mult din desperare. Dar și pentru așa ceva lipsesc mijloacele. În Rusia, nobilimea trăiește din datorii, din datorii trăiesc acum și țăranii, dar mai ales din datorii trăiește statul însuși. Cîți bani datorează

\* — traducerea exactă — chiaburi. — *Nota trad.*

\*\* — scupșic — persoană care se îndeletnicește cu cumpărarea de la producător a diferitelor produse, în scopul de a le revinde. — *Nota trad.*

\*\*\* Aceste idei le-am dezvoltat încă acum un an în „Neue Zeit” nr. 19 din 1891—1892, în articolul „Socialismul în Germania” (vezi volumul de față, p. 250—254. — *Nota red.*)

statul rus în străinătate se știe : peste patru miliarde de mărci. Cît datorează în țară nu știe nimeni ; în primul rînd, pentru că nu se cunoaște nici suma împrumuturilor lansate, nici suma banilor-hîrtie aflați în circulație ; în al doilea rînd, pentru că aceste bancnote își schimbă valoarea de pe o zi pe alta. Un lucru însă e sigur : creditul Rusiei în străinătate s-a epuizat. Cele patru miliarde de mărci în obligații de stat rusești au umplut pînă la refuz piața financiară din apusul Europei. Încă de mult, Anglia, iar de curînd și Germania s-au descotorosit de cea mai mare parte a obligațiilor „rusești”. Cumpărînd aceste obligații, Olanda și Franța n-au putut nici ele să le convertească, după cum s-a vădit la Paris cu prilejul ultimului împrumut rusesc ; din suma de 500 000 000 de franci au putut fi plătate numai 300 000 000, iar ministrul de finanțe rus a trebuit să retragă restul de 200 000 000 de la bancherii care au subscris împrumutul și au lansat obligații la valoarea sumei, ba și peste această valoare<sup>403</sup>. Astfel s-a dovedit că un nou împrumut rusesc nu are nici o șansă într-un viitor apropiat, nici chiar în Franța.

Așa se prezintă situația în țara care ne amenință, chipurile, cu un război iminent și care nu este, de fapt, în stare nici măcar la desperare să dezlănțuie un război, afară de cazul cînd am fi destul de stupizi să-i aducem pe tavă noi înșine banii trebuitori.

E de neînțeles ignoranța în această chestiune a guvernului francez și a opiniei publice *burgheze* franceze care îl domină. Nu Franța are nevoie de Rusia ; dimpotrivă, mai degrabă Rusia are nevoie de Franța. Fără Franța, țarul împreună cu politica sa ar rămîne izolat în Europa ; ar trebui să accepte neputincios ca în Apus și în Balcani lucrurile să meargă în voia lor. Cu ceva mai multă chibzuială Franța ar putea obține de la Rusia tot ce dorește. În loc de asta însă, Franța oficială se tîrăște la picioarele țarului.

Exportul de grîne al Rusiei este deja subminat prin concurența grîului american, mai ieftin. Articol principal de export rămîne doar secara, și ea ia aproape exclusiv drumul Germaniei. *De îndată ce Germania va consuma pîine albă în locul pîinii negre, actuala Rusie oficială țaristă burgheză va da faliment.*

## VII

I-am criticat destul pe vecini, inamicii noștri pașnici. Cum stau însă lucrurile la noi acasă ?

Aici va trebui să spunem deschis : o reducere treptată a stagiului militar poate fi în folosul armatei numai atunci cînd se va pune capăt o dată pentru totdeauna *tratamentului inuman* la care sînt supuși soldații și care s-a înrădăcinat în ultimii ani în armată, devenind regulă într-o măsură mult mai mare decît sînt dispuse autoritățile s-o recunoască.

Tratamentul inuman al soldaților însoțește invariabil spiritul cazon și muștrul pentru parăzi ; și una și alta capătă o largă răspîndire în armata prusiană de îndată ce aceasta trece pentru cităva vreme pe picior de pace, iar din Prusia se transmit apoi în Saxonia, Bavaria etc. Avem aici o moștenire din epoca de aur „veche prusiană”, cînd soldatul era sau vagabond angajat, sau fecior de țaran iobag și trebuia să înghită fără murmur din partea iuncherilor ofițeri orice brutalizare și orice umilință. Și tocmai nobilimea decăzută, parazitată și muritoare de foame, destul de numeroasă la est de Elba, continuă să furnizeze și azi contingentul celor mai înverșunați chinuitori ai soldaților, fiind egalați în această privință numai de arogantele odrasle ale burgheziei care s-ar vrea iuncheri.

Șicanarea soldaților nu a dispărut niciodată cu totul din armata prusiană. Înainte însă se făcea mai rar, mai temperat și avea cîtcodată umor. De cînd a devenit însă necesar, pe de o parte, ca soldații să-și însușească un număr tot mai mare de cunoștințe, în timp ce, pe de altă parte, nici vorbă nu e de desființarea exercițiilor tactice perimate și absurde devenite vechituri inutile, de atunci subofițerul a căpătat treptat și tacit dreptul neîngrădit de a aplica orice metodă de instruire pe care o socotește potrivită ; totodată el era indirect silit să uzeze de mijloace violente din pricina ordinelor primite de a băga în cap oamenilor din subunitate,



într-un timp scurt, cutare sau cutare regulă militară. Și intrucit dreptul soldatului de a reclama e o curată batjocură, nu e de mirare că, acolo unde soldații au acceptat această situație, îndrăgita metodă veche prusiană a dat din nou în floare. Căci sînt convins că, în regimentele formate din oameni din vestul țării sau cu un număr însemnat de locuitori din marile orașe, soldații sînt chinuți mult mai puțin decît în regimentele alcătuite cu precădere din țărani de la est de Elba.

La toate acestea exista înainte, cel puțin în practică, un antidot. La puștile cu țeava lisă cu încărcare pe la gura țevii, nimic nu era mai lesne în timpul manevrelor decît să fie vîrită pe țeavă o bucată de cremene care să cadă deasupra cartușului orb ; și atunci se întîmpla adesea ca unii superiori odioși să fie împușcați din neatenție la manevre. Se și greșea uneori ; am cunoscut un tînăr din Köln care în 1849 și-a găsit moartea în acest fel, deși împușcătura era destinată comandantului său. Astăzi, o dată cu puștile de calibru mic cu încărcare pe la culată, lucrurile nu mai merg atît de lesne și pe neobservate ; în schimb, statistica sinuciderilor din armată ne indică destul de precis cît de departe a ajuns cruzimea față de soldați. Cînd va veni însă „momentul critic” și se vor folosi cartușe de război, atunci se pune întrebarea dacă vechea practică nu va găsi din nou adepți, așa cum în timpul ultimelor războaie s-a mai întîmplat pe alocuri ; ce-i drept, asta nu va contribui prea mult la victorie<sup>404</sup>.

În rapoartele lor, ofițerii englezi erau unanimi în aprecierea relațiilor deosebit de bune existente între soldații și superiorii din armata franceză, care în 1891 executa manevre în Champagne. În această armată, fenomene asemănătoare celor care apar la noi și care străbat atît de des din cazărmi pînă în presă ar fi pur și simplu cu neputință. Încercarea de a introduce în armata franceză bastonada prusacă a eșuat încă înaintea marii revoluții. Chiar în cele mai rele timpuri ale campaniilor din Algeria și ale celui de-al doilea Imperiu, nici un superior n-ar fi îndrăznit să aplice soldaților francezi măcar a zecea parte din tratamentul care se aplică soldaților germani sub ochii noștri. Iar astăzi, după introducerea serviciului militar general obligatoriu, aș vrea să văd un subofițer francez care ar cuteza să ordone soldaților să se pălmuiască sau să se scuie în obraz unul pe altul. Cît dispreț trebuie să nutrească soldații francezi față de viitorii lor înamici, auzind și citind cite îndură aceștia fără să cricnească. Iar ca soldații din fiecare cazarmă să citească și să audă despre aceste lucruri, de asta are cine să aibă grijă.

La francezi, în armată există același spirit și aceleași relații între ofițer, subofițer și soldat care au domnit în Prusia din 1813 pînă în 1815 și care i-au dus pe soldații noștri de două ori pînă la Paris. La noi, dimpotrivă, totul se apropie mereu mai mult de rînduiala din 1806, cînd soldatul aproape nici nu era considerat om, cînd era bătut cu vergile și chinuit și cînd între el și ofițer se afla o prăpastie de netrecut — rînduială care a dus armata prusiană la Jena <sup>405</sup> și în prizonieratul francez.

Se vorbește atît de mult de valoarea decisivă a factorilor morali în război ! Și în timp de pace acești factori sînt distruși aproape sistematic !

## VIII

Pină acum am pornit de la ipoteza că propunerea cu privire la reducerea treptată și egală a duratei serviciului militar, cu trecerea în cele din urmă la sistemul de miliție, ar fi fost acceptată. Dar înainte de toate se pune întrebarea : va fi oare acceptată ?

Să presupunem că Germania face această propunere mai întâi Austriei, Italiei și Franței. Austria va accepta cu bucurie durata maximă de 2 ani pentru serviciul militar, și în practică o va reduce poate și mai mult în țară. În armata austriacă se vorbește pare-se mult mai deschis decât în cea germană despre rezultatele favorabile obținute prin scurtarea duratei de serviciu pentru o parte din trupe. Acolo, mulți ofițeri consideră de-a dreptul că trupele de Landwehr care execută serviciul numai câteva luni sînt superioare trupelor de linie : în orice caz, pentru ei pledează faptul că un batalion de Landwehr, după cite am fost asigurat, poate fi gata de luptă în 24 de ore, în vreme ce unui batalion de linie îi trebuie câteva zile. E și firesc : în trupele de linie autoritățile se tem să se atingă de vechea rutină austriacă cu făgașele ei bătute, în timp ce în Landwehr, unde întreaga organizare a fost nou creată, au avut, dimpotrivă, curajul să nu instituie această rutină. În orice caz, în Austria, atît poporul, cît și guvernul rîvnesc la o ușurare a poverii militare și ea poate fi obținută cel mai repede tocmai pe baza propriei lor experiențe, prin reducerea duratei serviciului militar.

Italia, de asemenea, se va agăța cu amindouă miinile de această propunere. Copleșită de apăsarea bugetului de război, ea se află într-o situație atît de dificilă, încît are nevoie de sprijin, și asta încă urgent de tot. Și în acest caz reducerea duratei maxime a serviciului militar constituie calea cea mai scurtă și mai simplă. Așadar se poate spune : Tripla Alianță <sup>406</sup> ori se va destrăma, ori

va fi nevoită să recurgă la un mijloc care să se reducă, mai mult sau mai puțin, la propunerea noastră.

Dar dacă Germania, bazându-se pe consimțământul Austriei și Italiei, prezintă această propunere guvernului francez, atunci acesta se va găsi într-o postură foarte delicată. Acceptînd propunerea, nu și-ar înrăutăți cu nimic situația militară în comparație cu alte țări. Dimpotrivă, ar avea posibilitatea să și-o îmbunătățească. În multe privințe, faptul că serviciul militar obligatoriu a fost introdus pe teritoriul Franței abia de 20 de ani constituie pentru ea un dezavantaj. Acest dezavantaj implică însă avantajul că totul este încă nou, că rînduielele învechite, de pe vremea lui Papură Vodă au fost primenite abia de curînd, că pot fi introduse lesne și alte îmbunătățiri fără a întîmpina rezistența încăpățînată a prejudecăților înrădăcinate. După *mari întrîngeri*, toate armatele devin neobișnuit de apte pentru instruire. De aceea în Franța ar fi mai ușor decît oriunde să se dea o mai bună întrebuințare duratei serviciului militar, stabilită conform acordului; iar întrucît în Franța și școala, ca și armata, se află într-un proces de revoluționare, instruirea fizică în general și militară în special a tineretului va putea fi pusă în practică acolo mult mai prompt și mai ușor decît în altă parte. Toate acestea ar avea însă semnificația unei întăriri a puterii militare a Franței în comparație cu Germania. Și, totuși, este posibil, ba chiar foarte probabil ca curentul șovinist — șovinismul francez nu e mai puțin obtuz decît cel german — să devină suficient de puternic pentru a răsturna orice guvern care ar accepta propunerea, mai ales fiindcă propunerea vine din Germania. Să presupunem deci că Franța refuză. Și atunci ?

Atunci Germania va beneficia de un foarte mare avantaj prin simplul fapt de a fi făcut această propunere. Nu trebuie să uităm că cei 27 de ani de cîrmuire bismarckiană au atras asupra Germaniei — și nu pe nedrept — ura întregii lumi. Nici anexarea Schleswigului de nord danez, nici nerespectarea și în cele din urmă escamotarea articolului din tratatul de pace de la Praga privitor la danezii de pe respectivul teritoriu <sup>407</sup>, nici anexarea Alsaciei și Lorenei, nici persecuțiile meschine împotriva polonezilor din Prusia, nimic din toate acestea n-are de a face cu restabilirea „unității naționale”. Bismarck s-a priceput să creeze Germaniei reputația unei țări avide de cuceriri; burghezul șovinist german care i-a dat afară pe austriecii germani și care totuși vrea mai presus de toate să unească frățește întreaga Germanie „von der *Etsch* bis an die Memel” \*, anexînd Imperiului german Olanda, Flandra, El-

\* Parafrazarea cuvintelor din cîntecul „Lied der Deutschen” al lui Hoffmann von Fallersleben. — *Nota trad.*

veția și provinciile baltice pretins „germane” ale Rusiei, acest șovinist german l-a ajutat cu sîrg pe Bismarck și cu un succes atît de strălucit, încît astăzi nici un om din Europa nu mai are încredere în „germanii cumsecade”. Peste tot, oriunde vă veți duce, veți întîlni simpatie față de Franța și neîncredere față de Germania, considerată cauza actualului pericol de război. Toate acestea ar lua sfîrșit dacă Germania s-ar hotărî să prezinte propunerea noastră. Ar apărea atunci ca apărătoare a păcii și într-un mod care nu admite nici un dubiu. Ar dovedi atunci că este gata să devină un promotor al operei de dezarmare, așa cum de drept se și cuvine pentru țara care a dat semnalul pentru înarmare. Neîncrederea s-ar transforma în încredere, antipatia în simpatie. Atunci ar deveni, în sfîrșit, o realitate nu numai afirmația că Tripla Alianță reprezintă o alianță a păcii, ci și Tripla Alianță însăși, care acum este doar o aparență. Întreaga opinie publică din Europa și din America ar trece de partea Germaniei. Iar acest lucru ar constitui o cucerire de ordin moral care ar compensa cu prisosință toate dezavantajele de ordin militar care ar mai putea fi eventual descoperite în propunerea noastră dacă s-ar despica firul de păr în patru.

Franța, dimpotrivă, refuzînd propunerea de dezarmare, ar ajunge în aceeași postură, menită să trezească suspiciuni, în care se află astăzi Germania. Acum vedem cu toții, ar spune filistinul european — iar el reprezintă cea mai mare dintre marile puteri —, acum vedem cu toții cine vrea pace și cine război. Și dacă s-ar întîmpla cumva ca la conducerea Franței să vină un guvern cu adevărat belicos, acesta s-ar găsi într-o asemenea situație, încît cu puțină judecată ar recunoaște imposibilitatea războiului. Oricît s-ar preface Franța, ea ar apărea în ochii întregii Europe ca acea parte care a provocat războiul, care a forțat izbucnirea lui. În felul acesta, nu numai că ar stîrni împotriva sa țările mici și Anglia, dar nu ar putea fi sigură nici măcar de ajutorul Rusiei, de acel ajutor tradițional al Rusiei care constă în aceea că la început își antrenează aliații în război, iar apoi îi lasă baltă.

Dar să nu uităm că deznodămîntul *viitorului război îl decide Anglia*. Tripla Alianță, în caz de război cu Rusia și cu Franța, la fel ca Franța însăși, despărțită fiind de Rusia printr-un teritoriu inamic, poate să importe marile cantități de grîu necesare numai pe cale maritimă. Iar hegemonia pe mare o deține în mod absolut Anglia. Dacă Anglia pune flota sa la dispoziție unei părți beligerante, atunci cealaltă parte pur și simplu va fi învinsă prin înfometare, întrucît importul cerealelor va fi sistat; aceasta va însemna repetarea în proporții uriașe a foametei din Paris <sup>408</sup>, iar

partea beligerantă infometată va trebui să capituleze, la fel de sigur cum doi ori doi fac patru.

Mai departe : în momentul de față, în Anglia, superioritatea o are curentul liberal, iar liberalii englezi au netăgăduite simpatii pentru Franța. Și apoi bătrînul Gladstone personal este rusofil. Dacă izbucnește un război european, Anglia va rămîne neutră cît timp lucrul va fi posibil ; dar chiar și neutralitatea ei „binevoitoare” poate constitui în condițiile amintite un sprijin decisiv pentru una din părțile beligerante. Dacă Germania face propunerea noastră și este refuzată de Franța, atunci Germania nu numai că anihilează toate simpatiile engleze adverse și își asigură neutralitatea binevoitoare a Angliei, dar pune guvernul englez în imposibilitate de a se alătura în război dușmanilor Germaniei.

Deci în incheiere :

Ori Franța acceptă propunerea. Atunci pericolul războiului, generat de continua creștere a înarmărilor, este efectiv înlăturat, popoarele își dobîndesc liniștea, iar Germania cîștigă faima de a fi inițiat toate acestea.

Ori Franța nu acceptă propunerea. Atunci își înrăutățește propria sa situație în Europa și ameliorează situația Germaniei într-o asemenea măsură, încît Germania nu va trebui să se mai teamă de loc de un război, putînd chiar trece fără nici o primejdie, de comun acord cu aliații săi, care abia atunci vor deveni cu adevărat aliații săi, din proprie inițiativă la reducerea treptată a duratei serviciului militar și la pregătirile pentru introducerea sistemului de miliție.

Vom găsi oare curajul să facem acest pas salvator ? Sau vom aștepta pînă cînd Franța, lămurită asupra situației din Rusia, va face ea primul pas și va avea această glorie ?

-----

## [Către muncitorii germani cu prilejul zilei de 1 Mai 1893]

Despre ce alte lucruri mai interesante aş putea să vorbesc azi muncitorilor germani dacă nu despre sărbătorirea zilei de 1 Mai aici, în Anglia, sărbătorire care anul acesta va avea o semnificație deosebită? \*. Dacă Germania nu mai e astăzi „cămin de copilași”, cum spunea Heinrich Heine \*\*, Anglia contemporană nu mai e nici ea țara-model a apaticilor socialiști de catedră germani, nici țara în care bravele trade-unionuri și adepții mișcării în limitele legii depun eforturi ca „himerle socialiste” să nu aibă o bază. Toate acestea au dispărut pentru totdeauna. A fost nevoie de multă vreme pentru ca clasa muncitoare din Anglia, după glorioasele ei bătălii din perioada cartismului, care s-au soldat cu o înfringere, să se pună din nou în mișcare. Acum însă este incontestabil că ea s-a pus în mișcare. Până nu de mult, toate organizațiile socialiste de aici mai erau la nivelul unor simple secte, pe lângă care vechile trade-unionuri apăreau într-adevăr ca o forță impunătoare. Pe baza aceasta, bine dresații universitari germani ne asigură că muncitorii englezi nu vor să desființeze sistemul muncii salariate, ci numai să-l „înnobileze”. Dar cum stau lucrurile astăzi ?

\* În manuscris, această propoziție este precedată de următorul paragraf, care în textul tipărit lipsește (omis fie la transcrierea manuscrisului, fie — având în vedere că situația se schimbase — la publicare : „În momentul când trebuie să trimit aceste rânduri pentru numărul de 1 Mai al ziarului german, la Berlin se așteaptă o criză în legătură cu discutarea proiectului de lege cu privire la armată. Ce se poate întâmpla ? În cazul când proiectul va fi respins, Reichstagul va fi dizolvat, iar campania electorală va stînjeni sărbătorirea zilei de 1 Mai, o va întuneca și pentru aceasta vor fi toate temeiurile. Acum există, ce-i drept, șanse cinci contra unu ca un compromis foarte dorit să fie realizat, iar Reichstagul să-și prelungească existența cu încă doi ani. Totodată, un prilej neînsemnat poate fi suficient pentru a împiedica acest lucru. Ce-aș putea spune în acest caz muncitorilor germani cu prilejul zilei de 1 Mai, de vreme ce nu se știe în ce împrejurări o vor sărbători ?”. — *Nota red.*

\*\* Din poezia lui Heine „Pentru liniștire”. — *Nota red.*

În rîndurile muncitorilor se trezește tot mai mult conștiința faptului că salvarea lor nu constă în a obține, în lupta împotriva patronilor, un salariu mai ridicat și o zi de muncă mai scurtă, ci în primul rînd în faptul că, organizată într-un partid de sine stătător, clasa muncitoare trebuie să cucerească drepturi politice, să cucerească parlamentul\*. Pentru prima oară acest lucru a devenit evident la alegerile generale din 1892. Luptînd împotriva ambelor partide vechi, muncitorii au obținut să fie aleși trei candidați ai lor\*\*, și în afară de aceasta, în mai bine de douăzeci de circumscriptii electorale ei au făcut ca aceste partide să le simtă cu prisosință forța încă nefolosită<sup>409</sup>. Acest succes a făcut să crească deosebit de mult conștiința de sine.

În Anglia, chiar și în condițiile actualului drept de vot limitat, muncitorii constituie majoritatea absolută a alegătorilor în cel puțin 150 de circumscriptii electorale. Dacă proiectul de reformă electorală<sup>410</sup> prezentat de guvern va fi adoptat, ei vor avea majoritatea în 200 de circumscriptii. În afară de aceasta, în majoritatea circumscriptiilor electorale, voturile muncitorilor sînt încă de pe acum hotărîtoare. Este cît se poate de evident ce înseamnă, în asemenea condiții, trezirea conștiinței de clasă în rîndurile muncitorilor. E suficient ca muncitorii s-o vrea, și Anglia nu va putea fi cîrmuită împotriva voinței lor.

Această trezire a conștiinței lor de clasă se manifestă și în pregătirile ce se fac anul acesta în vederea sărbătoririi zilei de 1 Mai. Pentru prima oară, consfăturile se desfășoară calm, fără hărțuiri și patimi mărunte, într-un entuziasm unanim. Și, ceea ce este și mai important, în fruntea acestei acțiuni se află socialiștii și, pentru prima oară, această sărbătoare va avea un indiscutabil caracter social-democrat.

13 martie 1893

*Friedrich Engels*

Publicat în ediția specială  
„Mai-Feier”  
a ziarului „Vorwärts” din 1 mai 1893

Se tipărește după textul  
ediției speciale,  
confruntat cu manuscrisul  
Tradus din limba germană

\* În manuscris, în locul cuvîntelor „să cucerească drepturi politice, să cucerească parlamentul”, este : „să cucerească parlamentul, să cucerească puterea politică”. — *Nota red.*

\*\* J. K. Hardie, J. Burns și J. Willson. — *Nota red.*



## [Către muncitorii austrieci cu prilejul zilei de 1 Mai 1893 <sup>411</sup>]

*Londra.* Am fost solicitat să scriu câteva cuvinte tovarășilor austrieci pentru numărul de 1 Mai al ziarului lor. Ce v-aș putea spune? Știți mai bine decât mine cum trebuie sărbătorită ziua de 1 Mai. Ați dovedit-o de la bun început. Din 1890 încoace, muncitorii austrieci au arătat an de an fraților lor din toate celelalte țări ce anume înseamnă o adevărată sărbătorire în spirit proletar a zilei de 1 Mai. Nicăieri, nimeni nu s-a putut compara cu voi și nici măcar nu v-a putut urma exemplul.

Într-adevăr, în Austria sărbătorirea zilei de 1 Mai are o însemnătate mult mai mare decât în oricare altă țară. În Germania, în 1890, alegerile pentru Reichstag, care au constituit o grandioasă trecere în revistă a forțelor de luptă ale clasei muncitoare germane, au făcut să pălească orice sărbătorire a zilei de 1 Mai. În Franța, ziua de 1 Mai 1892 a coincis cu alegerile comunale, care s-au desfășurat pe baza votului universal și care, de asemenea, le-au adus muncitorilor mari victorii <sup>412</sup>; de aceea acolo, în ziua de 1 Mai, în centrul atenției a fost cauza proletariatului, și nu sărbătoarea. La voi, în Austria însă, muncitorii nu au încă drept de vot, iar cum stau la voi lucrurile cu libertatea presei, cu dreptul de asociere și de întrunire s-a văzut din răspunsul dat de d-l consilier ministerial, baron von Czapka <sup>413</sup>, la o interpelare în Reichsrat. De aceea muncitorii austrieci au de o mie de ori dreptate când nu vor să renunțe cu nici un preț la sărbătorirea zilei de 1 Mai în orice împrejurări. Pentru muncitorii din alte țări, această sărbătoare este o chestiune prin excelență internațională; de aceea se poate întâmpla ca, din cauza unor condiții interne specifice, ea să treacă pe planul al doilea. Pentru voi, austriecii, ea este nu numai o chestiune internațională, ci și — poate chiar în primul rînd — o chestiune internă, de aceea la voi această sărbătoare

este întotdeauna și în mod necondiționat pe primul plan.

Fie ca și în acest an sărbătorirea zilei de 1 Mai să aibă aceeași strălucire ca și pînă acum.

Scris în martie — începutul  
lunii aprilie 1893

Publicat în ediția specială  
„Zum 1. Mai 1893”, scoasă  
de editura „Arbeiter-Zeitung”

Se tipărește după textul  
ediției speciale de 1 Mai

Tradus din limba germană

## Către tovarășii cehi cu prilejul zilei de 1 Mai 1893 <sup>414</sup>

Amintiri din 1848

Pe vremea aceea Karl Marx s-a întâlnit la Viena <sup>415</sup> cu librarul Borrosch din Praga, conducătorul fracțiunii germanilor din Boemia în Adunarea națională austriacă.

Borrosch i-a vorbit cu amărăciune despre vrajba națională din Boemia și de pretinsa ură fanatică a cehilor împotriva germanilor din Boemia. Marx l-a întrebat care este atitudinea muncitorilor din Boemia în această privință. „Ei — i-a răspuns Borrosch —, asta-i cu totul altceva; de îndată ce muncitorii intră în mișcare, încetează vrajba, nu mai este vorba de cehi sau de germani, toți sînt una”.

Ceea ce pe vremuri muncitorii de ambele naționalități din Boemia *simțeau* doar instinctiv, astăzi *știu* cît se poate de precis: ei știu că vrajba națională este posibilă numai în condițiile dominației marilor proprietari funciari feudali și a capitaliștilor, că ea nu servește decît pentru permanentizarea acestei dominații, că muncitorii cehi și cei germani au interese comune și că, de îndată ce clasa muncitoare va cuceri puterea politică, va fi înlăturat orice pretext de ură națională. Prin însăși natura ei, clasa muncitoare este internațională și ea va dovedi din nou acest lucru în ziua de 1 Mai care vine.

Londra

F. E.

Publicat în ediția specială  
„První Máj 1893“, Praga

Se tipărește după manuscris,  
confruntat cu ediția specială  
Tradus din limba germană

## Și totuși !

[Mesaj de salut adresat muncitorilor francezi cu prilejul  
zilei de 1 Mai 1893]

S-ar putea să mă înșel, dar am impresia că anul acesta ziua de 1 Mai nu va avea în viața proletariatului internațional rolul predominant pe care l-a avut în ultimii trei ani.

Dintre țările mari din Europa se pare că numai în Austria se va acorda demonstrației de 1 Mai o importanță primordială. Muncitorii austrieci nu au realmente alt mijloc de luptă.

În Franța cu siguranță, în Germania foarte probabil, în Anglia probabil, anul acesta ziua de 1 Mai va fi eclipsată de alegerile generale, în care proletariatul va trebui să eucerească noi poziții, și nu încapă îndoială că el va cuceri asemenea poziții\*.

Așadar, dacă în unele privințe sărbătorirea zilei de 1 Mai va fi eclipsată de apropiatele alegeri, acest lucru nu trebuie să ne neliniștească. Nu va însemna că sîntem mai puțin puternici. Dimpotrivă.

Demonstrațiile sînt un lucru excelent, dar numai atunci cînd nu avem alte mijloace mai bune de luptă.

Fie ca burghezia să nu triumfe prea devreme.

Ne vom mai întîlni cu ea la urnele de vot și apoi la palatul Bourbonilor !<sup>417</sup>.

Londra, 14 aprilie

*Friedrich Engels*

Publicat în „Le Socialiste”  
nr. 134 din 23 aprilie 1893

Se tipărește după textul  
apărut în ziar,  
confruntat cu manuscrisul

Tradus din limba franceză

---

\* În manuscris, paragraful care urmează : „În Belgia, chiar în ajunul zilei de 1 Mai un guvern incapabil și o burghezie mioapă se joacă cu focul, ca și cînd ar vrea să provoace un incendiu care ar putea cuprinde întreaga Europă”<sup>418</sup>, a fost șters. — *Nota red.*

## [Către muncitorii spanioli cu prilejul zilei de 1 Mai 1893 <sup>418</sup>]

Se pare că revoluția proletară răstoarnă totul, chiar și cronologia. Astfel, în pofida calendarului, în Spania cel puțin, 1 mai urmează după 2 mai <sup>419</sup>. Odinioară, muncitorii spanioli sărbătoreau ziua de 2 mai, iar acum ei sărbătorească ziua de 1 a aceleiași luni.

De la 2 Mai la 1 Mai, ce progres însemnat am realizat ! Într-adevăr, ce s-a întâmplat la 2 mai 1808 ? Pe de o parte invazia străină, pe de altă parte poporul Madridului \*. În aparență, totul era cît se poate de simplu. În realitate însă, situația era foarte complicată. Pentru a lupta împotriva invaziei străine și împotriva tiraniei lui Napoleon, poporul spaniol a trebuit să lupte în același timp împotriva revoluției franceze \*\*, iar pentru a-și redobîndi independența același popor spaniol a fost nevoit să restaureze despotismul idiotului fanatic Ferdinand al VII-lea, care era sprijinit de nobilime și de cler.

Același lucru s-a întâmplat în Italia și în Germania, și chiar în Franța. Italia și Germania au putut să scuture jugul napoleonean numai dîndu-se pe mîna reacțiunii monarhiste, feudale și clericale.

Iată cum războaiele dintre popoare complică și încurcă situații care, în aparență, sînt cît se poate de simple și de clare.

Și, totuși, ce progres uriaș de la 2 la 1 Mai. 1 Mai marchează o situație precisă și clară — două tabere bine delimitate și opuse una alteia : de o parte proletariatul internațional, care pășește spre

\* În manuscris urmează frazele : „În spatele armatei străine — Napoleon, așa-zisul reprezentant al revoluției burgheze, în realitate un despot în țara sa, un cotropitor pentru popoarele vecine. În spatele poporului din Madrid — dinastia regală a Bourbonilor imbecili, nobilimea feudală, clerul. Ciudată harabură !” — fraze care au fost șterse. — *Nota red.*

\*\* În manuscris urmează cuvintele : „al cărei produs a fost Napoleon”, care au fost șterse. — *Nota red.*

victorie sub steagul roșu al eliberării generale, iar de cealaltă parte clasele posedante și reacționare din toate țările, care s-au unit pentru a-și apăra privilegiile de exploatatori. Lupta a început, steagul roșu e desfășurat, victoria este sigură. Înainte !

Scris în aprilie 1893

Se tipărește după manuscris

Ciorna a fost publicată  
pentru prima oară în  
limba rusă în K. Marx și F. Engels,  
Opere, vol. XVI, partea a II-a, 1936

Tradus din limba franceză

[Către redacția publicației bulgare  
„Soțial-demokrat”<sup>420</sup>]

До редакцията на сборник «Социалъ-Демократъ»

122, Regent's  
Park Road N. W.  
Londra, 9 iunie 1893

Dragi tovarăși,

Vă mulțumesc din toată inima că mi-ați trimis nr. 2 al publicației voastre «Социалъ-Демократъ»<sup>\*</sup>; prin titlul pus deasupra acestor rînduri vreau să vă arăt că încep cel puțin să înțeleg limba voastră. Cerințele pe care ni le pune internaționalismul cresc an de an. Înainte de 1848 era suficient dacă cunoșteai, într-o oarecare măsură, principalele limbi din Europa centrală și occidentală; acum însă situația este de așa natură, încît la bătrînețe trebuie să mă apuc să învăț și româna și bulgara pentru a putea urmări înaintarea socialismului spre est și sud-est. Pe noi, aici, în Occident, ne bucură din suflet aceste avanposturi ale noastre din sud-estul Europei, la granița Asiei, care duc spre țărmurile Mării Negre și ale Mării Egee steagul, înălțat de Marx, al proletariatului contemporan — o ! dacă Marx ar fi trăit să vadă acest lucru — și care la momelile și la amenințările țarismului rus răspund prin aceea că opun proclamațiilor țariste lucrările socialiste ale luptătorilor înaintați ai proletariatului rus. M-a bucurat văzînd că lucrările lui Plehanov au fost traduse în limba bulgară<sup>421</sup>.

Да живѣе интернационална социализмъ !\*\*

Al vostru,  
F. Engels

Publicat în „Soțial-Demokrat” nr. 3  
din 1893

Se tipărește după manuscris,  
confruntat cu textul publicației

Tradus din limba germană,

\* — „Soțial-Demokrat”. — *Nota trad.*

\*\* — Trăiască socialismul internațional ! — *Nota trad.*

[Cuvîntare rostită  
cu prilejul încheierii lucrărilor  
Congresului internațional muncitoresc socialist  
de la Zürich. 12 august 1893 <sup>422</sup>]

Proces-verbal

Cetățeni și cetățene,

Permiteți-mi să traduc cele spuse de mine (vorbitorul își rostise cuvîntarea în limbile engleză și franceză) în scumpa mea limbă germană. Consider primirea neașteptat de entuziastă pe care mi-ați făcut-o și care m-a mișcat profund ca fiind un omagiu adus nu mie personal, ci calității mele de colaborator al marelui om al cărui portret îl vedeți acolo. (Este vorba de Marx.) Se împlinesc exact 50 de ani de cînd Marx și cu mine am intrat în mișcare, publicînd primele articole socialiste în „Deutsch-Französische Jahrbücher”. De atunci socialismul a crescut, transformîndu-se dintr-o mică sectă într-un partid puternic, care face să tremure întreaga lume oficială. Marx a murit, dar, dacă ar mai fi trăit astăzi, n-ar fi fost om în toată Europa și America care să poată privi cu o atît de îndreptățită mîndrie opera vieții sale. Există încă o dată memorabilă. În 1872 a avut loc ultimul congres al Internaționalei <sup>423</sup>. La acest congres s-au produs două evenimente. În primul rînd, delimitarea definitivă de anarhiști. A fost oare aceasta o hotărîre inutilă ? Congresul de la Paris, cel de la Bruxelles, actualul congres s-au văzut nevoite să facă același lucru <sup>424</sup>. În al doilea rînd, încetarea activității Internaționalei în vechea ei formă. A fost perioada cînd furia reacțiunii, îmbătată de sîngele glorioasei Comune, ajunsese la culme. Menținerea vechii Internaționale ar fi cerut sacrificii mult prea mari în raport cu rezultatele ; Internaționala și-a mutat sediul în America, adică a părăsit scena. Proletariatului din fiecare țară i s-a dat posibilitatea să se organizeze într-o formă de sine stătătoare. Acest lucru a fost realizat, și acum Internaționala este mult mai puternică decît înainte. În această direcție trebuie să continuăm să lucrăm pe o bază comună. Pentru a nu degenera într-o sectă trebuie să admitem discuțiile, dar prin-



cipiile generale trebuie respectate cu consecvență. Unirea liberă, contactele liber consimțite, sprijinite de congrese, sînt suficiente pentru a ne asigura victoria, pe care nici o forță din lume nu ne-o va mai putea smulge.

Mă bucură îndeosebi faptul că englezii sînt reprezentați masiv aici; ei au fost dascălii noștri în ceea ce privește organizarea muncitorilor. Dar, dacă noi am învățat mult de la ei, au văzut și ei la noi unele lucruri din care ar putea învăța cîte ceva.

Călătorind prin Germania, am auzit pe unii exprimîndu-și regretul în legătură cu abrogarea legii excepționale împotriva socialiștilor. Mult mai interesantă, spun ei, era lupta cu poliția. Asemenea luptători nu pot fi biruiți de nici o poliție, de nici un guvern din lume.

Din însărcinarea biroului, declar încheiate lucrările congresului. Trăiască proletariatul internațional!

(Întreaga asistență aclamă furtunos. Aplauze prelungite. Participanții se ridică în picioare și intonează „Marsilieza“.)

Publicat ca expunere sau ca proces-verbal într-o serie de ziare socialiste și muncitorești din august—septembrie 1893, precum și în broșura : „Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses in der Tonhalle Zürich vom 6. bis 12. August 1893“, Zürich, 1894

Se tipărește după textul broșurii  
Tradus din limba germană

## [Cuvîntare rostită la adunarea social-democrată de la Viena. 14 septembrie 1893 <sup>425</sup>]

[Relatare apărută în presă]

Dragi tovarăși și tovarășe,

Nu pot să părăsesc această sală fără să-mi exprim adinca și sincera mea recunoștință pentru primirea care mi s-a făcut în seara aceasta și de care nu mă simt vrednic. Pot să spun doar că, din păcate, îmi este dat să mă bucur singur de gloria răposatului meu prieten Marx. În acest sens primesc ovațiile voastre. Dacă am reușit să fac cîte ceva pentru mișcare în cei 50 de ani de activitate în cadrul ei, pentru aceasta nu cer nici o recompensă. Cea mai frumoasă recompensă a mea sînteți dumneavoastră ! Tovarăși de-ai noștri sînt pretutindeni : în închisorile din Siberia, în minele de aur din California, pînă și în Australia. Nu există țară, nu există stat mare unde social-democrația să nu fie o forță de care să trebuiască să se țină seama. În tot ceea ce se întîmplă în întreaga lume se ține seama de noi. Noi sîntem o mare putere, o putere de temut, al cărei cuvînt cîntărește mai greu decît al celorlalte mari puteri. Aceasta este mîndria mea ! Noi nu am trăit degeaba și, privind retrospectiv, putem fi mîndri și mulțumiți de munca noastră \*. În Germania s-a încercat să se înăbușe mișcarea și de fiecare dată social-democrația a ripostat într-un mod neașteptat pentru burghezie. Repetatele alegeri care au avut loc — această creștere nestăvilită, constantă a voturilor social-democrate — inspiră teamă burgheziei, lui Caprivi, tuturor reprezentanților autorităților. (Aplauze furtivoase.) Antevorbitorul \*\* a relevat faptul că în străinătate mișcarea

\* În relatarea publicată în „Neue Freie Presse”, în locul acestei fraze se dă următorul pasaj : „În momentul de față duceți lupta pentru votul universal ; acesta este una dintre cele mai puternice arme în mîinile proletariatului. Votul universal este singurul mijloc prin care se verifică influența, se apreciază forța partidului. Istoria Germaniei din ultimii douăzeci de ani ne învață acest lucru”. — *Nota red.*

\*\* Leuthner. — *Nota red.*

social-democrată a fost întotdeauna subapreciată. Dragi tovarăși, eu am umblat prin Viena și am văzut minunatele edificii, pe care burghezia a fost atît de amabilă să le clădească pentru proletariatul viitorului (ilaritate) și am cerut de asemenea să mi se arate și minunata clădire a primăriei, pe care ați luat-o în stăpînire dv. Din ziua cînd ați luat-o în stăpînire, nimeni nu vă mai subapreciază. (Aplauze puternice.) Acea zi a făcut epocă. Eu mă aflam pe atunci la Londra și am văzut cu ce groază au comunicat corespondenții ziarelor engleze că la 9 iulie proletariatul a pus stăpînire pe Viena <sup>426</sup> și a luat-o în stăpînire mai bine ca oricînd. (Aplauze furtunoase, prelungite. Aclamații repetate : „Engels, ura !“.)

Publicat în „Neue Freie Presse“ nr. 10 440  
din 15 septembrie 1893  
și în „Arbeiter-Zeitung“ nr. 38  
din 22 septembrie 1893

Se tipărește după textul apărut  
în „Arbeiter-Zeitung“, confruntat  
cu textul din „Neue Freie Presse“

Tradus din limba germană

[Cuvîntare rostită la adunarea social-democrată  
de la Berlin. 22 septembrie 1893 <sup>427</sup>]

[Relatare apărută în presă]

Tovarăși,

Vă mulțumesc din inimă pentru entuziasta și nemeritata primire pe care mi-ați făcut-o. Nu pot decît să repet ceea ce am spus la Zürich și la Viena \*. Consider această primire ca un omagiu adus nu mie personal, ci calității mele de colaborator și tovarăș de idei al unui mare om, calității de tovarăș de luptă al lui Karl Marx, iar în acest sens vă sînt recunoscător. Știți că nu sînt nici orator și nici parlamentar ; eu lucrez pe alt tărîm, cea mai mare parte a timpului în cabinet, cu pana. Aș vrea, totuși, să vă spun cîteva cuvinte. Au trecut aproape 51 de ani de cînd am fost ultima oară la Berlin <sup>428</sup>. De atunci, Berlinul s-a schimbat complet. În acea vreme, era o mică așa-zisă „reședință” cu aproape 350 000 de locuitori, care trăia de pe urma serviciilor aduse curții, nobilimii, garnizoanei și funcționărimii. Astăzi, este o mare capitală cu aproape 2 000 000 de locuitori, care trăiește de pe urma industriei ; astăzi, chiar dacă curtea, nobilimea, garnizoana și funcționărima își vor schimba reședința, Berlinul va rămîne Berlin. Dezvoltarea industrială a Berlinului a determinat și o altă schimbare. Pe atunci la Berlin nu exista nici un social-democrat ; nici măcar nu se știa ce este aceea social-democrație ; acum, cu numai cîteva luni în urmă, aici a avut loc o trecere în revistă a social-democrației și ea a demonstrat că este o forță, totalizînd aproape 160 000 de voturi <sup>429</sup> ; din șase reprezentanți ai Berlinului, cinci deputați sînt social-democrați. În această privință, Berlinul se află în fruntea tuturor marilor orașe din Europa, întrecînd cu mult chiar Parisul.

Nu numai Berlinul, ci întreaga Germanie a înfăptuit această revoluție industrială. Eu nu am fost în Germania timp de 16 ani <sup>430</sup>. După cum știți — de altfel din proprie experiență — din 1878 aici

\* Vezi volumul de față, p. 403—406. — *Nota red.*

a domnit legea excepțională împotriva socialiștilor, căreia acum, din fericire, i-ați pus capăt. Atîta timp cît a fost în vigoare această lege, am evitat să vin în Germania ; am vrut să scutesc autoritățile de grija de a mă expulza, ceea ce s-ar fi întîmplat fără doar și poate. (Animație ; voci : „Nici vorbă !”. ) Acum, cu prilejul acestei călătorii, pot să mă conving cît de grandioasă este revoluția care a avut loc în economia Germaniei. Cu o generație în urmă, Germania era o țară agrară, în care două treimi din populație o formau țărani ; astăzi ea este o țară industrială de prim rang și, de-a lungul Rinului, de la granița cu Olanda pînă la granița cu Elveția, nu am întîlnit un colț în care să nu fi văzut coșurile fumegînde ale fabricilor. La prima vedere se pare, ce-i drept, că toate acestea îi privesc numai pe capitaliști. Dar capitaliștii, dezvoltînd industria, nu inventează numai plusvaloare, ci creează și proletari, ei ruinează păturile mijlocii ale micii burghezii și ale țăranilor cu gospodărie mică, agravează la maximum antagonismul de clasă dintre burghezie și proletariat, iar cine îi creează pe proletari îi creează și pe social-democrați. Burghezia, uluită de creșterea nestăvilită a voturilor social-democrate cu prilejul diferitelor alegeri în Reichstag, se întrebă : de unde vine asta ? Dacă ar avea ceva mai multă minte, ar trebui să priceapă că aceasta este propria ei operă ! Și iată că social-democrația germană este cea mai unită, cea mai organizată, cea mai puternică din lume și merge din victorie în victorie, datorită calmului, disciplinei și spiritului sănătos cu care își duce lupta. Tovarăși social-democrați, eu sînt convins că și de acum înainte vă veți face datoria. Închei strigînd : *Trăiască social-democrația internațională !*

Publicat în suplimentul la „Vorwärts”  
nr. 226 din 26 septembrie 1893  
și în „Arbeiter-Zeitung” nr. 40  
din 6 octombrie 1893

Tipărit după textul apărut  
în „Vorwärts”, confruntat  
cu textul  
apărut în „Arbeiter-Zeitung”

Tradus din limba germană

[Către Asociația culturală  
a muncitorilor germani de la Londra]

Londra, 1 decembrie 1893  
122, Regent's Park Road, N. W.

Stimate tovarășe,

Vă rog să transmiteți conducerii și membrilor Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra cele mai sincere mulțumiri pentru amabilele lor felicitări cu prilejul împlinirii a 73 de ani de la nașterea mea. Fie ca Asociația să prospere și să țină sus vechiul steag roșu, pe care l-a înălțat pentru prima oară aici, în Anglia!

Cu sincere salutări,  
*F. Engels*

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă, în K. Marx și F. Engels,  
Opere, vol. XXIX, 1946

Se tipărește după manuscris  
Tradus din limba germană

## [Către Congresul internațional al studenților socialiști <sup>431</sup>]

Londra, 19 decembrie 1893

Dragi cetățeni,

Vă mulțumesc pentru amabila invitație de a participa la Congresul studenților socialiști și regret mult că nu-i pot da curs, fiind reținut de lucrări urgente și importante. Nu-mi rămâne decît să urez congresului vostru succesul pe care îl merită. Fie ca eforturile voastre să ducă la dezvoltarea în rîndurile studenților a conștiinței că din mijlocul lor va trebui să iasă acel proletariat intelectual care este chemat să joace alături și în aceleași rînduri cu frații săi, muncitorii manuali, un rol de seamă în revoluția care se apropie.

Revoluțiile burgheze din trecut nu le cereau universităților decît avocați, ca cea mai bună materie primă pentru politicieni; pentru eliberarea clasei muncitoare este nevoie, în afară de aceasta, de medici, ingineri, chimiști, agronomi și de alți specialiști, căci se pune problema de a lua în stăpînire nu numai mașina politică, ci și întreaga producție socială, iar pentru aceasta este nevoie nu de fraze răsunătoare, ci de cunoștințe temeinice.

Cu salutări frățești,  
*F. Engels*

Publicat în  
„L'Etudiant socialiste” nr. 8  
din 25 martie—10 aprilie 1894

Se tipărește după textul  
apărut în ziar, confruntat  
cu manuscrisul

Tradus din limba franceză

Prefață  
[la broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme  
internaționale (1871—75)"]<sup>432</sup>

În afara faptului că sînt scrise pentru „Volksstaat”, următoarele articole au încă o latură comună, și anume faptul că toate tratează probleme negermane, probleme internaționale.

Primul articol, „Încă o dată «D-l Vogt»”<sup>\*</sup>, încheie polemica dusă în 1859—1860 de Marx în problema războiului din Italia cu acest pseudocercetător al naturii și pseudorepublican, dar veritabil bonapartist vulgar-liberal și fabricant de cărți. În acest articol, sus-numitul domn Vogt este definitiv demascat ca agent plătit al bonapartismului, afirmație în sprijinul căreia, în pamfletul său „D-l Vogt” din 1860<sup>\*\*</sup>, Marx n-a putut aduce, firește, decît dovezi indirecte<sup>433</sup>.

Al doilea articol, „Bakuniștii la lucru”, care relevă activitatea anarhiștilor în timpul răscoalei din iulie 1873 din Spania, a apărut anterior în broșură<sup>434</sup>. Deși anarhismul, această caricatură de mișcare muncitorească, a trecut de mult de apogeul dezvoltării sale, guvernele din Europa și din America sînt în asemenea măsură interesate în existența lui și cheltuiesc sume atît de însemnate pentru a-l sprijini, încît nu putem să trecem cu vederea faptele eroice ale anarhiștilor. De aceea acest articol se retipărește aici.

„Manifestul polonez”<sup>435</sup> analizează un aspect al relațiilor dintre Germania și răsăritul Europei, aspect care astăzi este adesea neglijat, dar care nu trebuie ignorat cînd este vorba de o apreciere justă a acestor relații.

Critica *programului blanquiștilor emigranți* din 1874<sup>436</sup> prezintă un interes deosebit acum, cînd, alături de reprezentanții celorlalte

<sup>\*</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică 1963, p. 320—327. — *Nota red.*

<sup>\*\*</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, București, Editura politică 1962, p. 421—738. — *Nota red.*



grupuri socialiste, în Camera deputaților din Franța a pătruns și un mic număr de blanquiști în frunte cu prietenul nostru Vailant<sup>437</sup>. De la întoarcerea lor în Franța în 1880<sup>438</sup>, blanquiștii au influențat o singură dată în mod hotărâtor evenimentele, și anume în 1887, în ultima zi a alegerilor prezidențiale, după demisia lui Grévy. Majoritatea Adunării naționale era pentru alegerea lui Jules Ferry, unul dintre cei mai infami călăi ai Comunei și unul dintre cei mai desăvârșiți reprezentanți ai acelei burghezii oportuniste<sup>439</sup> care vrea să guverneze Franța doar pentru a trage foloase de pe urma ei și a coloniilor ei. Pe atunci, la Paris se pregătea o insurecție care, de comun acord cu deputații radicali, urma să fie condusă de Consiliul municipal din Paris; organizarea militară se afla însă în miinile blanquiștilor; din rindurile lor erau recrutați ofițerii, al căror comandant, generalul Eudes, a preluat comanda și și-a instalat statul-major într-o cafenea de lângă primărie. Însăpămîntați la gândul insurecției, oportuniștii au cedat și l-au ales pe Carnot.

Apoi recent, în timpul vizitei marinarilor flotei ruse la Paris, săptămînalul blanquist „Le Parti socialiste”<sup>440</sup> a dat dovadă de curaj, dînd o ripostă tuturor prejudecăților șoviniste. Acest fapt ne oferă garanția că grupul blanquist din Cameră, condus de Vailant, va depune eforturi pentru a asigura acțiuni comune ale tuturor grupurilor socialiste reprezentate aici și unirea lor într-o singură fracțiune socialistă puternică.

Cititorul va observa că în toate aceste articole, și îndeosebi în cel de mai sus, eu nu mă intitulez social-democrat, ci comunist. Aceasta deoarece în diferite țări se intitulau pe atunci social-democrați și oameni pe al căror stindard nu era înscrisă lozinca trecerii tuturor mijloacelor de producție în miinile societății. În Franța, prin social-democrat se înțelegea orice republican democrat care simpatiza mai mult sau mai puțin sincer, dar întotdeauna nedefinit cu clasa muncitoare, deci oameni ca Ledru-Rollin în 1848 și „socialiștii radicali” cu concepții proudhoniste în 1874. În Germania, lassalleenii se intitulau social-democrați; cu toate că majoritatea lor înțelegeau necesitatea socializării mijloacelor de producție, singurul punct oficial recunoscut din programul lor erau asociațiile de producție cu ajutor primit din partea statului, specific lassalleene. Pentru Marx și pentru mine era de aceea imposibil să folosim, pentru a defini poziția noastră specială un termen susceptibil de atîtea înțelesuri. Acum situația s-a schimbat și denumirea poate fi acceptată, deși rămîne inexactă cînd este vorba de un partid al cărui program economic nu este pur și simplu socialist în general, ci chiar comunist, și al cărui scop politic final este desființarea statului, prin urmare și a democrației. Denumirile adevăratelor partide

politice nu le corespund însă niciodată întru totul ; partidul se dezvoltă, numele rămîne.

Ultimul articol, „*Cu privire la problema socială în Rusia*”<sup>441</sup>, apărut tot în 1875, de asemenea în broșură, n-a putut fi reeditat acum fără o postfață mai mult sau mai puțin amănunțită\*. Problema viitorului obștilor sătești în Rusia îi interesează mai mult ca oricînd pe toți rușii preocupați de dezvoltarea economică a țării lor. Scrisoarea lui Marx\*\* citată de mine a fost interpretată de socialiștii ruși în chip diferit. Chiar recent am fost rugat de rușii din străinătate și din Rusia să-mi spun părerea în această problemă. Am refuzat timp îndelungat, știind prea bine că nu cunosc suficient amănuntele situației economice din Rusia ; cum aș putea să pregătesc pentru tipar volumul al III-lea din „Capitalul” și, concomitent, să parcurg literatura într-adevăr vastă în care bătrîna Rusie, cum îi plăcea lui Marx să spună, își face bilanțul înainte de moarte ? În sfîrșit, se cere insistent reeditarea articolului „*Cu privire la problema socială în Rusia*”, și aceasta mă obligă să-l completez cu cîteva concluzii care decurg din cercetarea istorică comparată a actualei situații economice a Rusiei. Chiar dacă aceste concluzii nu făgăduiesc un mare viitor obștii ruse, ele fundamentează ideea că apropiata pieire a societății capitaliste în Apus va da Rusiei posibilitatea să-și scurteze considerabil stadiul capitalist, pe care acum nu-l mai poate evita.

Londra, 3 ianuarie 1894

F. Engels

Publicat  
în broșura „Articole din «Volksstaat»  
pe teme internaționale  
(1871—1875)”, Berlin, 1894

Se tipărește după textul broșurii  
Tradus din limba germană

\* Vezi volumul de față, p. 416—429. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 424—426. — *Nota red.*

Cuvînt înainte (1894)  
[la lucrarea „Bakuniștii la lucru.  
Însemnări despre răscoala din Spania  
din vara anului 1873”] <sup>442</sup>

Pentru a înlesni înțelegerea însemnărilor de mai jos, vom da câteva date cronologice.

La 9 februarie 1873, regele Amadeo s-a săturat de a mai fi rege în Spania ; el este primul rege care a făcut grevă : a abdicat. La 12 februarie a fost proclamată republica ; curînd după aceasta, în provinciile basce a izbucnit o nouă răscoală a carliștilor.

La 10 aprilie s-a ales o Adunare constituantă, care s-a deschis la începutul lunii iunie și, la 8 iunie, a proclamat republica federativă. La 11 iunie s-a format un nou guvern, în frunte cu Pi y Margall. Concomitent s-a ales o comisie pentru elaborarea unei noi constituții, în care însă nu au intrat republicanii extremiști, așa-numiții intransigenți. Cînd, la 3 iulie, s-a proclamat noua constituție, intransigenții au considerat că nu s-a mers suficient de departe în ceea ce privește fărîmițarea Spaniei în „cantoane independente”, de aceea au trecut imediat la răscoală în provincii ; între 5 și 11 iulie ei au învins la Sevilla, Cordova, Granada, Malaga, Cadix, Alcoy, Murcia, Cartagena, Valencia și în alte localități, unde au creat cîte un guvern cantonal independent. La 18 iulie Pi y Margall a demisionat și a fost înlocuit cu Salmerón, care a trimis imediat trupe împotriva insurgenților. După ce au opus o rezistență destul de slabă, insurgenții au fost învinși în cîteva zile ; încă la 26 iulie, după căderea Cadixului, în întreaga Andaluzie a fost restabilită puterea guvernului și cam în același timp au fost supuse Murcia și Valencia ; doar Valencia a luptat cu mai multă energie.

Numai Cartagena a rezistat. Acest mare port militar al Spaniei, care căzuse cu flotă cu tot în mîinile insurgenților, era apărat dinspre uscat nu numai de valul cetății, ci și de 13 forturi detașate, așa încît nu putea fi cucerit ușor. Și fiindcă guvernul se ferea să-și distrugă propriul centru al flotei, „cantonul suveran Cartagea”

a existat pînă la 11 ianuarie 1874, cînd, în sfîrșit, a capitulat, fiindcă de fapt nu mai era în stare să facă altceva.

Din toată această rușinoasă insurecție, pe noi ne interesează aici doar acțiunile rușinoase ale anarhiștilor bakuniști ; numai acestea sînt relatate aici mai mult sau mai puțin amănunțit, pentru a servi drept avertisment contemporanilor.

Scris la începutul lunii ianuarie 1894

Publicat  
în broșura „Articole din «Volksstaat»  
pe teme internaționale (1871—1875)”,  
Berlin, 1894

Se tipărește după textul broșurii

Tradus din limba germană

## Postfață [la lucrarea „Cu privire la problema socială în Rusia”] <sup>443</sup>

În primul rînd trebuie să fac o rectificare în sensul că, riguros vorbind, d-l Tkacev nu era bakunist, adică anarhist, ci se dădea drept „blanquist”. Eroarea era firească, întrucît numitul domn, potrivit obiceiului de pe atunci al emigranților ruși, se declara în fața Europei apusene solidar cu întreaga emigrație rusă, și în broșura sa a apărut într-adevăr pe Bakunin & Co. împotriva atacurilor mele, ca și cum aceste atacuri ar fi fost îndreptate împotriva lui personal <sup>444</sup>.

Concepțiile asupra obștii sătești comuniste din Rusia pe care le-a susținut în polemica lui cu mine erau, în esență, concepțiile lui Herzen. Acest beletrist panslavist, proclamat revoluționar, a aflat din lucrarea lui Haxthausen „Studii despre Rusia” <sup>445</sup> că țărani iobagi de pe moșiile lui de acolo nu cunosc proprietatea privată asupra pămînturilor, ci împart periodic între ei pămîntul arabil și pășunile. Ca beletrist, el nu avea nevoie să studieze un lucru care a devenit curînd cunoscut de toată lumea, și anume că proprietatea în obște asupra pămîntului reprezintă o formă de posesiune frecventă în timpuri străvechi la germani, celți, hinduși, pe scurt, la toate popoarele indo-europene, o formă care mai există în India, care în Irlanda și Scoția abia recent a fost desființată prin violență, iar în Germania se întilnește pe alocuri și astăzi, că această formă de posesiune pe cale de dispariție este, de fapt, un fenomen comun tuturor popoarelor, pe o anumită treaptă de dezvoltare. Ca panslavist însă, Herzen, — socialist cel mult în vorbe — a găsit în obște un nou pretext pentru a prezenta în fața Apusului putred într-o lumină și mai strălucitoare „sfînta” lui Rusie, misiunea ei de a întineri și de a face să renască, la nevoie prin forța armelor, acest Apus decăzut și perimat. Ceea ce închistații francezi și englezi nu sînt în stare să facă oricîtă osteneală și-ar da, au rușii gata confecționat la ei acasă.

„A menține obștea și a da libertate individului, a extinde asupra orașelor și asupra statului autoadministrarea care există în sate și în plăși, menținînd

unitatea poporului — iată în ce constă problema viitorului Rusiei, adică problema acelei antinomii sociale a cărei rezolvare preocupă și frământă mințile în apus” (Herzen, „Scrisori către Linton”<sup>\*\*\*</sup>).

Prin urmare, pentru Rusia există, poate, o problemă politică, dar „problema socială” este deja rezolvată.

La fel de simplu ca Herzen privește această problemă și epigonul lui, Tkacev. Deși în 1875 el nu mai putea pretinde că în Rusia „problema socială” a fost rezolvată, el spune totuși că țăraniii ruși, comuniști înăscuți, se află incomparabil mai aproape de socialism și, pe deasupra, trăiesc mult mai bine decât amăriții de proletari uitați de Dumnezeu din Apusul Europei. Dacă republicanii francezi considerau, în virtutea unei activități revoluționare seculare, că sub raport politic poporul lor este poporul ales, socialiștii ruși din acea vreme proclamau poporul rus ca popor ales, sub raport social; renașterea vechii lumi economice se va produce, spuneau ei, nu ca urmare a luptei proletariatului din Apusul Europei, ci va veni din adîncul țărânimii ruse. Împotriva acestor idei puerile era îndreptată critica mea.

Dar obștea rusă a reușit să atragă atenția și aprecierea unor oameni mult superiori unor Herzeni și Tkacevi. Printre aceștia se numără Nikolai Cernișevski, acest mare gînditor căruia Rusia îi datorează atît de mult și a cărui asasinare lentă prin anii îndelungați de deportare petrecuți printre iakuții siberieni va întina pe veci memoria lui Alexandru al II-lea, „eliberatorul”.

Din cauza barierei intelectuale care a despărțit Rusia de Europa apuseană, Cernișevski n-a cunoscut niciodată operele lui Marx, iar cînd a apărut „Capitalul”, el se afla de mult în districtul Sredne-Viliuisk, printre iakuți. Întreaga sa dezvoltare spirituală a avut loc în condițiile create de această barieră intelectuală. Ceea ce nu admitea cenzura rusă nu exista pentru Rusia de loc sau aproape de loc. De aceea, dacă găsim la el anumite slăbiciuni și limite este uimitor faptul că în aceste condiții lucrările lui nu conțin mai multe cazuri de felul acesta.

Și Cernișevski vede în obștea sătească rusă un mijloc de trecere de la forma socială existentă la o nouă treaptă de dezvoltare, superioară atît obștii ruse, cît și societății capitaliste din Europa apuseană, cu contradicțiile ei de clasă. El considera un avantaj al Rusiei faptul că posedă un mijloc pe care Apusul nu-l are.

„Introducerea unei noi ordini sociale mai bune este foarte mult îngreuiată în Europa apuseană de lărgirea nemăsurată a drepturilor individului... Nu este ușor să renunți fie și la o parte nefsemnată din ceea ce te-ai obișnuit să ai, iar în Europa apuseană individul s-a obișnuit cu drepturi individuale nelimitate. Numai o experiență amară și o meditație îndelungată pot convinge că sînt folositoare și necesare concesii reciproce. În Apus, o rînduială mai bună a rela-

țiilor economice este legată de sacrificii, și de aceea introducerea ei este foarte anevoioasă. Ea este contrară deprinderilor țaranului englez și francez\*. Dar „ceea ce într-o țară pare o utopie, este în alta o realitate... Deprinderile, a căror introducere în viața poporului pare o operă nemăsurat de grea unui englez sau francez, există la ruși ca o realitate a vieții poporului... Ordinea spre care tinde astăzi Apusul pe o cale atât de grea și de lungă există la noi sub forma unui obicei popular adânc înrădăcinat în viața noastră rurală... Vedem ce triste urmări a avut în Apus dispariția posesiunii în obște a pământului și cât de greu le vine popoarelor din Apus să recapete ceea ce au pierdut. Exemplul Apusului trebuie să constituie o lecție pentru noi” (Cernișevski. Opere, ediția apărută la Geneva, vol. V, p. 16—19, citat de Plehanov, „Divergențele noastre” \*, Geneva, 1885) 447.

Iar despre cazacii din Ural, la care mai există cultivarea în comun a pământului și împărțirea ulterioară a produselor între familii, el spune :

„Dacă cazacii din Ural, păstrindu-și organizarea lor de astăzi, vor apuca timpurile când în agricultură vor fi introduse mașinile, ei vor fi atunci foarte bucușori că la ei s-a menținut o organizare ce permite folosirea unor mașini care reclamă o gospodărie de proporții uriașe, pe sute de deseatine” (ibid., p. 135).

Să nu uităm însă că această cultivare în comun a pământului practică de cazacii din Ural, salvată de la pieire din considerente de ordin militar (există doar și la noi comunism de cazarmă), constituie în Rusia un caz izolat, așa cum sint la noi *gehöferschaften* de pe Mosela cu împărțirile lor periodice. Deci, chiar dacă acolo organizarea actuală se va menține pînă în momentul introducerii mașinilor, de câștigat nu vor avea cazacii din Ural, ci fiscul militar rus, ale cărui slugi sint.

În orice caz, fapt este că, în timp ce în Europa apuseană societatea capitalistă se destramă și contradicțiile inerente propriei ei dezvoltări o condamnă la pieire, în Rusia circa jumătate din întreaga suprafață cultivată mai este proprietatea comună a obștilor sătești. Așadar, dacă în Apus rezolvarea contradicțiilor printr-o nouă organizare a societății presupune ca o condiție necesară trecerea tuturor mijloacelor de producție, deci și a pământului, în proprietatea întregii societăți, care este raportul dintre proprietatea în obște care există sau, mai bine zis, există încă în Rusia, și proprietatea comună din Apus, care abia urmează să fie creată ? Nu ar putea ea oare să servească drept punct de plecare pentru o mișcare populară care, fără a mai parcurge întreaga perioadă capitalistă, ar duce comunismul țărănesc rus de-a dreptul la proprietatea comună socialistă modernă asupra tuturor mijloacelor de producție, îmbogățindu-l cu toate realizările tehnice ale erei capitaliste ? Sau, așa cum a spus Marx, într-o scrisoare citată mai jos \*\*, sintetizînd ideea

\* În original, titlul lucrării este scris în rusește cu litere latine. — *Nota red.*

\*\* Vezi volumul de față, p. 424—426. — *Nota red.*

Lettres de Frédéric Engels sur la Russie.

---

БИБЛИОТЕКА СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛИЗМА

Серия II. — Выпуск III.

---

# ФРИДРИХЪ ЭНГЕЛЬСЪ О РОССИИ

---

1) Отвѣтъ П. Н. Ткачеву (1875 г.)

2) Послѣсловіе къ нему (1894 г.)

---

ПЕРЕВОДЪ СЪ НѢМЕЦКАГО

В. ЗАСУЛИЧЪ

---

ЖЕНЕВА

Тидографія „СОЦІАЛЬ-ДЕМОКРАТА“, Route de Lancy, 6

1894

Coperta broşurii editată de grupul „Eliberarea muncii“  
cu prefaţa lui F. Engels la lucrarea sa  
„Cu privire la problema socială în Rusia“.



lui Cernișevski : „Trebuie oare Rusia să distrugă mai întâi obștea sătească, așa cum preconizează economiștii liberali, pentru a trece apoi la orînduirea capitalistă, sau poate, dimpotrivă, fără să treacă prin chinurile acestei orînduiri, să-și însușească toate roadele ei, continuînd să-și dezvolte propriile premise istorice ?”

Însuși modul de a pune problema ne indică în ce direcție trebuie căutată rezolvarea. Obștea rusă a existat sute de ani fără să fi apărut vreodată un stimulent pentru dezvoltarea unei forme superioare de proprietate comună ; așa au stat lucrurile cu marca germană, cu clanul celt și cu obștea hindusă sau alte comunități cu rînduiri primitive — comuniste. În decursul timpului, sub influența producției de mărfuri care le înconjură sau care ia naștere chiar în cadrul lor și treptat se înrădăcinează adînc, precum și sub influența schimbului dintre familii și dintre indivizi, ele și-au pierdut treptat caracterul comunist, transformîndu-se în obști formate din proprietari funciari independenți unii de alții. Așadar, dacă în genere se poate pune problema că obștea rusă va avea o altă soartă mai bună, de vină nu este ea, obștea, ci numai împrejurarea că într-o țară din Europa ea și-a păstrat o oarecare vitalitate pînă într-o epocă cînd în Europa apuseană nu numai producția de mărfuri în genere, ci chiar și ultima și cea mai înaltă formă a ei — producția capitalistă — a intrat în contradicție cu forțele de producție pe care ea însăși le-a creat, cînd această producție se dovedește incapabilă să mai dirijeze aceste forțe și pierde din cauza contradicțiilor interne și a conflictelor de clasă determinate de acestea. Chiar din cele de mai sus rezultă că inițiativa transformării obștii ruse nu poate să pornească de la aceasta din urmă, ci numai de la proletariatul industrial din Apus. Victoria proletariatului din Europa apuseană asupra burgheziei și, respectiv, înlocuirea producției capitaliste printr-o producție socialmente dirijată constituie condiția necesară pentru ridicarea obștii rusești pe aceeași treaptă de dezvoltare.

Într-adevăr nicăieri și niciodată comunismul agrar rămas de la orînduirea gentilică nu a generat altceva decît propria sa descompunere. Însăși obștea sătească rusă reprezenta încă în 1861 o formă relativ atenuată a acestui comunism ; cultivarea în comun a pămîntului, existentă încă pe alocuri în India și în comunitatea casnică a slavilor de sud (zadruga), strămoșul probabil al obștii rusești, a trebuit să cedeze locul gospodăririi de către familii separate ; proprietatea în obște s-a manifestat numai în repetatele împărțiri ale pămînturilor care se efectuau în diferite localități la intervale dintre cele mai diferite. Este suficient ca aceste împărțiri să înceze de la sine sau în urma unei hotărîri speciale și vom avea satul de țărani parcelari.

Dar simplul fapt că, existînd alături de obștea sătească rusă, producția capitalistă din Apusul Europei se apropie de momentul pieirii ei și poartă în sine germele unei noi forme de producție, în care mijloacele de producție fiind proprietate socială, vor fi folosite în mod planificat, — acest simplu fapt nu poate să insufle obștii ruse forța necesară pentru a dezvolta ea însăși această formă socială nouă. Cum poate obștea să stăpînească uriașele forțe de producție ale societății capitaliste ca proprietate socială și mijloace sociale înainte ca însăși societatea capitalistă să fi săvîrșit această revoluție? Cum poate obștea rusă să arate lumii în ce fel trebuie organizată marea industrie pe o bază socială cînd ea nu mai știe cum să-și lucreze pămîntul pe baze sociale?

Ce-i drept, în Rusia există destui oameni care cunosc foarte bine societatea capitalistă din Occident, cu toate contradicțiile și conflictele ei de neîmpăcat, și înțeleg limpede care este ieșirea din acest impas aparent. Dar, în primul rînd, cele cîteva mii de oameni care înțeleg acest lucru nu trăiesc în obște, iar cei aproape 50 000 000 de oameni din Velicorusia, care mai trăiesc în condițiile proprietății în obște asupra pămîntului, nu au nici cea mai vagă idee despre toate acestea. Iar concepțiile acestor cîteva mii de oameni le sînt cel puțin tot atît de străine și de neînțeles cum îi erau proletariatului englez în perioada 1800—1840 planurile inventate de Robert Owen pentru salvarea lui. Și printre muncitorii care lucrau la fabrica lui Owen din New-Lanark, majoritatea o constituiau oameni educați tot în spiritul rînduielilor și tradițiilor unei orînduiri gentilice comuniste în descompunere, în clanul celt-scoțian; dar el nu a afirmat niciodată că a găsit la acești oameni mai multă înțelegere. În al doilea rînd, este imposibil din punct de vedere istoric ca o societate aflată pe o treaptă inferioară de dezvoltare economică să rezolve problemele și conflictele care au apărut și nu puteau să apară decît într-o societate aflată pe o treaptă superioară de dezvoltare. Toate formele comunității gentilice care au apărut înaintea producției de mărfuri și a schimbului privat au comun cu viitoarea societate socialistă numai faptul că anumite obiecte, mijloace de producție se află în proprietatea comună și în folosința comună a unor anumite grupuri sociale. Dar această singură caracteristică comună nu este suficientă pentru ca o formă socială inferioară să poată da naștere viitoarei societăți socialiste, acest unic și ultim produs al capitalismului, generat de el însuși. Fiecare formațiune economică dată trebuie să rezolve sarcinile proprii, pe care le impune ea însăși; a încerca să rezolve sarcinile unei alte formațiuni, ale unei formațiuni complet diferite ar fi o absurditate. Acest lucru este valabil în egală măsură pentru obștea rusă și pentru zădruga slavilor de sud, pentru comunitatea

gentilică indiană și pentru oricare altă formă socială din epoca sălbăticiiei sau a barbariei, caracterizată prin posesiunea în comun a mijloacelor de producție.

În schimb însă, nu este numai posibil, ci chiar cert că după victoria proletariatului și după ce mijloacele de producție vor fi devenit proprietate comună la popoarele din Apusul Europei, țările care abia au pășit pe calea producției capitaliste și în care s-au mai menținut rînduielele gentilice sau rămășițe ale acestora vor putea folosi aceste rămășițe ale posesiunii în obște și tradițiile corespunzătoare ca un mijloc puternic de a scurta considerabil durata procesului înaintării lor spre societatea socialistă și de a evita o mare parte din suferințele și luptele prin care trebuie să ne croim drum noi în Apusul Europei. Dar pentru aceasta, condiția inevitabilă o constituie exemplul și sprijinul activ al Occidentului, pînă în prezent capitalist. Numai atunci cînd economia capitalistă va fi desființată în patria sa și în țările în care ea a ajuns la înflorire, numai atunci cînd țările rămase în urmă vor vedea, pe baza exemplului „cum se face acest lucru”, cum se pun forțele de producție ale industriei moderne, ca proprietate socială, în slujba întregii societăți, numai atunci aceste țări vor putea să se angajeze în acest proces de dezvoltare redus ca durată. În schimb însă, succesul le va fi asigurat. Lucrul acesta este valabil nu numai pentru Rusia, ci pentru toate țările aflate în stadiul precapitalist de dezvoltare. În Rusia va fi însă incomparabil mai ușor, deoarece aici o parte din populația autohtonă și-a și însușit rezultatele intelectuale ale dezvoltării capitaliste, așa încît va fi posibil ca în perioada revoluției transformarea socială să aibă loc aici aproape în același timp ca în Occident.

Marx și cu mine am spus acest lucru încă la 21 ianuarie 1882 în prefața la ediția rusă a „Manifestului Partidului Comunist” în traducerea lui Plehanov. Acolo scrie: „În Rusia, alături de o înflorire rapidă a speculațiilor capitaliste și de o proprietate funciară burgheză care abia acum se dezvoltă, mai mult de jumătate din pămînturi se află în proprietatea în obște a țăranilor. Se pune întrebarea: poate obștea rusească, această formă, în mare măsură subminată, a străvechii proprietăți comune asupra pămîntului, să treacă nemijlocit la forma superioară, comunistă, de proprietate comună? Sau trebuie, dimpotrivă, să treacă mai întîi prin același proces de destrămarea propriu dezvoltării istorice a Apusului? — Singurul răspuns cu putință astăzi la această întrebare este următorul: dacă revoluția rusă va constitui semnalul unei revoluții proletare în Apus, astfel ca una s-o completeze pe cealaltă, atunci actuala proprietate în obște asupra pămîntului în Rusia va putea servi drept punct de plecare pentru o dezvoltare comunistă”<sup>448</sup>.

Nu trebuie însă uitat faptul că de atunci puternica destrămare a proprietății în obște din Rusia, amintită aici, s-a accentuat considerabil. Înfringerile suferite în războiul Crimeii au arătat clar că în Rusia industria trebuie să se dezvolte rapid. Era nevoie în primul rînd de căi ferate, iar o rețea întinsă de căi ferate nu se poate realiza fără o mare industrie autohtonă. Premisa pentru apariția acesteia din urmă a constituit-o așa-numita eliberare a țăranilor ; o dată cu aceasta Rusia a intrat în era capitalismului și totodată în era distrugerii rapide a proprietății în obște asupra pămîntului. Împovărarea țăranilor cu ratele de răscumpărare și impozite ridicate concomitent cu micșorarea lotului de pămînt repartizat și înrăutățirea calității lui i-au azvîrlit inevitabil pe țărani în brațele cămătarilor, în majoritatea cazurilor membri îmbogățiți ai obștii sătești. Căile ferate au dat multor regiuni, pînă atunci izolate, posibilitatea de a-și aduce grînele pe piețele de desfacere ; dar, tot datorită căilor ferate, în aceste regiuni au început să fie aduse produsele ieftine ale mării industrii, înlăturînd meșteșugurile țăranilor, care pînă atunci confecționau obiecte asemănătoare, parte pentru folosința proprie, parte pentru vânzare. Relațiile economice străvechi au fost zdruncinate, a început destrămarea legăturilor, proces care însoțește pretutindeni trecerea de la economia naturală la economia bazată pe relații marfă-bani ; în rîndurile membrilor obștii au apărut mari deosebiri de avere, cei săraci au fost aserviți de cei bogați. Pe scurt, a început destrămarea obștii rusești ca urmare a aceluiași proces de pătrundere a economiei bazate pe relații marfă-bani care a dus și la destrămarea gîntei ateniene cu puțin înainte de Solon \*. Solon a putut, ce-i drept, printr-o intervenție revoluționară în dreptul de proprietate privată, pe atunci încă tînăr, să-i elibereze pe datornici, anulînd pur și simplu datoriile lor. Totuși el nu a mai putut să readucă la viață vechea gîntă ateniană, după cum nu există în lume forță în stare să restabilească obștea rusă, în momentul în care procesul de destrămare a acesteia va fi atins punctul culminant. Mai mult, urmărind ca țăranul rus să se dezobișnuiască de împărțirea pămîntului și să înceapă să se considere proprietar privat al lotului său, guvernul rus a hotărît ca împărțirea pămîntului între membrii obștii să se facă o dată la 12 ani.

În acest sens a vorbit Marx încă în 1877 într-o scrisoare trimisă în Rusia. Un oarecare domn Jukovski, același care acum, în calitate de casier al Băncii de stat, întărește prin semnătura sa bancnotele rusești, a scris un material despre Marx în „Vestnik

---

\* Vezi F. Engels. „Originea familiei etc.“, ed. a V-a, Stuttgart, 1892, p. 109—113 \*\*.

Evropî”, la care un alt publicist \* i-a răspuns în „Otecestvenniie Zapiski”<sup>450</sup>. Ca o rectificare a acestui articol, Marx a scris redactorului revistei „Zapiski” o scrisoare care, după ce a circulat multă vreme în Rusia în copie a originalului francez, a fost apoi publicată în limba rusă în 1886 în „Vestnik Narodnoi Voli” la Geneva, iar ulterior chiar în Rusia<sup>451</sup>. Această scrisoare, ca de altfel tot ceea ce a ieșit de sub condeul lui Marx, s-a bucurat de multă atenție în cercurile rusești și a fost interpretată diferit; de aceea, voi expune aici pe scurt conținutul ei.

În primul rînd Marx respinge părerea care i-a fost atribuită de „Otecestvenniie Zapiski” că, asemenea liberalilor ruși, el consideră că Rusia trebuie să desființeze cît mai grabnic proprietatea în obște a țăranilor și să treacă neîntîrziat la capitalism. Scurta sa notă cu privire la Herzen în anexa la prima ediție a „Capitalului” nu dovedește nimic. În această notă se spune: „Dacă în Europa influența producției capitaliste, care subminează specia umană..., se va dezvolta ca și pînă acum, mină în mină cu rivalitatea în ceea ce privește extinderea proporțiilor militarismului național, în ceea ce privește umflarea datoriei publice, a impozitelor, în ceea ce privește modul elegant de ducere a războiului etc., în cele din urmă va deveni realmente inevitabilă întinerirea Europei cu ajutorul cnutului și al transfuziei obligatorii de sînge calmic, lucru prezis cu atîta seriozitate de Herzen, care era pe jumătate rus, dar moscovit din cap pînă-n picioare (menționăm, printre altele, că acest beletrist și-a făcut descoperirile referitoare la «comunismul rus» nu în Rusia, ci în lucrarea lui Haxthausen, Regierungsrat prusian)” („Capitalul”, vol. I, ediția întii, p. 763)<sup>452</sup>. Mai departe Marx spune<sup>453</sup>: acest pasaj „nu poate servi în nici un caz drept cheie a părerilor mele cu privire la eforturile” (în continuare citatul este dat în limba rusă) „rușilor de a găsi pentru patria lor o cale de dezvoltare diferită de cea pe care a pășit și pășește Europa occidentală» etc. — În postfața la a doua ediție germană a «Capitalului», eu vorbesc despre un mare savant și critic rus” (Cernișevski) „cu înalta considerație pe care o merită”<sup>454</sup>. Acest savant a tratat în remarcabilele sale articole problema dacă Rusia trebuie să înceapă, așa cum pretind economiștii ei liberali, cu desființarea obștii satești, pentru a putea trece la orînduirea capitalistă, sau dacă poate, dimpotrivă, fără să treacă prin chinurile acestei orînduiri, să-și însușească toate roadele ei, dezvoltîndu-și propriile sale premise istorice. Cernișevski se pronunță în sensul acestei ultime soluții.

\* N. K. Mihailovski. — *Nota red.*

În sfârșit, întrucît nu-mi place să las lucruri «care trebuie deduse», voi vorbi fără ocolișuri. Pentru a avea posibilitatea să apreciez în deplină cunoștință de cauză dezvoltarea economică a Rusiei, am învățat limba rusă și apoi ani de-a rîndul am studiat publicațiile oficiale și alte publicații care se ocupau de această problemă. Concluzia la care am ajuns este următoarea : *dacă Rusia va continua să meargă pe drumul pe care a pornit de la 1861 încoace, ea va pierde cel mai bun prilej pe care istoria l-a oferit vreodată unui popor și va trece prin toate calamitățile fatale ale orînduirii capitaliste* \*.

În continuare, Marx explică și alte greșeli ale criticului său ; în singurul pasaj referitor la problema de care ne ocupăm, se spune : „Deci, ce aplicație cu privire la Rusia a putut să facă criticul meu plecînd de la această schiță istorică ?” (Este vorba de acumularea primitivă a capitalului.) „Numai următoarea : dacă Rusia tinde să devină o națiune capitalistă după modelul națiunilor din Europa occidentală — și, în ultimii ani, ea a depus foarte multe eforturi în această privință —, ea nu va izbuti să facă acest lucru fără să transforme în prealabil o bună parte din țăranii ei în proletari ; iar apoi, o dată prinsă în vârtejul orînduirii capitaliste, va fi supusă legilor ei implacabile, ca și celelalte popoare profane. Asta-i tot”.

Așa a scris Marx în 1877. La acea dată, în Rusia existau două guverne : guvernul țarului și guvernul comitetului executiv secret (ispolnitelnoi komitet) al conspiratorilor teroriști<sup>455</sup>. Puterea acestui guvern secret creștea din zi în zi. Răsturnarea țarismului părea iminentă ; o revoluție în Rusia trebuia să lipsească întreaga reacțiune europeană de cel mai puternic reazem al ei, de marea ei armată de rezervă și, implicit, să dea mișcării politice din Apus un nou și puternic impuls, creîndu-i în plus condiții mai favorabile de luptă. Nu este de mirare că, în scrisoarea sa, Marx îi sfătuiește pe ruși să nu se grăbească prea mult cu saltul în capitalism.

În Rusia revoluția nu a avut loc. Țarismul a învins terorismul care, pentru un moment, a aruncat din nou în brațele țarismului toate clasele avute „iubitoare de ordine”. În cei 17 ani care au trecut de la data cînd Marx a scris scrisoarea, atît dezvoltarea capitalismului, cît și destrămarea obștii sătești din Rusia s-au accentuat considerabil. Care este însă situația acum, în 1894 ?

Cînd, după înfrîngerea în războiul Crimeii și sinuciderea împăratului Nicolaie I, vechiul despotism țarist a continuat să existe în aceeași formă, rămînea doar o singură cale : trecerea cît mai

\* Subliniat de Engels. — Nota red.

rapidă la industria capitalistă. Armata a fost decimată pe întinderile imense ale imperiului de marșurile lungi spre teatrul de operații militare; se impunea înfrângerea distanțelor printr-o rețea strategică de căi ferate. Dar căile ferate însemnau crearea unei industrii capitaliste și revoluționarea agriculturii primitive. Pe de o parte, produsele agricole din colțurile cele mai îndepărtate ale țării vin în contact direct cu piața mondială, pe de altă parte nu se poate construi și exploata o vastă rețea de căi ferate fără o industrie proprie care să furnizeze șine, locomotive, vagoane etc. Dar nu se poate crea o ramură a marii industrii fără ca, o dată cu ea, să se introducă un întreg sistem; industria textilă de tip relativ modern, care prinsese rădăcini cu mult înainte în guberniile Moscova și Vladimir, precum și pe țărmul Mării Baltice, a luat un nou avânt. Construirea de căi ferate și de fabrici a fost urmată de extinderea băncilor existente și de fondarea altora noi; eliberarea țăranilor din starea de dependență iobăgistă a determinat libertatea de deplasare, căci era de așteptat că ea să fie urmată de la sine de eliberarea unei mari părți a acestor țărani și de proprietatea asupra pământului. În felul acesta, într-un timp scurt, în Rusia au fost puse toate bazele modului de producție capitalist. Totodată însă a fost subminată obștea satească rusă.

Regretele sînt inutile. Dacă, după războiul Crimeii, despotismul țarist ar fi fost înlocuit printr-o guvernare parlamentară directă a nobilimii și birocrăției, acest proces ar fi fost, probabil, intrucîtva încetinit; dacă la putere ar fi venit burghezia în ascensiune, procesul ar fi fost, desigur, accelerat. În situația creată nu exista altă soluție. În timp ce în Franța exista cel de-al doilea Imperiu și în timp ce în Anglia industria capitalistă era în plin avânt, nu se putea cere Rusiei ca, pe baza obștii satești, să se lanseze în experiențe socialiste de stat făcute de sus. Trebuia să intervină ceva. Și a intervenit ceea ce putea interveni în acele condiții; ca întotdeauna și ca pretutindeni, în țările cu producție de mărfuri, oamenii au acționat în cea mai mare parte semiconștient sau absolut mecanic, fără să știe ce fac.

A început o nouă perioadă a revoluțiilor de sus, inaugurată de Germania, și, o dată cu aceasta, perioada dezvoltării rapide a socialismului în toate țările din Europa. Rusia a participat la mișcarea generală. Așa cum era de așteptat, în Rusia mișcarea a luat forma asaltului hotărîtor în scopul răsturnării despotismului țarist, în scopul cuceririi libertății de dezvoltare intelectuală și politică a națiunii. Credința în forța miraculoasă a obștii satești, de la care ar putea și ar trebui să vină renașterea socială, credință căreia, după cum am văzut, îi dădea tributul și Cernișevski, a făcut tot ce a putut pentru a stimula entuziasmul și energia eroi-

rilor luptători înaintați din Rusia. Acestor oameni, în număr de numai câteva sute, care prin abnegația și eroismul lor au dus absolutismul țarist pînă acolo încît să se gîndească la posibilitatea unei capitulări și la condițiile ei, noi nu le reproșăm faptul că consideră poporul rus popor ales pentru înfăptuirea revoluției sociale. Nu sîntem însă obligați să împărtășim iluziile lor. Vremea popoarelor alese a trecut pentru totdeauna.

În cursul acestei lupte însă, în Rusia capitalismul a înaintat impetuos și a atins țelul pe care terorismul nu a reușit să-l atingă : să silească țarismul să capituleze.

Țarismul avea nevoie de bani ; dar nu numai pentru luxul de la curte, pentru birocrație și în primul rînd pentru armată și politica externă bazată pe corupție, ci, mai ales pentru finanțele lui, care se aflau într-o stare jalnică, și pentru politica absurdă în domeniul construcției de căi ferate. Străinătatea nu mai voia și nu mai putea să acopere toate deficiturile vistieriei țariste ; trebuia să se caute ajutor în interiorul țării. O parte din acțiunile căilor ferate trebuiau plasate chiar în țară, același lucru trebuia să se facă și cu o parte din împrumuturi. Prima victorie a burgheziei ruse a fost concesionarea căilor ferate, prin care acționarilor li se acordau toate beneficiile viitoare, iar statului toate pierderile viitoare. Au urmat subvențiile și premiile pentru înființarea de întreprinderi industriale, precum și taxele vamale protecționiste în interesul industriei autohtone, taxe care, în cele din urmă au făcut imposibil importul a numeroase produse. Înglodat în datorii și cu creditul extern aproape complet compromis, statul rus este nevoit să se preocupe, în interesul direct al fiscului, de stimularea artificială a industriei naționale. El are în permanență nevoie de aur pentru achitarea dobînzilor la împrumuturile contractate în străinătate. Dar în Rusia nu există aur în circulație, acolo se află în circulație numai bani-hîrtie. O oarecare cantitate de aur provine de la taxele vamale care se percepe numai în aur, ceea ce mărește, de altfel, această taxă vamală cu 50%. Cea mai mare cantitate de aur trebuie să provină însă din excedentul exportului de materii prime rusești față de importul de produse industriale străine ; polițele eliberate de cumpărători din străinătate pentru acoperirea acestui excedent, guvernul rus le cumpără în țară cu bani-hîrtie și obține în schimb aur. De aceea, dacă, pentru achitarea dobînzilor la împrumuturile contractate în străinătate guvernul rus nu vrea să facă noi împrumuturi în străinătate, el este nevoit să se preocupe de dezvoltarea industriei naționale, așa încît aceasta să satisfacă întreaga cerere internă. De aici necesitatea ca Rusia să devină o țară industrială



care să se poată aproviziona pe baza resurselor proprii, o țară independentă față de străinătate; de aici eforturile desperate ale guvernului de a realiza într-un timp scurt o dezvoltare maximă a capitalismului în Rusia. Dacă nu se va întâmpla acest lucru, nu-i va rămîne altă soluție decît să atace fondul metalic acumulat la banca de stat și în vistierie pentru caz de război sau să se decidă să declare că statul a dat faliment. Și una și cealaltă ar însemna sfîrșitul politicii externe a Rusiei.

Un lucru este clar: în asemenea condiții, statul este la cheremul tinerei burghezii ruse. În toate problemele economice importante, statul trebuie să se supună dorințelor ei. Dacă burghezia mai acceptă autocrația despotică a țarului și a funcționarilor lui, o face numai pentru că această autocrație, pe lîngă faptul că este atenuată de corupția birocrăției, îi oferă mai multe garanții decît schimbările, chiar și în spirit burghez-liberal, ale căror urmări, dată fiind actuala situație internă a Rusiei, nu pot fi prevăzute de nimeni. Și astfel are loc într-un ritm din ce în ce mai rapid transformarea Rusiei într-o țară capitalistă industrială, proletarizarea unui mare număr de țărani și destrămarea vechii obști comuniste.

Eu nu sînt în măsură să mă pronunț dacă din această obște a mai putut fi salvat ceva, pentru ca la un moment dat, așa cum mai credeam Marx și cu mine în 1882, îmbinată cu o revoluție în apusul Europei, ea să poată constitui punctul de plecare pentru o dezvoltare comunistă. Un lucru este însă cert: pentru a mai salva ceva din această obște este necesară în primul rînd răsturnarea despotismului țarist, o revoluție în Rusia. Revoluția rusă nu numai că va smulge cea mai mare parte a națiunii, pe țărani, din izolarea satelor lor, care formează „mirul” \* lor, „universul” lor, și-i va aduce în marea arenă unde vor cunoaște restul lumii și totodată se vor cunoaște pe ei înșiși, își vor înțelege propria situație și mijloacele de ieșire din mizeria în care se află acum, dar ea va da și un nou impuls mișcării muncitorești din Apus, îi va crea noi condiții, mai bune, de luptă și va grăbi astfel victoria proletariatului industrial modern, fără de care Rusia actuală nu poate să ajungă la o transformare socialistă nici pe baza obștii și nici pe baza capitalismului.

Scris în prima jumătate a lunii  
ianuarie 1894

Se tipărește după textul broșurii  
Tradus din limba germană

Publicat în broșura: F. Engels  
„Internationales aus dem «Volksstaat»  
(1871—1875)”, Berlin, 1894

\* În originalul german cuvîntul rusesc este scris cu litere latine. — *Nota red.*

## [Volumul al III-lea al „Capitalului” lui Marx <sup>456</sup>]

**Volumul al III-lea al „Capitalului” lui Marx** este acum sub tipar și sperăm că va putea să apară cel târziu în septembrie anul acesta. Cu acest volum atât de mult așteptat se încheie partea teoretică a întregii lucrări, urmînd să apară numai volumul al IV-lea, care va conține o privire generală istorică și critică referitoare la teoriile asupra plusvalorii <sup>457</sup>. În volumul I s-a arătat cum capitalistul stoarce muncitorului plusvaloarea, iar în volumul al II-lea cum plusvaloarea, cuprinsă inițial în marfă, se realizează în bani. Așadar, în aceste două volume a fost vorba doar de plusvaloarea aflată în mîinile primului ei apropiator, ale capitalistului industrial. Dar ea rămîne doar parțial în mîinile acestui prim apropiator; ulterior ea este repartizată între diferite persoane interesate sub formă de profit comercial, cîștig al întreprinzătorului, dobîndă, rentă funciară. Volumul al III-lea cuprinde tocmai legile acestei repartiții. Dar, cu producția, cu circulația și cu repartiția plusvalorii, întregul circuit al vieții acesteia se încheie și nu mai este nimic de spus despre ea. În afară de legile generale ale ratei profitului, în acest volum mai sînt analizate: capitalul comercial, capitalul purtător de dobîndă, creditul și băncile, renta funciară și proprietatea funciară, care, împreună cu temele tratate în primele două volume, epuizează „Critica economiei politice” promisă de titlu.

Scris în jurul lui 9 ianuarie 1894

Publicat în „Vorwärts” nr. 9  
din 12 ianuarie 1894

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

[Cu privire la conținutul volumului al III-lea  
al „Capitalului”]

Volumul al III-lea al „Capitalului” lui Marx — „Procesul de ansamblu al producției capitaliste” — va apărea, așa cum s-a anunțat în „Vorwärts” \*, în toamna anului acesta. După cum se știe, în primul volum s-a analizat „Procesul de producție a capitalului”, iar în volumul al II-lea „Procesul de circulație a capitalului”. În volumul al III-lea se va analiza „Procesul de ansamblu al producției capitaliste.” Așadar, aici, diferitele procese ale producției și circulației nu sînt considerate izolat, ci în conexiunea lor, ca premise și ca simple verigi ale întregului proces de mișcare a capitalului. Întrucît primele două volume au analizat numai unul din cele două aspecte principale ale acestui proces, în ceea ce privește conținutul ele necesitau completări, iar în ceea ce privește forma ele erau unilaterale și abstracte. Acest lucru s-a manifestat în special în faptul că în ambele volume plusvaloarea a putut fi analizată numai în măsura în care și pînă în momentul cînd ea se afla în miinile primului ei apropiator, capitalistul industrial; nu s-a putut arăta decît în general că acest prim apropiator al ei nu trebuie să fie, în mod necesar sau măcar de regulă, și ultimul ei proprietar. Dar întreaga mișcare generală a capitalului se manifesta mai evident și mai la suprafața societății, ca să spunem așa, în repartiția plusvalorii între cei interesați: comercianți, cei care dau bani cu împrumut, proprietari funciari etc. Repartiția plusvalorii, după ce aceasta din urmă a parcurs procesele analizate în primele două volume, poate fi urmărită în tot volumul al III-lea. Se analizează fiecare lege a acestei repartiții; raportul dintre rata plusvalorii și rata profitului, formarea ratei medii a profitului, tendința de scădere a acestei rate medii a profitului în cursul dezvoltării economice, împărțirea profitului comercial, apariția capitalului de împrumut și scindarea profitu-

\* Vezi volumul de față, p. 430. — Nota red.

lui în dobândă și beneficiul întreprinzătorului, sistemul de credit care a apărut pe baza capitalului de împrumut, cu principalii lui exponenți, băncile, și cu un centru al speculei — bursa —, apariția profitului suplimentar și transformarea în unele cazuri a acestui profit suplimentar în rentă funciară; proprietatea funciară care aduce această rentă; rezultatul — împărțirea valorii nou create în cele trei forme de venit: salariu, profit (inclusiv dobândă) și rentă funciară; în sfârșit, cei care obțin aceste trei forme de venit: muncitori, capitaliști, proprietari funciari — clasele societății actuale. Din păcate, acest ultim capitol — clasele — n-a fost elaborat de Marx.

Scurta enunțare a conținutului este suficientă pentru a demonstra că toate problemele care în mod necesar au fost lăsate deschise în primele două volume sînt rezolvate aici.

Scris în jurul lui 9 ianuarie 1894

Publicat în „Die Neue Zeit”, vol. I, nr. 16,  
1893—1894, și în „Arbeiter-Zeitung”  
nr. 8 din 26 ianuarie 1894

Semnat : F. E.

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba germană

## [Viitoarea revoluție în Italia și Partidul socialist <sup>458</sup>]

După părerea mea, în Italia situația este următoarea :

Burghezia, ajungând la putere în perioada luptei pentru independență națională și după această perioadă, nu a putut și nu a vrut să-și desăvârșească victoria. Ea nu a desființat rămășițele feudalismului și nu a reorganizat producția națională pe baze burgheze moderne. Nefiind capabilă să asigure țării avantajele relative și temporare ale orînduirii capitaliste, burghezia a împovărat-o cu toate greutățile, toate vicisitudinile acestei orînduiri. Mai mult, din cauza afacerilor sale financiare murdare, ea a pierdut pentru totdeauna orice stimă și încredere.

Poporul muncitor — țărani, meșteșugarii, muncitorii agricoli și cei industriali — este strîns, pe de o parte, în menghina formelor de aspirare străvechi, moștenite nu numai de la feudalism, dar chiar de la antichitate (mezzadria \*, latifundiile din sud unde vitele îl înlocuiesc pe om), iar pe de altă parte în menghina celui mai rapace sistem de impozite inventat vreodată de orînduirea burgheză. Aici e cazul să spunem ca și Marx : „Ca și celelalte țări continentale ale Europei occidentale, avem de suferit nu numai de pe urma dezvoltării producției capitaliste, ci și de pe urma insuficienței ei dezvoltări. Pe lângă calamitățile epocii contemporane avem de suportat un întreg șir de calamități moștenite, generate de faptul că la noi continuă să vegezeze moduri de producție învechite și perimate, cu tot cortegiul lor de relații sociale și politice anacronice. Noi nu suferim numai din cauza celor vii, ci și din cauza celor morți. Le mort saisit le vif ! (Mortul îl apucă pe cel viu !)” <sup>459</sup>.

Această situație duce la criză. Pretutindenii masele de producători se agită ; în unele localități ele s-au și răscolat. Unde ne va duce această criză ?

\* — sistemul arendeii în dijmă pe jumătate. — *Nota trad.*

Partidul socialist este evident prea tânăr și, dată fiind situația economică, prea slab pentru a se putea spera într-o victorie imediată a socialismului. În această țară, populația agricolă este mult mai numeroasă decât cea urbană; la orașe, marea industrie este slab dezvoltată și, ca urmare, proletarii adevărați sînt puțini la număr; majoritatea o formează meșteșugarii, micii negustori și elementele declasate, adică cei care oscilează între mica burghezie și proletariat. Mica burghezie și burghezia mijlocie a evului mediu se află într-o stare de decădere și descompunere — constituie proletariatul de miine, dar nu cel de astăzi. Numai această clasă, care este în permanență amenințată de ruina economică, iar acum a ajuns la desperare, va putea să dea un număr mare de luptători și conducători ai mișcării revoluționare. Ea va fi sprijinită de țărani, care, din cauză că sînt răzlețiți și analfabeți, nu pot să manifeste o adevărată inițiativă, dar vor fi niște aliați puternici și necesari.

În cazul cînd succesul va fi obținut pe cale mai mult sau mai puțin pașnică, va avea loc o schimbare obișnuită de guvern și la putere vor veni republicanii „convertiți”<sup>460</sup>, Cavallotti & Co.; în cazul unei revoluții se va ajunge la o republică burgheză.

Ce rol va juca în aceste împrejurări, partidul socialist?

Din 1848 încoace, tactica care le-a asigurat socialiștilor majoritatea succeselor a fost tactica „Manifestului Comunist”: „Pe diferitele trepte de dezvoltare a luptei dintre proletariat și burghezie, ei reprezintă întotdeauna interesele mișcării în totalitatea ei... Ei luptă pentru îndeplinirea scopurilor și intereselor imediate ale clasei muncitoare, dar ei reprezintă totodată viitorul mișcării în mișcarea prezentă”<sup>461</sup>. De aceea ei participă activ la fiecare fază a luptei dintre aceste două clase, fără să piardă vreodată din vedere că aceste faze sînt doar treptele care duc spre un țel mareț: cucerirea puterii politice de către proletariat ca mijloc de transformare a societății. Locul lor este în rîndurile celor care luptă pentru obținerea oricărui succes imediat în interesul clasei muncitoare; dar ei acceptă toate aceste succese politice sau economice doar *ca acont*. De aceea ei consideră orice mișcare revoluționară sau progresistă un pas înainte pe propriul lor drum; misiunea lor specială constă în a împinge înainte celelalte partide revoluționare și, în cazul cînd va învinge unul din acestea, în a apăra interesele proletariatului. Această tactică, care nu pierde niciodată din vedere mărțul țel, îi ferește pe socialiști de deziluziile pe care le au inevitabil celelalte partide, mai puțin clarvăzătoare — indiferent dacă este vorba de republicanii puri sau de

socialiștii sentimentali —, care iau drept scop final al mișcării ceea ce este o simplă etapă.

Să aplicăm toate acestea la Italia.

Așadar, victoria micii burghezii aflate în descompunere și a țăranilor va duce, probabil, la formarea unui guvern al republicanilor „convertiți”. Acesta ne va da drept de vot universal și mult mai multă libertate pentru mișcare (libertatea presei, a întrunirilor, libertatea de asociere, desființarea ammonizione \* etc.), adică o nouă armă, care nu trebuie subpreciaată.

Sau se va instaura republica burgheză în frunte cu aceiași oameni și cu câțiva mazziniști. Aceasta ar extinde și mai mult libertatea și câmpul nostru de acțiune, cel puțin pentru un timp. Republica burgheză, a spus Marx, este singura formă politică în care lupta dintre proletariat și burghezie își poate găsi rezolvarea <sup>462</sup>. Nu mai vorbim ce influență ar exercita acest fapt asupra Europei.

Așadar, victoria actualei mișcări revoluționare nu poate decît să ne facă mai puternici și să ne creeze *ambiente* \*\* mai favorabile. Am comite, prin urmare, cea mai mare greșeală dacă ne-am abține, dacă în atitudinea noastră față de partidele „*affini*” \*\*\* ne-am limita la o critică pur negativă. Va veni momentul să colaborăm cu ele în mod pozitiv, și cine știe cînd se va ivi acest moment ?

Evident că nu ne incumbă nouă pregătirea nemijlocită a unei mișcări care nu este a clasei pe care o reprezentăm. Dacă radicalii și republicanii consideră că a venit momentul să iasă în stradă, n-au decît să dea friu liber elanului lor. În ceea ce ne privește, am fost prea des înșelați de făgăduielile grandilocvente ale acestor domni ca să cădem din nou în cursă. Nici proclamațiile lor, nici tratatele lor nu trebuie să ne tulbure. Dacă sîntem obligați să susținem orice mișcare *cu adevărat* populară, sîntem de asemenea obligați să nu sacrificăm în zadar nucleul abia format al partidului nostru proletar și să nu admitem ca proletariatul să fie decimat în răzmerițe locale inutile.

Dimpotrivă, dacă mișcarea va avea într-adevăr un caracter național, oamenii noștri se vor încadra în ea fără să aștepte să fie chemați și, firește, vom participa la o asemenea mișcare. Dar în acest caz să fie clar, și noi trebuie să spunem deschis acest lucru, că participăm *ca partid independent*, care temporar se aliază cu radicalii și republicanii, dar care se deosebește profund de

\* — supravegherii polițienești. — *Nota trad.*

\*\* — condiții. — *Nota trad.*

\*\*\* — înrudite. — *Nota trad.*

aceștia ; că în caz de victorie nu ne facem nici un fel de iluzii în ceea ce privește rezultatul luptei ; că acest rezultat nu poate nici-decum să ne satisfacă și că el va constitui pentru noi doar o etapă, o nouă bază de operații pentru cuceririle ulterioare ; că, chiar în ziua victoriei, drumurile noastre se vor despărți ; că din acea zi noi vom constitui față de noul guvern o nouă opoziție, dar nu o opoziție reacționară, ci una progresistă, opoziția aripii de extremă stîngă, care va stimula la noi cuceriri, care vor depăși limitele a ceea ce s-a cucerit.

După ce vom fi obținut împreună victoria, probabil că ni se vor propune cîteva posturi în noul guvern, dar numai în așa fel încît să fim în *minoritate*. **Acesta e cel mai mare pericol.** După revoluția din februarie 1848, social-democrații francezi (de la „Réforme”, Ledru-Rollin, Louis Blanc, Flocon etc.) au făcut greșeala de a accepta asemenea posturi <sup>463</sup>. Ca minoritate în guvern, ei au luat de bunăvoie asupra lor o parte din răspunderea pentru toate mirșăviile și trădările de care majoritatea formată din republicani puri s-a făcut vinovată față de muncitori ; totodată, prezența acestor domni în guvern a paralizat complet acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare, ai cărei reprezentanți pretindeau că sînt.

Tot ce am spus aici reprezintă părerea mea personală ; mi-o exprim, întrucît am fost întrebat ; o fac însă cu mari rezerve. În ceea ce privește tactica generală, m-am convins de justetea ei de-a lungul întregii mele vieți ; ea nu m-a înșelat niciodată. În ceea ce privește însă aplicarea ei la condițiile actuale ale Italiei, lucrurile stau altfel ; această problemă trebuie rezolvată la fața locului, de către aceia care se află în centrul evenimentelor.

Scris la 26 ianuarie 1894  
Publicat în traducere italiană  
în „Critica sociale” nr. 3  
din 1 februarie 1894

Se tipărește după manuscris,  
confruntat cu traducerea italiană  
Tradus din limba franceză

Semnat : *Friedrich Engels*



[Către Consiliul național  
al Partidului muncitoresc francez  
cu prilejul celei de-a 23-a aniversări  
a Comunei din Paris]

Londra, 18 martie 1894

Ridic paharul împreună cu voi pentru sosirea cât mai grabnică a unui 18 martie internațional, care, o dată cu triumful proletariatului, va desființa antagonismele de clasă și războaiele dintre națiuni, va aduce pacea și fericirea în țările civilizate.

*Engels*

Publicat în „Le Socialiste” nr. 183  
din 25 martie 1894

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba franceză

## [Către cel de-al patrulea Congres al Partidului din Austria <sup>464</sup>]

Londra, 22 martie 1894

Vă mulțumesc din inimă pentru amabila invitație de a participa la congresul partidului din Austria, căreia însă, din păcate, nu-i pot da curs. Transmit însă delegaților întruniți la congres cele mai sincere și mai călduroase urări pentru desfășurarea cu succes a lucrărilor lui.

Congresul din acest an are de îndeplinit sarcini deosebit de importante. În Austria se pune problema cuceririi dreptului de vot universal, arma care în miinile muncitorilor conștiinți țintește mai departe și mai sigur decât arma de calibru mic cu repetiție în mîna soldatului instruit. Clasele dominante — atît nobilimea feudală, cît și burghezia — se străduiesc din răzputeri ca muncitorii să nu aibă această armă. Lupta va fi îndelungată și grea. Dar dacă muncitorii vor manifesta perspicacitatea politică, răbdarea și perseverența, unitatea și disciplina datorită cărora au obținut atîtea succese, victoria finală le este asigurată. De partea lor este întreaga necesitate istorică, atît economică, cît și politică. Chiar dacă dreptul de vot universal și egal nu va fi cucerit dintr-o singură lovitură, încă de pe acum putem striga: „Ura!” pentru viitorii reprezentanți ai proletariatului în Reichstagul austriac.

*F. Engels*

Publicat în broșura  
„Verhandlungen des vierten  
österreichischen  
sozialdemokratischen  
Parteitagcs“, Viena, 1894

Se tipărește după broșură  
Tradus din limba germană

[Către conducerea Partidului social-democrat  
din Ungaria cu prilejul celui de-al treilea  
Congres al Partidului <sup>465</sup>]

Londra, 15 mai 1894

Stimați tovarăși,

Amabila invitație de a participa la congresul vostru mi-a parvenit pe data de 8 mai. Din păcate, o indispoziție trecătoare m-a împiedicat să răspund imediat, de aceea vă mulțumesc cu întârziere și vă urez ca lucrările congresului vostru să se desfășoare cu succes.

Și eu am urmărit cu deosebit interes mișcarea din ultima vreme din Ungaria \*. În Ungaria, ca și pretutindeni, capitalul pune tot mai mult stăpînire pe întreaga producție națională. El nu se limitează la a crea o industrie nouă, ci își subordonează și agricultura, revoluționează metodele ei învechite, îl ruinează pe țăranul independent, împarte populația rurală în mari moșieri și intermediari capitaliști, pe de o parte, și masa proletarilor neavuți, pe de altă parte. Progresele realizate de această revoluție înfăptuită de capital în Ungaria le-am putut vedea recent în Hódmezővásárhely <sup>466</sup>. Această revoluție capitalistă trebuia înfăptuită. Ea aduce cu sine suferințe îngrozitoare pentru marea masă a poporului, dar numai ea creează condițiile care fac posibilă o nouă orînduire socială, precum și oamenii, băibați și femei, care vor avea destulă putere și destulă voință pentru a construi o societate nouă, mai bună.

Cu sincere salutări,  
F. Engels

Publicat în „Arbeiterpresse” nr. 20  
din 18 mai 1894 și (în limba maghiară)  
în „Népszava” nr. 20 din 18 mai 1894

Se tipărește după textul  
ziarului „Arbeiterpresse”,  
confruntat cu manuscrisul

Tradus din limba germană

---

\* În manuscris urmează fraza: „Ea dovedește forța de nestăvilit cu care capitalul pune pretutindeni stăpînire pe producția națională, și nu numai în domeniul industriei, ci și în domeniul agriculturii, iar în Europa răsăriteană aceasta este o ramură incomparabil mai importantă”, frază care a fost ștearsă. — *Nota red.*

# Cu privire la istoria creștinismului primitiv<sup>467</sup>

Scris între 19 iunie și 16 iulie 1894

Publicat în „Die Neue Zeit”  
Bd. I, nr. 1 și 2, 1894—1895

Semnat: *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul  
apărut în revistă

Tradus din limba germană

## I

Istoria creștinismului primitiv prezintă puncte comune, demne de relevat, cu mișcarea muncitorească modernă. Ca și aceasta din urmă, creștinismul a fost inițial o mișcare a celor asupriți, care s-a manifestat la început ca o religie a sclavilor și libeților, a săracilor și a celor lipsiți de drepturi, a popoarelor pe care Roma le-a subjugat sau le-a împrăștiat. Și unul și altul, atit creștinismul, cit și socialismul muncitoresc propovăduiesc izbăvirea în viitor de robie și de mizerie; creștinismul caută această izbăvire în viața de apoi, după moarte, în ceruri, pe cînd socialismul în lumea aceasta, în transformarea societății. Și unul și altul sînt persecutate și prigonite, adepții lor sînt proscriși și supuși rigorilor legilor excepționale, unii ca dușmani ai neamului omenesc, ceilalți ca dușmani ai statului, ai religiei, ai familiei și ai ordinii sociale. Dar în pofida tuturor persecuțiilor, ba adesea chiar tocmai datorită lor, ambele mișcări își croiesc drum victorios și năvalnic. La trei sute de ani după apariția sa, creștinismul a fost recunoscut ca religie de stat a Imperiului roman universal și în mai puțin de 60 de ani socialismul și-a cîștigat o poziție care-i asigură pe deplin victoria.

Dacă, prin urmare, d-l profesor Anton Menger, în lucrarea sa „Recht auf den vollen Arbeitsertrag”, își exprimă mirarea că dată fiind colosala centralizare a proprietății funciare din timpul împăraților romani și suferințele nemărginite ale clasei muncitoare de atunci, alcătuită aproape exclusiv din sclavi — „după căderea Imperiului roman de apus nu a urmat socialismul”<sup>468</sup>, el nu vede tocmai că acest „socialism”, în măsura în care era posibil pe atunci, a existat într-adevăr și a ajuns chiar la dominație sub forma creștinismului. Numai că acest creștinism — și în virtutea premiselor istorice nici nu putea fi altfel — voia să înfăptuiască transformarea socială nu în lumea aceasta, ci în lumea de apoi, în cer, în viața veșnică de după moarte, în „împărăția de o mie de ani” care avea să vină în curînd.

Paralela dintre cele două fenomene istorice se impune încă din evul mediu, o dată cu primele răscoale ale țărănilor asupriți și mai ales ale plebeilor de la orașe. Aceste răscoale, ca toate mișcărilor de masă din evul mediu, aveau în mod necesar un înveliș religios și au luat forma unei lupte pentru restaurarea creștinismului primitiv, care degenera neconținut \*, dar de fiecare dată îndărătul exaltării religioase se ascundeau interese lumești foarte concrete. Acest lucru a ieșit la iveală în modul cel mai pregnant în organizația taboriților din Boemia sub conducerea lui Jan Žižka, de glorioasă amintire <sup>470</sup>; dar această trăsătură străbate întregul ev mediu, dispărînd treptat după războiul țărănesc german, pentru a apărea din nou la muncitorii comuniști după 1830. Atît comuniștii revoluționari francezi, cît și mai ales Weitling și adepții săi se refereau la creștinismul primitiv cu mult înainte ca Ernest Renan să fi spus: „Dacă vreți să vă faceți o imagine despre primele comunități creștine, priviți una dintre secțiile locale ale Asociației Internaționale a Muncitorilor”.

Acest literat francez, care a fabricat romanul său de istorie a religiei „*Origines du Christianisme*” <sup>471</sup> folosind cu o nerușinare fără precedent chiar în jurnalistică modernă critica germană a Bibliei, nici nu știa cît adevăr cuprind cuvintele de mai sus. Aș vrea să-l văd pe acel vechi membru al Internaționalei care să citească, de pildă, așa-numita epistolă a II-a a lui Pavel către corinteni fără să i se deschidă, cel puțin într-o privință, vechile răni. În-

\* Un tablou cu totul contrar îl oferă răscoalele religioase din lumea mahomedană, mai ales cele din Africa. Islamismul este o religie croită anume pentru orientali, în special pentru arabi, prin urmare, pe de o parte, pentru orașeni, care se indeletnicesc cu negoțul și cu meșteșugurile, pe de altă parte pentru beduinii nomazi. Dar în aceasta rezidă germele unor ciocniri care se repetă periodic. Orașenii se îmbogățesc, trăiesc în lux și nesocotesc „legea”. Beduinii, care sînt săraci și, din cauza acestei sărăcii, duc o viață austeră, privesc cu invidie și cu jînd la aceste bogății și desfătări. Dar iată că se unesc sub conducerea unui profet, a unui mahdi, pentru a-i pedepsi pe renegați, a restabili respectul față de canoanele rituale și adevărata credință și a-și însuși drept răsplată avuțiile apostaziilor. După vreo 100 de ani ei ajung, firește, exact în aceeași situație în care au fost acești apostazi; este nevoie de o nouă purificare a credinței, apare un nou mahdi și jocul începe de la început. Așa s-au petrecut lucrurile de la campaniile de cucerire întreprinse de Almoravizii și Almohazii africani în Spania pînă la ultimul mahdi de la Khartoum, care i-a înfruntat cu atîta succes pe englezi <sup>469</sup>. Tot așa sau aproape tot așa s-a întîmplat cu răscoalele din Persia și din alte țări mahomedane. Toate aceste mișcări, desfășurate sub un înveliș religios, au fost generate de cauze economice; dar chiar cînd sînt victorioase, ele lasă neatîns vechile condiții economice. Așadar totul rămîne cum a fost și ciocnirile devin periodice. Dimpotrivă, în răscoalele populare ale Apusului creștin, învelișul religios servește numai ca standard și paravan pentru atacurile împotriva unei orînduiri economice învechite; în cele din urmă aceasta este răsturnată, o nouă orînduire este instaurată și lumea merge înainte.

treaga epistolă, începînd cu capitolul al 8-lea, e străbătută de veșnica și binecunoscuta jelanie : les cotisations ne rentrent pas — cotizațiile nu se plătesc ! Cîți dintre cei mai fervenți propagandiști din deceniul al 7-lea nu i-ar strînge, plini de înțelegere, mîna autorului acestei epistole, oricine ar fi fost el, șoptindu-i : „Așadar, și tu ai pățit la fel !”. Și noi am putea povesti cîte ceva în această privință, și asociația noastră era plină de corinteni ; cotizațiile astea care nu se plăteau, care ne jucau mereu înaintea ochilor fără să putem pune mîna pe ele, provocîndu-ne chinurile lui Tantal, astea erau faimoasele „milioane ale Internaționalei” !

Unul dintre cele mai bune izvoare de care dispunem cu privire la primii creștini sînt lucrările lui Lucian din Samosata, Voltaire al antichității clasice, care avea o atitudine deopotrivă de sceptică față de tot felul de superstiții religioase și care tocmai de aceea nu avea nici motive religioase păgîne, nici motive politice să-i trateze pe creștini altfel decît pe adepții oricărei alte comunități religioase. Dimpotrivă, el își bate joc de toți din pricina superstițiilor lor, de cei care-l venerau pe Iupiter nu mai puțin decît de cei care-l venerau pe Hristos ; din punctul său de vedere plat raționalist, ambele feluri de superstiții sînt la fel de absurde. Acest martor, în nici un caz pătîditor, relatează, printre altele, povestea vieții unui aventurier pe nume Peregrinus, care-și spunea Proteus, originar din Parium-Hellespont. În tinerețe, acest Peregrinus și-a început cariera în Armenia printr-un adulter ; a fost prins asupra faptului și, după obiceiul țării, urma să fie linșat. Reușind să scape prin fugă, s-a întors la Parium, unde și-a su-grumat tatăl, și a fost silit să dispară.

„Și atunci s-a întimplat — citez după o traducere în limba germană a lui Schott<sup>42</sup> — să cunoască și el minunata învățătură a creștinilor, cu ai căror preoți și cărturari intrase în legătură în Palestina. În scurt timp el a ajuns atît de departe, încît pe lingă el dascălii săi păreau niște copii. A devenit profet, staroste al comunității, conducătorul sinagogilor, într-un cuvînt a ajuns să fie totul ; le tălmăcea scrierile lor și a scris el însuși un mare număr de lucrări, astfel încît, în cele din urmă, creștinii au început să vadă în el o ființă superioară, să accepte legile date de el, proclamîndu-l șeful lor (episcop). ...Din această cauză” (adică pentru că era creștin), „Proteus a fost odată prins de autorități și aruncat în temniță... În timp ce zăcea în lanțuri, creștinii, care socoteau întemnițarea lui drept o mare nenorocire, au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a-l elibera. Nu au izbutit însă, așa că s-au apucat să-l îngrijească cu o rivnă fără seamăn. Încă din zori, la poarta temniței sale, puteai vedea așteptînd bătrîne, văduve și copii orfani : creștinii mai cu vază mituiau chiar pe paznicii temniței și stăteau cu el nopți întregi ; ei își aduceau acolo de-ale mîncării și citeau la el cărțile lor sfinte ; pe scurt, scumpul Peregrinus (pe atunci mai purta acest nume) era pentru ei cel puțin un nou Socrate. Chiar din unele orașe din Asia Mică veneau la el trimiși ai comunităților creștine ca să-i dea o mîna de ajutor, să-l consoleze și să-l apere în fața judecătorilor. Este

de necrezut cât de repede sînt gata să vină în ajutor pretutindeni acești oameni cînd este vorba de comunitatea lor ; atunci ei nu preocupăse nici osteneala, nici banii. Așa se face că și Peregrinus a primit atunci bani din toate părțile, captivitatea lui devenind pentru el un izvor de venituri grase. Bieții oameni s-au lăsat convinși că trupul și sufletul lor sînt nemuritoare și că vor trăi veșnic ; din această cauză disprețuiau moartea și mulți mergeau la moarte de bunăvoie. Cel mai de seamă legiuitor al lor le mai băgase în cap ideea că toți vor deveni frați de îndată ce vor trece la o nouă credință, adică de îndată ce se vor lepăda de zeii greci și vor începe să se închine sofistului răstignit și să trăiască după preceptele lui. De aceea ei disprețuiesc toate bunurile exterioare fără deosebire și le stăpînesc în comun, potrivit învățăturii pe care au adoptat-o pe încredere, fără s-o verifice și fără să ceară dovezi. Așa că, dacă vine la ei un șarlatan abil care știe să profite cu viclenie de împrejurări, el izbutește să ajungă în scurt timp un om bogat, rizîndu-și în sinea lui de acești prostănaci. De altfel Peregrinus a fost pus din nou în libertate de prefectul de atunci din Siria".

Apoi, după descrierea altor peripeții ale lui, se spune :

„Și iată că omul nostru pornește pentru a doua oară" (din Parium) „în pribegie, trebuind să se mulțumească, în loc de bani de drum, cu milostenia creștinilor, care pretutindeni îi serveau drept scut și care nu-l lăseau să ducă lipsă de nimic. Așa s-a întreținut el o bucată de vreme. Cînd a încălcat însă și legile creștinilor — pare-mi-se că a fost văzut mîncînd ceva interzis de legile acestora —, creștinii l-au exclus din comunitatea lor" <sup>473</sup>.

Cîte amintiri din tinerețe nu mă năpădesc citind acest pasaj din Lucian ! Iată-l mai întîi pe „profetul Albrecht", care, timp de cîțiva ani, aproximativ din 1840 a periclitat literalmente comunitățile comuniste weitlingiene din Elveția <sup>474</sup>. El era un bărbat înalt, voinic, cu o barbă lungă, care a cutreierat pe jos întreaga Elveție, căutînd auditori pentru misterioasa sa nouă evanghelie, menită să salveze lumea ; de altfel era, pe cît se pare, un incurcă-lume destul de inofensiv, care a și murit curînd. Iată-l apoi pe succesorul lui, mai puțin inofensiv, „doctorul" Georg Kuhlmann din Holstein, care a profitat de timpul cît Weitling a stat în închisoare pentru a converti la evanghelia sa comunitățile din Elveția franceză, și a făcut-o un timp cu atît succes, încît l-a atras de partea sa chiar pe cel mai inteligent, dar și cel mai ușuratec dintre membrii comunității, August Becker. Acest Kuhlmann le ținea prelegeri, care au fost publicate în 1845 la Geneva sub titlul „Die Neue Welt, oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung". Iar în prefața redactată de adeptii săi (probabil de August Becker) se spune :

„Lipsea omul prin al cărui cuvînt să capete glas toate suferințele, dorurile și nădejtile noastre, într-un cuvînt tot ce frămîntă profund epoca noastră... Acest om pe care-l așteaptă epoca noastră a apărut. El este doctorul Georg Kuhlmann din Holstein. El a venit cu învățătura despre lumea nouă, adică despre împărăția spiritului în realitatea existentă" <sup>475</sup>.



Nu mai e nevoie, firește, să adaug că această învățătură despre lumea nouă nu este altceva decât cea mai obișnuită divagație sentimentală prezentată într-un limbaj semibiblic, à la Lamennais, și servită cu aroganță de profet. Ceea ce nu i-a împiedicat pe naivii weitlingieni să-l poarte pe brațe pe acest șarlatan, așa cum creștinii din Asia l-au purtat pe Peregrinus. Acești oameni, care erau atit de ultrademocrați și egalitariști, încit suspectau orice învățător, orice ziarist și în genere pe oricine nu era meseriaș, socotindu-i niște „savanți” care voiau să-i exploateze, acești oameni s-au lăsat convinși de paiața melodramatică Kuhlmann că în „lumea nouă” cel mai înțelept, id est \* Kuhlmann, va reglementa repartiția bunurilor, și de aceea, încă de pe acum, în lumea veche discipolii acestui înțelept trebuie să-i aducă bunurile cu toptanul, iar ei — să se mulțumească cu fărîmiturile. Și Peregrinus-Kuhlmann a dus o viață îmbelșugată și plină de plăceri pe socoteala comunităților... cît timp i-a mers. E drept că nu i-a mers prea mult timp. Murmurule tot mai puternice ale celor care se îndoiau de profețiile lui sau nu credeau în ele, precum și persecuțiile cu care era amenințat din partea guvernului cantonului Waadt, au pus capăt „împărăției spiritului” la Lausanne și Kuhlmann a dispărut.

Oricine a cunoscut din proprie experiență începuturile mișcării muncitorești din Europa își poate aminti zeci de exemple de acest fel. În zilele noastre, asemenea exagerări nu mai sînt cu puțință cel puțin în centrele mai mari, dar în ținuturile mai îndepărtate, unde mișcarea ciștigă teren, un astfel de Peregrinus în miniatură mai poate conta pe un succes temporar și limitat. Și așa cum în partidele muncitorești din toate țările pătrund tot felul de elemente care nu au nimic de așteptat de la lumea oficială sau care au pierdut orice speranță de a mai juca un rol în această lume — adversarii vaccinului, adepții temperanței, vegetarienii, antivivisecționiștii, medicii naturaliști, propovăduitorii comunităților libere <sup>476</sup>, ale căror comunități s-au destrămat, autorii unor noi teorii despre originea lumii, inventatori sterili sau fără de noroc, victimele unor nedreptăți reale sau imagine, cărora birocrații „le spun cîrcotași inutili”, zevzeci cinstiți și șarlatani necinstiți —, tot așa stăteau lucrurile și cu primii creștini. Toate elementele lăsate pe dinafară, adică azvîrlite peste bord de procesul de destrămarea a vechii lumi, au intrat pe rînd în sfera de atracție a creștinismului, acesta fiind singurul element care a rezistat procesului de destrămarea, tocmai pentru că era propriul lui produs necesar, și care de aceea s-a menținut și s-a dezvoltat, pe cînd celelalte ele-

\* — adică. — *Nota trad.*

mente nu erau decât fluturi de o zi. N-a existat exaltare, nerozie ori șarlatanie care să nu fi pătruns în tinerele comunități creștine și care să nu fi găsit ici-colo, cel puțin temporar, un auditoriu binevoitor și discipoli fervenți. Și tocmai ca primele noastre comunități muncitorești comuniste, tot așa și primii creștini dădeau dovadă de o credulitate fără seamăn față de tot ce le convenea, așa că nu putem avea nici o siguranță că în noul nostru testament nu s-a strecurat vreun fragment din „marele număr de scrieri” întocmite de Peregrinus pentru creștinătate.

## II

Critica germană a Bibliei, care a rămas pînă acum singura bază științifică a cunoștințelor noastre cu privire la istoria creștinismului primitiv, a evoluat în două direcții.

O direcție o constituie *școala de la Tübingen* <sup>477</sup>, din care, dacă privim lucrurile într-un sens mai larg, face parte și D. F. Strauss. Ea merge cu cercetarea critică atît de departe cît poate să meargă o școală *teologică*. Ea recunoaște că cele patru evanghelii nu sînt relatări ale unor martori oculari, ci prelucrări ulterioare ale unor scrieri care s-au pierdut, că din epistolele atribuite apostolului Pavel autentice sînt cel mult patru etc. Ea elimină din descrierea faptelor istorice ca fiind inacceptabile, toate minunile și toate contradicțiile; din ceea ce rămîne însă ea încearcă „să salveze ceea ce mai poate fi salvat”, dînd astfel la iveală foarte limpede caracterul ei de școală teologică. Prin aceasta, școala de la Tübingen i-a dat posibilitate lui Renan, care se bazează în mare parte pe ea, ca, aplicînd aceeași metodă, „să salveze” și mai mult din acest material și pe lîngă numeroase povestiri mai mult decît îndoielnice din Noul testament, să ne impună, ca material istoric autentic, și o sumedenie de legende. În orice caz, tot ceea ce școala de la Tübingen respinge din Noul testament ca neistoric sau fals poate fi considerat definitiv înlăturat pentru știință.

Cealaltă direcție este reprezentată de un singur om: *Bruno Bauer* <sup>478</sup>. Marele lui merit constă nu numai în critica necruțătoare la care a supus evangheliile și epistolele apostolilor, ci și în faptul că el este primul care s-a apucat să cerceteze serios nu numai elementele iudaice și greco-alexandrine, ci și cele pur grecești și greco-romane, elemente care au deschis drum creștinismului pentru a deveni o religie universală. Legenda potrivit căreia creștinismul ar fi apărut dintr-o dată și de-a gata din iudaism, că, pornind din

Palestina, ar fi cucerit prin dogmatica și etica sa, o dată pentru totdeauna stabilite în linii principale, întreaga lume, nu mai poate găsi crezare de la Bruno Bauer încoace; ea mai poate vegeta doar în facultățile de teologie și printre oamenii care vor „să mențină religia pentru popor”, chiar în detrimentul științei. Uriașul aport al școlii lui Filon din Alexandria, ca și al filozofiei vulgare greco-romane — a celei a lui Platon și mai ales a stoicilor<sup>470</sup> —, la formarea creștinismului, care pe timpul lui Constantin a devenit religie de stat, nu e stabilit nici pe departe în toate amănunțele, dar existența sa e dovedită, și aceasta se datorește în cea mai mare parte lui Bruno Bauer; el a dovedit, în esență, că creștinismul nu a fost importat din afară, din Iudeea și impus lumii greco-romane, ci că, cel puțin în forma în care a devenit religie universală, este produsul cel mai caracteristic al acestei lumi. Desigur că Bauer, ca toți cei care luptă împotriva unor prejudecăți înrădăcinate, a mers în multe privințe prea departe. Pentru a stabili și pe baza scrierilor vechi influența lui Filon și mai ales a lui Seneca asupra creștinismului în formare și pentru a-i înfățișa pe autorii Noului testament pur și simplu ca pe niște plagiatori ai acestor filozofi, Bauer a fost silit să plaseze apariția noii religii cu o jumătate de secol mai târziu, să respingă relatările istoricilor romani care nu erau în concordanță cu afirmațiile lui, și, în genere, să-și permită mari libertăți în expunerea istoriei. După părerea lui, creștinismul ca atare apare abia în timpul împăraților din dinastia Flaviilor, iar literatura Noului testament abia în timpul lui Adrian, Antoniu și Marc Aureliu. Din această cauză, la Bauer dispăre orice fundament istoric pentru povestirile din Noul testament despre Iisus și discipolii săi; ele se transformă în legende, în care fazele de dezvoltare internă și lupta spirituală dinlăuntrul primelor comunități sint puse pe seama unor personalități mai mult sau mai puțin fictive. După Bauer, locurile de naștere ale noii religii nu sint Galileea și Ierusalimul, ci Alexandria și Roma.

Prin urmare, dacă școala de la Tübingen ne oferea în ceea ce a lăsat ea neinfirmit din istoria și literatura Noului testament, maximul din ceea ce în prezent știința mai poate admite ca discutabil, Bruno Bauer ne oferă maximul din ceea ce ea poate infirma în istoria și literatura respectivă. Între aceste limite se află adevărul adevărat. Este foarte îndoielnic că acest adevăr ar putea fi stabilit cu mijloacele de care dispunem în prezent. Noile descoperiri, în special cele de la Roma, din Orient, și în primul rînd cele din Egipt, vor contribui la lămurirea acestei probleme mai mult decît orice critică.

Noul testament însă cuprinde o singură carte despre care se poate stabili cu o aproximație de numai câteva luni când a fost scrisă: ea a fost scrisă, probabil, între iunie 67 și ianuarie sau aprilie 68; cartea se referă, așadar, la începuturile creștinismului și oglindește cu cea mai naivă fidelitate și într-un limbaj idiomatic corespunzător ideile creștinilor de atunci; de aceea, pentru a stabili ceea ce reprezenta într-adevăr creștinismul primitiv, ea este, după părerea mea, mult mai importantă decât toate celelalte cărți ale Noului testament, al căror text, în forma lui actuală, a fost scris mult mai târziu. Cartea la care ne referim este așa-numitul Apocalips al lui Ioan; întrucât această carte, cea mai tenebroasă s-ar părea din întreaga biblie, a devenit astăzi, datorită criticii germane, cea mai accesibilă și mai clară, vreau să vorbesc despre ea cititorilor mei.

Este suficient să arunci o privire în această carte ca să te convingi cât era de exaltat nu numai autorul ei, ci și „mediul” său „înconjurător”. „Apocalipsul” nostru nu este singura scriere de acest gen, nici singura din acea epocă. Din anul 164 î.e.n., când a fost scrisă prima dintre aceste lucrări, păstrată pînă în zilele noastre, așa-numita carte a lui Daniil, pînă în jurul anului 250 e.n., data aproximativă când a fost scrisă „Carmen” a lui Commodianus<sup>480</sup>, Renan enumără nu mai puțin de 15 „apocalipse” clasice care s-au păstrat pînă în timpurile noastre, fără să punem la socoteală imitațiile de mai târziu. (Îl citez pe Renan deoarece cartea lui este cea mai cunoscută și accesibilă chiar în afara cercurilor de specialiști.) Era o epocă în care, chiar la Roma și în Grecia, iar în și mai mare măsură în Asia Mică, Siria și Egipt, oamenii acceptau fără rezervă un amestec — complet lipsit de spirit critic — alcătuit din cele mai crase superstiții ale celor mai diferite popoare și-l completau cu înșelătorie pioasă și șarlatanie directă; o epocă în care minunile, stările de extaz, viziunile, invocarea spiritelor, prezicerea viitorului, alchimia, cabala<sup>481</sup> și alte vrăjitorii mistice jucau un rol de frunte. Aceasta era atmosfera în care a apărut creștinismul primitiv și, în plus, în mijlocul unei clase de oameni care, mai mult decât oricare alta, era receptivă la aceste fantasmagorii de domeniul supranatural. Se știe doar că în secolul al II-lea al erei creștine, după cum ne dovedesc printre altele papirusurile din Leyda, gnosticii creștini<sup>482</sup> din Egipt s-au ocupat intens cu alchimia și au introdus noțiuni de alchimie în învățăturile lor. Iar matematici\* caldeeni și iudei, care, după Tacit, au fost

\* Cabaliștii; ei foloseau alegorii și îndeosebi o simbolistică fantastică a numerelor și a literelor, pentru a înfățișa natura ca o emanație a divinității. — *Nota trad.*

izgoniți din Roma de două ori pentru vrăjitorie<sup>483</sup> — o dată în timpul lui Claudiu și a doua oară în timpul lui Vitellius —, s-au ocupat numai de acea geometrie care, după cum vom vedea, constituie principalul conținut al Apocalipsului lui Ioan.

La aceasta se mai adaugă un alt fapt. Toate apocalipsele se consideră în drept să-și înșele cititorii. Nu numai că, de regulă, ele au fost scrise de cu totul alți oameni, de oameni care au trăit în cele mai multe cazuri mult mai târziu decât pretenșii lor autori — de exemplu cartea lui Daniil, cartea lui Enoh, apocalipsele lui Esdra, Baruch, Iuda etc., Cărțile sibiline<sup>484</sup> —, dar ele prorocesc, în mare parte, numai evenimente petrecute de mult și pe care adevăratul lor autor le cunoștea foarte bine. Astfel, în anul 164, cu puțin înaintea morții lui Antiohus Epifanes, autorul cărții lui Daniil îi atribuie lui Daniil, care se zice că ar fi trăit pe vremea lui Nabucodonosor, prorocirea ascensiunii și pieirii Imperiului macedonean și persan, precum și a începutului dominației universale a romanilor, pentru ca, dovedindu-și astfel darul de prorocire, să facă pe cititor să accepte prorocirea sa finală că poporul lui Izrael va rezista la toate suferințele și, în cele din urmă, va ieși biruitor. Așadar, dacă Apocalipsul lui Ioan ar fi într-adevăr opera pretinsului ei autor, ea ar fi singura excepție în toată literatura apocaliptică.

Acest Ioan care se dă drept autorul Apocalipsului era, în orice caz, un om foarte respectat printre creștinii din Asia Mică. Dovadă este tonul epistolelor sale către cele 7 comunități. Este, prin urmare, posibil ca el să fi fost apostolul Ioan, a cărui existență istorică nu este, ce-i drept, într-un total dovedită, dar este, totuși, foarte probabilă. Dacă apostolul Ioan este într-adevăr autorul, aceasta n-ar face decât să întărească punctul nostru de vedere și ar constitui cea mai bună confirmare că creștinismul despre care se vorbește în carte este adevăratul creștinism primitiv. Totodată trebuie menționat că în mod cert Apocalipsul nu aparține aceluiași autor care a scris evanghelia sau cele trei epistole atribuite și ele lui Ioan.

Apocalipsul constă dintr-o serie de viziuni. În prima viziune apare Hristos în veșminte de mare-preot, pășind între 7 sfeșnice, care reprezintă cele 7 comunități din Asia, și dictînd lui „Ioan” epistole către cei 7 „îngeri” ai acestor comunități. Aici iese la iveală în mod izbitor, chiar la început, deosebirea dintre acest creștinism și religia universală a împăratului Constantin, formulată la Conciliul de la Niceea<sup>485</sup>. Sfînta treime nu numai că este necunoscută, dar aici nici nu este posibilă. În locul *unui singur* duh sfînt, cum a fost mai târziu, avem aici cele „*sapte* duhuri ale lui

dumnezeu", fabricate de rabini pe baza Cărții lui Isaia, C. 11, 2. Hristos este fiul lui Dumnezeu, cel dintii și cel de pe urmă, alfa și omega, dar nicidecum nu este el însuși Dumnezeu ori egalul lui Dumnezeu; dimpotrivă, el este „începutul creației dumnezeiești”, adică o emanație a lui Dumnezeu existând din vecii vecilor, subordonată lui, ca și cele șapte duhuri de care am pomenit mai sus. În C. 15, 3, martirii din cer cîntă „cîntarea lui Moise, robul lui Dumnezeu, și cîntarea mielului” întru slăvirea domnului. Așadar, Hristos apare aici nu numai subordonat lui Dumnezeu, dar într-o anumită privință el este pus chiar pe aceeași treaptă cu Moise. Hristos a fost răstignit la Ierusalim (11, 8), dar a înviat (1, 5, 18), el este „mielul” care a fost jertfit pentru păcatele lumii și cu sîngele căruia au fost izbăviți în fața lui Dumnezeu credincioșii de orice neam și limbă. Aici găsim ideea esențială datorită căreia creștinismul primitiv a putut să devină o religie universală. În acea epocă, toate religiile, atît cele ale semitelor, cît și cele ale europenilor, aveau o concepție comună, și anume că zeii, supărați de faptele oamenilor, pot fi împăcați prin jertfe; prima idee fundamentală revoluționară în creștinism (împrumutată de la școala lui Filon) era pentru credincioși aceea că printr-o jertfă mare, adusă de bunăvoie de un mijlocitor, sînt ispășite o dată pentru totdeauna păcatele tuturor oamenilor din toate timpurile. Prin acesta dispărea necesitatea oricăror altor jertfe și, totodată, baza unei sumedenii de ceremonii religioase. Iar eliberarea de ceremonii, care îngreuiiau sau interziceau legăturile cu cei de altă credință, era prima condiție pentru ca o religie să devină universală. Și, totuși, obiceiul de a aduce jertfe era atît de adînc înrădăcinat în moravurile popoarelor, încît catolicismul, care a preluat atît de multe elemente păgîne, a găsit de cuviință să se adapteze acestei stări de fapt introducînd cel puțin prinosul simbolic. În schimb, despre dogma păcatului originar nu găsim nici măcar o aluzie în cartea de care ne ocupăm.

Trăsătura cea mai caracteristică a acestor epistole, ca și a întregii cărți, este însă că autorului nu-i trece niciodată și nicăieri prin minte să se numească pe sine și pe cei de aceeași credință cu el altfel decît *iudei*. Sectanților din Smirna și Philadelphia, împotriva cărora se ridică, el le aduce imputarea că „ei se zic pe sine iudei și nu sînt, ci sinagogă a satanei”; despre cei din Pergam spune: ei țin de învățătura lui Balaam, cel ce învăța pe Balac să pună piatră de poticneală înaintea *fiilor lui Izrail* ca să mănînce carne jertfită idolilor și să se dedea desfrînării. Așadar, nu avem de-a face aici cu creștini conștienți, ci cu oameni care se dau drept iudei; e drept că iudaismul lor reprezintă o nouă treaptă

de dezvoltare față de cel precedent, dar tocmai din această cauză — și singurul adevărat. De aceea, cînd în fața tronului lui Dumnezeu apar sfinții, se înfățișează mai întii 144 000 de evrei, cite 12 000 din fiecare seminție, și abia după aceea masa fără număr a păgînilor convertiți la acest iudaism înnoit. Iată cît de puțin își dădea seama autorul nostru, în anul 69 al erei creștine, că era reprezentantul unei faze cu totul noi de dezvoltare a religiei și că aceasta avea să devină unul din cele mai revoluționare elemente în istoria spirituală a omenirii.

Vedem, așadar, că creștinismul de atunci, care încă nu era conștient de sine, se deosebea ca cerul de pămînt de religia universală de mai tîrziu, fixată prin dogme la Conciliul de la Niceea ; primul nici nu poate fi recunoscut în cea de-a doua. La creștinismul primitiv nu găsim nici dogmatica, nici etica creștinismului de mai tîrziu ; în schimb însă, găsim simțămîntul că se duce o luptă împotriva lumii întregi și că această luptă va fi încununată de succes ; găsim dorul de luptă și încrederea în victorie, care a dispărut complet la creștinii de azi și pe care în zilele noastre o întîlnim numai la celălalt pol al societății, la socialiști.

Intr-adevăr, lupta împotriva unei lumi la început atotputernice și, în același timp, lupta dintre cei care vor să reinnoiască lumea sînt proprii atît primilor creștini, cît și socialiștilor. Aceste două mari mișcări nu au fost create de conducători și de profeți, deși ambele au avut destui profeți ; ele sînt mișcări de masă. Iar mișcările de masă sînt la început în mod necesar confuze ; confuze pentru că orice gîndire a maselor este la început contradictorie, neclară și incoerentă, confuze și din pricina rolului pe care îl mai joacă la început aici profeții. Această confuzie se manifestă în formarea unui mare număr de secte, care luptă între ele cel puțin cu aceeași înverșunare cu care luptă împotriva dușmanului comun din afară. Așa s-a întîmplat în timpul creștinismului primitiv, așa s-a întîmplat în prima perioadă a mișcării socialiste, oricît i-a mîhnit acest fapt pe filistinii bine intenționați care propovăduiau unitatea acolo unde nu era cu putință nici o unitate.

Oare coeziunea rindurilor Internaționalei a fost realizată printr-o dogmă unică ? Dimpotrivă. Acolo erau comuniști în spiritul tradiției franceze de dinainte de 1848, și ei de diferite nuanțe ; comuniști din școala lui Weitling și alții din Liga comuniștilor regenerată ; proudhoniști, care predominau în Franța și în Belgia ; blanquiști ; Partidul muncitoresc german ; în sfîrșit, anarhiști-bakuniști, care au avut pentru un moment preponderența în Spania și în Italia, și acestea nu erau decît principalele grupuri. De la întemeierea Internaționalei a trebuit să treacă mai bine de un sfert



de secol pînă s-a înfăptuit pretutindeni și definitiv delimitarea de anarhiști și pînă s-a putut stabili o unitate, cel puțin în ceea ce privește cele mai generale puncte de vedere economice. Și aceasta acum, cînd există mijloacele de comunicație moderne, căile ferate, telegraful, uriașele orașe industriale, presa și întrunirile populare organizate.

Primii creștini au fost și ei scindați în nenumărate secte, și tocmai aceasta a generat disputele care au dus la unitatea de mai târziu. Chiar în Apocalips, fără îndoială cel mai vechi document al creștinismului, se vorbește de împărțirea în secte, împotriva căreia autorul cărții se ridică cu aceeași vehemență și intransigență ca împotriva întregii lumi păcătoase din afară. Iată-i în primul rînd pe nicolaiții din Efes și din Pergam ; iată-i pe cei din Smirna și din Philadelphia, ce se zic pe sine iudei, dar sînt o sinagogă a satanei ; apoi pe cei ce țin de învățătura lui Balaam, falsul profet din Pergam ; pe cei din Efes, care se zic pe sine apostoli și nu sînt ; în sfîrșit, pe adepții falsei prorocițe din Tiatira, care poartă numele de Iezabela. Amănunte despre aceste secte nu cunoaștem ; numai despre discipolii lui Balaam și ai Iezabelei se spune că mîncau carne jertfită idolilor și se dedau desfrînării. S-a făcut încercarea de a prezenta toate aceste cinci secte drept creștini discipoli ai lui Pavel, iar toate aceste epistole drept epistole îndreptate împotriva lui Pavel, falsul apostol, pretinsul Balaam și „Nicolaii”. Argumentele, foarte puțin convingătoare, în susținerea acestei teze le găsim la Renan, „Saint-Paul”, Paris, 1869, p. 303—305, 367—370<sup>466</sup>. Ele toate se reduc la încercarea de a explica aceste epistole prin Faptele sfinților apostoli și prin așa-numitele epistole ale lui Pavel, scrieri care în orice caz, în forma lor actuală, sînt cu cel puțin 60 de ani mai noi decît Apocalipsul, așa că datele factice pe care le conțin sînt nu numai extrem de îndoielnice, dar se și contrazic total unele pe altele. Hotărîtor însă este faptul că autorului Apocalipsului nu-i putea trece prin minte să dea pentru una și aceeași sectă cinci denumiri diferite, ba chiar numai pentru Efes două (falșii apostoli și nicolaiții) și pentru Pergam de asemenea două (balaamiții și nicolaiții), și să vorbească de fiecare dată în mod răsplat despre două secte diferite. De altfel nu trebuie neglijată posibilitatea că în aceste secte s-ar fi aflat și elemente pe care le-am denumi astăzi adepți ai lui Pavel.

În ambele cazuri, cînd se dau amănunte, învinuirea se reduce la faptul că mîncau carne jertfită idolilor și se dedau desfrînării, două puncte care generau un permanent conflict între iudei — atît cei vechi, cît și cei creștinați — și păgînii convertiți la iudaism. La acești păgîni, carnea jertfită idolilor nu numai că era servită

la ospete, unde refuzul de a minca din cele oferite era socotit o necuviință și putea să devină periculos, dar se și vindea în piețele publice, unde nu întotdeauna se putea ști dacă era cușer sau nu. Prin desfrinare, acești iudei nu înțelegeau numai relațiile sexuale extraconjugale, ci și căsătoria în care între soți exista un anumit grad de rudenie interzisă de legea iudaică, precum și căsătoria între iudei și păgini; acesta este înțelesul care se dă de obicei cuvântului desfrinare în pasajul din Faptele sfinților apostoli, c. 15, 20 și 29. Ioan al nostru are însă părerile sale proprii și în ceea ce privește relațiile sexuale permise iudeilor dreptcredincioși. El spune, c. 14, 4, despre cei 144 000 de iudei din cer următoarele: „Aceștia sînt care nu s-au întinat cu femei, căci sînt feciorelnici”. Și, într-adevăr, în cerul lui Ioan al nostru nu există nici o femeie. El aparține, așadar, aceluși curent despre care se vorbește destul de des și în alte scrieri din timpul creștinismului primitiv și care considera în general relațiile sexuale drept un păcat. Și dacă ne gîndim că Ioan numește Roma desfrinata cea mare, cu care au curvit împărații pămîntului care s-au îmbătat din vinul curviei ei și că neguțătorii lumii din mulțimea desfătărilor ei s-au îmbogățit, ne este cu neputință să luăm cuvîntul din epistole în sensul îngust pe care ar voi să i-l atribuie apologetica teologică cu scopul de a găsi astfel o confirmare pentru interpretarea altor pasaje din Noul testament. Dimpotrivă. Aceste pasaje din epistole se referă în mod evident la un fenomen comun tuturor epocilor de mari frămîntări și anume că: o dată cu celelalte bariere sînt zdruncinate și opreliștile tradiționale cu privire la relațiile sexuale. Și în primele secole ale erei creștine, alături de ascetism, care preconiza mortificarea cărnii, a apărut destul de des tendința de a extinde libertatea creștină și asupra relațiilor mai mult sau mai puțin neîngrădite dintre bărbat și femeie. Același lucru s-a petrecut și în mișcarea socialistă contemporană. Ce groază teribilă a provocat în deceniul al 4-lea în Germania, pe atunci „cămin de copilași” \*, „la réhabilitation de la chair” \*\*, lansată de Saint-Simon, care în traducerea germană s-a transformat în „Wiedereinsetzung des Fleisches” \*\*\*. Și cel mai mult s-au îngrozit acele caste ale nobililor (la noi încă nu existau clase pe atunci), dominante pe vremea aceea, care nici la Berlin, nici pe moșiile lor, nu puteau trăi fără să-și refacă neconținut carnea! Ce s-ar fi întîmplat dacă acești oameni cumsecade l-ar mai fi cunoscut și pe Fourier, care

\* H. Hcine, Versuri „Pentru liniștire”, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 243.  
— Nota trad.

\*\* — „reabilitarea cărnii”. — Nota trad.

\*\*\* — „refacerea cărnii”. — Nota trad.

prevedea o mult mai mare libertate a cărnii ! O dată cu învingerea utopismului, aceste extravagante au cedat locul unei concepții mai raționale și de fapt mult mai radicale, iar, de cînd Germania s-a transformat dintr-un „cămin de copilași”, după cum spune Heine, în centrul mișcării socialiste, indignarea ipocrită a prea evlavioasei lumi bune nu stirnește decît risul.

Acesta este întregul conținut dogmatic al epistolelor. În rest ele nu sînt decît un apel înflăcărat către tovarășii de idei de a duce o propagandă asiduă, de a-și mărturisi cu curaj și mîndrie credința în fața adversarilor, de a lupta fără preget împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru, și din acest punct de vedere epistolele ar fi putut să fie la fel de bine scrise de un membru entuziast și cu înclinații profetice al Internaționalei.

## III

Epistolele nu sînt decît introducerea la tema propriu-zisă a mesajului trimis de Ioan al nostru celor 7 comunități din Asia mică și, prin intermediul lor, restului lumii iudaice reformate a anului 69, din care s-a dezvoltat mai tîrziu creștinismul. Și cu aceasta pătrundem în sfînta sfintelor creștinismului primitiv.

Din ce fel de oameni se recrutau primii creștini ? Mai ales din cei „osteniți și împovărați”, care, așa cum se cuvine unui element revoluționar, făceau parte din păturile cele mai de jos ale popoului. Și din cine se compuneau aceste pături ? În orașe din oameni liberi decăzuți, de cele mai diferite categorii, cum sînt acei *mean whites* \* din statele sclavagiste ale Sudului sau vagonzii din Europa și aventurierii din porturile coloniilor și ale Chinei, apoi din liberi și mai cu seamă din sclavi ; pe latifundiile Italiei, Siciliei și Africii din sclavi, iar în districtele rurale ale provinciilor din țărani cu gospodărie mică, care se înglodau tot mai mult în datorii. Un drum comun pentru eliberarea tuturor acestor elemente nu exista în nici un caz. Pentru toți acești oameni paradisul era pierdut, îl lăsaseră în urma lor ; pentru oamenii liberi decăzuți, acesta era fostul polis, în același timp oraș și stat, în care strămoșii lor fuseseră cîndva cetățeni liberi ; pentru sclavii prizonieri de război era epoca de libertate de dinainte de prizonierat și de robie ; pentru țăranul cu gospodărie mică — orînduirea gentilică și proprietatea în comun asupra pămîntului, care acum erau desființate. Toate acestea fuseseră șterse de pe fața pămîntului de pumnul de fier nivelator al cuceritorului roman. Cele mai cuprinzătoare grupuri sociale la care a ajuns antichitatea au fost tribul și uniunea de triburi înrudite ; la barbari baza organizării lor o constituiau legăturile gentilice, iar la greci și italici, întemeietori de orașe, polisul, care cuprindea unul sau mai multe triburi

\* — albit săraci. — *Nota trad.*

înrudite. Filip și Alexandru au acordat peninsulei elenice unitatea politică, dar aceasta încă n-a însemnat că națiunea greacă a fost creată. Formarea națiunilor a devenit posibilă abia după căderea dominației mondiale romane. Aceasta a pus capăt o dată pentru totdeauna uniunilor mici ; forța armată, jurisdicția romană, aparatul fiscal au desființat complet organizarea internă tradițională. La pierderea independenței și a organizării specifice s-a adăugat jefuirea cruntă din partea autorităților militare și civile, care întâi își însușeau avuțiile celor subjugați, ca apoi să le împrumute tot acestora cu dobinzi cămătărești, pentru a le da posibilitatea să plătească noile dări. Povara birurilor și nevoia de bani provocată de aceasta în ținuturile în care nu exista decât economia naturală sau în care ea predomina au făcut ca țaranii să se înrobească tot mai mult cămătarilor și să apară mari deosebiri de avere, îmbogățindu-i pe bogați și sărăcindu-i complet pe cei săraci. Și orice împotrivire a diferitelor triburi mici sau a orașelor față de uriașa putere mondială romană n-avea nici o șansă de izbândă. Dar care era calea de scăpare, de izbăvire pentru cei înrobiți, asupriți și sărăciți, calea comună pentru toate aceste grupuri diferite de oameni ale căror interese erau străine unele de altele ori chiar opuse ? Și, totuși, o asemenea cale trebuia găsită, pentru ca toți aceștia să fie cuprinși într-o singură mare mișcare revoluționară.

Și ea a fost găsită. Dar nu în lumea aceasta. Or, așa cum stăteau lucrurile, ea nu putea fi decât o cale religioasă. Și atunci s-a deschis o altă lume. Încetul cu încetul credința că sufletul continuă să trăiască după moartea trupului a fost unanim recunoscută în lumea romană. De asemenea s-a răspândit tot mai mult credința că, după moarte, sufletul este răsplătit sau pedepsit într-un anumit fel pentru faptele săvârșite pe pământ. În ceea ce privește răsplata, lucrurile nu erau, ce-i drept, chiar atât de sigure ; anticii aveau o concepție mult prea spontan-materialistă ca să nu pună mult mai mult preț pe viața pămîntească decât pe cea din împărăția umbrelor ; mai mult chiar, la greci, viața de după moarte era considerată mai curînd o nenorocire. A venit însă creștinismul, a luat în serios răsplata și pedeapsa din lumea de apoi, a creat raiul și iadul, și astfel a fost găsită calea de a-i scoate pe cei osteniți și împovărați din această pămîntească vale a plîngerii și a-i duce în paradisul veșnic. Și, într-adevăr, numai perspectiva răsplății în lumea de apoi putea să ridice renunțarea la lume și ascetismul, preconizate de stoici și de adepții lui Filon, pînă la principiul etic fundamental al unei religii universale noi, care să poată atrage masele populare asuprite.

Dar acest paradis ceresc nu se deschide credincioșilor imediat după moarte. Vom vedea că împărăția lui Dumnezeu, a cărei

capitală este noul Ierusalim, nu poate fi cucerită și nu se deschide decât după lupte aprige împotriva puterilor iadului. Dar în imaginația primilor creștini aceste lupte aveau să fie purtate în curînd. Ioan caracterizează de la început cartea sa drept apocalipsul celor „ce trebuie să se petreacă în curînd”; imediat după aceasta, în versetul 3, el spune: „Fericit este cel ce citește și ascultă cuvîntul acestei proorociri, căci vremea este aproape”; comunității din Filadelfia, Hristos dă poruncă să i se scrie: „Vin curînd”. Iar în ultimul capitol, îngerul spune că el i-a arătat lui Ioan „cele ce trebuie să se întîmple în curînd” și-i poruncește: „Să nu pecetluiești cuvintele prorociei acestei cărți, căci vremea este aproape”, și însuși Hristos spune de două ori (versetele 12 și 20): „Vin curînd”. Cele ce urmează ne vor arăta cît de curînd era așteptată această venire.

Viziunile apocaliptice pe care ni le înfățișează acum autorul sînt, în general, împrumutate — de cele mai multe ori cuvînt cu cuvînt — din modele mai vechi: parte de la profeții clasici ai Vechiului testament, în deosebi de la Iezechiel, parte din apocalipsele iudaice de mai tirziu, întocmite după modelul cărții lui Daniil, în special din cartea lui Enoh, care pe atunci era deja scrisă, cel puțin în parte. Critica a arătat pînă în cele mai mici amănunte de unde a împrumutat Ioan al nostru fiecare imagine, fiecare prevestire amenințătoare, fiecare plagă trimisă omenirii necredincioase, pe scurt întregul material pe care l-a folosit în cartea sa; așa că el vădește nu numai o totală sărăcie de spirit, dar și dovedește limpede că nu a trăit nici măcar în imaginație pretinsele sale stări de extaz și viziunile sale așa cum le-a descris.

Sucesiunea acestor viziuni este, pe scurt, următoarea. Întîi Ioan îl vede pe dumnezeu șezînd pe tronul său și ținînd în mînă o carte cu 7 peceti, iar în fața lui pe mielul sacrificat și înviat din nou (Hristos), care este socotit vrednic să desfacă pecetile. La desfacerea pecetilor s-au arătat tot felul de semne miraculoase amenințătoare. La desfacerea pecetei a cincea, Ioan vede sub jertfelnic sufletele martirilor lui Hristos, înjungheați pentru cuvîntul lui dumnezeu, și-i aude strigînd cu glas tare: „Pînă cînd, stăpîne, nu vei judeca și nu vei răzbuna sîngele nostru față de cei ce locuiesc pe pămînt?”. După care li s-a dat cîte un veșmînt alb și li s-a spus să mai aștepte încă puțină vreme, pentru că trebuie să mai fie omoriți și alți martiri. Așadar, aici încă nu este vorba de „religia iubirii”, nu se spune: „Jubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvîntați pe cel ce vă blestemă” etc., aici este propăvăduită pe față ura; o ură sănătoasă și cinstită împotriva celor ce-i prigonesc pe creștini. Și tot așa în întreaga carte. Cu cît se apropie criza, cu cît se înte-

tește ploaia de plăgi și pedepse venite din cer, cu atât mai mare este bucuria cu care vestește Ioan că marea masă a oamenilor încă nu vrea să se pocăiască pentru păcatele lor și că dumnezeu trebuie să le trimită noi flagele, că Hristos trebuie să-i păstorească cu toiag de fier și să-i calce în teascul vinului clocotitor al miniei lui dumnezeu atotputernicul, dar cei nelegiuți rămân tot cu inima împietrită. Este sentimentul natural, descătușat de orice prefăcătorie, că ești în luptă și că à la guerre comme à la guerre\*. La desfacerea pecetii a șaptea apar șapte îngeri cu trîmbițe; ori de cîte ori sună unul din trîmbiță, apar noi semne înspăimîntătoare. După ce a trîmbițat al șaptelea înger, apar alți șapte îngeri cu cele șapte cupe ale miniei lui dumnezeu, care sînt vărsate pe pămînt; urmează alte plăgi și pedepse; în linii mari, acestea sînt, în cele mai multe cazuri, o repetare obositoare a celor spuse în mai multe rînduri. Apoi apare femeia, Babilonul, desfrîinata cea mare, îmbrăcată în purpură și în stacojiu, care șade deasupra apelor, beată de sîngele sfinților și de sîngele martirilor lui Iisus; este cetatea cea mare, clădită pe șapte coline, care are împărăție peste toți împărații pămîntului. Ea șade pe o fiară avînd șapte capete și zece coarne. Cele șapte capete sînt cele șapte coline, dar și șapte „împărați”. Din acești împărați cinci au căzut, unul mai este, iar al șaptelea va veni și după el se va întoarce iar unul din cei cinci, care a fost rănit de moarte, dar a fost vindecat. Acesta din urmă va domni pe pămînt 42 de luni, adică  $3\frac{1}{2}$  ani (jumătate din cei șapte ani sfinți), îi va prigoni trimițîndu-i la moarte pe cei credincioși și va face să domnească nelegiuirea. Apoi urmează marea bătălie hotărîtoare, sfinții și martirii sînt răzbunați prin distrugerea desfrîinatei celei mari, Babilonul, și a tuturor adepților ei, adică a mării mase a oamenilor; diavolul este aruncat în adînc și ținut acolo închis o mie de ani, timp în care va împărăți Hristos și martirii sculați din morți. După ce se vor sfîrși cei o mie de ani, diavolul va fi dezlegat din nou și va avea loc o nouă mare bătălie a durilor, în care el va fi biruit pentru totdeauna. Apoi urmează a doua înviere, cînd învie și ceilalți morți și apar în fața scaunului de judecată al lui dumnezeu (observați: *nu* al lui Hristos!), iar credincioșii intră în cerul cel nou, în pămîntul cel nou și în noul Ierusalim, spre o viață veșnică.

Întrucît toate acestea au fost construite cu material exclusiv iudaic-precreștin, avem de-a face aproape exclusiv cu reprezentări pur iudaice. De cînd poporului lui Izrael a început să-i meargă rău în lumea aceasta, de cînd a fost pus să plătească bir asirienilor și babilonenilor, de cînd au fost distruse cele două împărății,

\* — la război ca la război. — *Nota trad.*

a lui Izrael și a lui Iuda, și pînă la înrobirea lor de către seleucizi, adică de la Isaia pînă la Daniil, se prezice de fiecare dată venirea unui mîntuitor la vreme de strîmtoare. La Daniil 12, 1—3, găsim chiar o profeție despre pogorîrea lui Mihail, îngerul păzitor al iudeilor, care îi va salva dintr-o mare strîmtoare; mulți vor învia din morți, va avea loc un fel de judecată de apoi, iar cei înțelepți care au îndrumat poporul să meargă pe calea dreptății vor străluci ca stelele în veci. În Apocalipsul lui Ioan, creștinească este numai sublinierea puternică a apropiatei împărății a lui Hristos și slăvirea credincioșilor sculați din morți, mai ales a martirilor.

Interpretarea acestei profeții, în măsura în care se referă la evenimente din acea vreme, o datorăm criticii germane, în special lui Ewald, Lücke și Ferdinand Benary. Datorită lui Renan, această interpretare a devenit accesibilă și cercurilor neteologice. Că desfrînata cea mare, Babilonul, este Roma, orașul așezat pe șapte coline, acest lucru l-am văzut deja. Despre fiara pe care șade, în 17, 9—11 se spune:

„Cele șapte capete” (ale fiarei) „sînt șapte munți, deasupra cărora șade femeia, dar sînt și șapte împărați: 5 au căzut, unul mai este, celălalt încă nu a venit, iar cînd va veni are de stat puțină vreme. Și fiara — care era și nu este — este și el al optulea, deși este dintre cei șapte și merge spre pieire”.

Fiara înseamnă aici dominația mondială romană, reprezentată pe rînd de șapte împărați, dintre care unul a fost rănit de moarte și nu mai domnește, dar a fost vindecat și va veni din nou pentru a desăvîrși, ca al optulea împărat, împărăția semeției și a hulei asupra lui Dumnezeu. Și i s-a dat

„să facă război cu sfinții și să-i biruiască; și închina-se-vor ei toți cei ce locuiesc pe pămînt, ale căror nume nu sînt scrise în cartea vieții mielului; toți, cei mari și cei mici, cei bogați și cei săraci, cei slobozi și cei robi, trebuie să-și pună semn pe mîna lor cea dreaptă sau pe frunte, încît nimeni să nu poată cumpăra sau vinde fără numai cel ce are semnul, adică numele fiarei sau numărul numelui fiarei. Aici este înțelepciunea. Cine are pricepere socotească numărul fiarei; căci este număr de om. Și numărul ei este 666” (13, 7—18).

Constatăm numai că aici boicotul este menționat, așadar, ca una din măsurile folosite de puterea universală romană împotriva creștinilor, deci este evident că aceasta este o născocire a diavolului, și trebuie să vedem cine este acest împărat roman care a mai domnit o dată, a fost rănit de moarte și a fost înlăturat, dar care se va reîntoarce ca al optulea la rînd și va juca rol de anticrist.

Dacă-l considerăm pe August primul, al doilea este Tiberiu, al treilea Caligula, al patrulea Claudiu, al cincilea Nero, al șase-



lea Galba. „Cinci au căzut, unul mai este”. Adică Nero a căzut deja, Galba mai este. Galba a domnit de la 9 iunie 68 pînă la 15 ianuarie 69. Dar îndată după urcarea lui pe tron s-au răscolit sub conducerea lui Vitellius legiunile de pe Rin, în timp ce în alte provincii alți comandanți pregăteau răscoale militare. Chiar la Roma s-au răzvrătit pretorienii, l-au ucis pe Galba și l-au proclamat împărat pe Otho.

De aici reiese că Apocalipsul nostru a fost scris în timpul domniei lui Galba. Probabil spre sfîrșitul domniei acestuia sau, cel mai tîrziu, în timpul celor trei luni (pînă la 15 aprilie 69) de domnie a lui Otho, „al șaptelea”. Cine este însă al optulea, care a fost și nu mai este? Aceasta ne-o arată cifra 666.

Printre semiți — caldeeni și iudei — se practica pe atunci o artă a magiei care avea la bază dubla semnificație a literelor. Cu aproximativ 300 de ani î.e.n., literele ebraice au început să fie folosite și ca cifre: a = 1, b = 2, g = 3, d = 4 ș.a.m.d. Prezicătorii cabaliști calculau suma valorii numerice a literelor unui nume și pe baza acesteia încercau să procească; de exemplu, alcătuind cuvinte ori îmbinări de cuvinte care să aibă aceeași valoare numerică, ei trăgeau anumite concluzii cu privire la viitorul purtătorului acestui nume. De asemenea, în acest limbaj al cifrelor erau exprimate cuvinte tainice, precum și alte lucruri de acest fel. Această artă era denumită printr-un cuvînt grecesc: gematriah, geometrie. Caldeenii, care-și făcuseră din ea o meserie și care erau denumiți de Tacit matematici, au fost izgoniți din Roma o dată în timpul lui Claudiu și mai tîrziu încă o dată în timpul lui Vitellius, pe motiv că s-au făcut vinovați de „fapte grave”.

Și tocmai prin intermediul acestei matematici s-a ajuns și la cifra 666. Îndărătul ei se ascunde numele unuia dintre primii cinci împărați romani. În afară de cifra 666, Irineu cunoștea însă, la sfîrșitul secolului al II-lea, și varianta 616, care a apărut în orice caz într-o vreme cînd secretul cifrei mai era cunoscut de mulți alți oameni<sup>487</sup>. Dacă soluția care se va găsi va corespunde în aceeași măsură ambelor cifre, proba este făcută.

Ferdinand Benary din Berlin a găsit această soluție. Numele este Neron. Cifra se bazează pe נרזו קסר, *Neron Kesar*, care este scrierea ebraică, confirmată de Talmud și de inscripțiile palmirice, a cuvintelor grecești *Nerôn Kaisar*, împăratul Neron, cuvinte care figurează ca inscripție pe monedele din timpul lui Neron bătute în jumătatea de răsărit a imperiului. Și anume n (nun) = 50, r (reș) = 200; v (vav) ca o = 6; n (nun) = 50; k (kuf) = 100, s (sameh) = 60; r (reș) = 200, în total = 666. Dacă luăm însă ca

bază scrierea latină Nero Caesar, cel de-al doilea nun = 50 cade și avem 666—50=616, adică varianta lui Irineu.

Intr-adevăr, pe timpul lui Galba, în întreg imperiul roman au izbucnit pe neașteptate tulburări. Galba însuși s-a îndreptat în fruntea legiunilor spaniole și galice asupra Romei pentru a-l răsturna pe Nero ; acesta a fugit și a poruncit unui libert să-l ucidă. Dar împotriva lui Galba nu conspirau numai pretorienii la Roma, ci și comandanții militari în provincii ; pretutindenii se iveau noi pretendenți la tron și se pregăteau să pornească cu legiunile lor asupra capitalei. Se părea că imperiul a fost lăsat pradă războiului intern și că destrămarea lui era iminentă. Pe deasupra s-a răspândit zvonul, mai ales în răsărit, că Nero n-ar fi mort, ci numai rănit, că a fugit la parți și că va reveni de dincolo de Eufrat cu armate pentru a începe o nouă domnie a terorii, și mai sîngeroasă. Mai ales Ahaia și Asia au fost înspăimîntate de aceste știri. Și tocmai pe timpul cînd trebuie să fi fost scris Apocalipsul s-a ivit un fals Nero, care, împreună cu partizanii săi, destul de numeroși, s-a stabilit lingă Patmos și Asia Mică, pe insula Kythnos din Marea Egee (Thermia), unde a rămas pînă cînd a fost ucis încă pe timpul lui Otho. Nu este deci de mirare că printre creștini, împotriva cărora Nero a pornit prima mare prigoană, s-a răspîndit părerea că el se va întoarce ca anticrist și că reîntoarcerea lui și, legată inevitabil de aceasta, încercarea tot mai insistentă, de a extermina în mod sîngeros noua sectă — va fi semnul prevestitor și prologul celei de-a doua veniri a lui Hristos, al mării bătălii victorioase împotriva puterilor iadului, al instaurării „în curînd” a împărăției de o mie de ani, iar credința nestrămutată în venirea ei îi făcea pe martiri să meargă bucuroși la moarte.

Literatura creștină și cea aflată sub influența creștinismului din primele două secole conțin suficiente indicii că secretul cifrei 666 era pe atunci cunoscut multora. Irineu ce-i drept nu-l mai cunoștea ; în schimb, el, ca și mulți alții care au trăit spre sfîrșitul secolului al III-lea, știa că prin fiara din Apocalips se înțelegea Nero, care urma să se reîntoarcă. Apoi și această urmă dispăre și cartea noastră cade pradă tălmăcirii fanteziste a prezicătorilor dreptcredincioși ai viitorului ; eu însumi am cunoscut în copilărie bătrîni care, conform prorocirii bătrînului Johann Albrecht Bengel, așteptau ca sfîrșitul lumii și judecata de apoi să fie în anul 1836. Prorocirea s-a împlinit, și chiar în anul respectiv. Numai că judecata de apoi a venit nu pentru lumea cea păcătoasă, ci pentru pioșii tălmăcitori ai Apocalipsului. Căci tocmai în 1836 F. Benary a găsit cheia pentru dezlegarea enigmei cifrei 666, punînd astfel capăt tuturor calculelor profetice, care nu erau altceva decît un nou gematriah.

Despre împărăția cerurilor rezervată credincioșilor, Ioan al nostru nu poate să ne dea decît o descriere foarte superficială. Noul Ierusalim este, ce-i drept, potrivit reprezentărilor de atunci, destul de mare; el formează un pătrat cu latura de 12 000 de stadii = 2 227 km, ocupă, așadar, o suprafață de aproape 5 000 000 km<sup>2</sup>, adică mai mult decît jumătate din Statele Unite ale Americii, fiind clădit numai din aur curat și pietre scumpe. Acolo șade Dumnezeu printre ai săi și le este lor lumină în locul soarelui și nu mai există nici moarte, nici suferință și nici durere; riul cu apa vieții curge prin mijlocul cetății, iar pe malurile sale cresc pomi ai vieții, făcînd 12 feluri de roade, dîndu-și în fiecare lună rodul, și frunzele pomului „sînt spre tămăduirea neamurilor” (după părerea lui Renan, acestea sînt un fel de ceai medicinal, „L'Ante-christ”, p. 542)<sup>488</sup>. Aici sfinții trăiesc veșnic.

Așa arăta în măsura în care îl cunoaștem noi, în jurul anului 68, creștinismul în Asia Mică — principalul său centru. Nici urmă de sînta treime; în schimb, îl vedem pe bătrînul Iehova, cel unic și indivizibil al iudaismului de mai tîrziu, transformîndu-se din dumnezeul național al iudeilor în dumnezeu unic și suprem al cerului și al pămîntului, revendicînd dominația asupra tuturor popoarelor, făgăduind îndurare celor convertiți, zdrobind fără milă pe cei îndărătnici, potrivit principiului antic: *parcere subjectis ac debellare superbos* \*. În consecință, în ziua judecării de apoi dreptate va face acest dumnezeu, și nu Hristos, așa cum s-a scris mai tîrziu în evanghelii și în epistole. Potrivit învățaturii persane a emanației, care a fost însușită și de iudaismul de mai tîrziu, Hristos este mielul care purcede din veci de la dumnezeu, de asemenea și „cele șapte duhuri ale lui dumnezeu”, care se află însă pe o treaptă inferioară și care își datorează existența interpretării greșite a unui pasaj poetic (Isaia, 11, 2). Ele toate nu sînt dumnezeu ori egale cu dumnezeu, ci sînt supuse lui. Mielul se jertfește pe sine însuși întru ispășirea păcatelor lumii, căpătînd în schimb în cer o importantă înălțare în grad, pentru că această jertfire de bunăvoie a vieții sale este considerată în întreaga carte drept o faptă extraordinară, și nu ca ceva care izvorăște în mod necesar din ființa sa lăuntrică. Se înțelege că nu lipsește nici întreaga curte cerească, formată din arhangheli, heruvimi, îngeri și sfinți. Pentru a putea deveni o religie, monoteismul a trebuit de la bun început, chiar de la Zend-Avesta<sup>489</sup>, să facă concesii politeismului. La iudei, tendința de a se lepăda de dumnezeul lor și de a se închina zeilor cu chip cioplit ai păgînilor a revenit în mod cro-

\* — cruță pe cei supuși și biruie pe cei orgolioși. — *Nota trad.*

nic pînă după exil<sup>490</sup>, cînd curtea cerească, alcătuită după model persan, adaptează într-o măsură mai mare religia la fantezia poporului. Și însuși creștinismul, chiar după ce a înlocuit pe dumnezeul iudeilor, rigid și veșnic egal cu sine, cu misterioasa sfîntă treime, diferențiată în sine, nu a putut să înlătore din rîndul maselor populare cultul vechilor zei decît înlocuindu-l prin cultul sfinților; astfel, după părerea lui Fallmerayer, cultul lui Iupiter nu a dispărut complet în Pelopones, în Maina, și în Arcadia, decît în jurul secolului al IX-lea („Geschichte der Halbinsel Morea“, I, p. 227)<sup>491</sup>. Abia epoca modernă burgheză și protestantismul ei înlătură din nou pe sfinți și iau, în sfîrșit, în serios monoteismul diferențiat.

La fel de puțin cunoaște cartea noastră învățătura despre păcatul original și despre mîntuirea prin credință. Credința acestor prime comunități luptătoare este cu totul diferită de aceea a bisericii biruitoare de mai tîrziu; conținutul principal al acestei credințe îl constituie, pe lîngă jertfa expiatoare a mielului, apropiata a doua venire a lui Hristos și instaurarea împărăției de o mie de ani ce va să vină în curînd; iar această credință se întărește numai prin propaganda activă, lupta neîntreruptă împotriva dușmanului intern și extern, recunoașterea mîndră a punctului de vedere revoluționar în fața judecătorilor păgîni și hotărîrea de a muri ca martiri în numele biruinței.

Am văzut că autorul încă nici nu știe că este altceva decît un iudeu. De aceea în toată cartea nu este vorba nicăieri de botez; de altfel mai sînt și alte indicii care ne fac să credem că botezul este o instituție datînd din cea de-a doua perioadă a creștinismului. Cei 144 000 de iudei credincioși sînt „pecetluiți“, nu botezați. Despre sfinții din cer și credincioșii de pe pămînt se spune că s-au spălat de păcate, că și-au spălat veșmintele lor și le-au făcut albe în singele mielului; despre apa de botez nu se pomenește. Nici cei doi profeți care precedă apariția lui anticrist (cap. 11) nu botează, și, după 19, 10, mărturia lui Iisus nu este botezul, ci duhul prorociei. În toate aceste ocazii ar fi fost firesc să fie pomenit botezul dacă ar fi fost cunoscut pe atunci; putem așadar, conchide aproape cu toată certitudinea că autorul nostru nu cunoștea botezul și că acesta a fost introdus abia după ce creștinii s-au despărțit definitiv de iudei.

Tot atît de puțin știe autorul nostru despre cea de-a doua taină, de mai tîrziu, sfînta cuminecătură. Dacă în textul luteran Hristos făgăduiește fiecărui locuitor din Tiatira statornic în credința sa că va trage la el și că va lua cina cu el, aceasta nu face decît să inducă în eroare. În textul grecesc stă scris deipnêsô, voi

cina (cu el), iar biblia engleză redă aceasta foarte fidel. „I shall sup with him”. Despre cuminecătură, nici chiar ca simplu praznic, nu este nicidecum vorba aici.

Nu încape nici o îndoială că această carte, scrisă în anul 68 ori 69, dată atât de original stabilită, este cea mai veche din întreaga literatură creștină. Nici o altă carte nu este scrisă într-o limbă atât de barbară, plină de ebraisme, de construcții și de greșeli gramaticale nemaipomenite. De exemplu, în cap. I, 4 se spune textual :

„Dar vouă și pace de la cel ce este și cel ce era și cel ce vine !”

Că evangheliile și Faptele sfinților apostoli sînt prelucrări ulterioare ale unor scrieri care acum nu mai există și al căror sim-bure istoric — el însuși foarte nesigur — nu mai poate fi recunoscut astăzi sub noianul de legende care s-au așternut deasupra lui, și că înseși acele cîteva epistole așa-zis „autentice” ale apostolilor sînt, după Bruno Bauer, fie scrieri de mai tîrziu \*, fie în cel mai bun caz prelucrări, îmbogățite prin adăugiri și intercalări, ale unor scrieri vechi, aparținînd unor autori necunoscuți, — în prezent acest lucru nu este tăgăduit decît numai de teologii de profesie sau de alți istorici interesați. Este deci cu atât mai important faptul că avem de-a face cu o carte în privința căreia se poate stabili aproape cu precizie perioada, ba chiar luna, cînd a fost scrisă, cu o carte care ne înfățișează creștinismul în forma sa cea mai neevoluată, în forma în care acesta se afla față de religia de stat a secolului al IV-lea, desăvîrșită în ceea ce privește dogmatica și mitologia, cam în același raport în care se afla mitologia încă imprecisă a germanilor de pe timpul lui Tacit față de mitologia din Edda <sup>402</sup>, desăvîrșită sub influența elementelor creștine și antice. Germenul religiei universale există aici, dar acest germen cuprinde încă nediferențiate miile de posibilități de dezvoltare care au devenit realitate sub forma nenumăratelor secte de mai tîrziu. Iar acest document, cel mai vechi din perioada procesului de formare a creștinismului, are pentru noi o importanță deosebită toc-mai pentru că ne arată în forma sa pură aportul iudaismului, sub puternica influență alexandrină, la creștinism. Tot ce s-a adăugat mai tîrziu a venit din Apus, de la greco-romani. Numai prin mij-

\* În traducerea autorizată, în limba franceză, publicată în revista „Le Devenir social”, începutul acestei fraze sună astfel : că cele trei sau patru epistole apostolice pe care școala de la Tübingen continuă să le considere autentice nu sînt decît niște scrieri dintr-o epocă ulterioară, după cum a demonstrat Bruno Bauer în analiza profundă pe care a făcut-o.

locirea religiei iudaice monoteiste a putut monoteismul cult al filozofiei vulgare grecești de mai târziu să îmbrace acea formă religioasă, singura cu ajutorul căreia a putut să cucerească masele. Dar, de îndată ce a găsit această mijlocire, monoteismul a putut să devină o religie universală numai în lumea greco-romană, dezvoltând în continuare sfera de idei elaborate de această lume și contopindu-se cu ea.

---

[Către organizațiile  
socialiste și muncitorești engleze <sup>493</sup>]

Dragi tovarăși \*,

Am primit din partea Consiliului executiv al Partidului muncitoresc socialist spaniol sarcina de a încunoștința organizațiile socialiste și muncitorești engleze că Partidul socialist spaniol intenționează să-și țină cel de-al patrulea congres anual la Madrid la 29 august și în zilele următoare și că ar fi foarte bucuros să primească cu acest prilej, de la prietenii lui englezi, câteva rinduri de salut — în spaniolă sau în franceză — care să fie trimise la adresa indicată mai jos.

Intrucât congresul trade-unionurilor care a avut loc în 1893 la Belfast <sup>494</sup> a adoptat o rezoluție, în care se cerea socializarea tuturor mijloacelor de producție și de schimb, aderînd astfel la mișcarea socialistă internațională, consider de datoria mea să includ și organul acestora, „Parliamentary Committee of the Trades Union Congress”, pe lista organizațiilor cărora li se adresează această invitație \*\*.

Invitația se adresează următoarelor organizații :

Legal Eight Hours League,  
Social Democratic Federation,  
Independent Labour Party,  
Fabian Society,

---

\* În varianta adresată secretarului Societății fabienilor (Fabian Society), în locul cuvintelor „Dragi tovarăși”, figurează cuvintele : „Dear Sir”. — *Nota red.*

\*\* În ciorna manuscrisului, acest alineat este inclus în paranteze drepte ; în varianta adresată secretarului Societății fabienilor lipsește. — *Nota red.*

Parliamentary Committee of the Trades Union Congress,  
Gas Workers' and General Labourers' Union<sup>495</sup>.

Cu respect, rămîn al dv.,

*F. E.*

Pablo Iglesias  
Hernán Cortés 8 principal, Madrid

Scris la 6 august 1894

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă în K. Marx  
și F. Engels, Opere, vol. XXIX,  
ed. I, 1946

Se tipărește după ciorna manuscrisului,  
confruntată cu varianta adresată  
secretarului Societății fabienilor

Tradus din limba engleză



## [Către Congresul al III-lea al Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia]

[Scrisoare adresată lui Dell'Avale <sup>406</sup>]

Eastbourne, 6  
[septembrie 1894]

Iubite cetățean \*,

...Dar dacă nu am posibilitatea să asist personal la congresul vostru vă trimit totuși sincerele mele urări de succes în munca pe care o desfășurați în interesul socialismului internațional.

Socialiștii italieni au fost supuși rigorilor unei legi excepționale <sup>407</sup> fără seamăn, care le va aduce, fără îndoială, cițiva ani de suferințe cumplite. Ce să-i faci ! și alții au trebuit să treacă prin asemenea încercări.

După căderea Comunei din Paris, reacțiunea burgheză din Franța s-a îmbuibat cu sîngele proletarilor și iată rezultatul : 50 de deputați socialiști în Camera franceză.

În Germania, Bismarck i-a pus pe socialiști în afara legii pentru o perioadă de doisprezece ani încheiați ; dar socialiștii au măturat în cele din urmă legea excepțională, l-au înlăturat pe Bismarck de la putere și acum sînt cel mai puternic partid din imperiu.

Ceea ce au făcut muncitorii francezi și germani vor face și muncitorii italieni. Ceea ce nu au reușit să obțină Thiers, Mac-

---

\* În manuscris urmează textul de mai jos, care la publicare a fost omis : „Scrisoarea dv. din 30 august nu m-a gasit la Londra și mi-a fost trimisă aici, acesta este motivul pentru care răspunsul meu a întirziat, lucru pe care-l regret profund. Vă mulțumesc dv. personal și socialiștilor italieni pe care-i reprezentați, pentru invitația pe care ați avut amabilitatea de a mi-o trimite. Din păcate, îmi este imposibil să fac uz de ea”. — *Nota red.*

Mahon, Bismarck, nu va reuși să obțină, desigur, nici un Crispi. Victoria va fi a voastră \* !

Trăiască socialismul revoluționar internațional !

Cu salutări frățești,  
*Federico Engels*

Publicat în traducere italiană  
în „Lotta di classe” nr. 38  
din 22—23 septembrie 1894

Se tipărește după textul apărut în gazetă,  
confruntat cu ciorna manuscrisului  
în limba franceză

Tradus din limba italiană

---

\* În manuscris, în locul cuvintelor „a voastră !”, figurează cuvintele : „a noastră !” — *Nota red.*

## [Mesaj de salut adresat socialiștilor sicilieni <sup>498</sup>]

Salut și urări de viață lungă ziarului vostru, organul de presă al muncitorilor sicilieni, salut partidului vostru în curs de reorganizare ! \*

Natura a făcut din Sicilia un rai pe pământ ; aceasta a fost suficient pentru ca societatea omenească împărțită în clase antagoniste să o transforme într-un infern.

Antichitatea greco-romană a hărăzit Siciliei sclavia pentru a putea exploata marile domenii funciare și minele.

Evul mediu a înlocuit sclavia cu iobăgia și feudalismul.

Epoca modernă, care pretinde că a zdrobit aceste cătușe, în realitate nu a făcut decît să le schimbe forma. Ea nu numai că a menținut aceste vechi servituți, dar le-a adăugat o nouă formă de exploatare, cea mai cruntă, cea mai nemiloasă dintre toate : exploatarea capitalistă.

Poeții antici \*\* ai Siciliei, Teocrit și Moschos, au cîntat viața idilică a sclavilor-păștori, contemporanii lor. Acestea erau, fără îndoială, visuri de poet. Dar se va găsi oare un poet modern care să cuteze să cînte viața idilică a lucrătorilor „liberi” ai Siciliei de astăzi ? Oare țărani de pe această insulă nu ar fi fericiți să-și poată lucra țarinile chiar și în condițiile grele ale sistemului roman dearendă pe jumătate ? Iată unde a dus sistemul capitalist : oamenii liberi regretă sclavia din trecut !

Dar ei nu trebuie să-și piardă curajul. Zorile luminoase ale unei societăți noi, mai bune, se ivesc pentru clasele asuprite din toate țările. Pretutindenii cei asupriți își strîng rîndurile ; pretu-

\* În manuscris, această frază sună astfel : „Salut și urări de viață lungă organului de presă al muncitorilor sicilieni, care tocmai acum a văzut din nou lumina tiparului”. — *Nota red.*

\*\* În manuscris : „Vechii poeți greci”. — *Nota red.*

tindeni ei își întind mina, în pofida granițelor, în pofida limbilor diferite pe care le vorbesc. Se formează armata proletariatului internațional și noul secol care se apropie o va duce la victorie!

(Londra)

*F. Engels*

Scris la 26 septembrie 1894

Publicat în traducere italiană  
în gazeta „La Riscossa”  
din 10 iunie 1895 și în revista  
„Critica Sociale” nr. 16 din  
16 august 1895

Se tipărește după textul apărut în revistă,  
confruntat cu ciorna manuscrisului  
în limba franceză

Tradus din limba italiană

## Socialismul internațional și socialismul italian

*Scrisoare adresată redacției revistei „Critica Sociale”<sup>499</sup>*

Într-un moment cînd tînărul partid socialist din Italia este supus loviturilor celei mai crunte reacțiuni a guvernului, datorită noastră, a socialiștilor de dincolo de Alpi, este de a încerca să-i venim într-ajutor. Împotriva dizolvării secțiilor și a societăților, noi nu putem face nimic, dar poate că mărturia noastră nu va fi cu totul inutilă în fața calomniilor odioase și nerușinate răspîndite de presa oficioasă și venală.

Această presă reproșează socialiștilor italieni faptul că în mod intenționat își dau aerul că fac propagandă marxistă\*, pentru ca sub această mască să ascundă o cu totul altă politică, o politică care proclamă „lupta de clasă” (care „ne-ar readuce la evul mediu”) și urmărește formarea unui partid politic al cărui scop este „cucerirea puterii de stat”, în timp ce partidele socialiste ale altor țări, și îndeosebi socialiștii germani, „nu se ocupă cu politica, nu atacă forma de guvernămînt existentă”, într-un cuvînt ei nu sînt decît niște băieți de treabă, inofensivi, care pot fi luați peste picior!

Și dacă aici e luat cineva peste picior, apoi acela e publicul italian. Nimeni n-ar fi cutezat să-i servească asemenea aberații dacă nu ar fi considerat că el nu știe absolut nimic despre ceea ce se petrece în lume. Dacă socialiștii italieni proclamă „lupta de clasă” factor dominant în societatea în care trăim, dacă ei se constituie ca „partid politic care are drept scop cucerirea puterii de stat și conducerea treburilor naționale”, atunci ei fac propagandă marxistă în adevăratul înțeles al cuvîntului; ei urmează întocmai linia indicată în „Manifestul Partidului Comunist”, publicat de Marx și de mine în 1848; ei acționează la fel cu partidele socialiste din Franța, Belgia, Elveția\*\*, Spania și în primul rînd din

\* În manuscris, după cuvintele „propagandă marxistă” sînt adăugate cuvintele: „după modelul socialiștilor germani”. — *Nota red.*

\*\* În manuscris, cuvîntul „Elveția” lipsește. — *Nota red.*

Germania. Printre aceste partide nu există nici unul care să nu tindă la cucerirea puterii politice, la fel cum tind la aceasta și celelalte partide : conservatoare, liberale, republicane etc. etc.

În ceea ce privește „lupta de clasă”, ea ne readuce nu numai la „evul mediu”, dar și la conflictele interne care au avut loc în republicile antice : Atena, Sparta, Roma. Toate aceste conflicte au fost lupte de clasă. De la destrămarea comunei primitive, lupta dintre diferitele clase din care se compune societatea a fost întotdeauna marea forță motrice a progresului istoric. Această luptă va dispărea numai o dată cu dispariția claselor înseși, adică după victoria socialismului. Iar pînă atunci clasele ce se opun una alteia — proletariatul, burghezia, aristocrația funciară\* — vor continua să lupte între ele, orice ar spune presa oficioasă italiană.

De altfel, Italia trece acum prin aceleași încercări prin care a trecut Germania\*\* în cei 12 ani cît a fost în vigoare legea excepțională. Germania a repurtat victoria asupra lui Bismarck ; Italia socialistă îi va veni de hac lui Crispi\*\*\*.

Londra, 27 octombrie 1894

*Federico Engels*

Publicat în traducere italiană  
în „Critica Sociale” nr. 21  
din 1 noiembrie 1894

Se tipărește după textul apărut în revistă,  
confruntat cu ciorna manuscrisului  
în limba franceză

Tradus din limba italiană

\* În manuscris, cuvintele „proletariatul, burghezia, aristocrația funciară” tipsesc. — *Nota red.*

\*\* În manuscris, în locul cuvîntului „Germania”, figurează : „Germania socialistă”. — *Nota red.*

\*\*\* În manuscris, ultima frază e redactată astfel : „Germanii l-au învins pe Bismarck, italienii îi vor veni de hac lui Crispi”. — *Nota red.*

[Scrisoare adresată redacției ziarului „Vorwärts“]

Potrivit știrilor apărute în presa de partid, tovarășul Vollmar, în cursul dezbaterilor cu privire la problema agrară care au avut loc la Congresul de la Frankfurt al partidului ținut la 25 octombrie, s-a referit la hotărârile congresului socialiștilor francezi de la Nantes<sup>500</sup>, „aprobate întru totul de Friedrich Engels“. După cum comunică „Vorwärts“ din 10 noiembrie, această afirmație este răspîdită și de presa adversarilor noștri<sup>501</sup>. Sint, prin urmare, nevoit să declar că aici este vorba de o eroare, că, în ceea ce mă privește, Vollmar a fost complet greșit informat.

După cîte îmi amintesc, am trimis în Franța în legătură cu programul de la Nantes numai două note. Prima, înainte de congres, ca răspuns la întrebarea unui tovarăș francez \*, se reduce la următoarele: dezvoltarea capitalismului duce în mod inevitabil la desființarea micii proprietăți țărănești asupra pămîntului. Partidul nostru își dă perfect de bine seama de acest lucru, dar el nu are nici un motiv ca prin intervenția sa să grăbească și mai mult acest proces. Prin urmare, din punct de vedere principial nu se poate obiecta nimic împotriva unor măsuri juste, menite să facă mai puțin dureroasă țăranilor cu gospodărie mică pieirea lor inevitabilă; dar dacă mergi mai departe, dacă vrei să-l menții pentru totdeauna pe țăranul cu gospodărie mică, atunci, după părerea mea, tinzi la un lucru care, din punct de vedere economic, e imposibil, sacrifici principiul, te situezi pe o poziție reacționară.

A doua, după congres, se rezuma la presupunerea că prietenii noștri francezi vor rămîne singuri în lumea socialistă dacă vor încerca să eternizeze nu numai pe țăranul, proprietar al unei gospodării mici, ci și pe micul arendaș care exploatează munca altuia.

\* După cit se pare Paul Lafargue. — Nota red.

Așadar, în măsura în care în general m-am pronunțat în această problemă, am afirmat exact contrarul celor ce i-au fost comunicate lui Vollmar.

De vreme ce tot am fost implicat în această chestiune, nu-mi rămîne altceva de făcut decît să-mi exprim mai precis părerea. De aceea intenționez să public în „Neue Zeit” un scurt articol în care să expun și să argumentez punctul meu de vedere\*.

*Londra, 12 noiembrie 1894*

*F. Engels*

Publicat în „Vorwärts” nr. 268  
din 16 noiembrie 1894 și în  
suplimentul la „Der Sozialdemokrat”  
nr. 43 din 22 noiembrie 1894

Se tipărește după textul apărut  
în „Vorwärts”

Tradus din limba germană

---

\* Vezi volumul de față, p. 479—501. — *Nota red.*



# Problema țărănească în Franța și în Germania<sup>502</sup>

Scris între 15 și 22 noiembrie 1894

Publicat în „Die Neue Zeit“, vol. I,  
nr. 10 din 1894—1895

Semnat: *Friedrich Engels*

Se tipărește după textul apărut  
în revistă

Tradus din limba germană

Partidele burgheze și reacționare se miră nespuse că acum, dintr-o dată, socialiștii pun pretutindeni la ordinea zilei problema țărănească. De fapt ei ar trebui să se mire că acest lucru nu s-a întâmplat încă cu mult înainte. Din Irlanda pînă în Sicilia, din Andaluzia pînă în Rusia și în Bulgaria, țăranul reprezintă un factor esențial al populației, al producției și al puterii politice. Fac excepție numai două regiuni din Europa de vest. În Marea Britanie propriuzisă, marea proprietate funciară și agricultura pe scară mare au înlăturat pe de-a-ntregul țăranul care-și cultivă singur pămîntul; un proces identic se desfășoară de sute de ani în Prusia de la răsărit de Elba, unde țăranul este, de asemenea, tot mai mult „alungat” \*, sau, cel puțin, din punct de vedere economic și politic împins pe planul al doilea.

Ca factor al puterii politice, țăranul s-a manifestat pînă acum, în majoritatea cazurilor, numai prin apatia sa, determinată de izolarea pe care o implică viața la țară. Această apatie a mării mase a populației constituie sprijinul cel mai puternic nu numai al corupției parlamentare de la Paris și Roma, dar chiar și al despotismului rus. Dar ea nu este nicidecum de neînvincis. De cînd a luat ființă mișcarea muncitorească în vestul Europei, mai ales acolo unde predomină proprietatea țărănească parcelară, nu le-a fost prea greu burghezilor să trezească în mintea țăranilor neîncredere și ură împotriva muncitorilor socialiști, prezentați ca niște partageux, ca niște adepți ai „împărțelii”, ca orășeni leneși și hrăpăreți, care și-au pus ochii pe avutul țăranilor. Aspirațiile socialiste vag conturate ale revoluției din februarie 1848 au fost repede mă-

\* Wird „gelegt”. Bauernlegen — în limba germană, termen specific folosit pentru a desemna procesul de alungare sau de expropriere a țăranilor care a avut loc în Germania. (Nota lui V. I. Lenin la traducerea Inceputului lucrării lui Engels, făcută de el.)

turate de voturile reacționare ale țăranilor francezi ; țăranul, care voia să fie lăsat în pace, a mai dezgropat din amintirile lui legenda despre împăratul țăranilor, Napoleon, și a făurit al doilea Imperiu. Știm cu toții cât de scump a plătit poporul francez această atitudine a țăranilor, de pe urma căreia mai pătimește și azi.

De atunci însă multe s-au schimbat. Dezvoltarea formei de producție capitalistă i-a tăiat micii producții agricole nervul vital. Ea decade și pierе în mod iremediabil. Concurența Americii de Nord și de Sud și a Indiei a inundat piața europeană cu cereale ieftine, atît de ieftine încît nici un producător local nu le poate face concurență. Marele proprietar funciar și micul țăran își văd deopotrivă ruina cu ochii. Și deoarece ambii sînt proprietari de pămînt și trăiesc la țară, marele proprietar funciar se erijează în apărător al intereselor micului țăran, iar micul țăran acceptă în general acest apărător.

Între timp s-a dezvoltat însă în Occident un puternic partid muncitoresc socialist. Intuiția și sentimentele vagi din timpul revoluției din februarie s-au conturat, s-au extins și s-au adîncit, devenind un program de revendicări precise, concrete, un program care satisface toate cerințele științei ; aceste revendicări sînt susținute în parlamentul german, în cel francez și în cel belgian de către deputații socialiști al căror număr crește mereu. Vedem conturîndu-se de pe acum cucerirea puterii politice de către partidul socialist. Dar pentru a cuceri puterea politică acest partid trebuie să mcargă mai întîi de la oraș la sat, trebuie să devină o forță la sat. Poate oare partidul socialist, care se deosebește de toate celelalte partide prin înțelegerea clară a legăturii dintre cauzele economice și consecințele politice și care deci a dibuit de mult sub pielea de oaie lupul hrăpăreț — marele proprietar funciar, care a devenit prietenul inoportun al țăranului —, poate oare partidul socialist să-l lase cu nepăsare pe țăranul sortit pieirii în ghearele falșilor lui apărători, pînă cînd, dintr-un adversar pasiv al muncitorilor industriali, el va deveni un adversar activ ? Și cu aceasta am ajuns la miezul problemei țărănești.

## I

Populația rurală căreia ne putem adresa se compune din elemente foarte diferite, care, la rîndul lor, diferă mult după regiuni.

În vestul Germaniei, ca și în Franța și în Belgia, predomină mica agricultură a țăranilor parcelari, care sînt în majoritatea cazurilor proprietarii pămîntului lor și, în cazuri mai rare, arendași.

În nord-vest — în Saxonia inferioară și Schleswig-Holstein — predomină chiaburii și țăranii mijlocași, care nu o pot scoate la capăt fără argați, slujnice și chiar zileri. La fel, într-o anumită parte a Bavariei.

Prusia de la răsărit de Elba și Mecklenburgul reprezintă regiunea latifundiilor și a agriculturii pe scară mare, cu argați și zileri, alături de țăranii săraci și mijlocași, într-o proporție relativ redusă și în permanentă scădere.

În Germania centrală, toate aceste forme de gospodării și de proprietate sînt amestecate în proporții diferite după localități, fără ca vreuna din ele să predomine pe suprafețe mai mari.

În afară de aceasta există regiuni mai mult sau mai puțin întinse unde pămîntul arabil propriu sau arendat este insuficient ca să hrănească familia și servește numai ca bază pentru o industrie casnică, compensînd salariile, altminteri inexplicabil de mici, care asigură desfacerea produselor în ciuda oricărei concurențe străine.

Pe care din aceste subdiviziuni ale populației rurale le poate atrage partidul social-democrat? Această problemă o vom analiza, desigur, numai în linii mari; vom lua numai formele precis conturate, căci ne lipsește spațiul pentru a ține seama de treptele intermediare și de populațiile rurale cu o componență eterogenă.

Să începem cu micul țăran. El nu numai că reprezintă în genere categoria cea mai importantă a țăranimii, și nu numai pentru Europa de vest, ci constituie totodată punctul nevralgic al întregii probleme. Dacă sîntem lămuriți asupra poziției noastre față de

micul țăran, avem punctul de sprijin necesar pentru a ne defini atitudinea față de toate celelalte părți componente ale populației rurale.

Prin micul țăran înțelegem aici pe proprietarul sau arendașul — dar mai ales pe proprietarul — unui petic de pământ nu mai mare decît îl poate cultiva de obicei el însuși împreună cu familia sa și nu mai mic decît este necesar pentru a hrăni familia. Micul țăran, ca și micul meseriaș, este, prin urmare, un muncitor care se deosebește de proletarul modern prin faptul că se mai află încă în posesiunea mijloacelor sale de muncă; el este, prin urmare, o rămășiță a unui mod de producție care aparține trecutului. El se deosebește de strămoșul său, iobag, dependent sau în mod excepțional țăran liber, dijmaș sau clăcaș din trei puncte de vedere: în primul rînd, prin faptul că revoluția franceză l-a eliberat de sarcinile și de servituțile feudale pe care era obligat să le efectueze pentru proprietarul funciar și, în majoritatea cazurilor, cel puțin pe malul stîng al Rinului, l-a făcut proprietar liber al pămîntului său. — În al doilea rînd, prin faptul că nu se mai bucură de ocrotirea mărcii și nu mai participă la administrarea autonomă a acesteia, pierzînd totodată și partea sa din dreptul de folosință asupra pămînturilor comune ale fostei mărci. Marca germană i-a fost răpită, în parte, de fostul lui stăpîn feudal și, în parte, cu ajutorul luminatei legislații romano-birocratice. Astfel micul țăran modern nu mai are posibilitatea de a-și hrăni vitele de muncă dacă nu cumpără nutreț. Din punct de vedere economic însă, desființarea sarcinilor feudale compensează cu prisosință pierderea drepturilor de folosință asupra pămîntului mărcii; numărul țăranilor care nu pot ține vite de muncă proprii crește mereu. — În al treilea rînd, țăranul de azi se deosebește de cel din trecut prin faptul că nu mai depune decît jumătate din munca sa productivă de odinioară. Înainte vreme el producea împreună cu familia, din materii prime produse de el, cea mai mare parte a produselor industriale de care avea nevoie: restul celor trebuincioase și le procura de la vecinii din sat, care, pe lingă agricultură, se mai îndeletniceau și cu meșteșuguri, și cărora le plătea prin produse date în schimb sau prin contraservicii. Familia și, încă și mai mult, satul produceau aproape toate cele necesare. Era o economie aproape în întregime naturală; de bani aproape că nu era nevoie. Producția capitalistă a pus capăt acestei stări de lucruri prin intermediul economiei bazate pe relații marfă-bani și al mării industrii. Dar dacă dreptul de folosință asupra pămîntului mărcii era una din condițiile fundamentale ale existenței țăranului, a doua condiție fundamentală era industria casnică ca îndeletnicire accesorie. Astfel țăranul decade tot mai mult. Dă-

rile, recoltele proaste, partajele între moștenitori, procesele îi mîină pe țărani, unul după altul, la cămătar ; înglodarea în datorii devine tot mai generală, fiecare în parte îndatorindu-se tot mai mult ; într-un cuvînt, micul țaran, ca orice rămășiță a unui mod de producție perimat, este iremediabil sortit pieirii. El este un viitor proletar.

Ca atare, ar trebui să-și plece urechea la propaganda socialistă. Dar deocamdată simțul de proprietate înrădăcinat îl mai împiedică s-o facă. Cu cît lupta pentru păstrarea peticului de pămînt periclitat devine mai aprigă, cu atît mai cumplită este disperarea cu care se agață de el, cu atît mai mult vede în social-democrat, care vorbește despre transformarea proprietății funciare în proprietate a întregii societăți, un dușman la fel de periculos ca și cămătarul sau avocatul. Cum să învingă social-democrația această prejudecată ? Ce poate ea să-i ofere micului țaran pe cale de ruinare fără să se trădeze pe ea însăși ?

În această problemă găsim un punct de sprijin practic în programul agrar al socialiștilor francezi de orientare marxistă, căruia trebuie cu atît mai mult să-i acordăm atenție cu cît provine din țara clasică a micii gospodării țărănești.

În această problemă găsim un punct de sprijin practic în program agrar al partidului<sup>503</sup>. În el se revendică pentru *muncitorii* agricoli fără pămînt (adică zilerii și argații) : un salariu minim, stabilit de asociațiile profesionale și de consiliile comunale ; judecătoria profesionale rurale, alcătuite în proporție de 50 % din muncitori ; interzicerea de a se vinde pămînturile comunale ; domeniile statului să fie arendate comunelor, care să închirieze toate pămînturile ei — proprii și arendate — unor asociații de familii de muncitori agricoli fără pămînt, care să le cultive în comun, sub controlul comunei, fără a avea voie să folosească muncă salariată ; pensii de bătrînețe și de invaliditate, plătite dintr-un impozit special asupra marii proprietăți funciare.

Pentru *micii țărani*, și pentru arendașii încadrați și ei în această categorie, se revendică : procurarea de mașini agricole de către comună spre a fi închiriate la preț de cost țăranilor ; înființarea de cooperative țărănești pentru achiziționarea de îngrășăminte, conducte de irigație, semințe etc. și pentru desfacerea produselor ; desființarea impozitelor percepute pentru trecerea proprietății funciare dintr-o mîină într-alta dacă valoarea ei nu depășește 5 000 de franci ; comisii de arbitraj, după modelul irlandez, pentru reducerea arenzilor excesive și pentru despăgubirea arendașilor sau a arendașilor în parte (*métayers*) al căror contract expiră, dacă au făcut să crească valoarea pămîntului ; abolirea art. 2 102 din Codul civil, care acordă proprietarului funciar dreptul de sechestrul asupra re-

coltei, și abolirea dreptului creditorilor de a urmări recoltele prinse de rădăcini; stabilirea unui anumit minim de unelte agricole, bucate, semințe, îngrășăminte, vite de muncă, într-un cuvânt de tot ce este indispensabil pentru gospodăria țaranului, care să nu poată fi sechestrat; revizuirea cadastrului general, de mult învechit, iar până atunci revizuirea locală în fiecare comună; în sfârșit, învățămîntul agricol gratuit și stațiuni agricole experimentale.

După cum se vede, revendicările în interesul țăranilor — de cele în interesul muncitorilor nu ne ocupăm deocamdată aici — nu merg prea departe. Unele din ele au și fost realizate în alte țări. La baza comisiilor de arbitraj revendicate pentru arendași stă în mod expres modelul irlandez. Cooperative țărănești există deja în ținuturile renane. Revizuirea cadastrului este o dorință pioasă, permanentă a tuturor liberalilor și chiar a birocraților din toată Europa de vest. Și celelalte puncte ale programului ar putea fi îndeplinite fără a știrbi în esență orînduirea capitalistă existentă. Spunem aceasta numai pentru a caracteriza programul; nu ca un reproș, ci dimpotrivă.

Cu acest program partidul a obținut succese atît de mari printre țaranii din diferitele regiuni ale Franței, încît — pofta vine mîncînd — tovarășii noștri francezi s-au simțit ispititi să-l adapteze și mai mult gustului țăranilor. Ei și-au dat, ce-i drept, seama că se aventurau pe un teren periculos. Cum putea fi ajutat țăranul, nu în calitatea lui de viitor proletar, ci de actual țăran proprietar, fără a se călca principiile fundamentale ale programului socialist general? Pentru a preîntîmpina această obiecție, noile propuneri practice au fost însoțite de o expunere teoretică de motive care încearcă să demonstreze că principiile socialismului includ apărarea micii proprietăți țărănești de pieirea la care este sortită de modul de producție capitalist, cu toate că înșiși autorii își dădeau seama că această pieire este inevitabilă. Această expunere de motive, ca și revendicările adoptate în septembrie anul curent la Congresul de la Nantes, le vom cerceta acum mai îndeaproape.

Partea introductivă începe astfel :

„Considerînd că, potrivit textului programului general al partidului, producătorii pot fi liberi numai în măsura în care mijloacele de producție sînt proprietatea lor ;

considerînd că, chiar dacă în domeniul industriei aceste mijloace de producție au și fost în asemenea măsură centralizate de către capital încît nu pot fi restituite producătorilor decît sub formă colectivă sau socială, lucrurile nu se prezintă la fel — cel puțin în Franța de azi — în domeniul agriculturii, în care, dimpotrivă, mijlocul de producție, și anume pămîntul, se mai află în multe cazuri, ca proprietate individuală, în mîinile producătorilor individuali ;

considerînd că, deși această situație, caracterizată prin proprietatea parcelară, este în mod iremediabil sortită să dispară (est fatalement appelé a dispa-

raître), socialismul nu trebuie să accelereze această dispariție, deoarece menirea lui nu este să separe proprietatea de muncă, ci, dimpotrivă, să reunească în aceleași mâini acești doi factori ai oricărei producții, factori a căror separare are drept urmare aservirea și mizeria muncitorilor reduși la situația de proletari ;

considerînd că, dacă, pe de o parte, datoria socialismului este să-i repună pe proletarii agricoli în posesiunea marilor domenii — sub formă colectivă sau socială — după exproprierea actualilor lor proprietari trîndavi, el are, pe de altă parte, datoria, deopotrivă de imperioasă, de a ocroti proprietatea țăranilor asupra peticului de pămînt pe care și-l cultivă singuri împotriva fiscului, cămătarului și abuzurilor marilor proprietari funciari de ultimă oră ;

considerînd că este nimerit ca această ocrotire să fie extinsă și asupra producătorilor care, în calitate de arendași sau de arendași în parte (métayers), cultivă pămînt străin și care, atunci cînd exploatează zileri, sînt într-o anumită măsură siliți s-o facă din cauza exploatării la care sînt supuși ei înșiși —

partidul muncitoresc — care, spre deosebire de anarhiști, nu mizează, pentru transformarea orînduirii sociale, pe creșterea și pe extinderea mizeriei, ci consideră că munca și societatea în genere se pot elibera numai prin organizarea și eforturile comune ale muncitorilor atît de la sate cît și de la orașe, prin cucerirea puterii executive și legislative de către aceștia — a adoptat următorul program agrar, pentru ca astfel să unească în lupta împotriva dușmanului comun, proprietatea funciară feudală, toate elementele producției agricole, toate activitățile care valorifică, în baza diferitelor titluri de drept, pămîntul țării".

Și acum să cercetăm mai îndeaproape aceste „considerente“.

În primul rînd, teza din programul francez potrivit căreia libertatea producătorilor presupune proprietatea asupra mijloacelor de producție trebuie să fie completată prin teza imediat următoare : proprietatea asupra mijloacelor de producție nu este posibilă decît sub două forme : fie ca proprietate individuală, formă care n-a existat niciodată și nicăieri ca formă generală pentru toți producătorii și pe care progresul industrial o face pe zi ce trece tot mai imposibilă, fie ca proprietate comună, formă ale cărei premise materiale și intelectuale au fost create de însăși dezvoltarea societății capitaliste ; prin urmare, proletariatul trebuie să lupte prin toate mijloacele care îi stau la dispoziție pentru a lua în stăpînire comună mijloacele de producție.

Proprietatea comună asupra mijloacelor de producție este deci prezentată aici ca singurul țel principal către care se tinde. Și aceasta nu numai în ceea ce privește industria, unde terenul este pregătit, ci, în genere, deci și în ceea ce privește agricultura. Potrivit acestui program, proprietatea individuală nu a existat niciodată și nicăieri ca formă generală, valabilă pentru toți producătorii ; tocmai de aceea, și pentru că progresul industrial oricum o înlătură, interesul socialismului nu este ca ea să fie menținută, ci, dimpotrivă, să fie înlăturată ; căci, acolo unde ea persistă și în măsura în care persistă, ea face imposibilă proprietatea comună. Dar dacă ne referim la program trebuie să ne referim la întregul program, ceea ce modifică esențial teza citată la Nantes, deoarece pune ade-



vărul istoric general exprimat de această teză în funcție de condiții fără de care el nu poate fi valabil în momentul de față nici pentru Europa de vest și nici pentru America de Nord.

Proprietatea producătorilor individuali asupra mijloacelor de producție nu le mai conferă astăzi o libertate adevărată. Meșteșugul a și decăzut la orașe; ba în orașele mari, ca, de pildă, Londra, el a dispărut chiar cu desăvârșire, fiind înlocuit de marea industrie, de sistemul de vlăguire și de jalnicii afaceriști, care trăiesc de pe urma falimentelor. Micul țăran, care-și cultivă singur pământul, nu este nici sigur de peticul lui de pământ, nici liber. Atît el, cît și casa, curtea și cele cîteva țarini aparțin cămătarului; existența sa este și mai nesigură decît a proletarului, care are cel puțin din cînd în cînd și zile liniștite, ceea ce nu se poate spune despre chinutul sclav înglodat în datorii. Chiar dacă ai scoate art. 2102 din Codul civil și i-ai asigura prin lege țăranului un inventar de unelte agricole, vite etc. care nu pot fi sechestrate, tot nu-l poți asigura împotriva situației desperate în care trebuie să-și vîndă „de bunăvoie” vitele, să-și vîndă trupul și sufletul cămătarului numai ca să obțină un termen de grație. Încercarea voastră de a apăra proprietatea micului țăran nu-i apără libertatea, ci numai forma deosebită a robiei lui; ea prelungește o situație în care el nici nu poate trăi, nici nu poate muri; nu este, prin urmare, cîtuși de puțin indicat să vă referiți aici la primul paragraf al programului vostru.

În expunerea de motive se spune că în Franța de azi mijlocul de producție, adică pământul, s-ar mai afla în multe cazuri, ca proprietate individuală, în mîna producătorilor individuali, iar sarcina socialismului nu ar fi să separe proprietatea de muncă, ci, dimpotrivă, să reunească în aceleași mîini acești doi factori ai oricărei producții. — După cum am mai arătat, expus într-o formă atît de generală, acest lucru nu este nicidecum sarcina socialismului; dimpotrivă, sarcina lui constă în a trece mijloacele de producție în mîna producătorilor ca *proprietate comună*. De îndată ce scăpăm din vedere acest lucru, teza de mai sus ne induce în eroare, crează confuzia că socialismul ar fi chemat să transforme actuala proprietate aparentă a micului țăran asupra pământului său într-o proprietate reală, prin urmare să facă din micul arendaș un proprietar și din proprietarul înglodat în datorii un proprietar fără datorii. Socialismul are într-adevăr interesul ca această falsă aparență de proprietate țărănească să dispară, dar nu în felul acesta.

În orice caz, lucrurile au mers pînă acolo, încît în expunerea de motive s-a putut declara răs-picat că socialismul are datoria, și încă datoria imperioasă,

„de a menține proprietatea țăranilor asupra peticului de pământ pe care și-l cultivă singuri împotriva fiscoi, cămătarului și abuzurilor marilor proprietari funciari de ultimă oră”.

Expunerea de motive consideră deci că socialismul are datoria imperioasă de a înfăptui un lucru pe care în paragraful precedent l-a declarat drept imposibil. Ea îi cere „să mențină” proprietatea parcelară a țăranului, deși ea însăși spune că această proprietate este „în mod iremediabil sortită să dispară”. Fiscoi, cămătarul și marii proprietari funciari de ultimă oră sînt oare altceva decît instrumentele cu ajutorul cărora producția capitalistă desăvîrșește această dispariție inevitabilă? Vom vedea mai jos care sînt mijloacele prin care „socialismul” trebuie să-l ocrotească pe țăran împotriva acestei trinități.

Dar nu numai proprietatea micului țăran trebuie să fie ocrotită. Este de asemenea

„nimerit ca această protecție să fie extinsă și asupra producătorilor care, în calitate de arendași sau de arendași în parte (métayers), cultivă pământ străin și care, atunci cînd exploatează zileri, sînt într-o anumită măsură siliți s-o facă din cauza exploatării la care sînt supuși ei înșiși”.

Iată-ne ajuși pe un teren straniu. Socialismul se ridică în special împotriva exploatării muncii salariate. Iar aici se declară că socialismul are datoria imperioasă să ocrotească pe arendașii francezi, cînd — reproducem textual — „exploatează zileri” ! Și aceasta pentru că sînt într-o anumită măsură siliți s-o facă „din cauza exploatării la care sînt supuși ei înșiși” !

Ce ușor și plăcut aluneci la vale o dată ce ai pornit pe pantă ! Dacă chiaburul și țăranul mijlocaș din Germania vor acum să-i roage pe socialiștii francezi să intervină pe lingă conducerea partidului german ca Partidul social-democrat german să-i sprijine în exploatarea argaților și slujnicilor, invocînd „exploatarea la care sînt supuși ei înșiși” de către cămătari, perceptori, speculanți de cereale și negustori de vite, — ce le vor răspunde ei ? Și cine ne garantează că și marii noștri proprietari funciari nu le vor trimite și ei pe contele Kanitz (care doar făcuse o propunere asemănătoare pentru etatizarea importului de cereale) ca să le ceară sprijin socialist pentru exploatarea muncitorilor agricoli, invocînd „exploatarea la care sînt supuși ei înșiși” de către bursă, cămătari și speculanți de cereale ?

Trebuie să spunem de la început că prietenii noștri francezi nu sînt nici pe departe atît de rău intenționați pe cît s-ar părea. Paragraful de mai sus are în vedere un caz cu totul special, și anume : în nordul Franței, ca și în regiunile noastre în care se cultivă sfecla de zahăr, țăranilor li se dă în arendă pământ în condiții foarte

împovărătoare, cu obligația de a cultiva sfeclă ; ei trebuie să livreze sfecla unei anumite fabrici la prețuri fixate de aceasta, să cumpere o anumită sămînță, să folosească o anumită cantitate de îngrășă-minte prescrisă și, în plus, mai sînt și înșelați în chip rușinos la predarea recoltei. Toate acestea le cunoaștem și noi în Germania. Dacă însă socialiștii francezi aveau de gînd să ia sub ocrotirea lor această categorie de țărani, era necesar ca ei s-o spună direct și fără înconjur. Așa cum sună fraza formulată extrem de general și imprecis, ea constituie o încălcare directă nu numai a programului francez, ci a însuși principiului fundamental al socialismului, și autorii ei nu vor avea nici un drept să se plîngă dacă această redactare neglijentă va fi folosită de cele mai diferite cercuri într-un sens contrar intențiilor lor.

La fel de greșit pot fi interpretate și cuvintele de încheiere ale expunerii de motive, potrivit cărora partidul muncitoresc socialist ar avea sarcina

„să unească în lupta împotriva dușmanului comun : proprietatea funciară feudală, toate elementele producției agricole, toate activitățile care valorifica, în baza diferitelor titluri de drept, pămîntul țării”.

Eu contest categoric că partidul muncitoresc socialist din vreo țară ar avea sarcina să primească în rîndurile sale, pe lîngă proletarii agricoli și micii țărani, și pe țărani mijlocași, pe chiaburi, și cu atît mai puțin are sarcina să-i primească pe arendașii marilor moșii, pe crescătorii de vite capitaliști și pe toți cei care exploatează într-o formă capitalistă pămîntul țării. Se prea poate ca toți aceștia să vadă în proprietatea funciară feudală dușmanul comun. Și în anumite probleme e posibil să mergem împreună cu ei, să luptăm un timp oarecare pentru anumite scopuri alături de ei. Dar în partidul nostru, în care pot fi membri persoane din orice clasă socială, nu este loc pentru grupe care reprezintă interesele capitaliștilor, ale burgheziei mijlocii sau ale țărănilor mijlocași. Nici aici intenția nu este atît de rea pe cît pare ; autorii probabil că nici nu s-au gîndit la toate acestea ; din păcate însă, vrînd să generalizeze, au pierdut măsura și nu trebuie să se mire dacă sînt înțeleși ad litteram.

După expunerea de motive urmează completările la program, introduse recent. Ele vădese aceeași superficialitate în redactare ca și expunerea de motive.

Punctul potrivit căruia comunele urmează să-și procure mașini agricole și să le închirieze țărănilor la preț de cost este modificat în sensul ca, în primul rînd, comunele să primească în acest scop subvenții din partea statului și, în al doilea rînd, să pună mașinile în mod gratuit la dispoziția micilor țărani. Această nouă concesie

nu îi ajută, desigur, prea mult pe micii țărani, ale căror țarini și metode de muncă permit numai în mică măsură folosirea mașinilor agricole.

Mai departe :

„Înlocuirea tuturor impozitelor în vigoare, atât a celor indirecte, cât și a celor directe, printr-un impozit progresiv unic pe toate veniturile care depășesc 3000 de franci”.

O revendicare asemănătoare figurează de ani de zile în aproape toate programele social-democrate. Nou este însă că ea a fost formulată anume în interesul micilor țărani, ceea ce dovedește numai cât de puțin au fost înțelese implicațiile ei. Să luăm, de pildă, Anglia. Bugetul acestui stat se ridică la 90 000 000 de lire sterline. Dintre acestea, 13 500 000—14 000 000 provin din impozite pe venit, iar restul de 76 000 000 provin în mai mică parte din impozite percepute la unele servicii (poștă, telegraf, timbre) și în cea mai mare parte din impozite percepute la articolele de larg consum, sume mici și neînsemnate, dar care în ansamblu se ridică la milioane și care ciuntesc în permanență veniturile tuturor locuitorilor, mai ales ale celor săraci. În actuala societate, cheltuielile statului aproape că nici nu pot fi altfel acoperite. Să presupunem că în Anglia toate aceste 90 000 000 s-ar realiza printr-un impozit progresiv direct pe veniturile de la 120 de lire sterline (3000 de franci) în sus. Acumularea anuală medie, creșterea anuală a întregii avuții naționale, s-a ridicat între 1865 și 1875, după Giffen, la 240 000 000 de lire sterline. Să zicem că în prezent ea ar fi de 300 000 000 anual ; o sarcină fiscală de 90 000 000 ar înghiți aproape o treime din întreaga acumulare. Cu alte cuvinte, nici un guvern nu ar putea întreprende așa ceva, în afară de un guvern socialist ; când socialiștii vor fi la cîrmă, ei vor avea de înfăptuit lucruri față de care această reformă fiscală nu va constitui decît un neînsemnat acot provizoriu și care vor deschide cu totul alte perspective micului țăran.

Autorii programului își dau și ei seama, pare-se, că țărani ar trebui să aștepte cam mult această reformă fiscală, și de aceea, „pînă una-alta” (en attendant), îi fac să întrevadă perspectiva

„desființării impozitului funciar pentru toți țărani care-și cultivă singuri pămîntul și a reducerii acestui impozit pentru toate pămînturile grevate de ipotecă”.

Partea a doua a acestei revendicări se poate referi numai la proprietățile țărănești *mai mari*, care nu pot fi cultivate de familie fără ajutor străin, ceea ce reprezintă, prin urmare, o avantajare a țăranilor care „exploatează zileri”.

Mai departe :

„Libertatea vinatului și a pescuitului, fără alte îngrădiri decât cele impuse de protecția fondurilor cinegetice și piscicole, precum și de protecția semănturilor“.

Ai zice că această revendicare are o rezonanță populară, dar ultima parte a frazei o anulează pe prima. Oare câți iepuri, câte potirnici, știuci și crapi revin în momentul de față, în toate localitățile rurale, de fiecare familie de țărani? Oare mai mulți decât pentru a se putea acorda fiecărui țăran libertatea de a vîna și a pescui o zi pe an?

„Reducerea nivelului legal și uzual al dobînzii“,

deci noi legi împotriva cametei, o nouă încercare de a aplica o măsură polițienească care de 2 000 de ani a dat greș întotdeauna și pretutindeni. Dacă micul țăran ajunge într-o situație cînd a recurge la cămătar înseamnă pentru el un rău mai mic, cămătarul găsește întotdeauna mijloace pentru a-l stoarce fără să se expună rigorilor legii împotriva cametei. Această măsură ar putea cel mult să-l liniștească pe micul țăran, dar de folos nu-i este; dimpotrivă, ea îi îngreuiază acordarea de credit tocmai atunci cînd are mai multă nevoie de el.

„Tratament medical gratuit și medicamente la preț de cost“,

în orice caz aceasta nu este o revendicare care privește îndeosebi pe țărani; programul german merge mai departe și cere și medicamente gratuite.

„Despăgubirea familiilor rezerviștilor concentrați în timpul cît aceștia se află sub arme“,

care se aplică deja, deși într-o măsură cu totul insuficientă, în Germania și în Austria, nu este nici ea o revendicare specific țărănească.

„Reducerea tarifelor de transport pentru îngrășăminte, mașini și produse agricole“

a și fost realizată, în linii mari, în Germania, mai cu seamă în interesul marilor proprietari funciari.

„Lucrări pregătitoare imediate în vederea întocmirii unui plan de lucrări publice pentru ameliorarea solului și creșterea producției agricole“

— iată o frază cu totul imprecisă, de domeniul promisiunilor frumoase și care, de asemenea, servește în primul rînd interesele marilor proprietari funciari.

Într-un cuvînt, după avîntata expunere teoretică de motive, propunerile practice ale noului program agrar ne lămuresc încă mai puțin asupra felului în care Partidul muncitoresc francez crede că va reuși să mențină proprietatea parcelară a micului țăran, proprietate care, potrivit afirmațiilor ale însuși acestui partid, este în mod iremediabil sortită să dispară.

## II

Intr-o privință tovarășii noștri francezi au absolută dreptate : fără micul țaran în Franța nu este posibilă nici o transformare revoluționară de durată. Mi se pare însă că ei n-au ales calea cea mai bună pentru a-l cîștiga pe țaran.

Intenția lor este, pe cît se pare, să-l atragă pe micul țaran de azi pe mîine, dacă e posibil chiar pentru viitoarele alegeri generale. Acest lucru pot spera să-l dobîndească numai prin promisiuni de ordin general foarte hazardate, în apărarea cărora sînt nevoiți să se lanseze în considerații teoretice și mai hazardate. La o cercetare mai atentă, constatăm că promisiunile de ordin general se contrazic între ele (promisiunea de a menține o stare de lucruri pe care ei înșiși au declarat-o în mod iremediabil sortită să dispară) și că diferitele măsuri sînt fie cu totul ineficace (legile împotriva cametei), fie revendicări muncitorești generale, fie măsuri care sînt și în folosul marilor proprietari funciari, fie, în sfîrșit, măsuri care nu au o însemnătate prea mare pentru micul țaran ; astfel că partea propriu-zis practică a programului reduce la proporții în realitate inofensive avîntata introducere și vorbele bombastice, periculoase la prima vedere.

Să spunem deschis : avînd în vedere prejudecățile micilor țarani, izvorite din întreaga lor situație economică, din educația lor, din modul lor de viață izolat, prejudecăți alimentate de presa burgheză și de marii proprietari funciari, ei nu pot fi cîștigați în masă de azi pe mîine decît dacă le facem promisiuni pe care știm de la început că nu le vom putea respecta. Trebuie deci să le promitem nu numai că vom apăra în orice împrejurări proprietatea lor împotriva tuturor forțelor economice care o asaltează, ci și că o vom elibera de toate sarcinile care o grevează de pe acum transformînd pe arendaș într-un proprietar liber și plătînd datoriile proprietarului ruinat de ipotecă. Dacă lucrul acesta ne-ar sta în puteri,

am ajunge din nou la un punct, care în mod necesar ar da din nou naștere rinduilelor de azi. Procedînd astfel, noi nu l-am elibera pe țăran, ci i-am acorda doar un termen de grație.

Dar noi nu avem nici un interes să-l atragem de la o zi la alta pe țăran de partea noastră, pentru ca, în cazul cînd nu ne vom putea ține promisiunile, să-l pierdem de la o zi la alta. Nu avem nevoie de tovarăși ca țăranul care are pretenția să-i eternizăm proprietatea parcellară sau ca micul meseriaș care vrea să rămînă veșnic patron. Locul acestor oameni este la antisemiți. N-au decît să se ducă la aceștia și să le ceară promisiunea că mica lor producție va fi salvată. Cînd vor afla acolo ce preț se poate pune pe frazele grandilocvente, ce gust au munții de pilaf promiși de antisemiți, atunci își vor da din ce în ce mai bine seama că tot noi, care promitem mai puțin și care vedem salvarea în cu totul altă direcție, sîntem mai de nădejde. Dacă la francezi ar exista o demagogie antisemită gălăgioasă, așa cum există la noi, este îndoielnic că ar fi comis greșeala de la Nantes.

Dar care este poziția noastră față de mica țărănime? Și ce atitudine vom adopta față de ea în ziua cînd puterea de stat va fi în mina noastră?

În primul rînd este absolut justă teza din programul francez potrivit căreia noi prevedem pieirea inevitabilă a micului țăran, dar nu sîntem nicidecum chemați să o grăbim prin intervenția noastră.

În al doilea rînd este tot atît de evident că, atunci cînd vom deține puterea de stat, nu ne vom gîndi să-i expropriem cu forța pe micii țărani (cu sau fără despăgubire), așa cum vom fi nevoiți să procedăm cu marii proprietari funciari. Sarcina noastră față de micii țărani constă mai întîi în a transforma producția lor particulară și proprietatea lor privată într-o gospodărie cooperatistă, nu cu forța, ci prin puterea exemplului și cu sprijinul acordat în acest scop de societate. În această privință avem, desigur, destule mijloace pentru a deschide în fața micului țăran perspectiva unor avantaje care nu se poate să nu-i fie evidente încă de pe acum.

Încă cu aproape 20 de ani în urmă, socialiștii danezi, care au în țara lor *un singur* oraș propriu-zis, Copenhaga, fiind deci nevoiți să se limiteze aproape exclusiv la propaganda printre țărani, au întocmit asemenea planuri. Țăranii dintr-un sat sau dintr-o parohie — în Danemarca există multe gospodării individuale mari — urmau să-și unească pămînturile într-un singur domeniu mare, pe care să-l cultive în comun, împărțînd produsul proporțional cu aportul fiecăruia dintre ei: pămînt, sume avansate și muncă prestată. În Danemarca, mica proprietate funciară nu joacă decît un rol secun-



dar. Dacă aplicăm însă această idee la o regiune cu proprietate parcelară, vom constata că, atunci când parcelele sînt puse laolaltă și se introduce marea agricultură pe întreaga suprafață, o parte din brațele de muncă folosite înainte devin de prisos; căci unul din principalele avantaje ale marii agriculturi este tocmai această economisire de muncă. Aceste forțe de muncă pot fi folosite în două feluri: fie punîndu-se la dispoziția cooperativei țărănești noi suprafețe de pămînt provenite din marile domenii învecinate, fie procurîndu-li-se mijloacele și dîndu-li-se posibilitatea să desfășoare o activitate industrială auxiliară pe cît posibil și de preferință pentru uzul propriu. În ambele cazuri țărani sînt puși într-o situație economică mai bună și totodată se asigură conducerii generale a societății influența necesară pentru a trece treptat cooperativa țărănească la o formă superioară și pentru a egaliza drepturile și obligațiile atît ale cooperativei în ansamblu, cît și ale fiecărui membru în parte cu acelea ale celorlalte părți ale marii comunități. Cum va trebui să se procedeze în amănunt în fiecare caz în parte va depinde de împrejurările cazului dat, precum și de împrejurările în care vom cuceri puterea politică. Astfel, poate că va fi posibil să oferim acestor cooperative și alte avantaje, ca: preluarea de către Banca Națională a întregii lor datorii ipotecare, reducînd totodată simțitor dobînzile, avansuri din fonduri publice pentru organizarea marii producții (avansurile să nu fie neapărat sau de preferință în bani, ci în înseși produsele necesare: mașini, îngrășăminte artificiale etc.) și alte avantaje.

Esențial în toate acestea este și rămîne să-i facem pe țărani să înțeleagă că noi le putem salva și menține casa și ogrorul numai transformîndu-le în proprietate și producție cooperatistă. Tocmai gospodăria individuală, determinată de proprietatea individuală, este aceea care-i duce pe țărani la pieire. Dacă ei se cramponează de gospodăria individuală, vor fi în mod inevitabil alungați de la casele și curțile lor, iar modul lor de producție învechit va fi înlăturat de marea producție capitalistă. Așa stau lucrurile. Și iată că venim noi și le oferim țăranilor posibilitatea să introducă ei înșiși marea gospodărie, nu în folosul capitaliștilor, ci în propriul lor folos comun. Să nu priceapă oare țărani că toate acestea sînt spre binele lor, singura lor scăpare?

Noi nu putem și niciodată nu vom putea promite țăranilor parcelari că vom menține proprietatea individuală și gospodăria individuală apărîndu-le împotriva producției capitaliste care le covîrșește. Noi le putem promite doar că nu vom interveni, împotriva voinței lor, în relațiile lor de proprietate. În afară de aceasta, vom căuta să intervenim ca lupta capitaliștilor și a marilor pro-

prietari funciari împotriva micilor țărani să fie dusă încă de pe acum cu mijloace cât mai legale și ca jaful și înșelăciunea fățișă, la care se recurge atît de des, să fie pe cît posibil împiedicate. Aceasta ne va reuși numai în unele cazuri. În condițiile modului de producție capitalist dezvoltat, nimeni nu știe unde încetează cinstea și unde începe înșelăciunea. Dar nu-i totuna dacă forța publică este de partea înșelătorului sau de partea celui înșelat. Și noi sintem categoric de partea micului țaran ; vom face tot posibilul pentru a-i face soarta mai suportabilă, pentru a-i ușura trecerea la producția cooperatistă în cazul că s-ar hotări să facă acest pas, ba chiar, dacă încă nu poate lua o asemenea hotărîre, să-l lăsăm pe parcela lui să chibzuiască timp mai îndelungat. Vom proceda astfel nu numai pentru că-l considerăm pe micul țaran care-și cultivă singur pămîntul ca făcînd parte virtual din rîndurile noastre, ci și dintr-un interes direct de partid. Cu cît va fi mai mare numărul țaranilor pe care îi vom feri de o proletarizare efectivă, pe care îi vom putea cîștiga de partea noastră încă țărani fiind, cu atît mai ușor și mai repede va fi înfăptuită transformarea socială. Nu ne-ar fi de nici un folos să amînam această transformare pînă ce producția capitalistă se va fi dezvoltat pretutindeni pînă la ultimele ei consecințe, pînă cînd ultimul mic meseriaș și ultimul mic țaran vor fi căzut pradă mării producții capitaliste. S-ar putea ca sacrificiile materiale din fondurile publice, care vor trebui făcute în acest sens în interesul țaranilor, să apară, din punctul de vedere al economiei capitaliste, cu bani iroșiți ; în realitate însă, ele vor fi un excelent plasament de capital, căci economisesc, poate, înzecitul cheltuielilor necesare pentru reorganizarea societății în general. În acest sens putem fi deci foarte generoși față de țărani. Nu este aici locul să intrăm în amănunte, să facem propuneri concrete în această direcție ; aici nu poate fi vorba decît de principii generale.

Rezultă de aici că nu numai partidului, ci și micilor țărani nu le putem aduce un mai prost serviciu decît făcîndu-le promisiuni care ar putea crea cît de cît impresia că am avea intenția să menținem pentru totdeauna proprietatea parcelară. Aceasta ar însemna de-a dreptul să-i închidem micului țaran calea spre eliberarea lui și să coborîm partidul pînă la nivelul antisemitismului huliganic. Dimpotrivă, este de datoria partidului nostru să explice neîncetat țaranilor că sub domnia capitalismului situația lor este fără scăpare, că menținerea proprietății lor parcelare ca atare este absolut imposibilă și că este absolut cert că marea producție capitalistă va trece ca un tăvălug peste mica lor gospodărie neputincioasă și învechită. Acționînd astfel, vom proceda în spiritul dezvoltării eco-

nomice inevitabile, iar aceasta va ști să-l facă pe micul țăran receptiv la cuvintele noastre.

De altfel, înainte de a sfîrși cu această problemă trebuie să-mi exprim convingerea că și autorii programului de la Nantes împărtășesc, în esență, vederile mele. Ei sînt mult prea clarvăzatori ca să nu-și dea seama că și pămînturile care se află acum în proprietate parcelară sînt sortite să devină proprietate comună. Ei înșiși admit că proprietatea parcelară este sortită să dispară. Referatul Consiliului național, întocmit de Lafargue și prezentat la Congresul de la Nantes, confirmă cu prisosință aceste vederi. El a fost publicat în limba germană la 18 octombrie a.c.<sup>501</sup> în „Sozialdemokrat“ de la Berlin. Chiar și contradicțiile din formulările programului de la Nantes dovedesc că cele spuse efectiv de către autori nu corespund cu cele ce aveau de gînd să spună. Dacă ei nu sînt înțeleși și dacă cele spuse de ei sînt răstălmăcite pentru a le da la cap, așa cum s-a și întîmplat de fapt, este, firește, propria lor vină. În orice caz, se impune ca programul lor să fie mai clar, și viitorul congres francez va trebui să-l revadă în mod amănunțit.

Să trecem acum la țăranii mai înstăriți. Găsim aici, ca urmare mai ales a împărțirii pămînturilor lăsate moștenire, dar și ca urmare a înglodării în datorii și a vînzărilor de pămînt silite, o varietate de trepte intermediare de la țăranul parcelar pînă la chiaburul care mai stăpînește încă în întregime vechiul său lot de pămînt și chiar mai mult. Acolo unde țăranul mijlocaș trăiește printre țăranii parcelari, el nu se deosebește esențial de aceștia ca interese și mentalitate; el știe din proprie experiență cît de mare este numărul mijlocașilor care au decăzut la situația micilor țărani. Însă acolo unde predomină țăranii mijlocași și chiaburii, iar gospodăria nu poate fi în genere dusă fără argați și slujnice, lucrurile se prezintă cu totul altfel. Un partid muncitoresc trebuie, bineînțeles, să apere în primul rînd pe muncitorii salariați, deci pe argați, pe slujnice și pe zileri; de aceea nu-i este îngăduit să facă țăranilor nici un fel de promisiuni care ar implica menținerea robiei salariatare a muncitorilor. Dar atîta timp cît mai există chiaburi și țărani mijlocași ca atare, ei nu se pot dispensa de munca salariată. Prin urmare, dacă ar fi pur și simplu o prostie din partea noastră să promitem țăranilor parcelari permanentizarea situației lor de țărani parcelari, ar fi de-a dreptul o trădare să promitem același lucru chiaburilor și țăranilor mijlocași.

Aici regăsim paralelismul cu meșteșugarii de la orașe. Deși aceștia au decăzut încă și mai mult decît țăranii, mai sînt totuși printre ei unii care, în afară de ucenici, folosesc și calfe sau la care ucenicii fac muncă de calfă. Aceia dintre meșterii patroni care

vo. să eternizeze aceste relații n-au decît să meargă la antisemiți și să se convingă că nici acolo nu pot găsi scăpare. Ceilalți, care au înțeles că pieirea modului lor de producție este inevitabilă, ni se alătură nouă și sint gata să împărtășească în viitor soarta tuturor celorlalți muncitori. La fel stau lucrurile și cu chiaburii și cu țărani mijlocași. Este de la sine înțeles că argații, slujnicele și zilerii lor ne interesează mai mult decît ei. Noi nu-i putem asigura pe acești țărani, așa cum vor ei, că gospodăria lor va continua să existe, să se mențină. Locul lor este în acest caz la antisemiți, la uniunile țărănești și la alte partide asemănătoare, care se complac în a face tot felul de promisiuni, fără a le respecta însă. Realitatea economică ne dă certitudinea că și chiaburul și țăranul mijlocăș vor fi în mod inevitabil zdrobiți de concurența producției capitaliste și a producției ieftine de grîu de peste Ocean, după cum ne-o dovedesc datele lor tot mai mari și evidentă decădere generală a gospodăriilor lor. Nu putem preveni această decădere altfel decît recomandînd și aici comasarea parcelelor în gospodării cooperatiste, în cadrul cărora exploatarea muncii salariate ar putea fi tot mai mult înlăturată și care ar putea să se transforme treptat în ramuri ale mării cooperative naționale de producție, cu drepturi și îndatoriri egale. Dacă acești țărani vor înțelege că pieirea modului lor de producție actual este inevitabilă, dacă vor trage de aici concluziile necesare, ei ni se vor alătura nouă, și va fi sarcina noastră să le ușurăm pe cît posibil trecerea la noul mod de producție. Altminteri trebuie să-i lăsăm în voia soartei și să ne adresăm muncitorilor lor salariați, la care glasul nostru va găsi, fără îndoială, ecou. Probabil că vom putea renunța și în acest caz la o expropriere cu forța, contînd, de altfel, și pe faptul că dezvoltarea economică le va deschide ochii și acestor oameni mai încăpățînați.

Simplu de tot se prezintă lucrurile numai în ceea ce privește marea proprietate funciară. Aci avem de-a face cu o gospodărie fățiș capitalistă, față de care nu poate fi vorba de nici un fel de scrupule. Aici avem mase de proletari agricoli, și sarcina noastră este limpede. De îndată ce partidul nostru va deține puterea de stat, el va trebui să-i exproprieze pur și simplu pe mării proprietari funciari, întocmai ca pe fabricanți. Dacă această expropriere se va face cu sau fără despăgubire, va depinde în cea mai mare parte nu de noi, ci de împrejurările în care vom ajunge la putere și în special de atitudinea domnilor proprietari funciari înșiși. Nu considerăm că o despăgubire ar fi în orice împrejurări inadmisibilă. Marx și-a exprimat — și încă de cîte ori! — față de mine părerea că prin răscumpărare am scăpa cel mai ieftin de toată banda. Dar aceasta nu ne privește aici. Marile domenii redade astfel

societății urmează să fie date în folosință, sub controlul societății, muncitorilor agricoli care le lucrează și acum și care vor fi organizați în cooperative. În ce condiții anume se vor înfăptui toate acestea, nu se poate stabili de pe acum. În orice caz, transformarea gospodăriei capitaliste în gospodărie obștească este aici deja pe de-a-ntregul pregătită și poate fi înfăptuită peste noapte tot atât de bine ca, de pildă, în fabrica d-lui Krupp sau a d-lui von Stumm. Iar exemplul acestor cooperative agricole ar convinge de avantajele marii gospodării cooperatiste și pe ultimii țărani parcelari care s-ar mai opune și, poate, chiar și pe unii chiaburi.

Aici, așadar, putem arăta proletarilor agricoli că li se deschide o perspectivă tot atât de strălucită ca și aceea care îl așteaptă pe muncitorul industrial. Și a-i câștiga în felul acesta pe muncitorii agricoli din Prusia de la răsărit de Elba nu poate fi pentru noi decât o chestiune de timp, și încă de foarte scurt timp. Și de îndată ce muncitorii agricoli de la răsărit de Elba vor fi alături de noi, în întreaga Germanie se va simți un suflu nou. De fapt, situația de efectivă semiobăgie a muncitorilor agricoli de la răsărit de Elba este principala bază a dominației iuncherilor prusaci și totodată a supremației specific prusace asupra Germaniei. Tocmai iuncherii de la răsărit de Elba, care se înglobează în datorii și sărăcesc tot mai mult, ducînd într-o măsură tot mai mare o existență parazitară pe spinarea statului și a particularilor și care de aceea se cramponează cu desperare de putere, sînt cei care au creat și mențin caracterul specific prusac atât al birocrăției, cît și al corpului ofițeresc din armată; trufia, mărginirea și aroganța lor fac ca Imperiul german de națiune prusiană să fie atât de urît în țară — deși toți își dau seama că în momentul de față el este inevitabil, fiind unica formă posibilă a unității naționale — și atât de puțin respectat în străinătate, în pofida tuturor victoriilor strălucite pe care le-a repurtat. Puterea acestor iuncheri rezidă în faptul că pe întregul teritoriu al celor șapte vechi provincii prusiene, prin urmare pe aproximativ o treime din teritoriul imperiului, proprietatea funciară, care aici se împletește cu puterea socială și politică se află în mîna lor; în mîna lor se află nu numai proprietatea funciară, ci, ca proprietari ai fabricilor de zahăr din sfeclă și ai distileriilor de rachiu, și ramurile cele mai importante ale industriei regiunii. Nici marii proprietari funciari și nici marii industriași din restul Germaniei nu se află într-o situație atât de favorabilă, căci nici unii, nici alții nu au la dispoziție un regat în totalitatea lui. Ei sînt risipiți la mari distanțe unii de alții și își fac concurență unii altora, precum și celorlalte elemente ale societății în care trăiesc, pentru cucerirea preponderenței economice și politice. Dar această poziție dominantă

a iuncherilor prusaci își pierde tot mai mult baza economică. Înglodarea în datorii și sărăcirea iau neîncetat proporții, în pofida ajutorului acordat de stat (și de la Frederic al II-lea încoace acest ajutor figurează în oricare buget iuncheresc normal); numai datorită rinduielilor de fapt semiiobage, consfințite de legi și de cutume, care fac posibilă exploatarea nelimitată a muncitorilor agricoli, iuncherimea, gata să se scufunde, se mai ține la suprafață. Aruncați sămînța social-democrației printre acești muncitori, insuflați-le curaj și uniți-i ca să-și poată apăra drepturile, și se va sfîrși cu grandoarea iuncherilor. Marea putere reacționară, care reprezintă pentru Germania un element tot atît de barbar și de însetat de cuceriri ca țarismul rus pentru întreaga Europă, se va dezumfla ca un balon găurit. „Regimentele de elită” ale armatei prusiene vor deveni social-democrate și atunci se va înfăptui o deplasare de forțe care poartă în sine germeul unei totale revoluționări. De aceea este mult mai important să cîștigăm de partea noastră pe proletarii agricoli de la răsărit de Elba decît pe micii țărani din apusul Germaniei sau chiar pe țărani mijlocași din sudul Germaniei. În Prusia de la răsărit de Elba este cîmpul de luptă hotărîtor, și de aceea guvernul și iuncherii vor face tot ce le stă în putință pentru a ne împiedica să pătrundem aici. Iar dacă, după cum sîntem amenințați, se vor lua noi măsuri represive pentru a împiedica creșterea partidului nostru, aceasta va fi, în primul rînd, pentru a feri proletariatul agricol de la răsărit de Elba de propaganda noastră. Nouă nu ne pasă. Oricum îl vom cîștiga.

---

[Cu privire la volumul al IV-lea  
al „Capitalului” lui Karl Marx <sup>505</sup>]

În anunțul publicat de „Vorwärts” se spune că, probabil, va trebui să se renunțe la editarea volumului al IV-lea, care urma să conțină istoria teoriei, deoarece

„În afara citorva note, nu s-au găsit nici un fel de materiale preliminare pentru ultimul volum al lucrării”.

Sperăm că „Vorwärts” se înșală într-o oarecare măsură. Cel puțin, în prefața la volumul al II-lea al „Capitalului”, Engels este mai optimist în această privință. Există un manuscris din perioada 1861—1863: „Contribuții la critica economiei politice”, însumând 1 472 de pagini în-cvarto; în acest manuscris, la p. 220—972, este un capitol: „Teorii asupra plusvalorii”, despre care Engels spune: „Această secțiune cuprinde o *istorie critică amănunțită* a problemei esențiale a economiei politice, a teoriei plusvalorii... Îmi propun să *public ca al IV-lea volum al «Capitalului»* partea critică a acestui manuscris, înlăturînd numeroasele pasaje care au fost incluse în volumele al II-lea și al III-lea” <sup>506</sup>.

Scris la 22 noiembrie 1894

Publicat în „Die Neue Zeit”, nr. 9,  
vol. 1, 1894—1895

Se tipărește după textul  
apărut în revistă

Tradus din limba germană

[Către Asociația culturală  
a muncitorilor germani de la Londra]

Londra, 6 decembrie 1894  
41, Regent's Park Road, N. W.

Stimate tovarășe,

Vă rog să transmiteți asociației caldele mele mulțumiri pentru felicitările cordiale pe care mi le-a trimis cu ocazia zilei mele de naștere. Nădăjduiesc că asociația, care acum patru ani și-a sărbătorit semicentenarul, va ajunge și ea la vârsta de 74 de ani pe care o împlinesc eu acum și că-i va rămâne destulă putere și vigoare tinerească pentru a-și celebra și centenarul.

Primiți sincerele mele salutări.

Al dv.,

*F. Engels*

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă  
în : K. Marx și F. Engels,  
Opere, Vol. XXIX, ed. I, 1946

Se tipărește după manuscris  
Tradus din limba germană



[Mesaj de salut  
adresat muncitorilor austrieci în legătură cu apariția  
zilnică a lui „Arbeiter-Zeitung”<sup>507</sup>]

Primul cotidian marchează întotdeauna un progres \* epocal în viața unui partid, și în special a unui partid muncitoresc ! Este prima poziție de pe care își poate combate adversarii, cel puțin în domeniul presei, cu arme egale. Această poziție voi v-ați cucerit-o ; acum trebuie cucerită și a doua : dreptul de vot, parlamentul. Și în această privință succesul vă este asigurat dacă cu aceeași pricere de care ați dat dovadă în ultimele cincizeci luni veți folosi situația politică din ce în ce mai favorabilă pentru voi, dacă veți ști nu numai să acționați cu hotărâre la momentul oportun, dar, așa cum este necesar atât de des, să și așteptați momentul oportun, adică să lăsați împrejurările să acționeze pentru voi.

Noroc și succes cotidianului „Arbeiter Zeitung” !

Londra, 27 decembrie 1894

*Friedrich Engels*

Publicat în „Arbeiter-Zeitung”  
nr. 1 din 1 ianuarie 1895

Se tipărește după textul apărut în ziar,  
confruntat cu ciorna manuscrisului

Tradus din limba germană

---

\* În textul scrisorii adresate lui V. Adler, această frază este precedată de cuvintele de mai jos, care lipsesc în textul apărut în ziar : „Te rog să transmiți muncitorilor austrieci felicitările mele în legătură cu apariția zilnică a ziarului lor”. — *Nota red.*

## Introducere [la lucrarea lui Karl Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” (1895)] <sup>508</sup>

Această lucrare, care apare într-o nouă ediție, a constituit prima încercare a lui Marx de a explica, cu ajutorul concepției sale materialiste, o pagină din istoria contemporană, pornind de la situația economică dată. În „Manifestul Comunist”, această teorie a fost aplicată în linii mari la întreaga istorie modernă; în articolele publicate de Marx și de mine în „Neue Rheinische Zeitung”, am folosit-o în permanență pentru a explica unele evenimente politice din zilele noastre. Aici însă trebuia demonstrată, pentru o îndelungată perioadă de dezvoltare istorică pe cât de critică, pe atât de tipică pentru întreaga Europă, legătura causală lăuntrică și, prin urmare, potrivit concepției autorului, trebuiau reduse evenimentele politice la acțiunea unor cauze, în ultimă instanță, economice.

În aprecierea unor evenimente și a unei serii de evenimente în curs nu se va putea ajunge niciodată pînă la cauzele economice *finale*. Chiar astăzi încă, cînd presa de specialitate oferă un material atît de bogat, nu este posibil, nici măcar în Anglia, să se urmărească zi de zi dezvoltarea industriei și a comerțului pe piața mondială și schimbările care survin în metodele de producție, în așa fel încît să se poată face în orice moment bilanțul general pe baza acestor factori foarte complecși și în permanentă schimbare, dintre care, în plus, cei mai importanți acționează de cele mai multe ori vreme îndelungată pe ascuns înainte de a irumpe deodată în mod năvalnic la suprafață. Nu-ți poți face niciodată o idee de ansamblu clară asupra istoriei economice a unei perioade date chiar în momentul desfășurării evenimentelor respective, ci numai ulterior, după ce materialul a fost adunat și triat. Statistica este aici un mijloc auxiliar necesar, dar rămîne totdeauna în urmă. Pentru evenimentele în curs nu o dată va fi, așadar, nevoie ca acest factor, cel mai hotărîtor, să fie considerat ca factor constant,

iar situația economică existentă la începutul perioadei respective să fie considerată ca fiind dată și invariabilă pentru întreaga perioadă, sau să fie luate în considerație numai astfel de schimbări ale acestei situații care decurg din înseși evenimentele existente în mod evident și deci, de asemenea, întru totul evidente. Metoda materialistă este de aceea nevoită aici mult prea des să se mărginească să reducă conflictele politice la lupta de interese dintre clasele sociale și fracțiunile de clasă existente, create de dezvoltarea economică, și să demonstreze că diferitele partide politice sînt expresia mai mult sau mai puțin adecvată a acestor clase și fracțiuni de clase.

Este de la sine înțeles că această neglijare inevitabilă a schimbărilor concomitente ale situației economice, baza propriu-zisă a tuturor proceselor pe care urmează să le cercetăm, constituie o sursă de greșeli. Dar toate condițiile unei prezentări sintetice a evenimentelor curente cuprind în ele în mod inevitabil surse de greșeli; ceea ce nu oprește însă pe nimeni să scrie istoria evenimentelor curente.

Cînd Marx a început să scrie această lucrare, sus-menționata sursă de greșeli era cu mult mai greu de evitat. A urmări în timpul revoluției din 1848—1849 transformările economice care se desfășurau concomitent sau chiar a le avea în cîmpul vizual era pur și simplu imposibil. Și tot atît de imposibil era acest lucru în timpul primelor luni de exil la Londra, în toamna și în iarna anului 1849—1850. Or, tocmai atunci a început Marx să-și scrie lucrarea. Și, în ciuda acestor împrejurări nefavorabile, Marx a putut, datorită cunoașterii exacte atît a situației economice a Franței dinaintea de revoluția din februarie, cît și a istoriei politice a acestei țări după revoluția din februarie, să facă o expunere a evenimentelor care dezvăluie legăturile lor lăuntrice cu o perfecțiune care a rămas neîntrecută pînă în prezent; această expunere a trecut în mod strălucit dublul examen la care Marx însuși a supus-o ulterior.

Primul examen l-a trecut atunci cînd Marx, începînd din primăvara anului 1850, a găsit din nou răgaz pentru a se dedica studiilor economice și s-a apucat, în primul rînd, să studieze istoria economică a ultimilor zece ani. Ca urmare, înseși faptele i-au dovedit clar ceea ce pînă atunci a dedus el pe jumătate aprioric dintr-un material incomplet: că criza comercială mondială din 1847 a fost aceea care a generat revoluțiile din februarie și din martie și că prosperitatea industrială care treptat s-a făcut din nou simțită de la mijlocul anului 1848, ajungînd la apogeu în 1849 și 1850, a fost forța dătătoare de viață a reacțiunii europene, care s-a întărit din nou. Acest lucru a fost hotărîtor. În timp ce în primele trei



articole (apărute în numerele din ianuarie, februarie și martie ale revistei „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue”, Hamburg, 1850) mai străbate speranța într-un nou avânt apropiat al energiei revoluționare, cronică istorică (mai—octombrie) scrisă de Marx și de mine pentru ultimul număr, un număr dublu, apărut în toamna anului 1850, rupe o dată pentru totdeauna cu aceste iluzii : „O nouă revoluție este cu puțință numai ca urmare a unei noi crize. Dar venirea ei e tot atât de certă ca și izbucnirea crizei”<sup>509</sup>. Aceasta era însă și singura modificare esențială care trebuia făcută. În ceea ce privește interpretarea dată evenimentelor în capitolele anterioare și legăturile cauzale stabilite acolo, nu era absolut nimic de modificat, după cum o dovedește continuarea relatării evenimentelor petrecute de la 10 martie pînă în toamna anului 1850, cuprinsă în aceeași cronică. De aceea în ediția de față am inclus această continuare ca un al patrulea articol.

Al doilea examen a fost și mai sever. Imediat după lovitura de stat de la 2 decembrie 1851 a lui Ludovic Bonaparte, Marx a prelucrat din nou istoria Franței din februarie 1848 pînă la acest eveniment, care încheie temporar perioada revoluționară („Opt-sprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, ediția a treia, Hamburg, Meissner, 1885<sup>510</sup>). În această broșură, perioada prezentată în lucrarea pe care o reedităm este analizată din nou, deși mai pe scurt. N-avem decît să comparăm această a doua expunere, scrisă în lumina evenimentului hotărîtor petrecut cu un an și ceva mai tîrziu, cu lucrarea noastră și vom vedea că autorul nu a avut de făcut decît foarte puține modificări.

Ceea ce mai conferă acestor lucrări o importanță cu totul deosebită este faptul că ea dă pentru prima dată formula în care partidele muncitorești din toate țările lumii își rezumă în mod unanim revendicarea transformării economice : însușirea mijloacelor de producție de către societate. În capitolul al doilea, în legătură cu „dreptul la muncă”, denumit acolo „prima formulă stingace care rezumă revendicările revoluționare ale proletariatului”, se spune : „Dar îndărătul dreptului la muncă stă puterea asupra capitalului, îndărătul puterii asupra capitalului stă *însușirea mijloacelor de producție*, subordonarea lor clasei muncitoare asociate, deci desființarea atât a muncii salariate, cît și a capitalului și a relațiilor lor reciproce”<sup>511</sup>. Prin urmare, aici a fost formulată pentru prima oară teza prin care socialismul muncitoresc modern se deosebește net atât de toate nuanțele socialismului feudal, burghez, mic-burghez etc., cît și de confuza comunitate de bunuri preconizată de comunismul utopic, precum și de cel muncitoresc spontan. Dacă ulterior Marx a extins formula și asupra însușirii mijloacelor de

schimb, această lărgire a formulei, care de altfel decurge de la sine din „Manifestul Comunist”, nu era decât un corolar al tezei fundamentale. De curînd, cîțiva înțelepți din Anglia au mai adăugat că și „mijloacele de repartitie” trebuie să fie transmise societății. Acestor domni le-ar fi greu să spună care sînt aceste mijloace de repartitie economice, deosebite de mijloacele de producție și de schimb; în afară de cazul cînd nu s-au referit cumva la mijloacele de repartitie *politice*: impozite, ajutoare pentru săraci, inclusiv dotația Sachsenwald<sup>512</sup> și alte dotații. Dar, în primul rînd, aceste mijloace de repartitie sînt de pe acum în posesiunea colectivității, a statului sau a comunei, și, în al doilea rînd, tocmai pe ele vrem să le desființăm.

---

Cînd a izbucnit revoluția din februarie, noi toți ne aflam, în ceea ce privește reprezentările noastre despre condițiile și desfășurarea mișcărilor revoluționare, sub influența experienței istorice de pînă atunci, mai ales a experienței Franței. Căci Franța a fost aceea care a dominat întreaga istorie a Europei din 1789 încoace și tot de la ea a pornit acum din nou semnalul unei răsturnări generale. Era deci de la sine înțeles și inevitabil ca reprezentările noastre despre natura și desfășurarea revoluției „sociale” proclamate la Paris în februarie 1848, revoluția proletariatului, să fie puternic colorate de amintirile modelelor din 1789—1830. Și atunci cînd insurecția de la Paris și-a găsit ecou în revoluțiile victorioase de la Viena, Milano, Berlin, cînd întreaga Europă pînă la granița rusească a fost antrenată în mișcare, cînd apoi în iunie la Paris s-a dat prima mare bătălie între proletariat și burghezie pentru dominație, cînd însăși victoria clasei ei a zdruncinat burghezia din toate țările în așa măsură încît s-a refugiat din nou în brațele reacțiunii monarho-feudale abia răsturnate, atunci pentru noi, date fiind împrejurările, nu mai exista nici o îndoială că marea luptă hotărîtoare a început, că ea trebuie dusă pînă la capăt într-o perioadă revoluționară lungă și plină de vicisitudini, dar care nu se poate încheia decât cu victoria definitivă a proletariatului.

După infringerile din 1849 nu am împărtășit cîtuși de puțin iluziile democrației vulgare grupate în *partibus*\* în jurul guvernelor provizorii ale viitorului. Aceasta conta pe o victorie apropiată și definitivă a „poporului” asupra „asupritorilor”; noi — pe o luptă îndelungată, după înlăturarea „asupritorilor”, între elemen-

---

\* In *partibus infidelium* — care nu există în realitate (textual: „în țara necredincioșilor” — formulă ce se adaugă la titlul unui episcop catolic care a fost numit în funcția pur nominală de episcop într-o țară necreștină). — *Nota trad.*

tele antagoniste care se aflau chiar în rîndurile acestui „popor”. Democrația vulgară se aștepta de la o zi la alta la o nouă explozie ; noi am declarat încă în toamna anului 1850 că cel puțin *prima* etapă a perioadei revoluționare s-a încheiat și că pînă la izbucnirea unei noi crize economice mondiale nu mai era nimic de așteptat. De aceea am și fost excomunicați ca trădători ai revoluției de aceiași oameni care mai tîrziu, aproape fără excepție, au pactizat cu Bismarck, în măsura în care Bismarck a socotit că ei merită această osteneală.

Istoria a arătat însă că nici noi nu am avut dreptate, că părerea noastră de atunci a fost o iluzie. Istoria a mers și mai departe : ea nu numai că a spulberat eroarea noastră, de atunci, dar a schimbat radical și condițiile în care proletariatul trebuie să ducă lupta. Modul de luptă folosit în 1848 este astăzi depășit în toate privințele și reprezintă un punct care, cu acest prilej, merită să fie cercetat mai îndeaproape.

↳ Toate revoluțiile de pînă acum n-au făcut decît să înlocuiască dominația unei anumite clase cu dominația altei clase ; toate clasele dominante de pînă acum erau însă numai mici minorități față de masa dominată a poporului. Astfel, o minoritate dominantă era răsturnată și în locul ei altă minoritate punea mîna pe cîrma statului și modela instituțiile statului potrivit intereselor ei. De fiecare dată acesta era grupul minorității, care, dat fiind stadiul dezvoltării economice, era capabil și merit să-și exercite dominația, și tocmai din această cauză — și numai din această cauză — majoritatea dominată sau participa la revoluție în favoarea acestui grup, sau accepta pasivă revoluția. Dacă facem abstracție de conținutul concret al fiecăreia dintre ele, forma comună a tuturor acestor revoluții constă în aceea că erau revoluții ale minorității. Chiar dacă majoritatea participa la aceste revoluții, ea acționa — conștient sau nu — numai în interesul unei minorități ; dar tocmai acest lucru, sau chiar numai atitudinea pasivă a majorității, care nu opunea nici o rezistență, crea aparența că această minoritate ar reprezenta întregul popor.

După primul mare succes, minoritatea învingătoare, de regulă, se scinda ; o parte se declara mulțumită cu cele obținute, cealaltă voia să meargă mai departe, formula noi revendicări, care corespundeau cel puțin în parte intereselor reale sau imaginare ale maselor largi populare. În unele cazuri aceste revendicări mai radicale au fost îndeplinite, dar de cele mai multe ori numai pentru un timp ; partidul mai moderat redobîndea preponderența, iar aceste din urmă cuceriri erau reduse din nou, total sau parțial, la zero ; învinșii strigau atunci că au fost trădați sau puneau înfrîngerea

pe seama întâmplării. În realitate însă, lucrurile se petreceau de cele mai multe ori astfel: cuceririle primei victorii erau consolidate abia de-a doua victorie a partidului mai radical; cînd acest țel era atins, îndeplinindu-se astfel ceea ce era necesar în momentul respectiv, radicalii împreună cu succesele lor părăseau din nou scena.

Toate revoluțiile epocii moderne, începînd cu marea revoluție engleză din secolul al XVII-lea, au avut aceste trăsături, care păreau inerente oricărei lupte revoluționare. Ele păreau proprii și luptei pe care o ducea proletariatul pentru eliberarea sa, cu atît mai mult cu cît tocmai în 1848 puteau fi numărați pe degete oamenii în stare să înțeleagă cît de cît direcția în care trebuia căutată această eliberare. Chiar la Paris masele proletare erau și după victorie cu totul nelămurite asupra drumului pe care trebuie să-l urmeze. Și, totuși, mișcarea exista: instinctivă, spontană, de nestăvilit. Nu era oare tocmai aceasta situația în care o revoluție — condusă, ce-i drept, de o minoritate, dar de astă dată nu în interesul minorității, ci în interesul cel mai autentic al majorității — trebuia să reușească? Dacă în toate perioadele revoluționare mai lungi masele largi populare puteau fi atît de ușor amăgite prin simple momeli false ale grupurilor minorității care-și croiau drum, cum ar fi putut să fie ele mai puțin receptive la idei care oglindeau în modul cel mai fidel situația lor economică, idei care nu erau decît expresia limpede, rațională a nevoilor lor pe care ele încă nu le înțelegeau, ci abia le simțeau în mod vag? Ce-i drept, această stare de spirit revoluționară a maselor făcea loc mai totdeauna și de cele mai multe ori foarte curînd unei oboseli sau se transforma chiar într-o stare de spirit contrară de îndată ce iluzia se risipea și survenea dezamăgirea. Dar aici nu era vorba de momeli, ci de realizarea intereselor celor mai autentice ale imensei majorități, interese care, ce-i drept, pe atunci nu îi erau nicidecum clare acestei uriașe majorități, dar care curînd, în cursul înfăptuirii lor practice, datorită evidenței lor convingătoare trebuiau să-i devină destul de clare. Și mai ales, așa cum a demonstrat Marx în articolul al treilea, în primăvara anului 1850, atunci cînd dezvoltarea republicii burgheze, născută din revoluția „socială” din 1848, a făcut ca adevărata dominație să se concentreze în mîna marii burghezii — care în plus avea o stare de spirit monarhistă — iar toate celelalte clase sociale, țărani ca și micii burghezi, să se grupeze în jurul proletariatului, așa încît, la repurtarea victoriei în comun și după această victorie, nu ele, ci proletariatul, devenit mai înțelept datorită experienței dobîndite, trebuia să devină factorul hotărîtor, — nu se putea oare conta atunci pe deplin pe transformarea revoluției minorității într-o revoluție a majorității?



Istoria a arătat că nici noi și nici cei care gîndeau la fel ca noi nu am avut dreptate. Ea a arătat limpede că pe atunci dezvoltarea economică pe continentul european era încă departe de a fi atît de maturizată încît să poată fi înlăturată producția capitalistă; ea a demonstrat acest lucru prin revoluția economică, care, începînd din 1848, a cuprins întregul continent și abia atunci a statornicit cu adevărat marea industrie în Franța, Austria, Ungaria, Polonia și de curînd în Rusia și a făcut din Germania de-a dreptul o țară industrială de prim rang, și toate acestea pe bază capitalistă, prin urmare pe o bază care în 1848 avea încă foarte multe posibilități de extindere. Dar tocmai această revoluție industrială a introdus pretutindeni claritate în relațiile de clasă, a înlăturat o sumedenie de categorii intermediare, transmise din perioada manufacturieră, iar în Europa răsăriteană, chiar din perioada cînd meseriile erau organizate în bresle, a generat o adevărată burghezie și un adevărat proletariat al mării industrii, împingîndu-le pe primul plan al dezvoltării sociale. Și, ca urmare, lupta dintre aceste două clase mari, care în 1848, în afară de Anglia, se dădea doar la Paris și poate încă în cîteva mari centre industriale, s-a extins asupra întregii Europe, ajungînd la o intensitate care în 1848 era încă de neconceput. Pe atunci numeroase evanghelii confuze ale diferitelor secte cu panaceele lor, acum o *singură* teorie unanim recunoscută, extrem de clară: teoria lui Marx care formulează cu precizie scopul final al luptei; pe atunci mase nedezvoltate, dezbinat și care diferă între ele după localitate și naționalitate, legate doar prin sentimentul suferințelor comune și oscilînd dezorientate între entuziasm și desperare, acum o *unică* mare armată internațională a socialiștilor, înaintînd vertiginos, crescînd pe zi ce trece ca număr, organizare, disciplină, conștiință și încredere în victorie. Dacă nici măcar această puternică armată a proletariatului nu și-a atins încă țelul, dacă, departe de a cuceri victoria printr-o *singură* mare lovitură, ea trebuie să înainteze încet, cucerind printr-o luptă grea și dîrză o poziție după alta, aceasta dovedește o dată pentru totdeauna că în 1848 era cu neputință să se obțină transformarea socială printr-o simplă lovitură dată prin surprindere.

O burghezie scindată în două fracțiuni dinastice-monarhice <sup>512</sup>, care cerea însă înainte de toate liniște și siguranță pentru afacerile ei bănești, iar în fața ei un proletariat, ce-i drept învins, dar încă amenințător, în jurul căruia se grupau tot mai mult mic-burghezii și țărani — amenințarea continuă a unei explozii violente, care, cu toate acestea, nu oferea nici o perspectivă de rezolvare definitivă —, iată situația parcă anume creată pentru lovitura de stat a celui de-al treilea pretendent, pseudodemocrat, Ludovic Bo-

naparte. Cu ajutorul armatei el a pus capăt la 2 decembrie 1851 situației încordate, asigurând Europei liniștea internă, pentru a o fericii în schimb cu o nouă eră de războaie. Perioada revoluțiilor de jos era temporar încheiată; a urmat o perioadă a revoluțiilor de sus.

Revenirea la imperiu în 1851 a fost o nouă dovadă că aspirațiile proletare din acea vreme nu ajunseseră la maturitate. Dar chiar imperiul avea să creeze condițiile în care ele aveau să ajungă la maturitate. Liniștea internă a asigurat posibilitatea unui nou avânt industrial, iar necesitatea de a da o ocupație armatei și de a abate spre exterior tendințele revoluționare a generat războaiele prin care Bonaparte, sub pretextul apărării „principiului naționalităților”<sup>514</sup>, căuta prin tot felul de tertipuri să obțină teritorii pe care să le anexeze Franței. Imitatorul său Bismarck a adoptat aceeași politică pentru Prusia; în 1866 el a săvârșit lovitura sa de stat, revoluția sa de sus, îndreptată împotriva Confederației germane și a Austriei și, nu mai puțin, împotriva Camerei prusiene, care intrase în conflict cu guvernul. Dar Europa era prea mică pentru doi Bonaparte și astfel ironia istoriei a făcut ca Bismarck să-l răstoarne pe Bonaparte, iar regele Wilhelm al Prusiei să întemeieze nu numai imperiul Germaniei mici, ci și Republica Franceză. Rezultatul general a fost însă că în Europa independența și unitatea internă a marilor națiuni, cu excepția Poloniei, a devenit un fapt, firește înăuntrul unor granițe relativ modeste, dar totuși destul de largi pentru ca procesul de dezvoltare al clasei muncitoare să nu mai fie frânat de complicații naționale. Groparii revoluției din 1848 au devenit executorii ei testamentari. Iar alături de ei se și ridica amenințător moștenitorul lui 1848, proletariatul, reprezentat de *Internațională*.

După războiul din 1870—1871, Bonaparte dispare de pe scenă, iar misiunea lui Bismarck este îndeplinită, el poate să devină din nou un iuncher de rînd. Încheierea acestei perioade o constituie însă Comuna din Paris. Încercarea perfidă a lui Thiers de a fura artileria Gărzii naționale din Paris a provocat insurecția victorioasă. S-a vădit din nou că la Paris nu mai este posibilă nici o altă revoluție în afară de cea proletară. După victorie dominația a revenit de la sine, fără a fi contestată de nimeni, clasei muncitoare. Și s-a vădit din nou cât de imposibilă era chiar și atunci, la douăzeci de ani după perioada descrisă în lucrarea lui Marx, dominația clasei muncitoare. Pe de o parte, Franța a lăsat Parisul în voia soartei, privind nepăsătoare cum sîngerează sub obuzele lui Mac-Mahon; pe de altă parte, Comuna se consuma în lupta sterilă dintre cele două partide care o scindau: blanquiștii (majoritatea) și proud-

honiștii (minoritatea), și nici unii nici alții nu știau ce trebuia făcut. Victoria ușoară din 1871 a rămas tot atât de infructuoasă ca și lovitura prin surprindere din 1848.

Se credea că o dată cu Comuna din Paris a fost îngropat definitiv și proletariatul luptător. Dar tocmai dimpotrivă: de la Comună și de la războiul franco-prusian a pornit avântul său cel mai puternic. Revoluționarea totală a întregului sistem militar prin înrolarea întregii populații apte pentru serviciul militar în armate al căror efectiv se număra acum cu milioanele, prin introducerea armelor de foc, a obuzelor și a substanțelor explozibile de o eficacitate nemaicunoscută pînă atunci a pus brusc capăt, pe de o parte, perioadei războaielor bonapartistice și a asigurat o dezvoltare pașnică a industriei, prin faptul că făcea imposibil orice alt război în afara unui război mondial, cu nemaipomenitele orori inerente lui, al cărui deznodămînt nu poate fi prevăzut. Pe de altă parte, această revoluționare, determinînd creșterea în progresie geometrică a cheltuielilor pentru armată, a făcut să crească impozitele enorm de mult și a împins astfel clasele mai sărace ale poporului în brațele socialismului. Anexarea Alsaciei și Lorenei, cauză imediată a cursei nebunești a înarmărilor, a reușit să ațîțe ura șovină pe care o nutreau una față de cealaltă burghezia franceză și cea germană; pentru muncitorii celor două țări însă, ea a devenit o nouă legătură de unire. Iar ziua aniversării Comunei din Paris a devenit prima sărbătoare comună a întregului proletariat.

Războiul din 1870—1871 și înfrîngerea Comunei, după cum a prevăzut Marx, au strămutat vremelnice centrul de greutate al mișcării muncitorești europene din Franța în Germania. Franța a avut nevoie, firește, de ani îndelungați ca să-și revină de pe urma vărsării de sînge din mai 1871. Dimpotrivă în Germania, unde industria, favorizată în plus de mana binefăcătoare a miliardelor franceze<sup>515</sup> se dezvolta, ca într-o seră, tot mai rapid, social-democrația creștea într-un ritm și mai rapid, și mai susținut. Datorită priceperii cu care muncitorii germani au folosit votul universal introdus în 1866, creșterea uimitoare a partidului a devenit evidentă lumii întregi din cifre incontestabile: în 1871 social-democrații au întrunit — 102 000 de voturi, în 1874 — 352 000, în 1877 — 493 000. Apoi a urmat recunoașterea de către cei de sus a acestor progrese sub forma legii excepționale împotriva socialiștilor: partidul a fost vremelnice zdrobit, numărul voturilor pe care le-a întrunit a scăzut în 1881 la 312 000. Dar partidul a învins repede această situație, și iată că, sub presiunea legii excepționale, fără presă, fără organizare legală, fără drept de asociere și de întrunire, iată că abia acum a început o adevărată creștere rapidă: în 1884 — 550 000, în

1887 — 763 000, în 1890 — 1 427 000 de voturi. Atunci mina statului a devenit neputincioasă. Legea împotriva socialiștilor a dispărut, numărul voturilor întrunite de socialiști a crescut la 1 787 000, reprezentând mai bine de un sfert din totalul voturilor exprimate. Guvernul și clasele dominante și-au irosit toate mijloacele — fără folos, fără rost, fără succes. Dovezile evidente ale neputinței lor, pe care autoritățile, de la paznicul de noapte pînă la cancelarul imperiului, au trebuit să le capete — și încă din partea disprețuiților muncitori! — se numărau cu milioanele. Statul a ajuns în impas, muncitorii se aflau abia la începutul drumului.

Dar pe lângă primul serviciu, acela al însăși existenței lor ca cel mai puternic și mai disciplinat partid socialist, aflat în cea mai rapidă creștere, muncitorii germani au mai adus cauzei clasei muncitoare un al doilea mare serviciu. Ei au dat tovarășilor lor din toate țările o armă nouă, o armă dintre cele mai ascuțite, arătîndu-le cum trebuie folosit votul universal.

Votul universal exista deja de multă vreme în Franța, dar a fost discreditat pentru că guvernul bonapartist abuza de el. După Comună nu mai exista un partid muncitoresc care să-l poată folosi. Și în Spania votul universal a fost introdus pe timpul republicii<sup>516</sup>, dar în Spania neparticiparea la alegeri devenise de mult o regulă pentru toate partidele de opoziție serioase. Nici experiențele din Elveția în legătură cu votul universal nu erau nicidecum încurajatoare pentru un partid muncitoresc. Muncitorii revoluționari din țările romanice s-au obișnuit să considere dreptul de vot ca o cursă, ca un instrument de înșelare folosit de guvern. În Germania, lucrurile stăteau altfel. Încă „Manifestul Comunist” a proclamat cucerirea dreptului de vot universal, cucerirea democrației, ca una dintre primele și cele mai importante sarcini ale proletariatului luptător, iar Lassalle a reluat această revendicare. Iar atunci cînd Bismarck s-a văzut nevoit să introducă votul universal ca singurul mijloc de a cointeresa masele populare în planurile sale, muncitorii noștri au luat imediat lucrurile în serios și l-au trimis pe August Bebel în primul Reichstag constituant. Iar din ziua aceea ei au folosit dreptul de vot într-un mod care le-a adus rezultate înmiite și care a servit de model muncitorilor din toate țările. Dreptul de vot ei l-au transformat — ca să ne exprimăm cu cuvintele folosite în programul marxist francez — de moyen de duperie qu'il a été jusqu'ici, en instrument d'émancipation — dintr-un instrument de înșelăciune, cum a fost pînă acum, într-un instrument de eliberare<sup>517</sup>. Și chiar dacă dreptul de vot universal nu ne-ar fi oferit alt avantaj decît acela că ne-a permis să ne numărăm la fiecare trei ani forțele; că prin creșterea neașteptat

de rapidă, constatată regulat, a numărului voturilor a sporit în aceeași măsură încrederea în victorie a muncitorilor, ca și teama dușmanilor, devenind astfel cel mai bun mijloc de propagandă al nostru ; că ne-a arătat exact care sînt propriile noastre forțe și care sînt forțele tuturor partidelor adverse, oferindu-ne astfel un criteriu cum nu se poate mai bun pentru proporționarea acțiunilor noastre, ferindu-ne în aceeași măsură de o șovăire inoportună, ca și de o cutezanță inoportună, — dacă acesta ar fi singurul avantaj pe care-l avem de pe urma dreptului de vot, și tot ar fi mai mult decît deajuns. Dar votul universal ne-a dat mult mai mult. În timpul agitației electorale, el ne-a oferit cel mai bun mijloc de a veni în contact cu masele populare acolo unde mai erau încă departe de noi, de a sili toate partidele să-și apere de atacurile noastre părerile și acțiunile în fața întregului popor ; pe lângă aceasta, a oferit reprezentanților noștri în Reichstag o tribună de la înălțimea căreia ei se puteau adresa atît adversarilor lor din parlament, cît și maselor din afara parlamentului, cu mai multă autoritate și libertate decît o puteau face prin presă și întruniri. La ce folosea guvernului și burgheziei legea împotriva socialiștilor dacă agitația electorală și discursurile socialiste din Reichstag o subminau într-una ?

Dar o dată cu folosirea cu succes a votului universal a fost folosit un mod de luptă cu totul nou al proletariatului, care s-a dezvoltat rapid. S-a constatat că instituțiile de stat cu ajutorul cărora burghezia își organizează dominația mai oferă și alte posibilități pentru lupta clasei muncitoare împotriva acestor instituții înseși. Muncitorii participau la alegerile pentru Landtagurile diferitelor state, pentru consiliile municipale, instanțele de judecată profesionale, ei disputau burgheziei orice post electiv dacă pentru ocuparea acestuia participau la vot un număr destul de mare de muncitori. Și așa se face că burghezia și guvernul au ajuns să se teamă mult mai mult de acțiunea legală decît de cea ilegală a partidului muncitoresc, mai mult de succesele în alegeri decît de cele ale insurecției.

Căci și aici condițiile de luptă au suferit schimbări esențiale. Insurecția de tip vechi, lupta de stradă pe baricade, care pînă în 1848 pretutindeni hotăra în ultimă instanță deznodămîntul ei, era în mare măsură învechită.

Să nu ne facem iluzii în această privință : o adevărată victorie a insurecției asupra armatei în lupta de stradă, adică o victorie ca cea reputată în lupta dintre două armate, este un lucru dintre cele mai rare. Dar tot atît de rare sînt cazurile în care insurgenții au contat pe o astfel de victorie. Ei nu urmăreau decît să frîngă

spiritul de luptă al trupelor, exercitînd asupra lor o presiune morală, lucru care în lupta dintre armatele a două țări beligerante nu avea nici o importanță, sau, în orice caz, o importanță mult mai mică. Dacă aceasta reușește, trupele refuză să tragă sau comandantii își pierd capul și insurecția iese victorioasă. Dacă nu reușește, atunci, chiar în cazul unei inferiorități numerice, trupele au de partea lor superioritatea armelor, pregătirea, conducerea unică, folosirea planificată a forțelor de luptă și disciplina. Maximul pe care-l poate atinge insurecția într-o acțiune tactică efectivă este amenajarea și apărarea, după toate regulile artei, a unei baricade. Sprijinul reciproc, dispozitivul și folosirea rezervelor în mod corespunzător, într-un cuvînt coordonarea acțiunilor și cooperarea dintre diferitele detașamente necesare chiar și pentru apărarea unui cartier dintr-un oraș, ca să nu mai vorbim de apărarea unui oraș mare în întregime, nu pot fi realizate decît în mod foarte defectuos sau chiar de loc; concentrarea forțelor de luptă într-un punct hotărîtor în cazul de față cade de la sine. De aceea forma de luptă predominantă este apărarea pasivă, iar dacă se trece pe alocuri la atac e numai o excepție, în vederea unor incursiuni ocazionale și a unor atacuri de flanc; de regulă însă, atacurile se limitează la ocuparea pozițiilor părăsite de trupele care se retrag. La aceasta se mai adaugă faptul că armata dispune de artilerie și trupe de geniu bine înarmate și instruite, mijloace de luptă care, în mai toate cazurile, lipsesc cu desăvîrșire insurgenților. Nu este deci de mirare că chiar și luptele de baricade, în care s-a dat dovadă de cel mai mare eroism — la Paris în iunie 1848, la Viena în octombrie 1848, la Dresda în mai 1849 —, s-au terminat cu înfrîngerea insurecției de îndată ce comandantii trupelor atacatoare, făcînd abstracție de considerente politice, acționau conform punctelor de vedere pur militare și se puteau bizui pe soldații lor.

Numeroasele succese repurtate de insurgenți pînă în 1848 se datoresc unor cauze foarte variate. La Paris, în iulie 1830 și în februarie 1848, ca și în majoritatea luptelor de stradă din Spania, între insurgenți și trupe se afla o gardă civilă, care fie trecea direct de partea insurgenților, fie prin atitudinea ei pasivă, nehotărîtă făcea să șovăie și trupele, și pe deasupra furniza arme insurgenților. Acolo unde această gardă civilă lua de la început atitudine împotriva insurecției, ca în iunie 1848 la Paris, insurecția era înfrîntă. La Berlin, în 1848, poporul a învins, în parte pentru că în noaptea dinainte de 19 martie și în dimineața acelei zile i s-au alăturat noi forțe de luptă însemnate, în parte pentru că trupele erau obosite și prost aprovizionate, în sfîrșit pentru că acțiunile lor erau paralizate de ordinele pe care le primeau. În

toate cazurile însă, insurgenții repurtau victoria pentru că trupele refuzau să tragă, pentru că comandantii nu mai erau în stare să ia hotărâri sau pentru că aveau mâinile legate.

Așadar, chiar și în epoca clasică a luptelor de stradă, baricada avea mai mult un efect moral decât unul material. Ea era un mijloc menit să zdruncine fermitatea trupelor. Dacă rezista pînă cînd reușea să atingă acest scop, victoria era cîștigată ; dacă nu, lupta se termina cu o înfrîngere. <Acesta e punctul principal care trebuie avut în vedere și atunci cînd se studiază șansele unor lupte de stradă, care eventual, ar putea avea loc în viitor.> \*

Aceste șanse erau destul de slabe chiar și în 1849. Burghezia trecuse pretutindeni de partea guvernelor, reprezentanții „culturii și ai proprietății” salutau și ospătau trupele care porneau la înăbușirea insurecțiilor. Mirajul baricadei a dispărut, soldatul nu mai vedea îndărătul ei „poporul”, ci niște rebeli, instigatori, jefuitori, indivizi care împart averile, drojdia societății ; cu timpul, ofițerii se obișnuiseră cu tactica luptei de stradă, ei nu mai înaintau de-a dreptul și fără acoperire asupra parapetului improvizat, ci îl învăluiau prin grădini, curți și case. Și, cu oarecare dibăcie, acest lucru reușea acum în nouă cazuri din zece.

De atunci însă s-au mai schimbat foarte multe, și toate în favoarea trupelor. Dacă orașele mari au crescut mult, apoi efectivul armatelor a crescut și mai mult. Din 1848 populația Parisului și a Berlinului nu a crescut de patru ori, pe cînd garnizoanele lor s-au mărit mai mult decât de patru ori. Datorită căilor ferate, efectivul acestor garnizoane poate deveni în 24 de ore mai mult decât dublu, iar în 48 de ore el poate ajunge la proporțiile unei armate uriașe. Armamentul acestor trupe, enorm sporite, a devenit incomparabil mai eficace. În 1848 — pușca cu percuție, cu țeava lisă și cu încărcarea pe la gura țevii ; astăzi — pușca de calibru mic cu magazie, care se încarcă pe la culată și care trage de patru ori mai departe, de zecce ori mai precis și de zece ori mai repede decât cealaltă. Atunci — ghiulelele sferice și mitraliile cu acțiune relativ slabă ale artileriei ; astăzi — grenadele explozive, din care una singură e suficientă pentru a distruge cea mai bună baricadă. Atunci — tirnăcopul pionierului pentru a sparge zidurile ; astăzi — cartușul cu dinamită.

În ceea ce-i privește pe insurgenți, dimpotrivă, toate condițiile s-au înrăutățit. E greu de presupus că o insurecție cu care să simpatizeze toate păturile poporului se va repeta ; e de presupus că, în lupta de clasă păturile de mijloc nu se vor grupa niciodată toate,

\* În textul din „Die Neue Zeit” și în broșura „Luptele de clasă în Franța” apărută în 1895, acest pasaj a fost omis. — *Nota red.*

fără excepție, în jurul proletariatului, așa încît partidul reacțiunii, strîns în jurul burgheziei, să dispară aproape complet. „Poporul” va apărea, astfel, întotdeauna împărțit, și prin urmare va lipsi acea pîrghie puternică care în 1848 s-a dovedit atît de eficace. Dacă de partea insurgenților vor fi un număr mai mare de oameni care au făcut armata, înarmarea lor va fi și mai grea. Armele de vînătoare și de lux din armurării — chiar dacă, potrivit ordinelor poliției, nu sînt făcute în prealabil inutilizabile, scoțindu-li-se o piesă din închizător — sînt departe de a fi la înălțimea armelor cu magazie ale soldaților chiar în lupta la mică distanță. Pînă în 1848 oricine putea să-și confecționeze singur muniția necesară din praf de pușcă și plumb; astăzi pentru fiecare pușcă se cere un tip de cartuș diferit, și ele se aseamănă numai prin aceea că sînt un produs ingenios al mării industrii, care deci nu poate fi confecționat ex tempore\*, astfel încît cea mai mare parte din puști sînt inutile atunci cînd lipsesc cartușele speciale, potrivite pentru ele. Și, în sfîrșit, cartierele noi, construite după 1848 în marile orașe, au străzi lungi, drepte și largi, parcă anume făcute pentru acțiunea noilor tunuri și puști. Ar trebui să fie nebun revoluționarul, care pentru lupta de baricade și-ar alege el însuși noile cartiere muncitorești din nordul și estul Berlinului.

<Inseamnă oare aceasta că pe viitor lupta de stradă nu va mai juca nici un rol? Nicidecum. Aceasta inseamnă numai că din 1848 condițiile au devenit mult mai nefavorabile pentru luptătorii din rîndurile populației civile și mult mai favorabile pentru trupe. Așadar, în viitor o luptă de stradă va putea fi încununată de succes numai dacă această situație dezavantajoasă va fi compensată de alți factori. De aceea lupta de stradă va apărea mai rar la începutul unei mari revoluții decît în cursul desfășurării ei ulterioare și va trebui întreprinsă cu forțe mai mari. Atunci însă aceste forțe vor prefera, probabil, așa cum s-a întîmplat în tot cursul mării revoluții franceze, precum și la 4 septembrie și la 31 octombrie 1870 la Paris<sup>518</sup>, atacul deschis tacticii pasive de baricadă.> \*\*

Își dă oare acum seama cititorul de ce clasele dominante vor să ne atragă cu tot dinadinsul acolo unde trage pușca și sifirteacă sabia? De ce sîntem acum acuzați de lașitate pentru că nu mai ieșim de-a dreptul în stradă, unde sîntem siguri dinainte că ne așteaptă înfrîngerea? De ce sîntem atît de insistent rugați să acceptăm, în sfîrșit, să servim drept carne de tun?

\* — fără pregătire, improvizat. — *Nota trad.*

\*\* În textul din „Die Neue Zeit” și în broșura „Luptele de clasă în Franța” apărută în 1895, acest alineat a fost în întregime omis. — *Nota red.*



Acești domni își iroiesc zadarnic rugămintele și provocările. Nu sîntem atît de proști. Ei ar putea să ceară în viitorul război tot atît de bine dușmanului lor să-și așeze trupele în linie, ca pe timpul bătrînului Fritz \*, sau în coloane constituite din divizii întregi, ca la Wagram și Waterloo <sup>510</sup>, ba purtînd chiar în mînă pușca cu cremene. Dacă s-au schimbat condițiile pentru războiul între popoare, apoi nu mai puțin s-au schimbat ele și pentru lupta de clasă. A trecut vremea loviturilor prin surprindere, a revoluțiilor înfăptuite de o minoritate conștientă aflată în fruntea masei inconștiente. Atunci cînd este vorba de o transformare totală a orînduirii sociale, masele trebuie să participe ele însele la aceasta, trebuie să înțeleagă ele însele despre ce este vorba, pentru ce anume își varsă sîngele și își riscă viața \*\*. Asta ne-a învățat istoria ultimilor cincizeci de ani. Dar pentru ca masele să înțeleagă ce trebuie să facă este nevoie de o muncă îndelungată, perseverentă, și tocmai munca aceasta o desfășurăm noi acum, și încă cu un succes care-i duce la desperare pe adversarii noștri.

Și în țările romanice lumea își dă tot mai mult seama că vechea tactică trebuie revizuită. Pretutîndeni a fost imitat exemplul german de folosire a dreptului de vot, de cucerire a tuturor pozițiilor accesibile nouă; <pretutîndeni atacurile nepregătite au trecut pe planul al doilea> \*\*\*. În Franța, unde în decurs de peste o sută de ani pămîntul a fost răscolit de o serie de revoluții, unde nu există nici un partid care să nu-și fi dat tributul la conspirații, insurecții și tot felul de alte acțiuni revoluționare; în Franța, unde, în consecință, guvernul nu este cîtuși de puțin sigur de armată și unde, în genere, împrejurările sînt mult mai favorabile pentru o lovitură insurecțională decît în Germania, — chiar și în Franța socialiștii își dau tot mai mult seama că pentru ei o victorie durabilă nu este cu puțin decît în cazul cînd ar cîștiga mai întîi de partea lor marea masă a poporului, adică, în cazul de față, pe țărani. Și aici s-a recunoscut că munca de propagandă desfășurată cu răbdare și activitatea parlamentară constituie sarcina imediată a partidului. Succesele nu s-au lăsat așteptate. Nu numai că au fost cucerite un șir întreg de consilii municipale, dar în Camere se află 50 de socialiști care au și răsturnat trei guverne și un

\* Frederic al II-lea. — *Nota red.*

\*\* În textul din „Die Neue Zeit” și în broșura „Luptele de clasă în Franța” apărută în 1895, în locul cuvintelor: „pentru ce anume își varsă sîngele și își riscă viața”, figurează cuvintele: „pentru ce anume trebuie să acționeze”. — *Nota red.*

\*\*\* În textul din „Die Neue Zeit” și în broșura „Luptele de clasă în Franța” apărută în 1895, cuvintele: „pretutîndeni atacurile nepregătite au trecut pe planul al doilea” au fost omise. — *Nota red.*

președinte de republică. În Belgia, muncitorii și-au cucerit anul trecut dreptul de vot<sup>520</sup> și au învins într-un sfert din totalul circumscripțiilor electorale. În Elveția, în Italia, în Danemarca, ba chiar în Bulgaria și în România, socialiștii sînt reprezentați în parlamente. În Austria, toate partidele au ajuns la concluzia unanimă că accesul în Reichsrat nu ne mai poate fi oprit. De intrat vom intra, aceasta e sigur; rămîne numai de văzut: pe care ușă? Și chiar în Rusia dacă se va întruni faimosul Zemski sobor\*, cea adunare națională căreia i se împotrivesște atît de zadarnic tinărul Nicolaie, chiar și acolo putem conta în mod cert că vom fi reprezentați.

Se înțelege de la sine că tovarășii noștri din străinătate nu renunță nicidecum la dreptul lor la revoluție. Dreptul la revoluție este, de altfel, unicul „drept” cu adevărat „istoric”, unicul drept pe care se întemeiază toate statele moderne fără excepție, inclusiv Mecklenburgul, a cărui revoluție a nobilimii s-a încheiat în 1755 prin „Erbvergleich” („acordul cu privire la succesiune”), această glorioasă consfințire a feudalismului, care mai e în vigoare și astăzi<sup>521</sup>. Dreptul la revoluție este atît de adînc înrădăcinat în conștiința generală, încît pînă și generalul von Boguslawski deduce numai din acest drept al poporului dreptul la lovitura de stat pe care-l revendică pentru împăratul său.

Dar, orice s-ar întîmpla în alte țări, social-democrația germană are o poziție deosebită și, prin urmare, cel puțin pentru viitorul imediat și o sarcină deosebită. Cele două milioane de alegători pe care îi trimite la urne, împreună cu tinerii și femeile lipsiți de drept de vot care stau în spatele lor, alcătuiesc masa cea mai numeroasă și mai compactă, „detașamentul de șoc” hotărîtor al armatei proletare internațională. Această masă reprezintă de pe acum mai bine de un sfert din voturile exprimate, și, cum dovedesc alegerile parțiale pentru Reichstag, alegerile pentru Landtagurile diferitelor state, pentru consiliile municipale și cele pentru instanțele de judecată profesionale, ea crește mereu. Creșterea ei se desfășoară tot atît de spontan, de neîntrerupt, de nestăvilît și în același timp tot atît de lin ca orice proces care are loc în natură. Toate încercările guvernului de a împiedica acest lucru s-au dovedit neputincioase. Putem conta de pe acum pe 2 250 000 de alegători. Dacă lucrurile vor continua să meargă așa, pînă la sfîrșitul secolului vom cucerii cea mai mare parte a păturilor de mijloc ale societății, mica burghezie, ca și țărănimia cu gospodărie mică, și vom deveni forța hotărîtoare în țară, în fața căreia vor trebui, vrînd-nevrînd, să se plece toate celelalte forțe. Să con-

\* — În original această denumire a fost scrisă cu litere latine. — Nota red.

tribuim fără preget la creșterea acestei forțe, pînă ce va depăși de la sine actualul sistem de guvernare < să nu uzăm în lupte de avangardă acest detașament de șoc, care se întărește pe zi ce trece, ci să-l păstrăm intact pînă în ziua hotărîtoare \* > — iată sarcina noastră principală. Și nu există decît un singur mijloc care ar putea să oprească pentru moment creșterea neconținută a forțelor de luptă socialiste în Germania sau chiar s-o facă să regreseze pentru cîtva timp : o ciocnire de proporții mari cu armata, o vărsare de sînge ca aceea din 1871 de la Paris. Cu timpul am învinge și asta. Pentru a șterge de pe fața pămîntului un partid ai cărui membri se numără cu milioanele, nu ar ajunge toate armele cu magazine din Europa și din America. Dar dezvoltarea normală ar fi astfel frînată < am fi lipsiți, poate, în momentul critic de detașamentul de șoc >, bătălia hotărîtoare \*\* ar fi întîrziată, aminată și ar fi plătită cu jertfe mai grele.

Ironia istoriei universale pune totul cu capul în jos. Noi, „revoluționarii”, „amatorii de răsturnări”, reușim mai bine cu mijloacele legale decît cu cele ilegale și cu răsturnarea. Partidele ordinii, cum își spun ele, pier din cauza stării legale pe care au creat-o ele însele. În desperarea lor, ele strigă ca și Odilon Barrot : la *légalité nous tue, legalitatea ne ucide*<sup>522</sup>, în timp ce noi, în condițiile acestei legalități, căpătăm mușchi zdraveni și obraji rumeni și arătăm ca tinerețea fără bătrînețe. Iar dacă *noi* nu vom fi atît de nesăbuiți încît de dragul acestor partide să ne lăsăm împinși la lupta de stradă, nu le va rămîne în cele din urmă altceva de făcut decît să încalce ele însele această legalitate atît de fatală lor.

Între timp ele întocmesc noi legi împotriva răsturnării. Din nou totul este pus cu capul în jos. Oare acești dușmani fanatici de astăzi ai răsturnării nu sînt ei înșiși răsturnătorii de ieri ? Oare *noi* am provocat războiul civil din 1866 ? Oare *noi* am alungat pe regele Hanovrei, pe electorul de Hessen, pe ducele de Nassau din țările lor, în care erau suverani ereditari și legitimi, și am anexat aceste țări<sup>523</sup> ? Și tocmai cei care au răsturnat Confederația germană și trei monarhii prin grația lui Dumnezeu se plîng de răstur-

\* În textul din „Die Neue Zeit” și în broșura „Luptele de clasă în Franța” apărută în 1895, cuvintele : „să nu uzăm în lupte de avangardă acest detașament de șoc, care se întărește pe zi ce trece, ci să-l păstrăm intact pînă în ziua hotărîtoare” sînt omise. — *Nota red.*

\*\* În textul din „Die Neue Zeit” și în broșura „Luptele de clasă în Franța” apărută în 1895, cuvintele : „detașamentul de șoc nu ar fi, poate, disponibil în momentul critic” au fost omise, iar în locul cuvintelor : „bătălia hotărîtoare” figurează cuvîntul : „hotărîrea”. — *Nota red.*

nare ? Quis tulerit Gracchos de seditioe querentes ? \* Cine ar putea tolera ca apologeții lui Bismarck să ponegrească răsturnarea ?

Dar n-au decît să-și impună proiectele de lege cu privire la răsturnare, n-au decît să le facă mai aspre, să transforme întreg Codul penal în cauciuc ; ei nu vor reuși decît să dea o nouă dovadă a neputinței lor. Pentru a veni serios de hac social-democrației, ei vor trebui să ia cu totul alte măsuri. Împotriva răsturnării social-democrate, căreia acum tocmai respectarea legilor îi prieste, ei nu pot folosi decît o răsturnare înfăptuită de partidele ordinii, răsturnare care nu se poate produce fără încălcarea legilor. D-l Rössler, birocraatul prusac, și d-l von Boguslawski, generalul prusac, le-au arătat singura cale ce poate fi eventual folosită împotriva muncitorilor, care nu se mai lăsa atrași în lupta de stradă. Viola-rea constituției, dictatura, reîntoarcerea la absolutism, regis voluntas suprema lex ! \*\* Așadar, curaj domnilor, aici nu mai ajută vorbele, aici trebuie să treceți la fapte.

Nu uitați însă că Imperiul german, ca și toate statele mici, ca și toate statele moderne în general, este *produsul unui pact* : în primul rînd, al pactului dintre suverani, iar în al doilea rînd al pactului dintre suverani și popor. Dacă una din părți violează pactul, acesta nu mai este valabil în ansamblu, și nici cealaltă parte nu mai are obligații. <Acest lucru ni l-a demonstrat în mod strălucit Bismarck în 1866. Prin urmare, dacă veți viola constituția imperiului, atunci și social-democrația va fi eliberată de obligațiile ei și va putea acționa față de dv. cum va găsi de cuviință. Dar ce anume va face ea atunci — este un secret și e puțin probabil că o să vi-l divulge astăzi.> \*\*\*

Au trecut aproape 1 600 de ani de cînd în Imperiul roman de asemenea acționa un periculos partid al răsturnării. El submina religia și toate temeliiile statului ; nega de-a dreptul că voința împăratului este legea supremă ; el n-avea patrie, era internațional, s-a extins în toate provinciile imperiului, din Galia pînă în Asia, trecînd și dincolo de granițele lui. Mult timp a acționat pe ascuns, în umbră, dar de la o vreme s-a simțit destul de puternic pentru a ieși la lumină. Acest partid al răsturnării, cunoscut sub numele de creștini, era puternic reprezentat și în armată ; legiuni întregi erau creștine. Cînd erau trimiși pentru a da onorul la ceremoniile de sacrificiu ale religiei păgîne dominante, soldații, care aparțineau partidului răsturnării, mergeau atît de departe cu cutezanța, încît,

\* — Cine ar putea tolera ca Grachii să se plîngă de răscoală ? (*Iuvenal*, „Satire”, II, 24). — *Nota trad.*

\*\* — Voința regelui este legea supremă ! — *Nota trad.*

\*\*\* În textul din „Die Neue Zeit” și din broșura „Luptele de clasă în Franța” apărută în 1895, ultimele trei fraze din acest alineat au fost omise. — *Nota red.*

în semn de protest, arborau pe coifurile lor niște insigne speciale : cruci. Nici chiar persecuțiile din partea superiorilor, obișnuite în cazărmi, nu dădeau rezultate. Împăratul Dioclețian nu a mai putut răbda ca în armata lui ordinea, supunerea și disciplina să fie subminate. El a intervenit în mod energic cît nu era prea tîrziu. A emis o lege împotriva socialiștilor — vreau să spun împotriva creștinilor. Adunările răsturnătorilor au fost interzise, localurile în care se adunau au fost închise sau chiar dărîmate, insignele creștine, crucile etc. au fost interzise, așa cum sînt interzise în Saxonia batistele roșii. Creștinii nu aveau dreptul să ocupe funcții în stat ; ei nu puteau să devină nici măcar caporalii. Deoarece atunci nu existau încă judecători atît de bine dresați încît „să judece cu părtinire” — și d-l von Köller, în proiectul de lege împotriva răsturnării pe care l-a depus, presupune că există asemenea judecători —, creștinilor li s-a interzis pur și simplu să-și caute dreptatea în justiție. Și această lege excepțională a rămas fără efect. Creștinii, în bătaie de joc, smulgeau textul legii de pe ziduri ; se spune chiar că ar fi dat foc palatului din Nicomedia în care se afla în acel moment împăratul. Atunci el s-a răzbunat, pornind marea prigoană împotriva creștinilor din anul 303 e.n. A fost ultima de acest fel. Și a fost atît de eficace, încît șaptesprezece ani mai tîrziu armata era alcătuită în cea mai mare parte din creștini, iar autocratul care i-a urmat lui Dioclețian la conducerea întregului imperiu roman, Constantin, numit de popi cel Mare, a proclamat creștinismul religie de stat.

Londra, 6 martie 1895

*F. Engels*

Publicat (cu prescurtări) în  
„Die Neue Zeit”, Bd. 2, nr. 27 și 28,  
1894—1895, și în broșura *Karl Marx*,  
„Die Klassenkämpfe in Frankreich  
1848 bis 1850”, Berlin, 1895

Se tipărește după textul complet  
din șpalturile broșurii,  
confruntat cu manuscrisul

Tradus din limba germană

[Către conducerea Asociației culturale  
a muncitorilor germani de la Londra]

11 martie 1895  
41, Regent's Park Road, N. W.

Stimate tovarășe,

Regret că de data aceasta nu voi putea lua parte la serbarea dv., în care aniversați evenimentele din martie. Din cauza bolii mele, de altfel banale, care îmi dă de furcă din timp în timp și care nu poate fi tratată decît prin repaus complet, sînt condamnat din nou să stau cîteva săptămîni în casă. Nădăjduiesc și doresc ca absența mea să nu prejudicieze cu nimic succesul serbării dv.

Rămîn, cu cele mai cordiale salutări,  
al dv.,  
*F. Engels*

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă, în *K. Marx și F. Engels*,  
Opere, vol. XXIX, 1946

Se tipărește după manuscris  
Tradus din limba germană

---

[Către comitetul Partidului laburist independent <sup>524</sup>]

Mulțumesc din inimă comitetului pentru invitația pe care a avut amabilitatea să mi-o trimită, dar, din păcate, nu pot face uz de ea, deoarece medicul meu curant tocmai acum mi-a interzis categoric să accept vreo invitație. Întrucît biletul de intrare poate fi folosit pentru altcineva, îmi permit să-l înapoiez, alăturîndu-l la această scrisoare.

Scris în a doua jumătate  
a lunii aprilie 1895

Publicat pentru prima oară  
în limba rusă, în *K. Marx și F. Engels*,  
Opere, vol. XXIX, 1946

Se tipărește după manuscris  
Tradus din limba engleză

[Interviul acordat de Friedrich Engels  
corespondentului ziarului francez „L'Éclair”  
la 1 aprilie 1892 <sup>525</sup>]

D-l Engels, dușmanul interviurilor, a acceptat să facă o excepție pentru noi și să ne spună impresiile sale.

„Ce părere aveți — l-am întrebat noi — despre recentele atentate săvârșite de anarhiști la Paris ?”

„Nu văd aici decît mina unor agenți provocatori plătiți, care încearcă să discrediteze partidele în care joacă cît de cît un rol. Guvernul este, fără îndoială, interesat să se producă asemenea explozii, care servesc atît interesele burgheziei în general cît și intrigile anumitor grupări politice în particular. De fapt, scopul lor este să provoace panică în rîndurile populației, să instituie teroarea și să instaureze astfel dominația reacțiunii.

Același procedeu a fost folosit în Germania în timpul «tulburărilor de la Berlin» <sup>526</sup>. Și aici trebuie căutată mina poliției. Este adevărat că, în prima zi a acestor manifestații pseudosocialiste, unii dintre prietenii noștri, induși în eroare, au participat la mișcare, dar și-au dat repede seama de adevăratul ei caracter și s-au retras imediat.

O dovadă în această privință o constituie faptul că au fost devastate cîteva prăvălii aparținînd unor oameni cunoscuți ca socialiști. Procesul răzvrătiților arestați a arătat că instigatorii erau antisemiți, care au exploatat foamea cîtorva săraci pentru a-i face să strige : «Jos evreii !».

În Italia s-a folosit același sistem în legătură cu procesul intentat lui Cipriani și altor anarhiști. Și acolo acțiunile agenților provocatori au fost demascate în fața Curții cu juri.

Dar acest lucru nu reușește întotdeauna. La Paris s-au găsit cîteva mizerabili care au făcut jocul poliției, dar nimeni, cu excepția poliției, nu îndrăznește să susțină că ei fac parte din partidul socialist.”



## *Diplomația rusă*

„Nu vă temeți că toate aceste zguduiri interne vor determina guvernul să caute ieșirea într-un război european ? De pildă, împăratul Wilhelm...”

„Nu. Doresc ca împăratul Wilhelm să aibă viață lungă, spre binele socialiștilor germani — spune Engels rizînd. — De altfel, nu cred că este posibil un război într-un viitor apropiat”.

„Nu vă neliniștește, în această privință, alianța dintre Rusia și Franța ?”

„Nicidecum. Anul trecut, Rusia a avut, poate, intenții agresive. Demonstrațiile de la Kronstadt<sup>527</sup>, amabilitatea vădită a Rusiei imperiale față de Franța republicană puteau să pară suspecte. Concentrarea de trupe la graniță putea de asemenea să stîrmească oarecare panică. Dar astăzi lucrurile stau cu totul altfel.

De fapt, chiar dacă Rusia ar vrea război, ea nu l-ar putea face. În momentul de față ea are de luptat împotriva unui dușman mai amenințător decît toți ceilalți : foametea.

Acest flagel nu este rezultatul unei recolte proaste întîmplătoare, provocate de vreo calamitate naturală. El este consecința noilor rînduiri sociale din Rusia.

După războiul Crimeii, în timpul căruia regimente întregi au pierit în zăpezi, situația din Rusia s-a schimbat foarte mult. Acest război marchează începutul unei mari crize în istoria Rusiei. Cînd înfringerea a fost totală, cînd neputința Rusiei a devenit evidentă pentru întreaga Europă, constatînd starea jalnică în care se afla imperiul său, împăratul Nicolaie, ajuns la desperare, n-a ezitat să se otrăvească. Urcîndu-se pe tron, Alexandru al II-lea s-a văzut obligat să întreprindă ceva pentru a remedia situația îngrozitoare a țării sale.

### *Cauzele foametei din Rusia*

Și tocmai în această perioadă țarul a înfăptuit eliberarea iobagilor, o eliberare care a servit ca pretext pentru o nouă reparțizare a pămîntului între nobili și țărani. Nobilii au primit pămînturile cele mai bune, precum și pădurile și resursele de apă. Țăranii au primit numai pămînturi proaste și în măsură cu totul nesatisfăcătoare ; ei trebuiau să plătească pentru aceste pămînturi timp de 49 de ani o anumită sumă în rate anuale. Care a fost rezultatul ?

Țăranii nu au putut plăti renta către stat și au fost nevoiți să se înglodeze în datorii ; aveau prea mult pentru a putea muri și

prea puțin pentru a putea trăi. O bandă de *kulaki* \* (cămătari) \*\* s-a năpustit asupra acestor truditatori ai pământului și încetul cu încetul aceștia s-au îndatorat atât de mult, încît au pierdut orice speranță de a se mai achita vreodată. Cînd cămătarii n-au mai vrut să dea pe datorie, țărani au fost nevoiți să-și vîndă recoltele pentru a-și procura bani și au vîndut nu numai grîul necesar hranei lor, ci chiar grîul de sămînță, și astfel recoltele viitoare au fost compromise.

În aceste condiții, prima recoltă proastă trebuia să ducă la o adevărată foamete. La rîndul ei, această foamete a survenit și a dat lovitură de grație producției agricole a Rusiei. Într-adevăr, țărănul, nemaiputînd hrăni vitele, a fost nevoit fie să le taie, fie să le vîndă. Or, fără vite, pămîntul nu poate fi nici lucrat, nici îngrășat. Producția agricolă este deci compromisă pentru mulți ani de-aici înainte.

Eliberarea țărănilor n-a constituit decît un aspect al revoluției economice care a avut loc în Rusia ; celălalt aspect constă în crearea artificială a unei burghezii industriale, menite să servească drept clasă intermediară. Pentru a se realiza mai repede acest lucru s-a instituit un adevărat sistem prohibitiv care proteja industria rusă și contribuia la dezvoltarea ei neobișnuit de rapidă ; dar cum această industrie nu putea să lucreze pentru export, avea nevoie de o piață internă. Țăranul rus însă nu cumpără aproape nimic, fiind obișnuit să-și facă singur totul : casă, unelte, îmbrăcăminte etc. ; pînă nu de mult el producea singur articole din lemn, fier, piele, pe care le vindea la tîrg. Dar cînd țărani nu au mai avut lemn, deoarece pădurile au fost date moșierilor, meșteșugul țărănesc a început să decadă. Dezvoltarea producției de fabrică i-a dat lovitură de grație, iar țărani au fost nevoiți să cumpere produse fabricate. Dar în momentul în care această industrie era pe punctul să triumfe, a izbucnit foametea, care i-a dat o lovitură de moarte : țărani nu mai pot cumpăra nici un fel de produse fabricate ; ruina unora atrage după sine ruina celorlalți“.

### *Situația economică și militară*

„Așadar, după părerea dv., dată fiind situația economică, Rusia nici măcar nu se poate gîndi la un război ?“

„Da. Nu exagerez cînd spun că portretul pe care Vauban și Boisguillebert<sup>528</sup> l-au făcut țăranului francez din secolul al XVII-

\* În textul original, cuvîntul rusesc este scris cu litere latine. — *Nota red.*

\*\* traducerea exactă — chiaburi. — *Nota trad.*

lea se potrivește și țăranului rus, nevoit astăzi să se hrănească cu iarbă. Nici în Franța trecerea de la orînduirea feudală la cea burgheză nu s-a produs fără zguduiri ; în Rusia însă ea a dat naștere unei crize acute care amenință să devină cronică. De aceea, în momentul de față, rușilor le este gîndul mai mult la hrană decît la luptă”.

„Ultimul împrumut rusesc”...

„Tocmai despre acest lucru voiam să vorbesc. Este un eșec colosal. Patriotismul burgheziei franceze, căreia îi place foarte mult să vorbească de revanșă, nu a fost destul de puternic, pentru ca ea să-și deschidă punga. Guvernul țarist a cerut 20 000 000 de lire sterline ; a primit numai douăsprezece...”

„Se spune că Rothschildii ar fi contribuit la eșecul acestui împrumut pentru a-și răzbuna coreligionarii persecutați de guvernul rus ?”

„I-am atacat destul pe Rothschildi pentru a le lua acum apărarea, afirmînd că sînt atît de proști. Rothschildii nu sînt preocupați decît de interesele lor, ca bancheri, de a primi cele mai mari comisioane posibile și de a exploata un număr cît mai mare de prostănaci ; asta e tot”.

„Așadar, nu credeți în puterea Rusiei ?”

„Rusia e puternică în defensivă, dar în atac nu e puternică nici pe mare, nici pe uscat. Am arătat că situația ei economică nu-i permite să se lanseze în acțiuni primejdioase și costisitoare. Dacă examinăm organizarea ei militară constatăm că nici din acest punct de vedere Rusia nu este de temut.

În caz de război ea n-ar putea mobiliza un număr mai mare de soldați decît cel aflat acum sub arme. Rezervele ei există doar pe hîrtie ; ea poate, ce-i drept, să aibă mii și mii de soldați, dar nu are ofițeri de rezervă. De fapt, de unde ar putea lua ofițeri ? Din ce mediu ?

În Germania avem cu 50% mai mulți ofițeri de rezervă decît avem nevoie. Oare în această privință Franța nu se află și ea într-o situație relativ proastă ?” — spune interlocutorul nostru.

### *Puternica Franță*

„De loc — răspundem noi —, în Franța nu avem un surplus de ofițeri, dar toate unitățile sînt completate cu cadre de comandă”.

„Acest lucru nu-mi displace de loc — ne răspunde Engels. — N-aș vrea ca armata germană să fie atât de puternică încât să poată cuceri întreaga Europă. Pentru realizarea țelului nostru, pentru eliberarea clasei muncitoare din Europa, este nevoie de o Franță puternică, stăpînă pe ea însăși, precum și de o Germanie care să se bucure de aceleași avantaje. Marele vostru compatriot Saint-Simon a fost primul care a proclamat necesitatea unei alianțe între Franța, Anglia și Germania ca o primă condiție a liniștii în Europa. Iată adevărata «triplă alianță»<sup>529</sup>.

„În încheiere, permiteți-ne să vă spunem că ați prezentat cam sumbru situația din Rusia”.

„Nicidecum. Vreți să vă relatez o întâmplare? Știți că pentru a acorda ajutor țăranilor ruși înfometăți s-a hotărît să se trimită grâu din Caucaz, unde exista un surplus. S-au dat dispozițiile corespunzătoare; s-a strîns o cantitate mare de grâu și s-au trimis vagoane pentru a-l transporta. S-au trimis însă atîtea vagoane goale, încît linia a fost blocată. Grîul stătea lîngă vagoane, iar vagoanele nu puteau pleca. Aflînd acest lucru, țarul \* s-a infuriat și a trimis la fața locului un general; militarul a făcut scandal, a anunțat că totul merge bine, dar n-a reușit să expedieze decît cîteva garnituri; mai tot grîul a putrezit acolo! Ce s-ar întîmpla în caz de mobilizare? Rusia nu are încă o rețea prea mare de căi ferate, iar ofițerii ei nu știu să folosească nici ceea ce au”.

### *Problema Alsaciei și Lorenei*

„Încă o întrebare: ce se întîmplă cu Alsacia și Lorena, cauza tuturor acestor disensiuni? Credeți că este posibilă o rezolvare pașnică a acestei probleme, acceptabilă, în același timp, atât pentru Franța, cit și pentru Germania?”

„Sper că în zece ani în Germania va fi la putere partidul socialist. Prima lui grijă va fi să dea locuitorilor din Alsacia și Lorena posibilitatea să-și hotărască singuri viitorul politic. Prin urmare, problema se va rezolva fără participarea soldaților francezi. Dimpotrivă, un război între Germania și Franța ar constitui singurul mijloc de a împiedica venirea la putere a socialiștilor. Dar dacă Franța, în alianță cu Rusia, ar ataca Germania, aceasta din urmă ar lupta pe viață și pe moarte pentru a-și apăra existența na-

\* Alexandru al III-lea. — *Nota red.*

țională, în care socialiștii germani sînt mult mai interesați decît burghezii. Socialiștii ar lupta pînă la unul și nu ar ezita să recurgă la mijloacele revoluționare folosite de Franța în 1793”.

Publicat în  
„L'Éclair” din 6 aprilie 1892  
și în formă prescurtată  
în „Le Socialiste” nr. 82  
din 16 aprilie 1892

Se tipărește după textul apărut  
în „L'Éclair”, confruntat  
cu textul din „Le Socialiste”  
Tradus din limba franceză

[Interviul acordat de Friedrich Engels  
corespondentului ziarului „Le Figaro”  
la 8 mai 1893 <sup>530</sup>]

„Aflind scopul vizitei mele, Engels mi-a declarat imediat următoarele :

„Germania intră într-una dintre cele mai grave perioade ale istoriei sale, dar trebuie să adaug totodată că noi, socialiștii, n-avem de ce ne teme în situația creată. Dimpotrivă, vom folosi cu succes această situație în interesul nostru. Creditele militare n-au fost aprobate mai ales datorită agitației făcute de noi <sup>531</sup>. Nu ne-au putut ignora nici diferitele partide parlamentare și cu atât mai puțin guvernul, care știe prea bine că noi sintem inamicul lui cel mai periculos. Când în Germania s-a aflat de hotărîrea guvernului de a cere noi credite militare, populația a fost indignată și votul centurii și al radicalilor <sup>532</sup> a fost, desigur, influențat de presiunea opiniei publice”.

„Vedeți dv. — a adăugat Engels, subliniind intenționat declarația sa —, în Germania poporul spune : *Avem destui soldați ! Trebuie să se termine o dată cu asta !*”

„Dar noul Reichstag, d-le Engels ?”

„Acum, cînd discut cu dv., am impresia că noul Reichstag va fi și mai puțin dispus să voteze creditele decît vechiul Reichstag. De altfel, eu nu exclud posibilitatea ca noii deputați, care au în față cinci ani de legislatură, să trateze cu guvernul, și acesta, cu puțină „violență blindă”, să obțină rezolvarea problemei printr-un compromis. Este foarte probabil ca Reichstagul să nu voteze creditele, și în acest caz va trebui să se recurgă la o a doua dizolvare care, după părerea mea, va avea ca rezultat alegerea unui Reichstag și mai refractar la propunerile guvernului. Aceasta ar agrava la maximum conflictul și nu se știe cine va învinge : Reichstagul sau împăratul. Se va repeta conflictul din 1864 dintre Bismarck și Landtagul prusian, conflict care s-a încheiat prin războiul cu Austria” <sup>533</sup>.

Răspunsul lui Friedrich Engels mi-a sugerat o nouă întrebare : cum privește el cele două variante posibile în evoluția evenimentelor, variante discutate în presa europeană : o lovitură de stat a lui Wilhelm al II-lea în interior, sau o agresiune în exterior.

„O lovitură de stat — răspunde cu însuflețire interlocutorul meu — nu mai este în ziua de astăzi un lucru atât de ușor ca în trecut. În 1864, în timpul conflictului dintre Bismarck și Landtagul prusian, Prusia era un stat centralizat, în timp ce acum Imperiul german este un stat federal. Guvernul central ar risca prea mult încercînd o lovitură de stat. Pentru a avea certitudinea că o va putea înfăptui, el ar avea nevoie de consimțămîntul *unanim* al tuturor guvernelor federației. Dacă *numai* unul din aceste guverne nu acceptă ideea loviturii de stat, el se eliberează de obligațiile sale față de imperiu și aceasta ar însemna destrămarea statului federal. Dar asta nu e totul. Constituția federală este unica garanție pe care o au statele mici față de supremația Prusiei ; violînd-o, ele se predau singure, legate de mîini și de picioare, bunului plac al puterii centrale. Este oare posibil ca Bavaria să renunțe la drepturile ei ? Nu, și pentru a preciza vă voi spune următoarele : Pentru a da o lovitură de stat în Germania, împăratul ar trebui să aibă de partea sa fie poporul — și nu-l are —, fie toate guvernele federației, și nu le va avea niciodată pe toate“.

Intrucît ultima declarație a lui Engels nu m-a convins, insist asupra posibilității unei loviturii de stat în interior.

„Oh ! — îmi răspunde el —, eu nu susțin că ceea ce aș numi *revoluție de sus* nu constituie o amenințare pentru viitor. Bebel și mai mulți dintre prietenii noștri au spus deja că prevăd un atentat la dreptul de vot universal“.

„În acest caz veți răspunde la violență prin violență ?“

„Nu vom fi atât de proști încît să cădem în cursa pe care ne-ar întinde-o guvernul, căci nimic nu dorește guvernul german mai mult decît o insurecție pentru a ne zdrobi. Cunoaștem prea bine raportul actual de forțe dintre noi și guvern, pentru a risca așa ceva. De altfel, Wilhelm al II-lea ar îndrăzni oare să desființeze *complet* dreptul de vot universal ? Nu cred. Mai curînd va mări limita de vîrstă pentru alegători și ne va dărui un drept de vot *revăzut și corectat*“ (la aceste cuvinte Engels a început să ridă), „cu care curînd va face cunoștință Belgia“<sup>534</sup>.

„Nu vă temeți de arestarea în masă a deputaților opoziției ?“

„Oh ! — exclamă Engels —, nimeni în Germania nu admite o asemenea posibilitate. Există guverne ale federației, cel bavarez de pildă, care nu ar consimți niciodată să sancționeze o asemenea violare flagrantă a constituției. Nu uitați că constituția imperială și Reichstagul sînt pentru statele mici singura armă cu ajutorul căreia ele pot preîntîmpina înghițirea lor de către Prusia”.

Am ajuns apoi la ipoteza unei agresiuni în exterior. Engels e departe de a fi pesimist.

„Firește — spune el —, poate interveni un război. Dar cine își ia astăzi răspunderea să-l provoace ? Doar Rusia, țara care, datorită întinderii ei uriașe, nu poate fi cucerită... Dar și aici mai este o problemă !... În momentul de față, Rusia se află într-o asemenea situație, încît nu poate rezista nici măcar o lună în război dacă nu primește bani din străinătate”.

---

Aici interlocutorul meu s-a intrerupt o clipă, iar apoi a continuat, abia stăpinindu-și minia :

„Eu, ce-i drept, nu înțeleg guvernul francez. Doar nu Franța are nevoie de Rusia, ci Rusia de Franța. Rusia e ruinată, solul ei este secătuit. Dacă guvernul francez ar înțelege situația reală, el ar obține de la Rusia tot ce ar dori, tot... tot..., în afară de bani și de ajutor militar efectiv. Fără Franța, Rusia ar fi izolată, complet izolată... Să nu mi se vorbească mie de forța militară a Rusiei ! Amintiți-vă de războiul cu Turcia. Fără români, rușii ar fi fost neputincioși la Plevna...<sup>535</sup>. Nu, cu cît mă gîndesc mai mult, cu atît cred mai puțin în eventualitatea unui război. E atît de greu de prevăzut în ziua de astăzi rezultatul unui război ! Armatele sînt puse în condiții cu totul noi, care răstoarnă toate calculele. Au apărut puști care pot trage zece focuri pe minut, a căror bătaie se apropie de bătaia tunurilor cu tragere lungă și ale căror gloanțe au o forță de pătrundere neîntîlnită încă. Au apărut obuze încărcate cu melinită, cu roburită etc. Nici unul din aceste mijloace îngrozitoare de distrugere n-a mai fost încercat vreodată într-un război. În felul acesta, nu ne putem da seama ce influență va avea această revoluție în armament asupra tacticii și moralului soldaților.

Dacă Wilhelm al II-lea ar vrea să pornească un război, el ar întîmpina rezistență în propriul său stat-major ; ar fi făcut să *înțeleagă* riscurile uriașe ale unui război. În timpul lui Napoleon al III-lea mai erau posibile războaie localizate ; în zilele noastre războiul ar fi general și *Europa ar fi la chereumul Angliei*, pentru că An-



glia va putea, după cum va crede ea de cuviință, să nimicească prin foamete pe una sau alta din țările beligerante. Nici Germania, nici Franța nu produc suficient grâu : ele sînt nevoite să-l importe din străinătate. Ele se aprovizionează în special din Rusia. În cazul unui război cu Rusia, Germania n-ar putea să primească nici un hectolitr de grâu. Pe de altă parte, dacă Europa centrală ar intra în război împotriva Franței, aceasta din urmă n-ar mai putea primi grâu rusesc. Prin urmare, nu i-ar mai rămîne deschis decît drumul pe mare. Dar în timp de război marea ar fi mai mult ca oricînd în stăpînirea englezilor. Datorită obligațiilor pe care și le-au asumat companiile care fac diverse servicii transoceanice, guvernul englez are la dispoziția sa vasele acestora, construite *sub controlul său* ; în felul acesta, în caz de război, Anglia ar dispune, în afară de puternica ei flotă, de încă 50—60 de crucișătoare pentru a nu permite vaselor comerciale să aprovizioneze vreuna din țările care luptă împotriva ei. Chiar dacă ar rămîne neutră, Anglia ar fi arbitrul suprem al situației. În timp ce țările beligerante și-ar epuiza forțele în lupte, ea ar veni, la momentul oportun, să dicteze condițiile de pace. De altfel, nici să nu vă gîndiți că Wilhelm al II-lea ar începe un război. Împăratul german a pierdut mult din elanul războinic de altădată”.

---

Mai am o întrebare în legătură cu o problemă importantă, și anume, aș vrea să-l întreb pe d-l Engels care sînt șansele socialiștilor germani în viitoarele alegeri.

„Sînt convins — mi-a răspuns el — că vom avea cu 700 000 sau, poate, chiar cu 1 000 000 de voturi, mai mult decît în 1890. În felul acesta vom avea în total două milioane și un sfert, dacă nu două milioane și jumătate de voturi. Dar numărul mandatelor de deputați nu va corespunde acestei cifre. Dacă mandatele ar fi fost repartizate egal, în ultimul Reichstag noi am fi avut, după alegerile care ne-au adus o jumătate de milion de voturi, optzeci de deputați în loc de treizeci și șase. De la crearea imperiului, cînd s-au stabilit circumscripțiile electorale, repartizarea populației pe circumscripții nu s-a schimbat în favoarea noastră. Circumscripțiile electorale au fost constituite după principiul : un deputat la 100 000 de locuitori. Berlinul însă are și acum în Reichstag numai șase deputați, deși, în momentul de față, populația lui este de peste un milion și jumătate de locuitori. De fapt, Berlinul ar trebui să aibă astăzi șaisprezece deputați. Alt exemplu : Köln are în prezent 250 000 de locuitori, dar alege, ca și înainte, un singur deputat”.

„Partidul socialist va candida în toate circumscripțiile ?”

„Da, vom candida în toate cele 400 de circumscripții. Se impune o trecere în revistă a forțelor noastre”.

„Care este scopul final al vostru, al socialiștilor germani?” Engels m-a privit câteva clipe și apoi mi-a spus :

„Noi nu avem un scop final. Noi sîntem *adeptii dezvoltării permanente*, neînterupte, și nu intenționăm să-i impunem omenirii legi definitive. Idei preconceptuate în ceea ce privește detaliile organizării viitoare societăți? Nu veți găsi nici urmă de așa ceva la noi. Noi vom fi mulțumiți dacă vom reuși ca mijloacele de producție să fie în mîna întregii societăți, dar știm foarte bine că acest lucru este imposibil în condițiile actualului guvern monarhist și federativ”.

Mi-am permis să spun că este încă departe timpul cînd socialiștii germani vor putea să-și aplice teoriile în practică.

„Nu atît de departe cum vi se pare — mi-a răspuns d-l Engels. — Consider că se apropie timpul cînd partidul nostru va fi chemat să preia conducerea țării... Către sfîrșitul secolului, nu este exclud să asistați la înfăptuirea acestui lucru.

Și într-adevăr ! Luați numărul partizanilor noștri de la începutul luptei parlamentare. Cu prilejul alegerilor se înregistrează o creștere constantă a numărului lor. În ceea ce mă privește sînt convins că dacă ultimul Reichstag ar fi avut o durată legală, adică dacă alegerile s-ar ține abia în 1895, noi am întruni trei milioane și jumătate de voturi. Dar în întreaga Germanie sînt zece milioane de alegători, din care votează, în medie, 7 milioane. Dacă pentru noi vor vota 3,5 milioane de alegători din numărul total de 7 milioane, Imperiul german nu va mai putea dăinui în actuala formă. Și nu uitați — acest lucru e foarte important — că numărul alegătorilor noștri reflectă numărul partizanilor noștri în armată. Avînd *deja* un milion și jumătate de alegători din zece milioane, noi avem de partea noastră circa a șaptea parte din întreaga populație și se poate considera că din șase soldați unul este cu noi. Cînd vom avea trei milioane și jumătate de voturi — și nu e mult pînă atunci — vom avea de partea noastră jumătate din efectivul armatei”.

Fiindcă mi-am exprimat îndoiala în ceea ce privește fidelitatea soldaților aflați sub influența socialiștilor față de principiile lor în cazul unei revoluții, d-l Engels mi-a spus textual :

„Cînd vom avea majoritatea, armata noastră va face în mod conștient ceea ce armata franceză a făcut instinctiv : va refuza să tragă în popor. Da, orice ar spune burghezii înspăimîntați, noi putem să

prevedem momentul cînd vom avea majoritatea populației de partea noastră, cînd ideile noastre se vor răspîndi pretutindeni, atît în rîndurile muncitorilor, cît și în rîndurile profesorilor, medicilor, avocaților etc. Dacă ar trebui să preluăm miine puterea, am avea nevoie de ingineri, chimiști, agronomi. Ei bine ! Eu sînt convins că mulți dintre ei vor fi cu noi. Iar peste cinci sau zece ani vom avea mai mulți decît vom avea nevoie”.

După aceste cuvinte pline de optimism m-am despărțit de d-l Friedrich Engels.

Publicat în  
„Le Figaro” din 13 mai 1893  
și în „Le Socialiste” nr. 140  
din 20 mai 1893

Se tipărește după textul  
apărut în „Le Figaro”, confrontat  
cu textul apărut în „Le Socialiste”  
Tradus din limba franceză

[Interviul acordat de Friedrich Engels  
corespondentului ziarului „Daily Chronicle”  
la sfârșitul lunii iunie 1893 <sup>536</sup>]

...L-am vizitat pe d-l Engels la locuința sa din Regent's Park Road și l-am găsit, bineînțeles, într-o dispoziție foarte bună, datorită rezultatelor alegerilor pentru Reichstagul german.

„Am obținut zece locuri — a spus el ca răspuns la întrebările mele. — În primul tur de scrutin am obținut 24 de mandate, în cel de-al doilea, din cei 85 de candidați ai noștri, au fost aleși 20. Am obținut 16 mandate și am pierdut 6, în felul acesta am câștigat net 10 mandate. Cinci din cei șase candidați din partea Berlinului sînt ai noștri”.

„Cîte voturi ați obținut în total?”

„Vom ști acest lucru numai cînd vor începe ședințele Reichstagului ; atunci vor fi cunoscute cifrele exacte, dar și acum putem spune că am obținut peste 2 000 000 de voturi. În 1890 am întrunit 1 427 000. Și nu uitați că aceste voturi au fost date exclusiv socialiștilor. Împotriva noastră s-au coalizat toate partidele, în afară de un mic număr de reprezentanți ai partidului popular, un fel de partid radical-republican <sup>537</sup>. Noi am propus 391 de candidați și am refuzat să încheiem vreun acord cu alte partide. Dacă am fi vrut să facem acest lucru, am fi putut obține încă douăzeci sau treizeci de mandate în plus, dar am respins categoric orice fel de compromisuri, și tocmai de aceea poziția noastră e atît de puternică. Nici unul dintre deputații noștri nu este obligat să sprijine alt partid sau alte măsuri, în afară de programul propriului nostru partid”.

„Dar aceste 2 000 000 de voturi pe care le-ați obținut trebuiau să vă aducă mai multe mandate?”

„Da, aici toată vina o poartă sistemul defectuos de repartizare a mandatelor de deputat. Cînd a fost creat Reichstagul s-a considerat

că circumscripțiile electorale vor fi egale și că se va alege un deputat la 100 000 de locuitori ; dar greșelile comise la formarea circumscripțiilor, precum și creșterea și deplasarea populației, au făcut ca, în momentul de față, numărul alegătorilor în circumscripții să nu fie nici pe departe egal. Acest lucru ne aduce mari prejudicii. Luați, de pildă, candidatura lui Liebknecht la Berlin. El a obținut 51 000 de voturi într-o circumscripție cu o populație de circa 500 000 de locuitori”.

„Dar de ce ați pierdut șase mandate ?”

„Această pierdere se explică în fiecare caz în parte prin împrejurări deosebite. În 1890 noi am considerat Bremenul o întâmplare fericită ; la Lübeck, după cum am aflat de la Bebel, mulți muncitori lipseau din oraș, așa încît, dacă alegerile ar fi avut loc iarna, am fi avut și acest mandat. Apoi nu trebuie să uităm că pe noi criza comercială ne-a lovit mai puternic decît pe voi și că noi a trebuit să luptăm împotriva urii înverșunate a întreprinzătorilor. Deși votul este secret, persoanele interesate au reușit să reducă la zero acest caracter secret. La noi, alegerile nu se fac ca la voi în Anglia, unde alegătorul își completează buletinul în localul de vot, ci fiecare vine cu buletinul de vot gata completat. În afară de aceasta, criza comercială și epidemia de holeră din 1892 au obligat majoritatea muncitorilor să primească ajutor din partea statului, ceea ce i-a privat pe timp de un an de dreptul de vot.

Dar eu sînt mai mîndru de înfrîngerile noastre decît de victoriile noastre — continuă d-l Engels. — În circumscripția electorală rurală Dresden am obținut numai cu 100 de voturi mai puțin decît candidatul pentru care au votat toate celelalte partide, numărul total al alegătorilor fiind de 32 000. La Ottensen, din 27 000 de voturi, candidatul nostru a întrunit cu 500 de voturi mai puțin decît adversarul său, care de asemenea a fost susținut de toate celelalte partide. La Stuttgart, candidatul nostru a obținut 13 315 voturi, numai cu 128 de voturi mai puțin decît candidatul care a fost ales. La Lübeck, unde au votat 19 000 de persoane, nouă ne-au lipsit numai 154 de voturi. Și, așa cum am mai spus, toate aceste voturi au fost date socialiștilor, împotriva coaliției tuturor celorlalte partide”.

„Spuneți-ne : care este programul dumneavoastră politic ?”

„Programul nostru coincide aproape întru totul cu programul Federației social-democrate din Anglia <sup>538</sup>, dar politica noastră este complet diferită”.

„Este probabil mai apropiată de politica Societății fabienilor ?”

„Nicidecum — răspunde categoric d-l Engels —, eu consider Societatea fabienilor<sup>539</sup> o simplă filială a partidului liberal. Ea speră să realizeze o înnoire socială numai prin mijloacele pe care i le oferă acest partid. Noi ne opunem tuturor partidelor politice existente și intenționăm să luptăm împotriva lor. Federația social-democrată din Anglia este doar o mică sectă și acționează ca atare. Este o organizație închisă. Ea n-a înțeles cum trebuie condusă mișcarea muncitorească în general și cum s-o orienteze spre socialism. Ea a transformat marxismul în ortodoxie. Astfel, în timpul grevei docherilor, ea a cerut insistent ca John Burns să înalțe steagul roșu, când aceasta ar fi dăunat întregii mișcări, și, în loc să-i atragă pe muncitorii portuari de partea noastră, i-ar fi împins din nou în brațele capitaliștilor. Noi nu facem asemenea lucruri și, cu toate acestea, programul nostru este pur socialist. Prima noastră revendicare este socializarea tuturor mijloacelor și uneltelor de producție. Ce-i drept, noi acceptăm tot ce ne oferă vreun guvern, dar numai ca un acout pentru care nu sîntem obligați să-i mulțumim. Noi votăm întotdeauna împotriva bugetului și împotriva oricăror alocații pentru armată și împotriva măririi efectivului ei. În circumscripțiile în care, la al doilea tur de scrutin, noi nu am avut candidați, alegătorii noștri au primit indicația să-i sprijine numai pe candidații, care s-au angajat să voteze împotriva proiectului de lege cu privire la armată, împotriva oricăror impozite suplimentare și împotriva oricăror îngrădiri ale drepturilor poporului”.

„Cum vor influența alegerile situația politică din Germania?”

„Proiectul de lege cu privire la armată va fi adoptat<sup>540</sup>. Opoziția va fi complet distrusă. De fapt, în momentul de față, singura opoziție reală și organizată o formăm noi. Național-liberalii s-au alăturat conservatorilor. Partidul liberal s-a scindat în două, și după alegeri n-a mai rămas în genere nimic din el. Catolicii și micile fracțiuni se tem de o nouă dizolvare a Reichstagului și, pentru a evita acest lucru, sînt gata să facă orice concesii”.

„Ce influență vor avea, după părerea dv., alegerile asupra situației politice din Europa în genere?”

„Dacă proiectul de lege cu privire la armată va fi adoptat, Franța și Rusia vor lua, evident, măsuri în același sens. Franța a și mobilizat întreaga populație masculină, chiar și bărbați inapți din punct de vedere fizic pentru serviciul militar, dar nu încapă îndoielă că ea se va preocupa de perfecționarea armatei ei ca de o mașină de război. Rusia va întâmpina dificultăți în ceea ce privește completarea efectivului de ofițeri. Austria și Germania vor acționa, bineînțeles, de comun acord”.

„Considerați deci că sînt puține șanse de pace în Europa ?”

„Orice incident lipsit de însemnătate poate, bineînțeles, să ducă la un conflict, dar nu cred că guvernării acestor state vor război. Precizia și bătaia lungă a noii arme cu tragere rapidă și folosirea pulberii fără fum înseamnă o asemenea revoluționare în modul de ducere a războiului, încît nimeni nu poate spune care va fi tactica justă de luptă în aceste condiții noi. Ar fi un salt în necunoscut. Și armatele care vor trebui să se întilnească pe cîmpul de luptă vor fi atît de mari încît, în comparație cu viitorul război, toate războaiele de pînă acum vor părea jocuri de copii”.

„Ce influență va avea, după părerea dv., partidul social-democrat asupra Europei ?”

„Noi vom lupta, firește, pentru pace. Noi am protestat întotdeauna împotriva anexării Alsaciei și Lorenei, iar după Sedan, Marx și cu mine am redactat o adresă a Internaționalei în care am arătat că între poporul german și Republica Franceză nu există motive de discordie, am cerut încheierea păcii în condiții onorabile și am prevăzut ceea ce s-a și întîmplat în realitate, și anume că această anexare va arunca Franța în brațele Rusiei și va constitui o amenințare permanentă pentru pacea în Europa<sup>541</sup>. În Reichstag, partidul nostru a cerut întotdeauna ca populației din Alsacia și Lorena să i se dea posibilitatea să-și hotărască singură soarta : ori să se întoarcă la Franța, ori să rămînă germană, ori să se alipească Elveției, ori să devină stat independent”.

„Prin urmare, dv. considerați că nu e departe timpul cînd se vor crea «Statele Unite ale Europei» ?”

„Bineînțeles ; aceasta este concluzia care se impune, deoarece ideile noastre se răspîndesc în întreaga Europă. Am aici” (el a scos un tom voluminos) „noua noastră revistă care apare în România \*. Una asemănătoare avem și pentru Bulgaria \*\*. Muncitorii din lumea întreagă învață repede să se unească”.

„Puteți să-mi dați cîteva cifre care să ilustreze creșterea socialismului în Germania ?”

D-l Engels a scos o diagramă întocmită cu minuțiozitate, care indica voturile întrunite de fiecare partid în toate alegerile care au avut loc de la crearea Reichstagului în forma sa actuală.

„În 1877 — a spus el — am obținut 500 000 de voturi ; în 1881, dat fiind că era în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor

\* „Contemporanul”. — *Nota red.*

\*\* „Soțial-Demokrat”. — *Nota red.*

lor, numai 300 000 ; în 1884 — 550 000, iar în 1890 — 1 437 000. În ultimele alegeri am întrunit peste 2 000 000 de voturi”.

„Cum vă explicați această creștere neobișnuit de rapidă ?”

„În primul rînd prin cauze economice. După 1860, la noi, în Germania, a avut loc o revoluție industrială grandioasă cu toate fenomenele ei negative, așa cum ați avut voi în Anglia în perioada 1760—1810. Industriașii voștri înțeleg foarte bine acest lucru. Apoi actuala criză comercială a afectat țara noastră, cu o industrie tînră, mai mult decît a afectat țara voastră, care are o industrie veche. Prin urmare, și presiunea ei asupra muncitorilor a fost la noi mai puternică. Cînd spun «muncitori», am în vedere pe oamenii muncii aparținînd tuturor claselor. Micii negustori, înlăturați de marile firme comerciale, micii funcționari, meseriașii, muncitorii de la orașe și sate, toți încep să simtă asuprirea actualului sistem capitalist. Noi le oferim un mijloc științific de luptă împotriva acestui rău, și, în măsura în care ei toți știu să citească și să gîndească independent, trag repede concluziile necesare și intră în rîndurile noastre. Organizarea noastră este ireproșabilă, ea stîrnește admirație și exasperare la adversarii noștri. Ea a devenit ireproșabilă datorită legii excepționale a lui Bismarck împotriva socialiștilor, care amintește foarte mult legile voastre draconice pentru Irlanda. În afară de aceasta, o mare importanță are pregătirea noastră militară și disciplina. Celor 240 000 de alegători din Hamburg li s-au pus la dispoziție materialele noastre electorale într-un sfert de ceas. Anul trecut autoritățile acestui oraș ni s-au adresat chiar cu rugămintea de a le ajuta la expedierea instrucțiunilor cu privire la combaterea holerei”.

„Așadar, dv. sperați să vedeți în curînd ceea ce vă interesează atît de mult : un guvern socialist la putere ?”

„Și de ce nu ? Dacă partidul nostru continuă să crească în ritm normal, între 1900 și 1910 vom avea majoritatea. Și atunci puteți să fiți siguri că vom avea și idei și oameni care să le aplice în practică. La această dată voi veți avea, presupun, un guvern în care d-l Sidney Webb va fi încărunit încercînd să se integreze în partidul liberal. Noi nu urmărim să ne integrăm în partidele burgheze. Noi ne integrăm în popor”.

Publicat în „Daily Chronicle”  
din 1 iulie 1893

Se tipărește după textul  
apărut în ziar

Tradus din limba engleză



## Adnotări

<sup>1</sup> Acest articol a fost scris de Engels sub impresia nemijlocită a mării victorii reputeate de Partidul social-democrat din Germania la primul tur de scrutin în alegerile generale pentru Reichstag, care au avut loc la 20 februarie 1890. În acest tur de scrutin, partidul a întrunit 1 427 323 de voturi și a obținut 20 de mandate (după primele date — 21 de mandate) în Reichstag. La 1 martie a avut loc al doilea tur de scrutin (în circumscripțiile electorale în care se declarase balotaj), care s-a soldat și el cu rezultate favorabile pentru social-democrați; aceste rezultate i-au devenit cunoscute lui Engels după ce articolul de față a fost scris. În ambele tururi de scrutin, social-democrații au întrunit în total 1 427 298 de voturi și au cucerit 35 de mandate în Reichstag.

Articolul a fost publicat în ziarul „Newcastle Daily Chronicle” la 3 martie 1890, fără semnătură, la rubrica „Social-democrații germani”, cu următoarea notă redacțională introductivă: „Am primit articolul de mai jos de la unul dintre cei mai influenți membri ai Partidului socialist german. Datorită îndelungatelor sale legături cu acest partid, datorită relațiilor sale de strinsă prietenie cu Karl Marx și în genere cu conducătorii socialiști, autorul este îndreptățit, poate, mai mult decât oricare altul, să le interpreteze părerile”.

Scurt timp după publicarea sa în „Newcastle Daily Chronicle”, articolul a fost reprodus în numărul din 6 aprilie 1890 al ziarului „Berliner Volksblatt”, unde a apărut sub titlul: „Un articol de Friedrich Engels”. Publicind traducerea germană a acestui articol, redacția a atenuat o serie de expresii folosite de Engels, arătînd, într-o notă redacțională introductivă, că e nevoită să procedeze astfel din cauza condițiilor create de legea excepțională împotriva socialiștilor.

„Newcastle Daily Chronicle” — cotidian englez, a apărut din 1858 (sub această denumire — din 1862) pînă în 1922.

„Berliner Volksblatt” — cotidian social-democrat german, fondat în 1884. Din 1891, în urma unei hotărîri a congresului de la Halle al partidului, a devenit organul central al Partidului social-democrat din Germania și a apărut sub denumirea de „Vorwärts Berliner Volksblatt”. Redactor-șef a fost numit W. Liebknecht. Colaborînd la ziar și îndreptînd greșelile redacției, îndrumînd-o să-și lichideze oscilările, Engels a ajutat ziarul să ducă lupta împotriva oportunistului. Începînd din a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului trecut, după moartea lui Engels, redacția ziarului „Vorwärts” a fost acaparată de aripa de dreapta a partidului. — 3.

<sup>2</sup> *Legea excepțională împotriva socialiștilor* a fost introdusă în Germania la 21 octombrie 1878 și a ramas în vigoare pînă la 1 octombrie 1890, cind a fost abrogată sub presiunea mișcării muncitorești de masă. — 3.

<sup>3</sup> „*Der Sozialdemokrat*” — săptămînal german, organ central al Partidului social-democrat din Germania, în perioada cit a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor; din septembrie 1879 pînă în septembrie 1888 a apărut la Zürich, iar din octombrie 1888 pînă la 27 septembrie 1890 la Londra. În anii 1879—1880 ziarul a apărut sub conducerea lui G. Vollmar, iar din 1881 pînă în 1890 sub conducerea lui E. Bernstein. Marx și, alături de el, Engels, care a colaborat la ziar de-a-lungul întregii lui perioade de apariție, au ajutat activ redacția ziarului să promoveze o linie partinică pro-letară, au criticat diversele ei greșeli și oscilări, ajutînd-o să și le îndrepte pe cele dintii și să le lichideze pe cele din urmă. — 3.

<sup>4</sup> *Național-liberalii* — partidul burgheziei germane, și în primul rînd al celei prusiene, care a luat ființă în toamna anului 1866, în urma scindării partidului burghez al progresiștilor. În schimbul satisfacerii intereselor economice ale burgheziei, național-liberalii au renunțat la pretențiile lor de dominație politică și și-au fixat ca principal obiectiv unirea statelor germane sub hegemonia Prusiei; politica lor reflecta capitularea burgheziei liberale germane în fața lui Bismarck. După unificarea Germaniei, partidul național-liberal s-a format definitiv ca partid al marii burghezii, și în primul rînd al magnaților industriei. În politica internă, național-liberalii au devenit din ce în ce mai docili, renunțînd, totodată, în fapt la revendicările lor liberale de mai înainte.

*Centrul* — partidul politic al catolicilor germani, care a luat ființă în 1870—1871, în urma unirii fracțiunii catolice a Landtagului prusian cu cea a Reichstagului german (locurile ocupate de deputații acestor fracțiuni se aflau în centrul respectivelor săli de ședințe). Partidul centrului se situa, de regulă, pe poziții de mijloc, manevrînd între partidele care sprijineau guvernul și fracțiunile opoziționiste de stînga din Reichstag. El grupa sub steagul catolicismului pătri cu situație socială diferită — clerul catolic, moșierimea și burghezia, anumite părți ale țărănimii, în special din statele mici și mijlocii din vestul și sud-estul Germaniei, și sprijinea tendințele lor separatiste și anti-prusiene. Centrul se afla în opoziție față de guvernul Bismarck, dar în același timp vota toate măsurile sale îndreptate împotriva mișcării muncitorești și socialiste. O caracterizare amănunțită a centrului a fost făcută de Engels în lucrarea sa „Rolul violenței în istorie” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 459—460), precum și în articolul „Și acum?” (vezi volumul de față, p. 8—9.).

*Conservatorii* — partidul iucherilor prusieni, al clicii militariste, al virfușilor birocrăției și al clerului luteran. El provenea din aripa de extremă dreaptă a fracțiunii monarhiste din Adunarea națională prusiană din 1848. Politica conservatorilor, orientată spre menținerea rămășițelor feudale și a sistemului politic reacționar din țară, era pătrunsă de spiritul militarismului și al șovinismului belicos. După crearea Confederației Germaniei de nord și în primii ani de după formarea Imperiului german, ei au făcut opoziție de dreapta guvernului Bismarck, deoarece se temeau că politica lui va duce la „dizolvarea” Prusiei în cadrul Germaniei unificate. Dar încă în 1866 s-a desprins din acest partid așa-numitul partid al „conservatorilor liberi” (sau „partidul Reichului”), care exprima interesele marilor latifundiari și ale unei părți a magnaților industriei și care se situa pe poziția sprijinirii necondiționate a politicii lui Bismarck. — 4.

- <sup>5</sup> Engels se referă la cele două rescripte pe care Wilhelm al II-lea le-a dat la 4 februarie 1890, în ajunul alegerilor pentru Reichstag, și care erau menite să servească drept program electoral al guvernului.

În primul rescript, adresat cancelarului imperiului, împăratul îl însărcina pe acesta să propună guvernelor mai multor țări europene convocarea unei conferințe internaționale care să discute problema creării unei legislații muncitorești unitare. Această conferință a avut loc la Berlin în martie 1890. În afară de Germania, au participat reprezentanții guvernelor Angliei, Franței, Austro-Ungariei, Italiei și ai altor țări. Conferința a adoptat o serie de hotărâri privind interzicerea muncii copiilor sub vârsta de 12 ani, reducerea zilei de muncă pentru adolescenți și femei etc. Aceste hotărâri nu erau însă obligatorii pentru țările participante la conferință.

În rescriptul al doilea, adresat ministrului lucrărilor publice și ministrului comerțului și industriei, împăratul își exprima dorința ca să se procedeze la o revizuire a legislației muncitorești în vigoare, cu scopul de a îmbunătăți, chipurile, situația muncitorilor din întreprinderile de stat și particulare.

Publicarea acestor rescripte atestă falimentul metodelor bismarckiene de combatere a mișcării muncitorești cu ajutorul unor măsuri prin excelență represive și reflecta încercarea claselor dominante din Germania de a stăvili creșterea acestei mișcări printr-o deșănțată demagogie socială și prin aplicarea mai elastică a politicii tradiționale a „biciului și turtei dulci”. — 4.

- <sup>6</sup> Ca și articolul „Alegerile din Germania din 1890”, articolul de față a fost scris de Engels cu prilejul alegerilor pentru Reichstagul german, al căror prim tur de scrutin a avut loc la 20 februarie 1890 (vezi adnotarea 1). După ce a fost publicat în „Sozialdemokrat”, articolul a fost reprodus în „Arbeiter-Zeitung”, nr. 11 din 14 martie 1890. Ultimul alineat al acestui articol a fost reprodus în „Berliner Volksblatt”, nr. 61 din 13 martie 1890 sub forma unei scurte însemnări intitulate „Friedrich Engels despre situația actuală”.

„Arbeiter-Zeitung” — organ de presă al social-democrației austriece; a apărut la Viena din 1889 până în 1893 o dată pe săptămână, în 1894 — de două ori pe săptămână, iar de la 1 ianuarie 1895 — zilnic. Redactor al ziarului a fost V. Adler. În ultimul deceniu al secolului trecut, Engels a publicat în coloanele lui o serie de articole. La acest ziar au colaborat A. Bebel, Eleanor Marx-Aveling și alți militanți ai mișcării muncitorești. — 7.

- <sup>7</sup> Cartelul — blocul pe care, după dizolvarea Reichstagului de către Bismarck în ianuarie 1887, l-au încheiat cele două partide conservatoare — conservatorii și conservatorii liberi — cu partidul național-liberal și care sprijinea guvernul Bismarck. Cartelul a ieșit victorios în alegerile din februarie 1887 și și-a asigurat o poziție predominantă în Reichstag (220 de locuri). Sprijinindu-se pe acest bloc, Bismarck a obținut să fie votate în interesul iuncherilor și al marii burghezii o serie de legi reacționare (introducerea tarifelor vamale protecționiste, majorarea unei serii de impozite etc.). Dar în 1890 nu a putut să obțină prelungirea legii excepționale împotriva socialiștilor. Ascuțirea contradicțiilor dintre partidele participante la cartel și înfringerea suferită în alegerile din 1890 (în care ele n-au obținut decât 132 de mandate) au dus la destrămarea cartelului. — 7.

- <sup>8</sup> „Partidul liberal german” a fost creat în 1884 prin fuzionarea partidului progresist cu aripa de stînga a național-liberalilor. Unul dintre liderii săi a fost deputatul Eugen Richter. Acest partid reprezenta interesele burgheziei mici și mijlocii și se afla în opoziție față de guvernul Bismarck. — 8.

<sup>9</sup> *Wellii* — partid hanovrez, înființat în 1866, după alipirea Hanovrei la Prusia (denumirea provine de la vechea familie princiară hanovreză a Welfilor). Acest partid milita pentru restabilirea drepturilor casei regale de Hanovra și a autonomiei Hanovrei în cadrul Imperiului german. A aderat la partidele de centru în special din motive de antiprusianism și de particularism regional.

Micile fracțiuni naționale din Reichstagul german, inclusiv alsacienii și polonezii, care reprezentau minoritățile naționale asuprite din Imperiul german și care erau nemulțumite de politica de asuprire națională practică de guvern, sprijineau în Reichstag marile partide de opoziție și adesea se aliau cu partidul centrului. — 8.

<sup>10</sup> Engels face o aluzie ironică la rezultatele finale ale acțiunii întreprinse de guvernul Bismarck, în deceniul al 8-lea al secolului trecut, sub steagul luptei pentru o cultură laică (de aici și denumirea de „Kulturkampf”, dată de liberalii burgezi) și îndreptate împotriva bisericii catolice și a partidului centrului, care sprijineau tendințele separatiste și antiprusiene. Bismarck, care în noiembrie 1872, la începutul conflictului cu biserica catolică, declarase în Reichstag: „noi nu vom merge la Canossa”, la sfârșitul deceniului al 8-lea, când a avut nevoie de sprijinul partidului catolic al centrului în lupta împotriva mișcării muncitorești, în primul rând, și împotriva influenței crescînde a Partidului social-democrat din Germania, a abrogat aproape toate legile anticatolice emise în timpul conflictului și i-a silit pe principalii exponenți ai politicii anticatolice să-și dea demisia. Concesiile făcute de Bismarck în 1878—1887 cercurilor clericale și papei Leon al XIII-lea echivalau cu o recunoaștere a faptului că „Kulturkampf”-ul nu a dat roadele scontate.

Expresia „a merge la Canossa” provine de la penitența umiltoare pe care împăratul german Henric al IV-lea a făcut-o în 1077 la castelul Canossa (Italia de nord) spre a-l implora pe papa Grigore al VII-lea să revină asupra excomunicării lui. — 9.

<sup>11</sup> Articolul „*Politica externă a țarismului rus*” a fost scris de Engels în legătură cu încordarea situației internaționale în Europa la sfârșitul penultimului și începutul ultimului deceniu al secolului trecut și cu accentuarea pericolului unui război mondial, provocate de crearea a două blocuri militare-politice: Tripla alianță (Germania, Austro-Ungaria și Italia), de o parte, iar de alta — alianța franco-rusă, care, în timp ce Engels își scria lucrarea, era pe punctul de a fi definitivată. Această lucrare este o continuare a ideilor expuse de Engels — în presă și într-o serie de scrisori către socialiști din diferite țări — în combaterea militarismului, a cursei înarmărilor și a politicii de cotopire practicate de puterile europene. Ceea ce l-a determinat în mod nemijlocit pe Engels să scrie această lucrare a fost rugămintea pe care i-o adresase Vera Zasulici — în numele redacției revistei marxiste ruse „Soțial-Demokrat”, a cărei editare la Londra se pregătea pe atunci — de a colabora la această revistă. Ca răspuns la această rugămintă, Engels a trimis redacției articolul său de mai sus spre a fi publicat în limba rusă (în traducere din germană), propunându-și totodată să-l publice și în alte organe de presă socialiste.

Primul capitol al lucrării a fost publicat pentru întâia oară în numărul 1 din februarie 1890 al revistei „Soțial-Demokrat” (unde a apărut sub titlul „Politica externă a țarismului rus”). Sfârșitul lucrării a fost publicat în numărul al 2-lea al acestei reviste, care a apărut abia în august 1890. Între timp, primele două capitole au fost publicate, în original, în numărul din aprilie al revistei „Die Neue Zeit”, dar cu modificări pe care redacția revistei le introdusese fără știrea lui Engels. Modificările au fost făcute pe linia atenuării expresiilor folosite de Engels pentru caracterizarea cercurilor guvernante din Rusia și Prusia, a reprezentanților dinastiei de Hohenzollern etc. Engels a aflat de această inter-

venție a redacției după ce a primit primul număr al revistei „Sozial-Demokrat” (în jurul datei de 1 aprilie 1890) și a comparat traducerea articolului cu textul german. În scrisorile sale din 1 aprilie 1890 către Kautsky, redactorul revistei, și către Dietz, editorul ei, Engels a protestat categoric împotriva acestui mod de a proceda cu textul său și a cerut ca primele capitole să fie retipărite în strictă conformitate cu originalul. În numărul din mai al revistei, aceste capitole au fost publicate fără modificări, împreună cu capitolul al treilea, cu următoarea notă de subsol din partea redacției: „Textul capitolelor I și II, publicate în numărul din aprilie al revistei noastre, au apărut din eroare cu unele abateri de la original, care au schimbat simțitor caracterul articolului. Cititorii noștri ne vor fi, desigur, recunoscători dacă, în loc să dăm în erată pasajele respective, vom reproduce întregul articol în forma sa inițială. În numărul de față, el se publică în întregime”. La sfârșitul articolului a fost menționată data terminării lui — „Londra, sfârșitul lunii februarie 1890”.

În limba engleză, articolul a fost publicat în numerele din aprilie și mai 1890 ale revistei „Time”. Lucrind la traducerea articolului pentru această revistă, Engels a introdus în text o serie de modificări și completări. Judecând după conținutul unora dintre modificările introduse în textul capitolelor II și III, traducerea lor pentru „Time” a fost făcută de Engels după luna februarie 1890, probabil în martie același an.

În timpul vieții lui Engels, lucrarea de față a cunoscut o răspîndire destul de largă; în 1893 ea a apărut în broșură în limba poloneză; de asemenea a fost publicată în nr. 7 din 1890 al revistei românești „Contemporanul” sub titlul: „Politica externă a țarismului rusesc”, și tot în limba română a fost republicată în „Lumea Nouă” din 27, 28, 29 și 31 august și din 1 și 3 septembrie 1896; în revista franceză „Idée nouvelle”, 1890 (primele două capitole), precum și în organul de presă bulgar „Balkanska Zora” în perioada 21 februarie—3 martie 1891.

Partea finală a lucrării, care se ocupă de situația din Europa, a fost publicată ca articol aparte în ziarele „Die Nordwacht” nr. 28 din 13 iulie 1890 și „Der Wähler” nr. 113 din 1 iulie 1890.

„Sozial-Demokrat” — revistă literară-politică marxistă, editată de grupul „Eliberarea muncii” în 1890 la Londra și în 1892 la Geneva; a apărut neregulat; în total au apărut patru numere. Din redacția ei făceau parte V. I. Zasulici, G. V. Plehanov și P. B. Akselrod.

„Die Neue Zeit” — revistă teoretică a social-democrației germane; a apărut la Stuttgart din 1883 pînă în octombrie 1890 lunar, apoi pînă în toamna anului 1923 săptămînal. Redactor al revistei a fost din 1883 pînă în octombrie 1917 K. Kautsky, iar din octombrie 1917 pînă în toamna anului 1923 H. Cunow. În perioada 1885—1894 Engels a publicat în această revistă o serie de articole și a ajutat în permanență redacția revistei cu sfaturile sale, criticînd-o atunci cînd materialele publicate de ea conțineau abateri de la marxism. Începînd din a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului trecut, după moartea lui Engels, revista a început să publice sistematic articole scrise de revizionisti. În anii primului război mondial, revista s-a situat pe poziții centriste, sprijinînd în fapt pe social-șovinisti.

„Time” — revistă lunară engleză de orientare socialistă; a apărut la Londra în anii 1879—1891.

Contemporanul — revistă politică, culturală, științifică, literară editată de cercul socialist din Iași. A apărut cu mici întreruperi timp de zece ani, între 1 iulie 1881 și aprilie-mai 1891, mai întîi bilunar, apoi lunar. Apariția „Contemporanului” marchează intrarea clasei muncitoare din România în arena luptei ideologice și culturale. În 1881—1885, „Contemporanul” a militat pentru revendicări general-democratice, în spiritul idicilor democrat-revoluționare de la 1848,

pentru propagarea concepției materialiste despre lume. Din 1885 revista a început să propage marxismul prin traduceri din unele lucrări ale lui K. Marx și F. Engels ca, de pildă, „Salariu, preț, profit” de K. Marx, „Originea familiei, a proprietății private și a statului” de F. Engels. În jurul revistei „Contemporanul” s-au grupat C. Dobrogeanu-Gherea, frații I. și Gh. Nădejde, Sofia Nădejde, C. Mille, I. Păun-Pincio, N. Beldiceanu, O. Carp, A. Stavri, Gheorghe din Moldova, D. A. Teodoru, Șt. Bassarabeanu.

„Lumea nouă” — organ de presă al social-democrației din România; a apărut sub acest titlu din noiembrie 1894 până în octombrie 1900, la început ca cotidian (1894—1898), iar apoi ca săptămânal. Pe adresa ziarului au sosit scrisori ale unor fruntași ai mișcării muncitorești internaționale ca Lafargue, Bebel, Liebknecht. În coloanele ziarului au apărut unele lucrări ale lui Engels, numeroase articole care demascau starea de mizerie a maselor muncitoare de la orașe și sate, comentarii de politică externă etc. Începînd de la sfîrșitul anului 1895 ziarul a reflectat, din ce în ce mai evident, ideile elementelor burghezo-liberale („generoșii”) din conducerea P.S.D.M.R., care urmăreau orientarea mișcării socialiste din România pe calea reformismului, transformîndu-se într-un ziar democrat burghez. După trădarea „generoșilor”, a redevenit, sub conducerea grupului de stînga în frunte cu I. C. Frimu, publicație cu caracter socialist. — 11.

<sup>12</sup> Engels se referă la faptul că în 1874 a fost introdus în Rusia serviciul militar general obligatoriu în locul conscripției. Potrivit legii de la 1 ianuarie 1874 cu privire la serviciul militar, toată populația masculină a Rusiei în vîrstă de la 21 pînă la 43 de ani, cu excepția celor originari din Asia centrală, din Kazahstan și a unei serii de popoare mici din Siberia, regiunea Volgăi și Extremul Orient, era obligată să presteze serviciul militar în armata regulată, în rezervă sau în miliția teritorială. Recrutarea pentru serviciul militar se făcea prin trageră la sorți. Acest sistem era menit să asigure transformarea armatei ruse într-o armată de masă de tip burghez. Dar în condițiile orînduirii absolutistofeudale din Rusia țaristă, aplicarea efectivă a principiului obligativității serviciului militar general era împiedicată de privilegiile de castă, de numeroasele scutiri de care beneficiau numai clasele avute, precum și de inegalitatea condițiilor de prestare a serviciului militar pentru diferitele pături ale populației etc. — 16.

<sup>13</sup> Este vorba de războaiele coaliției a șasea (din 1813—1814) și coaliției a șaptea (din 1815) a statelor europene împotriva Franței napoleoneene. În războiul din 1813—1814 trupele ruse au constituit peste o treime din armata aliaților (Rusia, Austria, Prusia și alte state) și au jucat un rol important în eliberarea Germaniei de sub dominația napoleoneană, precum și în înfrîngerea trupelor napoleoneene pe teritoriul Franței, ceea ce a atras după sine prăbușirea primului imperiu. — 16.

<sup>14</sup> Caracterizînd politica Rusiei țariste față de Polonia în secolul al XVIII-lea, F. Engels folosește un termen care exprima unul dintre principiile politicii externe a cercurilor guvernante ale Imperiului al doilea (1852—1870). Acest așa-numit „principiu al naționalităților” a fost larg folosit de clasele dominante ale marilor puteri pentru camuflarea ideologică a planurilor lor de cuceriri și a aventurilor lor externe. Neavînd nimic comun cu recunoașterea dreptului națiunilor la autodeterminare, „principiul naționalităților” urmărea de fapt aștirea vrajbei între popoare, transformarea mișcării naționale, și în special a mișcării popoarelor mici, într-un instrument al politicii contrarevoluționare a marilor puteri rivale. „Principiul naționalităților” a fost demascat de Marx în pamflețul „Domnul Vogt” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, București, Edi-

tura politică, 1963, p. 533—584) și de Engels în seria sa de articole „De ce poartă clasa muncitoare interes Poloniei?” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 163—174). — 18.

- <sup>15</sup> Este vorba de Marele cnezat lituan — stat feudal, care s-a format la începutul secolului al XIII-lea. De pe la mijlocul secolului al XIII-lea pînă la începutul secolului al XV-lea, ținuturile ucrainene, bielorus și cele din vestul Rusiei s-au aflat sub stăpînirea cnejilor lituanieni. Ceea ce a permis feudalilor lituanieni să cotopească aceste regiuni au fost: slăbirea acestora din urmă datorită invaziei tătaro-mongole, fărîmițării feudale și luptelor interne, precum și năzuința populației de a se uni spre a opune rezistență cuceritorilor mongoli.

Prima încercare de unire a Poloniei cu Lituania a fost făcută în 1385, cînd ambele state au încheiat așa-numita Uniune de la Krewo, al cărei scop principal era apărarea comună împotriva agresivității crescînde a Ordinului teutonilor. Uniunea prevedea alipirea Marelui cnezat lituan la Polonia și catolicizarea forțată a Lituaniei. Pînă la mijlocul secolului al XV-lea, Uniunea s-a destrămat și s-a refăcut de cîteva ori. Cu timpul ea s-a transformat dintr-o alianță defensivă într-o alianță a feudalilor polonezi și lituanieni împotriva poporului ucrainean și a celui bielorus. În 1569 a fost încheiată Uniunea de la Lublin, conform căreia Polonia și Lituania formau un singur stat sub denumirea de Rzeczy Pospolita; Lituania și-a păstrat autonomia. — 18.

- <sup>16</sup> *Ortodocși uniți* se numeau creștinii care aparțineau așa-numitei biserici unite, creată prin unirea bisericii ortodoxe cu biserica romano-catolică. Această unire a fost proclamată în cadrul sinodului bisericesc de la Brest din 1596, la cerea feudalilor polonezi și a clerului catolic (a iezuiților în primul rînd). Potrivit condițiilor Unirii de la Brest, populația ortodoxă din Polonia urma să-l recunoască ca șef suprem pe papa de la Roma și să adopte principalele dogme ale catolicismului, păstrînd însă ritualurile bisericii ortodoxe. Unirea a fost unul din instrumentele de întărire a dominației șleahței și a magnaților polonezi asupra poporului ucrainean și a celui bielorus. Sprijinită de înaltul cler și de virfurile feudale ale Ucrainei și Bielorusiei, ea a fost respinsă de masele populare, pentru care lupta împotriva unirii a devenit una dintre lozincile mișcării lor de eliberare. — 18.

- <sup>17</sup> *Liberum veto* — principiul unanimității obligatorii la adoptarea oricărei hotărîri de către Seim, principiu care a fost în vigoare în Polonia feudalo-nobiliară a secolelor XVI—XVIII. Potrivit acestui principiu, orice deputat din Camera inferioară a Seimului putea să împiedice adoptarea unei hotărîri, chiar dacă toți ceilalți deputați se pronunțaseră în favoarea ei. Alături de eligibilitatea regilor polonezi, dreptul de *liberum veto* era unul dintre principiile de bază ale „constituției” nobiliare poloneze, menit să întărească pozițiile politice ale magnaților polonezi și ale șleahței pe seama slăbirii puterii regale.

*Pacea westfalică* din 1648 — denumire prin care se subînțeleg cele două tratate de pace cu care s-a încheiat războiul de 30 de ani (1618—1648), și anume: tratatul de la Osnabrück, dintre împăratul german, prinții germani și Suedia, și tratatul de la Münster, dintre împăratul german și Franța (amîndouă aceste orașe sînt situate în Westfalia). Prin aceste tratate de pace, în urma înțelegerii intervenite între țările învingătoare (Suedia și Franța) și prinții germani, Germania a pierdut o parte considerabilă din teritoriul ei. Suedia a dobîndit întreaga Pomeranie de vest împreună cu insula Rügen, o serie de localități din Pomerania de est, unele domenii ecleziastice etc. Franța a cîpătat fostele posesiuni habsburgice din Alsacia, precum și confirmarea drepturilor ei asupra teritoriilor cucerite anterior. Și-au extins posesiunile și unele

- principate germane. Pacea westfalică a consfințit fărîmițarea politică a Germaniei. Prinții germani au dobîndit dreptul de a promova o politică externă de sine stătătoare, de a încheia alianțe atît între ei cît și cu state străine. — 18.
- <sup>18</sup> G. Gülich. „Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit“. Bd. 2, S. 201—206, Jena, 1830. — 19.
- <sup>19</sup> *Testamentul lui Petru cel Mare* — document plăsmuit, folosit de oamenii politici și de publiciștii vest-europeni în propagandă lor antirusă. Versiunea cu privire la existența unui „Testament al lui Petru cel Mare” fusese lansată în Europa încă în 1797. În 1812 conținutul acestui pretins testament a fost expus de francezul Lésur în cartea sa „Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIX-e siècle”, iar în 1836 Gailardet a dat acestei plastografii forma de document în cartea sa „Mémoires du chevalier d'Eon”. În secolul al XIX-lea, în Europa occidentală era larg răspîdită convingerea că „Testamentul” este fie un document autentic al lui Petru I, fie un document întocmit din însărcinarea urmașilor săi. — 19.
- <sup>20</sup> K. Kau'sky. „Thomas More und seine Utopie. Mit einer historischen Einleitung“. Stuttgart, 1888. — 20.
- <sup>21</sup> *Războiul de șapte ani (1756—1763)* — război purtat între două coaliții de state europene: coaliția anglo-prusiană, de o parte, și cea franco-ruso-austriacă, de altă parte. A fost provocat de ciocnirea de interese dintre statele feudale-absolutiste (Prusia, Austria, Rusia și Franța) și de rivalitatea colonială dintre Anglia și Franța. Acțiunile militare dintre statele beligerante, în afară de luptele de pe mare, s-au desfășurat atît în Europa, cît și pe teritoriul coloniilor lor din America și Asia. În anii 1756—1757, trupele lui Frederic al II-lea, regele Prusiei, au reușit o serie de victorii asupra austriecilor și francezilor, dar succesele obținute de trupele rusești în Prusia în perioada 1757—1760 au redus la zero rezultatele victoriilor prusiene, așa încît Prusia ajunsese la un pas de înfringere. Schimbarea subită a liniei politicii externe a Rusiei, survenită în urma morții împărătesei Elisabeta la 5 ianuarie 1762 (25 decembrie 1761) și a urcării pe tron a lui Petru al III-lea, care a încheiat o pace cu Prusia, a dat acesteia din urmă posibilitatea de a termina războiul și cu Austria. Războiul de șapte ani a luat sfîrșit prin încheierea tratatelor de pace de la Paris și Hubertusburg. Prin tratatul de la Paris, Franța a fost obligată să cedeze Angliei cele mai mari colonii ale ei (Canada, aproape toate posesiunile franceze din Indiile orientale etc.), ceea ce a întărit puterea colonială și maritimă a Angliei. Pacea de la Hubertusburg a restabilit granițele dinainte de război ale Prusiei și Austriei. — 22.
- <sup>22</sup> *Tratatul de la Petersburg* din 31 martie (11 aprilie) 1764 — tratat de alianță defensivă dintre Rusia și Prusia, încheiat pe termen de opt ani și semnat în numele Rusiei de N. I. Panin și de vicecancelarul A. M. Golîjin, iar în numele Prusiei — de W. Solms, ambasadorul Prusiei la Petersburg. Părțile contractante își garantau reciproc intangibilitatea teritoriului, ajutor militar și financiar în cazul cînd una din părți va fi atacată de o terță putere, precum și asigurarea intereselor comerciale reciproce. În clauzele secrete ale tratatului, Rusia și Prusia se angajau să nu îngăduie nici un fel de modificări în constituția poloneză și în cea suedeză. Într-o clauză secretă specială, Prusia se obliga să susțină candidatul propus de Rusia la tronul Poloniei. Tratatul reflecta tendința Rusiei și a Prusiei de a împiedica întărirea influenței Austriei și Franței în treburile poloneze. — 22.



- <sup>23</sup> Prima împărțire a Poloniei între Prusia, Austria și Rusia a avut loc în 1772. Potrivit respectivelor convenții semnate la Petersburg în ziua de 5 august (25 iulie) 1772, Austria și Prusia au dobândit o parte din ținuturile vest-ucrainene și din ținuturile poloneze propriu-zise, și anume: Austria a căpătat Galiția, Prusiei i-au revenit Warmia și părți din Pomerania slavă, Kuiawia și Polonia Mare. Rusia a primit Latgalia și o parte din Bielorusia de est. — 22.
- <sup>24</sup> Așa-numitul „principiu al legitimității” a fost adoptat la Congresul de la Viena (1814—1815) în urma propunerii lui Talleyrand, reprezentantul Franței la acest congres. În baza acestui principiu au fost restaurate în Europa dinastiile „legitime” care fuseseră răsturnate în cursul revoluției burgheze franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și al războaielor napoleoneene. — 23.
- <sup>25</sup> Este vorba de războiul pentru succesiunea la tronul Bavariei (1778—1779), care a fost provocat de pretențiile unor state germane asupra unor părți din teritoriul Bavariei după moartea principelui elector Maximilian Joseph, care nu lăsase urmași direcți, și de rivalitatea austro-prusiană în lupta pentru supremație în Germania. Războiul s-a încheiat cu semnarea în mai 1779 a tratatului de pace de la Teschen între Austria, de o parte, Prusia și Saxonia, de altă parte. Prin acest tratat, Prusia și Austria au primit unele părți din teritoriul Bavariei, iar Saxonia — o compensație în bani. Tronul Bavariei a fost acordat principelui elector al Palatinatului. Pacea de la Teschen a confirmat o serie de tratate de pace încheiate anterior de statele germane, începând cu pacea westfalică din 1648 și terminând cu pacea de la Hubertusburg din 1763. Printr-o clauză specială a tratatului, Rusia, care la început avusese rolul de mediator între părțile beligerante, a fost declarată, împreună cu Franța, putere garantă a respectării clauzelor lui, căpătând de fapt dreptul de a interveni în treburile statelor germane. — 23.
- <sup>26</sup> Engels se referă la războiul ruso-turc din 1768—1774 și la cel din 1787—1792, ambele încheiate cu victoria Rusiei. — 23.
- <sup>27</sup> În „*Declarația cu privire la neutralitatea armată*”, promulgată de Ecaterina a II-a la 11 martie (28 februarie) 1780, se proclama dreptul navelor neutre aflate pe mare de a opune rezistență armată oricărui atacuri din partea statelor beligerante, dreptul statelor neutre de a face comerț liber cu statele beligerante, principiul inviolabilității bunurilor inamice aflate sub pavilion neutru, recunoașterea blocadei numai în cazul în care intrarea în portul blocat este efectiv închisă de nave de război. Această declarație, care era îndreptată împotriva Angliei în perioada războiului ei împotriva coloniilor răscolite din America de Nord (1775—1783), a stat la baza convenției încheiate între Rusia și o serie de state. La această declarație au aderat în anii 1780—1783 Danemarca, Suedia, Olanda, Prusia, Austria, Portugalia și Regatul celor două Sicilii.
- Ulterior, aceste principii ale neutralității armate au stat la baza „*Declarației cu privire la principiile dreptului maritim internațional*”, semnată de reprezentanții Austriei, Franței, Angliei, Prusiei, Rusiei, Sardiniei și Turciei la 16 aprilie 1856. Declarația a fost anexată la tratatul de pace de la Paris, semnat la 30 martie 1856 de către participanții la războiul Crimeii din 1853—1856. — 24.
- <sup>28</sup> Este vorba de cea de-a doua și a treia împărțire a Poloniei, în 1793 și 1795, datorate politicii de cotofire duse de Austria, Prusia și Rusia față de Rzeczny Pospolita și menite să servească ca mijloc de înăbușire a mișcării naționale

poloneze. La cea de-a doua împărțire a Poloniei, Rusia și-a alipit o parte din Bielorusia și ținuturile ucrainene de pe malul drept al Niprului; Prusia a căpătat Danzigul (Gdansk), Thornul (Torun) și o parte din Polonia Mare. Austria nu a participat la această împărțire.

La cea de-a treia împărțire a Poloniei, Rusia a căpătat Lituania, Kurlanda, ținuturile de vest ale Bielorusiei și o parte din Volinia. Austriei i-a revenit o parte din Polonia Mică, cu orașele Lublin și Cracovia. Cea mai mare parte a ținuturilor poloneze propriu-zise, împreună cu orașul Varșovia, a fost luată de Prusia. În urma acestei împărțiri, Rzeczy Pospolita a încetat să existe ca stat de sine stătător. — 24.

- <sup>29</sup> Este vorba de coaliția statelor feudale-absolutiste din Europa împotriva Franței revoluționare. La crearea acestei coaliții contrarevoluționare a participat activ și Anglia burghezo-aristocratică. În februarie 1792, cu sprijinul Angliei și al Rusiei țariste, Prusia și Austria au încheiat o alianță militară și au început intervenția în Franța. În 1793, după proclamarea republicii în Franța la 10 august 1792 și după executarea regelui Ludovic al XVI-lea în ianuarie 1793, la coaliția antifranceză au aderat fățiș Anglia, Olanda, Spania, Neapole, Sardinia, precum și o serie de mici state germane și italiene. Războiul dintre Franța și această primă coaliție a durat pînă în 1797. — 24.
- <sup>30</sup> La Frederikshamn (Finlanda), din inițiativa regelui Gustav al III-lea al Suediei, a avut loc în vara anului 1783 o întrevedere între el și Ecaterina a II-a. Inițiind această întrevedere, Gustav voia să afle care sînt intențiile Ecaterinei a II-a în ceea ce privește Turcia și Crimeea, precum și ce atitudine are ea față de planurile Suediei de a copleși Norvegia. La rîndul ei, în legătură cu pregătirile de război ale Rusiei împotriva Turciei, Ecaterina a II-a tindea pe atunci spre o apropiere de Suedia. — 25.
- <sup>31</sup> *Tratatul de pace de la Lunéville* a fost încheiat între Austria și Franța la 9 februarie 1801, după înfrîngerea celei de-a doua coaliții antifranceze a statelor europene. Prin acest tratat, Austria a cedat Franței o serie de teritorii din Germania și Italia și a recunoscut republicile din Olanda, Elveția și Italia de nord, republici care erau dependente de Franța — 26.
- <sup>32</sup> Prin *Reichsdeputationshauptschluss* din 25 februarie 1803 (hotărîre adoptată de Reichsdeputation — comisie formată din reprezentanți ai statelor germane, aleasă de Reichstagul de la Regensburg din octombrie 1801) au fost desființate numeroase state mici din vestul Germaniei. Teritoriile lor au fost alipite unor state germane mai mari drept compensație pentru posesiunile acestora de pe malul stîng al Rinului, care prin tratatul de la Lunéville trecuseră sub apăsarea Franței. Au fost desființate 112 state germane (aproape toate posesiunile ecleziastice și orașele imperiale) cu o populație totală de 3 milioane de suflete; teritoriile lor au revenit în bună parte Bavariei, Württembergului și Badenului, state întru totul dependente de Franța napoleoniană, precum și Prusiei. Această hotărîre n-a făcut decît să consfințească clauzele înțelegerii secrete intervenite în octombrie 1801 între Franța și Rusia, înțelegere care prevedea că problemele teritoriale din regiunea Rinului vor fi reglementate în conformitate cu interesele Franței napoleoneene. — 26.
- <sup>33</sup> *Bătălia de la Austerlitz* (Moravia), care a avut loc la 2 decembrie (20 noiembrie) 1805 între trupele ruso-austriece și cele franceze, s-a încheiat cu victoria lui Napoleon I. După această înfrîngere, Austria a ieșit din coaliția a treia și a încheiat cu Napoleon pacea de la Pressburg. Rusia și Anglia au con-

tinuat lupta, formind în 1806 o nouă coaliție, cea de-a patra, împotriva Franței napoleoniene.

*Confederația Rinului* — uniune de state din sudul și vestul Germaniei, înființată sub protectoratul lui Napoleon I în iulie 1806. Napoleon a reușit să creeze un asemenea bloc politic-militar în Germania, în urma victoriei reputeate asupra Austriei în 1805. După formarea Confederației Rinului, Sfântul Imperiu roman de națiune germană și-a încetat existența. Din confederație au făcut parte la început 16 state (Bavaria, Württemberg, Baden etc.); după aceea li s-au alăturat alte 5 state (Saxonia, Westfalia etc.), care deveniseră de fapt vasele ale Franței napoleoniene. Trupele acestor state au participat la campaniile de cucerire ale lui Napoleon, inclusiv cea din 1812 în Rusia. Confederația s-a destrămat în 1813, în urma înfringerii armatei lui Napoleon. — 27.

- <sup>34</sup> Aici sînt enumerate o serie de bătălii care s-au dat în anii 1806—1807, în războiul celei de-a patra coaliții (Anglia, Rusia, Suedia și Prusia, care în iulie 1806 încheiaseră împotriva lui Napoleon o alianță secretă cu Rusia) împotriva Franței napoleoniene.

Bătălia de la *Jena* (Turingia) dintre trupele prusiene și cele franceze a avut loc la 14 octombrie 1806 și s-a soldat cu înfrîngerea armatei prusiene.

În bătălia de la *Preussisch-Eylau* (Prusia orientală), care a avut loc în zilele de 7 și 8 februarie (26 și 27 ianuarie) 1807 între trupele franceze și cele ruse, Napoleon, cu toate pierderile enorme suferite de armata sa, n-a putut sa obțină o victorie decisivă.

Bătălia de la *Friedland* (Prusia orientală) din 14 (2) iunie 1807 între trupele franceze și cele ruse s-a încheiat cu victoria armatei napoleoniene.

*Pacea de la Tilsit* — tratate de pace încheiate la 7 și 9 iulie 1807 între Franța napoleoniană și țările participante la cea de-a patra coaliție antifranceză — Rusia și Prusia, care fuseseră înfrînte în război. Condițiile de pace au fost extrem de grele pentru Prusia, care a pierdut o parte însemnată din teritoriul ei (inclusiv toate posesiunile situate la apus de Elba). Rusia nu numai că n-a suferit pierderi teritoriale, ci chiar a dobîndit districtul Bielostock, care aparținuse Prusiei (mai tîrziu, după victoria lui Napoleon asupra Austriei în războiul din 1809, Rusia a cîpătat și districtul Tarnopol din Galiția răsăriteană). În schimb însă, Alexandru I a trebuit să recunoască cuceririle franceze în Germania și modificările teritoriale făcute de Napoleon I, să consimtă la crearea ducatului Varșoviei, care nu era decît un avanpost francez la granița Rusiei, și să adere la blocada împotriva Angliei (așa-zisa blocadă continentală). Rusia și Franța napoleoniană au încheiat o alianță defensivă și ofensivă îndreptată împotriva Angliei. În schimb, Napoleon a promis să lase Rusiei libertate de acțiune în privința Turciei și Suediei. — 27.

- <sup>35</sup> Este vorba de trecerea armatei ruse de sub comanda lui Barclay de Tolly peste gheața Golfului Botnic în iarna anului 1809, în timpul războiului ruso-suedez din 1808—1809. Apariția trupelor ruse pe teritoriul Suediei a grăbit declanșarea complotului aristocraților suedezi împotriva regelui Gustav al IV-lea, complot care avea drept scop îngrădirea puterii regale în interesul oligarhiei aristocratice. În martie 1809, Gustav al IV-lea a fost detronat, iar în locul lui a fost în scurtă vreme proclamat rege — sub numele de Carol al XIII-lea — unchiul său, ducele Carol de Södermanland. În septembrie același an, Suedia a fost nevoită să încheie cu țarul Rusiei pacea de la Fredrikshamn și să cedeze Finlanda. — 27.

- <sup>36</sup> În august 1812 a avut loc la Abo (Turku) o întrevedere între Alexandru I și Carol Johann (Bernadotte), moștenitorul tronului Suediei. În urma discuțiilor purtate, Rusia și Suedia au semnat la 30 (18) august 1812 o convenție

care era în fapt o alianță militară îndreptată împotriva Franței napoleoniene. Prin această convenție, Rusia s-a obligat să acorde Suediei ajutor militar împotriva Danemarckii în cazul când aceasta din urmă ar refuza să cedeze Suediei Norvegia. La rândul ei, Suedia s-a angajat să sprijine pretențiile teritoriale ale guvernului țarist, în special asupra ducatului Varșoviei, care era subordonat lui Napoleon. — 27.

- <sup>37</sup> Este vorba de întevvederea care a avut loc între Napoleon I și Alexan'ru I la Erfurt, în perioada 27 (15) septembrie—14 (2) octombrie 1808. Îngrijorat de creșterea mișcării de eliberare națională în țările subjugate de el, în special în Spania, și temindu-se de un atac din partea Austriei, Napoleon voia să-și asigure ajutorul lui Alexandru I în cazul unui război cu Austria, promițându-i în schimb să sprijine pretențiile Rusiei asupra Moldovei și Munteniei. Cu toate că tratativele s-au încheiat cu semnarea unei convenții secrete care a reînnoit formal alianța franco-rusă încheiată în 1807 la Tilsit, Alexandru a refuzat să-l sprijine activ pe Napoleon în lupta lui cu Austria. În timpul războiului franco-austriac din 1809, Rusia s-a limitat să ocupe Galiția, dar nu a întreprins nici un fel de acțiuni militare împotriva Austriei. — 27.

- <sup>38</sup> Războiul ruso-turc a început în 1806 și a durat (cu o întrerupere în 1807—1809) pînă în 1812. În cursul războiului, trupele ruse au pricinuit armatei turce o serie de grele înfringeri pe teatrul de război din Europa și pe cel din Caucaz. Războiul s-a încheiat cu tratatul de pace de la București, semnat la 28 (16) mai 1812. Prin acest tratat Basarabia a fost încorporată în imperiul țarist care a obținut și dreptul la navigație pe Dunăre, precum și o serie de regiuni din Transcaucazia.

Victoria Rusiei în acest război a ajutat în mod obiectiv mișcarea de eliberare a popoarelor din Balcani de sub stăpînirea turcilor. Acțiunile încununate de succes ale trupelor ruse în Balcani au dat un sprijin substanțial răscoalei populare sîrbe din 1804—1813, care a avut o mare însemnatate în istoria secolului lupte de eliberare națională duse de poporul sîrb împotriva dominației feudalilor turci. În cursul acestei răscoale, sîrbii, după ce au alungat pe cîmpitorii turci, și-au creat în 1805—1811 o administrație de stat proprie. Prin tratatul de la București din 1812, Turcia a fost obligată să acorde Serbiei autonomie în treburile interne. Profitînd însă de invazia armatei napoleoniene în Rusia, sultanul a încălcat prevederile tratatului și a organizat în 1813 o expediție de pedepsire în Serbia, unde a instaurat din nou stăpînirea turcească. În urma unei noi răscoale victorioase a sîrbilor în 1815, precum și datorită ajutorului diplomatic al Rusiei, jugul turcesc a fost scuturat, iar după războiul ruso-turc din 1828—1829 Turcia a fost nevoită să recunoască, printr-un firman special dat de sultan, autonomia (independența de fapt) a Serbiei. — 27.

- <sup>39</sup> *Blocul continental* sau blocada continentală, instituită de Napoleon în 1806, interzicea țărilor de pe continentul european să facă comerț cu Anglia. Adeverea Rusiei la blocul continental a fost stipulată prin unele prevederi ale tratatului de la Tilsit din 1807, pe care însă Rusia nu le-a respectat, ceea ce a provocat războiul din 1812. — 28.

- <sup>40</sup> Bătălia de la *Leipzig* din 16—19 (4—7) octombrie 1813 — bătălie decisivă care a avut loc între trupele celei de-a șasea coaliții antifranceze a statelor europene (Rusia, Austria, Prusia, Suedia) și armata Franței napoleoniene. Victoria trupelor aliate în această bătălie, care a intrat în istorie sub numele de „bătălia națiunilor”, a botărit deznodămîntul campaniei în favoarea alia-

ților, a dus la destrămarea Confederației Rinului și la eliberarea Germaniei de sub dominația lui Napoleon. — 28.

<sup>41</sup> *Pacea de la București* din 1812 — vezi adnotarea 38.

Printr-o hotărâre a *Congresului de la Viena* al monarhilor europeni și al miniștrilor lor, care, cu unele întreruperi, a avut loc în anii 1814—1815, după înfringerea Franței napoleoneene, harta Europei a fost radical modificată în scopul restaurării monarhiilor legitime, în pofida intereselor unificării naționale și ale independenței popoarelor. Polonia a fost reimpărțită între Austria, Prusia și Rusia. Cea mai mare parte a ducatului Varșoviei, creat de Napoleon I în 1807 prin tratatul de la Tilsit, a trecut la Rusia sub denumirea de Regatul Poloniei. — 28.

<sup>42</sup> *Polonia Congresului* — așa i se spunea acelei părți din Polonia care, sub denumirea oficială de Regatul Poloniei, i-a revenit Rusiei printr-o hotărâre a Congresului de la Viena din 1814—1815. — 29.

<sup>43</sup> *Sfânta Alianță* — alianță reacționară a monarhilor europeni, încheiată în 1815 de Rusia țaristă, Austria și Prusia, cu scopul de a reprimă mișcările revoluționare din diferite țări și de a menține în aceste țări regimurile feudalo-monarhice. — 30.

<sup>44</sup> Engels se referă la răscoala care a izbucnit în Grecia în primăvara anului 1821 și care în scurtă vreme a luat un caracter de masă. În ianuarie 1822, Adunarea Națională convocată la Epidaurus a proclamat independența Greciei și a adoptat o constituție. Sultanul turc, nefiind în stare să reprime răscoala cu propriile lui forțe, l-a chemat în ajutor pe vasalul său Mohamed Ali, cîrmuitorul Egiptului, ale cărui trupe au debarcat în 1825 în Moreea (Peloponez), dezlănțuind singeroase represii împotriva populației grecești. La începutul răscoalei, puterile Sfintei Alianțe, și în special Rusia țaristă, au avut față de ea o atitudine net negativă. Dar marea simpatie de care se bucura pretutindeni lupta grecilor, și mai ales posibilitatea de a folosi această luptă ca prilej pentru întărirea propriei lor influențe în sudul peninsulei balcanice, au determinat Anglia, Rusia țaristă și Franța să recunoască Greciei calitatea de parte beligerantă și să-i acorde ajutor militar. Victoria Rusiei în războiul ruso-turc din 1828—1829 a avut o importantă hotărâtoare pentru cucerirea independenței Greciei. Turcia a fost nevoită să recunoască Grecia ca stat independent. Dar cercurile guvernante ale puterilor europene au impus în 1832 poporului grec un regim monarhic reacționar. — 31.

<sup>45</sup> Este vorba de revoluțiile burgheze din Spania (1820—1823), din Regatul Neapolului (1820—1821) și din Piemont (1821). Mișcarea revoluționară din aceste țări a fost înăbușită în urma intervenției Sfintei Alianțe, care a trimis trupe franceze în Spania și trupe austriece în Italia. — 31.

<sup>46</sup> Aici sînt enumerate congresele Sfintei Alianțe, care au avut loc la *Aachen* în 1818, la *Troppau* (Opava) în 1820, la *Laibach* (Liubliana) în 1821 și la *Verona* în 1822. Hotărârile adoptate la toate aceste congrese urmăreau înăbușirea revoluțiilor burgheze și a mișcărilor de eliberare națională din țările europene. — 31.

<sup>47</sup> După cit se pare, Engels citează „Recueil des documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits utiles à consulter dans la crise actuelle”. Paris, 1854, p. 52—53. — 32.

- <sup>48</sup> Bătălia de la *Navarin* (azi Pylos, oraș-port în Grecia) a avut loc la 20 octombrie 1827, între flota turco-egipteană și escadrelle unite ale Angliei, Franței și Rusiei, comandate de amiralul englez E. Codrington, pe care puterile europene le trimiseseră în apele grecești în vederea unei mediațiuni armate în războiul dintre Turcia și răsculații greci. Începută după ce comandamentul turc a refuzat să pună capăt atrocităților împotriva populației grecești, bătălia s-a soldat cu nimicirea completă a flotei turco-egiptene și a grăbit începerea războiului ruso-turc din 1828—1829. — 33.
- <sup>49</sup> Moltke. „Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829“. Berlin, 1845, S. 390. — 33.
- <sup>50</sup> Este vorba de tratatul de pace de la Adrianopol, încheiat în septembrie 1829 între Turcia și Rusia, după războiul din 1828—1829, care se soldase cu victoria Rusiei. Prin acest tratat, Rusia a câpătat gurile Dunării împreună cu insulele respective, precum și o parte considerabilă din litoralul de est al Mării Negre, la sud de locul unde riul Kuban se varsă în mare. Turcia a fost nevoită să recunoască autonomia Moldovei și a Munteniei, acordându-le dreptul de a-și alege domnitorii. Garantarea acestei autonomii revenea Rusiei, ceea ce echivala cu instituirea protectoratului țarului asupra Principatelor. Prin acest tratat a fost desființat monopolul economic al Imperiului otoman asupra Principatelor Române și s-au restituit Țării Românești raialele Brăila, Giurgiu și Turnu-Măgurele). De asemenea s-a stipulat că domnii vor fi numiți pe viață și vor rezolva liber problemele interne ale țării în înțelegere cu divanul. Libertatea comerțului și deschiderea porturilor de la Dunăre, garantate Principatelor Române au accelerat dezvoltarea relațiilor capitaliste. Prin faptul că se îngredea dreptul de intervenție al Porții și se interzicea turcilor să se așeze în Principate, suzeranitatea otomană se reducea la încasarea unui tribut și la confirmarea domnilor. Guvernul Turciei se obliga, de asemenea, să recunoască independența Greciei, care nu mai era legată de Turcia decât prin obliquația de a plăti sultanului un tribut anual, și de a respecta prevederile tuturor tratatelor anterioare în ceea ce privește autonomia Serbiei, consfințind această autonomie printr-un firman special. — 33.
- <sup>51</sup> Revoluția burgheză din iulie 1830 din Franța. — 34.
- <sup>52</sup> Este vorba de răscoala din Polonia din 1830—1831, provocată de aspirarea națională și polițienească exercitată de țarism. Începută la 29 (17) noiembrie 1830 la Varșovia ca o revoltă militară, ea s-a transformat într-o răscoală populară și a dus la alungarea trupelor țariste. Dar aristocrații și șleahiciii din fruntea guvernului și a armatei au promovat o politică capitulară și au împiedicat atragerea maselor largi la mișcarea de eliberare națională, manifestînd, totodată, tendința de a cotropi ținuturile ucrainene și bielorus-e. Reprezentanții cercurilor burghezo-democratice nu au reușit să obțină desființarea iobăgiei, și de aceea răscoala nu s-a bucurat de sprijin suficient din partea țărănimii. Acțiunile militare începute în februarie 1831 au dus, în cele din urmă, la capitularea guvernului polonez în ziua de 8 septembrie (26 august) 1831 și la cedarea Varșoviei. Deși a fost înfrîntă, această răscoală a jucat un rol important în lupta de eliberare a poporului pol nez și a avut o mare însemnătate internațională. — 34.
- <sup>53</sup> *Tratatul de la Unkiar-Skelessi* dintre Rusia și Turcia a fost încheiat la 8 iulie (26 iunie) 1833. Semnarea tratatului a fost precedată de debarcarea unor trupe rusești în localitatea Unkiar-Skelessi din zona Bosforului; aceste trupe fuseseră trimise acolo spre a veni în ajutorul sultanului Turciei, amenințat

de armata lui Ibrahim-paşa, fiul lui Mohamed-Ali, cîrmuitorul Egiptului, care se răzvrătise împotriva sultanului. În mai 1833, în urma mediaţiei Angliei şi Franţei, Poarta a încheiat pace cu Mohamed-Ali, cedîndu-i Siria şi Palestina, păstrîndu-şi însă suveranitatea asupra Egiptului. Cu toate că pericolul care-l ameninţase pe sultan fusese înlăturat, diplomaţia ţaristă a ştiut să profite de situaţia încordată şi de prezenţa trupelor ruseşti în Turcia pentru a determina Poarta să încheie cu Rusia o alianţă defensivă, obţinînd totodată ca în tratatul de la Unkiar-Skelessi, care a consfinţit această alianţă, să fie inclusă o clauză secretă prin care, la cererea Rusiei, Turcia se obliga să închidă strîmtoarea Dardanele navelor de război străine. Printr-un alt articol a fost confirmat tratatul de la Adrianopol, precum şi o serie de alte acorduri ruso-turce. Tratatul de la Unkiar-Skelessi a fost încheiat pe termen de 8 ani. — 34.

<sup>54</sup> Este vorba de ascuţirea problemei orientale ca urmare a războiului turco-egiptean din 1839—1841 şi a accentuării contradicţiilor dintre Anglia şi Franţa, care pe ascuns îl sprijineau pe Mohamed-Ali, cîrmuitorul Egiptului. Temîndu-se de o intervenţie unilaterală a Rusiei de partea sultanului, Anglia a insistat ca statele apusene să facă pe lângă Poartă un demers colectiv, oferindu-i ajutor militar. La 15 iulie 1840, Anglia, Rusia, Prusia, Austria şi Turcia au semnat la Londra, fără participarea Franţei, o convenţie prin care se angajau să acorde ajutor sultanului turc. Încheierea acestei convenţii a generat pericolul unui război între Franţa şi coaliţia statelor europene, dar Franţa nu s-a încumetat să rişte un asemenea război şi a renunţat la politica de sprijinire a lui Mohamed-Ali. În urma intervenţiei militare a Angliei şi Austriei, Mohamed-Ali a fost nevoit să renunţe la posesiunile lui din afara hotarelor Egiptului şi să recunoască autoritatea supremă a sultanului. — 34.

<sup>55</sup> *Regulamentul organic* — prima constituţie a Principatelor Române (Moldova şi Muntenia), elaborată sub îndrumarea lui P. D. Kiseleff, şeful administraţiei ruseşti din Principate, ocupate de trupele ruseşti după războiul ruso-turc din 1828—1829. Regulamentul organic a fost aplicat în Moldova în 1832, iar în Muntenia în 1831. Conform Regulamentului organic, puterea legislativă în fiecare din cele două principate era deţinută de o adunare aleasă de marii proprietari funciari, iar puterea executivă — de un domnitor ales pe viaţă de reprezentanţi ai proprietarilor funciari, ai clerului şi ai oraşelor. Regulamentul a consfinţit poziţia dominantă a marii boierimi şi a înaltului cler, păstrînd vechile rînduiri feudale, printre care şi claca. Ţăranii au răspuns la o asemenea „constituţie” printr-o serie de răscoale. În acelaşi timp, Regulamentul organic prevedea reforme burgheze: desfiinţarea barierelor vamale interne, libertatea comerţului, separarea justiţiei de administraţie şi altele. Prin crearea unor instituţii identice în cele două ţări şi prin înlăturarea aproape totală a ocupaţiei turceşti, Regulamentul organic a constituit un pas înainte spre unirea lor. — 34.

<sup>56</sup> În prima ediţie engleză a volumului I al „Capitalului” (Londra, 1887), la care se referă Engels aici, împărţirea pe capitole nu coincide cu împărţirea pe capitole din ediţiile germane. — 34.

<sup>57</sup> „*Portofolio*” — denumirea prescurtată a culegerii de documente şi materiale diplomatice publicate de D. Urquhart la Londra. Seria „The Portofolio; or a Collection of State Papers” a apărut în anii 1835—1837; o altă serie a apărut în anii 1843—1845 sub denumirea „The Portofolio. Diplomatic Review”. — 35.

- <sup>59</sup> Este vorba de revoluția burghezo-democratică de la 1848 din țările române, în cursul căreia în aceste țări s-a desfășurat o largă mișcare a maselor populare pentru lichidarea totală a dependenței față de Turcia, pentru desființarea iobăgiei și înlăturarea celorlalte obstacole care stăteau în calea dezvoltării capitalismului. Revoluția a fost înfrântă datorită trădării burgheziei și pactizării ei cu moșierimea și ca urmare a intervenției armate a sultanului Turciei și a țarului Rusiei.
- Fruntași ai Revoluției de la 1848 din țările române au fost N. Bălcescu, Ion Ghica, Gh. Magheru, Cezar Bolliac, frații Golești, Alexandru Cuza, Vasile Alecsandri și alții. — 35.
- <sup>50</sup> Este vorba de tratativele care au avut loc în octombrie 1850 la Varșovia între reprezentanții Prusiei și Austriei, cu participarea lui Nicolaie I, ca mediator, în scopul reglementării relațiilor dintre cele două țări, a căror luptă pentru hegemonie în Germania se intensificase după revoluția din 1848—1849. Austria tindea să restabilească Confederația germană, care fusese creată de Congresul de la Viena și care în timpul revoluției se destrămasese în fapt. Prusia spera să-și întărească hegemonia prin crearea unei confederații de state germane sub egida ei. Împăratul Nicolaie I, care nu vedea cu ochi buni întărirea Prusiei și tindea să mențină fărâmițarea feudală a Germaniei, și-a asumat la Varșovia rolul de arbitru în conflictul dintre Austria și Prusia și a dat să se înțeleagă că sprijină categoric Austria. — 35.
- <sup>60</sup> Engels se referă la tratatul de la Londra cu privire la integritatea monarhiei daneze, semnat la 8 mai 1852 de Rusia, Austria, Anglia, Franța, Prusia și Elveția, împreună cu reprezentanții Danemaricii. La baza acestui document a stat protocolul semnat de reprezentanții acestor state în ziua de 4 iulie 1850 la Londra. Protocolul stabilise principiul indivizibilității posesiunilor coroanei daneze, inclusiv ducatele Schleswig și Holstein, creînd astfel o piedică în calea năzuințelor populației germane din aceste ducate de a se despărți de Danemarca și de a se uni cu Germania. Tratatul din 1852, deși a recunoscut ducatul dreptul la autonomie, le-a menținut însă sub autoritatea supremă a coroanei daneze. Succesor al regelui danez Frederik al VII-lea, care nu avea copii, a fost declarat prințul Christian von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg (ulterior, regele Christian al IX-lea). — 36.
- <sup>61</sup> Este vorba de tratatul de pace de la Paris semnat la 30 martie 1856 — după terminarea războiului Crimeii din 1853—1856 — de către reprezentanții Franței, Angliei, Austriei, Sardiniei, Prusiei și Turciei, de o parte, și reprezentanții Rusiei, de alta. Înfrîntă în război, Rusia a fost nevoită să retrocedeze Principatelor Române sudul Basarabiei, să renunțe la stăpînirea gurilor Dunării, să renunțe la protectoratul asupra Principatelor Române și la dreptul de a ocroti pe supușii creștini ai Turciei, să consimtă la neutralizarea Mării Negre, ceea ce însemna închiderea strîmtorilor pentru orice nave de război străine și interdicția pentru Rusia și Turcia de a avea flotă maritimă militară în Marea Neagră și de a avea arsenale navale pe litoralul ei; în schimbul Sevastopolului și al altor orașe din Crimeea care fuseseră ocupate de aliați, Rusia retroceda Turciei Karsul. În timpul negocierilor care au avut loc la Congresul de la Paris, Anglia și Austria n-au reușit să-și realizeze în întregime planurile lor agresive față de Rusia. Rezultatul negocierilor a fost influențat de apărarea eroică a Sevastopolului, de înfrîngerea armatei turce pe teatrul de război din Caucaz, de eșecurile aliaților în Marea Baltică, precum și de folosirea abilă a contradicțiilor anglo-franceze de către diplomația rusă. — 37.



<sup>62</sup> Expresie folosită de A. M. Gorceakov în depeșa sa circulară din 21 august 1856 către reprezentanții diplomați ruși în străinătate, depeșă în care, la preluarea postului de ministru al afacerilor externe, el a definit orientarea politicii externe a Rusiei. — 38.

<sup>63</sup> Engels se referă la „Declarația cu privire la principiile dreptului maritim internațional”, anexată la tratatul de pace de la Paris (vezi adnotarea 27).

Apropierea survenită între Franța bonapartistă și Rusia țaristă la Congresul de la Paris a dus la încheierea, în 1859, din inițiativa lui Napoleon al III-lea, a unui tratat franco-rus secret, prin care țarul Alexandru al II-lea se angaja să-i acorde lui Napoleon al III-lea ajutor diplomatic în pregătirea înfringerii militare a Austriei, iar în caz de război să maseze la granița austriacă trupe ruse care să imobilizeze în est o parte din armata austriacă. La rîndul său, Napoleon, acționînd în spiritul acordului, a continuat să sprijine politica Rusiei în Peninsula Balcanică. — 39.

<sup>64</sup> În 1859, după ce și-a asigurat sprijinul lui Alexandru al II-lea, Napoleon al III-lea a declanșat războiul Franței și al Piemontului (Regatul Sardiniei) împotriva Austriei. Sub pretextul „eliberării” Italiei, el urmărea în realitate să cucerească noi teritorii și, printr-o victorioasă campanie militară „locală”, să consolideze în interior regimul bonapartist. Adevăratele intenții ale lui Napoleon al III-lea au fost demascate în acea vreme de G. Mazini în manifestul său „Războiul”, amănunțit citat de Marx în articolul „Manifestul lui Mazzini” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, Editura politică, 1962, p. 397—402).

Marea burghezie și nobilimea liberală italiană sperau că acest război va duce la unificarea Italiei sub egida dinastiei de Savoia, care domnea în Piemont. După înfrîngerile suferite de armata austriacă la Magenta și Solferino, Napoleon al III-lea, speriat de amploarea pe care o luase mișcarea de eliberare națională din Italia și nevrînd să contribuie la unificarea acestei țări, a încheiat la 11 iulie 1859, la Villafranca, o pace separată cu Austria. În urma acestui război, Franța a capătă Savoia și Nizza, iar Lombardia a fost alipită la Piemont.

Dar în pofida politicii dinastice a cercurilor guvernante din Piemont și a uneltirilor bonapartiștilor francezi, în 1860 s-a desfășurat în Italia o largă luptă de eliberare națională, avînd ca obiectiv unificarea țării. În urma eroicelor acțiuni militare întreprinse de voluntarii lui Garibaldi și sprijinite de masele populare, în Sicilia și Neapole a fost alungată dinastia Bourbonilor, iar sudul Italiei s-a unit cu Piemontul în cadrul unui singur regat italian. Veneția a rămas pînă în 1866 sub stăpînirea austrieilor. Unificarea definitivă a Italiei a fost realizată prin cucerirea Romei și a Statului papal de către trupele italiene în 1870. — 39.

<sup>65</sup> În timpul răscoalei de eliberare națională care a avut loc în Polonia în anii 1863—1864, guvernul prusian prezidat de Bismarck, tinzînd să împiedice extinderea răscoalei în ținuturile poloneze cotoprite de Prusia și dorind să-și asigure sprijinul Rusiei în problema unificării Germaniei sub hegemonia Prusiei, a propus guvernului țarist ajutor militar pentru înăbușirea răscoalei. În februarie 1863, din inițiativa lui Bismarck, Rusia și Prusia au încheiat o convenție cu privire la acțiuni comune împotriva răsculașilor. — 39.

<sup>66</sup> În 1864, în urma războiului dus de Austria și Prusia împotriva Danemarckii și care s-a soldat cu înfrîngerea acesteia din urmă, ducatele Schleswig și Holstein au fost declarate posesiune comună a Austriei și Prusiei, iar după războiul austro-prusian din 1866 au fost alipite la Prusia. — 39.

- <sup>67</sup> K. Marx. „A doua Adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 284—292).  
Patru fragmente, reprezentând citate din „Războiul civil din Franța” au fost publicate în limba română sub titlul „Comuna din Paris” în 1906 în „România muncitoare” nr. 1 din 5—12 martie.
- Trei fragmente din această lucrare și anume alineatele 15—16, 21—23 și 29 din cap. III din „Războiul civil din Franța” au fost publicate în „România muncitoare” nr. 1 din 2—9 martie 1908 sub titlul „Revoluția proletară. Internaționalismul Comunei”. [Fragmente din Comuna din Paris].
- În 1925 în „Socialismul” nr. 11 din 22 martie au fost publicate alte trei fragmente sub titlul „Revoluția proletară. Internaționalismul Comunei”. — 40.
- <sup>68</sup> Prin tratatul de pace preliminar încheiat la Versailles în ziua de 26 februarie 1871, în urma înfringerii Franței în războiul franco-prusian din 1870—1871, Alsacia și partea de est a Lorenei au fost cedate de Franța Imperiului german, care fusese proclamat la 18 ianuarie 1871. Prevederile acestui tratat au fost definitiv confirmate prin tratatul de pace semnat la 10 mai 1871 la Frankfurt pe Main. — 40.
- <sup>69</sup> Tratatul de pace preliminar de la *San-Stefano* dintre Rusia și Turcia a fost încheiat la 3 martie (19 februarie) 1878, la San-Stefano (în apropiere de Constantinopol), după terminarea războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. Acest tratat a însemnat întărirea influenței Rusiei în Balcani și a provocat un protest energic din partea Angliei și Austro-Ungariei, care aveau sprijinul tacit al Germaniei. Sub presiunea amenințărilor diplomatice și militare, guvernul rus a fost nevoit să accepte reexaminarea clauzelor tratatului de către un congres internațional care a avut loc la Berlin între 13 iunie și 13 iulie 1878; la congres au luat parte reprezentanții Rusiei, Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Marii Britanii, Italiei și Turciei; lucrările acestui congres s-au soldat cu încheierea tratatului de la Berlin, prin care clauzele tratatului de la San-Stefano au fost modificate în detrimentul Rusiei și al popoarelor din Peninsula Balcanică. Teritoriul Bulgariei autonome, prevăzut de tratatul de la San-Stefano, a fost redus la mai puțin de jumătate; din ținuturile bulgare de la sud de Balcani a fost creată o provincie autonomă — „Rumelia răsăriteană” —, care rămânea sub stăpânirea sultanului; teritoriul Muntenegrului a fost considerabil micșorat. Pacea de la Berlin a confirmat unele prevederi ale tratatului de la San-Stefano, și anume: Rusia lua din nou în stăpânire partea de sud a Basarabiei (jud. Cahul, Ismail și Bolgrad) în schimbul Dobrogei care a fost inclusă în România, se confirma independența României proclamată la 9 mai 1877 și recunoscută prin tratatul de la San-Stefano și se consfințea în același timp ocuparea Bosniei și Herțegovinei de către Austria. În ajunul congresului, Anglia a ocupat Ciprul. Hotărârile Congresului de la Berlin au contribuit la crearea în Balcani a unui nod de noi contradicții internaționale, a unui focar de noi războaie. — 41.
- <sup>70</sup> Engels se referă la patruleterul de cetăți de pe teritoriul Bulgariei: Silistra, Rusciuc, Șumla și Varna. În această regiune au fost concentrate la începutul războiului ruso-româno-turc din 1877—1878 principalele forțe ale armatei turce. — 41.
- <sup>71</sup> În 1857—1859 a avut loc în India o mare răscoală populară împotriva stăpânirii engleze. Răscoala a izbucnit în primăvara anului 1857 printre așa-numitele unități de șipai din armata bengaleză, recrutate din rîndurile populației locale, și a cuprins vaste regiuni din India centrală și de nord. Principala forță mo-

- trică a răscoalei au constituit-o țărănimea și meșteșugarii săraci de la orașe. Condușă de feudali indigeni, răscoala a fost înfrântă din cauza fărâmițării feudale a Indiei, a deosebirilor de religie și de castă, precum și din cauza superiorității tehnico-militare a colonialiștilor englezi. — 42.
- <sup>72</sup> În noiembrie 1839, un detașament expediționar, sub comanda generalului V. A. Perovski, guvernatorul militar al Orenburgului, a întreprins o campanie cu scopul de a cucerii hanatul Hivei. Cu un efectiv de 5000 de oameni, câteva tunuri și un convoi de aprovizionare, detașamentul nu a putut face față greutateilor legate de traversarea stepelor pustii în timp de iarnă. După ce în urma îmbolnăvirilor în masă a pierdut jumătate din efectiv, Perovski a fost nevoit să se întoarcă în 1840 la Orenburg fără să fi ajuns la Hiva. — 42.
- <sup>73</sup> Engels se referă la mișcarea șovină condusă de generalul Boulanger în Franța anilor 1886—1889. Profitând de nemulțumirea pe care a provocat-o în masele populare politica republicanilor burghezi, boulangiștii au desfășurat o agitație șovină și revanșardă în scopul de a pregăti o lovitură de stat și de a restaura monarhia în Franța. Caracterizând boulangismul ca o variantă a bonapartismului, Engels a arătat că de primejdioasă este această mișcare și a cerut socialiștilor francezi să demaște și să combată cu toată energia lozincile revanșarde și demagogice ale lui Boulanger și ale adepților săi. — 43.
- <sup>74</sup> *Plevna* (Pleven, oraș în Bulgaria de nord) a fost cucerită de armata rusoromână aliată la 10 decembrie (28 noiembrie) 1877, în urma luptelor înverșunate duse împotriva trupelor turcești în timpul războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. — 43.
- <sup>75</sup> În 1867, ca urmare a transformării Imperiului habsburgic în monarhie dualistă austro-ungară, riul Letha a fost declarat linie de hotar între cele două părți ale monarhiei: Cislethania (Austria, Cehia, Moravia, Silezia, Stiria, Carintia, Tirolul și alte ținuturi) și Translethania (Ungaria, Slovacia, Croația, Transilvania și alte câteva ținuturi). — 43.
- <sup>76</sup> Este vorba de seria de articole „Siberia și sistemul deportărilor”, scrise de ziaristul american George Kennan după o călătorie făcută prin Siberia în anii 1885—1886 și publicate în 1888—1890, în revista „The Century Illustrated Monthly Magazine”, care apărea la New York. — 43.
- <sup>77</sup> Engels se referă la faptul că în 1864 au fost introduse în Rusia zemstvele — autoadministrație locală limitată. Dar după numai doi ani, în 1866, guvernul țarist a început împotriva zemstvelor o prigoană sistematică, care s-a încheiat în special în deceniul al 9-lea al secolului trecut, în perioada de reacție și de singeroase represii împotriva mișcării revoluționare. — 44.
- <sup>78</sup> În discursul pe care l-a rostit în Reichstag la 16 februarie 1874 și la care se referă aici Engels, Moltke a trebuit să recunoască că, de când poartă războaie victorioase, germanii „și-au câștigat pretutindeni respect, dar nu și dragoste”. — 45.
- <sup>79</sup> Scrisoarea de față este răspunsul dat de Engels funcționarului de bancă austriac Isidor Ehrenfreund, care la 21 martie 1890 îi scrisese că printre membrii clubului funcționarilor din instituțiile bancare și de credit vieneze, din care face parte și el, precum și în rindurile unei anumite părți a populației Vienei capătă o largă răspindire antisemitismul, care își găsește expresia într-o propagandă îndreptată împotriva capitalului evreiesc. Răspunsul lui Engels a fost publicat în „Arbeiter-Zeitung” nr. 19 din 9 mai 1890, sub titlul „Friedrich

Engels despre antisemitism", cu următoarea notă din partea redacției: „E, bineînțeles, de prisos să mai arătăm că această scrisoare se publica atât cu consimțământul autorului, cât și cu cel al destinatarului ei". Numele destinatarului nu a fost indicat.

În limba română a apărut un fragment din această scrisoare în gazeta „Munca” din 10 iunie 1890. Traducerea este semnată de Ion Nădejde.

„Munca” — gazetă săptămînală; a apărut la București între 1890 și 1894 ca organ de presă al Clubului muncitorilor din București și apoi al Partidului social-democrat al muncitorilor din România (P.S.D.M.R.). A avut un rol de seamă în răspîndirea ideilor marxiste, în pregătirea politică și ideologică a Congresului de constituire a primului partid al clasei muncitoare din România.

Scrisoarea lui Engels a fost reprodusă, sub același titlu, în nr. 109 din 13 mai 1890 al ziarului „Berliner Volksblatt” și în nr. 315 din 28 mai 1890 al săptămînalului social-politic german „Das Recht auf Arbeit”. — 49.

<sup>80</sup> Engels se referă la următoarele greve ale muncitorilor evrei din Londra: greva croitorilor și blănarilor din august-septembrie 1889, greva brutarilor din noiembrie 1889 și cea a cizmarilor din martie-anriliile 1890. Aceste greve s-au încheiat cu satisfacerea revendicărilor formulate de muncitori. Croitorii, blănarii și brutarii au obținut introducerea zilei de muncă de zece ore în loc de paisprezece—șaisprezece, iar cizmarii — înlocuirea muncii la domiciliu cu munca în ateliere și consimțământul patronilor la instituirea arbitrajului în conflictele de muncă. — 50.

<sup>81</sup> „Die Gartenlaube” — săptămînal literar ilustrat german, de orientare mic-burgheză; a apărut la Leipzig cu începere din 1853; din 1903 pînă în 1943 a apărut la Berlin. — 51.

<sup>82</sup> Această prefață a fost scrisă de Engels la ediția a patra germană autorizată a „Manifestului Partidului Comunist” (vezi textul acestei lucrări în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 461—500), apărută la Londra în mai 1890, în seria „Sozialdemokratische Bibliothek”. Broșura cuprinde și prefața lui Marx și Engels la ediția germană din 1872 a „Manifestului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 97—98), precum și prefața lui Engels la ediția germană din 1883 a „Manifestului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 3—4). O parte din noua prefață a lui Engels a fost reprodusă și în articolul de fond al nr. 33 din 16 august 1890 al ziarului „Sozialdemokrat”, articol intitulat „O nouă ediție a «Manifestului Comunist»”, precum și în nr. 48 din 28 noiembrie 1890 al ziarului „Arbeiter-Zeitung”, în articolul de fond închinat celei de-a 70-a aniversări a nașterii lui Engels. Ediția a patra a „Manifestului Partidului Comunist” a fost ultima ediție autorizată. Edițiile ulterioare ale „Manifestului” au fost, de regulă, reproduse după textul acestei ediții. — 52.

<sup>83</sup> Engels se referă la prefața sa la ediția germană din 1883 a „Manifestului Partidului Comunist” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 3—4).

În limba română, „Manifestul Partidului Comunist” a apărut pentru prima oară la Iași în 1892 în traducerea lui P. Mușoiu, din limba franceză, după textul cuprins în cartea lui Mermeix „La France socialiste”. Prefețele au fost date după ediția a patra germană, pe care autorul versiunii românești afirmă, în prefață, că le-a folosit la verificarea traducerii sale. În 1913 a apărut o nouă ediție în limba română în traducerea lui I. Sion, cu o introducere de dr. C. Racovski (Biblioteca României muncitoare), care cuprinde, pe lângă pre-

fețele lui K. Marx și F. Engels și prefețele la ediția rusă din 1882. O a treia ediție a apărut în 1922, traducerea este semnată tot de I. Sion. Introducerea d-rului C. Racovski este înlocuită cu o precuvîntare a lui K. Kautsky (Biblioteca socialistă). — 52.

- <sup>84</sup> În postfața la articolul „Cu privire la problema socială în Rusia” (vezi volumul de față, p. 424), Engels îl indică pe Plehanov drept autor al traducerii amintite; Plehanov, în ediția din 1900 a „Manifestului”, arată și el că traducerea îi aparține.

Originalul german al prefeței scrise de Marx și Engels la ediția rusă a „Manifestului”, original menționat de Engels cu indicația că s-a pierdut, a fost găsit și se păstrează la Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. El a stat la baza publicării acestei prefețe în ediția de față (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 314—315). Pentru volumul de față, textul acestei prefețe, citat de Engels în retroversiune din rusă în germană, a fost confruntat cu manuscrisul amintit al originalului german; micile modificări făcute de Engels în această retroversiune, în comparație cu manuscrisul amintit, sînt semnalate în text și în note de subsol; deosebirile de text datorate inexactității ediției ruse au fost înlăturate pe baza manuscrisului. — 52.

- <sup>85</sup> „Kolokol” — ziar democrat-revoluționar rus; a apărut în limba rusă în anii 1857—1867, sub redacția lui A. I. Herzen și N. P. Ogarev, în editura „Volnaia russkaia tipografia”, fondată de Herzen, iar în 1868—1869 în limba franceză cu suplimente în limba rusă; pînă în 1865 a apărut la Londra, iar după aceea la Geneva.

Traducerea rusă a „Manifestului Partidului Comunist”, menționată de Engels, a apărut la Geneva în 1869, în editura „Volnaia russkaia tipografia”. — 52.

- <sup>86</sup> Este vorba de situația ce se crease după asasinarea împăratului Alexandru al II-lea de către narodovolți la 1 martie 1881, cînd urmașul său la tron, Alexandru al III-lea, speriat de acțiunile revoluționare și temîndu-se de eventuale noi acte teroriste din partea Comitetului Executiv al organizației „Narodnaia Volea”, nu se încumeta să parăsească Gacina. — 55.

- <sup>87</sup> K. Marx i Fr. Engels. „Manifest Komunistyczny 1847 r.”. Genewa, 1883. — 56.

- <sup>88</sup> K. Marx og F. Engels. „Det. Kommunistiske Manifest”. KØbenhavn, 1885. — 56.

- <sup>89</sup> „Manifestul Partidului Comunist”, în traducerea franceză a Laurei Lafargue, a apărut în săptămînalul „Le Socialiste” în intervalul 29 august — 7 noiembrie 1885 și a fost reprodus și ca anexă în cartea lui Mermeix „La France socialiste”, Paris, 1886 (vezi adn. 82).

„Le Socialiste” — săptămînar francez, fondat de J. Guesde la Paris în 1885; pînă în 1902 a fost organul de presă al Partidului Muncitoresc; din 1902 pînă în 1905 — organul Partidului socialist francez; la această publicație a colaborat F. Engels. — 56.

- <sup>90</sup> Traducerea spaniolă a „Manifestului Partidului Comunist” a fost publicată în ziarul „El Socialista”, în intervalul iulie-august 1886; ea a apărut și într-o broșură intitulată: „Manifesto del Partido Comunista”. Escrito par C. Marx y F. Engels. Madrid. Administracion de „El Socialista”, 1886.

„El Socialista” — săptămînal, organ central al Partidului muncitoresc socialist din Spania, a apărut la Madrid cu începere din 1885. — 56.

- <sup>91</sup> „Manifesto of the Communist Party”, by Karl Marx and Frederick Engels. Authorized English Translation. Edited and annotated by Frederick Engels. London, 1888.
- Prefața scrisă de Engels la această ediție (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 349—355) coincide în mare parte cu prezenta prefață la ediția germană din 1890 a „Manifestului Partidului Comunist”. — 56.
- <sup>92</sup> K. Marx și F. Engels. „Prefață la ediția germană din 1872 a «Manifestului Partidului Comunist»” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 97—98). — 56.
- <sup>93</sup> *Procesul comuniștilor de la Colonia* (4 octombrie—12 noiembrie 1852) — proces înscenat de guvernul prusian. Sub acuzația de „înalță trădare” au comparut în fața Curții cu juri 11 membri ai Ligii comuniștilor — prima organizație comunistă internațională a proletariatului (1847—1852), condusă de Marx și Engels și avind drept program „Manifestul Partidului Comunist”. Drept corp delict au servit la acest proces „dosarul original cu procesele-verbale” ale ședințelor Organului Central — dosar ticluit de agenții poliției prusiene — și alte acte false, precum și o serie de documente sustrate de poliție de la fracțiunea aventuristă Willich-Schapper, care fusese exclusă din Liga comuniștilor. Pe baza acestor documente false și a unor mărturii mincinoase, șapte dintre acuzați au fost condamnați la pedepse variind între 3 și 6 ani detențiune într-o fortăreață. Acțiunile provocatoare ale organizatorilor acestui proces și metodele mirșave folosite de statul polițist prusian împotriva mișcării muncitorești internaționale au fost în întregime demascate de Marx și Engels (vezi articolul lui Engels „Recentul proces de la Colonia” și pamfletul lui Marx „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia”, în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 422—428 și 429—501). — 56.
- <sup>94</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 15—18. — 57.
- <sup>95</sup> Engels reproduce declarația făcută de Bevan, președintele consiliului trade-unionurilor din orașul Swansea, în cadrul cuvântării rostite de el la Congresul anual din 1887 al trade-unionurilor, care a avut loc în acest oraș; relatarea acestei cuvântări a apărut în numărul din 17 septembrie 1887 al ziarului „Commonweal”. — 57.
- <sup>96</sup> Această teză teoretică a fost enunțată de Marx și Engels într-o serie de lucrări ale lor, începînd din deceniul al 5-lea al secolului trecut; în formularea de față, ea se găsește în Statutul Asociației Internaționale a Muncitorilor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 15, și vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 466). — 58.
- <sup>97</sup> *Congresul de la Geneva al Internaționalei I* a avut loc între 3 și 8 septembrie 1866. Au participat 60 de delegați care reprezentau Consiliul General, diferite secții ale Internaționalei și asociații muncitorești din Anglia, Franța, Germania și Elveția. Președinte al congresului a fost H. Jung. Drept raport oficial al Consiliului General au fost citite la congres „Instrucțiunile pentru delegații Consiliului Central provizoriu în legătură cu diferite probleme” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 202—212), întocmite de Marx. Proudhoniștii, care dispuneau la congres de o treime din voturi, au opus „Instrucțiunilor” un program propriu, amănunțit, în legătură cu toate punctele de pe ordinea de zi. Dar în majoritatea probleme-

melor discutate, victoria a fost de partea adepților Consiliului General : din cele nouă puncte ale „Instrucțiunilor”, șase au fost adoptate ca rezoluții ale congresului (cu privire la unitatea internațională de acțiune, limitarea zilei de muncă la opt ore, munca copiilor și a femeilor, munca cooperativizată, sindicatele, armatele permanente). Congresul de la Geneva a aprobat, de asemenea, Statutul și Regulamentul Asociației Internaționale a Muncitorilor.

*Congresul muncitoresc de la Paris* — congresul internațional, muncitoresc socialist care a avut loc la Paris între 14 și 20 iulie 1889 și care a fost de fapt congresul de constituire a Internaționalei a II-a. El a fost precedat de o luptă îndârjită pe care, sub conducerea nemijlocită a lui Engels, au dus-o marxistii împotriva oportuniștilor francezi (posibiliștii) și a adepților lor din Federația social-democrată engleză. Oportuniștii încercaseră să ia în mână lor pregătirea congresului, spre a-și asigura în cadrul lui o poziție dominantă și a împiedica astfel crearea pe baze marxiste a unei noi uniuni a organizațiilor socialiste și muncitorești. Dar congresul a fost convocat în condițiile influenței precumpănitoare a partidelor marxiste. Deschiderea lui a avut loc la 14 iulie 1889, în ziua celei de-a 100-a aniversări a căderii Bastiliei. La congres au participat 393 de delegați din 20 de țări ale Europei și Americii. Văzând că toate tentativele lor au eșuat, possibiliștii au convocat la Paris, tot pentru 14 iulie 1889, un congres paralel, opus celui marxist. La congresul possibiliștilor n-au participat decât puțini delegați străini, care, în plus, au fost în majoritatea lor reprezentanți pur fictivi.

Congresul internațional muncitoresc socialist a ascultat rapoartele reprezentanților partidelor socialiste cu privire la mișcarea muncitorească din țările lor, a elaborat principiile fundamentale ale unei legislații muncitorești internaționale, adoptând, printre altele, revendicarea legiferării zilei de muncă de opt ore, a trasat căile de luptă pentru înfăptuirea revendicărilor muncitorești. Congresul a subliniat necesitatea organizării politice a proletariatului și a luptei pentru satisfacerea revendicărilor politice ale muncitorilor ; el s-a pronunțat pentru desființarea armatelor permanente și pentru înlocuirea lor cu înarmarea generală a poporului. O hotărâre deosebit de importantă a congresului a fost aceea prin care ziua de 1 Mai a fost declarată sărbătoare internațională a clasei muncitoare. În toate problemele discutate, congresul a adoptat în esență hotărâri marxiste juste ; anarhiștii, care încercaseră să impună congresului punctul lor de vedere, au suferit o grea înfringere.

La acest Congres, mișcarea socialistă din România a trimis o delegație care a reprezentat-o. Prin aceasta mișcarea socialistă din țara noastră a stabilit legături cu mișcarea socialistă internațională.

Ca urmare a hotărârilor Congresului de Constituire a Internaționalei a II-a, începând din 1890, ziua de 1 Mai a fost sărbătorită și în țara noastră în fiecare an, ca zi a solidarității internaționale a muncitorilor. — 59.

<sup>98</sup> Articolul „*Ziua de 4 Mai la Londra*” a fost scris de Engels între 5 și 21 mai 1890 și este consacrat primei sărbătoriri a zilei de 1 Mai ca sărbătoare internațională a oamenilor muncii, organizată de partidele socialiste și de organizațiile muncitorești în conformitate cu hotărârea Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889 de la Paris (vezi adnotarea 97). Demonstrațiile și mitingurile de masă, care în Austria fuseseră deosebit de bine organizate, s-au desfășurat, conform hotărârii congresului, sub lozincă luptei pentru legiferarea zilei de muncă de opt ore.

În mod organizat au sărbătorit și muncitorii londonezi primul lor 1 Mai ; această sărbătorire a avut loc la 4 mai 1890 — în prima duminică a lunii — și ea a fost aceea care l-a inspirat pe Engels să scrie articolul de față. În pofida încercărilor liderilor reformiști ai trade-unionurilor și ale socialistului

oportunist englez Hyndman de a lua în mînile lor conducerea demonstrației și de a-i impune lozinci conciliatoriste, ea a arătat că marea masă a muncitorilor londonezi este hotărîtă să lupte pentru revendicările socialiste revoluționare. Reformiștii au fost urmați doar de o mică parte a muncitorilor din așa-numita aristocrație muncitorească. Marea masă a participanților — circa 200 000 de oameni — a demonstrat sub lozincile lansate de marxistii englezi. Rolul principal la această demonstrație l-au avut muncitorii necalificați de la întreprinderile de gaz și de la docurile londoneze, primii care în deceniul al nouălea al secolului trecut începuseră lupta pentru crearea unor sindicate noi, de masă, și pentru introducerea zilei de muncă de opt ore. La mitingul din Hyde-Park, cu care s-a încheiat demonstrația, a participat și Engels ; au luat cuvîntul militanți de seamă ai mișcării muncitorești internaționale ca Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, Paul Lafargue, precum și reprezentantul emigrației revoluționare ruse S. Kravcinski (Stepneak) și alții.

Articolul „Ziua de 4 Mai la Londra” a apărut, în afară de „Arbeiter-Zeitung”, și în ziarul „Der Wähler” nr. 85 din 29 mai 1890. Articolul a fost publicat — fără prima parte referitoare la sărbătorirea zilei de 1 Mai în Austria — în „Berliner Volksblatt” nr. 123 din 31 mai 1890. — 60.

- <sup>99</sup> *Sindicatul muncitorilor de la întreprinderile de gaz și al muncitorilor necalificați* — primul trade-union al muncitorilor necalificați din istoria mișcării muncitorești din Anglia ; a fost înființat la sfîrșitul lunii martie — începutul lunii aprilie 1889, în condițiile creșterii mișcării greviste în ultimele două decenii ale secolului trecut. Un rol important în organizarea și conducerea acestui sindicat au avut E. Marx-Aveling și E. Aveling. Sindicatul a lansat lozincă luptei pentru introducerea zilei de muncă de opt ore. Într-un timp scurt, sindicatul a dobîndit o mare influență printre păturile largi ale muncitorilor : în decurs de un an s-au înscris în el circa 100 000 de muncitori de la întreprinderile de gaz. El a participat activ la organizarea grevei din 1889 a docherilor londonezi.

*Greva docherilor londonezi*, care a avut loc între 12 august și 14 septembrie 1889, a fost unul dintre marile evenimente ale mișcării muncitorești engleze de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. La această grevă au participat 30 000 de docheri și peste 30 000 de muncitori de alte profesii, majoritatea lor fiind formată din muncitori necalificați care nu făceau parte din nici un sindicat. Bine organizați și dînd dovadă de multă dirzenie, greviștii au obținut satisfacerea revendicărilor lor cu privire la majorarea salariilor și îmbunătățirea condițiilor de muncă. Greva docherilor a contribuit la întărirea solidarității proletare (pentru fondul de grevă s-au strîns aproximativ 50 000 de lire sterline) și la dezvoltarea mișcării organizate a clasei muncitoare : a fost creat sindicatul docherilor, precum și alte sindicate, care au grupat un mare număr de muncitori necalificați ; numărul muncitorilor organizați în trade-unionuri a crescut de peste două ori într-un singur an — de la 860 000 în 1889 la aproape 2 000 000 în 1890. — 61.

- <sup>100</sup> *Cluburi radicale* se numeau în Anglia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea organizațiile formate mai ales din muncitori și, de regulă, conduse de reprezentanți ai burgheziei liberale. Cluburile aveau oarecare influență în rîndurile proletariatului englez. La sfîrșitul deceniului al 9-lea, datorită avîntului mișcării muncitorești din țară, numărul acestor cluburi a crescut, iar printre membrii lor au căpătat o largă răspîndire ideile socialismului. — 61.

- <sup>101</sup> Aluzie la comportarea lui Hyndman în timpul demonstrației organizate de socialistii englezi la 13 noiembrie 1887, la Londra, în Trafalgar Square. Între demonstranți și poliție s-a produs o serie de ciocniri, în urma cărora au



fost răniți câteva sute de oameni (dintre care trei, mortal), iar unii dintre organizatorii mitingului au fost arestați. În timpul acestor evenimente, care au intrat în istoria mișcării muncitorești engleze sub numele de „duminica sângeroasă”, Hyndman a dat dovadă de lașitate, ascunzându-se. — 61.

<sup>102</sup> *Greva de la Silvertown* (cartier în East-End) — greva din septembrie-decembrie 1889 a muncitorilor din industria cablurilor submarine și a produselor din cauciuc. Greviștii, în număr de aproximativ 3000 de oameni, au cerut majorarea tarifului orar și a tarifului pentru munca în acord, salarii mai mari pentru munca în orele suplimentare și în zilele de sărbătoare, îmbunătățirea salariizării femeilor și a copiilor. La organizarea acestei greve a participat activ Eleanor Marx-Aveling; în cursul grevei, ea a înființat o asociație a tinerelor muncitoare. Greva, care a durat aproape trei luni, a eșuat din cauză că muncitorii din Silvertown nu au fost sprijiniți de celelalte trade-unionuri. — 62.

<sup>103</sup> Engels se referă la greva muncitorilor de la Societatea de gaz din partea de sud a Londrei care a avut loc în decembrie 1889 — februarie 1890. Greva a izbucnit din cauza nerespectării de către patroni a obligațiilor pe care și le asumaseră printr-un acord anterior, de a introduce ziua de muncă de opt ore, de a majora salariile și de a angaja la lucru numai membri ai Sindicatului muncitorilor din întreprinderile de gaz etc. Greva a eșuat din cauză că greviștii nu au fost suficient de activ ajutați de celelalte trade-unionuri, în special de sindicatul docherilor, precum și datorită faptului că începând din 1890 mișcarea grevistă a intrat în declin. La societatea de gaz, ziua de muncă de opt ore a fost desființată. — 62.

<sup>104</sup> *Social-democratic federation* (Federația social-democrată) — organizație socialistă engleză, înființată în august 1884, care grupa în rândurile ei elemente socialiste eterogene, în special din cercurile intelectualității. Timp îndelungat, conducerea federației s-a aflat în miinile reformiștilor, în frunte cu Hyndman, care promovau o politică oportunistă și sectară. Grupul de marxști revoluționari (E. Marx-Aveling, E. Aveling, Tom Mann și alții) care făceau parte din această federație au desfășurat, în opoziție cu linia lui Hyndman, o luptă activă pentru stabilirea unei legături strinse cu mișcarea muncitorească de masă. După sciziunea produsă în toamna anului 1884, când reprezentanții aripii stângi au creat o organizație independentă — Liga socialistă —, influența oportuniștilor în cadrul federației s-a întărit. Dar sub înfririrea stării de spirit revoluționare a maselor, înăuntrul federației s-a continuat să aibă loc un proces de formare a elementelor revoluționare, nemulțumite de conducerea oportunistă.

*Posibiliștii* — curent oportunist în mișcarea socialistă franceză, aflat sub conducerea lui Brousse, Malon și alții, care în 1884 provocaseră o sciziune în Partidul muncitoresc francez. Fiind împotriva tacticii revoluționare, liderii acestui curent propagau principiul: să tindem spre ceea ce este „posibil”, de unde și denumirea de „posibiliști”. — 62.

<sup>105</sup> *Scoala manchesteriană* — curent în economia politică care s-a afirmat în prima jumătate a secolului al XIX-lea și exprima interesele burgheziei industriale. Adepții acestui curent, liber-schimbistii, militau pentru libertatea comerțului și pentru neamestecul statului în viața economică. Centrul de agitație al liber-schimbistilor era Manchesterul, unde în fruntea acestei mișcări se aflau doi fabricanți de textile, Cobden și Bright. În deceniul al 7-lea, liber-schimbistii au format aripa de stînga a partidului liberal.

Vorbund de manchesterianismul vechilor trade-unionuri, Engels se referă la caracterul burghezo-reformist al activității lor. Tinzind să limiteze sarcinile

proletariatului la lupta economică pentru reducerea zilei de muncă și majorarea salariilor, pentru modificarea parțială a legislației muncitorești în favoarea muncitorilor, liderii acestor trade-unionuri cautau să abată proletariatul de la țelurile de clasă ale mișcării muncitorești, se pronunțau împotriva luptei politice a clasei muncitoare, propovăduiau concilierea și pacea de clasă cu burghezia. — 64.

<sup>106</sup> Este vorba de insurecția din Baden-Palatinat pentru apărarea constituției imperiului, care a avut loc în mai-iulie 1849 și la care a participat Engels; vezi în legătură cu aceasta lucrarea lui „Campania germană pentru constituția imperiului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 111—207). — 65.

<sup>107</sup> „Ciorna răspunsului adresat redacției lui *«Sächsische Arbeiter-Zeitung»*” a fost scrisă de Engels în legătură cu încercarea redacției acestui z’ar, care era formată din reprezentanți ai grupului de opoziție al „tinerilor”, de a-l declara pe Engels solidar cu acțiunile lor îndreptate împotriva liniei promovate de conducerea social-democrației germane. Acțiunile ziarului au dus la sfârșitul lunii august 1890 la înlăturarea redacției lui, care într-un articol de rămas bun a încercat în mod demagogic să prezinte demiterea ei drept consecință a unei pretense întăriri a „socialismului parlamentar mic-burghez” în partid și nu s-a dat în lături să uzeze de autoritatea lui Engels în scopurile ei. Indignat, Engels a hotărât să dea „tinerilor” o ripostă publică.

Varianta de față a răspunsului adresat lui *«Sächsische Arbeiter-Zeitung»* a rămas neterminată și s-a pastrat în ciornă. Varianta definitivă a răspunsului dat de Engels (vezi volumul de față, p. 69—71) a fost publicată în *«Sozialdemokrat»* și *«Berliner Volksblatt»*; ea a avut un rol important în demascarea poziției „tinerilor”. Răspunsul lui Engels a apărut și în *«Arbeiter-Zeitung»* nr. 38 din 19 septembrie 1890.

„Tinerii” — grupare mic-burgheză opoziționistă semianarhistă din rîndurile social-democrației germane, s-a constituit definitiv în 1890. Nucleul ei de bază era format din studenți și tineri publiciști (de aici și denumirea opoziției), care aspirau la rolul de teoreticieni și conducători ai partidului. Principalii lideri ai „tinerilor” au fost P. Ernst, P. Kampfmeyer, H. Müller, B. Wille și alții. Ignorînd faptul că, după abrogarea legii excepționale împotriva socialiştilor, condițiile de activitate a partidului se schimbaseră, „tinerii” negau necesitatea folosirii formelor legale de luptă, se pronunțau împotriva participării social-democrației la alegerile parlamentare, împotriva folosirii tribunei parlamentare, acuzau în mod demagogic partidul și conducerea sa că apără interesele micii burghezii, că dau dovadă de oportunism și încalcă democrația de partid. În octombrie 1891, Congresul de la Erfurt al Partidului social-democrat din Germania a exclus din partid o parte din conducătorii acestei opoziții.

„*Sächsische Arbeiter-Zeitung*” — cotidian social-democrat german; la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea a devenit organul de presă al grupării de opoziție a „tinerilor”; a apărut la Dresden din 1890 pînă în 1908. — 67.

<sup>108</sup> Engels se referă la apelul fracțiunii social-democrate către muncitorii germani în legătură cu sărbătorirea zilei de 1 Mai 1890, publicat în numărul din 15 aprilie 1890 al ziarului *«Berliner Volksblatt»*. Apelul conținea răspunsul conducerii partidului la cererea opoziției „tinerilor” de a se declara în ziua de 1 Mai o grevă generală. Arătînd cât de primejdioasă ar fi admiterea acestei cereri întrucît legea împotriva socialiştilor continua să fie în vigoare și ca în situația creată după alegerile din 20 februarie 1890 exista pericolul unor provocări din partea cercurilor guvernante, care fuseseră înfrînte în alegeri și erau

gata să folosească orice pretext pentru a distruge partidul social-democrat, apelul chema pe muncitorii germani să nu dea prilej pentru provocări și să sârbatorească ziua de 1 Mai printr-o demonstrație pașnică.

La *Hamburg* a avut loc în mai-iulie 1890 o grevă a muncitorilor din construcții, care cereau introducerea zilei de muncă de nouă ore și majorarea salariilor. Incepută într-un moment nefavorabil, greva a eșuat, dar și patronii au trebuit să renunțe la pretenția lor de a interzice muncitorilor să facă parte din organizații sindicale. — 68.

- <sup>109</sup> *Conferința de la Londra* a Internaționalei I a avut loc la Londra între 17 și 23 septembrie 1871. Convocată în condițiile represiunilor crunte dezlănțuite împotriva membrilor Internaționalei după înfrângerea Comunei din Paris, ea a avut o componență relativ restrinsă: la lucrările ei au participat 22 de delegați cu vot deliberativ și 10 cu vot consultativ. Țările care nu au putut trimite delegați la conferință au fost reprezentate de respectivii secretari-coreșpondenți. Germania a fost reprezentată de Marx, iar Italia de Engels. S-au ținut în total 9 ședințe, care au avut caracterul unor ședințe de lucru, închise. Nu s-au publicat dari de seamă asupra lucrărilor conferinței. Rezoluțiile ei au fost publicate în noiembrie-decembrie 1871.

Conferința de la Londra a marcat o etapă importantă în lupta lui Marx și Engels pentru crearea unui partid proletar. Conferința a adoptat o rezoluție „Cu privire la activitatea politică a clasei muncitoare”, în care necesitatea creării unui partid de sine stătător al proletariatului a fost formulată ca unul dintre principiile de bază ale mișcării muncitorești internaționale. Printr-o hotărâre a Congresului de la Haga al Internaționalei (1872), partea esențială a acestei rezoluții a fost inclusă în Statutul general al Asociației Internaționale a Muncitorilor. Într-o serie de alte rezoluții ale conferinței au fost formulate importante principii tactice și organizatorice ale partidului proletar și s-a dat o lovitură puternică sectarismului și reformismului. Conferința de la Londra s-a desfașurat sub semnul luptei intransigente duse de Marx, Engels și de adepții lor împotriva bakunismului și a adus o importantă contribuție la victoria principiilor partinității proletare asupra oportunismului anarhist. — 68.

- <sup>110</sup> La sfârșitul anului 1884, în scopul activizării politicii coloniale a Germaniei, Bismarck a cerut Reichstag-ului să acorde companiilor de navigație o subvenție anuală pentru înființarea unor curse regulate spre Asia de est, Australia și Africa. Această cerere a guvernului a produs divergențe în rândurile fracțiunii social-democrate a Reichstagului. Aripa stângă, în frunte cu A. Bebel și W. Liebknecht, urmînd indicațiile lui Engels, s-a pronunțat împotriva sprijinirii acestei cereri a guvernului. Majoritatea fracțiunii (Dietz, Frohme, Grillenberger și alții), care se situa pe o poziție oportunistă, intenționa să voteze pentru acordarea subvenției, sub pretextul importanței dezvoltării legăturilor internaționale. Sub presiunea acestei majorități, fracțiunea social-democrată a adoptat o hotărâre în care se arăta că problema acordării subvenției nu are un caracter principal și că se lasă la latitudinea fiecărui membru al fracțiunii să voteze după cum va crede de cuviință; totodată se preciza că majoritatea deputaților social-democrați intenționează să voteze pentru acordarea ei.

Poziția oportunistă a aripii de dreapta a fracțiunii a fost în mod categoric condamnată de marea masă a membrilor de partid, de ziarul „Sozialdemokrat”, organul central al partidului, a cărui luptă împotriva oportuniștilor a fost în întregime sprijinită și îndrumată de Engels. În cursul discuției, liderii oportuniști au încercat în repetate rînduri să atribuie redacției ziarului „Sozialdemokrat” vina divergențelor ivite și să oblige ziarul să renunțe la criticarea poziției lor. În cele din urmă însă, sub influența unor critici vehemente, majoritatea fracțiunii a fost nevoită să-și modifice intrucitva atitudinea față

de proiectul guvernamental în timpul dezbaterii lui în Reichstag, în martie 1885, declarînd că nu-l va vota decît în cazul cînd Reichstagul va adopta unele propuneri prezentate de fracțiune. Numai după ce aceste cereri au fost respinse de Reichstag, împotriva proiectului au votat toți membrii fracțiunii social-democrate. — 68.

<sup>111</sup> Citat din *Biblie*, Matei, 23, 24 ; înseamnă a da importanță lucrurilor mărunte neglijînd esențialul. — 70.

<sup>112</sup> Lucrarea „*Congresul internațional muncitoresc din 1891*”, în care e trasată tactica marxștilor în cadrul pregătirii Congresului al doilea de la Bruxelles al Internaționalei, este răspunsul dat de Engels la scrisoarea pe care i-o adresase la 9 septembrie 1890 socialistul francez Ch. Bonnier. Acesta din urmă îi comunicase lui Engels o serie de fapte care denotau că socialiștii belgieni dau dovadă de oscilări oportuniste, de pe urma cărora se creează primejdia ca mișcarea muncitorească internațională să cadă sub influența precumpănitoare a posibilităților francezi și a altor elemente oportuniste. Profitînd de faptul că reprezentanții Partidului muncitoresc din Belgia, care încă în perioada pregătirii Congresului de la Paris avuseseră o poziție inconsecventă, au primit mandatul pentru convocarea viitorului congres atît de la congresul marxist, care i-a însărcinat să-și îndeplinească mandatul împreună cu socialiștii din Elveția, cît și de la congresul paralel al posibilităștilor (vezi adnotarea 97), aceștia din urmă, acționînd prin intermediul belgienilor, au încercat din nou să ia inițiativa în problema convocării congreselor internaționale muncitorești socialiste.

Ideile principale din răspunsul către Bonnier au fost, de asemenea, expuse de Engels atît în scrisoarea sa din 15 septembrie 1890 către Lafargue, cît și în scrisoarea sa din 27 septembrie 1890 către Sorge, scrisori din care reiese limpede că acest răspuns era destinat conducătorilor partidelor marxiste și nu urma să fie dat publicității. Îndrumările date de Engels i-au ajutat pe marxștii din Franța și din alte țări să zădărnicească intrigile elementelor oportuniste și să facă în așa fel încît Congresul internațional muncitoresc socialist din 1891 de la Bruxelles să fie convocat și să se desfășoare pe baze marxiste. — 72.

<sup>113</sup> Congresul de la Liverpool al trade-unionurilor engleze a avut loc între 1 și 6 septembrie 1890. La el au participat circa 460 de delegați, care reprezentau peste 1 400 000 de muncitori organizați în sindicate. La congres au participat pentru prima oară numeroși reprezentanți ai noilor trade-unionuri, în rîndurile cărora socialiștii englezi se bucurau de o anumită influență.

În pofida împotrivririi opuse de liderii vechilor trade-unionuri, congresul a adoptat o rezoluție în care se cerea legiferarea zilei de muncă de opt ore și a recunoscut utilitatea participării trade-unionurilor la activitatea uniunilor muncitorești internaționale. S-a hotărît, de asemenea, să se trimită delegați la Congresul internațional muncitoresc care urma să se țină la Bruxelles. — 72.

<sup>114</sup> Este vorba de următoarele două pamflete : „*Congresul internațional muncitoresc din 1889*. Răspuns ziarului «Justice»”, publicat în limba engleză într-o broșură apărută la Londra în martie 1889 și în limba germană în săptămînalul „Sozialdemokrat” nr. 13 și 14 din 30 martie și 6 aprilie 1889 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 498—508), și „*Congresul internațional muncitoresc din 1889*. II. Răspuns la «Manifestul Federației social-democrate»”, publicat în limba engleză într-o broșură apărută la Londra în iunie 1889 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 512—529). Un fragment din acest pamflet a fost tipărit

în „Sozialdemokrat” nr. 24 din 15 iunie 1889. În aceste pamflete, scrise de Bernstein, redactorul săptăminalului „Sozialdemokrat”, din inițiativa și sub redacția lui Engels, au fost demascate intrigile posibilștilor și ale liderilor Federației social-democrate în legătură cu convocarea Congresului internațional muncitoresc socialist de la Paris. — 72.

- <sup>115</sup> Conferința socialistă internațională de la Haga, la care au participat reprezentanți ai mișcării socialiste din Germania, Franța, Belgia, Olanda și Elveția, a avut loc la 28 februarie 1889. Ea a fost convocată, la propunerea lui Engels, de către reprezentanții fracțiunii social-democrate a Reichstagului german, în vederea elaborării condițiilor de convocare a Congresului internațional muncitoresc socialist de la Paris. Deși invitați, posibilștii au refuzat să participe la conferință și nu au recunoscut apoi hotărârile adoptate de ea. Conferința a stabilit drepturile, data convocării și ordinea de zi a congresului (amănunte cu privire la hotărârile conferinței vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 504—506). — 73.
- <sup>116</sup> *Colectiviști* — astfel erau denumiți în mișcarea socialistă franceză din ultimele două decenii ale secolului trecut adepții marxismului care militau pentru socializarea mijloacelor de producție și pentru participarea activă a clasei muncitoare la lupta politică. În fruntea lor se aflau J. Guesde și P. Lafargue (de aici și denumirea, mai răspândită, de guesdiști care li se dădea marxiștilor francezi). Din momentul înființării în 1879 a Partidului muncitoresc, în rîndurile lui s-a desfășurat o aprigă luptă de idei, care în 1882 a dus la scindarea partidului în marxiști (guesdiști) și posibilști (vezi adnotarea 104). Marxiștii au păstrat denumirea de partid muncitoresc. — 74.
- <sup>117</sup> „*Revoluționarii danezi*” — minoritate revoluționară a Partidului social-democrat din Danemarca, condusă de Trier și de Petersen și grupată în jurul ziarului „Arbeideren”. „Revoluționarii” se pronunțau împotriva politicii reformiste a aripii oportuniste a partidului și luptau pentru transformarea lui într-un partid proletar de clasă. Excluzi din partid de majoritatea reformistă, ei au înființat în 1889 o organizație proprie, care însă, din cauza greșelilor sectariste ale conducătorilor, nu s-a transformat într-un partid proletar de masa. — 74.
- <sup>118</sup> „*Scrisoarea de rama bun către cititorii ziarului «Sozialdemokrat»*” a fost scrisă de Engels la încetarea apariției acestui ziar. După publicarea ei în „Sozialdemokrat”, scrisoarea lui Engels a fost reprodusă în nr. 9 din 30 septembrie 1890 al revistei austriece „Sozialdemokratische Monatsschrift”. În octombrie 1890 ea a fost publicată, în traducere italiană, în ziarul „Giustizia”. Fără primele două alineate, scrisoarea a apărut în nr. 230 din 3 octombrie 1890 al ziarului „Berliner Volksblatt”. În limba rusă ea a apărut pentru prima oară în 1913, în nr. 9 din septembrie al revistei bolșevice „Prosvetzenie”. — 76.
- <sup>119</sup> „*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*” — a apărut zilnic la Köln, sub redacția lui Marx, de la 1 iunie 1848 pînă la 19 mai 1849. Din redacție făceau parte: Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath și H. Bürgers. Organ de presă combativ al aripii proletare a democrației, „Neue Rheinische Zeitung” a avut rolul de educator al maselor populare, ridicîndu-le la luptă împotriva contrarevoluției. Articolele de fond, care defineau poziția ziarului în cele mai importante probleme ale revoluției germane și ale celei europene, erau scrise, de regulă, de Marx și de Engels.
- În pofida tuturor persecuțiilor și a piedicilor puse de poliție, „Neue Rheinische Zeitung” a apărut cu curaj interesele democrației revoluționare, interesele proletariatului. În mai 1849, în condițiile ofensivei generale a contra-

revoluției, guvernul prusian, profitând de faptul că Marx nu fusese repus în drepturile de cetățean prusian, a emis un ordin de expulzare a lui din Prusia. În urma expulzării lui Marx și a persecuțiilor împotriva celorlalți redactori ai lui „Neue Rheinische Zeitung”, ziarul și-a încetat apariția. Ultimul număr, nr. 301, al lui „Neue Rheinische Zeitung”, tipărit în culoare roșie, a apărut la 19 mai 1849. În cuvântul de rămas bun adresat muncitorilor, redactorii ziarului declarau că „ultimul lor cuvânt va fi întotdeauna și pretutindeni: eliberarea clasei muncitoare!” — 76.

- <sup>120</sup> Congresul de la Wyden (Elveția) al Partidului muncitoresc socialist din Germania a avut loc între 20 și 23 august 1880. Au participat 56 de delegați. Acesta a fost primul congres ilegal al social-democrației germane, ținut în condițiile legii excepționale împotriva socialiștilor adoptate în 1878. Convocarea congresului însemna sfârșitul dezorientării și al șovăielilor pe care schimbarea bruscă a condițiilor de activitate a partidului le provocase în rindul conducătorilor lui și dovedea că, sub influența maselor membrilor de partid, în rindurile acestora linia revoluționară precumpănise asupra tendințelor oportuniste de dreapta și anarhiste.

La congres au fost dezbătute următoarele probleme: situația din partid, poziția deputaților social-democrați în Reichstag, programul și organizarea partidului, presa de partid, participarea la alegeri, atitudinea social-democrației germane față de partidele muncitorești din alte țări etc. Hotărârile adoptate la congres au contribuit la dezvoltarea și întărirea partidului. Congresul a condamnat atitudinea elementelor anarhiste în frunte cu Most și Hasselmann, care negau necesitatea folosirii posibilităților legale, a parlamentului etc., și care porniseră pe calea unei rupturi fățișe cu partidul. Most și Hasselmann au fost excluși din partid. În același timp, în pofida poziției celor de dreapta, congresul a hotărât ca, în paragraful II al programului adoptat în 1875 la Gotha, acolo unde se spunea că partidul luptă pentru atingerea țelurilor „prin toate mijloacele legale”, cuvântul „legale” să fie șters din program, recunoscându-se astfel necesitatea imbinării formelor legale de luptă cu cele ilegale. Printr-o hotărâre a congresului, săptămînalul „Sozialdemokrat” a fost confirmat ca organ oficial al partidului.

Asupra lucrărilor congresului a avut o rodnică influență critica principială pe care Marx și Engels au făcut-o tuturor manifestărilor de oportunism din rindurile social-democrației germane, precum și atitudinii împăciuitoare a unora dintre conducătorii partidului față de asemenea manifestări. — 77.

- <sup>121</sup> Engels se referă la declarația fracțiunii social-democrate din Reichstag, publicată în nr. 14 din 2 aprilie 1885 al săptămînalului „Sozialdemokrat”, în legătură cu divergențele dintre majoritatea fracțiunii și redacția lui în problema atitudinii față de proiectul de lege guvernamental cu privire la subvenționarea companiilor de navigație (vezi adnotarea 110). În această declarație, fracțiunea a contestat redacției organului oficial al partidului dreptul de a-i critica în presă activitatea, calificînd drept atacuri neîntemeiate critica principială adusă poziției oportuniste a majorității deputaților social-democrați în problema subvenționării companiilor de navigație. După publicarea acestei declarații însă, redacția săptămînalului „Sozialdemokrat” a început să primească numeroase scrisori trimise de membri de partid atît dinăuntrul Germaniei cît și din emigrație, precum și rezoluții adoptate de adunări ale organizațiilor social-democrate locale, care conțineau un protest energic împotriva poziției oportuniste a majorității fracțiunii social-democrate și a atacurilor ei împotriva organului central al partidului. Majoritatea fracțiunii a fost nevoită să cedeze. Într-o declarație comună a redacției săptămînalului „Sozialdemokrat” și a fracțiunii social-democrate, publicată în numărul din 23 aprilie

- 1885 al acestui săptăminal, ambele părți au arătat că orice încercare de a îngrădi critica ar fi o încălcare a principiilor partidului și ar zdruncina temele lui. Prin aceasta, majoritatea fracțiunii social-democrate s-a dezis de declarația ei anterioară. — 78.
- 122 În septembrie 1888, la insistența autorităților germane, Consiliul federal elvețian a expulzat din Elveția o serie de membri și colaboratori ai redacției săptăminalului „Sozialdemokrat”. Editarea acestuia a fost mutată la Londra, unde el și-a continuat apariția cu începere de la 1 octombrie 1888. — 78.
- 123 „*Volksstimme*” — cotidian social-democrat ; a apărut la Magdeburg din 1890 pînă în 1933. — 80.
- 124 Este vorba de articolul „Epigonii marxismului” de H. Bahr, publicat în nr. 17 din 28 mai 1890 al revistei „*Freie Bühne*” și care era îndreptat împotriva articolului „Problema femeii și problema socială” de P. Ernst, care apăruse în aceeași revistă (nr. 15 din 14 mai 1890).  
„*Freie Bühne*” — revistă literară, care sub această denumire a apărut la Berlin din 1890 pînă în 1893, la început săptăminal, iar din 1892 lunar. Cu începere din ianuarie 1894, revista a apărut sub denumirea de „*Neue Deutsche Rundschau*”. — 80.
- 125 Articolul lui P. Ernst, criticat aici de Engels, apăruse în numărul din 9 august 1890 al săptăminalului „*Berliner Volks-Tribüne*”,  
„*Berliner Volks-Tribüne*” — săptăminal social-politic editat de social-democrați germani, care se situa pe poziții apropiate de cele ale grupului semianarhist al „tinerilor” ; a apărut din 1887 pînă în 1892. — 83.
- 126 Engels parafrazează aici în mod ironic expresia „război vioi și vesel”, întrebuițată pentru prima oară în deceniul al 6-lea al secolului trecut de istoricul și publicistul german reacționar Leo și care era larg răspîdită în cercurile șovine și militariste. — 84.
- 127 Scrisoarea de față este răspunsul lui Engels la felicitarea pe care i-a trimis-o Consiliul Național al Partidului muncitoresc francez cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a zilei sale de naștere. În această felicitare, publicată sub semnătura lui P. Lafargue în nr. 14 din 25 decembrie 1890 al ziarului „*Le Socialiste*”, se spunea :  
„Dragă cetățene !  
De ziua Dv., care împreună cu Marx sînteți teoreticianul mișcării sociale internaționale, azi atît de aproape de realizarea țelurilor ei, și care ați păstrat o inimă fierbinte și o ardoare tinerească, vă urăm mulți ani de viață, pentru ca, asemenea unui nou Moise, să puteți vedea proletariatul pășind pe pămîntul făgăduinței — comunismul”.  
Scrisoarea lui Engels a mai fost publicată în limba germană în ziarul „*Berliner Volksblatt*” nr. 303 din 30 decembrie 1890. — 87.
- 128 Engels se referă la următoarele două lucrări scrise de Saint-Simon împreună cu discipolul său Thierry : „*De la réorganisation de la société européenne, ou De la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale*” și „*Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815*” ; ambele broșuri au apărut la Paris : prima — în octombrie 1814, a doua — în 1815. — 87.
- 129 Scrisoarea de față este răspunsul lui Engels la felicitarea pe care redacțiile publicațiilor săptăminale „*Arbeiter-Wochen-Chronik*” și „*Népszava*” i-au trimis-o la 26 noiembrie 1890, cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a zilei sale

de naștere, precum și la invitația de a lua parte la lucrările congresului social-democrației maghiare, care urma să aibă loc în zilele de 7 și 8 decembrie 1890. Pe lângă ziarele menționate, această scrisoare, căreia i s-a dat citire la deschiderea congresului, a fost publicată și în broșura intitulată: „Protokoll des Parteitagés der Sozialdemokratie Ungarns in Budapest vom 7. und 8. Dezember”. Budapesta, 1891, precum și în nr. 292 din 14 decembrie 1890 al ziarului „Berliner Volksblatt”.

„Arbeiter-Wochen-Chronik” — săptăminal socialist; a apărut sub această denumire la Budapesta între anii 1873—1890; organ al social-democrațiilor din Ungaria; din ianuarie 1891 pînă în 1894 a apărut sub denumirea de „Arbeiter-presse”.

„Népszava” — săptăminal socialist, fondat la Budapesta în 1873; din 1890 a fost organul de presă al Partidului social-democrat din Ungaria. — 88.

- <sup>130</sup> În zilele de 7 și 8 decembrie 1890 a avut loc la Budapesta congresul reprezentanților organizațiilor muncitorești maghiare, care a constituit o etapă importantă în istoria mișcării socialiste și muncitorești din Ungaria. La congres au participat 121 de delegați (87 din Budapesta și 34 din partea organizațiilor din provincie). Congresul a dezbătut problemele privitoare la situația mișcării muncitorești din Ungaria, situația politică și drepturile muncitorilor, atitudinea muncitorilor față de reforme sociale, situația muncitorilor agricoli, sindicate și altele. Congresul a adoptat o declarație de principii (programul partidului), la baza căreia au stat principalele teze ale programului de la Hainfeld al social-democrației austriece (vezi adnotarea 228). Printr-o hotărîre a congresului, partidul muncitoresc creat în Ungaria a adoptat denumirea: Partidul social-democrat din Ungaria. — 88.

- <sup>131</sup> Această prefață a fost scrisă de Engels cu prilejul publicării lucrării lui K. Marx „Critica Programului de la Gotha” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 11—34). Publicînd această lucrare, care este unul dintre cele mai importante documente programatice ale comunismului științific și un model de luptă intransigentă împotriva oportunismului, Engels a urmărit totodată să dea o lovitură elementelor oportuniste care se activizaseră în rîndurile social-democrației germane, ceea ce era deosebit de important într-un moment în care partidul se pregătea să dezbătă și să adopte la Congresul de la Erfurt un program nou în locul celui de la Gotha. La publicarea „Criticii Programului de la Gotha”, Engels a trebuit să învingă o anumită împotrivire din partea conducătorilor social-democrației germane. Atenuarea expresiilor mai dure și micile omisiuni făcute de Engels se datoresc în mare măsură poziției lui Dietz, editorul revistei „Die Neue Zeit”, și a lui K. Kautsky, redactorul ei. După publicarea lucrării, ea a fost întîmpinată cu ostilitate de fracțiunea social-democrată a Reichstagului german și de redacția ziarului „Vorwärts”. În același timp însă, așa cum a și prevăzut Engels, lucrarea lui Marx a fost întîmpinată cu satisfacție atît de partidul german, cît și de socialiștii din alte țări, care au apreciat-o ca un document programatic pentru întreaga mișcare socialistă internațională.

În timpul vieții lui Engels, „Critica Programului de la Gotha” și prefața la ea nu au fost reeditate. Textul integral al acestei lucrări a fost pentru prima oară publicat în 1932 în U.R.S.S., după o copie făcută de Luisa Kautsky. În volumul 19 al ediției de față lucrarea a fost pentru prima oară publicată după manuscrisul lui Marx. — 90.

- <sup>132</sup> La Congresul de la Gotha din 22—27 mai 1875 a fost realizată fuziunea celor două curente din mișcarea muncitorească germană — Partidul muncitoresc social-democrat (eisenachienii), în frunte cu A. Bebel și W. Liebknecht, și



Asociația generală a muncitorilor germani, de orientare lassalleană. Partidul unificat a luat denumirea de Partid muncitoresc socialist din Germania. Prin aceasta s-a pus capăt sciziunii din rindurile clasei muncitoare germane. Dar proiectul de program al partidului unificat, propus Congresului de la Gotha (principalul autor al acestui proiect a fost W. Liebknecht, care în această problemă adoptase o poziție conciliatoristă), conținea greșeli serioase și concesiile principiale făcute lassalleanismului. Marx și Engels, aprobând crearea unui partid socialist german unificat, s-au pronunțat însă împotriva compromisului ideologic cu lassalleenii și au supus unei critici aspre tezele greșite din proiectul de program, care a fost totuși adoptat de congres cu neînsemnate modificări. — 90.

<sup>133</sup> Congresul de la Halle al social-democrației germane a avut loc între 12 și 18 octombrie 1890 și a fost primul congres după abrogarea legii excepționale împotriva socialistilor. La propunerea lui W. Liebknecht, congresul a hotărât ca pînă la congresul următor al partidului, care urma să se țină la Erfurt, să fie elaborat proiectul noului program, care va fi publicat cu trei luni înainte de congres, spre a fi dezbătut în organizațiile locale de partid și în presă. — 90.

<sup>134</sup> Congresul de la Haga al Asociației Internaționale a Muncitorilor a avut loc între 2 și 7 septembrie 1872. Prin componența sa, el a fost cel mai reprezentativ dintre toate congresele anterioare ale Internaționalei. La acest congres au participat 65 de delegați, care reprezentau 15 organizații naționale. Lucrările lui au fost conduse de Marx și de Engels. Congresul de la Haga a fost o incununare a luptei îndelungate duse de Marx, Engels și de adepții lor împotriva tuturor formelor de sectarism mic-burghez în mișcarea muncitorească. Activitatea scizionistă a anarhiștilor a fost condamnată, iar liderii lor au fost excluși din Internațională. Hotărârile Congresului de la Haga au pus fundamentul pentru crearea în viitor a unor partide politice de sine stătătoare ale clasei muncitoare în diferite țări. — 91.

<sup>135</sup> Ceea ce l-a determinat în mod nemijlocit pe Engels să scrie lucrarea „*Brentano contra Marx*” a fost apariția broșurii „*Polemica mea cu Karl Marx*” de L. Brentano, unul dintre principalii reprezentanți ai socialismului de catedră. Concomitent cu broșura, partea ei introductivă a fost publicată de Brentano și în săptămînalul burghez „*Deutsches Wochenblatt*”; în aceeași publicație a apărut, curînd după aceea, o notă care, încercînd să demonstreze „dreptatea” lui Brentano, invoca o serie de extrase din scrisorile pe care Gladstone i le adresase în legătură cu citatul din discursul său de la 16 aprilie 1863, citat despre care Brentano susținea că Marx l-ar fi falsificat.

Pornind această acțiune, Brentano și-a propus să continue campania de calomnii împotriva lui Marx, pe care a început-o anonim încă în 1872 și care a fost sprijinită mai tirziu de economistul burghez englez S. Taylor. Pentru a demasca pînă la capăt atacurile calomnioase ale acestor ideologi ai burgheziei, care voiau să-l discrediteze pe Marx ca savant și să zdruncine încrederea în marxism, Engels a hotărît să dea încă o dată în presă o ripostă lui Brentano și tovarășilor lui de idei, lovind totodată în dogmele propagate de socialiștii de catedră.

În decembrie 1890, imediat după apariția notei din „*Deutsche Wochenblatt*” cu extrasele din scrisorile lui Gladstone către Brentano (vezi volumul de față, p. 178), Engels a publicat în revista „*Die Neue Zeit*” un articol de răspuns (inclusiv ca anexă în broșura lui Engels și publicat în volunul de față, la p. 178—179), iar după aceea, în aprilie 1891, întreaga lucrare.

În secțiunea „Documente”, Engels a publicat toate materialele referitoare la polemica dintre Marx și Brentano, dintre Eleanor Marx și Taylor, precum și propriile lui contribuții la această problemă. Unele documente ce se publică în această secțiune au apărut și în alte volume din ediția de față. Aici ele sînt reproduse după planul și în ordinea în care sînt dispuse în broșura lui Engels.

*Socialism de catedră* — curent ideologic burghez din ultimele trei decenii ale secolului trecut, ai cărui reprezentanți — în majoritate profesori de la universitățile germane — propovăduiau de la catedrele universitare reformismul burghez, prezentîndu-l drept socialism. Apariția socialismului de catedră a fost determinată de teama pe care o inspirau claselor exploatatoare rîspîndirea marxismului și creșterea mișcării muncitorești, precum și de tendința ideologilor burghezi de a găsi noi mijloace pentru a ține în friu masele muncitoare. Reprezentantii socialismului de catedră (A. Wagner, G. Schmolter, L. Brentano, W. Sombart și alții) susțineau că statul e situat deasupra claselor, că e capabil să împace clasele dușmane și să introducă treptat „socialismul”, fără a atinge interesele capitaliștilor. Programul socialismului de catedră se rezuma la organizarea asigurării muncitorilor pentru caz de boală sau de accidente de muncă, la reglementarea prin lege a relațiilor dintre muncitori și patroni etc. și avea drept scop să abată pe muncitori de la lupta de clasă. Socialismul de catedră a fost unul dintre izvoarele ideologice ale revizionismului. — 93.

- <sup>136</sup> Ediția a patra germană a volumului I al „Capitalului” lui Marx, pregătită pentru tipar de Engels, a apărut în 1890; vezi în K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 66—71, prefața lui Engels la acest volum. — 95.
- <sup>137</sup> *Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage* — organ de presă al marilor industriași germani și al socialistilor de catedră din Germania, înființat în 1871; a apărut la Berlin pînă în 1876. — 95.
- <sup>138</sup> L. Brentano. *Meine Polemik mit Karl Marx. Zugleich ein Beitrag zur Frage des Fortschritts der Arbeiterklasse und seiner Ursachen*. Berlin, 1890. — 95.
- <sup>139</sup> Vezi F. Engels. „Situația clasei muncitoare din Anglia (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—532); K. Marx. „Mizeria filozofiei” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179); K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a; vezi, de asemenea, articolele lui Engels „Salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă”, „Sistemul muncii salariale”, „Trade-unionurile” și altele, scrise de el în mai 1881 pentru „Labour Standard”, publicație săptămînală a trade-unionurilor engleze, care apărea la Londra (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 262—275). — 95.
- <sup>140</sup> Vezi textul Manifestului constitutiv în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 5—14. — 97.
- <sup>141</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 90—94, precum și volumul de față, p. 139—142.  
„Der Volksstaat” — organ central al Partidului muncitoresc social-democrat german (eisenachienii); a apărut la Leipzig de la 2 octombrie 1869 pînă la 29 septembrie 1876 (la început de două ori pe săptămînă, iar din iulie 1873 — de trei ori). Ziarul exprima punctul de vedere al curentului revoluționar din mișcarea muncitorească germană. Prin atitudinea sa curajoasă, re-

voluționară, ziarul și-a atras neconținute persecuții din partea organelor administrative și polițienești. Componența redacției se schimba neîncetat din cauza arestărilor de redactori, dar conducerea generală a ziarului a fost tot timpul asigurată de W. Liebknecht. Un rol important în stabilirea liniei ziarului a avut A. Bebel, care conducea editura „Volksstaat”.

Marx și Engels au menținut un strins contact cu redacția ziarului, în coloanele căruia se tipăreau sistematic articolele scrise de ei. Acordind o mare importanță activității acestui ziar, Marx și Engels urmăreau cu atenție munca redacției, criticau diferitele ei greșeli, corectau linia ziarului, care, datorită acestui fapt, a fost unul din cele mai bune ziare muncitorești din deceniul al 8-lea al secolului trecut. — 98.

- <sup>142</sup> Este vorba de articolul „Asociația Internațională a Muncitorilor” de E. S. Beesly, apărut în „The Fortnightly Review” nr. 47 din 1 noiembrie 1870.  
„The Fortnightly Review” — revistă engleză pentru probleme de istorie, filozofie și literatură, fondată în 1865 de un grup de radicali burghezi ; ulterior a avut o orientare burghezo-liberală ; sub această denumire a apărut la Londra până în 1934. — 98.
- <sup>143</sup> Titlul complet al cărții : „The Theory of Exchanges. The Bank Charter Act of 1844. The Abuse of the metallic Principle to Depreciation. Parliament mirrored in Debate, supplemental to «The stock Exchange and the Peepal of sir J. Bernard's Act»”. London, 1864. Cartea a apărut anonim ; autorul ei era Henry Roy. — 98.
- <sup>144</sup> Discursul la buget rostit de Gladstone în Camera comunelor la 16 aprilie 1863 a fost publicat în nr. 24 535 din 17 aprilie 1863 al ziarului „Times”. — 98.
- <sup>145</sup> Vezi „Hansard's Parliamentary Debates”. Third Series. CLXX, p. 244. — 98.
- <sup>146</sup> „The Morning Star” — cotidian englez, organ de presă al liber-schimbistilor ; a apărut la Londra din 1856 până în 1869. — 102.
- <sup>147</sup> „The Morning Advertiser” — cotidian englez, fondat la Londra în 1794 ; în deceniul al 7-lea al secolului trecut a fost un organ de presă burghezo-radical. — 102.
- <sup>148</sup> Vezi p. 21—23 din sus-menționata carte a lui Brentano. — 102.
- <sup>149</sup> „The Daily Telegraph” — ziar liberal englez, iar din deceniul al 9-lea al secolului trecut — ziar conservator ; sub această denumire a apărut la Londra din 1855 până în 1937 ; după fuzionarea sa cu ziarul „The Morning Post” apare sub denumirea „Daily Telegraph and Morning Post”. — 104.
- <sup>150</sup> „The Morning Herald” — cotidian englez de orientare conservatoare ; a apărut la Londra din 1780 până în 1869. — 104.
- <sup>151</sup> „The Morning Post” — cotidian conservator englez ; a apărut la Londra din 1772 până în 1937. La mijlocul secolului al XIX-lea a fost organul elementelor de dreapta ale partidului whigilor, care se grupaseră în jurul lui Palmerston. — 104.
- <sup>152</sup> „The Daily News” — ziar liberal englez, organ al burgheziei industriale ; a apărut sub această denumire la Londra din 1846 până în 1930. — 104.
- <sup>153</sup> „The Standard” — cotidian englez de orientare conservatoare, fondat la Londra în 1827. — 104.

- <sup>154</sup> K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 43. — 118.
- <sup>155</sup> Vezi adnotarea 133. — 118.
- <sup>156</sup> K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 653. — 121.
- <sup>157</sup> „Children's Employment Commission (1862). Report (I—VI) of the Commissioners”. — 129.
- <sup>158</sup> Este vorba de „Public Health. Seventh Report of the Medical Officer of the Privy Council. With Appendix. 1864”. London, 1865. — 129.
- <sup>159</sup> J. E. Th. Rogers. „A History of Agriculture and Prices in England from the Year after the Oxford Parliament (1259) to the Commencement of the Continental War (1793)”. Vol. I, Oxford, 1866. — 130.
- <sup>160</sup> Este vorba de „Report from the Select Committee on Mines ; together with the Proceedings of the Committee. Minutes of Evidence, and Appendix. Ordered by the House of Commons, to be printed, 23 July 1866”. — 130.
- <sup>161</sup> J. Watts. „The Facts of Cotton Famine”. London, 1866, p. 211. — 131.
- <sup>162</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 5—14 ; pasajele reproduse de Engels mai jos — vezi la p. 5 și 7. Manifestul constitutiv a fost publicat pentru prima oară în revista „Bee-Hive Newspaper” nr. 160 din 5 noiembrie 1864 și apoi în aceeași lună, împreună cu Statutul, în broșura „Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, Established September 28, 1864, at a Public Meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London”. Price one penny. Printed at the „Bee-Hive” Newspaper Office, 10, Bolt Court, Fleet Street, 1864. — 134.
- <sup>163</sup> Textul acestui fragment corespunde cu textul apărut în ediția a 4-a a volumului I al „Capitalului” (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 653—654), cu excepția câtorva note pe care Engels le-a modificat întrucâtva în comparație cu textul lor din ediția a treia. Această din urmă ediție a volumului I al „Capitalului” apăruse la Hamburg în 1883. — 135.
- <sup>164</sup> „Registrarul general” — așa se numea în Anglia funcționarul care conducea Biroul central de înregistrare a actelor stării civile. Pe lângă atribuțiile sale obișnuite, o dată la 10 ani, biroul făcea recensământul populației. — 135.
- <sup>165</sup> „Census of England and Wales for the Year 1861”, London, 1863. V. III, p. 11. — 135.
- <sup>166</sup> „Materiale statistice cu privire la Regatul Unit”, partea a VI-a, Londra, 1866, p. 260—273 passim. — 137.
- <sup>167</sup> Acest citat nu-i aparține lui Molière, ci contemporanului său Boileau („Satire”, satira a VIII-a). — 137.
- <sup>168</sup> Vezi adnotarea 143. — 137.
- <sup>169</sup> H. Fawcett. „The Economic Position of the British Labourer”. Cambridge and London, 1865, p. 67, 82. — 137.

- <sup>170</sup> În ziarul „Volksstaat”, acest răspuns al lui Marx a fost publicat sub titlul „Către redacția ziarului „Volksstaat” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 90—94). — 139.
- <sup>171</sup> Marx indică aici paginile din prima ediție germană a volumului I al „Capitalului”, 1867 (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 653—654). — 141.
- <sup>172</sup> „England and America. A Comparison of the social and political State of both Nations”. Vol. I—II, London, 1833. Cartea lui Wakefield a apărut fără indicarea numelui autorului. — 141.
- <sup>173</sup> Vorbind despre „invenția lui Laskerchen”, Marx se referă la cele petrecute în ședința Reichstagului din 8 noiembrie 1871. Polemizînd cu Bebel, deputatul național-liberal Lasker a declarat că, dacă muncitorii social-democrați germani se vor gândi să urmeze exemplul comunarzilor parizieni, „cetățenii onești și adevărați îi vor răpune cu parul”. Nedorind însă ca această frază să apară așa cum a fost formulată în ședință, el a intervenit ca în textul stenogramei cuvintele „li vor rapune cu parul” să fie înlocuite cu expresia „vor ști să-i țină în friu”. Această falsificare a fost demascată de Bebel. Lasker a devenit obiect de batjocură în cercurile muncitorești. Fiind mic de statură, el a fost în mod ironic poreclit „Laskerchen” (diminutivul lui Lasker). — 142.
- <sup>174</sup> În ziarul „Volksstaat”, acest răspuns al lui Marx a fost publicat sub titlul „Către redacția ziarului «Volksstaat»” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 110—118). — 147.
- <sup>175</sup> A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. V. III, Dublin, 1776, p. 136. — 147.
- <sup>176</sup> Aici și în cele ce urmează Marx citează primul volum al „Capitalului” (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 653). — 148.
- <sup>177</sup> Aici și în cele ce urmează Marx citează articolul lui Beesly din „Fortnightly Review”, nr. 47, 1 noiembrie 1870. — 149.
- <sup>178</sup> Este vorba de articolul „D-l Beesly și Asociația Internațională”, publicat fără semnătură în „Saturday Review” nr. 785 din 12 noiembrie 1870.
- „Saturday Review” — denumirea prescurtată a săptămînalului conservator englez „The Saturday Review of Politics, Literature, Science, and Art.”, care a apărut la Londra din 1855 pînă în 1938. — 149.
- <sup>179</sup> Vezi adnotarea 172. — 150.
- <sup>180</sup> Răspunsul lui Eleanor Marx, publicat sub titlul „Anglia” la rubrica „Știri din mișcarea internațională a maselor muncitoare”, a fost însoțit de următoarea notă introductivă :
- „Despre mișcarea socialistă din Anglia sînt atîtea lucruri de scris, încît am stat mult pe gînduri înainte de a ocupa aceste coloane cu lămurirea unei chestiuni personale. Deoarece însă nu am altă posibilitate de a infirma o foarte gravă acuzație adusă tatălui meu, sper că cititorii revistei «To-Day» mă vor scuza că vorbesc aici despre acest lucru. În numărul din 29 noiembrie 1883 al ziarului «Times» a apărut o scrisoare a d-lui Sedley Taylor în care se repetă vechea calomnie că tatăl meu ar fi denaturat cu bună știință

un pasaj citat de el dintr-un discurs al d-lui Gladstone spre a-l putea folosi în propriile sale scopuri.

N-a fost om în lumea asta care să fi fost atît de calomniat ca tatăl meu, dar acești calomnatori erau, de regulă, alît de demni de dispreț, încît nu meritau cîntea unui răspuns. În cazul de față, însă, tatăl meu a răspuns acuzatorului său anonim, căci pasajul despre care se pretindea că e falsificat apăruse în «Manifestul constitutiv al Asociației Internaționale a Muncitorilor».

Imediat după ce am citit scrisoarea d-lui Taylor, care nu făcea decît să repete vechile baliverne, am scris ziarului «Times». În ziarele engleze citisem atît de mult despre «spiritul de echitate» al presei engleze, încît nu mă îndoiam cîtuși de puțin că răspunsul meu se va bucura de aceeași publicitate ca și acuzația d-lui Taylor. Zilele treceau, și scrisoarea mea nu mai apărea. Continuînd să sper, totuși, că pînă și «Times» poate fi corect într-o chestiune de ordin personal, i-am scris din nou redactorului, dar iarăși fără nici un rezultat. Atunci m-am adresat ziarului «Daily News», pe care pînă atunci îl considerasem a fi foarte corect. Probabil însă că profesorilor în viață le este îngăduit să lovească nepedepsit într-un leu mort, iar liberalul «Daily News» nu putea să meargă cu liberalismul pînă acolo încît sa-mi publice scrisoarea. Iată de ce public aici atît scrisoarea d-lui Taylor, cit și propriul meu răspuns : —. (Vezi „To-Day” nr. 2, vol. I, 1884, p. 150—153).

„To-Day” — revistă lunară engleză de orientare socialistă ; a apărut la Londra în perioada aprilie 1883—iunie 1889 ; pînă în iulie 1884, cînd Hyndman a devenit redactorul revistei, Eleanor Marx a condus în cadrul acesteia rubrica : „Știri din mișcarea internațională a maselor muncitoare”. — 159.

- 181 Al doilea răspuns al lui Eleanor Marx, ca și „Replica lui S. Taylor” au fost publicate în revista „To-Day” la rubrica „Corespondență”, sub titlul : „Dr. Marx și discursul la buget rostit de Gladstone în 1863” (vezi „To-Day” nr. 3, vol. I, 1884, p. 228—235). — 162.
- 182 Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 66—71. — 167.
- 183 Este vorba de cartea : R. Jones. „Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations”. Hertford, 1852, citată de Marx în capitolul al XXII-lea al volumului I al „Capitalului” (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960. ed. a IV-a, p. 601). Citatul și trimiterea la această carte sînt date exact. — 167.
- 184 L. Brentano. „Die Arbeitergilden der Gegenwart”. Zweiter Band. „Zur Kritik der englischen Gewerkvereine”. Leipzig, 1872. — 172.
- 185 Este vorba de cartea : F. Mehring. „Die Deutsche Sozialdemokratie. Ihre Geschichte und ihre Lehre”. Bremen, 1878. — 173.
- 186 „Deutsches Wochenblatt” — săptămînal burghez ; a apărut la Berlin din martie 1888 pînă în septembrie 1900. — 178.
- 187 Articolul de față a fost scris de Engels între 4 și 13 decembrie 1890, curînd după ce a primit de la W. Liebknecht numărul respectiv al săptămînalului „Deutsches Wochenblatt”. La 13 decembrie Engels i-a trimis lui Kautsky articolul, cu rugămintea de a-l publica în numărul următor al revistei „Die Neue Zeit” — 178.

<sup>180</sup> În timpul alegerilor prezidențiale care au avut loc în Franța la începutul lunii decembrie 1887 s-au desfășurat la Paris demonstrații de masă și mitinguri ale muncitorilor și forțelor democratice împotriva candidaturii fostului prim-ministru Jules Ferry (poreclit „Ferry-tonkinezul”, pentru că în anii 1880—1883 organizase expedițiile de cucerire colonială a Tunisului, Madagascarului și Tonkinului), pe care-l propuseseră pentru postul de președinte republicanii burghezi moderați, așa-numiții oportuniști, și care era sprijinit de monarhiști. Obținând în primul tur de scrutin un număr neînsemnat de voturi, sub presiunea maselor populare, Ferry a fost nevoit să-și retragă candidatura înaintea celui de-al doilea scrutin. În scrisoarea sa din 5 decembrie 1887 către Lafargue, Engels a calificat eșecul lui Ferry ca o victorie a poporului asupra monarhiștilor uniți cu oportuniștii.

În zilele de 27 și 28 februarie 1891, Reichstagul german a dezbătut, în cadrul bugetului militar, problema alocațiilor destinate să servească ca fond de prime pentru subofițeri. Cerind Reichstagului să aprobe această alocație, cancelarul Caprivi a motivat-o prin necesitatea de a întări corpul de subofițeri al armatei, întrucât, după abrogarea legii împotriva socialiștilor, influența social-democrației în armată se accentuase. Cu voturile centrului catolic, ale conservatorilor și național-liberalilor, Reichstagul a aprobat în acest scop 62% din suma cerută de guvern. — 181.

<sup>180</sup> Această introducere a fost scrisă de Engels pentru ediția a treia — jubiliară — germană a lucrării lui Marx „Războiul civil din Franța” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 328—385), apărută în 1891 la Berlin, în Editura „Vorwärts”, cu prilejul celei de-a 20-a aniversări a Comunei din Paris. Subliniind importanța istorică a experienței Comunei din Paris și a generalizării ei teoretice de către Marx în „Războiul civil din Franța”, Engels a adus în introducerea sa o serie de completări în ceea ce privește istoria Comunei din Paris, și în special activitatea membrilor ei blanchiști și proudhoniști. În ediția jubiliară, Engels a inclus, de asemenea, prima și a doua adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian, ambele scrise de Marx (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 3—8 și 284—292). Edițiile ulterioare ale „Războiului civil din Franța”, apărute în diverse limbi, au fost publicate de obicei împreună cu introducerea lui Engels.

Înainte de apariția ediției jubiliare, introducerea lui Engels a fost publicată, cu consimțământul lui, în revista „Die Neue Zeit”, Bd. 2, nr. 28, 1890—1891, sub titlul „Despre războiul civil din Franța”. Cu acest prilej, redacția a intervenit în text: în ultimul alineat, expresia „filistinul social-democrat”, folosită în manuscris, a fost înlocuită cu expresia: „filistinul german”. După cum reiese dintr-o scrisoare a lui Fischer către Engels din 17 martie 1891, acesta din urmă a dezaprobat această schimbare arbitrară, dar nevrind, pesemne, ca în două publicații concomitente lucrarea sa să prezinte desosebiri de text, a menținut și în ediția jubiliară cuvintele schimbate. În ediția de față a fost restabilit textul inițial. — 182.

<sup>180</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 115—217. — 182.

<sup>181</sup> Este vorba de războiul de eliberare națională dus de poporul german împotriva stăpînirii napoleoniene în anii 1813—1814. — 182.

<sup>182</sup> *Demagogi* — așa numeau în Germania cercurile reacționare pe participanții la mișcarea opoziționistă din perioada de după războaiele împotriva Franței napoleoniene. Participanții la această mișcare se ridicau împotriva rinduieli-

lor reacționare din statele germane și organizau manifestări politice în cadrul cărora se revendica unificarea Germaniei. Mișcarea căpătase o largă răspindire în rândurile intelectualității și ale studențimii. Autoritățile reacționare îi prigonau pe „demagogi”. — 182.

- 103** K. Marx. „A doua adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 289). — 183.
- 104** În zilele de 1 și 2 septembrie 1870 a avut loc la Sedan una din bătăliile decisive ale războiului franco-prusian, bătălie care s-a încheiat cu înfrângerea trupelor franceze. În conformitate cu actul de capitulare semnat la 2 septembrie 1870 de comandamentul francez, s-au constituit prizonieri 80 000 de soldați, ofițeri și generali, în frunte cu Napoleon al III-lea, care între 5 septembrie 1870 și 19 martie 1871 a stat internat la Wilhelmshöhe (lingă Kassel), castel al regilor prusieni. Catastrofa de la Sedan a grăbit prăbușirea Imperiului al doilea și a dus la proclamarea republicii în Franța în ziua de 4 septembrie 1870. — 185.
- 105** Este vorba de tratatul de pace preliminar dintre Franța și Germania semnat la Versailles, în ziua de 26 februarie 1871, de Thiers și J. Favre, de o parte, și de Bismarck, de alta. Prin acest tratat, Franța ceda Germaniei Alsația și Lorena de est și se obliga să plătească o contribuție de război în sumă de 5 miliarde de franci; pînă la plata contribuției, trupele germane urmau să țină sub ocupație o parte din teritoriul francez. În forma sa definitivă, tratatul de pace a fost semnat la Frankfurt pe Main în ziua de 10 mai 1871. — 186.
- 106** Citat din raportul comisiei electorale asupra alegerilor pentru Comună, publicat în „Journal Officiel de la République Française” nr. 90 din 31 martie 1871.  
„Journal Officiel de la République Française” — organul oficial al Comunei din Paris. — 187.
- 107** După cît se pare, Engels redă aici conținutul ordonanței emise la 11 mai 1871 de E. Vaillant, delegatul cu problemele învățămîntului al Comunei din Paris; ea a fost publicată în „Journal Officiel de la République Française” nr. 132 din 12 mai 1871. — 187.
- 108** Este vorba de cartea lui Proudhon „Idée générale de la Révolution au XIX-e siècle”, Paris, 1851. Critica concepțiilor expuse de Proudhon în această lucrare a fost făcută în scrisoarea lui Marx către Engels din 8 august 1851 și în lucrarea lui Engels „Analiza critică a cărții lui Proudhon «Idée générale de la révolution în secolul al XIX-lea»” („Arhiva Marx-Engels”, vol. X, p. 13—17). — 190.
- 109** Scrisoarea de față conține răspunsul lui Engels la rugămintea pe care i-o adresase (la 2 martie 1891) José Mesa, unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc socialist din Spania, de a autoriza Consiliul național al partidului să publice traducerea spaniolă — făcută de el — a cărții lui Marx „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon” (vezi K. Marx și F. Engels, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179). Traducerea acestei cărți a fost începută de Mesa încă în 1872. Fragmente din ea au fost publicate pentru prima oară în limba spaniolă în nr. 44 din 13 aprilie și nr. 68 și 69 din 5 și 13 octombrie 1872 ale ziarului „Emancipación”, organul de presă al secțiilor din Madrid ale Internaționalei



1. În anii următori, Mesa a continuat să lucreze la această traducere, dar abia la începutul ultimului deceniu al secolului trecut a devenit posibilă editarea cărții în Spania.

Într-o scrisoare adresată lui Engels la 8 aprilie 1891, Mesa, confirmând primirea scrisorii lui Engels cu privire la ediția spaniolă a „Mizeriei filozofiei”, a subliniat importanța excepțională pe care lucrarea lui Marx o are în lupta împotriva idicilor proudhoniste, folosite de partidele burgheze în scopul de a amăgi pe muncitori cu fraze pseudosocialiste, precum și în combaterea influenței anarhismului. Scrisoarea lui Engels a fost publicată ca prefață la ediția spaniolă a cărții lui Marx, apărută la Madrid în vara anului 1891.

În anexă la această carte a fost tipărit programul Partidului muncitoresc socialist din Spania, adoptat la primul congres al acestui partid, care a avut loc la Barcelona în 1883. — 194.

- <sup>200</sup> Scrisoarea de față conține răspunsul lui Engels la invitația primită din partea comitetului de organizare a mitingului internațional pentru apărarea drepturilor muncii care urma să aibă loc la Milano în ziua de 12 aprilie 1891. Comitetul fusese creat de organizațiile democratice din Milano; din el făceau parte militanți de seamă ai mișcării muncitorești și socialiste italiene. În dorința de a da mitingului un larg caracter internațional, comitetul a trimis organizațiilor muncitorești și socialiste din diferite țări, printre care și Partidului social-democrat din Germania, Partidului muncitoresc francez etc., precum și multor reprezentanți de seamă ai mișcării socialiste internaționale invitația de a participa la miting sau de a-și exprima în scris solidaritatea cu el. Trimișând lui Engels o astfel de invitație oficială la 2 aprilie 1891, comitetul a anexat o scrisoare specială, în care se spunea: „Dv. sînteți unul dintre cei mai cunoscuți luptători în aceasta bătălie dintre libertate și așupire. Sînteți unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai socialismului atât în Germania, cît și în Anglia, și o scrisoare de solidaritate din partea Dv. adresată mitingului nostru va avea o mare influență asupra întregului popor muncitor. Dar atât asupra compatrioților Dv., cît și asupra tovarășilor noștri din alte țări ar avea o și mai mare influență prezența Dv. la Milano în ziua de 12 aprilie și, după cum sperăm, o cuvîntare rostită de Dv. în apărarea libertății și independenței muncitorilor”. — 195.

- <sup>201</sup> În 1871—1872 Engels a fost în cadrul Consiliului General al Internaționalei I secretar-corespondent pentru Italia, iar în 1873 — împuternicit pentru Italia. — 195.

- <sup>202</sup> Această introducere a fost scrisă de Engels pentru noua ediție a lucrării lui K. Marx „Muncă salariată și capital” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 441—472), apărută sub îngrijirea lui la Berlin în 1891. În partea de început a introducerii sale, Engels a reprodus în întregime nota sa introductivă la ediția anterioară a acestei lucrări, aparută în 1884 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 174). Broșura, împreună cu introducerea lui Engels, a fost editată într-un tiraj mare, cu scopul de a propaga printre muncitori doctrina economică a lui Marx.

Introducerea a căpătat o largă răspîndire în presa muncitorească și socialistă, fiind tipărită ca articol de sine stătător. Încă înainte de apariția broșurii, introducerea a fost publicată de ziarul „Vorwärts” în suplimentul la nr. 109 din 13 mai 1891, sub titlul „Muncă salariată și capital”. Cu unele prescurtări a fost tipărită în ziarul „Freiheit” nr. 22 din 30 mai 1891, în revista italiană „Critica sociale” nr. 10 din 10 iulie 1891, în ziarul „Le

Socialiste" nr. 44 din 22 iulie 1891, iar în 1892 în almanahul revistei socialiste franceze „Question Sociale”, precum și în alte publicații.

Introducerea a fost inclusă în toate edițiile ulterioare ale lucrării lui Marx, apărute în numeroase limbi, în traducere după ediția din 1891.

În limba română această introducere a fost publicată în gazeta „Munca” din 20 octombrie 1891 sub titlul „Capital și salariu”. — 196.

- 203** *Asociația muncitorilor germani* de la Bruxelles a fost înființată de Marx și Engels la sfârșitul lunii august 1847, în scopul luminării politice a muncitorilor germani care locuiau în Belgia și al propagării ideilor comunismului științific în rindurile lor. Sub conducerea lui Marx și Engels și a tovarășilor lor de idei, asociația a devenit centrul legal de unire a proletarilor revoluționari germani din Belgia și a întreținut legături directe cu cluburile muncitorești flamande și valone. Cele mai bune elemente ale asociației au făcut parte din comunitatea de la Bruxelles a Ligii comuniștilor. Asociația muncitorilor germani de la Bruxelles și-a încetat activitatea curînd după revoluția burgheză din februarie 1848 din Franța, în urma arestării și expulzării majorității membrilor ei de către poliția belgiană. — 196.
- 204** Este vorba de intervenția trupelor țariste în Ungaria, în 1849, cu scopul de a înăbuși revoluția burgheză maghiară și de a restaura puterea Habsburgilor, precum și de a reprima răscoala în apărarea constituției imperiului (adoptată la 28 martie 1849 de Adunarea națională de la Frankfurt), care a fost ultima etapă a revoluției burghezo-democratice din 1848—1849 din Germania. Constituția a fost respinsă de majoritatea guvernelor germane. — 196.
- 205** Printre manuscrisele rămase de la Marx a fost găsit ulterior materialul pregătit pentru ultima sau pentru ultimele prelegeri despre muncă salariată și capital, material intitulat „Salariul” și avînd pe copertă însemnarea: „Bruxelles, decembrie 1847” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 593—616). Prin conținutul său, acest manuscris completează în parte lucrarea neterminată a lui Marx „Muncă salariată și capital”. În limba germană a fost publicat pentru prima oară în revista „Unter dem Banner des Marxismus” în martie 1925. Dar părțile finale, pregătite pentru tipar, ale lucrării „Muncă salariată și capital” nu au fost găsite printre manuscrisele lui Marx. — 196.
- 206** Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, p. 15—41, și K. Marx. „Capitalul” vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 75—108. — 198.
- 207** Engels citează primul volum al „Capitalului” (vezi K. Marx, „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 543). — 200.
- 208** Vezi K. Marx, „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 195—205). — 201.
- 209** Engels se referă la sărbătorirea zilei de 1 Mai 1891. În unele țări (Anglia, Germania) ziua de 1 Mai se sărbătorea în prima duminică de mai, care în 1891 cădea în ziua de 3 a lunii. În acel an au avut loc cu acest prilej mitinguri și demonstrații muncitorești în multe orașe din Anglia, Austria, Germania, Franța, Italia, România și din alte țări. — 203.
- 210** Această prefață a fost scrisă de Engels pentru a patra ediție germană a lucrării sale „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 191—235),

apărută în Editura „Vorwärts”, la Berlin, în 1891. Prima ediție germană a acestei lucrări (care a fost publicată mai întâi în limba franceză, în „Revue socialiste”, în 1880) a apărut la Hottingen-Zürich, în editura „Sozial-demokrat”, în martie 1883 (pe coperta interioară figurează data : 1882). În prefața la această ediție, Engels și-a exprimat convingerea că conținutul lucrării nu va prezenta mari dificultăți pentru muncitorii germani (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 332—334). A doua și a treia ediție germană a lucrării lui Engels au apărut în aceeași editură în 1883. Ediția a patra a fost ultima ediție germană apărută în timpul vieții lui Engels. În anexa la această ediție, ca și în edițiile germane anterioare, a fost publicată lucrarea lui Engels „Marca” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București. Editura politică, 1964, p. 339—357).

În limba română lucrarea lui Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” a apărut în 1890, în traducerea lui Panait Mușoiu și a fost publicată în gazeta „Munca” nr. 44 din 23 decembrie, nr. 45 din 1 ianuarie, nr. 47 din 13 ianuarie, nr. 48 din 20 ianuarie, nr. 49 din 27 ianuarie, nr. 50 din 3 februarie. Așa cum reiese din scrisoarea adresată lui Engels de către P. Mușoiu la 24 februarie 1894, traducerea a fost făcută după versiunea franceză „Socialisme utopique et socialisme scientifique” a lui Paul Lafargue din 1880. P. Mușoiu a tradus de asemenea prefața la ediția întâi, din 1882, și prefața la ediția a patra din 1891, a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”. — 204.

<sup>211</sup> Sînt enumerate următoarele ediții : „Il socialismo utopico e il socialismo scientifico”, Benevento, 1883 ; „Razvitie naucinogo soțializma”, Geneva, 1884 ; „Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab”, København, 1885 ; „Socialismo utópico y socialismo científico”, Madrid, 1886 ; „De ontwikkeling van het socialisme van utopie tot wetenschap”, Gravenhage, 1886. — 204.

<sup>212</sup> Completările la textul inițial al lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, la baza căreia a stat textul capitolelor corespunzătoare din „Anti-Dühring”, sînt date în volumul 20 al ediției de față, în secțiunea „Materiale pentru «Anti-Dühring»”. Vezi în același volum, p. 653—655, completarea referitoare la Saint-Simon, iar la p. 659 — completarea referitoare la trusturi. — 204.

<sup>213</sup> Această lucrare a fost scrisă de Engels ca prefață la ediția a patra a cărții sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 25—173) ; încă înainte de apariția cărții, prefața a fost publicată, cu consimțămîntul autorului, în revista „Die Neue Zeit” nr. 41, 1891, sub titlul „Din istoria familiei primitive (Bachofen, McLennan, Morgan)”.

Începutul acestei lucrări (12 alineate) a apărut în limba română sub titlul „Preistoria familiei (Bachofen, MacLennan, Morgan)” în gazeta „Munca” nr. 26 din 18 august 1891. Traducerea a fost făcută după revista germană „Die Neue Zeit”.

Ediția a patra, revăzută și completată, a cărții lui Engels a apărut la Stuttgart, la sfîrșitul anului 1891, și după aceea nu a mai suferit modificări. Prefața ce se publică în acest volum a fost inclusă în toate edițiile ulterioare ale cărții lui Engels, apărute atît în germană, cît și în alte limbi. — 205.

<sup>214</sup> Este vorba de următoarele ediții ale acestei cărți a lui Engels : „L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato”. Versione riveduta dell'autore, di Pasquale Martignetti. Benevento, 1885 ; „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, tradusă de Ioan Nădejde în : „Contemporanul”

- nr. 17, 18, 19, 20—21, 1885, nr. 22, 23—24, 1886 ; „Famijens, Privatejendommens og Statens Oprindelse”. Dansk, af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besøerget af Gerson Trier. København, 1888 : „L'Origine de la Famille, de la Propriété privée et de l'État”. Paris, 1893. — 206.
- 215** F. B. Taylor. „Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilisation”. London, 1865. — 206.
- 216** J. J. Bachofen. „Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur”. Stuttgart, 1861. — 206.
- 217** Eschil. „Orestia. Eumenidele”. — 207.
- 218** Engels citează cartea lui McLennan „Studies in Ancient History comprising a Reprint of «Primitive Marriage. An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies»”. London and New York, 1866, p. 124—125. Lucrarea lui McLennan „Primitive Marriage” a fost pentru prima oară publicată în volum la Edinburgh în 1865, iar prima ediție a lucrării „Studies in Ancient History” (în care e reprodușă și lucrarea „Primitive Marriage”) a văzut lumina tiparului la Londra în 1876. Mai jos Engels menționează și această ediție. — 210.
- 219** R. G. Latham. „Descriptive Ethnology”. Vol. I—II, London, 1859.  
Maggarii — trib ; azi un mic popor din partea de vest a Nepalului. — 210.
- 220** Este vorba de cele patrusprezece „Scrisori despre irochezi”, publicate de L. H. Morgan în „American Review”, New York, nr. II—XII din februarie—decembrie 1847, precum și cartea sa „League of the Ho-dé-no-sau-nee or Iroquois”. Rochester, 1851. — 210.
- 221** J. Lubbock. „The Origin of Civilization and the primitive Condition of Man. Mental and Social Condition of Savages”. London, 1870. — 211.
- 222** L. H. Morgan. „Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family”. Washington, 1871. — 212.
- 223** A. Giraud-Teulon. „Les origines de la famille”. Genève, Paris, 1874.  
J. Lubbock. „The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man. Mental and Social Condition of Savages”, Fourth Ed. London, 1882. — 213.
- 224** L. H. Morgan. „Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization”. London, 1877. — 213.
- 225** Împreună cu Edward Aveling, Eleanor Marx-Aveling și Carl Schorlemmer, Engels a făcut în august—septembrie 1888 o călătorie în Statele Unite ale Americii și în Canada. Vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 466—468, impresiile culese de Engels în această călătorie. — 214.
- 226** J. F. McLennan. „Studies in Ancient History”. London, 1876, p. 333. — 215.
- 227** Acest mesaj de salut constituie răspunsul lui Engels la invitația de a participa la lucrările celui de-al doilea Congres al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria, invitație pe care i-o transmisese Victor Adler într-o scrisoare din 22 iunie 1891.  
Congresul al doilea al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria a avut loc la Viena între 28 și 30 iunie 1891. La lucrările lui au participat

- 193 de delegați. La congres au fost dezbătute următoarele probleme: situația și activitatea partidului, mișcarea pentru votul universal, egal și direct, sărbătorirea zilei de 1 Mai, participarea partidului la Congresul muncitoresc socialist internațional din 1891 de la Bruxelles, situația și țelurile sindicatelor, reforma socială în Austria și altele. Făcînd bilanțul lucrărilor congresului, ziarul „Arbeiter-Zeitung”, organul central al partidului, în articolul de fond din 3 iulie 1891, intitulat „Congresul de la Viena al partidului nostru”, scria că social-democrația austriacă poate fi mulțumită de congresul ei, la care s-au manifestat limpede caracterul internaționalist al partidului, claritatea și unitatea pozițiilor în problemele de tactică. Dezbaterile congresului s-au desfășurat în spiritul programului adoptat la primul congres al partidului, care a avut loc la Hainfeld în 1888. — 217.
- <sup>228</sup> La Hainfeld (Austria de Jos) a avut loc între 30 decembrie 1888 și 1 ianuarie 1889 un congres de unificare la care au participat 73 de delegați ai socialiștilor din aproape toate provinciile Austriei. La acest congres, care a avut un rol important în dezvoltarea mișcării socialiste din Austria, a fost creat Partidul muncitoresc social-democrat din Austria și a fost adoptată, ca program al partidului, o „Declarație de principii” care în punctele ei esențiale se baza pe tezele „Manifestului Partidului Comunist”. Declarația proclama drept sarcini ale partidului: organizarea politică a proletariatului și dezvoltarea conștiinței lui de clasă, lupta pentru socializarea mijloacelor de producție, lupta pentru eliberarea tuturor oamenilor muncii din robia dependenței economice, pentru desființarea inegalității lor politice și ridicarea nivelului lor cultural etc. Declarația proclama principiul internaționalismului proletar ca una dintre bazele organizării și activității partidului. Paralel cu aceasta însă, declarația conținea o serie de lipsuri serioase. Ea ocolea problema dictaturii proletariatului, nu conținea revendicarea suprimării monarhiei și a instaurării republicii, iar în fond nu atingea nici problema agrară, de a cărei rezolvare depindea în mare măsură dezvoltarea mișcării muncitorești din Austria. — 217.
- <sup>229</sup> Engels se referă la abrogarea legilor excepționale introduse de guvernele reacționare ale Germaniei și Austro-Ungariei în vederea luptei împotriva mișcării socialiste și muncitorești.
- În ceea ce privește legea excepțională împotriva socialiștilor din Germania, vezi adnotarea 2.
- Legile excepționale împotriva socialiștilor, ca și așa-numita „Lege împotriva anarhiștilor”, au fost adoptate în Austria în 1884. Pe baza acestor legi, organizațiile muncitorești și organele lor de presă au fost supuse unui regim de prigoană polițienească, iar conducătorii lor au fost expulzați. În iunie 1891, sub presiunea mișcării greviste în creștere și a acțiunilor de masă desfășurate de muncitorii austrieci la 1 mai 1890 și 1891, guvernul Taaffe a fost nevoit să abroge aceste legi. — 217.
- <sup>230</sup> Lucrarea „*Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891*”, care este un extrem de important document al marxismului și un exemplu care ilustrează lupta intransigentă dusă de Engels împotriva oportunismului, pentru un program marxist revoluționar al social-democrației germane, a fost scrisă de Engels între 18 și 29 iunie 1891. Ceea ce l-a determinat în mod nemijlocit pe Engels să formuleze aceste observații a fost primirea proiectului de program al Partidului social-democrat din Germania, pe care, în numele conducerii partidului, i-l trimisese R. Fischer, împreună cu o scrisoare datată 18 iunie 1891. Din scrisoare reiese că acest proiect, în cea mai mare parte întocmit de Bebel și de Liebknecht, a fost dezbătut într-o serie de ședințe ale Conducerii și că la una din ele s-a

hotărît ca el să fie trimis lui Engels și altor militanți ai mișcării munc to-rești și socialiste.

Într-o scrisoare adresată lui Kautsky la 29 iunie 1891, Engels arată că, primind proiectul, l-a supus unei minuțioase analize critice. El intenționa să dea o formulare proprie, mai concisă părții introductive, dar, în timpul scurt de care dispunea pentru prezentarea observațiilor, a fost nevoit să se limiteze la schițarea unor teze izolate (vezi anexa la capitolul I, volumul de față, p. 233—234). Unei critici mai aspre a supus Engels partea din proiect care cuprindea revendicările politice. Tocmai această parte i-a oferit, după cum spune el, prilejul de a da o lovitură „pașnicului oportunism”, care propovăduiește „integrarea» vicioasă, pioasă, veselă și nesilită a vechii mîrșăvii în «societatea socialistă». Observațiile critice făcute de Engels, precum și lucrarea lui K. Marx „Critica Programului de la Gotha” (vezi adnotarea 131, care, la insistențele lui Engels, fusese publicată pe vremea aceea, au avut o mare influență asupra desfășurării ulterioare a dezbaterii și elaborării proiectului de program.

În ce măsură s-a ținut seamă de observațiile lui Engels se poate vedea din proiectul de program publicat de Conducerea partidului în numărul din 4 iulie 1891 al ziarului „Vorwärts”, curînd după primirea acestor observații. Textul arată că modificările introduse în proiect sub influența criticii lui Engels priveau, în primul rînd, partea introductivă, precum și revendicările economice. Cu toată critica lui Engels, partea referitoare la revendicările politice nu a suferit modificări cît de cît însemnate. În această parte nu se spune nimic despre cucerirea puterii politice de către proletariat, despre republica democratică, despre schimbarea orînduirii de stat a Germaniei și despre necesitatea luptei împotriva rămașitelor feudalismului și ale absolutismului etc.

După publicarea proiectului oficial al programului, el a fost larg dezbătut în organizațiile de partid, precum și în coloanele ziarului „Vorwärts” și ale revistei „Die Neue Zeit”; cu acest prilej s-au făcut nu numai propuneri de completări și modificări, ci și propuneri de noi proiecte de program. Un asemenea proiect, întocmit de Kautsky, a fost propus și de redacția revistei „Die Neue Zeit”. Din scrisorile lui Engels din 28 septembrie 1891 către Kautsky și din 29 septembrie 1891 către Bebel se vede că Engels a formulat pe marginea acestui din urmă proiect o serie de observații critice, dar în linia generală l-a găsit mai satisfăcător decît proiectul oficial și a aprobat intenția lui Bebel de a susține acest proiect la Congresul de la Erfurt.

Pentru examinarea proiectelor și a propunerilor formulate, precum și pentru elaborarea unui proiect definitiv a fost creată, sub președinția lui W. Liebknecht, o comisie care a redactat textul definitiv al proiectului de program, luînd ca bază proiectul întocmit de redacția revistei „Die Neue Zeit” și ținînd seama și de unele observații făcute de Engels pe marginea proiectului de program propus inițial de Conducerea partidului.

Proiectul de program întocmit de comisie a fost pus în discuția Congresului de la Erfurt al Partidului social-democrat din Germania care a avut loc între 14 și 21 octombrie 1891. Referatul în această problemă a fost prezentat de W. Liebknecht. Despre rezultatele congresului de la Erfurt, care adoptase un program în esență marxist, Engels îi scria la 24 octombrie 1891 lui Sorge: „Spre satisfacția noastră, critica marxistă a înregistrat o victorie deplină”.

Programul de la Erfurt a însemnat un mare pas înainte în comparație cu Programul de la Gotha; din programul partidului au fost înlăturate dogmele lassalleene reformiste; au fost mai clar formulate revendicările politice și economice. În textul programului au fost științific fundamentate

dispariția orinduirii capitaliste și înlocuirea ei cu orinduirea socialistă, precizându-se totodată că, pentru a putea înfăptui transformarea socialistă a societății, proletariatul trebuie să cucerească puterea politică.

În același timp însă, Programul de la Erfurt a avut și deficiențe serioase, dintre care principala a fost aceea că în el nu se spunea nimic despre dictatura proletariatului ca instrument de transformare socialistă a societății. El nu cuprindea nici revendicarea răsturnării monarhiei și a instaurării republicii democratice, revendicarea schimbării orinduirii de stat a Germaniei etc. În aceste privințe, observațiile critice făcute de Engels pe marginea proiectului inițial se referă în întregime și la programul adoptat la Congresul de la Erfurt.

Lucrarea lui Engels „Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891” a fost mult timp ținută sub obroc de conducerea social-democrației germane; abia în 1901 a fost ea publicată în revista „Die Neue Zeit”. Într-o notă redacțională introductivă s-a arătat că acest manuscris al lui Engels a fost găsit în arhiva lui W. Liebknecht.

Unele pasaje din lucrarea „Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891” au fost traduse de V. I. Lenin în limba rusă și folosite în lucrarea „Statul și revoluția”. — 219.

<sup>231</sup> Este vorba de programul Partidului social-democrat german, adoptat la Congresul de unificare de la Gotha din 1875. Analiza critică a proiectului acestui program, pe care congresul l-a adoptat cu unele mici modificări, a fost făcută de Marx în lucrarea „Critica Programului de la Gotha”, iar de Engels în scrisoarea sa din 18—28 martie 1875 către Bebel (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 3—10 și 11—34). — 221.

<sup>232</sup> Varianta manuscrisului proiectului de program pe care Conducerea Partidului social-democrat din Germania a trimis-o lui Engels și pe care acesta a supus-o unei analize critice nu a fost găsită pînă în prezent. Reproducem mai jos varianta publicată de Conducere („Vorwärts” nr. 153 din 4 iulie 1891), în care s-a ținut seama de unele observații și propuneri făcute de Engels. Pentru a înlesni confruntarea cu observațiile critice ale lui Engels, în textul părții introductive alineatele se dau numerotate.

## PROGRAMUL SOCIAL-DEMOCRAT DIN 1891

### *Proiect întocmit de Conducerea partidului*

[Alin. 1] Separarea muncitorilor de mijloacele de muncă — pămînt, mine, mașini și unelte, mijloace de comunicație — și trecerea lor în proprietatea individuală a unei părți a membrilor societății au dus la scindarea societății în două clase: clasa muncitoare și clasa avută.

[Alin. 2] În mîinile apropiatorilor, mijloacele de muncă sociale au devenit mijloace de exploatare. Aservirea economică, determinată de aceasta, a muncitorului de către apropiatorii mijloacelor de muncă, adică ai izvoarelor vieții, stă la baza sclaviei sub toate formele ei, a mizeriei sociale, a degradării intelectuale și a dependenței politice.

[Alin. 3] Sub dominația acestei exploatări crește vertiginos în mina exploataților — capitaliștii și marii proprietari funciari — acumularea averii create de către cei exploatați, devine tot mai inechitabilă repartitia produsului muncii între exploatații și exploatați, cresc numărul proletarilor și nesiguranța existenței lor, sporește armata muncitorilor excedențari, se adîncește antagonismul de clasă și se ascute lupta de clasă, care împarte socie-

tatea actuală în două tabere ostile și care constituie trăsătura generală distinctivă a tuturor țărilor industriale.

[Alin. 4] Lipsa de plan, care rezidă în însăși esența producției capitaliste, generează acele crize și stagnări ale producției din ce în ce mai îndelungate care înrăutățesc și mai mult situația muncitorilor și adîncesc, ca urmare a ruinării păturilor mijlocii de la orașe și sate — micii burghezi și micii țărani — și mai mult prăpastia dintre avuți și neavuți, fac ca nesiguranța generală să devină starea normală a societății și constituie o dovadă a faptului că clasa apropiatorilor mijloacelor de muncă sociale a pierdut menirea și capacitatea de conducere economică și politică.

[Alin. 5] A pune capăt acestei situații, care pe zi ce trece devine tot mai insuportabilă, înlăturînd cauzele ei și a dobîndi eliberarea clasei muncitoare, — acesta e scopul și sarcina social-democrației.

[Alin. 6] Partidul social-democrat din Germania năzuiește, în consecință, la transformarea mijloacelor de muncă — pămîntul, minele, mașinile și uneltele, mijloacele de comunicație — în proprietate obștească și la transformarea producției capitaliste în producție socialistă, ale cărei condiții materiale și spirituale au fost și continuă să fie create de însăși societatea capitalistă, condiții fără de care nu se poate înfăptui eliberarea clasei muncitoare și, implicit, eliberarea tuturor membrilor societății, fără excepție.

[Alin. 7 ; în textul folosit de Engels — alin. 9] Partidul social-democrat nu are nimic comun cu așa-numitul socialism de stat, sistem de etatizare în scopuri fiscale care pune statul în locul întreprinzătorului particular și unește astfel într-o singură mină forța exploatării economice și oprirării politice a muncitorului.

[Alin. 8 ; în textul folosit de Engels — alin. 7] Eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși, deoarece toate celelalte clase și partide au la bază capitalismul și, în pofida divergenței dintre interesele lor, ele urmăresc o țintă comună — menținerea și consolidarea bazelor actualei societăți.

[Alin. 9 ; în textul folosit de Engels — alin. 8] În toate țările cu mod de producție capitalist, interesele clasei muncitoare sînt identice ; o dată cu extinderea schimbului internațional și a producției pentru piața mondială, situația muncitorilor din fiecare țară depinde din ce în ce mai mult de situația muncitorilor din celelalte țări, și de aceea eliberarea clasei muncitoare nu este o problemă națională, ci o problemă socială, la rezolvarea căreia participă în egală măsură muncitorii din toate țările civilizate. Conștient de acest lucru, Partidul social-democrat din Germania se simte și se declară *solidar* cu muncitorii cu conștiință de clasă din toate celelalte țări.

[Alin. 10] Partidul social-democrat nu luptă pentru introducerea unor noi privilegii și avantaje de clasă, ci pentru înlăturarea dominației de clasă și a claselor înseși, precum și pentru drepturi și obligații egale pentru toți oamenii fără deosebire de sex și origine. În această luptă de eliberare, social-democrația, ca reprezentantă nu numai a muncitorilor salariați, ci și a tuturor celor exploatați și asupriți, apără toate revendicările, măsurile și hotărârile menite să îmbunătățească situația poporului în general și a clasei muncitoare în special.

De aceea Partidul social-democrat din Germania formulează în momentul de față următoarele revendicări :

1. Dreptul de a alege și de a fi ales prin vot universal, egal, direct și secret pentru toți cetățenii în vîrstă de 21 de ani împliniți, fără deosebire de sex, în toate alegerile și în toate stadiile votării.



Introducerea sistemului proporțional de repartizare a mandatelor. Alegerile se vor ține în zile de duminică sau de sărbătoare. Retribuirea reprezentanților aleși.

2. Participarea directă a poporului la opera de legiferare (dreptul de a propune sau de a respinge proiecte de legi). Autogovernarea poporului în cadrul imperiului, al statului, al provinciei și al comunei. Votarea anuală a impozitelor, dreptul de a refuza plata impozitelor.

3. Orice hotărâri în problema războiului și a păcii să fie de competență exclusivă a reprezentanților aleși de popor. Instituirea unui tribunal internațional de arbitraj.

4. Abrogarea tuturor legilor care limitează sau suprimă în fapt libertatea cuvântului, libertatea întrunirilor și dreptul de asociere.

5. Suprimarea tuturor alocațiilor din fondurile publice în scopuri bisericești și religioase. Asociațiile bisericești și religioase trebuie să fie considerate asociații particulare.

6. Școală laică. Obligativitatea învățămîntului primar în școli publice. Învățămînt gratuit și asigurarea manualelor școlare în toate școlile publice.

7. Toți cetățenii trebuie să capete educația necesară spre a fi gata pentru apărarea țării. Desființarea armatei permanente și înlocuirea ei cu miliția populară.

8. Justiție gratuită și asistență juridică gratuită. Justiția să fie împărțită de judecatori aleși de popor.

9. Asistență medicală gratuită și medicamente gratuite.

10. Impozit progresiv pe venit și pe capital, precum și pe succesiuni, pentru acoperirea tuturor cheltuielilor statului, în măsura în care acestea urmează să fie acoperite cu venituri din impozite. Desființarea tuturor impozitelor indirecte a tuturor taxelor și măsurilor politico-economice care subordonează interesele întregii societăți intereselor unei minorități privilegiate.

Pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, Partidul social-democrat din Germania formulează următoarele revendicări :

1. O legislație națională și internațională eficientă pentru ocrotirea muncii pe următoarele baze :

- a) Introducerea zilei normale de muncă de maximum opt ore.
- b) Interzicerea muncii în fabrici a copiilor sub 14 ani.
- c) Interzicerea muncii de noapte, cu excepția acelor ramuri industriale în care necesitatea muncii de noapte e dictată de specificul lor, de motive de ordin tehnic sau de interesul obștesc.
- d) Un repaos neîntrerupt de cel puțin 36 de ore pe săptămână pentru fiecare muncitor.
- e) Interzicerea achitării în mărfuri a salariilor.

2. Supravegherea tuturor întreprinderilor industriale și reglementarea relațiilor dintre muncitori și patroni, la orașe și sate, prin intermediul unui departament imperial al muncii, al unor birouri districtuale ale muncii și al unor camere de muncă.

3. Muncitorii agricoli și personalul casnic să se bucure de aceleași drepturi ca și muncitorii industriali. Desființarea regulamentului personalului casnic.

4. [În textul folosit de Engels, după cît se pare, punctul 2] Ocrotirea dreptului de asociere.

5. Întregul sistem al asigurărilor muncitorești să treacă în atribuția unor organe ale imperiului, cu participarea hotărîtoare a muncitorilor la conducerea instituțiilor de asigurare. — 221.

<sup>233</sup> Engels citeaza Statutul general al Asociației Internaționale a Muncitorilor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 466). — 222.

<sup>234</sup> *Constituția din 1850* a fost adoptată în Prusia în urma revizuirii constituției octroiote de regele Frederic Wilhelm al IV-lea la 5 decembrie 1848, după lovitură de stat contrarevoluționară și dizolvarea Adunării naționale prusiene. Tinzind să înlăture rămășițele de cuceriri democratice care se mai păstrasera în această constituție în ansamblu antidemocratică, în aprilie 1849 regele a dizolvat Camera reprezentanților, iar la 30 mai 1849 a promulgat o nouă lege electorală, care introducea sistemul de alegeri pe trei colegii, bazat pe un înalt cens de avere și pe reprezentarea inegală a diferitelor pături ale populației. Majoritatea servilă a noii Camere, care fusese aleasă pe baza acestei legi, a adoptat, la propunerea regelui, o nouă constituție, care întărea principiile reacționare ale constituției octroiote în 1848. În Prusia a fost menținută Camera superioară, în marea ei majoritate formată din reprezentanți ai nobilimii („Camera seniorilor”), în timp ce prerogativele Camerei deputaților au fost limitate la minimum, acestea luându-i-se dreptul de inițiativă legislativă. Miniștrii erau numiți de rege și răspundeau numai în fața lui. Constituția acorda guvernului dreptul de a înființa tribunale speciale care să judece crimele de înaltă trădare. Constituția din 1850 a rămas în vigoare în Prusia și după proclamarea Imperiului german în 1871.

Așa-numitul *conflict constituțional* a izbucnit în Prusia la începutul deceniului al 7-lea între guvern și majoritatea burghezo-liberală a Camerei deputaților. În februarie 1860, această majoritate a refuzat să aprobe planul de reorganizare a armatei prezentat de ministrul de război von Roon. Curînd însă guvernul a obținut de la burghezie aprobarea alocărilor pentru „îmbunătățirea pregătirii de luptă a armatei”, ceea ce a însemnat de fapt începutul înfăptuirii proiectatei reorganizări. Cînd în martie 1862 majoritatea liberală a Camerei a refuzat să aprobe cheltuielile militare și a cerut numirea unui cabinet care să fie răspunzător în fața Landtagului, guvernul l-a dizolvat pe acesta din urmă și a fixat noi alegeri. La sfîrșitul lunii septembrie 1862 a fost format guvernul contrarevoluționar Bismarck, care în octombrie același an a dizolvat din nou Landtagul și a început să înfăptuiască reforma militară, cheltuiind fără aprobarea Landtagului fondurile necesare în acest scop. Conflictul a fost aplanat abia în 1866, cînd, după victoria Prusiei asupra Austriei, burghezia prusiană a capitulat în fața lui Bismarck.

La baza constituției Imperiului german, adoptată la 16 aprilie 1871, a stat constituția de la 17 aprilie 1867 a Confederației Germaniei de nord, cu modificările introduse în noiembrie 1870 în virtutea tratatelor referitoare la intrarea în Confederație a statelor sud-germane (Baden, Hessen, Bavaria și Württemberg). Constituția din 1871 a consfințit hegemonia Prusiei în Germania și bazele reacționare ale orînduirii de stat a Imperiului german. Prerogativele legislative ale Reichstagului au fost simțitor limitate; legile votate de el intrau în vigoare abia după aprobarea lor de către Consiliul federal, organ reacționar prin compoziția sa, și după sancționarea lor de către împărat. Prerogativele împăratului și ale cancelarului Imperiului, care nu depindea de Reichstag, erau extrem de lași. Constituția a menținut rămășițele particularismului, precum și privilegiile diferitelor state germane mici. — 228.

<sup>235</sup> Engels înglobează aici ionic sub o singură denumire două state „suverane” pitice care în 1871 au intrat în componența Imperiului german: Reuss-Greiz și Reuss-Gera-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorf, posesiuni ale principilor Reuss pe linie principală și colaterală. — 228.

- <sup>236</sup> Engels se referă la faptul că în 1879 deputatul social-democrat Kayser a rostit în Reichstag, cu consimțământul întregii fracțiuni social-democrate, un discurs în apărarea proiectului guvernamental cu privire la introducerea unui tarif vamal protecționist. Marx și Engels au condamnat cu asprime poziția adoptată de Kayser, care se pronunțase în Reichstag în favoarea unei propuneri făcute în interesul marilor industriași și al latifundiarilor și în detrimentul intereselor maselor populare, precum și atitudinea îngăduitoare pe care au avut-o față de el unii conducători ai social-democrației germane.

*Manchesterianism* — vezi adnotarea 105. — 229.

- <sup>237</sup> Este vorba de drepturile rezervate statelor din sudul Germaniei, și în primul rând Bavariei și Württembergului, prin tratatele cu privire la intrarea lor în Confederația Germaniei de nord (noiembrie 1870) și prin constituția Imperiului german (aprilie 1871). Bavaria și Württemberg își păstraseră, printre altele, dreptul la un impozit special pe rachiu și bere și la administrarea autonomă a poștei și telegrafului. În afară de aceasta, Bavaria își păstrase autonomia în conducerea armatei și a căilor ferate. Apoi, în cadrul Consiliului federal, reprezentanții Bavariei, Württembergului și ai Saxoniei, constituiți într-o comisie specială pentru problemele de politică externă, aveau drept de veto. — 229.

- <sup>238</sup> Este vorba de dictatura lui Napoleon Bonaparte, care, în urma loviturii de stat din 18 brumar (9 noiembrie) 1799, se proclamase prim-consul. Prin această lovitură de stat a fost încheiat procesul contrarevoluției burgheze din Franța. Dictatura lui Napoleon a înlocuit regimul republican instaurat în Franța la 10 august 1792. În 1804, în Franța a fost oficial instaurat imperiul, iar Napoleon a fost proclamat împărat al francezilor. În Franța, cu toată succesiunea de regimuri, multe instituții birocratice de pe vremea primului Imperiu s-au păstrat și în cea de-a treia Republică, instaurată în septembrie 1870. — 230.

- <sup>239</sup> Engels se referă la programul Partidului muncitoresc francez, adoptat la Congresul de la Havre din noiembrie 1880. În mai 1880, J. Guesde, unul dintre liderii socialiștilor francezi, a sosit la Londra, unde, alături de Marx, Engels și Lafargue, a participat la elaborarea proiectului de program. În scrisoarea sa din 25 octombrie 1881 către Bernstein, Engels arată că partea introductivă, teoretică, a programului a fost formulată de Marx. „Apoi — scrie Engels — am discutat restul programului; am mai adăugat câte ceva și am mai scos câte ceva”.

Vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 251, introducerea întocmită de Marx la programul Partidului muncitoresc francez, iar la p. 592—593 — textul părții practice a programului (programul-minimum). — 232.

- <sup>240</sup> Programul Partidului muncitoresc socialist din Spania, la care se referă Engels aici, a fost adoptat la Congresul de la Barcelona din 1888. — 232.

- <sup>241</sup> Articolul „*Despre Congresul de la Bruxelles și situația din Europa*” constituie conținutul unei scrisori pe care Engels a trimis-o lui Lafargue la 2 septembrie 1891 și care, cu unele mici prescurtări și modificări redacționale, a fost publicată în ziarul „Le Socialiste” nr. 51 din 12 septembrie 1891. În traducere germană, articolul a apărut în nr. 216 din 16 septembrie 1891 al ziarului „Vorwärts”, la rubrica „Cronică politică”. În scrisoarea sa din 1 octombrie 1891 către Bebel, Engels și-a exprimat nemulțumirea în legătură cu calitatea acestei traduceri.

*Al doilea Congres internațional muncitoresc socialist* a avut loc la Bruxelles între 16 și 22 august 1891. El a fost precedat de o luptă înverșunată între marxiști și elementele oportuniste, care întreprinseseră o nouă încercare

de a lua în mina lor pregătirea congresului (vezi adnotarea 112). Datorită activității energice a lui Engels, care a condus lupta marxștilor, nici de data aceasta posibilității nu au reușit să scindeze unitatea internațională a muncitorilor. Congresul de la Bruxelles, la care au participat 337 de delegați din multe țări ale Europei și din S.U.A., a fost prin componența sa un congres în esență marxist. Cu prilejul discutării raportului comisiei de validare a mandatelor s-a hotărât cu majoritate de voturi ca anarhiștii sosiți la congres să nu fie admiși la lucrările lui. La congres au asistat reprezentanți ai tradeunionurilor engleze, ceea ce a fost apreciat de Engels ca un fapt cit se poate de pozitiv.

Pe ordinea de zi a congresului au figurat, printre altele, problemele privind legislația muncitorească, grevele și boicotul, militarismul.

Dintre hotărârile adoptate de congres, Engels comentează în scrisoarea sa rezoluția cu privire la legislația muncitorească (expresiile folosite de el sînt luate din partea introductivă și din partea concludivă a acestei rezoluții), precum și rezoluția cu privire la grevă și boicot. În prima din aceste două rezoluții, congresul adresa muncitorilor din lumea întreagă chemarea de a-și uni forțele în lupta împotriva dominației capitaliștilor, iar acolo unde muncitorii au drepturi politice, să le folosească pentru a sfărîma cătușele robiei salariale. În rezoluția cu privire la grevă și boicot, congresul recomanda muncitorilor să folosească aceste mijloace de luptă și sublinia necesitatea incontestabilă a organizării în sindicate a muncitorilor.

În centrul atenției congresului a stat problema atitudinii clasei muncitoare față de militarism. În cuvîntările rostite de Liebknecht și de Vaillant în legătură cu această problemă, ca și în rezoluția propusă de Liebknecht se arată că militarismul este un produs inevitabil al orînduirii capitaliste, că numai crearea societății socialiste poate pune capăt militarismului și poate duce la instaurarea păcii între popoare și că adevăratul partid al păcii este partidul socialiștilor. În același timp însă, rezoluția nu indica sarcinile și mijloacele concrete de luptă împotriva primejdiei războiului. Ea se încheia cu o chemare concepută în termeni destul de vași, în care muncitorii din toate țările erau îndemnați să protesteze energic împotriva pregătirilor de război și a alianțelor militare și să grăbească triumful socialismului prin perfecționarea organizării internaționale a proletariatului.

Împotriva rezoluției propuse de Liebknecht a luat atitudine delegatul olandez D. Nieuwenhuis, liderul elementelor semianarhiste din Internaționala a II-a. El a prezentat o altă rezoluție, care recomanda socialiștilor din toate țările ca în caz de război să adreseze popoarelor lor chemarea de a declara grevă generală. Frazeeologia anarhistă a lui Nieuwenhuis nu a fost aprobată de congres. Majoritatea covârșitoare a delegaților a votat pentru rezoluția propusă de Liebknecht.

Hotărârile Congresului de la Bruxelles au avut o mare însemnătate pentru mișcarea muncitorească internațională. Engels a apreciat rezultatele congresului „ca o victorie principială și tactică a marxștilor”.

La acest congres a participat și o delegație a socialiștilor din România. În gazeta „Munca” din 24 august și 1 septembrie 1891 a fost publicată o dare de seamă asupra lucrărilor congresului. — 235.

<sup>242</sup> *Congresul de la Haga al Internaționalei I* — vezi adnotarea 134. — 235.

<sup>243</sup> Engels se referă la articolul lui G. V. Plehanov „Situția social-politică a Rusiei în 1890”, publicat în revista „Die Neue Zeit” nr. 47—52 din 1891. O parte din acest articol al lui Plehanov a fost reprodușă și în revista „Soțial-demokrat” nr. 3 din decembrie 1890. — 236.

<sup>244</sup> Articolul „Socialismul în Germania” a fost scris de Engels între 13 și 22 octombrie 1891 și în forma sa inițială era destinat anuarului „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892”. În anunțul cu privire la apariția acestui almanah, publicat în numărul din 26 septembrie 1891 al ziarului „Le Socialiste”, se arăta că almanahul va conține o serie de articole consacrate situației mișcării socialiste pe anul 1891 în Anglia, Austria, Belgia, Germania, România și Spania. Totodată se arăta că articolul cu privire la mișcarea socialistă din Germania va fi scris de Engels. Rugămintea de a scrie acest articol i-a fost adresată lui Engels, la 23 septembrie 1891, din însărcinarea conducerii partidului muncitoresc, de către Laura Lafargue, care i-a comunicat totodată că tema articolului a fost sugerată de J. Guesde și P. Lafargue. Sesizat de rugămintea ce-i fusese adresată, Engels, după cum arată el însuși, a folosit acest prilej pentru a aborda problema poziției socialiștilor francezi și germani față de primejdia izbucnirii unui război. Trimițând Laurei Lafargue articolul gata scris, Engels, în scrisoarea sa din 22 octombrie 1891, a rugat-o să-l predea conducerii partidului și să-i comunice părerea acesteia despre conținutul articolului. După cum reiese din scrisoarea lui P. Lafargue către Engels din 24 octombrie 1891, articolul a fost aprobat și inclus în almanah, care a apărut la începutul lunii decembrie 1891.

Imediat după publicarea articolului, Engels l-a tradus în limba germană pentru revista „Die Neue Zeit”, adăugându-i o scurtă introducere, precum și o parte finală.

Articolul lui Engels a cunoscut o largă răspândire în presa muncitorească și socialistă. Primele două părți au fost reproduse — în traducere din franceză — în revista italiană „Critica Sociale” nr. 2 și 3 din 16 ianuarie și 1 februarie 1892, prima sub titlul redacțional: „Victoria inevitabilă a socialismului în Germania”, iar cea de-a doua sub titlul „Partidul socialist german și pacea”. Partea finală a lucrării a fost reprodusă în aceeași revistă (în traducere din germană și cu unele prescurtări) în nr. 7 din 1 aprilie 1892, sub titlul „Foamea din Rusia, cauzele și urmările ei”. În același an, întreaga lucrare a apărut într-o broșură editată în limba italiană, în traducerea lui Martignetti.

Articolul „Socialismul în Germania” a fost reprodus — în traducere din germană — în nr. 33 și 34 din 13 și 20 februarie 1892 ale revistei poloneze „Przedświt”, care apărea la Londra, precum și în limba română, fără introducere și încheiere, în nr. 2 din ianuarie și februarie 1892 al revistei „Critica socială”, care apărea la Iași. În nr. 3 din februarie al revistei „Critica socială” au fost publicate introducerea și încheierea. Tot în 1892 gazeta „Munca” nr. 26 din 12 iulie a publicat din nou introducerea și încheierea apărute în „Critica socială” nr. 3 din 1892. Partea a doua a acestei lucrări a fost publicată în 1916 la Iași în „Convorbiri sociale” nr. 1, sub titlul: „Socialiștii germani și războiul”. În același an lucrarea a fost publicată și în limba engleză în S.U.A.

Primele traduceri ruse ale lucrării lui Engels au apărut în 1892—1893, trase la hectograf; în 1906 lucrarea a apărut, în traducere din germană, în broșuri editate la Petersburg și Kiev.

„Almanach du Parti Ouvrier” — anuar socialist francez; a apărut la Lille în anii 1892—1894 și 1896, sub îngrijirea lui J. Guesde și P. Lafargue.

„Critica socială” — revistă teoretică cu caracter socialist; a apărut la Iași din decembrie 1891 până în aprilie 1893 (11 numere, dintre care unele duble). Aici au apărut integral sau parțial unele lucrări marxiste precum și articole elaborate, în general, în spiritul marxismului. Cu toate inconsecvențele teoretice și interpretările greșite care reflectau vederile oportuniste ale unor conducători din mișcarea muncitorească, revista a contribuit la răspân-

- direa socialismului științific în România și la lupta pentru crearea Partidului social-democrat al muncitorilor din România. — 239.
- <sup>245</sup> Așa-numiții republicani „puri” (sau tricolori) — partidul republicanilor burghezi moderați, care se sprijineau pe burghezia industrială și pe partea liberală a intelectualității franceze, legată de această burghezie. Organul de presă al acestui partid era ziarul „Le National”, care a apărut la Paris din 1830 pînă în 1851. Redactor-șef al ziarului a fost Armand Marrast.  
„*Organisation du travail*” — titlul cărții în care Louis Blanc și-a expus programul său socialist mic-burghez; prima ediție a cărții a apărut la Paris în 1840. — 242.
- <sup>246</sup> Este vorba de Partidul muncitoresc social-democrat din Germania (eisenachienii), înființat la Congresul general al social-democraților din Germania, Austria și Elveția, care a avut loc între 7 și 9 august 1869 la Eisenach; ulterior acest partid a devenit cunoscut sub denumirea de „partidul eisenachienilor”. Programul adoptat la congres, deși conținea unele teze vagi și greșite, era în esența bazat pe principiile marxismului. — 243.
- <sup>247</sup> Fuziunea de la Gotha — vezi adnotarea 132. — 243.
- <sup>248</sup> Engels se referă la hotărîrea adoptată în 1891 de Conducerea Partidului social-democrat din Germania cu privire la editarea operelor complete ale lui F. Lassalle. — 243.
- <sup>249</sup> Engels folosește o expresie a lui O. Barrot, om politic conservator din timpul celei de-a doua Republici din Franța, care a spus: „la légalité nous tuons” („legalitatea ne omoară”), exprimînd astfel intenția reprezentanților reacțiunii franceze de la sfîrșitul anului 1848 — începutul anului 1849 de a provoca o răscoală populară și, după ce o vor fi reprimat, de a restaura monarhia. — 245.
- <sup>250</sup> Engels parafrazează aici cuvintele rostite de un ofițer al gărzii franceze în bătălia de la Fontenoy (11 mai 1745), cîștigată de francezi, în timpul războiului pentru succesiunea la tronul Austriei (1740—1746). În momentul în care trupele inamice anglo-olando-hanovreze s-au apropiat de armata franceză, acest ofițer a exclamat: „Trageți primii, domnilor englezi!”. — 245.
- <sup>251</sup> În legătură cu bătălia de la Sedan vezi adnotarea 194. — 246.
- <sup>252</sup> Engels citează din „A doua adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 290—291). — 247.
- <sup>253</sup> Este vorba de respingerea invaziei armatelor coaliției statelor europene (Austria, Prusia, Anglia ș.a.) de către trupele Republicii Franceze în 1793, în perioada revoluției burgheze franceze din secolul al XVIII-lea. — 249.
- <sup>254</sup> Este vorba de primirea triumfală a escadrei franceze la Kronstadt în iulie 1891, primire care s-a transformat într-o demonstrație fățișă a apropierei dintre Rusia țaristă și Franța. În același timp au avut loc tratative diplomatice, care s-au încheiat în august 1892 cu semnarea unui acord franco-rus, prin care Franța și Rusia se angajau să se consulte reciproc în problemele politicii internaționale și să întreprindă acțiuni comune în cazul cînd una din ele ar fi amenințată de agresiune. Acest acord a însemnat o etapă importantă în vederea încheierii defensive a alianței franco-ruse din 1893. — 250.
- <sup>255</sup> Este vorba de împrumutul de 3% pe care Rusia l-a contractat în Franța, în septembrie 1891 pentru suma de 125 000 000 de ruble de aur (sau

500 000 000 de franci). La început împrumutul a avut un mare succes ; a fost subscrisă o sumă de 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> ori mai mare decât aceea pentru care fusese lansat împrumutul. Dar în urma unei scăderi rapide a cursului titlurilor ruse la bursele europene, provocată de înrăutățirea situației economice a Rusiei ca urmare a foametei din 1891, cei care subscriseră la împrumut au început să se eschiveze de la primirea obligațiunilor împrumutului. Pentru a preîntîmpina o eșuare definitivă a împrumutului, guvernul rus a fost nevoit să cumpere el însuși o parte din obligațiuni. În consecință, împrumutul a fost realizat numai în sumă de aproximativ 96 000 000 de ruble. — 251.

- <sup>256</sup> În ceea ce privește reformele agrare îndeplinite în Prusia în secolul al XIX-lea și desființarea iobăgiei în această țară prin măsuri luate „de sus”, în urma cărora țărani au fost spoliați în interesul iuncherimii, vezi lucrarea lui F. Engels „Cu privire la istoria țăranimii prusiene” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 238—249). — 252.
- <sup>257</sup> Vezi secțiunea a 5-a din capitolul 24 al volumului I al „Capitalului” (K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 740—744). — 253.
- <sup>258</sup> Engels se referă la lucrările economiștilor francezi de la sfîrșitul secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea : S. Vauban, „Projet d'une Dixme Royale”, 1707, și P. Boisguillebert „Le Detail de la France” (lucrare apărută în mai multe ediții în anii 1695—1707). — 253.
- <sup>259</sup> Invitația de a participa la jubileul de zece ani al ziarului „Volksfreund”, care urma să aibă loc la Brünn (denumirea cehă : Brno) în ziua de 22 noiembrie 1891, i-a fost făcută lui Engels de către redacția acestui ziar într-o scrisoare trimisă la începutul lunii noiembrie 1891. Jubileul, pe care organizatorii lui intenționau să-l transforme într-o demonstrație politică împotriva reacționarei legislații austriece cu privire la presă, a fost însă interzis de autoritățile polițienești.  
„Volksfreund” — ziar socialist, organ al Partidului social-democrat din Austria, fondat la Brünn în 1881. — 255.
- <sup>260</sup> „Tinerii cehi” — partid burghezo-liberal ceh, care reprezenta în special interesele burgheziei industriale ; inițial „tinerii cehi” au militat în rîndurile Partidului național, formînd aripa lui liberală ; în 1874 ei au ieșit din rîndurile lui și au creat un partid nou — partidul liberal, care în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a devenit partidul conducător al burgheziei cehi. „Tinerii cehi” militau pentru transformarea Austro-Ungariei într-o monarhie trinitară austro-ungaro-cehă în care burghezia cehă să aibă o situație dominantă, pentru întărirea pozițiilor ei economice și politice în dauna pozițiilor celei germane. Partidul „tinerilor cehi” a avut o atitudine ostilă față de activitatea social-democrației și a căutat să submineze influența ei în rîndurile maselor muncitoare. — 255.
- <sup>261</sup> Este vorba de corespondența publicată în numărul din 17 noiembrie 1891 al ziarului „Daily Chronicle” sub titlul „Cazul d-lui Lafargue”.  
„Daily Chronicle” — ziar liberal englez, care a apărut la Londra din 1855 (sub această denumire — începînd din 1877) pînă în 1930 ; la sfîrșitul deceniului al 9-lea și începutul ultimului deceniu al secolului trecut a publicat materiale cu privire la mișcarea muncitorească din Anglia. — 256.
- <sup>262</sup> În ceea ce privește samavolnicțiile comise de autoritățile franceze în august 1871 împotriva lui Lafargue și a fiicelor lui Marx în timpul șederii lor în stațiunea balneară Bagnères-de-Luchon (Pirinei) vezi scrisoarea lui Marx din

- 25 august 1871 către Charles Dana, redactorul ziarului american „The Sun”, și scrisoarea din septembrie 1871 a fiicei lui Marx, Jenny, către editoarea săptăminalului „Woodhull and Claflin's Weekly” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 423—426 și 675—687). — 257.
- <sup>253</sup> *Asociația culturală a muncitorilor comuniști germani de la Londra* a fost înființată în 1840 de K. Schapper, J. Moll și alți militanți ai Ligii celor drepti. După organizarea Ligii comunistilor, rolul conducător în această asociație l-au avut comunitățile locale ale Ligii. În 1847 și 1849—1850, Marx și Engels au participat intens la activitatea Asociației. La 17 septembrie 1850, Marx și Engels, urmași de mai mulți partizani ai lor, s-au retras din Asociație, deoarece în lupta dintre majoritatea Organului Central al Ligii comunistilor, condusă de Marx și Engels, și minoritatea sectară-aventuristă (fracțiunea Willich-Schapper), cea mai mare parte a membrilor Asociației s-au situat de partea minorității. De pe la sfârșitul deceniului al 6-lea, Marx și Engels au început să activeze din nou în cadrul acestei Asociații. O dată cu întemeierea Internaționalei I, Asociația culturală a muncitorilor germani din Londra, printre ai cărei conducători se număra și Lessner, a intrat în Asociația Internațională a Muncitorilor. Asociația culturală de la Londra a dăinuit pînă în 1918, cînd a fost interzisă de guvernul englez. — 258.
- <sup>254</sup> Această prefață a fost scrisă de Engels pentru ediția engleză a cărții sale „Situția clasei muncitoare din Anglia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—532), apărută la Londra în 1892. Prima ediție a traducerii engleze autorizate a acestei cărți a apărut la New York în 1887. Partea principală a prefeței la ediția din 1892 o constituie, cu mici modificări redacționale și cu unele prescurtări, anexa pe care Engels a scris-o în 1886 pentru ediția americană a cărții (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 252—258) și în care fusese inclus articolul lui Engels „Anglia în 1845 și în 1885” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 192—198). Partea finală a prefeței a fost scrisă de Engels special pentru ediția engleză din 1892. — 259.
- <sup>255</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 332—340. — 259.
- <sup>256</sup> *Legile cerealelor*, prin care au fost instituite mari taxe de import la cereale și care urmăreau să limiteze sau să interzică importul de cereale, au fost introduse în Anglia în interesul marilor proprietari funciari. Lupta desfășurată în jurul acestei legi între burghezia industrială și aristocrația funciară s-a încheiat în 1846 prin abrogarea lor pe cale legislativă. Această măsură și, legată de ea, scăderea prețurilor la cereale, atrăgînd după sine o oarecare ieftinire a traiului, au dus în ultimă analiză la o scădere a salariilor muncitorilor și la o creștere a profiturilor burgheziei. Abrogarea legilor cerealelor a dat o lovitură puternică aristocrației funciare și a grăbit dezvoltarea capitalismului în Anglia. — 260.
- <sup>257</sup> Descrierea sistemului de plată în mărfuri a salariului a fost făcută de Engels în lucrarea sa „Situția clasei muncitoare din Anglia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 422—423). Legea care interzicea folosirea acestui sistem a fost adoptată în 1831; dar mulți fabricanți o eludau.



*Legea cu privire la ziua de muncă de zece ore*, care se extindea numai asupra muncii adolescenților și femeilor, a fost adoptată de parlamentul englez la 8 iunie 1847. — 261.

<sup>268</sup> „*Mica Irlandă*” („*Little Ireland*”) — cartier muncitoresc în partea de sud a Manchesterului, locuit în special de irlandezi; descrierea amănunțită a acestui cartier a fost făcută de Engels în lucrarea sa „*Situația clasei muncitoare din Anglia*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 308—309).

„*Seven Dials*” — cartier muncitoresc din centrul Londrei. — 262.

<sup>269</sup> Este vorba de „*Report of the Royal Commission on the Housing of the Working Classes. England and Wales*” 1885. — 262.

<sup>270</sup> *Sistemul cottage* — sistem în cadrul căruia fabricantul acordă muncitorului, în condiții oneroase, spațiu de locuit, chiria respectivă urmînd a fi reținută din salariu (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 424—425). — 262.

<sup>271</sup> Este vorba de greva celor peste 10 000 de mineri din statul Pennsylvania (S.U.A.), care a durat de la 22 ianuarie pînă la 26 februarie 1886. În urma acestei greve, revendicările muncitorilor de la furnale și cocserii, care ceruseră majorarea salariilor și îmbunătățirea condițiilor de muncă, au fost în parte satisfăcute.

În ceea ce privește *greva din 1844 a minerilor din nordul Angliei*, vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 489—496. — 263.

<sup>272</sup> Prima ediție engleză a volumului I al „*Capitalului*”, în traducerea lui S. Moore și sub redacția lui Engels, a apărut în 1887. — 263.

<sup>273</sup> „*The Commonweal*” — săptămînal englez, care a apărut la Londra în anii 1885—1891 și 1893—1894; organ al Ligii socialiste; în 1885—1886 Engels a publicat în coloanele lui cîteva articole. — 264.

<sup>274</sup> *Carta poporului*, care cuprindea revendicările cartiștilor, a fost publicată la 8 mai 1838 ca proiect de lege ce urma să fie prezentat în parlament; ea conținea șase puncte: votul universal (pentru bărbații care au împlinit vîrsta de 21 de ani), alegeri parlamentare anuale, vot secret, egalizarea circumscripțiilor electorale, desființarea censului de avere pentru candidații în alegerile parlamentare, remunerarea deputaților. Cele trei petiții pe care cartiștii le-au prezentat parlamentului și în care se cerea adoptarea Cartei poporului au fost respinse respectiv în 1839, 1842 și 1849. — 264.

<sup>275</sup> Pentru *ziua de 10 aprilie 1848* cartiștii fixaseră la Londra o demonstrație de masă care urma să se îndrepte spre clădirea parlamentului pentru a prezenta cea de-a treia petiție cu privire la adoptarea Cartei poporului. Demonstrația a fost interzisă de guvern, care, pentru a o împiedica, concentrase la Londra numeroase trupe și forțe polițienești. Conducătorii cartiștilor, dintre care mulți dădeau dovadă de ezitări, au hotărît să renunțe la demonstrație și au îndemnat masele de demonstrați să se împrăștie. Eșecul demonstrației a fost folosit de forțele reacțiunii pentru a porni la ofensivă împotriva muncitorilor și a dezlănțui presiuni împotriva cartiștilor. — 265.

<sup>276</sup> Este vorba de reforma electorală votată de Camera comunelor în 1831 și definitiv adoptată de Camera lorzilor în iunie 1832. Reforma a fost îndreptată împotriva monopolului politic al aristocrației funciare și financiare și a dat

burgheziei industriale posibilitatea de a fi reprezentată în parlament. Proletariatul și mica burghezie, care fuseseră principala forță în lupta pentru reformă, au fost înșelate de burghezia liberală și nu au obținut drepturi electorale. — 265.

<sup>277</sup> În 1867, sub presiunea mișcării muncitorești de masă, a fost efectuată în Anglia o a doua reformă parlamentară. Un rol activ în mișcarea pentru reformă a avut Consiliul General al Internaționalei I. Prin noua lege, censul de avere pentru alegătorii din comitate a fost redus — pentru arendași — la 12 l. st. arendă anuală; la orașe au căpătat drept de vot toți proprietarii și exploatații de imobile, precum și chiriașii care domiciliază în aceeași localitate timp de cel puțin un an și plătesc o chirie de cel puțin 10 l.st. În urma reformei din 1867, în Anglia numărul alegătorilor a crescut de peste două ori, iar o anumită parte din muncitorii calificați au căpătat drept de vot.

În 1884, sub presiunea mișcării de masă din districtele rurale, a fost efectuată în Anglia o a treia reformă parlamentară, în urma căreia aceste districte au obținut drept de vot în condiții identice cu cele stabilite în 1867 pentru populația districtelor urbane. Dar și după această reformă electorală au mai rămas în Anglia largi păături ale populației care nu aveau drept de vot: proletariatul rural și sărăcimea orașelor, precum și toate femeile. Votul secret a fost introdus în 1872. — 266.

<sup>278</sup> Ideea că și după 1848 reacțiunea a avut, în felul ei, rolul de executor testamental al revoluției, nevoit să-i îndeplinească, deși într-o formă caricatural-denaturată, revendicările, a fost enunțată de Marx într-o serie de lucrări, printre altele în articolul „Erfurtovismul în 1859” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 451—453). — 266.

<sup>279</sup> Vezi „Report of the Fifty-Third Meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Southport in September 1883”. London, 1884, p. 608—609.

*The British Association for the Advancement of Science* a fost întemeiată în 1831 și există și astăzi în Anglia; materialele adunărilor anuale ale Asociației se publică sub formă de referate. — 269.

<sup>280</sup> Acest articol conține răspunsul la critica făcută de G. Bovio, om politic și filozof burghez italian, părții I a lucrării lui Engels „Socialismul în Germania”, care a fost publicată în revista „Critica Sociale” nr. 2 din 16 ianuarie 1892, în traducere după textul apărut în „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892”. La 2 februarie 1892, F. Turati, redactorul revistei „Critica Sociale”, i-a trimis lui Engels articolul lui Bovio, apărut în ziarul „La Tribuna”, cu rugămintea de a răspunde la obiecțiile critice ale acestuia. Engels și-a scris răspunsul în limba franceză și la 6 februarie 1892 l-a trimis lui Turati cu o scrisoare de însoțire. Sub titlul „Friedrich Engels — Giovanni Bovio”, traducerea italiană a articolului, făcută de Turati și autorizată de Engels, a fost publicată în revista „Critica Sociale” nr. 4 din 16 februarie 1892 și reprodușă apoi într-o serie de ziare italiene.

„*Critica Sociale*” — revistă italiană bilunară, organ teoretic al partidului socialist; sub această denumire a apărut la Milano din 1891 până în 1924; redactorul revistei a fost F. Turati. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, revista a publicat lucrări de Marx și Engels și a avut un rol important în răspândirea marxismului în Italia.

„*La Tribuna*” — cotidian burghezo-liberal italian, a apărut la Roma începând din 1883. — 272.

<sup>281</sup> Această prefață a fost scrisă de Engels în limba germană pentru ediția poloneză a „Manifestului Partidului Comunist” (vezi textul „Manifestului” în K.

Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 461—500), apărută la Londra în 1892, în editura revistei „Przedświt”, din inițiativa unor emigranți polonezi. Broșura poartă mențiunea „ediția a doua”, deoarece ediția precedentă (în traducerea socialistului polonez Piekarski) a fost scoasă de aceeași editură, în 1883, la Geneva. Dar, după cum au arătat chiar Marx și Engels în prefața la ediția germană din 1872 a „Manifestului Partidului Comunist”, prima traducere poloneză a „Manifestului” a fost publicată la Londra încă în 1848 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 97). Trimițând editurii „Przedświt” această prefață, în scrisoarea sa din 11 februarie 1892 către Stanislaw Mendelson, Engels arăta că speră să-și însușească limba poloneză, pentru a putea studia temeinic dezvoltarea mișcării muncitorești din Polonia, și de aceea crede că pentru viitoarea ediție poloneză a „Manifestului Partidului Comunist” va fi în măsură să scrie o prefață mai amplă.

„Przedświt” — revistă socialistă poloneză; a apărut din 1880 pînă în 1914. Din 1891 a apărut săptămînal la Londra. — 275.

<sup>282</sup> *Polonia Congresului* — vezi adnotarea 42. — 275.

<sup>283</sup> 14 iulie 1789 — ziua căderii Bastiliei; în această zi a început revoluția burgheză franceză de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

22 septembrie 1792 — prima zi de existență a Republicii Franceze, proclamată de Convenție la 21 septembrie 1792. Această zi a fost declarată prima zi a calendarului revoluționar introdus de Convenție în 1793. — 277.

<sup>284</sup> A doua ediție germană din 1892 a lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 65—179) este o reproducere a textului primei ediții germane (din 1885), cu micile modificări menționate de Engels în prezenta notă introductivă. În ediția din 1892 au fost incluse prefața lui Engels la prima ediție germană a acestei lucrări (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 175—188), precum și (în anexă) lucrarea lui Marx „Discurs asupra liber-schimbismului” și articolul său „Despre Proudhon” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 447—460; vol. 16, 1963, p. 28—35).

Vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, p. 100, pasajul menționat în nota introductivă. De micile inexactități strecurate în textul ediției franceze din 1847 și reproduse în ediția germană din 1885 a profitat sociologul și juristul burghez austriac A. Menger, în cartea sa „Das Recht auf den vollen Arbeitsvertrag in geschichtlicher Darstellung” (1886), pentru a face unele insinuări la adresa lui Marx și Engels. În lucrarea sa polemică „Socialismul juridic”, îndreptată împotriva lui Menger, Engels a demască și aceste insinuări (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 475—495). — 279.

<sup>285</sup> W. Thompson. „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness”, London, 1824. — 279.

<sup>286</sup> Această introducere a fost scrisă de Engels pentru ediția engleză a lucrării sale „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 191—235), apărută la Londra în 1892, în traducerea lui E. Aveling, sub titlul „Socialism utopian and scientific”. În anexa la această ediție, Engels a inclus și studiul său „Marca”, scris în 1882 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 339—357).

În iunie 1892, Engels a tradus în germană textul acestei introduceri, iar în iulie l-a trimis revistei „Die Neue Zeit”, care l-a publicat în nr. 1 și 2 din 1892 sub titlul „Despre materialismul istoric”. Publicind introducerea, redacția revistei a omis primele șapte alineate, menționând într-o notă de subsol că în Germania conținutul lor este cunoscut și ca atare n-ar prezenta interes pentru cititorul german.

Sub titlurile „Trei bătălii ale burgheziei împotriva feudalismului” și „Partidul muncitoresc”, unele părți din această introducere au fost publicate în limba franceză în ziarul „Le Socialiste” nr. 115, 116 și 118 din 4, 11 și 25 decembrie 1892 și nr. 119 și 120 din 1 și 9 ianuarie 1893. Fără primele opt alineate, introducerea a fost publicată și în limba bulgară, în revista „Sozialdemokrat” nr. 3 din 1892.

În limba rusă, introducerea a fost pentru prima oară publicată de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. în 1926, în cartea: F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”. În limba română introducerea a fost publicată în „Critica socială” nr. 8 din 1892 sub titlul „Asupra materialismului istoric”. [Traducere din „Die Neue Zeit”]. — 280.

- <sup>287</sup> În ceea ce privește fuzionarea eisenachienilor și a lassalleenilor vezi adnota-re 132. — 280.
- <sup>288</sup> Este vorba de următoarele lucrări: E. Dühring. „Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung”. Leipzig, 1875; E. Dühring. „Cursus der National-und Social-ökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik”. 2. Aufl., Leipzig, 1876; E. Dühring. „Kritische Geschichte der National-ökonomie und des Socialismus”. 2. Aufl., Berlin, 1875. — 283.
- <sup>289</sup> *Bimetallism* — sistem monetar în care funcțiile banilor sînt îndeplinite concomitent de două metale prețioase — aurul și argintul. — 283.
- <sup>290</sup> Lucrarea lui Engels „Anti-Dühring” (vezi textul ei în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 7—321) a fost publicată într-o serie de articole apărute în ziarul „Vorwärts”, iar apoi în suplimentele la acest ziar, în perioada ianuarie-mai, iulie-decembrie 1877 și mai-iulie 1878. În volum, această carte a apărut pentru prima oară la Leipzig, în 1878.
- Fragmente din Anti-Dühring au apărut și în limba română. Astfel în „Românul” din 31 decembrie 1891 și din 1 ianuarie 1892 au apărut alineatele 18—25 din cap. X, sub titlul „Concepția modernă a egalității”. În 1916 a apărut o traducere aproape integrală a capitolelor din Anti-Dühring care au constituit baza capitolului „Socialismul”.
- „Vorwärts” — organ central al Partidului muncitoresc socialist din Germania. A început să apară în ziua de 1 octombrie 1876, la Leipzig, pe baza unei hotărîri a Congresului de la Gotha din 1876 al partidului, în locul ziarelor „Volksstaat” — organul de presă al eisenachienilor — și „Neuer Sozialdemokrat” — organul de presă al lassalleenilor; a fost interzis la 27 octombrie 1878, după intrarea în vigoare a legii excepționale împotriva socialistilor. — 283.
- <sup>291</sup> F. Engels. „Socialisme utopique et socialisme scientifique”. Paris, 1880. Această broșură este alcătuită din capitolul I al „Introducerii” la „Anti-Dühring” și din capitolele I și II ale părții a treia din această lucrare; autorul a făcut în text unele modificări și i-a adus o serie de completări. Titlul „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” i-a fost dat la prima ediție germană, care a apărut în 1883. — 283.

- <sup>292</sup> F. Engels. *Socyalizm utopijny a naukowy*. Genève, Redakcyi „Przedswitu”, 1882. În ceea ce privește ediția spaniolă vezi adnotarea 211. — 283.
- <sup>293</sup> F. Engels. „Socialism utopic și socialism științific”. București, 1891. În ceea ce privește editarea acestei lucrări a lui Engels în limbile germană, italiană, rusă, română, daneză și olandeză vezi adnotarea 210 și 211. — 283.
- <sup>294</sup> Engels se referă la lucrarea lui M. M. Kovalevski „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété”. Stockholm, 1890, și „Dreptul în societatea primitivă, partea I, Ginta”. Moscova, 1886. — 284.
- <sup>295</sup> În ceea ce privește ediția engleză a „Capitalului”, vezi adnotarea 272. — 284.
- <sup>296</sup> *Nominalist* — adept al nominalismului, curent filozofic medieval care susținea că numai lucrurile individuale au existență reală, că generalul nu există nici separat, nici în lucruri, iar noțiunile generale nu sînt decît simple cuvinte, nume (nomina) ale lucrurilor. În măsura în care nega existența de sine stătătoare a noțiunilor generale și anterioritatea lor față de lucruri, nominalismul a exprimat o tendință materialistă. Latura eronată a nominalismului a constat în negarea conținutului obiectiv al generalului. — 285.
- <sup>297</sup> *Homeomerii* — potrivit doctrinei filozofului grec antic Anaxagora, particule materiale eterogene, calitativ invariabile, care se pot divide la infinit. Anaxagora considera că homeomeriile stau la baza a tot ce există și că din combinările lor rezultă întreaga diversitate a lucrurilor. — 285.
- <sup>298</sup> J. Locke. „An Essay concerning Human Understanding”. Prima ediție a apărut la Londra în 1690. — 287.
- <sup>299</sup> *Deism* — doctrină filozofică-religioasă care recunoaște existența unui dumnezeu ca creator al naturii, dar care, spre deosebire de teism, neagă intervenția divinității în desfășurarea fenomenelor din univers. În condițiile dominației concepției feudale-clericale despre lume, deismul se situa adesea pe poziții rationaliste, criticînd concepția teologică medievală despre lume, denunțînd parazitismul și incorectitudinea clerului. — 287.
- <sup>300</sup> K. Marx și F. Engels. „Sfinta familie, sau Critica criticii critice. Impotriva lui Bruno Bauer & Co.” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 143—145). — 287.
- <sup>301</sup> Este vorba de prima expoziție industrială și comercială universală de la Londra, care a avut loc în mai—octombrie 1851. — 287.
- <sup>302</sup> „*Armata salvării*” — organizație reacționară filantropică-religioasă, întemeiată în 1865 de predicatorul W. Booth în Anglia și care și-a extins apoi activitatea și în alte țări (denumirea de „armata salvării” și-a adoptat-o cînd s-a reorganizat după modelul militar). Beneficiînd de un sprijin considerabil din partea burghezicii, această organizație a desfășurat o amplă propagandă religioasă și a creat o întregă rețea de instituții filantropice, cu scopul de a abate masele muncitoare de la lupta împotriva exploataților. Unii predicatori ai acestei organizații recurgeau la demagogie socială, condamnînd de ochii lumii egoismul celor bogați. — 288.
- <sup>303</sup> Este vorba de lucrarea lui P. S. Laplace „*Traité de mécanique céleste*”. Prima ediție a acestei lucrări a apărut la Paris, în cinci volume, între anii 1799 și 1825. — 288.

- <sup>304</sup> Răscoala din 1522—1523 a nobilimii germane și războiul țărănesc din 1524—1525 din Germania au fost analizate de Engels în lucrarea sa „Războiul țărănesc din Germania” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 353—448). — 292.
- <sup>305</sup> „*Glorious revolution*” — denumire dată de istoriografia burgheză engleză loviturii de stat din 1688, în urma căreia a fost răsturnată în Anglia dinastia Stuart și instaurată, începând din 1689, o monarhie constituțională în frunte cu Wilhelm de Orania; această monarhie se baza pe compromisul intervenit între aristocrația funciara și inerea burghezie. — 294.
- <sup>306</sup> *Războiul celor două roze* (1455—1485) — războiul dintre două mari familii nobiliare engleze — casa de York, care avea pe blazonul ei un trandafir alb, și casa de Lancaster, care avea pe blazon un trandafir roșu — pentru tronul Angliei. În jurul casei de York se grupaseră o parte dintre marii feudali ai Sudului, care era mai dezvoltat din punct de vedere economic, cavalerii și orașenii; casa de Lancaster era sprijinită de aristocrația feudală a comitatelor din nord. Războiul a dus la nimicirea aproape completă a vechilor familii feudale și s-a soldat cu venirea la putere a Tudorilor, dinastie nouă, care a instaurat în Anglia absolutismul. — 294.
- <sup>307</sup> Expresie luată din prefața lui Hobbes la cartea sa „*De Cive*”, care, scrisă la Paris în 1642, a circulat inițial în manuscris, iar apoi a fost publicată în 1647 la Amsterdam. — 295.
- <sup>308</sup> *Cartezianism* — doctrina discipolilor lui Descartes (lat. Cartesius), filozof francez din secolul al XVII-lea, care au tras din filozofia lui concluzii materialiste. — 296.
- <sup>309</sup> Engels se referă la „Declarația drepturilor omului și cetățeanului” adoptată de Adunarea constituantă din 1789; această declarație, în care sînt expuse principiile politice ale noii orinduri burgheze, a fost inclusă în constituția franceză din 1791, iar ulterior a stat la baza „Declarației drepturilor omului și cetățeanului” întocmită de iacobini în 1793; ea a constituit preambulul primei constituții republicane a Franței, adoptată de Convenția națională în 1793. — 296.
- <sup>310</sup> *Code civil* — unul dintre cele cinci coduri care au fost întocmite în Franța între anii 1804 și 1810, în timpul lui Napoleon I (de aceea Codul civil se mai numește și Codul Napoleon), și care cuprind, într-o formă sistematizată, principalele norme ale dreptului burghez. Vorbind despre Codul civil adoptat în 1804, Engels l-a numit cod clasic al legilor societății burgheze (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 300). — 296.
- <sup>311</sup> Engels se referă la atitudinea de simpatie pe care au manifestat-o față de revoluția burgheză franceză de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea păturile radicale ale micii burghezii și ale intelectualității burgheze din Anglia. Grupați în cadrul Societății londoneze de corespondență, precum și al societăților de corespondență din alte orașe mari din Anglia — societăți printre ai căror organizatori și membri se aflau și reprezentanți ai clasei muncitoare —, partizanii englezi ai revoluției franceze propagau ideii revoluționare și revendicau introducerea votului universal și alte reforme democratice. Societățile de corespondență au fost prigonite de oligarhia engleză dominantă. — 297.
- <sup>312</sup> Vezi adnotarea 276. — 298.
- <sup>313</sup> Sub presiunea mișcării muncitorești de masă, parlamentul englez a adoptat în 1824 o lege prin care a fost abrogată interdicția pentru muncitori de a se

organiza în trade-unionuri. Dar nu mai târziu decît în 1825 parlamentul a adoptat o lege cu privire la uniuni, sau legea cu privire la asociațiile muncitorești, care, deși confirma abrogarea interdicției pentru muncitori de a se organiza în trade-unionuri, limita însă extrem de mult cadrul activității acestora din urmă. De pildă, simplul fapt de a desfășura agitație pentru intrarea muncitorilor în trade-unionuri și pentru participarea lor la greve era calificat drept „constringere” și „violență” și se pedepsea ca delict de drept comun. — 298.

<sup>314</sup> *Carta poporului* — vezi adnotarea 274.

*Liga împotriva legilor cerealelor* — organizație a burgheziei industriale engleze; a fost înființată în 1838 de fabricanții Cobden și Bright din Manchester. Revendicînd deplina libertate a comerțului, Liga a militat pentru abrogarea așa-numitelor legi ale cerealelor (vezi adnotarea 266), cu scopul de a face posibilă scăderea salariilor muncitorilor și de a slăbi pozițiile economice și politice ale aristocrației funciare. În lupta ei împotriva proprietarilor funciari, Liga a încercat să folosească masele muncitorești. Pe vremea aceea însă, muncitorii înaintați din Anglia porniseră deja pe calea organizării politice de sine stătătoare a mișcării muncitorești (cartismul). După abrogarea legilor cerealelor, Liga și-a încetat existența. — 298.

<sup>315</sup> *Fratele Johnathan* — poreclă ironică dată de englezi nord-americanilor în timpul războiului de independență al coloniilor engleze din America de Nord (1775—1783).

*Revivalism* — curent în biserica protestantă care, apărut în Anglia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a răspîndit curînd și în America de Nord; adepții lui își propuneau ca, prin predici religioase și prin organizarea de noi comunități de credincioși, să întărească și să extindă influența religiei creștine. — 299.

<sup>316</sup> Este vorba de reforma parlamentară din 1867, înfăptuită de guvernul conservator Deiby-Disraeli (vezi adnotarea 277). — 300.

<sup>317</sup> În ceea ce privește introducerea votului secret în Anglia și reforma parlamentară din 1884 vezi adnotarea 277. — 301.

<sup>318</sup> Vezi adnotarea 135. — 301.

<sup>319</sup> *Ritualism* (denumirea mai răspîndită — puseyism) — curent în cadrul bisericii anglicane; a luat naștere în deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea; adepții lui cereau restabilirea ritualului catolic (de aici și denumirea curentului) și a unor dogme ale catolicismului în biserica anglicană. — 302.

<sup>320</sup> Engels se referă la lucrările și articolele consacrate de Brentano trade-unionurilor engleze (vezi adnotarea 184). În aceste lucrări, trade-unionurile engleze erau prezentate ca model de organizare a clasei muncitoare, oferînd, chipurile, posibilitatea de a obține în condițiile capitalismului o îmbunătățire radicală a situației muncitorilor și lichidarea exploatării capitaliste. Asemenea celorlalți socialiști de catedră, Brentano afirma că, dacă are sindicate bine organizate, clasa muncitoare nu mai are nevoie nici de luptă politică și nici de partid politic propriu. În lucrarea „Brentano contra Marx”, Engels a dezvăluit falsitatea acestor afirmații și a scos în evidență conținutul lor de clasă. — 303.

<sup>321</sup> Deschiderea Congresului al III-lea al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria urma să aibă loc la Linz în ziua de 17 aprilie 1892. La 2 aprilie

insă, autoritățile au interzis ținerea lui în acest oraș. Ca urmare, s-a hotărât ca congresul să se întrunească la Viena în ziua de 5 iunie 1892. Deși la sfârșitul lunii mai guvernul austriac a revenit asupra acestei interdicții, congresul s-a ținut totuși la Viena între 5 și 9 iunie 1892. El a dezbătut problemele tactice și organizatorice ale mișcării socialiste din Austria, a adoptat statutul partidului și a adus programului său o serie de completări. — 305.

- <sup>322</sup> Necrologul „Karl Schorlemmer”, scris de Engels pentru ziarul „Vorwärts” și publicat de acesta la 3 iulie 1892, a fost reprodus de asemenea în „Arbeiter-Zeitung” nr. 29 din 15 iulie 1892 și în nr. 7 din 1892 al revistei bulgare „Den”. — 306.
- <sup>323</sup> Owens College — instituție de învățământ superior din Manchester, întemeiată în 1851 cu fondurile testate în acest scop de negustorul John Owens din Manchester. — 306.
- <sup>324</sup> În ceea ce privește călătoria lui Engels în Statele Unite ale Americii și în Canada vezi adnotarea 225. — 308.
- <sup>325</sup> Între 1 și 26 iulie 1890, Engels a făcut în tovarășia lui Schorlemmer o călătorie în Norvegia, până la Capul Nord. Ultimele zile din iulie și primele zile din august 1891 ei le-au petrecut pe insula Wight, de unde intenționau să plece în Scoția și în Irlanda. Deoarece starea sănătății lui Schorlemmer nu-i îngăduia să participe la această călătorie, Engels a întreprins-o în septembrie 1891, în tovarășia nepoatei sale Mary Ellen Roscher și a secretarei sale Luisa Kautsky. — 308.
- <sup>326</sup> Această prefață a fost scrisă de Engels pentru cea de-a doua ediție germană a lucrării sale „Situația clasei muncitoare din Anglia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—532), care a apărut în 1892 la Stuttgart. Partea principală a prefeței o constituie traducerea prefeței la ediția engleză din 1892 a aceleiași lucrări făcută de autor — cu câteva modificări redacționale (vezi volumul de față, p. 259—271). Articolul „Anglia în anii 1845 și 1885”, cuprins în prefața la ediția engleză, a fost inclus de Engels și în ediția respectivă în varianta germană, publicată în 1885 în revista „Neue Zeit” nr. 6. Partea finală a prefeței a fost scrisă de Engels special pentru ediția germană. — 309.
- <sup>327</sup> Engels se referă la anexa la ediția americană a lucrării „Situația clasei muncitoare”, anexă concepută inițial ca prefață la ediția americană (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 252—258), înlocuită însă ulterior cu o prefață în care Engels se ocupă de situația clasei muncitoare din America (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 332—340). — 309.
- <sup>328</sup> La 10 mai 1876, cu prilejul centenarului Declarației de independență a Statelor Unite ale Americii, la Philadelphia s-a deschis cea de-a șasea expoziție industrială universală. Printre cele patruzeci de țări participante se număra și Germania. Profesorul F. Rouleaux, directorul Academiei industriale din Berlin, numit de guvernul german președinte al juriului german, a fost nevoit să recunoască faptul că industria germană a rămas cu mult în urma industriei din alte țări și că ea se ghidează după principiul „ieftin și prost”. Această declarație a provocat numeroase comentarii în presă. Îndeosebi ziarul „Volksstaat” a publicat în iulie—septembrie o serie de articole referitoare la acest fapt scandalos. Denumind acest incident „Jena industrială”, Engels face aluzie la înfringerea armatei prusiene în octombrie 1806 la Jena, în timpul războiului cu Franța napoleoniană. — 310.



- <sup>329</sup> După cit se pare, aceste scurte fragmente au fost scrise de Engels în timpul redactării celei de-a doua ediții germane a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia”. — 324.
- <sup>330</sup> Engels se referă la criza financiară care a izbucnit în Argentina în 1889—1890 și care a provocat panică pe piața financiară, inflație, falimente în masă și suspendarea plății cupoanelor la datoria publică. Această criză a constituit una dintre manifestările crizei economice mondiale din 1890 și a atras după sine izbucnirea crizei și în alte țări, în special în Anglia, care avea în Argentina însemnate investiții de capital. Criza din 1889—1890 a accentuat dependența economică a Argentinei față de capitalul financiar european. — 325.
- <sup>331</sup> Scrisoarea către Consiliul național al Partidului muncitoresc socialist din Spania a fost scrisă de Engels în legătură cu hotărîrea Congresului trade-unionurilor engleze ținut la Glasgow la 5 septembrie 1892, de a refuza invitația la cel de-al III-lea Congres internațional muncitoresc socialist de la Zürich, invitație trimisă de comitetul de organizare a acestui congres, și de a convoca în schimb un congres internațional consacrat problemei zilei de muncă de opt ore. Prin aceste hotărîri s-a făcut o nouă încercare, de data aceasta de către conducerea reformistă a trade-unionurilor engleze conservatoare, de a zădărnici Congresul al III-lea al Internaționalei a II-a, pregătit de marxisti, de a provoca o sciziune în mișcarea muncitorească internațională. Engels s-a împotrivit cu toată hotărîrea acțiunilor scizioniste ale liderilor trade-unionurilor engleze; el a trimis în Germania, Austria, Franța scrisori similare celei de față, scrisori prin care recomanda partidelor socialiste să condamne în mod public manevrele trade-unioniștilor englezi.
- În scrisoarea de răspuns din 2 octombrie 1892 adresată lui Engels, Consiliul național al Partidului socialist din Spania a declarat că va protesta împotriva acțiunilor trade-unionurilor engleze și și-a reafirmat, totodată, adeziunea la hotărîrile adoptate de congresele de la Paris și Bruxelles ale Internaționalei a II-a. — 326.
- <sup>332</sup> *Comitetul parlamentar* — organ executiv al sindicatelor unite din Anglia, format la sfîrșitul deceniului al 7-lea sub denumirea de Congresul britanic al trade-unionurilor; din 1871 era ales anual la congresele trade-unionurilor, și în perioadele dintre congrese era considerat ca centrul lor conducător. În atribuțiile lui intrau propunerea candidaților trade-unionurilor pentru parlament, susținerea proiectelor de lege care apărau interesele trade-unionurilor, pregătirea congreselor ordinare. În comitet predominau elementele reformiste, care duceau o politică în spiritul vechiului trade-unionism conservator și care se sprijineau pe aristocrația muncitorească. În 1921, Comitetul parlamentar a fost înlocuit de Consiliul general al Congresului britanic al trade-unionurilor. — 326.
- <sup>333</sup> Este vorba de congresul Federației americane a muncii care a avut loc la Chicago în decembrie 1893. Hotărîrea cea mai importantă a acestui congres a fost recunoașterea necesității activității politice a clasei muncitoare și adoptarea unui program care includea revendicarea legiferării zilei de muncă de opt ore. Adoptarea acestei hotărîri a dovedit creșterea în sindicatele americane a influenței forțelor progresiste, care exprimau aspirațiile maselor largi ale celor ce muncesc. — 326.
- <sup>334</sup> La Marsilia a avut loc între 19 și 23 septembrie 1892 Congresul Federației naționale a sindicatelor, la care, alături de alte probleme (sărbătorirea zilei de 1 Mai, munca în fabrici a femeilor și copiilor ș.a.), s-a luat în discuție hotărîrea Congresului de la Glasgow al trade-unionurilor engleze. La Congresul de

la Marsilia a fost adoptată hotărîrea de a nu participa la congresul internațional convocat de trade-unionuri în problema zilei de muncă de opt ore și de a invita, în schimb, pe reprezentanții lor la Congresul internațional muncitoresc socialist de la Zürich.

Între 24 și 28 septembrie 1892 a avut loc la Marsilia Congresul Partidului muncitoresc francez (vezi adnotarea 503), care a adoptat o hotărîre similară. — 327.

<sup>335</sup> Articolul „*Alegerile prezidențiale din America*” a fost scris de Engels între 9 și 15 noiembrie 1892 în legătură cu venirea la putere în S.U.A. a partidului democrat, al cărui lider, Cleveland, a fost ales președinte la 8 noiembrie 1892 în locul republicanului Harrison. Engels spera că, o dată cu schimbarea administrației în S.U.A., tariful protecționist al lui MacKinley, introdus în 1890, va fi desființat. Acest tarif, instituit pentru a asigura mari profituri capitaliștilor, și în primul rînd uniunilor monopoliste, a majorat simțitor taxele vamale la importul de articole industriale în S.U.A., fapt care a prilejuit, la rîndul său, urcarea prețurilor la obiectele de larg consum și înrăutățirea situației clasei muncitoare. Democrații, adversari ai tarifului MacKinley în timpul campaniei preelectorale, au introdus în 1894 un nou tarif, care, deși reducea tariful din 1890, păstra totuși un pronunțat caracter protecționist.

Articolul „*Alegerile prezidențiale din America*” a fost publicat, în afară de ziarul „*Vorwärts*”, în ziarul „*Wähler*” nr. 270 din 21 noiembrie 1892 și în „*Arbeiter-Zeitung*” nr. 48 din 25 noiembrie 1892. — 328.

<sup>336</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 358—374. — 328.

<sup>337</sup> Engels se referă la nota: „*Industria textilă americană pe piața chineză*”, publicată în „*Neue Zeit*” nr. 2 din 1892. — 329.

<sup>338</sup> *Despre cartel* vezi adnotarea 7. — 330.

<sup>339</sup> Această biografie a lui K. Marx a fost scrisă de Engels pentru „*Handwörterbuch der Staatswissenschaften*” (Jena), la rugămintea lui L. Elster, unul dintre editorii dicționarului. La împlinirea a 10 ani de la moartea lui Marx, această biografie a fost publicată și în „*Arbeiter-Zeitung*” nr. 11 din 17 martie 1893 sub titlul „*Viața lui Karl Marx*” și în revista bulgară „*Soțial-demokrat*” nr. 3 din 1893.

În limba română această biografie a fost publicată în gazeta „*Munca*” nr. 17 din 26 iunie 1894 sub titlul *Marx-Heinrich Karl*. — 331.

<sup>340</sup> K. Marx. „*Deosebiri între filozofia naturii la Democrit și la Epicur*” (vezi K. Marx și F. Engels. „*Din lucrările de tinerețe*”, Moscova, 1956, p. 17—98). — 331.

<sup>341</sup> Este vorba de articolele lui K. Marx „*Dezbaterile celei de-a 6-a diete renane* (primul articol). *Dezbaterile în legătură cu libertatea presei și cu publicarea proceselor-verbale ale dietei*”, „*Dezbaterile celei de-a 6-a diete renane* (articolul al treilea). *Dezbaterile asupra legii cu privire la furtul de lemne*” și „*Justificarea corespondentului din valea Moselei*” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 30—85, 121—164 și 191—222).

„*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*” — cotidian care a apărut la Köln de la 1 ianuarie 1842 pînă la 31 martie 1843. Din aprilie 1842, Karl Marx a devenit colaborator al ziarului și, din octombrie în același an, unul dintre redactorii lui. În „*Rheinische Zeitung*” au apărut și o serie de

- articole ale lui F. Engels. În timpul cît Marx a fost redactor al lui „Rheinische Zeitung”, acesta a căpătat un caracter revoluționar-democrat tot mai pronunțat. Guvernul prusian a supus ziarul unei cenzuri deosebit de severe, iar apoi l-a interzis. — 331.
- <sup>342</sup> „Deutsche Jahrbücher” — titlul prescurtat al publicației literare și filozofice a tinerilor hegelieni, „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst”; sub acest titlu a apărut la Leipzig sub redacția lui A. Ruge începînd din iulie 1841. Pînă atunci (1838—1841), revista apăruse la Halle (Prusia) sub titlul „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst”. În ianuarie 1843, revista „Deutsche Jahrbücher” a fost suspendată de guvernul saxon și pîntr-un decret al Bundestagului interzisă pe teritoriul întregii Germanii. — 332.
- <sup>343</sup> „Deutsch-Französische Jahrbücher” a apărut la Paris în limba germană sub redacția lui K. Marx și A. Ruge. A apărut numai un singur număr, dublu, în februarie 1844. În acest număr au fost publicate lucrările lui K. Marx : „Contribuții la problema evreiască” și „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere”, precum și lucrările lui Engels : „Schiță a unei critici a economiei politice” și „Situația Angliei. «Past and Present» by Thomas Carlyle” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 382—412, 413—427, 544—571, 572—598). Aceste lucrări marchează trecerea definitivă a lui Marx și Engels la materialism și comunism. — 332.
- <sup>344</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 3—238. — 332.
- <sup>345</sup> „Vorwärts!” — ziar german, a apărut la Paris, de două ori pe săptămîină, din ianuarie pînă în decembrie 1844. În acest ziar publicau articole Marx și Engels. Sub influența lui Marx, care din vara anului 1844 a participat nemijlocit la redactarea ziarului, acesta a început să capete un caracter comunist; în coloanele lui erau aspru criticate rînduiele reacționare din Prusia. La cererea guvernului prusian, guvernul Guizot a dispus, în ianuarie 1845, expulzarea lui Marx și a altor colaboratori ai publicației respective; ca urmare, „Vorwärts!” și-a încetat apariția. — 332.
- <sup>346</sup> Mai jos se dă traducerea listei de lucrări ale lui Marx, întocmită de Engels în timpul elaborării articolului „Karl Marx” (erorile de datare au fost corectate).

## LUCRĂRILE LUI MARX

- 1) Disertație de doctorat asupra filozofiei lui Epicur.
- 2) Articole cu privire la dezbaterile dietei renane asupra legii cu privire la furtul de lemne și la țăranii din valea Moselei, în „Rheinische Zeitung”, 1842.
- 3) Tot în „Deutsch-Französische Jahrbücher”: „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere” și „Contribuții la problema evreiască”, 1844.
- 4) Împreună cu F. Engels. „Sfînta familie”. Frankfurt pe Main, 1845.
- 5) Mici articole publicate în ziarul „Vorwärts!” din Paris, 1844.
- 6) Articole publicate în „Deutsche-Brüsseler-Zeitung”, 1846—1847 (eroare de fapt: 1847—1848).
- 7) „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon”. Bruxelles și Paris, 1847.

8) „Discurs asupra liberului-schimb”. Bruxelles, 1848.

9) Împreună cu Engels. „Manifestul Partidului Comunist”, Londra, 1848. Tradus în toate limbile.

10) Articole publicate în „Neue Rheinische Zeitung”, articole de fond etc., „Muncă salariată și capital”.

11) Pleoarii în broșura „Două procese politice”. Köln, 1849.

12) În „Neue Rheinische Zeitung, [Politisch-ökonomische] Revue”. Hamburg, 1850 : „Din 1848 pînă în 1849” (despre revoluția din februarie în Franța) și împreună cu Engels articole de critică și cronici lunare.

13) „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”. New York, 1852, ediția a treia, Hamburg, 18(85), traducerea franceză în 1891.

14) „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia”. Boston, 1853 (Hottingen-Zürich, 1885).

15) Articole publicate în „New York Tribune”, 1852—1861. Cîteva din ele, despre Palmerston (au fost tipărite și difuzate la Londra sub formă de pamflete în 1856—1857).

16) „Dezvăluiri asupra istoriei diplomației secolului al XVIII-lea”, în „Free Press” (Sheffield, 28 iunie 1856 — Londra, 1 aprilie 1857).

17) Articole cu privire la tratativele diplomatice duse înainte și în timpul războiului din 1859, în ziarul „Volk”, Londra, 1859.

18) „Contribuții la critica economiei politice”. Fascicula I, Berlin, 1859.

19) „Domnul Vogt”, Londra, 1860.

20) Manifestul constitutiv al Internaționalei în 1864 și toate publicațiile Consiliului General, inclusiv „Războiul civil din Franța”, 1871. Tradus în aproape toate limbile europene.

21) „Capitalul. Critica economiei politice”. Cartea I, Hamburg, 1867. Ediția a patra, 1890. Tradus în limbile rusă, franceză, engleză.

22) (postum) „Capitalul”. Vol. II (cartea a II-a). Editat de F. Engels, Hamburg, 1885 ; ediția a doua, 1893, sub tipar.

23) (postum) „Capitalul”. Vol. III (cartea a III-a), idem, va apărea în 1893. — 333.

347 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963. ed. a II-a, p. 65—179 și 447—460. — 335.

348 „Deutsche-Brüsseler-Zeitung” a fost fondat de emigranții politici germani la Bruxelles și a apărut din ianuarie 1847 pînă în februarie 1848. La început, orientarea ziarului a fost determinată de tendința redactorului lui, democratul mic-burghez Bornstedt, de a concilia diferitele curente din tabăra democraților și radicalilor. Începînd din vara anului 1847, datorită faptului că Marx și Engels și tovarășii lor de idei au început să publice în coloanele lui, ziarul a devenit exponentul ideilor revoluționare democratice și comuniste. În septembrie 1847, Marx și Engels, devenind colaboratori permanenți ai ziarului, au început să influențeze nemijlocit orientarea lui, astfel încît în ultimele luni ale anului 1847 ei au concentrat de fapt conducerea redacției în mîinile lor. Sub conducerea lui Marx și Engels, ziarul a devenit organul Ligii comuniștilor, partidul revoluționar în curs de formare al proletariatului. Marx a publicat în acest ziar articolele sale : „Comunismul ziarului «Rheinischer Beobachter»”, „Critica moralizatoare și morala critică. Contribuție la istoria culturii germane. Împotriva lui Karl Heinzen” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 188—201 și 333—362) și altele. În „Deutsche-Brüsseler-Zeitung” au fost publicate și articole ale lui Engels : „Socialismul german în versuri și proză”, „Comuniștii și Karl Heinzen”, „Mișcările din 1847”, „Începutul sfîrșitului Austriei” (vezi op. cit., p. 205—246, 310—326, 501—510, 511—518) și altele. — 335.

<sup>340</sup> *Liga comuniștilor* — prima organizație comunistă internațională, înființată, sub conducerea lui Marx și Engels, la începutul lunii iunie 1847, la Londra, în urma reorganizării Ligii celor dreپți, o organizație conspirativă a muncitorilor și meseriașilor care a luat ființă în deceniul al 4-lea. La sfârșitul lunii ianuarie 1847, conducerea Ligii celor dreپți a propus lui Marx și Engels să intre în Ligă și să participe la reorganizarea acesteia pe baza principiilor proclamate de ei. Marx și Engels au acceptat această propunere. Principiile programatice și organizatorice ale Ligii comuniștilor au fost elaborate de Marx și Engels și confirmate la primul și al doilea Congres al Ligii (începutul lunii iunie 1847 și 29 noiembrie—8 decembrie 1847). Din însărcinarea celui de-al doilea Congres al Ligii, Marx și Engels au scris „Manifestul Partidului Comunist”, publicat în februarie 1848 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 461—500).

La sfârșitul lunii februarie 1848, după ce a izbucnit revoluția în Franța, Organul Central de la Londra al Ligii a transmis conducerea acesteia Comitetului districtual de la Bruxelles, aflat sub conducerea lui Marx. După expulzarea lui Marx din Bruxelles și stabilirea sa la Paris, la începutul lunii martie, noul Organ Central își mută sediul în acest oraș. Engels este și el ales în Organul Central.

În a doua jumătate a lunii martie — începutul lunii aprilie 1848, Marx, Engels și cîteva sute de muncitori germani, în majoritate membri ai Ligii comuniștilor, se întorc în Germania pentru a participa la revoluția care începuse. „Revendicările partidului comunist în Germania”, formulate de Marx și Engels la sfârșitul lunii martie, au constituit platforma politică a Ligii comuniștilor în această revoluție (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 3—5). Centrul conducător și îndrumător al membrilor Ligii comuniștilor era pe atunci „Neue Rheinische Zeitung”, ziar redactat de Marx.

Deși înfrîngerea revoluției a dat o lovitură Ligii comuniștilor, în anii 1849—1850 ea a fost reorganizată și și-a continuat activitatea. În „Adresa Organului Central către Liga comuniștilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 263—273), scrisă de Marx și Engels în martie 1850, s-a făcut bilanțul revoluției din 1848—1849 și a fost subliniată necesitatea creării unui partid de sine stătător al proletariatului. În vara anului 1850, în cadrul Organului Central al Ligii comuniștilor s-au accentuat divergențele principiale în problemele tacticii. Majoritatea membrilor Organului Central, în frunte cu Marx și Engels, s-au opus cu hotărîre tacticii sectare, aventuriste a fracțiunii Willich-Schapper, care preconiza dezlănțuirea imediată a revoluției, fără a ține seama de legile obiective și de situația politică reală din Germania și din celelalte țări din Europa. Activitatea scizionistă a fracțiunii Willich-Schapper a dus, la mijlocul lunii septembrie 1850, la o ruptură. Persecuțiile polițienești și arestarea unor membri ai Ligii au dus, în mai 1851, la încetarea de fapt a activității ei în Germania. La 17 noiembrie 1852, curînd după procesul comuniștilor de la Colonia, la propunerea lui Marx, Liga s-a autodizolvat; membrii Ligii și-au continuat însă munca de educare a cadrelor în vederea viitoarelor lupte revoluționare.

Liga comuniștilor a jucat un important rol istoric ca școală a revoluționarilor proletari, ca germene al partidului proletar, ca precursor al Asociației Internaționale a Muncitorilor. — 335.

<sup>350</sup> La procesul împotriva lui „Neue Rheinische Zeitung” din 7 februarie 1843, Marx, în calitate de redactor-șef al acestei publicații, Engels, în calitate de coredactor, și H. Horff, în calitate de editor responsabil, au fost învinuiți de faptul că articolul „Arestări”, publicat în acest ziar la 5 iulie 1848 (vezi

- K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 183—186), conținea, chipurile, insulte și calomniile la adresa reprezentanților autorităților prusiene și a jandarmilor. Vezi pledoariile lui Marx și Engels la acest proces în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 245—264, 265—284.
- La procesul din 8 februarie 1849, Marx a fost învinuit, ca membru al Comitetului districtual al democraților din Renania, de instigare la revoltă; el a semnat împreună cu K. Schapper și avocatul Schneider cea de-a doua adresă, din 18 noiembrie 1848, a acestui comitet cu privire la refuzarea achitării impozitelor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 34). Vezi pledoaria lui Marx la acest proces, op. cit., p. 265—284. — 335.
- <sup>351</sup> La 13 iunie 1849, partidul mic-burghez Muntele a organizat la Paris o demonstrație pașnică de protest împotriva trimeriei în Italia a trupelor franceze, spre a înăbuși revoluția. Prin acest act era încălcată constituția Republicii Franceze, care interzicea folosirea trupelor franceze împotriva libertății unui alt popor. Eșecul acestei demonstrații, imprăștiată de armată, a confirmat falimentul democrației mic-burgheze în Franța. După 13 iunie au început represuniile împotriva democraților, inclusiv a străinilor. — 335.
- <sup>352</sup> „*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*” — revistă fondată de Marx și Engels în decembrie 1849 și editată de ei pînă în noiembrie 1850. Revista a fost organul teoretic și politic al Ligii comuniștilor, continuarea lui „*Neue Rheinische Zeitung*”. Din martie și pînă în noiembrie 1850 au apărut în total 6 numere, dintre care un număr dublu (5—6). Revista era redactată la Londra și tipărită la Hamburg. Majoritatea materialelor (articole, cronici, recenzii) erau scrise de Marx și Engels, care atrăseseră, spre a colabora la revistă, și pe adepții lor W. Wolff, J. Weydemeyer și G. Eccarius. Dintre lucrările întemeietorilor marxismului, în această publicație au apărut: „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” de Marx, „Campania germană pentru constituția imperiului” și „Războiul țărănesc german” de Engels, precum și o serie de alte lucrări. În lucrările publicate în această revistă s-a făcut bilanțul revoluției din 1848—1849, s-a dezvoltat teoria și tactica partidului proletar revoluționar. Revista și-a încetat apariția din cauza persecuțiilor polițienești din Germania și a lipsei de mijloace materiale. — 335.
- <sup>353</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 115—217. — 336.
- <sup>354</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 429—501. — 336.
- <sup>355</sup> „*New York Daily Tribune*” — ziar american care a apărut din 1841 pînă în 1924. Pînă la jumătatea deceniului al 6-lea a fost organul de presă al aripilor de stînga a whigilor americani, iar apoi al partidului republican. În deceniile al 5-lea și al 6-lea, ziarul s-a situat pe poziții progresiste și a luptat împotriva sclaviei. Colaborarea lui Marx la acest ziar a început în august 1851 și a continuat timp de peste 10 ani, pînă în martie 1862; un mare număr de articole pentru „*New York Daily Tribune*” au fost scrise de Engels la rugămintea lui Marx. Colaborarea lui Marx a încetat la începutul războiului civil din S.U.A., cînd în cadrul redacției a crescut influența adepților unui compromis cu statele sclavagiste, iar ziarul s-a abătut de la pozițiile progresiste. — 336.
- <sup>356</sup> K. Marx. „Lordul Palmerston” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 9, București, Editura politică, 1959, p. 365—435). — 336.

- <sup>357</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, București, Editura politică, 1963, p. 421—738. — 336.
- <sup>358</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 3—175. — 336.
- <sup>359</sup> Engels se referă la manuscrisele economice ale lui Marx din 1861—1863, „Teorii asupra plusvalorii”. În ediția de față, această lucrare e cuprinsă în volumul 26, editat în trei părți. — 336.
- <sup>360</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a. — 336.
- <sup>361</sup> Engels se referă la divergențele care au apărut cu prilejul elaborării documentelor programatice ale Asociației Internaționale a Muncitorilor atât în Comitetul provizoriu (ales la adunarea de constituire de la St. Martin's Hall, la 28 septembrie 1864), cât și în comisia numită de acest comitet pentru întocmirea documentelor programatice. În ședința din 8 octombrie 1864 a comisiei, Mazzini a încercat, prin adeptul său Wolff, care făcea parte din comitet, să impună comisiei ca document-programatic statutul asociațiilor muncitorești italiene, conceput în spiritul democrației burgheze și al conspirației. În ședința din 18 octombrie a Comitetului provizoriu, Marx a luat pentru prima oară cunoștință de documentul lui Mazzini și l-a supus criticii. La insistența lui Marx, documentul a fost practic respins, pe motiv că trebuie predat comisiei pentru redactare definitivă. La 20 octombrie, comisia s-a adresat lui Marx cu rugămintea de a face acest lucru; la 27 octombrie, comisia a aprobat două documente absolute noi, scrise de Marx: „Manifestul constitutiv al Asociației Internaționale a Muncitorilor” și „Statutul provizoriu al Asociației” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 5—14 și 15—18). La 1 noiembrie 1864, Manifestul și Statutul au fost adoptate în unanimitate de către Comitetul provizoriu (denumit ulterior Consiliul General), constituit ca organ conducător al Asociației. — 337.
- <sup>362</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 328—385. — 337.
- <sup>363</sup> Vezi adnotarea 134. — 337.
- <sup>364</sup> F. Engels. „Karl Marx” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 106—116).  
„Volks-Kalender” — almanah social-democrat apărut la Braunschweig din 1875 pînă în 1879, avînd ca redactor-șef și editor pe W. Bracke. — 338.
- <sup>365</sup> Mai jos se dă traducerea listei lucrărilor lui Engels; după cît se pare, inițial, lista a fost întocmită de Engels în 1889 și completată de el ulterior, probabil la sfîrșitul anului 1892 (din această pricină, cîteva ediții apărute între anii 1889 și 1892 ale lucrărilor menționate la începutul listei nu sînt indicate; erorile de datare au fost corectate).
- 1) (Împreună cu K. Marx). „Sfînta familie. Împotriva lui Bruno Bauer & Co”. de Friedrich Engels și Karl Marx. Frankfurt pe Main, 1845.
  - 2) „Situația clasei muncitoare din Anglia. După observații proprii și izvoare autentice”. Leipzig, 1845. Traducerea engleză, New York, 1887.
  - 3) (Împreună cu K. Marx, anonim). „Manifestul Partidului Comunist”. Londra, 1848. Tradus în toate limbile.
- Corector, respectiv locțiitor al redactorului-șef (locțiitor al lui Marx), la „Neue Rheinische Zeitung”, Köln, 1 iunie 1848—19 mai 1849.

Tot la „Neue Rheinische Zeitung. Revue”, Hamburg, 1850.

6) „Problema militară în Prusia și Partidul muncitoresc german”. Hamburg, 1865.

7) „Războiul țărănesc german”. Reeditare după nr. 5—6 ale ziarului „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue”. Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei. Prima ediție (1850), ediția a II-a (1870), ediția a III-a (1879).

8) „Contribuții la problema locuințelor”, 3 ediții. Reeditare după „Volksstaat”; prima ediție, Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei, 1872. Ediția a doua, Zürich, Volksbuchhandlung, 1887.

9) „Despre problema socială în Rusia”. Reeditare după „Volksstaat”. Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875.

10) „Rachiul prusian în Reichstagul german”. Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei, 1876.

11) „Bakuniștii la lucru. Însemnări despre răscoala din Spania”. Reeditare după „Volksstaat”. Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei (1874).

12) „D-l Eugen Dühring revoluționează știința”. Reeditare după „Volksstaat”, respectiv „Vorwärts”. Ediția I, Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei, 1878. Ediția a II-a, Zürich, Volksbuchhandlung, 1886.

13) „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, ed. I, a II-a și a III-a, toate în 1883, la Zürich, Volksbuchhandlung (traduceri în limbile franceză, rusă, polonă, italiană, spaniolă, română, daneză, olandeză).

14) „Originea familiei, a proprietății private și a statului. În legătură cu cercetările lui Lewis H. Morgan”. Zürich, Schabelitz, 1884. Ediția a doua, Stuttgart, Dietz (1886). Ediția a III-a în lucru (se lucrează la traducerile în limbile italiană, română, daneză, franceză).

15) „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane”. Reeditare după „Neue Zeit”. Stuttgart, Dietz, 1888.

4) „Padul și Rinul”. Berlin, F. Duncker, 1859.

5) „Savoia, Nisa și Rinul”. Berlin, Behrend, 1860.

16) „Brentano contra Marx, în legătură cu pretinsa falsificare a unui citat”. Hamburg, 1891.

Prefețe și introduceri la :

3) K. Marx. „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a lui Proudhon”. Traducere germană de E. Bernstein și K. Kautsky. Stuttgart, Dietz, 1885. (Prefață împotriva lui Rodbertus).

1) K. Marx. „Capitalul”, vol. I. La ediția a treia, 1883, și la ediția a patra (împotriva lui L. Brentano), 1890.

1) K. Marx. „Capitalul”, vol. II, prefață (împotriva lui Rodbertus), 1885.

4) „K. Marx în fața Curții cu juri din Colonia”, 1849. Nouă reeditare după „Neue Rheinische Zeitung”, 1849. Zürich, Editura Hottingen, 1885. (Prefață).

5) K. Marx. „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia”, nouă reeditare. Zürich, Volksbuchhandlung, 1885. (Introducere : „Contribuții la istoria Ligii comuniștilor”).

6) W. Wolff. „Miliardul silezian”. Reeditare după „Neue Rheinische Zeitung”, 1849, Zürich, Volksbuchhandlung (Introducere : Biografia lui W. Wolff și „Contribuții la istoria țărănimii prusiene”), (1886).

7) S. Borkheim. „În amintirea patrioților de paradă din anii 1806—1807”. Zürich, Volksbuchhandlung 1888 (Introducere : Biografia lui S. Borkheim).

1) K. Marx. „Capitalul. Critica economiei politice”. Traducere de S. Moore și E. Aveling după ediția a treia germană editată de F. Engels. Londra, Sonnenschein, 1887 (redactarea traducerii și prefața).

2) K. Marx. „Discurs asupra liberului-schimb rostit la Bruxelles”, 1846 (eroare ; corect : 1848). Traducere de F. K. Wischnewetzky. Boston și Londra, 1888. (Prefața cu privire la liberul-schimb, în limba germană, în „Neue Zeit”).



3) F. Engels. „Situția clasei muncitoare din Anglia în 1844”. Traducere de F. K. Wischnewetzky. New York, Lorell, 1887 (Anexa și prefața). (Aceasta din urmă a apărut și în broșură : „Mișcarea muncitorească în America”, în limbile engleză și germană, 1887, New York ; reeditare, Londra, Reeves, 1887. În limba germană a apărut și în „Neue Zeit”). *Ediția a doua, Londra, Sonnenschein, 1892* (parțial, un text nou al prefeței).

Numai în revista „Neue Zeit” : „Politica externă a țarismului rus”, mai 1890. (În limba rusă, în revista „Soțial-demokrat”, Londra, 1890, I și II ; în limba engleză, în revista „Time”, aprilie și mai 1890 ; în limba franceză, în revista „Idée nouvelle” ; în limba română, în revista „Contemporanul”, nr. 7 din 1890 și în „Lumea nouă” din 27, 28, 29 și 31 august, 1 și 3 septembrie 1896).

4) F. Engels. „Socialismul utopic și socialismul științific”. Londra, ed. a 2-a. — 339 și 340.

<sup>366</sup> Este vorba de introducerea rămasă neterminată la lucrarea proiectată de Marx privind istoria diplomației Angliei și Rusiei în secolul al XVIII-lea ; ea a fost publicată pentru prima oară în „Sheffield Free Press” și în publicația londoneză „Free Press”, în iunie 1856—aprilie 1857, sub titlul „Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century”. În 1899 a fost editată la Londra în broșură de către fiica lui Marx, Eleanor Aveling, sub titlul „Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century”.

„The Free Press” (apărut la Londra în 1855—1856) și „The Sheffield Free Press” (apărut la Sheffield în 1851—1857) — ziare burghize engleze, editate de Urquhart și adepții săi. — 341.

<sup>367</sup> Engels se referă la articolele lui Marx „Spreea și Mincio”, „Erfurtivismul în 1859”, „Quid pro quo”, publicate în ziarul „Volk” în iunie—august 1859 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 425—428, 451—453, 488—506).

„Das Volk” — săptăminal ; a apărut în limba germană la Londra de la 7 mai pînă la 20 august 1859. A fost fondat ca organ oficial al Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra. Primul număr a apărut sub redacția publicistului german democrat mic-burghez Elard Biscamp. Începînd cu nr. 2 a apărut cu participarea nemijlocită a lui Marx. De la începutul lunii iulie, Marx a devenit de fapt redactor al ziarului, transformat astfel într-un organ de presă al revoluționarilor proletari. În coloanele ziarului „Volk” și-au găsit expresia teoria și tactica revoluționară a luptei proletare, elaborate de Marx și Engels. În ziar erau analizate, de pe pozițiile internaționalismului proletar, evenimentele războiului din Italia din 1859, problemele unificării Germaniei și a Italiei, era dusă o luptă consecventă împotriva bonapartismului. În total au apărut 16 numere. Din lipsă de fonduri, ziarul și-a încetat apariția la 20 august 1859. — 341.

<sup>368</sup> Declarația „Către redacția ziarului «Berliner Volks-Tribüne»” a fost scrisă de Engels în legătură cu publicarea în acest ziar a seriei de articole „Federația jurasiană și Mihail Bakunin”. În aceste articole, bazate aproape exclusiv pe materiale bakuniste, era pusă într-o lumină falsă istoria organizațiilor Internaționalei I în Elveția, se încerca justificarea activității scizioniste a bakuniștilor, în special a Federației jurasiene anarhiste, constituită, după sciziunea provocată în secțiile Internaționalei din Elveția romandă de către bakuniști, la Congresul de la La Chaux-de-Fonds din 4—6 aprilie 1870. Aceste articole conțineau o serie de calomnii la adresa Consiliului General, a lui Marx și a tovarășilor lui de luptă, mai ales la adresa lui Johann Philipp Becker. În special articolul al 10-lea, publicat la 12 noiembrie 1892, cuprindea o serie de denaturări ale adevărului istoric. Engels a hotărît să dea riposta cuvenită fără să mai aștepte

publicarea tuturor articolelor. Trimițind declarația la Berlin lui Bebel pentru a o transmite redacției ziarului „Berliner Volks-Tribüne”, Engels l-a rugat printr-o scrisoare, datată 15 noiembrie 1892, să aibă grijă ca declarația sa fie publicată în numărul proximal al ziarului pentru „a pune capăt acestor intrigi”.

Declarația lui Engels a fost publicată în „Berliner Volks-Tribüne” la 19 noiembrie 1892, iar la 24 decembrie 1892, în acest ziar a apărut, alături de articolul al 13-lea, răspunsul dat de autor, socialistul elvețian Louis Hérítier. În răspunsul său la declarație, precum și într-o scrisoare către Engels din 25 decembrie 1892, Hérítier a încercat, pe un ton destul de impertinent, să respingă învinuirea de a fi denaturat istoria Internaționalei I. La 20 ianuarie 1893, Engels a adresat lui Hérítier o scrisoare de răspuns, în care dezvăluia subterfugiile și încercarea acestuia de a respinge acuzația că a denaturat faptele și că le-a prezentat în spirit bakunist și tendențios. Engels sublinia, totodată, că nu va permite ca istoria Internaționalei I să fie falsificată. — 342.

- 369 *Conferința de la Londra a Internaționalei I* — vezi adnotarea 109. — 342.
- 370 Engels compară formularea acestei teze importante dată în preambulul la Statutul provizoriu (1864), la Statutul general (1871) al Asociației Internaționale a Muncitorilor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 15 și vol. 17, p. 466), cu formularea denaturată a tezei în traducerea franceză a Statutului, făcută de proudhonistul de dreapta Tolain și publicată în 1866. — 343.
- 371 *Congresul de la Geneva al Internaționalei I* — vezi adnotarea 97. — 343.
- 372 Este vorba de „Statutul general și Regulamentul de organizare al Asociației Internaționale a Muncitorilor”, publicat în 1871 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 466—481). — 343.
- 373 Engels expune conținutul rezoluției Conferinței de la Londra cu privire la sciziunea din Elveția romandă (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 453—456). — 344.
- 374 *Alianța democrației socialiste* — organizație înființată de Bakunin la Geneva în 1868. În programul lor, membrii Alianței proclamau egalizarea claselor și desființarea statului. Ei negau necesitatea pentru clasa muncitoare a luptei politice. Acest program anarhist mic-burghez a găsit ecou în regiunile slab dezvoltate din punct de vedere industrial ale Italiei, Elveției, Spaniei și altor țări. În 1869, Alianța s-a adresat Consiliului General cerind să fie primită în Internațională. Consiliul General a consimțit cu condiția dizolvării Alianței ca organizație de sine stătătoare. Intrând în Internațională, membrii Alianței și-au păstrat însă organizația secretă în cadrul Asociației Internaționale a Muncitorilor și, în frunte cu Bakunin, au luptat împotriva Consiliului General. Lupta Alianței împotriva Internaționalei s-a intensificat după căderea Comunei din Paris, când Bakunin și adepții lui s-au ridicat vehement împotriva ideii dictaturii proletariatului și a întăririi partidului politic independent al clasei muncitoare, bazat pe principiile centralismului democratic. Congresul de la Haga al Internaționalei I din septembrie 1872 a adoptat cu o majoritate covârșitoare de voturi hotărârea de a exclude din Internațională pe conducătorii Alianței — Bakunin și Guillaume. — 344.
- 375 Vezi adnotarea 134. — 344.
- 376 Lucrarea lui K. Marx și F. Engels „Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 331—465) a fost editată în limba franceză ; la

redactarea traducerii germane, apărută sub titlul „Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association”, a participat nemijlocit și Engels. — 344.

- <sup>377</sup> Sursa folosită de Engels pentru articolul „Un nou caz de căsătorie pe grupe” a fost raportul publicat în „Russkie Vedomosti” nr. 284 din 14 octombrie 1892 cu privire la rezultatele studiilor întreprinse de etnograful rus Lev Iakovlevici Sternberg asupra orînduirii sociale și modului de viață la ghiliacii din Sahalin (nivhei). Textul raportului a fost reprodus aproape în întregime de Engels în articolul său. Traducerea germană, făcută de el, prezintă unele abateri neînsemnate de la original, determinate de străduința de a preciza și a clarifica unele pasaje.

„Russkie Vedomosti” — publicație social-politică, organ de presă al moșierilor liberali și al burgheziei; a apărut la Moscova din 1863 pînă în 1918, în 1863—1867 a apărut de trei ori pe săptămîină, din 1868 — cotidian. — 345.

- <sup>378</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, p. 50. — 345.
- <sup>379</sup> Ghiliaci — vechea denumire a nivheilor, populație care trăiește în regiunea cursului inferior al Amurului și în partea de nord și centrală a insulei Sahalin. — 346.

- <sup>380</sup> *Legile celor douăsprezece table* — cel mai vechi monument al dreptului roman. Au fost întocmite la mijlocul secolului al V-lea i.e.n. ca urmare a luptei plebeilor împotriva patricienilor și au înlocuit dreptul cutumiar în vigoare pînă atunci la Roma; aceste legi reflectau procesul de diferențiere pe baza averii în societatea romană; legile erau înscrise pe douăsprezece table. — 347.

- <sup>381</sup> „*Etnograficeskoe obozrenie*” — revistă rusă trimestrială, editată din 1889 pînă în 1916 de secția etnografică a Societății prietenilor științelor naturii, antropologiei și etnografiei de pe lângă Universitatea din Moscova.

Articolul lui Sternberg „Ghiliacii din Sahalin” a apărut în nr. 2 pe anul 1893 al revistei. — 348.

- <sup>382</sup> Această scrisoare a fost scrisă de Engels ca răspuns la invitația de a participa la Congresul al II-lea al Partidului social-democrat din Ungaria. Invitația i-a fost trimisă de conducerea partidului la sfîrșitul lunii decembrie 1892 prin intermediul redacției ziarului „Arbeiterpresse”.

Congresul al II-lea al Partidului social-democrat din Ungaria a avut loc la Budapesta la 6—8 ianuarie 1893. Înaintea și în timpul congresului s-a dat lupta dintre aripa oportunistă a partidului, în frunte cu conducerea Casei muncitorești generale a asigurărilor sociale, și aripa revoluționară, în frunte cu P. Engelmann. Folosindu-se de influența lor asupra meseriașilor și muncitorilor calificați, care constituiau majoritatea membrilor partidului, oportuniștii au obținut confirmarea hotărîrii luate de ei anterior (în decembrie 1892) cu privire la excluderea din partid a lui Engelmann și a adepților lui, învinuindu-l pe nedrept pe Engelmann de folosire abuzivă a fondurilor partidului și de încălcarea democrației. Pentru a masca răfuiala lor cu reprezentanții aripii revoluționare a partidului, oportuniștii au prezentat această luptă drept divergență de natură personală, repetînd același lucru și în raportul partidului la Congresul al II-lea din 1893 de la Zürich al Internaționalei. Congresul a adoptat de asemenea statutul de organizare al partidului.

Conducerea oportunistă a Partidului social-democrat din Ungaria nu a adus la cunoștința congresului salutul adresat de Engels, în care acesta se pronunța pentru rezolvarea pașnică a divergențelor. Scrisoarea nu a fost publicată nici în presa de partid. — 349.

- <sup>383</sup> Acest articol a fost scris de Engels în legătură cu arestarea emigranților polonezi în Franța sub învinuirea de a fi pregătit un atentat la viața lui Alexandru al III-lea. Engels a aflat de aceste arestări de la socialistul polonez Maria Mendelson și s-a ridicat imediat în apărarea revoluționarilor polonezi, demascând colaborarea poliției franceze cu poliția țaristă. Articolul a fost publicat în „Vorwärts” nr. 11 din 13 ianuarie 1893, fără semnătură, la rubrica „Cronica politică”. Redacția a adăugat articolului următoarea notă introductivă: „În legătura cu ultimele acțiuni ale poliției pariziene, despre care am relatat pe scurt aseară, ni se scrie din cele mai competente cercuri”. — 350.
- <sup>384</sup> *Scandalul Panama* — afacere frauduloasă legată de coruperea oamenilor de stat francezi, a persoanelor oficiale și a presei de către compania pe acțiuni a Canalului Panama, înființată în 1879 în Franța din inițiativa inginerului și omului de afaceri F. Lesseps, pentru săparea canalului prin istmul Panama. La sfârșitul anului 1888, compania a dat faliment, provocând ruina în masă a micilor acționari și numeroase falimente. Mai târziu, în 1892, s-a aflat că, pentru a ascunde adevărata ei situație financiară și abuzurile în manevrarea fondurilor adunate de la acționari, compania a recurs la cumpărarea și mituirea foștilor președinți ai Consiliului de Miniștri din Franța, Freycinet, Rouvier, Floquet și a altor persoane sus-puse. Scandalul Panama a fost mușamalizat de justiția burgheză, care s-a limitat să condamne persoane de importanță secundară, printre care Lesseps, președintele companiei.
- Cuvântul „panama” a devenit nume comun pentru denumirea marilor afaceri frauduloase.
- Engels numește Republica Franceză „oportunist-radicală”, având în vedere cele două mari partide burgheze din Franța: republicanii burghezi moderați (așa-numiții „oportuniști”), care exprimau interesele marii burghezii, și radicalii, o fracțiune parlamentară care s-a despărțit de „oportuniști” și care a continuat să susțină o serie de revendicări burghezo-democratice, deși practic renunțase la ele; în 1901, radicalii s-au organizat într-un partid menit să reprezinte, în primul rând, interesele burghezii mijlocii și mici. — 350.
- <sup>385</sup> Engels se referă la vizita escadrei franceze de sub comanda amiralului Gervais la Kronstadt în iulie 1891 (vezi adnotarea 254). — 351.
- <sup>386</sup> Articolul „*Despre panamaua italiană*” a fost scris de Engels cu ocazia dezbatărilor din parlamentul italian desfășurate în decembrie 1892—ianuarie 1893 în legătură cu abuzurile săvârșite la Banca Romana; dezbaterile au fost prilejuite de discursul deputatului Colajanni. Afacerile scandaloase care au ieșit la iveală în cursul dezbaterilor și în care erau implicați câțiva oameni de stat, mulți parlamentari, avocați, gazetari și persoane particulare au fost denumite panamino (mica panama). La scrierea articolului, Engels a folosit materiale (rapoarte ale parlamentului, ziare) trimise de filozoful socialist italian Antonio Labriola, cu care coresponda în acel timp. Având în vedere că autoritățile italiene supravegheau această corespondență, Engels a publicat articolul anonim, deoarece o semnătură ar fi putut, după cum spunea el în scrisoarea către Liebknecht din 29 ianuarie 1893, „să-i pună pe indivizii din Roma pe urmele sursei mele italiene”. — 352.
- <sup>387</sup> *Fondul wellilor* — fond special, aflat la dispoziția personală a lui Bismarck și destinat coruperii presei. — 352.
- <sup>388</sup> „*Corriere di Napoli*” — cotidian italian de orientare moderat-liberală, fondat în 1888. — 355.

- <sup>389</sup> „*Il Secolo*” — cotidian italian de orientare radicală, editat la Milano începând din 1866. — 355.
- <sup>396</sup> „*Il Parlamento*” — cotidian italian de orientare moderat-liberală, a apărut la Torino din 1853. — 357.
- <sup>391</sup> Această prefață a fost scrisă de Engels în limba franceză, la rugămintea lui Turati, pentru ediția italiană a „Manifestului Partidului Comunist”, apărută în 1893 la Milano, în editura revistei „*Critica Sociale*”, în traducerea lui P. Bettini (prefața a fost tradusă de Turati). În carte a fost inclusă și prefața din 1890 a lui Engels la cea de-a patra ediție germană autorizată a „Manifestului”, prefață pe care Engels i-a trimis-o în ianuarie 1893 tot lui Turati, la cererea acestuia. — 359.
- <sup>392</sup> Vezi adnotarea 278. — 359.
- <sup>393</sup> Lucrarea „*Poate oare Europa să dczarneze?*” a fost scrisă de Engels în februarie 1893, în legătură cu discutarea în Reichstagul german a proiectului de lege cu privire la armată, prezentat de guvern. Proiectul prevedea sporirea considerabilă a efectivului armatei și alocării suplimentare pentru cheltuielile militare. Aceste prevederi au provocat nemulțumirea unor pătri largi ale populației și au determinat chiar și unele partide burgeze să se pronunțe împotriva proiectului de lege. În mai 1893, cu majoritate de voturi, el a fost respins de Reichstag. În iulie 1893 însă, după dizolvarea Reichstagului și după noile alegeri, Reichstagul a aprobat un proiect de lege similar.
- Prilejul nemijlocit pentru scrierea acestei lucrări l-a constituit împrejurarea că Bebel s-a adresat lui Engels, rugându-l să-și exprime părerea în legătură cu poziția pe care trebuia să o adopte, în această problemă, fracțiunea social-democrată din Reichstag. Trimițând manuscrisul la Berlin pentru a fi publicat în „*Vorwärts*”, Engels i-a propus lui Bebel, în scrisoarea din 24 februarie 1893, să publice lucrarea într-o serie de opt articole, ceea ce s-a și făcut. La sfârșitul lunii martie 1893, lucrarea a apărut în broșură. Pentru această broșură, Engels a scris o prefață specială.
- Seria de articole ale lui Engels au apărut și în ziarul social-democrat „*Wähler*” nr. 65, 66 și 68 și în suplimentul la nr. 69, 70, 71, 72 și 74 din 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28 și 30 martie 1893. Într-o notă introductivă, redacția a subliniat faptul că lucrarea lui Engels prezintă un interes general. — 363.
- <sup>394</sup> *Landwehr* — parte componentă a forțelor armate terestre germane. *Landwehrul*, care a luat ființă în Prusia în 1813, în lupta împotriva trupelor lui Napoleon, era organizat ca miliție populară și cuprindea oameni mai vîrstnici care își îndepliniseră stagiul în armata permanentă și trecuseră în rezervă. În timp de pace, *Landwehrul* era concentrat din cînd în cînd pentru instrucție. În timp de război, *Landwehrul* din prima recrutare era folosit pentru completarea efectivului armatei operative, iar *Landwehrul* din a doua recrutare, pentru serviciul de garnizoană.
- După războiul franco-prusian, organizarea rezervei după modelul *Landwehrului* prusian a fost adoptată de multe țări, îndeosebi de Austro-Ungaria. — 367.
- <sup>395</sup> *Pacea de la Frankfurt* — vezi adnotarea 195.
- Pacea de la Tilsit* — vezi adnotarea 34. — 368.
- <sup>396</sup> *Armata teritorială* — începînd din 1872, parte a Forțelor armate ale Franței formată în timp de război și destinată serviciului de gardă și de garnizoană

în spatele frontului. Efectivul ei cuprindea oameni mai vîrstnici care își îndeplineseră stagiul în armata permanentă și trecuseră în rezervă.

*Landsturm* — miliție înființată în Prusia în 1813—1814. Potrivit legii din 1867, *Landsturm* era format din bărbați apți pentru serviciul militar în vîrstă de la 17 la 42 de ani care nu-și îndeplineseră serviciul militar nici în armata terestră, nici în marină și care erau chemați sub arme numai în cazul cînd exista pericolul unei invazii străine. — 368.

- <sup>397</sup> Bătălia de la *Wörth* (Alsacia) — una dintre primele mari bătălii din timpul războiului franco-prusian; a avut loc la 6 august 1870 și s-a încheiat cu înfrîngerea trupelor franceze de sub comanda mareșalului Mac-Mahon.

Bătălia de la *Sedan* — vezi adnotarea 194.

În bătălia de la *Spichern* (Lorena), care a avut loc la 6 august 1870, trupele prusiene au înfrînt Corpul 2 al armatei franceze, comandat de generalul Frossard. În istorie, bătălia de la *Spichern* este cunoscută și sub numele de bătălia de la *Forbach*. — 370.

- <sup>398</sup> Este vorba de cuvîntarea lui Bebel cu privire la principiile statului viitorului, rostită în Reichstag la 3 februarie 1893.

*Ersatzreserve* era denumită în armata prusiană, iar mai tirziu și în armata germană acea parte a rezervei formată din persoane care, deși aveau vîrsta de recutare, în timp de pace erau scutite din diferite motive de serviciul militar activ; *Ersatzreserve*, unde în 1894 serviciul a fost stabilit la 12 ani, servea pentru completarea efectivului armatei în caz de mobilizare. — 371.

- <sup>399</sup> Este vorba despre adoptarea de către marele ducat Hessen-Darmstadt a sistemului militar prusian după crearea, în 1867, sub hegemonia Prusiei, a Confederației Germaniei de nord, în componența căreia au intrat și o parte din teritoriile acestui ducat. — 371.

- <sup>400</sup> În perioada septembrie 1841—octombrie 1842, Engels și-a făcut stagiul militar ca voluntar într-un regiment de artilerie de gardă prusian.

*Kupfergraben* — canal în Berlin în apropierea căruia se afla cazarma acestui regiment. — 374.

- <sup>401</sup> Engels se referă la călătoria făcută la Barmen la sfîrșitul lunii martie—începutul lunii aprilie 1860 în legătură cu moartea tatălui său. — 376.

- <sup>402</sup> Engels se referă la articolul redacțional „Vechi subterfugii”, publicat în „*Freisinnige Zeitung*” din 26 noiembrie 1892, care critica proiectul de lege cu privire la armată.

„*Freisinnige Zeitung*” — cotidian german, organ al Partidului liberal german; a apărut la Berlin din 1885 pînă în 1918; redactor al lui a fost Richter. — 379.

- <sup>403</sup> *Imprimutul de la Paris* — vezi adnotarea 255. — 386.

- <sup>404</sup> La publicarea lucrării lui Engels în „*Vorwärts*” (nr. 58 din 9 martie 1893), acest pasaj a fost omis. În locul lui, redacția a introdus între paranteze următoarea notă: „Engels arată aici urmările la care ducea înainte disperarea soldaților maltratați. Nu reproducem aceste fapte, oricît de obiective ar fi, deoarece cunoaștem practica judiciară care foarte adesea, în expunerea obiectivă a faptelor, făcută cu scopul de a avertiza, vede *intenția* de a provoca repetarea unor asemenea fapte”.

Omisunile făcute în text de redacția publicației „*Vorwärts*” și motivele invocate pentru justificarea acestor omisiuni dovedesc că redacția ziarului

s-a speriat de tonul revoluționar al lucrării lui Engels, care în acest pasaj conținea un apel direct către soldați de a se împotrivi violenței și samavolniciei. În broșură, paragraful omis a fost reintrodus, iar nota redacțională eliminată. — 388.

- <sup>405</sup> Bătălia de la Jena — vezi adnotarea 34. — 389.
- <sup>406</sup> *Tripla Alianță* — bloc agresiv politic-militar îndreptat împotriva Franței și Rusiei, în care au intrat Germania, Austro-Ungaria și Italia. S-a constituit definitiv în 1882, în urma aderării Italiei la alianța militară austro-germană încheiată în 1879. Acordul cu privire la Tripla Alianță a fost semnat pe cinci ani și a fost reînnoit în 1887 și în 1891, fiind prelungit automat în 1902 și în 1912. Crearea Triplei Alianțe a însemnat începutul scindării Europei în două mari tabere vrăjmașe și, în ultimă instanță, a dus la primul război mondial din 1914—1918. Chiar la începutul războiului, Italia a ieșit din alianță și în 1915 s-a alăturat statelor care luptau împotriva Germaniei și Austro-Ungariei. — 390.
- <sup>407</sup> Cu *Tratatul de pace de la Praga*, semnat la 23 august 1866, s-a încheiat războiul austro-prusian din 1866. Prin acest tratat, Austria, învinsă în război, renunța să facă concurență Prusiei pentru hegemonie în Germania și își dădea consimțământul la formarea, sub conducerea Prusiei, a Confederației Germaniei de nord. Conform articolului V din tratat, toate drepturile Austriei asupra Schlesswig-Holsteinului, aflat în stăpânirea comună a Austriei și Prusiei după victoria lor asupra Danemarccii, în războiul din 1864, reveneau Prusiei; Schlesswigul de nord urma să fie realipit la Danemarca dacă populația lui și-ar fi dat consimțământul printr-un plebiscit. Prusia nu a îndeplinit însă această condiție a tratatului și a păstrat Schlesswigul de nord. În 1878, articolul V al Tratatului de la Praga a fost anulat. — 391.
- <sup>408</sup> Este vorba de greutățile în aprovizionarea cu alimente a populației pariziene în timpul asedierii Parisului de către armata germană din septembrie 1870 pînă în ianuarie 1871, în perioada războiului franco-prusian. — 392.
- <sup>409</sup> Alegerile parlamentare care au avut loc în Anglia în vara anului 1892 s-au soldat cu victoria liberalilor. Muncitorii englezi și organizațiile socialiste au participat cu succes la această campanie electorală, avînd un număr considerabil de candidați. Trei dintre ei — K. Hardie, J. Burns și J. Havelock Wilson — au fost aleși în parlament. — 395.
- <sup>410</sup> Engels se referă la proiectele de lege cu privire la onorariul deputaților în parlament și cu privire la votul egal. Proiectul de lege cu privire la votul egal prevedea un singur vot pentru fiecare alegător, și nu mai multe, în diverse circumscripții (în localitatea unde domiciliază, în localitatea unde are proprietăți etc.) potrivit sistemului în vigoare al censului electoral. Guvernul liberal al lui Gladstone, venit la putere în urma alegerilor din 1892, a prezentat aceste proiecte de lege sub presiunea maselor populare, care luptau să pună capăt privilegiilor vîrfurilor burgheze-aristocratice. Camera lorzilor a respins însă ambele proiecte de lege. — 395.
- <sup>411</sup> Mesajul de salut adresat muncitorilor austrieci a fost scris de Engels la rugămintea lui M. Schacherl, redactorul ediției speciale „Zum 1. Mai”. Schacherl s-a adresat lui Engels în această problemă printr-o scrisoare datată 14 ianuarie 1893.
- Mesajul de salut a fost publicat sub titlul „O scrisoare de la Friedrich Engels”. În aceeași ediție specială au apărut mesajele de salut adresate mun-

- ditorilor austrieci cu prilejul zilei de 1 Mai și articolele cu privire la această sărbătoare a proletariatului scrise de fiicele lui Marx — Laura Lafargue și Eleanor Marx-Aveling, precum și de P. Lafargue, A. Bebel, W. Liebknecht, G. V. Plehanov și de alți militanți ai mișcării socialiste și muncitorești. — 396.
- <sup>412</sup> În alegerile municipale din 1892, Partidul muncitoresc francez a obținut o mare victorie, intrunind peste o sută de mii de voturi. — 396.
- <sup>413</sup> În ședința din 17 ianuarie 1893 a Reichstagului austriac, consilierul ministerial von Czapka, în răspunsul său la interpelarea deputaților social-democrați, a recunoscut caracterul nelegal al acțiunilor autorităților locale care într-o serie de regiuni ale Austriei au încălcat dreptul de asociere și de intrunire. — 396.
- <sup>414</sup> Acest mesaj de salut a fost scris de Engels în legătură cu o scrisoare primită în martie 1893 din partea redacției ziarului social-democrat ceh „Sociální Demokrat”, prin care era rugat să scrie un material pentru ediția specială de 1 Mai, pregătită de social-democrații cehi. În această ediție au fost publicate și mesajele de salut adresate muncitorilor cehi de către P. Lafargue, A. Bebel și alți militanți. — 398.
- <sup>415</sup> Marx a întreprins o călătorie la Viena la sfârșitul lunii august-inceputul lunii septembrie 1848 cu scopul de a întări legăturile cu organizațiile muncitorești și democratice austriece și de a le determina să lupte cu mai multă hotărâre împotriva contrarevoluției din Austria. De asemenea, spera să primească fonduri pentru continuarea editării lui „Neue Rheinische Zeitung”. — 398.
- <sup>416</sup> Engels se referă la lupta pentru introducerea votului universal care a avut loc în Belgia în 1890 și 1893. Sub presiunea acțiunilor de masă și a grevelor, desfășurate sub conducerea partidului muncitoresc, Camera deputaților a adoptat, la 18 aprilie 1893, o lege cu privire la votul universal (confirmată de senat la 29 aprilie), dar cu unele limite dictate de interesele claselor dominante. Prin această lege, în Belgia a fost introdus votul universal, limitat însă la bărbații de peste 25 de ani, cu un domiciliu stabil de cel puțin un an. În afară de aceasta, legea a introdus sistemul votului multiplu: unor categorii de alegători li s-a acordat suplimentar 1 până la 2 voturi, în funcție de avere, educație și funcția deținută în stat. — 399.
- <sup>417</sup> *Palatul Bourbonilor* — reședința din Paris, pe Quai d'Orsay, reședința Camerei deputaților din Franța. — 399.
- <sup>418</sup> Mesajul de salut cu prilejul zilei de 1 Mai adresat muncitorilor spanioli a fost scris de Engels la rugămintea cunoscutului militant al mișcării socialiste și muncitorești spaniole Pablo Iglesias. În aprilie 1893 Iglesias i-a trimis lui Engels o scrisoare în care îl ruga să scrie un articol pentru numărul dedicat zilei de 1 Mai al ziarului „El Socialista”. — 400.
- <sup>419</sup> La 2 mai 1808 a izbucnit la Madrid o răscoală populară împotriva trupelor lui Napoleon care invadaseră Spania. Răscoala a fost reprimată cu cruzime de trupele franceze. Ea a însemnat însă începutul luptei de eliberare națională a poporului spaniol. În fiecare an, în ziua de 2 mai poporul spaniol cinstește memoria luptătorilor căzuți pentru eliberarea patriei. — 400.
- <sup>420</sup> Prin această scrisoare Engels răspunde social-democratului bulgar Stoian Nokov, aflat la Geneva, care îi trimisese nr. 2 din 1892 al revistei „Sozialdemokrat”. Prin intermediul lui Nokov, scrisoarea lui Engels a parvenit redacției, care a publicat-o în traducere bulgară în nr. 3 din 1893 al revistei,



sub titlul „O scrisoare de la Friedrich Engels”. Redacția a însoțit scrisoarea lui Engels cu o scurtă postfață, în care expunea pe scurt activitatea conducătorilor mișcării socialiste și în primul rând a lui Engels, și menționa unele lucrări ale lui Engels care aveau o mare importanță pentru Bulgaria.

„Sozial-demokrat” — revistă literară bulgară, a apărut trimestrial la Sevelievo în 1892—1893. Redactorii revistei au fost studenții Universității din Geneva S. Balabanov (Hristov) și C. Rakovski, care pregăteau materialul în Elveția și îl trimiteau pentru tipar editorului în Bulgaria. În revistă au fost publicate în traducere bulgară unele lucrări ale lui Marx și Engels. În nr. 3, în afară de scrisoarea amintită a lui Engels, a fost publicată și biografia lui Marx scrisă de Engels, o parte din „Prefața la ediția engleză a «Dezvoltării socialismului de la utopie la știință»” scrisă de el, precum și punctul 3 din capitolul al IV-lea al volumului I al „Capitalului” lui Marx. În această revistă au fost publicate și articole ale lui G. V. Plehanov, P. Lafargue și ale altor militanți de seamă ai mișcării socialiste și muncitorești.

Redacția revistei „Sozial-demokrat” a încercat să transpună în Bulgaria ideile și metodele mișcării muncitorești vest-europene. Dar în problemele teoretice, redactorii revistei au avut multe puncte neclare și au provocat confuzii într-o serie de probleme ale teoriei marxiste. Unul din neajunsurile redacției consta și în faptul că era ruptă de viața social-politică a Bulgariei. „Sozial-demokrat” s-a ridicat împotriva grupului marxist al lui D. N. Blagoev, care lupta pentru crearea unui partid social-democrat revoluționar în Bulgaria. — 402.

<sup>421</sup> În nr. 2 din 1892 al revistei „Sozial-demokrat” au fost publicate în traducere bulgară lucrările lui Plehanov: „Filozofia hegeliană a istoriei” și „Despre sarcinile socialiștilor în lupta împotriva foametei din Rusia”. — 402.

<sup>422</sup> Cuvîntarea la al III-lea Congres internațional muncitoresc socialist de la Zürich a fost rostită de Engels la ultima ședință, din 12 august 1893. Engels a sosit la Zürich după ce și-a încheiat călătoria prin Europa, vizitînd în prealabil Germania. La ultima ședință, biroul congresului l-a însărcinat pe Engels, în calitate de președinte de onoare, să rostească cuvîntarea de încheiere a lucrărilor congresului.

Cuvîntarea lui Engels a fost publicată în multe ziare socialiste și muncitorești. A apărut în suplimentul la ziarul „Vorwärts” nr. 190 din 15 august 1893 și, cu mici prescurtări, în „Arbeiter-Zeitung” nr. 35 din 1 septembrie 1893, precum și în „Socialiste” nr. 155 din 2 septembrie 1893 și în alte organe de presă.

Al treilea Congres internațional muncitoresc socialist a avut loc la Zürich la 6—12 august 1893. La acest congres au participat 411 delegați din 18 țări. Delegația engleză a fost mult mai numeroasă decît la congresele anterioare, ceea ce dovedea că încercările liderilor vechilor trade-unioni de a împiedica participarea muncitorilor englezi la mișcarea socialistă internațională eșuaseră. Atît în perioada de pregătire a congresului, cît și în timpul desfășurării lui, marxiștii au trebuit să ducă o luptă îndrîjită împotriva anarhiștilor. Prezentîndu-se în număr mare, în pofida hotărîrilor luate în prealabil, de a se admite la congres numai organizațiile care recunoșteau necesitatea luptei politice, anarhiștii au obligat congresul să-și înceapă lucrările cu discuția asupra problemei: ce se înțelege prin „activitate politică”; ei au încercat să impună congresului concepția lor asupra activității politice, concepție potrivit căreia activitatea politică înseamnă acte teroriste. La propunerea lui Bebel, congresul a adoptat o completare specială la hotărîrile luate anterior în această problemă. Conform acestei completări, prin activitate politică se înțelegea folosirea de către partidele muncitorești a drepturilor poli-

tice și a instituțiilor legislative în interesul proletariatului și cu scopul de a cucerii puterea politică. După adoptarea acestei completări, anarhiștii au fost nevoiți să părăsească congresul.

Congresul a analizat în principal probleme legate de tactica mișcării muncitorești: sărbătorirea zilei de 1 Mai, tactica politică a social-democraților, poziția social-democrației în cazul unui război.

Discutind problema sărbătoririi zilei de 1 Mai, delegații au criticat poziția reprezentanților social-democrației germane, care insistau ca sărbătorirea să aibă loc în prima duminică a lunii mai. Congresul a confirmat rezoluția Congresului de la Bruxelles în această problemă. În cea de-a doua problemă a fost adoptată o rezoluție care recunoștea necesitatea îmbinării formelor de luptă parlamentare și neparlamentare. Dar sublinierea exagerată a importanței luptei pentru reforme dovedea o supraapreciere a importanței activității parlamentare, o anumită creștere a tendințelor reformiste în partidele din Internaționala a II-a.

Un loc important în lucrările congresului l-a ocupat problema cu privire la atitudinea social-democrației față de război. Raportor în această chestiune a fost G. V. Plehanov. Congresul a respins propunerea anarhiștă a lui Nieuwenhuis potrivit căreia, în cazul izbucnirii unui război, trebuia declarată greva generală și a aprobat tezele fundamentale ale rezoluției adoptate de Congresul de la Bruxelles în această problemă, adăugându-le o nouă prevedere, prin care muncitorii erau chemați să lupte pentru dezarmare și prin care deputații socialiști din parlamente erau obligați să voteze împotriva creditelor de război. La Congresul de la Zürich au participat și delegați ai P.S.D.M.R. Delegația română a prezentat la acest congres un raport [vezi „Presa muncitorească și socialistă din România” București, Editura politică, 1964, vol. I (1865—1900), partea a II-a (1890—1900)].

Gazeta „Munca” a publicat lucrările congresului redând în întregime intervenția delegației române. — 403.

<sup>423</sup> Engels se referă la Congresul de la Haga al Internaționalei I (vezi adnotarea 134). — 403.

<sup>424</sup> Vezi adnotarea 97 și 241. — 403.

<sup>425</sup> Întorcându-se împreună cu Bebel din Elveția (după Congresul de la Zürich), Engels s-a oprit pentru câteva zile la Viena. Cu acest prilej, social-democrații austrieci au organizat, la 11 septembrie 1893, o festivitate în cinstea lui Engels și a lui Bebel la care, potrivit unui comunicat al ziarului „Arbeiter-Zeitung” din 15 septembrie 1893, au participat aproximativ 600 de oameni. Întrucât însă cei ce doreau să-l salute pe Engels erau mult mai numeroși, la 14 septembrie a avut loc o întrunire consacrată rezultatelor Congresului de la Zürich, la care au participat circa 2 000 de oameni. La această întrunire au luat cuvântul participanții la congres (V. Adler, A. Bebel și alții). În încheiere Engels a rostit o cuvântare.

O relateare asupra acestei cuvântări a lui Engels a apărut, în afară de „Arbeiter-Zeitung”, în „Neue Freie Presse” și în „Vorwärts” nr. 219 din 17 septembrie 1893. — 405.

<sup>426</sup> Engels se referă la grandioasa demonstrație a muncitorilor din Viena pentru votul universal, organizată la 9 iulie 1893 de către social-democrații austrieci. În timpul demonstrației, la care au participat peste 40 000 de oameni, au avut loc o serie de întruniri muncitorești, printre care una și în localul primăriei din Viena. — 406.

<sup>427</sup> Intorcându-se din Elveția, Engels, după ce a vizitat Viena, a sosit la Berlin, unde a stat de la 16 pînă la 28 septembrie 1893. Aici, ca și la Viena, i s-a făcut o primire călduroasă, despre care a relatat însuși Engels în scrisoarea adresată lui Sorge la 7 octombrie 1893. În același timp, autoritățile polițienești au urmărit cu mare atenție călătoria lui Engels, lucru confirmat de rapoartele agenților de poliție vienezi și berlinezi.

Engels a rostit cuvîntarea de față la adunarea de la Berlin ținută în cinstea sa la 22 septembrie 1893. La adunare au participat aproximativ 4 000. de oameni. La 26 septembrie, el a participat la un banchet, unde W. Liebknecht, în cuvîntul de salut, a subliniat rolul deosebit de important al lui Engels. În mișcarea muncitorească din Germania. Cuvîntarea lui Engels a fost publicată în gazeta „Munca” nr. 35 din 24 oct. 1893 sub titlul „Friedrich Engels la Berlin”. — 407.

<sup>428</sup> Engels se referă la șederea lui la Berlin din septembrie 1841 pînă în octombrie 1842, în timpul cînd a făcut serviciul militar ca voluntar. — 407.

<sup>429</sup> Este vorba de alegerile pentru Reichstag din iunie 1893, în care social-democrația germană a obținut un mare succes. În interviul acordat corespondentului ziarului englez „Daily Chronicle”, Engels a făcut o apreciere a rezultatelor acestor alegeri (vezi volumul de față, p. 541—545). — 407.

<sup>430</sup> În a doua jumătate a lunii iunie 1876, Engels se afla în Germania, călătorind spre Heidelberg pentru chestiuni familiale. — 407.

<sup>431</sup> Acest mesaj de salut a fost scris de Engels în legătură cu invitația de a participa la lucrările Congresului internațional al studenților socialiști și a fost publicat în „L'Étudiant socialiste” (împreună cu mesajele de salut ale lui G. V. Plehanov și ale altor militanți ai mișcării socialiste), în al doilea supliment la ziarul „Vorwärts” nr. 41 din 18 februarie 1894, precum și în revista bulgară social-democrată „Den” nr. 4—5 din 1894.

Congresul internațional al studenților socialiști, convocat din inițiativa unui grup de studenți socialiști din Geneva, a avut loc la Geneva de la 22 la 25 decembrie 1893. La acest congres au participat 26 de delegați din partea organizațiilor studențești armene, belgiene, bulgare, elvețiene, franceze, germane, italiene, poloneze, române și ruse. Congresul a dezbătut următoarele probleme: participarea intelectualilor la mișcarea socialistă, antisemitismul, anarhismul, „socialismul de stat” etc. Rezoluțiile congresului erau întocmite în spiritul hotărîrilor luate de congresele de la Bruxelles și Zürich ale Internaționalei a II-a. Congresul a recomandat, de asemenea, desfășurarea unei propagande socialiste active în rândurile studenților și a hotărît să creeze la Geneva un secretariat internațional cu scopul de a stabili și întări legăturile dintre studenții socialiști din diferite țări.

La acest congres a participat și o delegație a studenților români. Delegații au participat la lucrările congresului luînd cuvîntul într-o serie de probleme. În Gazeta „Munca” din decembrie 1893 a apărut scrisoarea lui Engels sub titlul „Scrisoarea lui Engels adresată celui de-al II-lea congres internațional al studenților socialiști” însoțită de o relatare asupra lucrărilor congresului.

„L'Étudiant socialiste” — publicație socialistă bilunară, a apărut la Bruxelles din 1891; la început — organ de presă al Federației studenților socialiști belgieni, apoi, de la sfîrșitul anului 1893, organ de presă al Secretariatului internațional al studenților socialiști. — 410.

<sup>432</sup> Această prefață a fost scrisă de Engels cu prilejul reeditării în 1894 la Berlin a unor lucrări și articole ale sale pe teme internaționale, datînd din perioada

- 1871—1875, în broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—1875)”. — 411.
- 433 Vezi pamfletul lui K. Marx „Domnul Vogt”, în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 14, București, Editura politică, 1963, p. 421—738 ; vezi articolul lui F. Engels „Încă o dată «domnul Vogt»”, publicat în ziarul „Volksstaat” nr. 38 din 10 mai 1871, în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 320—327. — 411.
- 434 Articolul lui Engels „Bakuniștii la lucru” a fost publicat în „Volksstaat” nr. 105, 106 și 107 din 31 octombrie, 2 și 5 noiembrie 1873 și ulterior a apărut în broșură : „Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien”. Leipzig (1874) („Bakuniștii la lucru. Însemnări despre ultima răscoală din Spania”) vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 470—488). — 411.
- 435 Este vorba de primul articol din seria „Literatura din emigrație”, publicată în „Volksstaat” din iunie 1874 pînă în aprilie 1875. Acest articol a fost publicat în „Volksstaat” nr. 69 din 17 iunie 1874. Titlul „Manifestul polonez” a fost dat articolului de către autor în 1894 cu prilejul reeditării lui în broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—1875)” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 519—526). — 411.
- 436 Este vorba de cel de-al doilea articol din seria „Literatura din emigrație”, publicat în „Volksstaat” nr. 73 din 26 iunie 1874 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 526—534). Titlul „Programul comunarilor blanquiști emigranți” a fost dat de Engels în 1894 cu prilejul reeditării lui în broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—1875)”. — 411.
- 437 În alegerile pentru Camera deputaților din Franța desfășurate între 20 august și 3 septembrie 1893 au fost aleși 5 blanquiști : Vaillant, Baudin, Chauvière, Sembat și Walter. — 412.
- 438 În iulie 1880, în Franța, sub influența mișcării muncitorești și democratice, a fost promulgată legea de amnistiere a comunarilor. Această amnistie a permis multor exilați și emigranți participanți la Comună să se întoarcă în patrie. — 412.
- 439 Prin „burghezie oportunistă” Engels înțelege pe republicanii burghezi moderați, așa-numiții „oportuniști” (vezi adnotarea 384). — 412.
- 440 „Le Parti socialiste. Organ du Comité Révolutionnaire Central” — săptămînal al partidului blanquiștilor ; a apărut la Paris din 1890 pînă în 1898. — 412.
- 441 Articolul „Cu privire la problema socială în Rusia” — al cincilea din seria „Literatura din emigrație” — a fost publicat în „Volksstaat” nr. 43, 44 și 45 din 16, 18 și 21 aprilie 1875 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 554—567), apărînd imediat după aceea în broșură : „Soziales aus Russland”, Leipzig, 1875 („Cu privire la problema socială în Rusia”), cu o scurtă prefață scrisă de Engels pentru această ediție (op. cit., p. 584—586). În broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—1875)”, Engels a inclus atît articolul cit și prefața. — 413.
- 442 Cuvînt înainte la articolul „Bakuniștii la lucru” (vezi adnotarea 434) a fost scris de Engels la începutul lunii ianuarie 1894 în legătură cu reeditarea articolului în broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—

1875)" (vezi adnotarea 432). Pentru noua ediție a articolului, Engels a introdus în text o serie de modificări redacționale și a dat articolului un alt subtitlu; în loc de „Insemnări despre ultima răscoală din Spania” — „Insemnări despre răscoală din Spania din vara anului 1873”.

În textul „Cuvintului înainte” s-au strecurat unele mici inexactități în ceea ce privește datele evenimentelor. Republica a fost proclamată în Spania la 11 februarie 1873, iar alegerile pentru cortesurile constituante au avut loc la 10 mai 1873. — 414.

443 *Postfața la lucrarea „Cu privire la problema socială în Rusia”* (vezi adnotarea 441) a fost scrisă de Engels în legătură cu reeditarea lucrării în broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—1875)”. În prefața la broșură (vezi volumul de față, p. 413), Engels arată cauzele care l-au determinat să reediteze această lucrare cu o postfață amănunțită. — 416.

444 Engels se referă la broșura lui P. N. Tkacev „Offener Brief an Herrn Friedrich Engels, Verfasser der Artikel «Flüchtlings-Literatur» in Nr. 117 und 118 des «Volksstaat»”, Jahrgang 1874. Zürich, Typographie der Tagwacht. 1874. (P. N. Tkacev „Scrisoare deschisă către d-l Friedrich Engels, autorul articolului «Literatura din emigrație»”.)

Engels i-a răspuns lui Tkacev prin articolele 4 și 5 din seria „Literatura din emigrație” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 544—553 și 554—566). — 416.

445 Este vorba de cartea: A. Haxthausen. „Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands”. Bd. I—III. Hannover — Berlin, 1847—1852. (A. Haxthausen. „Studii asupra relațiilor interne din viața poporului și îndeosebi asupra instituțiilor sătești din Rusia”). — 416.

446 Scrisorile lui A. I. Herzen către W. Linton, redactorul revistei „The English Republic”, au fost scrise în ianuarie-februarie 1854 și publicate pentru prima oară în limba engleză în 1854 în nr. 3 al acestei reviste. Engels reproduce un fragment din scrisoarea a treia a lui Herzen către Linton, citindu-l după textul ediției genezeze din 1885 a cărții lui G. V. Plehanov „Divergențele noastre”, p. 9. De aceea, și în ediția de față textul scrisorii lui Herzen a fost dat după cartea lui Plehanov. Textul integral al scrisorii lui Herzen către Linton se află în A. I. Herzen „Opere complete”. — 417.

447 Aici se citează articolul de critică al lui N. G. Cernișevski „Insemnări pe marginea revistelor”, publicat pentru prima oară în nr. 5 din 1857 al revistei „Sovremennik”. În continuare se citează un alt articol al lui, „Studii asupra relațiilor interne din viața poporului și îndeosebi asupra instituțiilor sătești din Rusia. Dedicat baronului A. Haxthausen”, publicat pentru prima oară în nr. 7 din 1857 al revistei „Sovremennik”. Ambele articole au fost incluse în volumul al cincilea al Operelor lui N. G. Cernișevski, apărut sub titlul comun „Despre posesiunea în obște a pământului”, Geneva, 1879. În lucrarea lui G. V. Plehanov „Divergențele noastre” (Geneva, 1885) acest citat este dat la p. 16—17; al doilea, care urmează mai jos — la p. 15. Evident, Engels l-a citat pe Cernișevski după cartea lui Plehanov, și textul citatelor corespunde acestei ediții. — 418.

448 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 314. Engels citează aici prefața la ediția rusă a „Manifestului Partidului Comunist” din 1882, în retroversiune după traducerea rusă a lui Plehanov, astfel că textul citatului se deosebește într-o oarecare măsură de textul german original corespunzător, din manuscris. — 423.

<sup>449</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 110—113. — 424.

<sup>450</sup> Este vorba de articolul lui I. G. Jukovski „Karl Marx și cartea sa despre capital”, apărut în „Vestnik Evropi”, cartea a 9-a, pe 1877. N. K. Mihailovski, unul dintre ideologii narodnicismului rus, a răspuns prin articolul „Karl Marx în fața judecății d-lui I. G. Jukovski”, publicat în „Otecestvennii Zapiski” nr. 10 din 1877.

„Vestnik Evropi” — revistă lunară istorică-politică și literară de orientare burgheză-liberală ; a apărut la Petersburg din 1866 pînă în 1918. În această revistă au fost publicate articole îndreptate împotriva marxștilor revoluționari. Redactor editor al acestei reviste a fost pînă în 1908 M. M. Stasiulevici.

„Otecestvennii Zapiski” — revistă literară-politică, editată la Petersburg din 1820 ; din 1839 a devenit una dintre cele mai bune publicații progresiste ale timpului. La redactarea revistei a luat parte V. G. Bielinski, au colaborat A. I. Herzen și alții. Din 1846, după plecarea lui Bielinski din redacție, importanța revistei a început să scadă. Din 1863, cînd conducerea a fost preluată de N. A. Nekrasov și M. E. Saltikov-Scedrin, revista cunoaște un nou avînt ; în această perioadă revista a grupat în jurul ei intelectualitatea democrat-revoluționară. După moartea lui Nekrasov (1877), influența predominantă au exercitat-o narodnicii.

Revista „Otecestvennii Zapiski” a fost supusă unor persecuții permanente din partea cenzurii, iar în aprilie 1884 a fost suprimată de către guvernul țarist. — 425.

<sup>451</sup> Scrisoarea lui Marx către redacția revistei „Otecestvennii Zapiski” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 117—122) a fost scrisă la scurtă vreme după apariția în această revistă a articolului lui N. K. Mihailovski „Karl Marx în fața judecății d-lui I. G. Jukovski”. Scrisoarea a rămas neexpediată și Engels a găsit-o printre hîrțile lui Marx de-abia după moartea acestuia. Engels a făcut copii după această scrisoare, trimițînd una dintre ele, împreună cu o scrisoare (datată 6 martie 1884) la Geneva, Verei Zasulici, membră a grupului „Eliberarea muncii”. La Geneva scrisoarea a apărut în 1886 în nr. 5 al revistei „Vestnik Narodnoi Voli”. În presa legală rusă, scrisoarea lui Marx a fost publicată în octombrie 1888 în revista „Iuridiceskii Vestnik”. — 425.

<sup>452</sup> K. Marx. „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie”, Bd. I, Hamburg, 1867, p. 763. Acest adaos a fost omis de Marx în ediția a doua germană și în edițiile următoare ale volumului I al „Capitalului”. — 425.

<sup>453</sup> În continuare se dau fragmente din scrisoarea lui Marx către redacția revistei „Otecestvennii Zapiski” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 117, 120). — 425.

<sup>454</sup> Vezi K. Marx, Capitalul, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 50. — 425.

<sup>455</sup> Engels se referă, probabil, la organele conducătoare ale organizațiilor narodnice „Zemlea i Volea” (din toamna anului 1876 pînă în toamna anului 1879) și „Narodnaia Volea” (din august 1879 pînă în martie 1881) ; aceasta din urmă a proclamat teroarea ca principal mijloc de luptă politică. — 426.

<sup>456</sup> Engels a scris această notă, precum și articolul „Cu privire la conținutul volumului al III-lea al «Capitalului» cu prilejul apropiatei ieșiri de sub tipar a volumului al III-lea al „Capitalului”, pregătit de el pentru a face cunos-

cută în rindurile muncitorilor teoria economică a lui Marx. Volumul al III-lea a apărut în toamna anului 1894; prefața la acest volum a fost semnată de Engels la 4 octombrie 1894. Corecturile i-au luat lui Engels ceva mai mult timp decât se aștepta. Pe cînd revedea corecturile, Engels a trimis duplicate ale acestora lui N. F. Danielson, traducătorul în limba rusă al „Capitalului”, pentru a urgenta apariția volumului al III-lea în limba rusă. Volumul a apărut la Petersburg în 1896.

Cu apariția volumului al III-lea al „Capitalului” s-a încheiat editarea tuturor volumelor teoretice ale genialei lucrări a lui Marx și totodată învățătura economică a marxismului, întreaga teorie marxistă a căpătat o bază științifică traicică.

În afară de „Vorwärts”, nota a fost publicată în „Sozial-politisches Centralblatt” nr. 16 din 14 ianuarie 1894. — 430.

457 Engels nu a reușit să editeze, așa cum intenționa, „Teorii asupra plusvalorii” de Marx, după manuscrisul din 1861—1863, ca al patrulea volum al „Capitalului”. În 1905—1910 „Teorii asupra plusvalorii” au fost editate de K. Kautsky, dar cu o serie întreagă de abateri arbitrare de la textul autorului, cu inversiuni și prescurtări. O nouă ediție a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în conformitate cu planul lui Marx și cu felul în care era dispus materialul în manuscrisul autorului, a fost realizată în 1954—1961 de către Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. Vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii” (volumul IV al „Capitalului”), partea I (M., 1954), partea a II-a (M., 1957), partea a III-a (M., 1961). — 430.

458 Filippo Turati și Anna Kulișova, conducătorii Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia, l-au rugat pe Engels, într-o scrisoare din 19 ianuarie 1894, să-și spună părerea cu privire la tactica partidului în legătură cu iminenta criză revoluționară din țară. Articolul scris de Engels a fost tradus de Turati în italiană și publicat în „Critica Sociale” nr. 3 din 1 februarie 1894 sub forma unei scrisori a lui Engels către Turati cu titlul „Viitoarea revoluție în Italia și partidul socialist”. În traducerea lui Turati sînt unele abateri de la manuscrisul lui Engels.

Articolul a fost publicat și în ziarul german „Sozialdemokrat” nr. 24 din 12 iulie 1894 sub titlul „Friedrich Engels despre situația din Italia”.

În volumul de față, scrisoarea lui Engels se publică după manuscrisul în franceză, publicat în editura Institutului Feltrinelli din Milano; „Annali”, 1958. În afară de manuscrisul definitiv s-a păstrat și o ciornă.

Acest articol a fost publicat și în limba română în gazeta „Munca” nr. 50 din 6 februarie 1894 sub titlul „Viitoarea revoluție italiană și partidul socialiștilor”.

„Der Sozialdemokrat” — săptămînal german, organ al Partidului social-democrat din Germania; a apărut la Berlin în 1894—1895. — 433.

459 Engels citează prefața lui Marx la prima ediție a volumului I al „Capitalului” (vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 44). — 433.

460 Republicanii „converșiți” erau numiți radicali din Italia al căror lider era F. Cavallotti. Exprimînd interesele burgheziei mici și mijlocii, radicalii se situau pe poziții democratice. Ei au încheiat în repetate rînduri acorduri cu socialiștii. — 434.

461 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică 1963, ed. a II-a, p. 478 și 499. — 434.

<sup>462</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 127. — 435.

<sup>463</sup> Este vorba de guvernul provizoriu al Republicii Franceze, format la 24 februarie 1848, în care majoritatea portofoliilor aparțineau republicanilor burghezi moderați. În afară de aceștia, în guvern au mai intrat trei reprezentanți ai partidului grupat în jurul ziarului „Réforme”, democrații mic-burghezi Ledru-Rollin și Flocon, socialistul mic-burghez Louis Blanc, precum și mecanicul Albert, membru al societăților revoluționare secrete. „Miniștrii socialiști”, ca să nu mai vorbim de „miniștrii democrați”, au jucat, așa cum s-a dovedit curînd, rolul unui jalnic apendice al guvernului burghez.

„La Réforme” — cotidian francez, organ de presă al republicanilor democrați mic-burghezi și al socialiștilor mic-burghezi; a apărut la Paris din 1843 pînă în 1850. Din octombrie 1847 pînă în ianuarie 1848 Engels a publicat în acest ziar o serie de articole. — 436.

<sup>464</sup> *Congresul al IV-lea al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria* a avut loc la Viena la 25—31 martie 1894. Punctul cel mai important de pe ordinea de zi a fost lupta pentru votul universal. Congresul a adoptat o rezoluție în care se spunea că muncitorii austrieci vor lupta pentru a obține votul universal prin toate mijloacele pe care le au la dispoziție, inclusiv greva generală. Congresul a adoptat de asemenea un nou statut și a hotărît că și pe viitor ziua de 1 Mai să fie sărbătorită în fiecare an prin demonstrații pentru ziua de muncă de opt ore, pentru votul universal și pentru fraternitatea internațională a muncitorilor. — 438.

<sup>465</sup> Engels a scris această scrisoare ca răspuns la invitația de a participa la lucrările Congresului al III-lea al Partidului social-democrat din Ungaria. Această invitație i-a fost făcută lui Engels în scrisoarea din 30 aprilie 1894 a redactorului ziarului „Arbeiterpresse”, F. Reisch. Scrisoarea de răspuns a lui Engels a sosit cu întîrziere și de aceea a fost publicată în ziar după închiderea congresului.

*Congresul al III-lea al Partidului social-democrat din Ungaria* a avut loc la Budapesta la 13—15 mai 1894 în condițiile avîntului mișcării muncitorești în această țară. La congres s-a produs unificarea Partidului social-democrat cu Partidul muncitoresc social-democrat creat în ianuarie 1894 de aripa revoluționară a Partidului social-democrat care fusese exclusă din acest partid la Congresul al II-lea din 1893 (vezi adnotarea 382). Unificarea s-a făcut pe baza principiilor revoluționare. Oportuniștii — funcționari la Casa generală de asigurări sociale — care pînă atunci avuseseră o influență predominantă în conducerea Partidului social-democrat au fost înlăturați de la conducere. Dar în conducerea partidului unificat, jumătate din locuri erau ocupate de reprezentanții vechiului Partid social-democrat, care, deși nu erau funcționari ai Casei de asigurări, se situau pe poziții moderate.

Congresul a adoptat statutul partidului. Congresul a trasat ca sarcină politică imediată lupta pentru votul universal, a subliniat rolul sindicatelor în educația politică a muncitorilor și importanța muncii depuse de partid în cadrul sindicatelor, precum și necesitatea alianței dintre muncitorii de la orașe și sate. Totuși problema alianței dintre clasa muncitoare și țărănime a fost ocolită. — 439.

<sup>466</sup> Engels se referă la evenimentele de la Hódmezővásárhely din 22 aprilie 1894. Social-democrații maghiari au desfășurat o propagandă intensă în oraș și în împrejurimile lui în rîndurile muncitorilor agricoli care trăiau în condiții extrem de grele și aveau de suferit de pe urma șomajului cronic, precum și în rîndurile țăranilor săraci, pentru apărarea drepturilor politice și economice



ale celor ce muncesc. În oraș a fost înființată o organizație a muncitorilor agricoli și a țăranilor săraci, care număra aproape 2000 de oameni. La 21 aprilie 1894 poliția a confiscat materialele organizației, iar la 22 aprilie l-a arestat pe conducătorul muncitorilor, J. Szanto-Kovacs. În aceeași zi, poliția și armata au tras într-o demonstrație a muncitorilor din Hódmezővásárhely, care cereau eliberarea lui Szanto-Kovacs. Organizația muncitorilor agricoli și a țăranilor săraci a fost dizolvată. Szanto-Kovacs și mulți dintre adepții lui au fost condamnați la închisoare. — 439.

- 467 *Lucrarea lui Engels „Cu privire la istoria creștinismului primitiv”, este una din lucrările de bază ale ateismului științific. Ea reprezintă rezultatul unui studiu îndelungat asupra apariției și esenței creștinismului, problemă față de care Engels a manifestat interes încă din 1841. El și-a expus deja, parțial, părerea asupra acestor probleme în articolele: „Bruno Bauer și creștinismul primitiv” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 316—325) și „Apocalipsul” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 9—14).*

Scrisă pentru revista „Neue Zeit” și publicată în nr. 1 și 2 din 1894 ale acestei reviste în timpul vieții lui Engels, lucrarea a fost tipărită și în limba franceză în revista „Devenir Social” nr. 1 și 2 din aprilie și mai 1895, în traducerea făcută de Laura Lafargue, fiica lui Marx.

„Le Devenir Social” — revistă socialistă franceză; a apărut lunar la Paris din 1895 pînă în 1898. — 441.

- 468 *A. Menger. „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung”, Stuttgart, 1886, S. 108 („Dreptul la venitul integral provenit din muncă, privit în lumina istoriei”). Vezi critica acestei cărți în lucrarea „Socialismul juridic” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 475—496). — 443.*

- 469 *Engels se referă la răscoala de eliberare națională a nubienilor, arabilor și a altor popoare din Sudan condusă de profetul musulman Muhamed-Ahmed, care își spunea „mahdi”, adică „salvatorul”. Răscoala a început în 1881 și a înregistrat succese deosebite în 1883—1884, cînd aproape de pe întreg teritoriul țării au fost alungate trupele colonialiștilor englezi care pătrunseseră în Sudan din deceniul al 8-lea. În timpul răscoalei s-a constituit statul mahdist centralizat și de sine stătător. Abia în 1899, trupele colonialiștilor englezi, profitînd de faptul că în urma războaielor necontenite și a disensiunilor dintre triburi statul a slăbit în interior și folosindu-se de superioritatea covârșitoare a armamentului, au cucerit din nou Sudanul. — 444.*

- 470 *Taboriți — aripă revoluționară democrată din mișcarea husită de eliberare națională și reformatoare din Cehia (prima jumătate a secolului al XV-lea), îndreptată împotriva feudalilor germani și a bisericii catolice; ea își trage numele după orașul Tabor, întemeiat în 1420, care era centrul lor politic. Revendicările taboriților reflectau tendințele maselor țărănești și ale păturilor de jos de la orașe de a lichida întreaga orînduire feudală. Printre taboriți erau răspîndite într-o formă religioasă chemările la instituirea egalității de avere și se făceau încercări de a introduce în domeniul consumului principiile comunismului egalitar. Creîndu-și o organizație militară proprie, taboriții au constituit nucleul armatei husite, care a respins cinci cruciade organizate de papă și de împăratul german împotriva Cehiei. Numai trădarea comisă de elemente ale nobilimii și bürgerimii cehe, care s-au ridicat în repetate rînduri împotriva taboriților și au încheiat împotriva lor un compromis cu forțele reacțiunii feudale din afară, a dus la înfrîngerea, în 1437, a taboriților, iar o dată cu aceasta și la înăbușirea mișcării husite. — 444.*

- 471 E. Renan : „Histoire des origines du christianisme”. Vol. 1—8, Paris, 1863—1883 („Istoria originii creștinismului”). — 444.
- 472 Textul fragmentelor citate de Engels din satira lui Lucian „Sfirșitul lui Peregrinus” corespunde traducerii germane a acestei lucrări făcute de A. Pauly (vezi „Lucians Werke”. Bd. 13, Stuttgart, 1831, S. 1618—1620 și 1622 [„Operele lui Lucian”). — 445.
- 473 Lucian. „Sfirșitul lui Peregrinus”, capitolele 11—14 și 16. — 446.
- 474 Engels se referă la comunitățile organizației secrete a muncitorilor și meseriașilor germani Liga celor drepți, întemeiate de Wilhelm Weilling la începutul deceniului al 5-lea al secolului al XIX-lea. Engels se ocupă de istoria Ligii celor drepți în lucrarea sa „Cu privire la istoria Ligii comunistilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 207—224). — 446.
- 475 G. Kuhlmann. „Die Neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung”, Genf, 1845, S. VIII und IX („Lumea nouă sau împărăția spiritului pe pământ. Bunăvestire”).  
„Bunăvestirea” lui Kuhlmann a fost demascată de Marx și Engels în lucrarea lor „Ideologia germană” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 563—572). — 446.
- 476 „Comunitățile libere” — comunități care s-au separat în 1846 de biserica protestantă oficială sub influența mișcării „Amicii luminii”, curent religios, îndreptat împotriva pietismului dominant în biserica protestantă, care se caracteriza printr-un misticism și bigotism excesiv. Această opoziție religioasă constituia una dintre formele de manifestare a nemulțumirii burgheziei din deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea față de rinduielile reacționare din Germania. — 447.
- 477 Școala teologică de la Tübingen — școală de cercetători și critici ai Bibliei, întemeiată de Ferdinand Christian Baur în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Adepții acestei școli au criticat contradicțiile și o seamă de nepotriviri cu istoria din cărțile Noului testament, dar au căutat să mențină unele dogme ale Bibliei, pretinzând că sînt veridice din punctul de vedere al istoriei. În pofida voinței lor, acești cercetători au contribuit la subminarea autorității Bibliei. — 449.
- 478 Critica Noului testament este cuprinsă în următoarele lucrări ale lui B. Bauer : „Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes”. Bremen, 1840 („Critica istoriei evanghelice a lui Ioan”) și „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker”, Bd. I—II, Leipzig, 1841 („Critica istoriei evanghelice a sinopticilor”); volumul al III-lea al acestei cărți, intitulat „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes” („Critica istoriei evanghelice a sinopticilor și a lui Ioan”), a apărut la Braunschweig în 1842. În literatura privitoare la istoria religiei sînt denumiți sinoptici cei care au întocmit primele trei evanghelii, „Cea de la Matei”, „cea de la Marcu” și „cea de la Luca”. — 449.
- 479 Filozofia stoicilor a apărut în Grecia antică la sfirșitul secolului al IV-lea î.e.n. și a dăinuit pînă în secolul al VI-lea e.n.; reprezentanții acestei școli oscilau între materialism și idealism. În timpul Imperiului roman, filozofia stoicilor s-a transformat într-o teorie idealistă-religioasă reacționară. Stoicii manifestau un interes deosebit pentru problemele de morală, pe care le tratau în spiritul misticismului și al fatalismului; ei propagau ideea existenței sufle-

tului în afara trupului, cultul resemnării omului în fața destinului, neimpotrivirea la rău, renunțarea de sine și ascetismul etc. Doctrina stoicilor a exercitat o mare influență asupra formării religiei creștine. — 450.

- <sup>480</sup> Este vorba de culegerea lui Commodianus „Carmen apologeticum adversus Judaeos et gentes” („Cîntul apologetic împotriva iudeilor și păgînilor”). — 451.
- <sup>481</sup> *Cabbala* (cuvînt ebraic care înseamnă tradiție) — interpretarea mistică, legată de magie, a textelor „sfînte” vechi, prin care se atribuia diferitelor cuvinte și numere o semnificație simbolică, deosebită; a fost răspîdită printre adepții iudaismului, de unde a trecut în creștinism și în islamism. — 451.
- <sup>482</sup> *Gnosticii* — adepții gnosticismului, curent filozofic-religios apărut în secolele I—II e.n. prin unirea unor elemente ale creștinismului, iudaismului, religiilor păgîne și filozofiei idealiste greco-romane. Gnosticismul proclama ideea unei cunoașteri mistice care ar revela „tainele existenței” și ar arăta omului „calea spre mîntuire”. Încercînd să îmbine doctrina evanghelică cu filozofia elenistică și cu mitologia religiilor orientale, gnosticismul a fost respins ca „cretic” de către biserica creștină oficială. — 451.
- <sup>483</sup> Tacit. „Annales” („Analele”), cartea a 12-a, cap. 52 și „Historiae” („Istoriei”), cartea a 2-a, cap. 62. — 452.
- <sup>484</sup> *Cărțile sibiline* — culegere de preziceri ale viitorului atribuite uneia dintre prezicătoarele peregrine ale antichității (Sibila de la Cume); ele au jucat un rol important în viața religioasă a Romei antice. — 452.
- <sup>485</sup> *Conciliul de la Niceea* — primul așa-numit conciliu ecumenic al episcopilor bisericii creștine din Imperiul roman, convocat în anul 325 de către împăratul Constantin I în orașul Niceea din Asia Mică; conciliul a stabilit crezul, obligatoriu pentru toți creștinii (dogmele fundamentale ale bisericii creștine ortodoxe), a cărui nerecunoaștere era pedepsită ca o crimă împotriva statului. Hotărîrile conciliului au reflectat alianța strînsă dintre biserică și stat și transformarea creștinismului în religie de stat a Imperiului roman. — 452.
- <sup>486</sup> E. Renan. „Saint Paul”. Paris, 1869 („Sfîntul Paul”). Această carte constituie cel de-al treilea volum al lucrării lui Renan cu privire la istoria originii creștinismului (vezi adnotarea 471). — 455.
- <sup>487</sup> Irineu. „Cinci cărți împotriva ereziilor”, cartea a V-a, cap. 28—30. — 463.
- <sup>488</sup> E. Renan. „L'Antechrist”. Paris, 1873 („Anticristul”) (vezi adnotarea 471). — 465.
- <sup>489</sup> *Zend-Avesta* — denumire improprie dată în secolele XVIII—XIX „Avestei” — colecția cărților sfînte ale religiei vechilor perși, în care erau expuse concepțiile religioase ale lui Zoroastru. „Avesta” a fost elaborată cu începere din prima jumătate a mileniului I î.e.n.; codificarea ei finală a avut loc sub dinastia Sasanizilor (secolele III—VII e.n.). Traducerea și comentariile „Avestei” în medio-persană poartă denumirea Zend. — 465.
- <sup>490</sup> Este vorba de așa-numita „*robie babiloneană*” (sau „captivitate babiloneană”) a vechilor evrei în secolul al VI-lea î.e.n. — strămutarea forțată a aristocrației, funcționarilor, negustorilor și meseriașilor în Babilon după luarea Ierusalimului în 587 î.e.n. și înfrîngerea definitivă a regatului iudaic de către regele Babilonului Nabucodonosor în 586 î.e.n. În deceniul al 4-lea al secolului al VI-lea î.e.n., în timpul domniei regelui persan Cyrus, care a cucerit

regatul Babilonului, s-a dat voie celor mai mulți evrei aflați în captivitate să se reîntorcă în patrie. — 466.

491 J. Ph. Fallmerayer. „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters”. Stuttgart und Tübingen; Erster Theil — 1830, Zweiter Theil — 1836 („Istoria Peninsulei Moreea în timpul evului mediu”). — 466.

492 „Edda” — culegere de legende mitologice și eroice și de cîntece ale popoarelor scandinave; s-a păstrat sub formă de manuscris din secolul al XIII-lea, descoperit în 1643 de episcopul islandez Sveinsson (așa-numita „Edda veche”), și sub forma unui tratat despre poezia skalzilor, întocmit la începutul secolului al XIII-lea de poetul și cronicarul Snorri Sturluson („Edda nouă”). Cîntecul „Eddei” despre zeii și eroii păgîni sînt o reflectare a stării societății scandinave în perioada de destrămare a orînduirii gentile și de migrațiune a popoarelor. În ele se întîlnesc figuri și subiecte din creația populară a vechilor germani. — 467.

493 Adresa către organizațiile socialiste și muncitorești engleze a fost scrisă de Engels la rugămintea lui Pablo Iglesias, unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc socialist spaniol, formulată în scrisoarea pe care i-a trimis-o la 27 iulie 1894. Engels a trimis adrese asemănătoare și social-democraților din Austria și Germania.

Între 29 august și 1 septembrie 1894 a avut loc la Madrid Congresul al IV-lea al Partidului muncitoresc socialist spaniol, care a constituit o etapă importantă în procesul de întărire organizatorică și ideologică a partidului. Congresul a ascultat raportul Consiliului național al partidului și al delegatului la Congresul internațional muncitoresc socialist de la Zürich (1893), a discutat problema presei de partid și a aprobat noul statut al partidului. Congresul a primit numeroase mesaje de salut de la socialiștii din Anglia, Austria, Germania și din alte țări, ceea ce a dovedit că legăturile internaționale ale partidului s-au dezvoltat. — 469.

494 La Belfast a avut loc între 4 și 9 septembrie 1893 al 26-lea Congres anual al trade-unionurilor engleze. Cele mai importante rezoluții ale congresului — adoptate sub influența creșterii stării de spirit revoluționare a membrilor de rînd ai trade-unionurilor — au fost recunoașterea principiului proprietății colective asupra mijloacelor de producție și de repartiție, precum și revendicarea stabilirii prin lege a zilei de muncă de opt ore. — 469.

495 *Legal Eight Hours and International Labour League* (Liga internațională de luptă a muncitorilor pentru stabilirea prin lege a zilei de muncă de opt ore) a fost creată în 1890 de un grup de socialiști englezi cu concursul lui Friedrich Engels. Baza pentru crearea Ligii a constituit-o un comitet care a organizat în 1890 prima demonstrație de 1 Mai din Anglia (vezi volumul de față, p. 60—66). Liga și-a propus drept scop lupta pentru eliberarea clasei muncitoare, pentru traducerea în viață a hotărîrilor Congresului de la Paris al Internaționalei a II-a etc. În 1893, reprezentanții Ligii au luat parte la organizarea Partidului laburist independent.

*Social Democratic Federation* (Federația social-democrată) — vezi adnotarea 104.

*Independent Labour Party* (Partidul laburist independent) a fost întemeiat în 1893 de conducătorii noilor trade-unionuri în condițiile înviorării luptelor greviste și ale intensificării mișcării pentru o politică independentă a clasei muncitoare din Anglia față de partidele burgheze. În Partidul laburist independent au intrat membrii unor serii de trade-unionuri noi și vechi, repre-

zentați ai intelectualității și micii burghezii, care se aflau sub influența fabienilor. În fruntea partidului era Keir Hardie. În programul său, partidul a inclus lupta pentru proprietatea colectivă asupra tuturor mijloacelor de producție, de repartitie și de schimb, stabilirea zilei de muncă de opt ore, interzicerea muncii copiilor, introducerea asigurărilor sociale și a ajutorului pentru șomerii și altele. F. Engels a salutat crearea Partidului laburist independent, în speranța că acesta va reuși să evite greșelile sectare ale Federației social-democrate și să devină un adevărat partid muncitoresc de masă. Dar conducerea Partidului laburist independent s-a situat de la bun început pe o poziție burghezo-reformistă, acordind principala atenție formei parlamentare de luptă și căzind la înțelegere cu partidul liberal. Lenin a caracterizat ulterior foarte bine Partidul laburist independent când a scris că el este „în realitate partid oportunist, dependent totdeauna de burghezie” (V. I. Lenin. Opere, vol. 29, București, Editura politică, 1959, p. 479) și „că acest partid este «independent» de socialism, dar este foarte dependent de liberalism” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 22, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 134). În 1900, Partidul laburist independent a fuzionat cu partidul laburist.

*Fabian Society* (Societatea fabienilor) — organizație reformistă engleză, întemeiată în 1884 de reprezentanți ai intelectualității burghoze; principalii ei conducători erau Sidney și Beatrice Webb (societatea a fost denumită astfel după numele conducătorului de oști roman din secolul al III-lea î.e.n. Fabius Maximus, supranumit „Cunctator”, cunoscut prin tactica sa de expectativă, prin eschivarea sa de la lupte decisive în războiul cu Hannibal). Membrii Societății fabienilor erau în special intelectuali burghezi. Ei se ridicau împotriva învățăturii lui Marx cu privire la necesitatea luptei de clasă a proletariatului și a revoluției socialiste și susțineau că trecerea de la capitalism la socialism ar fi posibilă pe calea unor mici reforme, a transformării treptate a societății cu ajutorul așa-numitului „socialism municipal”. Societatea fabienilor a jucat și joacă rolul de purtător al influenței burghoze în rindurile clasei muncitoare, de propagator al ideilor oportuniste și reformiste în mișcarea muncitorească engleză. V. I. Lenin a caracterizat Societatea fabienilor ca „expresia cea mai desăvârșită a oportunismului și a politicii muncitorești liberale” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 26, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 267).

În 1900, Societatea fabienilor a fuzionat cu partidul laburist. „Socialismul fabian” este unul dintre izvoarele ideologice ale revizionismului și reformismului din mișcarea muncitorească engleză.

*Parliamentary Committee of the Trades Union Congress* (Comitetul parlamentar al Congresului trade-unionurilor) — vezi adnotarea 332.

*Gas Workers' and General Labourers' Union* (Sindicatul muncitorilor de la întreprinderile de gaz și al muncitorilor necalificați) — vezi adnotarea 99. — 470.

- <sup>406</sup> Acest mesaj de salut a fost scris de Engels ca răspuns la invitația de a participa la Congresul al III-lea al Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia, pe care i-a făcut-o Carlo Dell' Avalor, unul dintre militanții partidului, în scrisoarea din 30 august 1894. Congresul al III-lea, care urma să se țină între 7 și 9 septembrie 1894 la Imola, nu a avut loc deoarece a fost interzis de poliție.

Mesajului de salut al lui Engels, ca și mesajelor de salut trimise congresului de alți militanți ai mișcării socialiste (Paul Lafargue, Pablo Iglesias și alții) li s-a dat citire în ședința din 10 septembrie 1894 a Comitetului Central al partidului; ele au fost publicate ulterior în „Lotta di classe” nr. 38 din 22—23 septembrie 1894.

*Partidul socialist al oamenilor muncii din Italia* a fost întemeiat în 1892, la Congresul de la Genova (această denumire a luat-o în 1893, din 1895 s-a numit „Partidul socialist italian”). Partidul socialist al oamenilor muncii din Italia s-a delimitat net de anarhiști și în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, în ciuda unor greșeli cu caracter reformist, a condus activ mișcarea de masă a clasei muncitoare din Italia.

„*Lotta di classe*” — săptăminal italian, organ central al Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia; a apărut la Milano din 1892 până în 1898. — 471.

<sup>497</sup> Engels se referă la legea cu privire la măsurile excepționale de apărare a securității publice, adoptată de parlamentul italian la 14 iulie 1894. Această lege, îndreptată, chipurile, numai împotriva anarhiștilor, a fost folosită totuși de guvernul reacionar Crispi în lupta împotriva mișcării muncitorești și a influenței crescînde a socialistilor. Pe baza acestei legi au fost interzise Partidul socialist al oamenilor muncii din Italia, organizațiile muncitorești, precum și ziarele și revistele muncitorești, au fost operate arestări și percheziții în masă și intentate numeroase procese. Dar, în ciuda tuturor represuniilor, socialistii italieni nu și-au încetat lupta și în ianuarie 1895 au ținut în secret la Parma Congresul al III-lea al Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia. — 471.

<sup>498</sup> Engels a scris acest mesaj de salut ca răspuns la rugămintea formulată de F. Colnago, unul dintre militanții Partidului socialist sicilian, în scrisoarea din 18 septembrie 1894. În această scrisoare, informîndu-l pe Engels că, în ciuda cruntelor persecuții, Partidul socialist sicilian va fi reorganizat, și la începutul lunii octombrie 1894 va scoate din nou gazeta sa „Giustizia sociale”, Colnago spune: „Nu ați putea oare Dv., ilustrul nostru învățator, să ne trimiteți cîteva cuvinte de aprobare și simpatie? Nu ați putea oare să trimiteți Partidului socialist sicilian un mesaj de salut pe care să-l publicăm în primul număr al gazetei noastre? Solidaritatea Dv. ne-ar face să avem mai multă putere în fața burgheziei”.

Din cauza cenzurii, mesajul de salut al lui Engels a fost publicat abia la 30 iunie 1895, în săptăminalul „La Riscossa”, succesoarea lui „Giustizia sociale”. O traducere germană după textul din „La Riscossa” (cu unele prescurtări) a apărut în „Arbeiter-Zeitung” nr. 208 din 1 august 1895.

După moartea lui Engels, mesajul de salut a fost publicat din nou în limba italiană în revista „Critica Sociale” nr. 16 din 16 august 1895 sub titlul redacțional „Ultimul cuvînt adresat Italiei”, precum și în limba germană (cu unele prescurtări) în „Sächsisches Volksblatt” nr. 95 din 13 august 1895 sub titlul „Ultimul salut al lui Engels adresat muncitorilor”.

„*La Riscossa*” — săptăminal, organ de presă al Partidului socialist sicilian; a apărut la Palermo în anii 1894—1895. — 473.

<sup>499</sup> Engels a scris această scrisoare la rugămintea conducerii Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia (formulată în scrisoarea lui Turati din 24 octombrie 1894) de a publica în coloanele revistei „Critica Sociale” un articol care să demaște calomniile răspîndite de presa burgheză italiană relativ la activitatea socialistilor italieni, cu scopul de a justifica represuniile guvernului îndreptate împotriva lor.

Scrisoarea lui Engels a fost publicată în revista „Critica Sociale” nr. 21 din 1 noiembrie 1894 sub titlul redacțional „Socialismul internațional și socialismul italian”; într-o notă de subsol adăugată de redacție la această scrisoare se spune: „Consacrăm această scrisoare, pe care ne-a trimis-o decanul tuturor partidelor socialiste din lume. născocirilor prostești ale presei italiene,

care a fost și continuă să fie venală\*. După ce a apărut în „Critica Sociale”, scrisoarea lui Engels, tradusă în limba germană, a fost publicată în „Arbeiter-Zeitung” nr. 89 din 6 noiembrie 1894 într-o corespondență intitulată „Die kläglichen Ausflüchte und Lügen” („Lamentabilele subterfugii și minciuni”) și în ziarul „Vorwärts” nr. 263 din 10 noiembrie 1894 în corespondența „Italia” („Italia”). — 475.

<sup>500</sup> La Frankfurt pe Main a avut loc între 21 și 27 octombrie 1894 Congresul Partidului social-democrat din Germania. La congres, coraportor la cel mai important punct de pe ordinea de zi, problema agrară, a fost Vollmar, liderul social-democraților bavarezi, care a cerut includerea în programul agrar în curs de elaborare a unor puncte care reflectau nu numai interesele țărănimii muncitoare, dar și ale păturilor mai înstărite de la sate — burghezia sătească. Deși o serie de delegați s-au pronunțat împotriva lui Vollmar, în ansamblu, congresul nu s-a ridicat cu destulă hotărâre împotriva poziției lui oportuniste. Congresul a ales o comisie specială care să elaboreze un proiect de program agrar ca o completare la programul partidului. Congresul a mai ascultat rapoartele conducerii partidului și ale fracțiunii din Reichstag și a dezbătut problemele cu privire la rolul trusturilor și al altor mari uniuni capitaliste, la sarbătorirea zilei de 1 Mai în 1895 etc.

La Nantes a avut loc între 14 și 16 septembrie 1894 Congresul al XII-lea al Partidului muncitoresc francez, care s-a desfășurat în condițiile avântului mișcării țărănești din Franța, ale ofensivei reacțiunii și ale ascuțirii divergențelor de păreri din mișcarea socialistă franceză. Congresul a relevat intensificarea luptei muncitorilor din Franța împotriva așa-numitelor „legi criminale” din anii 1893—1894 îndreptate împotriva socialiștilor. El s-a delimitat de anarhiști, ale căror acte teroriste au constituit un prilej binevenit pentru promulgarea acestor legi. Cea mai importantă hotărâre a congresului a fost adoptarea părții introductive a programului agrar și introducerea în acest program a unei serii de revendicări concrete; unele dintre tezele introduse în program erau în contradicție cu poziția marxistă în problema țărănească. Engels a făcut o apreciere critică a programului agrar de la Nantes în lucrarea sa „Problema țărănească în Franța și în Germania” (vezi volumul de față, p. 479—501). — 477.

<sup>501</sup> Engels se referă la articolul „Nochmals der Parteitag” („Încă o dată despre congresul partidului”), publicat în „Vorwärts” nr. 263 din 10 noiembrie 1864. În acest articol s-a dat o ripostă lui „Kölnische Volks-Zeitung”, care a folosit expunerile oportuniste ale lui Vollmar în problema agrară, făcute la Congresul de la Frankfurt pe Main, pentru a calomnia social-democrația germană. — 477.

<sup>502</sup> Lucrarea „Problema țărănească în Franța și Germania” este unul dintre cele mai importante documente ale marxismului în problema agrară; ea a fost scrisă de Engels între 15 și 22 noiembrie 1894 pentru revista „Neue Zeit”. Ceea ce l-a determinat direct pe Engels să scrie această lucrare au fost expunerile oportuniste ale lui Vollmar în problema agrară, și în primul rând coraportul cu privire la programul agrar prezentat de el la Congresul Partidului social-democrat din Germania care a avut loc la Frankfurt pe Main la 25 octombrie 1894 (vezi adnotarea 500). În fundamentarea măsurilor propuse, Vollmar s-a referit la programul agrar al socialiștilor francezi, aprobat, după cum afirma el, întru totul de Engels. Engels, care respinsese încă înaintea această afirmație (vezi volumul de față, p. 477—478), a considerat necesar să expună într-un articol special punctul de vedere proletar revoluționar în problema țărănească și să critice concepțiile oportuniste ale lui Vollmar, precum și abaterile de la teoria marxistă din programul agrar al socialiștilor francezi

adoptat la Congresul de la Marsilia (septembrie 1892) și completat la Congresul de la Nantes (septembrie 1894).

Articolul lui Engels a dat o lovitură nu numai oportunistului german și francez, dar și celui internațional. În Partidul social-democrat din Germania, sub influența criticii făcute de Engels, poziția lui Vollmar, inclusiv în problema agrară, a fost condamnată atât într-o discuție dinaintea Congresului ordinar de la Breslau, cât și la acest congres, care a avut loc în 1895. Ulterior însă, ca urmare a creșterii tendințelor oportuniste în cadrul partidelor din Internaționala a II-a, concepțiile lui Engels asupra atitudinii clasei muncitoare față de țărănime nu numai că nu au fost dezvoltate, ci au și fost substituite prin diferite concepții vulgare reformiste și revizioniste în problema agrară. Împotriva acestor concepții s-a ridicat cu hotărâre V. I. Lenin, care a apărut puritatea învățăturii marxiste și a dezvoltat-o în continuare.

În timpul vieții lui Engels, articolul „Problema țărănească în Franța și Germania” a fost reprodus în revista poloneză „Przedświt” nr. 12 din 1894 sub titlul „Problema țărănească”.

În februarie 1903, V. I. Lenin a tradus în limba rusă începutul articolului lui Engels (vezi volumul de față, p. 481—485), atunci când și-a pregătit prelegerile în problema agrară pe care le-a ținut la Școala superioară rusă de științe sociale din Paris (textul manuscrisului acestei traduceri, care se păstrează în Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., a fost publicat în „Culegeri din Lenin”, vol. XIX, p. 295—300).

Prima ediție rusă a lucrării lui Engels a apărut în 1904 la Geneva, sub îngrijirea lui G. V. Plehanov, cu o prefață scrisă de acesta. — 479.

- <sup>503</sup> Congresul al X-lea al Partidului muncitoresc francez a avut loc la Marsilia între 24 și 28 septembrie 1892. La congres s-a discutat: situația și activitatea partidului, sărbătorirea zilei de 1 Mai, participarea la Congresul internațional muncitoresc socialist de la Zürich din 1893, participarea la viitoarele alegeri parlamentare și altele.

Unul dintre cele mai importante puncte de pe ordinea de zi a congresului a fost munca la țară, deoarece mișcarea țărănească a luat avânt, iar partidul căuta să obțină sprijinul țărănimii în alegerile parlamentare. Congresul a adoptat un program agrar care cuprindea o serie de revendicări concrete corespunzătoare intereselor proletariatului agricol și ale micii țărănimii. Programul conținea însă și o serie de abateri de la principiile socialiste, precum și anumite concesiile făcute iluziilor mic-burgeze și simțului de proprietate al țărănimii și chiar și tendințelor de exploatare ale păturilor ei înstarite. Aceste greșeli, care reflectă influența tendințelor oportuniste, au fost adăugate în partea introductivă a programului și în completările la program adoptate la Congresul de la Nantes al partidului. — 485.

- <sup>504</sup> Referatul lui Lafargue „Proprietatea țărănească și dezvoltarea economică”, menționat de Engels, a fost publicat în suplimentul la „Sozialdemokrat” nr. 38 din 18 octombrie 1894.

A apărut și în limba română, sub titlul „Chestii economice-sociale. Proprietatea țărănească și evoluția economică” în „Lumea nouă” nr. 806 din 15 martie 1897. — 498.

- <sup>505</sup> Nota anonimă „Cu privire la volumul al IV-lea al «Capitalului» lui Karl Marx” a fost scrisă de Engels ca răspuns la informația publicată de redacția ziarului „Vorwärts” în nr. 266 din 14 noiembrie 1894, în care se anunța apariția volumului al III-lea al „Capitalului”, se dădeau date inexacte cu privire la manuscrisul volumului al IV-lea și se afirma, în mod neîntemeiat, că Engels ar fi renunțat la intenția de a-l edita.



În ceea ce privește soarta manuscrisului lucrării lui Marx „Teorii asupra plusvalorii” (volumul al IV-lea al „Capitalului”), vezi adnotarea 457. — 502.

<sup>506</sup> Vezi K. Marx. „Capitalul”, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1958, ed. a II-a, p. 10—11. — 502.

<sup>507</sup> Engels a scris acest mesaj de salut în legătură cu apariția zilnică, cu începere din 1 ianuarie 1895, a lui „Arbeiter-Zeitung” (pînă atunci apărarea de două ori pe săptămîna). Mesajul lui Engels, cuprins într-o scrisoare adresată lui Adler, a fost publicat în „Arbeiter-Zeitung” nr. 1 din 1 ianuarie 1895 în corespondența intitulată „Cotidianul «Arbeiter-Zeitung»” și a fost precedat de următoarea notă redacțională: „Prietenul nostru credincios Friedrich Engels de la Londra ne roagă să transmitem muncitorilor austrieci felicitări cu ocazia apariției zilnice a ziarului lor și apoi continuă” (mai departe urmează textul mesajului de salut). — 504.

<sup>508</sup> Introducerea la lucrarea lui Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 9—113) a fost scrisă de Engels între 14 februarie și 6 martie 1895 pentru ediția separată a lucrării, care a apărut la Berlin în 1895.

La publicarea introducerii, Conducerea Partidului social-democrat din Germania l-a rugat insistent pe Engels, după cum reiese din scrisoarea din 6 martie 1895 adresată de Fischer lui Engels, să atenueze tonul revoluționar, după părerea conducerii, al introducerii și s-o formuleze mai prudent; Fischer s-a referit, totodată, la situația încordată din țară, creată de faptul că în Reichstag se discuta proiectul unei noi legi împotriva socialiștilor (proiectul așa-numitei „legi de prevenire a unei lovituri de stat” a fost prezentat în Reichstag de guvern în decembrie 1894 și dezbătut în cursul lunilor ianuarie-aprilie 1895; a fost respins în luna mai a aceluiași an).

În scrisoarea de răspuns către Fischer, care nu a fost încă găsită (al cărei conținut poate fi dedus din scrisoarea lui Fischer către Engels din 14 martie 1895), Engels a criticat poziția nehotărîtă a conducerii partidului și tendința lui „de a acționa exclusiv în cadrul legalității”. Fiind totuși nevoit să țină seama de părerea conducerii partidului, Engels a acceptat să omită în corectura unele pasaje și să modifice cîteva formulări, ceea ce a făcut, după părerea lui, ca textul inițial al introducerii „să aibă intrucitva de suferit”. (În ediția de față, aceste modificări și omisiuni sînt redată la subsol. Șpalturile păstrate, în care s-au operat aceste modificări, și manuscrisul introducerii oferă posibilitatea de a se restabili în întregime textul inițial.)

În același timp, unii lideri ai social-democrației au încercat să-l prezinte pe Engels, pe baza acestei lucrări, ca pe un adept al căii exclusiv pașnice, în orice condiții, de trecere a puterii în mina clasei muncitoare. La 30 martie 1895, în „Vorwärts”, organul central al Partidului social-democrat din Germania, a apărut un articol de fond cu titlul „Cum se fac astăzi revoluțiile”, în care au fost citate, fără știrea lui Engels, diferite pasaje din introducerea lui alese în mod arbitrar și rupte de context, care creau impresia ca Engels ar fi un partizan al „legalității cu orice preț”. Profund indignat, Engels l-a trimis lui Liebknecht, redactorul ziarului „Vorwärts”, un protest hotărît împotriva unei asemenea denaturări a concepțiilor sale. În scrisoarea către Kautsky din 1 aprilie 1895, Engels a subliniat necesitatea publicării textului introducerii pe care îl pregătise el în revista „Neue Zeit” pentru „a șterge această impresie rușinoasă”. Despre publicarea abuzivă a introducerii în „Vorwärts”, Engels l-a informat și pe P. Lafargue în scrisoarea adresată acestuia la 3 aprilie 1895.

Cu puțin timp înainte de apariția ediției separate a lucrării lui Marx, introducerea lui Engels a fost publicată, la insistențele lui, în revista „Neue

Zeit" nr. 27 și 28 din 1895, dar cu aceleași omisiuni pe care autorul a fost nevoit să le facă în ediția separată sus-menționată. Textul integral al introducerii nu a fost publicat nici după ce a dispărut pericolul emiterii unei noi legi împotriva socialiștilor în Germania.

Dar chiar așa cum a fost publicată, cu omisiuni și modificări, introducerea și-a păstrat în întregime caracterul revoluționar. Era nevoie de o falsificare grosolană a concepțiilor lui Engels pentru a interpreta acest document în spirit reformist, așa cum a făcut, după moartea lui Engels, E. Bernstein (în lucrarea „Premisele socialismului și sarcinile social-democrației”) și alți ideologi ai revizionismului și oportunismului. Ascunzând cititorilor textul integral al introducerii, deși dispuneau de manuscrisul lucrării, trecând sub tăcere împrejurările care l-au silit pe Engels să omită în corectură unele pasaje, denaturând conținutul textului publicat, Bernstein și alți revizionişti au susținut, în mod calomnios, că Engels și-ar fi revizuit în introducerea sa, pe care ei o prezentau drept un „testament politic”, vechile sale concepții și s-ar fi situat pe o poziție reformistă. Revizionişti au căutat pe această cale să ascundă abaterea lor de la marxism și atacurile lor îndreptate împotriva principiilor revoluționare

Introducerea lui Engels a fost publicată în formă prescurtată, după textul din „Neue Zeit”, în revista „Critica Sociale” nr. 9 din 1895 și în revista bulgara „Delo” nr. 1 din 1895.

Introducerea a fost publicată în limba română în „Lumea nouă” nr. 154 din 18 aprilie 1895, nr. 155 din 19 aprilie, nr. 157 din 21 aprilie, nr. 158 din 22 aprilie, nr. 161 din 25 aprilie și nr. 162 din 26 aprilie în traducerea lui Ioan Nădejde sub titlul „Introducere la ediția nouă a scrierii lui Marx «Lupta de clasă în Franța de la 1848 până la 1850»”. De remarcat faptul că I. Nădejde a omis pasajul în care Engels precizează caracterul de moment al tacticii revoluționare pașnice.

În 1895 introducerea a apărut de asemenea în broșură sub titlul „Tactica social-democrației. Introducere la ediția nouă a scrierii lui Marx «Lupta de clasă în Franța de la 1848 până la 1850». Cu o prefață de I. Nădejde”, cu aceleași omisiuni.

Textul integral al introducerii lui Engels a fost publicat pentru prima oară în U.R.S.S., în 1930, în: K. Marx. „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850”. — 505.

<sup>509</sup> În ediția separată a lucrării lui Marx „Luptele de clasă în Franța”, publicată în 1895, Engels a inclus seria de articole ale lui Marx „Din 1848 până în 1849”, publicate în revista „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue” nr. 1, 2 și 3 (la acestea se și referă Engels în cazul de față), care au constituit primele trei capitole ale lucrării, precum și, ca un al patrulea articol sau capitol, partea despre Franța, scrisă de Marx, din „A treia cronică internațională”, întocmită de Marx și Engels pentru numărul dublu, 5—6, al revistei (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 457—504). Pasajul citat de Engels este luat din acea parte a cronicii pe care a inclus-o, la editarea lucrării lui Marx, ca pe un al patrulea capitol (vezi op. cit., p. 479). — 507.

<sup>510</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 115—217. — 507.

<sup>511</sup> Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 43. — 507.

<sup>512</sup> Este vorba de Sachsenwald, pădure în apropiere de Hamburg, care i-a fost claruită în 1871 lui Bismarck de către împăratul Wilhelm I. — 508.

- <sup>513</sup> Este vorba de două partide monarhiste ale burgheziei franceze din prima jumătate a secolului al XIX-lea — legitimiștii și orléaniștii.

*Legitimiștii* — adepții ramurii mai vechi a dinastiei Bourbon, care a fost răsturnată în Franța în 1792. Legitimiștii reprezentau interesele marii proprietăți funciare ereditare. În 1830, după ce această dinastie a fost răsturnată pentru a doua oară, legitimiștii s-au constituit ca partid politic.

*Orléaniștii* — partid monarhist al aristocrației financiare și al marii burghezii. Orléaniștii erau adepți ai ducilor de Orléans, ramura mai tânără a dinastiei Bourbonilor, care a domnit din timpul revoluției din iulie 1830 pînă la revoluția din 1848.

În timpul celei de-a doua Republici (1848—1851) au format împreună cu legitimiștii așa-numitul partid al ordinii. — 511.

- <sup>514</sup> Despre „*principiul naționalităților*”, vezi adnotarea 14. — 512.

- <sup>515</sup> Este vorba de contribuția de 5 miliarde de franci plătită de Franța Imperiului german în baza Tratatului de pace de la Frankfurt din 1871 (vezi adnotarea 195), după înfrîngerea suferită în războiul franco-prusian din 1870—1871. — 513.

- <sup>516</sup> Votul universal a fost introdus în Spania în 1868, în perioada revoluției burgheze spaniole din 1868—1874, și consfințit de constituția din 1869. În Spania, republica a fost proclamată în 1873 și a dăinuit pînă în 1874, cînd a fost desființată în urma loviturii de stat monarhiste. — 514.

- <sup>517</sup> Engels citează introducerea teoretică scrisă de Marx la Programul Partidului muncitoresc francez adoptat la Congresul de la Havre din 1880 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 251). — 514.

- <sup>518</sup> La 4 septembrie 1870, după ce la Paris s-a primit știrea despre înfrîngerea armatei franceze la Sedan (vezi adnotarea 194), a izbucnit o revoluție a maselor populare care a dus la căderea regimului celui de-al doilea Imperiu și la proclamarea republicii, în frunte cu guvernul burghez al apărării naționale.

La 31 octombrie 1870, după ce s-a primit știrea despre capitularea de la Metz, înfrîngerea suferită în apropiere de Le Bourget și despre tratativele cu prusienii, pe care le-a început Thiers din însărcinarea guvernului apărării naționale, muncitorii parizieni și partea revoluționară a gărzii naționale s-au răscolit și, după ce au ocupat primăria, au creat un organ al puterii revoluționare — Comitetul salvării publice — în frunte cu Blanqui. Sub presiunea muncitorilor, guvernul apărării naționale a fost nevoit să promită că va demisiona și să fixeze ca dată a alegerilor pentru Comună ziua de 1 noiembrie.

Guvernul însă, profitînd de insuficienta organizare a forțelor revoluționare ale Parisului și de divergențele de păreri dintre blanquiști și democrații mic-burghezi iacobini, care conduceau răscoala, și-a călcat promisiunea și, cu ajutorul batalioanelor gărzii naționale care au rămas de partea lui, a ocupat primăria, reinstaurîndu-și puterea.

Aprecieri asupra acestor evenimente, vezi volumul de față, p. 185—186. — 518.

- <sup>519</sup> În bătălia de la *Wagram*, care a avut loc la 5—6 iulie 1809, în timpul războiului franco-austriac din 1809, trupele franceze aflate sub comanda lui Napoleon I au înfrînt armata austriacă a arhiducelui Carol.

În bătălia de la *Waterloo* (Belgia), care a avut loc la 18 iunie 1815, armata lui Napoleon a fost zdrobită de trupele anglo-olandeze comandate de Wellington și de armata prusiană, comandată de Blücher. Bătălia de la *Waterloo* a avut un rol hotărîtor în campania din 1815, ea a dus la victoria definitivă a coaliției antinapoleoniene a marilor puteri europene și la căderea imperiului lui Napoleon I. — 519.

- <sup>520</sup> Vezi adnotarea 416. — 520.

- <sup>521</sup> Engels se referă aici la lupta îndelungată dintre duci și nobilime dusă în ducatele Mecklenburg-Schwerin și Mecklenburg-Strelitz, care s-a încheiat în 1755 prin semnarea la Rostok a unui acord constituțional cu privire la succesiune. Prin acest acord se confirmau vechile libertăți și privilegiile ale nobilimii din Mecklenburg; ea obținea scutirea de impozite pentru jumătate din pământurile sale, fixarea strictă a impozitelor pe comerț și meserii, precum și a părții care-i revenea din cheltuielile statului. Prin acordul cu privire la succesiune a fost consolidată poziția conducătoare a nobilimii în landtagurile bazate pe stări și în organele lor permanente. — 520.
- <sup>522</sup> Vezi adnotarea 249. — 521.
- <sup>523</sup> Se subînțelege anexarea de către Prusia în 1866 a regatului Hanovrei, a electoratului Hessen-Kassel și a marelui ducat Nassau în urma victoriei reputate de Prusia în războiul dus împotriva Austriei și a micilor state germane. — 521.
- <sup>524</sup> Comitetul Partidului laburist independent (vezi adnotarea 495) l-a invitat pe Engels prin scrisoarea din 16 aprilie 1895 la festivitatea de 1 Mai organizată de socialiști. — 525.
- <sup>525</sup> Engels i-a dat un interviu lui E. Massard, corespondentul ziarului francez „Éclair”, la 1 aprilie 1892. La 3 aprilie, revăzind textul consemnat de corespondent, Engels l-a refăcut aproape în întregime. Într-o scrisoare adresată Laurei Lafargue la 4 aprilie 1892, Engels, referindu-se la acest interviu, remarcă faptul că, în cazul când redacția ziarului va face schimbări arbitrare în textul revăzut de el, va dezavua comportarea corespondentului. Judecând după faptul că interviul a fost retipărit la 16 aprilie în „Socialist”, organul de presă al Partidului muncitoresc, se pare că Engels a considerat că textul corespunde răspunsurilor date de el corespondentului. În „L'Éclair” interviul a fost publicat sub titlul „Anarhia. Interviul acordat de socialistul german Engels”; în „Socialiste”, el a fost publicat sub titlul „Pace din cauza foamei” (ultimele două fragmente au fost omise). În volumul de față, în textul interviului au fost omise comentariile introductive și cele de încheiere ale corespondentului.  
„L'Éclair” — cotidian burghez francez, a apărut la Paris din 1888 pînă în 1939. — 529.
- <sup>526</sup> Este vorba de acțiunile șomerilor din Berlin la 25—27 februarie 1892. — 529.
- <sup>527</sup> Vezi adnotarea 254. — 530.
- <sup>528</sup> Vezi adnotarea 258. — 531.
- <sup>529</sup> Engels opune ideile lui Saint-Simon cu privire la colaborarea popoarelor Angliei, Franței și Germaniei (vezi adnotarea 128) Triplei Alianțe ca bloc militar-politic (vezi adnotarea 406). — 533.
- <sup>530</sup> Convorbirea lui Engels cu corespondentul ziarului francez „Le Figaro” a avut loc la 11 mai 1893. La 17 mai, Engels i-a comunicat lui Sorge că poate lua cunoștință de opiniile lui asupra situației din Germania din interviul apărut în „Le Figaro”, al cărui text Engels i l-a trimis cu aceeași poștă, menționînd însă că în răspunsurile date, „ca în orice interviu, unele exprimări sînt oarecum atenuate, sînt și omisiuni, dar în genere ideile sînt rediate corect”.  
În ziarul „Le Figaro”, interviul a fost publicat sub titlul „Convorbire cu Friedrich Engels”. Sub același titlu a apărut și în „Socialiste” nr. 140 din 20 mai 1893.  
„Le Figaro” — cotidian conservator francez, apare la Paris începînd din 1854.

În limba română interviul lui Engels a fost publicat sub titlul „Fr. Engels și alegerile din Germania”. [Interview luat de corespondentul ziarului „Le Figaro”] în gazeta „Munca” nr. 11 din 9 mai 1893. — 535.

- 531 Este vorba de faptul că la 6 mai 1893 Reichstagul a respins proiectul de lege cu privire la armată (vezi și adnotarea 393), care prevedea mărirea efectivului armatei în timp de pace, în perioada 1893—1899, la peste 80 000 de oameni și alocații suplimentare pentru cheltuielile militare. În aceeași zi, guvernul a dizolvat Reichstagul și a fixat noi alegeri pentru iunie 1893. — 535.
- 532 Este vorba de acea parte din Partidul liberal din Germania (vezi adnotarea 8) care s-a pronunțat împotriva legii cu privire la armată. — 535.
- 533 Se subînțelege așa-numitul conflict constituțional din Prusia apărut la începutul deceniului al 7-lea (vezi adnotarea 234). — 535.
- 534 Vezi adnotarea 416. — 536.
- 535 Vezi adnotarea 74. — 537.
- 536 Engels a acordat un interviu corespondentului ziarului englez „Daily Chronicle” în legătură cu alegerile din iunie pentru Reichstagul din Germania și succesele obținute de social-democrația germană în aceste alegeri. În afară de ziarul englez, textul interviului a fost publicat cu prescurtări de ziarul „Socialiste” nr. 148 din 15 iulie 1893 și integral de revista „Critica Sociale” nr. 14 din 16 iulie 1893. În „Daily Chronicle”, interviul a fost publicat sub titlul „Alegerile din Germania. Interviul acordat de d-l Engels”; în „Socialiste” — sub titlul „F. Engels și alegerile din Germania”; în „Critica Sociale” — „Convorbire cu F. Engels despre rezultatele alegerilor pentru Reichstagul din Germania”. — 541.
- 537 Este vorba de *Partidul popular liberal*, creat în mai 1893, ca urmare a sciziunii produse în Partidul liberal din Germania. Sciziunea s-a produs în ziua dizolvării Reichstagului, la 6 mai 1893, în legătură cu divergențele din partid în aprecierea proiectului de lege cu privire la armată. O parte a fracțiunii parlamentare a acestui partid, în frunte cu Rickert și Bart, acționând în sprijinul guvernului, a format partidul Uniunea liberală; o altă parte a fracțiunii, în frunte cu Richter, pronunțându-se împotriva mării cheltuielilor militare și reflectând starea de spirit a elementelor radicale din acest partid, și-a luat denumirea de Partidul popular liberal. — 541.
- 538 Despre Federația social-democrată, vezi adnotarea 104. — 542.
- 539 Despre Societatea fabienilor, vezi adnotarea 495. — 543.
- 540 Proiectul de lege cu privire la armată, respins în mai 1893, a fost din nou supus de guvern, într-o formă întrucitva modificată, aprobării Reichstagului și a fost adoptat de noua componență a acestuia la 15 iulie 1893.  
Noua lege cu privire la armată i-a dat guvernului posibilitatea să mărească alocațiile pentru armată și să revizuiască bugetul de război în sensul de a-l mări nu peste 7 ani (ca legile cu privire la septennat din 1874, 1880, 1887), ci peste 5 ani; din această cauză, el a devenit cunoscut sub numele de „legea cu privire la cincinnat”. — 543.
- 541 Engels se referă la „A doua Adresă a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor cu privire la războiul franco-prusian” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 284—292). Adresa a fost scrisă de Marx, dar în ea au fost incluse și materiale ale lui Engels care combăteau pretențiile iuncherimii prusiene și ale burgheziei germane asupra Alsaciei și Lorenei și argumentele militare strategice corespunzătoare. — 544

## Date din viața și activitatea lui Friedrich Engels

(Ianuarie 1890—august 1895)

### 1890

*Ianuarie—  
decembrie*

Engels pregătește pentru tipar manuscrisul volumului al III-lea al „Capitalului”; acestei munci, pe care a început-o încă în 1885 și a continuat-o pînă în primăvara anului 1894, el i-a consacrat o bună parte din timpul și forțele sale; în această perioadă el pune la punct cîteva secțiuni și capitole, alte capitole le scrie din nou, face, pe baza propriilor sale cercetări, unele adaosuri și redactează tot textul.

*Ianuarie—  
martie*

Engels analizează situația politică din Europa, date fiind ascuțirea contradicțiilor dintre Franța și Germania, apropierea intervenită între Franța și Rusia și creșterea pericolului unui război european general. El termină articolul „Politica externă a țarismului rus”, început în decembrie 1889, care urmează să apară în revista „Sozial-demokrat”, organ al grupului „Eliberarea muncii”, scoasă mai întîi la Londra și apoi la Geneva. Articolul a apărut în traducere rusă în numerele din februarie și august 1890 ale acestei reviste. În limba germană a fost publicat în „Neue Zeit”, revistă teoretică a social-democrației germane, în timp ce traducerea engleză, făcută de însuși autorul, a apărut sub îngrijirea socialistului englez B. Bax, în aprilie și mai, în revista londoneză „Time”. În limba română articolul a apărut în 1890 în „Contemporanul” nr. 7 și în 1896 în „Lumea Nouă” din 27 august, din 28 august, 29 august, 31 august și din 1 și 3 septembrie.

*Ianuarie*

Engels urmărește cu atenție activitatea politică crescîndă a muncitorilor necalificați din Anglia și activitatea unificatoare a noilor lor trade-unionuri, îndrumîndu-i nemijlocit pe conducătorii acestor organizații: fiica lui Marx, E. Marx-Aveling, E. Aveling și alți socialiști. În scrisorile sale către H. Schlüter, militant al mișcării socialiste germane și americane, și A. Bebel, unul dintre conducătorii social-democrației germane, Engels arată că aceste trade-unionuri, contrar vechilor trade-unionuri, care exprimau interesele aristocrației muncitorești, acționează în spiritul solidarității proletare și că dezvoltarea lor în continuare poate duce la îndepărtarea reformiștilor de la conducerea congresului trade-unionurilor.

- 11 ianuarie—  
8 februarie
- Engels, în scrisorile adresate lui Schlüter și lui F. A. Sorge, militant de seamă al mișcării muncitorești americane și internaționale, precum și lui Bebel, salută faptul că în toamna anului 1889 au fost excluși din Partidul muncitoresc socialist din America de Nord cîțiva dintre foștii lui conducători. Acest grup, format din emigranți lassalleeni germani, ducea o politică sectară. Engels vede în această excludere o premisă importantă pentru constituirea unui partid socialist independent al proletariatului american.
- Aprox. 28 ianuarie—aprox. 25 mai
- Engels primește de la economistul narodnic N. F. Danielson, traducătorul în limba rusă al „Capitalului”, o serie de scrisori conținînd informații cu privire la situația economică a Rusiei.
- Sfîrșitul lunii  
ianuarie—8  
februarie
- Engels citește cartea „Socialism, Fabian essays”, primită de la Sidney Webb, unul dintre întemeietorii Societății fabienilor, și o caracterizează drept încercare de a combate în-vățătura lui Marx cu teorii vulgar-economice și de a demonstra posibilitatea înfăptuirii ideilor socialiste pe calea reformistă, prin înțelegere cu burghezia.
- Sfîrșitul lunii  
ianuarie—mijlocul  
lunii februarie
- Din ziare și din scrisorile primite de la diferiți activiști din conducerea social-democrației germane, Engels se informează asupra situației politice interne din Germania în ajunul alegerilor pentru Reichstag din 20 februarie.
- 17 februarie
- Într-o scrisoare către Bebel, Engels analizează rezultatele alegerilor parțiale pentru Camera deputaților din Franța care au avut loc la Paris la 17 februarie; el vede în alegerea boulangiștilor, care întrețineau legături strînse cu cercurile monarhiste și militare, o consecință a propagării ideilor șoviniste printre muncitorii paizieni. Engels consideră lupta împotriva acestor curente drept una dintre cele mai importante sarcini ale socialiștilor francezi.
- 21 februarie—12  
aprilie
- În legătură cu marile succese obținute de social-democrați în alegerile pentru Reichstagul german, Engels spune, în articolele publicate în presă și în scrisorile adresate lui Sorge, lui P. Lafargue, unul dintre liderii Partidului muncitoresc din Franța, fiicei lui Marx, Laura Lafargue, militantă a mișcării socialiste franceze, și lui W. Liebknecht, unul dintre liderii social-democrației germane, că alegerile înseamnă începutul sfîrșitului guvernării lui Bismarck și vor contribui la intensificarea luptei de eliberare a maselor populare. Engels acordă o deosebită importanță succeselor obținute de social-democrație în districtele rurale din Germania de nord și de nord-est.
- Articolele lui Engels cu privire la rezultatele alegerilor au apărut: la 3 martie în ziarul englez „Newcastle Daily Chronicle”, fără semnătură, la rubrica redacțională „Social-democrații germani” și la 8 martie, sub titlul „Și-acum?”, în „Der Sozialdemokrat”, organ central al Partidului social-democrat din Germania.

- 21—31 martie Engels revede textul biografiei sale din volumul 6 al ediției a 13-a a „Dicționarului enciclopedic Brockhaus” și face unele completări și îndreptări pentru ediția a 14-a a dicționarului.
- Sfârșitul lunii martie—Începutul lunii aprilie Engels citește broșurile „Del socialismo” și „I problemi della filosofia della storia” ale filozofului socialist italian A. Labriola, primite de la însuși autorul; în scrisorile adresate lui Labriola, el apreciază pozitiv prima broșură și face o serie de observații critice pe marginea celei de-a doua; la rindul său, Engels îi trimite lucrarea sa „Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane”.
- 30 martie Engels scrie socialistului italian P. Martignetti, traducătorul mai multor lucrări de ale sale, în legătura cu dezbaterile care aveau loc în presa radicală și cea socialistă din Italia în jurul proiectului guvernului de a se crea mari latifundii capitaliste în colonia italiană Eritrea. Engels subliniază în scrisoarea sa că socialiștii trebuie să lupte cu hotărâre împotriva subjugării coloniilor de către magnații finanțelor și marile societăți pe acțiuni. Un fragment din scrisoare este publicat în revista socialistă „Cuore e critica” din 16 aprilie.
- 1 aprilie Într-o scrisoare adresată lui Karl Kautsky, Engels protestează energic împotriva denaturărilor din primul capitol al articolului său „Politica externă a țarismului rus”, publicat în „Neue Zeit” din aprilie, denaturări apărute din vina editorului revistei, social-democratul german I. Dietz, și a unuia dintre redactorii ei, oportunistul W. Blos; în numărul următor al revistei, din mai, articolul lui Engels a fost publicat din nou potrivit manuscrisului.
- 3 aprilie Engels scrie socialistei ruse V. I. Zasulici, membră a grupului „Eliberarea muncii”, și îi mulțumește că i-a trimis revista rusă „Soțial-Demokrat”, în care apăruse primul capitol al lucrării sale „Politica externă a țarismului rus”; în această scrisoare, Engels subliniază că demascarea diplomației țariste are o mare importanță pentru mișcarea revoluționară din Rusia.
- 9 aprilie Primind de la socialistul olandez F. D. Nieuwenhuis informații asupra situației mișcării muncitorești din Olanda, Engels își exprimă, într-o scrisoare de răspuns, bucuria produsă de succesele obținute de socialiștii olandezi și îi comunică stadiul lucrărilor de pregătire pentru tipar a volumului al III-lea al „Capitalului”.
- 17 aprilie În răspunsul la scrisoarea primită de la Vera Zasulici, care își exprima nemulțumirea provocată de faptul că articolul narodnicului rus G. Bek apărut în „Sozialdemokrat” din 5 aprilie conținea atacuri la adresa lui G. V. Plehanov și a altor marxiști ruși, Engels îi propune Verei Zasulici și tovarășilor ei de idei să-i dea lui Bek o ripostă în presă. Engels o sfătuiește pe Zasulici și pe ceilalți social-democrați ruși să colaboreze activ la „Sozialdemokrat” și „Neue Zeit” în scopul întăririi legăturilor dintre socialiștii ruși și



socialiștii din celelalte țări. Răspunsul la articolul lui Bek, scris de Zasulici la sfatul lui Engels, este publicat în „Sozialdemokrat” din 26 aprilie.

**19 aprilie**

La rugămintea funcționarului de bancă austriac Isidor Ehrenfreund de a-i face cunoscută poziția sa față de antisemitism, Engels îi scrie o scrisoare în care dezvoltă esența reacționară a antisemitismului. Scrisoarea este publicată în organul social-democrației austriece „Arbeiter-Zeitung” din 9 mai.

**Sfârșitul lunii  
aprilie—începutul  
lunii mai**

Engels ia parte activă la pregătirea demonstrației de 1 Mai și a mitingului de la Londra, care urmează să se desfășoare, potrivit hotărârii adoptate de Congresul internațional muncitoresc socialist din 1889, sub lozincă luptei pentru legalizarea pe scară mondială a zilei de muncă de 8 ore; el îl informează pe Sorge asupra mersului acestor pregătiri și îi comunică, totodată, succesele obținute de agitația socialistă în rândurile maselor muncitoare; acea parte din scrisoarea adresată lui Sorge în care este vorba de pregătirea demonstrației de la Londra este publicată în organele socialiste americane „New Yorker Volkszeitung” și „Workmen's Advocate”.

**1 mai**

Engels scrie prefața la ediția a 4-a germană a „Manifestului Partidului Comunist”, în care face o scurtă expunere a dezvoltării mișcării muncitorești internaționale și a propagării marxismului după 1848. Noua ediție apare, cu această prefață, la Londra (mai 1890).

**4 mai**

Engels participă la demonstrația de 1 Mai și la mitingul de la Londra; el își împărtășește impresiile în scrisorile adresate lui Bebel și Laurei Lafargue, precum și în articolul „4 mai la Londra”. Engels caracterizează prima sărbătorire a zilei de 1 Mai drept trecere în revistă a forțelor de luptă ale clasei muncitoare; el relevă succesul demonstrațiilor de 1 Mai din Austria; el vede în demonstrația miilor de oameni și în mitingul de la Londra o victorie însemnată a mișcării muncitorești engleze. Articolul apare în „Arbeiter-Zeitung” din 23 mai.

**Sfârșitul lunii mai  
1890—prima  
jumătate a lunii  
iunie 1891**

Engels lucrează (cu întreruperi) la pregătirea ediției a 4-a a cărții sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”; în acest scop citește lucrările apărute recent în literatura de specialitate, mai ales cărțile sociologului rus M. M. Kovalevski „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété” și „Modern custom and ancient law in Russia”; Engels face o serie de modificări și completări în lucrarea sa, în special în capitolul despre familie, și îndreaptă unele inexactități; ediția a 4-a iese de sub tipar la sfârșitul lunii octombrie—începutul lunii noiembrie 1891.

**5 iunie**

În scrisoarea de răspuns adresată lui Paul Ernst, social-democrat german, unul dintre conducătorii grupului semi-anarhist al „tinerilor”, Engels protestează energic împotriva vulgarizării materialismului istoric de către acesta.

- 10 iunie Într-o scrisoare adresată lui Danielson, Engels își exprima adinca mîhnire și condoleanțele sale în legătură cu încetarea din viață a marelui învățat rus, democratul-revoluționar N. G. Cernișevski.
- 25 iunie Engels scrie prefața la ediția a 4-a germana a volumului I al „Capitalului”.
- 1 26 iulie Engels întreprinde împreună cu prietenul său, eminentul savant chimist german, social-democratul Carl Schorlemmer o călătorie în Norvegia.
- Aprox. 9 iulie—  
aprox. 22 septembrie Engels corespundează cu Walery Wróblewski, revoluționar polonez și general al Comunei din Paris, fost membru al Consiliului General al Internaționalci I, și îi acorda sprijin material.
- August—începutul  
lunii octombrie Engels acordă o mare atenție pregătirii Congresului ordinar al Partidului social-democrat din Germania, care urma să aibă loc în luna octombrie la Halle; în scrisorile adresate lui Liebknecht și altor conducători ai partidului, el subliniază necesitatea luptei hotărîte împotriva grupului „tinerilor”, care supuseseră unei critici demagogice conducerea partidului. Engels studiază, de asemenea, proiectul de statut al partidului și critică unele puncte ale acestuia, subliniind că este inadmisibil ca fracțiunea din Reichstag să domnească de fapt conducerea partidului.
- 5 august, 21—22  
septembrie și 27  
octombrie În scrisorile adresate social-democratului german C. Schmidt, filozof și economist, și studentului german J. Bloch, care i s-au adresat cu rugămintea de a le lămuri unele teze ale materialismului istoric, Engels supune unei critici ascutite pe vulgarizatorii teoriei marxismului care afirmau că ea ar considera factorul economic singura forță motrice a procesului istoric; Engels explică că baza economică este, în ultima instanță, factorul determinant al dezvoltării istorice, dar că și suprastructura, la rîndul ei, influențează asupra mersului istoriei și dezvoltării economiei.
- Aprox. 14 august—  
12 septembrie Engels se află la odihnă la Folkstone (pe coasta de sud a Angliei).
- Începutul lunii  
septembrie Engels urmărește desfășurarea Congresului ordinar al trade-unionurilor engleze care a avut loc la Liverpool între 1 și 6 septembrie; adoptarea de către congres, în pofida liderilor trade-unioniști, a rezoluției prin care se cerea legalizarea zilei de muncă de 8 ore a fost considerată de Engels drept o mărturie a creșterii considerabile a influenței noilor trade-unionuri.
- 7 septembrie Engels scrie o ripostă la articolul redacțional apărut în „Sächsische Arbeiter-Zeitung”, organul de presă al grupului semianarhist al „tinerilor”, articol în care se afirma că poziția acestui grup față de linia conducerii partidului ar corespunde cu vederile lui. Engels respinge categoric această afirmație și caracterizează punctul de vedere al „tinerilor” drept o de-

naturare grosolană a marxismului. Riposta lui Engels apare în „Sozialdemokrat” din 13 septembrie.

*Aprox. 9 septembrie—mijlocul lunii octombrie*

Engels ia parte activă la pregătirea Congresului internațional muncitoresc socialist convocat pentru 1891 la Bruxelles; el poartă cu acest prilej o amplă corespondență cu militanții partidelor socialiste din diferite țări; Engels considera că este posibilă ținerea unui congres comun cu posibilisti și își exprimă încrederea că, având în vedere avântul mișcării socialiste, marxistii vor avea majoritatea la congres. Propunerile lui Engels sînt adoptate fără rezervă la Conferința socialistilor din diferite țări care are loc la îndemnul lui în timpul Congresului social-democrației germane de la Halle, ținut la mijlocul lunii octombrie.

*12—13 septembrie*

Ziarul „Sozialdemokrat” — organul ilegal al social-democrației germane în perioada în care a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialistilor — încetîndu-și apariția o dată cu abrogarea acestei legi, Engels adresează cititorilor ziarului o scrisoare de rămas bun, în care dă o înaltă apreciere rolului jucat de acest ziar în lupta revoluționară a proletariatului. Scrisoarea apare la 27 septembrie în ultimul număr din „Sozialdemokrat”.

*1 octombrie*

Engels scrie articolul „Răspuns d-lui Paul Ernst”, în care dă o ripostă categorică noii încercări a liderului grupului „tinerilor” de a se învoca autoritatea lui în lupta împotriva conducerii partidului. Articolul apare în ziarul social-democrat „Berliner Volksblatt” din 5 octombrie.

*11—19 octombrie*

Engels urmărește desfășurarea Congresului Partidului muncitoresc francez care are loc la Lille la 11—12 octombrie, precum și a Congresului sindicatelor franceze care are loc la Calais între 13 și 18 octombrie. Engels consideră că aceste congrese, care au adoptat, printre altele, rezoluții cu privire la sărbătorirea zilei de 1 Mai, sînt o dovadă a creșterii influenței marxistilor în rândurile clasei muncitoare franceze; el îl informează pe Sorge asupra acestor congrese și îi face cunoscut că gruparea oportunistă a socialistilor francezi — posibilistii — s-a scindat, ambele ei fracțiuni — una condusă de G. Allemand, cealaltă de P. Brouss — fiind pe cale să se dizolve.

*12—19 octombrie*

Engels clasează corespondența lui Marx din anii 1836—1864.

*Mijlocul lunii octombrie*

Pe baza știrilor apărute în presă și a scrisorilor primite de la Liebknecht, Eleanor Marx-Aveling, precum și de la R. Fischer, membru al conducerii Partidului social-democrat din Germania, și de la alții, Engels urmărește desfășurarea Congresului acestui partid care are loc la Halle între 12 și 18 octombrie; în scrisorile adresate lui Sorge și Laurei Lafargue, el își exprimă satisfacția în legătură cu rezultatele congresului, care a adoptat un nou statut al partidului, precum și o rezoluție cu privire la elaborarea unui nou program al partidului pînă la Congresul ordinar al partidului din 1891 și cu privire la denumirea oficială a partidului.

- Aprox. 25 octombrie* Engels primește de la socialistul polonez L. Krzywicki traducerea poloneză a volumului I al „Capitalului”.
- 5 noiembrie* Engels îi aduce la cunoștință lui Sorge moartea Helenei Demuth, prietena credincioasă a familiei Marx și a sa.
- 27 noiembrie—în-  
ceputul lunii  
decembrie* Engels primește vizita conducătorilor social-democrației germane Bebel, Liebknecht și P. Singer, care au venit la Londra pentru ca, în numele Partidului social-democrat din Germania, să-l felicite cu prilejul împlinirii a șaptezeci de ani. Din inițiativa lui Engels, ci se întâlnesc cu reprezentanții mișcării muncitorești engleze Eleanor Marx-Aveling, J. Burns, W. Thorne și R. Cunninghame-Graham.
- 28 noiembrie* Partidele socialiste și muncitorești și alte organizații ale clasei muncitoare din diferite țări sărbătoresc a șaptezecoa aniversare a lui Engels. El primește un mare număr de mesaje de salut din partea acestor partide și organizații, precum și din partea diferiților militanți ai mișcării socialiste și muncitorești.
- Decembrie 1890—  
februarie 1891* În legătură cu apariția broșurii „Polemica mea cu Karl Marx” a lui L. Brentano, economist burghez german și socialist de catedră, Engels scrie articolul „Brentano contra Marx”, în care demască calomniile lui Brentano la adresa lui Marx, pe care îl învinuia de lipsă de probitate științifică. Articolul apare în aprilie 1891.
- Decembrie 1890—  
6 ianuarie 1891* În legătură cu elaborarea noului program al Partidului social-democrat din Germania și cu discuțiile purtate în această problemă în presa de partid, Engels pregătește pentru tipar manuscrisul lucrării lui Marx „Critica Programului de la Gotha”, scrisă în 1875. Engels consideră de dator să să publice acest document-program, în care Marx a dat o lovitură zdrobitoare lassalleanismului și și-a formulat în modul cel mai complet concepțiile asupra dictaturii proletariatului și trecerii la comunism, pentru a ajuta astfel partidul să întocmească un program marxist cu adevărat revoluționar, fundamentat din punct de vedere științific, și să ducă lupta împotriva elementelor oportuniste, a căror influență în partid era în creștere. Lucrarea apare cu o prefață de Engels în „Neue Zeit” la sfârșitul lunii ianuarie 1891.
- Prima jumătate a  
lunii decembrie* Ca răspuns la rugămintea socialistului francez É. Fortin, traducătorul lucrării lui Marx „Opțișprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, Engels își dă consimțământul la publicarea acestei lucrări în ziarul francez „Le Socialiste”; lucrarea apare în ziar din ianuarie pînă în noiembrie 1891; în același timp, Engels se împotrivesc categoric reeditării lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei” în revista franceză „Revue socialiste”, care apare sub îngrijirea posibilistului B. Malon.
- 2—3 decembrie* Engels scrie redacției lui „Berliner Volksblatt”, redacțiilor ziarelor socialiste maghiare „Arbeiter-Wochen-Chronik” și „Népszava”, precum și Consiliului național al Partidului muncitoresc francez și diferitor persoane, mulțumindu-le pentru

felicitățile exprimate cu prilejul împlinirii a șaptezeci de ani. Totodată, el relevă rolul uriaș pe care l-a avut Marx în dezvoltarea mișcării muncitorești internaționale. Scrisorile apar în „Berliner Volksblatt” din 5 decembrie, în „Arbeiter-Wochen-Chronik” și „Népszava” din 14 decembrie și în „Le Socialiste” din 25 decembrie.

**25 decembrie**

Într-o scrisoare adresată militantului de seamă al mișcării muncitorești maghiare și internaționale L. Frankel, Engels explică cauzele luptei dintre Partidul muncitoresc francez și posibilii; el arată că sciziunii din mișcarea socialistă din Franța i se poate pune capăt numai dacă liderii posibilisti sînt izolați; totodată, el îl informează pe Frankel despre pregătirile în vederea Congresului internațional muncitoresc socialist din 1891.

### 1891

**Ianuarie**

Engels află de la Sorge și din alte surse știrea despre conflictul dintre liderii Partidului muncitoresc socialist din America de Nord și conducerea Federației americane a muncii, care nu admitea ca partidul să intre ca organizație politică în Federație, propunînd membrilor partidului să intre în Federație individual, prin sindicate; tot în această problemă Engels primește o scrisoare de la liderul Federației, reformistul S. Gompers. Engels îi scrie lui Schlüter, criticînd poziția liderilor Partidului muncitoresc socialist din America de Nord care respinseseră propunerea Federației. El califică strădania lor de a opune partidul acestei organizații de masă a muncitorilor americani drept o manifestare a sectarismului, care în mod obiectiv duce la o întărire a influenței reformiștilor în mișcarea muncitorească.

**Aprox. 10 ianuarie—1 februarie**

Engels se întâlnește în repetate rînduri cu emigranții socialiști polonezi Stanislav Mendelsohn și soția sa Maria, expulzați din Paris. Sfătuit de Engels, Mendelsohn adresează lui „Justice”, organul de presă al Federației social-democrate engleze, o scrisoare în care îi pune în gardă pe socialiștii englezi împotriva unor eventuale provocări din partea a doi agenți ai ohranei țariste, apăruiți la Londra. „Justice” publică la 24 ianuarie textul scrisorii, revăzut și redactat de Engels.

**Sfîrșitul lunii ianuarie—aprilie**

Engels ia parte la pregătirea sărbătoririi zilei de 1 Mai; el poartă în legătură cu aceasta o vastă corespondență cu militanți socialiști din Franța, S.U.A., Germania și alte țări.

**31 ianuarie—22 aprilie**

Engels primește regulat de la Lafargue informații amănunțite despre situația mișcării socialiste din Franța; în scrisorile adresate lui Lafargue, el aprobă tactica folosită de Partidul muncitoresc francez față de posibilisti, și anume de a nu face nici un fel de compromisuri principiale în numele unei unități formale, dar nici de a refuza, la nevoie, colaborarea cu aceștia în problemele practice.

- Februarie—  
octombrie* Engels citește cu regularitate ziarul „Vorwärts”, care de la 1 ianuarie devine organ central al Partidului social-democrat din Germania ; în scrisorile adresate lui Bebel și altor militanți ai partidului, el critică redacția pentru șovăielile și greșelile ei oportuniste.
- Februarie—  
aprilie* Engels urmărește cu atenție felul cum se desfășoară mișcarea socialistă din Anglia și acordă un ajutor de zi cu zi lui Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling și altor socialiști englezi în lupta lor pentru crearea unui partid politic al clasei muncitoare.
- 5 februarie  
8 aprilie* Engels corespundează cu Kautsky, redactorul revistei „Neue Zeit”, cu Sorge, Schlüter, Lafargue și alți militanți de seamă ai mișcării socialiste în legătură cu discuția din Partidul social-democrat din Germania, provocată de faptul că unii conducători ai partidului și în special majoritatea fracțiunii lui din Reichstag se opuneau publicării în „Neue Zeit” a lucrării lui Marx „Critica Programului de la Gotha”. În scrisorile sale, ei arată necesitatea publicării acestei lucrări.
- 20—27 februarie* Engels corespundează cu Fischer în legătură cu propunerea acestuia din urmă de a reedita cartea lui Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, precum și lucrările lui Marx „Muncă salariată și capital” și „Razboiul civil din Franța” ; convins că răspunderea acestor lucrări are o mare importanță pentru propaganda marxismului, Engels își dă consințământul pentru editarea lor.
- 20 februarie—  
6 martie* Engels citește manuscrisul unui articol al lui Lafargue cu privire la teoriile burgheze premarxiste asupra plusvalorii și face o serie de observații critice.
- Martie—noiembrie* Pentru a sprijini răspunderea marxismului în Italia, unde era în curs de formare partidul socialist, Engels, în corespondența cu Pasquale Martignetti, examinează problema editării lucrărilor sale în Italia.
- 4 martie—  
2 octombrie* Engels redactează o parte din traducerea franceză a lucrării sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, făcută de socialistul francez Henri Ravé, și verifică restul traducerii textului redactat de Laura Lafargue.
- 7 martie* Într-o scrisoare adresată lui F. Turati, unul dintre conducătorii mișcării socialiste italiene, Engels este de acord ca unele lucrări ale sale să fie traduse în limba italiană și incluse în proiectata bibliotecă a socialismului științific ; scrisoarea este publicată în revista socialistă italiană „Critica Sociale” din 10 martie.
- 17 martie* Engels trimite un mesaj de salut muncitorilor francezi cu prilejul celei de-a 20-a aniversări a Comunei din Paris ; el își exprimă încrederea într-o viitoare victorie a revoluției socialiste în întreaga lume ; mesajul de salut este publicat în „Le Socialiste” din 25 martie.

- 18 martie** Engels termină introducerea la ediția a 3-a germană a lucrării lui Marx „Războiul civil din Franța”, pregătită de el pentru tipar, care urma să apară cu prilejul celei de-a 20-a aniversări a Comunei din Paris. În această introducere, îndreptată împotriva elementelor oportuniste din rindurile social-democrației germane, el dezvăluie esența de clasă a statului burghez, opunându-l Comunei din Paris ca prima încercare de instaurare a dictaturii proletariatului. Introducerea este publicată în martie în „Neue Zeit” și în mai în noua ediție a lucrării amintite.
- 21 martie** Într-o scrisoare către Schlüter, Engels îi mulțumește acestuia pentru informațiile primite în legătură cu situația din Partidul muncitoresc socialist din America de Nord; el critică conducerea acestui partid care continuă să adopte o poziție sectaristă față de „Ordinul cavalerilor muncii” și față de alte organizații muncitorești de masă din S.U.A.  
Engels îi trimite lui Sorge ediția italiană a „Manifestului Partidului Comunist”, apărută la sfârșitul lunii februarie — începutul lunii martie.
- 24 martie** La rugămintea lui José Mesa, unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc socialist din Spania, Engels îi răspunde, încuviințând editarea lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei” în limba spaniolă. El subliniază, totodată, importanța și actualitatea luptei împotriva influenței ideilor anarhiste în Spania, răspîndite și sub forma proudhonismului. Scrisoarea apare ca prefață la ediția spaniolă a lucrării lui Marx editată în vara aceluiași an.
- Între 25 martie și 15 mai** Engels corespundează cu Labriola, care îi comunică unele date cu privire la situația mișcării muncitorești și cu privire la răspîndirea marxismului în Italia, îndeosebi material faptic despre cele petrecute la Roma cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai, cînd s-a ajuns la ciocniri singeroase cu poliția.
- Începutul lunii aprilie** Schorlemmer se află în vizită la Engels.
- 9 aprilie** Ca răspuns la invitația primită din Italia de a participa la un miting internațional pentru apărarea drepturilor muncii, convocat pentru 12 aprilie la Milano, Engels trimite o scrisoare de salut în care relevă succesele mișcării muncitorești internaționale.
- 10—15 aprilie** Engels trimite broșura sa „Brentano contra Marx” lui Sorge, Fischer, Nieuwenhuis și altor militanți ai mișcării socialiste internaționale.
- 30 aprilie** Engels scrie introducerea la ediția separată, pregătită de el pentru tipar, a lucrării lui Marx „Muncă salariată și capital”. Introducerea apare ca supliment la ziarul „Vorwärts” din 13 martie, iar la sfârșitul lunii iunie ca broșură împreună cu lucrarea menționată.

- 1—2 mai*                    Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels arată că Liebknecht și alți membri ai conducerii Partidului social-democrat din Germania se situează pe o poziție greșită în problema publicării lucrării lui Marx „Critica Programului de la Gotha” și că însuși Bebel dă dovadă de o anumită lipsă de înțelegere în ceea ce privește importanța acestei publicări. Engels subliniază însemnătatea lucrării lui Marx pentru ridicarea nivelului teoretic și ideologic al membrilor de partid și pentru înfrângerea influenței cultului personalității lui Lassalle în rândurile partidului; el recomandă să se acorde o atenție mai mare însușirii și dezvoltării teoriei revoluționare, organizării unor discuții științifice etc.
- 3 mai*                        Engels participă la demonstrația de masă și mitingul de la Londra consacrate sărbătoririi zilei de 1 Mai.
- Aprox. 6 mai*                Engels primește de la Fischer informații amănunțite privind reușita demonstrațiilor de masă care au avut loc la Berlin și în alte orașe ale Germaniei cu prilejul zilei de 1 Mai.
- 12 mai*                      Engels scrie o scurtă prefață la ediția a 4-a germană, revăzută și completată de el, a lucrării sale „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, care urmează să apară în a doua jumătate a anului.
- A doua jumătate a lunii mai*                La rugămintea lui Eduard Anseele, unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc belgian, Engels organizează în rândurile noilor trade-unionuri engleze o acțiune de sprijinire a docherilor belgieni aflați în grevă, corespundează în legătură cu aceasta cu liderii trade-unionurilor, John Burns și E. Klemm.
- Aprox. 20 mai*                Engels primește de la Schlüter informații în legătură cu situația mișcării muncitorești din S.U.A., cu lupta minerilor pentru ziua de muncă de 8 ore, precum și cu difuzarea în S.U.A. a traducerii engleze a volumului I al „Capitalului”, apărut acolo.
- Aprox. 21 mai*                La rugămintea economistului german profesorul Ludwig Elster, Engels îi comunică acestuia pentru „Dicționarul științelor social-politice”, editat în Germania, datele sale biografice și o bibliografie a lucrărilor sale; datele trimise de Engels sînt publicate în volumul 3 al acestei ediții, care apare la Jena în 1892.
- Iunie*                         Engels citește cartea sociologului burghez german Paul Barth „Filozofia istoriei la Hegel și la hegelieni pînă la Marx și Hartmann”. Într-o scrisoarea adresată lui Conrad Schmidt la 1 iulie, Engels supune această carte unei critici ascuțite deoarece autorul încearcă să denatureze și să vulgarizeze teoria materialismului istoric a lui Marx și să prezinte esența filozofiei lui Hegel într-o interpretare greșită.
- 16 iunie*                      Engels termină prefața pentru ediția a 4-a a lucrării sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”, în care face o expunere istoriografică a principalelor orientări



în cercetarea istoriei familiei și a comunei primitive, subliniind în special importanța cercetărilor întreprinse de eminentul istoric și etnograf american Lewis Henry Morgan. Până în fața apare în iunie în „Neue Zeit” sub titlul „Cu privire la istoria familiei primitive” (Bachofen, MacLennan, Morgan) și în cartea publicată la sfârșitul anului 1891.

18—29 iunie

Engels studiază proiectul de program al Partidului social-democrat din Germania, ale cărui puncte principale au fost întocmite de către Liebknecht și Bebel, din însărcinarea conducerii partidului. Relevând faptul că în proiect sînt în genere înlăturate greșelile cele mai grave ale Programului de la Gotha, Engels critică, totodată, o serie de teze ale proiectului. El arată că în proiect lipsesc revendicările cu privire la cucerirea puterii politice de către proletariat, la democratizarea orînduirii de stat și la instaurarea unei republici democratice unice și accentuează că aceste lipsuri reprezintă concesii făcute oportunismului. Engels trimite observațiile sale conducerii partidului; cu unele din aceste observații, proiectul de program e publicat la 4 iulie în „Vorwärts” și apoi în alte organe ale presei de partid, pentru a da posibilitate membrilor de partid să-l discute în prealabil.

26 iunie

Engels trimite un mesaj de salut Congresului al II-lea al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria care are loc la Viena între 28 și 30 iunie; el relevă marile succese ale mișcării socialiste din Austria și întărirea internaționalismului proletar. Mesajul este publicat în „Arbeiterzeitung” din 3 iulie.

26 iunie—  
aprox. 24 august

Engels se află la odihnă (cu întreruperi) în orașul Ryde (insula Wight), unde îi are ca musafiri pe Carl Schorlemmer și pe Julian Harney, veteranul mișcării cartiste.

29 iunie

Într-o scrisoare adresată lui Kautsky, Engels supune unei critici ascutite discursul șovinist rostit la 1 iunie de oportunistul Vollmar, conducătorul social-democraților bavarezi, la adunarea social-democrată de la München. Engels cere ca partidul să-i conteste lui Vollmar dreptul de a vorbi în numele lui.

Inceputul lunii  
august

Engels primește de la Turati o broșură de propagandă editată în Italia și scrisă pe baza introducerii lui Engels la noua ediție a lucrării lui Marx „Muncă salariată și capital”.

3—18 august

Engels primește de la Labriola informații amănunțite cu privire la situația din Italia și la situația mișcării muncitorești și socialiste. El află astfel despre condamnarea unor participanți la demonstrația de 1 Mai și despre alte procese politice, precum și despre Congresul muncitoresc ținut la Milano între 2 și 5 august.

4 doua jumătate  
a lunii august—  
inceputul lunii  
septembrie

Pe baza informațiilor apărute în presă și a scrisorilor primite de la Eleanor Marx-Aveling, F. Lessner, veteran al mișcării muncitorești germane și engleze, și de la alți participanți la Congresul internațional muncitoresc socialist ținut la

- Bruxelles între 16 și 22 august, Engels urmărește cu atenție lucrările congresului; în scrisorile adresate lui Sorge, Lafargue și altor reprezentanți ai mișcării socialiste, Engels apreciază pozitiv rezultatele congresului. Scrisoarea adresată lui Lafargue este publicată cu unele prescurtări în ziarul „Le Socialiste” din 12 septembrie.
- Aprox. 25—  
aprox. 27 august*      Bebel și Victor Adler, unul dintre conducătorii Partidului social-democrat din Austria, îl vizitează pe Engels, cu care discută rezultatele Congresului internațional muncitoresc socialist de la Bruxelles.
- Aprox. 3  
septembrie*      Engels este vizitat de delegații americani la Congresul internațional de la Bruxelles, socialiștii Mac Vey și Abraham Cahan, redactorul ziarului muncitoresc evreiesc „Arbeiter-Zeitung” din New York.
- 8 — aprox. 23  
septembrie*      Engels întreprinde o călătorie prin Irlanda și Scoția însoțit de Ellen Rosher, nepoata defunctei sale soții Mary, și de secretara sa Louise Kautsky.
- 14 și 30 sep-  
tembrie*      Engels îl informează pe Sorge asupra Congresului trade-unionurilor engleze care a avut loc la Newcastle la începutul lunii septembrie. El consideră că rezoluțiile adoptate la congres constituie un succes apreciabil al „noilor trade-unionuri”, întrucât la acest congres încercările liderilor reformiști ai trade-unionurilor de a obține anularea rezoluțiilor congresului precedent cu privire la ziua de muncă de 8 ore au suferit o înfringere.
- Între 24 și 28  
septembrie*      Engels citește proiectul de program al Partidului social-democrat din Germania, întocmit de redacția lui „Neue Zeit” și publicat în această revistă la 14 septembrie; el îi comunică observațiile sale lui Kautsky și menționează că acest proiect i se pare mult mai bun decât cel propus de conducerea partidului.
- Aprox. 29 sep-  
tembrie*      Engels reia, după o scurtă întrerupere, lucrările de pregătire pentru tipar a manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- Octombrie—  
14 noiembrie*      Engels urmărește cu atenție evenimentele politice din Franța cu prilejul alegerilor parțiale pentru Camera deputaților la care a candidat Lafargue; în scrisorile către Lafargue, Bebel și Sorge, Engels își exprimă mulțumirea în legătură cu alegerea lui Lafargue, pe care o consideră un succes de seamă al Partidului muncitoresc și o dovadă a justeței tacticii lui de unire a forțelor socialiste.
- Aprox. 3 octom-  
brie—1 decembrie*      Engels tratează cu editura londoneză Swan Sonnenschein editarea traducerii engleze a lucrării sale „Situția clasei muncitoare din Anglia” și are un schimb de scrisori în această privință cu traducătoarea cărții, socialista americană Florence Kelley-Wischnewetzky.

- 13—22 octombrie Engels scrie articolul „Socialismul în Germania”, în care expune tactica socialiștilor în fața primejdiei unui război european general; el insistă ca socialiștii din toate țările să apere cu hotărâre pacea. Articolul apare în limba franceză, la începutul lunii decembrie, în „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892”.
- 14 octombrie În legătură cu publicarea în „Vorwärts” a proiectului de program al Partidului social-democrat din Germania, întocmit de redacția lui „Neue Zeit”, Engels îi scrie lui Kautsky, protestînd energic împotriva includerii în acest proiect a unei teze lassalleene, pe care nu o conținea înainte și potrivit căreia față de clasa muncitoare toate celelalte clase constituie doar o masă reacționară.
- Mijlocul lunii octombrie—începutul lunii noiembrie Engels urmărește cu atenție lucrările Congresului Partidului social-democrat din Germania care are loc la Erfurt între 14 și 21 octombrie; el trimite un mesaj de salut congresului; în scrisorile adresate lui Sorge, Bebel și altor reprezentanți ai mișcării socialiste germane și internaționale, Engels aprobă hotărârile congresului și, în special, excluderea din partid a „tinerilor”, precum și condamnarea de către delegații la congres a discursurilor oportuniste și șoviniste rostite de Vollmar; Engels își exprimă mulțumirea pe care i-a produs-o adoptarea de către congres a unui program de partid în esență marxist.
- 24 octombrie Într-o scrisoare adresată lui Sorge, care îl informează cu regularitate asupra situației mișcării muncitorești din S.U.A., Engels observă că una din cauzele care determină o anumită rămînire în urmă a acestei mișcări față de lupta proletariatului european o constituie nivelul de viață relativ mai înalt al muncitorilor din S.U.A.
- Noiembrie—decembrie Engels lucrează intens la pregătirea pentru tipar a manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- Noiembrie Engels citește articolele lui Plehanov „La cea de-a 60-a aniversare a morții lui Hegel”, apărute în „Neue Zeit”, și le apreciază ca fiind excelente.
- 1 noiembrie La rugămintea lui Schmidt de a-l ajuta în studierea operelor lui Hegel, Engels răspunde, dîndu-i o serie de îndrumări. El subliniază pe de o parte importanța înțelegerii juste a laturilor pozitive ale filozofiei hegeliene, iar pe de altă parte deosebirea principală dintre materialismul dialectic al lui Marx și dialectica idealistă a lui Hegel.
- Aprox. 12 noiembrie Engels primește știrea încetării din viață a lui Ernst Dronke, fost membru al Ligii comuniștilor și unul dintre redactorii lui „Neue Rheinische Zeitung”.
- 13 noiembrie Ca răspuns la invitația redacției ziarului socialist austriac „Volksfreund” din Brînn (Brno) de a lua parte la aniversarea a zece ani de la apariția ziarului, Engels trimite re-

dației un mesaj de salut. Scrisoarea este publicată în „Volksfreund” la 25 noiembrie.

- 17 noiembrie** Engels trimite redacției ziarului liberal englez „The Daily Chronicle” o declarație în care demască informațiile calomnioase în legătură cu familia lui Marx răspindite de acest ziar. Declarația apare sub titlul „Defuncta d-nă Marx” în „Daily Chronicle” din 26 noiembrie.
- 28 noiembrie** La propunerea cercului coral al Asociației culturale comuniste a muncitorilor germani de la Londra de a organiza o festivitate cu prilejul zilei sale de naștere, Engels răspunde, arătând că atât Marx cât și el au fost întotdeauna împotriva manifestărilor publice față de o persoană sau alta, în afară de cazul când asemenea manifestări ar avea o importanță socială.
- 3 decembrie** Engels îi comunică lui Kautsky că a început să pregătească pentru tipar ultimele capitole ale manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- Mijlocul lunii decembrie* Engels pleacă la Ryde (insula Wight).

## 1892

- Ianuarie—martie** Engels îl vizitează în repetate rânduri pe Harney la Richmond, corespundează cu el și îi acordă sprijin material.
- Ianuarie** Engels citește articolul economistului burghez vulgar german Julius Wolff „Enigma ratei mijlocii a profitului la Marx”, publicat în 1891 în revista germană „Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik”; în prefața scrisă mai târziu la volumul al III-lea al „Capitalului”, el supune acest articol unei critici ascutite.
- Engels traduce în limba germană articolul său „Socialismul în Germania”, scris în limba franceză, îi face o introducere și o încheiere în care analizează situația internă a Rusiei în urma foametei care a bintuit acolo în 1891. Articolul apare în „Neue Zeit” în februarie.
- 6 ianuarie** Într-o scrisoare adresată lui Sorge, Engels analizează situația politică din S.U.A., unde se încearcă să se creeze un partid populist (al fermierilor). El consideră că, în condițiile sistemului burghez bipartid din America, crearea unui al treilea partid al fermierilor și mic-burghezilor nu are, într-un viitor apropiat, perspective reale.
- 11 ianuarie** Engels scrie prefața la ediția engleză a lucrării sale „Situația clasei muncitoare din Anglia”, care vede lumina tiparului la sfârșitul lunii martie.
- 6 februarie** În ziarul burghezo-liberal italian „La Tribuna” a apărut un articol al publicistului și filozofului burghez Giovanni Bovio, care pretindea că socialiștii germani nu dau importanță formei de dominație politică a proletariatului. Engels dă o

ripostă lui Bovio, în care arată întreaga netemeinicie a afirmațiilor lui. Răspunsul apare în „Critica Sociale” din 16 februarie.

10 februarie

La rugămintea unor emigranți socialiști polonezi din Londra, Engels scrie o prefață la ediția poloneză a „Manifestului Partidului Comunist”; el subliniază aici că adevărata independență a Poloniei poate fi cucerită numai de către proletariat; prefața împreună cu „Manifestul” apar curînd după aceea la Londra, iar la 27 februarie în revista socialistă poloneză „Przedswit”.

Mijlocul lunii  
februarie

Engels redactează traducerea engleză a lucrării sale „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, făcută de Aveling.

19 februarie

Într-o scrisoare adresată lui Adler, Engels îi comunică hotărîrea sa de a vărsa întregul onorar primit de la editura Dietz în casa Partidului muncitoresc social-democrat din Austria.

Aprox. 20  
februarie

La rugămintea fracțiunii social-democrate din Reichstagul german, Engels scrie un mesaj de salut lui Bebel cu prilejul împlinirii a 25 de ani de activitate parlamentară.

Martie aprilie

Cu prilejul apropiatei sărbători de 1 Mai, Engels îi ajută pe Edward Aveling și Eleanor Marx-Aveling, precum și Liga pentru ziua de muncă de opt ore, condusă de aceștia, la elaborarea liniei tactice pentru unitatea de acțiune a tuturor organizațiilor muncitorești și socialiste din Anglia; Engels îi informează pe reprezentanții de frunte ai partidelor socialiste din celelalte țări asupra pregătirilor pentru 1 Mai la Londra.

Începutul lunii  
martie

Engels este vizitat de muncitorul miner social-democrat german August Siegel, emigrat din Germania din pricina persecuțiilor la care era supus de către guvern; Engels îl ajută să-și găsească de lucru și îi acordă sprijin material.

Engels citește începutul manuscrisului „Programul de la Erfurt” al lui Kautsky și trimite autorului observațiile sale.

5—16 martie

Engels studiază o serie de lucrări ale istoricului și publicistului social-democrat german Franz Mehring; într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels apreciază favorabil aceste lucrări, în special „Legenda lui Lessing”, în care istoria Prusiei este expusă din punctul de vedere al materialismului istoric.

5 martie—  
19 aprilie

Într-o serie de scrisori adresate lui Lafargue, Engels critică tactica marxiștilor francezi care, în Camera deputaților, s-au aliat cu grupul blanquiștilor de orientare șovină — foștii boulangiști — în frunte cu E. Granger; Engels este împotriva unui asemenea gen de cartel și recomandă tactica apropierii de blanquiștii așa-numitei școli vechi, conduse de É. Vaillant.

- Aprox. 10 martie* Engels primește de la Labriola programul Partidului muncitoresc italian, elaborat în urma hotărârii Congresului de la Milano, precum și date cu privire la mișcarea șomerilor din Roma; în afară de aceasta, Labriola îl informează cu regularitate asupra situației politice și luptei clasei muncitoare din Italia.
- 15 martie—aprox. 25 septembrie* Engels corespundează cu Danielson, de la care primește date cu privire la situația economică din Rusia, precum și reviste și lucrări rusești de economie, printre altele volumul I al „Rezultatelor cercetărilor statistice-economice întreprinse de zemstve”; în scrisorile adresate lui Danielson, Engels relevă că dezvoltarea rapidă a capitalismului în Rusia duce în mod inevitabil la dezvoltarea relațiilor capitaliste și în obștile sătești și, prin urmare, la descompunerea gospodăriei țărănești și la proletarizarea unui mare număr de țărani.
- 17 martie* Engels trimite un mesaj de salut muncitorilor francezi cu prilejul celei de-a 21-a aniversări a Comunei din Paris; mesajul este publicat în „Le Socialiste” din 26 martie.
- Aprox. 20—26 martie* Engels se află la odihnă la Ryde.
- 29 martie* Engels scrie o notă introductivă la ediția a doua germană a lucrării lui Marx „Mizeria filozofiei”; lucrarea apare la Stuttgart în 1892.
- 30 martie* Engels, într-o scrisoare adresată lui Schlüter, după ce dezvoltă cauzele care împiedică dezvoltarea mișcării socialiste în S.U.A., arată că burghezia americană dezbină clasa muncitoare, corupându-i pe muncitorii americani autohtoni și ațîțându-i împotriva muncitorilor imigrați de diferite naționalități, iar pe aceștia între ei.
- 1 aprilie* Engels dă un interviu lui Emile Massard, corespondentul ziarului burghez francez „L'Éclair”, în legătură cu poziția socialiștilor față de problemele cele mai importante ale politicii interne și externe a diferitelor state europene; referindu-se la atentatele anarhiste de la Paris, Engels le consideră provocări ale poliției pariziene. Textul interviului, revăzut și îndreptat de Engels, se publică la 6 aprilie.
- Mijlocul lunii aprilie* Engels este vizitat de narodnicul revoluționar rus N. S. Rusanov, cu care se întreține despre situația economică și unele probleme ale mișcării socialiste din Rusia; Engels constată că spulberarea iluziilor narodnicilor, care neagă dezvoltarea istoricește determinată a capitalismului în Rusia, este inevitabilă.
- 20 aprilie* Engels termină introducerea la ediția engleza a lucrării sale „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, în care expune din punctul de vedere al materialismului istoric etapele cele mai importante ale dezvoltării societății burgheze, analizează în legătură cu aceasta unele probleme ale istoriei și ale filozofiei materialiste și face o caracterizare a

- agnosticismului și a particularităților ideologiei burgheze în perioada cînd începe decăderea capitalismului. Lucrarea apare la Londra în 1892.
- Mai* Engels primește de la Mendelson manifeste în limba poloneză, tipărite pentru 1 Mai la Lvov și la Cracovia.
- 1 mai* Engels ia parte la demonstrația și la mitingul de 1 Mai de la Londra; în scrisorile din zilele următoare către Laura Lafargue și Bebel, el apreciază că sărbătorirea zilei de 1 Mai reprezintă un succes extraordinar al mișcării muncitorești.
- 2—10 mai* Engels urmărește desfășurarea alegerilor comunale din Franța care au avut loc între 1 și 8 mai și constată succesele socialiștilor în campania electorală.
- Aprox. 5 mai* Engels primește de la Labriola informații cu privire la demonstrațiile de 1 Mai din diferite orașe ale Italiei.
- Aprox. 14 mai—1 iunie* Bebel se află în vizită la Engels. Ei se întilnesc în repetate rînduri cu Singer, care se află de asemenea la Londra; ei dezbate probleme ale mișcării socialiste din Germania.
- 17 mai—iunie* Schorlemmer este grav bolnav. Engels corespundează cu frațele acestuia și cu medicii care îl îngrijesc și îl vizitează la Manchester.
- 31 mai* Engels scrie un mesaj de salut Congresului al III-lea al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria; scrisoarea este publicată la 10 iunie în „Arbeiter-Zeitung”.
- Aprox. începutul lunii iunie* Engels traduce în limba germană introducerea sa la ediția engleză a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință”. Traducerea este publicată în „Neue Zeit” în septembrie, sub titlul „Cu privire la materialismul istoric”.
- 9—17 iunie* Engels primește în repetate rînduri vizita unei delegații a minerilor germani, venită la Londra pentru a participa la Congresul internațional al minerilor; Engels stă de vorbă cu membrii delegației despre situația minerilor germani și lupta dusă de ei.
- Mijlocul lunii iunie—25 iulie* Engels urmărește cu atenție campania electorală și desfășurarea alegerilor pentru Camera comunelor engleză care aveau loc între 7 și 24 iulie; în scrisorile către Bebel, Laura Lafargue și alți militanți ai mișcării socialiste, el relevă marele succes al candidaților independenți ai muncitorilor Keir Hardie, John Burn și alții și arată că acest lucru va da un nou avînt mișcării pentru crearea unui partid muncitoresc politic de sine stătător.
- 29 iunie—2 iulie* Engels pleacă la Manchester pentru a participa la funeraliile lui Schorlemmer; Engels scrie un necrolog în memoria acestui om de știință și revoluționar de seamă. Articolul apare, sub titlul „Carl Schorlemmer”, în „Vorwärts” din 3 iulie.

- 21 iulie** Engels termină prefața la ediția a 2-a germană a cărții sale „Situația clasei muncitoare din Anglia”, care apare la mijlocul lunii august.
- 23 iulie** Intrucît Vollmar susținuse din nou ideea „socialismului de stat” și colaborarea partidului social-democrat cu potențaii Imperiului german, Engels îi scrie lui Bebel, subliniind necesitatea ruperii cu oportuniștii și fixînd tactica de luptă împotriva lor.
- 27 iulie—  
6 septembrie** Engels se află la odihnă la Ryde.
- August** Engels continuă studierea istoriei creștinismului primitiv, începută încă în deceniul al 5-lea, și citește lucrările filozofului și istoricului francez Ernest Renan.
- Aprox. 2 august** Engels primește de la social-democratul danez Gerson Trier informații cu privire la situația mișcării muncitorești din Danemarca.
- 4 august—  
3 septembrie** Engels primește de la Labriola informații cu privire la pregătirea și desfășurarea Congresului de constituire a Partidului muncitoresc italian care a avut loc la Genova la 14—15 august.
- 12 august și  
4 septembrie** În scrisorile către Kautsky, Engels își exprimă nemulțumirea pricinuită de faptul că redacția lui „Neue Zeit”, publicînd un articol scris de Edward și Eleanor Aveling cu privire la rezultatele alegerilor din Anglia, a omis acele alineate în care autorii criticau conducerea Federației social-democrate și Societatea fabienilor; Engels caracterizează Societatea fabienilor drept clică de „socialiști” burghezi, pe care i-a unit teama de revoluția proletară ce amenință și care tind să subordoneze clasa muncitoare burgheziei liberale și să împiedice crearea unui partid muncitoresc de sine stătător în Anglia.
- 19—23 august** În scrisorile adresate lui Bebel, Sorge și Adler, Engels le comunică succesele mari obținute de socialiștii englezi în lupta pentru ziua de muncă de 8 ore. El menționează cotitura survenită în atitudinea muncitorilor textiliști din Lancashire, care, în marea lor majoritate, s-au pronunțat în favoarea participării la lupta pentru legalizarea zilei de muncă de 8 ore.
- Septembrie—  
octombrie** Engels corespundează cu medicul german Ludwig Kugelmann, fost membru al Internaționalei I, și primește de la acesta unele lucrări ale lui Marx de mult timp nereditate.
- 5—26 septembrie** Engels urmărește desfășurarea Congresului trade-unionurilor engleze care a avut loc la Glasgow între 5 și 9 septembrie. El vede în rezoluția adoptată de acest congres de a refuza invitația la Congresul internațional muncitoresc socialist convocat în 1893 la Zürich și de a convoca în locul lui un congres internațional care să se ocupe de problema zilei de muncă de 8 ore, o încercare de a împiedica noile trade-unionuri să stabilească un contact mai strîns cu partidele so-



- cialiste din Europa ; de aceea, Engels recomandă socialiștilor din Germania, din Franța și din alte țări să refuze în mod public acest plan și să propună diferitelor trade-unionuri să și trimită delegații la Zürich ; Engels citește articolul lui Bebel pe această temă, scris din îndemnul său, pentru „Neue Zeit” și face unele îndreptări. În aceeași problemă, Engels se adresează Consiliului național al Partidului muncitoresc socialist din Spania și cheama socialiștii spanioli să se opună încercărilor trade-unioniștilor.
- 12 septembrie* Conrad Schmidt îl informează pe Engels despre noile acțiuni scizioniste ale conducătorilor „tinerilor”, excluși din Partidul social-democrat din Germania ; în scrisoarea de răspuns adresată lui Schmidt, Engels condamnă acțiunile lor și arată că, întrucât au rupt legătura cu masele muncitoare, ei nu mai au nici un sprijin în Germania.
- A doua jumătate a lunii septembrie* Engels urmărește desfășurarea Congresului sindicatelor franceze și a Congresului Partidului muncitoresc francez care au loc la Marsilia între 19—23 și 24—28 septembrie ; ambele congrese hotărâsc — potrivit propunerii lui Engels — să nu participe la congresul internațional convocat de trade-unionurile engleze, ci să le invite din nou la Congresul internațional muncitoresc socialist de la Zürich ; Engels aprobă discursul rostit la Congresul Partidului muncitoresc de Liebknecht, care a subliniat internaționalismul social-democrației germane.
- Engels este vizitat în repetate rânduri de Kovalevski.
- 22 septembrie și 17 noiembrie* Engels este vizitat de narodnicul revoluționar rus S. M. Kravcinski (Stepniak).
- Octombrie—decembrie* După o întrerupere de mai bine de o jumătate de an, Engels reia munca de pregătire pentru tipar a volumului al III-lea al „Capitalului”, căreia îi consacră cea mai mare parte a timpului său.
- Prima jumătate a lunii octombrie* Engels citește broșura unuia dintre conducătorii grupului „tinerilor”, Hans Müller, intitulată „Lupta de clasă în cadrul social-democrației germane” ; într-o scrisoare către Bebel, Engels îi recomandă să dezvăluie atacurile demagogice răuvoitoare la adresa partidului pe care le cuprinde broșura și totodată să critice greșelile oportuniste tolerate de unii reprezentanți ai social-democrației germane.
- 6—15 octombrie* La rugămintea lui Lafargue, Engels îl ajută să pregătească discursul pe care urma să-l țină în Camera deputaților, discurs în care Lafargue își propunea să demaște pe șoviniștii francezi și să lămurească poziția internaționalistă a social-democrației germane ; Engels îi trimite în acest scop materialele primite de la Bebel în legătură cu lupta social-democrațiilor germani împotriva șovinismului claselor guvernante din Germania în timpul războiului franco-prusian.
- Mijlocul lunii octombrie* Engels citește broșura avocatului francez blanquist-boulangist Eugène Protot, intitulată „Șoviniștii și reacționarii”, îndreptată

în special împotriva articolului lui Engels „Socialismul în Germania”. Într-o scrisoare adresată socialistului francez Charles Bonnier, Engels caracterizează această broșura ca fiind mincinoasă și calomnioasă, scrisă la cererea organelor polițienești și a cercurilor șoviniste, care sînt interesate într-o alianță în scopuri agresive între Franța burgheză și Rusia țaristă.

- 6 noiembrie** Într-o scrisoare adresată lui Bebel, Engels arată ca discuția din presa social-democrată germană în legătură cu discursurile oportuniste ale lui Vollmar a devenit lipsită de conținut și abstractă; Engels recomandă ca la viitorul congres al partidului, Vollmar să fie tras la răspundere pentru plocornirea sa în fața lui Wilhelm al II-lea și a guvernului german.
- 9—15 noiembrie** Engels scrie articolul „Alegerile prezidențiale din America”. Articolul apare în „Vorwärts” din 16 noiembrie.
- 9—25 noiembrie** Engels scrie o schiță biografică a lui Marx pentru „Dicționarul științelor social-politice”. Schița este publicată în volumul IV al acestei lucrări, care vede lumina tiparului la Jena în 1892.
- 14—21 noiembrie** Engels urmărește desfășurarea lucrărilor Congresului Partidului social-democrat din Germania care are loc la Berlin între 14 și 21 noiembrie; într-o scrisoare adresată lui Bebel, el relevă faptul că congresul s-a desfășurat la un nivel mai scăzut decît cel precedent; Engels arată că hotărîrea congresului de a organiza demonstrația de 1 Mai nu în ziua de 1 Mai, ci în prima duminică de după 1 Mai contravine angajamentului luat de Congresul internațional muncitoresc socialist din 1891 de la Bruxelles și va fi considerată de celelalte partide drept o abatere de la hotărîrile luate în comun. Totodată, Engels aprobă rezoluțiile adoptate de congres în legătură cu „socialismul de stat” și antisemitismul.
- 15 noiembrie** Engels trimite redacției ziarului social-politic german „Berliner Volks-Tribüne”, care simpatiza cu grupul „tinerilor”, o declarație în care demască denaturarea în spirit anarhist a istoriei Internaționalei I de către socialistul elvețian Héritier, autorul unei serii de articole apărute fără semnătură în acest ziar; scrisoarea este publicată în „Berliner Volks-Tribüne” din 19 noiembrie.
- 19 noiembrie—  
22 decembrie** În corespondența purtată cu socialiștii germani și francezi, Engels abordează problema sărbătoririi zilei de 1 Mai în 1893; el explică că numai în cazuri excepționale este admisibilă o abatere de la hotărîrea Congresului internațional muncitoresc socialist de la Bruxelles de a sărbători ziua de 1 Mai concomitent în toate țările.
- Sfîrșitul lunii  
noiembrie—  
4 decembrie** Engels scrie articolul „Un nou caz de casatorie pe grupe”, folosind referatul savantului etnograf rus L. I. Sternberg, care cercetase orînduirea socială și obiceiurile ghiliacilor din Peninsula Sahalin; articolul apare în „Neue Zeit” în decembrie.

- Decembrie 1892—  
iulie 1893* Paralel cu alte lucrări, Engels se ocupă de pregătirea pentru tipar a ediției a 2-a germane a volumului al II-lea al „Capitalului”.
- Decembrie* Engels urmărește situația politică din Franța, care se înrăutățise după ce au fost dezvăluite și date publicității escrocheriile comise la construirea Canalului Panama și în care erau implicați reprezentanți ai cercurilor conducătoare franceze; în scrisorile adresate lui Lafargue, Engels recomandă socialiștilor francezi să folosească situația creată pentru a intensifica agitația socialistă.
- 3—4 decembrie* În legătură cu planurile unor conducători ai social-democrației germane de a transforma „Neue Zeit” într-o revistă populară de politică, artă și literatură, Engels indică în scrisorile către Bebel și Kautsky că, într-un asemenea caz, alături de această revistă, va trebui să apară și un organ teoretic în care să se dezbată problemele teoriei marxiste.
- 24 decembrie* Engels îi scrie lui Kautsky, rugându-l să-i înapoieze manuscrisul lucrării lui Marx „Teorii asupra plusvalorii (volumul al IV-lea al «Capitalului»)”, cu a cărui descifrare Engels îl însărcinase pe Kautsky. Engels primește manuscrisul prin Bebel la începutul lunii ianuarie 1893.
- 1893**
- Ianuarie—mai* Engels continuă să lucreze la pregătirea pentru tipar a manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- Începutul lunii  
ianuarie* Ca răspuns la invitația Partidului social-democrat din Ungaria de a participa la cel de-al doilea Congres al lui, Engels roagă, într-o scrisoare, conducerea partidului să transmită congresului un mesaj de salut.
- Aprox. 3—10  
ianuarie* Engels este vizitat de Bebel.
- 10 ianuarie* Primind de la socialista Maria Mendelsohn știrea arestării de către poliția pariziană a cinci emigranți revoluționari polonezi, Engels scrie în legătură cu aceasta articolul „Cu privire la recenta farsă a poliției din Paris”, care apare în „Vorwärts” din 13 ianuarie.
- Mijlocul lunii  
ianuarie* Engels urmărește desfășurarea Conferinței organizațiilor și grupurilor socialiste din Anglia, care a avut loc la 13 și 14 ianuarie la Bradford și care a adoptat hotărârea de a se crea Partidul laburist independent; într-o scrisoare adresată lui Sorge, el apreciază că aceasta constituie un eveniment important în istoria mișcării muncitorești engleze și aprobă intrarea lui Aveling în Comitetul executiv al noului partid.
- 23 ianuarie* Engels ia parte la festivitatea organizată cu prilejul aniversării Asociației culturale comuniste a muncitorilor germani de la Londra.

- 26—29 ianuarie Engels scrie articolul „Despre Panamaua italiană”, în care, pe baza documentelor și materialelor primite de la Labriola, dezvăluie mașinațiile financiare ale marilor bănci italiene, strâns legate de o serie de politicieni de văză. Articolul este publicat în „Vorwärts” din 1, 2 și 3 februarie.
- Februarie  
—martie Engels urmărește cu atenție dezvoltarea Partidului laburist independent din Anglia și îi informează în această privință pe Bebel, Lafargue, Sorge și pe alți militanți de frunte ai mișcării socialiste; în scrisorile adresate acestora, el dă în vileag o serie de greșeli politice comise de liderul acestui partid, Keir Hardie, pentru a face jocul conservatorilor; dar existența în rândurile noului partid a unor elemente proletare sănătoase trebuie să facă cu puțință o politică cu adevărat independentă, ceea ce ar întări încrederea muncitorilor în forțele lor, iar pe de altă parte ar determina guvernul liberal să facă concesii.
- Februarie În legătură cu dezbateră în Reichstagul german a noului proiect de lege cu privire la armată, Engels scrie, la rugămintea lui Bebel, seria de articole, intitulate „Poate oare Europa să dezarmeze?” Engels arată că cursa înarmărilor este o povară grea pentru popoare și duce la un război distrugător general; el propune dezarmarea pe baza unui acord internațional și transformarea treptată a armatelor permanente în miliție. Articolele sint publicate în „Vorwärts” între 1 și 10 martie și sub formă de broșură la sfîrșitul lunii martie.
- 1 februarie Engels scrie prefața la ediția italiană a „Manifestului Partidului Comunist”, care apare la Milano în 1893.
- Aprox. 2 februarie La rugămintea grupului de emigranți socialiști ruși și evreii din Londra, „Progress”, Engels îi trimite o serie de cărți cu privire la teoria și istoria socialismului.
- 4 februarie Considerînd că este foarte important ca la elaborarea unei istorii a mișcării muncitorești să fie atrași participanții la lupta clasei muncitoare, Engels îi propune lui Harney să scrie o istorie a cartismului.
- Aprox. 6 februarie Engels citește discursul rostit de Bebel în Reichstag la 3 februarie, în care acesta a expus un program pentru transformarea socialistă a societății, precum și discursurile pe această temă ale altor deputați social-democrați; el consideră faptul că Reichstagul a fost nevoit să consacre dezbaterii acestei probleme cinci zile drept un succes remarcabil al mișcării muncitorești germane; Engels dă o înaltă apreciere discursului rostit de Bebel și subscrie la măsurile luate pentru larga lui răspîndire.
- 7 februarie Ca răspuns la rugămintea emigrantului socialist rus V. Șmulinov de a-l ajuta la întocmirea unei schițe biografice a lui Marx, care să fie publicată în Rusia, Engels îi dă o serie de recomandări și indicații și totodată îi trimite lucrările „Preinsele sciziuni din Internațională” și „Alianța democra-

ției socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor" scrise împreună cu Marx în perioada Internaționalei I.

24 februarie

Intr-o scrisoare adresată lui Danielson, Engels relevă inconsistența încercărilor acestuia de a demonstra că Rusia s-ar putea dezvolta pe o cale necapitalistă; el arată că obștea țărănească rusă ar putea deveni într-o anumită măsură nucleul unei noi dezvoltări sociale numai în cazul când ar fi răsturnat în prealabil capitalismul în țările mai dezvoltate din apusul Europei; în condițiile existente, calea capitalistă însă este inevitabilă pentru Rusia.

Sfârșitul lunii  
februarie  
—martie

În legătură cu începerea pregătirilor pentru alegerile parlamentare din Franța, Engels urmărește cu atenție activitatea Partidului muncitoresc francez și a altor organizații socialiste; în scrisorile adresate lui Lafargue, el recomandă marxistilor francezi ca la încheierea cartelorilor electorale cu celelalte grupări socialiste să-și păstreze neapărat libertatea de acțiune și să ducă o politică independentă.

Aprox. 1—17  
martie

Engels se află la odihnă la Eastbourne (pe coasta de sud a Angliei).

13 martie

Engels scrie un articol pentru muncitorii germani în legătură cu apropiata sărbătoare de 1 Mai; în acest articol, el face o caracterizare succintă a situației mișcării muncitorești din Anglia. Articolul apare în ediția specială de 1 Mai a ziarului „Vorwärts” — „Mai-Feier”.

14 martie

Engels răspunde socialistului german F. Wiesen, emigrat în S.U.A., la întrebarea dacă într-un stat capitalist socialiștii pot prezenta liste proprii de candidați în alegeri, arătând că în principiu acest lucru este admisibil și că în lupta pentru cucerirea puterii politice clasa muncitoare trebuie să folosească mijloace și forme de luptă diferite.

Engels primește de la adunarea organizată la Geneva de socialiștii din diferite țări pentru a comemora zece ani de la moartea lui Marx o telegramă semnată de Plehanov și de alții.

15 martie

Engels primește de la conducerea Partidului muncitoresc social-democrat din Austria o telegramă cu prilejul comemorării a zece ani de la moartea lui Marx.

Mijlocul lunii  
martie

Engels citește amintirile lui Lessner despre Marx, publicate la 1 martie în „Neue Zeit”, și le apreciază pozitiv.

Aprox. 20 martie

Pentru luna septembrie se convocase la Chicago, în legătură cu expoziția universală care urma să aibă loc acolo, un congres internațional muncitoresc. Engels îi scrie lui Henry Demarest Lloyd, secretarul comitetului pentru organizarea convocării congresului, comunicându-i că, din anumite motive, el nu poate da curs invitației. Totodată, Engels îi trimite ediția engleză a „Manifestului Partidului Comunist” și a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință”.

- 21 martie* Social-democratul ceh August Radinsky îi comunică lui Engels că „Manifestul Partidului Comunist” a fost tradus în limba cehă. Într-o scrisoare către Radinsky, Engels își exprimă satisfacția în legătură cu aceasta.
- Aprox. 28 martie—4 aprilie* Engels primește vizita lui Bebel. Pe lângă alte probleme, ei discută propunerea lui Singer de a se publica operele lui Marx și Engels. Planul nu se realizează însă. Engels este vizitat de Laura și Paul Lafargue, cu care discută probleme ale mișcării muncitorești franceze.
- 31 martie* În casa lui Engels se întâlnesc Bebel, Lafargue și Burns, deputați socialiști în parlamentele din Germania, Franța și Anglia. În această întâlnire, Engels vede o marturie a marilor succese ale mișcării muncitorești internaționale.
- Aprilie—începutul lunii iulie* Recomandat de Plehanov, social-democratul rus A. M. Voden îl vizitează în repetate rânduri pe Engels. Ei discută despre situația economică din Rusia, despre lupta marxștilor împotriva narodnicilor, precum și despre o serie de probleme filozofice și economice. Cu acest prilej, Engels atrage îndeosebi atenția asupra necesității ca marxștii ruși să se ocupe de problema agrară. El este convins că în cel mai scurt timp în Rusia vor apărea conducători noi și energici ai mișcării muncitorești.
- Aprilie* Cu prilejul zilei de 1 Mai, Engels trimite muncitorilor francezi, austrieci și spanioli mesaje de salut în care releva importanța pe care o are această sărbătoare pentru unirea proletariatului internațional. Mesajele au apărut la 23 aprilie în „Le Socialiste” sub titlul „Și totuși”, în ediția specială „Zum 1. Mai 1893” scoasă de „Arbeiterzeitung” din Viena și în „El Socialista” din 1 mai.
- Începutul lunii aprilie* Pablo Iglesias, unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc socialist din Spania, îl informează pe Engels asupra mișcării muncitorești din Spania și asupra luptei duse de socialiști împotriva anarhiștilor și republicanilor burghezi. Informații asemănătoare primește Engels de la el și mai târziu.
- 8 aprilie* Engels satisface rugămintea redactorului ziarului socialist democrat ceh „Sociální Demokrat”, Josef Krapka, și scrie mesajul de salut „Către tovarașii cehi, cu prilejul zilei de 1 Mai 1893, amintiri din 1848”. Engels releva aici că muncitorii de diferite naționalități, în special proletarii germani și cehi, au interese comune. Mesajul este publicat la Praga în „První Máj 1893”, ediție scoasă de „Sociální Demokrat” cu prilejul acestei sărbătoriri.
- 24 aprilie* Engels pleacă la Manchester pentru a lua parte la înmormântările prietenului său, d-rul Eduard Gumpert.
- Aprox. 5 mai* Într-o scrisoare, Iglesias îl informează pe Engels despre desfășurarea demonstrațiilor de 1 Mai în Spania și-l roagă să reprezinte Comitetul național al Partidului muncitoresc socialist din Spania la demonstrația din 7 mai de la Londra.

- Aprox. 6 mai* Engels primește de la Plehanov și Zasulici apelul adresat de ei muncitorilor englezi cu prilejul mitingului de 1 Mai. Plehanov îi relatează totodată desfășurarea demonstrației de 1 Mai de la Geneva.
- 7 mai* Engels participă la demonstrația de 1 Mai de la Londra.
- 8 mai* În cadrul unui interviu acordat corespondentului ziarului conservator francez „Le Figaro”, Engels expune pe scurt situația internațională și cea din Germania. Interviul apare la 13 mai în „Le Figaro”.
- 17 mai* Engels îi comunică lui Sorge că lucrează la ultimele capitole ale volumului al III-lea al „Capitalului” și că intenționează să scrie istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor.
- Aprox. 25 mai* Engels primește de la narodnicul revoluționar rus P. L. Lavrov cartea «Основы теоретического социализма и их приложение к России»  
 În această lucrare este reprodusă scrisoarea narodnicului revoluționar rus G. M. Lopatin cu privire la convorbirea avută cu Engels în septembrie 1883.
- 27 mai* Primind de la economistul rus I. A. Gurvici, emigrat în S.U.A., cartea sa «Экономическое положение русской деревни». Engels o citește și, într-o scrisoare către autor, o apreciază favorabil.
- 9 iunie* Engels mulțumește redacției publicației bulgare „Soțial-Demokrat”, care i-a trimis un exemplar al acestei publicații și-și exprimă satisfacția pe care i-o produce răspîndirea marxismului și amploarea pe care a luat-o mișcarea muncitorească în țările din sud-estul Europei. Scrisoarea apare în nr. 3 al revistei.
- Aprox. 12 iunie* Engels primește de la Turati traducerea în limba italiană a volumului I al „Capitalului”.
- 13 iunie* Engels îi trimite lui Lavrov o telegramă de felicitare cu prilejul împlinirii a 70 de ani.
- Mijlocul lunii iunie* Engels urmărește desfășurarea alegerilor pentru Reichstag. În scrisorile către Lafargue, el relevă faptul că Partidul social-democrat din Germania a înregistrat succese și că influența lui crește neîncetat, mai ales în districtele rurale.
- Aprox. 20—27 iunie* Engels citește apelul „Socialisme et patriotisme”, adresat de Consiliul național al Partidului muncitoresc francez oamenilor muncii din Franța. Apelul a fost scris ca urmare a creșterii tendințelor șovine din țara și a apărut la 17 iunie în „Le Socialiste”. Într-o scrisoare către Lafargue, Engels aprobă în principiu apelul, dar remarcă totodată că în el socialiștii francezi au pretenția nejustificată de a deține rolul conducător în mișcarea revoluționară internațională. Prin aceasta se încalcă principiile relațiilor internaționale dintre partidele

proletare din diferite țări. Engels relevă și faptul că, opunînd fără nici o rezervă Republica franceză formelor de guvernămînt monarhice din celelalte țări, apelul camuflează caracterul de clasă al republicii burgheze.

- Sfîrșitul lunii iunie* Engels acordă corespondentului ziarului liberal englez „The Daily Chronicle” un interviu în legătură cu alegerile pentru Reichstagul german. Interviul este publicat la 1 iulie.
- Aprox. 5 iulie* Engels primește de la social-democratul danez Niels Petersen informații despre situația economică a Danemaricii.
- 14 iulie* Engels îi scrie lui Mehring și îi mulțumește că i-a trimis „Legenda lui Lessing”. El își exprimă înalta apreciere pe care o dă acestei lucrări și fundamentează, pe baza unor exemple din istoria Germaniei și a Franței, o serie de teze ale materialismului istoric. El îi comunică lui Mehring că își propune să revadă introducerea istorică a lucrării „Războiul țărănesc german” pentru o nouă ediție, intenție care nu i-a fost dat însă s-o realizeze.
- 15 iulie* Engels scrie o scurtă prefață pentru ediția a 2-a germană a volumului al II-lea al „Capitalului”.
- 19 iulie* Într-o scrisoare adresată lui Engels, economistul burghez german Rudolf Hermann Meyer supusese unei critici unele teze din lucrarea lui Bebel „Femeia și socialismul” și declarase că transformarea socialistă a agriculturii ar fi imposibilă. În răspunsul său, Engels respinge afirmația lui Meyer ca neintemeiată și subliniază că cea mai importantă premisă pentru desființarea contradicției dintre oraș și sat este socializarea tuturor mijloacelor de producție, atât a celor industriale cît și a celor agricole.
- 21 28 iulie* Engels se află la odihnă la Eastbourne.
- 29 iulie* Engels își scrie testamentul. O parte din avere și biblioteca o lasă Partidului social-democrat din Germania, cea mai mare parte a averii o lasă fiicelor și nepoților lui Marx.
- 1 august—  
29 septembrie* Engels întreprinde o călătorie în Germania, Elveția și Austro-Ungaria. El vizitează orașul Köln și apoi, împreună cu Bebel, pleacă, prin Mainz și Strasbourg, la Zürich. Se oprește citeva zile la Graubünden, la fratele său Hermann, apoi se reîntoarce la Zürich și rămîne două săptămîni în Elveția. Pleacă apoi, prin München și Salzburg, la Viena și de acolo, prin Praga și Karlsbad (Karlov Vary), la Berlin. Se întoarce, prin Rotterdam, la Londra.
- Mijlocul lunii august* La Zürich, Engels îi vizitează adesea pe membrii grupului „Eliberarea muncii”, V. I. Zasulici și P. B. Akselrod.
- 12 august* Engels participă la ultima ședință a Congresului internațional muncitoresc socialist de la Zürich. El ține o scurtă cuvîntare în limbile engleză, franceza și germană și, din însărcinarea prezidiului, încheie congresul. În cuvîntarea sa, Engels scoate în evidență marile merite ale lui Marx față de



- clasa muncitoare și subliniază succesele înregistrate de mișcarea muncitorească internațională.
- 31 august—  
13 octombrie** În legătură cu alegerile din 20 august pentru Camera deputaților din Franța, Engels se întreabă îngrijorat, în scrisorile sale către Lafargue, dacă deputații partidului muncitoresc condus de Guesde vor reuși să-i unească în jurul lor pe reprezentanții celorlalte grupuri socialiste. El recomandă să se aplice în acest scop o tactică care să contribuie la această unire.
- 11 septembrie** Engels participă la Viena la o serată în cinstea sa, organizată de social-democrații austrieci.
- 14 septembrie** La o adunare publică social-democrată care a avut loc la Viena în legătură cu rezultatele Congresului internațional muncitoresc socialist de la Zürich, Engels ține o cuvîntare în care relevă influența crescîndă a socialiștilor în Austria, Ungaria, Germania și în alte țări. Cuvîntarea este publicată la 22 septembrie în „Arbeiter-Zeitung”.
- 22 septembrie** Engels participă la Berlin la o adunare social-democrată organizată în cinstea sosirii sale în Germania. El rostește o cuvîntare în care subliniază marile merite ale lui Marx în dezvoltarea mișcării socialiste și relevă succesele obținute de social-democrația germană. Cuvîntarea este publicată în suplimentul din 26 septembrie al ziarului „Vorwärts”.
- Aprox.  
11 octombrie** Lafargue îi trimite lui Engels informații în legătură cu cel de-al XI-lea Congres național al Partidului muncitoresc francez, care a avut loc între 7 și 9 octombrie la Paris.
- 11—21 octombrie** Sub presiunea maselor, guvernul conservator Eduard Taaffe a prezentat un proiect de reformă electorală în Austria, care prevedea extinderea dreptului de vot. În scrisorile sale către Adler, Bebel și Laura Lafargue, Engels analizează situația politică din Austria. El recomandă social-democraților austrieci să folosească criza politică provocată de rezistența majorității partidelor burgheze împotriva proiectului de reformă electorală, pentru a intensifica agitația socialistă.
- Mijlocul lunii  
octombrie** Engels urmărește cu atenție lupta pornită la sfîrșitul lunii iulie de minerii din centrul Angliei împotriva lock-outului declarat de proprietarii de mine. În scrisorile către Bebel el relatează unele amănunte ale acestei lupte și îi comunică acestuia, printre altele, că o parte din proprietarii de mine au fost siliți să ridice lock-outul.
- 14—27 octombrie** Traducătorul francez Fortin își propune să traducă în limba franceză lucrarea lui Marx „Critica filozofiei hegeliene a dreptului” și cele trei capitole din „Anti-Dühring” reunite sub titlul „Teoria violenței” în vederea publicării lor în revista socialistă „L'Ère nouvelle”. În corespondența sa cu Fortin și Laura Lafargue, Engels atrage atenția asupra faptului că traducerea lucrărilor lui Marx este deosebit de dificilă și că numai Laura Lafargue reușește să-l traducă corect pe Marx.

- 17 octombrie** Engels studiază cartea lui Danielson «Очерки нашего по-реформенного общественного хозяйства», precum și articolul critic scris despre această lucrare de marxistul legal rus P. B. Struve. Danielson neagă caracterul progresist al dezvoltării capitaliste în Rusia. Într-o scrisoare pe care i-o adresează, Engels declară că faptele nu îndreptățesc aceste concepții narodniciste. Totodată, Engels îl critică pe Struve că idealizează modul de producție capitalist și demonstrează că dezvoltarea capitalismului este inevitabil legată de mizeria maselor largi, în special într-o țară atât de înapoiată din punct de vedere economic ca Rusia.
- 22—31 octombrie** Recomandat de Lavrov, narodnicul Rappoport îl vizitează de câteva ori pe Engels. Ei discută probleme ale materialismului istoric, despre mișcarea revoluționară din Rusia și alte probleme.
- Aprox.  
24 octombrie  
—aprox.  
23 decembrie** Engels primește regulat informații de la Labriola despre situația politică din Italia și despre mișcarea socialistă și muncitorească, în special despre mișcarea maselor muncitoare din Sicilia (mișcarea „Fasci”), sprijinită de socialiștii italieni.
- 6—12 noiembrie** Engels citește lucrarea lui Meyer „Der Capitalismus fin de siècle”.
- Aprox.  
28 noiembrie** Reprezentanți ai mișcării socialiste din diferite țări, fracțiunea social-democrată din Reichstagul german, precum și alte organizații și persoane îl felicită pe Engels cu prilejul împlinirii a 73 de ani.
- Decembrie** Engels revede traducerea franceză a primei jumătăți din lucrarea sa „Ludwig Feurbach și sfârșitul filozofiei clasice germane” și-i comunică Laurei Lafargue, care o traducea, observațiile sale.
- Prima jumătate  
a lunii decembrie** Aflind de starea proastă a sănătății lui Ferdinand Wolff, Engels îl vizitează la Oxford.
- 1 decembrie** Engels mulțumește în scris Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra pentru felicitările trimise cu prilejul zilei sale de naștere.
- 2 decembrie** Într-o scrisoare adresată lui Sorge, Engels analizează cauzele care stau în calea creării unui Partid socialist de masă în S.U.A. Printre aceste cauze, el enumeră și sistemul bipartid, cu ajutorul căruia partidele dominante înșală masele. O altă cauză este compoziția eterogenă a clasei muncitoare americane, formată din americani autohtoni și din emigranți aparținând diferitor naționalități, și, în sfârșit, discriminarea rasială față de populația de culoare, precum și nivelul de viață relativ ridicat al unor pături ale proletariatului. În aceeași scrisoare Engels comunică că o bună parte din volumul al III-lea al „Capitalului” este gata pregătită pentru tipar.
- 19 decembrie** Ca răspuns la invitația de a participa la Congresul internațional al studenților socialiști convocat la Geneva, Engels trimite congresului un mesaj de salut. El relevă rolul deosebit de important care, după victoria revoluției socialiste,

va reveni intelectualității în diferitele ramuri ale economiei naționale și în aparatul de stat. Scrisoarea apare în ziarul „L'Étudiant socialiste” nr. 8 (25 martie—10 aprilie 1894).

### 1894

- Ianuarie—  
11 mai* Engels continuă munca de pregătire pentru tipar a volumului al III-lea al „Capitalului”.
- Ianuarie—  
martie* Engels urmărește cu deosebită atenție lupta pentru votul universal în Austria. În scrisorile către Adler, Sorge și alți socialiști, el subliniază faptul că extinderea dreptului de vot are o mare importanță pentru dezvoltarea mișcării muncitorești din Austria.
- Ianuarie—  
februarie* Engels poartă corespondență cu Harney și-i acordă sprijin material.
- Prima jumătate  
a lunii ianuarie* Engels scrie prefața la broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—1875)”, noua ediție a unor articole apărute între 1871 și 1875 în „Volksstaat”. În postfața, scrisă special pentru această ediție, la articolul „Cu privire la problema socială în Rusia”, Engels își expune punctul său de vedere în ceea ce privește dezvoltarea capitalismului și soarta obștii țărănești din Rusia. Broșura apare la sfârșitul lunii ianuarie.  
Terminând în cea mai mare parte pregătirea pentru tipar a volumului al III-lea al „Capitalului”, Engels trimite primele patru secțiuni — 20 de capitole (o treime din manuscris) — Editurii Otto Meissner din Hamburg.
- 3 ianuarie* Engels studiază proiectul de dezarmare propus de Vaillant spre a fi prezentat în Camera deputaților și publicat în „Le Parti socialiste”, săptămânalul socialiștilor-blanquiști francezi. El îi scrie lui Lafargue și face o serie de observații practice. Totodată recomandă să se pună la baza proiectului, a cărui idee fundamentală o aprobă, propunerile făcute de el în lucrarea „Poate oare Europa să dezarmeze?”. Engels îi sfătuiește pe socialiștii francezi să se consulte în prealabil cu socialiștii germani și italieni în privința congresului internațional pentru dezarmare.
- 6—10 ianuarie* Engels citește lucrarea „Anatomia melancoliei”, scrisă la începutul secolului al XVII-lea de scriitorul englez Robert Burton, pe care i-a trimis-o prietenul său, cunoscutul geolog englez G. W. Lamplugh.
- Aprox.  
9 ianuarie* Engels scrie pentru „Vorwärts” și „Neue Zeit” note în care face o scurtă prezentare a conținutului volumului al III-lea al „Capitalului”. Aceste note sînt publicate la 12 ianuarie în „Vorwärts” și, tot în ianuarie, în „Neue Zeit”.
- 25 ianuarie* La rugămintea studentului W. Borgius din Breslau, Engels analizează, într-o scrisoare pe care i-o adresează, unele teze ale materialismului istoric. El se ocupă îndeosebi de influența pe care suprastructura politică și ideologică o exercită, la

rindul ei, asupra bazei economice, factorul hotărîtor în dezvoltarea istorică, de interacțiunea dialectică dintre necesitate și întimplare în istorie și de alte probleme. Scrisoarea a fost publicată în octombrie 1895, în „Der sozialistische Akademiker”, organul de presă al studenților socialiști, de către Heinz Starkenburg, colaborator la această publicație.

26 ianuarie

Turati și Anna Kulișova, soția și tovarășa de luptă a acestuia, îl rugaseră pe Engels să le dea unele indicații în ceea ce privește tactica pe care, avînd în vedere creșterea mișcării de masă a celor ce muncesc, trebuie s-o aplice socialiștii italieni. Engels le răspunde printr-un articol în care arată că în Italia se coace o revoluție burgheză. El schițează tactica pe care trebuie să o aplice socialiștii pentru a asigura participarea activă a proletariatului la această revoluție și a păstra independența lui ca clasă. Articolul apare la 1 februarie în „Critica Sociale”, ca scrisoare a lui Engels către Turati, sub titlul redacțional „Viitoarea revoluție italiană și partidul socialist”.

Sfîrșitul lunii  
ianuarie

Paul Lafargue se află în vizită la Engels și se întîlnește aici cu John Burns.

Aprox.  
9 februarie—  
1 martie

Engels se află la odihnă la Eastbourne.

23 februarie—  
21 mai

În legătură cu apropiatele alegeri parlamentare din Anglia, Engels analizează, în scrisorile către Sorge, Adler, Plehanov și către alți socialiști, lupta dintre conservatori și liberali. După părerea lui, liberalii, în efortul lor de a se menține la putere, vor fi nevoiți să facă concesii clasei muncitoare. Engels atribuie inexistența unui partid proletar de masă independent în Anglia sciziunii din mișcarea muncitorească și caracterului sectar al organizațiilor socialiste. El consideră că principala sarcină a proletariatului englez este elaborarea unei politici independente.

Sfîrșitul lunii  
februarie—mai

Engels citește cele două volume trimise de Danielson, care cuprind date statistice cu privire la dezvoltarea industrială și agricolă a Rusiei.

6 martie

Jean Jaurès, unul dintre liderii aripii reformiste a socialiștilor francezi, propusese, într-un discurs rostit în Camera deputaților, introducerea unui monopol de stat pentru importul de cereale. Într-o scrisoare adresată lui Lafargue, Engels critică această propunere și arată că, într-o republică burgheză, orice monopol de stat aduce foleose numai clasei capitaliștilor; atîta timp cît puterea politică se află în mina burgheziei nu poate fi înfăptuită nici o măsură socialistă.

18 martie

Cu prilejul celei de-a 23-a aniversări a Comunei din Paris, Engels trimite Consiliului național al Partidului muncitoresc francez un mesaj de salut, care apare la 25 martie în „Le Socialiste”.

- 20 martie Engels îi trimite lui Danielson în tranșe succesive corecturile volumului al III-lea al „Capitalului” pentru a le traduce în limba rusă.  
Engels îi scrie socialistului român P. Mușoiu, mulțumindu-i pentru faptul că i-a trimis edițiile românești ale lucrărilor „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” și „Manifestul Partidului Comunist”.
- 21 martie Engels îi comunică lui Sorge că a terminat în cea mai mare parte (aproximativ două treimi) munca de pregătire pentru tipar a manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- 22 martie Ca răspuns la invitația de a participa la cel de-al IV-lea Congres al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria, Engels trimite un mesaj de salut. El subliniază că una dintre cele mai stringente sarcini ale partidului este lupta pentru votul universal. Mesajul apare în aprilie, în broșura „Dezbaterea celui de-al IV-lea Congres al Partidului social-democrat din Austria, Viena 1894.”
- 26 martie Într-o scrisoare de răspuns adresată lui Iglesias, Engels își exprimă mulțumirea pe care i-o produce creșterea mișcării socialiste în Spania.
- 27 martie Engels primește un mesaj de salut de la cel de-al IV-lea Congres al Partidului muncitoresc social-democrat din Austria.
- 24 aprilie Engels mulțumește în scris membrilor organizației social-democrate din Barmen pentru albumul cu vederi din orașul său natal, pe care i l-au trimis.
- 6 și 7 mai Reprezentantul Partidului muncitoresc francez Alfred Delcluze îl vizitează pe Engels.
- 11 mai Engels îi trimite editorului Meissner din Hamburg ultima parte a manuscrisului volumului al III-lea al „Capitalului”.
- 15 mai Engels scrie pentru cel de-al III-lea Congres al Partidului social-democrat din Ungaria un mesaj de salut, care este publicat la 18 mai în ziarul socialist „Arbeiterpresse” și în limba maghiară în ziarul „Népszava”.
- 23 mai Engels scrie o prefață la ediția a 3-a germană a lucrării sale „Anti-Dühring”, care apare în iulie.
- 1 iunie Într-o scrisoare către Danielson, Engels îi mulțumește acestuia că i-a trimis prima ediție rusă a lucrării sale „Originea familiei, a proprietății private și a statului”; el apreciază că traducerea este în general bună.
- Mijlocul lunii iunie Sorge îi trimite lui Engels informații cu privire la mișcarea grevistă a minerilor din S.U.A.
- Aprox. 18 iunie Socialistul maghiar M. Deák îi comunică lui Engels că se pregătește o traducere în limba maghiară a „Manifestului Partidului Comunist”.

- Aprox.*  
19 iunie—  
2 iulie
- Liebknecht îl vizitează în repetate rânduri pe Engels.
- 19 iunie  
—16 iulie
- Engels lucrează la articolul „Cu privire la istoria creștinismului primitiv”, în care rezumă cercetările sale pînă la acea dată în domeniul respectiv. Lucrarea apare la sfîrșitul lunii septembrie — începutul lunii octombrie în „Neue Zeit”.
- 27 iunie
- Acordînd o mare însemnătate popularizării volumului al III-lea al „Capitalului”, Engels trimite capitolele 23 și 24 revistei „Neue Zeit”, care le publică în iulie.
- 19 iulie  
— 2 august
- Minerii scoțieni declarînd greva, comitetul de organizare a grevei se adresase lui Engels cu rugămintea de a li se acorda sprijin. Ca urmare, Engels intră în corespondență cu conducerea Partidului social-democrat din Germania și cu Asociația comunistă culturală a muncitorilor germani de la Londra. El îi solicită să acorde un sprijin material greviștilor, cărora le vine el însuși în ajutor.
- Aprox.*  
26 iulie
- Engels îi trimite lui Labriola ediția a 3-a a lucrării sale „Anti-Dühring”.
- Aprox.*  
30 iulie și  
6 august
- La cererea lui Iglesias, Engels comunică conducerei Partidului social-democrat din Germania, conducerei Partidului muncitoresc social-democrat din Austria, precum și unor organizații muncitorești și socialiste din Anglia că la sfîrșitul lunii august va avea loc cel de-al IV-lea Congres al Partidului muncitoresc socialist din Spania. El recomandă să se trimită congresului mesaje de salut.
- Aprox.*  
7 22 august
- Engels se informează asupra desfășurării și hotărîrilor Congresului Federației social-democrate care a avut loc de la 5 la 6 august și supune unei critici ascutite politica sectară a liderilor acestei organizații. Se hotărîse ca în ajunul Congresului internațional muncitoresc socialist de la Londra, care urma să aibă loc în 1896 și la care urmau să participe tradeunionurile, să se convoace un congres separat „pur socialist”. Se refuzase colaborarea cu Partidul laburist independent sub motiv că ar fi o organizație „nesocialistă”. Engels critică aceste hotărîri. El scrie socialiștilor spanioli, italieni, francezi și germani, recomandîndu-le să dezaprobe în presă aceste hotărîri.
- 14 august—  
18 septembrie
- Engels se află la odihnă la Eastbourne.
- Aprox.*  
15—30 august
- Labriola îl ține la curent pe Engels cu situația din Italia și îl informează că economistul burghez italian Achille Loria și adepții lui încearcă să critice în presă doctrina economică a lui Marx. Engels primește asemenea informații și în lunile următoare.
- Septembrie—  
noiembrie
- Engels urmărește desfășurarea războiului chino-japonez. În scrisorile către Laura Lafargue, Sorge și alți socialiști, el

- arată că războiul, indiferent care ar fi deznodământul lui, va accelera dezvoltarea capitalismului în China.
- 6 septembrie** Ca răspuns la invitația de a participa la cel de-al III-lea Congres al Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia, Engels trimite lui Carlo Dell'Avale, unul dintre militanții acestui partid, un mesaj de salut adresat congresului; mesajul este publicat la 22—23 septembrie în ziarul socialist „Lotta di classe”.
- Aprox. 9 septembrie** Martignetti îl înștiințează pe Engels că a tradus în limba italiană „Originea familiei, a proprietății private și a statului” și alte lucrări ale lui Engels și că întâmpină dificultăți la publicarea lor.
- 26 septembrie** Redactorul ziarului socialist din Sicilia „La Riscossa” îl rugase pe Engels să acorde un sprijin moral mișcării sociale din Sicilia, trezită din nou la viață. Engels răspunde trimițând un mesaj de salut socialiștilor sicilienii. Mesajul apare la 30 iunie 1895 în „La Riscossa”.
- Octombrie—noiembrie** Engels este vizitat în repetate rânduri de Plehanov, care, după expulzarea sa din Elveția, locuiește temporar la Londra.
- Octombrie** Pe baza știrilor din presă și a scrisorilor primite de la Iglesias, Engels urmărește desfășurarea grevei textiliștilor spanioli din Malaga; el este încântat de lupta lor diră și curajoasă.
- 4 octombrie** Engels termină prefața la volumul al III-lea al „Capitalului”.
- A doua jumătate a lunii octombrie** Engels urmărește desfășurarea alegerilor pentru Camera deputaților din Belgia, care au avut loc la 14 și 21 octombrie, și în urma cărora socialiștii au obținut 32 de mandate. Într-o scrisoare adresată lui Emile Vandervelde, unul dintre conducătorii Partidului muncitoresc din Belgia, Engels subliniază marea însemnătate pe care o are acest eveniment atât pentru proletariatul belgian, cât și pentru mișcarea muncitorească din celelalte țări.
- 27 octombrie** La rugămintea lui Turati, Engels scrie redacției revistei „Critica Sociale”. El condamnă încercările presei burghize italiene de a opune luptei revoluționare a socialiștilor italieni activitatea parlamentară a social-democraților germani, cu scopul de a scinda mișcarea muncitorească internațională. Scrisoarea apare în revistă la 1 noiembrie.
- Șirșitul lunii octombrie—noiembrie** La Congresul de la Frankfurt al Partidului social-democrat din Germania (21—27 octombrie), Vollmar rostise o cuvîntare oportunistă în problema programului agrar. În scrisorile adresate lui Sorge, Kautsky, Bebel, Liebknecht și alții, Engels îl critică cu vehemență pe Vollmar și arată că, luînd apărarea interesele legate de proprietate ale țăranilor, inclusiv ale chiburilor, se abate de la principiile socialiste.

- Inceputul lunii noiembrie* · Engels citește traducerea în limba franceză a „Manifestului Partidului Comunist”, apărută în „L'Ere Nouvelle”, și face unele observații marginale.
- 10 noiembrie* Într-o scrisoare adresată lui Sorge, Engels face o apreciere asupra situației mișcării muncitorești din Anglia; el relevă necesitatea creării unui partid muncitoresc de masă care să fie opus atât liberalilor cât și conservatorilor. Liderii Federației social-democrate continuă să se cramponeze de punctul lor de vedere sectar și transformă teoria marxista într-o dogmă moartă. În schimb, conducerea Partidului laburist independent admite unele oscilări și abateri de la o tactică proletară independentă și cade la înțelegere cu partidele burgeze.
- 12 noiembrie* Într-o scrisoare adresată redacției ziarului „Vorwärts”, Engels condamnă cu vehemență încercările lui Vollmar de a denatura punctul de vedere pe care el, Engels, îl are în problema agrară. Scrisoarea apare la 16 noiembrie în „Vorwärts”.
- 15—22 noiembrie* · Engels scrie studiul „Problema țărănească în Franța și în Germania”. Cu această lucrare, el vrea să dea o ripostă lui Vollmar și să dezvăluie greșelile oportuniste din partea introductivă și din completările la programul agrar francez adoptat în septembrie la Congresul național al Partidului muncitoresc francez de la Nantes din septembrie. Engels supune unei critici ascutite aceste greșeli și elaborează principiile unui program agrar marxist. Lucrarea apare pe la sfârșitul lunii noiembrie în revista „Neue Zeit”.
- A doua jumătate a lunii noiembrie—prima jumătate a lunii decembrie* Engels urmărește cu atenție dezbaterile pe marginea problemei agrare care au loc în Partidul social-democrat din Germania. Ei îi dă lui Bebel diferite îndrumări care să-i servească în lupta împotriva lui Vollmar și îl critică pe Libknecht pentru atitudinea sa împăciuitoare. Engels demonstrează, totodată, că lupta hotărâtă împotriva elementelor oportuniste și dizolvante este premisa adevăratei unități a partidului. Engels apreciază rezultatele dezbaterii ca o victorie a principiilor revoluționare asupra oportunistului.
- 22 noiembrie* Pe baza unei informații publicate în „Vorwärts” în care se arăta că volumul al IV-lea al „Capitalului” nu va apărea, Engels scrie o scurtă notă prin care dezmente această afirmație. Nota apare, fără semnătură, în „Neue Zeit” în noiembrie.
- 23 noiembrie* Engels îi scrie socialistului armean I. Atabekjan o scrisoare, în care îi mulțumește pentru traducerea în limba armeană a „Dezvoltării socialismului de la utopic la știință” și a „Manifestului Partidului Comunist”, precum și pentru informațiile cu privire la situația din Armenia, pe care i le-a trimis. El îi explică că eliberarea poporului armean va fi posibilă numai ca rezultat al dezvoltării mișcării revoluționare în Rusia și al doborârii țarismului rus.



- 11 decembrie** Engels îi trimite lui Plehanov volumul al III-lea al „Capitalului”, apărut tocmai atunci, cu o dedicație amicală.
- 12 decembrie** Engels trimite lui Sorge și lui Schlüter volumul al III-lea al „Capitalului”.
- 27 decembrie** Intrucît de la 1 ianuarie 1895 „Arbeiter-Zeitung” din Viena urma să apară zilnic, Engels trimite muncitorilor austrieci un mesaj de salut. Mesajul este publicat la 1 ianuarie 1895.

### 1895

- ianuarie—  
martie** Labriola îi comunică lui Engels că Loria și adepții lui au încercat din nou să combată în presă doctrina economică a lui Marx și să infirme tezele enunțate de Engels în prefața la volumul al III-lea al „Capitalului”. Engels primește, totodată, de la Labriola, traducerea în limba italiană a acestei prefețe, care a apărut în revista socialistă italiană „La Rassegna”.
- ianuarie** Engels începe pregătirea, în vederea editării, a Operelor complete ale lui Marx și ale sale. El se străduiește să găsească primele lucrări ale lui Marx, precum și propriile sale articole apărute în deceniul al 6-lea în „New York Daily Tribune”; el poartă în acest scop corespondență cu Kugelmann.
- Prima jumătate  
a lunii  
ianuarie** Aflind de starea materială precară în care se află Wróblevski, Engels cheamă, în scrisorile către Vaillant și Lafargue, socialiștii francezi să-i acorde lui Wróblevski în mod regulat sprijin material.
- 1 ianuarie** Engels trimite exemplare din volumul al III-lea al „Capitalului” lui Lavrov și Adler.
- 3 ianuarie** Engels urmărește cu deosebit interes lupta împotriva elementelor oportuniste din Partidul social-democrat din Germania. După cum arăta Engels într-o scrisoare adresată social-democratului german Paul Stumpf, creșterea tendințelor oportuniste din partid se explică, printre altele, prin pătrunderea în partid nu numai a muncitorilor, ci și a elementelor mic-burgheze. Engels subliniază necesitatea luptei împotriva acestor tendințe și își exprimă convingerea că forțele revoluționare vor repurta victoria.
- 9—28 ianuarie** În scrisorile sale adresate lui Adler, Engels ridică problema conducerii redacției lui „Arbeiter-Zeitung” în legătură cu transformarea lui în cotidian. El ia măsuri pentru sprijinirea materială a redacției, trimițându-i, printre altele, corespondențe.
- Sfîrșitul lunii  
ianuarie—  
începutul lunii  
februarie** Engels acordă o mare importanță demascării cultului personalității lui Lassalle, practicat de oportuniști în cadrul social-democrației germane, precum și reconstituirii unei imagini juste a relațiilor dintre Marx și Lassalle. De aceea, el pregătește pentru tipar corespondența dintre Marx și Lassalle. Engels nu a apucat însă să realizeze acest plan.

- Februarie* Engels citește cartea lui Plehanov „Contribuții la dezvoltarea concepției moniste asupra istoriei” pe care i-a trimis-o autorul.
- 1—26 februarie* La rugămintea lui Plehanov, Engels o ajută pe V. I. Zasulic să urmeze o cură.
- Prima jumătate a lunii februarie* Editura „Vorwärts” propunându-și să publice, sub formă de broșură, seria de articole ale lui Marx cu privire la revoluția de la 1848 din Franța și la evenimentele care au urmat, articole publicate în „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue” din 1850, Engels corespundează cu Fischer. El propune ca broșura să fie intitulată „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” și stabilește cuprinsul, titlurile capitolelor și tirajul broșurii.
- 2 februarie* La întrebarea pe care i-o adresează unii socialiști englezi și polonezi în legătură cu denumirea Congresului ordinar internațional muncitoresc socialist, convocat pentru anul 1896 la Londra, Engels răspunde într-o scrisoare adresată emigrantului socialist polonez Witold Jodko-Narkiewicz că este de acord ca acest congres să se numească în mod excepțional, „Congresul internațional al muncitorilor socialiști și al trade-unionurilor”. El explică această excepție prin marea influența pe care o au trade-unionurile în rîndul majorității muncitorilor organizați din Anglia.
- 14 februarie—6 martie* Engels scrie introducerea la ediția separată a lucrării lui Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850”. În această introducere, Engels expune trăsăturile fundamentale ale tacticii mișcării muncitorești în condițiile de luptă schimbate ale proletariatului după revoluția din 1848—1849, ținînd seama, printre altele, de schimbările intervenite în modul de ducere a războiului. Deoarece conducătorii social-democrației germane se temeau că introducerea ar putea servi drept pretext pentru reintroducerea legii împotriva socialiștilor, Engels s-a conformat rugăminții lor și a șters în șpalturi unele pasaje fără a atenua însă cîtuși de puțin caracterul revoluționar al lucrării. Introducerea este publicată la sfîrșitul lunii martie — începutul lunii aprilie în revista „Neue Zeit”, iar pe la mijlocul lunii aprilie, împreună cu lucrarea lui Marx, apare sub formă de broșură.
- A doua jumătate a lunii februarie* Engels citește manuscrisul traducerii în limba franceză, făcute de Laura Lafargue, a lucrării sale „Cu privire la istoria creștinismului primitiv” și face cîteva îndreptări.
- Aprox. 20 februarie* Engels primește din partea unui nepot, care trăiește în America, al defunctei sale soții, unele date cu privire la mișcarea socialistă și la mișcarea grevistă din S.U.A., în special cu privire la greva muncitorilor de la tramvaie din Brooklyn. Bebel îl informează pe Engels despre intenția guvernului german de a supune aprobării Reichstagului proiectul unei noi legi împotriva socialiștilor.
- 5 martie* Engels primește de la Vallant textele proiectelor de lege (cu privire la proprietatea comună asupra pămîntului, cu

privire la ziua de muncă de 8 ore, la salariul minim al muncitorilor din întreprinderile de stat, la crearea unui minister al muncii etc.) pe care socialiștii francezi voiau să le supună Camerei deputaților. Engels studiază aceste proiecte de lege și, într-o scrisoare adresată lui Vaillant, face unele observații pe marginea lor.

**11 martie și  
6 aprilie**

Luind cunoștință de recenziile la volumul al III-lea al „Capitalului”, publicate de Conrad Schmidt și de economistul burghez german Werner Sombart, în care legea valorii, rata profitului mijlociu și prețul de producție erau prezentate în mod denaturat, Engels critică, în scrisorile adresate autorilor recenziei, aceste concepții eronate și dă o interpretare marxistă acestor categorii.

**Aprox.  
12 martie**

Engels este informat de Laura Lafargue asupra pregătirilor ce se fac în Franța pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai.

**16 martie**

Engels îi scrie lui Adler, dindu-i îndrumări și indicații cu privire la felul cum trebuie studiate volumele al II-lea și al III-lea ale „Capitalului”.

**Aprox.  
18 martie**

Engels citește, la rugămintea social-democratului german Carl Hirsch, articolele acestuia cu privire la lupta pentru reducerea timpului de muncă legată de intensificarea muncii, apărute în „Sozialpolitisches Centralblatt”, și îi comunică lui Hirsch observațiile sale.

**Șirșitul lunii  
martie—începutul  
lunii aprilie**

Engels citește cartea lui Lafargue „Ursprung und Entwicklung des Eigentums”. Într-o scrisoare adresată lui Lafargue, Engels face o apreciere în genere pozitivă a cărții, totuși critică unele păreri emise de autor.

**Aprilie—mai**

Engels scrie două completări la volumul al III-lea al „Capitalului”, intitulată „Legea valorii și rata profitului” și „Bursa”. În prima dintre aceste completări, el dă o ripostă la un șir de recenzii la volumul al III-lea al „Capitalului”, iar în a doua, rămasă sub formă de ciornă, el analizează rolul schimbat al bursei și extinderea rapidă a societăților pe acțiuni, pe care le consideră drept noi fenomene caracteristice în dezvoltarea societății capitaliste. Nici una din aceste lucrări nu a fost publicată în timpul vieții lui Engels.

**Aprilie**

Engels se ocupă în continuare de pregătirea unei ediții complete a Operelor lui Marx și ale sale. El poartă în această privință corespondență cu Bebel, Fischer și Mehring.

**1 aprilie**

Într-o scrisoare adresată lui Kautsky, Engels protestează energic împotriva publicării, fără știrea sa, în „Vorwärts” din 30 martie, a unor pasaje din introducerea la lucrarea lui Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850”. Alegerea arbitrară a pasajelor creează impresia că el, Engels, este în orice împrejurări „un adept pașnic al legalității”.

**Începutul lunii  
aprilie**

Engels intenționează să pregătească pentru tipar volumul al IV-lea al „Capitalului”. El citește monografia economistului burghez elvețian Stephan Bauer cu privire la apariția doctri-

nei fiziografilor, pe care acesta a întocmit-o pe baza unor lucrări nepublicate ale lui Quesnay, și i-a trimis-o lui Engels.

- Aprox.  
15 aprilie* Engels trimite lucrarea lui Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850”, care apăruse tocmai atunci sub formă de broșură, lui Lessner, Zasulici, Labriola, Vaillant și altor militanți de frunte ai mișcării socialiste internaționale. El redactase această lucrare și scrisese o introducere la ea.
- 15 aprilie—  
29 mai* Engels poartă corespondență cu Fischer și Mehring cu privire la editarea unei culegeri din primele articole scrise de Marx care apăruseră în 1842 în „Rheinische Zeitung”. El nu a mai apucat totuși să traducă în viață această intenție.
- Aprox.  
19 aprilie* Engels este înștiințat de Martignetti că introducerea sa la lucrarea lui Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” a fost tradusă în limba italiană. Traducerea apare într-o formă prescurtată în revista „Critica Sociale” la 1 mai.
- Mai* Engels citește cartea lui Kautsky „Vorläufer des neueren Sozialismus” și într-o scrisoare adresată autorului arată lipsurile pe care le are cartea. Kautsky ignorase rolul păturilor de jos, lipsite de drepturi, ale populației medievale de la orașe, care forma un fel de preproletariat, și nu adăncise suficient problemele care se refereau la situația economică a Germaniei și a celorlalte state europene în secolele al XV-lea și al XVI-lea. La Engels se manifestă pentru prima oară simptomele bolii grele, care i-a provocat moartea — cancer la esofag.
- Aprox.  
18 mai* Engels primește de la socialistul ceh Heller traducerea în limba cehă a lucrării lui Marx „Muncă salariată și capital”, traducere apărută la Viena.
- 21 mai* Engels află că Kautsky și Bernstein pregătesc editarea în mai multe volume a unei istorii a socialismului, lucru despre care nu l-au înștiințat. Într-o scrisoare către Kautsky — de altfel, ultima sa scrisoare — el își exprimă indignarea în legătură cu aceasta. El vede în atitudinea lui Kautsky și a lui Bernstein o încercare de a-l ocoli la întocmirea unei istorii a mișcării muncitorești și de a sustrage gândirea socialistă influenței sale.
- Iunie—24 iulie* Engels se află la cură la Eastbourne, unde este vizitat de Eleanor Marx-Aveling, Laura Lafargue, Edward Aveling, Adler și alții.
- Aprox.  
14 iunie* Engels primește de la Adler unele informații asupra situației politice din Austria.
- 24 iulie* În stare gravă, Engels se reîntoarce de la Eastbourne la Londra.
- 28 iulie* Deși grav bolnav, Engels are o convorbire cu Eleanor Marx-Aveling, care îl informează asupra situației din Partidul laburist independent din Anglia.

- 5 august (orele 10,30 seara) Friedrich Engels se stinge din viață.
- 6—10 august Partidele socialiste și muncitorești, precum și mulți militanți de frunte ai mișcării socialiste internaționale își exprimă, prin telegrame și scrisori, sentimentul de profundă durere pe care-l încearcă la moartea lui Engels.
- 10 august Rămășițele pămîntești ale lui Engels sint incinerate la crematoriul din Woking, în apropiere de Londra. La mitingul de doliu, care a avut loc în incinta gării Waterloo, participă prieteni și rude ale lui Engels, reprezentanți ai partidelor socialiste și muncitorești și ai organizațiilor socialiste din majoritatea țărilor din Europa. Au rostit cuvîntări: Samuel Moore, cel mai bun prieten al lui Marx și Engels, Paul Lafargue, Liebknecht, Bebel, Aveling, Anseele și alți reprezentanți de frunte ai mișcării socialiste internaționale.
- 27 august Potrivit dorinței lui Engels exprimate în testament, urna cu cenușa lui a fost aruncată în mare de cei mai apropiați prieteni ai săi — Eleanor Marx-Aveling, Lessner și alții — în dreptul localității Eastbourne.
- Aprox. septembrie—noiembrie V. I. Lenin — marele continuator al operei lui Marx și Engels — scrie un necrolog în care elogiază activitatea revoluționară teoretică și practică a lui Engels. Necrologul apare în culegerea „Rabotnik” nr. 1—2, 1896.

## Indice de nume

### A

- Adler, Victor* (1852—1918) — unul dintre fondatorii și conducătorii social-democrației austriece; între anii 1889 și 1895 a purtat corespondență cu Engels; delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889, 1891 și 1893; redactor al lui „Arbeiter-Zeitung”; ulterior, unul dintre liderii aripii oportuniste din Partidul social-democrat austriac și din Internaționala a II-a. — 50.
- Adoll* (1817—1905) — duce de Nassau (1839—1866), mare duce de Luxemburg (1890—1905). — 521.
- Adrian (Publius Aellus Hadrianus)* — împărat roman (117—138). În timpul lui au avut loc războaie ale populației locale în Dacia. Pentru întărirea stăpînirii romane, el a organizat Dacia, prin anul 119, în două provincii — Dacia Inferior și Dacia Superior. — 450.
- Albrecht, Karl* („Profetul”) (1788—1844) — comerciant german; pentru participare la mișcarea opoziționistă a „demagogilor” a fost condamnat la 6 ani închisoare. În 1841 s-a stabilit în Elveția, unde a propagat sub o formă mistică-religioasă idei apropiate de comunismul utopic al lui Weitling. — 446.
- Alexandru I* (1777—1825) — țar al Rusiei (1801—1825). — 25, 27—33.
- Alexandru al II-lea* (1818—1881) — țar al Rusiei (1855—1881). — 37, 39, 40, 417.
- Alexandru al III-lea* (1845—1894) — țar al Rusiei (1881—1894). — 46, 47, 55, 236, 248—249, 350, 351, 396, 533.
- Alexandru cel Mare* (356—323 î.e.n.) — vestit comandant de oști din antichitate; din anul 336, rege al Macedoniei. — 459.
- Almohazi* — dinastie mauro-spaniolă (1147—1269), care a răsturnat dinastia Almoravizilor. — 444.
- Almoravizi* — dinastie mauro-spaniolă (aprox. 1061—1147), care a cucerit Marocul și întreaga Spanie, dar a fost răsturnată în 1147 de Almohazi. — 444.
- Alvisi* — om politic italian, senator; în 1889 a efectuat revizia la Banca Romana. — 354—355.
- Amadeo I* (1845—1890) — fiul lui Victor Emanuel al II-lea regele Italiei, rege al Spaniei (1870—1873). — 414.
- Anaxagora din Clazomene* (Asia Mică) (aprox. 500—428 î.e.n.) — filozof materialist grec. — 285.
- Antioh al IV-lea, Epifan* — rege al Siriei din dinastia Seleucizilor (175—164 î.e.n.). — 452.
- Antoninus Pius* (86—161) — împărat roman (138—161). — 450.

- Arbib, Edoardo* (1840—1906) — om politic și ziarist italian, deputat în parlament, reprezentant al cercurilor burgheze cu orientare de dreapta. — 354.
- Arhimede* (aprox. 287—212 î.e.n.) — vestit matematician și fizician grec al antichității. — 369.
- Ariosto, Ludovico* (1474—1533) — poet italian din epoca Renașterii; în capodopera sa „Orlando furioso”, inspirată din epopeele feudale și din romanele cavaleresti, a ironizat cu multă vervă și cu umor idealurile cavaleresti perimate. — 170.
- Arkwright, sir Richard* (1732—1792) — întreprinzător englez din perioada revoluției industriale; a proiectat și a construit diferite mașini de filat. — 297.
- Auer, Ignaz* (1846—1907) — de profesie șelar; unul dintre conducătorii social-democrației germane, reformist; a fost timp de mulți ani deputat în Reichstag. — 67, 90.
- August (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus)* (63 î.e.n.—14 e.n.) — împărat roman (27 î.e.n.—14 e.n.). — 462.
- Aveling, Edward* (1851—1898) — socialist englez, scriitor și publicist; a colaborat la traducerea în limba engleză a primului volum al „Capitalului”; din 1884, membru al Federației social-democrate și unul dintre fondatorii Ligii socialiste (1884); de la sfârșitul deceniului al 9-lea până la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, unul dintre organizatorii mișcării de masă a muncitorilor necalificați și șomerilor; delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889, 1891 și 1893; soțul fiicei lui Marx, Eleanor. — 61, 63.
- Bacon, Francis, baron de Verulam* (1561—1626) — om de stat și filozof materialist englez, naturalist și istoric. — 285—287.
- Bahr, Hermann* (1863—1934) — romanțier și dramaturg austriac, critic literar și de artă. — 80, 81, 83.
- Bakunin, Mihail Aleksandrovici* (1814—1876) — publicist și revoluționar rus, a participat la revoluția din 1848—1849 din Germania; unul dintre ideologii narodnicismului și anarhismului; primit în Asociația Internațională a Muncitorilor, a acționat ca un dușman înverșunat al marxismului; în 1872, la Congresul de la Haga, a fost exclus din Asociația Internațională a Muncitorilor pentru activitate scizionistă. — 52, 57, 68, 91, 337, 342—344, 411, 414—416, 454.
- Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon* (1791—1873) — om politic burghez francez, în timpul monarhiei din iulie s-a situat în fruntea opoziției dinastice liberale, din decembrie 1848 până în octombrie 1849, prim-ministru; s-a sprijinit pe blocul contrarevoluționar al fracțiunilor monarhiste. — 521.
- Bastelica, André* (1845—1884) — tipograf, militant al mișcării muncitorești franceze și spaniole; membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor; adept al lui Bakunin; în 1871, membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor, delegat la Conferința de la Londra din 1871. — 342.
- Bauer, Bruno* (1809—1882) — filozof idealist german, publicist, a studiat istoria religiilor; unul dintre cei mai de seamă tineri hegelieni; după 1866, național-liberal; autorul unui șir de lucrări despre istoria creștinismului primitiv. — 331, 334, 338, 449, 450, 462.

## B

- Bachofen, Johann Jakob* (1815—1887) — istoric și jurist elvețian, autorul lucrării „Matriarhatul”. — 214.
- Bătrînul Fritz* — vezi *Frederic al II-lea*.
- Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron, baron de* (1732—1799) — dramaturg francez. — 117.

- Bebel, August** (1840—1913) — militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesiune strungar în lemn; membru al Internaționalei I; din 1867, deputat în Reichstag; unul dintre întemeietorii și conducătorii social-democrației germane; a luptat împotriva lassalleanismului; în timpul războiului franco-prusian s-a situat pe pozițiile internaționalismului proletar, a militat pentru sprijinirea Comunei din Paris; delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889, 1891 și 1893; prieten și colaborator al lui Marx și Engels; militant al Internaționalei a II-a; în ultimul deceniu al secolului trecut și la începutul secolului al XX-lea a luat atitudine împotriva reformismului și revizionismului, comițând însă, în ultima perioadă a activității sale, o serie de greșeli cu caracter centrist. — 67, 90, 118, 145, 168, 243, 244, 371, 514, 536, 542.
- Becker, August** (1814—1871) — publicist german, membru al Ligii celor drepti din Elveția; adept al lui Weitling; a luat parte la revoluția din 1848—1849 din Germania; la începutul deceniului al 6-lea a emigrat în S.U.A., unde a colaborat la presa democratică. — 43.
- Beesly, Edward Spencer** (1831—1915) — istoric și om politic englez, radical burghez, pozitivist; profesor la Universitatea din Londra; în 1870—1871 a militat în presa engleză în apărarea Asociației Internaționale a Muncitorilor și a Comunei din Paris. — 98, 102, 117, 140, 144, 149, 150, 154—155.
- Benary, Ferdinand** (1805—1880) — filolog — orientalist german și comentator al Bibliei, profesor la Berlin. — 462, 463, 464.
- Bengel, Johann Albrecht** (1687—1752) — teolog protestant german, a editat și a comentat texte religioase creștine. — 464.
- Bernadotte, Jean-Baptiste-Jules** (1764—1844) — mareșal francez; a luat parte la războaiele duse de Republica Franceză și la cele duse de Napoleon I; în 1810 a fost înfiat de regele Carol al XIII-lea al Suediei și a devenit moștenitor al tronului și regent; în 1813 a luat parte la războiul împotriva lui Napoleon I; rege al Suediei și Norvegiei sub numele de Carol al XIV-lea (1818—1844). — 27.
- Bernstein, Eduard** (1850—1932) — social-democrat german, publicist, redactorul publicației „Der Sozialdemokrat” (1881—1890), delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889 și 1893; după moartea lui Engels s-a manifestat fățiș ca revizionist al marxismului; a fost unul dintre liderii aripii oportuniste a social-democrației germane și a Internaționalei a II-a. — 50.
- Beust, Friedrich von** (1817—1899) — ofițer prusian, din cauza convingerilor sale politice a trecut în rezervă; în 1848 a fost membru al comitetului Asociației muncitorilor din Köln, redactor la „Neue Kölnische Zeitung” (septembrie 1848—februarie 1849); în 1849 a luat parte la insurecția din Baden-Palatinat, apoi a emigrat în Elveția, unde a fost profesor de pedagogie. — 377.
- Bevan, W.** — președinte al Consiliului trade-unionurilor din orașul Swansea, în 1867 a condus lucrările congresului trade-unionurilor care a avut loc în acest oraș. — 58.
- Biagini** — funcționar la Ministerul de Finanțe al Italiei, în 1889 a efectuat revizia de la Banca Romana. — 352, 356.
- Bismarck, Otto, prinț** de (1815—1898) — om de stat și diplomat al Prusiei și Germaniei, reprezentant al iuncherismii prusiene; ambasador la Petersburg (1859—1862) și la Paris (1862); prim-ministru al Prusiei (1862—1871); cancelar al Imperiului german (1871—1890); a realizat unificarea Germaniei pe cale contrarevoluționară; dușman



- inveterat al mișcării muncitorești, autorul legii excepționale împotriva socialiştilor (1878). — 4—10, 40—41, 45, 48, 78, 181—183, 185, 236, 243, 244, 246, 247, 248, 267, 276, 317, 350, 358, 391, 471, 476, 509, 512, 514, 522, 536.
- Blanc, Jean-Joseph-Louis** (1811—1882) — socialist mic-burghez, ziarist și istoric francez; în 1848, membru al guvernului provizoriu și președinte al comisiei de la Luxemburg; s-a situat pe o poziție de conciliere între clase și de pactizare cu burghezia; în august 1848 a emigrat în Anglia și a fost unul dintre conducătorii emigrației mic-burgheze de la Londra. — 242, 436.
- Blanqui, Louis-Auguste** (1805—1881) — revoluționar francez, comunist utopist, organizatorul mai multor societăți secrete și a numeroase conjurații; a luat parte activă la revoluțiile din 1830 și 1848; conducătorul Societății secrete a anotimpurilor; militant de seamă al mișcării muncitorești revoluționare din Franța; a petrecut 36 de ani în închisoare și în coloniile de deportați. — 74, 188, 190, 411, 412, 416, 454, 512.
- Blum, Robert** (1807—1848) — democrat mic-burghez german, de profesiune ziarist; lider al aripii de stînga din Adunarea națională de la Frankfurt; în octombrie 1848 a luat parte la revoluția de la Viena; după căderea orașului a fost împușcat. — 65.
- Boguslawski, Albert von** (1834—1905) — general prusian reacționar, autor de lucrări militare; a luat parte la reprimarea răscoalei din Polonia (1863—1864); în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a colaborat la presa naționalistă. — 520, 522.
- Böhme, Jacob** (1575—1624) — filozof panteist german, de profesiune cizmar, precursor al dialecticii idealiste. — 285.
- Boisgillebert, Pierre le Pesant, sieur de** (1646—1714) — economist francez, precursor al fiziocraților; unul dintre fondatorii economiei politice clasice burgheze din Franța. — 253, 531.
- Bolingbroke, Henry St. John, Viscount** (1678—1751) — filozof deist și om politic englez, unul dintre liderii partidului tory. — 295.
- Börne, Karl Ludwig** (1786—1837) — publicist și critic german, reprezentant al opoziției mic-burgheze radicale; autorul „Scrisorilor din Paris”, prin care a făcut cunoscute germanilor evenimentele revoluționare din Franța. Spre sfîrșitul vieții adept al socialismului creștin. — 50.
- Borrosch, Alois** (1797—1869) — librar din Praga, om politic liberal; a participat la revoluția din 1848 din Austria. — 398.
- Boulanger, Georges-Ernest-Jean-Marie** (1837—1891) — general francez, aventurier politic; ministru de război (în 1886 și în 1887); prin propagandă revanșardă antigermană și prin demagogie politică a încercat să instaureze în Franța dictatura sa militară. — 43, 74.
- Bourbon** — dinastie regală, a domnit în Franța (1589—1792, 1814—1815 și 1815—1830), în Spania (1701—1808, 1814—1868 și 1874—1931), în regatul Neapolului (1735—1860), în Parma (1748—1859). — 28, 33.
- Bovio, Giovanni** (1841—1903) — filozof idealist italian; om politic burghez, republican; în 1876 deputat în parlament; profesor la Universitatea din Neapole. — 271—274.
- Bracke, Wilhelm** (1842—1880) — social-democrat german; a editat literatură socialistă la Braunschweig; unul dintre liderii Partidului muncitoresc social-democrat al eisenachienilor; prieten apropiat al lui Marx și Engels; a luptat împotriva lassalleanismului; a luat atitudine, deși nu destul de consecvent, împotriva elementelor oportuniste din Partidul muncitoresc social-democrat. — 90.

**Bremer, Julius** — social-democrat german, muncitor la o fabrică de țigări, unul dintre conducătorii mișcării muncitorești la Magdeburg. — 83.

**Brentano, Lujo (Ludovic Joseph)** (1844—1931) — economist burghez german, exponent al economiei politice vulgare, unul dintre principalii reprezentanți ai socialismului de catedră. — 93, 95—113, 115—128, 133, 143—149, 151, 152, 154—160, 163—166, 167—179, 303.

**Bright, John** (1811—1889) — fabricant englez, adept al liberului-schimb, unul dintre fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor; de la începutul deceniului al 6-lea lider al aripiei de stînga a partidului liberal; ministru în mai multe guverne liberale. — 229, 264, 300, 315.

**Broadhurst, Henry** (1840—1911) — om politic englez, unul dintre liderii reformiști ai trade-unionurilor, de profesie muncitor constructor; secretar al Comitetului parlamentar al Congresului trade-unionurilor (1875—1890); membru al parlamentului (din partea partidului liberal); în 1886 ministru-adjunct la Ministerul de Interne. — 322.

**Buckland, William** (1784—1856) — geolog și cleric englez, în lucrările sale a încercat să împace datele geologiei cu legendele biblice. — 287.

**Burns, John** (1858—1943) — militant al mișcării muncitorești engleze; în deceniul al 9-lea unul dintre conducătorii mișcării noilor trade-unionuri, unul dintre organizatorii grevei docherilor londonezi (1889); în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a aderat la trade-unionismul liberal și a luat atitudine împotriva mișcării socialiste; din 1892 membru al parlamentului; în guvernele liberale a fost ministru al autoadministrației locale (1905—1914) și ministru al comerțului (1914). — 322, 543. \*

## C

**Cabet, Etienne** (1788—1856) — jurist și publicist francez, comunist utopist; autorul romanului utopic „Călătorie în Icaria” (1842). După Cabet, proprietatea privată trebuie desființată, deoarece reprezintă o abatere de la „legea naturală”, iar comunismul corespunde naturii însăși, care i-a creat pe oameni egali. — 58.

**Caligula** (12—41) — împărat roman (37—41). — 462.

**Calvin, Jean** (1509—1564) — reformator religios francez, întemeietor al calvinismului — o orientare a protestantismului, expresie a intereselor burgheziei din epoca acumulării primitive a capitalului. — 292, 293.

**Camphausen, Ludolf** (1803—1890) — bancher din Köln, unul dintre liderii burgheziei liberale renane; prim-ministru al Prusiei (din martie pînă în iunie 1848), a dus o politică trădătoare, de conciliere cu forțele reacționare. — 331.

**Caprivi, Leo, conte de** (1831—1899) — om de stat și militar prusian, general, cancelar al imperiului (1890—1894). — 181, 232, 248, 405.

**Carnot, Marie-François-Sadi** (1837—1894) — om de stat francez, republican burghez moderat, a ocupat în repetate rînduri funcția de ministru; președinte al Republicii (1887—1894). — 412.

**Carol I** (1600—1649) — rege al Angliei (1625—1649), executat în timpul revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea. — 293.

**Carol al X-lea** (1757—1836) — rege al Franței (1824—1830). — 32.

**Carol al XII-lea** (1682—1718) — rege al Suediei (1697—1718). — 17.

**Cavallotti, Felice** (1842—1898) — om politic și publicist italian; a participat la mișcarea de eliberare națională;

- lider al radicalilor burghezi ; din 1873 deputat în parlament. — 434.
- Cartwright, Edmund* (1743—1823) — inventatorul războiului de țesut mecanic. — 297.
- Cernîșevski, Nikolai Gavrilovici* (1828—1889) — mare democrat-revoluționar rus, filozof materialist, scriitor și critic literar ; unul dintre cei mai de seamă precursori ai social-democrației ruse. — 417, 418, 421, 425, 427.
- Cezar (Caius Iulius Caesar)* (aprox. 100—44 î.e.n.) — mare general, om de stat și scriitor roman ; consul și tribun pe viață, apoi dictator pe viață ; autorul lucrărilor „De bello Gallico” și „De bello civili”. — 212, 464.
- Chateaubriand, François-René, viconte de* (1768—1848) — scriitor francez, om de stat și diplomat reacționar ; ministru de externe (1822—1824) ; a reprezentat Franța la Congresul de la Verona (1822). — 32.
- Chauvin, Nicolas* — grenadier francez reformat, admirator al lui Napoleon I ; tipul lăudărosului și al patriotului exagerat ; de la numele său provine noțiunea de șovinism. — 391.
- Christian, conte de Glücksburg* (1818—1906) — din 1852 moștenitorul tronului Danemarccii ; rege al Danemarccii sub numele de Christian al IX-lea (1863—1906). — 36.
- Cipriani, Amilcare* (1844—1918) — socialist italian ; în deceniul al 7-lea partizan al lui Garibaldi ; a luat parte la Comuna din Paris, unul dintre vicepreședinții Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889 de la Paris. — 529.
- Claudius, Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus* — (10 î.e.n.—54 e.n.) împărat roman (41—54). — 452, 462.
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (1841—1929) — om politic și publicist francez, din deceniul al 9-lea liderul partidului radical ; președinte al Consi-
- liului de Miniștri (1906—1909 și 1917—1920) ; a promovat o politică imperialistă. — 249.
- Cobden, Richard* (1804—1865) — fabricant din Manchester, liberal, adept al liberului-schimb, unul dintre fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor ; membru al parlamentului. — 229, 300.
- Colažanni, Napoleone* (1847—1921) — om politic și publicist italian, republican ; a participat la mișcarea de eliberare națională din Italia ; în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea s-a apropiat de socialiști ; din 1890 deputat în parlament. — 353—355.
- Collins, John Anthony* (1676—1729) — filozof materialist englez. — 287.
- Commodian (us)* (prima jumătate a secolului al III-lea) — scriitor latin și ecleziastic în perioada creștinismului primitiv. — 451.
- Consiglio* — director general al băncii din Neapole, senator. — 352.
- Constans, Jean-Antoine-Ernest* (1833—1913) — om de stat francez, republican hurghez moderat ; ministru de interne (1880—1881 și 1889—1892) ; a promovat o politică de reprimare a mișcării muncitorești. — 248, 249.
- Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus)* (aprox. 274—337) — împărat roman (306—337). A unificat Imperiul roman și i-a mutat capitala la Constantinopol. În timpul domniei lui s-a construit valul de apărare cunoscut sub numele de „Brazda lui Novac” (circa 700 km), care taie în două câmpia Olteniei și Munteniei de la Hinova la Barboși. — 450, 452, 523.
- Constantin Pavlovici* (1779—1831) — mare duce al Rusiei ; din 1814 comandant suprem al armatei poloneze, de fapt guvernator al Poloniei (1814—1831). — 34.
- Courier de Méré, Paul-Louis* (1772—1825) — filolog și publicist francez,

- democrat burghez ; a luat atitudine împotriva reacțiunii feudal-clericale din Franța. — 117.
- Coward, William* (1657—1725) — medic și filozof materialist englez. — 287.
- Cresus* — ultimul rege al Lidiei (560—546 î.e.n.). — 9.
- Crispi, Francesco* (1818—1901) — om de stat italian, republican burghez ; a participat la mișcarea de eliberare națională ; la sfârșitul deceniului al 7-lea al secolului al XIX-lea, adept al monarhiei constituționale, unul dintre liderii așa-numitei „stingi” burgheze ; prim-ministru (1887—1891, 1893—1896) ; a promovat o politică de reprimare a mișcării muncitorești și țărănești din Italia. — 352—353, 358, 471, 476.
- Cromwell, Oliver* (1599—1658) — om de stat englez ; conducătorul burgheziei și al nobilimii îmburghezite în perioada revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea ; lord-protector al Angliei, Scoției și Irlandei (1653—1658). — 293.
- Czapka, baron* — consilier ministerial austriac. — 396.
- D
- Dante Alighieri* (1265—1321) — scriitor italian ; unul dintre cei mai mari poeți ai lumii. — 360.
- Darboy, Georges* (1813—1871) — teolog francez, din 1863 arhiepiscopul Parisului ; în mai 1871 a fost împușcat de Comună ca ostatic. — 188.
- Darwin, Charles Robert* (1809—1882) — mare naturalist englez, întemeietorul biologiei științifice și al concepției despre evoluția istorică a speciilor de plante și animale pe calea selecției naturale, cunoscută sub numele de darwinism. — 214, 283.
- Dell'Avalle, Carlo* — militant al mișcării socialiste italiene, în 1894 membru al conducerii Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia. — 471.
- Democrit din Abdera* (aprox. 460—aprox. 370 î.e.n.) — filozof grec, reprezentant de seamă al materialismului și al ateismului în antichitate, „cea dintii minte enciclopedica la greci” (Marx și Engels) ; unul dintre întemeietorii teoriei atomiste ; exponent ideologic al democrației sclavagiste. — 285.
- Dibici, Ivan Ivanovici, conte* (1785—1831) — general feldmareșal rus, comandant suprem în războiul ruso-turc (1828—1829) ; comandant suprem al armatei care a reprimat răscoala din Polonia din 1830—1831. — 33.
- Dickens Charles* — mare scriitor realist englez. — 153.
- Dietz, Johann Heinrich Wilhelm* (1843—1922) — social-democrat german, editor ; fondatorul editurii J.H.W. Dietz din Stuttgart, care a devenit editura partidului social-democrat ; din 1881 deputat în Reichstag. — 205.
- Dioclețian, Caius Aurelius Valerius* (aprox. 245—313) — împărat roman (284—305). — 523.
- Disraeli (D'Israeli) Benjamin (din 1876) conte de Beaconsfield* (1804—1881) — om de stat și scriitor englez, unul dintre liderii torylor ; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unul dintre liderii partidului conservator, prim-ministru (1868 și 1874—1880). — 301.
- Dodwell, Henry* (m. 1784) — filozof materialist englez. — 287.
- Drumont, Edouard-Adolphe* (1844—1917) — publicist reacționar francez, autor al unor scrieri cu caracter antisemit. — 49.
- Ducele de Nassau* — vezi *Adolf*.
- Ducele de Westminster* — vezi *Grosvenor, Hugh Lupus*.
- Dühring, Eugen Karl* (1833—1921) — filozof eclectic și economist vulgar german, reprezentant al socialismului mic-burghez reacționar ; a profesat o filozofie care îmbina în mod eclectic idealismul, materialismul metafizic și

pozitivismul ; s-a ocupat și de științele naturii și de literatură ; între anii 1863 și 1877 privat-docent la Universitatea din Berlin. — 83, 279, 283.

*Duns Scot, John* (aprox. 1265—1308) — filozof medieval scolastic, reprezentant al nominalismului, care în evul mediu a fost expresia materialismului ; autorul lucrării monumentale „Opus Oxoniense”. — 285.

## E

*Ecaterina a II-a* (1729—1796) — împărăteasă a Rusiei (1762—1796). — 14, 19—21, 23—25, 27, 29, 39.

*Ehrenfreund Isidor* — funcționar de bancă austriac, membru al clubului funcționarilor de la băncile și instituțiile de credit din Viena. — 49.

*Engelmann, Paul* (1854—1910) — reprezentant al mișcării muncitorești din Ungaria, de profesiune tinichigiu ; redactor al săptăminalului „Arbeiter-Wochen-Chronik”, unul dintre întemeietorii Partidului social-democrat din Ungaria (1890) și lider al aripii de stînga a acestui partid, ai cărei membri au fost excluși din partid de către oportuniști în 1892 ; ulterior unul dintre întemeietorii și conducătorii Partidului muncitoresc social-democrat din Ungaria (1892—1894) ; din 1894 corespondent al lui „Arbeiter-Zeitung”. — 349.

*Engels, Friedrich* (1820—1895). — 13, 22, 29, 34, 49—52, 56—60, 67—73, 76, 77, 79—89, 91, 95—97, 99, 101, 104, 106, 114, 115, 117, 120, 167, 168, 172, 173, 174—176, 178—182, 193—196, 203, 205, 216, 217, 218, 222, 225—227, 229, 230, 232, 234, 237, 241, 243, 255—259, 262—264, 271—273, 276, 278, 279, 285, 286, 287, 304, 305, 307, 309, 314, 323, 324—360, 365—440, 443—478, 481—525, 529—546.

*Epicur* (aprox. 341—270 î.e.n.) — filozof materialist grec, ateu. — 331.

*Ernst, Paul* (1866—1933) — publicist, critic literar și dramaturg german ; la sfîrșitul deceniului al 9-lea a aderat la social-democrație ; unul dintre conducătorii opoziției semianarhiste a „tinerilor” ; în 1891 a fost exclus din Partidul social-democrat din Germania ; ulterior a aderat la fascism. — 80—85.

*Eschil* (525—456 î.e.n.) — poet tragic grec, considerat părintele tragediei antice. — 207, 208.

*Eudes, Emile* (1843—1888) — revoluționar francez, blanquist, general al Gărzii naționale și membru al Comunei din Paris ; după căderea Comunei a emigrat în Elveția, iar apoi în Anglia ; în urma amnistiei din 1880 s-a întors în Franța și a fost unul dintre organizatorii Comitetului central revoluționar al blanquiștilor. — 188, 412.

*Ewald, Georg Heinrich August* (1803—1875) — orientalist german, exeget și critic al Bibliei. — 462.

## F

*Fallmerayer, Jakob Philipp* (1790—1861) — istoric german și explorator. — 466.

*Fawcett, Henry* (1833—1884) — economist englez, din 1865 membru al parlamentului, liberal. — 137.

*Ferdinand I* (1793—1875) — împărat al Austriei (1835—1848). — 359.

*Ferdinand al VII-lea* (1784—1833) — rege al Spaniei (1808 și 1814—1833). — 400.

*Ferry, Jules-François-Camille* (1832—1893) — avocat, publicist și om politic francez, unul dintre liderii republicanilor burghezi moderați ; membru al guvernului apărării naționale, primar al Parisului (1870—1871) ; a luptat împotriva mișcării revoluționare ; prim-ministru (1880—1881 și 1883—1885) ; a promovat o politică de expansiune colonială. — 180, 412.

- Filip al II-lea al Macedoniei** (aprox. 382—336 î.e.n.) — rege al Macedoniei (359—336 î.e.n.). — 459.
- Filon din Alexandria (Filon Iudeul)** (aprox. 25 î.e.n.—40 e.n.) — filozof mistic, șeful școlii iudeo-alexandrine. Concepțiile sale au avut un rol important în formarea teologiei creștine. — 450, 453, 459.
- Flavia** — dinastie de împărați romani (69—96). — 355.
- Flocon, Ferdinand** (1800—1866) — om politic și publicist francez, democrat mic-burghez; unul dintre redactorii ziarului „La Réforme”; în 1848 membru al guvernului provizoriu. — 436.
- Floquet, Charles-Thomas** (1828—1896) — om de stat francez, radical burghez; membru în Camera deputaților (1876—1893), a fost de mai multe ori ales președinte al acesteia; prim-ministru (1888 și 1889); în 1892, fiind implicat în afacerea Panama, a trebuit să se retragă din viața politică. — 356.
- Fontane, Marius** (1838—1914) — scriitor francez, unul dintre administratorii companiei Canalului Panama; în 1893 a fost condamnat la doi ani închisoare, fiind implicat în afacerea Panama; în cele din urmă a fost achitat. — 356.
- Forster, William Edward** (1818—1886) — fabricant și om politic englez, liberal, ministru pentru Irlanda (1880—1882); a reprimat cu cruzime mișcarea de eliberare națională irlandeză. — 299, 300.
- Fortis, Alessandro** (1842—1909) — avocat și om politic italian, din 1880 deputat în parlament, unul dintre liderii așa-numitei „stingi” burgeze. — 355.
- Fourier, François-Marie-Charles** (1772—1837) — mare socialist utopist francez. — 58—59, 204, 215, 456.
- Frederic al II-lea (cel Mare)** (1712—1786) — rege al Prusiei (1740—1786). — 5, 19, 22, 24, 501.
- Frederic al III-lea** (1831—1888) — împărat al Germaniei și rege al Prusiei (9 martie—15 iunie 1888). — 8.
- Frederic „cel Mare”** — vezi *Frederic al II-lea*.
- Frederic Wilhelm I** (1802—1875) coregent (1831—1847) și principe elector de Hessa (1847—1866). — 521.
- Frederic Wilhelm al II-lea** (1744—1797) — rege al Prusiei (1786—1797). — 24, 519.
- Frederic Wilhelm al III-lea** (1770—1840) — rege al Prusiei (1797—1840). — 28.
- Frederic Wilhelm al IV-lea** (1795—1861) — rege al Prusiei (1840—1861). — 35.
- Freycinet, Charles-Louis de Saulses de** (1828—1923) — om de stat și diplomat francez; republican burghez moderat; a fost de mai multe ori ministru, prim-ministru (1879—1880, 1882, 1886 și 1890—1892); în 1892, fiind implicat în afacerea Panama, a fost nevoit să demisioneze și să se retragă pentru un timp din viața politică. — 356.

## G

**Galba, Servius Sulpicius** (5 î.e.n. — 69 e.n.) — împărat roman, în deceniul al 7-lea guvernatorul Spaniei Tarraconensis; proclamat împărat în iunie 68, după moartea lui Nero, de către armata din Spania. A fost ucis în ianuarie 69, când Otho a organizat un complot al pretorienilor în timpul răscoalei plebeilor și a armatei din Roma nemulțumiți de politica dusă de el. — 463.

**Garibaldi, Menotti** (1840—1903) — fiul lui Giuseppe Garibaldi; a participat la mișcarea de eliberare națională din Italia; în războiul franco-prusian a luptat de partea francezilor; la în-

- ceputul deceniului al 8-lea a fost întreprinzător, deputat în parlamentul italian (1876—1900). — 353.
- Gavazzi** — om politic italian, la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea deputat în parlament. — 353.
- Geib, August** (1842—1879) — social-democrat german, librar în Hamburg; membru al Uniunii generale a muncitorilor germani; a participat la Congresul de la Eisenach din 1869; unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc social-democrat; casier al partidului (1872—1878); deputat în Reichstag (1874—1876). — 90.
- George al V-lea** (1819—1878) — rege al Hanovrei (1851—1866). — 521.
- Gervais, Alfred-Albert** (1837—1921) — amiral francez, a participat la războiul Crimeii, la expediția colonială din China (1860), precum și la războiul franco-prusian; în 1891 a comandat escadra franceză, care a vizitat Kronstadtul. — 351.
- Giers, Nikolai Karlovici** (1820—1895) — diplomat rus, ambasador la Teheran (din 1863), Berna (din 1869), Stockholm (din 1862), adjunct al ministrului de externe (1875—1882), ministru de externe (1882—1895). — 15.
- Giffen, Sir Robert** (1837—1910) — economist și statistician englez, specialist în probleme financiare, șeful secției de statistică din Board of Trade (ministerul comerțului) (1876—1897). — 268, 318, 491.
- Giolitti, Giovanni** (1842—1928) — om de stat italian, unul dintre liderii așa-numitei „stingi” burgheze; ministru de finanțe (1889 și 1890); prim-ministru (1892—1893); fiind implicat în abuzurile săvârșite la Banca Romana, a fost nevoit să demisioneze și să se retragă temporar din viața politică. — 353, 355, 356, 358.
- Giraud-Teulon, Alexis** (n. 1839) — profesor de istorie la Geneva, autorul mai multor lucrări de istorie a societății primitive. — 213, 215.
- Gladstone, William Ewart** (1809—1898) — om de stat englez, tory, apoi peelist; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea lider al partidului liberal; ministru de finanțe (1852—1855 și 1859—1866) și prim-ministru (1868—1874, 1880—1885, 1886 și 1892—1894). — 23, 43, 96—103, 105, 107, 108, 109, 113, 115, 117, 122—129, 133—137, 138—156, 158, 159, 160—166, 168—174, 175, 177—179, 323, 393.
- Glücksburger Christian** — vezi *Christian, duce de Glücksburg*. —
- Goethe, Johann Wolfgang** (1749—1832) — mare scriitor și gânditor german. — 170, 288.
- Gorceakov, Aleksandr Mihailovici, prinț** (1798—1883) — om de stat și diplomat rus, ambasador la Viena (1854—1856), ministru de externe (1856—1882). — 15, 38.
- Gracchi, frații Caius Gracchus** (153—121 î.e.n.) și *Tiberius Gracchus* (162—133 î.e.n.) — tribuni ai poporului au inițiat și au înfăptuit o însemnată reformă agrară în interesul țăranimii, care a întâmpinat însă opoziția în dirjită a Senatului. — 522.
- Grévy, François-Paul-Jules** (1807—1891) — om de stat francez, republican burghez moderat; președinte al Republicii (1879—1887). — 412.
- Grimaldi, Bernardino** (1841—1897) — om de stat italian, din 1876 deputat în parlament, a făcut parte din așa-numita „stingă” burgheză, ministru de finanțe (1879, 1888—1889, 1890—1891). — 354—356.
- Grosvenor, Hugh Lupus** (din 1874 conte de Westminster) (1825—1899) — om politic englez, liberal; mare proprietar funciar. — 50.
- Guillaume, James** (1844—1916) — instigator elvețian; anarhist, partizan al lui Bakunin, membru al Internaționalei I, unul dintre organizatorii Alian-

ței democrației socialiste ; la Congresul de la Haga a fost exclus din Internațională pentru activitate scizionistă ; în timpul primului război mondial social-șovinist. — 344.

*Guizot, François-Pierre-Guillaume* (1787—1874) — istoric și om de stat burghez francez ; din 1840 pînă la revoluția din februarie din 1848 a condus de fapt politica internă și externă a Franței ; exponent al intereselor marii burghezii financiare. — 332.

*Gilich, Gustav von* (1791—1847) — economist și istoric german, autorul mai multor lucrări de istorie a economiei. — 19.

*Gustav al III-lea* (1746—1792) — rege al Suediei (1771—1792). — 25.

## H

*Hanseman, David Justus* (1790—1864) — mare capitalist german, unul dintre conducătorii burgheziei liberale renane ; din martie pînă în septembrie 1848 ministru de finanțe al Prusiei ; a dus o politică trădătoare de pactizare cu forțele contrarevoluționare. — 331.

*Hardie, James Keir* (1856—1915) — militant al mișcării muncitorești engleze, reformist ; de profesiune miner, apoi publicist, fondator și lider al Partidului muncitoresc din Scoția (din 1888) și al Partidului laburist independent (din 1893), unul dintre cei mai activi lideri ai Partidului laburist. — 322.

*Hartley, David* (1705—1757) — medic englez, filozof materialist. — 287.

*Haxthausen, August, baron de* (1792—1866) — consilier de stat prusian și autor al mai multor lucrări despre rămășițele sistemului de obște în relațiile agrare din Rusia ; prin concepțiile sale politice — reacționar-iobăgist. — 416, 425.

*Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (1770—1831) — filozof german, cel mai de

seamă reprezentant al filozofiei clasice germane ; a elaborat multilateral dialectica idealistă, ideologul burgheziei germane. — 289, 331, 332, 338.

*Heine, Heinrich* (1797—1856) — mare poet revoluționar german ; prieten intim al familiei Marx. — 50, 351.

*Henric al IV-lea* (1553—1610) — rege al Franței (1589—1610). — 351.

*Henric al VII-lea* (1457—1509) — rege al Angliei (1458—1509). — 294.

*Henric al VIII-lea* (1491—1547) — rege al Angliei (1509—1547). — 294.

*Héritier, Louis* (1863—1898) — socialist elvețian, autor al unei serii de lucrări de istorie a mișcării muncitorești și socialiste. — 342—344.

*Herzen, Aleksandr Ivanovici* (1812—1870) — mare democrat-revoluționar rus, filozof materialist, publicist și scriitor ; în 1847 a emigrat. A înființat la Londra o tipografie rusă și a editat almanahul „Polearnaia Zvezda” și ziarul „Kolokol”. — 416, 417, 425.

*Hobbes, Thomas* (1588—1679) — filozof materialist englez, reprezentant al materialismului mecanicist ; concepțiile sale social-politice se disting prin tendințe antidemocratice. — 286, 287, 295.

*Hodgskin, Thomas* (1787—1869) — economist și publicist englez ; a apărut interesele proletariatului și a criticat capitalismul de pe pozițiile socialismului utopic ; folosind teoria lui Ricardo, a tras concluzii socialiste. — 279.

*Hollmann von Fallersleben, August Heinrich* (1798—1874) — poet și filozof german. — 391.

*Homer* — cel mai mare poet epic grec, i se atribuie poemele epice „Iliada” și „Odiseea”. — 173.



*Hopkins, Thomas* (începutul secolului al XIX-lea) — economist englez. — 279.

*Hunter, Henry Julian* — medic englez, autor al mai multor rapoarte cu privire la condițiile de viață inumane ale muncitorilor. — 129.

*Hyndman, Henry Mayers* (1842—1921) (în deceniul al 9-lea cunoscut sub pseudonimul *John Broadhouse*) — socialist englez, reformist; fondator (1881) și lider al Federației democratice, care în 1884 a fost transformată în Federația social-democrată; a dus o politică oportunistă și seclară în mișcarea muncitorească. Ulterior, unul din liderii Partidului socialist britanic, din care a fost exclus în 1916 pentru propagandă în favoarea războiului imperialist. — 61, 62.

## I

*Ianciu, Nikolai Andreevici* (1859—1921) — etnograf rus; în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea secretarul secției etnografice a societății „Prietenii științelor naturii, antropologiei și etnografiei”. — 346.

*Ibsen, Henrik* (1828—1906) — mare dramaturg norvegian. — 82.

*Iglesias, Posse Pablo* (1850—1925) — militant de seamă al mișcării muncitorești spaniole, publicist proletar, de profesiune tipograf, membru al Consiliului federal spaniol al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1871—1872) și al Noii Federații de la Madrid; a luptat împotriva influenței anarhiste; în 1879 unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc socialist din Spania; mai târziu unul dintre liderii aripii reformiste din acest partid; delegat la Congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889, 1891 și 1893. — 469.

*Iosif al II-lea* (1741—1790) — fiul împărătesei Maria Tereza, coregent (1765—1780), împărat al Austriei

(1780—1790), împărat al Sfintului imperiu roman de națiune germană (1765—1790). — 20, 22, 24.

*Irineu* (aprox. 130—aprox. 202) — patriarh creștin, de origine grec din Asia Mică; din 177 episcop de Lyon; în scrierile sale i-a combătut pe „eretici” și a pus bazele dogmaticii creștine. — 463, 464.

## J

*Jones, Richard* (1790—1855) — economist englez; lucrările sale reflectă decăderea economiei politice clasice din Anglia; într-o serie de probleme ale economiei politice, el l-a depășit pe Ricardo. — 167.

*Jukovski, Iuli Galaktionovici* (1822—1907) — economist vulgar și publicist rus; guvernator al Băncii de Stat; autorul articolului „Karl Marx și lucrarea sa despre capital”, care cuprinde atacuri la adresa marxismului. — 424.

*Juvenal (Decimus Junius Juvenalis)* (aprox. 60 — aprox. 140) — poet satiric roman. — 522.

## K

*Kanitz, Hans Wilhelm Alexander, conte de* (1841—1913) — om politic german, unul dintre liderii partidului conservator, membru în Landtagul prusian și în Reichstag, exponent al intereselor marilor proprietari funciari. — 489.

*Kant, Immanuel* (1724—1804) — întemeietorul filozofiei clasice germane. „Trăsătura fundamentală a filozofiei lui Kant o constituie concilierea materialismului cu idealismul, realizarea unui compromis între ele, îmbinarea într-un singur sistem a unor curente filozofice eterogene, opuse” (Lenin). — 289.

*Kautsky, Karl* (1854—1938) — teoreticianul Partidului social-democrat din Germania și al Internaționalei a II-a;

- redactor la revista „Die Neue Zeit“ (1883—1917). În deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea a aderat la marxism ; a scris o serie de lucrări în probleme ale teoriei marxiste, care, deși conțineau greșeli, au jucat un rol pozitiv în propagarea marxismului ; mai târziu s-a situat pe pozițiile oportunistului și a devenit ideologul centrismului în social-democrația germană și în Internaționala a II-a ; după Revoluția din Octombrie 1917 s-a ridicat fățiș împotriva dictaturii proletarietului și a Puterii sovietice. — 20.
- Kautsky, Louise** — socialistă austriacă, prima soție a lui Karl Kautsky ; din 1890 secretara lui Engels. — 258.
- Kelley-Wischnewetzky, Florence** (1859—1932) — socialistă americană, mai târziu reformistă burgheză ; a tradus în limba engleză lucrarea lui Engels „Situția clasei muncitoare din Anglia“ ; soția socialistului Wischnewetzky, emigrat din Rusia. — 259, 309.
- Kennan, George** (1845—1924) — ziarist și explorator american ; în 1885—1886 a făcut o călătorie în Siberia ; a publicat impresiile sale de călătorie într-o serie de articole intitulate „Siberia and the Exile System“. — 43.
- Kokosky, Samuel** (1838—1899) — publicist german ; în 1872 a aderat la social-democrație ; redactor la mai multe publicații social-democrate. — 344.
- Köller, Ernst Matthias de** (1841—1928) — om de stat reacționar german, deputat în Reichstag (1881—1888), ministru de interne al Prusiei (1894—1895), a promovat o politică de oprire a partidului social-democrat. — 523.
- Kovalevski, Maksim Maksimovič** (1851—1916) — sociolog, istoric, etnograf și jurist burghez rus, om politic de orientare liberal-burgheză ; autor al unor lucrări de istorie a comunei primitive. — 284.
- Krupp, Friedrich Alfred** (1854—1902) — mare industriaș german, proprietarul unei uzine siderurgice și al unei fabrici de armament, care a livrat tunuri și arme multor state din Europa. — 500.
- Kuhlmann, Georg** (n. 1812) — agent secret al guvernului austriac ; s-a dat drept „profet“ ; în deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea a propagat în rîndurile meseriașilor germani adepți ai lui Weitling din Elveția ideile „adevăratului socialism“, folosind frazeologie religioasă. — 446, 447.

## L

**Lafargue, Laura** (1845—1911) — a doua fiică a lui Karl Marx, militantă a mișcării muncitorești franceze ; în 1868 s-a căsătorit cu Paul Lafargue. — 257.

**Lafargue, Paul** (1842—1911) — socialist francez, propagandist al marxismului, militant al mișcării muncitorești franceze și internaționale, membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor ; unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc francez (1879) ; delegat la Congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889 și 1891 ; discipol și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels ; soțul fiicei lui Marx — Laura. — 235, 257, 283, 498.

**Lamennais (La Mennais), Félicité Robert de** (1782—1854) — abate francez, publicist, unul dintre ideologii socialismului creștin. — 447.

**Laplace, Pierre-Simon, marchiz de** (1749—1827) — astronom, matematician și fizician francez ; a formulat independent de Kant și a fundamentat matematic ipoteza potrivit căreia sistemul solar s-a format dintr-o nebuloasă gazoasă. — 288.

**Lasker Eduard** (1829—1884) — om politic german, unul dintre fondatorii și conducătorii Partidului național-liberal, a sprijinit politica lui Bismarck, din 1867 deputat în Reichstag. — 142, 168.

- Lassalle, Ferdinand** (1825—1864) — publicist mic-burghez german, avocat; în anii 1848—1849 a participat la mișcarea democratică din Renania; la începutul deceniului al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească, fiind unul dintre întemeietorii Uniunii generale a muncitorilor germani (1863); a sprijinit politica unificării „de sus” a Germaniei sub hegemonia Prusiei; a pus bazele curentului oportunist din mișcarea muncitorească germană. — 50, 57, 67, 69, 90, 118, 221, 242, 243, 280, 306, 307, 412, 514.
- Latham, Robert Gordon** (1812—1888) — filolog și etnolog englez, profesor la Universitatea din Londra. — 210.
- Laveleye, Emile-Louis-Victor, baron de** (1822—1892) — istoric și economist burghez belgian. — 111, 158.
- Lazzaroni, Cesare, baron** (n. 1825) — casier principal la Banca Romana. — 354, 355, 357.
- Lazzaroni Michele, baron** — aristocrat italian, nepotul lui Cesare Lazzaroni. — 355.
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste** (1807—1874) — publicist și om politic francez, unul dintre conducătorii democraților mic-burghezi; redactor al ziarului „La Réforme”; în 1848 ministru de interne în guvernul provizoriu și membru al comisiei executive; deputat în Adunarea Națională constituantă și în cea legislativă; șeful montagnarilor; după demonstrația de la 13 iunie 1849 a emigrat în Anglia; unul dintre conducătorii emigrației mic-burgheze la Londra. — 412, 436.
- Leopold al II-lea** (1747—1792) — împărat al Sfântului imperiu roman de națiune germană (1790—1792). — 24.
- Lesseps, Charles-Aimée-Marie** (1849—1923) — fiul lui Ferdinand Lesseps, unul dintre administratorii companiei Canalului Panama; fiind implicat în afacerea Panama, a fost condamnat în 1893 la un an închisoare. — 356.
- Lesseps, Ferdinand-Marie, viconte de** (1805—1894) — inginer și om de afaceri francez; fondatorul companiei internaționale care a construit Canalul Suez (1859—1869); directorul companiei Canalului Panama; în 1893, fiind implicat în procesul Panama, a fost condamnat la 5 ani închisoare. — 356.
- Lessner, Friedrich** (1825—1910) — militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie croitor; membru al Ligii comuniștilor; a participat la revoluția din 1848—1849; în 1852, în procesul comuniștilor de la Colonia, a fost condamnat la trei ani închisoare; în 1856 a emigrat la Londra; membru al Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra și al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (noiembrie 1864—1872); a luptat activ pentru promovarea în Internațională a liniei lui Marx; ulterior unul dintre întemeietorii Partidului laburist independent din Anglia; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 258.
- Leuthner, Karl** (n. 1869) — social-democrat austriac, membru al redacției ziarului „Arbeiter Zeitung”, din 1911 deputat în Reichstagul austriac. — 405.
- Levi, Leone** (1821—1888) — economist, statistician și jurist burghez englez. — 268, 318.
- Liebig, Justus, baron de** (1803—1873) — om de știință, unul dintre întemeietorii agrochimiei. — 306.
- Liebknrecht, Wilhelm** (1826—1900) — eminent militant al mișcării muncitorești germane și internaționale; participant la revoluția din 1848—1849, membru al Ligii comuniștilor, membru al Internaționalei I; din 1867 deputat al Reichstagului; a luptat împotriva lassalleanismului, pentru principiile Internaționalei în mișcarea muncitorească germană; unul dintre întemeietorii și conducătorii social-

- democrației germane ; în timpul războiului franco-prusian s-a situat pe pozițiile internaționalismului proletar, a militat pentru sprijinirea Comunei din Paris ; în unele probleme s-a situat pe o poziție împăciuitoare față de oportunism ; delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889, 1891 și 1893 ; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 67, 90, 118, 228, 243, 244, 542.
- Linton, William James* (1812—1898) — gravor, poet și publicist englez, republican, editorul revistei „The English Republic”, în care au apărut articole ale lui Herzen ; în 1866 a emigrat în S.U.A. — 417.
- Liven, Kristofor Andreevici, prinț de* (1774—1839) — diplomat rus ; ministru plenipotențiar la Berlin (1810—1812), ambasador la Londra (1812—1834). — 14, 32.
- Locke, John* (1632—1704) — filozof materialist și economist englez. — 287.
- Longuet, Jenny* — vezi *Marx, Jenny*.
- Lubbock, sir John* (din 1899) *lord Avebury* (1834—1913) — biolog englez, darvinist, etnolog și arheolog, autor al unor lucrări de istorie a societății primitive ; specialist în probleme financiare, om politic liberal. — 211—213.
- Lucian* (aprox. 120—180) — scriitor satiric din Grecia antică, ateu. — 445, 446.
- Lücke, Gottfried Christian Friedrich* (1791—1855) — teolog protestant, profesor la Bonn, apoi la Göttingen ; autor de scrieri teologice, cea mai importantă lucrare a sa este „Comentarii privind scrierile evanghelis-tului Ioan”. — 462.
- Ludovic Bonaparte* — vezi *Napoleon al III-lea*.
- Ludovic-Napoleon* — vezi *Napoleon al III-lea*.
- Ludovic-Filip, duce de Orléans* (1773—1850) — rege al Franței. — 184, 228, 294, 299.
- Ludovic al XIV-lea* (1638—1715) — rege al Franței (1643—1715). — 19, 253.
- Ludovic al XVI-lea* (1754—1793) — rege al Franței (1774—1792), a fost executat în timpul revoluției burghize franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. — 187.
- Luther, Martin* (1483—1546) — întemeietorul protestantismului (lutheranismului) în Germania ; ideolog al burgheziei germane. În timpul războiului țărănesc, în 1524—1525, Luther s-a ridicat împotriva țărănimii răsculate și a sărăcimii orașelor, situându-se de partea principilor. — 292.

## M

*MacKinley, William* (1843—1901) — om de stat american, unul dintre liderii partidului republican ; din 1877 a fost în repetate rânduri membru al Congresului ; în 1890 a promulgat în interesul monopolștilor legea cu privire la majorarea taxelor vamale ; președinte al S.U.A. (1897—1901), a promovat o politică externă de agresiune. — 329.

*Mac-Mahon, Marie-Edme-Patrice-Maurice, conte de, duce de Magenta* (1808—1893) — militar și om politic francez reacționar, din 1859 mareșal al Franței, bonapartist ; a participat la războiul Crimeii, la războiul din Italia din 1859 și la războiul franco-prusian ; unul dintre călăii Comunei din Paris, comandant suprem al armatei de la Versailles, președinte al celei de-a treia Republici (1873—1879). — 471, 512.

*Manners, John James Robert, duce de Rutland* (1818—1906) — om de stat englez, tory, ulterior conservator ; în deceniul al 5-lea a făcut parte din grupul „Tinăra Anglie” ; deputat în parlament, a fost de mai multe ori

- ministru în guverne conservatoare. — 301.
- Mantell, Gideon Algeron* (1790—1852) — geolog, paleontolog; în lucrările sale a încercat să pună de acord datele științei cu legendele biblice. — 287.
- Manteuffel, Otto Theodor, baron de* (1805—1882) — om de stat prusian, reprezentant al birocrăției aristocratice reacționare; ministru de interne (noiembrie 1848—noiembrie 1850), prim-ministru (1850—1858). — 48.
- Marcus, Aurelius Antoninus (Marc Aureliu)* (121—180) — împărat roman (161—180) și filozof; adept al filozofiei stoice. — 450.
- Maria Tereza* (1717—1780) — arhiducesă și împărăteasă a Austriei (1740—1780), împărăteasă a Sfântului imperiu roman de națiune germană. — 22.
- Marrast, Armand* (1801—1852) — publicist și om politic francez, unul dintre conducătorii republicanilor burghezi moderați; redactor al ziarului „Le National”; în 1848 membru al guvernului provizoriu și primar al Parisului, președinte al Adunării naționale constituante (1848—1849). — 242.
- Martignetti, Pasquale* — socialist italian; a tradus în limba italiană lucrări ale lui Marx și Engels. — 204, 205.
- Martini, Ferdinando* (1841—1928) — om politic, ziarist și dramaturg italian; a făcut parte din așa-numita „stingă” burgheză; ministrul învățămîntului (1892—1893). — 354.
- Marx, Eleanor* — vezi *Marx-Aveling, Eleanor*.
- Marx, Heinrich* (1782—1838) — tatăl lui Karl Marx, avocat la Trier. — 331.
- Marx, Jenny (n. von Westphalen)* (1814—1881) — soția lui Karl Marx, prietena credincioasă și tovarășa lui de luptă. — 257, 332, 338.
- Marx, Jenny* (1844—1883) — fiica cea mai mare a lui Karl Marx; militantă a mișcării muncitorești internaționale; în 1872 s-a căsătorit cu Charles Longuet. — 257, 338.
- Marx, Karl* (1818—1883) (date biografice). — 13, 34, 50, 52, 56, 57, 59, 78, 80, 83, 86, 88, 90, 91, 93, 95—113, 115—129, 133, 179, 182, 183, 190, 194, 196—198, 200, 214, 215, 242, 243, 246, 253, 255, 257, 258, 263, 266, 273, 275, 276, 279—283, 284, 287, 296, 307, 308, 313, 317, 331—341, 342, 343, 359, 398, 402, 403, 405, 411, 412, 413, 417, 418, 423, 424, 425, 426, 429, 430—433, 435, 475, 499, 502, 505, 506, 507, 510, 511, 513, 544.
- Marx-Aveling, Eleanor* (1855—1898) — militantă de seamă a mișcării muncitorești engleze și internaționale în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, publicistă; fiica cea mai mică a lui Karl Marx, din 1884 soția lui Edward Aveling; a lucrat sub directa îndrumare a lui Friedrich Engels; a propagat marxismul, a participat activ la organizarea mișcării de masă a muncitorilor necalificați și a luptei greviste, a participat la pregătirea Congresului internațional muncitoresc socialist din 1889, delegată la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1891 și 1893. — 61—64, 96, 112, 114, 117, 158—161, 162—167, 171, 173, 257.
- Matkin, William* — militant al trade-unionurilor engleze, conducătorul Uniunii dulgherilor și timplarilor; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a luat atitudine împotriva participării trade-unionurilor engleze la mișcarea socialistă internațională. — 326.
- Mazzini, Giuseppe* (1805—1872) — revoluționar italian, democrat burghez, unul dintre conducătorii mișcării de eliberare națională din Italia; în 1849 șeful guvernului provizoriu al Republicii romane; în deceniul al 6-lea a luat atitudine împotriva amestecului Franței bonapartistă în lupta de eli-

- berare națională a poporului italian ; la înființarea Internaționalei I, în 1864, a încercat s-o supună influenței sale ; în 1871 a luat atitudine împotriva Comunei din Paris și a Internaționalei ; a căutat să împiedice dezvoltarea mișcării muncitorești de sine stătătoare în Italia. — 39, 337, 436.
- McLenan, John Ferguson** (1827—1881) — jurist și istoric scoțian, autor al unor lucrări de istorie a căsătoriei și a familiei. — 209—213, 215.
- Mehmed Ali (Mohamed Ali)** (1769—1849) — cîrmuitor al Egiptului (1805—1849), a înfăptuit o serie de reforme cu caracter progresist ; în 1831—1833 și 1839—1840 a purtat războaie împotriva sultanului Turciei cu scopul de a transforma Egiptul într-un stat independent de Turcia. — 34.
- Mehring, Franz** (1846—1919) — militant de seamă al mișcării muncitorești germane, istoric și publicist ; în deceniul al 9-lea a devenit marxist ; a scris mai multe lucrări privind istoria Germaniei și a social-democrației germane, biograf al lui K. Marx ; unul dintre redactorii revistei „Neue Zeit” ; unul dintre liderii și teoreticienii aripii de stînga din social-democrația germană ; a avut un rol important în crearea Partidului Comunist din Germania. — 173.
- Meissner, Otto Karl** — editor din Hamburg, a editat „Capitalul” și o serie de alte lucrări ale lui Marx și Engels. — 507.
- Menger, Anton** (1841—1906) — jurist burghez austriac, profesor la Universitatea din Viena. — 279, 443.
- Mesa y Leopart, José** (1840—1904) — militant de seamă al mișcării muncitorești spaniole și internaționale, de profesiune tipograf ; unul dintre organizatorii secțiilor din Spania ale Internaționalei I, membru al Consiliului federal spaniol (1871—1872) și al Noii Federații de la Madrid (1872—1873) ; a luptat împotriva
- anarhismului ; unul dintre primii propagatori ai marxismului în Spania ; în 1879 unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc socialist din Spania (1879) ; a tradus în limba spaniolă o serie de lucrări ale lui Marx și Engels. — 194.
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar, prinț de** (1773—1859) — om de stat și diplomat austriac reacționar ; ministru de externe (1809—1821) și cancelar (1821—1848), unul dintre întemeietorii Sfintei Alianțe. — 35.
- Miceli, Luigi** (1824—1906) — om politic italian, a participat la revoluția din 1848—1849 și la mișcarea de eliberare națională din Italia ; din 1861 deputat în parlament, a făcut parte din așa-numita „stînga” burgheză ; ministru al agriculturii (1879—1881). — 352, 353.
- Mihailovski, Nikolai Konstantinovič** (1824—1904) — sociolog, publicist și critic literar rus, ideolog de seamă al narodnicismului liberal, adversar al marxismului ; adept al metodei subiectiviste antiștiințifice în sociologie ; unul dintre redactorii revistelor „Otecestvennie Zapiski” și „Russkoe Bogatstvo”. — 425.
- Miklosich, Franțišek de** (1813—1891) — filolog ; a pus bazele gramaticii comparate a limbilor slave ; de origine slovac. — 18.
- Miquel, Johannes** (1828—1901) — om politic german ; în deceniul al 5-lea membru al Ligii comuniștilor, ulterior național-liberal ; ministru de finanțe al Prusiei (1890—1901). — 229.
- Molière (Poquelin), Jean Baptiste** (1622—1673) — mare dramaturg francez. — 137, 145, 148, 155, 175, 176.
- Moltke, Helmuth Karl Bernhard, conte de** (1800—1891) — general prusian, din 1871 general-feldmareșal, autor al unor scrieri militare, reacționar ; unul dintre ideologii militarismului și șovinismului prusian ; în 1835—1839 a servit în armata turcă ; șef al Mare-

- lui stat-major al armatei prusiene (1857—1871) și apoi al armatei imperiale (1871—1888). — 5, 9, 33, 45.
- Moody, Dwight Lyman (Ryther)** (1837—1899) — predicator protestant american. — 299.
- Moore, Samuel** (aprox. 1830—1912) — jurist englez, membru al Internaționalei I; a tradus în limba engleză volumul I al „Capitalului” (împreună cu Ed. Aveling) și „Manifestul Partidului Comunist”; prieten al lui Marx și Engels. — 56.
- Morgan** — colonel american, fratele lui Lewis Henry Morgan. — 216.
- Morgan, Lewis Henry** (1818—1881) — etnograf și arheolog american, a cercetat istoria comunei primitive, originea familiei la irochezi. Marx și Engels au dat o înaltă apreciere lucrărilor lui. — 205, 211—216.
- More (Morus), sir Thomas** (1478—1535) — om politic englez, lord-cancelar, scriitor umanist, unul dintre primii reprezentanți ai comunismului utopic, autorul „Utopiei”. — 20.
- Moschos** — poet grec din a doua jumătate a sec. II î.e.n. — 473.
- Muhamed-Ahmed** (1843—1885) — predicator musulman, conducătorul răscoalei din Sudan pentru eliberarea națională de sub jugul colonialiștilor englezi. — 444.
- Mundella, Anthony John** (1825—1897) — om de stat și fabricant englez, din 1868 deputat în parlament, a fost de mai multe ori ministru. — 142, 154.
- N**
- Nădejde, Ion** (1854—1928), publicist român, sociolog, unul dintre promotorii orientării oportuniste în mișcarea muncitorească din România. A început să activeze în mișcarea muncitorească în 1878, militând pentru revindicări general-democratice. A făcut parte din conducerea revistelor „Contemporanul”, „Revista socială” și „Critica socială” și a ziarului „Lumea nouă”, în paginile cărora a susținut idei materialiste. În 1888 a fost unul dintre primii deputați socialiști în parlament. În prima parte a activității sale a avut o laborioasă activitate publicistică de popularizare a marxismului. A fost printre primii în țara noastră care a tratat problemele de istorie de pe pozițiile materialismului istoric. A purtat corespondență cu F. Engels. A tradus unele lucrări ale lui Marx și Engels în limba română. Mai tirziu în Consiliul General al Partidului social-democrat al muncitorilor din România, al cărui membru era, *Nădejde* a susținut exclusiv tactica căii legale. A fost principalul lider al generoșilor. În 1899 a părăsit mișcarea socialistă, contribuind la dezorganizarea P.S.D.M.R. În 1903 a devenit director al ziarului liberal „Voința națională”. A publicat și lucrări de lingvistică („Istoria limbii și literaturii române”, 1887, „Dicționarul limbii latine”, 1894 ș.a.). — 205.
- Napoleon I Bonaparte** (1769—1821) — împărat al francezilor (1804—1814 și 1815). — 25, 26, 28, 30, 32, 81, 187, 190, 230, 248, 288, 400, 482.
- Napoleon al III-lea (Ludovic Bonaparte)** (1808—1873) — nepotul lui Napoleon I, președintele celei de-a doua Republici (1848—1852), împărat al francezilor (1852—1870). — 37, 39, 40, 182, 184, 185, 266, 276, 298, 317, 336, 341, 367, 507, 512, 537.
- Nabucodonosor** (aprox. 625—562 î.e.n.) — rege al Babilonului (604—562). — 452.
- Nero** (37—68) — împărat roman (54—68). — 464.
- Nesselrode, Karl Vasilievici, conte de** (1780—1862) — om de stat și diplomat rus; ministru de externe (1816—1856), cancelar. — 14, 32, 34.
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela** (1846—1919) — militant al mișcării munci-

- torești olandeze, unul dintre întemeietorii Partidului muncitoresc social-democrat olandez; din 1888 deputat în parlament; delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889 și 1893; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea anarhist. — 235.
- Nicolae I* (1796—1855) — împărat al Rusiei (1825—1855). — 33, 35—37, 251, 359, 426, 530.
- Nicolae al II-lea* (1868—1918) — împărat al Rusiei (1894—1917). — 520.
- O
- Orléans* — dinastie de regi din Franța (1830—1848). — 43.
- Orlov, Aleksei Feodorovici, conte, din 1856 prinț* (1785—1861) — militar, om de stat și diplomat rus; a semnat tratatele de la Adrianopole (1829) și de la Unkiar-Skelessi (1833) cu Turcia; a fost șeful delegației ruse la Congresul de la Paris (1856). — 39.
- Otho, Marcus Salvius* (32—69) — om de stat roman, guvernatorul provinciei Lusitania (partea de sud-vest a Peninsulei Iberice); în ianuarie 69 a folosit răscoala plebeilor împotriva împăratului Galba, organizând o conjurație a pretorienilor împotriva acestuia; după asasinarea lui Galba a fost proclamat împărat; în aprilie 69, fiind înfrânt în războiul civil, care continua, s-a sinucis. — 463, 464.
- Owen, Robert* (1771—1858) — mare socialist utopist englez. — 58, 204, 270, 320, 422.
- Owens, John* (1790—1846) — comerciant englez, fondatorul colegiului din Manchester. — 306, 308.
- P
- Palgrave, Robert Harry Inglis* (1827—1919) — bancher și economist englez, redactorul revistei „The Economist” (1877—1883). — 269, 319.
- Palmerston, Henry John Temple, visconte* (1784—1865) — om de stat englez; la începutul activității sale tory, din 1830 unul dintre liderii aripii de dreapta a whigilor; lord-cancelar, ministru de externe (1830—1834, 1835—1841, 1846—1851), ministru de interne (1852—1855) și prim-ministru (1855—1858 și 1859—1865). — 34, 37, 336, 341.
- Parnell, William* — militant sindical englez, de profesiune țimplar, secretar onorific al lui „Labour Electoral Association” a trade-unionurilor din Londra; în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea a militat pentru participarea trade-unionurilor engleze la mișcarea socialistă internațională; delegat la Congresul internațional muncitoresc socialist din 1891. — 326.
- Pavel I* (1754—1801) — împărat al Rusiei (1796—1801). — 15, 25, 33.
- Petru I* (1672—1725) — împărat al Rusiei (1682—1721). — 18—20, 22.
- Petru al III-lea* (1728—1762) — țar al Rusiei (1761—1762). — 22.
- Petru cel Mare* — vezi *Petru I*.
- Pindar* (aprox. 522—aprox. 442 î.e.n.) — poet din Grecia antică, autor de ode. — 137.
- Pi y Margall, Francisco* (1824—1901) — om politic spaniol, liderul republicanilor federaliști de stînga; a fost influențat de ideile socialismului utopic; de profesiune avocat; a participat la revoluțiile burgheze (1854—1865 și 1868—1874), ministru de interne (13 februarie—11 iunie 1873), președinte ad-interim al guvernului republican (11 iunie—18 iulie 1873). — 414.
- Platon* (aprox. 427—aprox. 347 î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, ideolog al aristocrației sclavagiste. — 450.
- Plehanov, Gheorghe Valentinovici* (1856—1918) — militant de seamă al



mişcării muncitorești ruse și internaționale, filozof, propagator al marxismului în Rusia, întemeietorul primei organizații marxiste ruse — grupul „Eliberarea muncii”; delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889 și 1893; în ultimele două decenii ale secolului trecut a luptat împotriva narodnicismului, împotriva oportunismului și revizionismului în mișcarea muncitorească internațională; ulterior menșevic; în timpul primului război mondial s-a situat pe poziții social-șoviniste. — 236, 402, 418, 423.

*Pozzo di Borgo, Karl Andrei Osipovici, conte* (1764—1842) — diplomat rus, de origine corsican, ministru plenipotențiar (1814—1821) și ambasador la Paris (1821—1835), ambasador la Londra (1835—1839). — 14, 32.

*Priestley, Joseph* (1733—1804) — chimist și filozof materialist englez, militant pe tărîm social, ideolog al burgheziei radicale engleze în perioada revoluției industriale. — 287.

*Proudhon, Pierre-Joseph* (1809—1865) — publicist, sociolog și economist francez, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 36, 189—190, 194, 337, 338, 343, 412, 454, 512.

*Pușkin, Aleksandr Sergheevici* (1799—1837) — mare poet rus. — 28.

## Q

*Quelch, Harry* (1858—1913) — militant de seamă al mișcării muncitorești engleze, unul dintre liderii noilor trade-unionuri și ai aripii de stînga a socialiștilor din Anglia; a luptat împotriva oportunismului și a politicii muncitorești liberale în mișcarea muncitorească engleză, a sprijinit curentele de stînga în partidele Internaționalei a II-a; delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1891 și 1893. — 326.

## R

*Ravé, Henri* — ziarist francez, a tradus în limba franceză lucrări ale lui Engels. — 206.

*Reinach, Jacques, baron de* (m. 1892) — bancher francez, agentul financiar al companiei Canalului Panama; după descoperirea afacerii Panama s-a sinucis. — 356.

*Renan, Joseph-Ernest* (1823—1892) — filozof idealist și istoric francez; a scris lucrări de istorie a creștinismului. — 444, 449, 451, 455, 462, 465.

*Ricardo, David* (1772—1823) — economist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 198, 206.

*Richter, Eugen* (1838—1906) — om politic german, lider al partidului liberal, deputat în Reichstag. — 379.

*Robin, Paul* (n. 1837) — institutor francez, bakunist, unul dintre liderii Alianței democrației socialiste, membru al Consiliului General (1870—1871); delegat la Congresul de la Basel (1869) și la Conferința de la Londra ale Internaționalei I. — 342.

*Rogers, James Edwin Thorald* (1823—1890) — economist burghez englez, autorul mai multor lucrări cu privire la istoria economiei naționale a Angliei. — 130.

*Roscoe, sir Henry Enfield* (1833—1915) — chimist englez, autor al mai multor manuale de chimie. — 306.

*Rössler, Konstantin* (1820—1896) — funcționar și publicist german; în calitatea sa de director al biroului oficial de literatură din Berlin (1877—1892) a sprijinit politica lui Bismarck. — 522.

*Rotschild* — familie de bancheri. — 50, 262, 312, 532.

*Rouvier, Maurice* (1842—1911) — om de stat francez, republican burghez moderat, a fost de mai multe ori mi-

- nistru și prim-ministru; în 1892, fiind implicat în afacerea Panama, a fost nevoit să demisioneze și să se retragă temporar din viața politică. — 249, 356, 358.
- Roy, Henri* — medic și economist englez, autorul lucrării „Theory of the exchanges”. — 177.
- Rudini, Automo Starrabba, marchiz de* (1839—1908) — om de stat italian, mare proprietar funciar, liberal moderat; prim-ministru (1891—1892 și 1896—1898); a promovat o politică de represiuni împotriva mișcării muncitorești și țărănești. — 353, 358.
- Ruge, Arnold* (1802—1880) — publicist german, tânăr hegelian, radical burghez; în 1848 deputat în Adunarea națională de la Frankfurt (aripa de stînga); în deceniul al 6-lea unul dintre liderii emigrației germane mic-burgheze din Anglia; după 1866 național-liberal. — 332, 338.
- S
- Saint-Paul, Wilhelm* (aprox. 1815—1852) — funcționar la Ministerul de Interne al Prusiei; în 1843 cenzor special al ziarului „Rheinische Zeitung”. — 332, 455.
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, conte de* (1760—1852) — mare socialist utopist francez. — 87, 204, 456, 533.
- Salmerón y Alonso, Nicolás* (1838—1908) — om politic spaniol, unul dintre conducătorii republicanilor burghezi, profesor de istorie și filozofie la Universitatea din Madrid; președinte ad interim al primei republici spaniole (18 iulie—7 septembrie 1873). — 414.
- Sankey, Ira David* (1840—1908) — predicator protestant american. — 298.
- Schiller, Friedrich* (1759—1805) — mare scriitor german. — 142.
- Schorlemmer, Carl* (1834—1892) — chimist german, adept al materialismului dialectic, profesor la Manchester; membru al Partidului social-democrat din Germania; prieten al lui Marx și Engels. — 306, 308.
- Schott, Andreas* (1552—1629) — om de știință german, iezuit; a tradus și a editat lucrări ale unor autori clasici. — 445.
- Schwarzenberg, Felix* (1800—1852) — om de stat austriac reacționar, diplomat, după înăbușirea insurecției de la Viena din octombrie 1848. prim-ministru și ministru de externe. — 36.
- Seleucizii* — dinastie care a domnit în vastul stat al Seleucizilor format după destrămarea statului lui Alexandru Macedon și care cuprindea cea mai mare parte a teritoriului din Asia Anterioară al fostului stat persan. — 462.
- Seneca, Lucius Annaeus* (aprox. 4 î.e.n. — 65 e.n.) — filozof și om politic roman, reprezentant de seamă al școlii neostoice; etica sa idealistă, reacționară a influențat formarea dogmaticii creștine. — 450.
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, conte de* (1671—1713) — filozof moralist englez, reprezentant de seamă al deismului; om politic, whig. — 295.
- Shakespeare, William* — mare scriitor englez. — 166.
- Shipton, George* — militant al mișcării trade-unioniste din Anglia, reformist, secretar al trade-unionului zugravilor, iar în 1871—1896 secretar al Consiliului din Londra al trade-unionurilor. — 64.
- Sickingen, Franz von* (1481—1523) — cavaler german, a aderat la Reformă; conducătorul răscoalei cavalerilor din 1522—1523. — 292.
- Sighida (Malaksiano), Nadejda Konstantinovna* (1862—1889) — revoluționară rusă, membră a partidului „Narodnaia voleana”; s-a sinucis nemai-

- putînd rezista torturilor la care a fost supusă în închisoare. — 43.
- Singer, Paul* (1844—1911) — militant de frunte al social-democrației germane; din 1887 membru, iar din 1890 președinte al Comitetului de conducere al Partidului social-democrat din Germania; deputat în Reichstag (1884—1911), din 1885 președintele fracțiunii social-democrate din Reichstag; a luptat activ împotriva oportunismului și revizionismului. — 50—51, 67.
- Smith, Adam* (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții marcanți ai economiei clasice burgheze. — 28.
- Smith, Robert Angus* (1817—1884) — chimist englez. — 306.
- Socrate* (aprox. 469—aprox. 399 î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, ideolog al aristocrației sclavagiste. — 445.
- Solon* (aprox. 638—558 î.e.n.) — celebru legiuitor atenian; în 594 î.e.n., sub presiunea maselor populare, a impus o serie de legi îndreptate împotriva aristocrației gentilice. — 424.
- Sophie Auguste von Anhalt-Zerbst* — vezi *Ecaterina a II-a*.
- Stephan, Heinrich von* (1831—1897) — șeful serviciului poștă-telegraf în Imperiul german. — 77.
- Sternberg, Leo Iakovlevici* (1861—1927) — etnograf rus; a făcut parte din organizațiile narodovoliste și a fost deportat în Sahalin (1889—1897), unde a făcut studii etnografice asupra populației locale; din 1918 profesor la Universitatea din Leningrad, din 1924 membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S. — 346, 348.
- Steuart (Stewart), sir James* (1712—1780) — economist englez burghez, unul dintre ultimii reprezentanți ai mercantilismului. — 167.
- Strauss, David Friedrich* (1808—1874) — filozof și publicist german, tînr hegelian, autorul cărții „Das Leben Jesu”; după 1866 național-liberal. — 449.
- Stuart* — dinastie de regi; a domnit în Scoția (1371—1714) și în Anglia (1603—1649 și 1660—1714). — 295.
- Stumm-Halberg, Karl Ferdinand, baron* de (1836—1901) — mare industriaș german, conservator; dușman înverșunat al mișcării muncitorești — 500.

## T

*Tacit* (Publius Cornelius Tacitus) (aprox. 54—aprox. 120) — mare istoric și om politic roman; operele sale: „Historiae”, „Annales”, „Germania”, din care s-au păstrat numai fragmente. — 212, 463, 462.

*Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent* (1754—1838) — celebru diplomat francez, ministru de externe (1797—1799, 1799—1807, 1814—1815), reprezentantul Franței la Congresul de la Viena (1814—1815); ambasador la Londra (1830—1834). — 30.

*Tanlongo, Bernardo* (1820—1896) — mare întreprinzător italian, din 1822 director la Banca Romana. — 352—358.

*Taylor, Sedley* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea—începutul secolului al XX-lea) — participant la mișcarea cooperatistă din Anglia; a pledat pentru un sistem de participare a muncitorilor la profiturile capitaliștilor. — 95, 96, 113, 115, 120, 125, 128, 158—166, 170—171, 173.

*Teistler, Hermann* — social-democrat german, unul dintre liderii „tinerilor”, în 1890 redactor la „Sächsische Arbeiter-Zeitung”. — 84.

*Teocrit* — poet grec din secolul al III-lea î.e.n. — 473.

*Thiers, Louis-Adolphe* (1797—1877) — istoric și om de stat francez, orléanist, ministru de interne (1832 și 1834), prim-ministru (1836 și 1840), președinte al republicii (1871—1873), călăul Comunei din Paris. — 180, 186, 188, 248, 471, 512.

*Thompson, William* (aprox. 1785—1833) — economist irlandez, socialist-utopist, adept al lui Owen, a folosit teoria lui Ricardo pentru a trage concluzii socialiste. — 279.

*Thorne, William James* (1857—1946) — militant al mișcării muncitorești engleze, membru al Federației social-democrate, la sfârșitul deceniului al 9-lea — începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea unul dintre organizatorii mișcării de masă a muncitorilor necalificați; din 1906 deputat în parlament; în timpul primului război mondial social-șovinist. — 326.

*Tiberiu* (42 î.e.n.—37 e.n.) — împărat roman (14—37). — 462.

*Tihomirov, Lev Aleksandrovici* (1852—1923) — publicist rus, membru al partidului „Narodnaia volem”; spre sfârșitul deceniului al 9-lea a trădat mișcarea revoluționară și a devenit monarhist. — 15.

*Tkaciiov, Piotr Nikitici* (1844—1885) — revoluționar rus, publicist, unul dintre ideologii narodnicilor. — 416, 417.

*Torlonia, Giulio Borgheze, prinț* (1847—1914) — aristocrat italian, președintele consiliului de supraveghere al Băncii Romane.

*Trier, Gerson* (n. 1851) — social-democrat danez, unul dintre liderii minorității revoluționare din Partidul social-democrat din Danemarca, de profesiune institutor, a luptat împotriva politicii reformiste a aripii oportuniste a partidului; a tradus în limba daneză lucrări ale lui Engels. — 206.

*Taylor, Edward Burnett* (1832—1917) — etnograf englez, întemeietorul școlii evoluționiste în etnografie. — 206.

## U

*Umberto I (Humbert I)* (1844—1900) — rege al Italiei (1878—1900). — 355.

*Ure, Andrew* (1778—1857) — chimist englez, economist vulgar, autor al mai multor lucrări de economie industrială. — 167.

*Urquhart, David* (1805—1877) — diplomat englez, publicist și om politic reacționar, turcofil; tory; în deceniul al 4-lea a îndeplinit misiuni diplomatice în Turcia, deputat în parlament (1847—1852). — 13, 14, 34.

## V

*Vaillant, Marie-Edouard* (1840—1915) — socialist francez, blanquist, membru al Comunei din Paris; membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1871—1872); delegat la congresele internaționale muncitorești socialiste din 1889 și 1891; unul dintre fondatorii Partidului socialist francez (1901), în timpul primului război mondial social-șovinist. — 189, 412.

*Vanderbilt* — familie de mari magnați americani ai finanței și industriei. — 262, 312.

*Vauban, Sébastien le Prêtre (Prestre), marchiz de* (1633—1707) — mareșal al Franței, genist; a criticat sistemul fiscal francez. — 253, 531.

*Virgiliu (Publius Vergilius Maro)* — poet roman de seamă. — 142.

*Vitellius, Aulus* (15—69) — om de stat roman; în deceniul al 6-lea guvernator în Germania Inferior, în ianuarie 69 a fost proclamat împărat; a murit în cursul războiului civil în care a fost înfrânt. — 452, 463.

*Vogt, Karl* (1817—1895) — naturalist german, reprezentant al materialismului vulgar, democrat mic-burghez; în 1848—1849 membru al Adunării naționale (aripa stingă); în iunie 1849 unul dintre cei cinci regenți ai impe-

riului ; în 1849 a emigrat în Elveția ; în deceniile al 6-lea și al 7-lea agent plătit al lui Ludovic Bonaparte ; unul dintre participanții cei mai activi la campania de calomnii pornită împotriva revoluționarilor proletari ; Marx l-a demascat în pamfletul său „Domnul Vogt” (1860). — 336, 341, 411.

*Vollmar, Georg Heinrich von* (1850—1922) — social-democrat german, unul dintre liderii aripii oportuniste, reformiste a social-democrației germane ; a fost de mai multe ori deputat în Reichstag și în Landtagul Bavariei ; în timpul primului război mondial, social-șovinist. — 477, 478.

*Voltaire (Arouet), François-Marie de* (1694—1778) — filozof deist francez, scriitor satiric, istoric ; reprezentant de seamă al iluminismului burghez din secolul al XVIII-lea ; a luptat împotriva absolutismului și catolicismului. — 117, 445.

## W

*Wakelield, Edward Gibbon* (1796—1862) — om de stat englez, economist, a elaborat teoria burgheză a colonizării. — 141, 150, 156.

*Watt, James* (1736—1819) — inventator englez de seamă, constructorul mașinii cu abur. — 297.

*Watts, John* (1818—1887) — publicist englez, la început socialist utopist, adept al lui Owen, ulterior liberal și apologet al capitalismului. — 131.

*Webb, Sidney James* (1859—1947) — om politic englez, unul dintre întemeietorii Societății fabienilor ; împreună cu soția sa, Beatrice Webb, a scris mai multe lucrări cu privire la istoria și teoria mișcării muncitorești engleze, în care a dezvoltat ideea posibilității rezolvării problemei muncitorești în condițiile capitalismului. — 546.

*Weitling, Wilhelm* (1808—1871) — militant de seamă al mișcării muncitorești din Germania în perioada apariției

acesteia, de profesie croitor ; membru al Ligii celor drepti ; a propagat comunismul utopic egalitar, care a jucat un rol pozitiv până la elaborarea comunismului științific, „primul impuls teoretic independent al proletariatului german” (Engels) ; în 1849 a emigrat în America, unde după scurt timp s-a retras din mișcarea muncitorească. — 58, 242, 272, 273, 444, 446, 454.

*Wellington, Arthur Wellesley, duce de* (1769—1852) — comandant de oști și om de stat englez, tory ; în 1808—1814 și 1815 a comandat trupele engleze în războaiele împotriva lui Napoleon I, pe care l-a învins la Waterloo ; șef al departamentului artileriei (1818—1827), comandant suprem al armatei engleze (1827—1828, 1842—1852), prim-ministru (1828—1830), ministru de externe (1834—1835). — 29.

*Wilhelm I* (1797—1888) — rege al Prusiei (1861—1888), împărat al Germaniei (1871—1888). — 5, 9, 512.

*Wilhelm al II-lea* (1859—1941) — rege al Prusiei și împărat al Germaniei (1888—1918). — 4—5, 9, 45, 47, 530, 536—538.

*Wilhelm al IV-lea* (1765—1837) — rege al Angliei (1830—1837). — 35.

*Wille, Bruno* (1860—1928) — scriitor german, la sfârșitul deceniului al 9-lea a aderat la mișcarea social-democrată ; unul dintre liderii grupului „tinerilor”. — 84.

*Wilson, John Havelock* (1858—1929) — militant al mișcării trade-unioniste engleze, organizatorul și președintele (din 1887) Uniunii naționale a marinărilor și fochiștilor ; din 1892 de mai multe ori deputat în parlament, a preconizat colaborarea cu burghezia ; în timpul primului război mondial social-șovinist. — 322.

## Y

*Young, Arthur* (1741—1820) — agronom și economist englez, autorul lucrării

„Călătorie în Irlanda“, care a apărut la sfârșitul secolului al XVIII-lea. — 130.

Z

*Zamoyski, Wladislaw, conte* (1803—1868) — magnat polonez, a participat la răscoala din 1830—1831; după înăbușirea răscoalei a fost unul dintre conducătorii emigrației monarhistice-conservatoare poloneze de la Paris. — 35.

*Zasulici, Vera Ivanovna* (1851—1919) — participantă activă la mișcarea narodnică și apoi la mișcarea social-democrată din Rusia; unul dintre întemeietorii grupului „Eliberarea muncii“; ulterior s-a situat pe poziții menșevice. — 52.

*Zizka (Ziska) von Trocnow, Jan* (aprox. 1360—1424) — conducător de oști și om politic ceh; după arderea pe rug a lui Huss, conducătorul mișcării husite și comandantul de oști al husiților; erou național ceh. — 444.

## Personaje din literatură, biblie și mitologie

*Achiie* — potrivit legendei, cel mai curajos dintre eroii greci care a luat parte la războiul troian, unul dintre personajele principale din „Iliada“ lui Homer; a fost rănit mortal de o săgeată care i-a pătruns în călcii, singurul loc vulnerabil de pe trupul său. — 269.

*Agamemnon* — în mitologia greacă căpetenia oștilor grecești în timpul războiului troian; după întoarcerea din război a fost omorât de soția sa, Clitemnestra, și de Egist; eroul principal din tragedia cu același nume de Eschil. — 207.

*Apollo* — în mitologia greacă și romană zeul soarelui și al luminii, protectorul artelor și al celor ce preziceau viitorul. — 207.

*Atena (Pallas Atena)* — una dintre principalele zeități din mitologia greacă; zeița înțelepciunii, nebiruită în războaie, protectoarea artelor frumoase, ocrotitoare a orașelor. — 207, 208.

*Balaam (sau Bileam)* — potrivit legendei biblice, profet din Mesopotamia chemat de Balac, regele moabiților, să-i blesteme pe israeliți. — 453.

*Balac* — potrivit legendei biblice, regele moabiților. — 453.

*Baruch* — autorul mitic al unei cărți din Biblie (Cartea lui Baruch). — 452.

*Clitemnestra* — în mitologia greacă, soția lui Agamemnon, pe care l-a omorât după întoarcerea sa din războiul troian; personaj din tragedia „Orestia“ de Eschil. — 207.

*Daniil* — profet din Vechiul testament; autorul mitic al unei cărți din Biblie (Cartea lui Daniil). — 452, 460, 462.

*Dogberry* — personaj din comedia lui Shakespeare „Mult zgomot pentru nimic“, tipul micului slujbaş înfumurat, ignorant și mărginit. — 166.

*Eckart cel credincios* — erou al legendelor populare germane din evul mediu; simbolul paznicului credincios. — 84.

*Egist* — în mitologia greacă iubitul Clitemnestrei, cu ajutorul caruia aceasta l-a omorât pe Agamemnon; personaj din tragediile lui Eschil „Agamemnon“ și „Hoeforele“. — 207.

*Erinii* — în mitologia greacă, divinități ale răzbunării, eroine ale tragediilor lui Eschil „Hoeforele“ și „Eumenidele“ (partea a doua și a treia a trilogiei „Orestia“). — 207, 208.

*Ezdra* — autorul mitic a cinci cărți din Vechiul testament. — 452.

- Enoch** — autor mitic al unei cărți apocrife, așa-numita Carte a lui Enoch, care nu a fost inclusă în Biblie. — 460.
- Eugen Oneghin** — personajul principal din romanul cu același nume de A. S. Pușkin. — 28.
- Falstaff** — personaj din piesele lui Shakespeare „Nevestele vesele din Windsor” și „Henric al IV-lea”. — 170.
- Gheorghe (sfântul Gheorghe, cavaler)** — sfânt al bisericii creștine; începând din secolul al XII-lea este înfățișat în arta plastică în chip de cavaler ucigând balaurul. — 163, 170.
- Iahve (Adonai, Jehova)**. — 465.
- Iezabela** — în Vechiul testament, regină despotică și crudă, care a încercat să înlocuiască vechea religie ebraică prin cultul zeiței Astarte; în apocalipsul sfântului Ioan Teologul personifică desfrul și nelegiuirea. — 455.
- Iezechiel** — profet din Vechiul testament. — 460.
- Ioan** — în mitologia creștină, unul dintre apostolii lui Hristos; potrivit legendei, autorul cărții „Apocalipsul sf. Ioan Teologul”, una dintre evangheliile canonice, și al celor trei Epistole ale lui Ioan, lucrări scrise de fapt de rmai mulți autori. — 452—458, 460, 465.
- Isaia** — autorul mitic al unei cărți din Biblie. — 453, 462, 465.
- Jupiter** — zeul zeilor în mitologia romană. — 445, 466.
- Mikail** — potrivit Bibliei — unul dintre arhangheli. — 460.
- Moise** — profet și legiuitor; i-a eliberat pe evrei din robia egipteană. — 206, 453.
- Nicolae** — potrivit legendei biblice, diacon la Ierusalim, întemeietorul unei secte eretice. — 455.
- Oreste** — în mitologia greacă, fiul lui Agamemnon și al Clitemnestrei; s-a răzbunat pe mama sa și pe Egist, care îl omorâseră pe Agamemnon; erou al tragediilor lui Eschil „Hoeforele” și „Eumenidele” (partea a doua și a treia a trilogiei „Orestia”). — 207, 208.
- Pavel** — unul dintre apostolii lui Hristos. — 444, 449, 455.
- Peregrinus** — personaj din satira lui Lucian „Moartea lui Peregrinus”. — 445, 447.
- Proteus** — vezi *Peregrinus*.
- Semiramida** — regină despotică a Asiriei, renumită pentru fastul de la curtea ei. — 20.
- Tantal** — în mitologia greacă, rege al Lydiei; pentru că i-a ofensat pe zei a fost condamnat la chinuri veșnice în împărăția umbrelor; ori de câte ori încerca să-și aline setea sau foamea, apa în care stătea și poamele care-i atirnau deasupra capului dispăreau. — 445.
- Tersite** — personaj din „Iliada” lui Homer; ostaș grec, a luat parte la asediul Troiei; într-un episod din cîntul al 2-lea al epopeii este bătut de Odiseu pentru că defăimase pe Agamemnon, căpetenia oștilor grecești; a fost ucis de Ahile. — 173.

## Indice de numiri geografice

### A

- Aachen*. — 31.
- Abo (Turku)*, oraș situat pe coasta de sud-vest a Finlandei. — 27.
- Adige (Elsch)*, fluviu în nordul Italiei. — 391.
- Adrianopol (Edirne)*, oraș în vestul Turciei europene. — 33.
- Afganistan*, stat în sud-vestul Asiei. — 42.
- Africa*. — 212, 444, 458.
- Ahaia*, ținut în Grecia antică, situat în nordul Peloponesului. — 464.
- Alcoy*, oraș în estul Spaniei, la nord de Alicante. — 414.
- Alexandria*. — 450.
- Alpi*. — 195, 475.
- Alsacia-Lorena*. — 40, 41, 182, 246, 247, 368, 391, 533, 544.
- America*. — 22, 49, 50, 55, 57, 66, 191, 228, 230, 247, 262, 269, 299, 308, 310, 313, 319, 329, 392, 403, 411, 521.
- America de Nord*. — 50.
- America de Sud*. — 482.
- Amur*, regiune în sud-estul Siberiei. — 348.
- Andaluzia*, regiune în sudul Spaniei. — 415, 481.
- Anglia*. — 20, 22, 27, 28, 33, 35, 37, 39, 41, 42, 49, 50, 58, 72, 74, 82, 87, 130, 131, 211, 214, 228, 230, 237, 247, 256, 260, 262—267, 268—270, 287, 293—296, 299, 303, 306, 307, 310—317, 319—324, 328, 329, 392—395, 399, 410, 427, 491, 511, 533, 538, 542, 545.
- Arcadia*, provincie în Grecia antică, situată în centrul peninsulei Moreea. — 467.
- Ardeal* vezi *Transilvania*.
- Armenia (R. S. S. Armeană)*. — 41, 43, 445.
- Asia*. — 33, 212, 252, 402, 464, 522.
- Asia Mică*. — 17, 451, 464, 465.
- Atena*. — 476.
- Atlantic* sau *Oceanul Atlantic*. — 259.
- Austerlitz* (azi *Slavkov u Brna*), localitate în Moravia (R. S. Cehoslovacă). — 27.
- Australia*. — 212, 230, 405.
- Austria*. — 20, 22—24, 26, 28, 33, 36, 39, 41, 45, 46, 49, 60, 65, 217, 246, 359, 368, 378, 390, 396, 399, 438, 492, 511, 512, 520, 543.
- Austro-Ungaria*. — 87.



## B

- Baden*. — 196.
- Bagnères-de-Luchon*, oraș la sud-vest de Toulouse. — 257.
- Balcani*. — 33, 41.
- Banat*, veche provincie istorică situată între Carpații Meridionali, Dunăre, Tisa și Mureș. — 43.
- Barcelona*, oraș în nord-estul Spaniei. — 74.
- Basarabia*. — 29, 41, 43.
- Bavaria*. — 20, 483, 536, 537.
- Belfast*, principalul oraș din Irlanda de Nord. — 469.
- Belgia*. — 20, 72, 73, 269, 319, 335, 399, 454, 475, 483, 520, 536.
- Belt*, Beltul Mare, strâmtoare în Marea Baltică între insulele Fyn (Fionia) și Sjaelland Seeland) și Beltul Mic, strâmtoare în Marea Baltică, între insulele Fyn (Fionia) și peninsula Iylland (Iutlanda). — 18.
- Berlin*. — 41, 181, 236, 259, 310, 331, 332, 359, 407, 456, 463, 508, 516, 518, 538, 541, 542.
- Bielorusia* (R. S. S. *Bielorusă*). — 18, 24.
- Birmingham*, oraș în Anglia. — 269, 319.
- Boemia* (*Cehia*). — 398.
- Bonn*. — 331.
- Bosfor*. — 17, 34, 40, 41, 47.
- Bosnia*. — 41.
- Boston*, oraș în Anglia, în comitatul Lincolnshire. — 328.
- Bradford*, oraș în Anglia, la vest de Leeds. — 299.
- Braunschweig*. — 338.
- Bremen*. — 542.

- Breslau* (*Wrocław*). — 170.
- Bretania*, peninsulă în nord-vestul Franței. — 335.
- Brünn* (*Brno*). — 255.
- Bruxelles*. — 75, 235, 332, 335, 403.
- București*. — 28.
- Budapesta*. — 88.
- Bug*, fluviu în partea sud-vestică a R. S. S. Ucrainene. — 24.
- Buhara*, hanatul, în trecut stat în Asia centrală, azi ținut în R. S. S. Uzbekă. — 42.
- Bulgaria*. — 36, 41, 481, 520, 544.

## C

- Cádiz* (*Cadix*), oraș în sudul Spaniei, port la Oceanul Atlantic. — 414.
- California*. — 57, 405.
- Cambridge*, oraș la nord de Londra. — 95, 170, 173.
- Canada*. — 230.
- Canossa*, oiașel la sud-est de Milano, cu un castel istoric, azi în ruine. — 9.
- Capul Nord*, cap în extremitatea nordică a Europei. — 308.
- Carpați*. — 46.
- Cartagena*, oraș în sud-estul Spaniei, port la Marea Mediterană. — 414.
- Castilia*, ținut în centrul Spaniei. — 82.
- Caucaz*. — 15, 17, 34, 533.
- Ceardjou*, oraș pe Amu-Daria. — 42.
- Champagne*, ținut în nord-estul Franței. — 368, 388.
- Chicago*. — 326.
- China*. — 260, 300, 310, 329.

- Clairvaux*, localitate situată pe riul Aube, la sud-est de Troyes. — 188.
- Congo*, fluviu în Africa. — 269, 319
- Connellsville*, oraș în Pennsylvania, la sud de Pittsburg (S.U.A.). — 263, 313.
- Constantinopol (Istanbul)*. — 17, 25, 27, 30, 33, 34, 36, 40, 41, 43, 45—47, 252.
- Copenhaga*. — 495.
- Córdoba*, oraș în sudul Spaniei. — 414.
- Cracovia (Kraków)*. — 36.
- Creta*, insulă în Marea Mediterană, aparținând Greciei. — 43.
- Crimeea*. — 17, 23, 36.
- D
- Dancmarca*. — 36, 39, 78, 248, 495, 520.
- Dardanele*. — 41, 47, 445.
- Darmstadt*. — 306, 308.
- Don* — 15.
- Dresda*. — 196, 516, 542.
- Dunărea*. — 15, 33, 36, 41.
- Dvina de Vest*, fluviu în partea europeană a U.R.S.S. — 15, 28, 383.
- E
- Efes*, vechi oraș în Asia Mică, puternic centru comercial; azi în ruine. — 455.
- Egipt*. — 450, 451.
- Elba*. — 387.
- Elberfeld (Wuppertal)*. — 196.
- Elveția*. — 78, 230, 308, 342, 446, 475, 514, 520, 544.
- Eriurt*. — 27.
- Eufrat*, cel mai mare fluviu din Asia anterioară. — 464.
- Europa*. — 5, 13, 17, 19, 20, 22, 24, 28, 30—33, 36, 40, 44—48, 52, 55, 57, 81, 87, 149, 183, 246—248, 250, 277, 291, 299, 336, 337, 365, 367, 386, 392, 393, 399, 403, 411, 417, 418—423, 425, 429, 433, 481, 483, 488, 505, 508, 511, 512, 521, 530, 533, 538, 543.
- Eylau* — vezi *Preussich-Eylau*. — 27.
- F
- Finlanda*. — 25, 27, 29.
- Flandra*, provincie în Belgia. — 391.
- Fort d'Issy*, la sud-vest de Paris. — 188.
- Fori de Vanves*, la sud-vest de Paris. — 188.
- Frankfurt pe Main*. — 368, 477.
- Franța*. — 15, 18, 20, 22—24, 26, 28, 31, 32, 34, 36, 39—43, 45, 46, 58, 82, 87, 182—185, 194, 217, 228, 229, 241, 246—249, 250, 253, 262, 269, 293, 295, 296, 299, 302, 303, 312, 317, 319, 327, 332, 335, 336, 343, 350, 351, 356, 357, 368, 370, 378—380, 383, 386, 390, 392, 393, 396, 399, 400, 412, 427, 454, 471, 475, 477, 483, 486, 488, 494, 505, 506, 508, 511—514, 519, 530, 532, 533, 537, 538, 543, 544.
- Friedland (azi Prawdinsk)*, oraș la sud-est de Kaliningrad. — 27.
- G
- Galia*, denumirea romană a țării celților (Franța). — 522.
- Galileia*, în trecut ținut în Asia Mică. — 450.
- Gatcina*, localitate la sud-vest de Leningrad. — 55.
- Geneva*. — 52, 56, 58, 215, 342—344, 446.
- Geok-tepe*, oraș la nord de Așhabad (R. S. S. Turkmână). — 42.
- Germania*. — 3—5, 19, 20, 23, 25—27, 31, 35, 39—41, 46, 57, 58, 65, 67, 69, 76,

77, 81, 84, 86, 87, 91, 97, 139, 182, 183, 185, 192, 217, 225, 228—231, 234—236, 241, 242, 244, 246—249, 262, 266, 269, 273, 276, 280, 287, 292, 293, 298, 300, 302, 303, 306—308, 310, 312, 317, 319, 327, 330, 332, 335, 359, 367—370, 378—381, 386, 390—394, 396, 399, 400, 404, 405, 408, 411, 416, 427, 456, 467, 471, 476, 483, 489, 490, 492, 500, 511, 513, 514, 519, 529, 532—539, 543, 545.

*Giessen*, oraș pe riul Lahn, lângă Wetzlar. — 306.

*Glasgow*, oraș în Scoția. — 322, 326, 327.

*Gollul Finic*. — 275.

*Görbersdorf (Sokolowsko)*, localitate în sud de Legnica (R. P. Polonă). — 80.

*Granada*, oraș în sudul Spaniei. — 414.

*Grecia*. 31, 32, 33, 451.

## H

*Hainfeld*, oraș la sud-vest de Viena. — 217.

*Halle (Hal)*, oraș la sud-vest de Bruxelles. — 90.

*Halys*, în trecut denumirea fluviului Kizil-Irmak, în Turcia. — 9.

*Hamburg*. — 68, 259, 310, 545.

*Hawai*, grup de insule în Oceanul Pacific. — 212, 346.

*Heidelberg*. — 306.

*Helespont* — vezi *Dardanele*.

*Hinducș*, lanț muntos în nord-estul Afganistanului. — 42.

*Hivin*, hanatul, în trecut stat în Asia Centrală, azi teritoriu în R. S. S. Uzbekă. — 42.

*Höchst*, oraș la vest de Frankfurt pe Main. — 308.

*Hódmezővásárhely*, oraș la sud-est de Budapesta. — 439.

*Holstein*. — 446.

## I

*Ierusalim*. — 450, 453, 460, 461, 465.

*India*. — 22, 42, 329, 346, 416, 421, 482.

*Indiile britanice*. — 252.

*Insulele Sandwich* — vezi *Hawai*.

*Irlanda*. — 265, 416, 481.

*Iserlohn*, oraș la sud-est de Dortmund. — 196.

*Italia*. — 31, 39, 45, 195, 246, 276, 298, 317, 344, 352, 357, 359, 360, 368, 378, 390, 400, 433, 435, 454, 458, 520, 529.

*Iudeca*. — 450.

## J

*Jaxartes (Sir-Daria)*, fluviu în Asia Centrală. — 15, 42.

*Jena*. 27, 389.

*Jura*, lanț muntos care formează granița dintre Franța și Elveția. — 346—348.

## K

*Kameneș (Kameneș-Podolski)*, oraș situat pe cursul mijlociu al Nistrului. — 383.

*Khartoum*. — 446.

*Kokand*, oraș situat pe cursul inferior al Sir-Dariei. — 42.

*Köln (Colonia)*. — 331, 336, 538.

*Kovno (Kaunas)*. — 383.

*Kreuznach, Bad*, stațiune balneară pe riul Nahe, la sud-vest de Mainz. — 332.

*Kronstadt*, fortăreață pe insula Kotlin, lângă Leningrad. — 530.

*Kythnos*, insula în Marea Egee. — 464.

## L

*Laibach* (azi *Ljubljana*), oraș în Slovenia (Iugoslavia). — 31.

*Lancashire*, comitat în nord-vestul Angliei. — 310.

*Lausanne*. — 417.

*Leipzig*. — 28.

*Lille*, oraș în nordul Franței. — 257, 283.

*Lituania* (*R. S. S. Lituaniană*). — 18.

*Liverpool*. — 72.

*Londra*. — 32, 60, 62, 68, 104, 123, 140, 144, 257, 268, 271, 307, 308, 318, 321, 336, 342, 396, 406, 409, 488, 503, 506, 524

*Lübeck*. — 542.

## M

*Madrid*. — 400, 469.

*Maina* (*Mani*), partea sudică a Peloponezului. — 466.

*Malaga*, port în sudul Spaniei. — 414.

*Malorusia* — vezi *Ucraina*.

*Manchester*. — 259, 269, 306, 307, 310, 319.

*Marea Adriatică*. — 18.

*Marea de Azov*. — 23, 275.

*Marca Baltică*. — 25, 427.

*Marea Britanie*. — 481.

*Marca Caspică*. — 42.

*Marea Egee*, face parte din bazinul Mării Mediterane, între Grecia și Turcia. — 46, 402, 464.

*Marca Mediterană*. 359.

*Marea Neagră*. 15, 17, 25, 42, 46, 275, 402.

*Marna*, afluent al Senei. — 250.

*Marsilia*. — 327.

*Mecklenburg*. — 483, 520.

*Memel* (*Njemen, Neman*). — 391.

*Merv* (*Mary*), oraș la est de Așhabad. — 42.

*Metz*, oraș în estul Franței. — 185, 188.

*Middlesbrough*, port în nord-estul Angliei. — 322.

*Mihailovskoe*, localitate pe coasta de est a Mării Caspice. — 42.

*Milano*. — 359, 508.

*Moldova*. — 27, 32 36.

*Moscova*. — 17, 28, 275, 346, 427.

*Mosela*. — 331, 418.

*Moulin-Saquet*, localitate la sud de Paris. — 188.

*Muntenegro* (*Crna Gora*), ținut la Marea Adriatică. — 41.

*Murcia*, capitala provinciei cu același nume în sud-estul Spaniei. — 414.

## N

*Nantes*, oraș în vestul Franței. — 477, 486, 487, 498.

*Navarino* (azi *Pylos*), oraș în Peloponez. — 33.

*Neuilly-sur-Seine*, localitate la vest de Paris. — 188.

*New Lanark*, localitate în sudul Scoției, comitatul Lanark. — 422.

*New York*. — 216, 259, 309, 336.

*Nicomedia* (*Izmit*), oraș pe coasta de est a Mării de Marmara. — 523.

*Nikolaevsk*, port la gurile Amurului. — 348.

*Nipru.* — 15, 28 383.  
*Nistru.* — 24.  
*Norvegia.* 25, 27, 29, 81 83, 308.

## O

*Olanda.* 78, 293, 329, 386, 391.  
*Orişova.* — 36.  
*Oxus (Amu-Daria),* fluviu în Asia Centrală Sovietică. — 15, 42.

## P

*Palatinat.* — 196.  
*Palestina.* — 445, 450.  
*Paris.* — 28, 32, 39, 49, 58, 60, 62, 180, 185, 186, 188—191, 236, 277, 298, 332, 335, 350, 351, 359, 378, 386, 389, 403, 407, 481, 508, 510, 511—513, 516, 517, 518, 521, 529.  
*Parium (azi Komares),* în trecut oraş situat pe ţărmul Helespontului (Dardanele). — 445.  
*Patmos, insulă în Marea Egee.* — 464.  
*Pelopones (Moreea),* peninsulă în sudul Greciei. — 466.  
*Peninsula Balcanică.* — 17, 18, 35, 43.  
*Pergam (azi Bergama),* în trecut oraş grecesc în Asia Mică; azi oraş în partea asiatică a Turciei. — 455.  
*Persia (Iran).* — 16, 19, 42, 444.  
*Petersburg St. (Leningrad).* — 17, 22, 25, 42, 351.  
*Philadelphia (Alaşehir),* oraş la est de Izmir, în partea asiatică a Turciei. — 453, 455.  
*Pirinei.* — 257.  
*Plevna (Pleven),* oraş la nord-est de Sofia. — 43, 537.

*Polonia.* — 18, 19, 22—24, 28, 34 36, 46, 247, 275, 276, 359, 383, 511, 512.

*Preussisch-Eylau (Bagrationovsk).* — 27.

*Principatele dunarene vezi Moldova și Valahia.*

*Provinciile baltice, în Rusia țarista* guberniile Estonia, Kurlanda și Livonia; azi R.S.S. Letonă și R.S.S. Estona. — 392.

*Provinciile basce, denumirea celor trei provincii din nordul Spaniei:* Vizcaya, Guipúzcoa și Álava. — 414.

*Provinciile vechi prusiene (Altpreussische Provinzen),* denumirea fostelor provincii prusiene, Prusia orientală, Prusia occidentală, Pomerania și Brandenburg, care înainte de 1815, respectiv 1807, făceau parte din Prusia. — 500.

*Prusia.* — 15, 20, 22—24, 26, 28, 35, 36, 39, 40, 49, 183, 228, 229, 351, 379, 481, 488, 500, 501, 536.

*Prusia orientală.* — 22.

*Prut.* — 15, 33, 36.

## R

*Regatul Unit al Marii Britanii* — vezi *Marea Britanie.*

*Rin.* — 9, 26, 32, 33, 50, 185, 248, 376, 408, 484.

*Rochester, oraş la nord-vest de New York.* — 216.

*Roma.* — 450, 452, 462—464, 476, 481.

*România.* — 41, 520, 544.

*Rumelia orientală, veche provincie istorică situată în sud-estul Bulgariei.* — 41.

*Rusia.* — 14—18, 20, 21, 23—29, 32, 34—41, 43—48, 52, 55, 81, 87, 182, 183, 235, 246, 248, 249, 251, 252, 269, 319, 351, 368, 378, 381—386, 392—393, 413, 416, 417, 418—422, 423—429, 481, 511, 520, 530—533, 537, 538, 543, 544.

## S

- Sahalin*, insulă situată între Marea Ohotsk și Marea Japoniei. — 345, 346.
- Salford*, localitate la sud-vest de Manchester. — 322.
- Samarkand*, oraș la sud-vest de Taşkent. — 42.
- San Stefano (Esilköy)*, localitate la vest de Istanbul. — 41.
- Saxonia*. — 523.
- Saxonia inferioară*. — 483.
- Schleswig*. — 247, 248.
- Schleswig-Holstein*. — 483.
- Scoția*. — 129, 293, 416.
- Sedan*. — 185, 188, 246, 370, 544.
- Semlin (Zemún)*, o parte a Belgradului. — 36.
- Sena*. — 188, 250.
- Serbia*. — 41.
- Sevastopol*. — 37.
- Sevilla*, oraș în sud-vestul Spaniei. — 414.
- Siberia*. — 57, 405.
- Sicilia*. — 458, 473, 481.
- Siria*. — 446, 451.
- Smirna (Izmir)*, port la Marea Egee. — 453, 455.
- Southport*, localitate balneară la nord de Liverpool. — 269, 319.
- Spania*. — 31, 194, 257, 327, 344, 400, 414, 444, 454, 475, 514.
- Sparta*. — 476.
- Spichern*, localitate la sud de Saarbrücken. — 370.
- Staffordshire*, comitat în centrul Angliei. — 269, 319.

- Statele Unite ale Americii*. — 24, 52, 211, 230, 260, 300, 465.
- Stockholm*. — 27.
- Strasbourg*. — 170.
- Stuttgart*. — 328, 542.
- Suedia*. — 17, 19, 25, 29.
- Suleiman*, munți în Pakistan. — 42.
- Sund (Öre Sund)*, strimtoare între insula daneză Seeland și regiunea Schonen din Suedia. — 18, 43.
- Swansea*, port în sud-vestul Angliei, la Golful Bristol. — 57.

## T

- Taganrog*, port la Marea de Azov. — 32.
- Taškent*. — 42.
- Teschen (Český Těšín, Cieszyn)*, oraș la est de Ostrava; partea de pe malul stâng al râului Olše este cehă, cea de pe malul drept — poloneză. — 23, 26, 27.
- Tilsit (azi Sovietsk)*. — 27, 28, 248, 368.
- Transilvania*. — 43.
- Trier*, oraș în R. F. Germană. — 331.
- Troppau (Opava)*, oraș la nord-vest de Ostrava. — 31.
- Turcia*. — 17, 19, 23, 27, 34, 36, 41, 50.
- Turingia*. — 229.
- Turkestan (R.S.S. Turkmenă)*. — 42.
- Țarigrad* — vezi Constantinopol.

## U

- Ucraina (R.S.S. Ucraineană)*. — 18, 24.
- Ungaria*. — 35, 36, 39, 88, 267, 276, 298, 359, 439, 511.

*Unkiar Skelessi*, localitate situată pe țărmul asiatic al Bosforului. — 34.

## V

*Valahia*. — 27, 32—36.

*Valencia*, oraș în estul Spaniei. — 414.

*Varșovia*. — 34, 35.

*Velicorusia*. — 18, 24, 422.

*Verona*, oraș în Italia de nord. — 31, 32.

*Versailles*. — 180, 186, 277.

*Viena*. — 35, 60, 398, 406, 407, 508, 516.

*Vistula (Wisła)*. — 15, 248, 383.

*Viliuisk*, localitate la nord-vest de Iakutsk, în partea de răsărit a Siberiei. — 417.

*Vladimir*, oraș la nord-est de Moscova. — 275, 427.

*Volga*. — 15.

## W

*Waadt (Vaud)*, canton în Elveția. — 447.

*Wagram*, localitate la nord-est de Viena. — 519.

*Wales*. — 131.

*Washington*. — 216.

*Waterloo*, localitate la sud de Bruxelles. — 519.

*Wörth (Woerth)* pe Sauer, oraș la sud-vest de Wissembourg. — 370.

## Z

*Zürich*. — 308, 326, 377, 403, 407.

## Indice bibliografic

### cuprinzînd lucrările menționate de Engels

La lucrările citate de Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de el. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare n-au putut fi identificate.

#### I. OPERE ȘI ARTICOLE ALE UNOR AUTORI CUNOSCUȚI ȘI ANONIMI

*Address and provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London. [London] 1864. — 57, 58, 96, 97, 98, 99, 100, 107, 108, 113, 114, 115, 120, 125, 126, 127, 128, 134, 139—140, 141, 142, 147, 149, 150, 151, 163, 164, 166, 168, 169, 171, 337, 341.*

*Allgemeine Statuten und Verwaltungs-Verordnungen der Internationalen Arbeiterassoziation. Amtl. deutsche Ausg., revidirt durch den Generalrath. Leipzig [1871]. — 222.*

*Aischylos* : Orestia. — 207, 208.

*Bachofen, J[ohann] J[jakob]* : Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart 1861. — 206, 207, 208, 209.

*Bauer, Bruno* : Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes. Bremen 1840. — 449, 450.

— Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker. Bd. 1—2, Leipzig 1841. — 449, 450.

— Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes. 3. und letzter Bd. Braunschweig 1842. — 449, 450.

*Die Bibel* oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Übers. Martin Luthers. — 165.

*Das alte Testament.* — 460.

Die fünf Bücher Mose. — 206.

Das Buch Esra. — 452.



- Das prophetische Buch Jesaia. — 453, 462, 465.  
 Das prophetische Buch Hesekiel. — 460.  
 Das prophetische Buch Daniel. — 452, 462.
- Das Neue Testament.* — 448, 449, 450.  
 Die vier Evangelien. — 458.  
 Apostelgeschichte. — 455.  
 Die Briefe des Paulus. — 455.  
 Die Briefe des Johannes. — 452.  
 Die Offenbarung des Johannes. — 450—458, 460—467.
- Blanc, Louis*: Organisation du travail. Paris 1841. — 248.
- Boileau-Despréaux, Nicolas*: Les satires de Nicolas Boileau-Despréaux, Hrsg. von O. L. B. Wolff. Jena 1834. — 136, 148.
- Boisguillebert [Pierre Le Pesant]*: Le détail de la France. In: Économistes financiers du XVIII<sup>e</sup> siècle. Par Eugène Daire. Paris 1843. — 253, 531.
- Brentano, Lujo*: Meine Polemik mit Karl Marx. Zugleich ein Beitrag zur Frage des Fortschritts der Arbeiterklasse und seiner Ursachen. Berlin 1890. — 95, 96, 102, 108, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 171, 178, 179.
- Census of England and Wales for the year 1861.* London 1863. — 130, 135.
- Code Civil* vezi *Code Napoléon*.
- Code Napoléon.* — 296, 485, 488.
- Commodianus*: Commodiani Carmina recognovit Ernestus Ludwig. Lipsiae 1877. — 451.
- Dühring, Eugen*: *Cursus Der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik.* 2., theilw. umgearb. Aufl. Leipzig 1876. — 283.
- *Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung.* Leipzig 1875. — 283.
- *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus.* 2., theilw. umgearb. Aufl. Berlin 1875. — 283.
- Die Edda*, die ältere und jüngere nebst den mythischen Erzählungen der Skalda, übersetzt und mit Erläuterungen begleitet von Karl Simrock. Stuttgart und Tübingen 1851. — 467.
- Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres.* Nouvelle éd. T. 1—28. Genève 1777—1778. — 296.
- Engels, Friedrich*: Abermals Herr Vogt. In: *Der Volksstaat*, Leipzig, vom 10. Mai 1871. — 411.
- An die Redaktion des „Sozialdemokrat“. In: *Der Sozialdemokrat*, London, vom 13. September 1890. — 83.
- Die Bakunisten an der Arbeit. In: *Der Volksstaat*, Leipzig, vom 31. Oktober, 2. und 5. November 1873. — 411.

- Engels, Friedrich*: Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien. [Leipzig] o. J. — 411
- Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den Aufstand in Spanien im Sommer 1873. In: Internationales aus dem „Volksstaat“ (1871-75). Berlin 1894. — 414.
- The condition of the working class in England in 1844, with appendix written 1886, and preface 1887. Translated by Florence Kelley-Wischnewetzky. New York [1887]. — 259, 309, 313.
- The condition of the working-class in England in 1844, with preface written in 1892. Translated by Florence Kelley Wischnewetzky. London 1892. — 309, 313, 320—321.
- England in 1845 and in 1885. In: The Commonweal, London, vom 1. März 1885. — 264—271, 314—320.
- Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich 1882 (tatsächlich März 1883). — 204.
- Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. 2. unveränd. Aufl. Hottingen-Zürich 1883. — 204.
- Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. 3. unveränd. Aufl. Hottingen-Zürich 1883. — 204, 283.
- Familjens, Privatejendommens og Statens Oprindelse. Dansk af Forfatterens gennemgaaet Udgave, besørget af Gerson Trier. KØbenhavn 1888. — 206.
- Flüchtlings-Literatur. I. In: Der Volksstaat, Leipzig, vom 17. Juni 1874. — 411.
- Flüchtlings-Literatur. II. In: Der Volksstaat, Leipzig, vom 26. Juni 1874. — 411.
- Flüchtlings-Literatur. III. IV. In: Der Volksstaat, Leipzig, vom 16., 18. u. 21. April 1875. — 413.
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 2. Aufl. Zürich 1886. — 283.
- Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. — 95, 259, 262—264, 309, 313, 314, 315.
- De Ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap. Gravenhage 1886. — 212, 283.
- Originea familiei, a proprietății private și a statului. In: Contemporanul. Iași. Septembrie 1885 — Mai 1886. — 205—206.
- L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato. In relazione alle ricerche di Luigi H. Morgan. Versione riveduta dall'autore di Pasquale Martignetti. Benevento 1885. — 205.
- Развитие научного социализма. Женева. 1844. — 204, 283.
- Soziale aus Russland. Leipzig 1875. — 413.
- Socialism utopian and scientific. Translated by Edward Aveling... With a special introduction by the author. London 1892. — 283, 285, 290—291.
- Socialism utopic și socialism științific. București 1891. — 283.
- Socialisme utopique et socialisme scientifique. Trad. française par Paul Lafargue. Paris 1880. — 283.
- Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab. In: Socialistisk Bibliotek. Bd. 1. KØbenhavn 1885. — 204, 283.
- Il socialismo utópico e il socialismo scientifico. Benevento 1883. — 204, 283
- Socialismo utopico y socialismo científico. Madrid 1886. — 204, 283.
- Socyjalizm utopijny a naukowy. Genève 1882. — 283.
- Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. Im Anschluss an Lewis A. Morgan's Forschungen. Hottingen-Zürich 1884. — 205.
- Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. 4. Aufl. Stuttgart 1892. — 345.

- Zur Wohnungsfrage. Separatabdruck aus dem „Volksstaat“ von 1872. 2. durchgesehene Aufl. Hottingen-Zürich 1887. — 80.
- Engels, Friedrich, und Karl Marx* : Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, Gegen Bruno Bauer & Consorten. Frankfurt a. M. 1845. — 284—287, 332.
- Fallmerayer, Jakob Philipp* : Geschichte der Halbinsel Morica während des Mittelalters. Th. 1. Stuttgart und Tübingen 1830. — 466.
- Fawcett, Henry* : The economic position of the British labourer. Cambridge and London 1865. — 137.
- Fränkisches Programm vezi Programme électoral des travailleurs socialistes.*
- Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie.* Erg. und erl... von R. Höinghaus. Berlin 1878. — 3.
- Giraud-Teulon, Alexis* : Les origines de la famille. Questions sur les antécédents des société patriarcales. Genève—Paris 1874. — 213, 215.
- Gladstone, William E[wart]* : Rede im Unterhaus am 13. Februar 1843. In : Hansard's Parliamentary Debates. — 118, 136.
- [Rede im Unterhaus am 7. April 1864.]. In : The Times, London, vom 8. April 1864. — 128, 137.
- Gothaer Programm vezi Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands.*
- Güllich, Gustav von* : Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unsrer Zeit. 5 Bde. Jena, 1830. Bd. 2. — 19.
- Haxthausen, August von* : Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Th. 1—2. Hannover 1847. Th. 3. Berlin 1852. — 416, 425.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* : Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Hrsg. von Eduard Gans. In : Werke. Vollst. Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 8. Berlin 1833. — 192.
- Herzen, Alexander* : Briefe an Linton. — 416—417.
- Inauguraladresse vezi Adress and provisional rules of the Working Men's International Association...*
- Die Juraföderation und Michael Bakunin.* In : Berliner Volks-Tribüne vom 6., 13. und 20. August, 3. und 17. September, 1., 8. und 22. Oktober, 5., 12. und 19. November 1892. — 344.
- Juvenalis* : Satirae. — 522.

- Kautsky, Karl* : Thomas More und seine Utopie. Mit einer historischen Einleitung. Stuttgart 1888. — 20.
- Kovalevsky, Maxime* : Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété. Stockholm 1890. — 284.
- Ковалевский, Максимъ* : первобытное право. Выпуск 1. род Москва 1886. — 284.
- Kuhlmann, Georg* : Die Neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung. Genf 1845. — 446—447.
- Laplace, Pierre-Simon* : Traité de mécanique céleste. T. 1—5. Paris [1798/99—] 1823. — 288.
- Lassalle, Ferdinand* : Ferd. Lassalle's Reden und Schriften. Neue Gesamt-Ausgabe. Mit einer biogr. Einl. hrsg. von E. Bernstein, London. Bd. 1—3. Berlin 1892/1893. — 243.
- Latham, Robert Gordon* : Descriptive ethnology. Vol. 1—2. London 1859. — 210
- Lieven [Christolor Andrejwitsch]* : Dépêche secrète et confidentielle du comte Lieven, en date de Londres, le 18/30 octobre 1825. In : Recueil de documents relatifs à la Russie, pour la plupart secrets et inédits, utiles à consulter dans la crise actuelle. Paris 1854. — 32.
- Locke, John* : An essay concerning human understanding. In four books. London 1710. — 287.
- Lubbock, John* : The origin of civilisation and the primitive condition of man. Londra 1870. — 211.
- The origin of civilisation and the primitive condition of man. Mental and social condition of savages 4. ed. London 1882. — 213.
- Lucian [von Samosata]* : Der Tod des Peregrinus. In : Lucian's Werke. Übersetzt von August Pauly. Zwölftes Bändchen. Stuttgart 1831. — 445—446.
- Marseillaise vezi Rouget de Lisle.*
- Marx, Karl* : 1848 bis 1849. In : Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. Londra, Hamburg und New-York 1850. — 336, 341, 512.
- Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 2. Ausg. Hamburg 1869. — 182, 336.
- Der Achzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3. Aufl. Hamburg 1885. — 336, 507.
- Der 18te Brumaire des Louis Napoleon. In : Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften. H. 1. New-York 1852. — 336, 341.
- Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association an alle Mitglieder in Europa und den Vereinigten Staaten. Separatabdr. aus dem Volkstaat. Leipzig 1871. — 182, 183, 190, 192, 337.
- Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association 3. deutsche Aufl. verm. durch die beiden Adressen des Generalraths über den deutsch-französischen Krieg und durch eine Einl. von Friedrich Engels. Berlin 1891. — 341.

- Capital : a critical analysis of capitalist production. Transl. from the 3rd German ed., by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels. Vol. 1. London 1887. — 167, 263, 284.
- The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working-Men's Association. [London] 1871. — 341.
- Discours sur la question du libre échange, prononcé à L'Association Démocratique de Bruxelles. Bruxelles 1848. — 332, 336.
- Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte. Lille 1891. — 341.
- Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhon's „Philosophie des Elends“. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels 2. Aufl. Stuttgart 1892. — 341.
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Boston 1853. — 336, 341.
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Neuer Abdr., mit Einl. von Friedrich Engels, und Dokumenten. Hottingen-Zürich 1885. — 336, 341.
- *Erste Adresse des Generalrats über den Deutsch-Französischen Krieg* vezi *The General Council...*
- Free Trade. A speech delivered before the democratic club, Brussels, Belgium, Jan. 9, 1848. With extract from *La Misère de la philosophie*. Translated into English by Florence Kelley-Wischnewetzky. With preface by Frederick Engels. Boston 1889. — 341.
- The General Council of the International Workingmen's Association on the war. [London] July 23rd, 1870. — 182, 183.
- Herr Vogt. London 1860. — 336, 341, 411.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1 : Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg 1867. — 34, 95, 96, 100, 107, 118, 120, 121, 122, 127, 128, 141, 148, 149, 170, 198, 201, 243, 284, 336, 341, 417, 425, 430, 431.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1 : Der Produktionsprocess des Kapitals. 2. verb. Aufl. Hamburg 1872. — 113, 121, 164, 166, 425.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1 : Der Produktionsprocess des Kapitals. 3. verb. Aufl. Hamburg 1883. — 96, 121, 135, 168, 171, 253.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1 : Der Produktionsprocess des Kapitals. 4., durchges. Aufl. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1890. — 95, 96, 115, 120, 121, 167, 168, 178, 341.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2 : Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. — 336, 341, 430, 431.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3 Buch 3 : Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. — 255, 336, 338, 341, 413, 430, 431.
- Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der „Neuen Rheinischen Zeitung“ vom Jahre 1849. Hottingen-Zürich 1884. — 196.
- Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der „Neuen Rheinischen Zeitung“ vom Jahre 1849. Mit einer Einleitung von Friedrich Engels. Berlin 1891. — 196, 197, 341.
- *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Paris-Bruxelles 1847. — 95, 194, 332, 336.
- *Miseria de la filosofía. Contestación á la filosofía de la miseria de Proudhon.* Versión española, precedida de una carta de Federico Engels. Madrid 1891. — 194, 341.
- Revelations of the Diplomatic History of the 18th century. — 341.
- Second Address of the General Council of the International Working-Men's Association on the war. London. September 9th, 1870. — 40, 182, 183, 246—247, 545.

- Zur Judenfrage. In : Deutsch-Französische Jahrbücher. Paris 1844. — 336.
- Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie. Einleitung. In : Deutsch-Französische Jahrbücher. Paris 1844. — 336.
- Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin 1859. — 196, 198, 336, 341.
- Marx, Karl, und Friedrich Engels** : L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye. Londres, Hambourg 1873. — 344.
- Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association. Im Auftrage des Haager Congresses verfasster Bericht über das Treiben Bakunin's und der Allianz der socialistischen Demokratie. Braunschweig 1874. — 344.
- Das Kommunistische Manifest. Neue Ausgabe mit einem Vorwort der Verfasser. Leipzig 1872. — 56.
- Das Kommunistische Manifest. 3. autor. dtsh. Ausg. Mit Vorworten der Verfasser, Hottingen-Zürich 1883. — 52.
- Das Kommunistische Manifest. 4. autor. dtsh. Ausg. Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels. London 1890. — 341.
- Det kommunistiske Manifest. KØbenhavn 1885. — 56.
- Manifest der Kommunistischen Partei London 1848. — 52, 56, 57, 59, 242 243, 272, 275, 283, 335, 341, 359, 360, 505, 508, 514.
- Manifest kommunistyczny 1847 r. Genewa 1883. — 55, 275, 276.
- Manifeste du parti communiste In : Le Socialiste, din august pinä in noiembrie 1885. — 56.
- Manifesto of the Communist Party. Authorized English translation, edited and annotated by Frederick Engels. London 1888. — 56.
- Манифест Коммунистической Партии. Женева 1882.**
- Manifiesto del Partido Comunista. Madrid 1886. — 56.
- Zwei politische Prozesse. Verhandelt vor den Februar-Assisen in Köln. Köln 1849. — 443.
- McLennan, John Ferguson** : Studies in ancient history comprising a reprint of Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies. London 1876. — 212.
- Studies in ancient history comprising a reprint of „Primitive marriage An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies . A new ed. London and New York 1886. — 210, 211.
- Menger, Anton** : Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung. Stuttgart 1886. — 443.
- Miscellaneous statistics of the United Kingdom.** (Part VI.) Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1866. — 136—137.
- Moltke, [Helmuth Karl Bernhard]** von : Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829. Berlin 1845. — 33.
- Morgan, Lewis H[enry]** : Ancient society or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization. London 1877. — 213.
- League of the ho-dé-no-sau-nee, or Iroquois. Rochester 1851. — 210.
- Systems of consanguinity and affinity of the human family. Washington 1871. — 212.
- Die Urgesellschaft. Untersuchungen über den Fortschritt der Menschheit aus der Wildheit durch die Barbarei zur Zivilisation. Aus dem Englischen übertragen von W. Eichhoff unter Mitwirkung von Karl Kautsky. Stuttgart 1891. — 214.
- Picchanow, G[eorgi Walentinovitsch]** : Die sozialpolitischen Zustände Russlands im Jahre 1890. In : Die Neue Zeit. Nr. 47—52, 9. Jg., 2. Bd., 1890 91. — 236,
- [Picchanow] Георгий Валентинович** — наши разногласия. Женева 1885.
- Pozzo di Borgo [Karl Andreas Ossipowitsch]** : Dépêche réservée du général Pozzo di Borgo, en date de Paris du 4 16 octobre 1825. In : Recueil de documents re-

- latifs à la Russie, pour la plupart secrets et inédits, utiles à consulter dans la crise actuelle. Paris 1854. — 32.
- Programm der deutschen Arbeiterpartei*: In: Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands. Leipzig 1875. — 90, 91, 221.
- Programme électoral des travailleurs socialistes*. In: L'Egalité, Paris, din 30 iunie 1880. — 232.
- Le Programme du Parti Ouvrier* par Jules Guesde et Lafargue. Paris [1883]. — 514.
- Programme et Règlement de l'Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste*. Genève [1886]. — 344.
- Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands*. Leipzig 1875. — 90, 91, 221.
- Proudhon, [Pierre]—[Joseph]*: Idée générale de la révolution au XIX-e siècle. (Choix d'études sur la pratique révolutionnaire et industrielle.) Nouv. éd. In: Œuvres complètes. T. 10. Paris 1868. — 190.
- Puschkin, Alexander*: Eugen Onegin. Erstes Buch. — 28.
- Renan, Ernest*: Histoire des origines du christianisme. Vol. 1 8. Paris. 1866 1883. — 445, 451.
- L'Antechrist. In: Histoire des origines du christianisme. Vol. 4. Paris 1873. — 465.
- Saint Paul. In: Histoire des origines du christianisme. Vol. 3. Paris 1869. — 455.
- Report from the select committee on mines; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix*. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 23 July 1866. — 129.
- Report of the fifty-third meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Southport in September 1883*. London 1884. — 268—269, 319.
- Report of the Royal Commission on the housing of the working classes*. England and Wales. 1885. — 262, 312.
- Rogers, James E. Thorold*: A history of agriculture and prices in England from the year after the Oxford Parliament (1259) to the commencement of the continental war (1793). Compiled entirely from original and contemporaneous records. Vol. 1. Oxford 1866. — 130.
- Rouget de Lisle*: *Die Marseillaise*. Illustriert von Charlet. Mit einer historischen Einleitung von A. Aulagnier. Leipzig 1848. — 250.
- [*Roy, Henry*:] The theory of the exchanges. The bank charter act of 1844. London 1864. — 98, 102, 117, 120, 121, 124, 137, 140, 147, 148.
- Schiller, Friedrich von*: Die Worte des Glaubens. — 142.
- Statuten der Internationalen Arbeiter-Association vezi Address and provisional rules...*
- Tacitus*: Germania. — 212.
- Tcatschoff, Peter*: Offener Brief an Herrn Friedrich Engels, Verfasser der Artikel „Flüchtlings-Literatur“ in Nr. 117 und 118 des „Volksstaat“, Jg. 1874. Zürich 1874. — 416, 417.
- Theorie of the Exchanges* — vezi [Roy, Henry:] The theory...
- Thompson, William*: An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness. London 1824. — 279.
- Tylor, Edward Burnet*: Researches into the early history of mankind and the development of civilization. London 1865. — 206.

*Vauban [Sébastien le Prêtre de]*: *Projet d'une dime royale*. In: *Économistes financiers du XVIII-e siècle*. Paris 1843. — 253, 531.

*Wakelield, Edward Gibbon*: *England and America. A comparison of the social and political state of both nations*. Vol. 1—2. London 1833. Vol. 1. — 141, 150.

*Watts, John*: *The facts of the cotton famine*. London, Manchester 1866. 131.

## II. Periodice

*Almanach du Parti Ouvrier pour 1892*. Lille. — 241, 250.

*Arbeiter-Wochen-Chronik*. Budapest. 88.

*Arbeiter-Zeitung*. Wien. — 504.

*Berliner Volksblatt*. — 86.

*Berliner Volks-Tribüne*. — 342.

— din 9 august 1890 (Supliment). 83.

— din 6 august 1892. — 342.

— din 13 august 1892. — 342.

— din 20 august 1892. — 342.

— din 3 septembrie 1892. — 342.

— din 17 septembrie 1892. — 342.

— din 1 octombrie 1892. — 342.

— din 8 octombrie 1892. — 342.

— din 22 octombrie 1892. — 342.

— din 5 noiembrie 1892. — 342.

— din 12 noiembrie 1892. — 342, 343.

— din 19 noiembrie 1892. — 342.

*Children's employment commission (1862). Reports*. Report I—VI of the Commissioners. London 1863—1867. — 130, 131, 132.

*The Commonweal*. London.

— din 1 martie 1885. — 264, 314.

*Concordia*. Zeitschrift für die Arbeiterfrage. Berlin. — 109, 115, 116, 118, 119, 148, 149, 151, 170.

— din 7 martie 1872. — 95, 97, 108, 120, 124, 138—139, 140, 143, 147, 149, 150, 154, 159, 163, 164, 168, 169.

— din 4 iulie 1872. — 98, 106, 107, 109, 126, 143—146, 147, 148, 149, 150, 163, 164.

— din 11 iulie 1872. — 102, 168.

— din 22 august 1872. — 102, 103, 108, 109, 111, 118, 122, 128, 154, 157.

*Il Corriere di Napoli*

— din 19—20 ianuarie 1893. — 355, 356.

*Critica Sociale*. Milano. — 475.



— din 16 ianuarie 1892. — 272.

— din 1 februarie 1892. — 274.

*The Daily Chronicle*. London. — 256.

- din 17 noiembrie 1891. — 257.

*The Daily News*. London.

— din 17 aprilie 1863. — 104, 105, 124, 158.

*The Daily Telegraph*. London.

- din 17 aprilie 1863. — 104, 105, 124.

*Deutsch-Französische Jahrbücher*. Hrsg. von Arnold Ruge und Karl Marx. 1. u. 2. Lfg. Paris 1844. — 332, 338, 403.

*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*. — 335, 338.

*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*. Leipzig 1841—1843. — 332

*Deutsches Wochenblatt*. Berlin.

— din 4 decembrie 1890. — 123, 178—179.

*Этнографическое обозрение*. Москва.—348.

*The Fortnightly Review*. London.

— din 1 noiembrie 1870. — 98, 140, 149.

*The Free Press*. London. — 348.

*Freie Bühne für modernes Leben*. Berlin.

— din 14 mai 1890. — 82.

— din 28 mai 1890. — 80.

*Freisinnige Zeitung*. Berlin.

— din 26 noiembrie 1892. — 380.

*Die Gartenlaube*. Illustriertes Familienblatt. Leipzig-Berlin. — 51.

*Hansard's Parliamentary Debates*. London. — 105, 113, 164, 171.

— Vol. 66... London 1843. — 118, 136.

— Vol. 170... London 1863. — 98, 99, 100, 101, 103, 106, 108, 112, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 140, 142, 146—147, 152—153, 160, 163, 164, 166, 168, 169, 171.

— Vol. 174... London 1864. — 128, 137.

*Journal Officiel de la République française*. Paris.

— din 31 martie 1871. — 187.

— din 21 mai 1871. — 187.

*Kolokol*. Genève. — 52.

*The Morning Advertiser*. London.

— din 17 aprilie 1863. — 102, 103, 104, 105, 112, 125, 153, 160, 169.

*The Morning Herald*. London.

— din 17 aprilie 1863. — 104, 105, 125.

*The Morning Post.* London.

— din 17 aprilie 1863. — 104, 105, 125.

*The Morning Star.* London.

— din 17 aprilie 1863. — 102, 103, 104, 105, 112, 120, 121—122, 125, 126, 127, 128, 152, 153, 160, 169.

*Le National.* Paris. — 242.

*Neue Rheinische Zeitung.* Organ der Demokratie. Köln. — 76, 335, 341.

— din 5 aprilie 1849. — 196.

— din 6 aprilie 1849. — 196.

— din 7 aprilie 1849. — 196.

— din 8 aprilie 1849. — 196.

— din 11 aprilie 1849. — 196.

*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue.* H. 1—6. London, Hamburg u. New York 1850. — 336, 341, 505.

— H. 1. — 336, 341, 506.

— H. 2. — 336, 341, 506, 507.

— H. 3. — 336, 341, 506, 510.

— H. 5 6. — 336, 341, 507.

*Die Neue Zeit.* Revue des geistigen und öffentlichen Lebens. Stuttgart. — 478.

— 3. Jg., 1885. — 314—321.

— 6. Jg., 1888. — 328.

— Nr. 13, 9. Jg., 1. Bd., 1890—1891. — 123, 178—179.

— Nr. 47—52, 9. Jg., 2. Bd., 1890—1891. — 236.

— Nr. 19, 10. Jg., 1. Bd., 1891—1892. — 385.

— Nr. 2, 11. Jg., 1. Bd., 1892—1893. — 329.

*New-York Daily Tribune.* — 336, 341.

*Отечественные записки.* Petersburg.

— Nr. 10 din octombrie 1877. — 425.

*Il Parlamento.* Torino. — 557.

*Le Parti socialiste.* Organe du Comité Révolutionnaire Central. Paris. — 412.

*The Portfolio*; or, a collection of state papers illustrative of the history of our times. New ed., London (1835—1837). — 34—35.

*Public Health.* Reports. — 131, 134.

— Sixth report of the medical officer of the Privy Council. With appendix. 1863. Presented pursuant to act of Parliament. — London 1864. — 134, 135.

— Seventh report... with appendix. 1864. Presented pursuant to act of Parliament. London 1865. — 130.

*La Réforme.* Paris. — 436.

*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe.* Köln. — 331, 332.

— din 5 mai 1842. — 331, 338.

- din 8 mai 1842. — 331, 338.
- din 10 mai 1842. — 331, 338.
- din 12 mai 1842. — 331, 338.
- din 15 mai 1842. — 331, 338.
- din 19 mai 1842. — 331, 338.
- din 25 octombrie 1842. — 331, 338.
- din 27 octombrie 1842. — 331, 338.
- din 30 octombrie 1842. — 331, 338.
- din 1 noiembrie 1842. — 331, 338.
- din 3 noiembrie 1842. — 331, 338.
- din 15 ianuarie 1843. — 331, 338.
- din 17 ianuarie 1843. — 331, 338.
- din 18 ianuarie 1843. — 331, 338.
- din 19 ianuarie 1843. — 331, 338.
- din 20 ianuarie 1843. — 331, 338.

*La Riscossa.* Palermo. — 474.

*Русские ведомости.*

- din 14 octombrie 1892. — 345—348.

*Sächsische Arbeiter-Zeitung.* Dresden. — 67, 69.

- din 31 august 1890. — 67, 69, 84.

*The Saturday Review of Politics, Literature, Science, and Art.* London.

- din 12 noiembrie 1870. — 149.

*Il Secolo.* Milano.

- din 21 ianuarie 1893. — 356.
- din 22 ianuarie 1893. — 356.

*The Sheffield Free Press.* — 341.

*El Socialista.* Madrid. — 56.

*Der Sozialdemokrat.* Zürich-London. — 3, 50, 68, 69, 76, 77, 78, 79, 308.

- din 2 aprilie 1885. — 78.
- din 30 aprilie 1885. — 78.
- din 30 martie 1889. — 72.
- din 6 aprilie 1889. — 72.
- din 15 iunie 1889. — 72.
- din 13 septembrie 1890. — 83.

*Der Sozialdemokrat.* Berlin.

- din 18 octombrie 1894. — 486—487, 489, 490, 491, 492, 498.

*Социаль-демократъ.* Sevlievo. — 402.

- Nr. 2 din 1892. — 402.

*The Standard.* London.

- din 17 aprilie 1863. — 104, 105, 125.

*The Times.* London. — 158, 170.

- din 17 aprilie 1863. — 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112,

- 113, 117, 118, 120, 122, 125, 134—135, 136, 138, 141, 142, 150, 151, 152, 153, 158, 164, 165, 168, 169, 171.
- din 29 noiembrie 1883. — 95, 111, 113, 158, 159, 160, 164, 170.
- To-Day*. London. — 162.
- Vol. I, Nr. 2, February, 1884, — 112, 159, 160, 171.
- Vol. I, Nr. 3, March, 1884. — 112, 114, 160—166, 171, 172.
- La Tribuna*. Roma.
- din 2 februarie 1892. — 272.
- Das Volk*. London. — 341.
- Volksfreund*. Brünn. — 255.
- Volks-Kalender*. Braunschweig. 1878. Druck und Verlag von W. Bracke jr. — 338.
- Der Volksstaat*. Leipzig. — 115, 147, 411.
- din 10 mai 1871. — 411.
- din 17 ianuarie 1872. — 151.
- din 1 iunie 1872. — 98, 100, 139—142, 150, 159, 168.
- din 7 august 1872. — 102, 106, 108, 110, 128, 147—154, 159, 166.
- din 31 octombrie 1873. — 411.
- din 2 noiembrie 1873. — 411.
- din 5 noiembrie 1873. — 411.
- din 17 iunie 1874. — 411.
- din 26 iunie 1874. — 411.
- din 16 aprilie 1875. — 413.
- din 18 aprilie 1875. — 413.
- din 21 aprilie 1875. — 413.
- Volksstimme*. Magdeburg.
- din 16 septembrie 1890. — 80, 83.
- Volks-Tribüne* vezi *Berliner Volks-Tribüne*.
- Vorwärts*. Leipzig. — 283.
- Vorwärts*. *Berliner Volksblatt*. Zentralorgan der sozialdemokratischen Partei Deutschland.
- din 1 martie 1893. — 365.
- din 2 martie 1893. — 365.
- din 3 martie 1893. — 365.
- din 4 martie 1893. — 365.
- din 5 martie 1893. — 365.
- din 7 martie 1893. — 365.
- din 9 martie 1893. — 365.
- din 10 martie 1893. — 365.
- din 12 ianuarie 1894. — 431.
- din 10 noiembrie 1894. — 477.
- din 14 noiembrie 1894. — 502.
- Vorwärts!* Pariser Deutsche Zeitschrift. — 332, 338.
- Вестник Европы*. Petersburg. — 424.
- Вестник народной воли*. Geneva. — 424.

## Cuprins

Prefață . . . . .	V—XXXII
Alegerile din Germania din 1890 . . . . .	3—6
Și acum ? . . . . .	7—10
Politica externă a țarismului rus . . . . .	11—48
I. . . . .	13—21
II. . . . .	22—29
III. . . . .	30—48
Despre antisemitism (Dintr-o scrisoare adresată unei persoane particulare din Viena) . . . . .	49—51
Prefață la ediția a patra germană (1890) a „Manifestului Partidului Comunist” . . . . .	52—59
Ziua de 4 mai la Londra . . . . .	60—66
Ciorna răspunsului adresat redacției lui „Sächsische Arbeiter-Zeitung” . . . . .	67—68
Răspuns adresat redacției lui „Sächsische Arbeiter-Zeitung” . . . . .	69—71
Congresul internațional muncitoresc din 1891 . . . . .	72—75
Scrisoare de rămas bun către cititorii ziarului „Sozialdemokrat” . . . . .	76—79
Răspuns d-lui Paul Ernst . . . . .	80—85
Către redacția ziarului „Berliner Volksblatt” . . . . .	86
Către Consiliul Național al Partidului Muncitoresc Francez . . . . .	87
Către redacțiile ziarelor „Arbeiter-Wochen Chronik” și „Népszava” din Budapesta . . . . .	88—89

Prefață la lucrarea lui Karl Marx „Critica Programului de la Gotha” . . . . .	90—91
Brentano contra Marx în legătură cu pretinsa falsificare de citate . . . . .	93—133
I. . . . .	97—101
II. . . . .	102—105
III. . . . .	106—110
IV. . . . .	111—114
V. . . . .	115—119
VI. . . . .	120—123
VII. . . . .	124—133
Documente . . . . .	134—179
I. Citatele incriminate . . . . .	134—137
Nr. 1. Manifestul constitutiv . . . . .	134—135
Nr. 2. „Capitalul”. Marx, „Capitalul”, vol. I, ediția a 3-a, p. 670—672 . . . . .	135—137
II. Brentano și Marx . . . . .	138—157
Nr. 3. Acuzația. „Concordia” nr. 10 din 7 martie 1872 . . . . .	138—139
Nr. 4. Răspunsul lui Marx. „Volksstaat” nr. 44, simbătă 1 iunie 1872 . . . . .	139—142
Nr. 5. Replica anonimului. „Concordia” nr. 27 din 4 iulie 1872 . . . . .	143—146
Nr. 6. Al doilea răspuns al lui Marx. „Volksstaat” nr. 63 din 7 august 1872 . . . . .	147—154
Nr. 7. A doua replică a anonimului. „Concordia” nr. 34 din 22 august 1872 . . . . .	154—157
III. Sedley Taylor și Eleanor Marx . . . . .	158—166
Nr. 8. Atacul lui S. Taylor. „Times” din 29 noiembrie 1883 . . . . .	158—159
Nr. 9. Răspunsul Eleanorei Marx. „To Day”, februarie 1884 . . . . .	159—160
Nr. 10. Replica lui S. Taylor. „To Day”, martie 1884 . . . . .	160—162
Nr. 11. Al doilea răspuns al Eleanorei Marx. „To Day”, martie 1884 . . . . .	162—166
IV. Engels și Brentano . . . . .	167—179
Nr. 12. Din prefața lui Engels la ediția a 4-a a volumului I al „Capitalului” lui Marx . . . . .	

Nr. 13. Răspunsul lui Brentano. „Polemica mea cu Karl Marx”, Berlin, 1890, p. 3—5 . . . . .	172—174
Nr. 14. Din anexele la răspunsul lui Brentano . . . . .	174—177
Nr. 15. Din dările de seamă parlamentare apărute în presa londoneză din 17 aprilie 1863 . . . . .	177—178
Nr. 16. Gladstone către Brentano. „Deutsches Wochenblatt” nr. 49 din 4 decembrie 1890 . . . . .	178
Nr. 17. Răspunsul lui Engels la nr. 16. „Neue Zeit” nr. 13, 1891, p. 425 . . . . .	178—179
Mesaj de salut adresat muncitorilor francezi cu prilejul celei de-a 20-a aniversări a Comunei din Paris . . . .	180—181
Introducere la lucrarea lui Karl Marx „Războiul civil din Franța” (ediția 1891) . . . . .	182—193
Cu privire la ediția spaniolă a lucrării lui Karl Marx „Mizeria filozofiei” (scrisoare către José Mesa) . . . .	194
Către Comitetul de organizare a mitingului internațional de la Milano pentru apărarea drepturilor muncii . . . .	195
Introducere la lucrarea lui Karl Marx „Muncă salariată și capital” (ediția 1891) . . . . .	196—203
Prefață la ediția a patra germană (1891) a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” . . . .	204
Prefață la ediția a patra germană (1891) a lucrării „Originea familiei, a proprietății private și a statului” . . . .	205—216
Mesaj de salut adresat Congresului al III-lea al Partidului din Austria . . . . .	217—218
Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891 . . . . .	220—234
I. Parte introductivă în zece paragrafe . . . . .	221—227
II. Revendicări politice . . . . .	227—232
III. Revendicări economice . . . . .	232—234
Despre Congresul de la Bruxelles și situația din Europa (dintr-o scrisoare adresată lui Paul Lafargue) . . . .	235—237
Congresul de la Bruxelles . . . . .	235
Situația din Europa . . . . .	235
Socialismul în Germania . . . . .	239—254

I. . . . .	241—245
II. . . . .	246—254
Catre redacția ziarului „Volksfreund” . . . . .	255
Scrisoare de însoțire a unei declarații înaintate redactorului ziarului „Daily Chronicle” . . . . .	256
Defuncta d-nă Marx. Către redactorul ziarului „Daily Chronicle” . . . . .	257
Către cercul coral al Asociației culturale a muncitorilor comuniști, Tottenham Street . . . . .	258
Prefață la ediția engleză (1892) a lucrării „Situația clasei muncitoare din Anglia” . . . . .	259—271
Răspuns onorabilului Giovanni Bovio . . . . .	272—274
Prefață la ediția poloneză (1892) a „Manifestului Partidului Comunist” . . . . .	275—276
Mesaj de salut adresat muncitorilor francezi cu prilejul celei de-a 21-a aniversări a Comunei din Paris . . . . .	277—278
Notă la ediția a doua germană a lucrării lui K. Marx „Mizeria filozofiei” . . . . .	279
Introducere la ediția engleză (1892) a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” . . . . .	280—304
Către Congresul Partidului austriac la Viena . . . . .	305
Carl Schorlemmer . . . . .	306—308
Prefață la ediția a doua germană (1892) a lucrării „Situația clasei muncitoare din Anglia” . . . . .	309—323
Despre unele particularități ale dezvoltării economice și politice a Angliei . . . . .	324—325
Către Consiliul național al Partidului muncitoresc socialist din Spania . . . . .	326—327
Alegerile prezidențiale din America . . . . .	328—330
Marx, Heinrich Karl . . . . .	331—341
Către redacția ziarului „Berliner Volks-Tribüne” . . . . .	342—344
Un caz nou de căsătorie pe grupe . . . . .	345—348
Către conducerea Partidului social-democrat din Ungaria . . . . .	349
Cu privire la recenta farsă a poliției din Paris . . . . .	350—351
Despre „Panamaua” italiană . . . . .	352—358



I. . . . .	352—354
II. . . . .	354—356
III. . . . .	356—358
Către cititorul italian. Prefață la ediția italiană (1893) a „Manifestului Partidului Comunist” . . . . .	359—360
Poate oare Europa să dezarmeze ? . . . . .	363—393
Prefață . . . . .	365—366
I. . . . .	367—369
II. . . . .	370—373
III. . . . .	374—377
IV. . . . .	378—380
V. . . . .	381—383
VI. . . . .	384—386
VII. . . . .	387—389
VIII. . . . .	390—393
Către muncitorii germani cu prilejul zilei de 1 Mai 1893	394—395
Către muncitorii austrieci cu prilejul zilei de 1 Mai 1893	396—397
Către tovarășii cehi cu prilejul zilei de 1 Mai 1893 . . . . .	398
Și totuși ! Mesaj de salut adresat muncitorilor francezi cu prilejul zilei de 1 Mai 1893 . . . . .	399
Către muncitorii spanioli cu prilejul zilei de 1 Mai 1893 . . . . .	400—401
Către redacția publicației bulgare „Soțial-demokrat” . . . . .	402
Cuvîntare rostită cu prilejul încheierii lucrărilor Congre- sului internațional muncitoresc socialist de la Zürich. 12 august 1893 . . . . .	403—404
Cuvîntare rostită la adunarea social-democrată de la Viena. 14 septembrie 1893 . . . . .	405—406
Cuvîntare rostită la adunarea social-democrată de la Berlin. 22 septembrie 1893 . . . . .	407—408
Către Asociația culturală a muncitorilor germani de la Londra . . . . .	409
Către Congresul internațional al studenților socialiști . . . . .	410

Prefață la broșura „Articole din «Volksstaat» pe teme internaționale (1871—75)” . . . . .	411—413
Cuvînt înainte (1894) la lucrarea „Bakuniștii la lucru. Însemnări despre răscoala din Spania din vara anului 1873” . . . . .	414—415
Postfață la lucrarea „Cu privire la problema socială în Rusia” . . . . .	416—429
Volumul al III-lea al „Capitalului” lui Marx . . . . .	430
Cu privire la conținutul volumului al III-lea al „Capitalului” . . . . .	431—432
Viitoarea revoluție în Italia și Partidul socialist . . . . .	433—436
Către Consiliul național al Partidului muncitoresc francez cu prilejul celei de-a 23-a aniversări a Comunei din Paris . . . . .	437
Către cel de-al patrulea Congres al Partidului din Austria . . . . .	438
Către conducerea Partidului social-democrat din Ungaria cu prilejul celui de-al treilea Congres al partidului . . . . .	439
Cu privire la istoria creștinismului primitiv . . . . .	441—468
I. . . . .	443—448
II. . . . .	449—457
III. . . . .	458—468
Către organizațiile socialiste și muncitorești engleze . . . . .	469—470
Către Congresul al III-lea al Partidului socialist al oamenilor muncii din Italia. Scrisoarea adresată lui Dell'Avalle . . . . .	471—472
Mesaj de salut adresat socialiștilor sicilieni . . . . .	473—474
Socialismul internațional și socialismul italian . . . . .	475—476
Scrisoare adresată redacției ziarului „Vorwärts” . . . . .	477—478
Problema țărănească în Franța și în Germania . . . . .	479—501
I. . . . .	483—493
II. . . . .	494—501
Cu privire la volumul al IV-lea al „Capitalului” lui Karl Marx . . . . .	502

Către Asociația culturală a muncitorilor germani de la Londra . . . . .	503
Mesaj de salut adresat muncitorilor austrieci în legătură cu apariția zilnică a lui „Arbeiter-Zeitung” . . . . .	504
Introducere la lucrarea lui Karl Marx „Luptele de clasă în Franța. 1848—1850” (1895) . . . . .	505 523
Către conducerea Asociației culturale a muncitorilor germani de la Londra . . . . .	524
Către comitetul Partidului laburist independent . . . . .	525

## Anexe

Interviul acordat de Friedrich Engels corespondentului ziarului francez „L'Éclair” la 1 aprilie 1892 . . . . .	529—534
Interviul acordat de Friedrich Engels corespondentului ziarului „Le Figaro” la 8 mai 1893 . . . . .	535—540
Interviul acordat de Friedrich Engels corespondentului ziarului „Daily Chronicle” la sfîrșitul lunii iunie 1893 . . . . .	541 545
Adnotări . . . . .	546—646
Date din viața și activitatea lui Friedrich Engels . . . . .	647 686
Indice de nume . . . . .	687 712
Indice de numiri geografice . . . . .	713—720
Indice bibliografic . . . . .	721—733

## Ilustrații

Coperta revistei ruse „Social-Demokrat” . . . . .	16 17
Coperta interioară a ediției a patra germană (1890) a „Manifestului Partidului Comunist” . . . . .	53
Prima pagină a manuscrisului lucrării lui Engels : „Observații critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891” . . . . .	223
Primele două pagini ale ediției a doua poloneze (1892) a „Manifestului Partidului Comunist” . . . . .	274—275
Coperta interioară a ediției engleze (1892) a lucrării lui Engels : „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” . . . . .	281

Lista lucrărilor lui K. Marx întocmită de F. Engels . . . . .	333
Lista lucrărilor lui F. Engels, întocmită de el însuși . . . . .	339—340
Coperta ediției italiene a „Manifestului Partidului Comunist” 1893 . .	361
Coperta broșurii editată de grupul „Eliberarea muncii” cu prefața lui F. Engels la lucrarea sa „Cu privire la problema socială în Rusia” .	419
Șpalt din „Introducere [la lucrarea lui K. Marx „Luptele de clasă în Franța 1848—1850” (1895)] cu corecturile lui Engels . . . . .	508—509

—

*Dat la cules 19.04.1965. Bun de tipar 09.06.1965.  
Apărut 1965. Hirtie tipar inalt tip I A dc 63  
g m<sup>2</sup>, 600×920 16. Coli editoriale 52 26. Coli de  
tipar 48,50. C.Z. pentru biblioteci 3C1 R.*

Tiparul executat sub comanda nr. 5 892 50 324  
la Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”,  
Piața Scintei nr. 1, București — R.P.R.

